

CİNGİZ AYTMATOV

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Seçilmiş əsərləri

**Cingiz
Aytmatov**

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Чыңгыз Айтматов

Çingiz Aytmatov

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

А.А. 263993

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

"Şərq-Qərb"
Bakı – 2009

Tərtib edən:	Asif Hacıyev
Ön sözün müəllifi:	Bəxtiyar Vahabzadə
Redaktor:	Fərhad Quliyev
Korrektor:	Yeganə Mehdiyeva
Bədii tərtibat və dizaynın müəllifi:	Tərlan Qorçu
Kompüter düzümü:	Hikmət Aydınov Həsən Yaqubov

Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, 760 səh.

Zəmanəmizin görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı dərin milli xüsusiyyətlərə malik olduğu kimi, həm də ümumbəşəri mahiyyət və məzmun ifadə edir. Onun dünya ədəbiyyatında böyük hadisə sayılan əsərləri realizmin tükenməz bədii və idraki gücünü nümayiş etdirir. Ç. Aytmatov üçün ədəbiyyatda yeganə "böyük mövzu" – insan mövzusu var.

Seçilmiş əsərlərinin bircildliyinə böyük yazıçının "Gün var əsrə bərabər" romanı ilə yanaşı, "Əlvida, Gülsarı!", "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş", "Ağ gəmi" və "Cəmilə" povestləri daxil edilmişdir.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2009
© "Şərq-Qərb" ASC, 2009

ÖN SÖZ

Qırğızistanın xalq yazıçısı Çingiz Aytmatov müasir dünyanın ən qüdrətli söz ustalarındandır. Onun hər yeni əsəri dünya ədəbiyyatında hadisə kimi səslənir. Yazıçı ən adi həyat hadisələrini belə global səviyyəyə qaldırmağı, ona ən yüksək fikir zirvəsindən baxmağı bacaran sənətkardır. O təsvir etdiyi böyük hadisələrin özünü deyil, fəlsəfəsini, mahiyyətini görür və göstərir. Onun əsərlərində bəzən ən adi məsələ günəş damlada əks olunan kimi, ümumdünya məsələsi kimi götürülür. Buna görə də Çingiz Aytmatovun əsərləri yalnız öz ölkəsində deyil, bütün dünyada maraqla qarşılanır.

Bununla bərabər, o, ilk növbədə, öz ölkəsinin, öz xalqının və öz zamanəsinin oğludur. Əksər əsərlərini rus dilində yazmasına baxmayaraq, onun bütün obrazları psixologiyası və təbiəti etibarilə, təpədən dırnağa qədər qırğızdır. Çünki yazıçının əsərlərində ümumdünya problemləri qırğız həyatından və qırğız təbiətindən keçib ümumiləşir. Buna görə də Aytmatov dünyada ən çox oxunan və sevilən yazıçılardan biri, bəlkə də, birincisidir.

* * *

Yazıçının Azərbaycan oxucularına təqdim olunan bu kitabına "Gün var əsrə bərabər", "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş", "Cəmilə", "Əlvida, Gülsarı" və "Ağ gəmi" adlı beş əsəri daxil edilmişdir.

Dünya ədəbiyyatında elə əsərlər var ki, onlara hansı tərəfdən yanaşsan, orada böyük məna, fikir və dərin hikmət görür, təhlili haradan başlayacağını bilmirsən. Belə əsərləri açmaq, izah və təhlil etmək çox çətin olur. Çünki gördüyün böyüklüyə, gözəlliyə və dərinliyə heyrət, onları soyuq mühakimə ilə təhlil və izah etməyə imkan vermir. Gözəlliyə və böyüklüyə heyretin özü dilsiz, izahsız təhlil deyilmi? Böyük Füzulimiz demişkən:

*Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görən surət xəyal eylər məni.*

Aytmatovun əsərləri həmişə məni heyrləndirmiş, onlarda insan kimi məni də narahat edib düşündürən fikirləri, duyğuları tapmışam.

“Gün var əsrə bərabər” romanı böyük yazıcının ən kamil, müdrik əsərlərindəndir. Bu əsərdə ən kiçik detaldan tutmuş eyhama, ən balaca işarədən tutmuş adi nöqtələrə qədər hər şey əvvəlcədən düşünülmüşdür. Belə ki, ilk səhifələrdə o qədər də diqqəti cəlb etməyən və bəlkə də, sənə əhəmiyyətsiz görünən bir eyham, ya detal o biri səhifələrdəki zəruri detalla, yaxud fikir akkordu ilə tamamlanır. Yalnız onda başa düşürsən ki, ilk səhifələrdə sənə əhəmiyyətsiz görünən detalın, yaxud eyhamın nə qədər böyük əhəmiyyəti varmış.

Bu əsərdə müəllif, “bir gündə əsri” yaşayan müdrik adamların taleyini məhək daşına vurur, onları zamanın dolaylarından keçirib hamını düşündürən suallara cavab axtarır. Müəllifin özünün dediyi kimi, əsərin əsas qəhrəmanı Yedigey “adi, təbii insandır, ancaq dünya belələrinin hesabına yaşayır. Qəlbən zəhmətkeş olan bu adam öz-özünə suallar verir. Ancaq dünyada elələri də mövcuddur ki, onların bütün suallara hazır cavabları var”.

Belələrindən qorxmaq lazımdır. Hər suala hazır cavabı olanlar düşünmək qabiliyyətindən məhrum, standart qəliblər çərçivəsində yaşayan robotlar, mahiyyətini dərk etmədiyi məlum fikirlərin carçıları, quru əmrlərin qul təbiətli icraçılarıdır. Bu əsərdə Sabitcan belə müqəvvaların ümumiləşdirilmiş obra- zıdır.

Yedigey və Sabitcan qarşı-qarşıya qoyulmuş obrazlardır. Yedigeyin orta savadı da yoxdur. Özü kimi danışığı da adidir, sadədir. Lakin bu adi danışığda qırğız xalqının eposu olan “Manas”dan gəlmə hikmət və dərin həyat təcrübəsi var. O, hər sözündə özünü ifadə edir, öz düşündüyünü deyir. Buna görə də o, adiliyində qeyri-adi, titanik obrazdır.

Sabitcan isə ali kurslarda oxumuş, hər şeydən xəbəri olan müasir informasiya ilə beynini doldurmuş, məlumatlı vəzifə adamıdır. Lakin o, məlumat yükü altında öz mənliliyini itirmiş, məlum, şablon fikirlərin quluna çevrilmiş, hər şeydən xəbəri olsa da, özündən xəbəri olmayan fərdiyyətsiz, şəxsiyyətsiz bürokratdır. Yedigey adiliyində qeyri-adidirsə, Sabitcan özünü qeyri-adi, “mühüm adam” kimi göstərməyə çalışan adi dəftərxana şiçanıdır.

Xalqın tarixini yaşadan Nayman Ananın yatdığı Ana-Beyit qəbiristanlığının dağıdılacağını eşidən Yedigey buna dözmür, vilayət mərkəzində mühüm vəzifədə çalışan Sabitcandan xahiş edir ki, bu məsələni yuxarılara çatdırsın, tarixin məhv olmasına imkan verməsin. Sabitcan deyir:

– Belə işlərin mənə nə dəxli... Mənim ailəm, uşaqlarım və vəzifəm var. Mən küləyin əksinə gedə bilmərəm. Bircə zənglə arxamdan vurub məni atarlar çölə.

Yedigey ona çox gözəl cavab verir:

– Görünür, sən ancaq arxanı güdür, arxanla yaşayırsan.

Yalnız öz şəxsi mənafeyi, ailəsinin rahatlığı naminə yaşayan Sabitcan kimi savadlı tüfeylilər üçün vətənin və xalqın tarixi də, taleyi də bir kibrit çöpü qədər əhəmiyyətli deyil, onlar vətəni də, xalqı da bu vətənin tarixini də, taleyini də öz rahatlıq və səadətlərinə qurban verməyə hazırdırlar.

Yuxarıdakı söhbətdə savadsız dəmir yol gözetçisi Yedigey öz şəxsi düşüncələri və özünəməxsus fərdiyyəti ilə göylərə qaldırılır, savadlı və mövqe sahibi Sabitcan isə öz əqidəsizliyi və şərəfsizliyi ilə yerin tərkinə endirilir. Əsər boyu Yedigeyi insaniyyətin, Sabitcanı isə qeyri-insaniyyətin və qeyrətsizliyin zirvəsində görürük.

Qazanqapın ölümü, Yedigeyin mərhum barədəki düşüncələri, Sabitcan başda olmaqla övladların matəmə gəlişi, dəfnə hazırlıq, Abutalıbın faciəsi, Zərifənin mərdliyi, insan yaddaşının öldürülməsinə dair manqurt əfsanəsi, Ana-Beyit qəbiristanlığına meyitin

buraxılmaması, Yedigeyin buna etirazı və duası ilə paralel BMT-nin təşəbbüsü üzrə dünyada ilk dəfə yaranmış qeyri-hərbi təyyarədəşyan gəmidən sovet və Amerika dövlətlərinin yeni enerji ehtiyatları tapmaq üçün kosmosa birgə ekspedisiyası, iki rəqib ölkə kosmonavtlarının başqa planetdən Yer planetinə müraciətləri və s. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bütün bunlar bir-biri ilə əlaqəsi olmayan mücərrəd əhvalatlardır. Lakin müəllifin təsvir etdiyi hadisələrə fəlsəfi baxışının mahiyyətinə varanda ilk baxışda bir-birinə zidd görünən Yerlə kosmosun mahiyyətindəki bir-birinə zidd hadisələrin də vəhdətini görürük.

“Lesnoy qrud” planetindən Yerə müraciət edən sovet və Amerika kosmonavtlarının gözləriylə Yerə, Yerdə baş verən hadisələrə baxa bilsək... müəllifin məqsədi və demək istədiyi mətləb bizə aydın olar. Bir-birinə zidd dünyagörüşlərinə malik olan kosmonavtlar kosmosa eyni məqsəd üçün – İks planetinin enerji ehtiyatlarından istifadə yollarını öyrənmək üçün qalxmışdır. Bu məqsəd eyniliyi onları birləşdirmiş, kosmosda isə Yerin mənafeyindən daha böyük, fəvqəlbəşər məqsəd – kənar Günəş sistemində mövcud olan sivilizasiyanı öyrənmək arzusu onları bir-birinə daha da yaxınlaşdırmışdır. Yerdəki xırdaqlardan çox yüksəyə qalxmış bu fəvqəlbəşər insanlar “Lesnoy qrud” planetindən Yerə baxanda yerdəki çəkişmələr, müharibələr, millətlərin və tək-tək adamların bir-birilə ədavəti, kini, nifrəti onlara nə qədər gülünc və eybəcər görünür. “Lesnoy qrud” planetinə gedəndə kosmonavtların Yerə yazdıqları məktubdakı bu sözlərə diqqət yetirək: “Buradan Yerə baxanda bizə elə gəlir ki, Yerdə yaşayan bütün insanlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, biz onlarsız heç nəyik. Lakin biz onu da bilirik ki, əslində, Yerdə belə düşünmürlər”.

Oxucuya bu həqiqəti əyani olaraq çatdırandan sonra müəllif bizi “Niyə belə olmalıdır?” sualı ətrafında düşünməyə çağırır. Yer in sakinləri, fantastik “Lesnoy qrud” planetində olduğu kimi, əqidə və fikir ayrılıqlarının fəvqünə qalxa bilməzmi? Bu qlobal düşüncələr səviyyəsində yazılmış əsəri vərəqlədikcə oxucunun qəlbində fikir dalınca fikir, sual dalınca sual doğur. Bu suallar isə Yerlə göyün, torpaqla fəza -

nın qarşılaşmasından doğan fəvqəlbəşər, fəvqəldünya duyğuların, arzuların ifadəsidir. Maraqlı burasıdır ki, Yerdə baş verən hadisəni təsvir edəndən sonra yazıçı yeni fəsildə kosmosa qalxır, sanki, yuxarıda təsvir etdiyi hadisəyə müharibə və ədalət nə olduğunu bilməyən “Lesnoy qrud” sakinlərinin gözü ilə baxıb bu hadisəyə onların düşüncə tərzilə qiymət verir və bütün bunlara təəssüflənir. Axı “Lesnoy qrud” planetində kosmonavtlar gördüklərinə inana bilmir və Yerə belə məlumatla müraciət edirlər: “Onların həyat tərzini bizim Yer stereotipi düşüncə tərzimizə o qədər ziddir ki, bizim aqlımız onları dərk etməyə qabil deyil. Ona görə ki, onlar dövlətin, silahın və müharibənin nə olduğunu bilmirlər. Dövlət zorakılığı, müharibə kimi mübarizə vasitəsi haqqında onların təsəvvürü belə yoxdur”.

Bununla bərabər, orada da müxtəlif millətlər və etnik qruplar yaşayır.

Lesnoy qrudlular Yerlə əlaqə saxlamaq arzusundadırlar. Lakin onlar “çağırılmamış qonaq” olmaq istəmirlər. Çünki onlar zorakılığın nə olduğunu bilmirlər. Buna görə də kosmonavtlar Yerdən icazə istəyir: “Yerdəki çək-çeviri, xalqların və dövlətlərin biri-biri ilə düşmənçiliyini bildiyimiz halda, onları bütün bəşəriyyət adından planetimizə dəvət etməyə bizim haqqımız varmı? Sizə yalvarırıq, ədavəti və rəqabəti bir kənara atın, bu məsələni BMT-də həll edin... Ona görə ki, biz onların təcrübəsindən öyrənib öz həyat tərzimizdə dönüş yarada bilərik”.

Oxucu da istər-istəməz bu müraciət ətrafında düşünməli olur: Biz planetimizdə bu dönüşü yarada bilərikmi? Daha doğrusu, planetimizdə bunun üçün əsas varmı?

Müəllifin cavabı müsbətdir. Çünki Yerdə başqasının torpağına sahib olmaq eşqilə yaşayan juanjuanlarla, manqurta çevrilmiş Tansıkbayev və Sabitcan kimi möhtəkiqlərlə, başqasının xoş güzəranına dözməyən müfəttiş və Əbilovlarla yanaşı, başqasının dərini öz dərini kimi yaşayan, öz gəsinin qəm yükünü öz çiyində daşıyan, həyatın dərin qatlarını görə bilən Qazanqap, Yedigey, Ukubala kimi, böyüktəbiətli Abutalıb və Zərifə kimi zərif insanlar da mövcuddur.

Dünya yalnız belə adamların hesabına milyon illərdir yaşayır və gözəlləşir. Belə böyük ürəkli insanlar bizi insanlığa və gözəlliyə çağırır. Həm də ona görə ki, gərgin insan zəkası hər şeyə qadirdir.

İnsan zəkasının qüdrəti... Bu haqda nə qədər əsərlər yaranmış, gözəl sözlər deyilmişdir. Həmin yaranan əsərlər, deyilən sözlər və aforizmlər də insan zəkasının qüdrətini nümayiş etdirmirmi? Yerdəki çəkişmələr, mübarizələr, müharibələr, ədavətlər birinin digəri üzərindəki üstünlüyünü sübut etmək üçün deyilmi? Güclünün gücsüz üzərindəki hakimlik arzusu torpaq uğrunda mübarizə və müharibələrə səbəb olur. Bu nöqtədə gücsüzün güclüyə etirazı, üsyanı başlanır. Güclü cismani gücünə, gücsüz isə mənəvi gücünə, yəni haqqına, ədalətinə güvənir. Güclü cismən nə qədər güclü olsa da, haqlı olmadığından cismani gücü mənəvi güc qarşısında kəsərdən düşür, gec-tez məğlubiyyətə uğrayır. Bu, zamanın və tarixin pozulmaz qanunudur. Bu qanunun hökmü ilə çox-çox imperiyaların dağılıb məhv olduğunu bildiyindən güclü, ilk növbədə, gücsüzün mənəvi silahını – onun düşünmə qabiliyyətini, zəkasını, beynini əlindən almağa çalışır. Yalan və uydurmalarla onun beynini yeyib, həqiqəti ondan gizlətməyə can atır.

Hələ min il bundan əvvəl böyük İran şairi Firdovsinin “Şahnamə” epopeyasındakı əfsanəyə görə, qaniçən, zülmkar Zöhhakın çiyində bitən ilanlar ancaq gənclərin beynini yeyib yaşayırmış. Böyük şair hələ o zaman demək istəyirmiş ki, zülmün yaşaması üçün mütləq beyinlər yeyilməli, insanın düşünmək qabiliyyəti əlindən alınmalı imiş:

*Tarixdən məlumdur bu ki, hər kəsə:
Həmişə izləmiş yalan doğrunu.
Zülüm beyinləri yeyə bilməsə,
Beyinlər, ağıllar yeyəcək onu.*

İnsan cismən məhkum edilsə də, əgər düşünə bilirsə, o, bu gün olmasa da, sabah öz haqqı uğrunda

mübarizəyə qalxmalıdır. Çünki haqqını dərk edən qul artıq qul deyil, üsyançı olduğuna dair böyük həqiqəti başa düşdüyündən həmişə hakim, mənən güclü məhkumun düşüncəsinə, fikrinə hücum çəkir, onu yox etməyə çalışır.

Ağıl üzərinə hücum! İnsanı düşünməyə qoymamaq, şəxsiyyəti və fərdiyyəti öldürmək! Bax, budur dünya ağalığı uğrunda mübarizə aparan hər cür imperializmin ən kəskin silahı! Bu fikir “Gün var əsrə bərabər” romanında da, Firdovsidə olduğu kimi, əfsanə şəklində öz əksini tapmışdır.

Əfsanəyə görə, juanjuanlar Sarı-Özəyi işğal edəndən sonra, ilk növbədə, yerli əhalinin mənəviyyatını – tarixini, yaddaşını məhv etməyə başlayırlar. Bununla da onları yalnız bu günə bağlayır, həyatlarının bu gündən başladığını aşılrayır, köklərini qazıyır onları kökdən, soydan məhrum edirlər. Bundan sonra Sarıözəklilər müti qula – manqurta çevrilir. Bu barədə romanın ön sözündə müəllif yazır: “İnsanlar bir-birinə qarşı dözümlü ola bilər. Amma onlar eyni cür düşünə bilməzlər. Bununla da, öz insanlıq ləyaqətini saxlayıb insan olaraq qalarlar. İnsanı öz fərdiyyətindən məhrum etmək ən qədim dövrlərdən bu günə qədər dünya ağalığı arzusu ilə yaşayan imperialist siyasətinin nəticəsidir. Yaddaşdan məhrum edilmiş, öz xalqının tarixi təcrübəsini yadırgamış insan, tarixi inkişafdan kənarda qalar, yalnız bu günə yaşaya bilər”.

Gəlmə juanjuanlar onlara müqavimət göstərən gənclərin başına dəvə dərisi geydirir, dəri quruduqca başı sıxıb kiçildir, beyindəki yaddaşı öldürür, insanı düşüncəsiz qula – işçi qüvvəsinə çevirir. Bu müdhiş əzabdan sonra manqurt adlanan bu qul öz adını, atasının adını, hansı qəbilədən, hansı soydan olduğunu unudur, bir sözlə, insanlıq ləyaqətini itirir, ağası üçün təhlükəsiz nökrə olur. Manqurt əl tulası kimi ancaq sahibinin əmrlərini yerinə yetirir.

Övladının manqurta çevrildiyini eşidən Nayman-Ana onu tapır, nə qədər çalışırsa, özünü doğmaca balasına tanıdı bilmir:

– Sən mənə tanıyırsan?

Manqurt “yox”, “yox”, – deyər başını bulayır.

– Sənin adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar. Bəs əvvəlki adını xatırlamırsan? Öz adını yadına sal... Bəs atanın adı nədir? Sən özün kimsən? Hansı qəbilədən sən? Çalış, yadına sal.

Manqurt heç bir şeyi xatırlaya bilmir. Bu zaman ana əllərini göyə qaldırıb fəryad çəkir:

– İnsanı doğma torpağından ayırmaq, var-dövlətini əlindən almaq olar. Canını da əlindən almaq olar. İnsanın yaddaşını əlindən almaq cəzasını kim düşüncüb? Ey ulu Tanrı, əgər sən varsansa, insana bu zülmü necə rəva bildir?

Nəhayət, juanjuanların göstərişilə manqurt – Jola-man öz anasını oxla vurub öldürür.

Bəli, tarix boyu həmişə işğalçı gəlmələr yerlinin anasını yerlinin öz əli ilə öldürməyi özlərinə hökmranlıq vasitəsi seçmişlər. Yerlinin anasını onun öz əlilə öldürməmişdən əvvəl onun düşüncəsini, yaddaşını öldürür, onu özündən ayırırlar. Çünki tarixi, yaddaşı öldürmək xalqın özünü öldürməyə, məhv etməyə bir hazırlıqdır.

Nayman-Ananın dəfn olunduğu yer Sarı-Özək səhrasında Ana-Beyit adlandırılır.

İndi el ağsaqqalı Qazanqapı Nayman-Ananın yatdığı müqəddəs Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn etməyə gətirirlər. Xalqın tarixini yaşadan bu qəbiristanlıq isə artıq məftil hasara alınmış, dağıdılmağa məhkum edilmişdir.

Burada da yaddaşın, tarixin, keçmişin məhv edilməsi məsələsi! Buna görə də Qazanqapı tarixə çevrilmiş Ana-Beyitdə dəfn etməyə icazə verməyən, öz dilində danışmaq istəməyən, keçmişinə biganə olan, tarixini unudan Taqsınbayevə Yedigeyin nifrətlə “manqurt” deməsi, yuxarıda danışılan əfsanənin fəlsəfi və həyatı mənasını tamamlayır.

Maraqlı burasıdır ki, əsərin əsas obrazlarından biri olan Abutalıb da xatirə – tarix yazdığına görə müfəttiş və Əbilov kimi manqurtəbiətli adamlar tərəfindən məhv edilir.

Abutalıbın yazdığı dəftərlərdə xalq mahnıları və əfsanələrinin toplanması da eyni mətləbə – tarixin,

yaddaşın qorunmasına xidmət edir. Xalqın yaşaması üçün onun tarixinin – mənəvi yaddaşının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olmasını müəllifin hər epizodda müxtəlif vasitələrlə təkrar etməsi də təsadüfi deyil. Bu epizodlardan birini yada salaq: Nayman-Ana oğlunun yaddaşını oyatmaq üçün nə qədər çalışırsa, bir şey çıxmır. Nəhayət, oğlunun başını dizi-üstə qoyub ona xalq mahnısı – layla deyir. Layla manqurtun xoşuna gəlir, “onun kütləşmiş sifətində ilıq işartı və canlanma” yaranır.

Müəllif bununla demək istəyir ki, nəgmə kökdən, keçmişdən gələn səs olduğuna görə məhv edilmiş yaddaşı belə qımıldatmaq gücünə malikdir. Təsadüfi deyil ki, Abutalıb da xatirə dəftərində nəgmələri “keçmişdən xəbərlər” adlandırır.

Beləliklə, tarix və yaddaş, eyni zamanda bunları yaşadan el nəgmələri və əfsanələr – bir sözlə, xalqın mənəvi dünyası əsərin qəhrəmanına çevrilir.

Abutalıbla Zərifənin faciəsi isə əsərdə ayrıca roman təsiri bağışlayır. Abutalıbın faciəsi məhəkdaşı kimi Zərifəni və Yedigeyi sınaqdan çıxarır, onların bütün insani keyfiyyətlərini ayarlayır. Biz bu sınaqda Zərifəni həm övladlarının qarşısında öz borcunu dərk edən ana, həm də günahsız məhv edilmiş ərinin xatirəsini şəxsi hisslərindən üstün tutan sədaqətli qadın kimi görürük. Zərifənin Yedigeyə bağışladığı şal Yedigeyin hissini başa düşdüyünü və bu hisslərə qadın kimi biganə olmadığını sübut edirsə, ona bildirmədən ocağını tərk edib Boranlıdan baş götürüb getməsi xalqın ənənəsindən gələn açıq sədaqət hissini göstərir.

Beləliklə, qadınlıq ismətinə qoruyub saxlaması, xalqının qədim ənənəsinə sədaqəti Zərifəni qəhrəmanlıq pyedestala qaldırır. Burada da tarix və yaddaşın qorunması məsələsi özünü göstərir.

Yerdə baş verən bütün bu hadisələrə yuxarıdan baxan yazıçı, elə bil, dərdlərinə ağı deyir və bizi daha böyük duyğulara, yüksək və xeyirxah amallara, bir-birimizin dərдинə ortaq olmağa çağırır. Bu nöqtədə yazıçı planet səviyyəsində düşünür, kiçik razyezd olan Boranlının dərдинi dünyanın dərdi kimi ümumiləşdirir. “Teatr” jurnalının əməkdaşı ilə müsahibəsində (1985, № 6) Aytmatov göstərir ki, yazıçı öz yağında

qovrulmamaq üçün milli istək və arzuları bəşəri səviyyəyə qaldırmaqlı, bütün insanlığı düşündürən böyük ideallarla yaşamağı bacarmalıdır.

“Gün var əsrə bərabər” əsərində yazıçı bir tərəfdən kosmosu fəth edən insan zəkasının qüdrətini alqışlayır, ikinci tərəfdən bu fəthətin hansı qurbanlar hesabına başa gəldiyini düşünür və bizi də bu problem ətrafında düşünməyə çağırır. Düşünməli olursan: kosmosu fəth etməyə qadir olan insan zəkası Boranlı rəzəzdindəki adi su problemini həll etməkdə niyə aciz olmalıdır?

Çingiz Aytmatov obrazlarının əksəriyyəti faciəvi vəziyyətlərə düşür və həmin vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilir. Maraqlı burasıdır ki, bu obrazlar düşükləri çıxılmaz vəziyyətlərdə belə, yenə insan olaraq qalır, əxlaqi keyfiyyətlərini saxlamağı bacarırlar. Bu mənada onun “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” və “Ağ gəmi” povestləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müəllifin yazdığına görə, bu əsərin süjetini ona nıx xalqının yazıçısı Vladimir Sangi danışmışdır. Aytmatov süjetdəki macəra elementini kənara atmış, adamların mənəvi dünyasını, əxlaqi keyfiyyətlərini, ölüm qarşısındakı daxili həyəcanlarını ön plana çəkmişdir.

Belə də olmalıdır. Çünki əsl ədəbiyyat hadisənin təsvirini deyil, insanın iç dünyasının, daxili həyəcanlarının təsvirini verməlidir.

Yeddiyaşlı uşaq, atası, atasının əmisi və babası ilə dənizə – balıq ovuna çıxır, dumana düşür, istiqaməti itirirlər. Bu, adi əhvalatdır. Lakin yazıçı belə faciəli vəziyyətdən xilas olmaq ümidini itirən adamların qəlbinə, iç dünyalarına səyahətə çıxanda böyük ədəbiyyat yaranır. Bu vəziyyətdə, yəni həyatın ən böyük sınağı olan ölüm astanasında hər kəsin yalnız özünü deyil, o birini düşünməsi onları insan olaraq saxlayır. Yazıçı bizi insanların belə fədakarlıq hissəsinə inandıranda biz bu böyüklük qarşısında səcdəyə gəlir, özümüz də daxilən böyüyür və yüksəlirik.

İcməli suyun qurtarmaq üzrə olduğunu bilən baba növbəsi çatanda öz su payını içmir, o birilər onu nə qədər dilə tutursa, rədd edir, onları yuxuya verib yeddiyaşlı nəvəsinin naminə gecə özünü dənizə atır.

Başqasının yaşaması üçün özünü qurban vermək! Budur insanın ən ali keyfiyyəti! Bu barədə fransız yazıçısı K.Prevo “Humanite” qəzetində yazır: “Həm Kiriskin, həm də Sultanmuradın atalarına münasibəti əsasında konflikt deyil, əksinə, mənəvi birlik durur. Bu keyfiyyət isə fransız ədəbiyyatına tamamilə yaddır”.

Prevonun dediyi həmin keyfiyyət qırğız milli ənənəsindən, “Manas” dastanından gəlir.

Eyni zamanda Ç.Aytmatov yazıçı kimi, həyatın işıqlı tərəflərini böyütməyi, eybəcərliyi gözəlliyin, alçaqlığı yüksəkliyin kölgəsi altında göstərməyi daha üstün tutur. Ruhən bir-birinə çox yaxın olan bu əsərləri oxuyandan sonra düşünməli olursan: həyatın davamı naminə öz həyatından keçən belə adamları yetirmiş bu dünya Sabitcan kimi alçaqların varlığına necə dözür?

Bir sözlə, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” və “Ağ gəmi” povestlərinin hər biri insan fədakarlığı və insan böyüklüyü haqqında bir poemadır.

Bəxtiyar Vahabzadə

MÜƏLLİFDƏN

Məlum həqiqətdir ki, insan şəxsiyyətinin qiyməti onun əməyə münasibəti, zəhmətsevərliyi ilə ölçülür.

Bu baxımdan Yedigey Cangəldin (el-obada Boranlı Yedigey kimi tanınır), sözün əsl mənasında, zəhmət adamıdır. Yedigey, necə deyirlər, dünyanın yükünü çiyində saxlayan adamlardandır. Mənim anlayışına görə, o, öz dövrünün adamıdır. Öz dövrünə qınılmaz tellərlə bağlıdır. Onun qiyməti də məhz elə bundadır ki, öz dövrünün oğludur.

Romanda qarşıya qoyulan problemlərə həmin keçmiş cəbhəçi, hazırda dəmiryol fəhləsi olan şəxsin taleyinin prizmasından baxmağa, bu problemləri onun anlayışı, onun gözü ilə həll etməyə çalışmışam. O məhz bu keyfiyyətlərinə görə də mənə lazım idi. Mən bu işi öz anlayışım səviyyəsində həll etməyə çalışmışam. Boranlı Yedigey obrazına olan münasibət mənim sosializm realizminə münasibətim, onun əsas prinsiplərindən biri olan zəhmət adamının öyrənilməsinə münasibətim, yəni mənim əsas münasibətimdir. Zəhmət adamının öyrənilməsi, onun mənəvi aləmi ədəbiyyatın qarşısında duran bir nömrəli problem olub, hazırda da problem olaraq qalır.

Onu da qeyd etməliyəm ki, "zəhmət adamı" deyən də mən bu anlayışı "təbiətən sadə adam", yalnız can-başla yer şumladığı və ya mal-qara otardığı üçün mütləqləşdirmək fikrindən uzağam. Məncə, əbədi və dəyişkən həyatla üz-üzə gələn zəhmət adamının nə dərəcədə şəxsiyyət olması, mənəvi aləminin nə dərəcədə zənginliyi dövrünün əsas xüsusiyyətlərinin onda nə dərəcədə cəmləşdiyi ilə ölçülməlidir. Elə buna görə də Boranlı Yedigeyi müasir dünyadakı mövcud qayda-qanunun və məni həyəcanlandıran problemlərin mərkəzinə çəkməyə cəhd göstərmişəm.

Boranlı Yedigey təkcə öz təbiəti və məşğuliyyəti tərzinə görə zəhmət adamı olaraq qalmır. O, ruhən

zəhmətkeşdir. Ruhən zəhmətkeş adam isə həmişə düşünür, özünə suallar verir. Elələri də var ki, belə suallara həmişə hazır cavabları olur. Buna görə də onlar bir iş görəndə, hətta həmin işi keyfiyyətlə görəndə belə cəndərdi işləyir, ancaq istehlakçılıq məqsədilə yaşayırlar.

Qəlbən zəhmətsevər adamları isə elə qardaşlığa bənzər hiss birləşdirir – onlar həmişə bir-birini tapıb seçə bilir, bir-birini başa düşür, başa düşməyəndə də bunun səbəbini düşünürlər. Dövrümüz onlara düşünmək üçün o qədər qida verir ki, indiyə qədər belə bir şeyin misli görünməmişdir. İnsan yaddaşının zənciri artıq Yer kürəsindən kosmosa qədər uzanır. Zənimcə, XX əsrin sonunun ən faciəvi ziddiyyəti insan düşəsinin intəhasıqlığı ilə imperiaizmin törətdiyi siyasi, ideoloji, irqi maneələr üzündən bu dünyanın yaratdığı imkanların həyata keçirilə bilməməsidir.

Bu gün kosmosa müntəzəm çıxmağa texniki imkanlar olduğu şəraitdə bəşəriyyətin iqtisadi və ekoloji ehtiyacı bu imkanları qəti surətdə həyata tətbiq etməyi tələb etdiyi halda, xalqlar arasında düşmənçilik toxumu səpmək, insan zəkasının enerjisini sürətlə silahlanmaya doğru yönəltmək insana qarşı ən dəhşətli cinayətdir.

Bu gün ən proqressiv fikir, ancaq beynəlxalq gərginliyin azaldılması fikri ola bilər. Bu gün bundan daha məsul vəzifə yoxdur.

Bəşəriyyət sülh şəraitində yaşamağı öyrənə bilməsə, məhv olub gedəcək.

İnamsızlıq, şəkk-şübhə, zidd mövqe tutmaq əhvali-ruhiyyəsi bəşəriyyətin sakit və xoşbəxt həyatı üçün ən qorxulu təhlükələrdən biridir.

Adamlar bir-biri ilə yola gedə bilirlər, amma öz insanlıqlarını, ləyaqətlərini saxlamaq istəyirlərsə, heç vaxt eyni cür düşünə bilməzlər. Ta qədimlərdən bu günə kimi insanı fərdi keyfiyyətlərdən məhrum etmək imperiya və hegemonçuluq iddiasında olanların məqsədi olmuşdur.

Keçmişini unudan adam dünyada öz yerini, mövqeyini təzədən müəyyən etmək zərurəti qarşısında qalır. Öz xalqının və başqa xalqların əldə etdiyi tarixi təcrübədən məhrum edilmiş adam tarixi perspektivdən

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

kənar qalır, yalnız bu günün qayğısı ilə yaşamağa qabil olur.

Bu hadisələrin bir-biri ilə sıx əlaqədar olduğuna inanmaq üçün həyatın çox mürəkkəb dialektikasını Maonun "qırmızı kitabçası"nda sitatlar səviyyəsinə endirilmiş "mədəni inqilabı", çox qədim ənənələri olan xalqın indiki Çin rəhbərliyinin hegemonçuluq siyasəti fonunda cərəyan edən acınacaqlı taleyini xatırlamaq bəsbütün kifayətdir. Nə qədər ziddiyyətli görünsə də, başqa hadisələr də bir-biri ilə sıx bağlıdır, o cümlədən, keçmişin inkar edilməsi və ya saxtalaşdırılması meylı də, lovğa və müştəbeh şovinizmin öz ətrafında daimi "Çin səddi" çəkmək cəhdi də; belə ki, bir xalqın başqa xalqlar üzərindəki üstünlüyü mifini yalnız belə bir səddin arxasında "becərüb göyərtmək" mümkündür.

Mən bu əsərimdə də, əvvəllər olduğu kimi, yenə də həyatın, yaşayış tərzinin təcrübəsi kimi qiymətləndirilən keçmiş nəsillərdən bizə miras qalmış miflərə, əfsanələrə istinad etmişəm. Lakin nə bu, nə də o biri mənim üçün əsas məqsəd daşımır, bu ancaq təfəkkür metodu, real gerçəkliyi öyrənmə və yozum vasitəsidir.

Təbii haldır ki, Yer kürəsindən kənar sivilizasiyanın təsvirində tərəf-müqabillərin qarşılaşdığı epizodların heç bir real kökü, əsası yoxdur. Dünyanın heç yerində Sarı-Özək və Nevada kosmodromları yoxdur. Burada təsəvvür vasitəsilə təsvir olunmuş iki müxtəlif sistemli həyat təzi oyun forması kimi şərti qəbul edilməlidir. Bütün "kosmik" əhvalatların təsvirindəki kəskinlik, vəziyyətlərin müqayisəsindəki paradoksal formadan istifadə etmək üsulu təkcə bir məqsəd güdür – Yer kürəsində yaşayan adamların gələcəkdə baş verə biləcək fəlakətinin potensial gücünü tam aydınlığı ilə təsvir etmək.

Bizim bu dünyada dəhşətli ziddiyyət var: qədim Yunanıstanda olimpiya oyunları zamanı müharibələr dayandırılırdı, bizim zamanəmizdə bundan "soyuq müharibə" vasitəsi kimi istifadə edilir.

Fantastik uydurmanın əhəmiyyətinə gəlincə, bu barədə Dostoyevski öz vaxtında yazmışdır: "İncəsənətdə fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika

real həqiqətlə elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək olsun". Dostoyevski, həqiqətdən də, fantastikadan istifadə etmək yolunu tam dəqiqliyi ilə ifadə etmişdir. Əslində, qədim yunanların mifləri də, Qoqolun, Bulqakovun və ya Markesin fantastik realizmi də, elə elmi fantastikanın özü də bir-birindən nə qədər fərqli olsa da, məhz gerçək həyatla təmas etdiyi üçün inandırıcıdır. Fantastika gerçəkliyin müəyyən bir cəhətini, sanki, zərrəbin altında böyüdür, sonra da öz "oyun qaydası" əsasında onun seçilmiş cəhətlərinin inkişaf imkanlarını son həddinədək açmağa çalışıb filosofcasına ümumiləşdirilmiş şəkildə göstərir.

Fantastika həyatı yeni, gözlənilməz baxımla görmək imkanı verən həyat metaforasıdır. Bizim əsrimizdə metaforalar bir də ona görə xüsusilə vacib olmuşdur ki, bunlar təkcə elmi-texniki nailiyyətlərimizin dünənki fantastika aləminə müdaxilə etdiyi üçün deyil, bəlkə də, iqtisadi, siyasi, ideoloji, irqi ziddiyyətlərin didib parçaladığı dünyamızın özünün fantastik olduğu üçün vacibdir.

Buna görə də istərdim ki, romandakı Sarı-Özək metaforaları Yer kürəmizin gələcək taleyi üçün necə məsul olduğunu zəhmət adamına bir daha xatırlatsın...

gün var əsrə dəliləbər

Gün var əsrə bərabər

GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR

Və bu kitab – mənim canım əvəzi,
Və bu söz ruhim mənim...

*Qriqor Narekasi,
"Hüzn kitabı", X əsr*

I

Qupquru çökəklərdə, otu-ələfi quruyub dazi açılmış dikdirlərdə ov axtarmaq böyük səbir istəyirdi. Səhərdən axşamacan vurnuxan, yeraltı yuva sakinləri olan xırda heyvanların buraxdığı qarmaqarışq izlərin kələfini açanacan baş hərələnirdi, gah gücü gəldikcə sünbülqıranın yuvasını eşəlayir, gah da saatlarla gözləməli olurdu ki, yağışın yuyub oyduğu sivri daşın altında gizlənən balaca ərəbdovşanı oradan sıçrayıb çıxsın ki, bir anda onu qamarlasın; siçan ovuna çıxmış ac tülkü beləcə ov axtara-axtara uzaqdan yavaş-yavaş dəmir yoluna yaxınlaşırdı, çöl boyu uzanan köbərin üstündə paralel dəmir yolu qaralırdı, o, tülkünü həm cəlb edir, eyni zamanda da ürkdükdü, onun üstü ilə ətrafı lərzəyə gətirərək gah bu yana, gah o yana patıltı-gurultuyla qatarlar hərəkət edir, özündən sonra da küləyin sovurub yerə yaydığı tüstü, yanıq iyinə qarışmış başqa qıcıqlandırıcı qoxular qoyub gedirdi.

Axşamtərəfi tülkü teleqraf xətti yaxınlığındakı sıx, quru və hündür sirkən kolları bitmiş dayaz dərə kimi bir çökəkdə tünd-qırmızıya çalan bol toxum bağlamış kolların arasında boz-narıncı kündə kimi yumurlanıb uzandı, qulaqlarını narahatlıqla tərpədə-tərpədə aşağıdan əsən yelin susuzluqdan canı çıxmış quru otlardan çıxardığı zil sızılısına qulaq verərək səbrini toplayıb gecənin düşməsinə gözlədi. Teleqraf dirəkləri də üzüntülü bir səslə inləyirdi. Ancaq tülkü bu səslərdən qorxmurdu. Dirəklər həmişə eyni yerdə dururdu, onlar tülkünü təqib eləyə bilməzdi.

Vaxtaşırı gəlib keçən qatarların qulaqbatırıcı səmindən hər dəfə diksinir, nəfəsini qısib büzüşürdü. Altındakı yerin uğultusundan qatarların dəhşətli hərəkət zəhminin yerba-

san ağırlığını öz cılız bədənini, qabırğaları ilə hiss edirdi, buna baxmayaraq, yad qoxulara olan nifrət və qorxusunu boğub dərədən getmir, gecəni gözləyirdi, çünki bilirdi ki, dəmir yolu gecələr nisbətən sakit olur.

Tülkü buralara çox nadir hallarda, aclıqdan üzülib əldən düşəndə gəlirdi...

Qatarlar ara verəndə çöllüyə ucqundan sonra yaranan gözlənilməz bir sakitlik çökürdü, bu tam sakitlik içində alatoran çöllük üzərində güclə seçilən, heç kimə aid olmayan, qəlbindən gələn anlaşılmaz bir səs tülkünü şəkəndirirdi. Bu, hava axınlarının tezliklə havanın dəyişəcəyini bildirən əlaməti idi. Heyvancığaz bunu sövq-təbii ilə hiss edir, naçar halda yerindəcə donub durur, yaxınlaşmaqda olan ümumi bir bəlanın doğurduğu nə isə qeyri-müəyyən bir hissdən səs çıxarıb ulamaq, vaqqıldamaq istəyirdi. Ancaq aclıq hissi elə güclü idi ki, təbiətin bu xəbərdarlıq siqnallarını da boğurdu.

Tülkü yüyürməkdən yorulub göynəyən pəncələrini yalaya-yalaya ancaq yavaşdan zingildəyirdi.

O günlər axşama tərəf hava soyuyurdu, mövsümün üzü payıza idi. Gecələr torpaq tez soyuyur, şoran yerlər kimi, ağappaq qırovla örtülür, səhər əriyib açılırdı. Çöl heyvanları üçün qıtlıq, qayğı dolu günlər gəlirdi. Yayın özündə də təkəm-seyrək görünən ov indi tamam yoxa çıxmışdı. Bəziləri isti ölkələrə köçmüş, bəziləri yer altındakı yuvalarına girmiş, bir parçası da qışlamaq üçün qumsallıqlara çəkilmişdi. İndi hər tülkü bu kimsəsiz çöllərdə tək-tənha səfillənərək yem axtarırdı.

Bu ilki bala tülkülər artıq böyüyüb hərəsi bir səmtə dağılmışdı. Döl, cütləşmə vaxtı isə hələ qabaqda idi. Qışda, o dövr gəlib çatanda tülkülər görüşmək üçün bir yerə toplaşır, erkəklər isə onlara verilmiş əzəli qüvvə ilə süpürüləşib vuruşurdular.

Gecə düşəndən sonra tülkü dərədən çıxdı, dayanıb qulaq asdı, dəmir yolunun köbərinə tərəf yortdu. O, sakitcə gah yolun saği ilə gedir, gah da soluna keçirdi. O, buralarda sənişinlərin vaqonların pəncərələrindən tulladıqları artıq-urtuq axtarırdı. Tülkü köbərin böyrü ilə çox yüyürməli oldu, qabağına nə çıxdısa iylədi, bir tikə yeməli şeyə rast gələncə əldən-ayaqdan düşdü. İyrənc tünd iy verən şeyləri iyləmədi. Qatarların işlədiyi yol qəzet qırıntıları, kağız

parçaları, sınmış butulkalar, əzilmiş boş konserv qutuları, siqaret kötökləri və lazımsız zirzibillə dolu idi. Bir dəfə salamat qalmış ağziacıq butulkadan gələn kəskin iy onun beynini dumanlandırmışdı. Bir-iki dəfə başının gicəlləndiyini duyub tülkü daha spirtli şüşələrdən kənar gəzirdi. Fıxırınb kənara sıçrayırdı.

Tülkünü bu yola çıxmağa aclıq vadar eləmişdi, tərs kimi də dişə dəyən bir şey tapa bilmirdi. Amma ümidini itirmirdi, yeməli bir şey tapmaq məqsədilə yolun gah sağına, gah da soluna keçir, yüyürür, hey yüyürürdü...

Tülkü birdən yolun tən ortasında həsləyib dayandı, qəfil iş üstə tutulan adamlar kimi bir pəncəsi havadan asılı qaldı. Qəlbidə, buludlar arasındakı Ayın bozuntul ziyası altında o, iki relsin arasında döyülmüş kölgə kimi görünürdü. Onu şəkəndirən uzaq uğultu hələ çəkilməmişdi, səs hələlik uzaqdan gəlirdi. Tülkü quyruğunu əvvəlki kimi düz tutaraq yoldan çıxmaq istəyir, tərəddüdlə ayağının birini götürüb, o birini qoyurdu. Yoldan çıxmaq əvəzinə, tülkü dişinə dəyən bir şey tapmaq ümidi ilə yenə də köbərin döşü ilə o yan-bu yana vurnuxmağa başladı. Yüzlərlə təkər və dəmir sürtülməsindən qopan səsin qarşısı alınmaz bir zəhmətlə yaxınlaşdığını eşitsə də, hiss eləyirdi ki, elə bu dəqiqə istədiyini tapacaq. Amma elə bu dəqiqədə döngədən çıxan dalbadal qoşulmuş lokomotivlərin yaxın və uzaqvuran işıqları, güclü projektorları gözcamaşdıncı işıqla otu-ələfi qurumuş çölü bircə anda ağappaq ağartdı və tülkü od görmüş pərvanə kimi özünü ora-bura çırpmağa, yerində mayallaq vurmağa başladı. Qatar isə aman-sızcasına yaxınlaşırdı. Havanı boğucu yanıq iyi, toz basdı, şiddətli yel qopdu.

Tülkü özünü kənara atıb tez-tez geriye baxa-baxa, hər-dən də qorxudan yerə sinərək götürülüb qaçdı. Işıqları şütüyən bu əcaib nəhəng hələ xeyli guruldadı, xeyli vaxt çarxların səsi kəsilmədi. Tülkü yerində sıçrayır, yenə də var gücü ilə qaçıb buralardan uzaqlaşmağa çalışırdı.

Dayanıb nəfəsini dərdi, dəmir yolu onu yenə də özünə cəzb eləməyə başladı. Çünki bura dişinin altına qoymağa bir şey tapacağına ümid elədiyi yeganə yer idi. Amma qarşından yenə də işıq düşdü, yenə də qoşa lokomotiv uzun və yüklü bir qatarı çəkib aparırdı.

Tülkü işi belə görəndə xeyli çölləmə getdi ki, elə bir yerdə dəmir yoluna yan alsın ki, o yerdə qatar olmasın...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə göz işlədikcə çöllüklər uzanıb gedirdi, Sarı-Özək Sarı-Torpağın özəyi – ortası idi.

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərin də bütün məsafələri dəmir yolu ilə müəyyən edilirdi.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Gecəyanı kim isə uzun yolu inadla, basa-basa yol çevirən növbətinin köşkünə tərəf tələsirdi. O, əvvəlcə şpalların üstü ilə yeriyirdi, ancaq qarşından gələn yük qatarı onu köbərdən enməyə məcbur etdi. Əllərini üzünə tutub tufandan, çovğundan qorunmuş kimi, sürətlə gedən yük qatarının qopardığı toz-torpaqdan qorunurdu (bu, xüsusi əhəmiyyətli qatar idi. Belə qatarlar birbaşa qapalı zonaya, xüsusi yol xidmətçiləri olan 1 nömrəli Sarı-Özəyə, kosmodroma gedir. Sözü qısası, belə qatarlar həmişə çadrla örtülmüş olur, onu platformalarda dayanmış hərbi gözətçilər müşayiət edir).

Yedigey o saat hiss elədi ki, gələn arvadıdır və bu gəliş elə-belə gəliş deyil, onun bu gəlməyinə nəse çox vacib bir səbəb var. Doğrudan da, məlum oldu ki, gümanı düz imiş. Lakin iş üstə olduğuna görə yerindən tərpənə bilməzdi. Sonuncu vaqon da gəlib keçəndən, yolda hər şeyin qaydasında olduğunu bələdçiye işarə verəndən sonra tələsik arvadına tərəf döndü:

– Xeyir ola?

Qadın həyəcanla ona baxıb dodaqlarını tərpətdi, nəse pıçıldadı. Yedigey onu eşitməsə də, onun nə demək istədiyini başa düşdü, əvvəldən ürəyinə dammışdı.

– Küləyin qabağında durma. – Onu köşkə apardı.

Arvadının dilindən eşidəcəyi sözü əvvəlcədən hiss eləsə də, Yedigeyi sarsıdan başqa şey oldu. Əlbəttə, bunu o, əvvəllər də görmüşdü ki, qocalıq artıq onları haqlayıb, amma bu dəfə arvadının bu uzun yolu tələsik gəldiyindən nəfəsinin daralması, tövşüməsi, sinəsindən qopan xınlı, anıq

çiyinlərinin qeyri-iradi olaraq qalxıb-enməsi Yedigeyi bərk sarsıtdı. Ükubalanın göyərmiş üzündəki silinməz qırıqlar, əhənglə tərtəmiş ağardılmış, güclü elektrik lampasının işıqlandırdığı bu kiçik yol köşkünün divarları fonunda daha aydın göründü (axı onun hamar qarabuğdayı üzü qırıq tanımazdı, parlaq qara gözləri həmişə od saçardı). Ağzındakı mırıq dişləri bir daha sübut edirdi ki, hətta uzun ömür-gün sürmüş qoca qadına belə dişsiz olmaq yaraşan iş deyil (onu çoxdan stansiyaya aparıb, orada o metal deyilən dişlərdən düzəltməli idi. Axı indi qoca da, cavan da özlərinə bu dişlərdən düzəltirlər). Onun başından sürüşmüş yaylığının altından üzünə yayılan ağappaq saçları da ürəyini neşətlədi. Arvadının belə qocalmasında günahkarmış kimi ürəyində özünü danladı: "Gör necə də qocaltdım səni!" Yedigey ürəyində arvadına böyük minnətdarlıq hissələ susurdu, bu minnətdarlıq hər şeyi əhatə edirdi, birgə keçirdikləri ömür-günə görə, həm də ərinə sədaqət və hörmət əlaməti olaraq bu gecəyarısı belə uzun yol qət edib razıydın¹ ən uzaq nöqtəsi olan bu yerə gəlib Qazanqapın ölüm xəbərini ona – Yedigeyə çatdırdığına görə idi. Çünki Ükubala bilirdi ki, qohumu-zadı olmasa da, hamı tərəfindən tərk edilib kimsəsiz qalmış bu bədbəxt qocanın ölüm xəbəri bircə Yedigeyə təsir edəcək.

– Otur, bir nəfəsini də, – içəri girən kimi Yedigey arvadına dedi.

– Sən də əyləş.

Oturdular.

– Nə olub?

– Qazanqap ölüb.

– Nə vaxt?

– Elə indi baş çəkməyə getmişdim, dedim görüm necədir, bəlkə, bir şey-zad lazımdır. İçəri girdim, gördüm, işığı yanır, uzanıb yerində, amma saqqalı belə birtəhər dik durub... Yaxınlaşıb soruşdum ki, Qazı əkə, bəlkə, sizə isti çay gətirir? Gördüm ki... – səsi tutuldu, qəhər onu boğdu, qapaqları nazilib qızarmış gözləri doldu, içini çəkib yavaşdan ağlamağa başladı. – Sən bir adamın axırına bax?! Necə insan idi! Ölüb getdi. Yanında gözünü qapamağa bir adam da olmadı, – hönkürdü, ağladı, – axı kimin ağlına gələ

bilərdi! Elə beləcə də kimsəsiz-kimsəsiz öldü... – Ükubala demək istədi ki, səmə it kimi kimsəsiz öldü, amma demədi, sözünü uddu, sözsüz-sovsuz da hər şey aydın idi.

Cəbhədən qayıdandan bəri Yedigey, Boranlı razıyeddində xidmət edirdi, hamı onu Boranlı Yedigey kimi tanıyırdı. İndi o, divarın dibinə qoyulmuş, stulu əvəz edən taxtanın üstündə oturub arvadına qulaq asa-asa bulud kimi tutqun halda, düşünlü ağır əllərini dizinə dirəmişdi. Yağlanıb çirklənmiş dəmiryolçu şapkasının günlüyü gözlərini kölgələmişdi.

– İndi nə eləyək? – deyər arvadı sükutu pozdu.

Yedigey başını qaldırıb arvadına baxdı və acı-acı qımıxdı:

– Nə eləyəcəyik? Ölü düşəndə nə eləyərlər? Dəfn eləyəcəyik. – O, qəti qərara gəlmiş adam kimi ayağa durdu. – Arvad, sən qayıt geri, amma indi mənə qulaq as...

– Qulağım səndədi...

– Osmanı oyat. Baxma ki, razıyeddin rəisidir, dəxli yoxdur, ölüm qabağında hamı bərabərdir. Ona de ki, Qazanqap ölüb. Kişi qırx dörd il burada can çürüdüb. Qazanqap burada işləyəndə, bəlkə, Osman heç anadan olmayıbmiş. O vaxt heç it itliyinən burada, Sarı-Özək çöllərində işləməzdi... Amma Qazanqap buradan başının tükü sanı, bəlkə, lap ondan da çox qatar yola salıb. Qoy bir fikirləşsin. Elə belə də deyərsən. Mənə bax, qulaq as... Hamını bircə-bircə oyat, pəncərələrini döy. Bir ovuc adamıq, barmaqla saymaq olar, cəmi səkkiz ev deyilik? Hamını ayağa qaldır. Belə adam ölənin günü hamı, gərək, ayaq üstə ola.

– Birdən narazılıq eləsələr, acıqlansalar, necə?

– Bizim işimiz onlara xəbər verməkdir. Qalanını özləri bilsinlər. Denən ki, mən göndərmişəm. Gərəkmez ki, adamın vicdanı da ola. Dayan!

– Dayanmışam, de.

– Əvvəlcə növbətcinin yanına qaçarsan, bu gün növbətcisi dispetçer Şahmərəndir. Ona de ki, bəs belə-belə, gör neyləyə bilir, bəlkə, mənə bu günlük əvəz tapa bildi. Əgər mümkün olsa, tez xəbər versin, başa düşdün? Necə deyirəm, elə də de!

– Deyərəm, deyərəm! – Ükubala getmək istəyərkən, birdən bağışlanması mümkün olmayan, əsas bir şeyi

¹ Razıyedd – dəmir yolu məntəqəsi (kiçik stansiya)

unudubmuş kimi ayaq saxladı. – Bəs, uşaqları?! Əcəb! Axı əvvəlcə uşaqlara xəbər vermək lazımdır! Ataları ölüb...

Yedigey tutuldu, sonra qaşları çatıldı, sifəti sərtləşdi... Cavab vermədi.

Ükubala bu söhbətin ərini açmadığını bildirdi, buna görə də özüənə haqq qazandırılmış kimi mülayim bir səslə:

– Yaxşı, ya pis – uşaq uşaqdır, – dedi.

Yedigey əlini yellədi:

– Bilirəm, başım xarab olmayıb ki! Mən də bilirəm ki, uşaqlarsız olmaz... Amma ixtiyar məndə olsaydı, heç yaxına da buraxmazdım!

– Yedigey, bizim nə işimizə, qoy gəlib özləri basdırsınlar, sonra söz-söhbətdən yaxa qurtara bilmərik.

– Gəlsinlər də! Mən bəyəm deyirəm gəlməsinlər?

– Oğlu, görəsən, şəhərdən özünü çatdırı bilər?

– İstəsə, çatdırar. Sırağagün stansiyada olanda özüm teleqram vurmuşam. Yazmışam ki, atan ölüm ayağındadır, daha bundan artıq nə yazmalı idim ona. Özünü çox ağıllı sayır, başa düşməlidir ki, iş nə yerdədir...

– Hə, onda sözüm yoxdur, – deyə Ükubala ərinin cavabı ilə razılaşsa da, onu narahat edən məsələni də unuda bilmədi. – Yaxşı olardı ki, gəlinlə birgə gələydi. Qayınata gəlin üçün yad adam deyil ki...

– Daha bu, öz işləridir. Uşaq-zad deyillər ki...

– Hə, elə olmağına elədir, – Ükubala tərəddüd etsə də, razılaşdı.

Onlar susdular.

– Yaxşı, di yeri, ləngimə, – deyə Yedigey arvadını tələsdirdi.

Ükubalanın isə, deyəsən, ürəyində yenə sözü vardı:

– Bəs qızı necə olsun? Ayzadə bəxtiqara, qalıb əyyaş əlinə uşaqlarıyla, görəsən, stansiyadan özlərini yetirə bilərlərmi?

Yedigey acı-acı gülümsündü:

– Hə, indi hamının dərini sən çəkəcəksən... Ayzadəyə əl uzatsan, çatır. Səhər bir adam stansiyaya gedib xəbər eləyər. Gələr, lap yəqin gələr. Amma bir şeyi bil ki, arvad, nə Ayzadədən, nə də Sabitcandan bizə kömək eləyib, əl tutan olmayacaq. Gəlməyinə gələcək, amma adını kişi qoy - sa da, qonaq kimi dayanıb baxacaq. Sən ləngimə, get necə demişəm, elə də elə.

Ükubala yol alıb getdi, sonra tərəddüdlə ayaq saxladı, təzədən yola düzələndə Yedigey özü onu səslədi:

– Əvvəlcə növbətçi Şahmərdanın yanına get a!.. Qoy mənim yerimə adam göndərsin, sonra əvəzini artıqlaması ilə işləmə. Kişinin cənazəsi bomboş evdə qalıb, yanında da bir Allah bəndəsi yox. Belə şey olmaz! Elə belə də deyərsən ona!

Arvadı razılaşıb yola düzəldi. Elə bu vaxt yolun hərəkət göstəricisində qırmızı işıq göz vurub səs salmağa başladı. Boranlı razyezdinə yeni qatar gəlirdi. Növbətçinin göstərişinə görə, onu ehtiyat yola qəbul etmək lazım idi ki, razyezdin o biri başından qarşıdan gələn qatarın hərəkətinə mane olmasın. Bu, gündəlik adi tədbir idi, qatarlar hərəsi öz yolu ilə hərəkət edərkən Yedigey köbərin böyrüylə yeriyən Ükubalanın dalınca baxdı, sanki, yenə nəyisə demək istəyirdi. Əlbəttə, dəfn mərasimi ərəfəsində görülməli o qədər iş, deyilməli o qədər söz vardı ki, hamısı birdən-birə yada düşmürdü. Amma Yedigey indi Ükubalanın qarasında buna görə baxmırdı. Arvadının son zamanlar necə qocalıb əyil-diyinə indi diqqət verib ürəkağrısı ilə onu yola salırdı. Ükubalanın bu vəziyyəti tutqun, sarı işıq zolağında daha aydın nəzərə çarpırdı...

“Deməli, qocalıq haqladı bizi, – deyə fikirləşdi. – Hə, biz də daha mənzilbaşına çatmağa başlayırıq. Bir qarı, bir qocalıq!” Qocalıqdan gileylənsə də, təbiət Yedigeyi sağlamlıq barədə məyus eləməmişdi. Çox cavanlar ona baxıb gözüne su verə bilirdi. Amma, hər halda, ömürdən-gündən keçən günlər də az deyildi. Bir il də əlavə quyuquyınan düz altmış il. Deməli, altmış bir! “Sən bir işə bax, iki-üç ildən sonra mənə pensiyaya çıxmaq təklif eləyə bilərlər”, – deyə narazı halda öz-özünə deyinsə də, dəqiq bildirdi ki, pensiyaya belə təzliklə çıxmıyacaq. Çünki burada onun yerinə adam tapmaq o qədər də asan məsələ deyildi. Yol nəzarətçisi, üstəlik də, yol təmiri fəhləsi, təsadüfdən-təsadüfə kimsə xəstələnəndə və ya məzuniyyətə çıxanda yolayıran vəzifəsini də görürdü. Bəlkə, əlavə məvəciyə aldanıb, susuzluğa-zada baxmayıb razı olan tapıldı... Çətin! Get indi cavanların arasında beləsini tap görüm, necə tapırsan.

Yox, Boranlı razyezdində yaşamaq üçün adamda, gərək, hünər olsun. Ayn cür mümkün deyil, yoxsa məhv olub

gedərsən! Çöl ucsuz-bucaqsız, adam balaca. Çölə heç bir şeyin dəxli yoxdur. Yaxşısan-yamansan ona nə dəxli var. Onu necə var, gərək, elə də qəbul eləyəsən. Amma adam hər şeyə belə laqeyd baxa bilmir, əzab çəkir, darıxır, ona elə gəlir ki, adamlar arasında olsaydı, daha yaxşı dolana bilərdi, baxtının ucbatından bu yerlərə düşüb... Guya, bu səbəbdən ömrünü bu çöllərdə xərcləyir. Şahmərdanın üçtəkərli motosikletinin akkumulyatoru boşalıb gücdən düşən kimi, o da yavaş-yavaş ruhdan düşür. Şahmərdan motosikletini qoruyur, nə özü minir, nə də özgəyə verir. Gərək olanda da işə salmaq olmur, çünki işsiz qalıb, gücdən düşür. Sarı-Özək çölünün bu rəzyezdində yaşayan adam da eynilə onun kimidir, bir işin qulpundan yapışmadımı, şəraitə uyğunlaşmadımı, burada kök ata bilmədimi, çətin ki, tablaşa bilsin. Ötən vaqonlardan baxan bəzi adamlar heyrət eləyirlər ki, ilahi, insan da bu yerlərdə yaşaya bilər! Hara baxırsan, çöldən, dəvədən başqa heç nə görmürsən! Amma yaşayanlar yaşayır, kimin səbri nə qədər çatır, o qədər də yaşayır. Üç il, ölüm-zülüm, dörd il dözənlər də olur. Bununla da hər şey tamama yetir. Alacağını alıb, halallaşılıb, baş götürüb əkilir. Təki bu yerlərdən uzaq olsun...

Boranlıda ancaq iki nəfər – Qazanqap, bir də özü – Boranlı Yedigey ömürlük kök salıb yaşaya biliblər. Eh, onların ikisindən savayı, buraya nə qədər gəlib-gedən olmuşdu! Adamın özü barədə söz deməsi çətindir, hər halda, yaşayıb, təslim olmayıb! Qazanqap burada ona görə qırx il can qoymayıb ki, axmaq adam olub. Yox, Yedigey onu heç on adama da dəyişməzdi. Neyləsin, yoxdur, daha getdi Qazanqap...

Qatarlar gəlib keçdilər, biri şərqə, o biri də qərbə getdi. Boranlının yolları bir müddət boşaldı. Elə bil, hər yer aydınlığa çıxdı, qaranlıq göydəki ulduzlar daha da işıqlandı, külək də köbərin döşündə, hələ də taqqıldayan şpallardakı relslərin arasında cövlan eləməyə başladı.

Yedigey köşke qayıtmadı, teleqraf dirəyinə söykənib fikrə getdi. Dəmir yolundan xeyli uzaqda otlayan dəvələrin tutqun qaraltısını seçə bildi. Onlar Ay işığında hərəkətsiz dayanıb səhərin açılmasını gözləyirdilər, Yedigey başqa dəvələrin arasında özünün ikidonqarlı, nəhəngliyi və başının

iriliyi ilə o birilərdən fərqlənən nərinə tanıya bildi. Onun dəvəsi də Sarı-Özəkdə yüyrekliyi, zoruyla ad çıxarmışdı. Öz sahibi kimi Boranlı Qaranər adı ilə tanınırdı. Yedigey öz nəri ilə, onun gücü, hətta ipə-sapa çətin yatan dəlisovluğu ilə də fəxr edirdi. Vaxtında heyvanı axtalatdırmamışdı, sonra da axtalatdırmağa ürəyi gəlməmişdi.

Yedigey fikirləşdi ki, başqa işlərlə bahəm Qaranəri də erkəndən qapıya qaytarıb alıxlamaq lazımdır, sabah dəfn mərasimində kara gələ bilər. Bundan başqa da çox fikirlər gəlib keçdi başından...

Rəzyezddə isə hələ adamlar şirin yuxuda idilər. Rəzyezd deyəndə, bura dəmir yolunun bir tərəfində salınmış o qədər də böyük olmayan stansiya xidmət binaları, dəmiryol idarəsi tərəfindən tikilmiş altı dənə damı şiferli qurma-taxta ev, bir də ki Yedigeyin öz əli ilə tikdiyi şəxsi evi ilə mərhum Qazanqapın gillə suvanmış daxmasından ibarət idi. Bundan başqa, xörək bişirmək üçün tikililər, heyvan saxlamaq və başqa məqsədlər üçün qamış ağıllar, küzlər də vardı. Bir də elektrikle işləyən su nasosu – bunu axır zamanlarda quraşdırmışdılar. Lazım olanda əl nasosu kimi də işə yarayırdı, vəssalam, Boranlı dediyin bucığaz idi.

Bəli, ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək düzlərinin əvvəli-axırı olmayan qan damarını xatırladan dəmiryol xətti üzərində şəhərləri, kəndləri birləşdirən, qatarların yolunu səmtləyən məntəqələrdən biri – Boranlı rəzyezdi bundan ibarət idi. Nəyi vardi, hamısı da göz qabağında, necə deyirlər, küləklərin şapalağı altında... İllah da qışda, Sarı-Özək çovğunları başlandıandan evləri pəncərəyəcən qar basır, dəmir yolunun neçə yerində üzü buz tutub qaysaqlanmış toparlar əmələ gəlirdi. Elə buna görə də düzəngahdakı bu rəzyezdə Boranlı-Burannı deyirdilər, adı da iki dildə yazılmışdı: qazaxca – Boranlı, rusca – Burannıy...

Yedigey hələ yollarda müxtəlif qartəmizləyən maşınların olmadığı vaxtları xatırladı; maşınlar cürbəcür idi: bəzisi qarı sovrub fəvvarə kimi yanlara fişqırdır, bəzisi qarşısındakı gəmi burnuna bənzər bıçaqlarıyla qarı yanb yanlara basırdı və sairə... Bəli, bu maşınlar hələ olmayanda Qazanqapla yolları basmış qar yığınlarını təmizləmək üçün, demək olar ki, ölümə əlbəyaxa olurdular. Üstündən gör nə qədər vaxt keçir, amma adama elə gəlir ki, lap dünən olub... Əlli bir,

əlli ikinci illərdə elə şaxtalı qışdı ki, Allah göstərməsin! Belə işi ancaq cəbhə ilə müqayisə etmək olar; məsələn, əlbəyaxa süngü həmləsinə çıxanda, ya tanka yaxınlaşıb altına qumbara tullamaq istəyəndə – bir sözlə, canından bezəndə... Orada necə, burada da elə!.. Düzdür, burada adamı öldürən yox idi, əvəzində, adam özü canına qəsd eləyirdi. Onlar öz əllərilə nə qədər qar yığını kürüyüb təmizləmişdilər, vəllərlə hamarlamışdılar, hələ Yeddinci kilometr qarı! Burada yol, çapılmış təpənin arasından enişə gedir, buranın qarını onlar kisələrə doldurub dallarında təpəyə qaldırmaqlı olurdu. Hər dəfə onlara elə gəlirdi ki, bu, qar çovğununu ilə axırncı əlbəyaxadır, bunun xatirinə “Cəhənnəmə” deyib candan da keçmək olar, tək çölün düzündə ilişib yol istəyən parovozların bar-bar bağırən səsi kəsilsin – ona nə var, yolunu aç!

İndi o qarlar əriyib, o qatarlar keçib, o illər də ötüb. Belə günlər olubmu, olmayıbmi, indi bu heç kimi maraqlandırmır. İndiki yoxlama-təmir briqadaları bura yolüstü baş çəkir, haylı-küylü, başqa tipli adamlardır. Görən, heç ağıllarına gəlirmi ki, heç inanırlarmı ki, Sən-Özək məsafəsinin qar basmış yolu və bir neçə əlikürəkli adam! Nağıl danışmayın, siz allah! Onların içində açıq-açıqına gülənlər də olur: “Axı nəyə görə özünü fəda eləyirdiz, niyə əzab çəkirdiz, nəyin xatirinə?! Biz heç belə şeyə gedərik! Aparın verin önlərinizin xeyratına, atıb gedərdik başqa yerə, bəd ayaqda verərdik özümüzü tikintiyə-zada, elə yerə ki, hər şey qaydasında olsun. Filan qədər işləmişik, filan qədər say qabağıma. Çox vacib, tələsik iş olanda da yığ camaatı, əlavə muzdlarla işlə... Sizi gic yerinə qoyublar, qocalar, elə gic kimi öləcəksiniz!..”

Belə təzə “nırxazlar”a rast gələndə Qazanqap onlara fikir verməzdi, elə bil, eşitdiklərinin heç ona dəxli-zadı yox idi, gülümsünərdi. Yedigey isə dözə bilmirdi, mübahisə eləyirdi, axırda da qanını qaraldıb çəkiliirdi.

Axı vaxtilə o, Qazanqapla indi xüsusi vaqonlarda gələn yoxlama-təmir briqadasındakı ağızgöyçək tiplərin dediyi sözlər barədə öz aralarında söhbətlər eləmişdi. Xeyli əvvəllər, bu indiki əlləmlər tumançaq gəzdikləri vaxtlarda başqa-başqa məsələlərdən danışmışdılar. Onlar hələ o vaxtlar dərrakələri çatan dərəcədə günü-güzəranı götür-

qoy eləmişdilər. Sonralar həmişə belə-belə şeylərdən söhbətləri olardı – şükür ki, vaxtı vardı. Qırx beşinci ildən bəri, illah da Qazanqap təqaüdə çıxandan sonra, işi düz gətirməyəndə getdi şəhərə, oğlunun yanında qalmağa, heç üç ay da keçmədi ki, qayıtdı geri. O vaxt çox dərdləşdilər dünyanın gəldi-gedərindən. Müdrik adamdı Qazanqap. Yada salmalı çox şey var... Və Yedigey birdən tam aydınlığı və üstünə hücum çəkən bir ağrı, göynək ilə hiss elədi ki, innən belə ancaq xatirələr qalır, ancaq xatirə...

Yedigey danışq aparatındakı mikrofonun şıqqıltı ilə işə düşdüyünü eşidən kimi tələsik köşkə girdi. Bu səfəh qurğu əvvəlcə çovğun səsi kimi xırıldayıb-vıyıldadı, sonra adam səsi eşidildi:

– Yedige, alo, Yedige, – mikrofonu razıyazdın növbətçisi Şahmərdanın xırıltılı səsi eşidildi. – Məni eşidirsənmi? Cavab ver!

– Eşidirəm, eşidirəm!

– Eşidirsən?

– Hə, eşidirəm!

– Necə eşidirsən?

– O dünyadan gələn səs kimi!

– O dünyadan niyə?

– Nə bilim!

– Hə... ə... deməli, qoca, Qazanqapı deyirəm...

– Nə deyirsən?

– Deməli, deyirəm, – Şahmərdan baş vermiş hadisəyə münasib söz axtararaq azacıq fasilə verdi, – belə çıxır ki, qoca, necə deyirlər, öz şərəfli həyatını başa vurdu.

Yedigey ürəyində “heyvana bir bax ey, vəfat eləmiş bir adam haqqında da adam kimi söz deyə bilmir” fikirləşsə də, bir kəlmə ilə cavab verdi:

– Hə!

Bir anlığa Şahmərdanın səsi kəsildi. Birdən mikrofon daha bərkdən xırıltı, inilti saldı, nəfəs xışiltısı da ona qarışdı. Sonra Şahmərdan yenə xırıldadı:

– Mənə bax, Yedige, əzizim, indi ölüb deyə, mənə başağırsı vermə... Mənim adamım yoxdur. Vacibdir yanın da otursan, oturanda xortlayıb durmayacaq, deyirəm...

– Mən də deyirəm ki, səndə qanacaq-zad yoxdur, – deyə Yedigey hiddətindən bilmədi ki, nə eləsin, – necə

yəni başağnsı vermə, sən cəmi burada ikinci ildir işləyirsən, biz onunla bir yerdə otuz il can çürütmüşük. Səndə ağır varsa, fikirləş. Aramızda insan ölüb. Onu otaqda tək qoymaq olmaz, yaramaz!

– El!.. Ölü nə bilir ki, təkdir, yoxsa yanında adam var?
 – Biz ki bilirik.
 – Di yaxşı, səs-küy salma, qoca, hirs-lənmə!..
 – Səni başa salıram.
 – Nə istəyirsən axı, mənim artıq adamım yoxdur. Onsuz da indi, gecenin bu vaxtı neyləyəcəksən orada?
 – Dua edəcəm, yasin oxuyacam, el adətiynən ölünü kəfənə tutacağam...

– Yasin oxuyacaqsan? Sən, Boranlı Yedigey ha?!
 – Bəli, mən. Bilirəm, əlimdən gəlir.
 – Pay səni, altmış ildir Sovet hökuməti qurulub...
 – Sən bu sözləri burax, Şahmərdan, Sovet hökumətinin bura nə dəxli var, ölən üçün qədimdən bu yana yasin oxunur, namaz qılınır, axı insan vəfat eləyib, heyvan ölməyib ki!

– Yaxşı, yaxşı, qaraqışqırıq salma, get öz bildiyini elə. İndi Caydaq Ədilbəyə xəbər göndərərəm, razı olsa, gəlib səni əvəz eləyər. İndi ayıq ol, yüz on yeddinci gəlir, ikinci ehtiyat yolu hazırla...

Elə bu sözlə də Şahmərdan danışıqı kəsdi, cihazın açarı saqqıldayıb susdu. Yedigey tələsik yolçevirən makasa yaxınlaşaraq fikirləşdi ki, görəsən, Ədilbəy razılıq verib onu əvəz eləməyə gələcəkmi? Uzaqdan bir neçə evin pəncərə-sindən parlayan işıqları görəndə xeyli təskinlik tapdı. “Yox, adamlarda hələ insaf-viddan var, – düşündü. – Deməli, Ukubala boranlıları narahat edib ayağa qaldırır”.

Bu müddət ərzində yüz on yeddinci ikinci ehtiyat yola qəbul olundu, qarşı tərəfdən də vaqonları neft çənlərindən ibarət olan yeni yük qatarı gəldi, aralanıb hərəsi bir səmtə – biri qərbə, o biri də şərqə getdi.

Gecə saat iki idi, göydəki ulduzların şövqü artır, hər biri öz-özlüyündə aydın seçilirdi. Ayın özü də Sarı-Özək göylərində, elə bil ki, haradansa aldığı, get-gedə çoxalan əlavə bir qüvvə ilə işığını artırırdı. Ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çöllərinin ulduzlu göyləri altında isə uzaqlarda dəvələr arasında Boranlının ikidonqarlı nəhəng Qaranərinin və yaxınlıqdakı

dikdirlərin qaraltısı görünürdü. Qalan yerlər dəmir yolunun hər iki tərəfində qaranlığa qərq olmuşdu. Külək də yatmamışdı, yerdəki zirzibili xışıldadırdı.

Yedigey gah köşkə girir, gah çıxır, gözləyirdi ki, Caydaq Ədilbəy dəmir yolunda görünəcək, ya yox? Elə bu vaxt Yedigey bir az aralıda bir heyvan gördü. Bu, tülkü idi, gözləri qırpım çalan yaşıl bir işıqla parlayırdı. O, teleqraf dirəyinin böyründə ölgün bir vəziyyətdə dayanmışdı. Görkəmindən nə yaxınlaşmaq, nə qaçıb uzaqlaşmaq istəyinə oxşayırdı.

– Burada neynirsən? – deyə Yedigey zarafatya deyindi, barmağıyla onu hədələdi. Tülkünün eyninə də gəlmədi. – Bıy, qudurmuşu bax ey! – ayağını yerə vurdu.

Tülkü azacıq kənara sıçrayıb təzədən şöngüdü, gözüni zilləyib kədərlə baxdı. Yedigey, düzü, tam ayırd eləyə bilmədi, tülkü ona baxırdı, yoxsa onun yanında olan nəyəsə başqa bir şeyə? Tülkü bura niyə gəlmişdi? Onu nə çəkib gətirə bilərdi bura?! Elektrik işığına gəlib, ya acliq çəkib gətirib? Tülkünün davranışı Yedigeyə qərribə göründü. Bəlkə, bir daş götürüb vurum, indi ki, ov özü gəlib girimə keçib. Yedigey yerdən iri bir daş götürüb tuşladı, qolaylayıb atmaq istədi, amma əl saxladı, daşı ayağı altına saldı. Hətta onu tər basdı. Tülkünü vurmaq istəyəndə bir əhvalat yadına düşdü – kimin danışdığını yadına sala bilmədi, ya təmir üçün gələn tiplərin birindən, ya da oturub-durub Allahdan danışan o fotoqrafdan eşitmişdi... Yox, yox, Allahın lənətinə gəlsin, Sabitcan danışmışdı, deyəsən, ölür əllaməlik üçün, tək qulaq asan olsun, tək camaatı təəccübləndirsin. Özlərin ruhunun başqasına köçdüyünü Qazanqapın oğlu Sabitcan danışmışdı. İşə bax ey, gör adamın ağına nələr gəlir! Səfehliyə bax!

Bu gəvəzəni oxudub öz başlarına bəla eləmişdilər. Əvvəlcə adama elə gəlir ki, pis oğlan deyil – hər şeyi bilir, hər şeydən xəbəri var... Amma nə fayda! Oxumağına oxuyub – internatda da, institutda da, di gəl ki adam deyil, adamlığı yoxdur! Elə hey özünü öyür, içir, məclislərdə sağ-lıq deyir, amma işə gələndə heç nə! Müxtəsəri, boş gopçu-nun biridir, diplomunu gözə soxsə da, Qazanqapa oxşarı yoxdur. Yox, fərsiz çıxdı, atasına çəkməyib... Allahın işidir, çarə nədir, olanı budur.

Bir dəfə, necə oldusa, dedi ki, Hindistanda belə bir tərqi-qət sahibləri var ki, ölənlərin ruhunun başqa bir canlıya, lap qarışıqaya keçdiyinə inanırlar. Onlar iddia edirlər ki, insan hələ dünyaya gəlməmişdən əvvəl, mütləq, nə vaxtsa bir quş, ya adicə bir ev heyvanı, ya vəhşi heyvan, fərqi yoxdur, ya da adicə böcək olub. Buna görə də onlar hansı canlı olursa olsun, fərqi yoxdur, onu öldürməyi günah sayırlar. Yöüstü lap ilana da rast gəlsələr, ancaq baş əyib, təzim edib yol verirlər.

Bu dünyada nə əcaib iş desən, olar! İndi kim bilsin ki, bunların hansı düzdür, hansı yalan. Bu gen dünyanın sirlərinin hamısını insan necə bilə bilər? Daş götürüb tülkü-nü vurmaq istəyəndə ağına gələn əcaib fikir də elə bu idi. Kim bilir, bəlkə, Qazanqapın ruhu bu tülküyə keçib? Ölmündən sonra daxması boş, kimsəsiz qaldığı üçün canı darıxıb, baş götürüb gəlib ən yaxın dostunun yanına?.. "Olmaya, ağılm çasır?" – Öz-özünü danladı, amma yenə də tülküyə ehtiyatla yaxınlaşa-yaxınlaşa elə danışdı ki, guya, tülkü onun dediklərini başa düşür:

– Çıx get, buralar sənə yerin deyil, eşidirsən, get, yeri çöllüyə, amma itlər olan yerə getmə, get, Allah amanında, çıx get çöllüyə...

Tülkü dönüb uzaqlaşdı, bir-iki dəfə geri baxandan sonra qaranlıqda itdi.

Bu vaxt Boranlıya tərəqhataqla növbəti yük qatarı daxil oldu, tədricən sürətini azaltdı, tamam dayanandan sonra lokomotivin maşinisti başını çıxarıb salam verdi:

– Ey Boranlı Yedigey, əssalamu-əleyküm.

– Və əleyküm-əssələm.

Yedigey başını qaldırıb baxdı ki, salam verənin kim olduğunu yaxşı görə bilsin. Bu yolda hamı bir-birini tanıyırdı. Xoşbəxtlikdən gələn tanış çıxdı. Yedigey elə onunla da Ayzadənin yaşadığı qovşaq stansiyası Kumbelə sifariş göndərdi ki, atasının ölüm xəbərini qızına yetirsin. Maşinist Qazanqapın xətirəsinə olan hörmətə görə bu işə məmnun niyyətlə razılıq verdi. Bunu da vəd elədi ki, Kumbeldə qatar briqadaları dəyişiləsi olduğu üçün Ayzadə yetirib hazır ola bilsə, onu ailəsi ilə birlikdə özü gətirər.

Bu, etibarlı adam idi. Yedigey bir yüngüllük hiss etdi. Deməli, vacib işlərdən biri görülmüşdü.

Qatar bir neçə dəqiqədən sonra hərəkətə gəldi, Yedigey maşinistlə xudahafizləşəndə gördü ki, sürətini artıran qatarnın böyrü ilə caydaq bir adam gəlir, diqqətlə baxıb Ədilbəyi tanıdı.

Yedigey növbəni Caydaq Ədilbəyə təhvil verənə baş vermiş hadisə haqqında danışdı, ah-uflla mərhumun xətirəsinə yad eləyəndə kimi, Boranlıdan iki qatar da keçdi. Yedigey işlərini qurtarandan sonra evə yollandı. Yolda bayaq unudub arvadına deyə bilmədiyi söz yadına düşdü. Daha doğrusu, arvadı ilə məsləhət etmək istəyirdi ki, Qazanqapın ölüm xəbərini qızlarına və kürəkənlərinə necə yetirsin? Yedigeyin iki ərlı qızı tamam ayrı səmtdə – Qızıl Ordanın yaxınlığında olurdular. Böyük qızı düyüçülük sovxozunda işləyirdi, əri də orada traktorçu idi. Kiçik qızı isə əvvəlcə Qazanlı stansiyası yaxınlığında olurdu, sonra ailəsi ilə birlikdə bacısı ilə yaxın yerə köçmüşdü. Onun da əri elə o sovxozda sürücü işləyirdi. Düzdür, Qazanqap onlar üçün dəfninə gəlmək vacib olan doğma adam olmasa da, Yedigey belə hesab edirdi ki, Qazanqap onlara qohumdan da yaxındır. Qızları Boranlıda Qazanqapın gözü qabağında böyüyüb ərsəyə çatmışdılar. Kumbel stansiyasındakı internat məktəbində oxumuşdular. Onları internata növbə ilə gah Yedigey özü, gah da Qazanqap aparmışdı. Qızlarının uşaqlıq çağlarını xatırladı. Xatırladı ki, tətilə gedəndə və ya tətildən qayıdanda qızlarını Qaranərin belində necə aparıb-gətirirdi, kiçik qız qabaqda oturur, böyüyü arxada, ata da ortalıqda... Bax, beləcə hər üçü bu üçsaatlıq yolu gedib-gələrdilər. Qış aylarında Qaranər löhrəm getsə də, Boranlıdan Kumbelə yol daha çox çəkirdi, qızlar dərsi qurtarandan sonra geri qayıdardılar. Yedigeyin vaxtı olmayanda qızları Qazanqap aparırdı, qoca onlara lap doğma ata qədər yaxın idi. Yedigey qərara gəldi ki, səhər onlara teleqram vursun, imkanları olsa, gələrlər, hər halda, bilsinlər ki, qoca dünyadan köçüb...

Sonra yol gedə-gedə qət elədi ki, sabah tezdən hər şeydən əvvəl Qaranəri ötürəndən gətirsin, çox lazım olacaq. Ölmək də, elə öləni bu dünyada abırla basdırmaq da asan məsələ deyil... Bir də görürsən ki, filan şey yoxdur, filan çatışmır, gərək, hər şeyi özün tapasan – kafəndən tutmuş, ehsan ocağı üçün odunacan...

Elə bu andaca havada bir təlatüm əmələ gəldi. Bu, cəbhədə adamın ayağının altında yer titrədən güclü partlayış dalğasına bənzədi. Gözünün qabağındaca çölün o başında, deyilənlərə görə, Sarı-Özək kosmodromunun yerləşdiyi tərəfdən göyə nəse od-alov qasırgasına bürünmüş bir şey dikəlirdi. Yedigey döyüklük yerində mıxlardı – kosmosa raket qalxırdı. O, hələ belə şey görməmişdi. Bütün sarıözəklilər kimi o da bilirdi ki, qırx kilometr aralıda, bəlkə, bir az da az, Sarı-Özək kosmodromu yerləşir, onu da bilirdi ki, Toqrək-Tam stansiyasından ora ayrıca dəmir yolu da çəkilib. Hətta danışdırlar ki, çölün o yerində iri mağazaları olan böyük bir şəhər də salınıb, radiodan, danışıklardan, qəzetlərdən kosmonavtlar və kosmik uçuşlar barədə də çox şeylər bilirdi. Bütün bu işlər bu yaxın illərdə görüldüyü halda, onların çox şeydən xəbərləri yox idi. Halbuki Sabitcanın yaşadığı şəhər buradan qatarla gününayımıq yol olsa da, oradakı uşaqlar özfəaliyyət xorunda oxuduqları mahnıda deyirdilər ki, onlar dünyada ən xoşbəxt uşaqlardır, çünki kosmonavt əmilər kosmosa onların torpağından uçurlar. Ancaq kosmodromu əhatə eləyən yerlərin hamısı qapalı zona hesab olunduğu üçün Yedigey bu yerlərin yaxınlığında yaşadığına baxmayaraq, kənardan eşidib-bildiklərilə kifayətlənməli olurdu. İndi budur, kosmik raketin ətrafa titrək işıq fəcri saçaraq tüğyan edən gərgin alov içində sürətlə ulduzlu səmanın qaranlığına sancıldığını öz gözlərilə gördü. Yedigey özünü-sözünü çaşmışdı, yəni, doğrudan da, od-alov içində adam var? Görəsən, neçə nəfərdilər, bir, ya iki? Bəs necə olub ki, illərdən bəri burada yaşaya-yaşaya bir dəfə də olsun, bu cür kosmik raket uçuşunu görməyib? İndiyə qədər kosmosa gör nə qədər uçan olub, hesabını da itirib... Bəlkə, əvvəlki gəmilər gündüz uçublar? Əlbəttə, gün işığında bu boyda məsafədən onu görmək, çətin ki, mümkün olsun. Onda, görəsən, indiki niyə gecə uçdu? Görünür, tələsik işdir, ya da belə lazım imiş... Bəlkə də, buradan gecə qalxır, amma ora çatanda gündüzə düşür? Sabitcan bir dəfə dedi axı, kosmosda hər yarım saatdanbir gecə gündüzü əvəz eləyir. Özü də elə dedi ki, guya, özü orada olub. Gərək, ondan bir də soruşum. Sabitcan hər şeyi bilir. Bir istəyi varsa, o da hər şeydən xəbərdar olan bilikli adam kimi görünməkdir. Hər necə olsa da,

vilayət şəhərində işləyir. Amma gözə kül üfürməyi olmasa, axı nəyə lazım? Necə varsansa, elə ol. “Mən filan böyük adamla bir yerdə olmuşam, nə bilim, filan rütbəli adama filan cür dedim...” Amma bizim Caydaq Ədilbəy bir dəfə, necə olursa, onun iş yerinə gedir, dediyinə görə, Sabitcan gözləmə otağı ilə kabinet arasında hələk-vələk imiş. Sözü də bu olub: “Eşidirəm, Əlcabbar Qəhrəmanoviç, oldu, baş üstə, Əlcabbar Qəhrəmanoviç!” Caydaq Ədilbəyin dediyinə görə, o – Əlcabbar kabinetində oturub elə zəngin dünyəsini basırmış, bir dəqiqə oturub əməlli-başlı danışmağa vaxt tapa bilməyib... Deməli, bizim Boranlımız belə imiş... Eh, nə isə, özü bilər, necə var, elə də var. Heyif təkcə Qazan-qapdan, axı oğluna görə çox nigaran idi. Axır günəcən bir dəfə də oğlundan giley-güzar eləmədi, getdi şəhərə, oğlunun, gəlininin yanında yaşamağa, özləri gəlib onu dilə tutub apardılar, bəs axırı nə oldu? Bu, başqa söhbətdir...

Kosmik raketini gözdən itincəyə qədər izləyib, Yedigey o zinrik gecədə bu cür fikirlərlə gedirdi. O dayanıb həmin qərribə möcüzəyə xeyli tamaşa etmişdi. Odlu gəmi qalxır, getdikcə kiçilirdi, nəhayət, o, kiçik bir nöqtəyə dönüb, ağ duman kimi qaranlıqda qeyb oldu. Yedigey başını bulayıb, beləcə qərribə ziddiyyətli duyğular içində yoluna davam etdi. Gördüyündən heyrlənsə də, o, eyni zamanda başa düşürdü ki, bu, ona dəxli olmayan yad, yabançı heyrat və qorxu doğuran bir şeydir. Birdən o, dəmiryol kənarına qaçıb gəlmiş tülkünü xatırladı. Görəsən, tülkü göyə dikilən bu odlu qasırganı görəndə neyləyib? Yəqin, yazıq özünü itirib, başını soxmağa dəşik axtarıb...

Bu gecə kosmik raketin fəzaya uçağının şahidi olmuş Boranlı Yedigey bilmirdi, bilə də bilməzdi ki, bu uçuş təcili və qəza uçuşu idi, bu gecə kosmonavtla birlikdə fəzaya uçan kosmik gəmi, heç bir raport verilmədən, təntənə-filan olmadan, jurnalistlərin iştirak eləmədiyi bir şəraitdə, Amerika-Sovet proqramına əsasən, il yarımından bəri şərti olaraq “Tramplin” adlandırılmış orbitdə “Paritet” kosmik stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisə ilə əlaqədar idi. Yedigey bunları haradan biləydi. Yedigey bunu da bilmirdi ki, bu gecə gördüyü hadisənin onun da həyatına dəxli olacaq, özü də ona görə yox ki, sözün ən ümumi mənasında insanla bəşəriyyətin əlaqəsi qırılmazdır. Yedigey bunu da qətiyyənlə

bilə bilməzdi ki, Sarı-Özəkdən qalxmış kosmik gəmidən bir azca sonra planetin əks tərəfindən – Amerikadakı Nevada kosmodromundan eyni məqsədlə qalxan ikinci kosmik gəmi, “Tramplin” orbitində, əks dövrüyə ilə həmin “Paritet” stansiyasına yaxınlaşır.

Kosmik gəmilər təcili surətdə “Demiurq” proqramını ifadə edən Sovet-Amerika Birləşmiş İdarə Mərkəzinin dəniz bazası olan “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisindən verilmiş əmrə görə göndərilmişdi.

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda, Vladivostokla San-Fransisko şəhərləri arasındakı məsafənin ortasındakı kvadratda idi. Birləşmiş İdarə Mərkəzi – Biridamərk bu vaxt hər iki kosmik gəminin “Tramplin” orbitinə çıxmasını gərginliklə izləyirdi. Hələlik hər şey öz qaydasında idi. “Paritet” kompleksilə birləşmək üçün lazımı maneəvlər edilmişdi. Bu, mürəkkəb iş idi.

“Paritet” on iki saatdan artıq idi ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzi “Konvensiya”dan göndərilən siqnalara cavab vermirdi. Birləşməyə gedən gəmilərin də siqnalı cavabsız qalırdı... Dəqiq müəyyən etmək lazım idi ki, “Paritet”in ekipajına nə hadisə üz vermişdir?

II

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzənliyi uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçülən kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryol ilə ölçülürdü.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Naymanların dədə-baba qəbiristanlığı sayılan Ana-Beyit qəbiristanlığına Boranlıdan azı otuz kilometr yol vardı, özü də, gərək, dəmir yoluna köndələn səmt tutub kəsə yolla gedəsən, Sarı-Özək düzündə, gərək, fəhmini itirməyəsən, özünə arxayın olub, kəsə yolla getməyə ürək eləməsən,

onda gərək dəmiryolun böyründəki adi yolla gedəsən. Bu yol xeyli uzundur. Çünki Qıysaqçay dərəsindəki döngədən Ana-Beyitə çatmaq üçün gərək nə boyda dövrə vurasan... Başqa yol yoxdur, sözün qisası, otuz verst o başa, otuz da bu başa. İndiki boranlılardan, Yedigeydən başqa, o yola bələd olanı yox idi. Doğrudur, qədim Beyit qəbiristanlığı haqqında çox söz-söhbət eşitmişdilər, amma vəziyyət elə gətirmişdi ki, hələ gedib Ana-Beyiti öz gözü ilə görənlər olmamışdı. Əslində buna ehtiyac da yox idi. Uzun illər ərzində səkkiz evdən ibarət olan qəsəbəcikdə bu, yeganə hadisə idi ki, adam ölmüşdü, onu dəfn etmək lazım idi. Neçə illər qabaq bir qızçıq sinəgir olub ölmüşdü. Valideynləri onu dəfn etmək üçün öz vətənlərinə – Ural vilayətinə aparmışdılar. Bir neçə il əvvəl Qazanqapın arvadı Bikə qarı xəstəxanada vəfat eləyəndə onu Boranlıya gətirməyi məsləhət bilməyib, elə Kumbeldə dəfn elədilər. Kumbel axı Sarı-Özəkdə, demək olar ki, ən iri stansiya idi. Bir də ki qızı Ayzadə və kürəkəni (içkiyə qurşanmış olsa da, özgə deyildi) orada olurdular, heç olmasa, qəbrinə göz yetirib baxardılar. O vaxt Qazanqap sağ idi, işini də öz bildiyi kimi tuturdu.

İndi fikirləşir, götür-qoy edir, amma bir qərara gələ bilmirdilər. Amma Yedigey yenə də öz dediyinin üstündə durdu:

– İgidə yaraşmayan söhbətləri buraxın, canım, – deyə cavanların üstünə bozardı, – belə kişini öz dədə-baba yerimizdə, Ana-Beyitdə dəfn edəcəyik. Mərhum özü belə vəsiyyətləyib. Yaxşısı budur, gəlin sözdən işə keçək. Xeyli yolu-muz var. Hazırlığa başlayaq. Şəhər tezdən yola çıxırıq...

Hamı başa düşdü ki, Yedigeyin qərar qəbul etməyə haqqı var, dediyinə də heç kim etiraz eləmədi. Doğrudur, Sabitcan işə bir pəl vurmaq istədi, o, həmin gün minik qatarları burada dayanmadıqları üçün yük qatırı ilə özünü yetirmişdi. Gələne kimi atasının sağlığını, ya öldüyünü qəti bilməsə də, özünü çatdırmışdı. Görünür, elə bunu dəqiq bilməyə-bilməyə gəlməsi Yedigeyi mütəəssir eləmişdi, hətta bir növ sevindirmişdi də... Hətta qucaqlayıb bu böyük dərdin müsibətinə birlikdə ağıladıqları anlar-dəqiqələr də olmuşdu. Yedigey sonralar buna görə özünə təəccüb elədi. O, özü ilə bacara bilməyib, Sabitcanı bağrına basıb ağlaya-hıçqıra deyirdi: “Nə yaxşı ki gəldin, gözümün işığı, nə yaxşı

ki gəldin!" Elə bil, onun gəlməyi ilə mərhum dirilib ayağa duracaqdı. Yedigey özü də başa düşə bilmirdi ki, niyə belə hönkürüb ağlamışdı, ondan heç vaxt belə şey görünməmişdi. Kimsəsiz qalmış daxmanın həyatında Sabitcanla qucaqlaşib xeyli ağlamışdılar. Nədənsə, yaman kövrəlmişdi, axı atasının sevimli oğlu olan Sabitcan uşaqlıqdan onun gözləri qabağında böyümüşdü, onu Kumbelə, dəmiryolçuların balaları üçün açılmış internat məktəbinə aparırdılar. İmkan tapan kimi gah yük qatarı, gah da dəvəylə gedib ona baş çəkirdilər görsünlər Sabitcanı yataqxanada incidən yoxdur ki, ya özü cızığından çıxmır ki, necə oxuyur, müəllimlər onun haqqında nə deyirlər? Bəs tətıl günlərində onu neçə dəfə kürkə bürüb-büküb Sarı-Özəyin şaxtasında, boranında, qar basmış çöllərlə Kumbelə aparmışdılar ki, dərslərinə gecikməsin.

42 Eh, yaxşı deyiblər, keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə! Bunlar hamısı indi adama yuxu kimi gəlir. Budur, indi o vaxtkı dəmbərəgöz, üzügülən uşağın yerinə gözlüklü, əzik şlyapalı, köhnə qalstuklu yekə bir kişi gəlib dayanıb. Özü də vilayət şəhərində işləyir, dərdi-azarı da böyük vəzifə, rütbə sahibi kimi görünməkdir. Amma həyat deyilən şey ki var, çox məkrli bir şeydir, böyük vəzifəyə çatmaq elə də asan başa gəlmir. Bir dəfə elə özü şikayətlənib deyirdi ki, qohum-əqrəbadan, yaxşıca tanış-bilişdən arxan, köməyin olmasa, deməli, zəhmətin havayıdır. Mən kiməm ki? Boranlı deyilən bir razeyddə işləyən Qazanqap deyilən birisinin oğlu. Eh, bədbəxt, indi heç bəyənmədiyən o ata da yoxdur. Ölüb getmiş məşhur atadansa, ən fərsiz diri ata min qat yaxşıdır, indi heç bu da yoxdur.

Bir az sonra göz yaşları qurudu. Görüləcək işlərdən danışdılar. Bax, elə buradaca məlum oldu ki, əziz-xələf əlləmə oğul, atasını dəfn eləməyə yox, gəlib ki, tələm-tələsik bir çala qazıb kişini quylayan kimi, tezəcə də canını qurtarıb qayıtsın. Başladı ki, axı nəyə lazım o uzaqlıqda Ana-Beyitə getmək, gör nə qədər boş yer var, Sarı-Özək elə qapının kənarından dünyanın qurtaracağına qədər bomboş, kimsəsiz düzənliklər deyilmi? Məgər bu yaxınlıqda münasib bir təcicikdə, lap elə yanındaca qəbir qazmaq olmazmı? Ömrünü bu yerlərdə qoymuş qoca dəmiryolçu qatarların hərəkətlərini, səs-küyünü eşidib həm də bizdən razı qalar.

Aralığa salıb köhnə bir məsəl də çəkdi: "Ölü hazır, qəbir qazın!" Artıq-əskik danışmaq, uzatmaq nəyə lazım, ölənün nə eyninə ki, onu harada basdırırlar, necə basdırırlar. İş nə qədər tez görsən, ölünün də xeyrinədir, dirinin də.

Bu sözləri deməklə o həm də özünə bir növ haqq qazandırmağa çalışdı ki, guya, təcili görülməsi mühüm işləri var, onu şəhərdə iş yerində gözləyəcəklər, vaxtı yoxdur. Məlum işdir, rəis rəisdir, onun nə vecinədir ki, qəbiristanlıq uzaqdadır, ya yaxında. Rəis öz sözünü deyir, filan gün, filan saatda işə gəlməlisən, vəssalam! Niyə? Ona görə ki, şəhər şəhərdir, rəis də rəis!..

Yedigey üreynində özünü: "Qoca axmaq", – deyə danladı, lap Qazanqapın oğlu olsa da, bu tipi bağrına basıb hönkürtü ilə ağladığına xəcalət çəkdi... Skamyə əvəzi divarın dibinə düzülmüş şpalların üstündə beş adam oturmuşdu. Yedigey ayağa qalxdı, adamların yanında ona ağır, acı söz deməkdən özünü zorla saxlayaraq, mərhumun xatirinə susub ancaq bunu dedi:

– Yerə qalsa, yer çoxdur, nə qədər istəsən, yer tapılar. Amma, nədənsə, adamlar öz qohum-əqrəbasını hara gəldi basdırmır. Yəqin, bunun da bir mənası var... Yoxsa kimin torpağa heyfi gələrdi? – Susdu. Boranlılar da susur, ona qulaq asırdılar. – Yaxşı, siz burada bir qərara gəlin, mən də gedim görüm orada işlər nə yerdədir.

Sir-sifəti qaralmış Yedigey ikrahla uzaqlaşdı ki, bir xatazad işlətməsin. Qaşları düyünlənmişdi. Çox sərt və qızgın adam idi, elə adını da bir cəhətdən xasiyyətinə görə Boranlı qoymuşdular. İndi Sabitcanla tək olsaydılar, o utanmazın üzünə olmazın sözünü deyərdi. Elə kəsib tökərdi ki, ölənə-cən yadından çıxmasın! Amma arvad söz-söhbətinə baş qoşmaq istəmədi. Odur ey, arvadlar pıçıldadırlar ki, oğula bir bax, elə bil, atasının yasına qonaq gəlib, əli ətəyindən uzun, bomboş. Qalanı başına dəysin, heç olmasa, bircə büküm çay gətirəydi. Gəlini də elə, şəhərli olanda nə olar, hörmət eləyib gələ bilərdi, el qaydasıyla bir az ağlayıb-oxşasaydı, ölməzdi ki... Vallah, camaatda abır-namus deyilən şey qalmayıb, Qazanqapın sağlığında iki sağlam dəvəsi, on beşə kimi qoyun-quzusu olanda yaxşı idi. Onda arvadı da gəlirdi. Gəldi, kişinin olan-qalanını da satdırdı. Guya, kişini yanlarına aparırlar. Əslində, bütün hoqqaları özlərinə mebel

və maşın almaq idi. Elə ki məqsədlərinə çatdılar, daha kişi də lazım olmadı. İndi heç üzünü də göstərmir. Arvadlar yığışmışdılar mərəkə salsınlar, Yedigey yol vermədi:

– Susun, ölən ruhuna hörmət eləyin, bizim işimiz deyil, qoy özləri ayırd eləsinlər...

O, ağıla tərəf getdi, öürüsdən qaytarılmış Qaranər dirəyə bağlanmışdı, hərdən hirsle nərildəyirdi. Bu həftə bir-iki dəfə sürü ilə bərabər nasos qoyulmuş quyunun yanına gəlib, su içməyi nəzərə alınmazsa, Qaranər həftəni gecə-gündüz sərbəst gəzməmişdi. Əclaf ipə-sapa yatmırdı, indi də öz narazılığını bildirirdi – hərdən qəzəblə ağzını ayırıb iri dişlərini göstərərək nərildəyirdi: köhnə məsələ idi, yenə də tutub bağlamışdılar, ona da öyrəşə bilmirdi...

Sabitcanın sözündən sonra ürəyi nisgilli Yedigey Qaranərin yanına gəldi. O elə əvvəlcədən bilirdi ki, belə də olacaq. Belə çıxırdı ki, doğmaca atasını dəfn eləməyə gəldiyi üçün hamı Sabitcana minnətdar olmalıdır. Bu işi o, yük hesab eləyirdi və fikirləşirdi ki, bu artıq yükü üstündən mümkün qədər tez atmalıdır. Yedigey Sabitcanla ağır-ağıza verməyi lazım bilmədi, onsuz da hər işi özü görməliydə, sağ olsunlar, qonşular da əl yetirirdilər. Dəmiryolunda növbədə olanlardan başqa, hamı sabahkı dəfn mərasimi və ehsan üçün hazırlığa kömək eləyirdi. Qadınlar qonşulardan qab-qacaq yığır, samovarları sürtüb təmizləyir, xəmir qatıb çörək bişirirdilər. Kişilər də su gətirir, yollarda öz işini görüb qurtarmış, indi çürüməkdə olan şpallardan odun doğrayırdılar. Quru çöllərdə yaşayanlar üçün yanacaq da su qədər vacib şey hesab edilir. Bu ümumi işdə təkcə Sabitcan ələyirdi. Nə bilim, vilayətdə filankəs filan işdədir, filankəsi işdən çıxartdılar, filankəsi də qabağa çəkildilər. Amma arvadının öz qayınatasını basdırmağa gəlməməsi heç vecinə gəlmirdi. Lap məəttəl qalmalı iş idi! Sözündən belə çıxırdı ki, onun konfransı var, bu konfransda da xarici qonaqlar iştirak edəcəklər: nəvələrin heç adı çəkil-mirdi. Nəvələr də məktəb yolunda can qoyurdular ki, aldıqları attestatları instituta girəndə işə yarasın. “Belə də adam olar! – deyə Yedigey ürəyində söyləyirdi. – Onlara ölümdən başqa hər şey vacibdir!” Bu məsələ ona rahatlıq vermirdi. “Əgər ölümün onlar üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdursa,

deməli, həyatın da qədir-qiyəti yoxdur. Onda nə məqsədlə yaşayırlar, niyə yaşayırlar?”

Yedigey hirsini Qaranərə tökdü:

– Nə səsinə salmısan başına, timsahın biri, timsah! – Yedigey öz dəvəsinə çox nadir hallarda, lap özündən çıxanda “timsah” deyirdi. Qaranərə timsah adını iri, dişli ağzına və kinli xasiyyətinə görə gəlmə dəmiryolçular qoymuşdular. – Kəs səsinə timsah, qanımın qara vaxtı dişlərini qıraram!

Dəvəni alıxlamaq lazım idi. Başı işə qarışdı, hirs bir az soyuyub sakitləşdi. Qarşısında dağ kimi ucalan Qaranəri baxışlarıyla oxşadı, Yedigey boyca uca olsa da, əli Qaranərin başına çatmırdı: dəvəni yatmağa məcbur elədi, əlindəki qamçının sapı ilə dəvənin döyənək olmuş dizinə döyə-döyə, zəhmə “kix” elədi, nə bərkədən nə çəkib narazılığını bil-dirsə də, sahibinin əmrinə tabe oldu, dizlərini altına qatlayıb döşünü yerə verərək çöküb toxtadı. Yedigey işə başladı.

Dəvəni tam qaydasıyla alıxlamaq, ev tikmək kimi çətin işdir. Alığı hər dəfə təzədən düzüb-qoşmaq lazım gəlir, bu da xüsusi bacarıq və güc istəyir, illah Qaranər kimi bir dağ ola!

Boranlının dəvəsi “Qaranər” adını da nahaqdan almamışdı. O, qapqara kılkalı başı, qulaqlarının dibinəcən bitmiş sıx qara saqqalı, nərlerin yaraşığı – boynunun altıyla dizinəcən sallanan qara-burum yalmanı, belində qoşa qala kimi ucalan donqarı və bütün bu gözəlliyə nöqtə qoyan quyrğunun ucundakı qara saçaqı qotaza görə almışdı “Qara” adını. Bu da eyni zamanda həm qara, həm də böyük demək idi. Nərin qalan yerləri, boynunun üstü, döşü, böyürləri, ayaqları, qarnı, əksinə, açıq-şabalıdı rəngində idi. Qaranər elə rənginə və qamətinə görə şöhrət qazanmışdı. Qaranər nərlilik dövrünün ən gözəl çağındaydı. Üçüncü onilliyə təzəcə qədəm qoymuşdu.

Dəvələr çox yaşayırdılar, görünür, elə buna görə də anadan olandan beş il keçməlidir ki, yelinləsin, özü də iki ildən bir doğur, balasını da qalan heyvanlardan çox qarnında gəzdirir. Ən çətin odur ki, köşəyi bir il-il yarım qoruyasan, çölün acı küləklərindən soyuqlayıb tələf olmasın. Sonra daha ona zaval yoxdur, nə soyuqdan qorxacaq, nə istidən, nə susuzluqdan, böyüyüb boy atacaq.

Yedigey belə şeyləri yaxşı bilirdi. Buna görə də Boranlı Qaranəri gümrə saxlayırdı. Qaranərin sağlamlığının və

gücünün əlaməti belindəki çuqun kimi bərk donqarları idi. Bu Qaranəri bir vaxt ona yupyumru, tüklü ördək balasına oxşayan südəmə vaxtında Qazanqap bağışlamışdı, Yedigey cəbhədən qayıdıb Boranlıda məskən salıb kök atanda vermişdi bu dəvəni ona. Yedigey özü də cavan bir oğlan idi. Heç ağılına gəlməzdi ki, burada ömürlük qalib saç-saqqal ağardacaq. Hərdən bir o illərin fotosuna baxır, gözlərinə inanmırdı. Yamanca dəyişib, saç-saqqalı, hətta qaşları da ağarıb, söz yox, sifəti də dəyişib, amma yaşına görə bədəncə hələ möhkəm idi, ağırlaşmamışdı. Biğ-saqqalı da, elə bil, öz-özünə əmələ gəlmişdi – əvvəlcə biğ buraxdı, sonra da saqqala toxunmadı. İndi də özünü saqqalsız heç təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Saqqalsız olmağını elə çılpaq olmaq kimi bir şey bilirdi. Eh, o vaxtdan nə qədər sular axmışdı. İndi Yedigey hıxlanıb oturan, hərdən də uzunboyunlu, kil-kəli başını döndərərək şir kimi nəre çəkərək dişlərini ağardanda narazılığını bildirən nəri gah səsi, gah da əli ilə hədələyərək toxdadır, işləyə-işləyə o illərdə olub-keçənləri xatırlayır, xatırladıqca da yumşalırdı...

Yedigey alığı, noxtanı, qalan bənd-bağı yerbəyer eləyə-nəcən xeyli əlləşdi. Bu dəfə alığın altından dəvənin belinə əlvən xallı, naxışlı, qədim tikməylə işlənmiş bir səfər tərliyi saldı. Axırıncı dəfə bu tərlikdə Qaranəri nə vaxt bəzədiyi heç yadına da gəlmirdi. Ükubala tərliyi yaman qoruyub saxlayırdı. İndi fürsət düşmüşdü...

Qaranəri səfərə hazırlamaq üçün çox əlləşməli oldu, taxt-rəvan düzəldənə qədər onun belinə Ükubalanın qısqanlıqla qoruyub saxladığı əlvən naxışlı, qədim tikməli tərliyi saldı. Qəzanın işinə bir bax, gör nəyə qismət oldu bu təmtəraq, halalı olsun!

Boranlı Qaranər hazır olanda Yedigey onu ayağa durğuzdu və öz işindən razı qaldı, hətta ürəyində fəxr də elədi. Qotazlı tərlilə bəzənmiş, iki donqarı arasında ustalıqla taxt-rəvan qoyulmuş Qaranərin çox əzəmətli və cüssəli görkəmi vardı. Qoy bu cavanlar, xüsusilə bax, o Sabitcan baxıb gözüne su versin. Qoy başa düşsün ki, ləyaqətlə yaşamış adamın dəfni artıq yük, əngəl deyil, əksinə, kədərli də olsa, çox böyük şərəf işidir. Matəmin də şərəfli cəhətləri var – birində musiqi çalınır, bayraq sallanır, başqasında yaylım atəşi, o birində gül-çiçək əklilləri...

O özü isə, Boranlı Yedigey, sabah tezdən matəm mərasimi üçün qotazlı tərlilə bəzədilmiş Qaranərin üstündə gedəcək, dünyada ona ən əziz adam olan Qazanqapı öz əbədi mənzilinə – Ana-Beyitə yola salacaq. Bütün yolu intəhasız və kimsəsiz San-Özək düzənliyindən keçərkən ancaq Qazanqap haqqında düşüncək. Mərhumun öz vəsiyyətinə görə onun cənazəsini dədə-baba qəbiristanlığında torpağa tapşıranda da onu düşüncək. Aralarında belə bir danışiq olmuşdu. Bəli, Ana-Beyitə gedən yol yaxındır, ya uzaq – dəxli yoxdur, Qazanqapın bu vəsiyyətini yerinə yetirmək fikrindən Yedigeyi heç kim daşındıra bilməzdi, hətta mərhumun öz doğmaca oğlu da!..

Qoy hamı bilsin ki, ayrı cür ola da bilməz, onun Qaranəri də bu məqsəd üçün bəzədilib, hazırlanıb.

Qoy hamı görsün deyə, Yedigey Qaranəri yedəkləyib evlərin qabağından keçirdi, sonra da gətirib Qazanqapın daxmasının qabağında bağladı. Qoy hamı görsün, ola bilməz ki, Boranlı Yedigey verdiyi sözü yerinə yetirməsin!

Yedigey dəvəni sahmanlayan vaxt Caydaq Ədilbəy fürsət tapıb Sabitcanı kənara çəkdi:

– Gəl çəkilək kölgəyə, sənə sözüm var.

Orada onların söhbəti çox çəkmədi. Ədilbəyin onu dilə tutmaq fikri yox idi, hər şeyi açıq, düznəqulu dedi:

– Bilirsən nə var, Sabitcan, Allaha şükür elə ki, atanın Boranlı Yedigey kimi vəfalı dostu var. Mane olma, qoy kişini el adətiylə basdıraraq, tələsirsən, çıx get, saxlamırıq. Sənin yerinə özüm bir ovuc torpaq artıq ataram.

– Ata mənimdir, özüm bilərəm... – deyə Sabitcan yenə də höcət eləmək istəyəndə Ədilbəy onun sözünü yarıncıq kəsdi:

– Ata sənin olmağına sənindir, amma sən özündə deyilsən.

Sabitcan duruxdu:

– Sən də söz danışdın, – dedi, – gəl bu ağır gündə sözləşməyə, qoy Ana-Beyit olsun, yaxşı, dediyim odur ki, uzaqdır...

Söhbət də bununla qurtardı. Yedigey Qaranəri göz qabağında bağlayandan sonra qayıdıb boranlılara üz tutub dedi:

– Kişiye yaraşmayan söhbətləri qurtarın, bu cür kişini ancaq Ana-Beyitdə basdıracağıq...

Heç kəs etiraz eləmədi. Hamı kirimişcə razılaşıdı...

Həmin axşam və gecəni qonşular mərhumun daxmasının qabağında keçirdilər. Şükür ki, hava da yaxşı idi. Gündüzün istisindən sonra Sarı-Özəkdə payız qabağı axşamlar sərin olurdu. Dünyanı nəhayətsiz, küləksiz, ala-toran sakitlik bürümüşdü, sabahkı ehsan üçün kəsilmiş qoyunu elə şər qarışandaca soyub təmizlədilər, sonra tüstülənən samovanın yanında çay içdilər, olub-keçəndən danışdılar. Sabahkı dəfn mərasimi üçün, demək olar ki, bütün işlər görüldü qurtarmışdı. Bircə o qalırdı ki, sabah açılsın, Ana-Beytə yol alsınlar... Həmin gecə sakit və rahat keçdi. Dünyada ömür sürmüş, saç-saqqal ağartmış bir adam öləndə belə də olur – ömrünü sürüb köçdü, artıq dərd eləmək nəyə lazım...

Boranlıya həmişəki kimi yenə də qatarlar girirdi – biri şərqdən, biri qərbdən, təzədən biri qərbə, biri də şərqə yol alırdı...

Bəli, o gecə Ana-Beytə getmək ərafəsində vəziyyət pis deyildi, əgər xoşagəlməz hadisə nəzərə alınmasaydı... Həmin gecə Ayzadə münasib yük qatarı ilə atasının dəfn mərasiminə gəldi. Hönkürtü çəkib gəldiyini bildirəndə arvadlar onu araya alıb səsinə səs verdilər. Xüsusilə Ükubala Ayzadəyə qoşulub özünü həlak eləyir, hönkürüb ağlayırdı... Ayzadəyə ürəyi yanırdı, gözlərinin yaşını tökə-tökə ağı deyirdi, sakitləşmək bilmirdilər. Yedigey Ayzadəyə təsəlli vermək istədi ki, daha nə eləmək olar, yazıya pozu yoxdur, birtəhər dözüb qatlaşmaq lazımdır... Amma Ayzadə sakitləşmək bilmirdi ki, bilmirdi.

Belə şey tez-tez olur – çoxdan bəri yığılıb ürəyində qubar bağlamış dərdini camaatın qabağında açıb tökmək üçün atasının ölümü bir fürsət idi. Saçları, ağlamaqdan şişmiş sifətinə dağılıb tökülən Ayzadə atasının meyitinə üz tutub hönkürtü çəkir, arvadlara məxsus bir ədə ilə öz qara bəxtindən şikayət edib deyirdi ki, nə dərdinə qalanı, nə təsəlli verəni var, cavanlıqdan bədbəxt olub – əri əyyaş, uşaqları başsız-böyüksüz, səhərdən-axşamacan stansiya-da avaralanırlar, sabah-birisi gün quldur olub qatarlarda soyğunçuluq eləyəcəklər, böyüyü içməyə başlayıb, millis-dən gəlib xəbərdarlıq eləyiblər ki, belə getsə, işi prokurora veriləcək. Bəs o, başına nə daş salsın, altı uşaqla necə bacarsın! Atalarının heç vecinə deyil...

Onun, doğrudan da, vecinə deyildi, tamam biganə və məxmur, qüssə-xəyal içində oturmuşdu, amma bu halı ilə yenə də, necə olmasa, yığılıb qayınatasının dəfninə gəlmişdi, oturub bir tərəfdə pis qoxulu ucuz siqaretindən çəkirdi. Arvadların qaraqışqırığı onunçün təzə şey deyildi. Bilirdi, qışqırıb, bağırıb yumşalacaqlar... Bu məqamda qızın qardaşı Sabitcanın işə qarışmağı yersiz çıxdı. Hər şey də elə bundan başladı: "Bu harada görünüb, nə oyundur açırsan, atanı dəfn eləməyə gəlmisən, yoxsa özünü biabır eləməyə? Qazax qızı hörmətli atasının cənəzəsi üstündə belə ağı deyərmi?! Məgər qazax arvadlarının ağı deməsi yüz illərin nəsilləri üçün əfsanəyə, nəğməyə çevrilməyibmi?! O ağılarnın təsirindən bircə ölümlər dirilməyib, dirilərin hamısı göz yaşlarına qərç olub. Bu ağılarda mərhum həmişə tərif olunub, onun ləyaqəti göylərə ucaldılıb – o vaxt qadınlar bax, belə ağlayıblar. Bəs sən nə eləyirsən? Başlamısan ki, yazığam, bədbəxtəm, nə bilim nəyəm!..."

Ayzadəyə də, elə bil, bu lazım idi. O, təzə qüvvət almış kimi, qəzəblə, bir az da bərkədən qışqırmağa başladı:

– Ağıllıya, alimə baxın! Get əvvəlcə arvadının başına ağıl qoy. Bu gözəl sözlərini əvvəlcə onun beyninə yerit! Bəs niyə gəlib o dediyin ağılardan bizə öyrətmir? Gəlib atamız üçün bir az oxsaydı, günah olardı, o ifritə də, sən əclaf da qocanı üryan qoydunuz. Mənim ərim əyyaş olsa da, bura dadır, bəs sənə o başbilənin hansı cəhənnəmdədir?

Bacısının həyasızlığını görəndə Sabitcan yəznəsinə qışqırmağa başladı ki, Ayzadənin səsinə kəssin. Onun da bərkədən cini vurdu başına, cumub Sabitcanı boğazlayıb boğmağa başladı...

Boranlılar coşub bir-birinə girişmiş qohumları güc-bələ ilə ayıra bildilər, hamı xəcalət çəkib utanırdı. Yedigeyin qanı bərk qaraldı. Onların necə adam olduqlarını bilirdi, amma işin bu çilləyə minəcəyini gözləməirdi. Hirsli soyumamış ikisinə də xəbərdarlıq elədi:

– Əgər siz bir-birinizə hörmət eləmirsinizsə, heç olmasa, atanızın xatirəsini ləkələməyin, yoxsa ikinizi də qapıdan qovaram, heç nəyə baxmaram. Onda özünüzdən küsün...

Bax, dəfn ərafəsində belə xoşagəlməz əhvalat oldu. Yedigeyin qanı lap qaraldı. Yenə də tutqun sifətində qaşları çatıldı, yenə də suallar qəlbini didişdirdi – bu uşaqlar

haradan əmələ gəlib? Axı bunlar niyə bu günə düşüblər? Qazanqapla birlikdə onları göydən od yağın istidə, boranlı soyuqda da Kumbel internat məktəbinə aparanda bunu - mu arzulayırdılar? Arzuları bu idi ki, uşaqlar oxuyub adam olsunlar, adam içinə çıxsınlar, daha bu Sarı-Özək çölündə çürüyüb qalmasınlar. Sonra valideynlərini günahlandırıb deməsinlər ki, bizi oxutmadılar, bizi lazımcına tərbiyə eləyib təhsil verə bilmədilər. Amma hamısı alt-üst oldu... Bəs niyə, görəsən, böyüyüb elə adam olmadılar ki, baxanda ürək bulanmasın?

Yenə də Caydaq Ədilbəy köməyə gəldi, həssaslıq göstərdi, o axşam Yedigeyin vəziyyətini xeyli yüngülləşdirdi. O, Yedigeyin nələr çəkdiyini yaxşı başa düşürdü. Məlum şeydir ki, dəfn mərasimində mərhumun övladları əsas simadır, bu, həmişə belə olub, nə cür utanmaz, yaramaz olsalar da, gərək, birtəhər canını dişinə tutub dözəsən. Buna görə də bacı ilə qardaş arasında yaranmış qanqaralığı birtəhər malalamaq üçün Ədilbəy kişiləri evə dəvət elədi. Sözü də bu oldu ki, nə var həyətdə oturub ulduzları sayırıq, gedək çaydan-zaddan içək...

Caydaq Ədilbəyin evində Yedigey, elə bil, tamam bambaşqa bir aləmə düşdü. O, bu evə əvvəllər də qonşu kimi gəlirdi. Hər dəfə də razı qalıb, Ədilbəyin ailə səadətinə ürəkdən sevinmişdi. Bu gün burada daha çox qalmaq istədi, bu nəşə daxili ehtiyac idi, sanki, itirdiyi gücünü, qudrətini təzədən burada tapmaq istəyirdi.

Caydaq Ədilbəy də başqaları kimi yol xidmətçisi idi. Başqalarından da artıq qazanmırdı. Həmişə kimi o da quraşdırma taxta evin yarısında - iki otaq və mətbəxdən ibarət olan mənzildə yaşayırdı, di gəl ki burada tamam başqa həyat hökm sürürdü - təmiz, işıqlı və rahat bir həyat... Hətta bu adi piyalələrə süzülmüş çay da, hansı ki hamının evində var, Yedigeyə şəffaf şən balı kimi şirin gəldi. Ədilbəyin arvadı da həmçinin - görkəmi görkəm, evdarlığı da göz qabağında, gül kimi... Yedigey onlara baxıb özlüyündə fikirləşdi ki, qalıb yaşayarlarsa, sonra da münasib yer tapıb köçərlər, köçsələr hayıf olar...

Kirz çəkmələrini artırmada çıxarıb içəri otaqda corablı ayaqlarını qoşalayıb bardaş quran Yedigey bu gün ilk dəfə hiss elədi ki, bərk yorulub, həm də acıb, kürəyini taxta

divara söykəyib susdu. Qalan adamlar isə çox hündür olmayan qabaq stolunun dövrəsində oturub olub-keçəndən danışdılar.

Əsl söhbət sonra başladı, aralığa qərribə bir söhbət düşdü. Yedigey dünən gecəki kosmik raket uçuşunu yaddan çıxarmışdı. Ancaq belə şeyləri bilən adamlar elə şeylər danışdılar ki, Yedigey də fikirləşməyə məcbur oldu. Doğrudur, eşitdikləri onun üçün kəşf deyil, intəhası, danışılan sözlərə, özünün bu sahədə məlumatsızlığına təəccübləndi. Buna baxmayaraq, içində də olsa, xəcalət çəkmədi - başqalarını bu qədər maraqlandıran kosmik uçuşların onun üçün çox uzaq, möcüzə kimi yad bir şey idi. Hər nə isə, dünən öz gözləriylə gördüyü kosmik raketin uçuşu, onu sarsıdıb valeh eləmişdi. Ədilbəyin evində də söhbət bundan gedirdi.

Əvvəlcə oturub şubat içirdilər - dəvə südündən hazırlanmış kumis. Şubata söz yox idi, sərin, köpüklü, bir az da xumarlı... Vaqonla gələn yol-təmir briqadasından bəziləri bu şubata lap ölüsü idilər. Onlar buna Sarı-Özək pivəsi deyirdilər. Bu evdən araq da çıxdı. Boranlı Yedigey, yeri gələndə, məclisdən kənara çəkilməz, başqaları ilə bahəm içərdi. Amma bu dəfə imtina elədi, bununla da, zəndinə görə başqalarına bildirmək istədi ki, indi belə şeyə həvəs göstərmək yaramaz - bəs sabah qabaqda uzaq, çətin yol var. Yedigeyi narahat eləyən bir də o idi ki, qonaqlar, xüsusilə Sabitcan araqdan vurub üstündən şubat içirdilər. Şubatla araq cüt qoşulmuş köhlən at kimi bir-birinə yaraşır - adamı yaman kefləndirir. Bunun heç yeri deyildi. Yekə kişilərə necə deyəsən, içmə?!! Özləri gərək həddini bilsinlər. Yedigeyə az-çox təskinlik verən Ayzadənin əyyaş ərinin araq içməməsi idi. O ancaq şubat içirdi. Görünür, başa düşürdü ki, qayınatasının dəfnində keflənib sərələnmək olmaz. Buna onun nə qədər səbri, iradəsi çatacaqdı, bunu bir Allah bilirdi.

Beləcə oturub, oyandan-buyandan xeyli söhbət elədilər. Uzun qollarını ekskavator çalovu kimi yaxına, uzağa uzadaraq, hamiya vaxtında şubat süzən Ədilbəy boş piyaləni doldurub, stolun o başından Yedigeyə uzada-uzada dedi:

- Yedigey, dünən gecə sizi növbədə əvəz eləyəndə təzəcə getmişdiniz ki, birdən göy elə çatladı ki, yerimdə silkələndim. Baxdım ki, kosmodromdan göyə raket qalxdı. Çox nəhəng şeydi, lap araba oxu kimi, siz də gördünüz?

– Gördün də sözdür! Ağzım açıla qaldı! Gücə bax ey! Odun içində gedir ey! Nə əvvəli var, nə axırı, vahimə basdı məni! Neçə vaxtdı, buradayam, hələ belə şey görməmişdim.

– Elə mən özüm də birinci dəfə gördüm belə şeyi, – deyə Ədilbəy də təsdiq elədi.

– Paho! Əgər sən boyda adam belə şeyləri birinci dəfə görürsə, daha onda bizim danışmağa haqqımız yoxdur, – deyə Sabitcan onun boyuna sataşmaq istədi.

Caydaq Ədilbəy onun sözüünə fikir verməyib öləri qımışdı:

– Mənlik nə var ki, – deyib əlini yellədi. – Baxıram, özüm öz gözlərimə inanmıram – yuxarıda od-alov içində nəhəng bir şey guruldayır! Deyirəm, hə, kimdisə yenə qalxdı kosmosa. Yaxşı yol! Elə o dəqiqə əlimi atdım tranzistora, onu həmişə yanımda gəzdirirəm. Öz-özümə dedim ki, bu saat, yəqin, radioyla xəbər verəcəklər. Axı həmişə göyə bir şey uçan kimi kosmodromdan xəbər verirlər, diktör də sevindiyyindən elə danışır ki, elə bil, mitinqdədir. Adamın tükləri biz-biz olur. Düzü, Yedigey, çox istədim ki, uçağın kim olduğunu öyrənim, axı onu gözümle görmüşdüm, amma bilmədim.

– Neynirdin ki? – deyə Sabitcan hamını qabaqlayıb soruşdu. O, içkinin təsirindən turp kimi qızıarıb buğlanırdı.

– Bilmirəm, axır ki bir xəbər vermədilər, çəkib saxladım mayakın dalgasında. Bircə kəlmə də demədilər...

– Ola bilməz, canım! Sən nəsə qarışdırırsan! – Sabitcan yenə də yekəxanılıqla etiraz elədi, tələsik bir qədəh də ara q vurub, üstündən şubat içəndən sonra davam etdi, – kosmosa hər uçuş ümumdünya əhəmiyyətli hadisədir... Başa düşürsən? Bu, bizim elm və siyasətimizin şöhrətidir!

– Niyə xəbər vermədilər, bilmirəm, son xəbərlərə də qulaq asdım radioda, qəzetlərin xülasəsinə də...

– Him, – Sabitcan başını buladı, – mən öz yerimdə, işimdə olsaydım, hər şeyi bilərdim! Heyif, lənət şeytanal! Bəlkə də, burada başqa bir iş var?

– Əşi, indi biz orasını nə bilək? Amma elə ürəyimə dammışdı ki, vallah! – deyə Ədilbəy səmimiyyətlə boynuna aldı. – O kosmonavt, elə bil, mənim özümünküydü. Gözümün qabağında uçdu. Deyirdim, bəlkə, lap bizim uşaqlar-dandır. Ay sevinərdik ha! Bir də gördün, iş elə gətirdi ki, görükdün də, yaxşı olardı...

Sabitcanın ağına nə gəldisə, tələsik Ədilbəyin sözünü kəsdi:

– Hə-ə! Başa düşdüm! Görünür, adamsız gəmiymiş. Təcrübə məqsədilə buraxıblar.

Ədilbəy ona əyri-əyri baxdı:

– Necə yəni adamsız?!

– Təcrübə variantıdır, başa düşürsənmi, eksperiment-dir! Yoxlayırlar, pilotsuz nəqliyyat gəmisidir, kosmik gəmiylə birləşməyə gedir. Hələ məlum deyil ki, bu təcrübədən nə çıxacaq. Əgər hər şey yaxşı, uğurlu olsa, onda radio ilə xəbər verəcəklər, lap qəzetlərdə yazacaqlar. İstənilən nəticəni verməsə, onda heç bir xəbər verməyəcəklər. Elə elmi təcrübə olaraq da qalacaq.

Ədilbəy təəssüflə alnını ovuşdurdu:

– Eh, mən də sevincək olmuşam ki, kosmosa canlı adamın uçmağını görmüşəm.

Sabitcanın bu izahından hamı pərt idi. Buna görə də susdular. Söz-söhbət, görünür, elə bununla tamamilə yetəcəkdə, amma Yedigey özü də bilmədən təzədən söhbəti tərpətdi:

– İgidlər, deməli, belə çıxır ki, kosmik gəmi orbitə çıxıb, özü də adamsız, bəs onu kim idarə eləyir?

– Necə yəni kim?! – deyə Sabitcan əllərini yellədi və qalib nəzərlərlə avam Yedigeyə baxdı. – Yedigey, orada hər şey radio ilə idarə olunur. Yerdən, mərkəzdən, idarəetmə sistemindən komanda verilir. Hər şey radio ilə idarə olunur. Başa düşürsən? Lap kosmik gəmidə adam olmuş olsa belə, raketin uçuşu radio ilə idarə olunur. Əgər kosmonavt bir şey eləmək istəsə, gərək, icazə alsın... Koketay¹, əzizim, bu, səninçün Qaranər deyil ki, minib Sarı-Özək çöllərində sürəsən. Orada məsələ çox mürəkkəbdir, çox...

– Belə de... – Yedigey özündən asılı olmayaraq təəc-cübləndi.

Boranlı Yedigey üçün radio ilə idarə etmək sisteminin özü anlaşılmaz bir şey idi. Onun başa düşdüyünə görə radio uzaq məsafədən efridə eşidilən söz və səslərdən ibarət idi. Axı cansız bir şeyi radio ilə necə idarə etmək olar? Əgər gəminin içində adam varsa, bu, başqa məsələ: ona necə

¹ Nəvazişlə deyilən müraciət sözü olsa da, bir az istehza mənası verir.

göstəriş verərlərsə, elə də eləyər – bunu belə-elə, filanı da elə. Yedigey onu düşündürən bu şeyləri soruşmaq istəsə də, amma üz vurmadı, fikirləşdi ki, dəyməz. Nəsə ürəyi heç cür bərişə bilmirdi. Ona görə də susdu. Çünki Sabitcan bildiklərini güzəştli bir ədə ilə danışdı. Yəni ki, öz başınız heç nədən çıxmaya-çıxmaya məni avara hesab eləyirsiniz, hələ, üstəlik, o əyyaş yeznəm də hücum çəkib məni boğmaq istəyirdi, amma görürsüz belə şeyləri mən hamınızdan yaxşı bilirəm. “Gözümüz aydın, – Yedigey fikirləşdi. – Səni havayı yerə oxutmamışıq ki! Gərək, bizim kimi kəmsavaddan artıq bir şey biləsən, ya yox?!” Boranlı Yedigey bunu da fikirləşdi ki: beləsinə rəhbər vəzifəyə irəli çəksələr, hamını qırıb çatar, tabeçiliyində olanların hamısını məcbur edər ki, əllaməlik eləsinlər, eləməsələr, salar gözümçuxdıya. Özü hələ əl buyruqçusudur, amma çalışır ki, heç olmazsa, bu Sarı-Özəkdə hamı ağzını açıb ona tamaşa eləsin...

Sabitcan, elə bil, doğrudan da, boranlıları mat qoyub çaşbaş salmaq fikrində idi, təkı bacısı və yeznəsilə aralarında baş vermiş rüsvayçılıqdan sonra boranlıların nəzərində qiymətini qaldıra bilsin. Buna görə dünyada baş vermiş ağla-gəlməz möcüzələrdən və elmi nailiyyətlərdən danışmağa başladı, hər dəfə də araqdan vurub, şubətlə məzələndikcə qızıdır, elə şeylər danışdı ki, yazıq boranlılar, doğrudan da, çaşbaş qalırdılar, bilmirdilər ki, nəyə inansınlar, nəyə yox...

– Siz bir özünüz ağılınıza vurun, – o, gözlüyünü parıldadaraq hamını kamına çəkirmiş kimi, odlu baxışlarla süzürdü, – əslinə qalsa, biz bəşər tarixinin ən xoşbəxt adamlarıyıq. Bax, Yedigey, bizim aramızda ən ağsaqqalı sənsən. Sən, Yedigey, yaxşı bilirsən ki, əvvəllər necə idi, indi necədir! Bunu nəyə görə deyirəm? Keçmişdə insanlar allahlara inanırdılar. Qədim Yunanıstanda, guya, bu allahlar Olimp dağında yaşayırmışlar, onların nəyi Allah idi?! Sarsağın biriydilər. Əllərindən nə gəlirdi? Bir-biriyə düşmənçilik eləməkdə ad çıxartmışdılar, amma adamların həyatını dəyişə bilmirdilər, heç bu barədə fikirləşmirdilər də... Əslində, bu Allahlar heç yerli-dibli olmayıb, hamısı uydurma miflər, nağıllardır. Bizim Allahımız bambaşqa – onlar bizimlə yanaşı yaşayırlar, bax, burada, bizim Sarı-Özək torpağımızda, elə bununla da bütün dünya qabağında fəxr eləyirik! Onları bizlərdən heç birimiz nə görürük, nə də tanıyıq, bu heç lazım da deyil,

qanun da buna yol verməz ki, hər yetən şırkınbay-mırkınbaylar onlara əl verib salam desinlər, bəs kefin-əhvalın necədir? Elə əsl Allah da onlardır! Bax elə sən özün, Yedigey, təəccüblənirsən ki, onlar kosmik gəmini radio ilə necə idarə eləyirlər. Halbuki bu heç nədir, keçmiş əhvalatdır! O maşınlar, aparatlar proqram üzrə idarə olunur. Gün gələcək ki, adamlar da radio ilə idarə olunacaq, bu indiki avtomatlar kimi. Başa düşürsünüzmü – adamlar, uşaqlardan tutmuş böyüyə kimi, hamı. Artıq bunun üçün elmi əsaslar var. Elm ali mənafe naminə buna da nail olmuşdur.

– Dayan bir görüm, elə tutub ki, ali mənafe naminə, ali mənafe naminə! – Caydaq Ədilbəy onun sözünü kəsdi. – Sən məni bir əməlli başa sal, nəyə yaxşı başa düşmürəm. Belə çıxır ki, bizlərdən hər birimiz yanımızda tranzistorsayaq kiçik bir radioqəbuledici gəzdirməliyik, verilən əmrləri eşitmək üçün? Bu, indi hər yerdə var ki?

– Ay məzən olsun! Məgər söhbət bundan gedir? O, boş şeydir, uşaq oynucağıdır! Heç kim heç nə gəzdirməyəcək. İstəsən, lap lüt-üryan göz, dolan. Amma gözə görünməyən radio dalğaları – biotik adlanan şey daim sənə və sənənin şüuruna təsir edəcək.

– Belə də!

– Bəs sən nə bilmişdin! İnsan ancaq mərkəzdən verilən proqram əsasında iş görəcək. Ona elə gələcək ki, guya, sərbəstcə, azad gəzib-dolanır, özü bildiyi kimi, əslində isə, lap nəfəsi də yuxarıdan verilən göstərişə əsasən alır. Hamısı da ciddi qayda üzrə. İstəyir ki, oxuyasan – siqnal verəcək, oxuyacaqsan. Oynamağın lazımdır – siqnal – oynayacaqsan. İşləməyin lazımdır – işləyəcəksən, özü də necə işləyəcəksən! Oğurluq, əyriilik, xuliqanlıq, cinayət – hamısı unudulub gedəcək, belə şeylər haqqında ancaq köhnə kitabları oxumaq lazım gələcək. Ona görə ki, insan davranışında hər şey nəzərə alınacaq – bütün əməlləri, fikirləri, bütün arzuları. Məsələn, deyək ki, bu saat dünya demoqrafik fəlakət qarşısındadır, yəni o qədər doğub-törəyiblər ki, yedizdirmək olmur, ərzaq çatmır. Neyləmək lazımdır? Doğum azaldılmalıdır. Arvadına o vaxt yaxın duracaqsan ki, nə vaxt siqnal verəcəklər, cəmiyyətin mənafeyi naminə...

– Ali mənafeyi? – deyə Caydaq Ədilbəy rişxəndlə düzəliş verdi.

– Tamamilə doğrudur, dövlət mənafeyi hər şeydən üstündür.

– Birdən mən mənafezsiz-zadsız istədim ki, arvadla, necə deyim, bir balaca o söz, onda necə?

– Əzizim, Ədibbəy, heç nə çıxmayaq. Belə şey heç ağlına gəlməyəcək. İstəyir, lap dünya gözəli göstərsinlər – heç gözünün ucuyla da baxmayacaqsan. Ona görə ki, sənə bunun əks biotoklarını qoşacaqlar. Belə-belə şeylərin də haqq-hesabını çəkəcəklər. Arxayın ol! Ya da elə hərbi işi götürək. Orada da hər şey komanda ilə olacaq. Oda atıl – atılacaqsan, paraşütlə atlan – göz qırpmayacaqsan, atom minasıyla tankın altına gir, partlat – gözüm üstə, bir göz qırpımında. Soruşsaz ki, niyə belə? Ona görə ki, qorxmazlıq biotokları verilib – vəssalam, deməli, adamda heç bir qorxu-filan olmayacaq... Bax, belə!..

– Ay gopçusan ha! Ay boşboğaz, gör neçə il oxumusan, başına ağır qoyan olmayıb! – deyə Ədibbəy səmimiyyətə öz təəccübünü bildirdi.

Oturanlar açıqca qımışıb güldürdülər, yerlərində qurcuxur, başlarını bulayırdılar, yəni yamanca yaxır, amma qulaq asırdılar – gopçuluğuna gopçudur, amma maraqlı, eşidilməmiş şeylər danışır, qoy danışsın – hamı bildirdi ki, araq onu götürüb, əməllicə dəmlənib, şubatla qurtum-qurtum gillətdiyi araq öz işini görüb, qoy nə çərənləyir, çərənləsin, qulağı ağzının dediyinə cavabdeh deyil, haradasa nəsə eşidib, nəyin yalan, nəyin doğru olduğunu haradan biləsən?.. Yedigeyi birdən əməlli-başlı qorxu basdı: “Bizim bu boşboğaz heç də boş yerə çərənləyib qınıldamır, – o, narahatlıqla düşündü, – o, bunu haradasa oxuyub, ya da qulaqucu eşidib, axı bir bəd xəbər eşidən kimi göydə tutur. Bəlkə, dünyada böyük elm sahibi olan adamlar var ki, bizim üstümüzdə allahlıq eləmək iddiasındadırlar...”

Sabitcan ona qulaq asıldığını görüb, elə hey doğrayıb tökürdü. Eynəyinin tərləmiş şüşələri altında qaranlığa düşmüş pişiyin bəbəkləri kimi onun da bəbəkləri genişləniş qaralmışdı, arağı da qurtumlayıb, şubatla məzələnirdi. İndi də əllərini ölçə-ölçə okeanda Bermud üçbucağı deyilən bir şey barəsində goplamağa başladı, guya, o yerdə gəmilər harasa qeyb olur, bu yerdən ucan təyyarələr əlli-ayaqlı yoxa çıxır.

– Bax, bizim vilayətdə birisi xaricə getmək üçün özünü lap həlak eləyirdi. Guya ki, orada yel əsib, qoz tökülüb! Axır ki istədiyinə çatdı, başqalarını sıxışdırıb, uçdu okeanın o tayındakı Uruqvaydı, Paraqvaydı-nədi, ora. Elə o gedən getdi. Bermud üçbucağının üstündən keçəndə təyyarə əlli-ayaqlı yoxa çıxıb! Buna görə də, dostlar, axı nəyə görə kimdənsə xahiş eləyib icazə almalıyıq, kimisə sıxışdırıb kənara atmalıyıq, biz elə Bermud üçbucağı olmasa da keçinirik, öz doğma torpağımızdaca cansağlığı ilə yaşasaq, bəsimizdir. Gəlin öz sağlığımıza içək!

“Yenə də başlandı, – deyə Yedigey özlüyündə söyləndi. – Bu saat öz məşhur kəlamını deyəcək. Başa bələdir. Dilinə dəyən kimi kələfin ucunu itirir!” Necə demişdi, elə də oldu.

– Öz sağlığımıza içək! – deyə Sabitcan təkrar edib, süzülən bulanıq gözlərlə oturanlara baxır, imkanı çatdıqca üzünə ciddi, mənalı görkəm verməyə çalışırdı. – Bizim sağlığımız ölkənin ən qiymətli sərvətidir. Deməli, bizim sağlığımız dövlət əhəmiyyətli bir sərvətdir. Bəli, bəli! Biz elə də, sən deyən, sadə adamlar deyilik, dövlət adamlarıyıq! Bir də onu demək istəyirəm ki...

Boranlı Yedigey onun tostunun ardını gözləməyib yerin – dən dik durub evdən çıxdı. Qaranlıq artırmada nəyə isə ilişib taqqıltı-şappıltı saldı – görünür, ayağı boş vedrəyə, ya da başqa nəyəsə toxunmuşdu. Tələm-tələsik açıq havada qalıb soyumuş kirz çəkmələrini geydi, dilxor və əsəbi halda evlərinə yollandı. “Yazıq Qazanqap! – deyə bığlarını gəmirərək sakitcə öz içində inlədi. – Belə də şey olar, nə ölü qanır, nə diri, nə dərd, nə azar!.. Oturub vurur özüyün, elə bil, qonaqlığa gəlib, heç vecinə deyil! Heç dəxli var deyən, söz tapıb – dövlət sağlığı, hər dəfə də içəndə bu oyunu açır başımıza. Allahın köməyiylə sabah işi halal-hümmətlə başa vuraq, üçünü verən kimi rədd olub getsin başımızdan, bir də üzünü heç görməyək, kimin nəyinə dərmandır?!”

Amma Caydaq Ədibbəyin evində, sən demə, əməlli-başlıca oturubmuşlar. Gecəni yanı eləmişdilər. Yedigey Sarı-Özək gecəsinin ayazımlı havasından sinədolusu ciyərlərinə çəkdi. Sabah havanın da həmişəki kimi aydın, yağmursuz və kifayət qədər isti olacağı gözlənilirdi. Həmişə belədir. Gündüzü isti, gecəsi soyuq, adama titrətmə gəlir. Buna görə də bütün çöllük quraqlıq içindədir – bitkilər heç cürə

uyğunlaşa bilmir. Gündüz istidə günəşə boylanır, qəddini düzəldir, su istəyir, gecələr də ayaz vurur. Bu səbəbdən də ancaq dözümlüsü baş saxlayır, cürbəcür tikan kolları, çoxlu yovşan, bir də ki yağın ağzında adda-budda əmələ gələn qarışıq növlü otlar olur ki, bunları da qışa ehtiyat düzəltmək üçün biçirlər. Boranlı Yedigeyin köhnə dostu geoloq Yelizarov bəzən buranı keçmiş nağıl kimi təsvir edib deyirdi ki, buralar nə vaxtsa zəngin ot-ələfi olan otlaq yerləri olubmuş, iqlimi də tamam bambaşqaymış, yağışlar da indikindən azı üç dəfə çox yağarmış, söz yox ki, güzəran da bambaşqa imiş. Sarı-Özəkdə naxırlar, ılxırlar, sürülər gəzib... Yəqin, bunlar lap keçmişlərdə olub, bəlkə də, qəddar yadelli tayfa olan juanjuanların buraları tutduqları vaxtlardan da qabaq olub, indi onların heç izi-tozu da qalmayıb tarixdə, təkcə qulaqlarda sədaları qalıb. Yoxsa bu qədər adam Sarı-Özəyə necə yerləşib dolana bilirdi? Yelizarov havayı yerə demirdi ki, Sarı-Özək çöllülərin tarixində unudulmuş bir kitabdır... O, belə hesab eləyirdi ki, heç Ana-Beyit qəbiristanlığı haqqındakı söhbətlər də təsadüfi deyil. Bəzi üzdənirəq alimlər ancaq kağızda yazılanlara tarix deyirlər. Bəs o vaxt hələ kitab-filan yazılmayıbsa, onda necə olsun?

Yedigey rəzyezddən keçən qatarların səsinə dinlədikcə qərribə bir oxşarlıqla müharibədən əvvəl sahilində doğulub yaşadığı Aral dənizinin fırtınalı günlərini xatırladı. Axı Qazanqapın özü də oralı – Aral qazaxlarındandı. Elə buna görə də dəmiryolunda işə gələndə bir yerli kimi tapışib dost olmuşdular. Sarı-Özəkdə də doğma mənzillərinin xiffətini eləmişdilər, ölümündən bir az əvvəl yazqabağı Qazanqapla birlikdə Arala getmişdilər – sən demə, qoca Aralla halallaşmağa, vidalaşmağa gəlibmiş. Kaş heç getməyəydilər, tamam qan-qaralığı oldu. Sən demə, dənizin suyu çəkilir, Aral quruyub əriyir. Sahilə çatanacan əvvəllər su olan, indi isə boş gilli torpaqlardan ibarət yerlərlə on kilometrərlə yol getməli olmuşdular. Bax, elə buradaca Qazanqap demişdi: “Dünya yaranandan Aral da yaranıb, indi də quruyub yox olur, onda qalmışdı ki, insan ömrü olsun”. Qoca onda bir söz də dedi: “Sən məni Ana-Beyitdə basdırarsan, Yedigey!..”

Boranlı Yedigey əlinin arxasıyla gözünə dolan yaşı sildi, öskürdü ki, boğazının qəhərini təmizləsin və Qazanqapın daxmasına getdi. Yas saxlayan arvadlar – Ayzadə, Ukubala

və o biri arvadlar hamısı burdaydı. Boranlı arvadlarından kimin əli boş çıxırdısa, gəlirdi bura ki, həm bir yerdə olsunlar, həm də, bəlkə, bir köməkdən-zaddan lazım oldu.

Ağılın yanından ötəndə Yedigey yerə basdırılmış dirəyin yanında bir anlığa ayaq saxladı, qotazlı təriklə alıxlanıb bəzədilmiş Qaranər bura bağlanmışdı. Ayın süd işığında dəvə fil kimi nəhəng, sakit və qüdrətli görünürdü. Yedigey özünü saxlaya bilməyib heyvanın böyrünü şappıldadıb dedi:

– Ay maşallah!

Elə daxmanın girəcəyində özü də bilmədən, nədənsə, dünənki gecəni xatırladı. Qar tülküsinün dəmir yola yaxınlaşmağını, onu vurmağa cürət eləməyib daşı yerə atmağını, sonra da evə gedəndə uzaq kosmodromdan göyün ənginliklərinə od-alov içində start götürən kosmik gəmini yadına saldı...

III

Elə bu anda Sakit okeanın şimal en dairələrində səhər idi, səhər saat səkkizə işləmişdi. Gözqamaşdırıcı günəşli hava sonsuz işıq seli kimi bu intəhasız və ilğimli sükunət üzərində yayılmışdı. İndi bu hüduddan sudan və göydən başqa heç nə yox idi. Məhz elə burada, təyyarədaşıyan “Konvensiya” gəmisində, gəmidəkilərdən başqa dünyada heç kimə məlum olmayan, kosmosun mənimsənilməsində hələ görünməmiş, eşidilməmiş, Amerika-Sovet “Paritet” orbital stansiyasında baş vermiş əhvalatla əlaqədar olaraq, dünya əhəmiyyəti kəsb edən bir dramatik hadisə üz vermişdi.

“Demiurq” adı verilmiş birgə planetoloji proqramı idarə edən Biridamərkini elmi-strateji qərargahı olan “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi bu səbəbə görə bütün dünya ilə hər cür əlaqəni bilatəxir kəsməyinə baxmayaraq, Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda olan daimi yerini dəyişmədi, əksinə, Vladivostokla San-Fransisko arasında hava yolunun tən ortasındakı mövqeyini daha da dəqiqləşdirdi. Elmi gəminin özündə də bəzi dəyişikliklər oldu. Belə ki, birgə proqramın Amerika və Sovet Baş Müştərəklə Rəhbərliyinin göstərişinə əsasən, kosmik əlaqə bloklarından, “Paritet” də baş vermiş fəvqəladə hadisə ilə

əlaqədar məlumatı qəbul etmiş növbətçi operatorların – bir sovet, bir də amerikalı – hər ikisi bu məlumatların kənara yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə, müvəqqəti olsa da, ciddi nəzarət altına alındı...

“Konvensiya”nın heç bir hərbi məqsəd daşımadığına və xüsusilə üstündə heç bir silah gəzdirmədiyinə, yalnız BMT-nin xüsusi qərarına əsasən, beynəlxalq toxunulmazlıq statusuna malik olduğuna baxmayaraq, gəmi heyətində yüksək hazırlıq vəziyyəti elan edildi.

Gündüz saat on bir üçün beş dəqiqəlik fasilə ilə “Konvensiya”ya hər iki tərəfdən məsul komissiya gəlməli idi. Onların öz ölkələrinin, eləcə də dünyanın təhlükəsizliyi naminə təcili qərar çıxarmaq və əməli tədbirlər görmək üçün qeydsiz-şərtsiz hüquq və fəvqəladə səlahiyyəti vardı.

Beləliklə, “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi açıq okeanda Aleut adalarının cənubunda, Vladivostokla San-Fransisko arasında məsafənin tən ortasında dayanmışdı. Bu yer təsadüfən seçilməmişdi. Əvvəllər heç vaxt təsadüf edilməyən bir dəqiqliklə bu dəfə “Demiurq”un yaradıcıları gəminin lövbər saldığı yeri də əvvəlcədən müəyyən etmişdilər, bu da belə nadir beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığın tam bərabərlik prinsipini əks etdirirdi.

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi bütün avadanlığı, təchizatı, enerji ehtiyatı ilə birlikdə hər iki ölkənin bərabər dərəcədə şərikli mali, yəni pay vermiş ölkələrin kooperativ gəmisi idi. Onun birbaşa, həm də eyni vaxtda fəaliyyət göstərən Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarıyla radio-telefon və televiziya əlaqəsi vardı. Təyyarədaşıyanda cəmi səkkiz – hər ölkədən dörd reaktiv təyyarə vardı, bu təyyarələrdən daimi yük və adam daşımaları, eləcə də Biridamərkin qitələrlə əlaqəsi üçün istifadə edilirdi. “Konvensiya”da iki paritet-kapitan vardı: sovet və amerikalı – paritet-kapitan 1-2 və paritet-kapitan 2-1 – onların hər biri öz iş növbəsində əsas simaydı. Gəmidəki bütün ekipajın bu qayda üzrə dublyoru vardı – paritet-kapitanların köməkçiləri, şturmanlar, matrosalar, xidmətçilər...

Biridamərkin “Konvensiya”dakı elmi-texniki əməkdaşlığının tərkibi də bu sistem üzrə qurulmuşdu. Hər iki tərəfdən proqramın birgə baş rəhbərliyindən tutmuş – Baş paritet planetoloq 1-2, 2-1 sistemi üzrə fəaliyyət göstərməklə, yer-

də qalan elmi işçilər və qalan mütəxəssislərin hamısının eyni qayda ilə dublyorları olduğu üçün hər iki tərəfin bərabər sayda adamı vardı. Elə buna görə də indiyə qədər təsadüf edilən orbitlərdən Yer kürəsindən ən uzağı olan “Tramplin” orbitindəki stansiyanın adını “Paritet”, yəni bərabərlik qoymuşdular ki, öz adıyla yerdəki münasibətləri əks etdirsins.

Söz yox ki, bütün bu məsələlərdən əvvəl hər iki tərəfin elmi, diplomatik, inzibati idarələri böyük və müxtəlif hazırlıq işləri aparmışdı. “Demiurq” proqramındakı bütün ümumi və xüsusi məsələlərin razılaşdırılması üçün hər iki tərəf uzun illər ərzində saysız-hesabsız görüşlər və müşavirələr keçirməli olmuşdu.

“Demiurq” proqramı – insan təsəvvürünə sığmayan bir daxili enerjiyə malik olan mineraldan istifadə məqsədilə İks planetini və həmin mineralın planetdəki ehtiyatını öyrənmək kimi əsrin ən möhtəşəm kosmoloji məsələsini qarşıya qoyurdu. Planetin üz təbəqələrində, demək olar ki, açıq laylar şəklində yatan süxurun yüz tonundan, müvafiq şəkildə işləndəndən sonra o qədər daxili enerji əldə etmək olardı ki, o, başqa enerjiyə çevrildikdə bütün Avropanın birillik istilik və elektrik enerjisini ödəyərdi. Bir çox milyard illər ərzində davam edən uzunmüddətli planetar təkamülün təsiri altında Qalaktikada yaranmış xüsusi şərait nəticəsində İks planeti materiyasının energetik xüsusiyyəti belə idi. Bunu dəfələrlə kosmik cihazlar vasitəsilə İksin səthindən alınmış süxur nümunələri, eləcə də bizim Günəş sisteminin bu qırmızı planetinə edilən qısamüddətli səfərlər təsdiq edirdi.

İksin mənimsənilməsinin xeyrinə bir də o amil həlledici rol oynayırdı ki, ilk nəzərdə boş səhra təsiri bağışlayan bu planetin dərinliklərində elmə məlum olan başqa planetlərin hamısından fərqli olaraq, – Ay və Venera da daxil olmaqla şərtilə – su vardı. İksdə həqiqətən su olduğunu aparılan qazıma işləri də təsdiq edirdi. Alimlərin hesablamalarına görə, İksin səthi altında bir neçə kilometr qalınlığı olan su qatı ola bilərdi, fərziyyəyə görə bu su yatağını sabit vəziyyətdə saxlayan soyuq daş süxurları idi.

“Demiurq” proqramının reallığını təmin edən amil də məhz İks planetində belə böyük su ehtiyatının olması idi. Bu məsələdə su təkcə maye mənbəyi kimi qalmırdı, o eyni zamanda yad planet şəraitində insan həyatı və onun

orqanizminin normal fəaliyyətini təmin etməyə, hər şeydən əvvəl, tənəffüs üçün hava istehsal etməyə vacib olan başqa elementlərin sintezində başlanğıc maddəsi idi. Bundan başqa, su, istehsal baxımından İks süxurunun transkosmik konteynerlərə yüklənməmişdən ilkin süzülüb təmizlənmə texnologiyasında əsas rol oynayırdı.

İks enerjisinin harada istehsal olunması məsələsi də müzakirə edilirdi: sonradan geosinxron orbitlər vasitəsilə Yerə verilmək üçün kosmosdakı orbital stansiyalarda, ya bilavasitə Yerin özündə? Hələ belə məsələlərin həlli üçün vaxt vardı.

İksdə uzun müddət qalmaq üçün qazmaçılardan və hidroloqlardan ibarət ekspedisiya hazırlanırdı, onlar İksin dərinliklərindən çıxarılan suyun şəbəkədə avtomat qurğularla idarə edilən daimi axınını təmin etməli idi. Alpinistlərin terminlərindən istifadə etmiş olsaq, "Paritet" orbital stansiyası İksin yolunda əsas baza düşərgəsiydi. İkslə "Paritet" arasında işləməli olan nəqliyyat gəmilərinin yüklənilib-boşalması üçün lazım olan yanalma qurğuları artıq hazır idi. Bir azdan, "Paritet"də əlavə bloklar düzəldildəndən sonra, Yerdən televiziya verilişlərinin qəbulu da daxil olmaqla, burada ən gözəl şəraitdə yüzdən artıq adam yaşaya bilərdi...

Bu böyük kosmik əməliyyatda İks planetindəki suyun istehsalı və təhlili insanın öz planetindən kənar dünyə qədər keçirdiyi ilk istehsalat fəaliyyəti ola bilərdi...

O gün yaxınlaşırdı. Bütün işlər buna dəlalət edirdi...

Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarında İksdə hidro-texniki əməliyyat aparılması üçün sonuncu hazırlıq işləri qurtarmaq üzrəydi. "Tramplin" orbitində olan "Paritet" ilk kosmik "xamtorpaqlarının" işçi dəstəsini qəbul edib, İksə yola salmağa hazırdır.

Mahiyət etibarilə, müasir bəşəriyyət özünün Yerdən-kənar sivilizasiyasının astanasında dayanmışdı...

Məhz belə bir anda, hidroloqların birinci dəstəsinin İksə göndərilməsi ərafəsində "Tramplin" orbitindəki "Paritet"də uzunmüddətli kosmik növbədə olan iki paritet-kosmonavt yerli-dibli yoxa çıxmışdı...

Onlar, nədənsə, göndərilən siqnalların heç birinə cavab vermirdilər – nə müəyyən edilmiş vaxtdakı rabitə seansları-na, nə də başqa vaxtlarda verilən siqnallara. Bu, çox ağır

təəssürat yaratmışdı – stansiyanın yerini müntəzəm olaraq qeyd edən göstərici cihazlardan və onun hərəkətini dəqiq-ləşdirən kanaldan başqa, radiotelevizion rabitənin bütün qalan sistemləri işləmirdi.

Vaxt gedirdi. "Paritet" heç bir müraciətə hay vermirdi. "Konvensiya"da narahatlıq getdikcə artırdı. Görəsən, paritet-kosmonavtlara nə olub? Onlar nə səbəbə susurlar? Bəlkə, xəstələniblər, bəlkə, xarab olmuş bir şey yeyib zəhərləniblər? Və ümumiyyətlə, sağdırlarmı?

Nəhayət, sonuncu vasitəyə əl atıldı – stansiyada ümumi yağıın həyəcanı siqnalının işə salınması barədə xüsusi radio əmri göndərildi. Bu qorxuducu hərəkətə də heç bir cavab verilmədi.

"Demiurq" proqramı ciddi təhlükə altında idi. Onda "Konvensiya"dakı Biridamərk vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün özünün son imkanına əl atdı. "Paritet"lə birləşmək üçün təcili olaraq Nevada, Sarı-Özək kosmodromlarından iki kosmik gəmi buraxıldı.

Öz-özlüyündə son dərəcə çətin bir iş olan sinxron birləşmə başa çatandan sonra "Paritet"ə daxil olmuş nəzarətçi-kosmonavtlardan alınan ilk məlumat sarsıdıcı təsir bağışladı. Onlar bütün bölmələri, bütün laboratoriyaları, bütün mərtəbələri, lap son künc-bucağacan hər yeri yoxlayan sonra xəbər verdilər ki, paritet-kosmonavtları stansiyanın bortunda tapa bilməyiblər. Onların nə ölüsü vardı, nə dirisi...

Belə şey heç kəsin ağına gəlməzdi. Heç bir təxəyyülün qüdrəti çatmazdı ki, bunu təsəvvür eləyə bilsin. Üç aydan bəri orbital stansiyada olan, üzərlərinə düşən vəzifəni bu vaxta qədər dəqiq yerinə yetirən iki adam hara yox ola bilərdi! Buxarlanıb yox olmamışdılar ki! Açıq kosmosa çıxa bilməzdilər ki!

"Paritet"in yoxlanılması "Konvensiya"dən birbaşa radiotelevizion rabitə vasitəsilə, hər iki müştərək Baş rəhbərlər – Baş paritet-planetoloqların bilavasitə iştirakı ilə gedirdi. Nəzarətçi-kosmonavtların orbital stansiyanın bölmə və otaqlarını çəkisizlik şəraitində üz-üzə, danışa-danışa necə keçdikləri Biridamərkin ekranlarında yaxşı görünürdü. Onlar stansiyanı addım-addım yoxlayır, müşahidələri barədə məlumat verirdilər. Bu danışqlar maqnitofon lentinə yazılırdı:

"PARİTET": Fikir verirsinizmi? Stansiyada heç kim yoxdur. Biz heç kimi görmürük.

"KONVENSIYA": Stansiyada sınımış şeyləri, pozuntu, dağıntı izi görürsünüzmü?

"PARİTET": Yox. Hər şey öz qaydasında, hər şey öz yerindədir.

"KONVENSIYA": Qan izinə rast gəlməmişiniz?

"PARİTET": Qətiyyə.

"KONVENSIYA": Paritet-kosmonavtların şəxsi şeyləri harada və nə vəziyyətdədir?

"PARİTET": Deyəsən, şeylər öz yerindədir.

"KONVENSIYA": Yenə də olsun, diqqətlə baxın.

"PARİTET": Adama belə gəlir ki, onlar, lap bu yaxınlarda burada olublar. Kitablar, saat, valoxutduran, qalan şeylər də yerindədir.

"KONVENSIYA": Yaxşı. Divarda, ya kağızda yazıdan-filandan yoxdur?

"PARİTET": Gözümə belə bir şey dəyməyib. Yox, yox, dayanın! Növbə jurnalının açıq səhifəsində nə isə böyük bir yazı var. Çəkisizlik şəraitində üzməsin deyə, qısqaclarla bərkidilib, açıq səhifələri də girişə tərəf çevrilib...

"KONVENSIYA": Oxuyun. niyə ləngidirsiniz?

"PARİTET": Başlıq – "Yer sakinlərinə məktub". Mötərizədə izahatnamə.

"KONVENSIYA": Saxla. Oxumayın. Rabitə seansı dayandırılır. Gözləyin. Bir azdan sizi yenə çağıracağıq. Hazır olun!

"PARİTET": Okey!

Bu yerdə orbital stansiya ilə Biridamərkin dialoqu dayandırıldı. "Demiurq" proqramının birgə Baş rəhbərləri öz aralarında məsləhətləşdikdən sonra iki paritet-operator-dan başqa bütün rabitə heyəti yenidən təzələndi. Paritet-kosmonavtların "Tramplin" orbitində qoyduqları mətn bundan ibarət idi:

"Hörmətli kolleqalar (sənətdaşlar), "Paritet" orbital stansiyasını son dərəcə qeyri-adi bir vəziyyətdə tərk etdiyimiz üçün qayıtmağımız misli görünməmiş əməlimizlə bağlı bir sıra amillərdən asılı olacağına, stansiyanı qeyri-müəyyən,

bəlkə də, sonsuz bir müddətə tərk etdiyimizə görə, bu hərəkətimizin motivlərini izah etməyi özümüzə vacib vəzifə bildik.

Biz yaxşı başa düşürük ki, hərəkətimiz, şübhəsiz, nəinki gözlənilməz, hətta aydın məsələdir ki, ən adi intizam baxımından belə yolverilməz şeydir. Lakin kosmosdakı orbital stansiyada olduğumuz vaxt üz-üzə gəldiyimiz nadir bir fakt, bəşər mədəniyyəti tarixində misli çətin təsəvvürə gətirilə biləcək bir fakt, heç olmasa, bizi başa düşəcəyinizə ümid verir...

Bir neçə vaxt əvvəl biz, əsasən, ardı-arası kəsilməz səsküv və maneələrlə dolu olan Yer ionosferasından gələn, kosmik mühitdəki saysız-hesabsız radioimpulsları arasında dar tezlikli zolaqda istiqamətləndirilmiş bir radiosiqnalı qəbul etdik: o ən dar zolaqda olduğu üçün asanlıqla seçilirdi, həmişə eyni vaxtda, eyni fasilələrlə, müntəzəm olaraq səslənirdi. Əvvəlcə biz ona o qədər də diqqət vermirdik. Lakin o, təkidlə səslənməkdə davam edirdi, sistemətlə olaraq Kainatın eyni nöqtəsindən bizim orbital stansiyaya yönəldilirdi. İndi biz qəti surətdə bilirik: bu süni surətdə səmtləşdirilən radio dalğaları əvvəllər də efirə buraxılmış, axı il yarımdan artıqdır ki, "Paritet" uzaq kosmosda, "Tramplin" orbitindədir. Kainatdan verilən bu siqnalla ilk dəfə nə üçün məhz bizim maraqlandığımızı izah etmək çətinidir, görünür, bu, bir təsadüfdür, hər nə isə, biz bu hadisənin mənşəyini öyrənməyə, müşahidə aparmağa və qeydlər etməyə başladığımız kimi, daha artıq inanmağa başladığımız kimi, bu, süni mənşəli bir siqnaldır.

Ancaq biz bu fikirlə o qədər də tez razılaşmadıq. Bütün o müddət ərzində şübhə bizdən əl çəkmirdi. Bizə süni mənşəli görünən Kainat aləminin əsrarəngiz dərinliklərindən gələn bircə radiosiqnalına istinad edərək necə təsdiq edə bilərdik ki, Yerdənkənar sivilizasiya vardır? Bizi bir məsələ düşündürdü, daşındırdı: elmin ən minimal məqsədlə, heç olmasa, qonşu planetlərdə ən bəsit şəkildə də olsa, bir həyat əlaməti tapmaq təşəbbüsü, məlum olduğu kimi, dəfələrlə ümitsizcəsinə nəticəsiz qalmışdı. Yerdənkənar şüurun mövcudiyyətinə güman az idi, daha sonra bunu qeyri-real, hətta utopik bir şey kimi qiymətləndirməyə başlamışdılar, çünki kosmik fazanın tədqiq edilməsi sahəsində atılan hər yeni addım bu şanslı hətta nəzəri planda belə

azaldırdı, hətta deyə bilərik ki, o, praktiki olaraq sıfıra enmişdi. Fərziyyələrimiz barədə məlumat verməyə cürət eləmərdik. Biz yeganə misilsiz vahid bioloji fenomen olan canlı həyatın yalnız Yer planetində mövcud olduğu barədə hər tərəfdə qəbul edilmiş fikri şübhə altına almaq qəsdində deyildik. Bu sahədəki şübhələrimizi başqalarına danışmağı özümüzə borc saymırdıq, çünki bu cür müşahidələr orbital stansiyada üzərimizə düşən vəzifəyə daxil deyildi.

Kainatda Yerdənkənar şüurlu həyatın olduğunu sübut edən bir hadisə baş verəndən sonra artıq bizim üçün gec idi. Şüurumuzda sıçrayış əmələ gəldi, Kainat quruluşu haqqındakı təsəvvürlərimiz dəyişdi və birdən bizə agah oldu ki, əvvəlkindən fərqli olaraq, tamamilə başqa kateqoriyalarla düşünürük. Kainat quruluşunun keyfiyyətə yeni dərk, yaşayışa olan yeni mövqeyinin kəşfi, yeni və qüdrətli bir şüur enerjisi ocağının mövcud olması bizi belə bir qənaətə gətirdi ki, Yer haqqında yeni qayğı anlayışından çıxış edərək, biz yeni kəşfimizi müəyyən vaxta qədər Yer sakinlərindən gizli saxlayaq. Biz bu qərara ən müasir cəmiyyətin mənafeyini nəzərə alaraq gəlmişik.

İndi isə məsələnin məğzinə keçək. Hadisə necə baş verdi?

Bir dəfə maraq üçün qərara gəldik ki, həmin tezlik zolağında kainatın həmin sirli və müntəzəm radio impuls-ları gələn nöqtəsinə konkret məqsədli cavab radiosiqnalı göndərək. Möcüzə baş verdi! Siqnalımız bilatəxir qəbul olundu! O həm tutulmuş, həm də başa düşülmüşdü! Cavab olaraq bizim qəbul zolağında əvvəlki ilə yanaşı bir dubl da işə düşdü, daha sonra biri də – bu salam üçlüyü idi, Kainatdan verilən bu üç sinxron radiosiqnal bir neçə saat davam elədi, onlar bizim qalaktikadan kənarda şüurlu həyatın olması barədə, həm də ağılasığmaz bir uzaqlıqda olsa da, özlərinə bənzər məxluqlarla əlaqə yaratmaqda sonsuz yüksək qabiliyyət sahibi olduqlarını bildirən şadlıq marşı kimi özlərilə sevinc xəbəri gətirirdi. Bu, bizim kosmos biologiyası haqqdakı təsəvvürümüzdə, zaman quruluşu, məkan, məsafə haqqında anlayışımızda inqilab idi... Doğrudanmı, biz bu dünyada tək deyilik, doğrudanmı, Yer üzündəki insan təcrübəsi kainatda mənəviyyat sahibi olmaq sahəsində müstəsnalıq təşkil etmir?

Rast gəldiyimiz Yerdənkənar sivilizasiyanın real həqiqət olmasını yoxlamaq üçün biz ibtidai yaranışdan başlamış, ta bu günə kimi həyat beşiyimiz olan Yer kürəsinin düsturunu radiosiqnallarla ora göndərdik. Biz cavabında düsturun açılmış şifrini və eyni zamanda onların, təxminən, bizim Yerə bərabər olan planetlərinin kütləsinin düsturunu aldığımız. Biz bundan belə qənaətə gəldik ki, onların yaşadığı planetin ölçüsü kifayət qədər böyükdür, cazibə qüvvəsi də bizim üçün məqbuldur. Beləliklə, biz ilk fiziki qanunlar haqqında fikir mübadiləsi elədik, bu üsulla Yer kürəsindən kənarda ilk dəfə ağıl sahiblərilə təmasda olduq.

Kənar planetdə yaşayanlar əlaqəni dərinləşdirmək, yaxınlaşmaq mənasında çox fəal tərəf-müqabil çıxdılar. Onların cəhdilə əlaqələrimiz tezliklə yeni-yeni məzmunla daha da zənginləşdi. Bir azdan bizə məlum oldu ki, onlar hərəkəti işıq sürətinə bərabər olan uçan aparatlara malikdirlər. Bunları və bundan başqa şeyləri də biz əvvəlcə riyazi və kimyəvi düsturlar vasitəsilə fikir mübadiləsi aparmaq imkanından istifadə etmək yolu ilə öyrəndik, sonra onlar bizə bildirdilər ki, danışmağı da bacarırlar. Məlum oldu ki, Yer sakinləri Yerin cazibə qüvvəsini yenib kosmosa çıxaraq orada stabil yaşamağa başlayandan sonra onlar neçə ildir ki, Qalaktikanın dərinliyini dinləməyə imkan verən güclü audastronomik aparatların köməyi ilə bizim dillərimizi də öyrənmişlər. Yerlə kosmos arasında gedən müntəzəm radio danışmalarını tutaraq bizim sözlərin, cümlələrin mənasını müqayisə və təhlil yolu ilə özləri üçün müəyyənləşdirməyə nail olublar. Onlar fikirlərini bizə ingilis və rus dillərində izah etməyə cəhd göstərəndə biz buna özümüz əmin olduq. Bu, bizim üçün daha bir ağılasığmaz, heyrətamiz kəşf idi...

İndi isə əsas məsələ haqqında. Biz cəsarət edib Yerdənkənar sivilizasiyası olan bu planetə getmək qərarına gəldik. Məşəlidöş – onların planetinin adını özümüz üçün, təxminən, belə müəyyən eləmişik. Məşəlidöşlülər özləri bizi dəvət elədilər, bu, onların ideyasıdır. Biz də ağılla götür-qoy eləyəndən sonra razılığa gəldik. Onlar bizi başa saldılar ki, sürəti işıq sürətinə bərabər olan uçuş aparatları bizim orbital stansiyamıza iyirmi altı-iyirmi yeddi saata çatacaq, məşəlidöşlülər boyun oldular ki, eynilə həmin vaxtda da istəyən kimi bizi geri qaytarsınlar. Kosmik gəmimizlə birləşmək

haqqındakı suallarımıza da cavab verdilər, bu, problem deyil, çünki meşəlidöşlülərin aparatlarında elə bir keyfiyyət var ki, şəkildən və konstruksiyasından asılı olmayaraq, istənilən predmetlə hermetik birləşə bilər. Görünür, bu birləşmədə nəşə elektromaqnit xüsusiyyəti var. Biz qərara gəldik ki, onların uçan aparatlarının bizim açıq kosmosa çıxduğumuz ağızlıqla birləşməsi yaxşı olar, elə bu yolla orbital stansiyadan olanların yanına keçə bilərdik. Biz elə həmin yolla da geri qayıtmaq niyyətindəyik, əlbəttə, Meşəlidöşə olan səyahətimiz uğurla başa çatarsa...

Beləliklə, biz "Paritet"də öz məktubumuzu deyəkmi, iza-hatımızı, açıq məktubumuzu, müraciətnaməmizi deyəkmi qoyub gedirik... Söhbət bunun adında deyil... Biz nə elədiyimizi kifayət qədər ayıqlıqla qiymətləndirir, üzərimizə necə ağır məsuliyyət yükü götürdüyümüzü başa düşürük. Onu da başa düşürük ki, bəşəriyyətə belə nadirdən də nadir xidmət göstərmək üçün tale məhz bizə imkan yaratmışdır, biz bundan daha da yüksək bir şey təsəvvürümüzə gətirə bilmirik...

Lakin bizə ən çox əzab verən vəzifə, bağlılıq, borcluluq hissini, ən nəhayət, intizam hissini yenmək idi. O şeyi ki bizim hər birimizdə çoxdanın ənənələri, qanunları və ictimaiyyətin əxlaq normaları tərbiyə edib. Biz "Paritet"-i tərk edərkən sizi – Biridamərkini rəhbərliyini və ümumiyyətlə, Yer üzündə yaşayanları heç bir şəkildə razılaşdırmamağımızı Yerdəki ictimai həyat qaydalarına etinasızlıq hesab etməyin. Biz buna məcbur idik, çünki təsəvvür etmək çətin deyil ki, xokkey oyununda vurulan hər artıq qolu, az qala, siyasi qələbə hesab edən və öz dövlət quruluşunun üstünlüyü kimi qələmə verən qüvvələr baş qaldırıbsaydı, necə bir əhvali-ruhiyyə yaranacaqdı, nə kimi ziddiyyətlər, ehtiraslar alovlanacaqdı. Əfsus, biz Yerdəki vəziyyətə çox yaxşı bələdik! Kim zəmanət verə bilər ki, yerdənkənar sivilizasiya ilə əlaqə yaratmaq imkanı Yer sakinlərinin arasında yeni dünya qırğını düşməsinə səbəb olmayacaq?

Yer üzündə siyasi mübarizədən kənarda qalmaq çətin-dir, bəlkə də, heç mümkün deyil. Ancaq Yer kürəsinin avtomobil çarxı böyüklükdə göründüyü uzaq kosmosda qaldığımız uzun günlər və həftələr ərzində ürək ağrısı və ələcsiz təəssüflə fikirləşirik ki, cəmiyyəti çılgınlığa, ümitsizliyə sürükləyən, bəzi ölkələri atom bombasına əl atmağa sövq

eləyən indiki enerji böhranı – böyük texniki problemlərdən başqa bir şey deyil, bu ölkələrin bir-biri ilə dil tapıb razılığa gəlməsi daha vacib məsələdir...

Biz Yer məxluqatının onsuz da təhlükəli vəziyyətini nəzərə alıb, onu bir daha kəskinləşdirməmək və mürəkkəbləşdirməmək naminə bu misli görünməmiş məsuliyyəti boynumuza götürməyə cəsarət etdik və qərara gəldik ki, Yerdənkənar ağıl sahiblərinin qarşısında bütün bəşər övladı adından çıxış edək. Biz ümid edirik və daxili bir inamla duyuruq ki, öhdəmizə düşən bu könüllü vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcəyik.

Nəhayət, sonuncu. Düşüncələrimiz, şübhə və tərəddüdlərimizlə yanaşı, fikir çəkirdik ki, "Demiurq" proqramına – bu böyük başlanğıca, bəşəriyyətin geokosmik tarixində uzun illər qarşılıqlı inamsızlıq əzabı çəkmiş ölkələrimizin siyasi "qabarmalar" və "çəkilmələr" şəraitində etdikləri əməkdaşlığın nəticəsinə xələl gəlməsin. Şükür ki, ağıl çətinliklərə qalib gəldi, biz də ümumi işimizə vicdanla, öz gücümüz və qabiliyyətimiz daxilində xidmət eləyirdik. Lakin birini o biriylə müqayisə edib, "Demiurq" proqramını yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərə görə çətinliklər qarşısında qoy-mamaq üçün, özümüz qət elədik – biz "Paritet"-i müvəqqəti tərk edirik, bu şərtlə ki, qayıdanbaş Meşəlidöş planetinə girməyimizin nəticələri haqqında bəşəriyyətə məlumat verək. Əgər biz birdəfəlik yoxa çıxsaq və ya rəhbərlik bizi "Paritet"də öz işimizə davam etməyə layiq bilməsə, bizi başqaları ilə əvəz etmək çətin deyil, lazım olsa, elə oğullar tapılar ki, bizdən də yaxşı işləyərlər.

Biz məchul bir yerə gedirik. Bizi ora sövq edən bilik həvəsi, bir də insanın əbədi arzusu – başqa aləmlərdə özünə bənzər ağıllı canlılar tapıb, ağıllı ağılla qovuşdurmaq istəyidir. Lakin hələ heç kim bilmir, başqa dünyanın sivilizasiya təcrübəsi bəşəriyyətə nə gətirəcək – xeyir, ya şər? Biz çalışacağıq ki, qiymət verməkdə qərəzsiz olaq. Əgər hiss eləsək ki, bu kəşfimizdə bizim Yer üçün nəşə təhlükəli, nəşə dağıdıcı bir şey var, o vaxt biz and içirik ki, Yerə üz verə biləcək fəlakətin qarşısını almaq üçün öz müqəddəratımızı öz bildiyimiz kimi həll edək...

Biz vidalaşırıq. Biz illüminatorlardan Yerə kənardan baxırıq. Fəzanın qara ənginliklərində o, parlaq briyant kimi

bərq vurur. Yer kürəsi özünün misli görünməmiş, müstəsna məviliyi ilə gözəldir. Buradan körpə başı kimi görünür. Hərçənd ki, bunun Yer üzündə belə olmadığını yaxşı bilirlik, amma, nədənsə, buradan bizə elə gəlir ki, dünyada yaşayan bütün adamlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, özümüzü onlarsız təsəvvür eləyə bilmirik...

Biz Yer kürəsi ilə vidalaşıyıq. Bir neçə saatdan sonra "Tramplin" orbitini tərk edəcəyik, o vaxt Yer gözümüzdən itəcək. Başqa planet sahibləri – meşəlidöşlülər artıq yoldadır. Bizim orbitə yaxınlaşırlar. Bir azdan burada olacaqlar. Bir neçə saatdan sonra, lap az qalıb. Gözləyirik.

Biz öz aillərimizə məktub qoyacağıq. Sizin hamınızdan artıq dərəcədə xahiş eləyirik, kimin bu işə daxil olsa, məktublarımızı ünvanına çatdırsın...

P.S. Bizim yerimizə "Paritet"ə kim gələcəksə, onlar üçün məlumat. Növbə jurnalında qəbuledici və verici zolaqda radiodalğasının tezliyini qeyd etmişik, biz bu dalğa vasitəsilə başqa planetlilərlə əlaqə yaratmışıq. Lazım olanda bu kanal vasitəsilə sizinlə əlaqə yaradıb məlumat verəcəyik.

Meşəlidöşlülərlə radio əlaqələrimizdən belə başa düşdük ki, ən münasib və yeganə rabitə vasitəsi – orbital stansiyadakı sistemdir. Çünki Yer ətrafındakı qalın ionosfer qatı radiodalğaların qarşısını keçilməz sədd kimi kəsir, onları Yer səthinə çatmağa qoymur.

Bax, bu qədər. Əlvida. Daha vaxtdır.

Müraciət mətni bir-birinə müvafiq olaraq iki dildə – ingilis və rusca tərtib olunub.

Paritet-kosmonavt 1-2

Paritet-kosmonavt 2-1

"Paritet" orbital stansiyası.

Üçüncü növbə. 94-cü gün".

Təyin olunmuş dəqiq vaxtda – Uzaq Şərq vaxtilə saat on birdə "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisinə bir-birinin ardınca iki reaktiv təyyarə endi, bu təyyarələrdə Amerika və sovet tərəfindən xüsusi səlahiyyətləri olan komissiya gəlmişdi.

Komissiyaların üzvləri ciddi rəsmiyyətlə qarşılandılar. Onlara bildirildi ki, nahara yarım saat vaxt verilir. Nahardan

sonra komissiyaların üzvləri kayut-kompaniyada toplaşib "Paritet" orbital stansiyasında baş vermiş fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar olaraq, qapalı müşavirə keçirməliydilər.

Amma müşavirə elə təzəcə başlanmışdı ki, qəflətən dayandırıldı. "Paritet"dəki nəzarətçi-kosmonavtlar 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların qonşu Qalaktikadakı Meşəlidöş planetindən göndərdikləri ilk xəbər barədə "Konvensiya"dakı Biridamərkə məlumat verirdilər.

IV

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Dəmir yolunun hər iki tərəfilə Sarı-Özək deyilən ucsuz-bucaqsız boş düzənliklər uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar isə qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdi...

Nə deyirsən de, dədə-baba Nayman qəbiristanlığı – Ana-Beyit, hər halda, əl uzatmaqla çatası yer deyil – otuz verstlik yolu Sarı-Özəklə çölləmə, kəsəsinə getməlisən, həm də gerek zəndini itirməyəsən.

Boranlı Yedigey o gün tezdən oyandı. Əslində, heç düz-əməlli yatmamışdı da. Sübhə yaxın bir az mürgüləyib gözünün acısını almışdı. Ona qədər isə mərhum Qazan-qapın cənazəsini hazırlamışdı. Ümumiyyətlə, adətə görə, bu iş dəfn günü görülməliydi, meyit yerdən götürülməzdən azca əvvəl öləninin evində cənazə qabağında namaza dayanmalıydılar. İndi isə bu işlərin hamısını axşamdan görürlər ki, səhər tezdən ləngimədən yola çıxsınlar. Meyiti yumaq üçün Caydaq Ədilibəyin ilıq su gətirməyi nəzərə alınmazsa, lazım olan işlərin hamısını Yedigey özü eləmişdi. Ədilibəy meyitə yaxın dura bilmir, eymənirdi. Bir az da xoflanırdı, deyəsən. Yedigey bunu üzə vurmayıb eyhamla dedi:

– Yaxşı bax, Ədilibəy, gör-götür dünyasıdır, lazım olar, bir gün doğulan, bir gün də basdırılmalıdır...

– Hə elədir, başa düşürəm, – deyə Ədilbəy cavab xətrinə kəkələdi.

– Elə mən də onu deyirəm. Sözgəlişi elə deyək ki, sabah mən öldüm. Yəni bir Allah bəndəsi tapılmayacaq ki, mənə el adətiylə kəfənə tutsun? El adətiylə dəfn eləsin? Yoxsa, elə aparıb qabağınıza çıxan bir çalaya tullayacaqsınız?

– Ta elə niyə?! – Ədilbəy tutuldu. Əlində tutduğu çırağı meyitə yaxınlaşdırdı ki, ölünü yumağı, kəfənləməyi öyrənsin və:

– Bu yerlər sızsiz olmasın, – dedi, – yaşayın, ömrünüz uzun olsun, çalaya qalsa, çala tapılar.

Meyitin yuyulması saat yarımacan çəkdi. Amma Yedigey öz işindən razı qaldı. O, mərhumu qanun-qaydasıyla yudu, əl-ayağını düzəldib lazımı qaydada uzatdı, kətana qızırqanmayıb Qazanqarı gen-bol kəfənlədi. Bu arada Ədilbəyə kəfən biçməyin təhərini də göstərdi. Sonra da özünü qaydaya saldı. Üzünü tərtəmiz qırxdı, bığını qayçılayıb düzəldi. Bığı da qaşları kimi qalın və coduydu. Artıq saçlarına dən düşməyə başlamışdı. Çallaşmışdı. Yedigey əsgərlikdə aldığı orden və medalları, hətta əmək zərbəçisi döş nişanını da silib təmizlədi, pencəyinə sancaqlayıb səhəlik səfər üçün hazırladı.

Gecə belə keçdi. Boranlı Yedigey öz-özünə təəccüb eləyirdi – heç ağlına gəlməzdi ki, bu işləri belə sakit və asanlıqla görə bilər. Görünür, alnına belə yazılıbmış – Qazanqarı dəfn etmək ona tapşırılıbmış. Bu, taleyin əmriymiş.

Bəli, belə-belə şeylər... Onlar Kumbel stansiyasında ilk dəfə görüşəndə kimin ağlına gələ bilirdi ki, belə olacaq!.. Yedigeyi beyin sarsıntısından sonra ordudan qırx dördün axırında tərxis elədilər. Qıraqdan baxan deyərki ki, nə var, sağlam adamdır – əl-ayağı yerində, başı da üstündə, başı üstündə olmağına üstündəydi, amma, di gəl ki, elə bil, özünün deyildi. Qulaqlarında səs vardı, aramsız külək uğultusu kimi. Bir neçə addım gedən kimi səndələyir, başı hər-lənir, ürəyi bulanır, həm də bərk tər-ləyirdi, onu gah isti, gah da soyuq tər basırdı. Bəzən dili də söz tutmurdu – bir kəlmə kəsmək ona asan başa gəlmirdi. Alman mərmisinin partlayış dalğası onu möhkəmcə sarsıtmışdı. Öldürməyinə öldür-məmişdi, amma belə yaşamağın da bir mənası yoxdu. Onda Yedigey tamam ruhdan düşmüşdü. Elə tutaq ki,

qayıtdı evlərinə – Aral dənizi sahilinə görkəmcə cavan, sağlam, di gəl ki nə iş görəcək, nəyə yarayacaq? Xoşbəxtlikdən bəxtinə yaxşı həkim çıxmışdı. Əslində, onu heç müalicə də eləmədi, eləcə müayinədən keçirtti, qulaq asdı, yoxladı, indi də gözüünün qabağındadır – əynində ağ xalat, başında həkim papağı, yekəburun, güləşgözlü, zorba kürən bir kişiydi, gülə-gülə onun çiyninə şappıldadıb dedi:

– Görürsən də, qardaş, daha davanın axırına bir şey qalmayıb, yoxsa səni təzədən orduya qaytarardım, hələ bir az da vuruşardın. Daha keçib, sənsiz də qələbəyə çatırıq. Amma sən ürəyini lap buz kimi elə, bircə ildən sonra, bəlkə də, daha tez, hər şey öz qaydasında olacaq, lap kəl kimi sağlam olacaqsan. Bax, mənim bu sözümlü yadda saxla, vaxt gələr özün görərsən. İndisə şələ-küləni yığışdır, qayıt dədə-baba yurduna. Özü də heç fikir-zad eləmə. Sənin kimilər yüz il yaşayırlar...

Elə o kürən həkimin dediyi kimi də oldu. Düzdür ey, dildə bircə il deməyə nə var! Bəs hospitaldan necə çıxmışdı? Əynində əzik-üzük şinel, çiynində əsgər torbası... Ehtiyat üçün qoltuq ağacı da vermişdilər – şəhərə çıxanda, elə bil, qalın meşəyə düşdü. Başı uğuldayır, ayaqları əsir, gözləri qaralırdı. Vağzallarda, qatarlarda da ki kimin nə borcuna – camaat qarışqa kimi, zoru çatan dürtür özünü qabağa, səni də itələyir qırağa. Axır ki, birtəhər gətirib özünü çatdırdı. Qərəz ki, bir ay sərgərdanlıqdan sonra qatar gecəyən Aralsk stansiyasında dayandı. “Beş yüz yeddinci kefcil” deyərdilər o “məşhur” qatarə, kaş Allah heç vaxt heç kimə belə qatarlarda getməyi qismət eləməsin...

O vaxt beləsinə də şükür eləyirdi. Qaranlıqda vaqondan düşdü. Elə bil, dağdan endi, döyüklü dayandı, göz gözü görmürdü, tək-cə adda-budda stansiya işıqlarının işartısı gəlirdi. Küləkli havaydı. Onu qarşılayan da bu külək oldu. Doğma, öz Aralının küləyi idi! Elə bil, üzünə dəniz çiləndi. O vaxtlar dəniz lap yaxındaydı, dəmir yolunun böyründə ləpələnirdi. İndi heç binoklla da görmək olmur...

Nəfəsi darıxdı – çöldən Aral düzlərinin yaz oyanışından xəbər verən yapıxmış yovşan qoxusu gəlirdi. Axır ki yenə də doğma yerlərdədir!

Yedigey stansiya, dəniz sahilindəki stansiya qəsəbəsinə, qəsəbənin əyri-üyrü küçələrinə yaxşı bələd idi. Palçıq

yapışqan kimi çəkmələrinə yapışırdı. O istəyirdi ki, qalib tanışlarıgildə gecələsin, səhəri öz balıqçılıq aulları Cangəldiyə yol alsın, çünki ora xeyli yol vardı, heç özü də hiss eləmədi ki, küçə nə vaxt gətirib çıxarıb onu qəsəbənin qurtaracağındakı sahilə... Daha bu yerdə Yedigey özünü saxlaya bilməyib lap dənizə, sahilə yaxınlaşdı. Dayandı. Ay dan qaranlığının bulud topalarının arasından tənha bir ləkə kimi ağanırdı.

Görüşərmişik, deməli!..

– Salam, Aral, – Yedigey pıçıldadı.

Sonra daş üstə oturdu, həkimlər xəstəliyinə görə çəkəməyi məsləhət bilməsələr də, papiros yandırdı. Sonralar o, bu pis vərdişindən əl çəkdi. Amma onda yaman həyəcanlanmışdı və necə yaşayacağını müəyyən eləyə bilmədiyi halda, papiros tüstüsü nə şeydi ki! Dənizə çıxmaq üçün gərəkdir ki, güclü əllərin ola, həm də güclü belin, ən vacibi isə möhkəm baş lazımdır ki, kərəci səni çalxalayıb tutmasın. Cəbhəyə qədər vətəgədə balıqçıydı, bəs indi kimdir? Nə əlil kimi əlildir, nə sağlam kimi sağlam, nə tufəngə çaxmaq, nə dümbəyə toxmaq... Qəraz ki, bu başla balıqçılıq tutmazdı, bu barədə heç danışmağa dəyməz...

Yedigey yerindən durmaq istəyirdi ki, haradansa suyun qırağına bir ağ it gəldi. İt ləpədənə tənbəl-tənbəl lökküyürdü. Hər də bir də, ciddi iş görürmüş kimi, dayanıb nəmişlik qumu imsiləyirdi. Yedigey onu səslədi. İt ehtiyat eləmədən yaxına gəlib onun yanında dayandı, quyruğunu buladı. Yedigey onun pırtlaşıq qıllı boynunu əlləşdirdi.

– Sən haradan çıxdın, hə? Adın nədir? Arslansan? Pələngsən, Qurdbasan? Hə-ə, başa düşürəm, sahilə balıq axtarısan, hə, afərin, afərin! Amma dəniz hər ölü balığı ayaq altına atmır. Neyləmək olar. Gərək, axtarasan. Elə ona görə də qabırğaların sayılır. Mənsə, dostum, evə qayıdaram. Kenişberq yaxınlığından. O şəhərə girməyimə lap az qalmışdı, düşməni mərmisi lap böyrümdə partladı, qədər-qismətdən ölmədim, sağ çıxdım. İndisə fikirləşirəm, götür-qoy eləyirəm, neyləyim, necə olsun... Niyə belə baxırsan? Axı sənə verməli heç nəyim yoxdur, olan-qalanım ordenlərim, medalımdır... Mühəribədir, dostum, hər yerdə aclıqdır, yoxsa varlığa nə darlıq... Bir dayan, bax bir az monpası var, balama aparıram, o, indi, yaqın, yekə oğlan olub. Yüyürür, qaçır...

Yedigey ərinmədən yarıboş əsgər torbasını açdı, torbada qəzet cırığına bir ovuc şirniyyat bükülmüşdü, yol keçdiyi stansiyaların birində arvadı üçün əldən aldığı yaylıq, iki parça da sabun vardı – onu da alverçilərdən almışdı. Bunlardan başqa, torbada bir dəst alt paltarı, kəmə, pilotka, köynək, şalvardı – bütün yükü elə bu idi.

İt ovcunda monpasını yalayıb quyruğunu bulaya-bulaya etibar və ümidlə işıldayan gözlərini ona dikərək şirniyi xırtılatdı.

– Sağlıqla qal, mən getdim.

Yedigey ayağa durub, sahil boyunca yola düzəldi. Qat elədi ki, daha stansiyadakı tanışlarını narahat eləməsin, səhərə az qalırdı, ləngiməyin yeri yoxdur, çalışıb özünü Cangəldiyə çatdırmalıydı.

Həmin günü bütün yolu dəniz sahili ilə gedib ancaq günortaüstü Cangəldiyə çatdı. Bu xəstəliyindən əvvəl Yedigey bu yolu iti yerləşlə iki saata gedərdi. Aldığı dəhşətli xəbər onu ildırım kimi vurdu – sən demə, oğul balası çoxdan dünyadan köçübmiş. Yedigeyi səfərbərliyə alanda körpə altı ayıq idi. Demə, nəşib deyilmiş – körpəciyi on bir aylığında ölmüş. Qızılca çıxarıb, içinin istisinə – qızdırmağa tab gətirməyib, yanıb gedib. Bu qara xəbəri atasına yazmaq istəməyiblər. Hara yazsınlar, niyə yazsınlar? Mühəribənin öz acı zəhrimarı onsuz da bəs eləyir. “Sağ qayıdar – gələn baş bilər, bir müddət xiffət çəkər, birtəhər dözər”, – deyərək Ükubalanın qohumları ona məsləhət görmüşdülər ki, kişiylə xəbər verməsin. Demişdilər ki, hələ cavansınız, mühəribə qurtarar, Allah qoysa, təzə oğul-uşaq sahibi olarsınız. “Budaq sinsə, eybi yox, tək çinarın gövdəsi salamat olsun”. Bir fikir də var – heç kim dilə gətirməsə də, içində hərələyirdi: şəhər deməsən, xeyir gəlməz, mühəribədir, tələf olsa, qoy son anda bu işıqlı dünya ilə ümidlə vidalaşsın, yəni bilsin ki, nəslə kəsilmir, yurdunda qalan tifi var.

Ükubala özünə divan tuturdu. Ərinə sarılıb elə hönkürürdü ki, elə bil, bu dəqiqə bağrı çatlayacaq. Axı o, bu günü ümidlə, ürək ağrı və üzüntülü bir intizarla gözləyirdi. Gözünün yaşını sel kimi axıdıb deyirdi ki, ağbırçək qanlar ona vaxtında dedilər ehtiyatlı olsun: uşaq qızılcağıdır ha, bu xətəli şeydir, körpəni isti yorğana bükmək lazımdır. Özü də dəvə yunundan sınımış olsun, dedilər tamam qaranlıqda saxla.

Çoxlu sərin su içirt, sonrası Allah kərimdir, qızdırmaya tab gətirsə, sağalacaq. Mən qarabəxt aulun ağbirçəklərinin sözüne baxmadım, qonşudan araba alıb xəstə uşağı stansiyaqadın həkimin yanına apardım. Uşağı arabada sil-kələyə-silkələyə Aralska çatdıranaqan gec oldu. Tifilim elə yoldaca yanib külə dönmüşdü. Həkim ağzından çıxanı mənə dedi, dedi ki, gərək, ağbirçəklərin sözüne qulaq asaydın.

Yedigeyi qapıdan içəri girəndə belə bir xəbər gözləyirdi. Elə o vaxtdan dərd əlindən qapqara qaralıb daşa döndü. Əvvəllər heç vədə ağılına belə gəlməzdi ki, oğlundan ötrü bu qədər fikir çəkə bilər, axı o, öz ilkini heç əməlli-başlı oynadıb oxşamamışdı da. Elə bunun özü də bir dərd gətirirdi ona. Körpənin dişsiz ağzını, gülüşündəki məsumluğu unuda bilmir, hər dəfə yadına düşdükcə ürəyi odlanırdı.

Elə səbəb də bu oldu. Yedigeyin auldan üzü lap döndü. Vaxtilə sahilədəki gilli dikdirin döşündə əlliyyə qədər məhəllə vardı. Aralda balıqçılıqla məşğul olurdular. Çörəkləri bundan çıxırdı. İndisə yarğanın altında beş-on daxma qalmışdı. Hamısını müharibə silib-süpürmüşdü. Qalanı qocalardı, bir də uşaqlar – onları da barmaqla saymaq olardı. Adamların çoxu acından ölməmək üçün maldarlıq kolxozları olan aullara dağılıb getmişdilər. Artel dağılmışdı. Dənizə çıxmağa adam qalmamışdı.

Ükubala da qohumlarının yanına gedə bilərdi, onlar nəsillicə çöllü idilər. Qohum-əqrəbası gəlib onu aparmaq istəmişdi. Demişdilər ki, qalarsan yanımda, bu qan-qada sovuşar, Yedigeyi davadan qayıdar – kimdi sənə mane olan, qayıt yenə öz balıqçı yurdun Cəngəldiyə... Amma Ükubala qəti razi olmamışdı: "Ərimi gözləyəcəyəm. Oğlum tələf oldu. Özü sağ qayıtsa, bari arvadını yurdunda görsün. Burda tək deyiləm, qocası, uşağı var, onlara köməyim dəyər, bir-birimizə həyan olub birtəhər keçinirik".

O, doğru yol seçmişdi. Amma Yedigeyi elə ilk günlərdən deyilməyə başladı ki, dəniz sahilində işsiz-gücsüz qalıb, dözə bilmir. Bu işdə o da özünə görə haqlı idi. Yedigeylə görüşməyə gələn Ükubalanın qohumları təklif elədilər ki, onların yanına köçsünlər. Dedilər ki, çöldə sürülərin yanında dolanarsan. Yavaş-yavaş canın-başın düzələr, bir işin qulpundan yapışarsan, naxıra ki gedə bilərsən... Yedigey dil-ağız elədi, amma razılaşmadı. Başa düşürdü ki, artıq

yük olacaq. Arvadının yaxın qohumlarıgildə bir-iki gün qonaq qalmaq başqa məsələ... Sonra işə yaramırsansa, kimin nəyinə lazımsan...

Belə olanda Ükubalayla qət elədilər bəxtlərini sınısınlar. Qərara gəldilər ki, versinlər özlərini dəmir yoluna. Deyirdilər Yedigeyə orda münasib bir iş tapılar – keşikçidən, gözetçidən olar, ya da yol keçidində şlaqbauma baxar. Hər halda, müharibə əlinə qayğı göstərməmiş olmazlar.

Elə bu ümidlə də yazda auldan getdilər. Cavandılar, hələlik ayrı qayğıları yoxdur. İlk günləri müxtəlif stansiyalarda gecələdilər. Amma münasib bir iş tapa bilmədilər ki, bilmədilər. Mənzil məsələsində vəziyyətləri daha da pis idi. Harada gəldi, orada qalırdılar, ruzilərini də dəmir yolunda əllərinə keçən işdən çıxarırdılar. O vaxt Ükubalanın köməyi çox olurdu – həm cavandır, həm də sağlam, işin çoxunu o görürdü. Görkəmcə sağlam olan Yedigey, kişi kimi müxtəlif yükləmə və boşaltma işi götürürdü, əslində isə, işi Ükubala görürdü.

Beləliklə, günlərin bir günü onlar yazın ortalarında böyük dəmiryol qovşağı olan Kumbel stansiyasına gəlib çıxdılar. Daş kömür boşaldırdılar. Kömür yüklü vaqonları birbaşa ehtiyat yolla depo təsərrüfatının arxa həyətinə verirdilər. Burada kömürü əvvəlcə yerə tökürdülər ki, platformanı mümkün qədər tez boşaltsınlar, sonra da əl arabasında daşıyıb yuxarı qaldırıb, evdən də hündür qalanmış tiğin üstünə əndəridilər. İllik ehtiyat görülürdü, son dərəcə ağır iş idi. Çarə nədir, birtəhər dolanmalıydılar. Yedigey kömürü küreklə əl arabasına doldurur, Ükubala da arabanı taxtapuşlu yolla yuxarı qaldırıb boşaldır, təzədən aşağı enirdi. Yedigey arabanı təzədən doldurur, Ükubala qoşqu atı kimi, canını dişinə tutub, arvad işi olmayan bu ağır yüklə təzədən yuxarı dırmaşırdı. Günlər də get-gedə qızır, bürkülər başlanır, istidən və daş kömürün tozundan Yedigeyin əhvalı qarışır, ürəyi bulanırdı. Getdikcə gücdən düşdüyünü özü də hiss eləyirdi. Qınayan olmasaydı, yerdəki daş kömürün üstünə sərələnər, bir də ayağa durmazdı. Hər şeydən də çox Yedigeyə əzab verən o idi ki, onun görməli olduğu işi, qapqara tozdan boğula-boğula arvadı görürdü. Arvadının üzünə baxmağa xəcalət çəkirdi. Təpədən-dırnağa qapqara tozun içində idi, təkə gözlərinin ağı,

bir də dişləri ağarırdı. Özünü də tər aparırdı. Qapqara tozqarışıq tər boynuna, sinəsinə, kürəyinə axırdı. Əvvəlki sağlamlığı, gücü yerində olsaydı, heç buna yol verərdim! Bu lənətə gəlmiş daş kömürün on vaqonunu təkbaşına boşaldardı, tək arvadının bu zülmünü görməyəydi.

Onlar Yedigeyə müharibə əlili kimi münasib bir iş tapmaq ümidi ilə balıqçılıq aulu Cangəldini tərk edəndə bir şeyi nəzərə almamışdılar ki, indi hər yer onun kimi müharibə əlliləri ilə doludur. Və onların hamısı onun kimi həyatını yenidən qurmalıdır. Hələ yaxşı ki, Yedigeyin əl-ayağı yerindəydi. O vaxt dəmir yollarında nə qədər şikəst – əlsiz-ayaqsız, qoltuq ağacıyla, protezlə, avara-sərgərdan gəzirdi. Ağzınacan dolu, üfunətli stansiya binasının bir küncünə sığınıb uzun gecələri yola salanda Ukubala ürəyində Allahına min dəfə şükür eləyirdi ki, əri yanındadır, özünə də o qədər xəsarət dəyməyib ki, qorxulu və əlacsız olsun. Çünki stansiyalarda gördükləri onu dəhşətə gətirir, əzablar içində üzürdü. Əyinlərində köhnə şinel, cır-cındır içində arabacıqda, qoltuq ağacında, əlsiz-ayaqsız, kor, şil-küt olmuş yurdsuz-yuvasız bədbəxtlər bu stansiyada batıb, o stansiyadan çıxır, qatardan-qatara keçir, yeməxanalara və bufetlərə soxularaq kefli-kefli elə qışqırır, elə ağlayırdılar ki, adam sarsılırdı. Onları qarşıda nə gözləyirdi, onların heç bir şeylə əvəz olunmayacaq itkilərini nəylə əvəz etmək olardı? Elə təkcə buna görə ki, belə bir müsbət ondan yan keçib, axı keçməyə də bilərdi, əri kontuziyalı olsa da, şikəst qayıtmayıb. Ukubala bütün dünyanın ən ağır işini görməyə hazır idi. Elə buna görə də əldən-ayaqdan düşsə də, səbri tükənsə də heç vaxt şikayətlənmir, təslim olmur, üzə vurmurdu.

Ancaq bu, Yedigeyin dərдинə dərman deyildi. Nəse eləməli, nə cür olur-olsun yaşayışının səmtini qəti müəyyənləşdirməliydi. Öləncən sərgərdan gəzməyəcək ki! Buna görə də axır vaxtlar tez-tez ağına belə bir fikir gəlirdi: bəlkə, Allaha təvəkkül eləyib, özünü bir şəhərə vursun, sonrası da Allah kərimdir. Ax bircə sağalaydı, bu lənətə gəlmiş kontuziyadan xilas ola biləydi. Onda yenə də çalışıb-çapalamaq olardı, özünə gün ağlaya bilərdi. Şəhərdə başlarına nə desən, gələ bilərdi, amma yavaş-yavaş yovuşub başqaları kimi şəhərli də ola bilərdilər, intəhası, taleləri ayrı cür gətirdi,

yaxşı deyiblər: sən saydığını say, gör fəlak nə sayır. Bu işə ayrı ad qoymaq olmazdı...

Onlar Kumbel stansiyasında deponun kömür yığılan həyatında bir vaqon kömürü tığ vurmaq üçün çalışıb tər tökdükləri günlərin birində bura dəvə üstündə bir qazax gəldi, görünür, çöldən öz iş-gücündən ötrü gəlmişdi. Hər halda, görkəmindən belə çıxırdı. Gələn adam dəvəsini çidarlayıb yaxındakı açıqlığa otlamağa buraxdı, özü isə hərdən dönüb nigarənçılıqla baxa-baxa, boş bir kisəni qoltuğuna vurub uzaqlaşdı.

– Ay qardaş, – deyə o, Yedigeyin yanından keçəndə ayaq saxladı, – sən allah, gözün dəvədə olsun, uşaqlar dəyib-dolaşmasınlar, çox yava şəkərləri var – heyvanla öcəşirlər, vururlar. Şuluqluq xatirinə çidarını da açarlar... Ləngiməyəcəm, indicə qayıdaram.

– Get, get, baxaram, – deyə Yedigey onu arxayın elədi, əsgə ilə üz-gözünü sildi.

Tər də ki peydərpey axırdı. Yedigey onsuz da kömür tökülmüş yerdə əl arabasını doldururdu, işarası dəvəyə baxmaq ondan nə aparırdı, tək stansiyanın dəcəlləri dəvəni təntitməsinlər. Çünki bir dəfə onların hərəkətini görmüşdü – heyvanı hirsəndirib bir günə saldılar ki, o da nəriləyə-nəriləyə tüpürür, uşaqları qabağına qatıb qovurdu. Onlara da kef üçün elə bu lazımdı, daş dövrünün ovçuları kimi, heyvanı araya alıb bağırır, əllərinə keçən daş-kəsək, ağacla yazığı vururdular. Sahibi gəlib çıxana kimi yazıq dəvənin başına min bir oyun açırdılar...

Elə bu dəfə də haradansa bir dəstə cır-cındırlı uşaq tökülüşüb futbol oynamağa başladılar. Topu var güclərilə çidarlanmış dəvənin üstünə vururdular. Dəvə ürküb çəkilir, onlar da topla dəvənin böyrünə ilişdirir, bir-birinin bəhsinə daha güclü, daha sərrast zərbə endirməyə çalışırdılar – hədəfi vuran elə sevinib tullanırdı ki, elə bil, qol vurub...

– Bura bax ey, rədd olun buradan, əl çəkin heyvandan! – Yedigey kürəyi qaldırıb onları hədələdi. – Rədd olun, əlim dəyməmiş!

Uşaqlar çəkildilər, dedilər ki, bəlkə, dəvənin yiyəsidir, bir də ki kömür fəhləsinin çox vahiməli görkəmi vardı, kim bilir, bəlkə də, içib, onda əlindən qurtarmaq olmaz, ona görə də topu qova-qova uzaqlaşdılar. Haradan biləydilər

ki, qorxusuz-ürküsz, istədikləri qədər dəvəni cırnadıb özündən çıxara bilərlər, Yedigey ancaq onları qorxutmaq üçün kürəklə hədələmişdi, əslində, o vaxtkı halında uşaqların dalınca qaça bilərdimi?! Arabaya bir kürək kömür atınca onunku ona dəyirdi. Heç vaxt ağılına gəlməzdi ki, zəiflik, xəstəlik və yararsızlıq bu dərəcədə rəzil və həqir bir şeymiş... Başı müdam hərlənirdi. Tər də bir tərəfdən... Heysiz-halsız, bu yandan da kömür tozu nəfəsin kəsir, sinəsi qara-qatı bəlgəmlə dolurdu. Ukubala çalışırdı ki, işin əsas hissəsini öz üstünə götürsün, təki Yedigey kənarda oturub bir az din-cələ bilsin, əl arabasını özü yükləyib tiğın üstünə qaldırırdı. Yedigey də arvadının bu əzabına dözə bilmir, yerindən qalxır, gicəllənə-gicəllənə təzədən işə başlayırdı...

Dəvəni tapşırıb gedən adam bir azdan çiyini yüklü qayıtdı. Yükünü yerbəyer eləyib yola çıxmağa hazırlaşanda Yedigeyə yaxınlaşdı ki, onunla bir-iki kəlmə kəssin. Sözləri də tutdu. Bu, elə həmin Boranlı rəzyezdindən olan Qazanqapın özüydü...

Onlar yerli çıxdılar. Qazanqap dedi ki, elə o özü də nəsillicə Aral sahili aullarındandır. Bu, onları daha tez yaxınlaşdırdı.

O vaxt heç kimin ağılına gəlmirdi ki, bu görüş Ukubala ilə Yedigeyin bütün gələcək ömür yolunu müəyyən edəcək. Qazanqap, sadəcə olaraq, onları inandırıb bildi ki, elə onunla birlikdə Boranlıya yollansınlar, orada yaşayıb-ışləsinlər. Adam var ki, elə ilk görüşdən özünə inam yarada bilir. Qazanqapda, sən deyən, elə bir şey də yox idi, əksinə, ondakı sadəlik göstərirdi ki, bu adam həyatın ağır keşmə-keşlərindən keçib, müdrikləşib. Görkəmindən adicə bir qazaxdı, paltarı da çox geyilməkdən soluxub bədəninə münasib şəkildə əyninə oturmuşdu. Aşılanmış keçi dərisindən şalvarı da boş yerə geyinməmişdi – dəvəyə minmək üçün münasib idi. Yaxşısını yamandan seçən adama oxşayırdı, nisbətən təzə, qorunub saxlanmış bayırlıq dəmiryol şapkası ona yaxşı yaraşırdı, uzun illərin nimdəsi, xrom çəkmələri də bir neçə yerdən çirilmiş sapla səliqə ilə yamanmışdı. Həm də onun köklü, işlək çöl adamı olduğu, qızmar günəşin və daimi küləklərin yandırıp qaraltdığı bərkimiş sifətdən və möhkəm damarlı əllərindən bilinirdi. Ağır iş vaxtından əvvəl qəddini əymişdi, çiyinləri sallana qalmışdı, özü orta-

boy olsa da, boğazı lap erkək qaz boğazı kimi uzanırdı. Çox qəribə gözləri vardı – qonur, hər şeyi anlayan, diqqətli, gülüş, qıyılında dövrəsində şüa kimi qırışlar uzanırdı.

O vaxt Qazanqapın qırxa yaxın yaşı vardı. Bəlkə də, qısa vurulmuş cod bıqları, yığcam qonur saqqalı ona istisoyuq görmüş kamil adam görkəmi verirdi. Amma hər şeydən çox etibar qazandıran onun ağıllı danışığı idi. Uku-balada da elə başdan bu adama hörmət yaranmışdı, nə deyirdisə, hamısı yerinə düşürdü. Danışdıqları da ağlabatan sözlər idi. İndi ki deyirdi bu cür bəla üz verib – beyni sarsılıb – xəstəlik hələ canından çıxmayıb, niyə, gərək, canına qəsd eləyəsən? Mən, deyirdi o saat hiss elədim ki, Yedigey, bu iş sənə zorla başa gəlir. Hələ canın belə iş üçün bərkiməyib. Güclə ayağını sürüyürsən. Hələlik sənə yüngül bir iş lazımdır. Açıq havada olarsan, təzə süd içərsən... Məsələn, elə deyək bizim rəzyezddə yol işində işləmək üçün adama böyük ehtiyacımız var. Rəzyezdin yeni rəisi hər dəfə danışib deyir ki, sən buranın köhnə sakinisən, danış, bizə lazım adamları çək bura. Belə adamı haradan tapasan? Hamı davda. Qayıdanlar üçünsə başqa yerlərdə də iş-güc bəs eləyir. Düzünə qalsa, bizim yerlər bir elə yer deyil. Güzəranımız ağırdı, Sarı-Özəkdəyik, kimsəsiz, susuz yerlərdir. Suyu çənlərlə həftəlik gətirirlər. Olur ki, vaxtında gətirib çatdırı bilmirlər. Belə şeylər də olur. Onda, gərək, suyu gedib çöldəki uzaq quyulardan tuluqlarda gətirəsən, səhər yollanıb, ancaq axşam qayıda bilərsən. Amma hər necə olsa, deyirdi avara-sərgərdan gəzməkdənsə, əldən-ayaqdan uzaq da olsa, Sarı-Özəkdə yaşamaq daha yaxşıdır. Pis-yaxşı damınız olacaq, daimi işiniz olacaq, göstəririk, nə eləmək, necə eləmək lazım olduğunu öyrədərək, yavaş-yavaş həyat-baca düzəldərsiz – baxır işini necə tutacaqsan. İkilikdə, deyirdi, dolanmaq üçün bəs deyən qədər qazana bilərsiz. O vaxtacan cana gələrsən, sonrası öz işindi, gördün ki danırırsız – gedib bir ayrı yerdə daha yaxşı iş taparsız... Bax, o, belə-belə sözlər deyirdi. Yedigey xeyli fikirləşəndən sonra razılıq verdi. Elə bu razılıqdan sonra da Qazanqapla birlikdə Sarı-Özəyin Boranlı rəzyezdinə yol aldılar, çünki o günlərdə Yedigeylə Ukubalanın yıx-yığına bir elə vaxt lazım deyildi. Şey-şüylərini yığıb yola düzəldilər. O vaxt onlar üçün fərqi yoxdu – dedilər ki, bir bu yolda da

bəxtimizi sınaq. Sonradan da məlum oldu ki, bu elə onların taleyi imiş...

Kumbəldən Sarı-Özəklə Boranlıya gedən bu yol Yedigeyin ömürlük yadında qaldı. Əvvəlcə dəmiryol boyunca gedirdilər, sonra yavaş-yavaş çölləmə gedib aralandılar. Qazanqap başa saldı ki, kəsə getməklə yolu on kilometr qısaltılar, belə ki, bu yerdən başlamış dəmiryol böyük Takır dərəsi boyunca dövrə vururdu – nə vaxtsa bu yerdə duzlu göl olub, sonra quruyub. Elə bu günün özüne kimi yerin təkindən Takırda duz üzə çıxır. Hər yazda duzlu düzənlik cana gəlir – çamırlanıb yumşalır, keçilməz olur, yay qabağı duz ağ qaysaq bağlayır, günü-gündən bərkiyib lap daşa dönür, ta gələn yazə kimi. Vaxtilə buraların böyük duzlu göl olduğunu Qazanqap Sarı-Özəkdə geoloq işləyən Yelizarovun dilindən eşidib danışır. Sonralar Yedigey özü onunla möhkəm dost oldu. Ağıllı adam idi.

O vaxt hələ Boranlı kimi tanınmamış Yedigey, təsadüfən öz yerlisi olan dəmiryol işçisi Qazanqapa etibar eləyib, Aral qazaxı, cəbhədə yaralanmış, həyatda hələ öz yerini tapa bilməmiş bir adam kimi arvadiyla bir yerdə ona qoşularaq bir iş, bir məskən tapmaq niyyətilə naməlum Boranlı razeydinə gedəndə güman da eləməzdi ki, ömürlük orada qalacaq. Yazda az müddət göyərüb sovuşan ucsuz-bucaqsız intəhasız Sarı-Özək, Yedigeyin aqlını başından almışdı. Aral dənizinin də ətrafında çöl, düzən çoxdur, elə bircə Üst-urt yaylasını desən, bəsdir, ancaq belə boş çöllüyü ömründə birinci dəfə görürdü. Beləliklə, Yedigey sonradan başa düşdü ki, ancaq o adamlar bu sükunətli Sarı-Özəklə təkbətək dayanıb tab gətirə bilər ki, bu düzənliklərin genişliyini öz ruhunda tapmağa nail olsun. Doğrudur, Sarı-Özək çox böyükdür, amma canlı insan fikri onu da əhatə eləməyə qadirdir. Yelizarov müdrik adam idi. Başqalarının dumanlı şəkildə təxmin elədiyi şeyləri izah eləməyi bacarırdı.

Kim bilir, qabaqda dəvəni yedəkləyib inamla addımlayan Qazanqap olmasaydı, Yedigeylə, Ukubala Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə özlərini necə hiss edərdilər. Yedigey isə müxtəlif şeylər yüklənmiş dəvənin üstündə gedirdi. Əslində, gərək, dəvəyə o yox, Ukubala minəydi. Amma Qazanqap, xüsusilə Ukubalanın özü onu dilə tutub demək olar ki, zorla dəvəyə mindirdilər: “Biz gümrəh adamlarıq,

sən hələ özünü gözləməlisən, inad eləyib, bizi ləngitmə, yolumuz uzundur...” Dəvə hələ cavandı, ağır yük üçün yetkinləşməmişdi, ona görə də ikisi piyada gedirdi, biri də dəvənin üstə. Bircə Yedigeyin indiki Qaranərinə hər üçü rahatca minə bilərdi, özü də löhrəm yerislə daha tez – üç saat yarım-dörd saata mənzilə çata bilərdilər. Onlarsa o vaxt Boranlıya ancaq gecədən xeyli keçmiş çata bildilər.

Amma bir tərəfdən başlarını söhbətə qatıb yola nərdivan qoyduqları üçün, bir də ki bələd olmadıqları yerlərə baxa-baxa getdikləri üçün yolun uzunluğu hiss olunmadı. Qazanqap yol uzunluğunu buranın gün-güzəranından, bura necə düşdüyündən, Sarı-Özək yerlərindən, dəmir yoluna gəlməyindən danışır. Sinni də elə, sən deyən, çox deyilmiş, otuz altının içindəymiş. Nəsillikcə Aral qazaxlarındandı. Onun aulu Beşağacın sahil boyunca Cangəldidən otuz kilometrlik arası olar.

Qazanqap oradan lap çoxdan çıxmış olsa da, o vaxtdan bir dəfə də olsun, doğma Beşağaca gedə bilməmişdi. Bunun da öz səbəbi vardı. Sən demə, onun atasını qolçomaqları bir sinif kimi ləğv eləyəndə sürgün eləyiblərmiş, o da yoldaca rəhmətə gedib, sürgündən qayıdanbaş məlum olub ki, heç qolçomaq-zad deyilmiş, tamam haqsız olaraq əyintiyə düşüb: düzünə qalsa, onun kimi ortabab təsərrüfatçılara səhvən çox amansızlıq eləmişdilər. Qərarı ləğv eləsələr də, çox gec olub. Ailəsi, qardaşları, bacıları hərəsi bir səmtə dağılışıblar ki, gözdən iraq olsunlar. O vaxtdan, elə bil, daş olub suya batıblar. O vaxt yeniyetmə olan Qazanqapı, xüsusi canfəşanlıq eləyən fəallar məcbur eləyirmişlər ki, qalxıb iclasda atasını ifşa eləsin, camaat qabağında desin ki, bu xətti böyük ruh yüksəkliyi ilə bəyənir, guya, atası yad ünsür kimi haqlı cəzalanıb. Buna görə də belə atadan imtina eləyir, atası kimi sinfi düşmənlərə yer üzündə yer yoxdur, belələri hər yerdə məhv edilməlidir.

Qazanqap bu rüsvayçılıqdan canını qurtarmaq üçün baş götürüb getməyə məcbur olub. Altı ili sərasər Bətpakdalada işləyib – Səmərqənd yaxınlığındakı quru torpaqlarda... Əsrlərlə insan əli dəyməmiş bu torpaqları o vaxt pambıq əkini üçün yararlı hala salırdılar. Adama həddən çox ehtiyac vardı. Baraklarda yaşayıb, kanal çəkirdilər. O da yer qazdı, traktorçu oldu, briqadir qoyuldu, zərbəçi əməyinə

görə fəxri fərmanla təltif edildi... Elə orada da evləndi. O vaxt bu quru yerlərə adam axışib gəlirdi, qazanc üçün. Xivə tərəfdən olan Qaraqalpaq qızı Bikə də qardaşının ailəsilə Betpak-Dalada işləməyə gəlmişdi. Belə çıxdı ki, qismətmiş bu görüşmək. Evləndilər və belə qərara gəldilər ki, Qazanqapın yurduna, Aral sahilinə, doğma adamlarının yanına, öz torpaqlarına qayıtsınlar. Amma, demə, hər şeyi axıracan əməlli-başlı ölçüb-biçməyibmişlər. Çox getdilər, qatardan düşüb, qatara mindilər, minikləri də "maksimka"lar¹ oldu.

Kumbeldə bir dəfə də qatarlarını dəyişməliydilər, Qazanqap təsadüfən Araldan olan öz yerlilərinə rast gəldi, söhbətdən belə məlum oldu ki, Beşağaca getmələri məsləhət deyil. Sən demə, orada yenə də iş başında elə o əyintiyyə yol verən həmin adamlardır. Belə olan surətdə Qazanqap öz aullarına getmək fikrindən daşındı. Ona görə yox ki, nədənsə ehtiyat eləyirdi. Ehtiyatı-zadı yox idi, indi əlində lap Özbəkistanın özündən fəxri fərmanı vardı. Ona görə ki, vaxtilə onu ələ salıb gülən adamları görmək istəmirdi. Hələlik at oynadan onlardır, bütün bu olub-keçmişlərdən sonra o, necə eləyə bilirdi ki, aralarında heç bir şey olmayıbmiş kimi onlara salam verib, əleyk əlsin! Qazanqap bu olanları yada salmağı sevmir, başa da düşmürdü ki, onun özündən başqa bunları hamı çoxdan unudub. Sarı-Özəyə gəldikləri uzun illər ərzində cəmi ikicə dəfə hiss elətdirmişdi ki, heç nəyi yaddan çıxartmayıb. Birində oğlu onu yaman dilxor eləmişdi, o biri dəfə isə Yedigeyin yersiz zarafatından incimişdi.

Sabitcan bir dəfə yenə evə gələndə hamılıqla oturub çay içirdilər, söhbət eləyir, şəhər yeniliklərinə qulaq asırdılar. Sözarası, Sabitcan rısxəndlə gülərək dedi ki, kollektivləşmə dövründə Sinsizyana qaçan qazaxlar və qırğızlar təzədən geri qayıdılar. Çün onları kommunalarda yaman sıxışdırıb – evlərində yeməyi qadağan eləyiblər, gündə üç dəfə, özü də ancaq ümumi tiyanda yeməliymişlər – məmə yeyəndən pəpə yeyənə kimi hamı qaşığı əlində növbəyə dayanmış. Çinlilər onları elə günə salıblar ki, hamısı var-yoxunu atıb geriye qaçır, elə bil, başlarına qaynar su əndəriblər... Ayaq öpməyə razıdılar, təki geri qayıtmağa icazə versinlər.

– Burada öyünməli nə var ki? – deyər Qazanqap qaraldı, hirsindən dodaqları səyridi. Çox nadir hallarda belə vəziyyətə düşərdi, amma yenə də oğlu ilə bu cür hirsli danışmazdı, çünki dini-imanıydı, heç nəyini əsirgəməzdi, inanırdı ki, o da adam olub, adam üçün çıxacaq – sən axı buna niyə gülürsən? – Boğuc bir səslə əlavə etdi, cini başına vurduğundan daha da gərginləşirdi. – Axı bu, insan zəlalətidir.

– Bəs necə danışmalıyam? Əcəb işdir! – deyər Sabitcan etirazını bildirdi. – Necə var, elə də danışaram.

Atası dinmədi, çay piyaləsini kənara çəkib susdu, amma onun bu sükutunda dözülməz bir zəhm vardı.

– Bir də ki axı kimdən inciyəsən? – Sabitcan təəccüblə çiyini çəkib deyindi. – Başa düşmürəm, bir də təkrar eləyirəm, kimdən inciyəsən? Zamandan? Zaman ələ gələn şey deyil. Dövlətdən? Buna da haqqımız yoxdur.

– Bilirsən, Sabitcan, mənim işim mənə görə olan işdir, yəni əlimdən gələn... Ayrı məsələlərə baş qoşmuram. Bir şeyi yadında saxla, oğlum, elə bildirdim, öz ağılnı bunu qanmısan, amma görürəm yox, yaddan çıxarma ki, tək cə Allahdan narazılıq ola bilməz – əgər ölüm verirsə, deməli, ömür başa çatıb, adam doğulub ki, vaxtı çatanda da ölsün – yerdə qalan nə varsa, hamısına cavabdehlik lazımdır. – Qazanqap yerindən dik durdu, heç kimə baxmadan, əsəbi halda, sükut içində evdən çıxıb, harasa getdi.

Bir dəfə isə Kumbeldən gəldikdən çox-çox sonradan, Boranlıda artıq kök atıb bərkimişdilər. Uşaqlar dünyaya gəlib böyümüşdü, bir yaz günü şərx vaxtı mal-qaranı ağıla ötürəndə Yedigey artıb törəmiş qoyun-quzuya baxıb zarafatla dedi:

– Yaman yağlanıb-tüklənmişik, Qazan əkə, qorx ki, təzədən qolçomaq kimi ləğv eləməsinlər!..

– Yava-yava zəvzəkləmə!

– Əşi, yəni zarafat da eləmək olmaz?!

– Belə şeylə zarafat olmaz.

– Boşla görək, Qazan əkə, üstündən yüz il keçib...

– İş də elə bundadır. Var alsalar – ölməzsən, dözsən, amma varlığını tapdalasalar – düzəlməyəcək...

Amma o gün ki Sarı-Özəklə Boranlıya yol almışdılar, belə söhbətlərə hələ çox qalırdı. Hələ heç kim də bilmirdi ki, onların Boranlı rəzəzdinə gəlişi nəylə və necə nəticələnəcək, burada nə qədər bənd ala biləcəklər, kök ata

¹ Maksimka – sərnəşin daşımaq üçün uyğunlaşdırılmış yük qatarı.

biləcəklərimi, ya yenə də baş alıb bu yer sənin, o yer mənim dünyanı gəzəcəklər... Söhbət adicə gün-güzərandan gedirdi. Yedigeş sözgəlişi maraqlandı ki, nə əcəb onu əsgər apar-mayıblar, bir xəstəliyə-zadə görə olmayıb ki?

– Şükür Allaha, salamatam, – deyər Qazanqap cavab verdi. – Xəstəliyim-filanım olmayıb, gümanımca başqaların-dan pis vuruşmazdım. Məsələ başqa cür oldu...

Qazanqap Beşağaca getmək fikrindən daşınandan sonra onlar bir müddət Kumbeldə küllənməli oldular, çarə nə idi, hara getsinlər? Bir də o boyda yol basıb Quru çölə qayıtmayacaqdılar ki! Qalmalı olsaydılar, elə qalardılar da! Arala qayıtmaq fikrindən də vaz keçmişdilər. Bəxtlərindən stansiyanın rəisi xeyirxah adammış, o fəqirləri görüb sorğu-suala tutur, haradan gəldiklərini, nə işlə məşğul olmaq niy-yətində olduqlarını öyrənir, elə o gün də Qazanqapla Bikenə yolüstü bir yük qatarına oturdub Boranlıya yola salır. Deyir ki, orada adama ehtiyac var, hər ikinizə iş tapılar. Rəyzəz rəisinin üstünə məktub yazır. Səhv də eləməmişdi. Bu yer-lərin ağır zəhmətinin yanında Quru çöl toya getməli idi, heç olmasa, orada gözün adam görürdü, iş də qaynayıb daşırdı. Sarı-Özəyin susuz çölləri nə qədər qorxulu görünsə də, yavaş-yavaş öyrəşdilər, çəmini tapıb güzəranlarını qurdular. Pis-yaxşı öz əli, öz başı... Adları bölmə dəmiryol fəhləsi olsa da, ancaq rəyzəzddə tələb olan bütün işləri görməliydilər. Qazanqapla onun cavan arvadı Bikenin birgə həyatı Sarı-Özəyin bu kimsəsiz Boranlı rəyzəzində belə başladı. Düz-dür, bir-iki dəfə fikirlərindən keçmişdi ki, bir az puldan-para-dan düzəldib başqa bir yerə – stansiya, ya da şəhərə yaxın bir yerə köçsünlər, ancaq özlərini yığırdıranacan müharibə başlamışdı. Boranlıdan eşelonların ağzı açıldı – şərqdən qərbə əsgər, qərbdən şərqə köçürülənlər... Qərbə – taxıl, şərqə – yaralı. Dövrənin necə dəyişdiyi Boranlı kimi əldən-ayaqdan uzaq yerdə də bütün kəskinliyi ilə hiss olunurdu...

Bir-birinə dirənmiş parovozlar bar-bar bağırır, sema-forun açılmasını tələb eləyir, qarşidan gələnlər də səsə onlardan geri qalmırdılar... Şpallar ağırlığa dözmür, ardi-arası kəsilməyən ağır yüklü qatarların təzyiqinə tab gətir-məyib əyilir, əzilir, vaxtından əvvəl sıradan çıxırdı. Rəlsin birini dəyişib təzələməmiş, yolun bir ayrı yerindən başqa təmir işi çıxırdı...

Elə bil, dünyanın axırı idi; gecə-gündüz, həftələrlə, aylarla, sonra da illərlə dolu eşelon üz tutmuşdu cəbhəyə... Hamısını də qərbə – bu qədər qoşunu haradan yığırdılar, aparırdılar o yerə ki, iki quruluş toqquşub ölüm-dirim sava-şına çıxmışdı...

Bir azdan Qazanqapın da növbəsi çatdı. Dedilər ki, cəbhəyə getməlisən. Kumbeldən çağırış vərəqəsi göndər-dilər ki, toplanış məntəqəsində olmalısən. Rəyzəz rəisi daş atıb başını tutdu – yaxşı yol işçisini aparırdılar, onsuz da Boranlıda iki cüt bir tək adam vardı. Əfsus, əlindən nə gəlirdi, onu eşidən kimi ydi, kimə nə var ki, rəyzəzddə vəzi-yət necədir... Kimə nə var ki, parovozlar semafor qabağın-da bar-bar bağırır... Ağzını açıb bir kəlmə desən ki, əlavə bir ehtiyat yol da lazımdır, gülirlər. Kim bu haydadır – düşmə-n Moskvaya girmək istəyir.

Müharibənin ilk qışı kandanı kəsdirmişdi – elə bil, qış tələsir, özüylə boran, çiskin, ayaz gətirirdi. Gecə başlayan qar səhərəcən yağmışdı – əvvəlcə tək-tək, seyrək, dalısı da quşbaşı... Sarı-Özəyin dibsiz sükunəti içində düzü-dün-yanı ağzına alaraq, dərələrə, təpələrə, çala-çuxura örtük çəkib yağır, hər yeri göylərin bakirəliyindən enmiş bəyaz-lığa bürüyürdü. Elə o saat da Sarı-Özək küləyi özünü tər-pədir hələ yatıb-yapıxmamış qarın üstüylə yüngülcə əsməyə başladı. Bu, hələ ilk sınaq küləyi idi. Sonra bu külək çov-ğun eləyəcək, qasırğa qoparacaq, boranlayıb qarı sovura-caqdı. Bəs onda gicgah damarı kimi böyük sarı düzlərin özəyindən keçən nazik dəmiryol xəttinin vəziyyəti necə ola-caqdı? Damar vururdu – gedirdi qatarlar, gedirdi elədən-belə, belədən-elə...

Həmin səhəri Qazanqap cəbhəyə yola düşdü. Özü də tək gedirdi. Ötürən də yox idi. Onlar evdən çıxanda Bikenə dayanıb dedi ki, qara baxa bilmir, başı hərələnir. Qazanqap bələnməmiş uşağı tezəcə onun əlindən aldı. O vaxt Ayzadə təzə doğulmuşdu. Onlar yollandılar, bəlkə də, bu sonuncu dəfəydi ki, qar üstündə yanaşı iz salırdılar. Əslində, arvad onu yola salmırdı, əksinə, o, yolüstü bir yük qatarına minib Kumbelə yollanmazdan arvadını yolçevirən köşkün yanına qədər ötürmək istəyirdi. İndi Bikenə yolçevirən vəzifəsində ərini əvəz eləyəcəkdi. Onlar elə burada da vidalaşdılar. Nə söz-söhbətləri vardı, hamısını hələ gecədən danışmışdılar.

Parovoz dayanmışdı. Maşinist Qazanqapı yanına çağırır, tələsdirdi. Qazanqap onun yanına qalxan kimi, parovoz uzun bir fit verib sürətini artırdı, ərinin çəkmələrini geyinib, baş-gözünü şalla sarıyıb belini kəmərlə çəkmiş, bir əlində yol bayrağı, bir əlində də uşaq tutan Bikenin açdığı yolla ötüb-keçdi. Son dəfə bir-birlərinə əl elədilər... Sifət, baxışlar, əllər, semaforun işıqları ötüb daldı qaldı...

Qatar isə sürətini artırır, bəyaz rəya kimi səssiz yaxınlaşıb, səssiz uzaqlaşan Sarı-Özək çöllərinin süd örtüyünə səs salaraq gurultu-nərlitilə ötüb-keçirdi. Parovoza dolan külək ocaqda yanan kömürün tünd iyinə qarışaraq çöllərin təptəzə qarının pak ətrini gətirirdi... Qazanqap çalışırdı ki, Sarı-Özək çöllərinin bu qış ətrini ciyərlərinə mümkün qədər bol-bol çəksin və birdən başa düşdü ki, daha bu çöl onun üçün yad deyil.

Kumbeldə səfərbərliyə alınanları yola salırdılar. Hamını sıralara düzüb, adbaad çağırır, vaqonlara bölürdülər. Bax, elə burada da qərribə bir hadisə baş verdi. Qazanqap sıraya durub öz vaqonuna tərəf gedəndə hərbi komissarlığın işçilərindən biri özünü ona yetirdi.

– Həsənbəyov Qazanqap! Burada Həsənbəyov kimdir? Sıradan çıx! Ardımca gəl!

Necə demişdilər, Qazanqap o cür də elədi.

– Mənəm Həsənbəyov!

– Sənədlərini ver!.. Düzdür. Özüdür ki, var. Gəl ardımca!

Və onlar geriye, səfərbərlik yerləşən stansiya qayıtdılar. Həmin adam ona dedi:

– Bilirsən nə var, Həsənbəyov, qayıt, get evinə, haradan gəlmişən düz ora. Başa düşdün?

– Başa düşdüm, – Qazanqap cavab verdisə də, əslində, heç nə başa düşməmişdi.

– Hə, di onda yeri! Buralarda əl-ayağa dolaşma. Sən azadsan.

Qazanqap yola düşən və yola salan camaatın səs-küyü içində tamam çəşbaş qalmışdı. Əvvəlcə işin belə dəyişməsinə sevindi də, ancaq birdən beynindən keçən ani bir fikirdən bədənini dözülməz bir qızışma basdı. Deməli, belə! O, qapının qabağını tıxayan adamları itələyə-itələyə səfərbərlik rəisinin qapısına tərəf soxuldu.

Rəisin otağına girmək istəyənlər onun üstünə qışqırdılar:

– Hara, hara soxulursan?

– Mənim vacib işim var! Eşelon gəlir, vacib işdir! – deyə adamları yarib özünü içəri soxdı.

Otaq papiros tüstüsündən gömgöy duman içində idi. Adamların aralığa aldığı, çıxırmaqdan səsi tutulmuş rəis kağız-kuğuz və telefon aparatlarıyla dolu olan stolun dalında oturmuşdu. Qazanqap ona tərəf cumanda kişi sir-sifətini turşudub başını qaldırdı:

– Nə deyirsən, nə məsələdir?

– Mən etiraz eləyirəm!

– Nəyə etiraz eləyirsən?

– Mənim atama bəraət qazandırblar, nahaqdan əyintiye düşmüş adam kimi. O, qolçomaq olmayıb! Öz kağız-kuğuzlarınızı yaxşı yoxlayın. O, ortabab kimi bəraət alıb.

– Bir dayan görüm! Axı nə istəyirsən?

– Əgər məni bu səbəbə görə saxlamısınızsa, bu, düzgün deyil!

– Ay kişi, cəfəng-cəfəng danışma. Qolçomaq, ortabab – indi bu kimin vecinədir! Haradan gəlmişən? Kimsən?

– Həsənbəyov, Boranlı rəzvezdindənəm.

Rəis siyahılara baxdı.

– Bunu bayaqdan desənə! Zəhləmizi tökürsən ki, ortabab belə gəldi, qolçomaq elə getdi, yoxsulu da lap belə-belə olsun! Al, bu da sənin imtiyaz kağızın! Düz çağırma-yıblar. Şəxsən Stalin yoldaşın öz əmri var – dəmiryolçulara toxunulmasın. Hər kəs öz yerində qalır. Buralarda əl-ayağa dolaşma, yeri get birbaşə öz rəzvezdinə, iş gör...

Gün batanda onlar Boranliya çatmaqtdaydılar. İndi onlar yenə də dəmir yoluna yaxınlaşırdılar, o tərəf-bu tərəfə yol alan qatarların fit səsi eşidilirdi, qatarların növünü də seçmək olurdu. Uzaqdan, çöllüyün ortasından onlar oyuncu kimi görünürdülər. Arxa tərəfdən batan günəş yavaş-yavaş sönmür, söndükcə də tərtəmiz dərələri kölgələyir, təpələri işıqlandırır. Beləcə hiss olunmadan toran qarışır, havanı göyümtül qaranlıq və hələ də qışın nəmişliyini saxlamış soyuq yaz torpağının ətriylə doldururdu.

– Bax, bu da bizim Boranlı, – deyə Qazanqap dəvənin üstündə gedən Yedigeyə və yanınca yeriyan Ükubalaya tərəf dönüb əlilə işarə verdi. – Daha az qalıb, Allah qoysa, tezliklə çatırıq. Dincələrsiz.

Qarşıdakı dəmir yolunun azacıq burulduğu meydan kimi boş bir yerdə bir neçə ev görünürdü, ehtiyat yolda dayanan qatar semaforun açılmasını gözləyirdi. Ondan o yana hər iki tərəfdən bomboş düzlər, yastı təpələr – səssiz-ünsüz, ölçülüb-biçilməmiş düzənliklər, çöllüklər...

Yedigeyin ürəyi düşdü – öz sahil düzlərinin sakini olsa da, Aralın boş səhralarına alışıb olsa da, belə şey gözlə-mirdi. Sahilində boy atdığı dəyişkən mavi dənizdən susuz-dənizsiz ölü bir yerə! Belə yerdə yaşamaq olarmı?

Yedigeylə yanaşı gedən Ükubala əlini onun ayağına toxundurdu, bir qədər beləcə gedib, əlini götürmədi. Yedigey onu başa düşdü. “Eybi yoxdur, – deyirdi Ükubala, – tək sən sağal. Sonrasına baxarıq...”

Onlar mənzilbaşına çatdılar, o mənzil ki sonradan məlum olduğu kimi, uzun ömür-gün sürdülər, qalan bütün ömürlərini keçirməli oldular.

Gün tezliklə batdı, artıq qaranlıqda, Sarı-Özək göylərində sayı-hesabı olmayan ulduzlar apaydın görünəndə onlar da Boranlıya çatdılar.

Bir neçə gün Qazanqapgildə qaldılar. Sonra ayrıldılar. O vaxt yol fəhlələri üçün ayrılmış barakda onlara bir otaq verdilər, təzə yerdəki həyatları elə buradan başladı.

Bu kimsəsiz Sarı-Özəkdə, xüsusilə də təzə vaxtlarda qatlaşdığı əziyyətə baxmayaraq, Yedigeyə iki şey mənfəətli oldu – hava, bir də dəvə südü. Havada, elə bil, əzəli saflıq vardı ki, bu qədər pak başqa bir yer çətin tapılırdı... Süd məsələsini Qazanqap düzəltmişdi, iki sağmal dəvəsindən birini ona vermişdi.

– Biz arvadla məsləhətləşib, götür-qoy elədik, – dedi, – bizə süd bəs eləyir, siz də bizim o Ağca mayanı özünüzcün sağın. Bu dəvə hələ cavandır, cəmi ikicə qarın doğub. Özü-nüz qulluq eləyin, bəhəri də sizin. Amma gözü-nüz köşəkdə olsun, qoymayın acından üzölsün. O, sizindir, arvadla məsləhətimiz belə olub, onu verdim sənə. Yedigey, damazlıq üçün verirəm. Yaxşı baxarsan, artıb sürü olar. Birdən köçüb getmək istəməz – satarsan, puldan-paradan düzəldərsən.

Ağcanın balası cəmi həftə yarım əvvəl doğulmuş qara-başlı, bapbalaca qaramtıl qoşa donqarlı bir köşəkdir. Çox təsirli gözləri vardı. Hərdən bir anasının yanında qaça-qaça atılıb-düşərək oynaqlayanda, balaca ağılda tək qalan vaxt-

lar insan səsinə bənzəyən səslə yazıq-yazıq mələyəndə çox məzəli olurdu. Kimin ağlına gələrdi ki, gələcəkdə bu köşək böyüyüb Boranlının məşhur Qaranəri olacaq. O Qaranər ki, öz yorulmaq bilməyən qüdrəti ilə ətraf mahalda ad qazanacaq. Bu nərle bağlı Boranlı Yedigeyin həyatında çox hadisələr baş verəcək. Amma o vaxt südəməz köşəyə daimi qayğı lazımdı. Yedigey ona yamanca bağlanmışdı. Olub-qalan boş vaxtlarını onunla əlləşirdi. Qış girəndə Qaranər xeyli böyüyüb boy atdı, soyuqlar düşəndə ona qarnının altında düymələnən isti canlıq tikdilər. Bu canlıqda o lap gülməli görünürdü, ancaq başı, boynu, ayaqları, bir də iki donqarı bayırda qalırdı. Bütün qışı canlılığı çıxartmadılar. Gecəni-gündüzü çöldə açıq havada gəzib-dolanırdı.

O ili qışın girəcəyində Yedigey hiss elədi ki, yavaş-yavaş gücə dolur. Hətta başgicəllənməsinin nə vaxt çəkildiyini belə hiss eləməmişdi. Tədricən qulaqlarındakı uğultu da azalmağa başladı, daha iş vaxtında onu həmişəki kimi tərs basmırdı. Qışın oğlan çağında isə yolları qardan təmizləmək üçün o da hamı ilə bərabər köməyə getdi. Sonralar o qədər bərkidi ki, gəl görəsən, axı cavan idi, elə özü də binədən zorlu adam idi, bir az əvvəl keçirdiyi ağır, ayağını güclə sürüdüüyü günlər unudulmuşdu. Sarsaqqal həkimin dedikləri düz çıxdı.

Kefinin duru olan vaxtlarında köşəyi oxsayır, boynunu qucaqlayıb zarafatyana deyirdi:

– Biz, deyəsən, süd qardaşı kimi bir şeyik. Maşallah. Ağcanın südündən gör necə böyümüsən, mənim də, deyəsən, kontuziyadan canım qurtarıb. Allah eləsin, birdə-fəlik olsun. Fərqimiz ondadır ki, sən birbaşa əmcəkdən əmirsən, mənə sağib şubat düzəldirəm...

Uzun illər keçəndən sonra, artıq Boranlı Qaranərin şöhrəti aləmə car olanda Sarı-Özəyə bir neçə adam gəldi ki, onun fotosunu çəksin, bu zaman müharibə unudulub getmişdi, uşaqlar oxuyurdu, artıq razıyeddə su nasosu qurğusu qoyulmuşdu, bununla da, su qıtlığı problemi həll olunmuşdu, Yedigey isə üstü dəmir taxtapuşlu ev tikdirmişdi – bir sözlə, bu qədər əzab-əziyyətdən, sərgərdanlıqdan sonra axır ki, həyat yoluna düşüb davam elədiyi vaxt bir elə söhbət oldu ki, bu söhbət sonralar uzun müddət Yedigeyin yadından çıxmıdı.

Fotomüxbirlərin gəlişi – onlar özlərini belə təqdim etmişdilər – əlbəttə, yeganə hadisə deməsək də, Boranlı-nın tarixində nadir hadisəydi. Diribaş, söhbətçil fotomüxbirlər üç nəfərdir, bolluca da vəd verdilər. Deyirdilər, gəlişimizdə məqsəd odur ki, Boranlı Qaranərin şəkli bütün qəzet və jurnallarda çap olunsun. Öz sahibi ilə birlikdə Qaranərin ətrafındakı səs-küy, vurnuxma dəvənin o qədər də xoşuna gəlmirdi, o hirsələnib nərildəyir, dişlərini qıcır, başını dartıb qaldırırdı ki, əl çatmasın, onu rahat buraxsınlar. Gələnlər hey Yedigeydən xahiş eləməli olurdular ki, dəvəni sakitləşdirsin, onu gah bu, gah da o biri tərəfə döndərsin. Yedigey də hər dəfə uşaqları, arvadları, lap Qazanqapın özünü də çağırırdı ki, bir yerdə şəkillərini çəkdirsənlər, özlüyündə deyirdi ki, belə olsa, yaxşıdır. Fotomüxbirlər buna məmnuniyyətlə razılıq verir, cürbəcür aparatlarla çaqqaçaq çəkirdilər. Əsas nömrə uşaqların hamısının birdən Boranlı Qaranərə mindirildiyi məqam idi – ikisi boyunda oturmuşdu, beşi də belində, tən ortada da Yedigey özü yerləşmişdi, yəni ki, baxın görün dəvədə nə güc var! Uşaqların səs-küyünün, sevincinin həddi-hüdudu yox idi! Lap axırda fotomüxbirlər boyunlarına aldılar ki, Qaranəri adamsız, təkcə çəkmək onlara daha vacibdir. Gözümüz üstə, nə söz ola bilər!

Hə, bax onda aparatlar Qaranərə tuşlandı, nə tuşlandı, böyürdən, qabaqdan, yaxından, uzaqdan, necə bacardılarsa, o cür də çəkildilər, sonra da Yedigeyin və Qazanqapın köməyi ilə ölçülər götürdülər – boyunun kökündən aşağı hündürlüyünü ölçdülər, döşünün enini, gövdəsinin uzunluğunu ölçdülər və yazdıqca da heyrləndilər:

– Əla bakteriyandır! Bax, genlər özünü burada göstərib! Klassik bakterial cinsdir! Sən bir döşün eninə bax! Eks-teriyərə bax!

Əlbəttə, Qaranər haqqında belə sözlər eşitmək Yedigey üçün xoş idi, amma bəzi sözlərin mənasını başa düşmədiyi üçün soruşmalı oldu, məsələn, “bakteriyan”. Sən demə, elm aləmində qoşa donqar qədim dəvə cinsi belə adlanırmış.

– Deməli, bu, bakteriyandır?

– Saf cinsdir, almaz kimi.

– Bəs bu ölçülər nəyinizə lazım idi ki, götürdünüz?

– Elmi məqsədlər üçün.

Qəzet və jurnal əhvalatında gələnələr, əlbəttə, özlərini hörmətə mindirmək üçün boranlıların gözüne kül üfürmüşdülər, amma yarım ildən sonra xüsusi bağlama ilə zootexnika fakültəsi üçün dəvəçilik üzrə yazılmış dərslik kitabı göndərildilər, kitabın üz qabığının bəzəyi klassik bakteriyan – Boranlı Qaranər idi. Bir xeyli şəkil də göndərmişdilər, içində rənglisi də vardı. Elə bu fotolaraca baxanda bilmək olardı ki, o vaxtlar xoşbəxt, firavan günlərmiş. Mühəribədən sonrakı illərin çətinlikləri sovuşub getmişdi, uşaqlar da hələ balacaydı, böyüklər sağ-salamat, qocalar da hələ dağlar dalında...

Həmin gün Yedigey qonaqların adına qoyun kəsdi, boranlıları da dəvət eləyib gözəl bir məclis qurdu. Şubat, ara, yemək-ichmək doluydu. O vaxt rəzəyde səyyar vaqon mağaza gəlirdi, üreyin nə istəsəydi, tapa bilərdin. Təki pulun olsun. Cürbəcür krablar, qırmızı kürü, qara kürü, müxtəlif növ balıqlar, konyak, kolbasa, konfət, quş südü – can dərmanı... Ən maraqlısı da budur ki, şeyin bol olan vaxtı o qədər də çox almırdılar. Artıq nəyimə lazımdır? İndi o səyyar mağazanın yollarda heç izi-tozu da qalmayıb...

Onda yaman oturdular, hətta Boranlı Qaranərin sağlığına da içdilər... Söhbətdən belə məlum oldu ki, qonaqlar Qaranər haqqında Yelizarovdan eşidiblər. Bəli, bunu Yelizarov demişdi ki, Sarı-Özəkdə onun dostu Boranlı Yedigey yaşayır və bu dostu yer üzündə ən gözəl dəvənin – Boranlı Qaranərin sahibidir. Yelizarov, Yelizarov! Gözəl insan, Sarı-Özəyi dərinədən tanıyan alim... Yelizarov Boranlıya gələndə hər üçü Qazanqapla birlikdə bir yerdə olmalıydılar, oturub sübhəcən söhbət eləyirdilər...

Gah Qazanqap, gah da Yedigey bir-birinin sözünə qüvvət verə-verə qonaqlara buradakı dəvələrin ulu nənəsi məşhur ağbaş dəvə Ağmaya və onun daha məşhur yiyəsi – Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn edilmiş Nayman-Ana haqqında bir Sarı-Özək rəvayəti danışdılar. Deməli, Qaranərin qanı həmin cinsdəndi! Boranlılar güman eləyirdilər ki, bəlkə də, bu qəribə rəvayəti qəzetlərdən biri çap elədi. Qonaqlar dinləməyinə maraqla dinləyirdilər, amma belə hesab elədilər ki, bu, nəsildən-nəslə keçən məhəlli əfsanədən başqa bir şey deyil. Amma Yelizarovun fikri tamam bambaşqa idi. O, belə hesab eləyirdi ki, o vaxtın tarixi şəraitində bu rəvayət, bəlkə də, baş vermiş bir həqiqətdir. O, belə söhbətlərə

qulaq asmağı sevirdi, özü də bu yerlərin keçmişindən xəbər verən rəvayətlərdən az bilmirdi...

Axşam tərəfi qonaqları yola saldı. Yedigey çox razıydı, fərəhdən az qala uçurdu. Elə, bəlkə, buna görə ağzından yersiz söz qaçırdı. Deyəsən, qonaqlarla içməyi təsir eləmişdi. Neyləmək olardı, söz ağzından çıxmışdı.

– Düzünü de, Qazakə, bəlkə, Qaranəri köşək vaxtı mənə bağışladığın üçün heyifsilənirsən?

Qazanqap ona baxıb istehza ilə qımıışdı. Görünür, belə söz gözləməirdi. Bir az duruxub cavab verdi:

– Söz yox, hamımız insanıq. Amma bilirsənmi, babalardan qalma bir zərbi-məsəl var: mal yiyəsi xudadandır. Bu, Allahın öz işidir. Qismətdir. Deməli, Qaranər ancaq sənin olmalıymış, sən də onun sahibi olmalıymışsan, başqasının əlinə düşsəydi, kim bilir, başına nə gələcəkdi, bəlkə də, heç salamat qalmazdı. Tələf olub gedərdi. Lap yargandan uçulardı. Deməli, o, sənin olmalıymış. Mənim axı əvvəllər dəvələrim olub, özü də pis dəvələr olmayıb, elə bax, bu mayadanca, Qaranərin anası Ağcadan. Səninə bircə tək dəvən olub, o da bəxşiş... Allah eləsin, yüz il karına gəlsin. Amma sən o fikirlərin nahaqdır...

– Bağışla, bağışla, Qazakə, – Yedigey dediyindən peşman olub xəcalət çəkdi.

Qazanqap söhbəti sürütləyib görüb-götürdüyü bir məsələni də ona açdı: belə bir rəvayət eləyirlər ki, qızılqanlı Ağmayadan yeddi bala törənib – dördü maya, üçü nə. Elə o vaxtdan da mayalar açıqrəngli, ağbaş, nələr isə, əksinə, qarabaş, yerlikləri isə şabalıdı olur. Onun üçün də Qaranər belə yaranıb. Ağbaş dəvədən qara dəvə törəyib. Bu onun həmin Ağmaya nəslindən olacağına əsas sübutdur, o vaxtdan kim bilir, nə qədər vaxt keçib, iki yüz, üç yüz, beş yüz il, bəlkə, daha çox, amma Sarı-Özəkdə Ağmayanın nəslı kəsilmir. Olmur, olmur, bir də gördün ki, Boranlı Qaranər kimi təzə bir sırtqan¹ – dəvə törədi. Yedigeyin bəxti gətirib. Onun kəndli bəxtiymiş ki, Qaranər doğulub və onun əlinə düşüb...

Qaranərin əl-ayağını yığışdırmaq vaxtı gəlib çatanda onu ya axtalamaq, ya da zəncir-buxovda saxlamaq lazım gəlirdi, çünki qızıl özündən çıxır, yaxına adam-zad burax-

mırdı, qaçıb günlərlə yoxa çıxırdı. Yedigey Qazanqapla məsləhətləşəndə dostu öz sözünü açıq dedi:

– Bu, sənın öz işindir. İstəyirsən ki, qulağın dinc olsun, axtala, yox, əgər şən-şöhrət istəyirsən, əl dəymə. Onda, gərək, bir hadisə üz versə, cavabdehliyinə də dözə biləsən. Dözümə, səbrin çatır – döz, üç il qızgınlıq eləyəndən sonra lap özü yedəyincə gələcək.

Yedigey Boranlı Qaranərə əl vurmadı. Ürəyi gəlmədi, əli qalxmadı. Onu elə atan saxladı. Bunun üstündə günlər oldu ki, Qaranər ona qan uddurdu...

V

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilirdi.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Səhər tezdən hər şey hazır idi. Qazanqapın meyitini başdan-başa keçəyə bürüyüb, üstəndə çatıyla möhkəm sarımışdılar. Cənazəni traktorun yedək arabasına qoymazdan əvvəl arabanın yerliyinə birqat yonqar tökdülər, üstündən də təmiz ot döşədilər, sonra gətirib yerbəyer elədilər. Yola çıxmağa tələsmək lazımdı ki, axşama, saat beşdən-altıdan gec olmayaraq qəbiristanlıqdan qayıda bilsinlər. Otuz kilometr o başa, bir də o qədər bu başa, üstəlik də, dəfn mərasimi – deməli, belə çıxırdı ki, ehsanı haradasa ancaq saat altıya yaxın vermək mümkün olacaq. Elə buna görə də tələsirdilər ki, ehsana çatı bilsinlər. Artıq hər şey hazırı. Boranlı Yedigey hələ dünən axşamdan alıxlanıb hazırlanmış Qaranərin noxtasından tutub adamları tələsdirirdi. Elə həmişə beləydilər – nə işləri işdi, nə də əlləri boş. O özü gecəni yatmamışdı, bir az sınıxsı da, gümrah, səliqəli görünürdü. Üzü tərtəmiz qırılmış, bığ-saqqalı

¹ Sırtqan, sırtılan – fəvqəlcanlı, məsələni, fəvqəladə, iri, güclü.

çallaşmış Yedigey ən yaxşı bayırlıq paltarını geymişdi – ayağında xrom çəkmə, əyninə bir az gen gələn məxmər qalife şalvar, ağ köynək, üstündən də qara pencək... Başına da bayırlıq dəmir yol şapkası qoymuşdu. Döşünə taxdığı döyüş orden və medalları parıldayırdı. Hətta beşilliyin zərbəçisi döş nişanını da unutmamışdı. Bunlar hamısı ona yaraşır, həm də sanballı görkəm verirdi. Bəli, Qazanqapın dəfn mərasimində Boranlı Yedigey elə belə də olmalıydı.

Boranlıda məmə yeyəndən pəpə yeyənə kimi nə qədər adam var, hamısı cənazəni yola salmağa gəlmişdi. Yedək arabasının yanında yığılıb yola çıxmaqlarını gözləyirdilər. Arvadlar ağlaşırdılar. Heç özü də bilmədi necə oldu. Yedigey birdən camaata üz tutdu:

– Biz indi Sarı-Özəkdə ən qədim, ən müqəddəs qəbiristanlıq olan Ana-Beyitə yola düşəcəyik. Mərhum Qazanqap-ata buna layiqdir. Öz diliylə vəsiyyət eləyib ki, orada dəfn olunsun, – Yedigey bir az duruxub fikirləşəndən sonra davam elədi, – belə çıxır ki, onun qismətinə düşən duz, su daha tükənib. Bu adam bizim razıyeddə düz qırx dörd il can qoyub. Demək olar ki, bütün ömrünü qoyub. O, burada işə başlayanda heç su nasosu da yox idi. Suyu həftədən-həftəyə çənlərlə gətirərdilər. O vaxt indi gördüyünüz nə qartəmizləyən maşınlar, nə də başqa maşınlar yox idi. Amma qatarlar işləyirdi, yol da həmişə onların üzünə açıq idi. Qazanqap Boranlıda ömrü boyu öz işini qeyrətlə-namusla görüb. O, çox yaxşı adam idi. Bunu özünüz də yaxşı bilirsiniz. İndi biz düşək yolumuza, hamının ora getməsi gərək deyil, heç bununçün minik də yoxdur, bir də ki yolu da baxımsız qoya bilmərik. Biz ora altı nəfər gedəcəyik. Hər şeyi də abırla, qaydayla eləyəcəyik. Siz də hazırlıq görüb bizi gözləyin, qayıdanbaş hamını mərhumun uşaqları adından onun üçünə çağırıram, dəvətim budur, oğlu da, qızı da buradadır...

Yedigey qəsdən eləməsə də, balaca matəm mitinqi kimi bir şey çıxdı. Bu sözlərdən sonra çıxdılar yola. Boranlılar yedəyin arxasında bir qədər gedib, dəstəylə də evlərin qurtaracağına dayandılar. Hələ bir müddət arxadan ağlaşma eşidilirdi, Ayzadəylə Ukubala səs-səsə verib ağı deyirdi...

Arvadların səsi yavaş-yavaş uzaqlaşır kəsildəndə, onlar dəmir yolundan aralanıb Sarı-Özəyin içərilərinə girəndə,

Boranlı Yedigey rahatca köksünü ötürdü. İndi daha öz əli, öz başı, nə eləyəcəyini özü yaxşı bilirdi.

Gün üfүqdən boylanır, sevinc gətirən işığını geninə-boluna Sarı-Özək düzlərinə yayırdı. Çöllük hələ sərin idi və zahirdən onların hərəkətinə mane olan bir şey yox idi. Bu boyda dünyanın bu boyda genişliyində, əlçatmaz, ünyetməz bir yüksəklikdə vur-tut bir cüt çalağan qanad sərib süzür, hərdən də yolçuların ayağı altında qalan torağaylar qorxu-hürkü içində qanad çırpıb cıvıldaırdı... “Bunların da uçub getməyinə az qalıb. Qar düşən kimi dəstə bağlayıb uçub gedəcəklər”, – deyə Yedigey ürəyindən keçirib bir anlığa yağın qarını, ağappaq qar pərdəsi ardından uçan quşcuğazları gözlərinin qabağına gətirdi. Birdən, yenə də, nədənsə, o gecə dəmiryol kənarına gələn tülkü yadına düşdü. Hətta oğrun-oğrun bir ətrafa da boylandı, görsün, onların izinə düşüb gəlmir ki... Bir də yenidən o gecə od püskürə-püskürə Sarı-Özək üzərindən kosmosa qalxan raketi yadına saldı. Amma tez də bu qənaətə gəldi ki, yolları uzaq olsa da, belə bir məqamda bu cür fikirlərin yeri deyil.

Boranlı Yedigey Qaranərin üstündə qabaqda gedir, Ana-Beyit yoluna bələdçilik edirdi. Altındakı Qaranər getdikcə inamını artırır, geniş löhrəm yerislə səfər ritminə düşürdü. Qanan adam üçün Qaranərin yol yerisinin xüsusi gözəlliyi vardı. Onun boyun qəvəsi üzərində qürurla ucalan başı, demək olar ki, tərənəm, elə bil, dağların üstü ilə üzürdü, yorulmaq bilməyən, damarlı uzun ayaqları havanı qayçılaya-qayçılaya yer ölçürdü. Yedigey iki donqar arasında rahat, möhkəm və inamla oturmuşdu. O, Qaranərdən çox razıydı ki, məhmizlənmə-zad tələb etmirdi, yolu yüngül gedir, sahibinin hər istəyini asanlıqla anlayırdı. Döşündəki orden və medalları tərətdikcə günəşin şüaları altında bərk vurur, xəfifcə cingildəyirdi. Amma bu, ona maneçilik törətmirdi.

Onun ardınca yedəkli traktor “Belarus” gedirdi. Kabinədə, cavan traktorçu Qalibəyin yanında Sabitcan oturmuşdu. Dünən xeyli içib boranlılara ağlına gələn cəfəng şeylər, nə bilim, radio ilə idarə olunan adamlar və başqa bu cür axmaq-axmaq şeylər danışdığı üçün pərt idi, elə bil, ağzına su almışdı, başı boynunda yırgalanırdı. Yedigey də baxıb nigarançılıq keçirirdi ki, birdən gözlüyünü salıb sındırır. Ayzadənin əri yedək arabasında, cənazənin yanında

büzüşüb oturmuşdu. Gündən qamaşan gözlərini qıyır, hərdənbir də ətrafa baxırdı. Bu vəciz əyyaş bu dəfə özünü kişi kimi apardı. Dilinə bir damcı da içki vurmadı. Çalışdı ki, hər işə əl yetirsin, meyit yerdən götürüləndə də can-dildən çalışır, çiyinini cənazənin altına verirdi. Yedigey ona dəvədə tərkinə minməyi təklif eləyəndə o etiraz etdi. "Yox, – dedi, – mən qayınatamın yanında oturub axıracan öz borcumu verəcəm". Bu, Yedigeyə də, boranlılara da xoş gəldi. Yola düşəndə hamıdan bərk, hamıdan çox ağlayan da elə o oldu, yedək arabasında oturub, elə hey bir ucdan yumub töküdü. "Nə bilmək olar, birdən ağla gəlib bu zəhrimar içkini tərgitdi-tərgitdi də? Ayzadə üçün də, elə uşaqları üçün də xoşbəxtlik olardı", – Yedigey ümidlə fikirləşdi.

Bu kimsəsiz çöllərdə qotazlı tərlilə bəzədilmiş dəvəyə minmiş Yedigeyin başçılıq elədiyi bu balaca və qəribə matəm qafiləsini "Belarus" markalı təkərli ekskavator tamamlayırdı. Onun kabinəsində Ədilbəylə Cümaəli gedirdi. Qapqara zənciyə oxşayan Cümaəli sükanda oturmuşdu. Bu maşınla o, adətən, müxtəlif yol işlərində işləyirdi. Boranlıya da gəl-di-yi çox deyildi, burada bənd alıb-almayacağını da indidən demək çətindi. Boyu yanında oturan Caydaq Ədilbəyin çiyinə ancaq çatırdı. Yol uzunlu onlar nə barədə isə şirin söhbət eləyirdilər. Sağ olsun razyezdin rəisi Osman. İmkana-nında olan bütün texnikanı dəfn mərasimi üçün o vermişdi. Razyezdin cavan rəisi düz fikirləşmişdi – bu uzunluqda yol gedib, bellə-kürəklə yer qazmağa vaxt sərf eləsələr, axşama qayıda bilməzdilər. Axı qəbir dərin qazılmalıdır, üstəlik, qıy-qac vurmaq lazım gələcək – yerli müsəlman adətinə görə qəbir lazımı dərinlikdə qazılandan sonra meyiti qoymaq üçün ümumi çalanın böyründən qıyqac şəklində, dərinliyə getmək şərtiylə yer qazılmalıdır.

Başdan bu təklif Boranlı Yedigeyə birtəhər göründü, heç ağlına da gəlməzdi, kim isə əllə yox, ekskavatorla qəbir qazmaq fikrinə düşsün. Bu söhbət vaxtı Osmanın qənşərində oturub, alnını qırıqdıraraq fikirləşdi. Amma Osman çıxış yolu tapıb, qocanı inandırma bildi.

– Yedigey, mənim sözümə qulaq as. Əvvəlcə əllə qazın. Məsələn, deyək ki, bir bel ağzı qədər. Dalını ekskavatorla... Sarı-Özək torpağı daş kimi bərk olur, bunu özünü yaxşı bilirsiniz. Ekskavatorla lazım olan qədər götürərsiz, sonra

əyri-üyrüsünü əllə düzəldib, necə deyərlər, tamam elərsiniz. Həm vaxta qənaət olar, həm də adət öz qaydasında qalar...

Bax, indi Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə Yedigey görürdü ki, Osmanın məsləhəti həm ağıllı, həm də yararlı məsləhətmiş, hətta təəccüb elədi ki, bu, onun öz ağlına niyə gəlməyib. Allah qoysa, Ana-Beyitə çatan kimi işlərini elə belə də görərlər, hə, elə edərlər – qəbiristanlıqda mərhumu üzü qıbləyə qoymaq üçün münasib bir yer seçib özləriylə yedək-də gətirdikləri bellə, külünglə bir az qazandan sonra ekskavatoru buraxıb lazımı dərinliyi götürərlər, aşağıda, böyürdən – qıyqac qazanağını – meyitin qoyulacaq yeri isə əllə qazarlar. Onda iş həm tez başa gələr, həm də adət xilafına olmaz.

Onlar beləcə Sarı-Özəklə irəliləyir, gah dikdirlərdə sıralanır, gah da gen çökəklərin dibində görünməz olur, yəni-dən uzaq düzənliklərə çıxırdılar – qabaqda dəvə üstündə Boranlı Yedigey, dalınca yedəkli traktor, yedəkdən sonra, lap arxada böcəyə bənzər, kələ-kötür, qollu-budaqlı, qabağında buldozer bıçağı, arxasında ağzı çevrilmiş çalovu olan "Belarus" ekskavatoru gedirdi.

Yedigey çevrilib axırıncı dəvə gözədən itməkdə olan razyezdə baxanda kürən köpək Culbarsı görüb çox təəccüb-ləndi – köpək dəstənin böyrüylə çox işgüzar bir görkəmlə asta-asta qaçırdı. Bu, nə vaxt bizə bənd olub? Pay səni, bir işə bax! Boranlıdan çıxanda axı gözə heç dəymirdi. Bilsəydi ki, belə əməl çıxardacaq, əvvəldən tutub bağlayardı. Sən bir heyvanda bicliyə bax! Görən kimi ki, Yedigey Qaranərə minib yola çıxmağa hazırlaşır, o saatca fürsət tapıb onlara qoşu-lardı. Elə indi də, elə bil, yerdən çıxmışdı. "Eh, qoy gəlsin", – deyə Yedigey daha əhəmiyyət vermədi. Onu geriye qovmaq gec idi, bir də itə vaxt sərf eləməyinə dəyməzdi. Gəlir, qoy gəlsin... Elə bil, sahibinin fikrini duyan köpək traktoru ötdü, azacıq qabaqda, Qaranərin böyrü ilə yeridi. Yedigey onu qamçının dəstəsiylə hədələdisə də, it heç vecinə də almadı. Yəni iş işdən keçib, hədələməyindən nə fayda! Bir də axı onun nəyi əskikdi ki, belə bir işə yaxın qoymayaq! Döşlü, pırtlaşıq qıllı, möhkəm boyunlu, kəsik qulaqları, sakit, ağıllı gözləri olan kürən Culbarsın da öz gözəlliyi, öz sanbalı vardı.

Bunlarla yanaşı, Ana-Beyit yolunda Yedigeyin başından min cür xəyal keçirdi. Üfüqdən boyvana-boyvana ötən dəqi-qələri ölçən günəşə baxdıqca olub-keçənləri yada salır,

varavurd eləyirdi. O günləri yadına salırdı ki, Qazanqapla cavan, zorbiləng vaxtlarıydı, əslinə qalsa, razyezdzin daimi, həm də əsas işçiləriydilər, çünki başqaları Boranlıda çox da bənd almırdılar, hamısı gəldi-gedərdilər. Amma onlar nəfəs dərməyə də vaxt tapmırdılar, ona görə ki, istəsən də, istəməsən də heç nə ilə hesablaşmadan, razyezddə nə iş çıxırdısa, gərək, hamısının öhdəsindən gələydilər. İndi bu barədə danışmaq olmur, cavanlar gülür: "Qoca sarsaqlar, canınızı çürütmüsüz... Axı nəyin xatirinə?" Doğrudan da, axı nəyə görə? Deməli, bir səbəb varmış...

Bir dəfə yolları qar basanda əl-əl üstə qoymadan, iki gün daldadal qar təmizlədilər. Axsamları parovoz faralarıyla işıq salırdılar ki, işlədikləri yeri görə bilsinlər. Qar da ki tökür, tökür... Bir yandan da külək – bu yandan yığırsan, o yanı doldurur. Soyuq da deməklə başa gəlməz. Soyuqdan əlin, üzün şiş gətirir. Arada beş dəqiqəliyinə parovoza çıxıb qızınırsan, yenə qayıdırsan Sarı-Özəyin bu əncamsız işinə. Hətta parovozun özü də təkərlərin üstünəcən qar içində olurdu. Təzə gələn işçilərdən üçü elə ikinci gün əkildi. Özləri də ağıllarına gələn nə söyüş varsa, Sarı-Özəyin gün-güzəranına yağdırdılar. Biz, dedilər, dustaq deyilik, lap türmənin özündə də yatmağa imkan verirlər. Bax, beləcə duruş gətirə bilməyib, səhəri qatarlar hərəkətə gələndə bizi fitə basıb xudahafızlaşdılar:

– Ey, sarsaqqulu, boğazına biləyim!

Ona görə yox ki, bu gəldi-gedər dil pəhləvanları gedəndə onları söymüşdülər, yox, iş elə gətirdi ki, həmin o qar basqını günü Qazanqapla vuruşmalı oldular. Hə, belə şey də olmuşdu. Gecəni işləmək heç cür mümkün olan şey deyildi. Qar səpələyir, külək də ki qudurmuş it kimi hər tərəfdən hücum çəkib iliyə işləyirdi. Küləkdən baş soxmağa bir yer yoxdu. Parovoz buxar buraxırdı, ancaq nə fayda – buxar donub duman olurdu. Faralar da qaranlıqda güclə işarırdı. O üç nəfər gedəndən sonra onlar dəvələrə qoşulmuş vəllə qarı daşımağa başladılar. İki dəvə qoşulmuşdu. Bu qiyamətdə çəkmirdilər, heyvanlar neyləsin, heyvanın da canı var da! Yolun qırağında qar sinəyə qədər qalxırdı. Qazanqap dəvənin üst dodağına bağlanmış ipi dartırdı, Yedigey də vəlin arxasından qamçılıyırdı. Beləcə gecə yarıya kimi əlləşdilər. Sonra dəvələr qarın içinə yığıldılar, öldür, tərpnəmək istəmirdilər,

tamam taqətdən düşmüşdülər. Neyləmək olardı? İşə ara verib havanın düzəlməyini gözləmək lazımdı. Onlar küləkdən daldalanmaq üçün parovozun yanında durmuşdular.

– Bəsdir, Qazakə, çıxmaq parovoza, sonrasına baxarıq, gərək, hava nə cür olur, – deyə Yedigey buz bağlamış əlcəklərini bir-birinə vura-vura söyləndi.

– Hava necə var, elə də olacaq. Onsuz da yolu təmizləmək bizim işimizdir. Gəl kürəklə işləyək, gözləməyə haqqımız yoxdur.

– Əşi, qoy gərək, biz adam-zad deyilik?

– İndi adam olmayan – canavar kimi vəhşilər-zadlar yuyaya təpilib gizlənilər.

– Ay səni, əclaf! – Yedigey özündən çıxdı. – Səndən ötrü gəbərsək də bəsd, elə özün də burada gəbərecəksən! – deyib onun ənginə bir yumruq ilişdirdi.

Tutaşdılar və bir-birinin ağız-burnunu qana boyadılar. Hələ yaxşı ki, ocaqçı parovozdan düşüb onları araladı.

Bəli, Qazanqap belə Qazanqap idi. İndi belə adam hanı! Daha Qazanqaplar qalmayıb, axırıncısını da aparırlar basdırmağa. Bircə o qalib ki, bir-iki vida sözü deyib, mərhumu tapşırırlar torpağa, vəssalam – amin!

Boranlı Yedigey belə fikirləşə-fikirləşə adda-budda unuduğu duaları öz-özünə təkrar edirdi ki, sözlərin səfini yadına salsın, Allaha xitab olunan fikir ardıcılıqlarını yaddaşında bərpa etsin, çünki ancaq o, yeganə, naməlum və gözəgörünməz qüvvə əvvəlin axırıla, həyatın ölümlə barışmazlığını insan şüurunda barışdırmağa qadir idi. Görünür, dualar elə bunun üçün yaradılıb. Axır buradan Allaha səs çatdırı bilməzsən ki, soruşasan, nə üçün yaşadırsan ki, öldürəsən? Dünya bina olunandan bəşər övladı belə yaşayır – razı olmasa da, barışır. Bu dualar da o günlərdən necə var, eləcə də qalib, onlarda elə eyni sözlər deyilir – insanam deyən özünü boş yerə üzməsin, təsəlli tapsın. Qızıl külçəsi kimi min illərdən bəri cılalanan bu sözlər dirilərin ölü üstündə deyəcəkləri son və axır sözlərdir. Adət belədir.

Bir də onu fikirləşirdi ki, fərqi yoxdur, Allahın varlığından və ya yoxluğundan asılı olmayaraq, insan deyilən şəxs, nalayiq olsa da, onu əksər vaxtlarda ancaq işi dara düşəndə yad eləyir. Görünür, elə buna görə də deyiblər ki,

allahsızın başı ağrıdırsa, Allahı da yada salmaz. Bu, belədir, ya qeyri-belə, hər halda namazı, duanı bilmək lazımdır.

Traktorda gedən cavan yol yoldaşlarına baxanda Boranlı Yedigey mütəəssir olub, səmimiyyətlə heyifsiləndi – onlardan heç biri nə dua bilirdi, nə də kəlməyi-şəhadət. Bəs bu binəvalar bir-birlərini necə dəfn eləyəcəklər? Həyatdan gedəni hansı sözlərlə yola salacaqlar? “Proşşay tovarış, budem pomnit?” Ya da buna bənzər başqa cəfəng bir şey?

Necə olmuşdusa, bir dəfə vilayət şəhərində dəfn mərasimində iştirak etmişdi. Boranlı Yedigey mat-məəttəl qalmışdı – elə bil, qəbiristanlıq deyil, iclasdı. Mərhumun cənazəsi qabağında hamı əli kağızlı çıxış eləyir, hamısı da eyni şeyləri danışdı – nə işdə olub, hansı vəzifələrdə işləyib və necə işləyib, kimə qulluq eləyib və necə qulluq eləyib, sonra da musiqi çalib qəbrin üstünü əklillərlə ört-basdır elədilər. Birinin də dərrakəsi çatmadı ki, insanların əsrlərdən bəri ölüm-dirim növbəsi haqqındakı biliyin zirvəsi olan dualarda deyilənlər kimi, bir söz desin, elə bil, dünyada indiyənəcən ölən olmamışdı, bundan sonra da olmayacaqdı. Bədbəxtlərin hamısı ölməz adamlardı! Gözgörəsi həqiqətin ziddinə olaraq elə belə də deyirdilər: “O əbədiyyətə qovuşdu!”

Yedigey bu yerlərə yaxşı bələddi. Həm də ki Boranlı Qaranərin üstündə olduğu üçün hündürdən, qabaqda nə vardısıa hamısını uzaq məsafədən yaxşı görürdü. O, elə çalışdı ki, Ana-Beyitə gedən çölləmə yolu mümkün qədər kəsə götürsün, bircə o vaxt yan gedirdi ki, traktorlar çalaçuxura düşməyib rahat keçsin. Hər şey əvvəldən nəzərə alındığı kimi gedirdi. Az getsələr də, üz getsələr də, hər halda, yolun üçdə birini keçmişdilər... Qaranər yorulmaq bilmədən löhrəm yerişlə, sahibinin istədiyi yerişlə yeriirdi. Onların arxasınca yedəkli traktor tınıldayır, yedəyin arxasınca də təkərli ekskavator “Belarus” gəlirdi.

Ancaq qarşıda onları əvvəlcədən nəzərə alınmamış bir hadisə gözləyirdi, qarşılaşacaqları bu vəziyyətin, nə qədər gözlənilməz səslənsə də, Sarı-Özək kosmodromunda baş verən hadisələrlə bir bağlılığı vardı...

“Konvensiya” təyyarədəşiyən gəmisi həmin vaxtda öz həmişəki yerində Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda,

Vladivostokla San-Fransisko şəhərləri arasındakı hava yolunun tən ortasında dayanmışdı.

Okeanda hava dəyişməmişdi. Günün birinci yarısında günəş ara vermədən gözqamaşdırıcı şüaları ilə nəhayətsiz suların ləpələrində bərq vurmaqda idi. Tərtəmiz üfüqdə havanın korlana biləcəyi barədə bir əsər-ələmət yoxdu.

Təyyarədəşiyən gəmidə xidmətçi bölmələr son dərəcə gərgin vəziyyətdə idi – hava nəqliyyatı və daxili təhlükəsizlik qrupu da daxil olmaqla hamı ayıq-sayıq durmuşdu, hərçənd ki, ətraf mühitdə buna səbəb ola biləcək heç bir konkret faktiki səbəb yox idi. Bu səbəblər kosmosdan kənarda idi.

“Tramplin” orbiti vasitəsilə Meşəlidöş planetindən paritet-kosmonavtların “Konvensiya”ya verdikləri məlumat Biridamərkin rəhbərlərini və xüsusi səlahiyyətli komissiyaların bütün üzvlərini çaşqınlıq içində qoymuşdu. Çaşqınlıq elə güclü və təsirliydə ki, hər iki tərəf əvvəlcə ayrı-ayrılıqda yığıncaq keçirməyə məcbur oldu ki, hər şeydən əvvəl, baş vermiş vəziyyəti öz şəxsi maraq və mövqeləri baxımından aydınlaşdırandan sonra birgə yığıncaqda ümumi bir qərara gələ bilsinlər.

Bəşər tarixində baş vermiş misilsiz kəşfdən dünyanın hələ xəbəri yoxdu – dünya Yerdənkənar Meşəlidöş planetindəki sivilizasiyadan xəbərsizdi. Hətta tərəflərin hökumətləri ciddi məxfiliklə xəbərdar olunsalar da, işin hansı istiqamətdə getdiyini bilmirdilər. Səlahiyyətli komissiyaların ümumi bir razılığa gəlməyini gözləyirdilər. Təyyarədəşiyən gəminin hər yerində ciddi bir rejim qoyulmuşdu – heç kim, hava nəqliyyatı da daxil olmaqla, öz yerini tərk eləyə bilməzdi. Heç kim bir səbəb-bəhanə ilə gəmidən kənara çıxma bilməz, heç bir başqa gəmi də “Konvensiya”ya əlli kilometrədən artıq yaxınlaşa bilməzdi. Bu yerlərdən uçan təyyarələr öz istiqamətini dəyişməliyidilər ki, təyyarədəşiyən gəmiyə üç yüz kilometrədən artıq yaxınlaşmasınlar.

Beləliklə də, tərəflərin ümumi yığıncağı işini dayandırdı, hər komissiya öz tərəfindən olan “Demiurq” proqramının müştərək rəhbərilə birlikdə elm aləminə məlum olmayan Meşəlidöş planetindən 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların verdikləri məlumatın müzakirəsinə başladılar.

Onların sözü ağlabatmaz bir astronomik uzaqlıqdan gəlmişdi:

Dinləyin, dinləyin!

Biz, Yer üçün transqalaktiv verilişə başlayırıq!

Yerdə adət elədiyimiz adları olmayan şeyləri izah etmək çətinidir. Hər halda, ümumi cəhətlər çoxdur.

Onlar insanabənzər məxluqlardır, əslində, elə bizim kimi adamlardır! Eşq olsun dünya evolyusiyasına! Elə burda da evolyusiya hominid modelini universal prinsiplər əsasında yaratmışdır! Bu hominidlər – kənar planet sakinlərinin gözəl nümunələridir! Dəriləri qarabuğdaydır, göyümtül saçları, yasəmənli-yaşıl gözləri, ağappaq sıx kirpikləri var.

Bizim orbital stansiya ilə birləşəndə onları tamam şəffaf skafandlarda gördük. Onlar gəminin dal tərəfində dayanıb təbəssümlə baxır, bizi öz yanlarına dəvət eləyirdilər.

Biz də bu sivilizasiyadan başqa bir sivilizasiyaya qədəm qoymuq.

Vintvari uçuş aparatı orbital stansiyadan ayrıldı, biz zaman axınına yenərək işıq sürətilə hərəkət eləsək də, faktik olaraq gəminin içində bunu hiss etmir, Kainatın içərilərinə doğru irəliləyirdik. Nəzərimizə birinci çarpan bu oldu ki, çəkisizlik şəraiti yox idi, bu da gözləmədiyimiz halda, vəziyyətimizi xeyli yüngülləşdirdi. Buna nə yolla nail olduqlarını hələlik izah eləyə bilmərik.

Rus və ingilis sözlərinin qarışıqından ibarət olan ilk cümlələri bu oldu: "Vel kom naş zvezda!" Biz onu da başa düşdük ki, lazımı qədər cəhd göstərsək, fikir mübadiləsi eləyə bilərik. Bu göyümtül saçlı varlıqlar hündürdurlər, iki metrə yaxın boyları var – beş nəfərdir: dördü kişi, biri qadın. Qadın onlardan boyuna görə yox, zərifliyinə və dərisinin nisbətən ağlığına görə fərqlənirdi. Göyümtülsaçlı meşəlidöşlülərin hamısı qarabuğdaydırlar, bizim məğrib ərəbləri kimi. İlk dəqiqələrdən bizdə onlara qarşı inam yaranmışdı.

Onlardan üçü – uçuş aparatın pilotu, kişilərdən biri və qadın isə Yer dillərinin mütəxəssisiydilər. İlk dəfə məhz onlar radio verilişlərini tutmaq yolu ilə ingilis və rus sözlərini öyrənib sistemləşdirmiş, Yer sözlüyü yaratmışlar... Biz görüşdüyümüz vaxta kimi onlar artıq iki min beş yüzdən çox söz və istilahlara mənasını öyrənə bilmişlər. Onlarla ünsiyyətimiz elə bu linqvistik ehtiyatın köməyi ilə başladı. Onlar özləri bizim qətiyyənlə başa düşmədiyimiz bir dildə danışirlar, ancaq ahəngindən bu, ispan dilini xatırladı.

"Paritet"-i tərk elədiyimizdən on bir saat sonra biz artıq Günəş sisteminin hüdudlarından çıxdıq.

Öz ulduz sistemimizdən çıxıb başqa birinə köçməyimiz bilinmədi, demək olar ki, fərqi yox idi. Kainatın materiyası hər yerdə eynidir. Ancaq qarşıda – istiqamət götür-düyümüz kursda (görünür, o anda sistemdən kənar cisimlərin düzülüşü və vəziyyəti eləmiş), tədricən işıqlanan al şəfəqlər gördük. Bu şəfəqlər getdikcə artıb genişlənir, uzaqlarda sonsuz bir işıq dəryası yaradırdı. Bu zaman biz yolüstü bir neçə planetin yanından keçdik, onların bir tərəfi qaranlıq, digər tərəf isə işıqlıydı. Görə bildiyimiz genişlikdə çoxlu günəşlər və aylar var idi.

Biz, elə bil ki, gecədən çıxıb gündüzə düşmüşdük. Birdən-birə sonu, nəhayəti olmayan, gözqamaşdırıcı, təmiz işıq aləminə daxil olduq, bu işıq seli birinci dəfə gördüyümüz bu göydə nəhəng və qüdrətli bir Günəşdən gəlirdi.

– Biz öz qalaktikamızdayıq! Baxın, işıq saçan bizim Cazibdir! Tezliklə Meşəlidöş də görünəcək! – dilçi qadın məlumat verdi.

Həqiqətən, yeni kosmik fəzanın ağilkəsməz yüksəkliyinə bizim üçün yeni olan Cazib adlı günəşi gördük. Özünün şüalanma gücü, ölçüsünə görə Cazib bizim Günəşdən çox-çox böyük idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, bu dünyada rast gəldiyimiz bir sıra geobioloji keyfiyyətlərin bizim dünyadan fərqi məhz buradakı günəşin bu xüsusiyyəti – Meşəlidöş sutka uzunluğunun iyirmi səkkiz saata bərabər olması ilə izah etmək fikrindəyik.

Ancaq bunlar haqqında biz çalışıb gələn dəfə, ya da "Paritet"-ə qayıdanbaşa məlumat verərik, hələlik isə ötəri də olsa, bir neçə vacib xəbər vermək istəyirik. Meşəlidöş planeti yüksəkdən baxanda bizim Yeri xatırladı, eynilə bizimki kimi atmosfer buludlarıyla əhatə olunub. Planetə beş-altı min metr qalmış, meşəlidöşlülər bizim üçün ümumi tanışlıqdan ötrü planet ətrafında xüsusi dövrə vurdular – bu, görünməmiş bir gözəllik aləmiydi: dağlar, silsilələr, təpələr, yamaclar yaşıllıq içindəydi. Onların da arasında çaylar, göllər, dənizlər... Amma planetin bir neçə yerində, əsasən, qütblər ətrafında həyat nişanı görünməyən, başdan-başa toz-tufan içində qalmış səhralar görünür. Bizə ən çox təsir göstərən yaşayış yerləri, bir də şəhərlər oldu. Meşəlidöşün

ümumi landşaftı içində bu konstruktor qurğuları hədsiz inkişaf eləmiş urbanizasiyadan xəbər verirdi. Hətta Məxat-tan yarımadasındakı ecəzkar şəhər belə bu planetin göyümtülsəçli sakinlərinin şəhər salmaq bacarığı müqabilində heç bir müqayisəyə gələ bilməz¹.

Məşəlidöş məxluqatı, bizim anladığımıza görə, Kainatda şüurlu varlığın xüsusi bir fenomenidir. Hamiləlik dövrünü Məşəlidöşün on bir ay ərzində keçirirlər. Çox uzun ömür-gün sürsələr də, onlar belə hesab eləyirlər ki, cəmiyyətin ən vacib, təxirəsalınmaz problemi və fikri, cəhdi ömrün uzadılmasıdır. Onlar orta hesabla yüz otuz – yüz əlli il ömür sürürlər, ara-sıra iki yüzü də haqlayan olur. Planetin sakinlərinin sayı on milyarddan artıqdır.

Göyümtülsəçlilərin həyat tərzı barədə, bu sivilizasiyanın nailiyyətləri barədə, azacıq da olsa, sistemli şəkildə məlumat vermək imkanında deyilik. Odu ki, fraqmentar şəkildə bizi ən çox valeh eləyən şeylər barədə danışırıq.

Günəşdən, daha doğrusu, Cazibdən enerji alıb onu istilik, ya da elektrik enerjisinə çevirə bilirlər, özü də bizim hidrotexniki üsulumuzdan qat-qat artıq faydalı iş əmsalı alırlar, bundan daha mühüm olanı gecə ilə gündüzün hava temperaturu fərqiindən enerji sintezləndirməsidir.

Onlar iqlimi tənzim eləməyi də öyrəniblər. Biz planet üzərində ümumi tanışlıq uçuşu keçirəndə uçuş aparatı şüalanma yolu ilə bəzi yerlərdə həddən çox yığılmış duman və bulud toplarını bircə anda dağıda bildi. Biz bunu da öyrəndik ki, onlar hava axınına, həmçinin dəniz və okeanlarda suyun axarına da təsir göstərməyi bacarırlar. Bu yolla da planet üzərindəki nəmişliyi və hava temperaturu rejimini lazımi qaydada saxlaya bilir, hətta cazibə qüvvəsini də idarə etməyə nail olublar ki, bu da onlara ulduzlararası uçuşlarda kömək eləyir.

Lakin onların qabağına böyük bir problem çıxıb, zənimizcə, Yer üzərində hələ belə şeylə qarşılaşmamışıq. Onlar quraqlıqdan əziyyət çəkmirlər, çünki iqlimi də idarə edə bilirlər. Ərzaq məhsulları istehsalında qıtlıq deyilən şeydən də hələlik xəbərləri yoxdur. Özü də belə bolluğa, əhalisi Yerdəki insanların sayından iki dəfə yarım çox olan bir yerdə nail olmuşlar. Amma planetin xeyli ərazisi tədricən

yaşayış üçün yarasız hala düşür. Belə yerlərdə canlı nə varsa, tələf olub gedir. Bu hadisə daxiliqurma adlanan prosesin nəticəsidir. Biz ümumi tanışlıq uçuşunda Məşəlidöşün cənub-şərq tərəfində tozanaq tufanları gördük. Planetin daxilində baş verən hansı qorxunc reaksiya nəticəsində, çox ola bilsin ki, bu, bizim vulkanik proseslərə bənzər bir şeydir, ancaq, deyəsən, bu, tədriclə davam edən yayılmış şüa püskürməsi növüdür, torpağın üst qatı dağılıb-pozulur, dənəvərliyini itirir, torpaq yarıdan bütün ünsürlər yanib zay olur. Məşəlidöşün bu yerindəki Saxara böyük - lükdə olan bir səhra ilbəil, addımbaaddım genişlənərək, göyümtülsəçli planet sakinlərinin yaşayış yerlərini tutur. Bu, onlardan ötrü ən böyük fəlakətdir. Onlar planetin dərin qatlarındakı prosesləri idarə eləməyi hələlik öyrənə bilməyiblər. Bu qorxunc daxiliqurma prosesi ilə mübarizə üçün ən yaxşı qüvvələr səfərbər olunmuş və maddi vəsait ayrıl-mışdır. Onların ulduzlar sistemində Ay yoxdur, amma bizim Aydan xəbərləri var, orada olublar. Onların fikrincə, bəlkə, bizim Ay da buna bənzər prosesin qurbanı olub. Bunu eşidəndə biz bir az fikrə getdik, axı Ay Yerdən o qədər də uzaqda deyil. Belə bir fəlakətlə qarşılaşmağa biz hazırıqmı? Bunun zahirı, eləcə də daxili nəticələri nə cür ola bilər? Görəsən adamlar bunun qeydinə qalacaqlarmı ki, Yer üzün-də ardı-arası kəsilməyən çəkişmələr nəticəsində özlərinin intellektual inkişafında çox şey itiriblər?

Hazırda Məşəlidöşün elm aləmində ümumplanet əhə-miyyətli mübahisələr gedir – bu daxiliqurma prosesinin sirlərini öyrənib, potensial fəlakətin qarşısını almağa cəhd göstərsinlərmı, ya da vaxt varkən Kainatda öz həyat tələblərinə cavab verən başqa bir planet tapıb, kütləvi surətdə köç eləsinlər; beləliklə də, Məşəlidöşdəki sivilizasiyanı ora köçürüb bərpa etsinlər? Hələlik bu da aydın deyil ki, onlar nəzərlərini hara və hansı planetə yönəldiblər. Göründüyü kimi, planetin indiki vəziyyətində onları heç bir təhlükə-filan gözləmir, burada hələ milyon illər qayğısız ömür-gün keçirmək mümkün olduğu halda, təəccüblüsü budur ki, elə ələ-ayağa düşüb narahat olurlar ki, sanki, belə bir uzaq gələ-cək fəlakətinin birbaşa indiki əhaliyə aidiyyəti var. Yəni, doğurdanmı, heç kimin beynində belə bir xəbis fikir olmayıb. “Eh, mən öləndən sonra qoy nə olur olsun?!” Biləndə

¹ ABŞ-dakı Nyu-York şəhəri nəzərdə tutulur.

ki, ümumi maddi nemətlərin xeyli hissəsi bu daxili quruma prosesinin qarşısını almaq üçün ayrılıb, bizim özümüzün ürəyindən buna bənzər bir fikir keçdi, utanıb xəcalət çəkdik. Onlar bunun qarşısını almaqdan ötrü bir neçə min kilometr uzunluqda maneə xətti çəkməyə cəhd göstərirlər. Bu xətt, günü-gündən genişləniş böyüyən bütün ölü boşluqlar sərhədi boyunca uzanmalıdır – bunu buruqlar qoyaraq hədsiz dərin quyular qazıb yerin təkinə uzunmüddətli təsir göstərən neytrallaşdırıcı maddələr yeritmək istəyirlər, onların fikrincə, bu, planetin nüvəsində gedən daxili reaksiyalara lazımi təsir göstərə biləcəkdir.

Şübhəsiz, onların da özlərinə görə insan şüurunu əbədi bir yük altında saxlayan mənəvi, əxlaqi və intellektual xüsusiyyət daşıyan ictimai həyat problemləri var. Aydın məsələdir ki, onlar necə yüksək maddi nemətlər bolluğuna nail olublarsa olsunlar, bu, o demək deyil ki, on milyarddan artıq əhalisi olan planetdə ümumi həyat o qədər də asan keçir. Buna baxmayaraq, təəccüb doğuran odur ki, onlar dövlət deyilən quruluşun nə olduğunu bilmirlər, müharibə və silah deyilən şeylərdən xəbərləri yoxdur. Bunu dürüst deyə bilərik – çox ola bilsin ki, keçmiş tarixdə müharibələri də olub, dövlət quruluşları da, hətta lap pulları da və o cümlədən, bunlarla yanaşı gedən başqa ictimai münasibətlər mövcud olub, hər halda, bunlar keçmişdə olsa da, hazırkı tarixi dövrdə onların dövlət quruluşu adlanan zorakılıq institutları və mübarizənin müharibə deyilən formalarından xəbərləri yoxdur. Əgər biz Yerdə gedən, ardı-arası kəsilməyən müharibələrin mahiyyətini onlara başa salmalı olsaq, bu, onlara mənasız, hətta məsələlərin həllinin ən vəhşi üsulu kimi görünməzmi?

Onların bütün həyatı tamamilə başqa əsaslar üzərində təşkil olunub, bu, bizim yerdəki ağıl, mühakimə yürütmək formasından kənar olduğu üçün onları kifayət qədər anlayıb dərk edə bilmirik.

Onlar müharibəni mübarizə vasitəsi kimi rədd edərək elə bir kollektiv planetar şüur səviyyəsinə çatmışlar ki, bizim tariximizə görə, çox güman ki, bu cür sivilizasiya Kainat mühitinin ağılkəsən hədudlarında ən qabaqcıl sivilizasiya yadır. Ola bilsin, onlar elmi inkişafın elə bir səviyyəsinə çatmışlar ki, vaxt və fəza ölçüsünün insaniləşdirilməsi şüurlu

varlıqların həyat fəaliyyətlərinin əsas mənasına çevrilir, beləliklə də, dünya təkamülünün yeni, daha yüksək və sonsuz mərhələsinin davamını təmin edir.

Biz müqayisəyə gəlməyən şeyləri müqayisə eləmək fikrində deyilik. Vaxt gələcək ki, bizim yer üzündə də adamlar belə yüksək inkişafa çatacaqlar, bizim elə indinin özündə də fəxr edib öyünməli şeylərimiz az deyil, ancaq acı bir fikirdən yaxa qurtara bilmirik: bəs yer üzündəki bəşəriyyət tragik bir səhvə uyaraq tarixin ancaq müharibələr tarixi olduğuna özünü inandırmışsa, onda necə olsun? Bəlkə, bu cür inkişaf yolu başdan-binadan çıxılmaz, səhv yoldur? Belə isə biz hara gedirik, bu yol bizi hara aparıb çıxaracaq? Əgər bu, doğrudan da, belədirsə, bəşəriyyət səhvini etiraf etmək üçün cəsarət tapıb yerlə-yeksan olmaqdan can qurtara biləcəkmiz? Taleyin hökmü ilə yerdənkənar ictimai həyatla ilk təmasda biz olduğumuz üçün anlaşılmaz hisslər keçiririk – bir tərəfdən yer sakinlərinin gələcəyi üçün nigarçılıq hissi, digər tərəfdən ümid, çünki Kainatda elə bir ictimai həyat nümunəsi var ki, onun inkişafı müharibələr yolu ilə həll edilən ziddiyyətlərdən kənardır...

Məşəlidöşlülər bilirlər ki, Kainatın onlar üçün çox uzaq olan bir guşəsində Yer planeti var: onlar yer sakinləri ilə təmasa girməyi çox istəyirlər, bu təkcə adi maraq hissi deyil, onların fikrinə görə, bu, hər şeydən əvvəl, şüur fenomeninin təntənəsi naminə, sivilizasiya təcrübəsi mübadiləsi naminə, kainatdakı intellekt sahiblərinin yeni ruhi və zehni inkişafı naminədir.

Bu münasibətlərdən onlar düşündüyümüzədən daha çox şeylər gözləyirlər. Məşəlidöşlülərin yer sakinlərinə olan marağı bir də buna əsaslanır ki, onlar hər cür enerjinin əvvəl-axır kəsərdən düşəcəyini, eləcə də hər bir planetin məhv olacağı faktorunu nəzərə alaraq, təbiətdəki həyatın sonsuz davamını təmin etməyin əsas yolunu dünya şüurunun bu iki qolunun ümumi səyinin birləşməsində görürlər...

İşıq sürətilə uçan aparatları olduğu üçün onlar elə indinin özündə bizim Yerə gələ bilərdilər. Ancaq Yer sakinlərinin razılığı və dəvəti olmadan bunu eləmək istəmirlər. Onlar Yerə çağırılmamış qonaq kimi soxulmaq fikrində deyillər. Buna görə də bizə işarə vururlar ki, tanışlıq üçün çoxdan münasib imkan axtarırlar. Bizim kosmik stansiyalarımız

uzunmüddətli orbitlərə çıxmış obyektlərə çevriləndən sonra onlara aydın olub ki, görüş vaxtı yaxınlaşır, həm də ilk addımı onlar atmalıdırlar. Onlar ciddiyyətlə hazırlaşır, münasib vaxt gözləyirmişlər. Bu da bizim payımıza düşüb, çünki bu aralıqda – orbital stansiyada biz olmuşuq...

Aydın məsələdir ki, bizim onların planetinə gəlməyimiz ağlagəlməz bir sensasiyaya çevrildi. Bu münasibətlə ancaq böyük bayramlarda istifadə olunan qlobal telekontakt sistemi efirə buraxıldı. Ətrafımızda, işıq saçan havada bizdən minlərlə kilometr uzaqlıqda olan şeyləri və adamların üzünü tam əyaniliklə yanımızdaca görür və eyni zamanda qarşılıqlı əlaqə yaradıb ünsiyyətdə ola bilirdik – təbəssümlə bir-birimizin üzünə baxır, sevinc, coşğunluq və ehtirasla gülübdənir, əl verib görüşür, sanki, doğrudan da, onlarla həqiqi kontaktda idik. Bu meşəlidöşlülər necə də gözəldirlər, necə də bir-birindən seçilirlər, hətta onların göyümtül-mavi saçlarının çalanı da müxtəlifdir – tünd-göydən tutmuş ultramaviyə qədər! Bizim qocalar kimi onların da saç-saqqalı ağarır. Hətta antropoloji tipləri də müxtəlifdir, çünki müxtəlif etnik qruplardadırlar.

Bütün bunlar və bunlardan daha maraqlı şeylər barəsində biz "Paritet"ə və ya Yerə qayıdandan sonra danışacağıq. İndi əsas məsələdən danışmaq istəyirik. Meşəlidöşlülər bizdən xahiş eləyirlər ki, "Paritet" rabitə sistemi vasitəsilə sizə çatdıraq ki, Yer sakinləri nə vaxt münasib bilərsə, onlar bizim planetə gəlmək arzusundadırlar. Ancaq təklif edirlər ki, hələlik ulduzlararası keçid stansiyası yaratmaq proqramı razılaşdırılsın, bu həm ilkin görüşlər keçirmək üçün yer olardı, həm də gələcəkdə daimi yolüstü baza kimi istifadə oluna bilərdi. Biz söz verdik ki, onların bu təklifini öz həmyerlilərimizə çatdıraq. Ancaq bununla əlaqədar olaraq, bizi narahat edən tamam başqa şeylərdir.

Biz, Yer sakinləri bu cür planetlərarası görüşə hazırıqmı, şüurlu məxluqlar kimi bizim buna yetkinliyimiz çatırmı? Biz bir-birindən ayrılıq və mövcud ziddiyyətlər şəraitində birlik tapıb, bir növ özümüzü vəkil edərək, bütün bəşəriyyət, bütün Yer kürəsi adından çıxış eləyə bilərikmi? Sizdən acizənə rica edirik ki, yeni rəqabət alovunun, mənasız birincilik uğrunda yeni mübarizənin qarşısını almaq naminə bu məsələni ancaq BMT-yə həvalə edin. Sizdən onu rica edirik

ki, BMT-dəki qadağan hüququndan sui-istifadə etməyin, bəlkə də, bu dəfə müstəsna olaraq bu veto hüququ ləğv edilsin. Kosmik fəzanın çox-çox uzaqlarında belə şeylər barədə düşünmək bizim üçün son dərəcə ağır və acıdır, ancaq neyləmək olar, biz Yer kürəsindən və biz Yer planeti sakinlərinin xasiyyətinə yaxşı bələdik.

Nəhayət, bir daha özümüz və tutduğumuz iş haqqında danışmaq istəyirik. Bizim orbital stansiyadan yoxa çıxmağımızın necə bir təəccübə səbəb olduğunu və bununla bağlı necə təcili tədbirlər görüldüyünü biz yaxşı başa düşürük. Bu qədər təşvişə səbəb olduğumuz üçün dərinə-dərinə təəssüf edirik. Amma bu elə bir unikal hadisə idi ki, imtina edə bilmədik, buna mənəvi haqqımız yox idi. Biz çox ciddi rəqlament nizamnamə məhdudiyyəti içində yaşayan adamlar olsaq da, bu böyük məqsəd naminə rəqlament xilafına hərəkət etməyə borcluyuq.

Bunu bizim öz vicdanımızın mühakiməsinə buraxın, biz lazımı cəza çəkməyə hazırıq! Amma bunu hələlik yaddan çıxardın. Qulaq asın! Biz uzaq Kainatdan signal veririk. Biz indi qədər məlum olmayan Cəzib günəşinin qalaktik sistemindən xəbər göndəririk. Göyümtülsəçli meşəlidöşlülər ən müasir, son dərəcə yüksək müasir sivilizasiyanın yarıdıcılarıdır. Onlarla görüş bütün bəşəriyyətin taleyində, bizim həyatımızda qlobal dəyişikliklər yarada bilər. Çox təbii ki, ilk növbədə, öz Yerimizin mənafeğini gözləmək şərtiylə, belə bir işə cürət edə bilərikmi?

Kənar planet sakinlərinin bizə heç bir təhlükəsi yoxdur. Hər halda, bizə belə görünür. Ancaq biz onların təcrübəsindən istifadə eləsək, dünyamızı əhatə edən maddi mühitdən enerji alınması üsullarından başlamış, ta ki zor işlətmədən silahsız, müharibəsiz yaşamağı öyrənərək öz həyat tərzimizdə çevriliş yarada bilərdik. Son dediklərimiz qulağa da qəribə gələ bilər, ancaq biz təntənəli surətdə təsdiq edirik ki, Meşəlidöş planetindəki şüurlu məxluqatın həyatı məhz bu tərzdə qurulub, öz kütləsi etibarilə, bizim Yer kürəsi böyük - lükdə olan geobioloji məkanda belə bir kamilliyə çatmaqla bəslənir. Kainatın yüksək sivilizasiyalı təfəkkür tərzini nümayəndələri kimi onlar özlərinin ağıl qardaşları olan Yer sakinləri ilə açıq əlaqəyə girməyə hazırdırlar, lakin bu kontaktın forması hər iki tərəfin tələblərinə və ləyaqətlərinə uyğun olmalıdır.

Yerdənkənar sivilizasiya kəşf elədiyimizə görə biz nə qədər dərin sarsıntı keçirsək də, tezliklə yerə qayıtmaq arzusundayıq ki, fəza hüduqlarımızdan uzaq qalaktikadakı Cazib Günəş sistemi planetlərindən birində şahidi olduğumuz şeylər barədə adamlara məlumat verə bilək.

Bizim fikrimiz budur ki, iyirmi səkkiz saatdan sonra, yəni bu növbəti radio verilişlərindən bir sutka keçmiş geriye istiqamət götürüb öz "Paritet"imizə qayıdaq. "Paritet"ə daxil olan kimi özümüzü verəcəyik Biridamərkın sərəncamına.

Hələlik, görüşənə qədər. Günəş sisteminə uçma ərafəsində "Paritet"ə çatacağımız vaxt barədə məlumat verəcəyik.

Bununla da, Meşəlidöş planetindən ilk verilişimizi qurtarıq. Tezliklə görüşənə qədər. Çox-çox xahiş edirik ki, ailələrimizə xəbər verəsiniz, bizdən nigaran qalmasınlar.

Paritet-kosmonavt 1-2
Paritet-kosmonavt 2-1".

"Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisindəki "Paritet" orbital stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisəni tədqiq edən xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəflərinin ayrıca yığıncağı bununla başa çatdı ki, hər iki tərəfdən olan komissiya bütün üzvlərlə birlikdə yuxarı təşkilatlardan göstəriş almaq üçün geriye uçmalı oldular. Təyyarədəşyan gəminin göyər-təsindən qalxan təyyarələrdən biri San-Fransiskoya, bir neçə dəqiqədən sonra qanadlanan digəri isə əks istiqamətdə Vladivostoka yön aldı.

"Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisində isə öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda idi... Təyyarədəşyan gəmidə çox ciddi qayda qoyulmuşdu. Hər kəs öz işi ilə məşğuldu. Hamı gözdə-qulaqdaydı. Bir adam da danışmırdı...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Ana-Beytə gedən yolun artıq üçdə biri qat olunmuşdu. Günəş əvvəlcə üfəqdən çox sürətlə qalxdı, indi isə, elə bil ki,

Sarı-Özəyin başı üstündə birçə nöqtədə dayanıb. Deməli, gün-günorta olmuşdu, göydən od ələnirdi.

Boranlı Yedigey gah saatına, gah günəşə, gah da irəlində uzanıb gedən düzlərə baxa-baxa kəsirdi ki, hələlik işləri lazımi qaydada gedir. O, yenə də dəvənin üstündə irəlində gedir, onun ardınca yedəklı traktor, yedəyin ardınca da "Belarus" ekskavatoru gəlirdi, kürən köpək Culbars isə böyür tərəfdən qaçırdı.

"Sən demə, insanın beyni birçə saniyə də fikirsiz dayana bilmirmiş. Sən bir bu şoğəribin işinə bax. İstəsən də, istəməsən də fikirdən fikir doğur, yəqin, ölənəcən elə belə gedəcək!" Yedigey bu gülməli qənaətə yol boyu aramsız olaraq nəyinsə haqqında fikirləşdiyini hiss eləyəndə gəlmişdi. Dənizdə dağlar bir-birini qovduğı kimi, fikir də fikri qovurdu. Uşaqlıq çağlarında o, saatlarla Arala tamaşa elərdi. Küləkli havalarda uzaqda sular ağarır, sonra köpüklənə-köpüklənə, qabara-qabara yaxınlaşaraq dalğadan dalğa yaradırdı. Bu hərəkətdə dəniz canlı bir varlıq kimi, sanki eyni vaxtda yaranır və pozulur, pozulub yenidən yaranırdı. Bax elə onda bu oğlan uşağının ürəyindən keçirdi ki, qağayı olub bu su ümmanın necə yaşadığını yüksəklikdən görmək üçün dalğalar üzərində bərq vuran su qırçıllarının üstündə qanad gərib uçuşun.

Payız qabağı Sarı-Özəyin ürəyə işləyən bir qüssə gətirən geniş düzləri, löhrəm yerli dəvənin addım səsi Boranlı Yedigeyi xəyal aləminə aparmışdı, o da buna mane olmurdu, qabaqda hələ xeyli yol vardı, hərəkətlərinə əngəl olacaq bir şey də yox idi. Həmişə uzaq səfərlərdə olduğu kimi, indi də yol getdikcə Qaranərdən tünd tər qoxusu gəlməyə başlayırdı. Bu qoxu dəvənin ənsəsindən və boy-nundan gəlirdi. "Hə, hə, bildim, – Yedigey razı halda gülümsündü, – deməli, tamam köpük içindəsen! Lap paçalarının arasınca köpüklənmişən! Ay səni yırtıcı, ayğırın biri ayğır! Dəlisən, dəli!"

Yedigeyin fikri çözlənib onu yenə də keçmiş günlərə apardı, olub-keçənləri götür-qoy elədi, o zaman Qazanqap hələ sağlam və canıslu idi, bax, elə bu xatirələrin çözümlü, özü istəməsə də, çoxdan ötüb keçmiş bir əhvalat ürəyinə od saldı. Dualar da kömək eləmədi. Duanın sözlərini dönə-dönə öz-özünə təkrar eləyirdi ki, başını qatsın, ürəyinin

ağrısını unutsun. Amma qəlbi heç cür təskinlik tapmırdı. Boranlı Yedigey tutulmuşdu, yolu onsuz da həvəslə gedən dəvənin böyrünü nahaq qamçılایr, şapkasının günlüyünü gözünün üstünə basıb daha arxadan gələn traktora sarı baxmırdı. Qoy arxamca gəlsinlər, geri qalmasınlar, axı bizim keçmiş əhvalatlarımız isti-soyuq görməmiş cavanların nə vecinə... O, bu barədə heç arvadıyla da bir kəlmə kəsməmişdi, bu barədə ancaq Qazanqap öz sözünü deyib, həmişəki kimi vicdanla, ağılla yol göstərmişdi. Təkcə o, məsləhət verə bilərdi, yoxsa Yedigey, Boranlıdan çoxdan çıxıb getmişdi...

Həmin ildə – əlli birin qışının lap axırında razyedə bir ailə gəldi. Ər, arvad, iki də oğlan uşağı. Böyük oğlan Daulun beş, kiçiyininə üç yaşı vardı. Kiçiyinin adı Ermək idi. Abutalıb Kuttubayovun özü Yedigeylə həmyaşid olardı. Mühəribəyə qədər – hələ lap cavan ikən bir il aul məktəbinə müəllimlik eləyib, qırx birin yayındasa onu mühəribənin ilk günlərində cəbhəyə göndərmişdilər. Belə çıxır ki, Zərifə ilə ya mühəribənin sonuna yaxın, ya da mühəribə qurtaran kimi evləniblər. Zərifə özü də razyedə gələn kimi aşağı siniflərə dərs deyirmiş. İndi fələk vurub onları da Sarı-Özəyin Boranlısına salmışdı.

Onların belə əldən-ayaqdan uzaq bir yerə gəlməsi, aydın məsələydi ki, kefdən deyildi. Abutalıb Zərifə başqa yerdə də iş tapa bilərdilər. Görünür, vəziyyət elə gətirmişdi ki, başqa çarələri qalmamışdı. Əvvəlcə boranlılar elə güman elədilər ki, onlar burada çox bənd ala bilməzlər, dözümləri çatmaz, baş götürüb qaçarlar. Boranlıya bu cür gəlib-gedənlər çox olub. Elə Yedigey də, Qazanqapın özü də belə fikirləşirdi. Buna baxmayaraq, elə ilk günlərdən Abutalıbın ailəsinə hörmət göstərirdilər. Kasıbcılıq çəksələr də, ləyaqətlərini bilən mədəni adamlardılar. Ər də, arvad da hamı kimi işə can yandırır. Çiyinlərində şpal da daşıyırdılar, yolları qar basanda qarı da təmizləyirdilər. Qərək ki, yol işçisinin payına nə düşürdüsə, heç birindən kənar durmurdular. Abutalıbın alman əsirliyində olması sarıdan bədbəxtlik çəksələr də, amma mehriban ailə idilər. O vaxtlar artıq mühəribə illərinin ehtirasları da bir az soyumuşdu. Əsirlikdə olanlara vətən xaini damğası vurub düşməni hesab eləmirdilər. Boranlılara gəlincə, onlar buna görə çox nara-

hat da olmurdular. İndi neyləmək olar ki, bu adam əsirlikdə olub, bu dəhşətli dünya vurhavurunda adamların başı nələr çəkməyib ki! Elələri var, elə indinin özündə də sərgərdan gəzib-dolanırdılar. Mühəribə kabusu hələ də adamları təqib edirdi... Buna görə boranlılar gəlmələri bu münasibətdə çox da sorğu-suala tutmadılar, onsuz da səbir kasası dolmuş, başı bəlalər çəkmiş adamın yaralarını təzələmək nəyə lazımdı...

Günlər keçdikcə Yedigey bir də gözünü açıb gördü ki, Abutalıb dost olub. Ağıllı adam idi Abutalıb. Yedigeyin diqqətini cəlb eləyən o idi ki, Abutalıb belə ağır vəziyyətdə olsa da, dünyadan əlini üzməmişdi. Özünü sındırmır, taleyindən şikayətlənib ah-nalə eləmirdi. Bir sözlə, dünyanın gəldi-gedərini başa düşən adamdı. Görünür, qismətində belə yazıldığını başa düşürdü. Elə, deyəsən, arvadı Zərifə də bu qənaətdə idi. Taleyin bu hökmü ilə daxilən razılaşıqları üçün onlar həyatın mənasını bir-birinə olan mehribançılıqda, qeyri-adi həssaslıqda görürdülər. Yedigey sonralar başa düşdü ki, beləliklə, onlar bir-birinə arxa durur, həm özlərini, həm də uşaqlarını zamanın amansız qasırgılarından qoruyurlar. Xüsusilə də Abutalıb. O, ailəsindən kənar bircə gün də yaşaya bilməzdi. Uşaqlar – oğlanları lap dini-imanıydı. Hər boş dəqiqəsini onlara sərf edir, məşğul olurdu. Onlara savad öyrədir, cürbəcür nağıllar danışır, tapmacalar verir, özündən oyunlar fikirləşirdi. Əvvəllər işə gedəndə uşaqları barakda qoyurdular. Ükubala buna dözə bilməyib uşaqları öz yanına gətirdi. Təzə gələnlərə nisbətən onların evi həm isti, həm də o vaxt daha səliqə-sahmanlı idi. Onların ailəvi yaxınlığına da elə bu səbəb oldu. Axı o vaxt Yedigeyin özünün də balaları boy atırdı, iki qızı elə Abutalıbın uşaqları boyda idilər.

Bir dəfə işdən sonra Abutalıb uşaqları aparmağa gələn - də dedi:

– Bilirsən nə var, Yedigey, gəlsənə, öz uşaqlarımla birgə sənin qızlarına da dərs deyim. Elə bilmə ki, indiye kimi avaraçılıqdan uşaqlarla vaxt keçirirəm. Uşaqlar bir-birlərinə isinişiblər, bir yerdə də oynayırlar. Qoy gündüzləri sizdə olsunlar, axşamlar da bizdə. Bunu sənə niyə deyirəm? Özün görürsən ki, əldən-ayaqdan uzaq olan bu yerdə onsuz da ürəkaçan bir şey yoxdur, deməli, uşaqlarla daha

çox məşğul olmaq lazımdır. İndi elə bir zamandır ki, uşaqlara, gərək, körpəlikdən bilik öyrədəsən. İndinin bax beləcə barmaq boyda uşaqları, gərək, qabaqlar yekə oğlanların bildiyi qədər bilsin. Ayrı cür savad yiyəsi olmaq mümkün deyil.

Abutalıbın cidd-cəhdinin əsl mənasını Boranlı Yedigey sonralar, bədbəxtlik üz verəndən sonra başa düşdü. Onda Yedigey anladı ki, Abutalıbın vəziyyətində olan adamın Boranlı şəraitində uşaqlar üçün əlindən gələni ancaq bu ola bilər. Elə bil, ürəyinə damıbmış, çalışırdı ki, bacardıqca uşaqlara çox şey öyrətsin, sanki, beləliklə, onların yaddaşına həkk olmaq, öz ömrünü onların ömrünə qatmaq istəyirdi. Nə isə, Abutalıb işini qurtarıb qayıdan kimi Zərifəylə birlikdə həm özünün, həm də Yedigeyin uşaqları üçün nəsə məktəb – uşaq bağçasına bənzər bir şey düzdirdilər. Uşaqlar bir-birinin bəhsinə həfləri, hecaları öyrənir, oynayır, şəkil çəkir, valideynlərin oxuduğu kitablara qulaq asır, hətta bir yerdə mahnı oxumağı da öyrənirdilər. Uşaqların bu həvəsi Yedigeyi də maraqlandırdı, hətta o özü də onlara ayaq açmağa başladı, həvəslə dərs oxuyan uşaqlara tamaşa eləməkdən doymurdu. Ükubalanın özü də hərdən bir şeyi bəhanə eləyib gəlsə də, əslində, qızlarına tamaşa eləməyə gəlirdi. Yedigey baxdıqca xoşallanırdı, mütəəssir olurdu. Ürəyi muma dönürdü. Savad belə şeydir, müəllim belə olar! Gör bir uşaqlarla necə rəftar eləyirlər. Belə axşamlarda Yedigey onlara mümkün qədər mane olmamağa çalışırdı. Çəkilib bir künədcə otururdu, hər gələndə də qapının ağzında şapkasını çıxarırdı:

– Axşamınız xeyir! Budur, bax, bağçanızın beşinci uşağı da gəldi.

Uşaqlar onun bu gəlişinə öyrənmişdilər. Qızları çox sevinirdi. Atalarını görəndə daha çox çalışırdılar. Yedigeylə Ükubala növbə ilə onların sobalarını qalayırdılar ki, axşamları uşaqlara soyuq olmasın, isti ev daha sahmanlı görünsün.

Həmin il Boranlıda bax, belə bir ailə məskən salmışdı. Əcaib şey də budur ki, adətən, belə adamların bəxti gətirir.

Abutalıb Kuttubayovun bədbəxtliyi onun təkə almanlara əsir düşməyi ilə bitmirdi, xoşbəxtlikdənmi, ya bu da onun bədbəxtliyindənmi, bir qrup hərbi əsirlə Cənubi Bavarıyadakı konsentrasiya düşərgəsindən qaçıb qırx üçüncü ildə yuqoslav partizanlarına qoşulmuşdu. Abutalıb müha-

ribənin sonuna kimi yuqoslavların azadlıq ordusu sıralarında vuruşmuşdu. Orada yaralanıb, elə orada da müalicə olunmuşdu. Yuqoslavlar onu öz ordenləriylə təltif etmişdilər. Partizan hərəkəti qəzetlərində şəkli çıxmış, onun haqqında tərifli sözlər yazmışdılar. Qırx beşinci ildə vətənə qayıdanda, xüsusi filtrəmə komissiyası onun sənədlərini yoxlayarkən bunların ona əməlli-başlı köməyi dəymişdi. Konsentrasiya düşərgəsindən qaçan on iki nəfər əsirdən ancaq dördü sağ qalmışdı. Bu dörd nəfərin bəxti bir də ona görə gətirmişdi ki, sovetlər tərəfindən yoxlama komissiyası birbaşa yuqoslavların azadlıq ordusunun bu bölmələrinə gəlmişdilər, yuqoslav komandirləri bu keçmiş hərbi əsirlərin mənəvi siması və faşistlərə qarşı döyüş xidmətlərini işıqlandıran yazılı xasiyyətnamə vermişdilər.

Nəhayət, ikiaylıq üzüntülü çək-çevirdən, dəfələrlə yoxlamalardan, üzəldirmələrdən, gah ümid verən, gah da ümid üzən gözləmələrindən sonra Abutalıb Kuttubayova günahsız – hüquqlu bir şəxs kimi Qazaxıstana qayıtmağa icazə verdilər, günahsız deyəndə ki, günahsızdı, amma cəbhədən qayıdanlara verilən imtiyazlardan mərhum edilmişdi. Abutalıb Kuttubayov ürəyində də incik deyildi. Mühəribəyə gedənə kimi coğrafiya müəllimi idi, yenə də öz sənətinə qayıtmışdı. Bax, elə burada da, rayon mərkəzindəki məktəblərin birində ibtidai sinif müəllimi Zərifəyə rast gəlmişdi. Nədir hallarda olsa da, həyatda bəzən taylı tayını tapır.

İllər keçdikcə ilk qələbə illərinin səs-küyü də sakitləşirdi. Zəfər təntənəsi və şənliklər ötüşəndən sonra havada "soyuq mühəribə"nin ilk qarı yağmağa başladı. Getdikcə də gücləndi. Dünyanın müxtəlif yerlərində, qadalı – zəif nöqtələrdə mühəribədən sonrakı münasibətlərin yayları gərginləşdi...

Coğrafiya dərslərindən birində belə yaylardan biri tab gətirməyib açıldı. Gec-tez, bu və ya başqa şəkildə, qərəz ki, bir yerdə bu olmalıydı. Onunla da olmasa, onun vəziyyətində olan başqa birisinin başına gəlməliydi.

Abutalıb Kuttubayov səkkizinci sinif şagirdlərinə dünyanın Avropa hissəsindən dərs keçəndə onları konsentrasiya düşərgəsindən Cənubi Bavarıyadakı Alp dağlarının daş karxanasına gətirərək gözətçiləri tərkislah eləyib qaçmalarından, yuqoslav partizanlarına qoşulmalarından danışdı, dedi ki, mühəribə zamanı Avropanın yarıdan çoxunu gəzib.

Adriatik sahillərdən Aralıq dənizinə kimi... Bu yerlərin təbiəti, yerli camaatın məişəti ilə yaxşı tanışdır. Və bu dediklərini dərslərdə təsvir etmək mümkün deyil. Müəllim belə hesab eləyirdi ki, öz gözü ilə gördüyü əlavə məlumatla mövzunun əhatəsini genişləndirir.

Müəllimin çubuğu məktəb lövhəsindən asılmış Avropa xəritəsinin göy-yaşıl, qəhvəyi rənglərinin üzərində gəzir, hündürlükləri, düzləri, çayları göstərə-göstərə bəzən elə yerlərdə gəlib dayanırdı ki, həmin yerlər indinin özündə də gecələr yuxusuna girirdi, o yerlər ki neçə il qış-yay, gecə-gündüz vuruşmalar getmişdi... Bəlkə də, əlindəki çubuq xəritədə seçilməyən elə bir nöqtəyə toxunmuşdu ki, həmin yerdə böyükdən açılan düşmən avtomatlarından aldığı yaralardan yaşıl otları, daş-kəsəyi al-qanına boyayaraq eniş aşağı yuvarlanmışdı, hətta bir anlıq ona elə gəlirdi ki, doğrudan da, onun al-qırmızı qanı xəritənin üzərinə yayılır, gözləri qaranlıq gətirir, başı hərhlənir, dağlar oynayır yerindən uçuşur, bu məqamda keçən yayı Bavariya daş karxanasında əsirlikdən birgə qaçdığı polyak dostunu köməyə çağırır: "Kazimir! Kazimir!" Amma dostu onu eşitmir, çünki ona elə gəlir ki, var gücü ilə bağırır, amma, əslində, heç cıncırı da çıxmamışdı, ancaq partizanların hospitalında qan köçürüləndən sonra ayılmışdı.

Şagirdlərə dünyanın Avropa hissəsi haqqında danışa-danışa Abutalıb Kuttubayov bir qədər də öz-özünə təəccüb elədi ki, bütün bu ağır, əzəblı xatirələrdən sonra belə işgüzarlıq və soyuqqanlıqla ancaq adicə məktəb coğrafiyasına aid olan şeylər haqqında danışa bilər.

Elə bu vaxt qabaq partadan sərt hərəkətlə qalxan bir əl onun sözünü kəsdi:

– Müəllim, deməli, siz əsirlikdə olmusunuz?

Müəllimə bir cüt soyuq, qəddar göz zillənmişdi. Başını bir az da geri dartıb, ayaqüstə "farağat" vəziyyətində durmuşdu, nədənsə, onun ağzını, dişlərinin qəribə düzülüşünü – üst dişlərinin alt cərgənin içinə girməsini ömür-billah unuda bilmədi.

– Hə, olmuşam. Necə ki?

– Bəs niyə özünü vurmamısınız?

– Özümü niyə vurmalydım ki? Mən onsuz da yaralanmışdım.

– Ona görə ki, əmr vardı, düşməyə əsir düşmək olmazdı!

– Kim vermişdi bu əmri?

– Yuxarının əmriydi.

– Bunu sən haradan bilirən?

– Mən hər şeyi bilirəm. Bizim evdə Alma-Atadan, hətta Moskvanın özündən də gələn adamlar olur. Deməli, siz yuxarının əmrini yerinə yetirməmişsiniz?

– Sənin atan cəbhədə olub?

– Yox, o, səfərbərliklə məşğul idi.

– Onda, çətin ki, biz bir-birimizi başa düşə bilək. Bircə onu deyə bilərəm ki, mənim başqa çıxış yolum yox idi.

– Dəxli yoxdur, gərək, əmri yerinə yetirəydiniz.

– Nə qır-saqqız olub yapışmısan, – deyə başqa bir şagird yerindən durdu. – Bizim müəllim yuqoslav partizanlarıyla birgə vuruşub. Nə yapışmısan?

– Dəxli yoxdur, gərək, yuxarının əmrini yerinə yetirəydil! – deyə o biri qətiyyətlə dediyinin üstündə durdu.

Bayaqdan araya çökmüş sakitlik birdən çatladı, sinif arı pətəyi kimi uğultu saldı: "Gərək, vuraydı!", "Yox, heç qırıq da!", "Vuraydı!", "Niyə vursun!", "Düzdür!", "Yox!"

Müəllim yumruğunu stola çırpdı:

– Yığışdırın bu söhbəti! Coğrafiya dərsi gedir! Mən necə vuruşmuşam, başıma nə gəlib, bunu kimə lazımdır, demişəm. İndi isə xəritəmizə nəzər salaq!

Yenə də sinifdən heç kim nə xəritədəki o zorla seçilən nöqtəni, nə də böyükdən açılan avtomat güllələrindən yaralanmış əlicubuqlu müəllimin Avropanın göy-yaşıl-qəhvəyi xəritəsini al-qanına boyayaraq enişaşağı yuvalandığını gördü...

Bir neçə gündən sonra onu rayon xalq maarif şöbəsinə çağırtdılar. Orada qısa şəkildə Kuttubayova dedilər ki, öz arzusu ilə işdən çıxmağı haqqında ərizə versin: keçmiş hərbi əsirin mənəvi haqqı çatmır ki, gənc nəslə dərs versin.

Abutalıb Zərifə öz ilkinləri – Daulu da götürüb vilayət mərkəzindən uzaq, başqa bir rayona getməli oldular. Aul məktəbində işə düzəldilər. Mənzil məsələsini də birtəhər qaydaya sala bilmişdilər, bacarıqlı müəllimə olduğunu görüb, Zərifəni dərs hissə müdiri qoydular. Elə bu vaxt qırx

səkkizinci ilin Yuqoslaviya ilə bağlı əhvalatı pırtlayıb üzə çıxdı. İndi Abutalıb Kuttubayova təkcə keçmiş hərbi əsir kimi yox, həm də uzun müddət xaricdə olmuş şübhəli şəxsiyyət kimi baxırdılar. O dəridən-qabıqdan çıxıb sübut elədi ki, yuqoslav yoldaşlarla ancaq partizanlıq eləyib, onun sözlünə əhəmiyyət vermədilər... Hamı onun vəziyyətini başa düşürdü, lap yazığı gələnlər də vardı, amma bu işlə bağlı heç kim üstünə məsuliyyət götürmək istəmirdi. Onu təzədən rayon XMS-nə çağırırdılar, öz xahişi ilə işdən azad olunmaq əhvalatı yenidən təkrar olundu...

Abutalıb Kuttubayovun ailəsi dəfələrlə yer dəyişəndən sonra əlli birinci ilin qışında Sarı-Özəyin Boranlı rəzvezdinə gəlib çıxdı.

Əlli ikinci ilin yayında günəş bu yerlərə od ələyirdi. Torpaq elə qızmışdı, çöl elə qurumuşdu ki, Sarı-Özək kərtənkəlləri də baş soxmağa yer axtarırdılar, adamlardan ehtiyat eləmir, ləhləyə-ləhləyə evlərin kənarına gəlirdilər ki, özlərini kölgəyə versinlər. Çalağanlar isə sərinləmək üçün elə əlçatmaz, ünyetməz yüksəkliyə qalxırdılar ki, oralara göz də işləmirdi. Göyün hansı qatındansa hərdənbir onların qışqırıq səsi eşidilirdi.

Amma qulluq elə qulluluğunda qalırdı. Qatarlar elə yenə də şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi. Bir Allah bildi ki, Boranlıda nə qədər qatar görüşüb ayrılmışdı!.. Dövlətin bu böyük magistrasında cəhənnəm istisi də nəqliyyatın qabağını kəsə bilməzdi.

Hər şey öz ahəngi ilə axıb gedirdi. Yolda əlcəklə işləmək lazım gəlirdi – nə daşa əl vurmalıydı, nə də ki dəmirə toxunmalı... Günəş baş üstündə sac kimi yanırdı. Suyu yenə də həmişəki kimi sistemlərdə gətirirdilər, rəzvezdə gəlib çıxana kimi az qalırdı, qaynasın. Pal-paltar ikicə günün içində adamın əynindəcə lictimdən çıxırdı. Vallah, qışın o oğlan çağlarında da Sarı-Özəkdə adamın halı bundan yaxşı olurdu.

O günlər Boranlı Yedigey Abutalıba ürək-dirək verməyə çalışırdı.

– Buralarda yay həmişə belə olmur. İndi il belə gətirib, – deyə bu yerləri təmizə çıxarmağa çalışırdı, elə bil, istiyə bais özüymüş. – Uzağı on beş – iyirmi gündən sonra hava sınar. Lənətə gəlmiş hamını təntidib. Bizim bu Sarı-Özəkdə hava birdən sınır. Amma bu il payız gecikir. Payız ki gecikdi, bil ki,

lap qışacan havalar yaxşı keçəcək, mal-heyvan otlayıb ətə-qana dolacaq. Payızın gecikməsi xeyirədi, hər şey yaxşı olacaq. İntəhası, gərək, bir az dözsəz, payız yaxşı gələcək.

Abutalıb da onu başa düşüb gülümsünür:

– Deməli, sözün qətidir də! – deyirdi.

– Deyə bilərəm ki, qətidir.

– Nə deyirəm, elə bununçün də çox sağ ol. Bax, indi, elə bil ki, hamamdayam. Ancaq mən öz dərdimdə deyiləm. Zərifə də, mən də dözərik. Bundan da ağır günlərimiz olub. Balacalara yazığım gəlir... Onların üzünə baxa bilmirəm...

Boranlı uşaqlarını da yayın istisi üzüb əldən salmışdı, sir-sifətdən çıxarmışdı. Onları istidən, boğanaqdan necə xilas eləyəsən? Bu yerin nə bir yaşıl ağacı vardı, nə bir sısqa bulağı, yazda Sarı-Özək çölləri əmələ gələndə dərələr, yamaclar göyərəndə uşaqların kefiydi... Top-top, gizlənqac oynayırdılar, sünbülqıranı qabaqlarına qatıb qovurdular. Onların uzaqdan gələn sevincək səslərini eşidəndə adama ləzzət verirdi.

Amma yay hər şeyi alt-üst eləyirdi. Bu dözülməz isti bir yerdə qərar tuta bilməyən uşaqları lap üzüb əldən salmışdı. Onlar özlərini evin kölgəsinə verib ancaq qatarlar keçəndən-keçənə boylanıb baxırdılar. Uşaqların yeganə məşğuliyyəti bu idi – sayırdılar hansı tərəfə neçə qatar keçdi, neçəsi yük qatarydı, neçəsi sərnəşin... Rəzvezddən keçən sərnəşin qatarları sürətlərini azaldanda uşaqlara elə gəlirdi ki, bu qatar dayanacaq, onlar əlləriylə gözlərini gündən kölgələyib tövşüyə-tövşüyə qatarın dalınca götürülür, ola bilsin, sadətil bir ümidlə düşünürdülər ki, bəlkə, qatara minib bu cəhənnəm istisindən canlarını qurtara bilələr. Boranlı uşaqlarının o qatarların dalınca necə qibtə, necə dərin həsrətlə baxdıqlarını görəndə adamın ürəyi şan-şam olurdu. Qapı-pəncərələri taybatay açılmış vaqonlardakı sərnəşinlər boğanaqdan, üfunətdən və milçək əlindən cana gəlsələr də, hər halda, ümidliydilər ki, iki gündən sonra sərin sulu çaylara, yaşıl meşəli yerlərə çatacaqlar.

Bütün böyüklər, atalar, analar uşaqların dərdindəydilər, amma Abutalıbın nələr çəkdiyini Zərifədən başqa birçə Yedigey başa düşürdü. Elə Zərifəylə də bu barədə ilk söhbətləri o vaxt oldu. O söhbətdə bu iki nəfərin taleyilə əlaqədar bəzi başqa cəhətlər də aşkara çıxdı.

Həmin gün onlar xətdə işləyirdilər, yolun çinqilini təzələyirdilər. Çinqili səpələyir, rels və şpalların altında boşalmış yerləri çinqilla doldurur, qatarların lərzəsindən süzülməyə başlayan köbəri bərkidirdilər. Gələn qatarları buraxmaq üçün işi fasiləylə görməli olurdular. Belə istidə bu qurtarmaq bilməyən, üzüntülü bir iş idi. Günortaya yaxınlaşanda Abutalıb boşalmış bidonu götürüb, özü demişkən, sisterndən isti su gətirməyə getdi, dedi, həm də bir görüm uşaqlar neyləyir.

O, günün istisinə fikir vermir, yeyin yeriyirdi. Öz halında deyildi, canı uşaqların yanında idi. Günəşin təsirindən soluxub-saralmış maykası sümükləri çıxmış arıq çiyinlərindən asılı qalmışdı, başında da eləcə soluxmuş həsir papaq vardı, şalvarı arıq belində amanata bənddi, ayaqqabıları da bağsız... O heç nəyə fikir vermədən çəkmələrini şpallarda tappıldada-tappıldada gedirdi. Arxadan qatar yaxınlaşanda heç dönüb baxmadı.

– Ey, Abutalıb, yoldan çıx! Karsan, nədir? – Yedigey qışqırdı.

Amma o eşitmədi. Yalnız parovoz fit verəndən sonra köbərlə aşağı endi, onda da heç ötür-keçən qatara baxmadı. Maşinistin onu yumruğu ilə hədələdiyini də görmədi.

Onun davada, əsirlikdə olanda saçı ağarmışdı, söz yox ki, onda cavandı, ondoquzyaşlı kiçik leytenant olanda cəbhəyə getmişdi. Amma o yay saçı ağarmağa başlamışdı. Saçlarına Sarı-Özək dəni düşürdü... Özü də sıx, uzun və cod saçları yaman tez ağarırdı – gah orada, gah da burada ağ tüklər görünürdü, illah ki, gicgahlarında. Yaxşı zamanə olsaydı, yaman gözəl və görkəmli kişi olardı. Geniş alınlı, qartalburun, xirtəkli, möhkəm dodaqlı, badamıgözlü bir kişiydi, elə boy-buxunu da özünə yarasırdı. Hər dəfə Zərifə acı-acı zarafatla deyirdi: “Bəxtin gətirməyib, Abu, sən, gərək, səhnədə Otello rolunu oynayıydın”. Abutalıb da gülümsünüb deyirdi: “Onda, gərək, axmaqlıq eləyib səni boğaydım, onu istəyirsən?”

Abutalıbın arxadan gələn qatara elə ləng reaksiya verməsi Yedigeyi yaman narahat etmişdi. O, bir növ tənə-danlaqla Zərifəyə dedi:

– Sən onu başa sal, elə niyə eləyir? Maşinist cavabdeh deyil buna, yolla getmək qadağandır. İş bunda deyil, axı niyə, gərək, özünü xataya salsın?

Zərifə köksünü ötürüb, gündən yanib qaralmış, pörtmüş sifətinin tərini sildi.

– Ondan çox nigaranam.

– Necə ki?

– Qorxuram, Yedigey. Səndən nə gizlədim. Uşaqlar üçün, elə mənim üçün də yaman fikir çəkir. Axı ora gedəndə qohumlarımin üzünə ağ oldum. Böyük qardaşım özündən çıxıb qışqırırdı: “Ömrün boyu peşmançılıq çəkəcəksən, ağılsız! Sən ələ getmirsən, bədbəxtliyin dalınca gedirsən, uşaqların da bədbəxt olacaq, uşaqlarının uşaqları da hələ doğulmamışdan bədbəxtliyə məhkumdurlar. Sənin o sevgilinin başı üstündədirsə, evlənməli yox, gedib özünü asmalıdır. Bu, onun üçün ən yaxşı çıxış yoludur!” Amma biz öz bildiyimiz kimi elədik. Ümidliydik ki, müharibə qurtarıb, daha bundan sonra nə ölü-dirli haqq-hesabı? Hamıdan kənar gəzirdik – onunkulardan da, mənimkilərdən də. Axırda, inanırsanmı, qardaşım özü götürüb yazıb ki, vaxtında mənə xəbərdarlıq eləyib, deyib ki, evlənməyimizin əleyhinədir. Yazıb ki, mənimlə heç bir əlaqəsi-filanı yoxdur, onda qalmışdı uzun müddət xaricdə olmuş Abutalıb Kuttubayov kimi adam olsun. Bundan sonra hər şey təzədən başladı. Hara getdiksə, ağzımızdan vurub qaytardılar, axırı gəlib çıxdıq bura, daha buradan oyanası yoxdur.

O susub xırdalanmış çinqılı gücü gəldikcə şpalların altına doldurmağa başladı. İrəlidə yenə yaxınlaşan qatar göründü. Onlar xəbəri, kürəyi də özləriylə götürüb yoldan çıxdılar. Yedigey hiss edirdi ki, belə vəziyyətdə olan adamlara kömək əli uzatmalıdır. Ancaq onun əlindən nə gələrdi, məsələnin kökü Sarı-Özəkdən çox uzaqdaydı.

– Biz neçə vaxtdır, burada olur-uq. Siz də alışarsız, öyrəşərsiz. Çarə nədir, yaşamaq lazımdır, – deyə onun üzünə baxıb fikirləşdi: “Hə-ə-ə, Sarı-Özəyin çorəyi acıdır. Qışda gələndə sifətin ağappaqdı, indi gör nə rəngə düşüb, torpaq kimidir, – deyə o, Zərifənin gözgörəti solan gözəlliyini görüb təəssüfləndi. – Hani o saçlar, solub yandı, kirpiklərini də gün yandırıb. Dodaqlar parlaq-partlaq. Lap əldən gedib. Belə şeyi harada görüb! Amma heç özünü sındırmır. Neyləsin, hara getsin – iki balası var. Hər halda, afərin sənə arvad...”

Yedigey belə fikirləşən vaxt növbəti qatar odlu avtomat atəşi kimi havanın qızmar hənirini təlatümə gətirib taqılıltı

ilə ötüb keçdi. Onlar işi davam elətdirmək üçün yenidən iş alətlərini darta-darta yola qayıtdılar.

– Bura bax, Zərifə, – deyə Yedigey real vəziyyətlə barışdırmaq üçün ona ürək-dirək verməyə başladı. Sözümlə yox, bura uşaqlar üçün ağır yerdir. Elə öz uşaqlarına baxanda da ürəyimdən qara qanlar axıb gedir. Axı həmişə belə isti olmayacaq ki! Çəkiləcək. Bir də yaxşı fikirləşsən, siz Sarı-Özəkdə təklə deyilsiniz ki, yanınızda adamlar var, bəd ayaqda biz varıq. İndi çarə nədir, işdir gəlib başınıza.

– Elə mən də bunu deyirəm ona, Yedige. Çalışıram ki, ağzımdan artıq bir söz çıxmasın. Məgər bilmirəm o nə çəkir?

– Lap yaxşı da eləyirsən. Mən sənə elə bunu demək istəyirdim, Zərifə. Fərsət gözləyirdim. Özün hər şeyi mənədən yaxşı bilirsən. Sözdür, ağzımdan çıxdı. Bağışla.

– Elə olur ki, adam lap cana gəlir. Adamın lap özünə yazığı gəlir, ona da, uşaqlara ondan da çox... Onun nə təqsiri var, di gəl bura gəlməyimizdə özünü təqsirkar bilir. Öləndən də heç nə gəlmir. Əlbəttə, bizim yerlərin, Ala-Tau dağlarının havası tamam başqadır, elə həyat da həmçinin. Heç olmasa, yaydasa da uşaqları ora göndərə bilərdik. Ancaq kimin yanına göndərək? Qocalar yox, dünyadan tez köçüblər. Qardaşlarım, bacılarım, qohumlarım... Adam onları da təqsirləndirə bilmir, axı nəylərinə görə! Əvvəllər də yaxın durmurdular, indi daha betər. Nələrinə görə bizim uşaqlar? Üzə vurmasaq da, qorxuruq, qorxuruq ömrümüzün axınına can ilişib qalaq burada. Görürəm, onun nələr çəkdiyini görürəm... Qabaqda bizi nələr gözlədiyini bir Allah bilir...

Onlar ağır fikir içində susdular. Daha bir də bu söhbətə qayıtmadılar. İşləyirdilər, lazım olanda çəkilib qatarları buraxır, yenə işlərini davam etdirirdilər. Çarələri nə idi? Onların bu ağır vəziyyətində bu adamları necə ovundurmaq olardı? “Əl açib dilənməyəcəklər ki, – Yedigey fikirləşirdi, – ikisi də işləyib birtəhər dolanarlar. Belə baxanda, guya, heç kəs onları burada dustaq eləməyib, di gəl ki, çıxış yolları yoxdur. Nə sabah, nə də o biri gün...”

Yedigey bir tərəfdən də özünə təəccüb eləyirdi, elə ağrıyıb-acıyırdı ki, elə bil, onların başına gələn işlərin onun özünə dəxli vardı. Axı bu adamlar onun nəyi idi? Axı o, özünə deyə bilirdi ki, bu, sənin ağılı kəsən şey deyil, sənə nə

qalıb? Bir də sən kimsən ki, haqqın olmayan işlərə baş qoçursan, haqq-hesab aparırsan? Zəhmətkeşin, çöllünün birisən, dünyada sən kimilərin sayı-hesabı yox, sənmi qəzəblənməlisən, sənmi hirsələnəlməlisən, həyatda nəyin ədalətli, nəyin ədalətsiz olduğu barədə sənmi öz vicdanını narahat eləməlisən? Axı bu işlərin başında duranlar, yəqin ki, sən Boranlı Yedigeydən çox bilirlər. Sən bu Sarı-Özəkdə bildiklərin hara, onların orada bildikləri hara!.. Axı sən nə dərdinə qalıb? Di gəl ki, nə qədər eləyirdi sakit ola bilmirdi ki, bilmirdi. Özü də, nədənsə, hamıdan çox Zərifəyə ürəyi yanırdı. Onun sədaqəti, dözümlü, çətinliklərə sinə gər-məyi onu həm təəccübləndirir, həm də valeh edirdi. O, tufan vaxtı qanadlarını gərüb yuvasını qoruyub saxlamağa can atan quşu xatırladırdı. Bir başqası onun yerində olsaydı, ağlayıb-ağlayıb soyuyar, gedib qohumlarına baş əyər. Amma o, müharibədə olub-keçənlər üçün əriylə bərabər cavabdehlik eləyirdi. Hər şeyin ziddinə, Yedigeyi də hər şeydən çox narahat edən bax, bu vəziyyət idi, axı, əslinə qalsa, nə onun ərinə, nə də uşaqlarına köməyi dəyə bilərdi...

Sonralar elə vaxtlar olurdu ki, bu ailənin Boranlıya gəlməsinə təsadüf eləyirdi. Axı bu dərd-azar onun nəyinə lazımdı? Bilməsəydi, görməsəydi, əvvəllərdə olduğu kimi, sağ-salamat dolanardı...

VI

Günün ikinci yarısında Sakit okeanda, Aleut adalarının cənubunda dalgalar hərəkətə gəlməyə başladı. Amerikanın düzənliklərindən başlayan cənub-şərq küləyi yavaş-yavaş güclənirdi. Göz işlədikcə uzanan ənginlikdə su qəlyana gələntək ağır-ağır çalxalanır, dağ kimi dalgaları silsilə ilə yan-yana düzürdü. Bu göstərirdi ki, fırtına başlamasa da, hər halda, dəniz hələ çox dalğalanacaq.

Açıq okeandakı belə dalğaların “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi üçün qorxusu yox idi. Başqa bir vaxt olsaydı, heç vəziyyətini dəyişmək cəhdində də olmazdı. Lakin yuxarı dairələrlə məsləhətləşəndən sonra təcili surətdə geri qayıdan xüsusi səlahiyyətli komissiyaların mindiyi təyyarələr gəmiyə enməli olduğu üçün təyyarədaşıyan gəmi yan çalxamanı

azaltmaq məqsədilə üzü küləyə durmaq qərarına gəldi. Hər şey normal qurtardı. Əvvəlcə San-Fransiskodan gələn, onun dalınca da Vladivostokdan qayıdan təyyarə gəmiyə endi.

Komissiyalar tam heyətdə qayıtmışdılar, hər iki heyət susur, əvvəlki kimi qayğılı görünürdü. On beş dəqiqədən sonra onlar stol başına toplaşib qapalı müşavirəyə başladılar. Komissiyalar işə başlayandan beş dəqiqə sonra Cazib Qalaktikasında olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlara göndərmək üçün "Paritet" stansiyasına şifrlənmiş təcili teleqram verildi: "Paritet" orbital stansiyasındakı 1-2 və 2-1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Günəş sistemindən kənarda olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar xəbərdar edilsinlər ki, heç bir hərəkət təşəbbüsündə olmasınlar. Ümumidərkəndən xüsusi göstəriş olanadək öz yerlərində qalsınlar".

Bundan sonra xüsusi səlahiyyətli komissiyalar, bir dəqiqə də itirmədən, baş vermiş bu kosmik böhranın həlli üçün tərəflərin mövqə və təkliflərini bildirməyə başladılar...

Təyyarədəşyan "Konvensiya" gəmisi Sakit okeanın sonsuz dalgaları arasında dayanmışdı. Heç kəsin xəbəri yoxdu ki, bu vaxt gəminin bortunda planetin global taleyi həll olunurdu...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinviç meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Ana-Beyit qəbiristanlığına hələ ikisaatlıq yol vardı. Dəfn qafiləsi çöldə eyni qaydayla hərəkətdəydi. Boranlı Yedigey Qaranərin üstündə qabaqda yol göstərirdi. Onun Qaranəri yenə də yorulmaq bilmədən dəstənin başında löhrəm yerisindən qalmırdı, dəvənin dalınca yedekli traktor gəlirdi, mərhum Qazanqapın qızı Ayzadənin əri yenə qayınatasının cənəzəsi yanında, tək-tənha oturmuşdu, lap daldan da "Belarus" ekskavatoru gəlirdi. Döşlü-boğazlı

Culbarsa böyürdən qaçırdı – o gah irəli keçir, gah geri qalır, gah da mühüm bir işi varmış kimi ayaq saxlayırdı.

Günəş dikəldikcə yangınını artırır. Daha yolun azı qalmışdı, amma qurtarmaq bilməyən Sarı-Özək, bir dikdiri aşib o biri dikdirə çatınca onların qarşısında üfüqlərə qədər uzanan təzə düzənlər açıldı. Çölün-düzənin ucu-bucağı görünmürdü. Bir vaxtlar bu yerlərdə, demək olar ki, Sarı-Özəyi başdan-başa tutub zəbt eləmiş bədnam yadellilər – juanjuanlar yaşayırmışlar. Buralarda başqa köçəri xalqlar olduğu üçün onlarla juanjuanlar arasında həmişə otlaq və quyular üstündə dava düşərmiş. Gah bir tərəf üstələyərmiş, gah da o biri tərəf. Ancaq məğlublar da, qaliblər də elə bu yerlərdə qalarmışlar, intəhası, biri bir az sıxılıb çəkilər, o birisi isə ərazisini genişləndirərmiş. Yelizarov deyirdi ki, Sarı-Özək bir yaşayış ərazisi kimi bu mübarizəyə dəyərmiş. O vaxtlar yaz-payız bu yerlərdə yağış çox olarmış. Mal-davar üçün kefin istəyən qədər ot varmış. Onda tacirlər – sövdəgərlər buralara toplaşib hərərac bazarı düzəldərmişlər. Amma sonralar, guya, iqlim kəskin surətdə dəyişib – quraqlıq düşüb, quyuların suyu kəsilib. Bu səbəbdən də Sarı-Özəyə yığışan xalqlar – qəbilələr pərən-pərən düşüb, hərəsi bir tərəfə köçüb gedib, juanjuanlarsa yer üzündən tamam silinib-süpürülüb, yox olub gediblər. Deyilənlərə görə, üz tutublar Edil tərəfə – onda Volqa belə adlanırmış, elə Edilin sahillərində də məhv olub, itib-batıblar. Nə haradan gəldiklərini bilən olub, nə harada itdiklərini. Deyilənə görə, onlar lənətə gəliblər – qışda köçlə-köməclə Edili keçəndə buz yanılıb, hamısı oğullu-uşaq, mallı-davarlı gediblər buzun altına...

Sarı-Özəyin köklü sakinləri olan qazaxlar o vəziyyətdə doğma yerlərini tərk etməyib, təzə quyulardan su çıxara bildikləri yerlərdə məskən salıblar... Amma onu da demək lazımdır ki, Sarı-Özəkdə ən gür dirçəliş günləri müharibədən sonrakı illərdə başlandı. Xüsusi su daşıyan avtomobillər gətirildi. Sürücü bu yerlərə bələd olanda bircə maşın bəs eləyirdi ki, bir gün ərzində bir neçə qoyun, mal yatağına su çatdırılsın. Sarı-Özək otlaqlarını icarəyə götürən qonşu vilayətlərin kolxoz və sovxozları artıq bu yerlərdə otlaqlarda bəslənən sürülər üçün daimi yataq bazaları düzəltmək fikirindəydilər. Haqq-hesaba vurub, ölçüb-biçirdilər ki, görsünlər, bu yataqlar onlara neçəyə başa gələcək. Elə bir

tərəfdən yaxşı olub ki, tələsməyiblər. Ana-Beyitin yaxınlığında yavaş-yavaş, altdan-altndan adsız bir şəhər əmələ gəlmişdi – Poçt qutusu... Elə belə də deyirdilər – Poçt qutusunda almasıq, Poçt qutusunda gördük. Poçt qutusu böyüyüb genişləndi. Təzə asfalt yol onu bir tərəfdən kosmodromla, bir tərəfdən də dəmir yolu ilə birləşdirirdi. Sarı-Özək çöllərinin sənayeləşdirilməsi məsələsi də elə bundan başlamışdı. Keçmişdən burada əsər-ələmət olaraq Ekiz-Təpə adlanan bir cüt dəvə donqarı kimi ucalan qoşa təpələrin yamacındakı Ana-Beyit qəbiristanlığı idi.

Bu qəbiristanlıq bütün Sarı-Özəkdə ən müqəddəs yer sayılırdı. Keçmişlərdə adamlar bəzən ölümlərini burada dəfn etmək üçün elə uzaq yerlərdən gəlirmişlər ki, çöldə gecələməli olmuşlar. Əvəzində, Ana-Beyitdə dəfn edilənlərin xələfləri nəsilbənəsil fəxr eləyirdilər ki, əcdadlarına belə hörmət göstəriblər. Burada çox ömür sürmüş, gün görmüş, ağıl-mərifət sahibi olanları, diliylə, əməliylə gözəl bir insan kimi ad qazanmış olanları, xalq arasında anılıb-sanılan hörmətli adamları basdırırdılar. Yelizarovun bilmədiyi şey yox idi, o deyirdi ki, Ana-Beyit Sarı-Özək panteonudur.

Həmin gün köpəyin müşayiət elədiyi bu qəribə dəvəli-tractorlu dəfn qafiləsi Boranlı dəmiryol rayezdindən bura yaxınlaşırdı...

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. Əvvəl-başdan rəvayət onunla başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjuanlar əsir tutduqları düşmən döyüşçüləriylə çox amansız rəftar eləyirmişlər. İmkanları olanda əsiri qonşu ölkələrə qul satarmışlar, bu, əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunurmuş, çünki ümid yeri qalırdı, kim bilir, bəlkə, elə bir imkanı oldu ki, qaçıb vətənə qayıtdı... Juanjuanların özləri üçün qul saxladığıları əsirləri isə dəhşətli tale gözləyirdi. Onlar öz qurbanlarının başına zif keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox eləyirmişlər. Bu işi, adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırıxmışlar, tükləri bir-bir dibinəcən təmizləyirmişlər. Baş qırıxıb qurtaranacan juanjuanların təcrübəli sallaqları lap yaxınlıqda qart bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun dərisindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölüb, buğlana-buğlana başı qırıxmış əsirlərin başına keçir-

irmişlər, dərinin çəkilməyiylə saqqız kimi yapışmağı bir olmuş – bir növ indiki üzgüçülük papaqları kimi. Başa zifi belə keçirmişlər. Başına belə iş gətirilən adam ya işgəncələrə dözməyib ölür, ya da ömür-billah yaddaşını itirib manqurt olmuş, yəni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş. Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs eləyirmiş. Zif salından sonra məhkumun boynuna taxta kündə keçirmişlər ki, başını yerə çatdırma bilməsin. Onların tükürpərdici nalələri boş yerə narahatlıq verməsin deyə, yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerlərə aparıb, əl-ayaqları bağlı, ac-susuz atarmışlar qızmar günün altına. İşgəncə bir neçə gün sürürmüş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözetçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohumlarından, əqrəbalarından gəlib onları xilas eləmək fikrinə düşsələr, qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünür. Sonralar bir nəfərin manqurt olması xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda onun ən yaxın qohumları belə onu xilas eləmək, ya satın alıb qurtarmaq istəmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq idi. Rəvayətdə Nayman-Ana kimi tanınan birçə nayman qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib. Sarı-Özək əfsanəsində də elə bu barədə danışılır. Qəbiristanlığın adı da bununla əlaqədardır – Ana-Beyit, yəni Ana məskəni.

San-Özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı manqurt-dan biri, ya ikisi sağ qalır. Onların ölümünə bais aclıq, ya susuzluq olmuş, onların axırına çıxan gün altında quruyub manqurtun başında get-gedə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzabları. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zif qulun qırıxıq başını dəmir məngənə kimi sıxırdı. Əzaba məruz qalan bu yazıqların tükləri ikinci gün uzanmağa başlayırdı. Asiylərin düz və cod tükü bəzən dəvənin xam dərisinə bitir, çox vaxtsa yol tapa bilmir, qayıdıb təzədən manqurtun dərisinə girərək onun əzabını daha da artırırdı. Bu sonuncu işgəncə vaxtı məzlumların şüuru lap pozulmuş. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlayarmışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini salamat tapanda belə hesab eləyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su

verir, qandal kündəsini açır, bir az qulluq eləyib gücə gətirir, ayağa qaldırırdılar. O, yaddaşını itirib dönüb olurdu qul manqurt, buna görə də adi sağlam qullara nisbətən birə-on artıq qiymətləndirilirdi. Hətta belə bir qayda varmış – öz aralarında vuruşma-zad düşəndə manqurt öldürülərsə, öz həmlə-qəbilələrinə nisbətən üç dəfə artıq ödəniş olunmalıymış.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsil-dən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlayıb yadına sala bilmirmiş, qərəz ki, manqurt özünü insan kimi dərk edə bilmirmiş. Öz məniyindən məhrum edilmiş manqurtun təsərrüfatçılıq cəhətdən bir çox üstünlükləri varmış. O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməmiş. Hər bir quldar üçün ən qorxulu şey qulların üsyanıdır. Bu bərdə manqurt yeganə istisna idi ki, üsyan və ya itaətsizlik xəyalından da keçmirdi. Onda belə həvəs, ehtiras yox idi. Buna görə də onu güdmək, keşikçi saxlamaq, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq it kimi bircə öz sahibini tanıyırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı. Bircə fikri-qaygısı vardısı, o da qarnını doyurmaqdı. Başqa dər-dəri yoxdu. Əvəzində, tapşırılan işi kor-koranə, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki küt dözümlə tələb eləyən cansız işlər buyurardılar. Uzaqlarda otlayan dəvələrə pasibanlıq eləyən manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz eləyirdi. Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalib işini görsün, özü də nə təklidən, nə də tənhalıqdan şikayət eləsin. Sahibinin əmri manqurt üçün hər şeydən artıqdır. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmamaq üçün kör-köhnə nimdəş pal-paltardan başqa heç nə istə-mirdi... Əsirin boynunu vurmaq, ya da onu qorxutmaq üçün hər cür başqa xəsarət yetirmək, onun yaddaşını pozmaq-dan, yəni son nəfəsinədək birgə olduğu, başqalarının vara bilmədiyi, özüylə qəbrə apardığı yeganə qazancının kök-lərini qoparmaqdan qat-qat asandır. Lakin öz mənihus tarixlərindən ən qəddar vəhşilik gətirib çıxarmış köçəri juanjuanlar insanın bu dəruni məğz-mənasına da qəsd eləmişdilər. Onlar qulların canlı yaddaşını almaq üçün yollar taparaq, insan təbiətinə elə bir zərbə vurmuşdular ki, bu ağılagələn və gəlməyən cinayətlərdən ən ağırı idi. Təsədüfi

deyil ki, manqurt olmuş oğlunu oxşayıb ağı deyəndə dərd və ümitsizlikdən ağlını itirmək dərəcəsinə çatan Nayman-Ana belə deyirdi: "Yaddaşını qoparanda, başın qoztək kəlbətinə salınanda, balam ey, o dəvənin dərisinə gün dəydikcə bucurqatək sıxılanda, balam ey, o görünməz çənbər sənin gözlərini qanlı yaşla dolduranda, balam ey, gözlərinin kökü qopub çanağından pırtlayanda, balam ey, Sarı-Özək istisinin tüstüverməz ocağında sən yananda, balam ey, bir damcı da düşmədi ki, dodağının közün basa, can bala, yer üzünə həyat verən günəşə sən küfr etdinmi, can bala, onda günə işıqların ən qarası söylədinmi, can bala?"

Ağrıların acısından haray salıb səhralara, balam ey, gecə-gündüz "Allah" deyib ah-fəğan eləyəndə, balam ey, boş göylərə üz tutub "imdad" deyib çağıranda, balam ey, cəsədinin ağrısından qursağında boğulanda, balam ey, üfunətə həşəratlar dolaşiban ağlın başdan aparanda, can bala, son gücünü toplayıb Allahına ağ oldunmu, can bala?"

Əzabların əzabından şikəst beyni toran salan, balam ey, keçənlərin xatirəsi yaddaşında solan zaman, balam ey, çapalaya-çapalaya öz ananı unudanda, balam ey, yay gün-ləri dağ döşündə oynadığın çayın səsi qulağında yoxa çıxıb batıranda, balam ey, öz adını, atan adın bərbad olmuş yad-daşından salanda, balam ey, baxıb sənə həya ilə gülüm-sünən o üzün, balam ey, qohum-qardaş, dost-yoldaşın pozulanda surəti, qarğıdınmi bu gün üçün səni doğan ana-ya, can bala?"

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, nə vaxt juanjuanlar köçəri Asiyanın cənub torpaqlarından sıxışdırılıb çıxarıldıqları üçün şimala yerləşməmiş uzun müddət Sarı-Özək çöllərini zəbt eləyib, ərazilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək məqsədilə qovğalar aparırdılar. İlk vaxtlarda basqınları gözlənilməz olduğundan çoxlu əsir tutmuşdular. O cümlədən də, xeyli arvad-uşaq da ələ keçirə bilmişdilər. Hamısını qova-qova aparıb qul eləmişdilər. Ancaq yadellilərin bu basqınına müqavimət get-gedə artırdı. Ölüm-dirim toqquşmaları başlanmışdı. Juanjuanların Sarı-Özəkdən getmək fikirləri yoxdu, əksinə, onlar çalışırdılar ki, heyvandarlıq üçün çox əlverişli olan bu geniş ərazidə kök salsınlar. Yerli

qəbilələr də bu itkiyə qatlaşmayıb, özlərinə borc bildilər ki, gec-tez qəsbkarları bu yerlərdən qovub çıxarsınlar. Hər nə isə, qazan qaynayır, toqquşmalar davam eləyirdi. İntəhası, bu üzücü qovğaların ara verdiyi vaxtlar da olurdu, araya sakitlik çökürdü.

Belə sakit günlərin birində Nayman torpaqlarına karvanlarla mal gətirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışılar ki, Sarı-Özək düzənlərindən keçəndə quyuların başında juanjuanlar tərəfindən, sən deyən, elə ciddi müqavimətə rast gəlməyiblər, bir də öləri bir şey danışılar ki, guya, çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü güdən cavan bir pasiban görüblər. Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtur. Baxan deyər ki, sağlam adamdır, heç kəsin ağına gəlməz ki, onun başına belə bir iş gətirilib. Yəqin, o da vaxtında söz deyib, söz anlayan bir oğlanmış, özü də lap cavan-cahil, bığ yeri təzə tərleyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki danışdıranda, elə bil, dünyaya təzə gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə anasının, juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, haradandır, kimlərdəndir, bilmir. Nə soruşursan dinmir, bircə "hə" bilir, bir də "yox", bir də ki qulaqlarınacan keçirdiyi papağından bərk-bərk tutub dayanır. Günah da olsa, adamlar şikəstliyə gülürlər. Bu söhbəti eləyəndə onlar gülə-gülə deyiblər ki, heç demə, dəvənin dərisi bəzən ömür-billah bitişib qalır manqurtun başında. Belə manqurt üçün ondan böyük cəza yoxdur ki, deyəsən, gəl başını buğa verib dərinə qoparda. Dəli aygır kimi şllaqlayıb-cırpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxarmır, elə papaqda da yatır... Sonra qonaqlar söhbətə yenə giriş qoyub deyiblər ki, manqurt sarsaq olsa da, işini yaxşı bilir – dəvələrinin otladığı yerdən karvan uzaqlaşmayınca onları gözdən yayınmağa qoymurdu. Gethagetdə sarbanlardan biri ona sataşmaq məqsədilə soruşub:

– Qabaqda yolumuz uzundur. Səndən kimə salam yetirək, hansı gözələ, hansı elə? De, utanma. Eşidirsən? Bəlkə, yaylıqdan-zaddan çatdıracaq?

Manqurt sarvana xeyli baxandan sonra deyib:

– Hər gün mən Aya baxıram, o da mənə, amma bir-birimizi eşitmirik... Orada adam oturub...

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürmüş. Demə, o arvad Nayman-Ana imiş... Sarı-Özək əfsanəsində o arvad bu adla tanınıb.

Gəlmə qonaqların yanında Nayman-Ana heç nəyi üzə vurmur, məsələni açıb-ağartmır. Fikir verən olmur ki, arvad bu xəbərdən necə halbahal oldu, sifəti necə ayazıdı. Əslində, ürəyindən keçirdi ki, sövdəgərlərdən o cavan manqurt haqqında təzə şeylər öyrənsin, di gəl ki, arvadın bu eşitdiyindən daha çox bilməyə ürəyi gəlmirmiş. Buna görə də yaralı quş kimi hiçqırtısını içində boğub, ürəyini parçalayan şübhələri içində basdırıb... Söhbət də səmtini dəyişib yavaş-yavaş ayrı məsələlərə keçir, bədbəxt manqurtun halına yanmaq kimin dərdinə idi, həyatda o qədər belə-belə işlər olur ki... Nayman-Ana ürəyindəki qorxunu, əlindəki əsməni üstələməyə çalışır, elə bil, içində çıxıran o quşu boğub səsinə kəsmək istəyir, bircə neçə vaxtlardan bəri ağarmış başının yeganə örtüyü olan qara yas yaylığını bir az da yendirib alına çəkir.

Bir azdan sövdəgərlər karvanını çəkib gedirlər. O gecə Nayman-Ana səhərəcən çimir vurmur, başa düşür ki, o manqurt – pasibanı Sarı-Özək çöllərində axtarıb tapmayınca, onun öz oğlu olmadığını bilməyincə rahatlıq tapmayacaq. Çoxdan bəri ürəyində gizləyib saxladığı üzücü, qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı – oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?... Ana əziyyətə, bu aramsız qorxuya, bu dözülməz ağrıya, şübhələrə dözmək-dənsə, razı olardı ki, oğlunu bir yox, lap iki dəfə basdırırsın...

Onun oğlu Sarı-Özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Şəhidləri döyüş meydanında buraxmaq adətə xilaf olan şeydi. Qohum-qəbiləsinin adamları onun meyitini mütləq gətirməliydilər. Amma bunu eləyə bilməmişdilər. O böyük döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sinələşəndə çoxları görüblər ki, onun oğlu yxılıb atın boynuna, döyüşün hay-həşirindən hürkən qızgın at götürüb onu aradan, oğlan duruş gətirə bilməyib yxılıb, bir ayağı ilişib üzəngiyə, atın böyründə asılı qalıb, at bundan daha da hürküb götürülüb, oğlanın cansız cəsədini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən, at düşmənin tərəfə

qaçıb. Həminin qatıldığı qızgın, qanlı döyüşə baxmayaraq, həmçəbilələrindən ikisi çapır atın dalınca ki, tutub oğlanın ölüsünü götürsünlər. Amma dərədə pusquya durmuş hörüklü juanjuanlardan iki atlı bağıra-bağıra çapıb onların yolunu kəsirlər. Naymanlardan biri elə o dəqiqə oxlanıb öldürülür, o biri də ağır yaralı halda atını döndərüb birtəhər yetirir özünkülərə, orada da atdan dəyir yerə. Bu hadisə naymanları juanjuanların pusquya durmuş dəstəsindən xəbərdar elədi, düşmənin bu dəstəsi həlledici məqamda cinahdan zərbə endirməliydi. Naymanlar yenidən hücumə keçmək üçün səflərini düzəltmək məqsədilə geri çəkilməli olurlar. Şübhəsiz, bu ayaqda Nayman-Ananın cavan oğlunun başına nələr gəldiyi heç kəsin yadına düşməmişdi... Özünü öz adamlarının yanına çatdırıb bilən o yaralı döyüşçü sonralar danışdı ki, onlar oğlanın dalınca çapanda at onu sürüyə-sürüyə qaçıb gözədən itdi...

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gəzib axtardılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmadı. Nə meyitini tapdılar, nə atını, nə də silahını, yarağını, nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kimdə şəkk-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə, bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölərdi. Cavan həmçəbilələrinin kimsəsiz Sarı-Özək düzənlərində bu müsibəti hamıya yer eləmişdi. Meyitin tapılmaması, ağlayıb-oxsayıb dəfn olunmaması qəbilə üçün böyük rüsvayçılıq sayılırdı. Nayman-Ananın başına toplaşmış arvadlar ağı deyə-deyə ərlərini məzəmmət eləyirdilər:

– Quzğunların payı oldu, çaqqallar didib-tökdü, papa-ğıniz yerə girsən, a kişilər!..

O gündən Nayman-Ana üçün bu bomboş dünyada bomboş günlər başladı. O başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası, oğlunun meyitinin döyüş meydanında atılıb qalması, basdırılmamağı ona rahatlıq vermirdi. Ucu-bucağı görünməyən acı fikirlər ana ürəyini şan-şan eləyirdi. Dərdini də tökməyə bir adam qalmamışdı ki, ürəyini boşaldıb təskinlik tapsın, üz tutmağa Allahdan başqa bir kimsəsi yoxdu...

Bu qara fikirləri özündən rədd etmək üçün oğlunun öldüyünə, gərək, öz gözləriylə görüb inanaydı. Bundan sonra taleyin hökmünə kim nə deyə bilərdi? Ona hər şeydən çox

şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxmağı idi. At ölməmişdi, at ürəküb qaçmışdı. Bütün ılxı atları kimi, o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölünü sürüyə-sürüyə öz ılxısına qatmalı idi. Onda nə qədər dəhşətli olsa da, atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünün üstə ağlayar, ulam-ulam ulayar, üz-gözünü cırıb öz qara gününə elə sözlər deyərdi ki, məcaz başa düşürsə, Allahın özünün də dözümlü çatmazdı. Əvəzində, ürəyindəki bütün şübhələri birdəfəlik çıxardıb atardı, ölümünə də soyuq dərrakəylə hazırlaşardı, hər saat, hər dəqiqə hazır gözləyərdi, ömrünü uzatmağı, dünyadan yapışib qalmağı heç ağılına da gətirməzdi. Ancaq nə fayda ki, nə oğlunun meyiti tapıldı, nə də at qayıtdı. Ana qəlbini şübhələr xırpalasa da, qəbilə camaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı, çünki zaman keçdikcə hər şey silinir, unudulub gedir... Bircə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi. Fikirləri elə eyni çevrədə cərəyan eləyirdi. Atın başına nə gəlib, yəhər-əsbab nə oldu, yar-yarağı hara itdi? Heç olmasa, bu əlamətlərə görə oğlunun taleyini, bəlkə, öyrənə biləydi! Axı ola da bilər ki, çapıb əldən düşəndən sonra juanjuanlar onu Sarı-Özəyin bir yerində tutub ələ keçirə biliblər. Yəhər-yüyenli əlavə bir at da pis qənimət deyil. Bəs onda juanjuanlar onun üzəngiyə ilişib sürünə-sürünə qalan oğlunun meyitini, görəsən, neyləyiblər? Basdırıblar, yoxsa qoyublar elə çölün düzündə heyvanlara yem olsun? Birdən, bəlkə, diriymiş o, bəlkə, Allahın işidir, ona ölüm verməyib? Görəsən, onu öldürüb əzablarına son veriblər, ya çölün düzündə atıblar ki, orada canı çıxsın, bəlkə...

Şübhələrin sonu-sonucu yox idi. O, gəlmə sövdəgərlərin heç birinin ağılına gəlməzdi ki, çay məclisində Sarı-Özəkdə rast gəldikləri o cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovrulan ürəyinə təzə bir qığılımcı salacaq. Qorxulu hissələrdən onun ürəyi bumbuz kəsilmişdi. Həmin manqurtun onun itmiş oğlu olacağı fikri artır, güclənir, get-gedə qətiləşərək onun bütün qəlbinə və şüuruna hakim kəsildi. Ana başa düşdü ki, ta o manqurtu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını bilməyincə sakitlik tapmayacaq.

Naymanların yaylaqları olan yarımqudu dağ ətəklərində bir neçə daşlı-çınqıllı çay axırdı. Nayman-Ana gecə səhərəcən oturub çayın şırıltısına qulaq asdı. Onun təlatümlü ruhuylla heç bir uyğunluq olmayan su, görəsən, ona nələr

deyib, nədən danışmışdı? Sakitləşib-sərinləmək istəyindəymiş, yəqin...

Kimsəsiz, dilsiz-ağızsız Sarı-Özək çöllərinə yola düşməzdən axar suyu dinləmək, ondan doyum-doyum içmək arzusundaymış o... Sarı-Özək çöllərinə tək getməyin nə qədər qorxulu olduğunu ana bilsə də, sirrini heç kimə faş etmək istəmirdi. Onun nələr çekdiyini başa düşən olmayacaqdı. Hətta ən doğma adamlar da onu məzəmmət edəcəkdilər. Çoxdan tələf olmuş oğlunun dalınca təzədən düşməyin yeridirmi? Əgər təsadüfən sağ qalıbsa, onu manqurt eləyib-lərsə, nəyə lazım bir də ürəyinə dağ çəkəsən, bir halda ki, manqurt vaxtilə adam olanın ancaq cildi, müqəvvasıdır...

Həmin gecə yola çıxmaq ərafəsində bir neçə dəfə yurddan bayıra çıxmışdı. Fikrini qətiləşdirmək üçün uzun-uzadı baxıb ətrafa qulaq verirdi. Gecəyanısı Ay buludsuz səmada lap zilə çəkilib yeri rəvan, solğun süd rənginə boyamışdı. Orada-burada, təpələrin döşündə salınmış ağ yurdlar çayın qırağında gecələməyə qonmuş iri ağ quş dəstələrinə bənzəyirdi. Aul tərəfdən qoyun-quzu ağıllarının yerləşdiyi, bir az o yana ılxıların otladığı çökəkliklər tərəfdən it səsi, adam həniri gəlirdi. Amma Nayman-Anaya hər şeydən çox təsir eləyən aulun yaxın tərəfindəki ağılların yanında oyaq qalan qızların nəğmə ilə səsləşməsiydi. Elə özü də vaxtilə bu mahnılardan oxumuşdu... Onu bura gəlin gətirəndən hər il yayda bu yerlərə köçərdilər. Ömrü buralarda keçmişdi: ailələri böyük olanda, burada dörd yurd qurardılar – birini mətbəx üçün, birini qonaq üçün, ikisini də özləri qalmaq üçün, sonrakı illər də yadındadır, juanjuanların basqınının sonra yurdların biri qalmışdı...

İndi o da bu tənha yurdu tərk eləyirdi... Hələ axşamdan yol tədarüki görmüşdü. Yemək və su ehtiyatı götürmüşdü. Suyu lap çox eləmişdi. İki tuluq doldurmuşdu ki, birdən Sarı-Özək yerlərində quyu tapmaq vaxt istər... Axşamdan Ağmayanı alıqlayıb yurdların yaxınlığında bağlamışdı. Bu maya dəvə onun həm yoldaşı, həm də ümidiydi. Ağmayanın gücünə, yerişinə arxalanmasaydı, Sarı-Özəyin əldən-ayaqdan uzaq yerlərinə baş vurardım! İki qarın doğandan sonra o il Ağmaya qısır qalmışdı. Arqaz, uzunpaça, ağır yük və qocalıqdan yastılanıb yayılmış, yumru, möhkəm kündəli, möhkəm qoşadonqarlı, arıq əzələli boynu üzərində ucalan

qəşəng biçimli başı, yeriş vaxtı havanı ciyərinə çəkən kəpənək qanadları kimi titrək və yüngül pərəli Ağmaya bir sürü dəvəyə dəyərdi. Ömrünün gümrah çağında belə yüyürək dəvəyə sürüdə böyüyüb boya dolmuş onlarca cavan dəvə verirdilər ki, belə mayadan nəsil artırınsınlar. Bu qızıl maya Nayman-Ananın olan-qalanıydı, keçmiş var-dövlətindən bircə bu dəvə qalmışdı. Qalan nə vardisa – hamısı əl çirki kimi yuyulub getmişdi. Borclar, şəhidlərin qırxına, ilinə verilən ehşanlar... Dalağı sancdığı üçün, dözülməz qüssə-kədər içində axtarmağa getdiyi oğlunun bu yaxınlarda axırını ehşanı verilmişdi. Xeyli adam yığılmışdı – ətraf mahalın bütün naymanları axışib gəlmişdi.

Sübh açılarda Nayman-Ana yurddan yola hazır çıxdı. Kandanı adlayıb qapıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tərk etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Hələ keçmiş gözəlliyini itirməmiş, qəddi-qamətini saxlayan Nayman-Ana uzaq səfərə çıxdığı üçün qayda-qanunla qurşaqlanmışdı. Çaxçurun üstündən uzunboğaz çəkmələr geymişdi, paltar üstədən arxalıq, çiynində də gen, sallanan örtük vardı. Başına da ağ dolayıb uclarını boynunun dalında düyünləmişdi. Ana gecə fikirlərində belə qərara gəlmişdi. "İndi ki oğlulla görüşə hazırlaşır, daha matəm libası nəyə lazım?!" Arzu-kamına çatmasa, başına həmişə qara bağlaya bilər. Səhərin ala-toranı ananın ağ birçəklərini və sifətindəki dərin kədər əlamətini gizlədirdi – kədərli alnında dərin cığırılar salmış qırışlar bilinmirdi. O anda gözləri doldu, dərin bir ah çekdi. Heç ağılına gəlmədimi ki, belə-belə günlər görəcək! Sonra özünü ələ aldı, duanın birinci sözlərini pıçıldadı: "Lailahəilallah" (Allahdan başqa ilahi yoxdur) və qəti addımlarla dəvəyə yaxınlaşdı, dizlərini qatlayıb hıxladı. Nayman-Ana əlindəki heybələri tələsik alıxdan aşırıb dəvəyə mindi, səsləyib onu dikəlttdi, dəvə qalxdıqca özüylə bərabər onu da əlyetməz hündürlüyə ucaltdı. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var...

Ona kənizlik eləyən qayın arvadından başqa Nayman-Ananın səfərə çıxdığından heç kimin xəbəri yox idi, qayın arvadı da dalbadal əsnəyir, çox da fikir vermirdi, başqa ötürən-filan yox idi. Nayman-Ana hələ dünəndən ona demişdi ki, öz törkünlərinin, yəni öz ana qohumlarının görüşünə gedir, oradan da yol-yoldaşı zəvvar olsa, qıpçaq torpaqlarındakı Yassəvi pirini ziyarətə gedəcək...

O, səhər tezdən çıxdı ki, sorğu-sual eləyib başağrısı verən olmasın. Auldan bir xeyli aralandıqdan sonra Nayman-Ana dəvənin ağzını çevirdi irəliddə hərəkətsiz bir boşluq kimi görünən Sarı-Özəyə...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən şərqə də gedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intahasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər yer Qrinvich meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

138 "Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisinin bortundan "Paritet" orbital stansiyasındakı nəzarətçi-kosmonavtlara bir şifrlənmiş radioqram da göndərildi. O radioqramda nəzarətçi-kosmonavtlara göstəriş verilirdi ki, Biridamərkin əmrini gözləsinlər və Günəşdənkenar Qalaktikada olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla əlaqəyə girib onların orbital stansiyaya qayıtmaq vaxtını müəyyən etməsinlər...

Okean dalgaları yarımfırtına gücündə çalxalanırdı. Təyyarədəşyan gəmi dalgalar üstündə əməlli-başlı yırğalanırdı. Sakit okeanın dalgaları bu nəhəng gəminin böyrünə dəyib şappıltı ilə köpüklənirdi. Günəş yenə də okeanı başına götürüb ağappaq eləmiş sonsuz dalgalar üzərində parıldayırdı. Külək də rəvan nəfəs kimi axıb gedirdi.

"Konvensiya" təyyarədəşyan gəmisində bütün xidmət bölmələri, o cümlədən, təyyarə bölməsi və dövlət mənafeyi təhlükəsizliyi bölməsi ayıq-sayıq, hazır vəziyyətdəydi.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsəq inləmə kimi bir səslə, ayaqlarını asta bir xışiltıyla yerə toxunduraraq ucsuz-bucaqsız Sarı-Özəyin çökək düzənliyinə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızmar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri dincəlirdilər... Səhər açılan kimi yenə də sövdəgərlərin nişan verdiyi yerə – Malakumdıçap yarğanının yaxınlığında böyük dəvə sürüsünü, manqurt pasibanı axtarırdılar. O, ikinci gün idi ki, juanjuanlara rast gələcə-

yindən ehtiyat eləyərək Malakumdıçapın yaxınlığında hər-lənirdi, amma nə qədər göz gəzdirdisə, nə qədər gəzib-axtarırdısa, çöldən-düzdən başqa bir şey görmürdü, hara baxırdı – gözaldadan ilğimli sərabdır... Bir dəfə gördüyünə aldanıb məscidli, qalalı bir şəhərin divarlarına tərəf getmişdi. Bəlkə, oğlu bu şəhərin qul bazarındadır? Onda alardı oğlunu tərkinə, qovardı Ağmayanı, görüm, kim çata bilərdi arxadan?.. Səhrada halı ağırlaşdığı üçün gözüne belə şeylər görünürdü.

Söz yox, Sarı-Özəkdə axtarib adam tapmaq asan iş deyil, belə yerdə adam qum zərrəsi kimi bir şeydir, yox, əgər o, düzə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsünün yanında dırsa, gec-tez qıraqda otlayan dəvələrdən birini görəcək-sən, sonra da o biri dəvələri, axırda da gəlib çıxacaq-sən pasibanın izinə. Nayman-Ananın ümidi buna idi.

Hələlik heç yanda belə bir şey görə bilməmişdi. Artıq şübhələnməyə başlamışdı ki, bəlkə, dəvələrin otlaq yerini dəyişiblər, bəlkə, daha pis – juanjuanlar o dəvələri satılmaq üçün Xivə, Buxara bazarlarına göndəriblər. Belə olsa, o pasiban elə uzaq yerlərdən, görəsən, bir də buralara qayıdarmı?.. Ana qüssə və şübhələr içində aullarından yola düşəndə bircə arzusu vardı – oğlunu görə bilsin, qoy lap manqurt olsun, qoy yaddaşı olmasın, qoy ağılı bir şey kəsməsin, tək onun oğlu olsun, tək canı sağ, salamat olsun... Məgər, bu azdır! Amma Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə, bu yaxınlarda buradan karvanla keçmiş sövdəgərlərin dediyi pasibanın ola biləcəyi yerlərə yaxınlaşdıqca canını qorxu alırdı ki, birdən oğlunun yerinə beyni pozulmuş şikəst bir məxluq görəcek, onu vahimə üzüb əldən salırdı. Onda Allaha üz tutub yalvarırdı ki, o olmasın, onun oğlu olmasın, başqa bir bədbəxt olsun. Bircə məqsədi odur ki, manqurtu öz göz-ləriylə görüb inansın ki, şübhələri nəhaqmış, bunu yəqin eləyəndən sonra, daha özünü üzməsin, qayıdıb taleyin əmrilə ömrünü başa vursun... Sonra yenə dərddə qovr eləyir, yenə deyirdi ki, yox, necə olur olsun, qoy öz oğlum olsun...

Belə münaqişəli hisslər içində qabağına çıxan alçaq təpələri aşib düzə çıxanda birdən qarşısında geniş bir dərəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Şabalıdı dəvə-lər alçaq kolluq və tikanlığın arasında gəzir, kol və tikanların ucunu gəmirirdilər. Nayman-Ana əvvəlcə sevincindən nə

edəcəyini bilmədi. Ağmayanı hayladı, sonra qorxdı, manqurt olmuş oğlunu görəcəyindən qorxdı. Sonra yenə sevinməyə başladı, daha sonra özü başa düşmürdü ki, nə halət keçirir.

Budur, sürü otlayır, bəs pasiban hanı? Buralarda olmalıdır. Və dərənin o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğunu bilmirdi. Əliçomaqlı pasiban yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözünəcən basdığı papağın altından ona baxırdı.

Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dərənin belindən yerə necə atdığıni bilmədi.

– Oğlum, oğul bala! – Elə bil, cəngəllik ayırırdı və ana özünü bu cəngəlliyə toxuyub oğlunun üstünə atıldı. – Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənin ananam!

Və birdən hər şeyi başa düşüb, acı bir dəhşətlə səriyən dodaqlarını gəmirərək yeri təpikləməyə başladı, nə qədər çalışdı, özünü ələ alsın, özüylə bacara bilmədi. Özünü ayaqda saxlamaq üçün laqeyd dayanıb baxan oğlunun çiyindən bərk-bərk yapışib hönkürtüylə ağıladı, çoxdan bəri başının üstünü kəsdirmiş dərd indi sel kimi onu altına alıb basdırdı. Və ağılaya-ağılaya göz yaşları ardından, yapışmış üz-gözünə yapışan ağ saçları altından, yolun tozunu çirkinliyinə yayan titrək barmaqları arasından oğlunun sifətinin tanış cizgilərinə baxır, yenə də oğlunun onu tanıyacağını zənn edir. Bu ümidlə onun nəzərlərini tutmağa çalışırdı. Burada çətin nə var axı – doğma ananı tanımağa nə var!

Di gəl ki onun gəlişi oğlana heç bir təsir göstərmədi, elə bil, buraların adamıymış, özü də Allahın var günü gəlib çöldə ona baş çəkirmiş, heç ağzını açıb bir soruşmadı ki, ay arvad, kimsən, niyə ağlayırsan? Bir an sonra pasiban onun əlini çiyindən götürüb, özünün yüklü minik dəvəsini çəkə-çəkə sürünün o başına getdi ki, görsün, oynamağa başlayan cavan dəvələr sürüdən uzaqlaşmayıblar ki...

Nayman-Ana tərپənməyib yerində qaldı, çömbəlib üzünü əlləriylə örtərək xısın-xısın ağıladı, başını qaldırmadan bir müddət bu vəziyyətdə qaldı. Sonra özünü toplayıb oğlunun yanına getdi, çalışdı ki, özünü sakit saxlasın. Manqurt – oğul heç bir şey olmamış kimi mənasız və laqeyd nəzər-

lərlə ona baxdı, gündən-küləkdən avazıyıp kösövə dönmüş üzgün sifətində nə işə təbəssümə bənzər bir şey işardı. Ancaq heç nəyə heç bir maraq göstərməyən gözləri yenə də əvvəlki kimi tamam etinasızdı.

– Otur, danışaq, – deyə Nayman-Ana dərindən bir ah çəkdi.

Onlar yerə çökdülər. Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla “yox” dedi.

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsl adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o, adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arasında iri tər damcılarını puçurlanır, gözləri də titrək duman içindədir. Amma, görünür, oğlan qalın bir divara rast gəlmişdi, divarı keçə bilmirdi.

– Bəs atanın adı nədir? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Doğulduğun yeri, heç olmasa, bilirsənmi?

Yox, heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör səni nə günə salıblar! – deyə ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq, dodaqları səyridi, ağrıdan, qəzəbdən, dərddən boğula-boğula hıçqırıb ağlamağa başladı, nə qədər çalışdısa da, özünü ələ ala bilmədi. Ananın bu dərdi kədəri manqurta qəti təsir eləməirdi.

– Torpağı almaq olar, mal-dövləti almaq olar, lap adamın həyatını da almaq olar, – deyə ana söyləndi, – ancaq adamın hafizəsinə kim qəsd eləyə bilər, bunu kim fikirləşib tapıb?! Pərvədigara, varsansa, bunu necə insanların beyninə salmışan? Məgər dünyada zülm-şər azdır?

Bax, elə o vaxt ana manqurt oğluna baxa-baxa Günəş, Allah və özü haqqındakı məşhur ağısını demişdi, o sözləri bilən adamlar Sarı-Özək əhvalatından söz düşəndə bunu indi də danışırırlar... Bax, elə o anda bilənlərin indi də xatırladığı o məşhur oxşamasına belə başlamışdı:

– Mən botası ölgən boz maya
Tulibin gelip iskegen...¹

¹ Mən, potası ölmüş boz mayayam. Gəlmişəm, saman təpilməmiş dərinə qoxlayam.

Sarı-Özəyin sonsuz-ünsüz çöllərini başına götürən, bağrından qopan qəlbovutmaz, dərdəndürməz ağılarını elə o vaxt demişdi...

Heyhat, heç manqurtun tükü də tərpənməmişdi.

Ona Nayman-Ana qərara gəldi ki, onun kim olduğunu ona soruşmaqla yox, təlqinlə başa salsın.

– Sənin adın Jolamandır. Eşidirsən? Sən – Jolaman-san. Atanın da adı Donenbaydı. Atan yadında deyil? Axı o, sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədərdi. Mən də sənin ananam, sən də mənim oğlum. Sən naymanlar qəbiləsin-dənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o, tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil, bu sözlərin ona dəxli yoxdu. Yəqin, otluqda cınlıdayan çəyirtkəyə də beləcə qulaq asardı.

Və onda Nayman-Ana manqurt oğlundan soruşdu:

– Bəs sən bura gəlməmişdən nələr vardı?

– Heç nə, – deyərək manqurt cavab verdi.

– Gecəydi, ya gündüz?

– Heç nə, – manqurt eyni sözləri təkrar etdi.

– Kimdən danışmaq istəyirdin?

– Aynan. Ancaq biz bir-birimizi eşitmirik. Orada kimsə oturub.

– Sən daha nə istəyirdin?

– İstədim ki, mənim də hörüyüm olsun, ağamın kimi.

– Qoy görüm onlar sənin başına nə iş gətiriblər? – deyərək Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı.

Manqurt kənara sıçrayıb çəkildi, əliylə papağından yapışb daha anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt oğlunun yadına salmaq olmaz.

Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O yaxınlaşırdı. Nayman-Ana soruşdu:

– Bu, kimdir?

– Mənimçün yemək gətirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Yersiz, böyükdən çıxan bu juanjuan onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O, tez dəvəsini hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacağam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç vecinə də deyildi.

Nayman-Ana başa düşdü ki, dəvə üstə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Amma gecdi, əlbəttə, juanjuan ağ

dəvə üstündə oturan adamı görə bilirdi. Gərək, otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə piyada keçəydi.

Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dərəyə girdi. Burada dəvəni dərənin dibinə çöküzdürüb yerə düşdü, daha Ağma-yanı qalxmağa qoymadı. Gizlənib baxmağa başladı. Juanjuan onu görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsini yortma sürə-sürə gəlib çıxdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Təhrindən bilinirdi ki, juanjuan məəttəl qalib, ətrafa boylana-boylana qalmışdı – uzaqdan ağ dəvəyə minmiş adam hara yoxa çıxdı? Kəsdirə bilmirdi ki, dəvəni hayana sürsün. Əvvəlcə bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə döndü. Axırıncı dəfə lap dərənin yanından keçdi. Yaxşı ki, Nayman-Ananın ağlına gəlib dəvənin ağzını yaylıqla çəkib bağlamışdı. Nə desən, ola bilirdi – bir də gördün, dəvə buradan səs verdi. Nayman-Ana yovşanlıqın dalında gizlənib juanjuanı lap yaxşı görə bilmişdi. O, qıllı bir dəvənin üstündə oturub ətrafına göz gəzdirdirdi, şişkin sifəti çox gərgindi, başındakı qara papağın ucları qayıq burnu kimi yuxarı qatlanmışdı, boynunun ardından bir cüt qara, quru hörük sallanırdı. Juanjuan üzəngidə dikəlib nizəsi hazır vəziyyətdə ətrafa boylanıb, gözləri də yaman panlıydı. Bu, Sarı-Özəyi tutub xalqın xeyli hissəsini qul eləyən, onun ailəsinə bu qədər bədbəxtlik gətirən düşmənlərdən biri idi. Ancaq arvad xeyləgi boş əllə bu amansız juanjuan döyüşçüsünə neyləyə bilirdi? Arvad onu da fikirləşirdi ki, görəsən, hansı cür həyat, nə kimi hadisələr bu adamları belə amansızlığa, belə bir vəhşiliyə gətirib çıxarmışdı – qulun yaddaşını ləğv etmək...

Juanjuan bir az da oyan-buyana səyirdəndən sonra geriye, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da, hələ göyün şəfəqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü.

Nayman-Ana o gecəni özünün dərd-sər oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək eləmədi, qorxurdu, bayaqkı juanjuan gecəni sürünün yanında qala.

Və o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüylə aparsın. Manqurt olsun qoy, qoy heç nə başa düşməsin, tək öz adamları içində olsun, kimsəsiz, tənha

Sarı-Özəkdə qalmaqdansa, juanjuanlara çobanlıq eləməkdənsə, qoy öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi. Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul qalsın. Kim bilir, bəlkə də, doğma yerləri görəndən sonra ağı öz yerinə gələcək, uşaqılıq illəri yadına düşəcəkdir...

Səhəri Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. O, yenə iraqdan-iraqa hərlənə-hərlənə gecə ərzində xeyli aralanmış sürüyə yaxınlaşmağa başladı. Sürünü görəndən sonra da xeyli fikir verib baxdı ki, görsün juanjuanlardan orada var, ya yox. Heç kəsin olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu səslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi, ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə səse dönüb.

Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin.

– Adını yadına sal, tap gör, adın nədir? – deyər yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. – Bilmirsən məgər atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolamandır¹. Adını onuncün belə qoymuşuq ki, sən naymanların böyük köçü vaxtı yolda doğulmusan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandırıq. Üç gün toy-bayram elədik.

Ananın bu dediklərinin manqurt oğluna təsir göstərmədiyinə baxmayaraq, danışığına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə, bu qaralmış şüurda bir qığılcım işara. Nə fayda ki, arvad qıfıllı bir qapını döyəcləyirdi. Bütün bunlara rəğmən, yenə də öz dediyini deyirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydı!

Sonra o, götürdüyü ehtiyatdan onu da yedirib-ıçırtdı, oğlunu doyuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı.

Layla onun çox xoşuna gəldi. Arvadın laylası onun ürəyinə yayılırdı. Xoşluqla qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlaşmış, donuq sifətində nə isə canlı, ılıq bir halət əmələ gəlmişdi. Bunu görəndən sonra onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərk eləyib, ona qoşulsun, öz yerlərinə qayıtsın, juanjuanlardan birdəfəlik canını qurtarsın. Manqurt ağıllına vura

bilmirdi ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun? Yox, ağası deyib ki, sürünü gözdən qoymasın...

Və yenə Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkrar-təkrar döyəcləməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadına sal kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss eləməmişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına yaxınlaşır. Bu dəfə o daha yaxındaydı, dəvəsini də getdikcə daha bərk qovurdu. Nayman-Ana fürsəti fəvriyyə verməyib tez Ağmayaya mindi və uzaqlaşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək istədi. İş belə görəndən Nayman-Ana dəvəsini qoparaqlayıb onların arasından keçdi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtında aradan çıxartdı, juanjuanlar daldə qalıb çıxıra-bağıra, nizələrini oynadaraq onu qovmağa başladılar. Ağmayaya çatmaqmi olardı?! Onlar qıllı dəvələrində şorttuyana qədər Ağmaya əfgəsini körükləyib nəfəslənir, Sarı-Özəkdə yel kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundan uzaqlaşdırırdı.

İntəhası, onun xəbəri olmadı ki, əlləri boş çıxan juanjuanlar ürəklərini soyutmaq üçün yazıq manqurtu o ki var döydülər. Ancaq ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi, mənim anamdır.

– Anan-zadın deyil! Sənin anan yoxdur! Heç bilirsən, niyə gəlib? Bilirsən? İstəyir ki, papağını çıxardıb başını buğa versin! – Onlar yazıq manqurtun canına qorxu salmağa çalışırdılar.

Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boynunu qısıb, papağından bərk-bərk yapışaraq tələyə düşmüş heyvan kimi yan-yörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

– Nişanla görüm! – deyər juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı deşib keçdi. – Gör ha! – deyər papaq yiyəsi təəcübləndi. – Əlinin yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından ürkdülmüş quş kimi düzdə vurnuxur, özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi, neyləsin, nə gözləsin. Görəsən, juanjuanlar oğlunu sürüylə bir yerdə onun əli çatmayacaq öz böyük ordularına yaxın yerlərə

¹ Jolaman iki sözdən əmələ gələn addır: “jol” – yol, “aman” – sağlıq, mənası “yol salamatlıq versin” deməkdir.

aparacaqlar, ya ki onu tutmaq üçün pusqu quracaqlar? Beləcə fikir-xəyal içində o, halay vurub gizlənə-gizlənə gəzirdi, nəhayət, pusub görəndə ki, juanjuanlar sürüdən getdilər, çox sevindi. Nayman-Ana xeyli onların dalınca baxıb görəndən sonra ki, uzaqlaşib gözdən itdilər, qərara gəldi, yenə qayıtsın oğlunun yanına. İndi onun qəti fikri oğlunu evə aparmaqdı. Başına nə gəlibsə, onun təqsiri deyil, neyləsin ki, bəxti belə gətirib – düşmənlər onu bu kökə salıblar, nə olursa olsun, anası onu qulluqda qoymayacaq. Qoy naymanlar görsünlər ki, yadelli basqınçılar onların igidlərinin ağlını başdan çıxarıb necə rəzil eləyirlər. Qoy qəzəblənib silaha sarılsınlar. Məsələ torpaqda deyil, torpaq hamıya bəs eləyər. Məsələ ondadır ki, juanjuanların bu rəzaləti onlarla heç yad qonşu olmağa da haqq vermir.

Nayman-Ana oğlunun yanına bu fikirlərlə qayıdırdı. Elə hey götür-qoy eləyirdi ki, necə onu inandırсын, necə başa salsın ki, elə bu gecə bir-birinə qoşulub qaçmalıydılar.

Toran qanşırdı. Ötüb-keçmiş və gələcək gecələrin saysız silsiləsindən olan bir gecə də azman Sarı-Özək çölləri üzərinə çökür, qırmızımtıl bir ala-toran şəklində dərələrdən, döşlərdən sürünə-sürünə, sezilmədən yaxınlaşırdı. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir yerləşlə böyük bir dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Batan günəşin şüaları ananı dəvənin donqarları arasında çox aşkar işıqlandırır. Şəkk-şübhə və qayğılar içində olan Nayman-Ananın rəngi-ruhu özündə deyildi, çox ciddi görkəmi vardı. Ağ saç-birçəyi, üzündəki Sarı-Özək toranlılığı kimi qırışqlar, alnına və gözlərinə çökmüş qayğıları, tükənməz ağrı... Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasından keçdi, ətrafa göz gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda noxtasını sürüyə-sürüyə otlayırdı... Nayman-Ana oğlunu səsləyib çağırmağa başladı:

– Jolaman! Haradasan? Mənəm, ananam! Haradasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə dalında daldalanıb, dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmürdü. Günəşin şövkü ona mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu səsləyirdi. Birdən qanlıb baxanda onu gördü. Bircə:

– Atma! – deyə bildi, elə Ağmayanı məhizləmək istəyirdi ki, döndüb oğluya üzbəüz gəlsin, yetirmədi – ox vızıltıyla onun sol qoluna sancıldı.

Bu, ölümcül zərbə idi. Nayman-Ana dəvənin boynuna sinib ilişə-ilişə yıxıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra-çığıra uçub getdi: “Yadına sal, kimlərdənsən! Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay!”

Deyilənə görə, o vaxtdan Sarı-Özəkdə Donenbay quşu uçur. Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: “Yadına sal kimlərdənsən! Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay! Donenbay! Donenbay!”

Sarı-Özəkdə Nayman-Ananın basdırıldığı yerə o vaxtdan Ana-Beyit, yəni Ana məskəni qəbiristanlığı deyirlər... Ağmayanın törəməsi çoxdur. Mayaların hamısı ona çəkir – ağbaş dəvələr o yerlərdə tanınır, amma nərler, əksinə, Boranlı Qaranər kimi qara və zorlu olur.

İndi Ana-Beyitdə dəfn edilmək üçün aparılan mərhum Qazanqap həmişə deyirdi ki, Boranlı Qaranər cins heyvandır. Nayman-Ana həlak olandan sonra düzdə qalan məşhur Ağmayanın nəslindəndir.

Yedigey Qazanqapın dediyinə ürəkdən inanırdı. Axı niyə də inanmasın... Boranlı Qaranər buna dəyərdi... Yaxşısında da, yamanında da o qədər sınaqlardan çıxmışdı ki, Qaranər həmişə darda onun dadına çatmışdı... Bircə ayıbı qızmağındadır – yaman pis qızır, Allah göstərməsin, özü də qızanda həmişə soyuqların oğlan vaxtına düşür, onda üzünü görmə – bir tərəfdən qış gözünü açmağa qoymur, bir tərəfdən də Qaranər onun gününü qara eləyir. Bir dəfə Yedigeyi yaman xataya salmışdı, belə ki, o heç insan yox, başqa bir şüurlu məxluq olsaydı, o işi Boranlı Yedigey heç vaxt Boranlı Qaranərə bağışlamazdı... Dİ gəl ki qızmış dəvədən nə istəyəsən, özü də cütləşmə dövrü ola... Əslində, məsələ heç onda deyil. Heyvandan nə incimək, bunu sözgəliş deyirdi ki, tale belə gətirmişdi. Qaranərin nə təqsiri? Qazanqap o əhvalatı yaxşı bilirdi, elə özü də ayırd elədi, yoxsa, kim bilir, axırı necə qurtaracaqdı.

VII

1952-ci ilin yayının axırıyla payızın əvvəlini Boranlı Yedigey xüsusi bir ötüb-keçmiş xoşbəxtlik hissilə xatırlayırdı. Yedigeyin əvvəlcədən dedikləri yuxu kimi çin olmuşdu. Həmin o Sarı-Özək kərtənkələlərinin günəşdən qorunmaq üçün evlərin kənarına gələn vaxtların dəhşətli istisi birdən-birə çəkildi, heç kəsin gözləmədiyi bir vaxtda, avqustun ortalarında hava sındı. Dözülməz isti yavaş-yavaş sərinliklə əvəz olunmağa başladı, heç olmasa, gecələr rahat yatmaq olurdu. Sarı-Özəkdə belə şeylər olur, düzdür, il ilə oxşamır. Qışı həmişə eynidir – həmişə sərt, amma yayda hərdən görürsən ki, insafa gəlir. Bir dəfə Yelizarov danışdı ki, belə şey atmosferin yuxarı qatlarındakı hava axınlarında böyük dəyişikliklər baş verəndə olur. Yelizarov belə-belə şeylərdən danışmağı xoşlayardı. O deyirdi ki, yuxarıda sahilləri, daşan axmazları olan görünməz çaylar axır. Bu çaylar daimi dövrədə olub, guya, Yer kürəsi ətrafında cərəyan edir. Yer küləklərin əhatəsində üzür, elə zamanın axını da bu deməkdir. Yelizarova qulaq asmaq maraqlı idi. Belə adamları hələm-hələm tapmaq olmaz, nadir adamdır. Boranlı Yedigeyin ona böyük hörməti vardı, onun da Yedigeyə. Hə, deməli, Sarı-Özəyə qızmar vaxtlarda hərdən sərinlik gətirən həmin səma çayı nədənsə öz hündürlüyündən enir, endikcə də Himalay dağlarına dirənir. Himalay, Allah bilir, nə uzaqlıqdadır, amma dünya miqyasında belə çıxır ki, o qədər də uzaq deyil. Hava axını Himalaya dəyib geri qaydır. Hindistana, Pakistana toxunmur, orada istilik elə istiliyində qalır, amma geri qayıdanda yayılır Sarı-Özəyə, çünki Sarı-Özək açıq dəniz kimi bir şeydir, heç bir maneəsi-filanı olmayan genişlikdir... Həmin çay Himalaydan sərinlik gətirir...

Hər nə isə, söhbət ondadır ki, o ilin yayın axırı, payızın əvvəli, doğrudan da, adama fərəh gətirirdi. Yağış dediyn Sarı-Özəkdə tək-tək tapılan şeydir. Hər yağın yağışı hələm-hələm yaddan çıxmır. Amma o bir-cə yağışı Boranlı Yedigey ömür-billah yaddan çıxarmayacaq. Əvvəlcə göyü bulud aldı, heç inanmaq olmurdu ki, Sarı-Özəyin toxtayıb durmuş göyünün qızmar boşluğu buludla dolarmış. Ətraf elə buxarlanıb qızdı ki, elə bil, təndir həmiriydi. O gün Yedigey vaqon-

ları qoşurdu. Razyezdə çinqil və təzə şam ağacından şpallar gətirmiş üç platforma boşaldıqdan sonra hələ də öz yerində dururdu. Onları ta dünəndən boşaltmışdılar. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də qovhaqova salıb: "Ay aman, tez boşaldın", – deyib tələsdirirdilər, sonra məlum oldu ki, heç tələsmək lazım deyilmiş. Boşaldıldıqdan sonra platformalar yarım gün boş-boşuna dayanmışdı. Boşaltmaya hamı girişmişdi – Qazanqap, Abutalıb, Zərifə, Ukubala, Bikə, qərək kim ki, xətdə məşğul deyildi, hamını bu təcili işə göndərmişdilər. O vaxt da işlərin hamısı əllə görülürdü. İsti də istiydi ha! Deyən gərək, bu platformalar hökmən bu istidə gələydilər! Ancaq çarə nədir – deyirlər lazımdır, deməli, lazımdır. İşlədilər, Ukubalanın ürəyi bulandı, sifraqla elədi. Qızmış şpalların qatranlı qoxusunu götürmürdü. Məcbur oldular göndərsinlər evə. Sonra arvadların hamısını evə yolladılar – evdə uşaqları isti əldən salmışdı. Təkcə kişilər qaldı, canları çıxdı, amma işi görüb qurtardılar.

O biri gün, elə yağışqabağı vaqonlar Kumbelə gedən yük qatarına qoşulub göndərilməliydə. Manevr eləyib vaqonları qoşanda Yedigeyin istidən nəfəsi kəsilmişdi, ona elə gəlirdi ki, boğanaq əsgər hamamındadır. Bundansa gün yandırardı, daha yaxşıydı. Bəxtindən, elə maşinist düşmüşdü ki, işi uzadırdı. İndi ikiqat olub gir vaqonların altına, görüm necə girirsən! Yedigey də cana gəlib söyürdü o maşinistin yeddi arxadönənini. Maşinist də ondan geri qalmır, cavabını qaytarırdı. Çünki parovoz ocağının böyründə halı onunkundan bətərdi. İstidən təntiyib gicəlmışdilər. Şükür Allaha, axır ki yük qatan üzülüşüb getdi. Boş platformaları da apardı. Bax, elə bu vaxt şıdırğı yağış başladı. Yer, sanki, bir anda qovuqlanan gölməçələrlə qabardı. Başladı, nə başladı – şıdırğı bir yağış, deyilənlər doğrudursa, Himalayın qarlarında soyuyub sərinləmiş yağış... Sən bir Himalaya bax! Yedigey evlərinə yüyürdü. Heç özü də bilmədi ki, niyə yüyürdü. Elə-belə. Axı yağışa düşən adam ya evə qaçar, ya da başqa bir daldaya... Adətdir. Yoxsa belə yağışdan da adam qaçıb gizlənər? Bu həqiqəti o ancaq Kuttubayovun ailəsini görəndən sonra başa düşüb dayandı: Abutalıb, Zərifə, oğulları Daul, Ermek baraklarının qabağında əl-ələ verib yağışın altında yallı gedirdilər. Bu mənərə Yedigeyi sarsıtdı. Ona görə yox ki, onlar yağışın altında

şənlik eləyib oynayırdılar, ona görə ki, bayaq Abutalıbı Zərifə işdən evə onunçün tələsirmişlər ki, yağış vaxtı uşaqlarıyla bir yerdə olsunlar. Yedigeyin ağlına belə şey gəlməzdi. Amma onlar uzaq yerlərdən Aral dənizinə gəlib çimən qazlar kimi sırhaşır yağan yağışın altında çimişir, atılıb-düşür, çığışırdılar! Bu, onlara göydən göndərilmiş bir bayramdı. Sarı-Özəkdə yağış həsrətindən yanib kabab olmuşdular. Yedigey onları görəndə sevincqansız bir kədər duydu qəlbində – Boranlıya sığınmış bu küll-küf¹ adamların işıqlı bir dəqiqəyə necə can atdıqlarını görəndə Yedigeyin onlara həm gülməyi gəlirdi, həm yazığı...

Abutalıb onu görəndə üzgüçülər kimi əl-qol ata-ata yağış pərdəsi dalından səsləndi:

– Yedigey! Gəl bura!

– Yedigey əmi! – deyib uşaqlar sevinə-sevinə ona tərəf yüyürdülər.

Yedigeyin sevimlisi olan Ermekin onda üç yaşı hələ tamamilə olmamışdı, uşaq qollarını açıb ağzına yağış dolanda ona tərəf yüyürdü. Onun gözləri təsviredilməz bir sevinc, qəhrəmanlıq və şeytanlıqla parıldaırdı. Yedigey onu qaldırıb havada fırlatdı. Kişi ağlına gətirə bilmirdi ki, daha neyləsin. Elə bu vaxt onun qızları – Səuləylə Şərafət çığıra-çığıra tinin dalından çıxdılar. Onlar Abutalıbgilin səsinə gəlmişdilər. Qızlar da çox sevinirdilər. “Ata, gəl qaçaq!” – deyə qızlar təkid etdilər. Bu, Yedigeyin tərəddüdünü götürdü. İndi onların hamısı birləşib kəsmək bilməyən yağışın altında şitlik eləyir, oyun çıxarırdılar.

Yedigey Ermeki qucağından yerə qoymurdu ki, birdən uşaq çökəyə-zada düşüb boğular. Abutalıb da onun kiçik qızı Şərafəti boynuna mindirmişdi. Onlar beləcə yüyürür, uşaqları əyləndirirdilər. Ermek Yedigeyin qucağında atılıb-düşür, ağzına yağış dolanda sifətini onun boynuna qısırdı. Bu mənzərə elə təsirliydə ki, oğullarının Yedigey əmisinin qucağında belə sevindiylə üçün Abutalıbı Zərifənin minnətdarlıqla parıldayan baxışları Yedigeyin gözündən yayınmadı. Kuttubayovgilin yağışın altında düzəldikləri bu oyun elə Yedigəylə qızlarının da ürəyindəndi. Yedigeyin özündən asılı olmayaraq, Zərifənin gözəlliyinə fikir verdi. Yağış onun siyah tellərini çöhrəsinə, boyun-boğazına, çiynlərinə dağıtmışdı,

¹ Küll-küf – hər şeydən məhrum edilmiş.

qüdrətdən axan su onun cavan və şux tənisi boyu tökülərək mina gərdəninə xüsusi gözəllik verir, şümşad qollarını, budlarının və yalın ayaqlarının baldırlarını adamın gözüne soxurdu. Gözləri şən bir ötkəmliklə parıldaırdı, inci dişləri sevinclə ağarırdı.

Sarı-Özəyin yağışı nə ata yemdi, nə eşşəyə yük. Qar yavaş-yavaş əriyib yerə hopur. O ki qaldı yağışa, yağış ovuc içində civə kimi bir şeydi – dikdən axıb çökəyə, dəreyə dolacaq. Köpüklənib, şırıldayıb çəkilib gedəcək.

Üstündən heç bir dəqiqə də keçməmişdi ki, hər yeri selsu başına götürdü, sıғыyib axa-axa köpüklənib daşdı. Onda boranlılar bu təbii axların üstündən tullanmağa başladılar, ələ keçən tasdan, təkədən gətirib suya buraxdılar. Hətta uşaqlardan böyükləri – Səulə ilə Daul təknəyə minib üzdülər də. Məcbur olub balacaları da təknəyə mindirməli oldular...

Yağışsa ara vermək bilmirdi. Suda üzən taslara minməyə başlan elə qarışmışdı bir də gördülər ki, gəlib çatıblar lap köbərin qırağına, razyezdin girəcəyinə. Bu vaxt Boranlıdan sərnəşin qatırı gəlib keçirdi. Qatırın taybatay açılmış qapı-pəncərələrindən adamlar qurşağacan boylanıb bu bədbəxt səhra səfəhlərinə tamaşa eləyirdilər. Onlar nə işə qışqırıb deyirdilər, onları fitə basıb gülürdülər. Görünür, çox qərribə görkəmləri vardı. Yağışın altında yuyuna-yuyuna gedən qatar ötüb keçdi, o adamları da özüyə apardı, o adamları ki bir-iki gündən sonra tanış-bilişi güldürüb əyləndirmək üçün gördüklərini danışacaqdılar. Yedigey Zərifənin ağladığını görməsəydi, belə-belə fikirləri heç ağlına da gətirməzdi. Adamın sifətindən vedrə-vedrə su axanda onun ağlayıb-ağlamadığını demək çox çətin məsələdir. Amma Zərifə ağlayırdı. Özünü elə göstərirdi ki, guya, güllər, əslin də, ağlayırdı, hıçqırtılarını boğub gah güllər, gah ağlayırdı. Abutalıb nigarənciliklə onun əlindən tutdu:

– Sənə nə oldu? Özünü pis hiss eləyirsən? Gedək evə.

– Yox, yox, elə-belə hıçqınram, – deyə Zərifə cavab verdi.

Onlar bu təsadüfi yağışın bəxş etdiyi nemətdən istifadə etməyə çalışaraq yenə də uşaqları əyləndirməyə başladılar. Yedigeyin halı lap xarab oldu. Yağışın qeyri-adi bir hadisə olmadığını, uşaqların tamam başqa qayğılar tələb etdikləri bambaşqa bir aləmin nə olduğunu təsəvvürünə gətirəndə onların necə ağır dəqiqələr keçirdiyini hiss elədi...

Uşaqlar da, böyüklər də doyunca oynayıb yoruldular, amma yağış elə yağırdı. Sonra qaçıb hərə öz evinə getdi. Ürəyi yuxalmış Yedigey dayanıb Kuttubayovgilin necə yanaşı – ata, ana, uşaqların bir yerdə qaçmağına tamaşa elədi. Hamısı su içindəydi. Sarı-Özəkdə onlara, heç olmasa, bir günə də xoşbəxtlik nəşib olmuşdu.

Yedigey kiçik qızını qucağına alıb, böyüyün də əlində tutaraq kandan keçdi. Ukubala onları görəndə qorxdı:

– Vay, bu nədi, nə olub? Nəyə oxşayırsız?

– Qorxma, arvad, – deyə Yedigey güldü. – Atan əsəbləşəndə köşəkləriylə oynayır.

– Deyirəm axı, oxşamısan, – deyə Ükubala tənəylə gülümsündü. – Di yaxşı, sudan çıxan cücə kimi dayanma-
yın, soyunun.

Yağış kəsdi, ancaq uzaqlarda çaxan şimşəklərin gecəyarısı eşidilən gurultusundan bilmək olardı ki, hələ Sarı-Özəyin ucundan-ətəyindən yağır. Yedigey neçə dəfə göy gurultusundan diksinib oyanmışdı. Özü də bu işə təəccüb eləyirdi. Aral dənizində elə vaxtlar olurdu ki, göy lap başın üstə parlayırdı – yanırdı. Oranın həyatı bambaşqaydı. Həftə səkkiz, mən doqquz şimşək çaxıb göy guruldayırdı. İndi Yedigey hər dəfə oyananda kirpiklərini aralayıb çölün müxtəlif yerlərində parlayan şimşək çaxmalarının pəncərəyə düşən tutqun əksini görürdü.

O gecə yenə də Yedigeyin yuxusuna cəbhə girmişdi; görürdü ki, düşmən atəşi altında yerə yatıb. Amma mərmilər səssiz partlayırdı. Partlayışdan qara fəvvarələr kimi sovru lan torpaq bir ləhzə havada donuxur, sonra aşağı tökülür. Belə partlayışlardan biri onu qaldırıb havaya atdı, o da ürəyi ağzında dəhşətli bir boşluğa enməyə başladı. Sonra, o, həm ləyə keçdi, özləri də çoxdurlar, həmləyə keçən saysız-hesab sız boz şinelli əsgər vardı, amma sifətlərini seçmək olmurdu, ona elə gəlirdi ki, əliavtomatlı şinellilər öz-özünə qaçır. Şinellilər "Ural!" qışqıranda Yedigeyin yoluna yağışdan islanmış, gülə-gülə yaxınlaşan Zərifə peyda oldu. Bu çox qərībā bir vaxt idi. Çit donda, pəjmürdə, çöhrəsi dalğa-dalğa su, gülə-gülə... Yedigeyin ləngiməkçün macalı yoxdu – bilirdi ki, həmləyə qalxıb. Bircə onu deyə bildi: "Niyə gülürsən, Zərifə? Pis əlamətdir". "Mən gülürəm, ağlayıram", – deyə o, yenə şaqqanaq çəkə-çəkə yağış seli altında cavab verdi...

Ertəsi gün o istədi ki, yuxusunu Abutalıblə Zərifəyə danışsın. Ancaq fikrindən döndü, yuxusu ona bəd görün-
dü. Axı niyə onların kefini bulandırсын...

O gur yağışdan sonra istinin üzü Sarı-Özəkdan döndü, Qazanqap demişkən, yayın bəyliyi qurtardı. Hələ hərdən isti günlər qayıtsa da, dözmək olurdu. Elə o günlərdən də Sarı-Özəyin gözəl çağları başlandı. Boranlının uşaqlarının da istidən canı qurtardı. Onların gümrah səsi yenə də sevinclə cingildəyirdi. Bu yanda da Kumbeldən xəbər gəldi ki, Qızıl Ordadan qovun-qarpız gəlib. Boranlıların fikrini soruşurdular ki, paylarını göndərsinlər, ya özləri gəlib aparacaqlar? Yedigey bundan istifadə elədi. Rəzəyevin rəisini inandırdı ki, özləri gedib gətirməsə, əllərinə gələni göndərəcəklər. O da razılıq verdi. Dedi, yaxşı, Kuttubayovu da götür, get, yaxşılarını seç. Yedigey də elə bunu istəyirdi. O, ürəyində niyyət eləmişdi ki, heç olmasa, bircə günə də Abutalıblə Zərifəni uşaqlarla bərabər Boranlıdan çıxarsın. Elə özləri də havalarını dəyişsəydilər, pis olmazdı. Hər iki ailə çolma-çocuğu da yığışdırıb səhər tezdən qatara mindilər, Kumbelə yola düşdülər. Özləri də geyinib-keçinmirdilər. Yaman sevinirdilər. Uşaqlara elə gəlirdi ki, əfsanəvi bir aləmə gedirlər. Yol uzununu sevinə-sevinə səs-səsə verib suallar yağdırırdılar: – Orada ağac bitir? – Bitir. – Bəs yaşıl çəmən necə? – Var, yaşıl çəmən də var. Hətta gül-çiçək də var. – Bəs böyük evlər var, küçələrdə məşin var? – Çoxlu qovun-qarpız var? – Dondurma necə, dondurma var? – Yəqin, dəniz də olar?

Külək yük vaqonunun açıq qapısından içəri dolurdu, Yedigeylə Abutalıb boş yeşiklərin üstündə qapının qabağında oturmuşdularsa da, hər ehtimala qarşı, uşaqlar yıxılmasın deyərək, qapının qabağını enli taxta ilə kəsmişdilər. Onlar oturub oradan-buradan söhbət eləyir, uşaqların suallarına cavab verirdilər. Boranlı Yedigeyin kefi lap kök idi: bir yerdə gedirdilər, hava da yaxşıydı, uşaqlar sevinirdilər, amma Yedigeyi uşaqlardan da çox sevindirən Abutalıb Zərifə idi. Hər ikisinin eyni açılmışdı. Onlar müvəqqəti də olsa, daimi qayğıdan, daxili əziyyətdən azad olub yüngülləşmişdilər.

Adama ləzzət verirdi – Zərifə ilə Ukubala bir tərəfdə oturub həyatdan, məişətdən şirin-şirin söhbət eləyirdilər. Çox xoşbəxt görünürdülər. Əslində, belə də olmalıdır, insana

nə lazımdır?!.. Yedigeyin istədiyi o idi ki, Kuttubayovgil öz çətinliklərini yaddan çıxarsınlar, bərkilib kök salsınlar, başqa çıxış yolları olmadığı üçün Boranlının həyatına alışsınlar. Yedigeyə bir də o ləzzət verirdi ki, Abutalıb onunla çiysin-çiyinə yanaşı oturub, başa düşürdü ki, Yedigeyə arxalanmaq olar, artıq-əskik danışmadan bir-birini başa düşürlər, Yedigey Abutalıbın ağılna-kamalina qiymət verirdi, amma bundan da artıq Abutalıbın ailəsinə bağlılığına, həyatını həsr etdiyi ailəsindən qüvvət alaraq təslim olmasına qiymət verirdi. Yedigey Abutalıbın danışdıqlarına qulaq asdıqca belə bir qənaətə gəlirdi ki, insanın başqaları üçün görə biləcəyi ən yaxşı iş öz ailəsində ləyaqətli uşaqlar tərbiyə etməkdir. Özü də başqasını köməyi ilə yox, günbəgün, addımbaaddım, özünü təpədən-dırnağa bu işə həsr eləməlisən, imkanın olduqca uşaqlarının yanında olmalısən.

Elə söz məsəli, Sabitcanı götürək: daha onu haralarda oxutmamışdılar? Uşaqlıqdan internatlarda, sonra cürbəcür institutlarda, təkmilləşdirmə kurslarında... Yazıq Qazanqapın gözüünün ağrı-qarası bircə oğlu olan Sabitcan tay-tuşunun yanında başısaşağı olmasın deyə, əlinə düşəni göndərirdi ona, axırı nə oldu? Bilməyinə hər şeyi bilir, amma, di gəl ki, bir çəpiklik adam deyil, nə xeyrə yarayır, nə şərə...

Elə buna görə də Yedigey yol gedə-gedə fikirləşirdi ki, daha yaxşı bir çıxış yolu yoxdursa, Abutalıb Kuttubayov Boranlıda qalıb kök atmalıdır. Təsərrüfatını sahmana salsın, heyvandan-zaddan saxlasın və imkanı daxilində çalışsın ki, balalarını Sarı-Özək torpaqlarında boya-başa çətdirsin. Düzdür, o Abutalıbın başına ağıl qoymaq fikrinə düşmədi, çünki özü də hiss elədi ki, deyəsən, Abutalıbın özü də bu fikirdədir. Görürdün, hərdən soruşurdu ki, kartofu haradan almaq olar, qış üçün, arvad-uşaq üçün keçə çəkmələri necə tapsın, deyirdi, özüm bu qışı birtəhər dəri çəkmədə keçirərəm. Bir də maraqlanırdı ki, görəsən, Kumbeldə kitabxana var, ya yox, varsa, kitabları istifadə üçün rəzyezdlərə verirlərmə? Onlar elə həmin günün axşamı yük qatarında evə qayıtdılar, fəhlə təminatı şöbəsinin onlar üçün ayırdığı qovun-qarpızı da gətirildilər. Axşama tərəf uşaqlar bir az yorulmuşdular, amma çox razı idilər. Kumbeldə xeyli şey görmüşdülər, oyunaqlar almışdılar, dondurma yemişdilər, hə, amma stansiyadakı bərbərxanada balaca bir hadisə baş

vermişdi. Öz aralarında qərara gəldilər ki, uşaqların başını qırıxsınlar. Növbə Erməkə çatanda bir qaraqışqırıq saldı ki, gəl görəsən! Nə qədər çalışdılsa, onu sakit eləyə bilmədilər. Daha lap əldən düşdülər – uşaq qorxusundan çırpınır, qışqırır, atasını çağırırdı. Abutalıb o vaxt qonşudakı mağazaya getmişdi. Zərifə özünü itirib neyləyəcəyini bilmirdi. Ütəndindən, xəcalətindən yer aralansaydı, yerə girərdi. Məsələ burasındaydı ki, anadan olandan uşağın başına qayçı dəyməmişdi – hayıfları gəlirdi, çox gözəl buruq saçları vardı. Anasına çəkmişdi: doğrudan da, çox gözəl, sıx, buruq-buruq saçları vardı. Ümumiyyətlə, uşaq eynilə Zərifəyə oxşayırdı: elə ki başını yuyub, saçlarını darayırdılar, adam uşağa baxmaqdan doymurdu.

Onun xətrinə Ükubala razı oldu ki, Səulənin də saçlarını kəsib qısaltsınlar: yəni bax, gör qız da səndən ürəklidir. Bunun, deyəsən, bir balaca təsiri oldu, amma usta maşını əlinə alan kimi Ermək yenə də səsinə başına atdı, yaxşı ki, bu vaxt Abutalıb gəlib çıxdı. Atasını onu qaldırıb bağrına basdı, vəziyyəti belə görüb başa düşdü ki, uşağı incitmək əbəsdir. Ustadan üzr istədi:

– Bağışlayın, başqa bir vaxt düzəltdirərik. Bir az cürətlənəndən sonra... Niyə tələsirik, gələn dəfəyə qalsın...

“Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisində xüsusi səlahiyyətli komissiyanın fəvqəladə iclasında tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə “Paritet” orbital stansiyasına yeni bir kodlaşdırılmış radioqram göndərildi. Bu radioqram yerdənkənar sivilizasiya olan planetdəki 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar üçün idi. Onlar xəbərdar edilirdilər ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzinin xüsusi göstərişi olmadan yerlərindən tərpənməsinlər, hər hansı bir təşəbbüsdə olmaq onlara qəti surətdə qadağan edilir.

Müşavirə yenə də bağlı qapılar dalında, gizli keçirilirdi. “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi yenə də əvvəlki yerindəydi – Sakit okeanda, Aleut adalarından cənubda, San-Fransisko ilə Vladivostok şəhərləri arasındakı hava yolunun tən ortasında dayanmışdı.

Əvvəlki kimi yenə də dünyada heç kimin xəbəri yox idi ki, son dərəcə böyük bir qalaktikalararası hadisə baş vermişdir – Cazib günəşinin sistemində yerdənkənar sivilizasiyası

olan yeni bir planet kəşf edilmişdir. O planetin şüurlu sakinləri Yerdə yaşayan insanlarla əlaqəyə girmək arzusundadırlar.

Fövqəladə müşavirədə tərəflər bu qeyri-adi və gözlənilməz məsələnin hər üzünü müzakirə etdilər – həm "lehinə" həm də "aleyhinə". Komissiya üzvlərinin hər birinin qarşısında başqa yardımçı materiallardan əlavə, 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların göndərdikləri radioqramların tamam mətni də vardı. Sənədlərdəki hər bir söz, hər bir fikir diqqətlə öyrənilirdi. Meşəlidöş planetindəki şüurlu həyat quruluşuna dəlalət edən ən xırda detal, hər şeydən əvvəl, Yer sivilizasiyasının təcrübəsinə uyğun olub-olmaması, eləcə də planetimizin əsas ölkələrinin mənafeyi baxımından müzakirə edilirdi... Hələ heç bir insan belə problemlərlə qarşılaşmamışdı. Məsələ isə təcili həll olunmalı idi.

Sakit okeanda yenə də yüngül fırtına vardı...

Kuttubayovun ailəsi Sarı-Özək yayının ən dəhşətli dövrünə dözüb, olan-olmazlarını yığışdırıb Boranlıdan baş götürüb qaçmayanda boranlılar başa düşdülər ki, onlar daha buradan heç yana tərpenməyəcəklər. Abutalıb Kuttubayov açıq-aşkar dirçəlmişdi, yəni dirçəlmişdi deyəndə ki, Boranlının qoşqusuna qoşulmuşdu. Söz yox, vaxt keçdikcə rəzyezdin həyat şəraitinə alışdı. O da başqaları kimi deyə bilərdi ki, Boranlı dünyanın lap zay yeridir, haqqı da vardı – bir yerə ki, işlədilməli və hətta içməli su da dəmir yolu ilə sistemdə gətirilsin, daha bu yerdən nə ummaq olar?! Kimin ürəyindən təmiz, sərin su keçirdisə, gərək, dəvəyə minib itin quduran yerində quyudan tuluqlarda su gətirəydi. Belə şeyə də ancaq Qazanqapla Yedigey ürək eləyə bilərdi.

Bəli, əlli ikinci ildə, lap altmış səkkizin özünəcən, nə qədər ki, rəzyezddə elektrik-külək dərinlik nasosu qoymamışdılar, vəziyyət belə idi. O vaxtlar belə-belə şeylər onların heç xəyalına da gəlmirdi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Abutalıb nə Sarı-Özək çöllərini, nə də Boranlı rəzyezdini pisləməirdi. Pisi pis kimi, yaxşını da yaxşı qəbul edirdi. Axı torpaq neyləsin, torpağın heç kimin yanında təqsiri yox idi. Adamın özü gərək bir qərara gələydi ki, bu yerlərdə yaşasın, ya yaşamasın...

Buna görə də burada yaşayan adamlar çalışırdılar ki, güzəranlarını mümkün qədər rahat qura bilsinlər. Kuttuba-

yovgil başqa gedəsi yerləri olmadığı üçün Boranlıda qalmaqalarını qətiləşdirəndən və buna görə məskənlərini möhkəmləndirmək lazım gəldiyini başa düşəndən sonra gördülər ki, ev işləriylə məşğul olmağa vaxtları çatmır. Söz yox, onlar hər gün öz növbələrində işləməli idilər, amma boş vaxtlarında o qədər iş çıxırdı ki, çoxuna əlləri çatmırdı. Evlərini qısa hazırlayanda Abutalıb lap əldən düşdü – sobanı təzədən hörmək lazım idi, qapının dəlmə-deşiyini tutub bərkitmək, pəncərə çərçivələrini möhkəmlətmək gərəkdi. Belə-belə işlərdə onun o qədər də səriştəsi olmasa da, Yedigey onu tək qoymur, kömək eləyir, ürək-dirək və material verir. Anbarın yanında buz zirzəmisini qazmağa başlayanda Qazanqap da kənarda qalmayıb köməyə gəldi. Onlar üçlükdə balaca buz zirzəmisini düzəldib üstünü köhnə şpallarla, küləş və gillə örtüdü, möhkəm bir qapı da düzəldilər ki, qonum-qonşunun heyvanı-zadı zirzəmiyə düşməsin. Kişilər işləyən vaxt Abutalıbın uşaqları əl-ayağa dolaşsalar da, onlara açıqlanmırdılar, deyirdilər, elə belə yaxşıdır. Yedigeylə Qazanqap Abutalıba təsərrüfat düzəltmək üçün neyləmək lazım gəldiyi barədə öz aralarında bəzi şeylər fikirləşmişdilər. Qərara gəlmişdilər, yazbaşı onun üçün bir sağmal dəvə ayırsınlar. Məsələnin çətinliyi orasında idi ki, Abutalıb dəvə sağmağı öyrənməli idi. Axı dəvə inək deyil, ayrı cür sağılır, dəvəni gərək ayaqüstə sağasan, çöldə dalıycan gəzəsən. Ən vacibi də köşəyi qorumaqdır, gərək, vaxtında əmməyə buraxıb, vaxtında da ayırmağı bacarasan. Qərər, qayğısı çoxdur. Hər işin qaydasını bilməlisən...

Ancaq Yedigeyi hər şeydən çox sevindirən Abutalıbın nəinki təsərrüfatla, nəinki hər iki ailənin uşaqlarıyla məşğul olmağı, Zərifə ilə birlikdə onlara oxumaq, şəkil çəkməyi öyrətmək idi, bunlardan daha artıq öz üzərində çalışmıyırdı. Axı Abutalıb Kuttubayov təhsilli adamdı. Kitab oxumaq, müxtəlif qeydlər etmək, yazı yazmaq onun üçün vacib məsələ idi. Yedigey belə bir dostu olmağıyla ürəyində qürənlənirdi, elə buna görə də çalışırdı ki, ona yaxın olsun. Buralara tez-tez gələn Sarı-Özək geoloqu Yelizarovla dostluğu təsadüfi deyildi. Yedigeyin oxumuş, bilikli adamlara xüsusi hörməti vardı. Abutalıb da bilikli adamdı. İntəhası, çalışırdı ki, fikirlərini az bürüzə versin. Ancaq bir dəfə çox ciddi söhbətləri olmuşdu.

Axşamüstü işdən qayıdırdılar. Həmin gün onlar yeddinci kilometrə qarın qabağını saxlamaq üçün taxta çəpər düzəltməklə məşğul olmuşdular, bu yerləri həmişə qar basırdı. Payızın hələ təzəcə girdiyinə baxmayaraq, indidən qışa hazırlıq görmək lazımdı. Hə, deməli, onlar işdən qayıdırdılar. Bu işıqlı və xoş axşam adamı söhbətə çağırırdı. Belə axşamlarda Aral gölündə qayıqdan suya baxanda suyun dibi necə qaraltı şəklində sezilirsə, eləcə Sarı-Özək düzləri də qurub çağının xəfif dumanlığı içində namüəyyən bir görkəm alır.

– Xeyir ola, Abu, gecələr nə vaxt yolum evinizin qabağından düşürsə, həmişə başını pəncərədən görürəm. Yazırsan, ya bir şey təmir edirsən? Lampan da həmişə yanır, – deyə Yedigey söhbətə başladı.

– Çarəm nədir, – deyə Abutalıb çiyindəki beli o biri çiyinə atdı, – yazı masam yoxdur axı. Elə ki o dəcəllər yatır, Zərifə də başlayır kitabdan-zaddan oxumağa, mən də keçirəm ora, bəzi qeydlər eləyirəm – müharibədən, nə qədər ki, yadımdadır, əsasən, Yuqoslaviya illərini yazıram. Vaxt keçdikcə onlar da uzaqlaşır. – O, sözünə ara verdi, – mən hey fikirləşirəm ki, görən uşaqlarım üçün neyləyə bilərəm. Yedirtmək, içirtmək, tərbiyə etmək, bunlar olmalıdır, aydın məsələdir. Bu barədə əlimdən gələni eləyəcəyəm. Mən elə şeylərdən keçmişəm, elə sınaqlardan çıxmışam ki, bəlkə də, başqası heç yüz il də elə şeylər görə bilməz, amma mən hələ də yaşayıram, nəfəs alıram, görünür, tale mənə bu imkanı ona görə verib ki, bir söz deyim, ilk növbədə, öz uşaqlarım üçün. Madam ki, onları dünyaya gətirmişəm, bəlkə də, yaşadığım həyat üçün onların qarşısında hesabat verməliyəm. Əlbəttə, söz yox, hamıya aid olan ümumi bir həqiqət var, amma bundan başqa, hərənin özünəməxsus bir düşüncəsi də var. Bu anlayış bizimlə də gedəcək. İnsan bu dünyanın keçməkeşində həyatla ölüm arasında hərlənən zaman onu azı yüz dəfə öldürə bilər, amma sağ qalar, çox şeylər öyrənər – xeyir və şəər, həqiqət və yalan...

– Dayan bir görüm, – deyə Yedigey təəccüblə onun sözünü kəsdi. – Bəlkə də, dediklərin doğrudur, oğlanların hələ uşaqdır, bərbər məşinından qorxurlar, onlar sənin yazdıqlarından nə anlayacaqlar?

– Elə ona görə də yazıram. Fikirlərimi onlar üçün qoru – yub saxlamaq istəyirəm. Heç kim əvvəlcədən deyə bilməz

ki, nə qədər yaşayacaq. Elə bax, ta srağagün fikir məni elə aparmışdı ki, axmaq kimi az qala qatarın altına düşəcəkdim. Qazanqap özünü yetirdi. Yamanca da abırımı aldı: gərək, deyir, uşaqların bu gün diz çöküb Allaha şükür eləsinlər.

– Düz deyir, sənə neçə vaxtdır deyirəm. Zərifəyə də demişəm, – Yedigey də hirsəndi, fürsətdən istifadə edib öz sözlərini də dedi. – Relsin üstü ilə elə gedirsən ki, guya, parovoz yoldan çıxıb sənə yol verməlidir! Oxumuş adamsan, nə qədər demək olar? Sən indi dəmiryolçusan, amma elə davranırsan ki, elə bil, bazardasan. Zarafata salma, iş çıxardasan.

– Elə şey olsa, təqsirkar özüm olaram, – deyə o, qaş-qabaqla razılaşıdı. – Sən əvvəlcə mənə qulaq as, qoy sözümlü qurtarım, sonra danlayarsan.

– Sözləşmə dedim, danış, qulaq asıram.

– Keçmiş vaxtlarda adamlar uşaqlarına miras qoyub gedirdilər – var-dövlət... Bu miras xeyrə idi, ya şərə – bilmək olmurdu, gətirməyinə baxırdı. Bu barədə kefin istəyən qədər kitab, nağıl yazılıb, o dövrlərə aid tamaşalar oynanır, mirasın bölüşdürülməsini, sonradan vərəsələrin başına gələn işləri göstərirlər. Soruşa bilərsən, neçin? Onunçün ki, çox vaxt həmin var-dövlət əyri yollarla yaranmış olurdu, başqalarının əziyyəti bahasına, başqalarının zəhməti hesabına, yalanla-palanla, buna görə də onlar binasından şəər, günah insafsızlıq mənbəyi olub. Mən özümə təskinlik verirəm ki, şükür Allaha, biz belə şeylərdən uzağıq. Mənim qoyduğum mirasdan heç kim korluq çəkməyəcək. Bu ancaq mənim ruhum, mənliyim, yazılarımla olacaq, orada da ancaq müharibədə görüb başa düşdüyü məsələlərdir. Mənim uşaqlarım üçün bundan artıq dövlətim yoxdur. Mən bu fikrə burada – Sarı-Özək çöl-lərində gəlmişəm. Həyat məni sıxa-sıxa gətirib bura ki, yox olum gedim, mən də nə fikrim varsa, hamısını yazacağam, gümanım var, vaxt gələ, uşaqlarımın simasında arzularım yerinə yetər. Mənim eləyə bilmədiklərimi onlar eləyərler... Onların həyatı bizimkindən də çətin olacaq. Qoy cavan yaşlarından başlarına ağıl yığsınlar...

Bir müddət hərə öz fikr ilə məşğul, səssiz yeridilər. Belə-belə sözlər eşitmək Yedigeyə qərribə gəlirdi. Ona təəccüblü görünürdü ki, dünyada həyatın mənasını belə də başa

düşmək olarmış. Buna baxmayaraq, o istədi ki, onu təəcübləndirən məsələni aydınlaşdırsın.

– Hamı deyir, lap elə radionun özü də deyir ki, uşaqlarımız bizdən yaxşı, bizdən rahat yaşayacaqlar, amma sən tərsinə deyirsən. Deyirsən ki, onların vəziyyəti bizimkindən ağır olacaq. Atom müharibəsi olacaq, deyirsən?

– Yox, canım məsələ təkcə onda deyil. Dava, bəlkə də, heç olmadı, olsa da, bu tezliklə olmaz. Söhbət çörəkdən getmir. Onu demək istəyirəm ki, çərxi-fələyin sürəti artır. Onlar hər şeyi özləri öyrənməyə, özləri dərk etməyə məcbur olacaqlar, hələ, üstəlik, bir az da bizim əməllərimizə cavab verməli olacaqlar. Düşünməksə həmişə ağır iş olub. Ona görə deyirəm ki, onların işi bizimkindən ağır olacaq.

Daha Yedigey bərkinə durmadı ki, niyə düşünmək həmişə ağır olub? Özü də çox nahaq yerə, sonralar bu söhbəti yada salanda çox heyifsilənirdi. Gərək soruşaydı, öyrənib biləydi, onun mənası nə deməkdir...

– Bunları niyə deyirəm, – Abutalıb Yedigeyin şübhələrinə cavab verirmiş kimi davam etdi, – balacaların gözündə böyükklər ən ağıllı, ən nüfuzlu adamlardır. Böyüyəndən sonra görəcəklər ki, demə, müəllimləri, yəni biz, göründüyü kimi, o qədər də çox bilən və ağıllı adamlar deyilmişik. Onlara gül-mək də olarmış! Qocalıq vaxtları keçmiş tərbiyəçiləri bəzən onlara çox miskin görüncək. Bəli, fələyin çərxi sürətini get-gedə artırır. Amma, zənnimizcə, biz özümüz haqqında son sözü özümüz deməliyik. Əcdadlarımız bunu əfsanələrində deməyə çalışıblar. Onlar öz böyükliklərini sonrakı nəsillərə sübut etməyə çalışmışlar. Biz də əcdadlarımıza onların əfsanələrdə əks olunmuş ruhu əsasında qiymət veririk. Mən də buna görə əlimdən gələni eləyirəm ki, uşaqlarım bizi tanısinlər. Mənim əfsanələrim mənim hərbi illərimdir. Partizan dəftərlərimi onlar üçün yazıram. Necə olub elə, nə görmüşəm o, başıma nə gəlibsə onu! Böyüyəndə lazımları olar. Bunlardan başqa da, bəzi fikirlərim var. Uşaqlar San-Özəkdə yaşamalı olacaqlar. Mənim fikrim odur ki, onlar böyüyəndən sonra elə bilməsinlər ki, boş yerdə böyüyüblər. Bizim qədim mahnıları yazmışam, bir az keçsə, onlar da yaddan çıxıb itəcək. Mənə qalsa, o mahnılar bizim keçmişimizdən xəbər verir. Heç demə, sənin Ukubala belə mahnılardan çox bilir. Dedi ki, hələ təzələrini də yada salıb oxuyacaq.

– O eləyər, oxuyar, soyu-kökü Araldandır axı!.. – deyimindən görünürdü ki, Yedigeyi bu, çox öyündürür. – Aral qazaxları sahilə yaşayırlar, dəniz görəndə də adamın oxumağı gəlir. Dəniz hər şeyi hiss eləyir. Elə ki, ürəkdən bir şey dedin, o saat qəbul eləyir.

– Bunu düz deyirsən, tamam doğrudur. O gün yazdığ-larımı bir də oxudum, Zərifə də, mən də qəhərləndik, az qalmışdı ki, ağlayaq. Qədimlərdə nə qədər gözəl oxuyur-muşlar! Hər mahnı bir tarixdir. O adamlar hamısı gəlib durur gözünün qabağında. Adam istəyir ki, onlara qovuşub canbır qəlb olsun. Onlar kimi sevmək və əzablara dözmək istəyirsən. Sən gör özləri haqqında necə xatirə qoyub gediblər! Mən Qazanqapın Bikəsinə də demişəm ki, öz qaraqalpaq mahnılarını yadına salsın. Ayrı dəftərə yazaca-ğam. Qaraqalpaq dəftərimiz də olacaq...

Onlar beləcə söhbət eləyə-eləyə dəmir yolu boyunca gedirdilər. Çox qəribə idi. Payızın bu səfəli axşamı insana yüngüllük gətirən rahat bir köks ötürməsi kimi yavaş-yavaş əriyib gedirdi. Məttəl qalmalı iş idi – buralarda nə meşə vardı, nə çay, nə çəmən. Amma yerin açıq simasında işıqla kölgənin sezilməz hərəkəti, qürub edən günəş çöllüyə nə işə bir dolğunluq gətirmişdi. İnsanın nəfəsini qısan tutqun və axıcı bir mavi genişlik xəyalı qanadlandırır, çoxluca yaşa-maq və düşünmək həvəsi oyadırdı...

Bu məqamda Abutalıb fikrində sonraya saxladığı bir məsələni də xatırlayıb, söhbətin yeri gəldiyini hiss edərək sükutu pozdu:

– Bura bax, Yedigey, çoxdan soruşmaq istəyirdim. O Donenbay quşunu deyirdim. Necə bilirsen, yəqin, təbiətdə belə bir quş var da – Donenbay quşu. Sənə rast gəlməyib ki?

– Bu, əfsanədir axı...

– Başa düşürəm. Çox vaxt əfsanənin həyatı əsası da olur. Olmuş bir şeylə təsdiq edilir. Məsəlçün, götürək elə bizim İsaq-Musak quşunu, bizim dağlıq yerlərin bağlarında səhərəcən oxuyub bir-birini səsləyirlər, guya, itən iki qardaş bir-birini axtarır. Bu barədə nağıl da var. Mən fikirləşirəm, bəlkə, bu əfsanədə də belə bir şey var? Deyirəm, bəlkə, uzaq çöllərdə elə bir quş var ki, səsi, çığırmağı adam adı Donenbaya oxşayır, ona görə də əfsanədə adı çəkilir.

– Yox, ağlım kəsmir. Zənnimcə, belə şey yoxdur, – deyə Yedigey onunla razılaşmadı. – Mən bu yerləri eninə-uzununa ayaqdan salmışam, amma heç yerdə belə quşa rast gəlməmişəm. Yəqin, elə quş yoxdur.

– Bəlkə də, – Abutalıb fikirli-fikirli cavab verdi.

Yedigey onun belə fikirli cavabından narahat olub soruşdu:

– Necə ki belə bir quş yoxdursa, deməli, əfsanə də düz deyil?

– Yox, niyə ki! Bəs Ana-Beyit qəbiristanlığı nədir? Deməli, nəşə bir şey olub da! Bir də mənə qalsa, elə bilərəm, Donenbay quşu var. Kim isə, nə vaxtsa o quşu görəcək. Uşaqlar üçün belə yazacağam.

– Uşaqlar üçün ayrı məsələ, – deyə Yedigey mızıldandı.

– Uşaqlar üçün olar...

Boranlı Yedigey Nayman-Ana haqqındakı əfsanəni kağıza yazan cəmi iki adam tanıyırdı. Əvvəlcə bunu Abutalıb Kuttubayov öz uşaqları üçün yazmışdı, böyüyəndə oxusunlar. Bu, əlli ikinci ilin axırında idi. O yazı itib-batdı. O əhvalatdan sonra başlarına nə qədər işlər gəldi! O vaxt yazı yada düşmürdü! Bir neçə il sonra, əlli yeddinci ildə, həmin əfsanəni Yelizarov Afanasi İvanoviç yazdı. İndi artıq Yelizarov da dünyadan köçüb. Kim bilir, bəlkə, həmin əlyazması onun Alma-Atadakı yazılarının içində qalıb... Abutalıb da, o da əfsanəni, əsasən, Qazanqapın dilindən yazmışdı. Yedigey ancaq kənardan kömək eləyir, yaddan çıxanları yada salır, bəzən də yozum verirdi...

“İllərə bax ey! Gör üstündən nə qədər keçib, ilahi!”

– Boranlı Yedigey üstünə naxışlı tərlək salınmış Qaranərin donqar belində yırğalana-yırğalana fikirləşirdi. İndi o, Qazanqapın özünü Ana-Beyit qəbiristanlığına aparırdı. Bir növ çevrə qapanan kimi olurdu. Əfsanəni söyləyənin özü, tarixini yadında saxlayıb başqalarına çatdırdığı qəbiristanlıqda son məskən tutmalı idi.

“Bircə biz qalmışıq – mən, bir də Ana-Beyit. Elə mənim də vaxtım çox qalmayıb, gəlməliyəm. Gəlib öz yerimi tutmalıyam. Axırı buna gedir”, – Yedigey qəm içində, beləcə fikirləşə-fikirləşə yenə də yedəkli traktor və çarxlı ekskavatorlardan ibarət olan bu qərribə dəfn qafiləsinin önündə gedirdi. Qafiləyə özbaşına qoşulan sarı köpək – Culbars

özünü tamam sərbəst aparır, gah irəli keçir, gah dala qalır, böyürdən qaçır, hərdən də istədiyi yerdə yox olurdu... Quyruğunu şax tutmuşdu. Gün günorta yerinə qalmışdı. Ana-Beyit qəbiristanlığına daha o qədər də yol qalmamışdı...

VIII

Hər halda, yazın gəlişi geciksə də, əlli ikinci ilin axırı, yəni bütün payız, boransız, çovğunsuz qış Boranlı razyez-dinin o zamankı bir ovuc sakini üçün, demək olar ki, ən yaxşı günlər idi. Sonralar Yedigey o günləri yadına saldıqca qüssələnirdi.

Boranlıların ədəb-ərkan gözləyən, heç vaxt özünə aid olmayan işlərə baş qoşmayan, hamının ağsaqqal hesab elədiyi Qazanqapın canı hələ sulu idi, əməlli-başlı sağlam adam idi. Onun Sabitcanı Kumbeldəki internatda oxuyurdu. O vaxt Kuttubayovgil Sarı-Özəkdə əməlli kök salmışdılar. Qışa tərəf kartof ehtiyatı tutmuşdular, Zərifə və uşaqlara keçə çəkmə almışdılar, Kumbeldən bir çuval un gətirmişdilər, unu Yedigeyin özü alıb, o vaxt özünü təzə tanımış cavan Qaranərə yükləyib gətirmişdi. Abutalıb boş vaxtlarında yenə də əvvəlki kimi uşaqlarla məşğul olurdu, gecələri isə şıdırğı yazırdı.

Onlardan başqa razyездə iki-üç başqa ailə vardı, stansiya işçiləri olsalar da, görünürdü ki, müvəqqəti, gəldigedərdilər. Razyездin o vaxtkı rəisi Əbilov da pis adama oxşamırdı. Boranlılardan heç biri xəstələnmirdi. İş gedirdi. Uşaqlar böyüyürdü. Yolun təmiri də öz vaxtında görülürdü.

Sarı-Özək çöllərinə qəhvəyi payız gəlmişdi. Sonra da qış başladı – qar birdən-birə düşdü. Bu da çox gözəldi – hara baxırdın, göz işlədikcə dümağ idi. Bu bəyaz səssizlik içində bir cüt qara xətt uzanırdı və bu qara xəttin böyründə kiçik bir qəsəbə yerləşmişdi – Boranlı razyезд... Bir neçə ev və qeyri tikililər... Yolla ötənlər vaqonlardan laqeyd nəzərlərlə qəsəbəni süzür, bəziləri də bir anlığa razyездin tənha sakinlərinə acıyırdı...

Ancaq bu öləri acıma nahaq yerə idi. Ancaq yayın cəhənnəm istisi nəzərə alınmasa, şükür ki, o vaxtlar ötüb keçmişdi, boranlılar bu ili çox yaxşı il hesab edirdilər. Əslinə

qalsa, elə hər yerdə belə idi – müharibədən sonra hamının güzəranı təzə-təzə yoluna düşürdü. Yeni il üçün ərzaq sənaye mallarının qiymətinin yenidən endiriləcəyi gözlənilirdi, doğrudur, mağazalarda sən deyən şey-mey tapılmasa da, hər halda, ildən-ilə vəziyyət yaxşılaşırdı...

Adətən boranlılar Yeni il bayramına o qədər də fikir verməzdilər, bir para adamlar kimi gecə yarısını səbirsizliklə gözləməzdilər. Dəmiryolunda iş ara vermirdi, Yeni ilin yolda onları nə vaxt haqlayacağına əhəmiyyət verməyən qatarlar hərəkətdə idi. Bundan başqa, qışda təsərrüfat işləri də artırdı. Sobalar qalanmalı idi. Ağıldakı və çöldəki heyvanlara da qulluq lazım gəlirdi. Gün uzunlu adam lap əldən düşürdü, ona görə deyirdi ki, birçə axşam düşəydi, başımı atıb yataydım...

İllər beləcə bir-birinin ardınca ötüb-keçirdi...

Əlli üçüncü ilin ərəfəsində isə Boranlıda əməlli-başlı bayram oldu. Şübhəsiz, bayramı Kuttubayovgil təşkil eləmişdilər. Yedigey Yeni il hazırlıqlarına lap axırda qoşuldu. Məsələ Kuttubayovgilin uşaqlara yolka bəzəmək fikrindən başlandı. Bəs yolkanı haradan tapsınlar? Sarı-Özəkdə qədim dövrlərdə yaşamış nəhəng dinovavrın yumurtasını tapmaq yolka tapmaqdan asan idi. Yelizarov Sarı-Özəkdəki geoloji çıxıntılarla gəzə-gəzə, doğrudan da, milyon illər əvvəl yaşamış dinovavrın daşlaşmış yumurtasını tapmışdı. Bu daşlaşmış yumurtaların hərəsi bir qarpız boyda olardı. Onları Alma-Atadakı muzeyə apardılar. Bu barədə qəzetlər də yazmışdılar.

Abutalıb Kuttubayov məcbur oldu ki, ayaza-şaxtaya baxmayıb yolka tapmaq üçün Kumbelə getsin. O boyda stansiyaya beşcə dənə yolka vermişdilər. Abutalıb stansiyanın yerli komitəsiylə xeyli danışandan sonra yolkalardan birini Boranlı razıyazdı üçün qopara bilmişdi. Məsələ də elə bundan başladı. Yedigey anbarın yanında razıyazdın raisindən iş əlcəkləri alırdı, elə bu vaxt ayazdan krujeva kimi qırov tutmuş yük qatırı şaxtalı havaya məxsus bir qıcırtı ilə birinci yolda dayandı. Uzun bir qatar idi, dördöxlü vaqonların hamısı plomblanmışdı. Abutalıb axırıncı vaqonun açıq meydançasından dəri çəkmədə donmuş ayaqlarını zorla tərpədənək yerə düşdü. Əynində qalın kürk, başında da qulaqları boğazının altında möhkəm bağlanmış xəz papaq olan

bələdçi, meydançada zor-bəla tərpənərək ona nə isə yönəmsiz bir şey verməyə çalışırdı. Yedigey başa düşdü ki, bu, yolkadır, çox da təəccübləndi.

– Ey, Yedigey Boranlı! Gəl kişiye kömək elə! – Bələdçi yekə gövdəsini vaqondan sallayıb Yedigeyi səslədi.

Yedigey tələsik özünü onlara yetirdi və Abutalıbı görəndə mat qaldı. Abutalıb qaşlarınacan ağappaq idi, üst-başı qar içində elə donmuşdu ki, dodaqları tərpənmirdi. Yolka da yanında idi, o, bu yolkadan ötrü az qala o dünyaya getməli olacaqdı.

– Adamı da belə yola salarlar! – deyə bələdçi xınlıqla qışqırdı. – Küləkdən az qala canı çıxacaqdı. İstədim kürkümü verim, dedim, bəs özüm neyləyim! Soyuqdan canım çıxar.

Dodaqlarının donu bir balaca açılan kimi, Abutalıb üzr istədi:

– Gərək, bağışlayasınız, işdir olub. Elə indi, buradaca qızınaram.

Bələdçi Yedigeyə baxa-baxa deyirdi:

– Ona deyirəm ki, mən hələ kürkün altından sınıqlı geymişəm, ayağıma da keçə çəkmə, başımda qulaqlı papaq, di gəl, yolu başa vuranacan ağılim başımdan çıxır. Hec belə şey olar?!

Yedigey xəcalətlə dedi:

– Düz deşirsən, Profim, nəzərə alırıq. Çox sağ ol. Sənə yaxşı yol.

O, yolkanı götürdü. Yolka adam boyda olardı, yaman da soyuq idi. Ağacdən qış meşəsinin ətri gəlirdi. Yedigeyin ürəyi atlandı – cəbhədəki meşələr yadına düşdü. Oradakı küknar meşələrinin ucu-bucağı yox idi. Tanklar vurub yıxırdı – mərmilər eşim-eşim eşirdi... O vaxt Yedigeyin ağılına gəlməzdi ki, vaxt gələcək, yolkanın ətri ona belə ləzzət verəcək.

Yedigey Abutalıba çəpəki nəzər salıb, yolkanı ciyninə atdı:

– Gedək.

Abutalıbın bomboz bozarmış sifətinin dərisi ayazdan dümbək kimi tarım çəkilmişdi, gözünün suyu yanaqlarında donub buz bağlamışdı, amma qırov tutmuş qaşlarını altından baxan gözləri sevincdən par-par yanırdı. Yedigeyi bir-dən dəhşət götürdü: görəsən, uşaqlar atalarının bu sədəqətini başa düşəcəklərimi? Axı həyatda hər addımbaş

bunun əksini görürsən. Minnətdarlıq əvəzinə, laqeydlilik, bəzən hətta nifrət... "Allah onu bu bələdan saxlasın, onsuz da kişinin başı qaldadır", – Yedigey öz-özünə fikirləşdi. Yolkanı hamıdan qabaq Kuttubayovun böyük oğlu Daul gördü. O, sevincindən çıxıb özünü baraka soxdu. Oğlanın içəri girməyi ilə Zərifə və Ermek özlərini bayıra atdılar.

– Yolka, yolka, yolkaya bax, yolkaya, – Daul çıxıra-çıxıra yolkanın dövrəsində atılıb-düşürdü.

Zərifə də ondan geri qalmırdı:

– Nə əcəb tapa bildin, nə yaxşı oldu!

Heç demə, Ermek hələ bu vaxta qədər yolka görməyibmiş. O, gözlərini Yedigeyin əlindəki yolkadan çəkmirdi.

– Anacan, bu, yolkadır, hə? O, yaxşı ağacdır, hə? O, bizim evdə bitəcək, hə?

Yedigey başını bulaya-bulaya Zərifəyə dedi:

– Ruslar demişkən, bu "yolki-palki"dən ötrü ərin az qalmışdı ki, donub buza dönsün! Tez çək onu içəri, bir az qızıxdırıb donunu açaq. Əvvəlcə çəkmələrini çıxarmaq lazımdır.

Çəkmələr donub yapışmışdı Abutalıbın ayaqlarına. Hərə bir tərəfdən yapışib ayaqqabıları onun ayağından darta-danda Abutalıb ağrıdan dişlərini kilidləyib sifətini qırırdı, hərdən də özünü saxlaya bilməyib zarırdı. Uşaqlar xüsusi canfəşanlıq eləyirdilər. Onlar qalın göndən tikilmiş ağac çəkmələrdən yapışib, saxtanın dondurub daş kimi bərkitdiyi çəkmələri atalarının ayaqlarından necə gəldi çəkib çıxarmağa çalışırdılar. Axırda anaları onları qovdu:

– Uşaqlar, siz çəkilin, mane olmayın, özüm çıxardaram!

Amma Yedigey etiraz edib yavaşcadan dedi:

– İşin olmasın, Zərifə, qoy zəhmətə alışsınlar.

O, daxilən hiss edirdi ki, Abutalıb üçün ən böyük mükafat uşaqlarının məhəbbəti və onun ağrılarına şərik olmalarıdır. Deməli, daha adam olublar, deməli, ağrıları bir şey kəsir. Kiçik oğlunun hərəkətləri xüsusilə gülməliydi. Ermek, nədənsə, atasına "atika" deyirdi. Heç kəs onun səhvinin düzəltmək istəmirdi, çünki insan dilindəki ən ilkin sözlərdən biri olan bu sözün deyilişini o özü dəyişmişdi.

– Atika, atika, – deyə-deyə o, qıpqırmızı pörtərək vurnuxurdu. Onun buruq saçları pırpızlaşmışdı, gözləri nə işə lazımi bir iş görmək şövqü ilə yanırdı, təhər-tövrü də elə ciddi idi ki, adamın lap gülməyi gəlirdi.

Elə bir şey eləmək gərəkdi ki, uşaqlar öz arzularına çata bilsinlər! Yedigey bunun yolunu tapdı. Çəkmələrin artıq istidən donu açılmağa başlamışdı, indi onları Abutalıba əziyyət vermədən çəkib çıxarmaq olardı.

– Gəlin, keçin arxama, uşaqlar, gəlin qatar kimi dartaq. Daul, gəl sən məndən yapış, Ermek, sən də yapış Dauldan.

Abutalıb məsələni başa düşüb sobanın tüstüsündən gözləri yaşarmış halda, razılıqla başını tərpədir gülmüşündü. Yedigey gəlib Abutalıbın qarşısında oturdu, uşaqlar da onun arxasına keçdilər. Elə ki bir-birindən yapışib hazırlaşdılar, Yedigey çəkmələri çıxarmağa başladı.

– Hə, uşaqlar, bərk yapışın, ikiniz də birdən çəkin! Tək bacara bilmərəm! Gücüm çatmaz! Daul, çək, Ermek, çək! Bərk, bir az da bərk!

Uşaqlar gücləri gəldikcə dartır, kömək eləməyə çalışırdılar, Zərifə də azarkeşlik eləyirdi. Yedigey özü qəsdən gücə-nir, guya, çəkməni çıxarda bilmirdi. Buna görə də axır ki çəkmənin birini çıxaranda uşaqlar sevinə-sevinə qışqınsdılar. Zərifə tez ərinin üstünə cürub yun yayıqla ayağını ovuşdurmaq istədi, ancaq Yedigey hamını qabaqlayıb saxladı:

– Hə, uşaqlar, ay ana, bəs ikinci çəkməni kim çıxara-caq? Yoxsa deyirsiniz bir ayağı yalın qalsın, bir ayağı çəkməli? Elə yaxşıdır?

Nədənsə hamı səs-səsə verib güldü. Hamı yerə yıxılıb uğunurdu, illah ki, Abutalıb...

Sonradan Boranlı Yedigey dəhşətli bir sirri başa düşmək üçün dəfələrlə öz-özünə fikirləşirdi, kim bilir, bəlkə də, elə həmin dəqiqələrdə Boranlıdan çox-çox uzaq yerlərdə Abutalıb Kuttubayovun adı yenidən pırtlayıb kağızlarda üzə çıxmışdı. Və həmin kağızları alan adamlar bu kağızların əsasında nə bu ailədə, nə razıyeddə heç kəsin nə ağlına gələ bilən, nə də yuxuda görə biləcəyi bir məsələni həll edirdilər.

Bəla qəfildən gəldi. Əlbəttə, Yedigey belə-belə işlərdə bir az təcrübəli, bir az da çoxbilmiş olsaydı, məsələdən bəş çıxarmasaydı da, hər halda, onu dumanlı da olsa duyar, narahat olardı.

Nədən narahat olmalıydı axı? Məsələ burasında idi ki, həmin ilin axırına yaxın sahə müfəttişi razıyeddə gəlirdi. O, cədvəl üzrə stansiyaları, razıyeddələri bir-bir gəzərdi. Gələ, bir-iki gün qalar, maaşın necə verildiyini, materialların necə

sərf edildiyini yoxlar və başqa belə-belə işlərlə maraqlanan-dan sonra razyezdin rəisi və fəhlələrdən biri ilə gördüklərini aktlaşdırar, sonra da səmtinə düşən qatara minib gedərdi. Axı razyezdə nə iş ola bilərdi ki? Bəzən elə Yedigeyin özü də belə yoxlama aktlarına qol çəkərdi. Bu dəfə müfəttiş Boranlıda üç gün qaldı. Gecələri razyezdin əsas binası olan növbə evində qalırdı. Burada həm telefon, həm də rəisin kabinet adlandırdığı otaq vardı. Razyezdin rəisi Əbilov yüyü-rə-yüyürə çaynıkdə ona çay daşıyırdı. Yedigey də gəlib müfəttişə baş çəkdi. Kişi oturub tüstülədə-tüstülədə kağız-ları yoxlayırdı. Yedigey elə bilirdi ki, gələn əvvəlki tanışlar-dandır, amma gördü, yox, bu dəfə gələn təzə adamdır. Qır-mızıyanaq, seyrəkdışli, çal, gözlüklü bir adam idi. Nə isə sürüşkən və güləş bir şey sezilirdi gözlərində.

Onlar axşamdan xeyli keçmiş bir də rastlaşdılar. Yedi-gey növbəni təhvil verib qayıdanda gördü ki, müfəttiş növ-bətçi evinin qabağındakı fənərin altında gəzişir. Başında çal papaq vardı, paltosunun çal dərilə yaxalığını qaldırıb, fikir içində papirosunu tüstülədə-tüstülədə gəzir, ayağının altın-dakı qumu xırtıldadırdı.

– Axşamınız xeyir, deyəsən, papiros çəkməyə çıxmı-sınız? Kağızlar yorub sizi, deyəsən? – Yedigey qayğı ilə maraq göstərdi.

– Hə, elədir, – deyə müfəttiş gülümsündü. – Ağırdır, – yenə də gülümsündü.

Yedigey də ədəb gözləyib təsdiq etdi:

– Aydın məsələdir.

– Sabah səhər gedirəm, – müfəttiş bildirdi. – On yed-dinci gələndə dayanacaq, minib gedəcəm. – Bir də gülüm-sündü. Səsi boğuq çıxırdı, elə bil, istəmədən, zorla danı -şırdı. Gözlərini isə qıyıb diqqətlə baxırdı. – Yedigey Can-gəldin sizsiniz, deməli?

– Bəli, mənəm.

– Mən hiss eləmişdim, – müfəttiş seyrək dişləri arasın-dan güclü bir tüstü burumu fısıqırdı. – Keçmiş cəbhəçi. Qırx dördüncü ildən razyezdə işləyirsiniz. Dəmiryolçular sizə Boranlı deyirlər.

– Bəli, doğrudur, – deyə Yedigey sadələvhüklə cavab verdi. Bir tərəfdən müfəttişin onun haqqında belə çox bil-məyi Yedigeyə xoş gəlirdi, digər tərəfdən təəccüblənirdi ki,

belə dəqiq məlumat bunun nəyinə lazımdır ki, yadında saxlayıb?

Görünür, Yedigeyin nə fikirləşdiyini hiss edib, müfəttiş yantəbəssümlə sözünə davam etdi:

– Mənim hafizəm yaxşıdır. Axı mən də sizin Kuttubayov kimi yazıram, – deyə o, başının hərəkətiylə Kuttubayovgilin evini göstərib, tüstünü o tərəfə fısıqırdı. Yenə də həmişəki kimi pəncərənin qabağında oturub yazı yazan Kuttubayo-vun başı görünürdü. – Üç gündür, fikir verirəm – elə hey yazır. Başa düşürəm, elə mən özüm də yazıram. Amma məninki şeirdir, şeir yazıram. Demək olar ki, hər ay deponun çoxtirajlı qəzetində çap olunuram. Orada ədəbiyyat dərnə-yimiz var. Rəhbəri mənəm. Bir dəfə səkkiz mart bayramında vilayət qəzetində çap olunmuşam, bu il də may bayramında.

Onlar susdular. Yedigey sağollaşıb ayrılmaq istəyəndə müfəttiş yenə danışmağa başladı:

– O, Yuqoslaviyadan yazır?

– Vallah, düzünü bilmirəm, – deyə Yedigey cavab verdi. – Deyəsən, orada partizanlıq edib axı, uşaqları üçün yazır.

– Bilirəm, Əbilovdan soruşmuşam. Dediindən belə çıxır ki, əsirlikdə də olub. Deyəsən, bir müddət müəllimlik də eləyib. İndi özünü göstərmək üçün qələmə qurşanıb hə, – müfəttiş nə isə xısıltılı bir səslə güldü. – Amma bu, o qədər də asan iş deyil. Mən də böyük bir əsər üzərində düşünməyə başlamışdım. Deyirdim ki, cəbhəni, arxanı, zəhməti göstərəcəyəm... Heyif ki, bizdə vaxt yoxdur, çatmır, ömür ezamiyyətlərdə keçir...

– O da ancaq axşamlar vaxt eləyib yazır, gündüzlər işdə olur, – deyə Yedigey cavab verdi.

Onlar yenə susdular. Yedigey bu dəfə də macal tapıb ayrılı bilmədi.

– Elə hey yazır, başını da qaldırmır, – müfəttiş Abutalı-bın pəncərədən görünən kölgəsindən gözünü çəkməyərək yenə də xısın-xısın güldü.

Yedigey cavabında dedi:

– Adam, gərək, bir şeylə məşğul olsun da... Oxumuş adamdır. Yan-yörəsində adam yox, bir şey yox... Ona görə də vaxtını yazmaqla keçirir.

– Aha, bu da yaxşı fikirdir – yan-yörəsində adam yox...

– Müfəttiş dodaqaltı donquldanıb nəsə fikirləşə-fikirləşə

gözlərini qıydı. – Sərbəst adamsan, yan-yörəndə kimsə yox, yaxşı ideyadır... Sərbəst adamsan...

Söhbət bura çatanda onlar ayrıldılar. Sonrakı günlər Yedigeyin fikrində idi ki, fürsət tapan kimi, bu söhbəti Abutalıba danışsın, amma nə isə baş tutmadı, bir azdan sonra da yaddan çıxıb getdi.

Üzü qışa idi, iş də çox. Ən böyük məsələ o idi ki, Qaranər qızmağa başlamışdı. Bu heyvan yiyəsi üçün əsl başağrısı, Allah bəlası idi! Cavan atanşa Qaranər yetişəndən sonra Yedigeyin günü qara olmuşdu. Keçən iki ildə onun qızmağı hələ bu dərəcəyə çatmırdı, qorxu-ürkü qanırdı, üstünə qışqıranda tabe olurdu. Bir də ki Boranlı sürüsündəki qoca nə – Qazanqapın dəvəsi onu qol-qanad açmağa qoymurdu. Onu döyə-döyə, gəmirə-gəmirə mayalardan uzaqlaşdırırdı. Nə fayda! Çöl böyük, düzənlik gen – bu yandan qovanda o yandan yetirirdi. Beləcə qoca atan səhərdən-axşamacan onu qovur, axırda yorulub əldən düşürdü, cavan və qızgın Qaranər zorla olmasa da, bicliklə məqsədinə çatırdı.

Amma yeni mövsümdə, soyuqlar düşən kimi, təbiətin əbədi çağırışı dəvələrin qanını qaynadanda Qaranər Boranlı sürüsündə hakim oldu. Qaranər gücə-qüvvətə dolmuşdu, qabağına çıxanı yıxıb dağıdırdı. Qazanqapın atanını qova-qova yarıqan dibinə salıb döyə-döyə, tapdaya-tapdaya, gəmirə-gəmirə yarımcən eləmişdi, çölün düzündə görün yox, ayıran yox. Bu, təbiətin amansız qanunu idi. Meydan Qaranərin idi. İndi nəsil növbəsi ona çatmışdı. Di gəl ki, bu məsələ üstündə Qazanqapla Yedigey ömürlərində ilk dəfə sözləşdilər. Qazanqap yarıqan dibində tapdanmış nərinə görəndə bu acınacaqlı mənzərəyə dözə bilmədi. Çöldən qayıdanda qaşqabağı yerlə gedirdi. O, Yedigeyin üzünə baxmadan:

– Belə şeyə niyə yol verirsən? – dedi. – Onlar heyvandır, biz ki adamıq! Sənin Qaranərinin elədiyi qatillikdir! Elə heyvanı açıb buraxırsan çölə!

– Mən buraxmamışam, özü qırılıb qaçıb, Qazakə. Axı mən onu necə bağlayıb saxlayım?! Zəncirləyirəm, zənciri də qırır. Özün bilirsen, atalar nahaq deməyiblər: “Güc atasın tanımazdı”¹. İndi dövrən onun dövrəndir.

¹ Qolu zorlu adam atasını da tanımaz.

– Sən də sevin. Dayan, hələ baxarıq dalı necə olacaq. Ona yazığın gəlir, burnunu deşmirsən ki, şiş¹ keçirdə biləsən... Dayan, hələ başına çox işlər gətirəcək, hələ dalınca çox qaçacaqsan. Belə yırtıcı bir sürüylə soyuyan deyil. Gedib Sarı-Özəyin nə ki nəri var, hamısıyla döyüşəcək. Qabağında duran olmayacaq. Onda mənim sözlərimi yadına salarsan...

Daha Yedigey Qazanqapın sözünün üstündən söz yetirmədi, kişiyyə hörməti vardı, bir də ki haqqına qalsaydı, Qazanqap haqlı idi. Buna görə də barışıq niyyəti ilə mızıldandı:

– Özün bağışlamısan ki, köşək vaxtı, indi də dava eləyirsən. Yaxşı, fikirləşib bir şey taparam, əl-ayağını yığıdıraram.

Amma Qaranər kimi bir gözəl nəre burunlaq vurmaqdan ötrü burnunu deşməyə onun əli gəlmədi. Sonralar o, Qaranər onun canını boğazına yığanda dəfələrlə Qazanqapın sözlərini xatırlamışdı, and içib qəsəm eləmişdi ki, heç nəyə baxmayacaq, tutub burnunu deşəcək, amma yenə də əli gəlməmişdi, nəre əl vurmamışdı. Bir vaxt fikrə düşdü ki, tutub axtalasın, yenə də ürəyi gəlmədi. İllər isə ötürdü, hər dəfə qış soyuqları başlayanda, Yedigeyin də əzablı günləri başlayırdı. Qızib çöllərə düşmüş Qaranəri axtarmağa gedirdi.

Elə o qış da Qaranərə görə yadında qalmışdı. O, Qaranəri sakitləşdirib, dəvə təzədən qaçmasın deyə, ağılı bərkitməklə məşğul olanda Yeni il bayramı da gəlib çatdı. Kuttubayovgil yolka bəzəməyə hazırlaşdılar. Bu, Boranlı uşaqları üçün böyük hadisə idi. Ukubalayla qızları, demək olar ki, düşüb qalmışdılar Kuttubayovgildə. Bütün günü sərəsər hazırlıqla, yolka bəzəməklə məşğuldurlar. Yedigey hər dəfə işə gedəndə, işdən qayıdanda əvvəlcə Kuttubayovgilə baş çəkirdi ki, yolcaya baxsın. Yolka günü-gündən gözəlləşirdi: onu əlvən lentlər və özləri düzəltmələri oyuncaqlarla bəzəyirdilər. Bu məsələdə qadınlara “əhsən” demək lazım idi – Zərifə ilə Ukubala uşaqların xatirinə əllərindən gələni eləmişdilər. Şübhəsiz, məsələ təkcə yolka deyildi, bəlkə də yolkadən çox yeni il arzularında, ümidlərindəydi, hamının sövq-həvəslə gözlədiyi, nə isə tezliklə baş verəcək xoşbəxt dəyişikliklərdə idi.

Abutalıb bununla kifayətlənmirdi, uşaqları həyəte çıxarıb böyük bir qar heykəli düzəltməyə başladılar. Əvvəlcə

¹ Şiş – dəvəni noxtalamaq üçün istifadə olunan alət.

Yedigey elə bildi ki, onlar oyun oynayırlar, əylənirlər, amma sonra Abutalıbın bu əməlinə heyran qaldı. Adam boyda yekə bir qar adamı, gülməli, əcaib bir şey düzəltdimşilər, kömürdən ona qara qaş-göz qoymuşdular, burnu qırmızıydı, gülməkdən ağzı qulaqlarına çatırdı, başına da Qazanqapın tülkü dərisindən tikilmiş köhnə papağını keçirmişdilər. Qar adamı razyezdin qabağında dayanıb qatarları qarşılayırdı – bir əlində yaşıl bayraq, yəni yol açıqdır, bir əlində də çay taxtası vardı. Taxtanın üstündə “Yeni – 1953-cü iliniz mübarək!” sözləri yazılmışdı. Əntiqə çıxmışdı! O qar adamı yanvarın birindən sonra hələ xeyli vaxt qaldı.

Ötüb-keçən ilin 31 dekabrında Boranlının uşaqları həyətdəki bəzəkli yolkanın dövrəsində axşamacan oynadılar. Növbədə olmayan böyükklər də orada idilər. Ertəsi gün Abutalıb Yedigeylə danışdı ki, uşaqlar səhər tezdən necə onun yorğan-döşəyinə girib oyatmaq istəyirmişlər, o da özünü yuxuluğa vurub durmurmuş. Ermek onu itələyib deyirmiş ki, “Atika, atika, dur. İndi Şaxta baba gələcək, gedək, onu qarşılayaq”.

– Yaxşı, – deyirəm, – indi durub əl-üzümüzü yuyarıq, paltarımızı geyərik, gedərik, söz verib gələcək...

Böyüyü soruşur:

– Hansı qatarla gələcək?

– Rastına hansı keçsə, – deyirəm. – Şaxta baba üçün hansı qatar desən, dayanar, lap bizim razyezddə də...

– Onda tez olun, durun!

– Mən də tam ciddiliklə deyirəm ki, deməli, onda yığışırıq.

Daul bunu eşidəndə narahat oldu:

– Bəs anam? Axı o da Şaxta babanı görmək istəyir.

– Doğru deyərsən, – deyirəm, – bəs necə, onsuz olarmı, onu da çağırın.

Qərər ki, yığışib hamımız bir yerdə evdən çıxdıq. Uşaq-lar bizi qabaqlayıb növbətçi binasına tez çatdılar. Biz də onların dalınca özümüzü yetirdik, uşaqlar ha ora-bura qaçdılar, ha oyan-buyana baxdılar, Şaxta babanı görə bilmədilər.

– Atika, bəs Şaxta baba hanı?

– Bu saat növbətçidən öyrənərim, – dedim, – tələsməyin. – Girdim növbətçinin otağına, dünəndən orada Şaxta babadan məktub, bir də bir bağlama gizlətmişdim. Çıxan kimi cumdular üstümə.

– Nə oldu, atika?

– Bilirsizmi, – dedim, – Şaxta baba sizə məktub qoyub, budur, baxın: “Əziz balalarım Daül və Ermek. Mən sizin məşhur razyezdiniz. Boranlıya səhər tezdən, saat beşdə gəldim. Hava çox soyuq idi, siz yatmışdınız. Elə mən özüm də çox soyuqam, saqqalım da buz yundandır. Qatar cəmi iki dəqiqə dayanacaqdı. Ancaq yetirə bildim ki, məktub yazım, hədiyyələrinizi qoyum gedim. Torbada razyezd uşaqlarının hərəsinə bir alma, iki qoz var. İnciməyin, hələ görtləsi işim çoxdur. Başqa uşaqların yanına gedirəm. Onlar da məni gözləyirlər. Gələn Yeni ildə çalışaram ki, sizinlə görüşək. Hələlik sağlqla qalın. Sizin Şaxta baba, Ayaz ata”. Dayan, dayan, burada nə işə yenə yazılıb. Çox tələsik yazıb, oxumaq olmur, yaqın, qatar yola düşürmüş. Hə, oxuya bildim: “Daul, itini vurma, bir dəfə eşitdim, onu qaloşla vuran da yaman zingildədi. Amma sonra elə şey eşitmədim. Görtlənür, daha onu incitmirsən. Vəssalam. Bir daha sizin Ayaz ata”. Dayan görüm, deyəsən, yenə nəşə yazılıb. Hə başa düşdüm: “Qar adamını yaxşı düzəltmisiniz. Afərin! Mən onunla əl verib görüşdüm”.

Uşaqlar yaman sevindilər. Şaxta babanın məktubu onları tam inandırdı. Bircə mübahisə onun üstündə düşdü ki, torbanı kim aparsın. Burada anaları köməyə gəldi:

– Əvvəlcə Daül on addım aparsın, o, böyükdür. Sonra da sən on addım apar, Ermek sən kiçiksən...

Yedigey sidq-ürəkdən qəhqəhə çəkib güldü: “Yaman şəysiniz, elə mən də olsaydım, inanardım”.

Bunun əvəzində, günorta Yedigey hamıdan hörmətli olmuşdu. O, uşaqları kirşədə gəzdirdi. Qazanqapda köhnə bir kirşə vardı. Kirşəyə Qazanqapın qoca və fərəağat bir dəvəsini qoşdular. Bu dəvə boyunduruqda yaxşı gedirdi. Söz yox, Qaranəri belə işlərə yaxın qoymaq olmazdı. Dəvəni qoşub dəstə ilə yola düşdülər. Səs-küydən qulaq batırdı. Yedigey sürücü yerində oturmuşdu. Uşaqlar hərəsi bir tərəfdən dürtülür, onun yanında oturmağa çalışırdılar. Hamısı da bir ağızdan çığırırdı: “Qov, bərk sür, sür!” Abutalıb Zərifə kirşənin yanınca qaçır, eniş yerlərdə kirşənin qırağında otururdular. Razyezddən iki kilometr aralanandan sonra tərənin ətəyindən dönüb enişlə geri qayıtdılar. Qoşqu dəvəsi tövşüyürdü, ona bir az dinclik vermək lazım idi.

Gözəl gün idi. Sarı-Özəyin göz işlədikcə və qulaq dinlədikcə uzanan dümağ düzlərində dərin bir sakitlik vardı. Hara baxırdınsa, qar örtüyü altında gələnmiş enişli-yoxuşlu, düzənli çöllər idi, Sarı-Özəyin üstündəki səma qış günortasına donuq və kövrək bir işıq saçırdı. Xəfif külək qulaqları sıgallayıb qıdıqlayırdı. Qənşərdəki dəmir yolunda bir-birinə qoşulmuş iki baca ilə tövşüyən parovozun çəkdiyi sarı-qəhvəyi rəngdə uzun bir yük qatarı yaxınlaşırdı. Parovozların bacasından çıxan tüstü sakit havada üzərək həlqə-həlqə yayılıb əriyirdi. Semafora yaxınlaşanda irəlindəki lokomotiv güclü və sürətli bir fit verdi. Səsində bir xəbər varmış kimi, fit iki dəfə təkrar olundu. Qatar dayanmadan ötür keçdi, dəmir yoluna qısılmış beş-altı ev geridə qaldı. Yenə də hər tərəf sakitliyə qarq oldu. Heç bir hərəkət-filan yox idi. Bircə Boranlı daxmalarının bacalarından çıxan tüstülər burulurdu. Hətta bayaqkı kirşə gəzintisindən qızıq pörtmüş uşaqlar da susub-kirimişdilər. Zərifə yalnız ərinin eşidə biləcəyi bir səslə dedi:

– Nə qədər gözəl, necə də qorxuncdur!

– Düz deyirsən, – Abutalıb da eyni səslə təsdiq elədi.

Yedigey başını çevirmədən onlara çəpəki nəzər saldı. Onlar yanaşı dayanmışdılar, yamanca da bir-birinə oxşayırdılar, Yedigeyə aid olmasa da, Zərifənin yavaşdan, lakin aydın dediyi sözlər ona toxundu. O, birdən-birə başa düşdü ki, Zərifə bacalarından buruq-buruq tüstü çıxan bu evlərə necə də qüssə və qorxu ilə baxır. Lakin, çox təəssüf ki, Yedigeyin əlindən heç nə gəlmirdi, çünki dəmir yoluna qısılmış bu evlər onların hamısı üçün yeganə məskən idi.

Yedigey qoşqu dəvəsini hayladı, bir-iki qırmanc çəkdi və onlar geri, rəzyəzdə tərəf hərəkət etdilər...

Yeni il gecəsi ərəfəsində axşam boranlıların hamısı Yedigeylə Ükubalanın başına toplaşmışdılar – bunu hələ bir gün qabaq Ükubala ilə Yedigey qərara almışdı.

O gün Ükubala:

– Kuttubayovgil bizdən sonra gəliblər, – dedi, – yolka bəzəyiblər, bizə Allah özü buyurub ki, onlardan geri qalmaq, daha keçib, simiclik eləməyəkdir.

Arvadının bu təklifindən Yedigey çox sevindi. Doğrudur, hamı iştirak eləyə bilməyəcəkdi – bəziləri növbədə idi, bəziləri isə axşam işləyəcəkdi. Qatara nə var ki, qatarlar

öz işlərindədir – nə bayram bilirlər, nə iş günü... Qazanqap ancaq məclisin başlanğıcında otura bildi. Axşam saat doqquz üçün o, xəttə çıxdı, elə Yedigeyin özü yanvarın biri səhər saat altıdan iş başında olmalı idi. İş işdir. Buna baxmayaraq, məclis çox gözəl alındı. Hamının kefi kök idi, gündə on dəfə görüşməklərinə baxmayaraq, hamı uzaq yerdən gələn qonaq kimi geyinib-kecinmişdi. Ükubala lap açılıb cürbəcür yeməklər hazırlamışdı. İçki də vardı – araq, şampan şərabi... İstəyən üçün keçən ildən hələ südü kəsilməmiş dəvələrin südündən şubat da hazırlamışdılar. Bu dəvələri Qazanqapın yorulmaq bilməyən arvadı Bikə sağırdı.

Ancaq bayram, birinci bədələr içiləndən, mahnılar başlandıqdan sonra bayrama oxşadı. Daha istədiyin kimi kefləyə, hər gün görüşüb tanıdığın adamlarla ünsiyyətdə olub onlarda yeni-yeni keyfiyyətlər görə bilərdin, çünki bayramın xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bayram adamları dəyişir, elə bil, onları yeniləşdirir. Bəzən bunun əksinə də olur. Ancaq burada yox, boranlıların arasında yox. Sərişəklilik olasan, özü də davakar, adamayovuşmaz – belə şey ola bilməz... Yedigey bir balaca hallanmışdı. Amma bu hal ona yarasırdı. Ükubala o qədər nigrançılıq çəkməsə də, hər halda, ərinə xatırladırdı:

– Yadından çıxmasın, sabah səhər altıda işə çıxmalısan.

– Aydındır, Üku, bildim, – deyə o cavab verdi.

O, Ükubalanın boynunu qucaqlayıb mahnı oxuyurdu. O, elə bir halətdəydi ki, ağır aydınlığı ilə hissələrin coşqunluğu bir-birinə xətər yetirmədən uzaqlaşdı. Yedigey oxuyaraq xoşhəlləqlə qonaqlara baxır, hamının üzünə gülürdü, çünki arxayındı, bilirdi ki, qalanları da özlərini onun kimi yaxşı hiss edir. O vaxtlar Boranlı Yedigey qaraqaş, qarabığ, parlaq qonurgözlü, saf dişləri sədəf kimi cərgələnmiş gözəl bir kişi idi. O vaxt ən güclü təsəvvürə malik olan adamlar onun qocalanda necə olacağını deyə bilməzdilər. O, hamıya diqqət yetirməyə macal tapırdı. Artıq kökəlməyə başlamış mehriban Bikənin çiyindən vurub deyirdi ki, sən bütün boranlıların anasısan, onun sağlığına bədə qaldırıb, onun simasında Amu-dərya sahillərində yaşayan Qaraqalpaq xalqının şərəfinə içirdi, onun ürəyini alırdı ki, Qazanqapın məclisi vaxtsız tərk edib işə getməyindən fikir çəkməsin.

Bikə də gülə-gülə deyirdi ki, "onsuz da zəhləmi töküb!"

O axşam Yedigey öz Ukubalasını tam adı ilə çağırırdı – Ukubala, yəni Bayquş balası, Bayquşbala... Qərər ki, hamı üçün xoş və səmimi söz tapırdı, bu yığcam məclisdə kilərin hamısını özünə doğma bacı-qardaş hesab eləyirdi, hətta Sarı-Özəkdə kiçik bir vəzifədə işləməyi özünə sığışdırmayan razyezd rəisi Əbilova da, onun rəngi-ruhu qaçmış, bu yaxınlarda Kumbeldəki stansiya doğum evinə getməli olacaq zahı arvadı Səkinəyə də eyni gözlə baxırdı. Yedigey ürəkdən inanırdı ki, ayrı cür ola da bilməz, o məhz doğma adamlarının arasındadır, hətta oxuyanda hərdən gözlərini yumub bir ailə kimi onun evinə yığılmış bir ovuc adamı Sarı-Özəyin qar basmış intəhasız çölündə təsəvvürünə gətirəndə bunun həqiqət olduğuna inanırdı. Amma, düzünə qalsa, hamıdan çox Abutalıblə Zərifə üçün darıxırdı. Ər-arvad buna dəyərdi. Zərifə həm oxuyurdu, həm də tez-tez dəyişən mahnıların melodiyasını tutub mandolinada çalırdı. Onun çox təmiz və şaqraq səsi vardı, Abutalıb isə sinədən gələn dərin və həzin bir səslə oxuyurdu. Onlar avazla, mələhətlə oxuyurdular, illah ki, tatar ahəngini... Onlar bu mahnıları deyismə tərzində oxuyurdular. Mahnının əsasını onlar oxuyur, yerdə qalanlar da nəqərat tuturdular. Onlar bir xeyli qədim və yeni mahnılar oxusalar da, yorulmaq bilmir, əksinə, daha da qızışırdılar. Deməli, belə çıxırdı ki, qonaqların əhvalı yaxşıdır. Abutalıb və Zərifə ilə üzbəüz oturan Yedigey gözünü onlardan çəkmir, baxdıqca ürəyi axa-axa fikirləşirdi ki, onları göz açmağa qoymayan acı taleləri olmasaydı, bunlar, gərək, həmişə belə olaydılar. Yayın qızmarında Zərifənin saçları kökünəcən bozarırdı, özü də yağından çıxmış kösöv kimi gündən qaralıb partlamış dodaqlarının qanı axırdı. İndi isə tamam tanınmaz olmuşdu. Qara gözləri parpar yanırdı, təmiz və hamar asiyalı sifəti ona xüsusi gözəllik verirdi. Onun ovqatını hər şeydən çox qaşları bürüzə verirdi – qədim mahnılar qanadlandıqca qaşları gah yay kimi gərilir, gah da kədərlə düyünlənirdi. Abutalıb da oxuduğu sözlərin hər birini qeyd etməyə çalışaraq onları xüsusi hissiyyatla tələffüz edirdi:

...Yəhərin açdığı yağır yeritək,
Silinməz könlümdən surətin sənini...

Zərifə barmaqlarını simlərin üstündə gəzdirir, Yeni il gecəsinə toplaşan bu məhrəm məclisdə melodiyanı inlədirdi. O, sanki, mahniyə qanşıb üzürdü, Yedigeyə elə gəlirdi ki, Zərifə haradasa uzaqlarda, əynindəki ağyaxalı bənövşəyi toxunma koftada, Sarı-Özəyin qarlı çöllərində əlində mandolina sinədolusu nəfəs alaraq azad və sərbəst addımlarla qaçır, o yüyürdükcə qaranlıq çəkilir, sonra uzaq dumanlıqda qeyb olur, təkcə mandolinanın səsi eşidilir, sonra birdən o, boranlıları yadına salıb düşünür ki, onsuz bu adamların halı pis olacaq, yenə geri, stolun dalına qayıdıb mahnisini davam etdirir...

Sonra Abutalıb partizanlıqda necə əllərini bir-birinin çiyinə qoyub ayaqlarını ata-ata yallı getdiklərini göstərdi. Abutalıb oynaq bir serb mahnısı oxuyur, Zərifə də mandolinada çalıb ona kömək eləyir, qalanlar da "oplya, oplya..." deyə-deyə yallı gedirdilər.

Sonra yenə içdilər, badə toqquşdurdular, bir-birini Yeni il münasibətiylə təbrik etdilər, gələn gəldi, gedən getdi... Razyezdin rəisi zahı arvadı ilə hələ rəqslər başlamamışdan getmişdi. Gecə bu minvalla yavaş-yavaş ötüb-keçirdi...

Zərifə nəfəsini dərmək üçün eşiyə çıxdı, Abutalıb da onun dalınca. Qonaqlar tərlə-tərlə soyuğa çıxmasınlar deyə, Ukubala hamını məcbur eləyirdi ki, paltarını geysin. Zərifə ilə Abutalıb xeyli ləngidilər. Yedigey dedi ki, gedim onları çağırım, onlarsız bayramın dadı qaçır. Ukubala onu səslədi:

– Əynini qalın elə, Yedigey, elə getmə, soyuqlayarsan!

– İndi qayıdıram, – deyə Yedigey kənardan adladı. Ayazlı, aydın bir gecəydi. – Abutalıb, Zərifə! – O, ətrafa boylandı.

Cavab gəlmədi. Evin dalından səslər gəlirdi. Bilmədi neyləsin, qaşıb qaldı: geri qayıtsın, ya ki, əksinə, gedib onları evə qaytarsın. Aralarında nəşə bir şey olmuşdu, deyəsən.

– Mən istəmədim sən görəsən, – Zərifə hıçqıra-hıçqıra deyirdi. – Bağışla. Nəşə birdən doluxsundum. Sən allah, bağışla.

Abutalıb da ona təskinlik verirdi:

– Başa düşürəm, hamısını başa düşürəm. Axı məsələ onda deyil ki, mən beləyəm. Bu təkcə mənə aid olsaydı, ona nə vardı ki!.. Bir adam artıq, bir adam əskik... Onda həyatdan belə yapışmağa da dəyməzdi. – Bir müddət susdular,

sonra Abutalıb davam etdi, – uşaqlarımızın canı qurtaracaq, ümidim bircə bunadır...

Məsələdən axıracan başı çıxmayan Yedigey soyuqdan büzüşə-büzüşə evə qayıtdı. O, içəri girəndə ona elə gəldi ki, hər şey soluxub, bayram da qurtarıb gedib.

1953-cü il yanvar ayının 5-də Boranlı rəzəyində bir sənişin qatırı əyləndi. Təəccüblü idi: bütün yollar açıqdı, o həmişəki kimi dayanmadan ötə də bilərdi. Qatar cəmi dəqiqə yarım ləngidi. Görünür bu, bəs eləmişdi. Ayaqlarında eyni biçimli xrom çəkmələr olan üç adam vaqonlardan birinin pilləsindən enib düz növbətçi binasına tərəf yönəldi. Ətrafa baxmır, dinməz-söyləməz, inamla yeriyirdilər, yalnız bir anlığa qar adamının yanında yüngülcə ayaq saxladılar. Dinməz-söyləməz çay taxtasının üstündəki təbrik sözlərini oxudular, bir də qar adamının başına keçirilmiş Qazanqapın tükü tökülmüş papağına baxıb yollarına davam etdilər.

Bir neçə dəqiqədən sonra rəzəyinin rəisi Əbilov növbətçi otağından bayıra yüyürdü. Az qala, qar adamının üstünə yıxılacaqdı. Hirsindən bir söyüş də söydü, tələsik, demək olar ki, yüyürə-yüyürə uzaqlaşdı – ondan çıxmayan iş idi. Üstündən heç on dəqiqə keçməmiş Abutalıb Kuttubayovu iş yerində tapıb onunla hövlnək geri qayıdırdı. Abutalıbın rəngi qaçmışdı, papağı əlində idi. O, Əbilovla birgə növbətçi binasına girdi. Bir az keçmədi ki, bu xrom çəkməliklərlə bir yerdə binadan çıxıb, Kuttubayovgilin yaşadığı baraka tərəf yönəldilər. Tezliklə onlar, Kuttubayov da yanlarında, geri qayıtdılar, əllərində onun evindən götürdükləri kağızlar vardı.

Sonra hər şey sakit oldu. Daha növbətçilər binasından nə çıxan oldu, nə də girən.

Olan əhvalatı Yedigeyə Ukubala çatdırdı. O, Əbilovun tapşırığı ilə özünü təmir işləri aparılan dördüncü kilometrə çatdırdı. Yedigeyi kənara çəkib dedi:

– Abutalıbı dindirirlər.

– Kim dindirir?

– Bilmirəm. Gəlmə adamlardı. Əbilov dedi ki, bərkinə durmasalar, Yeni ildə Abutalıbgilnən bir yerdə olduğumuzu deməyəsən.

– Bunda nə var ki?

– Bilmirəm. Məndən xahiş elədi ki, sənə çatdırım. Özü də tapşırı ki, saat iki üçün yerində olasan. Səndən də nəşə soruşacaqlar, Abutalıb barədə.

– Nə soruşacaqlar?

– Mən nə bilim! Əbilov lap özünü-sözünü itirmişdi, dedi, tez özünü yetir Yedigeyə. Mən də yetirdim.

Yedigey saat ikidə onsuz da evlərinə fasiləyə gedirdi. Yolda, elə evlərində də hey fikirləşirdi ki, görəsən, nə olub? Bir cavab tapa bilmirdi. Bəlkə, keçmiş üçün, əsirlikdə olduğu üçün idi? Çoxdan yoxlayıblar, qurtarıb-gedib, daha nə ola bilər? Nə isə daxilində bir həyəcan, narahatlıq duydu. Əriştdən bir-iki qaşqı götürüb qabı kənara itələdi. Saata baxdı. İkiyə beş dəqiqə qalmışdı. Madam ki, deyiblər ikidə, deməli, ikidə də getməlidir. Evdən çıxanda gördü ki, Əbilov rəzəyində binasının qabağında var-gəl eləyir. Çox da incik, əzgin və diltor görünürdü.

– Nə olub?

– Başımıza bəla gəldi, bəla, Yedigey, – deyə Əbilov qorxa-qorxa binaya tərəf baxdı. Qorxusundan dodaqları səyriyirdi. – Kuttubayovu tutdular.

– Niyə?

– Nəşə qadağan olunmuş yazılar tapıblar ondan. Axı axşamlar oturub yazırdı. Bunu hamı bilir də... Axırı ki başına bəla açdı.

– O ki uşaqlar üçün yazırdı...

– Bilmirəm, bilmirəm, kim üçün yazırdı. Mən heç nə bilmirəm. Yeri, səni gözləyirlər.

Rəisin kabinet deyilən balaca otağında elə onun yaşında olan, bəlkə də, bir az cavan, saçları kirpi iynəsi kimi biz-biz, yekəbaş, canlı bir kişi oturmuşdu. Çopur, ətli burnu gərginlikdən tərələyir, o nə isə oxuyurdu. Ağır və enli alnını qırıq-dıra-qırıqdıra yaylıq çıxardıb burnunun tərini sildi, elə sonra da söhbətin axırnacan tez-tez burnunun tərini silirdi. Stolun üstündəki "Kazbek" qutusunda uzun bir papiros çıxartdı, yandırandan sonra başını qaldırıb, çalağan gözüne oxşayan parlaq sarımtıl gözlərini kandarda dayanan Yedigeyə zillədi:

– Otur.

Yedigey stolun qabağındakı kətilə oturdu.

– Qoy, heç bir şübhən olmasın, – deyə çalağan göy kitelinin döş cibindən qəhvəyi cildli bir kitabça çıxarıb açdı,

açan kimi də örtüb yerinə qoydu, burnunun altında da "Tansıkbayev", ya da "Tasıqbayev" kimi bir söz dedi. Yedigey onun familiyasını heç fərlı-başlı eşidə də bilmədi...

– Aydındır? – deyə çalağangöz soruşdu.

Yedigey də məcbur olub:

– Aydındır, – dedi.

– Onda başlayaq işə. Deyirlər, sən Kuttubayovun ən yaxın dostu, yoldaşın, elədir?

– Bəlkə, elədir, necə ki?

– Bəlkə də, elədir. – Çalağangöz onun sözlərini təkrar edib, bunun mənasını aydınlaşdırmaq istəyirmiş kimi, kəbəkədən dərin bir qullab vurdu. – Bəlkə də, elədir. Fərz edək. Aydındır. – Birdən gözlənilməz bir təbəssümlə, şüşə kimi aydın gözlərində parlayan ləzzət və sevinc ifadəsiylə söz atdı: – Deməli, əziz dost, yazırıq, hə?

Yedigey özünü itirən kimi oldu:

– Nə yazırıq?

– Onu mən bilmək istəyirəm.

– Nə demək istədiyinizi başa düşmürəm.

– Doğrudan? Hə? Bir yaxşı-yaxşı fikirləş!

– Söhbət nədən gedir axı?

– Kuttubayov nədən yazır?

– Bilmirəm.

– Necə bilmirsən? Hamı bilir, sən bilmirsən?

– Bilirəm ki, nəse yazır. Amma nə yazdığını haradan bilim? Mənim nə işimə? Həvəsi var, qoy yazsın. Kimin nə işinə?

– Necə yəni kimin nə işinə? – deyə çalağangöz təc-cüblə diksinib, güllə kimi cana işləyən qara bəbəklərini ona zillədi.

– Belə çıxır ki, kim nə istəyir, ağılına nə gəlir, yazsın da? Bunu sənın beyninə o yeridib?

– O, mənim beynimə heç nə yeritməyib.

Çalağangöz onun cavabını heç vecinə almadı. Yaman hırlənmişdi:

– Bax, düşmən təbliğatı budur! Sən heç beyninə vurmusan ki, hərə ağılına gələni yazsa, nə olar? Fikirləşmisən, nə olar? Sonra da başlayacaq ağzına gələni danışmağa! Belə deyirsən? Bu yad ideyalar səndə haradandır? Xeyr, əzizim, biz belə şeyə yol vermərik. Belə əksinqilab keçməz!

Yedigey başına yağdırılan bu sözlərin ağırlığı altında özünü itirib susurdu. Və çox təəccüb elədi ki, belə sözlərdən sonra heç nə dəyişmədi. Elə bil, heç nə olmamışdı. Pəncərədən də gördü ki, Daşkənd qatarı ötüb-keçdi, bir anlığa qatarın içini gözünün qabağına gətirdi: vaqonlarda adamlar oturub, hərə öz işində – kimi çay içir, kimi də ara... Oturub söhbət eləyirlər, heç birinin də eyninə deyil ki, Boranlı razyezdində Yedigey adlı bir adam qəfil bəla kimi gəlmiş bu çalağangözün qarşısında oturub. Ürəyini sıxan bir qüssə içində, az qala, durub o qatarın dalınca qaçaacaq, minib hara gəldi, baş götürüb gedəcəkdi, tək bu otaqda olmasın.

– Nə dediyimi başa düşdün? Sözümlərin canı sənə çatdı? – deyə çalağangöz sorğusuna davam etdi.

– Çatır, çatır, – Yedigey təsdiq etdi. – Amma bir şey mənə aydın deyil. Axı o istəyirdi ki, öz uşaqları üçün xatirələrini yazsın. Olub-keçənləri, söz məsəli, cəbhədə, əsirlikdə, partizanlıqda başına gələnləri... Burada pis nə var axı?

– Uşaqları üçün! Kim buna inanar! Bir qarış uşaq üçün kim belə şeylər yazar? Boş danışığıdır! Təcrübəli düşmən məhz belə hərəkət edir! Gizləni bəldən-ayaqdan uzaq bir yerdə, ətrafda nə ins var, nə cins, güdən yox, baxan yox, başlayıb xatirələrini yazmağa!

– İndi adamdı da, ürəyi yazmaq istəyib, yazıb, – Yedigey yenə də etiraz etdi. – Görünür, öz şəxsi sözünü demək istəyib, özündən, öz fikirlərindən yazıb ki, uşaqları böyüyəndən sonra oxuyub bilsinlər.

– Əşi, necə yəni şəxsi söz! Bunu haradan çıxartdın?! – deyə çalağangöz məzəmmətlə başını buladı, köksünü ötürdü. – Özündən söz demək nədir? Özündən fikir demək nədir? Bəlkə, şəxsi dünyagörüşü demək istəyirsən? Bəlkə, xüsusi mülahizə demək istəyirsən? Heç bir şəxsi söz-filan olmamalıdır. Nə ki kağızla yazıldı, o daha şəxsi söz deyil. Nahaq yerə deməyiblər ki, qələm yazanı heç balta da kəs - məz. Bir o qalmışdı ki, hərənin ağzından bir avaz gəlsin. Çox yağlı olar! Budur, onun üzündən "Partizan dəftərləri", bax gör başlıq altında nə yazır – "Yuqoslaviyanın gecə və gündüzləri", buyur, bax! – O, stolun üstünə üç müşəmbə cildli qalın ümumi dəftər atdı. – Biabırçılıqdır! Sən də dostuna qahmar çıxmağa çalışırsan. Biz onu ifşa eləmişik!

– Onu nədə ifşa eləmisiniz?

Çalağangöz yenə də stulda dartındı, ləzzət və kinli bir razılıq hissi ilə gülümsündü, şüşə gözlərini qırpmadan dedi:

– Zəhmət çək, icazə ver, onu özümüz bilək, nədə ifşa etmişik. – O, bu sözlərdən hər birinin göstərdiyi təsirin dadını ağzında duya-duya deyirdi. – Bu, öz işimizdir. Hər yetənə məlumat vermək fikrində deyiləm.

Yedigey çasib qalaraq dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Belədirsə, neyləmək olar...

– Onun düşmən xatirələri ona baha başa gələcək, – deyər çalağangöz danışa-danışa sürətlə nə işə yazmağa başladı. – Mən elə bilirdim ki, sən daha ağıllı adamsan, bizim adamsan. Qabaqcıl fəhlə. Səbiq cəbhəçi. Düşməni ifşa etməkdə bizə kömək eləyəcəksən.

Yedigey qasqabağını töküüb, yavaş, lakin aydın və heç bir şübhə yeri qoymayan bir ahənglə dedi:

– Mən heç nəyə qol çəkməyəcəm. Sizə bu başdan deyirəm.

Çalağangöz ona qəzəbli bir nəzər saldı.

– Bizim sənə imzana heç ehtiyacımız yoxdur. Yoxsa elə bilirsən ki, qol çəkməsən, iş dağılacaq? Səhvən var. Sənə imzan olmasa da, onu ciddi məsuliyyətə cəlb etmək üçün əlimizdə kifayət qədər dəlilimiz var.

Yedigey bir alçaqlıq, içini yandıran bir boşluq hiss edərək susdu. Eyni zamanda düşdüyü vəziyyətdən, onun daxilində Aral dənizində coşan dalğa kimi bir qəzəb və narazılıq hissi baş qaldırdı. Birdən o, az qaldı ki, bu çalağangözü tutub quduz it kimi boğsun, özü də inanırdı ki, eləyə bilər. Cəbhədə öz əliylə boğduğu faşistin boynu bununkundan da möhkəm və damarlı idi. Orada başqa çarəsi qalmamışdı. Düşməni səngərlərdən qovub təmizləyəndə onlar gözlənilmədən üz-üzə gəlmişdilər. Onlar cinahdan girib səngərə qumbara atır, keçidləri avtomat atəsinə tutaraq irəliləyirdilər, artıq atəş xəttini təmizləyib qabağa cumanda gözlənilmədən üzbəüz toqquşdular. Görünür, pulemyotçuymuş, son gülləyədək atəş açdığı üçün ləngiyib qaçanlardan geri qalmışdı. Əlbəttə, onu əsir götürsəydi, daha yaxşı olardı, bu fikir Yedigeyin başından keçmişdi. Amma daha gec idi, alman bıçağını çıxarmışdı. Yedigey bunu görəndə tez kas-kalı başıyla onun sifətindən bir kəllə ilişdirdi, süpürləşib ikisi

də birdən yerə yığıldı. Daha onu boğazlamaqdan başqa çarəsi qalmamışdı. Faşist də çapalayır, qurcuxur, xırldaya-xırldaya əli ilə yeri eşib Yedigeyin vurub saldıq bıçağı axtarırdı. Yedigey anbaan gözləyirdi ki, bıçaq onun kürəyinə sancılacaq, buna görə də hayqıraraq dişləri ağaran, qap-qara qaralan düşmənin xirtdəyini qeyri-insani, heyvani bir güclə sıxırdı. Elə ki burnunda kəskin sidik iyi duydu, onun boğulduğunu başa düşdü, qıc olub bir-birinə sarmaşmış barmaqları boşaldı. Elə o dəqiqə ödü ağzına gəldi – gözü qaranlıq gətirdi, qusdu, qusmağına bulaşa-bulaşa, zarıya-zarıya kənara süründü. Bu əhvalatı Yedigey nə onda, nə də sonralar heç kimə açıb demədi. Bəzən bu dəhşətli hadisə onun yuxusuna girirdi, ertəsi gün o, özünə yer tapmır, az qalırdı ki, özünü öldürsün... Bu məqamda Yedigey həmin hadisəni ikrah və nifrətlə xatırladı. Ancaq onu da demək lazımdır ki, Yedigey başa düşürdü ki, çalağangöz onu aqlının üstünlüyü və hiyləgərliyi ilə üstələyir. Bu da onun heysiyyətinə toxunurdu. Çalağangöz yazısını qurtaranca Yedigey çalışırdı onun müddəalarında zəif yer tapsın. Çalağangözün yürütdüyü fikirlərdən biri məntiqsizliyi və hiyləgər uyğunsuzluğu ilə Yedigeyi lap mat qoymuşdu: “Düşmən xatirələr” üstündə adamı necə təqsirləndirmək olar? İnsan xatirələri düşmən və qeyri-düşmən ola bilərmi? Axı xatirə, çoxdan olub keçmiş, yəni çoxdan ötüb-keçən zamanlarda baş vermiş, indi isə olmayan şeylər, hadisələr, əhvalatlar deməkdir. Deməli, adam bir şeyi yadına salırsa, onu vaxtilə olduğu kimi yadına salır.

– Mən bir şey bilmək istəyirəm, – Yedigey boğazı həyəcədən qurusa da, özünü məcbur eləyib sakit səsle soruşdu. – Bax, sən deyirsən ki... – O özü bilə-bilə “sən” müraciət elədi ki, çalağangöz bilsin ki, ondan qorxub-eləyən yoxdur, Yedigeyi Sarı-Özəkdən o yana sürməyəcəklər ki: – Bax, sən deyirsən... – O, bir də təkrar etdi, – düşmən xatirələr. Bunu necə başa düşək? Məgər xatirənin düşməni, ya qeyri-düşməni ola bilər? Mənə elə gəlir ki, adam çoxdan olub-keçənləri necə olubsa, elə də xatırlayır. Yoxsa belə çıxır ki, yaxşını xatırla, pisi unut, belə deyirsən? Mən bilən, heç belə şey ola bilməz. Onda belə çıxır ki, gördüyün yuxunu da yaddan çıxarmalısan. Bəlkə, yuxu qorxulu yuxudur, birinin xoşuna gəlmir, onda necə olsun?..

– Deməli, belə ha! Hm, lənət şeytana! – deyər çalağan-göz təəccübləndi. – Fikir yürüdürsən, mübahisə eşqinə düşmüşsən! Deyəsən, buranın filosofusan? Nə olar, gəl başla görək, – o, sözlünə ara verdi, elə bil, tərəf müqabilini ölçüb-biçirdi, sonra davam etdi, – həyatda tarixi hadisələr baxımından hər cür şey ola bilər. Ancaq nə olsun ki, nə olub və necə olub?! Əsas məsələ odur ki, keçmişdə olanları şifahi və xüsusilə yazılı surətdə xatırlayanda indi bizə lazım olan kimi, indi tələb olunan kimi xatırlamalısən. Buna əməl etməyirsənsə, deməli, düşməncəsinə hərəkət etmiş olursan.

– Mən razı deyiləm, – Yedigey etiraz elədi. – Elə şey ola bilməz!

– Sənin razılığına heç kəsin ehtiyacı yoxdur. Bunu mən sözgəliş dedim. Sən soruşursan, mən də lütf edib izah eləyirəm. Əslinə qalsa, mən səninlə belə-belə söhbətlər eləməməliyəm. Yaxşı, keçək mətləbə. De görüm, Kuttubayov açıq söhbət zamanı, tutaq ki, içki məclisində-zadda sənin yanında ingilis adları çəkməyib?

Çalağan-gözün bu sözləri Yedigeyi təəccübə saldı:

– Bu, nə deməkdir?

– O deməkdir ki... – Çalağan-göz Abutalıbın “Partizan dəftərləri”ndən birini açdı, altından qırmızı qələmlə çəkilmış yerləri oxudu: “Sentyabrın 27-də bizim mövqelərimizə ingilis nümayəndəliyi gəlmişdi – bir polkovnik, iki də mayor. Biz onların önündən rəsmi marşla keçdik. Onlar bizi salamladılar. Sonra komandirlərin çadırında ümumi nahar təşkil edildi. Nahara bizi də, yəni yuqoslavlqlarla bir sırada döyüşən əcnəbi partizanları da dəvət elədilər. Məni polkovniklə tanış edəndə o, mənim əlimi nəzakətlə sıxıb tərcüməçi vasitəsilə haradan gəldiyimi və bura necə düşdüyümü soruşdu. Mən başıma gələnləri qısaca nəql etdim. Mənə də şərab süzdülər, onlarla bir yerdə içdim. Sonra yenə xeyli söhbət etdik. İngilislərin sadəliyi və ürəkəçikliyi çox xoşuma gəldi. Polkovnik dedi ki, xoşbəxtlikdən, onun öz sözü ilə desəm, Allahın rızasıdır ki, biz hamımız Avropada faşizmin əleyhinə birləşmişik. Bu olmasaydı, Hitlerlə mübarizə daha ağır olacaqdı, pərakəndə düşmüş xalqlar üçün, bəlkə də, faciə ilə nəticələnə bilərdi” və ilaxır... – Çalağan-göz sitatı oxuyub qurtarandan sonra dəftəri kənara çəkdi, kəzbebdən də damağına qoyub alışdırdı, susub bir-iki qullab vurandan

sonra sözlünə davam etdi: – Belə çıxır, Kuttubayov orada ingilis polkovnikinə etiraz eləməyib, deməyib ki, Stalinin dühası olmasaydı, onlar Avropada nə qədər çalışıb-çapalasaydılar, nə qədər partizanlıq-filan eləsəydilər də, qələbə mümkün olmayacaqdı. Belə çıxır ki, o, Stalin yoldaşı heç fikrində də tutmayıb! Bu, sənə çatır, ya yox?

– Bəlkə də, deyib, – Yedigey Abutalıbı müdafiə eləməyə çalışdı, – görünür, yazmağı yaddan çıxarıb.

– Hani, harda deyilib? Sübut eləyə bilməzsən! Bundan başqa da biz yoxlamışıq, Kuttubayov qırx beşinci ildə yuqoslav partizan birləşməsindən qayıdanda, yoxlama komissiyasından keçəndə verdiyi ifadə ilə bu yazıları tutuşdurmuşuq. O, orada ingilis nümayəndələri barədə heç nə deməyib. Deməli, burada natəmiz bir şey var. Kim zəmanət verə bilər ki, o, ingilis kəşfiyyatı ilə bağlı olmayıb?!

Yenə də Yedigey ağırlaşdı, ürəyi ağrıdı. O, işdən baş çıxara bilmirdi, başa düşə bilmirdi ki, çalağan-göz məsələni hara əyir.

– Kuttubayov sənə heç nə deməyib? Bir fikirləş, ingilis adı çəkməyib? Biz bilməliyək görək, o ingilis nümayəndələri kim olub, bu, çox vacibdir.

– Onların adları necə olar?

– Misal üçün, Con, Klark, Smit, Cek...

– Ömrümdə eşitməmişəm.

Çalağan-göz qaşqabağını töküüb fikrə getdi, görünür, Yedigeylə görüşünün bir çox tərəfi onu açmırdı. Sonra o, oğrun səslə soruşdu:

– Deyirlər, o, məktəb açbmış, uşaqları öyrədirmiş?

– Nə məktəb, canım, – deyər Yedigey özünü saxlamayıb güldü. – Onun iki oğlu var, mənim də iki qızım. Vəssalam, bu da sənin məktəbin. Böyüklərin hərəsinin beş yaşı, kiçiklərin də üç. Uşaqların getməyə bir yeri yoxdur: hara baxırsan, çöl-biyaban... Uşaqların başını qatırlar, deməli, tərbiyə verirlər. Hər nəşə müəllim olublar – ər də, arvad da... Nə bilim, oxuyurlar, şəkil çəkirlər, uşaqlara hesab, yazı-pozu öyrədirlər. Bu da məktəb!

– Bəs mahnı, nə mahnı oxuyurdular?

– Cürbəcür uşaq mahnıları, nə bilim, yadımda deyil.

– Bəs uşaqlara nə öyrədirdi? Nə yazırdılar?

– Hərflər, adi sözlər.

– Məsələn, necə sözlər?

– Axı nə bilim. Yadımda deyil.

– Budur, bax, belə sözlər! – Çalağangöz kağızları arasıdır üstündə uşaq cızmaqarası olan bir-iki vərəq çıxardı. – Budur, onların yazdıqları ilk sözlər. – Kağızın üstündə uşaq xətt ilə “Bizim ev” sözləri yazılmışdı. – Görürsən uşağın yazdığı ilk sözləri: “Bizim ev”. Bəs niyə yazmır “Bizim qələbə”? İndi bizim dilimizdə, fikirləş görək, hansı söz olmalıdır? “Bizim qələbəmiz” olmalıdır. Düz demirəm? Onun ağına niyə belə söz gəlir? Qələbə və Stalin ayrılmazdır.

Yedigey nə deyəcəyini bilmədi. Amma bu əhvalatdan özünü o dərəcədə alçalmış hesab etdi ki, ağı söz kəsməyən bir tikə uşaqlara sərf etdikləri vaxt və o qədər zəhmət üçün Abutalıbı Zərifəyə elə yazığı gəlirdi ki, qəzəbindən cürətlənib dedi:

– Ona qalsa, hamıdan əvvəl, gərək, “Bizim Lenin” yazaq. Hər halda, Lenin birinci yerdə durur.

Çalağangöz gözlənilməz zərbə almış adamlar kimi bir anlığa nəfəsini qısdı, sonra sinəsindəki tüstünü burnundan buraxa-buraxa ayağa qalxdı. Görünür, var-gəl etmək ehtiyacı duymuşdu, ancaq belə dar otaqda necə gəzəsən...

O, kəskin və aydın bir səslə cavab verdi:

– Biz Stalin deyəndə Lenini düşünürük! – bunu deyib, yürüyəndən sonra yüngül nəfəs alan adamlar kimi, bərkidici bir ahənglə sözünü tamamladı, – yaxşı, belə hesab edək ki, aramızda belə söhbət olmayıb.

O, təzədən yerinə keçib oturdu, yenə də onun daş kimi donuq sifatində çalağan kimi sarıya çalan şüşə gözləri işıldayırdı.

– Əlimizdə məlumat var ki, Kuttubayov uşaqların internat məktəblərində oxumasının əleyhinəymiş. Bu barədə nə deyə bilərsən, deyirlər, söhbət sənin yanında olub?

– Bu məlumat sizdə haradandır, bunu sizə kim deyib? – Yedigey mat qalmışdı. O dəqiqə ağına gəlirdi ki, bütün təqsirlər razıyazdın rəisi Əbilovdadır, o çuğullayıb, çünki bu söhbət onun yanında olmuşdu.

Yedigeyin verdiyi bu sual çalağangözü yaman hirs-ləndirdi:

– Bura bax, bayaq sənə qandırtdım ki, məlumat hara - dandır, kimdəndir – özümüz bilirik. Biz heç kimə hesabat

vermirik. Saxla bunu qulağında! Danış görək, o nə deyirdi?

– Nə deyirdi axı? Qoy bir yadıma salım... Deməli, məsələ belədir, bizim razıyazdın ağsaqqalı Qazanqapın oğlu Kumbel stansiyasındakı internat məktəbində oxuyur. Məlum məsələdir, oğlan uşağıdır, bir az nadinliyi də var, hərdən yalanı da... O dəfə də sentyabrın birində Sabitcanı məktəbə hazırlamağa başladılar. Atasını onu dəvəyə min-dirib apardı. Uşağın anası, deməli, Qazanqapın arvadı Bikə başladı uşağın dalınca ağlayıb-gileylənməyə ki, guya, uşaq internata gedəndən sonra lap yad olub gedib. Daha əvvəlki kimi evlərinə, ata-anasına ürəkdən bağlı deyil. Kəmsavad arvaddır – bir yandan balasını buraxmaq istəmir, o biri tərəfdən də oxutdurmaq istəyir...

– Yaxşı, bunları bildik, – deyər çalağangöz onun sözünü kəsdi. – Onda Kuttubayov nə dedi?

– O da bizim yanımda idi. Dedi ki, ana balanı ürəyi ilə hiss eləyir. İnternat təhsili çarəsizlikdəndir. İnternat, uşağı bir növ ailədən, atadan, anadan ayırır, ayırmasa da, uzaqlaşdırır. Qəzə ki, çox çətin məsələdir. Hamı üçün çətin məsələdir – onun üçün də, elə başqaları üçün də... Mən onu başa düşürəm, bizim uşaqlar da böyüyür. İndidən canımı dərd alıb, görəsən, nə təhər olacaq, bundan nə çıxacaq? Əlbəttə, yaxşı deyil...

– Bu barədə sonra, – çalağangöz onu saxladı. – Deməli, o deyirdi ki, sovet internatı pisdir, hə?

– O demirdi “sovet internatı”, eləcə internat deyirdi. Bizim internat Kumbeldədir. Ona mən də deyirəm ki, pisdir.

– Bunun məsələyə dəxli yoxdur, Kumbel də Sovet İttifaqındadır.

Yedigey çalağangözün onu dolaşdırmaq istədiyini görüb özündən çıxdı:

– Necə yəni məsələyə dəxli yoxdur, lap yaxşı var! Demədiyin sözü adamın ayağına niyə yazırsan? Ona qalsa, elə mən də o fikirdəyəm. Razıyazddə yaşamasaydım, başqa bir yerdə olsaydım, uşaqların birini də internata verməzdim. Bəli, mən də belə fikirləşirəm. Onda necə olsun?..

– Fikirləş, yaxşı fikirləş! – Çalağangöz yenə də onun sözünü kəsdi. Balaca fasilədən sonra yenə də davam etdi,

– çox gözəl... İndi də gəl nəticə çıxarda. Belə çıxır ki, o, kollektiv tərbiyənin əleyhinədir, eləmi?

– Əleyhinə-zada deyil! – Yedigey dözməyib cavab qaytardı. – Kişiyə niyə böhtan ataq! Belə də şey olar!

– Bəsdir, bəsdir, qurtar, – deyə çalağangöz onun dediklərini eyninə almayıb izahat verməyi belə lazım bilmədi. – İndi mənə başa sal görüm “Donenbay quşu” adlı dəftər nə deməkdir? Kuttubayovun dediyinə görə, onu Qazanqa – pin dilindən yazıb, sən də iştirak eləmişən. Elədir?

– Elədir ki, var, – deyə Yedigey bir az dirçəldi. – Bu, guya, Sarı-Özəkdə olmuş bir əhvalatdır, söz məsəli, əfsanədir. Bu yaxınlıqda nayman qəbiristanlığı var, vaxtilə nayman qəbiristanlığı olub, indi ümumi qəbiristanlıqdır, adına Ana-Beyit deyirlər. Manqurt oğlu tərəfindən öldürülmüş Nayman-Ana həmin qəbiristanlıqda basdırılıb...

– Yaxşı bəsdir, biz özümüz oxuyub baxırıq, görək, o qoşun altında nə yatır, – çalağangöz öz-özünə danışmış kimi donquldanır, beləliklə də, münasibətini bildirirdi, – Donenbay quşu. Yaxşı fikirləşiblər. Adam adlı quş... Bu da mənimçün yazıçı olub. Təzə Muxtar Auezov peyda olub... Feodal keçmişinin yazıçısı. Donenbay quşu, hm. Elə bilir ki, başımız çıxmıyacaq... Altdan-altından cızma-qaraya başlayıb, guya, uşaqlar üçün yazmış... Bəs bu nədir? Sən bilən bunu da uşaqlar üçün yazıb? – çalağangöz üzü müşəmbəli dəftərlərdən birini də düz onun gözünün qabağına gətirdi.

– Bu nədir ki? – Yedigey bir şey başa düşməyib soruşdu.

– Nədir? Nəliyini sən bilməlisən. Budur, başlığını oxu: “Rəhiməli ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti”.

– Hə, düzdür, o da əfsanədir, – deyə Yedigey təsdiq etdi. – Olan şeydir. Qocalar o əhvalatı bilirlər...

Çalağangöz bu dəfə də Yedigeyin sözünü ağzında qoydu:

– Narahat olma, mən də bilirəm. Qulağıma çatıb. Səfəhləmiş kaftar bir qoca on doqquz yaşlı bir qıza vurulur. Burada yaxşı nə var ki? Belə çıxır ki, o Kuttubayov nəinki düşməndir, həm də əxlaqsız adamdır. Sən bir gör o biabırçılığı necə səliqə-sahmanla yazıb.

Yedigey qızarıb pörtüdü. Utandığından yox, əksinə, içi başdan-başa qəzəblə dolmuşdu, çünki Abutalıba qarşı bundan böyük böhtan ola bilməzdi. Buna görə də hirsini boğa-boğa dedi:

– Bilirsən nə var, bilmirəm sən öz yerində necə böyük adamsan, amma belə-belə şeylərdə Abutalıba sataşma. Təki Allah hamını onun kimi ata eləyər, ar eləyər. Burada pəpə yeyəndən, məmə yeyənəcən, kimdən soruşsan, sənə deyər. Burada bizi barmaqla saymaq olar, biz bir-birimiz barədə hər şeyi bilirik.

– Yaxşı, yaxşı, sakit ol, götürəm hamınızın beynini dumanlandır, – deyə çalağangöz cavab verdi. – Düşmən həmişə maskalanır. Biz də onu ifşa edirik. Qurtardıq, gedə bilərsən.

Yedigey qalxdı, papağını geyinmək bəhanəsiylə ayaq saxladı.

– İndi onun işi necə olacaq, bu cızma-qaradan ötrü kişini tutub basacaqsınız, necə olacaq?

Çalağangöz yerindən sıçradı:

– A kişi, bir də təkrar eləyirəm, bunun sənə dəxli yoxdur! Düşməni təqib etmək, onunla necə rəftar etmək, nə kimi cəza vermək öz işimizdir. Bunun üçün sənənin başın ağrımasın. Öz yerini bil! Yeri!

Həmin gün axşamdan xeyli keçmiş Boranlı razyezdində sərnəşin qatırı bir də dayandı. Ancaq bu qatar əks tərəfə gedirdi. Bu qatar da çox ləngimədi – iki-üç dəqiqə... Abutalıb Kuttubayovu özləriylə apararıq o üç nəfər xrom çəkməli, qaranlıqda birinci yolun qabağında durub qatırı gözləyirdi, bir az kənarda isə Abutalıbı onlardan sipər kimi ayıran çiyin-çiyinə dayanmış enli kürəklərin arxasında boranlılar yığılmışdılar: uşaqlarla Zərifə, Yedigeylə Uku-bala, bir də ki qatar yarım saat gecikdiyi üçün irəli-geri vurnuxan, rəzalətlə alçalıq razyezd rəisi Əbilov. Ona nə dəxli vardı? Dursana yerində kırıncı! Abutalıbda tapılmış üzükə əfsanələrin ucbatından çağırılıb dindirilmiş Qazan – qap isə o vaxt yol dəyişmək üçün iş başında dayanmışdı. Abutalıbı Sarı-Özəkdən uzaqlara aparmaq üçün gəlməli olan qatırı o, öz əli ilə birinci yola yönəltməli idi. Biki Yedigeyin qızları ilə evdə qalmışdı.

O çəkməli adamlar soyuqdan qorunmaq üçün paltolarının yaxasını qaldıraraq gərgin bir vəziyyətdə susub, kürəkləri ilə Abutalıbın qarşısını kəsib dayanmışdılar. Onunla vidalaşmağa gələn boranlılar da susurdular.

Əsən külək yerin qarını xışiltı və incə fitə bənzər bir səslə sovururdu. Bilinirdi ki, boran başlanacaq. Sarı-Özəyin

bomboz göyləri get-gedə dolub ağırlaşdı. Göydə solğun, tənha ləkə kimi görünən Ay yabanı, cansıxıcı və mənasız bir işıqla işarırdı. Şaxta adamın yanaqlarını dalayırdı.

Zərifə ərinə vermək üçün hazırladığı yemək və paltar boğçası əlində xısın-xısın ağlayırdı. Ükubalanın ağzından çıxan buxardan bilmək olardı ki, arvad necə dərinədən ah çəkir. O, Daulu kürkünün ətəyi ilə soyuqdan qoruyurdu. Daul, deyəsən, nəse duyub şübhələndiyi üçün Ükubala xalasına sıxılıb dururdu. Ermekin işi hamıdan çətin idi, Yedigey onu küləkdən qorumaq üçün qucağına almışdı. Yazıq körpə heç nədən şübhələnmirdi.

– Atika, atika! – O, atasını səsləyirdi. – Gəl bizim yanıma. Biz də sənnən gedərik!

Abutalıb hər dəfə onun səsinə eşidəndə diksinib uşağa bir cavab vermək üçün dönmək istəyəndə ona imkan vermirdilər. O üç nəfərdən biri dözə bilmədi:

– Burada dayanmayın! Eşirsiniz? Gedin buradan, sonra gələrsiz.

Çarəsiz qalıb bir az aralı çəkilməli oldular.

Axır ki, uzaqdan parovozun işıqları göründü, hamı öz yerində hərəkətə gəldi. Zərifə özünü saxlaya bilməyib daha ucadan içini çəkməyə başladı. Ükubala da ona qoşuldu. Qatar özü ilə ayrılıq gətirirdi. Qabaq tərəfdəki işığıyla şaxtalı havanın qaranlığını yarıb, duman burumlarında peyda olan haylı-həşirli bir varlıq kimi zəhmliə yaxınlaşırdı. O yaxınlaşdıqca parovozun par-par yanan faraları get-gedə yerdən aralanır, relslər arasında sovrulan qar dənələri daha aydın görünürdü. Budur, artıq qatarın cizgiləri də seçilməyə başladı.

– Atika, atika! Ora bax, qatar gəlir! – Ermek qışqırır, atasının cavab vermədiyini görüb susurdu. Sonra yenə də onun diqqətini cəlb etməyə çalışırdı. – Atika, atika!

Yaxınlıqda vurnuxan razeyzd rəisi Əbilov o üç nəfərə yaxınlaşıb dedi:

– Poçt vaqonu qatarın baş tərəfindədir. Xahiş edirəm irəli, o tərəfə buyurun. O tərəfə. – Hamı birdən cəld addımlarla o göstərən tərəfə yönəldi, qatar arxadan çatdı. Hamıdan qabaq ətrafına baxmadan, əli portfelli çalağangöz yeriyirdi, onun dalınca da Abutalıb müşayiət edən müstəntiqin enlikürək köməkçiləri gedir, onların dalınca da Zərifə, Daulun əlindən tutub çəkən Ükubala tələsirdilər. Yedigey

isə qucağında Ermek bir az arxadan gəlirdi. O, arvadların yanında ağlamağı özünə ar bildi. Buna görə də yol getdikcə özünü ələ almağa, boğazına tıxanmış qəhəri udmağa çalışırdı.

– Sən ağıllı oğlansan, Ermek, sən ağıllısan, düzdür? Sən ağıllısan, ağlamayacaqsan, yaxşı? – O beləcə öz-özüyə lə danışa-danışa uşağı bərk-bərk bağrına basıb yeriyirdi.

Onlar yeridikcə qatar da sürətini azaldı, dayanacağı çatırdı. Parovoz onlarla bərabərləşib, hələ də ətalətlə hərəkətini davam etdirərək kəskin fişilti ilə pərinə buraxa-buraxa qabağa keçdi, bu vaxt konduktor zildən bir fit çalanda uşaq Yedigeyin qucağında qorxudan dik atıldı.

– Qorxma, qorxma, – deyə o, uşağı ovundurmağa çalışdı, – mənim yanımda olanda heç nədən qorxma.

Nəhayət, qatar uzun və ağır bir qıcırta ilə dayandı, qırovdan və narın qar zərrələrindən naxış bağlamış, pəncərə şüşələrini buz tutduğu üçün kor kimi görünən vaqonlar yerlərində donub qaldılar. Ətrafa sakitlik çökdü. Ancaq elə o dəqiqə də parovoz yenidən pərinə fişirdib, yola düşmək üçün hazırlaşdı. Parovoza bağlanmış baqaj vaqonundan sonra poçt vaqonu idi. Poçt vaqonunun pəncərələrinə barmaqlıq çəkilmişdi, qapısı da vaqonun ortasında idi. Qapılar içəridən açıldı, başlarında poçt işçilərinin rəsmi papağı, əyinlərində sıırıqlı pencək-şalvar olan bir arvad, bir kişi bayıra boylandı. Əlində fənər tutan arvad, deyəsən, vəzifədə böyük idi. Dolu, gərdənli-döşlü bir arvad idi.

Arvad hamını görə bilsin deyə, fənəri başının üstünə qaldırdı:

– Sizsiniz? Gözləyirik. Yer hazırdır.

Hamıdan əvvəl əlində böyük portfel tutan çalağangöz qalxdı. Yerdə qalan iki nəfər də səs-səsə verib tələsdirməyə başladılar:

– Tez olun, tez olun, ləngitməyin!

– Tezliklə qayıdacağam! Bu, səhvdir, anlaşılmazlıqdır!

– deyə Abutalıb tez-tez təkrar edirdi. – Gözləyin, bu yaxınlarda qayıdaram.

Ükubalanın dözümlü çatmadı. Abutalıb uşaqlarla görüşüb vidalaşanda hönkürtü çəkib ağlamağa başladı. O, əhvalatdan ağıl bir şey kəsməyən, qorxudan özlərini itirmiş uşaqları qucaqlayıb, basmarlayır, üz-gözlərindən öpə-öpə

nə isə deyirdi. Parovoz pərinə qızdırıb hazır dayanmışdı. Bütün bu hadisələr əl fənərinin işığı altında baş verirdi. Bu vaxt yenə də qatar boyu elektrik cərəyanı kimi adamın beyninə işləyən şiddətli qulaqbatırıcı fit səsi eşidildi.

– Qurtarın daha, çıx görək! – deyə o iki nəfər Abutalıbı vaqonun pillələrinə tərəf dartdılar.

Son anda Abutalıbla Yedigey macal tapıb bərk-bərk qucaqlaşdılar, islaq, tüklü yanaqlarını bir-birinə sıxıb, bir an donub durdular. Abutalıb onun qulağına pıçıldadı:

– Onlara dənizdən danış!

Bu sözlər onun son sözləri oldu. Yedigey başa düşdü. Abutalıb demək istəyirdi ki, Yedigey onun oğullarına Aral dənizdən danışsın.

Onları itələyib bir-birindən ayırdılar:

– Qurtarın görək, tez olun, tez min, tez ol! – O iki nəfər çiyinləri ilə daldan itələyə-itələyə Abutalıbı vaqona dürtüldülər. Ayrılığın dəhşətli mahiyyəti bundan sonra uşaqlara çatdı. Onlar səs-səse verib ağlaya-ağlaya qışqırmağa başladılar:

– Ata, ata, atika, atacan!

Yedigey qucağında Ermək özünü vaqona tərəf atdı.

Fənərli arvad ətli çiyinləri ilə qapının qabağını kəsdi, Yedigeyi gücü gəldikcə sinəsindən itələyib çıxırdı:

– Hara, hara? Rəhmətliyin oğlu!

Uşaqlar ağlaşmağa başlayanda Yedigeyin nələr çəkdiyini, ürəyinin necə ağrıdığını heç kim bilmirdi, bilmirdi ki, Yedigey çalağangözü yolda öz əlilə boğmaq üçün Abutalıbın yerinə özü getməyə hazırdır.

– Çıxın gedin, durmayın burada! Gedin buradan, gedin! – deyə fənərli arvad çıxırırdı. Onun qatı tənbəki və soğan iyi verən nəfəsi Yedigeyin burnuna doldu.

Əlindəki bağlama Zərifənin indi yadına düşdü. O yüyürüb bağlamayı vaqona atdı:

– Verin ona, yeməkdir!

Poçt vaqonunun qapısı örtüldü. Sakitlik çökdü. Parovoz fit verib tərpəndi. O, çarxlarını qıcırtı ilə hərledir, şaxtada sürətini ehtiyatla artırır. Boranlılar özlərindən asılı olmayaraq, qapısı kip bağlı olan vaqonun yanınca getdilər. Hamıdan əvvəl Ukubala özünə gəldi. O, Zərifəni çəkib sinəsinə basıb saxladı, buraxmadı. Yanlarından ötən və getdikcə sürətini artıran çarxların səsinə üstələmək üçün var gücüylə çığırdı:

– Daul getmə! Dayan, dur burda! Yapış ananın əlindən!

Yedigey isə Ermək qucağında hələ xeyli qatarın yanınca yüyürdü, sonuncu vaqon onları ötüb-keçəndən sonra dayandı. Qatar getdi, getdikcə də hərəkətini, yavaşlayan səsinə və qırpım çala-çala gözdən itən işıqları özü ilə aparırdı... Axırncı sürəkli fit səsi eşidildi...

Yedigey geri döndü. Xeyli çalışandan sonra uşağı ovundurub kiridə bildi...

Evlərinə qayıdandan sonra, o başından zərbə alan gicəllənmiş adamlar kimi sobanın böyründə oturmuşdu. Birdən gecenin bu vaxtı Əbilov yadına düşdü. Yedigey sakitcə yerindən qalxıb geyinməyə başladı. Ukubala o saat kişinin məqsədini başa düşdü.

– Hara? – deyib onun əlindən tutdu. – Ona əl vurma, heç barmağını da toxundurma! Arvadı zahıdır. Heç haqqın da yoxdur, sübut eləyəkən?

– Nigaran qalma, – deyə Yedigey onu sakit elədi. – Ona dəymərəm, amma, gərək, bilsin ki, buradan baş götürüb getsə, canı salamat olar. Getsin başqa yərə. Sənə söz verirəm ki, başından bir tük də əskiylə olmayacaq. Arxayın ol! – O, əlini arvadının əlindən çəkib getdi.

Əbilovgilin pəncərələrindən işıq gəlirdi. Deməli, yatmayblar.

Yedigey qarı xırtıldada-xırtıldada cığırda gəlib, evin soyuq qapısını bərkədən döydü. Qapını Əbilov açdı.

– A, Yedige, gəl, gəl, – deyə qorxa-qorxa geri çəkilib yol verdi.

Yedigey şaxtadan buğlana-buğlana içəri girdi. Kəndə ayaq saxlayıb qapını örtüdü. O, bacardığı qədər sakit danışmağa çalışaraq soruşdu:

– O bədbəxtləri niyə yetim qoydun?

Əbilov dizüstə yığılıb sürünə-sürünə Yedigeyin ətəyindən yarıdı.

– Allaha and olsun ki, mən eləməmişəm, Yedige! Yalan deyirəmsə, arvadım salamat qurtarmasın! – O, can-dildən and içə-içə qorxudan yerində quruyub qalmış arvadına tərəf döndü. Tələsdiyindən dili dolaşa-dolaşa dedi: – Val-lah, mən eləməmişəm, Yedige, mən elə şey eləyərdimmi? O müfəttiş eləyib! Yadına sal! O soruşmurdumu, o nə yazır, niyə yazır? O eləyib, müfəttişin işidir! Mən elə iş görərdimmi?

Yalan deyirəmsə, heç o, salamat qurtarmasın! Bayaq, qatının yanında özümə yer tapa bilmədim, vallah, yer yarılısaydı, yerə girərdim ki, o müsibəti görməyim! O müfəttiş girirdi adamın ürəyinə, söküb-tökürdü, hər şeyi soruşub öyrənirdi, nə bilim, mən başıdaşlı... Bilsəydim, nə vardı ki...

– Yaxşı, – Yedigey onun sözünü kəsdi. – Dur ayağa, adam kimi danışaq. Lap arvadının yanında. Allah eləsin, sağ-salamat azad olsun. İndi söhbət ondan getmir. Lap elə tutaq ki, səndə təqsir olmayıb, səninçün harada yaşamağın bir əhəmiyyəti yoxdur. Amma biz burada, bəlkə də, ölənəcən qalmalı olduq. Bununçün də fikirləş. Mən bilən, bir azdan sonra özünə başqa bir iş tapsan, pis olmaz. Mənim məsləhətimə qulaq as. Vəssalam. Biz bir də bu məsələnin üstünə qayıtmayacağıq. Elə bunu demək istəyirdim.

Yedigey sözünü qurtaran kimi çıxdı, dalınca qapını örtüdü.

IX

Sakit okeanda Aleut adalarının cənubunda gün-günortanı çoxdan keçmişdi. Yenə də əvvəlki kimi okean yarıfırtınalı bir qüvvə ilə çalxalanırdı, yenə də əvvəlki kimi üf-qədən-üf-qə səf çəkən başıköpüklü dalğalar bir-birini qovaraq ucsuz-bucaqsız sular aləmində daimi hərəkətdə idi. “Konvensiya” təyyarədaşıyan gəmisi dalğalar üzərində aram-aram yırgalanırdı. O, yenə də əvvəlki yerindəydi – San-Fransisko ilə Vladivostok arasındakı hava yolunun tən ortasında. Beynəlxalq elmi proqram gəmisinin bütün xidmət bölmələri gərgin vəziyyətdə əməliyyata hazır dururdu.

Cazibə günəşi sistemində Yerdənkənar sivilisasiyanın kəşf edilməsiylə əlaqədar yaranmış fəvqəladə vəziyyət münasibətilə gəmidə xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəfindən çağırılmış təcili müşavirə başa çatmaq üzrə idi. Kənar planetdən gələnlərə qoşulub getmiş 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar hələ də Meşəliddəş planetindəydilər. Onlar Birləşmiş İdarə Mərkəzi tərəfindən “Paritet” orbital stansiyasının radioqurğusu vasitəsilə üç dəfə xəbərdar edilmişdilər ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzinin xüsusi göstərişi olmadan heç bir təşəbbüsdə olmasınlar.

Biridamərkın bu qəti tələbi, əslində, təkcə beyinlərdə yaranmış təlatümü əks etdirməklə məhdudlaşmırdı, eyni zamanda fəvqəladə, mürəkkəb, qarşısıalınmaz bir sürətlə kəskinləşən vəziyyət, tərəflər arasında yaranmış münasibətəli qızgınlığına, nəticədə əməkdaşlığın tamamilə pozulmasına, hətta, bəlkə də, qarşıdurmaya gətirib çıxara biləcək vəziyyəti əks etdirirdi. Bu hadisə baş verəndə iki aparıcı dövləti yaxınlaşdırın maraq, iki ölkənin elmi-texniki qüdrətinin integrasiya marağı – “Demiurq” proqramı öz-özünə ikinci plana keçmiş, Yerdənkənar sivilisasiyanın kəşfiylə əlaqədar ortalığa çıxmış fəvqəladə problemə müqayisədə öz keçmiş əhəmiyyətini itirmişdi. Komissiyaların üzvləri bir məsələni çox aydın başa düşürdülər: bu misli görünməmiş, heç bir şeylə müqayisəyə gəlməyən kəşf müasir dünya ictimaiyyətinin əsaslarını kökündən sınaq qarşısında qoyur, əsrlər boyu gələn nəsillərin şüurunda yaradılan, təlim edilən, inkişaf etdirilən nə varsa hamısını – bir sözlə, onun mövcudiyyət qaydalarının cəmini köklü sınaq qarşısında qoyur. Hələ Yer kürəsinin ümumi təhlükəsizliyi bir yana qalsın, belə bir riskə gedə biləcək adam tapılırdımı?

Tarixdə həmişə olduğu kimi, belə bir məqamda Yerdəki iki müxtəlif quruluş arasındakı köklü ziddiyyətlər yenə də bütün çılaqlığı ilə aşkara çıxdı.

Məsələnin müzakirəsi qızgın mübahisəyə çevrildi. Baxışların, münasibətlərin müxtəlifliyi getdikcə daha artıq barışmaz xüsusiyyət alırdı. Məsələ ildırım sürətilə toqquşmaya, müqabil təhdidlərə doğru gedirdi, elə ziddiyyətlərə doğru gedirdi ki, mütləq dünya müharibəsinə çevrilə bilərdi. Ona görə də hadisələrin belə istənilməz inkişafından ehtiyat edərək, tərəflər özlərini ifrata varmaqdan qoruyurdu. Bundan daha güclü amil, Yerdənkənar sivilisasiyası olmasının, ümumiyyətlə, məlum olandan sonra bəşəriyyətin şüurunda kortəbii olaraq baş verə biləcək ümumi sıçrayışın, daha doğrusu, sıçrayış təhlükəsinin istənilməzliyi idi... Bu məsələnin sonrasına heç kim cavabdeh ola bilməzdi...

Axır ki kamal qalib gəldi, tərəflər bir-birinə güzəştə getdilər – məcburi və yenə də dəqiq müvazinətləşdirilmiş bir güzəştə... Bununla əlaqədar olaraq, Biridamərk “Paritet” orbital stansiyasına aşağıdakı məzmununda kodlaşdırılmış teleqram göndərdi:

"1-2 və 2-1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Sizə bir vəzifə olaraq tapşılır ki, "Paritet" kosmik gəminin qurğuları vasitəsilə bilatəxir Günəşdənənar qalaktikada, "Cazib" adlanan sistemdəki Meşəlidöş planetində olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla radio əlaqəsinə girsiniz. Onları təcili surətdə xəbərdar etmək lazımdır ki, 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtların Yerdənənar sivilizasiyası haqqındakı məlumatı öyrənən ikitərəfli komissiyanın gəldiyi nəticəyə əsasən, Biridamərk yenidən baxılması qəti mümkün olmayan qərar qəbul edir:

a) sabit 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar, Yer sivilizasiyası üçün məqbul olmayan simalar kimi, bir daha "Paritet" orbital stansiyasına, o cümlədən Yer kürəsinə buraxılmırlar;

b) Meşəlidöş planetinin sakinlərinə elan edilsin ki, Yer kürəsinin tarixi təcrübəsi, Yer ictimaiyyətinin hazırkı inkişaf səviyyəsi və zəruri mənafeyinə zidd olduğu üçün onlarla hər cür əlaqəni rədd edirik;

c) 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar, eləcə də onlarla kontaktda olan kənar planet sakinləri xəbərdar edilsinlər ki, "Tramplin" orbitində olan "Paritet" stansiyasına gəldikləri kimi bir daha yerlilərlə əlaqəyə girməyə təşəbbüs göstərməsinlər və xüsusilə Yer ətrafındakı sahələrə yaxınlaşmasınlar;

ç) Yer ətrafındakı kosmik fəzanın kənar planetdən gələn uçan qurğularının mümkün ola bilən müdaxiləsindən mühafizə məqsədilə Biridamərk elan edir ki, kosmosda Yerə yaxınlaşan hər cür predmeti nüvə-lazer şüalanması ilə məhv etmək üçün müəyyən proqram əsasında, müəyyən orbitlərdə uçaq döyüş raket robotlarından ibarət, təcili surətdə "həlqə" adı altında fəvqəladə trans-kosmik rejim yaradılır;

d) kənar planet sakinlərlə özbaşına kontakta girmiş sabiq paritet-kosmonavtların nəzərinə çatdırılsın ki, yerlilərin mövcud geosiyasi quruluşunun sabitliyinin qorunub saxlanması məqsədilə onlarla hər haqlı əlaqə qeyri-mümkün hesab edilir. Sonra isə baş vermiş hadisənin tam məxfiliyini təmin etmək və həmçinin yeni kontaktlara yol verməmək üçün qəti tədbirlər görülməkdir. Bu məqsədlə

"Paritet" stansiyasının orbiti bilatəxir dəyişdiriləcək, stansiyanın radorabitə kanalları yenidən kodlaşdırılacaq;

e) kənar planet sakinləri bir daha xəbərdar edilsinlər ki, Yer kürəsi ətrafındakı "həlqə" sahəsinə yaxınlaşmaq təhlükəlidir.

Biridamərk. "Konvensiya" gəmisinin burtu".

Biridamərk bu qoruyucu tədbirlərə əl atmaqla məcbur oldu ki, İks planetindən istifadə imkanlarını öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuş "Demiurq" proqramını namüəyyən müddətə təxirə salsın. "Paritet" orbital stansiyasının da orbitinin parametrlərini dəyişərək ondan yalnız gündəlik kosmik müşahidələr üçün istifadə ediləcəkdi. Qərara alınmışdı ki, müştərək "Konvensiya" elmi-tədqiqat təyyarədəşyan gəmisi saxlanılmaq üçün bitərəf Finlandiyaya tapşırılsın. "Həlqə" sistemi uzaq kosmosa buraxıldıqdan sonra bütün elmi və inzibati işçilər, bütün köməkçi heyət dağılacaq, dillərindən də iltizam alınacaqdı ki, öləncə Biridamərk fəaliyyətinin dayandırılma səbəblərini açmayacaqlar.

Geniş ictimaiyyət üçün başqa bir məlumat nəzərdə tutulmuşdur: "Demiurq" proqramı üzrə işlər İks planetində əsaslı axtarışlar və vacib düzəlişlər tələb olunduğu üçün qeyri-müəyyən müddətə dayandırılır.

Hər şey dərinəndən düşünülmüşdü. Və bütün bunların hamısı "Həlqə" sistemi Yer kürəsi ətrafına çıxarılan kimi həyata keçiriləcəkdi.

Bir az əvvəl, komissiyaların müşavirəsi qurtaran kimi, bütün sənədlər, bütün şifrlənmiş xəbərlər, sabiq paritet-kosmonavtların göndərdikləri bütün məlumat bu qəmli hadisəyə az və ya çox aidiyyəti olan bütün protokollar, maqnit lentləri və kağızlar məhv edilmişdi.

Sakit okeanda, Aleut adalarından cənubda, gün batmaq üzrə idi. Hava yenə də əvvəlki kimi nisbətən təhlükəli idi. Hər halda, okeanda dalğalar get-gedə böyüyürdü. Artıq ətrafda köpürüb kükrəyən dalğaların nəriltilsi eşidilirdi.

Təyyarədəşyan gəminin aviasiya bölməsinin işçiləri xüsusi səlahiyyətli komissiya üzvlərinin müşavirəni qurtarıb təyyarələrə yaxınlaşmalarını gözləyirdilər. Budur, nəhayət, onların hamısı çıxdı. Vidalaşdılar. Bir hissəsi bir təyyarəyə, o biri hissəsi də o biri təyyarəyə tərəf yönəldi.

Gəminin ləngər vurmağına baxmayaraq, təyyarələr çox yaxşı qalxdılar. Laynerlərdən biri San-Fransiskoya, o biri isə əks tərəfə – Vladivostoka istiqamət götürdü.

Yer kürəsi fəzada üzə-üzə öz əbədi dövründə idi. Yer üzürdü... O, kainatın ölçülməz sonsuzluğunda qum zərrəciyi kimi bir şey idi. Kainatda belə qum zərrəciklərinin nə sayı, nə hesabı... Fəqət bircə orada – Yer kürəsində adamlar yaşayırdılar. Onlar bacardıqları kimi yaşayı, bəzən maraqlı güc gələndə çalışırdılar, bilsinlər ki, başqa planetlərdə də onlara bənzər canlılar var, ya yox. Mübahisə edirdilər, nəzəriyyələr qururdular. Aya uçurdular, başqa səma cisimlərinə avtomatik cihazlar göndərirdilər və hər dəfə təəssüflə qənaətə gəlirdilər ki, Günəş sistemində yaxın olan ətraf yerlərin heç birində onlara bənzəyən heç kim və heç nə yoxdur, ümumiyyətlə, heç bir həyat əlaməti görünmür. Bir az sonra onlar bu həqiqəti unudurdular, çünki bundan da vacib işləri olurdu, çünki bir yerdə yaşayıb yola getmək onlara o qədər də asan başa gəlmirdi, bir də gündəlik çörək tapmaq da çətinləşmişdi... Çoxları da belə hesab eləyirdilər ki, bu, onların işi deyil. Dünya isə özü üçün üzməyində idi.

O ilin yanvarı yaman şaxtalı, buludlu idi. Sarı-Özəyə bu qədər soyuğun haradan dolduğunu bir Allah bilirdi! Qatarların buksları donub bir-birinə yapışırdı, ayazın buzlu küləyindən ağappaq olurdular. Adətən, qapqara olan neft sisternlərinin çovğundan qırov tutmuş ağappaq düzümini görünən adam mat qalırdı. Qatarlar üçün yerdən tərpənmək də güc istəyirdi. Qoşalaşdırılmış parovozlar çiyin-çiyinə verən adamlar kimi iki tərəfdən güc verir, donub relslərə yapışmış çarxları təkənlərlə qoparmağa çalışırdılar. Parovozların vaqonları qoparmaqçün vurduğu təkənlərin şaqqıltısı ayazlı havada lap uzaqlardan eşidilirdi. Gecələr boranlıların uşaqları bu səsdən diksinib yuxudan oyanırdılar.

Bir yandan da yolları qar basmağa başladı. Guya, şaxta bəs deyilmiş, bu da bu yandan gəldi – küləklər, elə bil, dəli olmuşdu. Sarı-Özəkdə yel vurub yengələr oynayırdı – çovğunun hansı tərəfdən vuracağını bilmək olmurdu. Boranlılara elə gəlirdi ki, çovğuna deyən vardı ki, qarın sovurub dəmir yoluna yığ. Özünə bir balaca deşik kimi güc eləyib tiğ vururdu.

Yedigey, Qazanqap, üç nəfər də onlardan əlavə yol fəhləsi onu bilirdilər ki, rəzəddin payına düşən məsafədə gah bir yerin, gah o biri yerin, gah da yenə əvvəlki yerin qarını təmizləsinlər. Dəvələr olmasaydı, batardılar, vəl kimi bir şey düzəldib dəvələri qoşmuşdular. Əvvəlcə bu vəllərlə qarın yapışmış üst qatını sıyrıb yolun kənarına tökdülər, qalanını da əllə təmizləməli oldular. Yedigey Qaranəri əsir-gəmirdi, əksinə, elə düşən gırvədən razıydı ki, nəri yorub əldən salsın, zorunu, hovunu-köpünü alsın. Qaranəri özünə yaraşan bir güclü dəvə ilə cüt qoşmuşdu. Onları qırmancla qovur, qarın vəlin qabağında bərkidilmiş köndələn taxta ilə sıyırdı, özü də ağırlıq üçün vələ minirdi. O vaxt başqa bir şey yox idi. Söz gəzirdi ki, guya, zavodlar xüsusi lokomotivlərlə işləyən qartəmizləyənlər hazırlayıblar, qar tiğini özü təmizləyib yanlara atır. Vəd eləmişdilər göndərsinlər, hələlik vəd söz olaraq qalırdı.

Yayda isti iki ay ağıllı başdan çıxardırdısa, indi adam şaxtalı havanı nəfəsinə çəkməkdən qorxurdu – adama elə gəlirdi ki, ciyərləri partlayır. Buna baxmayaraq, qatarlar işləyir, onlardan da iş tələb eləyirdi. Yedigeyin üzünü tük basmışdı, o qış saqqalına dən düşmüşdü, bir-iki yerdən ağ tük işarırdı, yuxusuzluqdan gözləri şişmişdi, heç güzgüdə baxılası deyildi: elə bil, sifəti chuqundan tökülmüşdü. Yarımkürikünü heç əynindən çıxarmırdı, üstündən hələ başlıqlı brezent plaş da geyinirdi. Ayaqlarında keçə çəkmələr...

Di gəl ki, Yedigey nə ilə məşğul olur olsun, nə qədər əzab çəkir çəksin, Abutalıb Kuttubayovun müsibəti yadından çıxmırdı. Bu hadisə onun ürəyində ağırlıq bir əks-səda vermişdi. Onlar tez-tez Qazanqapla söhbət, götür-qoy eləyir, fikirləşirdilər, görəsən bu məsələnin səbəbi nə olub və necə qurtaracaq. Qazanqap əksər hallarda qaşlarını düyünləyib susur, nə isə öz fikirləriylə əlləşirdi. Nəhayət, bir gün dilə gəldi:

– Elə həmişə belə olub. Məsələni ayırd eləyənəcəm... Keçmişlərdə nahaq yerə deməyiblər: “Xan Tanrı deyil. Bəzən o, öz yanında olan adamların neylədiklərini bilmir, onun yanındakılar da bazarlarda vergiyənlərin neylədiklərindən xəbərsizdir”. Həmişə belə olub.

– Burax canım, sən də! Əlləməlik eləmə, – Yedigey narazılıqla ona kinayə elədi. – Sənin xanlarının, bəylərinin çoxdan dalından dəyiblər! İş bundadır məgər?!

– Bəs nədədir? – Qazanqap heç əhvalını pozmadan soruşdu.

– Nədədir, nədədir, – Yedigey donquldansa da, cavab tapa bilmədi.

Məlumdur ki, bədbəxtlik gələndə birdən gəlir. Kuttubayovgilin böyük uşağı – Daul yaman soyuqlamışdı. Uşaq-cığaz qızdırma içində sayıqlayır, öskürəkdən boğulur, boğazı ağrıyırdı. Zərifə deyirdi ki, uşaq angina olub, ona cürbəcür həblər verirdi. İş burasında idi ki, o, səhərdən axşamacan uşaqların yanında ola bilmirdi: yoldəyişən vəzi-fəsində işləyirdi, neyləsin, dolanmaq lazım idi. Vaxt olurdu, gecə işləyirdi, vaxt olurdu gündüz. Çarə yoxdu, uşaqların qayğısını Ükubala öz üzərinə götürməli oldu. Abutalıbın ailəsinin necə çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu başa düşürdü, ona görə də iki özününkü, iki də onlarınki – dörd uşağa baxırdı. Yedigey də əlindən gələn köməyi ələyirdi. Hər səhər tezdən anbardan kömür gətirirdi, imkan tapanda sobanı da qalayırdı. Sobada daş kömür alışıdırmaq səriştə istəyir. Birdəfəyə vedrə yarım kömür tökürdü ki, axşamacan uşaqlara isti olsun. Qabağı kəsilmiş xəttin axırında dayanan su sistemlərindən suyu da özü gətirirdi, yandırmaq üçün odun doğrayırdı. Belə-belə şeylər eləmək – odun doğramaq, su gətirmək və başqa xırda-mırda iş onun əlində nə idi ki... Ən çətini uşaqların gözüne baxmaq, onların suallarına cavab verməkdi, mümkün deyildi, bundan da əzablı, dözülməz bir şey ola bilməzdi. Böyük xəstə yatırdı, özü də sakit uşaqdı, ancaq balacası Ermek anasına çəkmişdi, çox şux, istıqanlı, sonsuz dərəcə kövrək və həssas uşaqdı, onun işi çətin idi. Səhərlər Yedigey kömür gətirib sobanı qalayanda çalışırdı ki, ehtiyatlı olsun, uşaqları oyatmasın. Ancaq nadir hallarda gözə dəymədən gedə bilirdi. Qara, buruq-saçlı Ermek o saat oyanırdı. Gözlərini açan kimi də ilk sualı:

– Yedigey əmi, bu gün atam gələcək? – olurdu.

Uşaq alt paltarında, ayaqyalın yüyürür, gözlərində elə çılğın bir ümid yanırdı ki, guya, Yedigey desəydi ki, “hə”, atası mütləq qayıdacaq, təzədən onlarla olacaqdı. Yedigey anıq və isti uşağı qucağına alıb yenidən yatağa salırdı. Özü də onunla öz tay-tuşu kimi çox ciddi danışırdı:

– Bu gün deyə bilmərəm, Ermek, atikan gələcək, ya gəlməyəcək, bilmirəm, gələndə stansiyadan telefonla xəbər

verəcəklər hansı qatarla gələcək. Sən özün bilirən ki, sə-r-nişin qatarları bizdə dayanmır. Ancaq dəmir yolunun baş dispetçerinin əmriylə dayanır. Mən bilən, bu günlərdə xəbər verərlər. Onda biz, Daul sağalsa, Daulu da götürüb çıxarıq qatarın qabağına, qarşılarıq.

– Deyərik, atika, bax, səni qarşılamağa gəlmişik!

Yedigey də eyni ahənglə təsdiq elədi:

– Bəs necə, elə də deyərik!

Ancaq diribaş uşağı aldatmaq o qədər də asan iş deyildi.

– Yedigey əmi, gəl ondakı kimi yenə də minək yük qatarına, gedək la-p, l-a-p baş dispetçerin yanına. Deyək ki, atika gələn qatarı bizdə saxlatdırsın.

Yedigey vəziyyətdən çıxmağa məcbur olurdu:

– Onda yay idi, axı istiydi. İndi bu soyuqda yük vaqo-nunda getmək olarmı? Yaman soyuqdur. Küləkdir. Ora bax, gör pəncərələr necə donub. Biz heç ora çatmaq, yol-da donub buz olanıq. Yox, olan iş deyil, qorxuludur.

Uşaq bundan sonra qəmgin-qəmgin susurdu.

– Sən hələlik yerindən durma, mən görüm Daul necə-dir, – deyə Yedigey bəhanə ələyib böyük oğlanın yanına gedirdi, düyün-düyün qabarlı əllərini uşağın isti alına qoyurdu... Daul gözlərini zorla aralayıb qızdırmadan qay-saqlanmış dodaqlarıyla gülümsünürdü. Qızdırma hələ düş-mürdü. – Üstünü açma. Eşidirsən, tərlisən, Daul. Daha da bərk naxoşlayarsan. Ermek, o, çiş eləmək istəyəndə sən ona tas gətir. Yaxşı? Qoyma yerindən dursun. Bir azdan ananız növbədən qayıdar. Ükubala xalanız da indicə sizə yemek gətirəcək. Daul sağalandan sonra gələrsiz bizə, Səulə, Şərafətlə oynayarsınız. Mən işə getməliyəm, yaman qar yığılıb, yoxsa qatarlar dayanar, – Yedigey belə sözlərlə uşaqların başını qatırdı.

Amma Ermekə söz-zad qandırmaq olmurdu. Yedigey qapıya çatanda onu bir də səsləyirdi:

– Yedigey əmi, atikanın qatarı gələndə qar çox olsa, mən də gedərəm qar təmizləməyə. Mənim öz kürəyim var.

Yedigey onlardan həmişə ürəkəğrısı ilə çıxardı. Diltor-culuqdan, köməksizlikdən, ürəyi sızıldayırdı. Belə vaxtlarda dünya başına dar gəlirdi, hirsini-qəzəbini tökürdü qara, küləyə, qar tıqlarına, işdə aman vermədiyi dəvələrə. Div

kimi işləyirdi, elə bil, Sarı-Özək çovğununun qabağını tək-başına kəsəcəkdi...

Günlər isə qarşısıalınmaz bir qaydada düşən damcılar kimi bir-birinin dalınca ötüb-keçirdi. Bu minvalla yanvar da ötüb-keçdi. Şaxtalar bir balaca sındı. Abutalıb Kuttubayovdan heç bir xəbər-əter yox idi. Yedigey ilə Qazanqap fikir-xəyalat içində başlarını itirmişdilər – ağıllarına cürbəcür şeylər gəlirdi. Əslində, onların ikisi də o fikirdə idi ki, kişini bu yaxınlarda buraxsınlar, gerek, axı nə böyük xata çıxarmışdı – özü üçün nəse yazmışdı, başqaları üçün yazmamışdı ki?! Onlar ümidlə yaşayırdılar, bunu Zərifəyə də təlqin eləyirdilər ki, ruhdan düşməsin. Elə Zərifənin özü də yaxşı başa düşürdü, uşaqların xətrinə ürəyini daşa döndərməlidir. Elə, həqiqətən də, o, dərini salmışdı içinə, kəlmə kəsmirdi, birçə gözləri nigarənçılıqla parıldayırdı. Allah bilir, nə qədər belə dözüb duruş gətirəcəkdir.

Arada Boranlı Yedigey fikirləşdi ki, çölə gedib dəvələrə baş çəksin, görsün, necə otlayırlar. Qaranərin əhvalı necədir? Görən, sürüdəki dəvələri şikəst eləməyib? Hovdan düşmür, vaxtdır axı? Xizəklə getdi, o qədər də uzaq deyildi. Vaxtında qayıtdı. İstəyirdi ki, Qazanqapa xəbər versin, narahat olmasın, hər şey öz qaydasındadır, heyvanlar Tülkü Quyuğu çökəkliyində otlayırlar, orada, demək olar ki, qar yox kimidir, külək sovrub aparıb, otun üstü açıqdır, heç bir nigarənçilik yoxdur. Ancaq Yedigey fikirləşdi, əvvəlcə evə dəyib xizəkləri qoysun. Böyük qızı Səulə qorxa-qorxa qapıdan boylandı:

– Ata, anam ağlayır! – bunu deyib yenə içəri çəkildi.

Yedigey həyəcədən xizəkləri atıb hövllə içəri girdi. Ukubala elə hönkürürdü ki, Yedigeyin nəfəsi tıxandı.

– Nə var? Nə olub?

– Görüm, bu dünyanın xaraba qalsın! – Ukubala yenə hiçqınb ağladı.

Yedigey heç vaxt arvadını bu vəziyyətdə görməmişdi. Ukubala çox möhkəm və ağıllı arvad idi.

– Təqsirlərin hamısı səndədir!

Yedigey lap məəttəl qalmışdı.

– Niyə? Mənim təqsirim nədir?

– Ağılına nə gəlir, deyirsən o bədbəxt tifillərə. Bir az əvvəl, lap elə sən qabağınca sənişin qatırı gəlib dayandı.

Qarşıdan gələn gözləməliydə. Dayandı ki, ötüb-keçsin. Bil-mirəm, haradan gəlib bizim rəzəddə qarşılaşdılar. Abutalıbın uşaqlarının ikisi də qatırın dayandığını görüb, çıxıra-çığıra yüyürdülər ki, ay haray: “Atika, ata! Atamız gəldi!” Birbaşa qatırın üstünə. Mən onların dalınca. Yüyürülər vaqondan-vaqona, çıxırırlar: “Ata, atika! Hanı bizim atika?” Dedim, indi düşərlər qatırın altına. Qatarlardan biri də açılmadı. Onlar da dayanmaq bilmir. Uzun-uzadı bağlı bir qatardı. Onlar elə hey qaçırlar. Mən onlara çatıb kiçiyinin əlindən yapışınca, özümü böyüyə çatdırınca qatar yola düşüb getdi. Uşaqlar çapalayıb əlimdən qurtulmaq istəyir, ağlayıb özlərini öldürürdülər: “Atika orada qaldı, düşə bilmədi!” Elə çıxıb ağlayırdılar ki, az qala, ürəyim partlaya. Erməkin vəziyyəti lap ağırdır! Get uşağı sakit elə! Yeri! Onlara sən demisən, sənişin qatırı dayandı atanız gələcək. Gerek, görəydin ataları çıxmamış qatar yola düşəndə onlar nə eləyirdilər! Axı niyə belə olsun, gerek, niyə ata-balaya, bala da ataya bağlı olsun gerek! Axı belə zülm kimə lazımdır?

Yedigey onlara edama gedən adamlar kimi gedirdi. O, Allaha yalvarıb birçə şeyi xahiş edirdi: ona rəhmi gəlsin, o balaca, sadədil uşaqları aldatdığı üçün günahından keçsin. Axı əslində, o, onlara pislik istəməyib. Bəs indi onlar nə deyəcək, nə cavab verəcək?

Ağlamaqdan üz-gözləri şişmiş Erməklə Daul onu görəndə təzədən səs-səsə verib ağlaya-ağlaya, bir-birinin sözünü kəsərək ona danışmağa başladılar ki, qatar dayandı, ataları düşməyə macal tapmamış qatar getdi. Qoy o, Yedigey əmi tez gedib qatırı dayandırın...

– Atıkanı istəyirəm, atıkanı gəlsin! – deyər Ermək çıxıra-çığıra yalvarır, öz görkəmi, kədəri və ümidilə ona nə qədər etibar elədiyini göstərməyə çalışırdı.

– İndi hər şeyi öyrənərəm. Sakit olun, sakit olun, ağlamayın. – Yedigey ağlamaqdan, az qala, qəşş edəcək uşaqları birtəhər ovundurmağa çalışırdı. Bundan daha betər onun öz vəziyyəti idi, çalışırdı özü də uşaqlara qoşulub ağlamasın, sifəti dəyişməsin ki, uşaqlar qarşılarında zəif, köməksiz bir adam görməsinlər. – İndi bir yerdə gedib öyrənərik!

“Hara gedəcəyik, kimin yanına gedəcəyik? Neyləyirik? Necə eləyirik?” – o fikirləşirdi.

– Gəlin çıxmaq eşiyyə, orada fikirləşək, danışaq, – Yedigey nə isə belə daxli olmayan sözlər deyir, mənasız-mənasız donquldandır.

Sonra Zərifəyə yaxınlaşdı. Zərifə çarpayının üstündə üzükoylu yxılıb qalmışdı.

– Zərifə, Zərifə, – deyə Yedigey onun çiyinə toxundu. Zərifə heç qımıldanmadı.

– Biz indi gedib bir az buralarda gəzərik, sonra da bizə gedərik, – Yedigey bir də dedi, – mən uşaqlarla gedirəm.

Bu, Yedigeyin öz fikrini cəmləşdirmək və uşaqları sakitləşdirmək, diqqətini yayındırmaq üçün tapa bildiyi yeganə şey idi. O, Ermeki dalına mindirdi, Daulun da əlindən yapışdı. Onlar məqsədsiz-filansız dəmir yolunun böyrüncə yol tutub getdilər. Boranlı Yedigey hələ ömründə başqasının dərindən belə acınamışdı. Onun dalına aldığı Ermek hələ də hıçqırır, kədərlə çəkdiyi nəmli nəfəsini onun peysərinə vururdu. Qüssə əlindən haldan düşmüş bu bir tikə insan balası elə bir inam, elə bir etibarla ona qısılib çiyinlərindən yapışmışdı ki, elə ikinci balaca da elə ürəklə onun əlindən tutmuşdu ki, Yedigey içini dolduran ağrı-acıdan bar-bar bağırmaq istəyirdi. Onlar beləcə Sarı-Özək çölləri-nin boşluğunda dəmir yolunun böyrü ilə addımlayırdılar. Və bu kimsəsizliyi elədən-belə, belədən-elə ötən qatarlar pozurdu... Gələn gəlirdi, gedən gedirdi... Yedigey yenə də uşaqlara yalan satmalı oldu. Dedi ki, onlar yanılıblar; razyezdə təsadüfən dayanan bu qatar ayrı tərəfdən gəlmiş, onların atası, gərək, o biri tərəfdən gəlsin. Özü də, çox güman ki, bu tezliklə gələ bilməyəcək. Heç demə, onu uzaq dənizdə üzən bir gəmiyə matros göndəriblər, gəmi uzaq səyahətdən qayıdan kimi ataları da evə qayıdacaq. Hələlik gözləmək lazımdır. Onun anlayışına görə, bu yalan uşaqlara ayrılığa davam gətirməyə kömək etməli idi, ta bu yalan çevrilib həqiqət olana qədər. Abutalıb Kuttubayovun qayıdacağına Yedigeyin şübhəsi yoxdu. Bir müddətdən sonra məsələni ayırd eləyərlər, o da buraxılan kimi bir dəqiqə də olsun ləngiməyib evlərinə qayıdar. Uşaqlarını bu qədər istəyən ata bir saniyə belə ləngiməz... Buna görə də Yedigey uşaqlara yalan deyirdi... Yedigey Abutalıba kifayət qədər bələd olduğu üçün bu adama ailədən uzaq düşməyin nə demək olduğunu hamıdan yaxşı bilirdi. Bir başqası

öz ixtiyarı ilə olmasa da, ancaq qayıdacağı ümidiylə ailə-sindən müvəqqəti ayrılığı, bəlkə də, belə kəskin, belə ağır keçirməzdi. Amma Yedigey əmin idi ki, bu ayrılıq Abutalıb üçün ən ağır cəzaya bərabər idi. Elə Yedigeyin də nigarancılığı buna görə idi. Görəsən, məsələ öz həllini tapanacan davam gətirə biləcəkmi?..

Zərifə o vaxtacıq lazım olan yerlərə bir neçə məktub göndərüb soruşmuşdu ki, desinlər, əriylə görüşə bilər, ya yox? Hələlik bir cavab yox idi. Qazanqapla Yedigey də başlarını sındıra-sındıra qalmışdılar. Kişilər belə fikirləşirdilər ki, Boranlı razyezdinin birbaşa poçt əlaqəsi yoxdur. Məktubları ya bir adamla göndərir, ya da özləri Kumbelə aparmalı olurdular. Gələn məktublar da həmçinin başqasının könüllü köməyi ilə çatdırılırdı... Məlumdur ki, belə rabitə vasitəsi həmişə istənilən sürətdə olmur.

Doğrudan da, günlərin birində elə oldu...

Fevralın axırlarında Qazanqap Kumbeldəki internatda oxuyan Sabitcana baş çəkməyə getmişdi, özü də dəvə ilə getmişdi. Qışda razyezddən keçən yük vaqonları çox soyuq olurdu, vaqona girmək olmazdı – qadağandır, açıq meydançada da soyuqdan dayanmaq mümkün deyildi. Dəvəylə ayrı məsələ – isti geyin, səhər çıxıb axşama qayıdıb gələ bilərəm, hələ, üstəlik, lazımı işləri yoluna salmağa vaxt da qalar.

O gün Qazanqap axşamərəfi qayıtdı. Kişi hələ dəvədən düşəndə Yedigey duydu ki, deyəsən, kişinin kefi yoxdur, nəse qaşqabağı yerlə gedir, dedi, yaqın, uşaq məktəbdə bir qələt qarışdırıb, bir də ki dəvə üstündə lökləyə-lökləyə buradan ora, oradan bura – zarafat gəlməsin, yaqın, yorulub. Hər halda, Yedigey kişini dindirmək üçün onu səslədi:

– Necə gedib-gəldin?

– Getdim də, – deyə Qazanqap yükü ilə əlləşə-əlləşə boğuş bir səslə cavab verdi. Sonra ona tərəf döndü, bir balaca tərəddüd eləyib soruşdu. – İndi evdə olacaqsan?

– Hə, evdəyəm.

– İş var, indi gələm.

– Gəl.

Qazanqap çox ləngimədi, Bikə də onunla gəlmişdi. Özü qabaqda, arvadı da dalınca. İkisi də nəse çox qayğılı görünürdülər. Qazanqapın üz-gözündən yorğunluq tökülürdü, boynu bir az da uzanmışdı, nəinki çiyinləri, bığları da

sallanırdı. Bikə kök arvad idi, elə təngnəfəs olmuşdu ki, nəfəsini güclə çəkirdi, elə bil, ürəyi ağzından çıxacaqdı.

– Xeyir ola, dava-zad eləməmisiniz ki? – deyə Ükubala gülə-gülə soruşdu. – Barışmağa gəlmisiniz? Oturun.

Bikə hələ də tövşüyə-tövşüyə xınlıtlı səslə dedi:

– Dava eləsəydik, dərdimiz nədi...

Qazanqap ətrafa göz gəzdirib maraqlandı:

– Qızlar hanı?

– Zərifəgildədlər, uşaqlarla oynayırlar, – deyə Yedigey cavab verdi. – Onları neynirsən ki?

Qazanqap bir Yedigeyə baxdı, bir Ükubalaya baxdı, uqdunub dedi:

– Bəd xəbər gətirmişəm. Hələlik qoy uşaqlar bilməsinlər. Böyük bəla üz verib. Bizim Abutalıb ölüb!

– Əşi, nə danışsən? – Yedigeylə Ükubala dik atıldılar. Ükubala əllərini ağzına basıb hiçqırtısını uddu, divar kimi ağappaq ağardı.

Bikə də ona qoşulub yanıpçıltılı, yanxınlıqla ağılamsındı:

– Ölüb! Ölüb! Yazıq uşaqlar, bədbəxt yetimlər!

Yedigey hələ də eşitdiyinə inanmayıb, oturduğu yerdən qorxa-qorxa Qazanqapa tərəf sürüşdü:

– Necə yəni ölüb?

– Stansiyaya kağızı gəlib.

Hamısı birdən susub bir-birinin üzünə baxdılar. Sonra Ükubala əlləriylə başını tutub yırğalana-yırğalana zərmağa başladı:

– Dərdə bax, ay Allah, niyə bu dərdi göstərdin?..

– Hanı o kağız? – deyə, nəhayət, Yedigey dilləndi.

– Kağız oradadır, stansiyada qaldı, – deyə Qazanqap danışmağa başladı. – Deməli, əvvəlcə internata baş çəkdim, sonra da dedim ki, gedim stansiyaya, o gözləmə zalındakı balaca mağazaya dəyim, Bikə sabun istəmişdi. Elə qapıya yaxınlaşanda stansiyanın rəisi Çernovun özü qabağıma çıxdı. Salamlaşdıq, daha neçə vaxtdır tanış, qayıdıb mənə dedi: “Yaxşı rastıma gəldin, gedək kabinetə, məktub var, qayıdanda apararsan razyezdə”. Kabinetini açdı, girdik içəri. Siyirmədən üstü çap hərflərlə yazılmış bir zərf çıxarıb soruşdu: “Abutalıb Kuttubayov sizin razyezdə işləyirdi?” Dedim ki, bəli, bizdə işləyirdi, nə olub ki? Dedi: “Üç gündür bu kağız gəlib. Boranlı razyezdinə aparmaq

üçün adam tapa bilmirəm. Götür, apar ver arvadına. Onun sorğularına cavab gəlib. Kağızda yazılıb ki, ölüb”. Sonra da başa düşmədiyim bir söz dedi. – “İnfarktdan ölüb”. Soruşdum, bəs o infarkt nə olan şeydir, cavabında dedi: “Ürəyi partlayıb”. İşə bir bax ey, ürəyi partlayıb. Oturduğum yerdə quruyub qaldım. Əvvəlcə inanmadım. Kağızı götürdüm əlimə, gördüm yazılıb ki, Kumbel stansiyasının rəisinə. Boranlı razyezdinə rəsmi məlumat verin, vətəndaş filankəsin sorğusuna cavab olaraq bildiririk ki, istintaq altında olan Abutalıb Kuttubayov ürək tutmasından ölüb. Beləcə də yazmışdılar. Məktubu oxuyandan sonra rəisə baxdım, nə eləyəcəyimi bilmirdim. Çernov da mənə baxıb çiyinlərini çəkdi: “Belə işlər... Apar ver arvadına”. Dedim: “Yox, bizdə belə şey olmaz. Biz qara xəbər aparmırıq. Balaca uşaqları var, mən onlara necə deyə bilərəm, yox!” Dedim ki, əvvəlcə qoy öz aramızda məsləhətləşək, sonra bir qərara gələrik. Ya bizlərdən birimiz məxsusi bu kağızın dalınca gəlib qara kağız qaydasıyla götürüb aparırıq, zarafat deyil, sərcə-zad deyil ki, adam ölüb, bəlkə də, lap arvadı Zərifə Kuttubayovanın özü gəlib apardı... Gələr, əlbəəl verərsiz özünə. Özünü danışarsız, başa salarsız ki, necə olub. Cavabında mənə dedi: “Özün bilərsən, qoy elə olsun. Ancaq mən ona nə deyəcəyəm, nə başa salacağam? Mən burada yazılandan başqa heç nə bilmirəm. Mənim borcum odur ki, məktubu yiyəsinə çatdıram. Vəssalam”. Mən də dedim ki, gərək, bizi bağışlayasız, qoy hələlik kağız qalsın sizdə, dilcavabı çatdıraram. Orada da öz aramızda biz məsləhətləşərik. Dedi: “Özün bil, məsləhət sənindir”. Yanından çıxan kimi qalxdım dəvəyə, qov ki, qovasan, çatanacan daha ürəyimdə tab qalmayıb, elə hey fikirləşirdim: biz neyləyəcəyik? Belə xəbəri kim ürək eləyib onlara çatdıracaq?..

Qazanqap susurdu. Yedigey elə əyilmişdi ki, elə bil, üstünə dağ yıxılmışdı.

– İndi necə olacaq? – deyə Qazanqap sükutu pozdu. Heç kəs ona hay vermədi.

Yedigey kədərlə başını bulayıb dedi:

– Elə ürəyimə dammışdı... Uşaqların ayrılığına dözə bilməyib. Hər şeydən artıq qorxduğum da bu idi. Ayrılığa dözməyib. Qüssə yaman şeydir. Görmürsüz, uşaqları onun

üçün necə xiffət çəkir?.. Adam üzlərinə baxa bilmir. O başqa cür adam olsaydı, elə qoy bir iş üstündə lap tutaydılar, nə bilim, bir iş üçün tutub basaydılar. Çəkərdi işini, bir ildən, iki ildən sonra qaydardı evinə. Axı o, alman əsirliyində olub, konsentrasiya düşərgələrində başına almazın işlər gəlib. Elə partizanlıqda da başı az çəkməyib, bütün bu illəri yad yerlərdə vuruşub, amma ruhdan düşməyib, niyə, çünki o vaxtlar tək idi, öz əli, öz başı. Ailəsi-zadı yoxdu. Amma indi əti ilə-canı ilə qopartdılar əti-canı olan, dünyada ən əziz şeyi olan uşaqlarından. Elə ona görə də axırı belə bədbəxtçiliklə qurtardı.

Qazanqap da onunla razılaşdı:

– Hə, hə, mən də elə deyirəm. Mən inanmazdım ki, adam ayrılıqdan ölə bilər. Özü də lap cavan-cahil, ağıllı-savadlı, dözüb gözləyə bilirdi ki, işi ayırd eləyib buraxsınlar. Axı təqsiri də yoxdur. Ağılı ilə başa düşürmüş, əlbəttə, digəl ki, ürəyi tablamayıb.

Sonra da onlar xeyli oturdular, vəziyyəti götür-qoy elədilər ki, bu xəbəri Zərifəyə necə versinlər, amma bir xeyli düşünüb-daşınandan sonra bu qərara gəldilər ki, bunun fərqi yoxdur, olan olub – ailə başsız, uşaqlar yiyəsiz qalıb, Zərifə də dul, bunun nə o yanı vardı, nə də bu yanı. Axırda yenə də az-maz yöndəmlə məsləhəti Ükubala verdi:

– Elə eləyin ki, Zərifə bu məktubu stansiyada özü alsın. Qoy xəbərin ağrı-acısını da burada, uşaqların yanında yox, elə orada çəksin. Nə eləyəcəyini də özü yoluna qoysun – elə orada, stansiyada, üstəlik, geri qayıdanda yolda fikirləşməyə vaxtı olacaq ki, nəyi necə eləsin. Uşaqlara bu barədə bir söz desinmi, ya hələlik səbir eləsin. Kim bilir, bəlkə, elə deyəcək ki, qoy uşaqlar hələ bir az böyüsünlər, bəlkə, atalarını yavaş-yavaş yaddan çıxartdılar... Nə biləsən nə eləyəcək...

– Yaxşı deyirsən, – Yedigey də arvadına tərəf çıxdı, – analardır, qoy hər şeyi özü bildiyi kimi eləsin. Abutalıbın ölümü barədə uşaqlara deyər, ya deməz, öz işidir. Şəxsən mən bunu bacarmaram... – Yedigey daha sözünün ardını gətirə bilmədi, dili dönmürdü, boğazına tıxanmış qəhəri dağıtmaq üçün öskürdü.

Onlar ümumi razılığa gələndən sonra Ükubala bir məsləhət də verdi:

– Qazakə, siz, gərək, Zərifəyə bildirəsiniz ki, stansiya rəisinin kabinetində onun adına nəsə bir məktub var. Guya ki, onun sorğularına cavab gəlib. Guya, məktubu ancaq özü ala bilər. Qayda belədir. İkincisinə də qalanda, – deyə sözü – nə davam elədi, – bəd ayaqda Zərifəni ora tək buraxmaq olmaz. Axı burada heç kimi-kimsəsi yoxdur. Elə bunun özü dərd üstünə dərd. Yedigey, sən Zərifə ilə gedərsən, belə vaxtda onun yanında ol. Belə müsibəti eşidib biləndə nə desən, ola bilər. De ki, stansiyaya iş üçün getməlisən, birgə gedərsiz. Uşaqlar da bizdə qalar.

– Yaxşı, – deyə Yedigey arvadı ilə razılaşdı, – sabah mən Əbilova deyərəm ki, Zərifəni xəstəxanaya aparmalıyam. Qoy gəlib keçən qatarlardan birini bir dəqiqəliyə saxlasın.

Elə bu fikrin üstündə durdular. Amma Kumbelə ancaq iki gündən sonra gedə bildilər. Rəzyezdin rəisinin xahişi ilə dayandırılmış qatara mindilər. Onda martın 5-i idi. Həmin gün Boranlı Yedigeyin yaddaşına ömür-billah həkk olunub qaldı.

Ümumi vəqonda gedirdilər. Ağzına kimi vəqonda nə cür adam desən, görə bilərdin – uşaq, ailə, səfər şəraitində, araq iyində ora-bura vurnuxan kim, kart oynayan kim... Arvadlar da baş-başa verib xosunlaşıb, dərdlərindən-sərlərindən danışır, kişilərin içməyindən, boşanmaqdan, toydan, yasdan qeybət qırırdılar... Səfərləri uzağa idi. Adət elədikləri gün-güzəranı özləri ilə daşıyırdılar... Zərifə də öz dərd-səri ilə Yedigeyin müşayiətində müvəqqəti olaraq bu dəstəyə qoşulmuşdu.

Əlbəttə, Zərifənin halı o hal deyildi. Tutqundu, nigaran, bütün yolu susur, görünür, stansiya rəisinin yanında onu nə cavab gözlədiyini fikirləşirdi. Yolun çox hissəsini Yedigeyin özü də, elə demək olar ki, danışmırdı.

Axı dünyada elə həssas, arif adamlar var ki, baxan kimi ürəyinə damır ki, adamın işində nəsə bir əyinti, fənalıq var. Zərifə yerindən durub pəncərənin qabağında durmaq üçün tambura gedəndən sonra, Yedigeyin qənşərində oturan bir rus qarısı nə vaxtsa mavi, indi isə soluxub rəngini itirmiş gözləriylə ona baxa-baxa mülayim bir istiqanlıqla soruşdu:

– Nədir, oğlum, arvadın naxoşdur?

Yedigey hətta diksindi də.

– Arvadım deyil, bacımdır, mamaşa. Xəstəxanaya aparıram.

– Deyirəm axı, içəridən üzülür, halı çox pərişandır. Gözündən qüssə yağır. Qorxusunu içində çəkir. Yəqin, qorxur ki, xəstəxanada, Allah eləməmişkən, qorxulu naxoşluq-zad tapsınlar. Nə deyim, vallah, güzərandır da! Yaranmasan, dünyanın nə olduğunu bilmirsən, elə ki yaranırsan, onda da günün göy əsgiyə bürünür. Çarə nədir! – qarı, sövq-təbii ilə stansiyaya yaxınlaşdıqca Zərifənin daha çox artmaqda olan qəm-qüssəsini, nigarançılığını duyduğuna görə əlavə elədi, – yarıdan adildir. Ötüşər, inşallah!

Kumbelə yarım saatlıq yol idi. Qatardakı sənişinləri bu yerlər, qətiyyə, maraqlandırmırdı. Onlar bircə onu soruşurdular ki, qabaqdakı hansı stansiyadır. Sonsuz, kimsəsiz bir sükut içində yatan ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çölləri isə hələ də qarın altında idi. Ancaq, hər halda, hiss olunurdu ki, qış yavaş-yavaş çəkilir. Güneylərdə qar ərimiş, yerlər qaralır, yarpaqların qası haşiyələnir, dikdirlər ləkə-ləkə görünür, martin gəlişiyə düzlərdə oynayan həlim küləklərdən nəmişlik alan qar yavaş-yavaş yerə yapırırdı. Amma günəş hələ də alçaq, hətta görkəmindən belə su tökülən boz bulud toplanından sıyrılıb çıxıb bilmirdi. Qışın canı hələ suluydu, – sulu qar tökə bilər, lap borana, çovğuna çevirə bilər.

Yedigey hərdən pəncərəyə baxır, elə o qarı ilə üzbəüz oturub təkəm-seyrək söhbət eləyir, Zərifənin yanına getmirdi. Öz-özünə deyirdi ki, qoy tək qalsın, vaqonun pəncərəsi qabağında durub, öz vəziyyətini düşünüb-daşınsın. Bəlkə də, ürəyi ona bir şey dedi, öz-özünə bir yol tapdı. Çox güman ki, Zərifə keçən ilin payızında yolüstü yük qatarına minib Kumbelə qarpız-yemiş almağa getdikləri o xoşbəxt günü xatırlayacaq – uşaqlar üçün lap toy-bayram idi o gün. Elə bil, bu, dünən olmuşdu. Bax, onda Yedigeylə Abutalıb vaqonun açıq qapısı ağzında dayanıb özlərini küləyə verir, ötüb-keçəndən danışır, uşaqlar da qovurğa kimi qaynaşır, sürətlə ötüb-keçən yerlərə baxırdılar, arvadlar – Zərifəylə Ukubala da nəşə öz ürək söhbətlərini eləyirdilər, öz çıxarışlarında idilər. Sonra da mağazaları gəzdilər, stansiyadakı bağa getdilər, kinoya baxdılar, bərbərxanada da oldular. Uşaqlar dondurma yedilər. Ən qərribə şey də o oldu ki, nə qədər çalışdırlarsa, balaca Ermeki dilə tutub

başını qırıxdırmağa razı sala bilmədilər. O, nədənsə, başına toxunan bərbər maşınından qorxurdu. Yedigey onu da xatırladı ki, Abutalıb bərbərxananın qapısında görünəndə oğul balası onun üstünə necə atıldı, atası da onu bağrına basıb, oğlunu bərbərdən qoruyurmuş kimi dedi ki, onlar cəsarətlənib bu işi mütləq gələn dəfə görəcəklər, hələlik birtəhər keçinmək olar. Qara, qıvrım saçlı Ermek elə indinin özündə də anadan necə olubsa, elə də başı qırıxmamış böyüyür, intəhası fərqi budur ki, indi atasız böyüyür...

Boranlı Yedigey dəfələrlə olduğu kimi, bu dəfə də Abutalıb Kuttubayovun ölməyinin səbəbini araşdırır, özünə bir aydınlıq hasil eləmək istəyirdi. Yedigey bu dəfə də eyni fikrin üstündə dayanırdı – ancaq balalarından ayrılığın dözülməz dərdi onun ürəyini pərtlatmışdı. Ayrılıq elə bir dərdədir ki, buna hamı dözümlə gətirə bilmir. Təkcə bu nisgil onun bəsi idi ki, balalarından ayrı yaşamaq nədir, heç nəfəs almağı da ağlına gətirmədiyi halda, onlarsız bircə an belə dünya gözlərində bir heçə döndüyü halda, indi bu balalar susuz, kimsəsiz qalmış razyezdzin birisində yerdən-göydən əlləri üzülmüş halda, Sarı-Özəkdə tükəndən asılı qalıblar, Abutalıbı öldürsə, bircə bu öldürə bilərdi...

Yedigey stansiyanın böyründəki bağçada oturub Zərifəni gözləyəndə də bunları fikirləşirdi. Onlar belə vədləşmişdilər ki, Zərifə stansiya rəisinin yanına məktub üçün gedib-gələndə kimi Yedigey onu bu skamyada gözləsin.

Artıq gün-günorta olsa da, hava yaxşı deyildi. Göyün üzü alçaqdan gedən tutqun buludlardan açılmadı ki, açılmadı. Göydən arabir Yedigeyin üzünə qarlı-yağışlı damcılar düşürdü. Çöldən əsən nəmiş külək əriməyə başlayan xarlanmış qarın havasını gətirirdi. Yedigeyin canında bir üşərti, nigarançılıq vardı. Adətən, o, təsadüf düşəndə stansiyada qaynaşan camaat içində vurnuxmağı sevirdi, çünki özünün, sən deyən, elə bir nigarançılığı, uzun yolu-zadı yoxdu, amma burda vəziyyət ayrı idi – bir də görürdün ki, qatar gəldi, sənişinlər vaqonlardan tökülüşüb perronda qayırqayıq qaynaşdı, lap, elə bil, kinodur: budur, qatar gəldi, tezəcə də yola düşüb getdi...

Yedigeyi bu dəfə bunların heç biri maraqlandırmırdı. Yedigeyi təəccübləndirən adamların simasızlığı, üzərdəki biganəlik, yorğunluq, bir-birindən uzaqlıq idi... Bir tərəfdən

də stansiya meydanını başına götürmüş radionun xır-xır və yeknəsəq musiqisi ümitsizlik və qüssə gətirirdi. Belə də musiqi olar? Allah kəssin! Nədənə, diktorların məğrur, tən-tənəli səsi eşidilmirdi. Elə hey musiqiydi ki, uzanıb gedirdi?..

Zərifənin vağzal binasına getdiyindən iyirmi dəqiqə, bəlkə də, daha çox vaxt keçirdi. Yedigey nigarəncilik keçirməyə başladı, hərçənd, onlar əməlli-başlı sözləşmişdilər ki, Yedigey onu bu skamyada gözləsin, dəqiq bu skamyada, çünki keçən dəfə də Abutalıbı burada oturub uşaqlarla dondurma yemişdilər, vəziyyəti bilmək üçün binaya yollanmaq istədi.

Elə bu vaxt o, qapı ağzında göründü, istər-istəməz Yedigeyin canından bir üşütmə keçdi. Girib-çıxan camaat arasında o, dörd dövrəsindən xəbəri olmayan halı, üzündəki sonsuz süstlük və biganəliklə hamıdan seçilirdi. Ağappaq ağarmış üzündə canlı adamdan daha çox ölü sifəti vardı. Heç yana baxmadan, elə bil, yuxuda yeri yirdi, ətrafda heç nə yoxmuş kimi, heç nəyə, heç kimə toxunmurdu, sanki, səhrada idi, kor kimi gedir, müsibətli, matəmli başını dik tutub, dodaqlarını kip sıxıb yeri yirdi. Zərifə yaxınlaşdıqda Yedigey ayağa durdu. O yaxınlaşdıqca, elə bil, vaxt uzanırdı, yenə də yuxulu adamlar kimi yeri yirdi, gözləri bomboş boşalmış bu qadının bu ləng yerində nə isə dəhşətli bir şey vardı. Bu müddət ərzində, bəlkə də, bir əbədiyyət ötdü – ölçüyə gəlməyən soyuq, sonsuz zülmət içində dözülməz bir intizar... Nəhayət ki, çatdı – Qazanqapın dediyi həmin o üstü hərlərlə yazılı qalın kağızdan düzəlmiş açıq zərfi əlində bərk-bərk tutmuş halda yaxınlaşdı, dodaqucu soruşdu:

– Sən biliridin?

Yedigey başını ağır-ağır aşağı əydi. Zərifə skamyaya çöküb üzünü əllərilə örtüdü, başını bərk-bərk sıxdı, elə bil, başı dağılıb parça-parça olacaqdı, özünə, öz dərdinə, öz itkisinə qapanıb hönkürtü ilə ağladı. Zərifə ağlayırdı, o, yumaq kimi yumulub bütün varlığı ilə lərzəyə gələrək dərdinin sonu-hüddudu görünməyən dərinliklərinə qərq olur, olduqca daha dərinlərə gedirdi. Yedigey isə onun yanında oturub, Abutalıbın aparıldığı gün olduğu kimi, yenə də onun yerində olmaq istərdi və bütün zərbələri öz üstünə götürüb bir an tərəddüd etmədən hər əzaba qatlaşırdı ki, təki yanındakı bu qadını hər dərd-bələdan xilas eləyə bilsin.

Onu da başa düşürdü ki, zərbənin ilk gicəlləndirici təsiri keçməyincə ona heç cür təsəlli vermək olmayacaq, buna Zərifənin özü dözməlidir.

Onlar stansiyanın böyründəki bağçada beləcə oturmuşdular. Zərifə hiçqıra-boğula ağlayırdı, bir an özü də duymadan əlində xışmalayıb sıxdığı qara xəbər kağızını kənara tulladı. Abutalıb dünyada olmayandan sonra kimə gərəkdi bu kağız?! Ancaq Yedigey zərfi götürüb cibinə qoydu, sonra da dəsmal çıxarıb, Zərifənin barmaqlarını zorla açıb məcbur elədi ki, gözünün yaşını silsin. Bunun da bir köməyi olmadı.

Stansiyadakı radiodansa bayaqdan ardı-arası kəsilmədən ağır, üzücü matəm musiqisi verildi, elə bil, vaxtını seçmişdilər. Martin bozuntul havasında dolmuş bulud topaları göydən asılı qalmışdı, külək də bu yandan zəhlə tökürdü. Gəlib-keçənlər isə Zərifəylə Yedigeyə ayrı-ayrı baxır, yəqin, özlüklərində fikirləşirdilər ki, fağırların sözləri çəp gəlib deyəsən, görünür, bərk dəyib arvadın xətrinə...

Ancaq bir azdan məlum oldu ki, hamı belə fikir-ləşirmiş.

– Ağlayın, ay adamlar, ay insanlar... Ağlayın, – deyə yaxınlıqdan onların dərdinə şərik çıxan bir səs eşidildi. – Sevimli atamızdan məhrum olduq! İndi başımıza nə kül tökəcəyik?

Yedigey başını qaldırıb yanlarından keçən köhnə şinel geyinmiş, qoltuq ağacı ilə yeriyan arvadı gördü. Bir ayağını lap dibindən kəsmişdilər. Yedigey onu tanıdı. Keçmiş cəbhəçi qadın stansiyada bilek kassasında işləyirdi. Kassir arvad, olsun ki, yaxşıca ağlamışdı, elə ağlaya-ağlaya da gedir, gedə-gedə də danışdı: “Ağlayın. Ağlayın. Kim bilir, bundan sonra başımıza nələr gələcək?” Beləcə ağlaya-ağlaya yolunu davam elədi – adət elədiyi bir ahəngdə, qoltuq ağaclarını küt bir taqquqluqla yerə vura-vura, çiynləri qeyri-təbii şəkildə yuxarı dartılmış halda, köhnə əsgər çək-məsinə geydirilmiş tək ayağını sürüyə-sürüyə gedirdi...

Onun sözlərinin mənasını Yedigey ancaq stansiyanın girəcəyində adamların toplaşdığını görəndə başa düşdü. Onlar başlarını qaldırıb gördülər ki, nərdivan qoyub Stalinin qara matəm lenti ilə haşiyələnmiş hərbi geyimli böyük portretini qapının üstündə ucadan asırlar, adamlar da yığılıb tamaşa eləyir.

Bayaqdan radioda niyə belə musiqi verildiyini Yedigey indi başa düşdü. Başqa məqam olsaydı, Yedigey özü də gedib adamlara qarışar, dünyanın onsuz dövr edəcəyini heç kəsən təsəvvür eləyə bilmədiyi bu möhtəşəm insanın başına nə gəldiyini soruşub öyrənərdi, amma indi durmadı, çünki öz dərdi özünə bəs idi. Yedigey bir kəlmə də danışmadı. Zərifənin də həmçinin gözüne heç nə, heç kim görünmürdü...

Qatarlar isə dünyada nə olur olsun, işləyir, necə lazımdırsa, o cür də hərəkətdəydilər. Yarım saatdan sonra 17 nömrəli uzaq səfər sənişin qatırı vağzalə daxil olmalı idi. Bütün sənişin qatarları kimi bu sənişin qatırı da Boranlı kimi rəzəydlərdə dayanmırdı. Bu hesabla da hərəkətin deydi. Heç kimin də ağılına gələ bilməzdi ki, 17-ci bu dəfə Boranlıda dayanmalı olacaq. Yedigey bunu özlüyündə sakitcə, həm də inamla qət eləmişdi. O, Zərifəyə dedi:

– Biz tezliklə qayıtmalıyıq, Zərifə. Yarım saat qalıb. Sən elə indi hər şeyi götür-qoy eləməlisən ki, işini biləsən, atalarının ölümünü uşaqlara deyəcəksən, ya hələlik səbir eləyəcəksən. Mən sənə təskinlik, məsləhət-filan verməyəcəyəm. Hər işi öz ağılıla görməlisən, indi sən onlar üçün həm ata olmalısən, həm də ana. Bu barədə, gərək, yolda ətraflı fikir ləşib əncam çəkəsən. Uşaqlara hələlik bir söz demək istəmirsənsə, özünü ələ almalısən. Onların yanında gözünün yaşını axıtmamalısən. Buna gücün çatarmı, bacararsanmı? Onların yanında özümüzü nə cür aparmalı olduğumuzu, gərək, biz də bilək. Başa düşürsənmi? İş bax, bu yerdədir.

– Yaxşı, mən başa düşürəm, – deyə Zərifə gözünün yaşını axıdaraq cavab verdi. – Çatana kimi fikirlərimi cəmləşdirib özümüzü nə cür aparacağımızı deyərəm. Mən indi... Özümü ələ almağa çalışıram, bir dəqiqə...

Qayıdanbaş qatarda yenə də basabas idi, vaqonu tütün, tənəki tüstüsü bürümüşdü. Adamlar sonu-sərhədi görünməyən böyük ölkəni o başdan-bu başa ölçür, vurnuxurdular.

Zərifə ilə Yedigey kupeli vaqona düşmüşdülər. Burada sənişinlər nisbətən az idi, onlar keçidin kənarında pəncərə qabağında özlərinə yer düzəldilər ki, başqalarına mane olmasınlar, həm də söhbətlərini eləyə bilsinlər. Yedigey vaqonun divarına bərkidilmiş açma oturacaqda əyləşmişdi.

O yeri Zərifəyə təklif elədi, o oturmadı, onun yanında ayaqüstə durub pəncərədən baxırdı:

– Mənimçün ayaqüstə daha yaxşıdır.

İndi isə hərdənbir içini çəkərək, çiyinlərinə çökmüş bu müsibətə qarşı özünü cəmləmək, özünü ələ alıb pəncərədən baxa-baxa fikirlərini bir yerə yığmağa, başlanğıc üçün özünün yeni gün-güzəranı barədə bir fikrə gəlməyə çalışırdı. Əgər əvvəllər bir ümid ışırtısı var idisə, günlərin birində başlarına gələn bu bəla qara bir yuxu kimi qurtaracaq, gəc-təz Abutalıb qayıdacaq, axı ola bilməzdi ki, bu dolaşıqlığın, anlaşılmazlığın dibinə yetib onu ayırd eləməsinlər, o vaxt yenə də ailəlikcə bir yerdə olardılar, yerdə qalan əyər-əskik də öz yoluna düşər, necə çətin olsa da, birtəhər yol tapıb yaşayarlardı... Uşaqları da böyüdərler. İndi isə bu ümid də kəsildi... Dərd üstünə gələn dərd dözümlə tələb eləyirdi...

Elə Boranlı Yedigeyin özü də eyni fikir-xəyal içindəydi, çünki heç cür bu ailənin taleyi üçün narahat olmaya bilməzdi. Vəziyyət özü belə gətirmişdi. Yedigey bunu da bilirdi ki, indi özünü ələ aparmalıdır ki, az da olsa, onlara bir inam verə bilsin. Yedigey Zərifəni tələsdirmirdi. Düz eləyirdi. Ağılayıb-ağlayıb, axırda sözə Zərifə özü başladı:

– Gərək, hələlik uşaqlardan gizləyim, deyə bilmərəm ki, daha atanız dünyada yoxdur, – deyə Zərifə ağrısını-acısını uda-uda, hıçqıqını boğa-boğa danışmağa başladı. – Yox, indi heç cür deyə bilmərəm. Xüsusən Ermək... Axı belə bağlı olmaq, istəmək nəyə lazım olmuş, lap müsibətdir... Onun arzularını əlindən nə cür alım? Bəs onların günü nə olar? Axı onlar elə bu arzularla yaşayırlar... Gözləri yoldadır, hər günü, dəqiqəni... Bir az sonra, gərək, buradan köçüb yerimizi dəyişək... Qoy uşaqlar bir balaca böyüsünlər. Erməkdən çox nigaranam. Heç olmasa, bircə qırıq böyüsün... Onda hər şeyi deyərəm. Elə özləri də yavaş-yavaş başa düşərlər... İndi yox, deyə bilmərəm. Gücüm çatmaz buna... Qoy hər şeyi özüm çəkim. Qardaşlarıma, bacılarıma məktub yazacağam. Elə onunkulara da. İndi bizim nəyimizdən qorxacaqlar? Ümidvaram ki, cavab verərlər, köçməyimizə də kömək eləyərler... Sonrasına da baxarıq... İndi ki, Abutalıb özü yoxdur, mənim işim ancaq uşaqlarını böyüdüb ərsəyə yetirməkdir...

Zərifə danışdıqca Boranlı Yedigey də hər sözün çəki-sini, mənasını başa düşə-düşə susub qulaq asırdı. Yedigey

buna da əmin idi ki, bu sözlər onun beynindən qasırğa kimi keçən və hələ də keçməkdə olan fikirlərin ən üst qatı, kiçik bir hissəsidir. Belə məqamda dilə söz gəlmir... Buna görə də söhbəti dərinləşdirmək istəməyib dedi:

– Doğrudur, sən haqlısan, Zərifə... Uşaqları mən yaxşı tanımasaydım, bəlkə də, şübhəm olardı. Sənin yerinə heç mən də bunu deməyə cəsarət eləməzdim. Mümkün qədər gözləmək lazımdır. Hələlikse, qohumların sənə cavab verənə kimi biz sərindən arxayın ol, əlimizdən nə gəlir eləyəcəyik. Necə vardıq, elə də olacağıq. Sən işindən-gücündən qalma. Uşaqların da yenə əvvəlki kimi bizdə, bizimkilərlə bir yerdə olacaq. Özün bilirsən ki, Ukubala onları heç də özünüklərdən seçmir. Dalısına da baxırıq...

Zərifə dərinə köksünü ötürüb dedi:

– Sən bir bax, gör dünyanın necə işləri varmış... İnan, Yedigey, uşaqlar olmasaydı, bir dəqiqə də yaşamazdım. Düzü, heç uf da deməzdim. Nə üçün yaşayım axı? Amma uşaqlar qabağımı kəsib, məcbur eləyirlər, məni saxlayan onlardır. Xilas yolu da elə budur, ömrün davamı da budur. Ağırdır, məşəqqətli də olsa, amma davamıdır... Mənə bu saat dəhşətli görünən heç də bunu uşaqların bilməyi deyil, cidanı çuvalda gizlətmək olmaz, məni qorxudan sonrasındır. Atalarının münasibətindən aldıkları yaranın qanı heç vaxt qurumayacaq. Başlarına gələn bu işdən sonra onlar nəyə əl atsalar – oxumağa, işləməyə, cəmiyyətin gözündə adam olmağa cəhd göstərsələr, bu fəmiyyə ilə onların üzünə hər yerdə qapılar bağlı olacaq... Bunları fikirləşəndə mənə elə gəlir ki, qabağımızı nəse qüdrətli, keçilməz bir sədd kəsir. Biz Abutalıbı bu söhbətlərdən uzaq olmağa çalışırıq. Biz bir-birimizi qoruyuruq, Abutalıbı olanda inanırdım ki, uşaqlarımız ləyaqətlə böyüyüb adam içinə çıxacaqlar... Bu da bizi münasibətlərdən, fəlakətlərdən qoruyurdu, bizə ürək verirdi... İndi mən bilmirəm nə eləyim... Mən atalarını əvəz eləyə bilməyəcəyəm... Ona görə ki, Abutalıb Abutalıb idi... O, hər şeyə nail olardı. O, özünü uşaqların qəlbində, ruhunda görməyə can atırdı. Elə onu uşaqlardan ayırıqları üçün dözə bilmədi, öldü...

Yedigey ona diqqətlə qulaq asırdı. Zərifə ən yaxın adamı kimi ən məhrəm fikirlərini ona dedikcə Yedigeyin ürəyində səmimi bir duyğu baş qaldırı, ürəkdən ona kömək

eləmək, sinəsini sipər edib qorumaq istəyirdi, amma əlindən də bir şey gələ bilmədiyini fikirləşdikcə əsəbləri gərilir, içindəki küt ağrı onu əzirdi.

Onlar artıq Boranlıya yaxınlaşırdılar. İndi keçdikləri bu tanış sahədə Boranlı Yedigey özü neçə qış, neçə yay işləmişdi...

– Sən hazırlaş, – Yedigey Zərifəyə xəbərdarlıq elədi, – indi çatırıq. Deməli, belə danışdıq: uşaqlara hələ bir söz demirsən. Deməli belə, biz də işimizi bilərik. Elə elə ki, Zərifə, heç nə bilinməsin. İndi özünü qaydaya sal. Sonra da tambura get. Qapının yanında dur. Qatar dayanan kimi sakitcə vaqondan düşüb məni gözlə, mən də düşəndən sonra gedərik.

– Neyləmək fikrindəsən ki?

– Heç nə, bunu mənim öhdəmə burax. Axır ki sənin qatardan düşməyə haqqın var, ya yox!

Həmişə olduğu kimi 17 nömrəli qatar razyezddən sürətlə keçirdi, amma semaforun yanından nisbətən sakit ötürdü. Elə bu vaxt Boranlının gircəyində qatar kəskin xırıltılı, ətərpərdən bir səslə tormoz verdi. Hamı qorxu içində yerindən dik atıldı. Qışqırıqla, fit səsi bütün qatırı bürümüşdü.

– Nə olub?

– Stop-kranı çəkildilər?

– Kim?

– Harada?

– Kupeli vaqonda!

O vaxtaçan Yedigey Zərifə üçün qatırı açdı. O, qatar - dan düşdü. Özü içə bələdçi və konduktor hövlnak tambura girenəcən gözlədi.

– Dayan! Stop-kranı kim çəkdi?

– Mən, – deyə Yedigey cavab verdi.

– Sən kimsən? Nə ixtiyarla?

– Belə lazım idi.

– Necə yəni lazım idi? Olmaya, könlündən məhkəmə keçir?

– Eybi yoxdur. Məhkəməyə, ya başqa istədiyiniz yərə verəcəyiniz o aktda yazın. Bu da mənim sənədlərim. Yazın ki, keçmiş cəbhəçi, yol işçisi Yedigey Cangəldin, Boranlı razyezində, yoldaş Stalin vəfat etdiyi gündə, təcili əyləci çəkib, matəm əlaməti olaraq qatırı saxlamışdır.

– Nə? Məgər Stalin ölüb?
 – Bəli, radio ilə dedilər, qulaq asmaq lazımdır.
 – Onda başqa məsələ, – onlar çaş-baş qalıb daha Yedigeyi saxlamadılar. – İndi ki, belədir, gedə bilərsən.
 Bir neçə dəqiqədən sonra on yeddi nömrəli qatar öz yoluna davam etdi...

Qatarlar yenə də şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə əsrlərdən bəri insan əli dəyməmiş düzlər – Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedirdi.

Onda Sarı-Özək-I kosmodromunun bu yerlərdə heç adı da çəkilmirdi. Ola bilsin ki, hələ ancaq gələcək kosmik uçuş yaradıcılarının fikrində-zehmində dolanırdı.

Qatarlar həmişəki kimi qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdi...

Əlli üçüncü ilin yayı və payızı Boranlı Yedigeyin həyatında ən əzablı günlər idi. Nə o vaxta qədər, nə də sonra, nə yolları qar basanda, nə də Sarı-Özəyin susuz, qızmar günləri başlayanda, hətta Keniqsberqə qədər keçdiyi cəbhə yolları – o yollarda ki min dəfə yaralana, əlil ola bilərdi – Yedigeyə bu günlərə qədər əzab-əziyyət gətirməmişdi...

Bir dəfə Afanasi İvanoviç Yelizarov, necə olmuşdusa, Boranlı Yedigeyə yer sürüşməsindən danışdı, bu qarşısı alınmaz hadisənin səbəbini izah edib başa salmışdı ki, bəzən lap dağın özü yerindən dəbərib sürüşür, yerin altını üstünə çevirir. Adamlar da bunu görəndə dəhşətə gəlib deyirlər ki, gör ayağımızın altında necə fəlakət gizlənmibmiş. Bu sürüşmələrin qorxulu cəhəti orasındadır ki, fəlakət özünü büruzə vermir, yeraltı sular günü-gündən süxurların dibini yuyub torpağını aparır. Bundan sonra da kiçik bir təkan, ildırım çaxması və ya güclü selləmə bəs eləyir ki, dağ yavaş-yavaş, dayanmadan sürüşməyə başlasın. Bunun əksinə, uçuqun birdəfəyə, həm də qəflətən baş verir. Yer sürüşməsinin isə zəhmli gedişini heç bir qüvvə ilə dayandırmaq, onun qarşısını almaq mümkün deyil...

İnsan da öz vicdanı ilə təkbətək qalanda, qarşısı alınmaz ziddiyyətləri, üzüntüləri içində ruhdan düşəndə və dərdini

də heç kimə açıb danışa bilməyəndə, təxminən, belə bir vəziyyətə düşə bilər, çünki dünyada heç kim onun bu dərdinə nə dərman eləyər, nə də onu başa düşər. Yedigey bunu bilir və dəhşətə gəlirdi. Bu fəlakət onu basmarlayırdı...

Yedigey ilk dəfə bu tərpənişi Zərifəylə iki ay əvvəl Kum-belə gedib qayıdandan sonra təzədən iş üçün bir də Kum-belə getməli olanda hiss elədi və bunun nə demək olduğunu da apaydın başa düşdü. O, Zərifəyə söz vermişdi ki, poçta baş çəkib ona məktub olub-olmadığından xəbər tutsun, əgər məktub olmasa, onun verdiyi üç ünvana üç teleqram vursun. Zərifə indiyə qədər qohumlarına göndərdiyi bir məktuba da cavab almamışdı. İndi Zərifənin bilmək istədiyi birçə o idi ki, onlar bu məktubları alıblar, yoxsa yox, teleqramlarda da elə belə yazmışdı – artıq dərəcədə xahiş edirəm, siz məktubu almissınız mı, birçə kəlmə yazın “hə”, ya “yox”, məktublara cavab yazmaq vacib deyil. Belə çıxırdı ki, bacı və qardaşlar Abutalıbın ailəsi ilə heç post vasitəsilə də əlaqədə olmaq istəmirdilər.

Yedigey səhər tezdən Boranlı Qaranərə minib yola çıxdı ki, axşama qayıda bilsin. Əlbəttə, başqa vaxtlarda olduğu kimi, yüksüz-filansız tək özü gedəndə rastına çıxan hər tanış maşinist onu həvəslə götürür və saat yarımından sonra Kum-beldə olardı. Ancaq Abutalıbın uşaqlarına görə Yedigey qatarla gedib-gəlməkdən mümkün qədər ehtiyat eləyirdi. Onların hər ikisi – böyüyü də, kiçiyi də günlərlə dəmir yolunun kənarında dayanıb atalarının yolunu gözləyirdilər. Uşaqların əyləncələrində də, danışdıqlarında da, tapmacalarında da, çəkdikləri şəkillərdə də atalarını gözləmək əsas məqsədə çevrilmişdi. Şübhəsiz ki, o vaxtlar bu uşaqlar üçün ən nüfuzlu adam Yedigey əmiləri idi, inanırdılar ki, o, hər şeyi bilir və onlara kömək edəcək. Yedigey özü də başa düşürdü ki, razıyızda onsuz uşaqların yetimçiliyi daha ağır keçər, buna görə də, demək olar ki, bütün boş vaxtlarını onlara sərf eləyir, onları boş-boş gözləmələrindən tədricən yayındırmaq istəyirdi. Abutalıbın xətirəsi naminə onun uşaqlarıyla dəniz barəsində danışmaq vəsiyyətinə əməl edib, hər dəfə uşaqlıq çağlarından yeni-yeni əhvalatlar yadına salır, cavanlığındakı balıqçılıqdan, Aral dənizindən hər cür olub-olmamış söhbətlər eləyirdi. Bacarıdığca bu hekayətləri uşaqlar üçün uyğunlaşdırmağa çalışır, hər dəfə də

onların kamalına, onlardakı aqlın itiliyinə, həssaslığa və yaddaşa məəttəl qalırdı. Buna da çox sevindir ki, ata tərbiyəsi onlarda öz təsirini göstərirdi. Yedigey söhbətlərində hər şeydən əvvəl balaca Ermeki nəzərə alırdı. Amma Ermek də dörd dinləyicinin heç birindən geri qalmırdı – hər iki evin uşaqları arasında. Başqalarından seçmək istəməsə də, Yedigeyə ən yaxın, doğma olanı Ermek idi. Ermek hekayətlərə maraqla qulaq asan, hər şeyi yerli-yataqlı öyrənməyə çalışan dinləyici idi. Söhbət nədən gedir getsin, hər əhvalatı, hadisələrin gözlənilməz dönüşünü, necə olur olsun, mütləq atası ilə bağlayırdı. Onun üçün atası hər şeydə və hər yerdə vardı. Məsələn, söhbət belə bir şeydən gedir:

– Aral dənizinin sahillərində dövrəsini sıx qamış basmış göllər var. Bu qamışların içində də əlisilahlı ovçular gizləni. Yazda ördəklər uçub Aral dənizinə gəlirlər. Bu ördəklər qışda daha isti olan başqa dənizlərdə yaşayırlar, elə ki Aralda buzlar əridi, o saatda da gecəni gündüzə qatıb tələsik, sürətlə uçub gəlirlər, ona görə ki, bu yerlər üçün çox qəribəyiblər. Ördəklər böyük dəstələrlə gəlir, gəlirlər ki, suda üzsünlər, baş vurub lap mayallaq aşsınlar, sahilə yaxınlaşdıqca get-gedə aşağıdan uçurlar, elə bu yerdə qamışlıqdan od parlayıb tüstü çıxır, part-part! Bu odu püşkürdən də ovçulardır. Ördəklər qışqıra-qışqıra suya düşürlər. Sağ qalanları da ürkür, uçub dənizin ortasına gedir, bilmirlər ki, başlarına nə çarə qılsınlar, necə yaşasınlar. Dalgalar üzərində uçub dövrə vurur, qışqırırlar. Axı onlar sahil yaxınlığında üzməyə adət eləyiblər. Sahilə də yaxınlaşmağa qorxurlar.

– Yedigey əmi, axı ördəklərdən biri o saat geriye – uçub gəldiyi yerə qayıtdı.

– Bilirsən, niyə qayıtdı?

– Əlbəttə, axı atıcam orada matrosdur. Böyük gəmilər də üzür. Bunu sən mənə özün demisən ki, Yedigey əmi.

– Düzdür, demişəm, – Yedigey də öz dilindən tələyə düşməmək üçün ehtiyatı əldən verməyərək sözü dəyişdi.

– Bəs o ördək necə oldu? – soruşdu.

– Bax, həmin o ördək uçub atıkama dedi ki, ovçular qamışlıqda gizləni, onlara tüfəng atırlar. Daha yaşamağa yerləri yoxdur!

– Hə, hə, sən bunu lap düz deyirsən.

– Atıcam da o ördəyə dedi ki, tezliklə qayıdacaq, razeyddə onun iki oğlu var – Daul, Ermek. Bir də Yedigey əmi, atıcam gələn kimi biz hamımız yığışib Aral dənizinə gedərik, ördəkləri vuran ovçuları qamışlıqdan qovarıq. Ördəklər yenə də Aral dənizində sakit yaşayırlar... Dənizdə üzüb özləri üçün mayallaq vururlar, bax, belə...

Nə vaxt ki hekayətlər tükənirdi, Boranlı Yedigey daşlarla fala baxıb uşaqların başını qatırdı. İndi o, həmişə öz yanında iri noxud boyda daşlar gəzdirirdi. Hələ uzaq keçmişlərdən miras qalmış bu falabaxma üsulunun öz mürəkkəb rəmzi və qəribə islahatları vardı. Yedigey Abutalıb adında adamın salamatlığını və onun harada olduğunu bilmək, onun alınına yazılanları öyrənmək, qəlbindəkilərdən agah olmaq üçün, daşların düzgün fal açması üçün dua-ovsunla daşları yerə düzəndə uşaqlar həyəcanla bu daşların düzlüşünə baxırdılar. Bir dəfə necə oldusa, Yedigey tinin dalından pıçiltıya bənzər səs eşitdi. Ehtiyatla baxdı. Abutalıbın uşaqları idi. İndi Ermek özü daşlarla fal açmışdı. O, daşların hər birini öpüb alınına toxundurur, sonra da özü bildiyi kimi düzüb deyirdi:

– Mən də səni sevirəm. Ancaq sən çox ağıllı, gözəl daşsan. Sən də çaşma, büdrəmə, Yedigey əminin daşları kimi, sən də açıq-açıqına hər şeyin düzünü de, – sonra da daşların düzlüşündəki mənanı böyük qardaşına başa salmağa başladı, eynilə Yedigeyin sözlərini təkrar eləyirdi. – Bax, görürsən, Daul, daşların ümumi düzlüşü bəd deyil, lap yaxşıdır. Bax, bu, yoldur, amma yol bir az dumanlıdır. Nəsə duman var. Amma bunun zərəri yoxdur, Yedigey əmi deyir ki, bu, xırda-xuruş yol çətinlikləridir. Yol bunsuz olmaz. Atam elə hey yola hazırlaşır! Yəhərə qalxmaq istəyir, amma tapqırı bir az boşalıb. Bax, görürsən, tapqır yaxşı çəkilib bərkidilməyib. Onu çəkib bərk bağlamaq lazımdır. Deməli, atamızı hələ nəsə ləngidir, Daul. Gərək, gözləyək. İndi baxaq görək, sağ qabırğada nə var, sol qabırğada nə var. Qabırğalar salamatdır. Bu, yaxşı əlamətdir. Bəs onun alınıdakı nədir? Alnında nəsə bir qəmginlik var. Bizdən nigarandır. Bəs ürəyində, bu daşı görürsən, ürəyi ağrıyır, qəmliidir – evimiz üçün yaman darıxır. Yola tez çıxacaqmı? Tez. Amma atın dal ayağının birində nəli laxlayıb. Deməli, nalını dəyişmək lazımdır. Bir az da gözləməli olacağıq. Bəs

heybələrindəki nədir? Hə, bazardan aldığı şeyləri qoyub! İndi də baxaq görək, ulduzlar ona yaxşı yol göstərirlərmə? Bax, bunu görürsən, bu, qızıl xal-xal ulduzdur. Buradan da iz gedir. Amma iz hələlik tamam aydın deyil. Deməli, tezliklə atı xalxaldan açıb yola düşməlidir...

Boranlı Yedigey bu gördüklərinə təəccüblənmiş halda, mütəəssir və pərişanlıqla sakitcə çəkilib getdi. Elə həmin gündən də o çalışdı ki, bir də daş falı açmasın...

Necə olsa, uşaq uşaqlığında qalır. Onları bir yolla ovundurub ümidli eləmək olar, bəd ayaqda lap günaha batarsan – ağıl kəsənə kimi aldada da bilərsən. Amma Yedigeyin ürəyində başqa dərd yuva salmışdı. Belə bir vəziyyətdə, hadisələrin bu gedişində bu, mütləq baş qaldırmalı, o, alt-dan-alt-dan başlanan yer sürüşməsi kimi tərpənməliydi. Yedigey də bunun qabağında tamam aciz idi...

Yedigey onunçün – Zərifə üçün çox həyəcan keçirirdi. Hərçənd, onun Zərifə ilə adi məişət söhbətlərindən başqa elə bir söz-söhbəti olmamışdı. Zərifə də bu barədə ona heç bir əsas verməmişdisə də, Yedigey daim onun haqqında fikirləşirdi. Məsələ onda idi ki, bu fikir ayrı fikir idi – Yedigeyin fikri başqaları kimi Zərifənin başına ələnmiş müsibəti görüb onun halına yanmaqdan ibarət deyildi, belə olsaydı, onda bundan heç söhbət açmağına dəyməzdi. Yedigey Zərifə haqqında məhəbbətlə, dönməz bir inadla fikirləşir, daxili bir sədaqətlə istəyirdi ki, Zərifənin öz həyatını, bütün işlərini etibar eləyə biləcək adamı olsun. Əgər Yedigey bilsəydi ki, tutalım, Zərifə də məhz onu, Boranlı Yedigeyi dünyada ona ən sadıq adam, onu ən çox sevən adam hesab eləyir, çox xoşbəxt olardı.

Üzüntülü vəziyyət idi, özünü elə göstərməli idi ki, guya, ona heç bir istəyi-zadı yoxdur və onların arasında heç bir şey ola bilməz!..

Kumbelə gedəndə o, bütün yol boyu bu barədə fikirləşirdi. Fikir onu əldən salırdı. Ağılına cürbəcür şeylər dolurdu. Özündə qərribə bir ruhi dəyişkənlik hiss edirdi, sanki, tezliklə ya ürəkdən sevinəcək, ya da mütləq xəstələnəcək. Bu vəziyyətində ona hərdən elə gəlirdi ki, yenə də dənizdədir. Dənizdə adam özünü həmişə ayrı cür hiss eləyir, hətta dəniz tam sakit olanda, heç bir təhlükə-filan olmayanda belə quruda olduğun kimi olursan. Dənizdə necə sərbəst

olsan da, dalğaların qoynunda üzmək nədir, lap süzsən də, dənizdə vacib bir işlə məşğul olsan da, qürub və şəfəq çağı günəş şüaları suyun güzgüsündə necə gözəl əks olunsada, dəxli yoxdur, əvvəl-axır sahilə qayıtmalısan, hansı sahil olursa olsun, bir sahilə çıxmalısan. Ömürlük suda qalmaqla olmaz. Sahildə sənəni tamam başqa bir həyat gözləyir. Dəniz müvəqqətidir, quru həmişəlik. Əgər sahilə çıxmaq təhlükəlidirsə, deməli, bir ada tapıb ora çıxmalı və bilməlisən ki, bura sənənin məskənidir və sən burada ömürlük qalmalı olmayacaqsan. Yedigey bunu hətta təsəvvürünə gətirdi: belə bir ada tapılsaydı, o, Zərifəni, uşaqları da götürüb elə orada yaşayardı. Həm uşaqları dənizə öyrədərdi, həm də özü bu dənizin ortasındakı adada ömrünü-gününü başa vurur, taleyindən gileyilməz, Allahına şükür edərdi. Bircə onu bilirdi ki, Zərifəni istədiyi vaxt görə bilər, ona ən lazımlı, ən əziz və doğma adam olar bilər...

Elə o dəqiqə də ürəyindən keçən bu istək və arzularına görə öz-özündən xəcalət çəkdi, yüz kilometr ətrafda bir inscinsin olmadığını bilsə də, pul kimi qızardığını hiss elədi. Kimsəsiz adaya düşmək istəyən uşaq xəyalındadı, bir soruşan görə, axı hansı əsasla, nəyə görə? Axı onun bu xüylərə düşməyə nə haqqı var, o ki ömrü boyu bütün ruhu, canı-ciyəri ilə ailəsinə, uşaqlarına, işinə, dəmir yoluna, ən nəhayət, Sarı-Özəyə bağlanmışdı. O Sarı-Özəyə ki özü də bunu duymadan, bilmədən onunla birlikdə böyüyüb boy atıb, indi onun canına-ciyərinə, ruhuna çevrilib... Əlbəttə, Zərifə indi zillət içindədir, amma Yedigey onun nə dərəcə dərman ola bilər? Axı niyə bu cür xəyallara düşməlidir, nəyə görə onun istəkli olmalıdır? Uşaqlar barədə şübhəsi yox idi – onlara ürəkdən bağlı idi, elə uşaqlar da onu – Yedigeyi çox istəyirdilər. Nə olsun, Zərifə niyə mehrini ona salmalı idi?! Axı bu cür xüylərə qapılmağa onun nə haqqı vardı, axı həyat onu öz yerinə bərk bağlayıb, bəlkə də, ömrünün axırınacan buradan tərpənməyəcək...

Boranlı Qaranər işlək, daimi tapdığı olan tanış cığırla getdiyi üçün qabaqda hələ nə qədər yol qaldığını bilir, özünü sahibinə məhmızlatmadan, yüyrek yerişlə yortur, yortuqca nərildəyir, ağır-ağır inildəyərək, sonu-sonluğu bilinməyən Sarı-Özək düzlərini ölçə-ölçə yaz nəfəsindən canlanmış atəklərlə, geniş dərələrlə nə vaxtsa olub qurumuş

duzlu-şor gölün qırağı ilə gedir, gedirdi. Qaranərin belindəki Yedigey isə qəlbinin oduna yanır, əzab çəkirdi... Ürəyinə soxulmuş bu ziddiyyətli, anlaşılmaz fikirlər onu elə dəhmərləmişdi ki, özünə yer tapa bilmir, bu sonsuz Sarı-Özək düzləri ürəyini ovundurmaq üçün ona dar gəlirdi... Öz-özü ilə heç cür bacara bilmirdi...

Elə bu ovqatla da Kumbelə gəldi. İstədiyi də elə bu idi ki, Zərifə, nəhayət, qohum-əqrəbasından öz məktublarına cavab alsın, amma fikirləşəndə ki, bu qohumlar gələ bilər, atadan yetim qalmış ailəni öz yurd-yuvalarına apara bilər, ya da elə məktubla da çağıra bilərlər, Yedigeyin halı daha da pozulurdu. Poçtun xüsusi tələblə verilən məktublar şöbəsinin pəncərəsi qabağında ona yenə də cavab verdilər ki, Zərifə Kutubayovaya heç bir məktub yoxdur. Bu cavab özü də gözləmədən onu sevindirdi, hətta vicdanı xilafına olaraq başına natəmiz, qara-qura fikir gəldi: "Elə yaxşı ki, yoxdur". Sonra da insafla onun tapşırığını yerinə yetirdi – üç ünvanın üçünə də telegram vurdu. Beləliklə də, axşam ancaq qayıda bildi...

Beləliklə, yaz çıxır, yavaş-yavaş yay gəlirdi. Artıq yaşıl-lıqlar solur, Sarı-Özək düzləri quruyurdu. Ot-ələf şirin yuxu kimi çəkilib yoxa çıxırdı. Sarı çöllər təzədən sarıqlıq gətirmişdi. Havalar getdikcə boğanaqlaşır, göydən od yağan günlər yaxınlaşırdı. Amma Kuttubayovların qohum-əqrəbasından hələ də bir xəbər-əter yox idi. Yox, onlar nə məktublara, nə də teleqramlara cavab verirdilər. Qatarlar isə yenə də köhnə qaydayla Boranlıdan ötüb-keçir, həyat davam edirdi... Zərifə də artıq başa düşürdü ki, qohum-əqrəbası ona kömək əli uzadan deyil, buna görə də daha cavab gözləməyir, kömək uman məktubları ilə onlara başağrısı vermirdi... Ümidlərinin üzöldüyünü görən Zərifə dərdini içinə salır, bilmirdi ki, neyləsin, başına nə çarə qılsın?.. Uşaqlara ataları barədə nə desin, necə desin, nədən başlasın, alt-üst olmuş həyatı təzədən nə cür qaydasına salsın? Hələ ki bir cavab tapa bilmirdi.

Bəlkə də, Zərifənin özündən çox Yedigey onların halına yanırı. Elə ona qalsa, boranlıların hamısı həyəcan keçirirdi, amma bir Yedigey özü bilirdi ki, bu ailənin müsibəti necə onun şəxsi faciəsinə çevrilib. Yedigey artıq özünü onlardan ayrı təsəvvür edə bilmirdi. Gündən-günə o daha çox uşaq-ların və Zərifənin taleyinə bağlanırdı. Üzüntülü bir intizar

icindəydi. "Görəsən, onların başına daha nələr gələcək", – deyə düşündükcə onun da əli yerdən-göydən üzülür, sustalırdı – indi onlar neyləsinlər. Bütün bunlarla yanaşı, onu üzüb əldən salan başqa bir fikir də vardı: bəs özü necə olsun, özünü necə ələ alsın, onu Zərifəyə sövq eləyən içindəki səsi necə boğub məhv edə bilsin? Heyhat ki, bunlara da cavab tapa bilmirdi... Heç vaxt gümanı gəlməzdi ki, belə bir işə düşə bilər...

Yedigey neçə dəfə qət eləmişdi ki, kişi-kişiyana ürəyini ona açsın, onu necə sevdini desin, desin ki, bütün əzab-əziyyətlərinə qatlaşmağa hazırdır, çünki özünü onlarsız təsəvvür eləyə bilmir, amma dili gəlmirdi ki, gəlmirdi. Necə desin? Zərifə onu başa düşə biləcəkmi? Başına belə bir müsibətin ələndiyi bir vaxtda kimsəsiz Zərifə belə şeylərin hayındadır ki, o da ona öz hisslərini izhar eləyəydi. Bu heç yarayan işdirmi? Bu fikirləri daima beynində hərləyən Yedigey adamlar arasında tutulur, çəşir, özünü həmişəki kimi sakit, təmkinli apara bilmirdi.

Hər halda, bir dəfə o, işarə verdi. Yol nəzarətindən qayıdırdı, uzaqdan gördü ki, Zərifə vedrələrlə çöldən su gətirməyə gedir. Elə bil, biri onu Zərifəyə tərəf itələdi. O da getdi. Ona görə yox ki, guya, vedrələri əlindən alıb aparmaq üçün münasib fürsət düşmüşdü. Demək olar ki, günəşin, onlar yolda birgə işləyirdilər, istədikləri qədər də danışa bilərdilər. Məhz elə bu dəqiqədə Yedigey özündə elə qarşısıalınmaz bir istək duydu ki, gərək, indicə ona yaxınlaşıb, daha gizlədə bilmədiyi sözləri desin. Hətta istədiyi, soyumamış fikirləşdi ki, elə bu yaxşıdır – qoy onu başa düşməsin, lap rədd eləsin, heç olmasa, yüngülləşər, ürəyini soyudar... Zərifə onun yaxınlaşmağını nə gördü, nə də eşitdi. Çənin kranını açıb arxası ona tərəf durmuşdu. Vedrələrdən birini doldurub qırağa qoymuşdu. O biri vedrə də dolub daşa-daşa qalmışdı. Kran tamam açıqdı. Su çalxalanıb köpüklənir, tökülüb göllənirdi, o da, elə bil, bunu görmür, ciynini çənə söykəyib, başını sallayıb durmuşdu. Zərifənin əynində keçən ilin yayında şıdırğı yağış selləməsində çimdiyi həməni çit don idi. Yedigey onun gicgahlarından başlamış qulaqlarının ardınca qıvrılan birçəklərinə baxdı. Erməkin də saçları burum-burum idi, anasına çəkmişdi, Zərifənin sifəti uzanmış, boyun-boğazı nazılmış,

çiyinləri sallanmışdı, heysiz əlini belinə qoymuşdu. Dağlardan axıb gələn dağ çaylarını, arxlarını xatırladan suyun şınlıtısını onu sehləmişdi, ya elə-belə, xəyala dalıb o dəqiqədə öz acı taleyinə heyfilsilənirdi? Bunu Allah bilir. Ancaq aydın olan bu idi ki, Yedigey onu görən kimi ürəyi sıxıldı, çünki onun bu görkəmində, varlığında sonsuz bir doğmalığ gördü, elə bu anın içində onu əzizləyib-oxşamaq istəyi ilə, onu incidən nə varsa, hamısından qorumaq arzusu ilə yanıb-yaxıldı. Amma bu, mümkün olan şey deyildi. Bircə bunu eləyə bildi ki, kranı sakitcə bağladı, şınlıtlı ilə axan suyu kəsdi. Zərifə onun bu qəfil görünüşünə təəccüb eləmədi, alacalanmış gözləri ilə ona elə baxırdı ki, elə bil, Yedigey onun yanında deyil, haradasa çox-çox uzaqlarda dayanmışdı.

– Niyə belə durmusan? Sənə nə olub? – Yedigey qayğı ilə soruşdu.

Zərifə dinib-danışmadı, ancaq ağzucu gülümsündü, qaşları qeyri-müəyyən halda yuxarı dartıldı, gözləri aydınlaşdı: bununla demək istədi ki, nə bilim...

– Halın yaxşı deyil? – Yedigey təzədən soruşdu.

– Hə, yaxşı deyil, – deyə dərinədən köksünü ötürdü.

Yedigey özünü itirmiş halda çiyinini oynatdı.

– Axı niyə özünü belə üzürsən? – Başqa sözlər demək fikrində olduğu halda, Zərifəni tənələdi. – Belə olmaz axı? Bununla yara sağalmır. Biz də az çəkmirik (demək istədi ki, mən də), sən də, elə uşaqların da üzünə baxmaq olmur. Başa düş, belə eləmə. Nəsə bir çıxış yolu tapmaq lazımdır, – o, elə sözlər tapmaq istəyirdi ki, o sözləri deyənə Zərifə başa düşsün ki, dünyada ondan çox onun halına yanan, onu sevən adam yoxdur, – sən bir özün fikirləş, tutaq ki, məktublarına cavab vermirlər, cəhənnəmə vermir – lər, qoy verməsinlər, ölməyəcəyik ki! Biz ki sənənləyik (demək istədi ki, mən), şükür, burada özgə yoxdur. Bircə sən ruhdan düşmə. İşində-gücündə ol, özünü ələ al. Uşaqlar elə burada, bizimlə də (demək istədi ki, mənimlə) böyüyüb boy atırlar. Hər şey yavaş-yavaş öz qaydasına düşər. Axı niyə, gərək, didərgin düşəsən? Burada hamımız doğma kimiyik. Özün bilirsən ki, uşaqlara öyrənmişik, gün olmur ki, onların yanında olmayım. – Sözüünün qalanını uddu, demədi, çünki o vəziyyətdə bundan artıq açılışa bilməzdi.

– Mən hamısını başa düşürəm, Yedigə, – deyə Zərifə cavab verdi, – əlbəttə, minnətdaram. Bilirəm ki, bizi darda qoymazsınız, amma biz, gərək, buradan üzüllüşək. Qoy uşaqlar burada olub-keçənləri yaddan çıxarsınlar. Qalsaq, gərək hər şeyi açıb deyəm... Özün də bilirsən ki, bu cür çox davam eləyə bilməz... Elə buna görə də fikirləşirəm ki, nə çarə qılıım...

– Düz deyirsən, – Yedigey istər-istəməz razılaşmağa məcbur oldu. – Bircə sözüm odur ki, tələsmə. Yenə də bir fikirləş. Axı bu körpələrlə hara gedəcəksən, başınıza nələr gələcək? Bunu ağılıma gətirəndə bağrım yanılır, fikirləşirəm ki, sizsiz necə qalacam...

Həqiqətən də, onlar üçün, Zərifə və uşaqları üçün hədsiz nigarançılıq çəkir, narahat olurdu, özü də başa düşürdü ki, bu vəziyyət çox davam eləyə bilməz. Bu söhbətdən bir neçə gün sonra bir hadisə ilə bağlı o, içindəkiləri bir də bürüzə verdi, sonradan da uzun müddət bunun peşmançılığını çəkdi, özünə haqq qazandıra bilməyib üzüldü.

Kumbeldə Ermekin dəlləkdən qorxub başını qırxdırmama qoymadığı o unudulmaz gündən aylar keçsə də, hələ də başını qırxmağa qoymurdu. Uşağı tamam tük basmışdı, qapqara qıvrım saçları boynuna, boğazına dolmuşdu, hərçənd, cüd qıvrım saçlar ona yaraşırdı, amma bu tərs qorxağın başının qırılmaq vaxtı çoxdan ötür-keçmişdi. Yedigey fürsət düşəndə burnunu uşağın tük basmış əmgəyinə soxur, onu öpür, bu körpə uşağın başından gələn ətri ciyərlərinə çəkirdi. Amma daha uşağın saçları çiyinlərinə çatırdı. Ermekə qaçanda, oynayanda mane olurdu. Nə qədər vacib olsa da, uşağ başının qırılmağına heç cür razılıq vermir, bunu başa düşmək istəmirdi, heç kimi də yaxına qoymurdu. Vəziyyəti belə görən Qazanqap onun saqqızını oğurlaya bilməmişdi. Hətta bir balaca qorxuzmuşdu da – çəpişlər tük basmış uşaqları xoşlamırlar, cumub buynuzlayırlar.

Ermekin başının necə qırılmağını sonradan Zərifə danışdı. Qazanqap lap əməlli-başlı güc işlətməli olub, tutub salıb iki dizinin arasına, qırıb-töküb. Uşağın səsi bütün razıyazda başına götürübmiş. Ürəyiyumşaq Bikə uşağı ovundurmaq üçün başı qırılıandan sonra ona güzgü vermişdi. Yəni, al bir özünə bax, gör nə qəşəng oldun. Uşağ güzgü-yə baxıb özünü tanımayıb, təzədən səsinə başına salaraq

daha bərkdən ağlamışdı. Elə Zərifə onu var səsi ilə ağlaya-ağlaya Qazanqapın həyətidən aparanda cığırın üstündə Yedigeyə rast gəlmişdi.

Başı tərtəmiz qırılmış Ermek özünə oxşamırdı. Əvvəllər tük basmış boğazı indi nazik görünürdü, qulaqlarına qədər tərləmişdi. Yedigeyi gören kimi anasının əlindən qopub daha bərkdən qışqıraraq ona sığındı:

– Yedigey əmi, gör onlar başımı nə günə saldılar!

Boranlı Yedigeyə əvvəllər desəydilər ki, başına belə bir oyun gələ bilər, buna heç bir vəchlə inana bilməzdi. O, uşağı qucaqlayıb sinəsinə sıxdı. Bu köməksiz körpənin ona inana-inana etdiyi şikayətini eşitdikcə onun bütün dərdinə şərik çıxdı. Elə bil ki, bütün bunlar onun yox, öz başına gəlmişdi, onu ürəkdən öpə-öpə, yana-yana qəlbindən qopan, həlim isti səslə ovundurur, nə dediyinin fərqi nə varmırdı:

– Sakit ol, gözümün işığı! Ağlama! Qoymaram bir adam xətrinə dəysin, mən sənin lap atan əvəzi olaram! Mən səni lap ata kimi sevəcəyəm, amma ağlama! – Elə bu andaca gözü Zərifəyə sataşdı, gördü ki, o, tamam çəşmə halda donub qalıb və başa düşdü ki, çox dərinə gedib, həddini aşıb. Özüni itirdi, elə uşaq qucağındaca tələsik uzaqlaşdı. Gedə-gedə özünü itirib çaşdığı üçün eyni sözləri təkrar eləyirdi. – Ağlama! İndi görərsən, mən o Qazanqapa neylərəm, gör neylərəm! İndi baxarsan, neylərəm! Gör o Qazanqapa neyləyəcəm! Görərsən, neyləyəcəyəm!

Bu hadisədən sonra bir neçə gün Yedigey Zərifədən uzaq gəzdi. Onun başa düşdüyünə görə elə Zərifə özü də Yedigeydən gen gəzməyə çalışdı. Boranlı Yedigey ürəyindəki ağzından qaçırmığına çox peşman idi. Dərd-qəm içində yanan təqsirsiz, tərtəmiz arvadı pərt eləyib incitmişdi. Onsuz da onun öz dərdi özünə bəs idi, birini də üstündən qoydu. Yedigey özünə nə haqq qazandıra, nə də özünü bağışlaya bilərdi. Yedigey köməksiz, incik uşağa necə can dediyini, bu səhnədən sarsılmış Zərifənin necə baxdığını, onun gözündəki diləgəlməz hüznü uzun müddət, bəlkə də, son nəfəsinə qədər unutmayacaqdı.

Bu əhvalatdan sonra Boranlı Yedigey bir az sakitləşmişdi, qəlbinin həsrətini, ağrısını içinə çəkib boğmuş, meh-rini uşaqlara salmışdı. Başqa çıxış yolu tapa bilmirdi. Nə qədər boş vaxtı vardisa, hamısını uşaqlarla keçirir, onlara

hey dənizdən danışır, bəzən dediyini təkrar edir, unudulmuşları təzədən yadına salırdı. Bu, onların ən maraqlı, ən istəklili söhbətləri, mövzusu ydu. Qağayılardan, balıqlardan, köçəri quşlardan başqa yerlərdə artıq tamam yoxa çıxmış nadir heyvanların hələ də qorunub saxlandığı Aral dənizindəki adalardan danışdı. Amma uşaqlarla elədiyi söhbətdə unudulmaz bir xatirə kimi heç vaxt, heç kimə danışmaq istəmədiyi, Aral dənizində öz başına gəlmiş bir əhvalatın acısını daha tez-tez və təkidlə duymağa başlamışdı. Əlbəttə, bu, uşaq söhbəti deyildi. Bu əhvalatı ancaq iki nəfər, o özü, bir də Ükubala bilirdi, onlar da bu barədə öz aralarında heç vaxt söhbət açmırdılar, çünki bu onların ilk övladlarının ölümü ilə bağlı idi, o körpə indi sağ olsaydı, Boranlının bütün çolma-çocuğundan böyük olardı, hətta Qazanqapın Sabitcanından da iki yaş böyük idi. Hayıf ki, yaşamadı, tələf oldu. Axı hər uşağın dünyaya gəlməyini böyük ümidlə gözləyirlər, yəni doğulub uzun illər yaşayacaq, lap çox, lap təsəvvüregəlməz dərəcədə uzun ömür sürəcək, yoxsa adamlar heç uşaq doğub törədərdilərmə?

Müharibəyə az qalmışdı. Gənc yaşlarında, balıqçılıq eləyəndə Yedigey arvadı Ükubalaya təəccüb doğuran bir əhvalatın şahidi olmuşdu. Belə hadisə, bəlkə də, adamın başına bir dəfə gələ bilər, təkrar ola bilməz.

Onlar evləndəndən sonra Yedigey dənizdə olanda evə tez qayıtmağa can atırdı. O, Ükubalanı çox sevirdi. Bilirdi ki, Ükubala da onu səbirsizliklə gözləyir. O vaxt Yedigey üçün Ükubaladan başqa istəklili bir qadın yox idi. O vaxtlar ona elə gəlirdi ki, həmişə təkcə Ükubalanı düşünmək üçün yaşayır, günəşdən və dənizdən güc alıb yığır ki, bunu təkcə ona, onu gözləyən arvadına bəxş etsin: yerdə qalan hər şey bu xoşbəxtliyi ancaq tamamlayır və zənginləşdirirdi. Əsas kök elə o dənizin və günəşin bəxş elədiyi gücün, qüdrətin zövq-səfası idi. Ükubala hiss eləyəndə ki, onda nəsə bir dəyişiklik var, hamilə olub, tezliklə ana olacaq dənizdəki ərinin intizarına dünyaya gələcək körpələrinin intizarı da qarışdı. O vaxt onların həyatında qayğısız, xoşbəxt günlər idi.

Payızın axırlarında, qışın gırhagirində Ükubalanın üzünə ləkə düşməyə başladı, diqqətlə baxanda bu qəhvəyi ləkələri seçmək olurdu. Qarnı da yellənir, yumrulanırdı. Bir dəfə Yedigeydən soruşdu ki, bu altın məkrə deyilən balığın

təhər-tövrü necə olur axı? "Adını eşitməyinə eşitmişəm, amma bir dəfə də üzünü görməmişəm". Yedigey ona dedi ki, bu nəre cinsindən olan nadir balıqdır, çox iri olur, həm də dərinə üzür, amma qiyməti də elə onun gözəlliyindədir. Balığın özü göyümtül-qəhvəyi rəngə çalır, əmgəyi, üzgəcləri, xımrıçəkdən olan belindəki darağı başdan tutmuş düz quyuğuna kimi, elə bil, xalis qızıldan tökülüb, özü də qızıl kimi par-par yanır. Elə buna görə də ona altın məkrə deyirlər, yəni qızıl məkrə...

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Ükubala dedi ki, altın məkrəni yuxuda görüb. Guya, balıq onun dövrəsində üzürmüş, Ükubala da onu tutmaq istəyirmiş. İstəyirmiş ki, balığı tutub təzədən suya buraxsın, nəse onu əlinə almaq, onun gövdəsinin ağırlığını duyandan sonra buraxmaq... Ükubala o balığı tutub onu o qədər saxlamaq istəyirmiş ki, hətta yuxuda onun ardınca qaçmış. Balıq isə quyruq ələ verməmiş, Ükubala yuxudan oyanıb bir xeyli sakitləşə bilməmişdi, elə bil ki, o, həqiqətən, bir məqsədinə çata bilməmişdi. Ükubala öz-özünə gülüb, ancaq yenə də arzusundan dönə bilməyib, elə oyaqlıqda da ürəyi çırpınırmış ki, necə olsa, gərək, o altın məkrəni tutsun.

Yedigey bu istəyin səbəbini anladı. Bunu dənizdən toru yığanda başa düşmüşdü, sonradan da məlum olmuşdu ki, arvadının yuxusunu və arzusunu mənasını düz yozub. O başa düşüb qət elədi ki, nəyin bahasına olur olsun, qızıl məkrəni ələ keçirməlidir, çünki hamilə qadının ürəyinə bir şey düşürsə, deməli, o şeyə yerikləyir. Qadınların çoxu hamiləlik dövründə nəse bir çatışmazlıq duyur, onların yerikləməsi özünü bunda göstərir ki, turşməzə bir şey yemək istəyirlər, kimisi də şoraba, nəse çox tünd, ya acı bir şey yeyir, bir parasının da ürəyindən qızardılmış ət keçir, ya ov heyvanının, çöl quşunun ətinə istəyir. Yedigey də arvadının istəyinə təəccüb eləmədi. Vətəgə işçisinin arvadı elə şey istəməli idi ki, ərinin iş-gücünə bir dəxli olsun. Elə bil, Allah özü buyurmuşdu, Ükubalanın arzusu o böyük balığı öz gözü ilə görüb, onu əlində tutmaq olsun. Yedigey dildən-ağızdan eşitmişdi, qadının yerikləmə arzusu yerinə yetmirsə, bunun uşaq üçün ana bətnində çox pis nəticələri ola bilər.

Ükubalanın istəyi o qədər qeyri-adi idi ki, heç o özü də bu barədə ağzını açıb danışmağa cəsarət eləməirdi, Yedigey

də üstünü vurmur, məsələni açıb-ağartmırdı, çünki heç özü də bilmirdi ki, bu nadir balığı ələ keçirə biləcək, ya yox. Belə qət elədi ki, əvvəlcə balığı tutsun, sonra arvadının istəyini soruşsun.

Bu vaxtlar Aral dənizindəki vətəgələrdən balıqçılığın əsas mövsümü sona çatmaqda idi – işin qızgın vaxtı iyuldan noyabra kimi olurdu. Daha qışın soyuq nəfəsi duyulmaqdaydı. Artel vətəgələrdə qış mövsümünə, buzaltı balıq ovuna hazırlıq işləri görürdü. Elə ki çevrəsi min beş yüz kilometr olan Aral möhkəm buz bağladı, onda bu buzda böyük dəlmələr açacaq, ağır qurğuşunlar bağlanmış toru dəlmənin birindən salıb, sonra da bu yerlərdə tayı-bərabəri olmayan dəvələr qoşulmuş bucurqadlar vasitəsilə o biri dəlmədən çıxardacaqdılar... Küləklər qarı sovuracaq, tora düşən balıqların tərpanməyə belə imkanı olmayacaq, onları yuxarı çəkən kimi Aralın ayazından buz bağlayıb daşa dönəcək... Amma Yedigey həm yay, həm də qış mövsümlərində artel işçiləri ilə nə qədər dəyərli və ucuz balıq növləri tutsa da, heç yadına gəlmirdi ki, qızıl məkrə bir dəfə də olsa, tora düşsün. Bu balığı ancaq xüsusi parlamaç¹ və ya adi qırmaq bağlanmış tilovla tutmaq olurdu, özü də çox dərinədən. Belə şeyi balıqçılar nadir bir hadisə hesab eləyirdilər. Sonradan danışdırlar ki, filankəsin bəxti gətirib, qızıl məkrə çıxarıb.

Həmin gün səhər sübhədən arvadına dedi ki, dəniz buz bağlamamış ev üçün bir az balıq tutmaq istəyir. Ötən gün Ükubala onu dilə tutmuşdu ki, getməsin.

– Evdə nə qədər desən, balıq var, özü də hər cüründən. Dənizə çıxmağa dəyərmə? Soyuqlar başlayıb.

Amma Yedigey dediyindən dönmədi.

– Evdəki evdə, – deyə cavab verdi. – Axı özün dedin ki, Saqın xala bərk naxoşlayıb, onun dərдинin dərmanı isti şirbit, ya xəşəm şorbasıdır. Bəs o qarının balığını kim tutsun?

Elə bu bəhanə ilə də Yedigey sübh tezdən qızıl məkrəni ovlamaq üçün dənizə üz qoydu. Lazım olan hər şeyi bütün təfərrüatına qədər əvvəldən fikirləşib hazırlamışdı, hamısını da qayığın burun hissəsinə yerləşdirmişdi. Özü də

¹ Rusca "blesna" deyilir. Həvəskar balıqçıların bəzi yırtıcı balıqları tutmaq üçün istifadə etdikləri gümüş qaşığa bənzər qarmaqlı parlamaç.

alabaş dalğalar axşama ancaq, bəlkə də, lap gecə baş qaldıra bilər. Bax, onda qəzəbli Aral başdan-başa qaynayıb ağ köpük tutacaq, bax, onda kişi istəyir ki, dənizə yaxın gəlsin, hələlik mümkündür, hələ vaxt var...

Soyuqdan tükləri biz-biz olsa da, donsa da, Yedigey ətrafı gözəndən qoymur, dənizdən öz balığını gözləyirdi. "Niyə ləngiyirsən axı, qəribəsən vallah, sən qorxub-eləmə, – deyə o balıq barədə fikirləşdi. Deyirəm ki, qorxub-eləmə, səni təzədən suya buraxacam. Deyirsən, belə şey olmaz? Təsəvvür elə ki, olur. Axı mən səni yemək üçün gözləmirəm. Yemək üçün evimizdə hər cür balıq var, artıqlaması ilə. Görürsən ki, balığın üçü də qayığın içindədir. Yemək üçün olsaydı, səni gözləyərdimmi, qızıl məkrə! Başa düş, bizim ilkimiz dünyaya gəlməlidir. Sən də bu yaxınlarda arvadımın yuxusuna girmisən, o vaxtdan da dincliyini itirib, bunu dilə gətirməsə də, özüm görürəm. İşin niyə belə gətirdiyini deyə bilmərəm, onu bilirəm ki, vacibdir ki, səni görsün, əlində tutsun, söz verirəm, elə o dəqiqə də səni dənizə buraxacağam. Məsələ ondadır ki, sən ayrı balıqsan, nadir balıqsan. Sənin əmgəyin, quyuğun qızıldır, üzgeclərin, başdan quyruğa qədər belinin üstü də qızıldır. Sən birçə dəqiqəyə özünü bizim yerimizə qoy. O, səni öz gözü ilə görmək üçün yerikləyir, səni əlində tutub saxlamaq üçün sino gedir, qızıl məkrə. Elə bilmə ki, sən balıqsan deyə, bizə heç bir dəxlinzadın yoxdur. Hərçənd, sən balıqsan, amma bilmirəm, nədənsə, öz bacı-qardaşının həsrətini çəkən kimi, sənin həsrətini çəkir, buna görə də uşağı dünyaya gəlməmiş səni görmək istəyir. Bundan onun bətnindəki uşaq da razı qalacaq. Bax, iş belə gətirib. Kömək elə, dostum, qızıl məkrə, yaxın gəl. Xətrinə dəymərəm. Söz verirəm. Mənim bir bəd niyyətim olsaydı, bunu özün bilərdin, ürəyinə damardı. Qarmağa gəl, iki qarmaqdır. Hərəsinə bir parça ət taxmışam, xətrin hansını istəyir özün seç. Bir balaca vaxtı ötmüş ət qoymuşam ki, iyini uzaqdan alasan. Yaxına gəl, ağılna pis şey gəlməsin. Mən ki səni parlamaqla aldatmıram. Hərçənd, sən onu görüb daha tez gələrdin, amma bu, mən tərəfdən düzgün iş olmazdı. Axı sən bu metal parçasını udacaqsan, bəs mən səni dənizə buraxandan sonra qarnıdakı o metal parçasıyla necə yaşaya bilərsən? Onda mən səni aldatmış olardım. Mən sənə qarmağı təklif eləyirəm. Bir balaca

dodağın yaralanacaq, vəssalam. Heç narahat olma, mən böyük bir tuluq da götürmüşəm, onu su ilə dolduracağam, o suyun içindəcə qalacaqsan, sonra da buraxaram üzüb gedərsən. Mən buradan sənsiz heç yana gedən deyiləm. Vaxtım da yoxdur. Görmürsən ki, dalğalar bərkiyir, külək güclənir, onu istəyirsən ki, ilkim atasız, yetim kimi doğulsun? Bir özün fikirləş, bir kömək elə mənə..."

Göyümtül dənizin sazaqlı-soyuqlu gen sinəsi yavaş-yavaş qaralırdı. Sahilə doğru yol almış qayıqlar dalğalar arasında gözəndən itir, gah da köpüklü zirvələrə qalxırdı. Qayıq təlatümə gəlmiş dalğalar arasında çətinliklə hərəkət edirdi, dəniz də artıq hayırtı salıb, altıdan-altıdan qaynayır, çalxalanır, fırtına üçün güc yığırdı. Buz kimi damlalar üzünə çırıpılırdı, avar tutan əlləri soyuqdan şişmişdi.

Ükubala sahil boyu vurnuxurdu. Ərindən nigaran olduğuna görə necə vaxt idi ki, evdən çıxıb onu sahilə gözləyirdi. Hələ balıqçıya ərə getməyə razılıq verəndə düzdə maldarlıqla məşğul olan qohum-əqrəbası demişdi: "Söz verməmiş bir yaxşı-yaxşı fikirləşəydin, ağır, dözümlü istəyən bir həyata qədəm basmağa ürək eləyirsən, dənizə ərə gedirsən, dənizçiyə yox, dəfələrlə sahilə dayanıb üzünü gözyaşınla yumalı olacaqsan, dənizə yalvaracaqsan". Ükubala isə Yedigeyin sözünü yerə salmadı, qohumlarına da təkcə bunu dedi: "Ərim necə, mən də elə..."

Elə onların dediyi kimi də oldu. Amma Yedigey bu dəfə dənizə artel yoldaşları ilə deyil, tək çıxmışdı, hava tez qaralırdı, dəniz də uğuldayıb, çalxalanırdı.

Budur, dalğaçıranların arasında qaraltı kimi əvvəlcə avarların hərəkəti, sonra da qayıq göründü. Qarnı artıq qalxmış Ükubala şala bürünüb ləpədən ləpəyə dayanmışdı, Yedigey qayığı sahilə bərkidənəcən yerindən tərpənmədi. Arxadan gələn güclü dalğa təkanı vurub qayığı lap dayaza saldı. Yedigey quş kimi yerindən sıçrayıb, qayığı öküz kimi darta-darta quruya çıxardı. Ükubala gəlib taxta kimi quru olmuş plaşın altında onun yaş boynunu qucaqladı.

– Baxmaqdan gözümlə qaraldı, niyə belə gec qayıtdın?

– Səhərdən yaxın gəlmir, elə indilərdə gəlib çıxdı. Hə, birtəhər dilə gətirdim, baxa bilərsən.

Yedigey qayıqdan su ilə dolu ağır dəri tuluğu çıxartdı, ağzını açdı, qızıl məkrəni suqarışıq sahil çınqıllarının üstünə

əndərdi. Böyük balıq idi. Güclü, gözəl bir balıq. Balıq qızıl quyruğunu var gücüylə yerə döyəcləyir, qıvrılıb tullanaaraq çinqilları ətrafa dağıdıb-səpələyir, cəhrayı ağzını geniş açaraq doğma məkana, dənizə, ləpədöyənə can atırdı. Balıq bir anlığa gərginlik içində donub qaldı, qırpımsız təmiz, gözəl gipgirdə gözlərini təsadüfən düşdüyü bu aləmə dikdi, onu başa düşüb qanmaq istədi, hətta qış gününün şər vaxtı ala-toranlıqda belə adət eləmədiyi, alışmadığı işıq onun beyninə işlədi və balıq, əyilib sevincindən parlayan gözlərlə ona tamaşa eləyən adamları gördü, sahilin haşiyə-sini, dənizin üzərində, göyün uzaq üfüqlərindəki buludlar arxasında batmaqda olan, lakin ona parlaq görünən günəşin işığını da gördü. Təngiməyə başladı. O, yenidən atlandı. Özünü suya yetirmək üçün yeni güc və qüvvə ilə fırfıra kimi fırlandı. Yedigey qızıl məkrəni qəlsəməsindən tutub qaldırdı.

– Altdan tut, əl yetir, – dedi Ukubalaya.

Ukubala balığı uşaq alan kimi qolları arasına aldı, sinəsinə sıxdı.

– Necə də tanımdır, lap yay kimidir! – deyə Ukubala balığını içindən gücünü duydu. – Gör necə ağırdır, elə bil, kötükdür! Dəniz ətri verir. Gözəlliyinə bir bax! Al Yedigey, mən razıyam, çox-çox razıyam. Arzuma yetdim. İndi onu burax suya, tez ol...

Yedigey qızıl məkrəni dənizə tərəf apardı. Ləpədöyəndə dizəcən suya girib əlini boşaltdı, balıq aşağı sürüşdü. Qızıl məkrə suya düşəndə bir an qatı göyümtül havada başdan quyruğa bütün gözəlliyi ilə bərq vuraraq güclü gövdəsiylə suyu yarıb dərinlərə üzdü...

Gecə dənizdə güclü fırtına başlamışdı. Sahil yarğanına çırpılan dənizin uğultusu evin divarı dalından da aydın eşilirdi. Yedigey bir daha əmin oldu ki, tufandan əvvəl yaranan iyrek dalgacıranlar heç də səbəbsiz deyildi. Artıq gecə yarıdan keçmişdi. Yedigey mürğüləyə-mürğüləyə dalgaların gurultusuna qulaq verərək arzu-kamında olan məkrəsini xatırladı. Görəsən, onun balığının halı necədir? Olsun ki, suyun dərinliklərində dəniz, sən deyən elə də çalxalanmır. Yəqin, balıq da o qaranlıq içindən suyun üzündəki dalgaların hərəkətinə qulaq asır. Yedigey bu xəyallarla gülümsünüb yuxuya gedəndə əlini arvadının böyrünə qoydu və onun bətnində içəridən gələn təkəni hiss elədi. Bu təkəni

vuran onun gələcək ilkiydi. Bu təkəndən sonra da Yedigey razılıqla gülümsədi və quzu kimi yuxuya getdi.

Yedigeyin heç ağlına gəlmirdi ki, bir il keçməmiş müharibə başlayacaq, onun gün-güzəranını tərsinə çevirəcək, dənizdən ömürlük ayrılmalı olacaq və bu dənizi ancaq xatırlayacaq. O özü də ağır, qara günlərində buna xüsusi ehtiyac duyacaq...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.

Boranlı Yedigey üçün çox ağır keçən əlli üçüncü ilin qışı da vaxtından tez gəlmişdi. Sarı-Özəkdə heç vaxt belə qış olmamışdı. Oktyabrın axırlarında artıq qarlamağa başladı, soyuqlar düşdü. Hələ yaxşı ki, vaxt tapıb özünə və Zərifəgilə Kumbeldən kartof gətirmişdi. Ürəyinə dammışdı, buna görə də tələsmişdi. Axırıncı dəfə dəvəylə getməli oldu, qorxurdu ki, yük qatarının açıq tamburunda kartofu gətirəncən yolda don vursun. Soyuq aparmış kartof kimin nəyinə lazım. Qaranərin belinə iki tay yükləmişdi – özü təkbaşına tayların öhdəsindən gələ bilməzdi, yaxşı ki, adamlar kömək elədilər, yükü xurcuntayı eləyib dəvənin belinə aşırıdılar, üstündən də qalın keçə örtüb, yanlarını bərkidib bağladılar ki, külək vurub açmasın, bundan sonra da özü mindi, iki tayın ortasında lap yuxarıda oturub arxayınca Boranlıya yol aldı. Elə bil, Qaranərin üstündə yox, fil belində oturmuşdu. Yedigey özü də elə bu cür fikirləşirdi. O vaxta qədər burada hələ heç kimin minik filləri haqqında təsəvvürü yox idi.

Həmin ilin payızında stansiyada birinci dəfə hind filmi göstərmişdilər. Kumbeldə balacadan-böyüyə hamı axışib hind kinofilmlərinə tamaşa eləyirdilər. Filmdə bolluca mahnı və rəqslərdən başqa, filləri də göstərirdilər, bu filmlərlə cəngəlliklərə pələng ovuna gedirdilər. Həmin filmə Yedigey də baxa bilmişdi. Yedigeylə rəzyezdin rəisi boranlı adından yerli komitənin ümumi iclasında nümayəndə kimi iştirak eləyirdilər, deponun klubunda iclasdan sonra hind filmi göstərdilər. Elə bundan da başlandı. Kinodan

çıxanların arasında qızgın söhbət gedirdi, dəmiryolçular təəccüb eləyirdilər ki, Hindistanda fillərə necə minə bilirlər.

Kimsə bunun cavabında ucadan dedi:

– Nə təəccüblü şeymiş bu fillər, Yedigeyin Boranlı Qaranərinin onlardan nəyi əskikdir axı? Sən ona yük vur gör necə çəkir, lap fildən də betər!

– Yaxşı deyirsən, vallah! – ətrafdakılar gülüşdülər.

– Fil nədir, canım! – deyə bir başqası da söhbətə qarışdı. – Ancaq isti yerlərdə yaşaya bilir. Hünəri var bizim Sarı-Özəkdə birçə qış qışlasın. O saat canı çıxar! Fil hara, Qaranər hara!

– Mənə bax, Yedigey, gör nə deyirəm, axı niyə o Hindistanda fillərin üstünə qoyulan köşklərdən birini də sən Qaranərin belinə qoymayasan, hə? Oranın varlıları kimi otursan içində özünçün!

Yedigey cavab vermir, gülürdü. Dostları onunla zarafat eləsələr də, hər halda, özünün məşhur atası haqqında belə sözlər eşitmək ürəyindən idi...

Qaranərin ucbatından həmin qış başına çox işlər gəldi, nə qədər həyəcan keçirdi, dərd çəkdi...

Ancaq o məsələlər soyuqlar düşəndən sonra olmuşdu. O gün isə Yedigey yolda qara düşdü – ilk qardı, ilk deyəndə ki, əvvəl də bir-iki dəfə qarlayıb, tez də əriyib getmişdi. Amma bu qar o qarlardan deyildi! Sarı-Özəyin göyləri zülmət kimi qapqara bulud idi, külək də ki bu yandan qarı sovururdu. Quşbaşı qar elə tökürdü ki, heç nəyi seçmək olmurdu. İndi neyləyəsən? Sarı-Özəkdə yolüstü elə bir yer yoxdur ki, hava düzələncən dayanıb gözləyəsən. Ümid qalırdı – Boranlı Qaranərin zoruna və fəhminə... Gərək, necə olsa, aparıb mənzilə çatdırsın. Yedigey Qaranəri tam sərbəst buraxıb üst geyiminin boynunu qaldırdı, papağını üstə basıb bərkitdi, başlığını da qaldırdı, bir çarəsi qalmışdı, səbrini basıb gözləsin, çünki nə qədər baxsa da, heç nə seçə bilmirdi. Gözünün qabağında qar pərdəsindən başqa heç nə görmək olmurdu. Qaranər qar burulğanının içindən keçirdi, bəlkə də, başa düşürdü ki, sahibi indi ona sahiblik eləmir, çünki səsi çıxmır, tayların üstündə oturub, heç cıqırını da çıxartmır. Qaranərin, gərək, tükənməz gücü olaydı ki, belə qarın altında özü də belə bir yüklə çöllükdə yortma gedəydi. Belində sahibini aparan dəvə görüklərini,

nəfəsindən od yağırı, vəhşi kimi bağırır, nərildəyir, bəzən də döşdən gələn bir səslə uzun-uzadı inildəyir, yorulmadan, nəfəs dərmədən qarın içiylə yortub gedir, gedirdi...

Təbii şeydir ki, yol Yedigeyə çox uzun görünürdü. “Bir-cə tez çata bilsəydik”, – tələsir, fikirləşirdi ki, evdə nigərandırlar – görəsən, kişi bu havada harada qaldı. Ukubala onun üçün həmişə nigəran qalsa da, heç vaxt bunu üzə vurmurdu. Ukubala o adamlardan deyildi ki, ürəyindəkiləri tez-tələsik ovcuna qoysun. Ola bilsin, Zərifə də onun haqqında fikirləşir ki, görəsən, başına nə gəldi? Əlbəttə, fikirləşir. Zərifə, sözsüz ki, heç cıqır çıxarmaz, bacardıqca Yedigeydən uzaq gəzir, təkbətək söhbətdən qaçır. Uzaq gəzmək niyə, nə pis iş olub axı? Axı Yedigey nə diliylə, nə də əməliylə elə bir günah işlətməyib ki, kiminsə ağlına qara-qura girsən, guya, arada nəsə qarışıq bir iş var. Əvvəl necəydi, indi də elə. Onlar təsadüfən həyatda yol yoldaşı olublar, yolda bir an ayaq saxlayıblar ki, baxıb görsünlər düz yollamı gedirlər... Sonra yenə də düzəliblər yollarına. Vəssalam. Bu yolda nə çəkirsə, o onun öz işidir... Bəxti belədir – alınna yazılıbmış ki, odla su arasında qalsın. Qoy bundan heç kim narahat olmasın, öz-özüylə nə cür bacaracaq, ürəyinin oduna necə yanacaq, özü bilər. Kimə nə dəxli var, o nə çəkir, sonra başına nələr gələcək! Körpə deyil, vəziyyətdən özü baş açmalıdır, onun öz günahı ucbatından getdikcə daha çox dolaşmaq düşüb bərkimiş düyünü özü açmalıdır...

Bunlar üzüntülü, heç bir işiq ucu olmayan fikirlər idi. Budur, Sarı-Özəyə qış gəlib, Yedigey isə yenə əvvəlki kimi nə Zərifəni unuda bilir, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Bədbəxtlikdən, onların hər ikisinə eyni dərəcədə ehtiyac duyurdu, çox güman ki, onlar da bunu görür, dolaşmaq işdən tez baş açması üçün Yedigeyi qısnayıb tələsdirmirdilər. Zahirən hər şey indiyə kimi necə vardisa, elə də qalırdı – qadınların arasındakı sakit münasibət davam etdiyi kimi, hər iki evin uşağı bir ailənin övladları kimi bir yerdə böyüyüb boy atır, həmişə bir yerdə oynayırdılar – gah bu evdə, gah da o biri evdə... Yayı belə keçirdilər, payıza da elə ötürdülər...

Boranlı Yedigey bu qarlı gündə özünü yurdsuz-yuvasız yetim kimi hiss eləyirdi. Göydən qar ələsir, ətraf kimsəsiz... Hərdən Qaranər silkələnərək başına yapıxan qar topasını yorta-yorta yerə tökür, öz nərlisi, iniltisiylə sükutu pozurdu.

Sahibinin halı isə özündə deyildi. Yedigey öz-özüylə bacara, müəyyən qərara gələ bilmirdi. Nə ürəyindəkiləri Zərifəyə aşkar eləyə, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Özünü yamanlayır, dişinin dibindən çıxan sözlərlə özünü söyürdü: "Heyvanın biri heyvan, elə sən də öz dəvən kimi bir şeydən! Əclaf! İtin biri it, gicnin biri gic!" – deyər araya lap qatı söyüşlər qatıb söyür, öz-özünü hədələyir, təhqir eləyirdi ki, bir balaca yüngülləşib ayılsın, özünə gələ bilsin, lənət şeytana deyib bu işdən əl götürsün. Amma heç nə fayda vermirdi... Vəziyyəti bir növ yerindən oynamış uçqunları xatırladırdı... Onu qarşı – da gözləyən yeganə sevinci uşaqlar idi. Onlar Yedigeyi necə varsa, elə qəbul edir, qabağına xüsusi şərt-filan qoymurdular. Nə kömək lazım olsa, Yedigey böyük məmnuniyyətlə yerinə yetirirdi. Necə ki elə indinin özündə onların qış azuqəsi üçün Qaranərə iki böyük tay kartof yükləyib aparırdı. Yanacaq sandan da ehtiyat görülmüşdü...

Uşaqlar barədə fikirləşmək Yedigeyə qəlbini ovundurmaq üçün yeganə pənah yeri idi, bu barədə özündən şikayəti yoxdu. Bir anlığa gözünün qabağına gətirdi ki, Boranlıya çatan kimi uşaqlar onun gəlişini eşidib necə də evdən qaça-qaça gələcəklər, onları geri qovmaq olmaz ki, lap qarboran olsa da, dövrəsində atılıb-düşüb qışqıracaqlar: "Yedigey əmi gəldi! Qaranərdə! Kartof gətirdi!" O da səsinə sərtlik verib hökmə dəvəni hıxlayacaq, təcədən-dırnağa qar içində dəvədən düşüb üst-başının qarını çırpı-çırpı uşaqların başını tumarlayacaq, sonra da yükü açib yerbəyer elə – yəndə oğrun-oğrun baxacaq ki, görsün, Zərifə evdədirsə, onlara tərəf gəlirmi, Yedigey ona elə xüsusi söz-möz deməyəcək, Zərifə də susacaq, eləcə ancaq onun üzünü görmək bəsidir – yenə də əhvalı pozulacaq, qəm dəryasına batacaq, bundan yaxasını qurtara bilməyəcək, şübhəsiz, uşaqlar da ətrafda əl-ayağa dolaşmış, hayqıran dəvədən qorxsalar da, özlərini cəsur göstərməyə çalışıb onun üstünə atılacaqlar, ona kömək etməyə cəhd eləyəcəklər, onun da mükafatı bu olacaq, bütün əzab və ağrıları canından çıxaracaq...

Yedigey daxilən Abutalibin uşaqlarıyla qarşıdakı görüşə hazırladı və əvvəlcədən fikirləşdi ki, dinləyicilərinə bu dəfə nədən danışacaq? Yenə də Aral dənizindən? Ən sevimli hekayətləri – dənizdə baş verən hər cür əhvalata onlar da öz əlavələrini eləyir, özü də mütləq atalarının iştirakıyla,

beləliklə, özləri də bilmədən onun xatirəsini yad edirlər. Ancaq məsələ bunda idi ki, Yedigey dənizdə nə görüb, nə eşitmişdisə, hamısını dönə-dönə onlara nağıl eləmişdi, daha danışmağa bir şey yoxdu – qızıl məkrə əhvalatından başqa. Bəs bu əhvalatı necə izah eləsin? Keçmişdə baş vermiş bu əhvalatın içində nə mənalər olduğunu təkcə özü bildiyi halda, bunu başqa kimə başa sala bilirdi?

Həmin o qarlı gündə yolu bu cür qat edirdi. Yol boyu nə fikirlər, nə tərəddüdlər ondan əl çəkdi, nə də ki qar ara verdi.

Elə həmin qarın sifətiylə də Sarı-Özəkdə erkən ayazlı qış başlandı. Soyuqlar düşən kimi Qaranər qızdı, yenidən azğınlaşdı, yenidən yerə-göyə sığmadı, canındakı erkəklik qüdrəti təzədən dirçəlmişdi, indi onu heç kim və heç nə ipə-sapa yatızdırı bilməzdi. Bu yerdə sahibinin özü də xatadan uzaq olmaq üçün istər-istəməz güzəştə getməliydi.

Qar düşəndən üç gün sonra şaxtalı külək boranlayıb tüğyan elədi, çölü-düzü bir anın içindəcə ağ buxar kimi, sərt soyuq, çən-duman bürüdü. Ayazda uzaq addım səslərinin qarlı xırıltısı, ən kiçik xırıltı, nə səs olur olsun, apaydın eşidilirdi. Qatarların səsi isə bir neçə kilometrədən gəlirdi. Yedigey sübh tezdən yuxulu-yuxulu ağıldakı Boranlı Qaranərin sinədən gələn nərəsini eşitdi, onun ayaqlarını yerə döyə-döyə evin dalındakı çəpəri şaqqıltı ilə yerindən oynadıb dağıtmaq istədiyini gördü, qapısını necə bir bəla kəsdiriyini başa düşdü. Tezəcə paltarını geyib ağıla getdi, hava tikan kimi boğazına dolub göynətsə də, bağırırdı:

– Nə var, azar dəymiş! Yenə nə olub, dünya dağılıb? Yenə öz bildiyindənəsən? Yenə də qanıma susamısan! Ah səni, heyvanın biri heyvan! Səsinə kəs! Sus deyirəm! Nə oldu, bu il belə tez qızıqıb özündən çıxdın, heç olmasa, camaatı güldürmə!

Yedigey tamam nahaqca ağzına gələni deyirdi. Ehtirasın gücündən gözünü qan tutmuş nə, sahibinə ram olmaq fikrində deyildi. O nəriləyir, fıxırır, hirsli, hikkəylə dişlərini qıcırdayıb ağıla dağıdır, istədiyini tələb edirdi.

– Deməli, imsiləmişən? – deyər Yedigey hirsini tənəli sözlərlə əvəz elədi. – Məsələ məlumdur. Sən bu saat nə olur olsun, gərək, dəvə sürüsünün yanına yortasan. İmsiləmişən ki, nəşə yaxşı bir kaymanca¹ həvəsə gəlib! Ay-hay! Bircə

¹ Cavan maya.

bunu başa düşə bilmədim, Allah sizin bu dəvə cinsini niyə belə xəlf eləyib ki, ildə birçə dəfə qızırsız, olmazdı ki, elə hər gün bu işlə səssiz-küsyüz, dava-dalaşsız məşğul olaydınız? Onda axı kimin nəyinə qalmışdı! Yoxsa, elə bil, qiyamət qopub!..

Yedigey Qaranərin önündə öz acizliyini hiss elədiyi üçün elə-belə deyiniirdi. Daha ayrı bir əlacı qalmamışdı, havayı deyirməkdən nə çıxardı, nəri buraxmaq lazım idi.

Yedigey ağılın ağzını açan kimi Qaranər qeyzlə hayqırıb nəre çəkə-çəkə kömbəli ayaqlarıyla vaz ataraq, daş kimi bərk qara donqarlarını əsdirə-əsdire çöllüyə üz qoydu. Bir anda qopardığı qar tozanağı içində it-bat olub gözdən itdi.

– Tfu sənə! – deyə Yedigey dəvənin ardınca tüpürdü. – Bərk yorğala, axmaq, birdən sənə çatmaz!

Yedigey səhəri işə çıxmalıydı. Elə buna görə də Boranlı Qaranərə güzəştə getməli oldu. Bilsəydi ki, bunun axırı nəylə qurtaracaq, onu heç buraxardı – lap partlayıb canı da çıxsaydı, buraxmazdı. Özü evdə olmayandan sonra bu qızmış Qaranərin öhdəsindən kim gələ bilərdi? Qoy cəhənnəm olub hara gedir getsin. Yedigey güman eləyirdi ki, dəvə sərbəst gəzər, bir az yellənəndən sonra başına vurmuş qanı soyuyar, sakitləşər.

Günortaüstü Qazanqap gəldi, Yedigeyin halına yanırırmış kimi gülə-gülə dedi:

– Hə, bəy, işlərin fırcıdır. Elə bu saat örüş yerindən gəlirəm. Belə başa düşdüm ki, sənin Qaranərin böyük səfərə çıxıb. Buranın kaymançaları, deyəsən, ona azlıq eləyir.

– Yenə baş götürüb qaçıb? Zarafatçın vaxt tapdın, de görüm, nə olub?

– Heç zarafatın yeridir? Sənə deyirəm ki, gedib başqa sürülərə soxulub. Nəsə duyub yırtıcı. Getmişdim ki, görüm orda bizimkilərin vəziyyəti nə yerdədir. Elə böyük qobuya çatmışdım ki, gördüm nəseə yaxınlaşır, ayağının zərbindən yer titrəyir – dedim, ədə, görən, bu nədir, bir də gördüm, Qaranər. Gözləri hədəqədən çıxıb, var gücüylə nəriləyir, ağzından da selik axır. Elə bil, parovozdur! Arxasınca qarı elə sovururdu ki, deyəsən, tufandır! Dedim ayaqlayacaq məni. Yanımdan yel kimi ötüb keçdi, qabağında adam-zad olduğunu görmürdü. Malakumdıçap tərəfə getdi. Orada, yarganın altındakı sürülər bizimkindən çox böyükdür.

Qudurmuş daha buraları bəyənmir. Əl-ayaq açmağa bol-luq lazımdı, heyvanın bu saat lap gücdən olan vaxtıdır.

Yedigeyin ovqatı əməlli-başlı təlx oldu. Fikirləşdi ki, yenə də min əngəl çıxarıb, ona başağrısı verəcək.

– Yaxşı, narahat olma. O tərəfdə də yaxşı nərlər tapılıb qabağına çıxar, ona elə toy tutarlar ki, döyülmüş it kimi zingildəyə-zingildəyə qayıdar, – deyə Qazanqap onu sakitləşdirmək istədi.

O birisi gün isə, cəbhədən verilən məlumat kimi, Boranlı Qaranərin döyüş rəşadəti haqqında xəbərlər gəlirdi. Vəziyyət elə də ürəkaçan deyildi. Qatarlar Boranlıda dayanmağa bənd idi ki, maşinist, ocaqçı, ya da ki bələdçinin özü, iki daşın arasında stansiya və ya razyezd yaxınlığındakı dəvə sürülərində Qaranərin azgınlığından, onun aləmi viran qoyduğundan danışsın. Xəbər çatdırdılar ki, Malakumdıçap razyezdində Qaranər iki nəri nəfəsi kəsilənəcən əzişdirib, dörd mayanı qabağına qatıb qovub düzənliyə, yiyələri bir zülmə onları Qaranərin əlindən ala bilib. Camaat axırda havaya güllə atmağa məcbur olub. Ayrı bir yerdə bir maya dəvə üstündə gələn kişini dəvədən salıb, heyvanı ondan ayırıb. Kişi də lap Allahın gicbəseriymiş, iki saatcan göz-ləyib, fikirlişib ki, Qaranər kefini çəkib axırda mayanı öz razılığıyla buraxar, amma, deyəsən, o maya özü də bu sırtıqdan aralanmaq fikrində deyilmiş. Yazıq kişi dəvəsinə yaxınlaşıb ki, minib getsin evinə, Qaranər qudurğan vəhşi kimi cumub onun üstünə qov ki, qovasan – yazıq özünü güclə bir xəndəyə yeritib orada siçan kimi hənirini içinə çəkməşəymiş, kişini ayağının altına salıb öldürəsiymiş. Kişi özüne gələndən sonra, Qarlaşandan sonra sağ-salamat qurtardığı üçün Allahına şükür eləyərək evə tələsib.

Sarı-Özəyin simsiz telefonlarıyla ağızdan-ağıza Qaranərin törətdiyi azgınlıqların sorağı gəlsə də, ən həyəcanlı və qorxulu xəbərdarlıq Ağ-Moynak razyezdindən göndərilən yazılı məktub idi. Gör bir çərdəmiş haralara gedib çıxıb. Ağ-Moynak Kumbel stansiyasından da o yanadır! Oradan məktub göndərən Kospan adlı bir adam idi. Görün o, öz diqqətəşayan məktubunda nə yazırdı:

“Salam, hörmətli Yedigey ağa! Hərçənd, sən Sarı-Özəkdə tanınmış sanlı adamsan, amma indi tənəli sözlər

eşitməli olacaqsan. Mən səni möhkəm bir adam bilirdim. Axı sən bu ziyanəvəri niyə açıb buraxıbsan? Səndən heç belə şey gözləməzdik. O, burada bizim günümüzü qara eləyib, cıncır çəkə bilmirik. Bizim nərlərin hamısını şil-küt eləyib, mayalarımızdan üç ən yaxşısını özü üçün ayırıb. Hələ, üstəlik, gələndə tək gəlməyib, alıxlanmış bir mayanı da qabağına qatıb gətirib, görünür, sahibini elə yolda yerə salıb, belə olmasaydı, dəvə niyə alıxlansın? Hə, bax, o mayaları qovub səhraya, heç kimi də yanına buraxmır – nə adam tanıyır, nə heyvan. Belə də iş olar? Bizim cavan nər-lərdən birinin qabırğalarını sınıq-sınıq eləyib öldürdü. Hava-ya güllə atdım, dedim, bəlkə, qorxa, bizim mayaları buraxa. Heç eyninə də almadı! Qorxu-ürkü bilmir. Kimi desən, diri-diri gəmirib məhv edər! Təki ona öz işini görməyə mane olmasınlar. Nə yeyir, nə içir, iş-gücü mayalarladır... Yer ayağının altında lərzəyə gəlir. Vəhşi görməmiş işi elə hey-vanlıqla görür ki, adam çyirir baxanda, səsi-çığırtısı dünyanı götürür! Səsindən qulaq tutulur! Mənə elə gəlir ki, imkan versən, bu işlə nəfəs dərmədən yüz il məşğul ola bilər. Ömrümdə belə bir vəhşi görməmişdim. Bizim qəsə-bədə hamı zinhara gəlib. Arvad-uşaq evdən aralanmağa qorxur. Buna görə də mən tələb eləyirəm ki, lap tezliklə gəlib Qaranəri aparasan. Vaxt verirəm. Bircə gündən sonra gəlib bizi bu zülmədən qurtarmasan incimə, hörmətli ağa. Tüfəngim iriçaplıdır. Elə güllələrim var ki, lap ayını yıxar. Şahidlərin yanındaca onun o murdar başına bir güllə sıxacam, bununla da işə xitam verəcəm. Gönünü də soyub yolüstü yük qatarında göndərəcəyəm. Daha onun Boranlı Qaranər olmağına baxan-zad deyiləm. Mən də sözümün üstündə duran adamam. Nə qədər gec deyil, tez gəl.

Sənin ağ-moynaklı inin¹ Kospan”.

Hə, işlər bax, bu çilləyə minmişdi. Məktub bəməzə adam tərəfindən yazılsa da, xəbərdarlıq çox ciddi idi. Qazanqapla məsləhətləşib bu qərara gəldilər ki, Yedigey əlüstü Ağ-Moynak razyezdinə getsin. Bu işi yerinə yetirmək sizə heç də dildə deyildiyi qədər asan görünməsin. Ağ-Moynaka gedib, orada da çöllükdən Qaranəri tutub bu soyuqda, şaxtada geri qayıdanda hər dəqiqə boran qalxa bilərdi. İşin asanı o

idi ki, yaxşıca isti geyinib yolüstü bir yük qatarına minsin, oracan getsin, oradan da dəvəylə qayıtsın. Amma kim bilir ki, Qaranər öz hərəmlərini çəkib hara aparıb. Məktubun yazılışından belə məlum olurdu ki, ağ-moynaklılar bərk inciyib-lər, çətin ki, minməyə dəvə versinlər. Belə çıxır ki, Qaranərin qarasinca qarı basa-basa piyada getməli olacaq.

Yedigey səhəri yola çıxdı. Ukubala yol üçün azuqə hazırlamışdı. Əynini qalın elədi. Sırıqlı pencək-şalvarın üstündən qoyun kürkü, ayağına da keçə çəkmələrini geydi, tülkü xəzindən olan malaxayını¹ başına qoydu ki, böyürdən-başdan külək onu döyə bilməsin, boynu-başı hamısı xəzin içindəydi – qoyun dərisindən tikilmiş isti əlcəklərini də əlinə keçirdi. Ağ-Moynak səfərinə çıxmaq üçün nəzərdə tutduğu mayanı alıxlayanda Abutalıbın uşaqlarının ikisi də onun yanına gəldi. Daul Yedigey üçün əldə toxunma yun boğaz şərfi gətirmişdi.

– Yedigey əmi, anam dedi ki, bağlasın boynuna, soyuq dəyməsin, – deyə şərfi ona verdi.

– Boynuma? Denən boğazıma.

Yedigey şərfi alıb sevincindən uşaqları bağrına basdı, öpdü, elə mütəəssir oldu ki, daha deməyə gəlməz... Ürəyində lap uşaq kimi sevindi, bu, Zərifə tərəfindən ilk diqqət, ilk qayğıydı.

Yedigey yola düşəndə uşaqlara eşitdirdi ki, ananız deyir, Allah qoysa, tezliklə qayıdacağam, günü sabah buradayam. Bir dəqiqə, bir saniyə də ləngimərəm. Qayıdanbaş hamılıqla bir yerə yığılıb çay içərik.

Şərfi əziz bir şey kimi qatlayıb pencəyinin döş cibində gizlədən Yedigeyin bircə arzusu o idi ki, Zərifəni görmək, onun gözlərinə baxıb bu şərfin təsadüfi bir işarə olmadığını inanmaq üçün bu lovxəbəri aldığı Ağ-Moynaka tez gedib qayıtsın. Yedigey yola düşəndə, hətta evdən xeyli aralanan-dan sonra, az qala, dönüb qayıdacaqdı, qoy cəhənnəm olsun Qaranər də, lap ondan böyüyü də, qoy onu Kaspan deyilən o adam güllə ilə vurub gönünü göndərsin, canı sağ olsun, bu azgün daha yığdı canımı boğazıma, cəhənnəmə! Canı çıxsın! Bəli, başından belə fikirlər də keçdi! Amma geri

¹ İni – böyüyə hörmət qaydasında deyilmiş “kiçiyin”, “kiçik qardaşın”, “əlin” mənası verir.

¹ Malaxay – üçyarpaq şəklində tikilən qulaqlı papaq. Arxa tərəf boynu tutur, həm də ucları ensiz və uzun olduğu üçün boğaza dolanır.

qayıtmağa da həya elədi. Başa düşdü ki, bu axmaqlığına görə camaatın gözündə, elə birinci Ukubalanın, lap elə Zərifənin də gözündə bədnam olar. Səbrini basıb soyudu. Özünü inandırdı ki, bu səbirsizlik yangısını söndürməyin birəcə qarəsi odur ki, mümkün qədər tez mənzilbaşına çatıb, əlüstü də qaytsın.

Elə bu fikirlə də mindiyini qovdu. Hava kifayət qədər şaxtalydı. Sərt külək də ara vermədən bir qaydada əsirdi. Küləkdə üzü qırov bağlayır, tüklü malaxayın yumşaq tükləri üstündə də buz naxışları qoyurdu. Qonur mayanın nəfəsindən çıxan buxar da onun boynundan süksününəcən bu cür naxış salırdı. Uzaqlar duman içindəydi, elə bil. Əslində, yaxın yerlər dumanlı deyildi, amma baxırdın göz işləyən yerin qurtaracağı dumanlıqdı, elə bil. Hərəkət elədikcə bu duman da ondan bir qədər uzaqlaşırı. Yolçu nə qədər yaxınlaşırdısa, duman da ondan bir qədər uzaqlaşırı. Qışın bu küləkli bəyazlığına qər q olmuş Sarı-Özək sərt və kimsəsiz idi.

Cavan, löhrəmyerişli maya alıq altında pis getmirdi, qarı basa-basa gümrəh yeriyirdi. Amma Yedigeyin nəzərində bu nə sürət idi, nə yeriş. Altındakı Qaranər olsaydı, yol getməyi ayrı cür olardı. Onun nəfəsi hara, onun addımının arası hara, bununku hara!.. Qədimdən belə bunu havayı deməyiblər ki:

Bu atın o atdan nəyi yaxşıdır?
Atın gərək yol-yerişi xub olsun.
İgidin igiddən nəyi yaxşıdır?
Ağıl gərək, kamal gərək igiddə...

Səfər uzaq, yol da kimsəsiz. Zərifənin hədiyyə verdiyi şərf olmasaydı, bu yol, sözsüz ki, Yedigeyi bezikdirəcəkdi. İlk baxışda elə qiymətli bir şey olmasa da, bütün yol boyu onun istisini duyurdu. Yer üzündə bu qədər ömür sürmüşdü, inanmazdı ki, istekli qadın tərəfindən verilmiş bu cür xırda bir şey ürəyi bu qədər qızındıra bilərmiş. Elə buna görə də bütün yolu məşğuliyyəti o oldu. Əlini qoynuna soxub şərfi sığallayır, məst olub gülümsünürdü. Amma sonra fikrə getdi. İndi nə təhər eləsin, bundan sonra necə yaşamalıdır? Qarşıda vəziyyətdən çıxış yolu görmürdü. Nə cür eləsin? Adamın, gərək, qabağında bir məqsədi olsun və bu məqsədə gedən yolu görsün. Neyləsin ki, bunların heç biri yoxdu.

Belə olanda sükuta qər q olmuş o şaxtalı-dumanlı Sarı-Özək düzləri kimi, Yedigeyin də gözlərinə kədərli bir duman gəlirdi. Yedigey cavab tapa bilmir, bədbinləşir, həyəcan keçirir, ruhdan düşür, təzədən ümitsiz xəyallarla özünə təskinlik verir...

Bəzən bu kimsəsiz sükut içində onu, sözün əsl mənasında, dəhşət basırdı. Axı nəyə görə məhz ona belə bir tale nəşib olmalıydı? Haradan gəlib bu Sarı-Özəyə düşdü? Taleyin dərbədər saldığı bu bədbəxt ailə niyə gəlib Boranlıya tuş oldu? Belə olmasaydı, o da heç bir əzaba-üzüntüyə məruz qalmaz, özü üçün sakit, rahat yaşardı. Yox, mümkün deyildi, ürəyi eşitmir, inadla həlli müşkül olan bir şey tələb edirdi. Bu tərəfdən də bu azğınlaşmış Qaranər, bu da bir yük, Allahın bəlasıdır, adamınkı gətirməyəndə hər tərəfdən gətirmir. Yox, zarafatsız, mənimki, doğrudan da, gətirmir...

Yedigey Ağ-Moynaka şərq qanşib, axşam düşəndə çatdı. Maya da yorulmuşdu. Yol uzaq idi, üstəlik də ki, qışın günü.

Ağ-Moynak deyilən yer elə Boranlı kimi rəzyezddir. Təkcə fərqi budur ki, onların öz suyu var, quyu suyu. Başqa elə bir fərqi yoxdur – elə həməən Sarı-Özəkdir ki var.

Yedigey Ağ-Moynaka gəlib çıxanda doqqazın başında rast gəldiyi bir uşaqdan soruşdu ki, bəs burada Kospan deyilən adamı harada görmək olar? O da cavab verdi ki, Kospan bu saat işdədir, rəzyezddə növbətidir. Boranlı Yedigey də ora yollandı. Növbətçi məntəqəsinə çatan kimi tələsik içəri keçmək istəyirdi ki, artırmada ortaboylu, diribaş, güləş gözlərindən cin yağan bir kişi göründü, onun əynində bədənində görə çox böyük olan yarımkürk vardı, nimdəş keçə çəkmə geymişdi, qulaqlı papağı başında yanakı dayanmışdı.

– A-a, Yedigey ağa! Bizim əziz Boranlı ağa! – deyə Yedigeyi o dəqiqə tanıdı, artırmadan düşdü. – Deməli, gəldin, daha gözümüzün kökü saralıb. Deyirik, görəsən, gələcək, gəlməyəcək.

– Hünərin var, gəlmə, – deyə Yedigey gülümsündü, – o yazını ki, siz göndərmisiz, onun qabağında pozu olarmı?!

– Bəs neyləyəydik?! Məktub hələ dərdin yansıdır, Yedigey ağa. Məktuba nə var, məktub kağızdır. Burada vəziyyət elədir ki, gərək, bizi lap tezliklə bu Qaranərin əlindən qurtarasan, yoxsa, elə bil, mühasirədayıq. Çölə-bayıra getmək

olmur. Uzaqdan bir kimsəni gördümü, quduz kimi cumur üstünə ki, altına alıb xurd-xəşil eləsin. Əclaf! Belə nəre yiyəlik eləmək müsibətdir, – o susdu, hələ də dəvənin belində oturan Yedigeyə baxıb əlavə elədi, – vallah heç bilmirəm onu nə cür ipə-sapa yatızdıracaqsan, belə boş əllə?

– Boş əllə niyə? Bu da mənim silahım, – deyə Yedigey heybədən dəstəyinə dolaşmış bir qamçı çıxartdı.

– Eləcə bu qamçıyan?

– Bəs nə olmalıydı ki, gərək, top-tüfəng götürəydim?

– Biz onun qabağına heç tüfənglə də çıxmağa cürət eləmirik. Vallah, bilmirəm, bəlkə, səni öz sahibi kimi tanıya, onda... Amma çətin, gözü elə qızıb ki...

– Hələ baxanq, – deyə Yedigey cavab verdi. – Vaxtı boş yerə niyə itirək? Belə çıxır ki, o Kospan elə sən özünsən. Onda apar məni, göstər görüm haradadır, qalan iş mənim boynuma.

– O yer elə də sən deyən yaxın deyil, – deyə Kospan cavab verib ətrafa boyladı, sonra da saatına baxdı. – Bilirsən, nə var, Yedigey ağa, indi gecdir. Biz ora çatana kimi axşam düşər. Axşamın xeyrindən sabahın səri yaxşıdır. Yox, yox, belə yaramaz. Sənin kimi hörmətli qonaq hələm-hələm ələ keçmir. Axşamı bizə qonaq ol. Səhəri özün baxarsan.

Yedigey işin bu səmtə dönəcəyini gözləmədi. Onun niyyəti bu idi ki, bu gün Qaranərin ipini ələ keçirə bilsə, elə bu axşam Kumbelə gedib, stansiyanın yanında olan tanışları ilə gecələsin, sübh tezdən də evlərinə yol alsın. Yedigeyin qayıtmaq niyyətini gören Kospan qəti etiraz elədi:

– Yox, Yedigey ağa, belə olmaz. Məktub üçün bağışla. Ayrı əlacımız yox idi, günümüz qara olmuşdu. Ancaq səni buraxan deyiləm. Allah eləməmiş, gecə vaxtı, qışın günü kimsəsiz səhrada bir xəta-zad çıxar, mən bu Sarı-Özəkdə üzüqara qalaram. Gecəni qal, səhəri özün bilərsən. Bax, o qıraqdakı mənim evimdir. Hələ saatyarımlıq növbəm var. Belə hesab elə ki, öz evindir. Xətrin çəkən kimi, mayanı ağıla sal, ələfi də tapılar. Öz suyumuz da var, istədiyən qədər.

Həmin o qış günü hava tez qaraldı. Kospan da, elə ailəsi də canlara dəyən adamlar çıxdılar. Qoca anası, arvadı, beş yaşında oğlu (böyük qızı, sən demə, Kumbeldə internatda oxuyurmuş), elə özü də qonağa hörmət göstərmək üçün əldən-ayaqdan gedirdilər. Hamam kimi isti evdə

xüsusi bir canlanma vardı. Mətbəxdə ət bişirdi. Xörək hazır olana kimi çay içdilər. Kospanın qoca anası Yedigeyin piyaləsinə özü çay süzür, arada da onun ailəsi, uşaqları barədə suallar verir, havalardan söz salır, hansı tərəfdən, kimlərdən olduğunu öyrənirdi, özlərinin də Ağ-Moynak razıyeddinə necə və nə vaxt gəlməklərindən danışdı. Yedigey həvəslə söhbətə qoşulur, ərnək sarı yağı tərifləyir, isti kökəldən kəsir, yağa batırıb yeyirdi. Sarı-Özəkdə inək yağı nadir tapılan şeydir. Qoyun-keçi, dəvə yağının özü də pis deyil, amma inək yağına çata bilməz. İnək yağını onlara Uraldakı qohumları göndərmişdi. Yedigey kökəllərlə bu yağdan yedikcə inandırmağa çalışırdı ki, lap çəmənlə otlarının ətrini duyur, bu sözlər də qarının canına o sarı yağın özü kimi yayılırdı. Qarı öz vətəni Yayıq¹ torpağı haqqında, oranın çayları, çəmənləri haqqında danışdı...

Elə bu vaxt razıyeddin rəisi Ərnəfəs gəlib çıxdı – Ərnəfəsi, Boranlı Yedigeyin gəlişi münasibətilə Kospan dəvət eləmişdi. Ərnəfəsin gəlişilə, aydın işdir ki, kişi söhbəti başlandı, xidməti işdən, yol nəqliyyatından, yolları qar basmasından danışdılar. Yedigeyin Ərnəfəslə bir az tanışlığı vardı: o, dəmir yolunda lap çoxdan işləyirdi, indi də yaxından tanış oldular. Ərnəfəs Yedigeydən yaşca böyük idi. Müharibə qurtarandan Ağ-Moynakda rəis idi, həm də hiss olunurdu ki, razıyeddində hörmət-izzət sahibidir.

Artıq gecə idi. Eynilə Boranlıda olduğu kimi, burada da qatarlar səs-küylə keçir, şüşələri cingildədir, külək də qapı-pəncərəni döyəcləyirdi. Nə qədər bənzəyişi olsa da, bu, başqa yer idi, həmin Sarı-Özək dəmir yolunun kənarı olsa da, Yedigey bambaşqa adamların əhatəsində idi. O, burada qonaq idi, azğınlamış Qaranəri aparmağa gəlsə də, dəxli yoxdur, onu hörmətlə qarşılamışdılar.

Ərnəfəsin gəlişilə Yedigey özünü daha sərbəst və xoşhal hiss elədi. Qazax torpağının keçmişinə yaxşı bələd idi. Söhbət tezliklə səmtini dəyişib keçmişlərə qayıtdı, məşhur adamlardan, unudulmaz əhvalatlardan söz düşdü. Həmin axşam təzə Ağ-Moynak dostları Yedigeyin ürəyinə yaman yatmışdılar. Bu dilkoşluğa təkcə şirin söhbət deyil, həm də ev sahiblərinin onu xoşhallıqla qəbul edib, naz-nemətlə,

¹ Yayıq – qazaxca “Jayıq” (axar-baxarlı, geniş) deməkdir. Əvvəllər qazaxlar Ural çayını belə adlandırırdılar.

içkiylə qarşılamaqları da səbəb olmuşdu. Süfrədə ara q da vardı. Soyuq yoldan gəlmiş Yedigey araqdan yarım stəkan vurub alçaq stolun üstündə açılmış süfrədəki şorabalardan ağzına atdı, üstündən də qurudulmuş cavan dəvə əti ilə donqar piyindən hazırlanmış duzlu qaxac-orkaqla məzələndi, arağın istisi canına yayıldı, elə bil, ruhuna sığal çəkildilər. İçkidən azacıq təsirlənmiş Boranlı Yedigey cana gəlib gülümsündü. Ərnəfəs də qonağın şərəfinə içməyi özünə rəva bilməmişdi, onun da kefi bir qədər yuxarıydı. Buna görə də Kospandan xahiş elədi:

– Kospan, sən allah, get mənim domburumu gətir.

– Bax, buna varam, – deyə Yedigey təklifi bəyəndiyini bildirdi. – Lap uşaqlıqdan domburda çala bilənlərə həsəd aparmışam.

– Sən deyən, elə yaxşı çala bilməsəm də, Yedigey, amma sənın şərəfinə çalışıb bir şey yadıma salaram, – deyə Ərnəfəs pencəyini atıb irəlicədən köynəyinin qollarını çirmələdi.

Çevik dil-dil ötən Kospandan fərqli olaraq, Ərnəfəs daha toxtaq idi. Onun cüssəli bədənı, dolğun iri sifəti, özünə qürrələnən adam təsiri bağışlayırdı. O, domburu əlinə alanda özünü cəmləşdirdi, elə bil, bir az gündəlik qayğılardan aralandı. Ərnəfəs domburu kökləyə-kökləyə Yedigeyə uzun bir nəzər saldı. Onun iri, qara gözlərində dənizdə bər q vuran şüalar kimi işıq ışıqları göründü. O, simləri dilləndirib uzun və möhkəm barmaqlarını domburun pərdələrində gəzdirəndə, yeni-yeni xallar vuranda Boranlı Yedigey başa düşdü ki, bu musiqini dinləmək ona baha başa gələcək. Heç demə, qonaqlıqda fikri öteri dağılıbmış, bir az kefi durulubmuş, domburdan çıxan ilk səslər onu yenidən özünə qaytarıb əzablı-ağrılı qəm dəryasına atdı. Bunun səbəbi nə idi, görəsən? Belə çıxır ki, bu mahnını qoşanlar Yedigeyin başına nələr gələcəyini, onun alınına nə dərd-ələm, nə qəzavü-qəder yazıldığını əvvəldən bilirmişlər. Başqa cür olsaydı, onlar haradan bilərdilər ki, Ərnəfəsin çalğısında o, özünü görüb – özünü eşidəndə nələr çəkəcək? Yedigeyin ruhu sızıldadı və dünyanın bütün qapıları taybatay olub üzünə açıldı – sevinc, kədər, düşüncə, qeyri-müəyyən arzular və şübhə qapıları...

Ərnəfəs domburda, doğrudan da, əla çalırdı. Keçmiş adamların ürək döyüntüləri simlərdə yenidən cana gəlib

ocağa atılan quru odun kimi ürəklərin odunu qızıdırıb daha da alovlandırırdı. O dəqiqələrdə Yedigey pencəyinin döş cibində gizlətdiyi hədiyyə verilmiş şərfi oxşaya-oxşaya fikirləşirdi ki, dünyada sevdiyi bir qadın var, onun haqqında fikirləşməyin özü də onunçün həm səfədir, həm də cəfa, onsuz yaşamaq mümkün deyil, elə buna görə də nəyin bahasına olur olsun, onu tükənməz, tərəddüdsüz və sonsuz bir məhəbbətlə sevəcək. Elə Ərnəfəsin əlindəki dombur da gah zilə çıxıb, gah da bəmə düşərək bundan danışdı. Havalər bir-birinə qarışaraq dənizdə dalğaların oynatdığı qayıq kimi Yedigeyin ruhunu yerindən oynadırdı. O, xəyalən yenidən gedib Aral dənizinə çıxdı, suyun sahil boyunca gözə görünməyən axarını xatırladı, axının səmtini ancaq sıx qadın saçları kimi uzanan yosunların sudakı üzmə səmtindən müəyyən eləmək olurdu, çünki onlar axın üzrə həmişə eyni səmtə tərəf meyil edirdilər. Vaxtilə Uku-balanın da saçları dizdən aşağı uzanırdı. Ukubala çiməndə onun da saçları axan o yosunlar kimi eyni səmtə meyil edirdi. O zaman o, qarabuğdayı, güləş bir gözəl idi.

Domburun səsi Boranlı Yedigeyi təsirləndirib lap hayıl-mayıl eləmişdi. Elə təkcə bunun xətrinə qışın günündə Sarı-Özəkdən birgünlük yol gəlməyinə dəyərdi. “Elə yaxşı olub ki, Qaranər gəlib buralara çıxıb, – Yedigey fikirləşdi. – Özü bura gəlməklə məni də dartıb gətirdi, gəlməyə məcbur elədi. Heç olmasa, bir dəfə doyunca dombura qulaq asdım. Əhsən sənə, Ərnəfəs! Sən demə, lap ustasənmiş! Heç xəbərim yoxmuş...”

Ərnəfəsə qulaq asa-asa Yedigey öz fikirlərinə dalmışdı. Çalışdı, öz həyatına kənar gözlə bir nəzər salsın, düzənlikdə yüksəklərə qalxıb, qanadlarını sərərək hava axınında qıy vurub cövlən edərək aşağılarda hər şeyi görə bilən tənha çalağan kimi, o da öz ömür yolunun fəvqünə qalxıb oradan hər şeyi görə bilsin. Təsəvvüründə qışın qarına bürünmüş Sarı-Özəyin ucsuz-bucaqsız mənzərəsi canlandı. Orada, dəmir yolunun azacıq haçalanmış yerində bir-birinin böyrü - nə qısılmış bir neçə ev, beş-altı da işıq ışıqları görünürdü – bu, Boranlı razeyzdi idi. Ukubala öz qızlarıyla bu evlərdən birin - dəydi. Qızlar, yəqin ki, indi yatmış olarlar. Ukubala isə, güman ki, oyaqdır. Yəqin, fikrə gedib, ola bilməz ki, ürəyinə nəse dammasın. Zərifə də oğlanlarıyla başqa bir evdədir. Zərifə, şəksiz, oyaqdır. Dərdi ağrıdır, heç deyiləsi deyil. Görəsi günləri

hələ qabaqdadır – uşaqlar atalarının başına nə gəldiyini hələ bilmirlər. Gec-tez biləcəklər, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz.

Bir anlığa bu qaranlıq gecədə odpüskürən qatarların nəritli, fısıltıyla, yolun qarını sovura-sovura necə getdiyini gözünün qabağına gətirdi – necə də sonsuz və kimsəsiz bir gecəydi. Onun qonağı olduğu və dombura qulaq asdığı yer-dən çox da uzaq olmayan, insan əli dəyməmiş çöldə qarın, boranın içində ipə-sapa yatmayan Qaranər də oyaq idi. Nə rahatlıq, nə də yuxu eyninə idi. Sən bir təbiətin işinə bax! İl boyu güc yığır, Allahın var günü ələf yığır, güclü çənəsi bir an belə boş durmayıb gövsək vurur, mədəsi də elə buna uyğun qurulub. Əvvəlcə ələfi diri-diri ötürür, sonra qaytarıb gövsək vura-vura üyüdür, gecə-gündüz işi budur. Yol gedəndə də, lap yatanda da gövsəyir, deynən neyçin, onunçün ki, donqarlarına güc toplaya bilsin, donqarlar nə qədər iri, tunc kimi bərkdirsə, onun piyi də bərk və cövhərli, nə qışda qızanda elə erkəkliyin gücünü-zorunu bundan alır. Belə olanda nə qar, nə soyuq ona əsər eləmir, hətta sahibini də vecinə almır, onda qalmışdı kənar adamlar ola. Belə vaxtda o, coşub-daşan gücünün sərməstliyindən azğınlaşıp, fıronluq eləyir – yorulmaq bilmir, qorxusu-ürküsi olmur, yeməkdən-icməkdən qalır, ancaq aşib-daşan ehtirasını söndürməklə məşğul olur. Axı bütün ilboyu bircə bununçün yaşayıb, bununçün də hər gün, hər saat güc yığıb toplayıb! Bəli, Boranlı Yedigey elə bir vaxtda qonaqlıqda, isti otaqda oturub dombura qulaq asırdı, həmin o vaxtda da bu yerlərin həndəvərində boranlı gecədə, Ayın işıq saldığı qarlı çölün düzündə Qaranər yerə-göyə sığmır, seçib bəyəndiyi mayaları qısqancılıqla bütün kənar dünyadan qoruyur, qalın pırtlaşıq qara saqqalını zəhmilə silkələyərək fəryadla nəre çəkəndə quş-quşluğuyla qanad salır, qorxudan bu mayalara yaxın gəlmirdi.

Domburun səşindən hissiyyata qapılmış Yedigey bunları da fikirləşirdi...

Musiqi bir anlığa onun fikrini keçmişdən qoparıb bu günə gətirdi və təzədən bir də keçmişə qayıtdı. Fikirləşdi ki, onu sabah nə gözləyir. Onda ürəyindən qərribə bir arzu keçdi – ona əziz olan hər şeyi, hər kəsi sinə gərrib qadadan-bələdan qorusun, bütün dünya gəlib gözləri qabağında dayandı, qoy heç nə, heç kim Yer üzündə pislik görüb neyləyim deməsin.

Yedigey həyatı ilə bağlı olan adamların yanında özünü nəse bir növ günahkar kimi hiss elədi, bu da ona dəruni bir qəmginlik gətirdi...

– Ehey, Yedigey, – deyə Ərnəfəs fikirli halda gülümsünərək astadan simlərə toxundu.

– Yol səni yorub, deyəsən, dincəlməlisən, mən də dombur dıncıldatmağa vaxt tapmışam.

– Yox, nə danışsın, Ərnəfəs, – deyə Yedigey səmiyyətlə əllərini sinəsinə qoydu, – əksinə, çoxdandır əhvalım belə yaxşı olmayıb. Əgər özün yorulmayıbsansa, savab iş gör, çal.

– Xətrindən keçəni de, çalım.

– Özün yaxşı bilərsən, Ərnəfəs. Ustad özü bilir, harada nə çalsın. Əlbəttə, köhnə havalər daha əziz, daha doğmadır. Bilmirəm, nədənsə, ürəyə yatır, fikir-xəyal gətirir.

Ərnəfəs hal əhli kimi başını tərpətdi.

– Bax, bizim bu Kospan da sənin kimidir, – deyə xasiyyəti xilafına susqunlaşmış Kospana baxıb gülümsündü. – Elə ki dombura qulaq asdı, elə bil, kişi əriyir, bambaşqa adam olur. Belədir, ya yox, Kospan? Amma bu gün qonağımız var, qonağı yaddan çıxarma. Qədəhlərə bir əl gəzdir.

– Belə mənim gözüüm üstə, – deyə Kospan təzədən dirçəldi, stəkanlara araq süzdü.

Onlar içdilər, məzələndilər. Bir az ara verəndən sonra Ərnəfəs domburu təzədən götürdü, simləri dıncıldadıb kökünü yoxladı.

– İndi ki, köhnə havalər ürəyindəndir, – deyə o, Yedigey üz tutdu, – onda bir əhvalatı yadına salacağam, Yedigə. Bu əhvalatı qocalarımızın çoxu bilir, elə sən özün də bilirsən. Yeri gəlmişkən, deyim ki, sizin Qazanqap çox yaxşı nağıl eləyir. O nağıl eləyir, amma mən nağıl eləyə-eləyə həm də çalib-oxuyuram. Mənimki lap teatrdır. Sənin şərəfinə, Yedigə. "Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti".

Yedigey razi halda başını tərpətdi.

Dombur gurlayır, Ərnəfəsin sinədən gələn qalın nəfəsi də bu səse calanaraq məşhur jirau¹ Rəhimalı ağanın faciəvi taleyini nağıl eləmək üçün çox gözəl bir ahəng yaradırdı.

Rəhimalı ağa, ondoqquzyaşlı xanəndə qız Bəyimaya vurulanda sinni altmışı ötmüşdü, qız bir ulduz olub onun

¹ Jirau – o yerlərin el aşığı

ömür yoluna işıq salmışdı. Əslini axtarsan, qızın özü ona vurulmuşdu. Ancaq Bəyimay sərbəst böyümüş, öz istədiyi kimi yaşayan, ürəyindən keçəni eləyən bir qız idi. Di gəl ki, camaat bunu Rəhimalı ağaya irad tutdu. O çağdan-bu çağa bu macəranın həm tərəfdarları, həm də əleyhdarları var, laqeyd qalan yoxdur. Bir para adam Rəhimalı ağanın hərəkətini pisləyib qəbul eləmir, təkid eləyirlər ki, onun adı unudulsun, bəziləri də onu başa düşür, halına yanır, bu nakam məhəbbət macərasını dildən-dilə, nəsil-dən-nəslə keçirib yaşadırlar. Rəhimalı dastanı indiyə kimi də yaşayır. Rəhimalı ağanın həmişə söylənləri də olub, tərəfdarları da.

Həmin o gecə Yedigey Abutalıb Kuttubayovun kağızları arasında axtarış aparanda "Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdül-xana müraciəti"ni tapan çalağangöz müstəntiqin necə söyüb özündən çıxdığını xatırladı. Abutalıb isə tamam əksi-nə, bu barədə çox yüksək fikirdəydi, bu əhvalatı "Səhra Getesi haqqında poema" adlandırmışdı: sən demə, alman-larda da cavan bir qıza vurulmuş böyük və müdrik bir qoca varmış. Abutalıb Rəhimalı ağa dastanını Qazanqapın dilin-dən yazmışdı ki, uşaqlar böyüyüb ərsəyə çatanda oxusun-lar. Abutalıb deyirdi ki, bəzən bir adamın şəxsi taleyi, ondan çıxarılan nəticənin qiyməti o qədər yüksək, əhatə dairəsi o qədər geniş olur ki, bir adamın başına gələnləri o dövrdə yaşayan bütün adamlara, hətta ondan çox-çox sonralar dünyaya gələnlərə də şamil edə bilirsən...

Onun qabağında oturan Ərnəfəs domburda ilhamla çalib-oxuyurdu, halbuki rəzəydə rəisinin, hər şeydən əvvəl, əsas vəzifəsi yola baxmaq, dəmir yolunun öz öhdəsinə düşən müəyyən bir sahəsinə cavabdeh olmaqdır, belədir - sə, bəs nəyə görə o, uzaq keçmişin bu əzəbli əhvalatını - Rəhimalı ağanın sərgüzəştini öz başına gələn əhvalat kimi ürəyində gəzdirib, Rəhimalı ağanın özü kimi əzab çəkmə-lidir?.. "Musiqi deyilən şey budur, əsl ustad oxumağı belə olurmuş, - Yedigey fikirləşdi, - o anda desəydilər öl, vallah, ölüb təzədən dirilərdi... Ah, kaş ki, adamın ürəyində həmişə belə bir işıq yanaydı ki, adam aydın və sərbəst şəkildə özü haqda ən yüksək duyğularla düşünə biləydi..."

Yedigey yatağa girməmişdən qabaq havasını dəyişsə də, ev sahibləri ona rahat, isti yer düzəldib hər bir evdə qonaq-qara üçün qorunub saxlanılan qatı açılmamış mələfə

salsalar da, Yedigey təzə yerdə elə o saat yuxuya gedə bilmədi. O, pəncərənin qabağında uzanıb küləyin çərçivə taxtalarını taqqıldadıb titrətməsini, gah bu, gah da o biri səmtə gedən qatarların səsinə eşidirdi... O, səhərin açılma-sını gözləyirdi ki, azğınlaşmış Qaranərin hovunu alıb mümkün qədər erkən yola çıxsın, Boranlıya tez çata bilsin, çünki Boranlıda hər iki evin uşaqlarının gözləri yolda qalıb, çünki bu uşaqların hamısı ona eyni dərəcədə əzizdir, çünki onun yeganə həyat məqsədi o uşaqların qadadan-bələdan uzaq olmasıdır... Onu da fikirləşirdi ki, Qaranəri nə yolla ram eləsin. Bu da işdir, sən allah, axı onun bəxti niyə belə bəd gətirir, bir işə bax, dəvənin də ən azğını, qudurğanı ona düşüb, baxanda adamı vahimə basır, iş o yerə çatıb ki, vurub gəbərtmək istəyirlər... Axı heyvanı nə cür başa sala - san - yaxşı nədir, pis nədir... Axı o, bura havadan gəlib çıx-mayıb - təbiət özü onu dartıb gətirib. Qaranərsə nəhəng-dir, qüdrətlidir, onun üçün heç bir sədd-sərhəd yoxdur, qorxu nə olduğunu bilmir, yolunun üstünə çıxanı o saat məhv edər... Bəd ayaqda adam başına nə çarə qılsın, odu-nu-hovunu nə cür alsın? Onu zəncirləyib bütün qışı ağılda saxlamaqdan başqa əlacı yoxdur. Yoxsa öz əməli öz başına bəla olar, Kospan da olmasa, bir başqası vurub öldürər, sonra əlim hara çatar... Yuxuya gedəndə Ərnəfəsin oxu-mağını və çalğısını bir də fikrində dolandırdı, belə adamlara rast gəlib onlarla keçirdiyi gecə üçün çox xoşhal oldu. Nə vaxtlarsa nakam məhəbbətə mübtəla olmuş haqq aşığı Rəhimalı ağanın əzabı-möhnəti domburun səsinə yenidən canlanıb onun qəlbində yer eləmişdi. Onların arasında heç bir ümumi cəhət olmasa da, Yedigey bu əhvalatda öz ağrılarına uzaq bir həmahənglik duyurdu. Rəhimalı ağanın keçmişlərdə keçirdiyi üzüntülər indi Sarı-Özək çöllüyündə yaşayan Boranlı Yedigeyin qəlbində əks-səda tapırdı. Yedi-gey dərinə köksünü ötürdü, yerində qurcalandı, daxilin-dəki qeyri-müəyyənlikdən bir nəticə hasil eləyə bilmədik-cə onu qüssə, kədər bürüyürdü. İndi nə eləsin, başına nə çarə qılsın? Zərifəyə nə desin, Ükubalaya nə cavab versin? Hey hərlənib-dolanıb özünü bir yolayrıcına çıxara bilmirdi, yuxuya gedəndə birdən gördü ki, Aral dənizindədir... İlahi, gör nə qədər küləkliydə - dözümlü çatmır, baş hərlənirdi... Uşaqlıq vaxtlarında olduğu kimi, yenə də özünü qağayı kimi

sərbəst hiss etmək, burulğanlar, köpüklü dalğalar üzərində qanad gərib cövlan etmək arzusuyla dənizə baş vurdu, bütün varlığı sevinc, fərəh içindəydi. Bir də qızıl məkrəni dənizə buraxmağı yuxusuna girdi. Məkrə ağır, həm də oynaq idi, onu dənizə aparan vaxt balığın canlı gövdəsini duyur, doğma mühitinə necə can atdığını hiss eləyirdi. O, ləpə döyəndə yeriyəndə, elə bil ki, dəniz onu qarşılamaq üçün qabağa gəlirdi, o da üzü küləyə gülürdü, sonra da əllərini boşaltdı, qızıl məkrə havanın tünd-göylüyündə canlı qövsi-qüzeh kimi bərq vuraraq axa-axa sürüşüb suya düşdü... Musiqi də haradasa öz davamındaydı... Kimsə ağlayır, öz taleyindən şikayətlənirdi...

Həmin gecə çöldə şaxtalı, sərt külək cövlan eləyirdi. Şaxta getdikcə güclənirdi. Boranlı Qaranərin seçib bəyəndiyi və qoruduğu dörd baş maya özlərinin arxas yeri, kiçik təpənin daldeyində sakitcə dayanmışdı. Küləyin sovurduğu qardan qorunmaq üçün qısılaraq başlarını bir-birinin boyuna qoyub isinmək istəyirdilər, amma onların qıllı hökmdarı yazıqlara rahatlıq vermirdi. Qaranər hey vurnuxur, onların başına dolanıb nəre çəkir, mayaları kiməsə, nəyəsə qışqanırdı, kim bilir, bəlkə də, yuxarıda dumanlar arasından sıynılıb işıq saçan Ayın özünə qışqanırdı.

Qaranər özünə yer tapa bilmirdi. Boranlı dumanlı qarı tapdaya-tapdaya vurnuxurdu. Bu qoşadonqar, uzunboyun, kılqabaş, nəre çəkən qara heyvanda nə qədər güc olarmış! O, elə indinin özündə də sevgi yolunda zəhmətə qatlaşırdı, mayalardan gah birini, gah da o birini dəhməzləyib baldı rından, budundan dişləyərək təkləməyə çalışırdı. Amma Qaranər bu yerdə lap ağ eləmişdi. Mayalar gündüz ona yaxınlaşmaq üçün özləri həvəs göstərirdilər, indi isə gecə vaxtı rahatlanmaq istəyirdilər. Buna görə də mayalar cava-bında narazılıqla çəmkirir, onun yersiz hərəkətlərinə cavab qaytarır, "əl" vermirdilər. Gecə dinclik istəyirdilər.

Sübhə yaxın Boranlı Qaranərdə bir qədər rahatlanıb, sakitlik tapdı. O, mayaların yanında durub hərdənbir nərildəyir, elə bil, yuxudan diksinib vəhşi nərelərlə ətrafa göz yetirirdi. Mayalar da rahatlanıb qarın üstünə yatdılar, dördü də böyür-böyürə verib boynu uzana, başı aşağı sakitləşdilər, gözlərinə yüngülvari çimir gəldi. Yuxularında balaca-balaca köşək gördülər, bir də haradansa gəlib buralara

çıxan, o biri nərləri döyüşlərdə yenib onları ələ keçirən bu Qaranərin gücündən yaranmalı olan köşəkləri də gördülər. Hətta yuxularında yovşan ətirli yay günlərini də gördülər, balaların əmcəklərə zərif-zərif toxunmalarını da hiss etdilər və bunun təsirindən yelinlərində bir süd həsrəti duydular... Boranlı Qaranər isə necə vardı, eləcə də keşikdə durmuşdu. Külək də onu pırtlaşıq qıllarına dolaşib səslənirdi...

Bu vaxt əbədi küləklərin yuyub sıgal verdiyi Yer kürəsi öz dövrünü vururdu. Günəşin ətrafında dövr eləyə-eləyə öz oxu ətrafında da fırlanırdı, nəhayət, Sarı-Özək olan böyrünü günə verdi, bu yerlərdə sabah açıldı, Boranlı Qaranər də birdən gördü ki, iki nəfər, maya dəvənin üstündə ona tərəf gəlir. Onlardan biri Yedigey, o biri də Kospandı. Kospan özüylə tufəng də götürmüşdü.

Boranlı Qaranəri hirs götürdü, əsdi-coşdu, qəzəbi kükrəyib qaynadı, nəre çəkdi – bunlar nə cəsarətlə bu səmtə ayaq basıblar, necə cürət eləyib onun mayalarına yaxınlaşıblar, nə hünərlə onun işinə maneçilik etmək istəyirlər? Qaranər uzunboyun başını dik tutub qəzəblə, kinli-küdurətli bir nəre çəkib dişlərini ağırtıdı, əjdaha kimi ağzını ayırıb iti dişlərini bir-birinə vurub şaqqıldatdı. Şaxtalı havada onun ağzından tüstü kimi buxar çıxır, elə o dəqiqə də qara yalına yatıb ağ naxışlarla qırovlanırdı. Bu müdaxilə Qaranərə bərk əsər eləmişdi, buna görə də həyəcandan pəşo eləməyə başladı.

Yedigey dəvədən yerə tullandı, kürkünü qarın üstünə atıb yüngülləşdi – pambıqlı gödəkcədə qalıb dəstəyə dolanmış şallaqlı qamçını açmağa başladı.

– Özünü gözlə, Yedigə, bir şey olsa, onun işini bitirəcəm, – deyə Kospan tufəngi hazırladı.

– Yox, elə şey eləmə. Mən sarıdan narahat olma. Sahibi mənəm, özüm də cavabdehəm. Bərk ayaqda öz hayına qal. İşdi sənün üstünə cumsa, onda işini gör.

– Yaxşı, – deyə Kospan razılaşdı, mayanın da belindən yerə düşmədi.

Yedigey kəskin hərəkətlə qamçının şallağını havada oynadıb, şappıldadaraq öz Qaranərinin üstünə yeridi. Üstünə adam gəldiyini gören Qaranər daha qəzəblə əsib-coşdu, nərildəyə-nərildəyə, ağzının seliyni axıda-axıda ona tərəf yortdu. Mayalar da ona baxıb arxaclarından qalxdılar, narahat halda yorta-yorta dövrə vurmağa başladılar.

Yedigey, adətən, bu şallaqla yolları qar basanda vəl qoşulmuş dəvələri qovardı, o, indi şallağı şappıldadı, qarı basa-basa hələ uzaqdan Qaranəri səslədi, ümidi də bu idi ki, bəlkə, onu səsinə tanıdı:

– Ehey, Qaranər! Axmaqlıq eləmə! Deyirəm, axmaqla-ma! Mənəm! Korsan, məni görmürsən? Səsimi eşitmirsən, deyirəm ki, mənəm!

Amma Qaranər onun səsinə məhəl qoymadı, pırlaşdı tüklerinin arasından dəvənin quduzlaşmış gözlərini görəndə Yedigeyi vahimə basdı, elə bil, belindəki donqarları əsdirə-əsdirə onun üstünə yerindən oynamış qara bir dağ gəlirdi. İş belə görəndə qulaqlı papağını başına bərk basıb şallığı işə salmalı oldu. Qətranlanmış ağır göndən hörülmüş şallağın yeddi metr uzunluğu vardı. Dəvə nəre çəkib Yedigeyin üstünə cumurdu ki, onu dişinə keçirsin, ya da yerə sərələyib tapdağının altına salsın, Yedigey isə onu var gücü ilə şallaqlayıb yandırır-yaxır, yaxına qoymurdu, qamçını yığanda geri çəkilib, təzədən qışqıra-qışqıra onun üstünə cumurdu ki, bəlkə, özünə gəlib onu tanıdı. Onlar bu cür kəllə-kəlləyə gəlib, güzəştə getmək istəmirdilər, hərəsi də özünə görə haqlıydı. Yedigey Qaranərin öz istəyi yolunda dönməzliyini, onun ipə-sapa yatmaq meyilində olmadığını görəndə sarsıldı, amma başqa əlacı da yox idi. O təkcə ondan ehtiyat edirdi ki, qəflətən Qaranərin gözünü vurub tökməsin, yerdə qalanların eybi yoxdu. Yedigeyin yenilməzliyi, nəhayət ki, heyvanın inadına üstün gəldi. Qamçıyla üz-gözünü yandıra-yandıra, qışqıra-qışqıra dəvənin üstünə yeridi, sonra da onun üst dodağını ələ keçirdi, elə dırnaqla yapışmışdı ki, sanki, bu dəqiqə üzüb qoparacaqdı, elə buradaca fürsət tapıb əvvəlcədən hazırladığı kəndirlə onu buruntaqladı. Qaranər buruntağın ona verdiyi dözülməz əzabdan iniltilə mələdi, onun hədəqələnməmiş, qırıqsız, qorxudan və ağrıdan sönmüş gözlərində güzgüdə olan kimi Yedigey öz əksini görəndə öz görkəmindən vahiməyə düşüb bir an geri atılmaq istədi. Bir anlığa ürəyindən keçirdi ki, hər şeyi atıb getsin, axı nəyə görə heç bir günahı olmayan bu heyvana bu cür əzab verməliydə, elə həmin dəqiqə də fikrini dəyişdi: onu Boranlıda gözləyirdilər, Qaranərsiz qayıda bilməzdi, yoxsa onu Ağ-Moynaklı qonşuları vurub gəbərdəçəkələr. Buna görə də öz istəyinin əksinə getdi. Hökmlə, hikkəylə qışqırır

dəvəyə qara-qorxu gəldi, sonra da onu yerə yatmağa məcbur elədi. Qaranər hələ də müqavimət göstərir, inildəyir, nərildəyir, od yağan ağzından isti, nəmli nəfəsini Yedigeyin üstünə vursa da, sahibi dönmək bilmirdi.

– Kospan, o alığı bəri tulla, o mayaları da qov tərənin dalına, bu görməsin! – deyə Yedigey Kospana qışqırdı.

Kospan elə o dəqiqə mayanın belindəki alığı ona tulladı, özü də Qaranərin sürüsünü qovmağa yönəldi. O vaxtanan hər şey tamam oldu. Yedigey alığı tez Qaranərin belinə qoydu, Kospan da qaçıb qarın üstünə tullanmış kürkü Yedigeyə gətirdi. O, kürkü tələsik geyinib ləngimədən, alıqlanmış, hovu alınmış Qaranərin belinə qalxdı.

Qəzəblənmiş dəvə hələ də ayrıldığı mayaların yanına qayıtmağa cəhd edirdi, hətta başını yana atıb sahibini qapmağa çalışırdı. Amma Yedigey də işini bilən adamdı. Qaranərin nərlitisinə, iniltisinə, qəzəbli fəryadına, əsəbiliklə ulamasına məhəl qoymadan onu qarlı düzdə inadla qovur, ağılı başına gətirməyə çalışırdı.

– Hə, çərdəymiş! Di bəsdir! – deyə ona acıqlanırdı, – sus daha! Onsuz da geri qayıdan deyilsən. Malbaşsan, malbaş! Elə bilirsen, sənə yazığım gəlmir? Mən olmasaydım, səni ziyankar, qudurğan bir vəhşi kimi gülləylə vurmuşdular. Nə deyə bilərdim axı? Lap düz deyirlər, qudur-musan, özü də nə cür! Qudurmusan, üstəlik, sarsaqlamısan! Belə olmasaydı, daha bura niyə gəlib çıxırdın, öz mayaların bəs eləmirdi? Yadında saxla, evə çatdıq – sən də daha özgə dəvə sürülərində şuluqluq eləməyin qurtardı! Səni zəncirləyəcəm, indi ki, belə nanəcib çıxdın, addım atmağa qoymayacağam!

Yedigey onu hədələməklə, hər şeydən əvvəl, özünü öz gözündə doğrultmaq istəyirdi. Qaranəri Ağ-Moynak mayalarının yanından zor gücünə aparırdı. Bu da, əslində, insafdan deyildi. Sakit heyvan olsaydı, nə vardı ki! Bax, elə bunun üçün də mindiyi mayanı Kospanın yanında qoymağa məcbur oldu. Kospan söz verdi ki, imkan düşən kimi mayanı Boranlıya gətirəcək, vəssalam, nə ağrısı var, nə itkisi. Amma bu çərdəymişin hər addımı başa bələdir, bəla.

Boranlı Qaranər təzədən alıq altında düşüb, sahibinə ram olduğuna görə bir az sakitləşib susmağa məcbur oldu. İndi daha arabir nərildəyir, yerişini düzəldib addımlarını

yeyrəkləşdirirdi, tezliklə lap yüksək sürət götürdü – löhrəm yerişə keçib, həmişəki kimi iti addımlarla Sarı-Özək yolunu qayçılıyırdı. Yedigey də rahatlıq tapdı, donqarların arasındakı çökəkdə yerini rahatladı, külək vurmasın deyə, boyunbaşını əməlli бүürüb-bүkdü, qulaqlısının qulaqlarını yaxşıca bağladı, səbirsizliklə Boranlı deyilən yerə çatmağını gözlədi.

Ancaq hələ evlərinə xeyli yol vardı. Bəxtindən, hava da babat idi. Bir az küləkli, azacıq da buludluydu. Bu tezliklə boran-zad ola bilməzdi, əlbəttə, gecəyə qalsaydı, hər şey ola bilərdi. Boranlı Yedigey Qaranəri tutub cilovunu yığa bildiyi üçün razı qayıdırdı. Bu məmnunluq həm də dünən gecə Kospangildəki dombur çalğısı və Ərnəfəsin oxumağıyla bağlıydı.

Yedigey qeyri-ixtiyari olaraq yenidən öz uğursuz ömrünün fikirlərinə qərq oldu. Sən bir müsibətə bax! İndi nə cür eləsin ki, nə şiş yansın, nə də kabab, onu üzən ağnılar da gizli qalmasın, hər şeyi açıq-aşkar desin, yəni məsələ belədir. Zərifə, mən səni sevirəm. Əgər Abutalıbın uşaqları atalarının soyadı ilə bir yana çıxa bilməzlərsə, əgər Zərifə razıdırsa, gözlərim üstə, qoy uşaqları Yedigeyin familiyasına keçirsin. Əgər onun soyadı Daula və Ermekə yarayarsa, buna ancaq şad olar. Qoy onlar üçün dünyada heç bir sədd-sərhəd, sıxıntı olmasın. Qoy həyatda öz gücləri, bacarıqlarıyla gün-dirilik qazansınlar. Məgər belə şey üçün soyada heyifsilənmək olar? Bəli, yolda Boranlı Yedigeyin ürəyindən belə fikirlər də keçmişdi.

Artıq gün əyilmişdi. Yorulmaq nə olduğunu bilməyən Qaranər inad eləsə də, nə qədər qəzəblənsə də, öz sahibini ləngitmirdi. Budur, qabaqda Boranlının dərələri görünməyə başladı, bu da tanış çala-çuxurlar, bu da böyük təpəlik, qabaqdakı dəmir yolun haçasının yanında da məskən salmış Boranlı. Bacalardan çıxan tüstü burula-burula qalırdı. Görəsən, onun doğma ailələri necədir. Onlardan cəmi-cümlətanı bircə günlüyə ayrılma da, elə nigarandır ki, elə bil, bir ildir üzlerini görmür. Onlar üçün möhkəmcə darıxıb, xüsusilə uşaqlar üçün burnunun ucu göynəyirdi. Qabaqdakı şənliyi görən Qaranər addımlarını daha da yeyinlətdi. Tərləmişdi, şövqlə gedirdi, ağzından qatı buxar buraxır, addımlarını geniş atırdı. Yedigey evlərinə çatana kimi razıyeddə iki qatar rastlaşıb ayrıldı. Onlardan biri qərbə, o birisi şərqə getdi...

Yedigey evinin arxasında dayandı ki, elə o dəqiqə də Qaranəri ağıla salıb bağlasın. Tələsirdi. Tez yerə basdırılmış dirəyə bərkidilən yoğun zənciri götürüb dəvənin qabaq ayağını buxovladı. Bununla da, ondan əl çəkdi: "Qoy hələ soyusun, alğını sonra götürərəm". Nədənə, çox tələsirdi. Keyimiş kürəyini və qıclarını düzəldib, ağıldan çıxanda böyük qızı Səulə qaçaraq gəldi. Kürkü maneçilik eləsə də, Yedigey onu qucaqlayıb öpdü.

– Donarsan, ay qız, – dedi. Qız yüngül paltarda idi. – Qaç evə, indi gəlirəm.

– Ata, – deyə Səulə atasına sığındı, – Daulnan, Ermek getdilər.

– Hara getdilər?

– Həmişəlik getdilər. Analarıyla. Qatara minib getdilər.

– Getdilər? Nə vaxt getdilər? – Hələ də söhbətin nədən getdiyindən heç nə qanmayan Yedigey qızının gözlərinə baxıb təzədən soruşdu.

– Hə, elə bu gün səhər.

– Belə de! – Yedigey cavab verəndə səsi titrədi. – Di yaxşı, sən qaç evə, – deyə qızı buraxdı. – Gəlirəm, gəlirəm. Sən get evə...

Səulə tını burulub getdi. Yedigey isə tələsik, ağılin qapısını bağlamadan, sırtqlısının üstündən kürkü necə geymişdisə elə o cür Zərifəgilin baraklarına yollandı. Gedirdi, amma eşitdiyinə inanmırdı. Uşaq, yaqın, nəyisə səhv salıb. Belə şey gərək olmasın. Ancaq evin artırmasında çoxlu ayaq izləri vardı. Yedigey qapının əl yerini hirsələ çəkib içəri girəndə artıq çoxdan soyuyub buza dönmüş küncdə-bucaqda lazımsız tullantılar atılıb qalmış boş otağı gördü. Nə uşaqlar vardı, nə də Zərifə!

– Belə də şey olar? – Yedigey pıçıldayıb, hələ də baş vermiş hadisəni anlayıb barışmaq istəmədi. Otağın boş qaldığı açıq-aşkar bilinsə də, Yedigey kədərli bir təəccüblə dilləndi. – Deməli, gediblər?

Onun halı pisləşdi, elə pisləşdi ki, ömründə belə hala düşməmişdi. O, əynində kürk, otağın ortasında soyuq sobanın yanında durub, bu əvəzsiz itkinin, ona qarşı olan haqsızlığın müqabilində içində qalan hönkürtünün, hayqırtının əlində aciz qalıb, nə edəcəyini, bundan sonra necə yaşayacağını bilmirdi. Pəncərənin qırağında Ermekin yadından

çıxarıb qoyduğu fal daşları tökülüb qalmışdı, bu həmin o qırx bir daş idi ki, onlar çoxdan dünyadan köçmüş atalarının nə vaxt qayıdacağını bilmək üçün fal açmaq öyrənmişdilər, məhəbbət və ümid daşlarıydı bu daşlar. Yedigey bu daşları xışmalayıb ovcunda sıxdı, vəssalam, onlardan qalan bircə bu daşlardır. Daha özü ilə bacara bilmədi, çevrilib od tutub yanan üzünü divarın soyuq taxtasına söykədi, boğuq, ümitsiz bir hönkürtüylə ağladı. O ağladıqca ovcundakı daşlar bir-bir döşəməyə tökülürdü. Yedigey daşları ovcunda sıxıb saxlamağa çalışırdı, ancaq qıc olan barmaqları sözünə baxmır, daşlar bir-birinin ardınca sürüşüb küt bir taqıltilə yerə düşür, hərəsi də kimsəsiz qalmış evin bir küncünə diyirlənirdi...

Sonra da o, divara sürtünə-sürtünə, ağır-ağır çömbəlib, arxasını divara söykədi, elə beləcə də kürkün içində, papağının qulaqları bağlı halda, acı-acı ağlayıb içini çəkdi. Zərifənin dünən bağışladığı şərfi cibindən çıxarıb gözlərinin yaşını sildi...

Yedigey kimsəsiz qalmış barakda beləcə tək oturub baş vermiş hadisəni anlamağa çalışırdı. Belə çıxırdı ki, Zərifə uşaqlarını da götürüb, qəsdən, onun burada olmadığı vaxt çıxıb gedib. Deməli, o özü belə istəyib, ya qorxub ki, birdən Yedigey onları buraxmaz. Elə, doğrudan da, Yedigey onları heç vəchlə, nəyin bahasına olur olsun, qoymazdı getməyə. Bu, nə ilə nəticələnsə də, burada olsaydı, qoymazdı getsinlər. İndi isə daha gecdir, nə faydası var, oturub içini yesin ki, getməsəydi, işlər necə ola bilərdi. Onlar daha yoxdu. Zərifə yox idi! Uşaqlar da yox idi! Yedigey onlardan heç ayrılardımı? Bunu Zərifə başa düşüb ki, Yedigey burada olmayanda çıxıb getməlidir. Öz işini yüngülləşdirib, amma onun haqqında fikirləşməyib ki, o gəlib barakı boş görəndə nə hala düşəcək.

Axı bir adam razıyeddə onlar üçün qatar saxlamalı idi! Kim ola bilər? Məlum şeydir ki, Qazanqap, daha kim olaçaq? Əlbəttə ki, Qazanqap Stalinin ölüm günündə Yedigeyin elədiyi kimi stop-kranı çəkib qırmaıy. Danışib, razıyeddə rəisindən xahiş eləyib ki, yolüstü minik qatarlarından birini dayandırın. Tipin biridir. Bu qazanda Ukubalanın da çömçəsi olmamış olmaz, çalışıb onları buradan mümkün qədər tez rədd eləyib yola salsın! İndi dayanın bir! Başına

vurmuş qara, küt intiqam hissi coşur, beynini qijildadırdı. Bu saat istərdi ki, bütün gücünü toplayıb, Allahın lənətinə gəlmiş bu Boranlı deyilən razıyeddə nə varsa, hamısını vurub dağıtsın, elə dağıtsın ki, heç çöpü çöp üstündə qalmasın, sonra da Qaranərə minib Sarı-Özək çöllərinə üz tutsun, orada da aclıqdan, soyuqdan ölüb getsin. O, hey-siz, halsız və sarsılmış vəziyyətdə boş barakda oturmuşdu. Təkcə küt bir ümitsizlik, çarəsizlik qalmışdı: "Hara getdi, niyə getdi? Hara getdi axı, niyə getdi?"

Axır evinə gəldi. Ukubala dinməzcə onun kürkünü, papağını, keçə çəkmələrini alıb evin küncünə qoydu. Boranlı Yedigeyin donub daşa dönmüş, bozarmış sifətindən nə fikirləşdiyini, nə eləmək qəsdində olduğunu bilmək mümkün deyildi. Gözləri də, elə bil, işıqdan düşmüşdü. Bu gözlərdən nə isə oxumaq mümkün deyildi, amma bircə o sezilirdi ki, o, ilahi bir güclə özünü ələ almaq, sakit saxlamaq istəyir... Ukubala bayaqdan neçə dəfə samovara od salmışdı, ərini gözləyirdi. Samovar qaynayırdı, içindəki kömür hələ də közərdi.

– Çay qaynardır, – deyə arvadı sükutu pozdu. – Od kimidir.

Yedigey dinməzcə ona ani nəzər salıb qaynar çayı qurtumlayırdı. O, çayın qaynarlığını duymurdu. Hər ikisi gərginlik içində söhbətin açılmasını gözləyirdi.

– Zərifə uşaqlarını da götürüb köçdü, – deyə, nəhayət, Ukubala dilləndi.

– Bilirəm, – Yedigey başını piyalədən qaldırmadı. Bir qədər sükutdan sonra yenə də başını piyalədən qaldır – mada soruşdu: – Hara köçdülər?

– Bizə bir söz demədi, – Ukubala cavab verdi.

Elə bununla da qurtardılar, Yedigey qaynar çayla dildodağını yandırarsa da, bunun fərqi nə varmadan bircə şeyin dərindən çəkirdi: tək özündən çıxıb partlamasına, bircə bu eveşikdə nə varsa, vurub darmadağın eləyib uşaqları qorxuya salmasına, bircə xəta çıxartmasına...

Çayını içib qurtarandan sonra yenə də doqqaza çıxmaq istədi. Keçə çəkmələrini, kürkünü və papağını təzədən geyindi.

– Hara? – deyə arvadı soruşdu.

– Heyvana bir baş çəkim, – deyib qapıdan çıxdı.

Qısa qış günü tamam olub başa çatmışdı. Hava göz-görəti qaralıb qatılışdı. Soyuq da getdikcə sərtləşir, yersüpürən külək baş qaldırır, yerdə nə vardısı, dalğa-dalğa silib-süpürüb aparır! Yedigey tutqun halda ağıla tərəf getdi. Ağıla girəndə nəriltilə zənciri kökündən qoparmağa çalışan Qaranərə əsəbliklə göz ağardıb qışqırdı:

– Sən hələ də anqırırsan! Hələ də dincələ bilmirsən! Yaxşı, əclaf, indi sənnən danışaram! Söhbətimiz lap qısa olacaq! İndi dünya eynimə deyil!

Yedigey Qaranərin böyrünə bərk bir dürtmə vurdu, ağzından çıxan söyüşləri yağdıra-yağdıra onun belindən alığı götürüb kənara vızıldatdı, ayağından zənciri açdı. Sonra da cilovundan yapışdı, o biri əlində də dəstəyə sarınmış qamçı vardı. Qüssə ilə zarıyan nərin noxtasından tutub çöllüyə çəkdi. Yedigey bir neçə dəfə geriye dönüb Boranlı Qaranərin noxtasını darta-darta onun üstünə qıcandı ki, zəhlətökən zarılısına son qoysun, amma ona təsir etmədiyini görüb tüpürdü, daha ona fikir vermədi. Yedigey dəvənin iniltisinə səbirle dözüb axşamın qaranlığında yavaş-yavaş şəklini itirən çöllükdə qarı basa-basa yersüpürən küləyə qarşı tutqun, bikiş halda gedirdi. Nəfəsi tənqisə də, dayanmadan gedirdi. Başını aşağı salıb belə fikirli-fikirli çox getdi. Rəzəddən əməlli-başlı uzaqlaşmışdı, təpəliyin yanında Qaranəri saxlayıb ona qəddarcasına divan tutdu. Kürkünü çıxarıb qarın üstünə tulladı, tələsik noxtanın ucunu sırtqlısının üstündən toqqasına düyünlədi ki, dəvə əlindən qopub qaça bilməsin, həm də əlləri boş olsun, hər iki əliylə tutduğu qamçını şaqqıldadıb bütün hirs və ağrısını Qaranərin üstünə tökərək onu amansızcasına döyməyə başladı. Qaranərə zərbəni zərbə ardınca endirir, qızğınlıqla, amansızlıqla döyür, xırıltılı səslə söyüşlər yağdırır, onu lənətləyirdi:

– Al gəldi! Al! Əclaf heyvan! Təqsirin hamısı səndədir! Sənə görə! Bütün günah səndədir! İndi ipini buraxacam, rədd ol, hara gedirsən get! Amma əvvəlcə səni zəlif eləyəcəyəm! Al gəldi! Al! Açıq göz çərdəymiş! Sənin gözün doyan deyil, gözün elə orada-burada, yad yerlərdədir. Elə sənin dalınca gedəndə o, uşaqları götürüb gedib! Sizin nə vecinizədir ki, mən nə çəkərəm! İndi mən bu yer üzündə nə cür yaşayım? Onsuz mən neyləyim? İndi ki, sizin vecinizə deyil, elə mənim də vecimə gəlmir! Al, itin belindən gələn!

Qaranər anqırır, dartınır, zərbələrdən yayına bilmirdi, qorxu və ağrıdan dəli kimi sahibini yıxdı, qarın üstündə sürüyə-sürüyə qaçmağa üz qoydu. O, öz sahibini dəli bir inadla, görünməmiş bir güclə, adi odun parçası kimi sürüyürdü ki, təki ondan can qurtara bilsin, sərbəstliyə çıxsın, o yerdən ki, onu zorla gətirmişdilər, təzədən ora qayıtsın.

Qaranər onu sürüdükcə Yedigey qar içində çapalayır, ağız-burnuna qar dola-dola çıxırırdı:

– Dur! Dayan deyirəm, dur!

Papağı başından düşdü, üz-gözü qar yığınlarına dəydikcə yandırır, soyuq qar başına, qarnına çırpılır, boyun-boğazına dolurdu, qamçısı əlinə dolaşmışdı, Qaranəri heç cür saxlamaq mümkün deyildi ki, kəmərinə keçirdiyi noxtanı açabil-sin. Qaranər isə onu vahimə, qorxu içində sürüyür, xilasını ancaq qaçmaqda görürdü. Kim bilir, əgər Yedigey görünməmiş bir möcüzə gücünə toqqasını boşaldıb noxtanı açabil-məsəydi, başına nələr gələcəkdi, bəlkə də, elə bu qarın içində nəfəsi kəsiləcəkdi. O, noxtanın ipini ələ keçirib son gücünü toplayıb dartanda dəvə onu bir neçə metr sürüyüb dayandı.

– Ax səni! – deyə Yedigey tənqəfəs olub büdrəsə də özünü ələ aldı. – Demək, belə oldu, hə?.. Al, əclafın biri əclaf! Rədd ol gözümdən, cəhənnəm ol, lənətə gəlmiş, bir də gözüm səni görməsin! İtil cəhənnəm! Rədd ol, harada istəyirsən, gəbər! Qoy səni qudurğan it kimi güllə ilə vurub gəbərtsinlər! Bütün günahlar səndədir! Get, gəbər çöllərdə... Bir də sənin adını eşidib, üzünü görməyim!

Qaranər nəriltili qoparıb Ağ-Moynak tərəfə qaçırdı. Yedigey yüyürüb ona çatır, şallaqla vurub yandırır-yaxır, ondan üz döndərərək dünyada nə söyüş vardısı, üstünə yağdırıb yola salırdı. Ayrılıq və hesablaşmaq məqamı çatmışdı. Buna görə də Yedigey uzun müddət onun qararasınca qışqırdı:

– İtil, cəhənnəm ol, heyvan! Yeri, yeri! Gəbər, açıq göz, çərləmiş! Görüm, səni gülləyə tuş olasan!

Qaranər qaranlıq çöllükdə qaçıb uzaqlaşdı, tezliklə Boranlı dumanlıqda görünməz oldu, ancaq hərdənbir onun kəskin nəriltili eşidilirdi. Yedigey təsəvvürünə gətirdi ki, o, bütün gecəni qar-boran bilmədən, dayanıb-durmadan Ağ-Moynak mayalarının yanına qaçacaq.

– Tfu! – Yedigey tüpürüb geri döndü və bayaq sürü-nəndə bədəniylə kotan yeri kimi açdığı şırımla yeridi.

Papaqsız, kürksüz, üzünün dərisi, əlləri od tutub yana-yana qaranlıqda qamçını sürüyə-sürüyə gedirdi. Birdən özündə sonsuz bir boşluq və heysizlik duydu. O, dizüstə qarın üstünə çöküb əlləriylə bərk-bərk başını tutub iqiqat bükülərək küt bir ümitsizliklə hönkürməyə başladı. Sarı-Özəyin ortasında, tək-tənha dizi üstü düşmüş halda, birdən küləyin çöllükdəki hərəkətini duydu, onun uğultuyla qaldırdığı qasırganın yerdə nə varsa, silib-süpürdüyünü gördü və yuxarıdan ələnen qarın səsinə eşitdi. Hər bir qar dənəsi, milyon-milyon qar dənələriylə birgə havaya sürtülməkdən xəzin xışiltı salıb, sanki, ona deyirdilər ki, bu ayrılığın dərinə dözə bilməzsən, sevdiyin qadını itirəndən sonra yaşamağın mənası yoxdur, o uşaqlara ki sən o cür bağlanmışdın, hər ata öz doğma övladını o cür istəyə bilməz. O elə buradaca ölüb qurtarmaq istəyirdi ki, üstünü qar basıb-basdırsın.

– Yoxdur Allah! Heç onun da həyatdan qandığı bir şey yoxdur! Onda daha başqalarından nə umasan? Yoxdur Allah, ola bilməz! – deyər Sarı-Özəyin kimsəsiz gecəsinin tənhəliyində öz-özünə inamsızlıqla söyləndi. Buna qədər o belə sözləri heç dilinə gətirməzdi. Hətta Yelizarov özü də dəqiqəbaşı Allahın adını çəkəndə və eyni zamanda deyəndə ki, elmi nöqteyi-nəzərdən Allah yoxdur, o belə-belə sözlərə inanmırdı. Amma indi inandı...

Əbədi küləklərin yuyub sıgal verdiyi Yer kürəsi yenə öz dövrünü vururdu. Öz oxu ətrafında fırlana-fırlana Günəşin də ətrafında dövrə vurur, qar basmış kimsəsiz çöllərin düzündə diz çökmüş bir adamı da özü ilə aparırdı. Dövlətini və hökumətliyini itirmiş heç bir kral, heç bir imperator, heç bir hakim bu dərəcədə ümitsizliyə qapılıb, bu gen dünya qarşısında belə diz çökməzdi ki, Yedigey sevdiyi qadından ayrı düşdüyü üçün belə ümitsizliyə qapılıb diz çökmüşdü... Yer öz dövründə idi...

Bu əhvalatdan üç gün keçmiş, Qazanqap Yedigeyi yol təmiri üçün şpal mıxı və rels yataqlığı saxlanan anbarın yanında əylədi.

– Bura bax, Yedigey, xeyir ola, adama-zada yovuşmursan, – deyər məftilə keçirilmiş dəmir topasını xərayə qoyanda, sözarası, saymazyana soruşdu. – Məndən niyə qaçırsan, yan gedirsən, söz də demək olmur.

– Danışmağa başlasaq, səni gərək yerindəcə boğum öldürəm. Bunu özün də yaxşı bilirsən!

– Orası elədir, bilirəm ki, məni boğub öldürməyə hazırsan, bəlkə, məndən başqa birini də... Amma bircə bunu başa düşürəm ki, nəyə görə belə hirsələnirsən?

– Onu buradan köçməyə siz məcbur elədiniz! – Yedigey ona əzab verən, bu günlər ərzində onun rahatlığını əlindən alan dərdini Qazanqapın gözü üçün içinə dedi.

– Bilirsən, nə var, – deyər Qazanqap başını buladı. Sifəti həyadanmı, ya hirsindənmi qıpqırmızı qızardı. – Əgər ağılına belə şeylər gəlirsə, deməli, tək-cə biz barədə yox, elə onun barəsində də pis fikirdəsən. Sən gərək şükür eyləyəsən ki, o qadında dərya ağıl varmış, sənənin tayın deyilmiş. Bəs fikirləşmirsən ki, bunun axırı nə olacaqdı? Yox? Amma o fikirləşib və qət eləyib ki, nə qədər gec deyil, getmək lazımdır. Gəlib məndən təvəqqe elədi, mən də kömək elədim. Daha ondan soruşmadım ki, uşaqları götürüb hara köçürsən, özü də üstünü vurmadı, qoy bunu bircə özü bilsin. Anladın? Köçüb getdi, amma bir kəlmə də artıq-əskik sözlə nə özünü əydi, nə də sənənin arvadının ürəyinə toxundu. Adam kimi halallaşmış ayrıldılar. Sən gərək onların ikisinin də ayağına düşsən ki, yaxanı belə bələdan qurtardılar. Ükubala kimi arvadı ömründə tapa bilməzsən. Onun yerinə başqası olsaydı, sənəninçün bir həngamə açardı ki, başını götürüb qaçardın, Qaranər yalan olardı...

Yedigey kirmişdi, axı nə cavab verəydi? Qazanqap, əslində, doğru danışdı. Ancaq Qazanqap başa düşmürdü ki, axı qayıq nə çəkir. Buna görə də Yedigey açıq-açıqla ətiacılığa keçdi.

– Yaxşı! – deyib etinasızlıqla kənara tüpürdü. – Sənə eşitdik, ağıl dəryası. Elə buna görə də iyirmi üç ildir buralarda baş gırləyirsən, nə tufəngə çaxmaqsan, nə dümbəyə toxmaq... Axı sən belə şeyləri haradan qanasan! Yaxşı da! Havayı söhbətə vaxtım yoxdur. – Daha dalına qulaq asmayıb çıxıb getdi.

– Nə deyirəm, öz işindir, – deyər Qazanqap arxadan dilləndi.

Bu söhbətdən sonra Yedigey qərara gəldi ki, onu zara gətirmiş bu Boranlıdan birdəfəlik çıxıb getsin. Bu fikir qəti idi, çünki rahatlıq tapa bilmirdi, onu unutmaya iqtidarı

çatmırdı, içini gəmirən bu qəm-qüssəyə duruş gətirə bil-mirdi. Zərifəsiz, Daulsuz, Ermeksiz ətrafda nə vardısı, hamısı gözündən düşüb mənasızlaşmışdı. Belə olan tərdə bu üzün-tülü əzablardan can qurtarmaq üçün, Yedigey Cangəldin qət elədi ki, razyezdin rəisinə rəsmi ərizə verib işdən çıxsın, ailəsini də götürüb baş alıb getsin. Bir də bu yerləri nə görsün, nə də könlü bulansın. Axı onu bu itin quduran yerinə zəncirlə bağlamayıblar ki, camaatın çoxu başqa yerlərdə yaşamır məgər – kənddə, şəhərlərdə... Onlan heç zəncirlə də bağlayıb burada saxlamaq olmaz. Axı nəyə görə o, ömrünü bu Sarı-Özəkdə çürütməlidir? Axı niyə, hansı günahına görə? Yox, daha bəsdir, köçüb gedəcək – Aral dənizinə qayıdacaq, ya da Qaraqanda tərəfə, Alma-Ataya gedəcək, yerə nə gəlib, yer qəhətliyi deyil ki! İşçi kimi yaxşı işçidir, işləkdir, əli-ayağı da yerində, sağlam, ağılı da başında, daha burada fikirləşməli nə var ki, hər şeyə tüpürüb gedəcək, vəssalam. Yedigey özünün bu niyyətini Ükubalaya nə cür deyib, onu nə cür inandıracağı haqqında götür-qoy eləyir, yerdə qalanlarsa “boş şeydir” deyər fikirləşirdi. O, söhbət üçün münasib vaxt tapana kimi bir həftə keçdi, qəfildən də sahibinin qovub çölə buraxdığı Boranlı Qaranər gəlib çıxdı.

Yedigey fikir verdi ki, it evin dalında nəse hürür, narahatdır, qaçıb kiməsə hürür, təzədən qayıdır. Getdi görsün nə var, ağıldan bir az aralıda yad bir heyvan gördü – dəvəydi, özü də birtəhər durub, yerindən tərpənmirdi. Yedigey ancaq yaxınlaşandan sonra öz Qaranərini tanıya bildi.

– Deməli, sənsən? Gör bir nə günə düşmüşən, a biçərə, üzülüb getmisən ki, – Yedigey lap çaşib qalmışdı.

Əvvəlki Qaranərdən bir dəri-bir sümük qalmışdı. İndi bir az da yekə görünən yekə qıllı başını güclə saxlayırdı, çuxura düşmüş gözləri yazıq-yazıq baxırdı, dizindən aşağı saçaqlanan yalı, elə bil, özününkü deyildi, onu güllünc göstərmək üçün sonradan yapışdırılmışdı. Qaranərin belində bir cüt qara qala kimi ucalan donqarlardan əsər-əlamət qalmamışdı, – qarı əmcəkləri kimi şəndirlənib sallanmışdı. Atan elə haldan düşmüşdü ki, ağıla girməyə belə təqəti qalmamışdı. Dayanmışdı ki, bir az nəfəsini dər-sin. Son damla qanına qədər, bütün var gücünü çöldə qoyub, boşalmış çuval kimi, ölüm-zülüm birtəhər yığıldura gəlib çıxmışdı.

– Eyy, ha-ha! – deyər Yedigey onu istehza ilə hayladı, təəccüblə dolanıb dəvənin böyür-başına göz gəzdirdi. – Yazıq, gör nə günə qalmısən. Gör nə günə düşmüşən ki, səni heç qapının iti də tanımadı. Ay atan oğlu, atan! Nə üzlə qayıtmısən? Nə abırın var, nə də həyan! Püf, başdan-ayağa üfunət içindəsən.

Qaranər özünü zor-bəla ayaqüstə saxlayırdı. Qumıldanmağa belə təqəti qalmamışdı, əvvəlki vüqarından da əsər-əlamət yoxdu. Acınacaqlı vəziyyətə düşmüş Qaranər başını əsdirə-əsdirə candərdi dayanmışdı ki, yıxılmasın.

Yedigeyin Qaranərə yazığı gəldi. Evə gedib bir ləyan seçmə buğda götürdü, üstündən də yarım xışma duz səpib geri qayıtdı.

– Al, ye, – deyər buğdanı dəvənin qabağına qoydu. – Bəlkə, heyə gəldin. Sonra gəlib çəkəmə səni ağıla, uzanıb özünə gələrsən.

Həmin günü onun Qazanqapla söhbəti oldu. Özü onlara getdi, söhbəti də özü başladı:

– Yanına bir iş üçün gəlmişəm, Qazanqap. Təəccüb eləmə, yəni dünən kəlmə kəsmək istəmərdi, altdan-üstədən vururdu, indi də təşrif gətirib. Yüngül söhbət deyil. İstəyirəm Qaranəri özünə qaytarım. Gəlmişəm öz minnətdarlığımı bildirəm. Nə vaxtsa onu mənə bala köşək kimi bağışlamışdın. Çox sağ ol. Xeyli işimə yaradı. Bir az əvvəl onu qovmuşdum, daha dözüümüm qalmamışdı, bu gün qayıdıb geri. Zor-bəla birtəhər gəlib çıxıb. İndi ağılda yatıb. İki həftədən sonra yenə də elə əvvəlki Qaranərdi. Yenə də sağalıb gücə gələcək. Ancaq bordamaq lazımdır.

– Bir dayan görüm, – deyər Qazanqap onun sözünü kəsdi. – Bu daşı hara atırsan? Niyə axı birdən-birə Qaranəri mənə qaytarmaq həvəsinə düşdün? Bunu səndən xəhış eləmişdim?

Onda Yedigey ürəyi istəyən kimi dərdini açdı:

– Söhbət bunda deyil, yəni ailəmlə birlikdə köçmək fikrindəyəm. Daha bəsdir, yeri-yurdu dəyişmək vaxtıdır. Bu Sarı-Özək bezikdirib məni. Bəlkə, üzü yaxşılığa oldu.

Qazanqap ona diqqətlə qulaq asandan sonra belə dedi:

– Hər halda, özün bilərsən. Ancaq mənə elə gəlir ki, nə istədiyini heç özün də bilmirsən. Elə tutaq ki, çıxıb getdin, öz-özündən ki qaça bilməyəcəksən, hara istəyirsən

get, öz içindəki üzüntülərdən qaça bilməyəcəksən. Hara getsən, dalınca gələcək. Yox, Yedigey, kişisənsə, elə bura da özün özünü basıb bağlaya bilərsən. Kişilik çıxıb getməkdə deyil. Hamı çıxıb gedə bilər. Amma hər adam özünü yeni yola gətirə bilməz.

Yedigey onunla razılaşmadısa, mübahisə də eləmədi. Oturub dərinə köksünü ötürdü, fikir eləyirdi: "Bəlkə, çıxıb gedim, ayrı yerlərə üz tutum, – fikirləşirdi. – Görəsən, unuda bilərəm? Axı niyə unutmalyam? Bəs sonra neyləyəcəyəm? Bu dərdi nə çəkmək kimi çəkmək olur, nə də yaddan çıxır. Bəs onda o neyləsin? Görəsən, o tifilləri hara götürüb getdi? Elə bir adam varmı ki, bəd ayaqda ona kömək olub, arxa dursun? Ükubalaya da ağırdır, gör neçə gündür qaş-qabağıma, soyuqluğuma sakitcə dözü... Axı niyə dözsün?"

Qazanqap Boranlı Yedigeyin qəlbindən nələr keçdiyini duyurdu, buna görə də onun vəziyyətini yüngülləşdirmək istədi, diqqətini cəlb etmək üçün öskürdü, Yedigey başını qaldıranda dedi:

– Düzünə qalsa, Yedigey, mən niyə səni dilə tutmalıyam, guya ki, bir xeyrim-zadım var. Elə özün də hər şeyi yaxşı başa düşürsən. İndi ki, yeri gəlib qoy deyim. Nə sən Rəhimalı ağasan, nə də mən Əbdülxan. Bir də ki bizim yüz verstlik həndəvərimizi axtarsan, bir ağac da tapmazsan ki, tutub səni ona sarıya biləm. Azad adamsan – öz əlin öz başın, xətrin nə cür çəkir, elə də elə. Bircə məsləhətim budur ki, isti yerini soyuq eləməmiş bir az fikirləş.

Qazanqapın bu sözləri Yedigeyin xatirindən uzun müddət çıxmadı.

X

Rəhimalı ağa öz dövrü üçün çox məşhur oxuyan idi. Lap cavanlığından ad çıxarmışdı. O, Allahın iltifatıyla özündə üç gözəl keyfiyyəti birləşdirib haqq aşığı olmuşdu: əvvəla, şair idi, ikincisi, yazdığına mahnı qoşurdu, üçüncüsü də, gözəl səsi, gen nəfəsi vardı. Rəhimalı ağa öz müasirlərini heyratə gətirirdi. Əlini simlərə toxunduracağıyla camaatın gözü qabağında mahnının yaranması bir olurdu. Ertəsi gün isə bu mahnı dildən-dilə, ağızdan-ağıza gəzirdi, çünki

bunu Rəhimalı ağanın ağzından eşidənlər onu öz aullarına, köçəri tayfalarına aparıb çatdırırdılar. Onun bu mahnısını o vaxtın igidləri dillər əzbəri eləmişdilər:

Qızgın köhlən bulaq suyu içəndə,
Sönər təşnə, sərinləyər dodaqdan,
İgid oğlan yar ləbini əməndə,
Bu dünyanın şəhədin əmər dodaqdan...

Rəhimalı ağa gözəl də geyinirdi, elə bil, bu da Allah vergisiydi. Bahalı ən yaxşı xəzlərlə köbələnmiş papaqlara xüsusi həvəsi vardı – qışınkı qış, yazınkı yaz, yaynı da yay... Bir də onun heç vaxt ayrılmadığı vəfalı atı vardı. Axal-təke cinsindən olan bu qızıl kürən atı ona bir ziyafətdən türk-mənlər bağışlamışdılar. Atın adı Saralı idi. Tərifdə, şan-şöhrətdə Saralı heç də sahibindən geri qalmırdı. Onun zərif məğrur yerişindən bilicilər xüsusi zövq alırdılar. Ona görə də məzələnmək istəyənlər deyirdilər ki, Rəhimalı ağanın varı-yoxu domburun səsi, bir də Saralın yerişidir.

Düzünü axtarsan, elə belə də vardı. Rəhimalı ağa bütün ömrünü əlində dombur, yəhər üstə keçirmişdi. Şöhrəti aşib-daxsa da, var-dövləti yox idi. Həmişə toylarda, məclislərdə, lap yaz bülbülü kimi ömür-gün keçirirdi. Hər yerdə də hörmət-izzət görərdi. Atının arpa-samanı da öz yerində. Amma bir para varlı-hallı adamlar vardı ki, onu istəmir, gözləri götürmürdü: Yelbeyin adamdır, – deyirdilər, – ömür-gününü küləyə verdi. Hə, arxasınca belə deyənlər də vardı.

Rəhimalı ağa şadlıq məclisinə ayaq basdımı, domburun kökləyib bir az oxudumu, hamı sakitləşər, ovsunlanmış kimi onun əlinə, gözlərinə, üzünə tamaşa eləyirdilər, hətta onu sərgərdan həyatını sevməyənlər belə bu əfsundan can qurtara bilməzdilər. Əlinə ona görə baxırdılar ki, insan üreynin elə bir incə, gizli sirri olmazdı ki, onu simlərdə tapıb dilləndirməsin; gözüne baxırdılar, ona görə ki, onun qəlbini, ruhunun gücü gözlərində alışıb-yanırdı; üzünə baxırdılar, ona görə ki, gözəl, həm də şovqlu idi. Rəhimalı ağa oxuyanda küləkli havada dənizin əhvalı deyisən kimi, onun da üzü dəyişir, haldan-hala düşür...

Arvadları onun yolunu gözləməkdən yorulub gedirdilər, ancaq onun həsrətini çəkib gecələr gizlicə göz yaşı axıdınlar da vardı.

Onun ömrü-günü mahnıdan-mahnıya, toydan-toya, məclisdən-məclisə keçib gedirdi, bir də gözünü açıb gördü ki, qocalıq haqlayıb. Əvvəlcə bıqlarına dən düşdü, sonra da saqqalı ağarmağa başladı, hətta Saralı da daha o Saralı deyildi – əldən düşmüşdü, yalı-quyruğu seyrəlmişdi, bircə yerindən bilinirdi ki, vaxtilə barmaqla göstərilən at olub. Bəli, Rəhiməli ağa ömrünün qışına qədəm qoymuşdu, qocalıb qurumaqda olan tənha qələm çinardır, sanki... İş gəlib bura çatanda məlum oldu ki, nə yurdu var, nə yuvası, nə də külfəti, nə qoyunu var, nə quzusu, nə də başqa var-dövləti... Ona kiçik qardaşı Əbdülxan sığınacaq verdi, amma əvvəlcə yaxın qohumlarını yığıb öz narazılığını bildirdi və onu möhkəm danladı. Bununla belə, göstəriş verdi ki, ona ayrıca yurd qursunlar, yeməyinə-icməyinə baxsınlar, pal-paltarını yusunlar...

272

Rəhiməli ağa qocalıq haqqında oxumağa, axirətini düşünməyə başladı. Həmin günlərdə ölməz, qəmli mahnılar yaranırdı. Artıq Rəhiməli ağanın da boş vaxtlarında keçmişin ağıllı adamlarının fikirlərini öyrənilərək anlamaq vaxtı gəlib çatmışdı – insan nəyə görə dünyaya gəlir, görəsən? İndi daha əvvəlki kimi vaxtını toylarda, kef məclislərində keçirmirdi, vaxtının çoxunu evdən çıxmır, elə hey domburda qəmli havalar çalır, təkcə xatirələr qalmışdı ona, ağsaqqallarla daha çox vaxt keçirir, bu dünyanın faniliyindən, gəldi-gedərindən bəhs edən söhbətlərlə başını qal eləyirdi...

Əgər ahıl vaxtında onu sarsıtmış bir hadisə olmasaydı, Allah özü şahiddir ki, Rəhiməli ağa öz ömrünü-gününü beləcə də rahat başa vuracaqdı.

Günlərin birində Rəhiməli ağanın giridarı tikiş tutmadı, qocalıb əldən düşmüş Saralısını yəhərleyib, böyük el şənliyinə yollandı ki, bir az fikrini dağıtsın, hər ehtimalla qarşı domburunu da götürmüşdü. Çünki çox hörmətli şəxslər ondan xahiş eləmişdilər ki, oxumasa da, heç olmasa, toy məclislərində əziz qonaq kimi iştirak eləsin. Rəhiməli ağa da elə bu niyyətlə yollandı – evdən xoş əhvalla çıxdı, qəsd də tezəcə qayıtmaqdı. Onu böyük hörmət və izzətlə qarşıladılar, ən yaxşı ağqübbəli yurda dəvət elədilər. Orada hörmətli şəxslərin yanında oturub kumis içir, ədəb-ərkanla söhbət edir, həm də toy sahiblərinə öz xoş arzularını bildirirdi. Aulda isə böyük şənlik idi – hər tərəfdən cavanların

gülüşü, səs-küyü, mahnıları eşidilir, məzəli-məzəli oyunlar çıxarırdılar. Cavanlar təzə bəylə gəlinin şərəfinə cıdırə hazırlayırdılar. Aşpazlar ocaq başında əl-ayaq edir, ılıqların kiş-nərtisi, itlərin hürüşməsi eşidilir, çöldən əsən külək də çiçəklənən otların ətrini gətirirdi... Amma hər şeydən çox Rəhiməli ağa qonşu yurddan gələn oxumaq səsinə və musiqiyə qısqıncılıqla diqqət yetirirdi, qızların qəhqəhə səsləri onu daha da şənləndirirdi...

Qoca aşığın qəlbi intizar içində göynədi. Rəhiməli ağa həmsöhbətlərinə bildirməsə də, fikrən keçmiş günlərə qayıtdı, o zaman ki, – özü də cavan, gözəl bir oğlandı, qıvraq Saralıya minib yollarda səyirdərdi. Otlar onun nalları altında tapdaq olardı, gülərdi, ağlayardı, onun mahnılarını eşidən günəş ona tərəf əylirdi, o zaman ki, dünyanın küləkləri onun sinəsinə sığışmazdı, o zaman ki, onun domburunun səmindən adamların qəlbində qanı od tutub yanardı, o zaman ki, hər sözü ağızından qoparırdılar, o zaman ki, o sevməyi də, cəfasını çəkməyi də, ölüb-dirilməyi, atdan düşməyi üzəngidəcə vidalaşmağı da bacarırdı... Axı bunlar nə üçünmüş, ilahi? Buna görə ki, sonra qocalıq çağında boz küləklər altında öləziyən köz kimi heylisilənib öz-özünə yazıq deyəsən?

Yenə qəm bürümüşdü Rəhiməli ağanı, çəkilib öz içinə susurdu Rəhiməli ağa. Birdən o, yurda yaxınlaşan addım səsləri, çutqabağının qızıl cingiltisi, tanış paltar xışiltısı eşitdi. Kimsə bayır tərəfdən yurdun qapısına salınmış pərdəni kəskin hərəkətlə qaldırdı və kandarda sinəsi sazlı bir qız peyda oldu, qız nə qız – ayqabaqlı, şeytangözlü, qaşı kaman... Qaşların yayından bilinirdi ki, elə özü də yay kimi möhkəm iradəli qızıdır, zalımın qızı, elə bil, qüdrətdən qələmlə çəkilmişdi. Boy nə boy-buxun, yemə-icmə, tamaşa elə xətti-xalına, gül camalına. O, ağsaqqallardan icazə istəyərək, baş əyib öz rəfiqələri və bir neçə igidlə kandarda durmuşdu. Ancaq heç kimə ağır açmağa macal verməyib simləri səsləndirərək Rəhiməli ağaya etirafı başladı: "Vahəyə can atan bir sarban kimi salama gəlmişəm, Rəhiməli ağa! Lütf et, məzurlaş, günahımızı – məclisdə səhv olar, qəbahət olar. Üzümə üz tutub gəlmişəm bu gün, nəgmə gətirmişəm hüzuruna mən, qorxumu-ürkümü boğub içimdə, sənə öz eşqimi yetirmişəm mən – dolu

273

tüfəng kimi atəşə hazıram, Rəhimalı ağa! Bal yığan arıtek bütün ömrümü görüşə gəlməyə güc toplamışam, qönçə idim, səbir edib gözləmişəm ki, açılmış gül kimi yanına gəlim, rəhminə möhtacam, Rəhimalı ağa!..”

“Allahın eşqinə, bir kərəm eylə, pərilər pərisi, de görüm, kimsən?” – Rəhimalı ağa soruşmaq istədi, ancaq qızın sözünü kəsməyə qıymayıb özünü boğdu. Ancaq fərəh və təəccübü intəhasızdı, qınayan olmasaydı, qanad açıb uçardı ona tərəf, ruhu sarsılıb, qaynar qanı ürəyinə od vurmuşdu və əgər ətrafdakıların xüsusi görmə qabiliyyəti olsaydı, onda görərdilər ki, Rəhimalı ağa necə dirçəldi, qalxmaq istəyən qartal kimi necə qanad gərdi. Gözləri cana gəlib şövqləndi. Çoxdan bəri həsrətində olduğu göylərdən gələn qıy səsi kimi eşitmiş kimi təpərləndi və unudub yaşını Rəhimalı ağa dikəlti başını...

Qız isə davam edirdi:

“Hali ol dərdimdən, ey ulu aşiq, indi ki, düşmüşəm payinə bu gün, hələ gənc yaşıdan sevirəm səni, ey Tanrı elçisi, Haqq aşiqi! Gəzmişəm dalınca qarabaqara, səsin gələn yerə daxil düşmüşəm. Arzum o idi ki, sənə bənzəyim – sazımla, sözümlə oxşayım sənə, ay akınlar akını Rəhimalı ağa! Ardınca kölgətek gəzmişəm müdam – nəğməni, sözünü yığmışam bir-bir, qarətek oxuyub təkrar etmişəm – sən deyən sözləri dua bilmişəm. Allaha yalvarıb təmənnə etdim – bir füzun aşiqlik bəxş etsin mənə, bir zaman yetirəm salamımı mən, göstərim sevgimi, məhəbbətimi, söz deyim, saz çalım hüsurunda mən, yenilsəm də olmaz peşmanlığı – yenilib ram olsam nə eybi var ki – Rəhimalı ağaya ram olursan mən! Cavanlar toy günü arzulayantək, mən də o günün arzusundayam, eşit sən, bil bunu, Rəhimalı ağa! Mən çox kiçik idim, sənə böyükdün – xalqın sevimlisi, böyük sənət – kar, bu qədər toyda, bu qədər büsatda, bu çalhaçalda hardan görəcəkdin qız uşağını – sənə eşq bəsləyən od-ocağını – həyadan istərdim yanıb kül olum, fəqət nəğmələrin hifz etdi məni – ərsəyə çatdırıb böyütdü məni, cəsarət doldurdu qəlbimə mənim, gəlmişəm hüsuruna, Rəhimalı ağa! Özün bir hökm ver, özün bir çarə qıl. Vüsala yetməyə tələsirdi can, zamansa tələsmir, hey uzanırdı... Nəhayət, bu bahar vaxtı oldu tamam – axır ki çatdım mən on doqquzuma, sənə bakirə qəlbimin dərinliyində əvvəlki kimisən, Rəhimalı ağa.

Saçlara dən düşüb azacıq, əfsus... Amma çox qaratellidən əfzəlsən, hənüz sevib-sevilməkçün yaradın məxsus. Onu da bil ki, sən möhtərəm aşiq, qız kimi, bəlkə də, rədd etdin məni, ixtiyar sənindir, Rəhimalı ağa, amma haqqın yoxdur rədd eyləyəsen bir müğənnitək məni – gəlmişəm bura saz çalıb, söz deyək – yarışaq sənə... Mən sözümü dedim, meydan sənindir. Buyur, çıx irəli, Rəhimalı ağa!”

– Sən kimsən? Haradansan? – Rəhimalı ağa yerindən dik qalxdı. – Adın nədir?

– Adım Bəyimaydı.

– Bəyimay? Bəs indiye kimi haradaydın? Bəs haradan nazil oldun, Bəyimay? – bu sözlər Rəhimalı ağanın ağzından qeyri-iradi çıxdı, əhvalı pozulmuş halda baş aydı.

– Axı mən dedim, Rəhimalı ağa, dedim ki, körpəydim, böyüyürdüm.

– Hər şeyi başa düşürəm, – deyərək o, qıza cavab verdi, – bircə şeyi başa düşə bilmirəm ki, öz bəxtimi, taleyimi anlaya bilmirəm! Axı ömrümün qısa əylən qürub çağında səni belə gözəl xəlf eləməkdə qəsdin nədir? Nə istəyir? Mənə onu dedizdirmək istəyir ki, əvvəlləri nə olubsa, heç bir şey imiş, ömrümü bihudə keçirmişəm, bilməmişəm ki, göylər mənə səni eşitmək və görmək kimi əzablı bir şirinlik göndərəcək? Axı, görəsən, taleyim niyə belə zülm eləyir?

– Nahaq yerə taleyinə acıyırsan, Rəhimalı ağa, – deyərək Bəyimay cavab verdi. – Əgər taleyin mənimlə bağlıdırsa, məndən nigaran qalma, Rəhimalı ağa. Bilsəydim ki, öz bakirəliyimlə, mehribanlığım, məhəbbətimlə səni sevindirə biləcəm, yer üzünün ən xoşbəxti olardım, mənə özgə heç nə lazım deyil. Mən sarıdan heç bir şübhənin olmasın, Rəhimalı ağa. Əgər sən öz şübhələrinə güc gələ bilməsən, məhəbbət qapılarını mənim üzümə bağlamış olsan belə, yenə də səni sonsuz bir məhəbbətlə sevərək özüm üçün xüsusi bir şərəf bilərdim ki, mənimlə sənət aləmində yarışaydın, mən bütün sınaqlara hazıram.

– Sən nə danışırısan! Söz sınağı nədir, Bəyimay! Deyişmə sınağının dəyəri nə olan şeydir axı, daha dəhşətli sınaq – məhəbbətin sınağıdır, o məhəbbət ki bizim adətlərlə, qanun-qaydalarla düz gəlmir. Yox, Bəyimay, mən sənə söz səltənətində yarışmağa vəd verə bilmərəm. Ona görə

yox ki, daha deməyə sözü yoxdur, ona görə yox ki, daha səsim gərləşib, ya gücdən düşmüşəm. Yox, yox, mən sənə ancaq heyran ola bilərəm, Bəyimay. Mən səni ancaq bələli bir məhəbbətlə sevə bilərəm, sənənlə təkcə məhəbbət meydanında yarışa bilərəm, Bəyimay.

Rəhimali ağa bu sözlərlə də domburu götürüb yeni bir hava üstündə köklədi və keçmiş günlərdə olduğu kimi təzə bir mahnı oxudu – o gah otları titrədən səhər mehini andırır, gah da göylərdə çaxan ildırım gurultusunu xatırladırdı. O vaxtdan bu yana da səsi-sorağı yer üzündən çəkilmir “Bəyimay” mahnısının:

“...Uzaq eldən gəlib bulaq başına, yanğını söndürmək istəsən əgər, qarşına meh kimi əsib gələm, səriləm payınə, gözəl Bəyimay. Əcəl çatsa, öl desələr, ölmərəm, gör-səm səni bircə kərə Bəyimay, – gözüm görsə dirilərəm, duraram, sənsiz qalsam, gözlərimdən olaram, hifz eləsin xuda səni, Bəyimay...”

Bəli, o, “Bəyimay” mahnısını belə oxudu. Həmin o gün adamların xatirindən uzun müddət çıxmıdı. O əhvalatdan sonra Rəhimali ağa və Bəyimay barədə çox söz-söhbət oldu. Elə ki bayram libası geymiş atlıların müşayiətilə gəlini bəy evinə aparmaq vaxtı çatdı, bayramsayağı bəzədilmiş ağ yurdların arasından keçib-gedəndə, bayram libası geyinmiş izdihamın önündə at oynadan, bəylə gəlinin şərəfinə mahnılar oxuya-oxuya dəstəni aparən Rəhimali ağayla, Bəyimay idi. Böyür-böyürə, üzəngi-üzəngiyə gedən də onlardı, bir-birinə yaraşıq verən də onlardılar, gah domburda, gah da tütəkdə çalan da onlardılar, Allaha, peyğəmbərə, bütün xeyirxah qüvvələrə üz tutub bəylə gəlinə xoşluq arzulayan nəğmələr oxuyan da onlardılar – Rəhimali ağa susmamış, Bəyimay başlayırdı... Gah biri, gah da o biri...

Hamını məftun etmişdi bu mahnılar – otlar, çəmənlər də onların üzünə gülürdü ətrafda, tüstünü payəndəz edib səriridi ocaqlar ətrafda, quşlar qanad çalırdı ətrafda, ürgələri yallayıb cıdırı çıxırdı uşaqlar ətrafda...

Tanımaq olmurdu qoca Rəhimali ağanı. Səsi yenə də cingildəyirdi cavan kimi, yenə yaydan gərgin, qırğıdan qıvrıqdı cavan kimi, yaşıl çəməndə qurulmuş ağ yurd lampaları kimi yanırdı gözləri. Hətta atı Saralı, gərdən çəkib tovuqlanırdı.

Di gəl ki, buna pis baxanlar da vardı. Camaatın içində olanlardan bəzisi Rəhimali ağaya baxıb tüpürürdü.

Bu adamlar onun öz qohum-qəbiləsiydi – onlara Bərekbəylər nəslə deyirdilər. Toy məclisində olan Bərekbəylər bərk hirsələnmişdilər. Heç belə də iş olar – Rəhimali ağanın qoca vaxtında ağı çasıb. Qardaşı Əbdülxana giley-güzar elədilər. Bu qoca köpək Rəhimali bizi belə rüsvay eləyəndən sonra nə üzle səni mahal qazısı seçə bilərik, seçki vaxtı bizə gülüb, ələ salmazlarmı? Bir gör nə oxuyur, lap xam daylaq kimi kişnəyir! Hələ sən o şortunun verdiyi cavablara bax! Biabırçılıqdır! Camaatın qabağında gic eləyib başdan çıxardır! Yox, bunun axırı pis olacaq. Axı bu ləçərlə onun nə alveri? Onun ipini yığmaq lazımdır ki, el-oba içində dilə-dişə düşməyək...

Əbdülxan bu ipə-sapa yatmayan, eyş-işrətdə saçını ağartmış qardaşının əlindən çoxdan yığımışdı. Belə güman eləyirdi ki, daha qocalıb, həddinə düşər, amma gör nə oyun çıxartdı... Bütün Bərekbəy nəslinin papağını yerə soxdu.

İş bu yerə gələndə Əbdülxan atını qamçılıyıb camaatı yara-yara qardaşına yaxınlaşdı, onu qamçıyla hədələdi: “Bəsdir, özündə-sözündə ol! Evə qayıt!” Ancaq öz ürək mahnılarını oxuyan böyük qardaş onu nə gördü, nə də sözlərini eşitdi. Onları istəyənlər – oxuyanları üzük qaşı kimi ortaya alan atlılar, onların hər kəlməsini göydə ovlayanlar – Əbdülxanı bircə göz qırpımında sıxışdırıb çıxartdılar, hələ, üstəlik, qamçılədilər da. Bu vurhavadır nə biləsən ki, kim qamçıladi. Vəziyyəti belə görən Əbdülxan atını məhmizləyib aradan çıxdı...

Mahnılarsa oxunmağındaydı, həmin dəqiqədə ağızlar da yeni söz, yeni mahnı yarandı.

“Eşq oduna yanan maral səhər-səhər mələyəndə, qayalara dəyib-düşər sədası” – deyər Rəhimali ağa oxuyurdu. “Sona sonasından iraq olanda gözündə qaralan qızıl günəş də,” – deyər Bəyimay ona cavab verirdi.

Beləliklə də, söz birinin ağızından düşməmiş o biri oxuyur – gah biri, gah da o biri təzə bəylə gəlinin şəninə təriflər deyirdi...

Rəhimali ağa öz işindəydi, xəbəri yoxdu ki, qardaşı Əbdülxan nə kinlə, nə qəzəblə çapıb getdi. Qohum-qəbiləsi necə inciklik, nə hayif hissiylə atları onun dalınca saldılar –

Bərəkbəylərin hamısı. Xəbəri yoxdu ki, birləşib ona nə tənbeh hazırlayıblar...

Mahnıların oxunmağındaydı – gah o, gah da o biri, gah o, gah da o biri...

Əbdülxan atın yalına yatıb qara yel kimi əsirdi. Evə, bir-baş aıla! Canavar sürüsü kimi onun sağ-solunda çapan qohum-əqrəbası Əbdülxanı qızısdırırdılar:

– Qardaşının ağı çasıb! Dəli olub, müsibətdir! Gərək, tez müalicə olunsun!

Mahnıların oxunmağındaydı – gah o, gah da o biri, gah o, gah da o biri...

Beləliklə, onlar ürəkdən gələn mahnılarla toy qafiləsini bəy evinə tərəf çəkib aparırdılar. Son məkanda vida əlaməti kimi yenə də xoş arzulu mahnılar oxudular. Rəhimalı ağa camaata üz tutub bildirdi ki, o, bu xoş günü gördüyü üçün xoşbəxtdir, taleyi özünə bərabər akını, cavan müğənni Bəyimayı ona hədiyyə göndərmişdir. Dedi ki, ancaq çaxmaqdaşı çaxmaqdaşıyla toqquşub qığılcım verdiyi kimi, sənət dünyasında akınlar ancaq yarışlarda öz sənətlərinin sirlərinə vəqif ola bilirlər. Ancaq hər şeydən artıq həyatda ağıla gələ bilən ən ülvəi səadət, elə bir səadət ki, ömrünün bu qürub çağında yaranışından bəri güc toplayan günəşin qürub vaxtı fəxr etdiyi şəfəq kimi insan ruhunun ən ali təzahürü olan məhəbbətin mənasını anladı.

– Rəhimalı ağa! Mən də öz arzu-kamıma çatdım. Mən həmişə sənətin iznə gedəcəm. Hara desən, nə cür desən, əlüstü domburla gələcəm. Qoy mahnı mahnıya qovuşsun, məhəbbət məhəbbətə... Mən tərəddüd etmədən həyatımı taleyə tapşırıram!..

Mahnılar belə oxunurdu.

Elə buradaca bu köçəri camaatın yanında məsləhət-ləşib razılığa gəldilər ki, birisi gün böyük həftə bazarında görüşsünlər, elə orada hər tərəfdən axışib gələn adamlar üçün mahnılar oxusunlar.

Həmin gün toydan qayıdanlar bütün mahala car çəkildilər ki, Rəhimalı ağayla Bəyimay həftə bazarına gəlib oxuyacaqlar. Xəbər ayaq tutub yeri yirdi:

– Həftə bazarına!

– Atları yəhərləyin, həftə bazarına!

– Həftə bazarına gəlin, akınların oxumağına qulaq açın!

Bu xəbər camaatın dilində əks-səda tapdı:

– Böyük şənlik olacaq!

– Kef olacaq!

– Nə gözəl!

– Sən bir biabırçılığa bax!

– Varam, varam buna!

– Sən bir həyasızlığa bax!

Rəhimalı ağayla Bəyimay yolun yanında ayrıldılar:

– Həftə bazarında görüşənə kimi, gözümün işığı, Bəyimay!

– Həftə bazarında görüşənə kimi, Rəhimalı ağa!

Ayrılandan sonra da hələ xeyli uzaqdan səsləri eşidilirdi:

– Həftə bazarında görüşənə qədər, hey!

– Həftə bazarında görüşənə qədər, Rəhimalı ağa, hey!..

Artıq gün batmaqda idi. Ücsuz-bucaqsız düzlərin üzərinə yay toranlığı çökməkdə idi. Dağlara yağan yağışdan sonra havada saf bir sərinlik vardı, çalağanlar qürub qabağı qanadlarını sərərək tənbel-tənbel aşağılarda süzür, quş-cuğazlar bu sakit axşamın şərəfinə mahnılar oxuyurdular...

– Necə sakitlikdir, nə xoş havadır! – deyər Rəhimalı ağa atının yalını oxşaya-oxşaya dinləndi. – Eh Saralı, ah mənim qoca dostum, yəni dünya, doğrudanmı, bu qədər gözəlmiş, yəni ömrün son amanında sevmək olarmış?

Saralı isə cığırla iti yerləşə gedir, finxırır, evə tələsirdi ki, bir az ayaqlarına dinclik versin, bütün günü yəhər altında yortub-yorğalamışdı. İstəyirdi, çay suyuyla ürəyinin yanğını söndürsün, sonra da çöldə Ay işığına otlamağa çıxsın.

Aha, bax, bu da aul, bu çayın dirsəyi, bu da ki, yurdlar, ocaqlardan baş alıb gedən tüstülər.

Rəhimalı ağa atdan düşdü. Atın təri soyusun deyər, dirəyə bağladı. İçəri keçməzdən çöldəki ocağın yanında oturdu ki, bir az dincini alsın. Kim isə yaxınlaşdı. Qonşu uşağı idi.

– Rəhimalı ağa, sizi içəri çağırırlar.

– Kimlərdir məni çağıran?

– Hamısı özümüzünkülərdir, Bərəkbəylər.

Rəhimalı ağa içəri girən kimi nəsilələrinin ağsaqqallarını gördü. Onlar yarımdayrə şəklində oturmuşdular, bir az kənarda da qardaşı Əbdülxan əyləşmişdi. Çox qasqabaqlı idi. Başını qaldırmırdı.

– Salam əleyküm! – Rəhimalı ağa qohumları salamladı.
– Xeyir ola?

– Səni gözləyirik, – deyə ən hörmətli ağsaqqal dilləndi.
– Məni gözləyirsənsə, hüsurunuzdayam, – deyə Rəhimalı ağa cavab verdi, – cərgənzadə oturmaq üçün özümə münasib yer axtarıram.

Kim isə amiranəliklə dedi:

– Dayan! Qapının ağzında dur! Özün də diz çök!
– Bu, nə deməkdir, hələlik bu yurdu sahibli mənəm.
– Yox, sahibi sən deyilsən! Aqlını itirmiş qocadan yurd sahibi olmaz.

– Nə demək istəyirsiniz?

– Onu demək istəyirik ki, sən and içməlisən ki, bir də heç vaxt, heç yerdə oxumayacaqsan, məclislərdə sülənməyəcəksən, çal saqqalını unudub, bizi də, özünü də rüsvay eləyib, qoşulub biabırçı mahnılar oxuduğun o şortunu birdəfəlik yaddan çıxardacaqsan. And iç! Bir də onun həndəvərində dolanmayacaqsan!

– Havayı danışırsız. Birisi gün onunla həftə bazarında camaatın qabağında oxuyacağam.

Ağsaqqallar qəzəblə bağırıldılar:

– O, bizi rüsvay eləyəcək!

– Hələ ki gec deyil, tök daşı ətəyindən!

– Bu ki lap sarsaqlayır!

– Vallah, başı lap xarab olub!

– Bir sakit olun görüm! Susun! – Baş hakim qayda yaratdı. – Deməli, Rəhimalı, bu, sənin axır sözündür?

– Hə, mən sözümü dedim.

– Eşitdinizmi, Bərkəbəyli nəslinin törəmələri, bizim qan qohumumuz, bu arsız-abırsız Rəhimalı nə dedi?

– Yaxşı eşitdik.

– Onda eşidin, görün mən nə deyirəm. Əvvəl sözüm sənədir, ay bədbəxt Rəhimalı. Sən ömrün boyu kasıb dolanmısan, bir atın olub, bir özün, gün-güzəranını da toylarda, məclislərdə dombur dinqıldadıb, təlxəklik-oyunbazlıq etməklə keçirmisən. Başqalarını əyləndirmək üçün ömrünü bada verdin. Nə qədər ki cavandın, avaragor keçirdiyin günləri sənə bağışlayırdıq. İndi qocalmısan, gülünc görünürsən. Biz sənə nifrət eləyirik. Axirətini fikirləş, dinclik tap. Amma sən bunların qeydinə qalmaqdansa, yad aulda

axmaq dəmdəməki kimi kefə qurşanmısan, qanunlarımızı, adətlərimizi tapdayıb, ilişmisən o şortuya. İndi ki, bizim məsləhətlərə qulaq asmaq istəmirsən, qoy Allah sənə öz bəlanı versin, daha öz bəxtdən küs. İndi, ikinci sözümə qulaq as. Ayağa dur, Əbdülxan, sən onun doğma qardaşın, bir atanın belindən gəlib, bir anadan olmusuz, sən arxamız, dayağımızsan. Arzumuz budur ki, səni bütün Bərkəbəylər nəslindən qazı görəydik. Amma sənin qardaşın aqlını itirib, bu da o işdə sənə əngəl törədə bilər. Buna görə də aqlını itirmiş qardaşınla nə cür rəftar eləməyi, gərək, özün deyəsən, belə ki, bu ipləmə bizi el içində biabır eləyə bilməsin, belə ki, heç kim bizim gözümlüğün içində güldən ağır söz deməyə cəsarət eləməsin, belə ki, Bərkəbəylər nəslə bədnam olub gülünc vəziyyətdə qalmasın!

– Heç kim mənə peyğəmbərlik, hakimlik eləyə bilməz, – deyə Rəhimalı ağa Əbdülxanı qabaqladı. – Mənim sizə yazığım gəlir, burada olanlara da, olmayanlara da, siz cəhəllət içindəsiniz, siz elə bir şeydən danışırsız ki, onu ümumi yığıncaqla həll eləmək olmaz. Siz bu dünyada haqq-ədalətin, xoşbəxtliyin nə olduğunu bilə bilməzsiz. Ürək oxuyanda oxumaq ayıb olan işdirmi, göylərdən insana Allah vergisi kimi göndərilən məhəbbət günah sayıla bilərmi? Axı yer üzündə ən böyük sevinc – sevənlərin sevməyinə sevinməkdir. İndi ki, siz mahnı oxuduğum üçün, gecikmiş məhəbbətdən üz döndərməyib onu sevincə qəbul etdiyim üçün məni ağıldankəm hesab eləyirsiniz, onda mən sizdən ayrılıb gedərəm. Dünyada yer qəhət deyil. Bu saat Saralını minib gedərəm onun yanına, lap baş alıb üz tutarıq başqa vilayətlərə ki, bir də sizi nə mahnılarımızla, nə də əməllərimizlə narahat eləməyək.

– Yox, heç yana gedə bilməyəcəksən! – deyə bayaqdan susub dayanan Əbdülxan xırlıtlı, vahiməli bir səslə partladı. – Buradan o yana addım da atmıyacaqsan. Bazar-mazara getdi yoxdur! Aqlın başına gələne kimi səni müalicə eləyəcəyik.

Elə bu sözlərlə də qardaşı akının əlindən domburu qapdı.

– Bax, belə! – O, kövrək çalğı alətini yerə çırpıb, dəli buğa naxırçısını tapdayan kimi tapdaladı. – Bu gündən səsin boğazında qalacaq! Ay uşaq, o yabını, Saralını bura çəkin! – deyə işarə verdi.

Həyatdə əmrə müntəzir duranlar əlüstü atı dirəkdən açıb gətirdilər.

– Açın yəhərin! Tullayın bura!

Əbdülxan yəhəri baltalayıb doğram-doğram elədi.

– Bildin! Heç yana getməyəcəksən! Bazar-zad yoxdur!

– deyə qeyzlə doğradyğı yəhərin tapqır-qayışını, üzəngi bağlarını, cilov-yüyənini doğrayıb tökdü, üzəngilərin də hərəsini bir kola tolazladı.

Qorxudan ürkmüş Saralı da həsləyib xırıldayır, qantar-ğasını gəmirirdi, elə bil, ürəyinə dammışdı ki, onu da yəhərinin taleyi gözləyir.

– Deməli, həftəbazarına hazırlşırsan? Saralını minib gedəcəksən? Onda bax! – Əbdülxanın gözləri qan çanağına dönmüşdü.

Əbdülxan bu sözləri deyən kimi qohumları bir göz qırpımında Saralını yıxdılar, elə o dəqiqə də örkənlə çəkib ələyağını bağladılar. Əbdülxan da güclü pəncəsiylə atı burunlayıb başını qanırdı və bıçağı fağır heyvanın boğazına dirədi.

Rəhiməla ağa var gücüyə onu tutub saxlayanların əlindən partlayıb çıxdı. “Əl saxla! Öldürmə heyvanı!” – demək istədi.

Macal tapmadı, bıçağın altında fişqıran qan gün işığına da zülmət kimi gözlərə doldu və Saralının buğlanan qanına qəltan olmuş Rəhiməla ağa büdrəyərək yerdən qalxdı.

– Nahaq iş gördün. Axı mən piyada da gedərəm. Mən dizin-dizin sürünərəm! – deyə ətəyi ilə üz-gözünü silərək alçaldılmış aşiq özünün son sözünü bildirdi.

– Yox, sən heç piyada da gedə bilməyəcəksən! – deyə Saralının qanı axan başı üstündə çömbəlmiş Əbdülxan hikkəylə dişlərini ağartdı. – Bir addım da atmayacaqsan! – Bu sözlərlə alçaqdan deyib birdən qışqırdı: – Tutun onu! Görürsüz ki, dəlidir! Bağlayın, öldürə bilər!

Səs-küy qopdu, aləm bir-birinə dəydi:

– Kəndiri bura ver!

– Qollarını qanırın!

– Bərk burun!

– Ağı yerindən oynayıb! Allah haqqı!

– Bir gözlərinə baxın!

– Dəli olub, vallah!

– Çəkin ağacın dibinə!

– Yapışın, çəkdik!

– Əlli olun!

Artıq ay qəlbilənib qalxmışdı. Göylər də, yerlər də sakitlik içindəydi. Haradansa şamanlar gəldi, tonqal çatdılar, böyük akının aqlını pozmuş cinləri qovmaq üçün əcaib oyunlar çıxarıb rəqs etdilər.

Sonra da molla gəldi. O da “Quran”dan ayələr oxudu. Və onu Allahın doğru yoluna dəvət etdi.

Rəhiməla ağa isə qolları arxadan çatılmış halda, ağaca bağlı durmuşdu.

Və o, qardaşı Əbdülxana üz tutub görək nə dedi:

“Zülmət gecə əriyəndə toranı da çəkib gedər özüyə, gündüz olar, günəş çıxar təzədən. Amma mənə işıq yoxdur bir daha, sən söndürdün işığı, Əbdülxan! Allahın verdiyi o xoş nemətdən – göydən yetirdiyi o məhəbbətdən məhrum etdiyindən çox da öyünmə. Nə qədər ki cida deyil, nəfəsim, nə qədər ki sinəmdə ürək var, bu sevinci yaşadacam özümdə... Bədbəxt qardaş, qollarımı qanırın bağlasan da ağaca, bil ki, yoxam burada daha, Əbdülxan. Qalan ancaq boş cəsəddir, ay yazıq, ruhum uçub onunladır, Əbdülxan. Ruzigartək qanadlanıb uçur ki, yağış olub yerlə qovuşsun yenə, yarı öz nəfəsi, öz zülfü kimi. Sübh çağında o, yuxudan duranda, dağ kəlitək gələrəm pişvazına, sıldırımında qərar tutub gözləmə – yurddan çıxan yarı salamlamaqçün. O atlanıb çaydan çapıb keçəndə, at nalından qopan zərrelər olub, gül üzünə, əllərinə qonacam. Oxumağa başlayanda sevgilim, nəgmə olub ləblərinə qonacam...”

Onun başı üstündəki budaqdan səhər mehinin xəlif xışltısı gəldi. Səhər açılırdı. Rəhiməla ağanın dəli olmaq xəbərini eşidən qohum-qonşu maraqla göstərib gəldilər. Atların dan düşməyib bir yerə komlaşıraqla uzaqda dayandılar.

O isə cırıq paltarda, qolları arxadan çatılıb ağaca sarınmış halda durmuşdu.

Sonralar dildən-dilə düşən məşhur mahnısını böyük həvəs və şövlə oxudu:

Qara dağdan köç qayıdanda¹

Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan,

Ala dağdan köç qayıdanda

Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan,

¹ Sətri tərcümədir.

Yatanda yuxuma girməzdı mənim
Qardaşım salarmış mənı kəməndə.
Qara dağdan köç qayıdanda,
Ala dağdan köç qayıdanda,
Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan,
Mən öz xoşumla uçaram göylərə...
Qara dağdan köç qayıdanda,
Həftə bazarına gələ bilmədim, Bəyimay,
Ala dağdan köç qayıdanda,
Biz həftə bazarında oxuya bilmədik, Bəyimay.
Məni atım çatdırı bilməz daha,
 özüm də çata bilmərəm.
Qara dağdan köç qayıdanda
Məni həftə bazarında gözləmə, Bəyimay,
Mən öz xosumla göylərə uçuram...

Bəli, Rəhiməli ağa haqqındakı rəvayət belə rəvayətdir...
İndi Ana-Beyit yolunda Qazanqapı son mənzilinə yola
salanda Yediqey elə hey bunları fikirləşirdi.

XI

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə qedir...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb qedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianı ilə ölçüldüyü kimi bu yerlərdə bütün məsafələr dəmiryolu ilə müəyyən edilirdi.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Deyilənlərə görə, nə vaxtlarsa Nayman-Ananın öz manqurt oğlunu axtardığı bu yerlərdə – qızılgumlu Malakumdiçap yarğanının boyunca çox uzun bir yol keçəndən sonra daha Ana-Beytə bir şey qalmamışdı. Boranlı Yedigey gah saatına, gah da Sarı-Özək üzərindəki günəşə baxıb fikirləşirdi ki, hələlik işləri öz qaydasınca gedir. Dəfndən sonra onlar vaxtında evə qayıdıb, hamıyla birlikdə ehsanda iştirak edəcək və Qazanqapı yad eləyə biləcəkdilər. Neyləmək,

üzü axşama olacaq, təki ehsan sabaha qalmasın. Ey gidi dünya! İşə bax ey, Qazanqap Ana-Beytdə yatacaq, onlar isə qayıdıb, ehsanını yeyib rəhmət oxuyacaqlar...

Yenə də həmin qaydada – qabaqda Yedigey qotazlı tərliklə bəzədilmiş Qaranərin üstündə, ondan sonra yedəklı traktor, lap axırda “Belarus” ekskavatoru – Malakumdıçapdan keçib, dilini sallayıb ləhləyə-ləhləyə qafılənin böyrü ilə özbaşına qaçan kürən itin müşayiəti ilə Ana-Beyit düzünə çıxdılar. Elə burada da, Malakumdıçapdan çıxanda gözələmədikləri maneəyə rast gəldilər – tikanlı məftildən çəkilmis çəpərlə rastlaşdılar.

Birinci dayanan Yedigey oldu – bu, nə olan şeydi! O hətta üzəngidə dikəlib Qaranərin üstündən sağa-sola boylandı – göz işlədikcə düzənlik boyu aşağı-yuxarı ilən kimi qvrılan keçilməz tikanlı mətil çəpəri uzanıb gedirdi. Bir neçə cərgə olan mətil hər beş metrədən bir yerə basdırılmış dəmir-beton dirəklərə bağlanmışdı. Özü də çox möhkəm, əsaslı düzəldilmişdi. Onun nə əvvəli görünürdü, nə də axırı. Bəlkə də, heç qurtaracağı yox idi. Qarəz ki, qabağa yol bağlı idi. İndi bəs neyləsinlər, haradan yol tapsınlar?

Traktorlar da çatıb dayandılar. Kabinədən birinci Sabitcan düşdü, onun ardınca da Caydaq Ədilbəy.

– Bu, nə deməkdir? – Sabitcan əliylə tikanlı məftilləri göstərdi. – Yoxsa, yolu düz gəlməmişik?

– Niyə düz gəlmirik? Düz gəlməyinə düz gəlmişik, amma bilmirəm, bu məftil haradan çıxdı. Lənət şeytana!

– Bəyəm, əvvəllər yox idi?

– Yox, məftil nə gəzirdi!..

– Bəs indi nə təhər olsun? Buradan necə keçəcəyik?

Yedigey dinmədi. Çünki nə cavab verəcəyini özü də bilmirdi.

– Ey sən də, bu zəhrimarin səsinə kəs! Tınlıtsı lap zəhləmizi tökdü, – deyə Sabitcan traktorun kabinəsindən boyulanıb baxan Qalibəyə tərəf əsəbiliklə donquldandı.

O, motoru söndürdü. Traktordan sonra da ekskvator
susdu. Sakitlik çökdü. Qu desəyidin, qulaq batardı. Boranlı
Yedigey qasqabağını töküb dəvənin üstündə oturmuşdu,
Sabitcan, Caydaq Ədilbəy də onun yanında durmuşdular,
traktorçular – Qalibəylə Cüməli kabinədən çıxdılar,
ağ keçəylə bürünmüş mərhum Qazanqap da yedəkdə

arxasiüstə uyuyurdu, onun yanında kürekəni, Ayzadənin ayyaş əri oturmuşdu, vəziyyətdən istifadə eləyən it tez özünü traktorun təkərinin dibinə verib dal ayağını qaldırdı.

Göylərin altında yatıb qalmış böyük Sarı-Özək düzlərinin sonu görünməsə də, Ana-Beyit qəbiristanlığına yol yox idi. Hamı bu tikanlı çəpərin qabağında çaşib qalmışdı.

Sükutu birinci Caydaq Ədibbəy pozdu:

– Nə var, Yedigə, məgər bu, əvvəllər burada yox idi?

– Heç izi-tozu yox idi! Birinci dəfədir, görürəm.

– Belə çıxır ki, sahəni xüsusi məqsədlə çəpərə alıblar. Bəlkə, kosmodrom üçündür? – deyə Caydaq Ədibbəy öz gümanını bildirdi.

– Belə görünür. Yoxsa bu qədər havayı zəhmət çək-məzdilər – boş düzəngahda bu boyda həngamə nəyə lazım, deməli, kiminsə ağılı belə kəsib. Kimin ağılına nə gəlir, onu da eləyir, lənət şeytana! – Yedigey deyindi.

– Daha burada deyib-danışmağın mənası yoxdur, yaxşısı budur ki, bu uzunluqda yolu gəlməmişdən hər şey yerli-yataqlı öyrəniləydi, sonra da dəfn eləməyə gələydik, – deyə Sabitcan məzəmmətlə deyindi.

Üzüntülü bir sükut yarandı. Boranlı Yedigey Qaranərin üstündən yanında dayanmış Sabitcana yuxarıdan aşağı kinli bir nəzər saldı.

– Bilirsən nə var, əzizim, bir balaca səbrin olsun, əl-ayağa düşmə, – Yedigey mümkün qədər sakit danışmağa çalışdı. – Əvvəllər burada məftil-zad yox idi, mən ovcumu iyləməmişdim ki?

– Mən də elə bunu deyirəm, – Sabitcan donquldanıb arxasını ona çevirdi.

Yenə də susdular. Caydaq Ədibbəy fikirləşib çıxış yolu axtarırdı.

– Yaxşı, indi nə cür olsun, Yedigey? Məsləhətin nədir? Qəbiristanlığa başqa bir yol-iz yoxdur?

– Olsun gerek. Niyə də olmasın? Buradan sağa, beş kilometrlik də yol var, – Yedigey ətrafına nəzər salaraq cavab verdi. – Gəlin o səmtə gedəyin, ola bilməz ki, bir yolu olmasın, ya gerek girişi olsun, ya da çıxışı.

– Yəni o tərəfdə, doğrudan, yol var? – deyə Sabitcan yekə-yekə soruşdu. – Yoxsa elə çıxmasın ki, kor atı minib köndələn gedək!

– Var, var, – deyə Yedigey təsdiqlədi. – Oturun, gedək. Vaxt itirməyinə dəyməz.

Təzədən düzəldilər yola. Yenə də arxadan traktorların tınlısı eşidildi. Tikanlı məftilin böyrü ilə gedirdilər.

Yedigey çox nigarandı. Gördükləri onu lap çaşdırmışdı. “Belə də iş olar, – ürəyində çox məyus olmuşdu, – hər tərəfi bağlayıblar, amma qəbiristanlığa gedən yol üçün izdən, nişandan bir işarə də qoymayıblar. Sən bir dünyanın əməlinə bax! – Hər necə də olsa, ümidini hələ tamam itirməmişdi, – ola bilməz ki, bu cənub tərəflərdə bir işarəyə-filana rast gəlməsinlər”. Elə belə də oldu. Düz şlaqbaumun üstünə çıxdılar.

Şlaqbauma yaxınlaşanda Yedigey buraxılış məntəqəsinin çox əsaslı, möhkəm tikilisində fikir verdi: kənarlarda monolit dəmir-beton sütunlar qoyulmuşdu, giriş yolunun lap kənarında kərpicdən tikilmiş ev görünürdü, evin müşahidə üçün geniş, sal şüşəli pəncərəsi vardı, yastı damında bir cüt proyektor qoyulmuşdu – görünür, gecələr yolu işıqlandırmaq üçün idi. Şlaqbaumdan o yana asfalt yol gedirdi. Yedigey bu səliqə-sahmanı görəndə çox narahat oldu.

Onların yaxınlaşmasıyla gözətçi postundan cavan, sarışın, biş yeri təzəcə tərlənmiş, çiyindən üzünəşığı avtomat sallanmış bir əsgər çıxdı. Görkəminə rəsmiyyət vermək üçün gələ-gələ köynəyinin qırıqlarını dartışdırır, papağını düzəl-dirdi. O, sərt bir görkəmlə zolaqlı şlaqbaumun tən ortasında dayandı. Amma buna baxmayaraq, Yedigey yolu kəsən şlaqbauma lap yaxın gələndə ona salam verməyi unutmadı.

– Salam, – deyə əlini gicgahına apardı, rəsmi təzim eləyib hələ də uşaqlıq yağan açıq-mavi gözləriylə Yedigeyə baxıb soruşdu:

– Kimsiz? Hara gedirsiniz?

– Biz buralıyıq, əsgər, – deyə Yedigey onun uşaq ciddiyətinə baxıb gülümsündü. – Ölü aparırıq, qocalarımızdan biri rəhmətə gedib, bizim qəbiristanlığımızda basdırmaq istəyirik.

– Buraxılış vərəqəsi yoxdursa, olmaz, – deyə başını bulayıb, kövşək eləyən Qaranərin itidişli ağzından bir az kənara çevrildi. – Bu sahə nəzarət altındadır, – deyə o, məsələnin nə yerdə olduğunu başa saldı.

– Bunu başa düşürəm, axı biz qəbiristanlığa gedirik. Lap yaxındadır. Burada nə var ki? Basdırıb qaydırıq.

– Olmaz! İxtiyarım yoxdur, – deyə gözetçi cavab verdi.
 – Mənə bax, əzizim! – Yedigey alıxdan əyildi ki, sinəsindəki döyüş orden və medalları yaxşı görünsün. – Axı biz yad adam deyilik, biz Boranlı razyezdindənik. Eşitmiş olarsan. Dəfn eləmək lazımdır axı. Biz ancaq qəbiristanlığa gedib qayıdacağıq.

– Başa düşürəm ey, – deyə gözetçi səmimiyyətlə cavab verib çiynini çəkdi. Elə bu vaxt Sabitcan yersiz olaraq, məsul, işgüzar bir görkəmlə irəli soxuldu.

– Nə var, nə olub? Mən Vilayət Həmkarlar Şurasında nam, – deyə özünü nişan verdi. – Niyə durmuşuq?

– Ona görə ki, olmaz.

– Axı ağızımda deyirəm ki, yoldaş gözetçi, Həmkarlar Şurasından gəlmişəm.

– Haradan gəldiyinizin, qətiyyəni, mənə dəxli yoxdur.

– Necə yəni yoxdur? – deyə Sabitcan çaşib qaldı.

– Yoxdur, vəssalam. Bura qorunan sahədir.

– Daha onda baş aparmaq nəyə lazımdır? – deyə heysiyyətinə toxunulmuş Sabitcan donquldandı.

– Baş aparan kimdir? Mən hörmət üçün bu dəvədəki yoldaşı başa salıram, sizlə danışan yoxdur. Ona izah eləyirəm. Əslində, kənar adamlarla danışmağa heç ixtiyarım yoxdur. Mən keşikdəyəm.

– Deməli, qəbiristanlığa yol yoxdur?

– Yox, təkcə qəbiristanlığa yox, buradan o yana heç kim keçə bilməz.

– Daha burada nə söz ola bilər! – Sabitcan əsəbiləşdi.

– Mən elə əvvəldən bilirdim, – deyə Yedigeyə tənə vurdu.

– Bilirdim ki, bu işin axırı puçdur. Xeyr! Nə danışırısan, gərək, Ana-Beyit ola! Ana-Beyit! Bu da sənincün Ana-Beyit! – O, təhqir olunmuş halda hirsle tüpürüb uzaqlaşdı.

Yedigey:

– Bağışla, oğlum, – bir ata kimi ona üz tutdu. – Aydın işdir, sən xidmət başındasan, amma indi bu mərhumu nə cür eləyək? Axı kötük deyil ki, atıb çıxıb gedək.

– Mən başa düşürəm. Mənim əlimdən nə gələr? Mənə nə buyururlar, onu yerinə yetirirəm. Mən ki rəis deyiləm.

– Hə, yamanca işə düşdük, – Yedigey çarəsizliklə səsinə uzatdı. – Bəs sən özün haralardansan?

– Voloqdadanam, əmican, – deyə vəziyyətdən pərt

olmuş gözetçi “o” hərfini uzadaraq uşaqqasına sevindi və gülümsədi.

– Bəs sizin Voloqdada necə, qəbiristanlıqda gözetçi dayanır?

– Nə danışsınız, əmican, gözetçi nədir! Bizlərdə qəbiristanlığa nə vaxt istəsən, haçan istəsən, gələ bilərsən. Məgər iş bundadır? Axı bura qapalı sahədir. Belə görürəm, əmican, sən özün də hərbi xidmətdə olmusan, hətta vuruşmusan da, xidmətin nə olduğunu bilirsen. İstəsəm də, istəməsəm də vəzifəmdir, ayrı çarəm yoxdur.

– Elə olmağına elədir, – deyə Yedigey razılaşıdı, – ancaq bir iş var ki, indi biz mərhumu neyləyək?

Onlar susdular. Əsgər bərk fikrə getdi, sonra sünbül-qaşlı, aydıngözlü başını buladı, təəssüflə dedi:

– Yox, əmican, sizi içəri buraxa bilmərəm! İxtiyarım yoxdur!

– Nə deyim, – Yedigey tamam başını itirmişdi.

O, üzünü yoldaşlarına tərəf çevirə bilmirdi. Çünki Sabitcan getdikcə qızışırdı, axır Caydaq Ədilbəyə yaxınlaşdı.

– Mən axı dedim! Bu boyda yol basmağın mənası yoxdur! Bu, mövhumatdır, gerilikdir! Özünü də, bizi də işə saldı! Ölüni harada quylayırsan, quyla, nə fərqi var! Xeyr, ölsən də, patlasan da, gərək Ana-Beyit ola! Sən də bu yandan ona qoşuldun – çıx get, səniz dəfn eləyərək! Hə, indi elə görüm, necə eləyəcəksən!

Caydaq Ədilbəy cavab verməyib uzaqlaşdı.

– Mənə bax, dostum, – deyə o, şlaqbauma yaxınlaşaraq gözetçiyə müraciət etdi. – Mən də xidmətdə olmuşam, bəzi qanun-qaydalardan mənim də başım çıxır. Burada telefon var?

– Əlbəttə, var.

– Onda sən belə elə – keşik rəisinə zəng vur. Ona xəbər ver ki, yerli camaat gəlib. Ana-Beyit qəbiristanlığına getmək üçün icazə istəyir.

– Nə cür? Nə cür? Ana-Beyit? – deyə gözetçi bir də soruşdu.

– Hə, Ana-Beyit. Bizim qəbiristanlığın adı belədir. Zəng vur, dostum, daha ayrı çarəmiz yoxdur. Qoy o özü şəxsən bizə icazə alsın. Bizi də, əmin ola bilərsən, qəbiristanlıqdan başqa heç nə maraqlandırmır.

Gözetçi ayağının birini boşaldıb o birinin üstündə duraraq alnını qırıqşdırıb fikrə getdi.

– Sən tərəddüd eləmə, – deyə Caydaq Ədilbəyə onu arxayın elədi. – Hər şey nizamnəmə üzrədir. Posta kənar adamlar gəlib. Sən də keşik rəisinə məlumat verirsən. Vəs-salam, qurtardı getdi. Daha bu olmadı ki! Məlumat vermək sənin borcundur.

– Di yaxşı, – gözetçi razılaşdı, – indi zəng vuraram. Bir-cə bu var ki, keşik rəisi bir yerdə durmur, sahədə maşınla postları gəzir. Ərazini də özünü görürsünüz.

– Bəlkə, icazə verəsən, mən də yanında durum? – deyə Caydaq Ədilbəy xahiş elədi. – Bəlkə, bir şey-zad demək lazım oldu.

– Di yaxşı, gəl, – gözetçi razılıq verdi.

Onlar gözetçi binasına girdilər. Qapı açıq olduğu üçün Yedigey hər şeyi eşidirdi. Gözetçi harasa zəng vurur, hey keşik rəisini soruşurdu. Amma tapa bilmirdi.

– Yox, mənə keşik rəisi lazımdır! – deyə o, izahat verirdi. – Şəxsən özü... Burada vacib iş var.

Yedigey əsəbiləşirdi. Axı bu keşik rəisi hara itib-batdı? Eh, adamınkı gətirməyəndə gətirmir!

Axır ki tapıldı.

– Yoldaş leytenant! Yoldaş leytenant! – deyə gözetçi həyəcanlı, zil səslə danışdı.

Nəhayət, məlumat verdi, dedi ki, yerli adamlar gəlib, ölümlərini buradakı qəbiristanlıqda dəfn eləmək istəyirlər. Necə olsun? Yedigey gərildi. Leytenant desə ki, burax, vəs-salam, iş düzələcək! Halal olsun Ədilbəy! Ağılı başında olan oğlandır. Amma, nədənsə, gözetçinin söhbəti uza-nırdı. İndi o təkcə suallara cavab verirdi:

– Hə... Neçə nəfər? Altı adamdır. Mərhumla yeddi. Bir qoca rəhmətə gedib. Onların böyüyü dəvəyə minib. Sonra yedəkli traktor. Traktorun ardınca ekskavator da var, hə... Dediklərindən belə çıxır ki, qəbri qazmaq üçündür... Nə cür? Bəs mən nə deyim? Deməli, olmaz? İcazə yoxdur? Oldu, baş üstə!

Bu yerdə Caydaq Ədilbəyin səsi eşidildi. Görünür, dəstəyi əlinə keçirə bilməmişdi.

– Yoldaş leytenant! Bizim vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz Boranlı razeyzdindən gəlmişik, yoldaş leytenant. Bəs indi

nə cür olsun axı? Vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz yerli adamlar, əlimizdən heç bir pis iş gəlməz. Mərhumu dəfn eləyib, o dəqiqə də geri qayıdırıq... Eh! Nə cür? Axı belə də olmaz! Di yaxşı, gəlin, gəlin özünü görüb inanarsız! Bizim burada bir qoca var, cəbhəçi olub, vuruşub, onu başa salın.

Caydaq Ədilbəy gözetçi otağından qanıqara çıxdı, amma dedi ki, leytenant özü gəlib sözünü elə burada deyəcəkdir. Ədilbəyin ardınca gələn gözetçi də eyni sözləri dedi. Gözetçi indi özündə bir yüngüllük duyurdu, çünki məsələni keşik rəisi özü həll edəcəkdirdi. O arxayınlaşıb zolaqlı şlaqbaumun qabağında var-gəl eləyirdi.

Boranlı Yedigey fikrə getdi. Kim bilirdi ki, iş belə tərs gətirəcək? Leytenantı gözləməkdən başqa ayrı çarə yoxdur. Leytenant gələnə kimi Yedigey düşdü, dəvəni yedəkləyib ekskavatorun yanına çəkdi, ipini çalova bağladı. Sonra şlaqbaumun yanına qayıtdı. Traktorçular – Qalibəylə, Cüməəli öz aralarında söhbət eləyib, siqaret tüstülədirdilər. Sabitcan hamıdan aralı əsəbi halda gəzişirdi. Qazanqapın kürəkəni Ayzadənin əri yenə də yedəkdə mərhumun cənəzəsi yanında oturmuşdu.

– İş nə yerdədir, Yedigə, bizi içəri buraxacaqlar? – deyə o, Yedigeydən soruşdu.

– Gərək ki, buraxsınlar. Bu saat rəis özü, leytenant gəlməlidir. Axı bizi niyə buraxmasınlar? Şpion-zad ha döyü-lük! Sən də o yedəkdən bir aşağı düş, gəzin-elə, bir az ayağının üyüşüyü açılınsın.

Artıq saat üç idi. Yolları çox uzaq olmasa da, hələ ki Ana-Beyitə çatmamışdılar.

Yedigey gözetçinin yanına qayıtdı.

– Oğlum, sən bilən, sizin bu rəisi çoxmu gözləməli olacağıq, – deyə ondan soruşdu.

– Yox, indilərdə gəlib çıxar. Maşını var. Buradan on-on beş dəqiqəlik yoldur.

– Nə deyirəm ki, gözləyəm. Buralar çoxdanmı belə tikanlı çəpərə alınıb?

– Hə, xeyli vaxtdır. Çəpəri biz vurmuşuq. Mən burada bir ildir ki, xidmətdəyəm. Təxminən, yarım il olar çəkilməyi.

– Belə de! Çəpərin çəkilməyindən heç mənim xəbərim olmayıb. Buna görə də işimiz düz gətirmədi. İndi belə çıxır ki, günah məndədir, çünki mərhumun burada dəfn

olunmasını mən demişəm. Burada bizim qədim qəbiristanlığımız var – Ana-Beyit. Rəhmətlik Qazanqapsa çox yaxşı adamdı. Otuz il razyezdə bir yerdə işləmişik. Dedik, hörmətli olsun.

Əsgərdə görünür Boranlı Yedigeyə rəğbət oyanmışdı.

– Mənə bax, əmican, – deyə o, işgüzarlıqla məsləhət verdi. – İndi keşik rəisi leytenant Tansıkbayev gələcək, sən vəziyyəti olduğu kimi ona danış. Bəyəm o, adam deyil? Qoy yuxarıya məlumat versin. Bəlkə də, oradan icazə verdilər.

– Bu məsləhət üçün sağ ol, bala. Başqa cür ola da bilməz! Necə dedin – Tansıkbayev? Leytenantın soyadı Tansıkbayevdir?

– Hə, Tansıkbayevdir. Bura bu yaxınlarda gəlib. Nədir ki? Tanışdır? Sizlərdəndir o. Bəlkə, elə yaxın adamınız çıxdı.

– Yox, canım, nə danışırısan, – deyə Yedigey gülümsündü. – Bizim Tansıkbayevlər də elə sizin elə o İvanovlar kimi nə qədər desən, var. Elə-belə, bu soyaddan olan bir adam yadıma düşdü.

Bu məqamda telefon zəng çaldı, gözetçi ora tələsdi. Yedigey tək qaldı. Tutqun halda ətrafa nəzər salıb başını buladı, diqqət yetirdi ki, görsün, şlaqbaumdan o tərəfdən maşın-zad görünür ki. Birdən bu, o çalağangözün oğlu olar? – deyə fikrindən keçirdi və özü də özünü danladı, – gör bir ağılıma nə gəlir! Lap xərifləmişəm! Bu soyad düzdü-dünyanı götürüb. Yox, ola bilməz, gərək, belə olmasın. Axı sonra Tansıkbayevlə lazımı hesab çəkildi... Necə olmasa, yer üzündə haqq-ədalət var. Var! Lap dünya da dağılsa, haqq-ədalət həmişə olacaq...”

O, kənara çəkildi, dəsmalını çıxarıb səliqə ilə orden və medallarını, zərbəçi döş nişanını sildi, pənildəsin ki, leytenant Tansıkbayevin diqqətini cəlb etsin.

XII

O çalağangöz Tansıkbayevlə məsələ belə olmuşdu.

1956-cı ilin payızının sonunda Kumbel deposunda böyük mitinq çağırılmışdılar, xeyli adam yığılmışdı, bütün stansiyalardan, razyezdlərdən yol işçiləri gəlmişdilər. Yerlərdə təkcə iş başında olanlar qalmışdı. Boranlı Yedigey

ömründə nə qədər iclaslar görmüşdü, amma o mitinqi heç vaxt unuda bilmirdi.

Parovozların təmir sexində yığılmışdılar. İynə atsan, yerə düşməzdi, bəziləri lap yuxarılara, damın altındakı taxça dirəyin üstünə dırmaşmış oturmuşdular. Ən vacibi deyilən sözlər idi – özü də nə cür sözlər! Beriya haqqında nə vardısa, hamısı açılib-töküldü. O cəlladı nifrətlə lənətlədilər, təəssüf-filan olmadı! Lap axşama kimi odlu-odlu danışdılar, deponun işçiləri özləri tribunaya çıxırdılar, bir adam da tərpənmirdi, hamı, elə bil, yerinə mıxlanmışdı. Təkcə həyəcanlı səslər eşidilirdi, binada, elə bil, meşə uğuldayırdı. Yanındakı adamlardan birinin təmiz rus ləhcəsində dedi ki, sözlər yadına düşdü: “Lap, elə bil, fırtınaqabağı dənizdi...” Doğrudan, da, eləydi ki, vardı. Ürəyi elə vururdu ki, elə bil, cəbhədəki kimi bu saat həmləyə keçəcəkdə, susuzluq da bu yandan əldən salmışdı, dil-dodağı qurquru qurumuşdu. Bu boyda adamın içində su tapmaq olar? Su məqamı deyildi, gərək dözəydi. Tənəffüs vaxtı Yedigey özünü birtəhər stansiyanın keçmiş rəisi, hazırda isə partiya təşkilatı katibi olan Çernova yetirdi. O, rəyasət heyətində oturmuşdu.

– Mənə bax, Andrey Petroviç, bəlkə, mən də danışım?

– Həvəsin varsa, buyur...

– Həvəsim var, özü də lap çox. Ancaq əvvəlcə məsləhət eləməliyik. Yadındamı bizim razyezdə Kuttubayov işləyirdi, Abutalıb Kuttubayov. Hələ müfəttiş də ondan yazmışdı ki, guya, Yuqoslaviyadakı xatirələrini yazmaqla məşğuldur. Abutalıb orada partizanlara qoşulub döyüşmüşdü. Həmin müfəttiş hələ bundan başqa da ağzına gələni uydurub yazmışdı. Beriyanın adamları gəlib yazığı apardılar. Dözə bilmədi, heç nədən öldü getdi. Yadına düşdü?

– Hə, yadımdadır, arvadı da ölüm kağızını aparmağa gəlmişdi.

– Hə, hə, özüdür ki, var! Sonra da ailəsi çıxıb getdi. İndi mən söhbətlərə fikir verə-verə fikirləşirdim. Yuqoslaviyayla biz dostuq – aramızda heç bir narazılıq-filan yoxdur. Bəs o günahsız adamlar nəyə görə zülm çəkməlidir? Abutalıbın uşaqları böyüyürlər, bu gün-sabah məktəbə gedəsidirlər. Haqqı nahaqdan ayırmaq lazımdır. Yoxsa yazıqlara göz verib-işq verməyəcəklər. Tifillər onsuz da zülm içindədirlər – atalarını itirdilər.

– Bir səbir elə, Yedigey, deməli, bu barədə danışmaq istəyirsən?

– Hə, bu barədə.

– Bəs o müfəttişin soyadı nədir?

– Bunu bilməyə nə var ki. Düzdür, sonralar onu görməmişəm.

– Bunu kimdən öyrənə bilərsən ki? Bir də əlində sənədin-sübutun varmı ki, doğrudan da, yazan o olub?

– Daha ondan başqa kim olacaqdı?

– Burada faktiki dəlil-sübut lazımdır, əzizim Boranlı. Belə şeylə zarafat olmaz. Bilirsən, nə var, Yedigey, sən mənə bir əməlli qulaq as, gör nə deyirəm. Bütün bu dediklərim haqqında Alma-Ataya məktub yaz. Hər şeyi nə cür var, elə o cür də yaz, respublika partiyasının MK-na göndər. Orada mütləq ayırd edərlər. Partiya belə şeylərlə ciddi məşğul olur. Bunu özün görəcəksən.

Həmin mitinqdə Boranlı Yedigey də hamı ilə bərabər ürəkdən qışqırırdı: "Partiyamıza eşq olsun! Partiyanın xəttini ürəkdən bəyənirik!" Sonra da mitinqin axırında kim isə "İnternasional" oxudu. Onun səsinə bir neçə adam da səs verdi, heç bir dəqiqə də keçmədi ki, izdiham deponun dam-dirəyini titrədən, bütün dövrələrdə zülmə, əsarətə məruz qalmış adamların bu böyük himnini bir nəfər kimi bir ağızdan oxumağa başladı. Yedigey heç vaxt bu boyda izdihamla ağız-ağıza verib oxumamışdı. Dünyanın təri və duzu ilə dolanan adamlara birlik hissindən doğan təntənəli qürur və acı, sanki, onu dalğalar üzərində qaldırıb özü ilə apardı. Kommunistlərin himni getdikcə genişlənir, ucalır, kütlələrin səadət hüququnun təsbit və müdafiəsi üçün ürəklərdə mərdlik və cəsarət hissələrini coşdururdu. Çox vaxt həyəcanlı dəqiqələrində olduğu kimi, bu dəfə də Yedigeyə elə gəlirdi ki, yenə Aral dənizindədir. Onun ruhu azad bir qağayı kimi köpüklənən dalğaların üstündə cövlan edir.

Elə bu cür fərəhli əhval içində də evə qayıtdı. Elə çay içə-içə mitinqdə olanları yerli-yataqlı nə vardisa, hamısını Ükubalaya danışdı. Onu da dedi ki, mitinqdə, az qala, özü də çıxış edəcəkmiş və bununla əlaqədar indiki partkomları Çernov ona nə məsləhət verib. Ükubala ərinə qulaq asasa samovardan onun piyaləsinə dalbadal çay süzür, Yedigey də piyaləni piyaləyə calayıb içməkdən doymurdu.

– Sənə nə olub, bir bax samovarı boşaltdın! – deyər Ükubala gülümsünərək təəccübünü bildirdi.

– Bilirsən, hələ mitinqdə, nədənsə, ciyərim yanırdı. Yamanca həyəcanlanmışdım. Amma adam əlindən tərpənmək olmurdu, su harada idi. Oradan çıxandan sonra yangını söndürmək istəyirdim ki, gördüm biz tərəfə qatar yola düşür. Tez yüyürdüm maşininin yanına. Öz adamımız çıxdı. Tögrək-Tamlı Candost idi. Yolda ondan su alıb içdim. Gördüm, yox, Fatiya tuman olmadı!

– Deyirəm axı, – Ükubala ərinə təzədən çay süzdü. Sonra da əlavə elədi, – bilirsən, nə var, Yedigey, lap yaxşı eləmişən ki, onlar barədə canıyananlıq eləmişən. Abutalıbın uşaqlarını deyirəm. İndi ki vəziyyət belədir, indi ki zəmanə dəyişib, daha tifilləri gözümçixdüyə salmayacaqlar, sən də bir mərdlik elə. Məktub pis fikir deyil, amma o məktub yazılası, göndəriləsi, oxunulması, nə bilim, hələ bu məktubun üstə fikirləşiləsi... Gör nə qədər çəmək, yaxşısı budur, elə özün get Alma-Ataya. Nə olubsa, hamısını özün danış.

– Deməli, deyirsən ki, gedim. Alma-Ataya? Birbaşa böyüklərin yanına?

– Bəs nə, iş üçün gedirsən də? Neçə vaxtdır, dostun Yelizarov çağırır ki, gəl. Hər dəfə də sənin üçün ünvan qoyur. Mən evdən tərpənə bilmərəm, uşaqları neyləyim, kimin yanında qoyum? Amma sən ləngimə. Məzuniyyət götür. Üst-üstə yığsan yüz illik məzuniyyət edər. Heç olmasa, bir dəfə məzuniyyətini götür get ora, hər şeyi böyük adamlara danış.

Yedigey arvadının ağıllı tədbirinə heyrət elədi.

– Hə, arvad, deyərsən, ağıllı söz danışsən. Gəl bir yaxşı fikirləşək.

– Çox fikirləşməyin mənası yoxdur. O məqam deyil. Nə qədər tez eləsən, yaxşıdır. Afanası İvanoviç də sənə kömək eləyər. Axı o hara, kimin yanına getməyi daha yaxşı bilir.

– Bu da düzdür.

– Mən də elə bunu deyirəm. Ləngitməyinə dəyməz. Həm də ev-eşik üçün bir az şey-şüy alarsan. Qızlar da böyüyüblər. Səulə payızda məktəbə gedəcək. İnternata qoyuruq, ya qoymuruq, heç bu barədə fikirləşmişən?

– Bəs necə, əlbəttə, əlbəttə, – qızlarından ilklərinin belə tez böyüdüyünü və artıq məktəbə getməli olduğunu, sanki, indicə anlayan Yedigey heyratını gizlətməyə çalışdı.

– Hə, lap yaxşı, indi ki, fikirləşmişən, – deyər Ükubala davam elədi, – get, o vaxt başımıza gələnləri danış, qoy gör-sünlər, nələr çəkmişik. Qoy, heç olmasa, atalarının təmizə çıxmasında tiffillərə kömək dursunlar. Sonra da vaxtın olsa, dükanları gəzib-dolan, gör qızlara yarıyan nə görürsən, elə mənimçün də bir şey tapsan, pis olmaz. Axı mən də daha təzə gəlin deyiləm, – dedi və astadan köksünü ötürdü.

Yedigey arvadına baxdı. Qəribədir ki, həmişə görüşdü-yün bir adamda əvvəllər görmədiyin bir şeyi sonra birdən görürsən. Əlbəttə, o, təzə gəlin deyildi, amma indidən qoca-lıq haqqında danışmağına da dəyməzdi. Hər halda, onun görkəmində əvvəllər görmədiyi nəsə başqa bir əlamət vardı. Hə, anladı – arvadının baxışlarında müdrik bir sə-rastlıq duyulurdu, bir də ki saçlarında gümüşü tellər əmələ gəlmişdi. Gicgahındakı bu ağ tüklər ya üç olardı, ya da dörd, amma, hər halda, bu, ötən ömür-gündən, bir də görüb-götürdülərindən xəbər verirdi.

Yedigey ertəsi gün Kumbel stansiyasında idi, özü də bu dəfə sərnəşin kimi gəlmişdi. Bəli, Alma-Ata qatarına minmək üçün Boranlıdan geriye qayıtmalı olmuşdu. Yedi-gey buna təəssüf eləməirdi. Fərqi yox idi, onsuz da əvvəlcə öz gəlişi haqqında Yelizarova teleqram vurmalydı. Bunu da stansiyadan başqa heç yerdə eləmək olmazdı.

Sonra da Moskva–Alma-Ata qatarı gəldi. Yedigey doğma razyezdı Boranlıdan ötürək elə bu qatarla da getdi. Onun yeri – kupeli vaqonun yuxarı yatağında idi. Şey-şüyünü yerbəyer eləyib, dəhlizə çıxdı, pəncərə qabağında dayandı ki, öz razyezdını ötürməyib, qatardan sərnəşin kimi ona tamaşa eləsin. Sonra da öz yerinə qalxıb yata bilirdi, şükür ki, qabaqda hələ iki günlük yolu vardı. O, əvvəlcə bu fikirdə olsa da, elə ikinci gün bu məcburi bekarçılıqdan özünə yer tapa bilmirdi. Böyrünü yerdən qaldırmayan, peşələri yeyib-yatmaq olan bur adamlarına təəccüblə baxırdı.

Amma ev-eşiyindən uzun müddətə ayrılmağa adət etmədiyi üçün həyəcan keçirsə də, birinci gün, xüsusən, ilk saatları nəsə bir sevinc duyurdu. O, həyəcanlı halda pəncərə qabağında dayanmışdı, səliqə ilə geyinmişdi – başına bu səfər münasibətilə stansiya mağazasından aldığı şlyapa qoy-muşdu, təmiz köynək, köynəyin üstündən də Qazanqapın

indiyəcən yaxşı qoruyub saxladığı hərbi kitelini geymişdi. Kitelin yaxası yarıya qədər açıqdı. Kiteli geyinməyi Qazan-qap özü təkid eləyib demişdi ki, döşündəki orden-medal-larla qalife şalvarda, uzunboğaz zabıt çəkmələrində gör-kəmin daha yaxşı olar. Bu çəkmələri az-az geysə də, Yedi-geyin çox xoşuna gəlirdi. O belə hesab eləyirdi ki, adama sanbal verən hər şeydən əvvəl yaxşı çəkmə, bir də təzə baş geyimidir. Bu şeylərin ikisi də onda vardı.

Beləcə pəncərə qabağında durmuşdu. Gəlib-keçənlər ona nəzər yetirir, yanından hörmətlə ötürdülər. Boranlı Yedigey başqalarından öz görkəminə görə seçilirdi.

Qatar isə var gücü ilə yazlamış Sarı-Özəyin ucsuz-bucaqsız çölləriylə şütüyür, sanki, irəlilədikcə qabağa qaçan üfüq xəttinə yetməyə tələsirdi. Bütün yer üzündə təkə iki aləm vardı – səma, bir də sonsuz düzənlik. Bun-lar da uzaqlarda bir işıq zolağı kimi birləşirdi, sürət qatarı da elə ora tələsirdi... Bu da Boranlı... Burada hər cadar, hər daş ona tanışdır. Qatar Boranlıya yaxınlaşanda Yedi-gey yerindən qalxdı. Bığaltı gülümsünüb, pəncərəyə yaxın durdu, sanki, buradan ayrıldığı, bu yerləri tərk elədiyi uzun illərdi. Bax, bu da razyezd. Semafor, evlər, yardımçı tikililər, anbarın yanındakı şpal qalaqları, dəmir yolunun böyründə yerləşmiş, geniş düzün ortasındakı bu şənlik, sanki, ayaq açıb geriye qaçırdı. Yedigey hətta öz qızlarını da gördü. Onlar, çox güman ki, bu gün qərbdən şər-qə gedən bütün qatarları güdürdülər. Səulə də, Şərafət də sevincək atılıb-düşür, gəlib-keçən vaqonların pəncərələ-rinə əl eləyirdilər. Onların balaca hörükkləri yellənir, gözləri də par-par parıldayırdı. Yedigey qeyri-iradi olaraq pəncə-rəyə yapışdı, onlara əl eləyib xoş sözlər dedi, ancaq qızlar ya onu görmədilər, ya da tanımadılar. Hər halda, onun üçün xoş idi ki, qızları onu gözləyirlər və sərnəşinlərdən heç birinin ürəyinə gəlmədi ki, elə indicə arxada qalan onun uşaqları, ev-eşiyi, razyezdı idi! Bu da heç kimin ürə-yinə gələ bilməzdi ki, indi onun məşhur Qaranəri razyez-din yaxınlığındakı dəvə sürüsündə gəzir. Yedigey onu uzaqdan o saat tanıdı və gözlərinə işıqlı bir ifadə gəldi.

Evdən bir neçə stansiya uzaqlaşandan sonra Yedigey yatdı. Təkrərlərin yeknəsəq taqıltısı, vaqon qonşularının alçaqdan elədikləri söhbətin laylasıyla şirin yuxuya getdi.

Ertəsi gün günortaya yaxın Alatau dağları başlandı – bu silsilə Çimkənddən düz Yeddiçaya qədər uzanırdı. Bax, dağ buna deyərəm, adam baxmaqdan doymur.

Yedigey dəmir yolu boyunca düz Alma-Ataya uzanıb gedən əzəmətli dağ silsiləsinin qarlı zirvələrinə nə qədər baxdısı, yenə də gözü doymadı. Ömrünü Sarı-Özək düzlərində keçirmiş bir adam üçün bu möcüzə, əbədiyyət mənzərəsi idi. Alataunun nəhəngliyi onu təkcə heyratə gətirməklə qurtarmırdı. Yedigey ona tamaşa elədikcə həm də fikirləşmək ehtiyacı duyurdu. Bu, onun xoşuna gəlirdi – gözün dağlarda, fikrin də uzaqlarda... Yedigey fikrən ona indiyə qədər tanış olmayan məsul adamlarla görüşə hazırlaşdı, həmin o şəxslər ki keçmiş səhvlərin bir daha təkrar olunmayacağını elan eləmişdilər. Elə buna görə də o, Abutalıbın ailəsinin acı taleyini onlara danışmaq istəyirdi. Qoy indi ayırd eləsinlər, bir qərara gəlib görsünlər, bu işi nə cür səmtinə sala bilirlər. Abutalıbın özünü diriltmək mümkün olmasa da, heç olmasa, uşaqları gözümçixdıya salmasınlar, qapılar üzlərinə açıq olsun. Böyük oğlu Daul bu payız məktəbə getməlidir, qoy heç nədən çəkinmədən getsin. Görəsən, indi onlar haradadır? Gün-güzəranları necədir? Zərifə indi neyləyir?

Bunları xatırladıqca onun qəlbini üzücü, soyuq bir kədər bürüyürdü. Keçmiş unudub ürəyini ayrı cür kökləməyin vaxtı çatmışdı. Axı elə Zərifənin də getməkdə məqsədi bu idi ki, onu birdəfəlik yadından çıxartsın. Ancaq bunu təkcə bir olan Allah bilir ki, yaddan çıxan nədir, çıxmayan nə! Özünü taleyinin hökmü ilə barışmağa məcbur edən Boranlı Yedigey qəm-qüssə içindəydi. İndi kimə deyəsən axı bu dərdi, kim başa düşər? Bəlkə, başı göylərə dəyən bu qarlı dağlara, onlar da elə hündürdə dayanıblar ki, yerdəki adamların harayı onlara çatmır. Elə onlar buna görə Alatau dağlarıdır ki, çoxları bu dünyaya gəlib köçürlər, onlar isə bir əbədiyyət kimi durub qalırlar, qalırlar ki, çoxları onlara baxıb fikrə getsinlər, onlar isə pozulmaz bir sükutla durub baxsınlar...

Yedigey bunu da xatırladı ki, Abutalıb “Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti”ni yazandan sonra bu barədə çox düşünərdi, necə oldusa, bir dəfə özü ona demişdi ki, Rəhimalı ağayla Bəyimay kimiləri rast gələndə bir-birinə xoşbəxtlik qədər də bədbəxtlik gətirirlər, bir-birini başqalarının mühakiməsinə məruz qalmaq kimi çıxmaz

faciə girdabına dartırlar. Elə buna görə də yaxın adamları, guya, yaxşılıq xətrinə, Rəhimalı ağaya zülm elədilər, çünki başa düşdüləri buydu. Nə qədər ki, özü yanar oda düşməmişdi, bunun nə qədər haqlı olduğunu öz ürəyində yoxlamamışdı, Abutalıbın bu sözlərinə ancaq qurucu ağıllı söz kimi baxırdı. Əlbəttə, Zərifəylə o, bu əhvalatdan yerlə göy qədər uzaq olsa da, Zərifəylə onun arasında heç bir şey olmasa da, hər halda, Zərifə haqqında çox fikir eləyir, onu çox sevirdi. Amma Zərifə zərbəni birinci özü öz üzərinə götürdü ki, onu həlli mümkün olmayan bu işdən xilas eləsin. Qəti qərara gəlib dırnağı ətdən bir dəfə ayırdı, amma onun halını nəzərə almadı, düşünmədi ki, bu əməli Yedigeyə baha başa gələcək. Şükür ki, hələ sağ-salamat qalıb. İndi hərdən ürəyi elə sıxılır ki, desələr, get dünyanın o başına, lap yüyürə-yüyürə gedər, tək onu görə bilsin, heç olmasa, bircə dəfə səsinə eşitsin...

Yedigey öz-özünə gülümsəyərək bunu da xatırladı: Abutalıbdan eşidəndə ki, Almaniyada çox görkəmli böyük bir şair var, adı da Getedir, onun adı qazaxca bir o qədər xoş səslənməsə də, məsələ bunda deyil, hər kəs taleyin verdiyi adla yaşayır. Qoca Gete, deyilənə görə, sinni yetmiş aşanda cavan bir qıza vurulur, elə qız özü də bir könüldən min könülə ona aşiq olur. Bu əhvalatı da hamı bilirmiş, heç kim Geteyə dəli deməyib, əl-ayağını ağaca sarımayıb... Bəs Rəhimalı ağaya nə cür divan tutublar! Yazdığı alçaldıblar, məhv eləyiblər, adını da qoyublar ki, guya, yaxşılıq eləmək istəyirmişlər... Elə Zərifə özü də ona yaxşılıq eləmək istəyib, buna görə də öz vicdanının səsinə qulaq asıb hərəkət eləyib... Buna görə də Zərifədən incimir. Məgər sevdiyin adamdan incimək olar? Əksinə, özünü daha ittiham eləyib, günahkar biləcəksən. Qoy nə zülm olursa, sənə olsun, tək ona xətər yetməsin... Kişiliyin çatırsa, səni qoyub gedəndən sonra onu unutma, sev... Boranlı Yedigey elə bu xəyal içində Zərifəni xatırlayıb, sevə-sevə, Abutalıbın yetim qalmış uşaqlarının fikrini çəkə-çəkə yolunu gedirdi...

Alma-Ataya yaxınlaşanda Yedigey narahatlıqla fikirləşdi ki, birdən Yelizarov yerində olmaz! Heç bu da sözdür! Nədənsə, bu fikir onun ağına evlərində gəlməmişdi. Heç Ukubala da bu barədə bir söz deməmişdi. Gümanları özələnə getmişdi. Özləri Sarı-Özəkdən kənara addım atmırlarsa,

elə bilirdilər ki, elə hamı onlar kimidir. Axı çox ola bilsin ki, Afanasi İvanoviç evdə olmasın. Kişi akademiyanın özündə işləyir, hər yerdə ona ehtiyac var, bəyəm belə bir alimin işigücü yoxdur? Ezamiyyətə gedə bilər, özü də lap uzun müddətə. “Əcəb işə düşdük!” – deyə Yedigey həyəcanlandı. Fikirləşdi ki, belə olan tərzdə, görək, qazax dilində çıxan qəzetlərinə müraciət eləyə, hər nömrənin axırında redaksiyanın ünvanı göstərilir. Orada, yaqın, ona məsləhət verərlər ki, kimə, nə cür müraciət eləsin. Belə məsələni qəzet işçiləri də bilməsə, kim biləcək, onda daha nə oldu! Evdə ona hər şey asan görünürdü – nə var ki, yığış, düş yola. İndisə mənzil başına yaxınlaşdıqca Boranlını, nədənsə, nigarançılıq basırdı – havayı yerə deməyiblər ki, pis ovçu həmişə evində xəyalında ov vurur. Elə o da bu ovçuların tayıdır. Əlbəttə, bu yerdə Yelizarova ümid bağlamışdı. Yelizarov öz adamıdır, çoxdankı dostudur, dəfələrlə rəzveddə onun evində olub, Abutalıb Kuttubayov əhvalatını da bilir. Tapılsaydı, heç ağzını açmamış onu başa düşərdi, bəs tanış olmayan adamlara nə deyəsən, nədən başlayasan, sözü ağzında nə cür bışirib çıxardasan – məhkəmədə olan kimi şahidlik eləyəsən, məlumat verəsən, ya başqa cür? Ona qulaq asacaqlarmı, cavabında nə deyəcəklər? Bir de görək, axı sən özün kimsən, Abutalıb Kuttubayovu təmizə çıxarmaq üçün niyə hamıdan çox sən canfəşanlıq eləyirsən, məqsədin nədir axı? Onun nəyisən – qardaşısən, kirvəsisən, yeznəsisən, nəyisən axı!

Yedigey bu fikirlərdə ikən qatar artıq Alma-Atanı ələkləmişdi. Sənişinlər yır-yığış ələyib vaqonun dəhlizində qatırın dayanmağını gözləyirdilər. Yedigey də hazır durmuşdu. Budur, vağzala çatdılar, bu da son mənzil. Perron adamlarla doluydu – yola salan kim, qarşılayan kim, nə cür desən, adam vardı. Qatar tədricən dayandı. Birdən Yedigey peronda qaynaşan adamların arasında Yelizarovu gördü, lap uşaqtək sevindi. Yelizarov ona tərəf şlyapasını yellədir, özü də vaqonla yanaşı addımlayırdı. Hə, bəxti gətirmişdi! Onu Yelizarovun özünün qarşılayacağını heç ağlına belə gətirməzdi. Onlar çoxdan görüşmüşdülər, lap keçən payızdan bəri. Yox, Afanasi İvanoviç dəyişməmişdi. Elə həmişəki kimi qayısbaldır, özü də qayıp-qayıp qaynayırdı. Qazanqap ona arqamak deyərdi, yəni cins kəhər atı. Arqamak Afanasi

ayaması balaca tərif deyildi. Yelizarov bunu bilir və təbəssümlə razılışırdı: “Qoy sən deyən olsun, Qazanqap! Sonra əlavə edib deyirdi ki, qoca arqamak olsam da, hər halda, arqamakam! Elə bu tərifinə görə də sağ ol! Yelizarov, adətən, Sarı-Özəyə iş paltarında gələrdi. Kirz çəkmələr geyər, köhnə-külə kepkasını qoyardı, indisə tünd-göy kostyum geyib, qalstuk taxmışdı. Bu kostyum da, elə bil, əyninə biçilib, xüsusilə saçlarının rənginə çox yaraşırdı – saçlarının yarıdan çoxu çallaşmışdı.

Qatar dayananacan Afanasi İvanoviç vaqonla böyür-böyürə gedir, pəncərə qabağında duran Yedigeyə baxıb gülümsünürdü. Ağıntılı kirpikli ala gözləri bu görüşdən məmnun halda gülümsünürdü. Bu Yedigeyi ürəkləndirdi. Şübhələri bircə anda yox oldu. “Əvvəli, deyəsən, yaxşı gətirib, – deyə məmnun halda fikirləşdi, – Allah qoysa, səfərim uğurlu olacaq”.

– Axır sən də gəlib çıxarmışsan! Gün haradan çıxıb, görəsən! Salam, Yedigey! Xoş gəlmisən, ay Boranlı! – deyə Yelizarov onu qarşıladı.

Onlar ürəkədən qucaqlaşdılar. Yedigey qaynaşan izdiham içində sevincdən özünü bir qədər itirmişdi. Onlar vağzal meydanına çıxana kimi Yelizarov onu sorğu-suala tutdu. Hamının bir-bir kefini soruşdu. Qazanqap, Ukubala necədir, uşaqlar yaxşıdır mı, indi rəzvezddin rəisi kimdir, hətta Qaranəri də unutmadı.

– Sənin Qaranərin oralarda neyləyir? – deyə nəyəsə gülümsünə-gülümsünə soruşdu. – Yenə də elə şir-pələng kimi nəyə çəkirmi?

– Gəzir özü üçün. Nəyə çəkməyib neyləsin, – deyə Yedigey cavab verdi. – Sarı-Özəyin düz-dünyası əlində deyilmə! Daha başqa nə təmənnası ola bilər?

Vağzalı yanında işim-işim ışıldayan böyük, qara bir maşın durmuşdu. Yedigey beləsini ilk dəfəydi görürdü. Bu, əllinci illərin ən yaxşı maşını – ZİM idi.

– Bu da mənim Qaranərimdir! – Yelizarov zarafat elədi, – Otur, Yedigey, – o, maşının qabaq qapısını açdı. – Gedək.

– Bəs maşını kim sürəcək? – deyə Yedigey soruşdu.

– Özüm, – dedi Yelizarov və sükanın arxasına keçdi. – Görürsən ki, qoca vaxtımda yorğalıq həvəsinə düşmüşəm. Bizim amerikalılardan haramız əskikdir?

Yelizarov inamla motoru işə saldı. Yerdən tərpənməmiş güllümsünüb suallı nəzərlə qonağına baxdı.

– Hə, gəldiyini görüb inandım. İndi də bəri, çoxmu qalacaqsan?

– Axı mən iş üçün gəlmişəm, Afanasi İvanoviç. Görək, içindən nə çıxır? Əvvəlcə sizinlə bir məsləhətləşməliyik.

– Mən bildim ki, iş üçün gəlibsən, yoxsa səni o Sarı-Özəkdən dartıb çıxartmaq müşkül məsəldir, zor işdir. Belə eləyək, Yedigey. İndi gedirik bizə. Bizdə qalacaqsan. Çəm-xəm eləmə! Mehmanxana-zad yoxdur! Sən mənim əziz qonağımsan, mən sizin Sarı-Özəkdə necə, sən də burada elə. “Sıydın sıyı bar”. Görək ki, qazaxca belədir, hə! Hörmət hörmətə bağlıdır.

– Hə, elədir, – deyə Yedigey təsdiq elədi.

– Deməli, danışdıq. Mənimçün də yaxşı olar. Mənim Yuliyam Moskvaya oğlumun yanına gedib, ikinci nəvəm olub. Eşidən kimi uçdu cavanların yanına.

– İkinci nəvə! Təbrik edirəm!

– Daha demə, ikincisidir! – deyə Yelizarov təəccüblə çiyini çəkdi. – Özün baba olarsan, onda məni başa düşsən. Amma hələ sən hara, baba olmaq hara?! Sənin vaxtında kor atı minib köndələn çapardım. Amma qərribə budur ki, bizim yaş fərqimizə baxmayaraq, biz-birimizi yaxşı başa düşürük. Yaxşı, getdik. Səni şəhəri gəzdirə-gəzdirə aparsam, yuxarıda bax, görürsənmi o başında qar olan dağları? Bax, ora gedirik, dağətəyi Medeoya. Səhv eləmirəm, mən sənə demişdim ki, bizim evimiz şəhər kənarındadır, elə kənd kimi bir şeydir.

– Yadımdadır, Afanasi İvanoviç, siz deyirdiniz ki, eviniz düz çayın qırağındadır. Həmişə suyun şırıltısını eşidirsiniz.

– İndi özün hər şeyi görərsən. Gedək. Nə qədər ki hava qaralmayıb, şəhərə baxa bilərsən. Bu saat bizdə hər şey gözəldir. Bahardır, bahar! Tamam güllük, çiçəklidir!

Vaqzaldan başlanan küçə bütün şəhər boyu dümdüz gedirdi. Sonu görünməyən küçə qovaq ağaclarının və parkların arasından keçərək tədricən yuxarı qalxırdı. Yelizarov maşını yavaş sürürdü. Yol boyu nəyin harada olduğunu nişan verirdi. Göstərdiklərinin əksəriyyəti müxtəlif böyük mağazalar, idarələr, yaşayış evləri idi. Şəhərin mərkəzində geniş, açıq meydanda bir bina vardı ki, Yedigey

onun görkəmindən nə bina olduğunu o dəqiqə ayırd elədi – bu, hökumət eviydi.

– Hə, Mərkəzi Komitədir, – deyə Yelizarov başı ilə təsdiq elədi.

Bu binanın yanından keçdilər, amma güman eləmədilər ki, sabah iş üçün bura gəlməli olacaqlar. Maşın sola burulanda Yedigey binalardan birini də tanıya bildi. Bu da qazax opera teatrı idi. İki kvartal da gedəndən sonra onlar yenə buruldular, dağ səmtinə gedən Medeoya çıxdılar. Şəhərin mərkəzi arxada qaldı. Uzun bir küçə idi. Hər iki tərəfdə düzülmüş xüsusi evlərin və həyətəni bağçaların yanından ötüb gedirdilər, dolu arxalarda dağdan gələn su qılıltıyla axıb gedirdi. Bağ-bağat bütün gül-çiçək içindəydi.

Yedigey:

– Gözəldir, – dedi.

– Mən çox şadam ki, bu vaxt gəlmisən, – deyə Yelizarov cavab verdi. – Alma-Atanın bundan gözəl vaxtı yoxdur. Qışı da yaxşıdır. Amma indi adamın ruhu qanadlanır!

Yelizarov ona iri, ala gözləriylə ötəri nəzər saldı, başını tərpətib ciddiləşdi, tutqunlaşdı və təzədən gülüş gözlərindən üzünə təbəssüm qırışları yayıldı.

– Bu bahar özgə bahardı, Yedigey. Yeniliklər var. Buna görə də ömürdən-gündən getsə də, adam yaşamaq istəyir. Deyəsən, götür-qoy eləyib ağıla gəlmişik! Sən heç ömründə elə xəstələnmişən ki, sağalandan sonra həyatın qədirciymətini, ləzzətini təzədən duyasan?

– Nəsə yadıma gəlmir, – deyə Yedigey tam səmimiyyətlə cavab verdi. – Ola bilsin ki, kontuziyadan sonra...

– Əşi, sən lap div kimi möhkəmsən! – deyə Yelizarov güllümsündü. – Mən bunu nəzərdə tutmurdum. Sözgəlişi dedim. Hə, onu deyirəm axı, ilk addımı partiya özü atdı. Hərçənd, şəxsi həyatımda bunun mənə dəxli yoxdur, amma çox razıyam. Lap cavanlıqda olduğu kimi səmimi qəlbədən sevinirəm. Kim bilir, bəlkə də, qocalıqdandır? Hə?

– Afanasi İvanoviç, əslində, elə mən özüm də bu iş üçün gəlmişəm.

– Necə yəni? – deyə Yelizarov onu başa düşmədi.

– Bəlkə, yadınıza düşə? Mən sizə Abutalıb Kuttubayov haqqında danışmışdım.

– Bir dayan görüm, bəs necə, bəs necə! Lap yaxşı yadımdadı. Belə de... Sən lap kökünə gedirsən. Əhsən! Deməli, işi ləngitmədən, əlüstü gəlmişən.

– Əşi, bu “əhsən” mənim payıma düşmür. Bunu ağılıma ükubala saldı. Ancaq nədən başlamağı, kimin yanına getməyi bilmirəm.

– Nədən başlamaq? Biz bunu gərək səninlə götür-qoy eləyək. Evdə çay içəndə tələsmədən, görək ipin hansı başından tutaq. – Yelizarov bunu çoxmənalı dedi. Zaman gör nə cür dəyişir, Yedigey, üç il bundan əvvəl belə bir iş üçün gəlməyi heç ağılına gətirə bilməzdin. Amma indi nə qorxu var, nə ürkü. Əslində, elə belə olmalıdır. Hamı gərək bir nəfər kimi haqqın keşiyində dursun. Heç kimə də fəvqəladə üstünlük verilməməlidir. Mənim başa düşdüyüm budur.

– Burada daha yaxşı baş çıxarda bilirsiniz. Bir də ki siz alim adamsınız. – Yedigey də öz sözünü dedi. – Depoda keçirdiyimiz mitinqdə də elə bu barədə danışıldılar. Mən də elə o saat Abutalıb barədə fikirləşdim, bu ağır ürəyimdə çoxdan qövr eləyir. Hətta mitinqdə çıxış etmək istədim. Sözümlə təkcə haqq-ədalət barədə olmayacaq. Axı Abutalıbın uşaqları qalıb, böyüyüb boy atırlar. Böyük oğlu bu payız məktəbə getməlidir.

– Bəs onlar indi haradadır, ailəni deyirəm?

– Bilmirəm, Afanasi İvanoviç, köçəndən sonra bir səssoraq yoxdur, yaxınlarda üç il tamam olacaq, heç nə də bilmirik.

– Bunun eybi yoxdur, elə də çətin iş deyil. Axtarıq, taparıq. Bu saat əsas məsələ, hüquq dili ilə desək, Abutalıbın işinə təzədən baxılmasıdır.

– Bax, görürsüz, siz lazım olan sözü o saat tapdınız. Bunu bildiyim üçün də yanınıza gəlmişəm.

– Güman eləyirəm ki, gəlişin havayı deyil.

Yedigey qayıdandan heç üçcə həftə keçməmiş, Alma-Atadan kağız gəldi, o ağ kağızda gözgörəti qara hərflərlə yazılmışdı ki, Boranlı razıyeddinin keçmiş işçisi istintaq zamanı ölmüş Abutalıb Kuttubayovun işində cinayət tərkibi olmadığı üçün ona tam bəraət verilir. Elə bu cür də yazılmışdı! Məktubu zərədidən iş yerində kollektivə oxumaq tövsiyə olunurdu.

Demək olar ki, bu sənədlə eyni vaxtda Afanasi İvanoviç Yelizarovdan da məktub gəldi. Bu da əlahiddə bir məktub idi. Yedigey bu məktubu ömrünün axırına kimi ailənin vacib sənədləriylə bir yerdə saxladı, uşaqların yaş kağızı, döyüş təltifləri, cəbhədə yaralanması haqqında arayış, əmək fəaliyyəti haqqında xasiyyətnamələrlə bir yerdə...

Bu böyük məktubda Afanasi İvanoviç yazırdı ki, Abutalıb Kuttubayovun işinə belə tez baxılıb bəraət almasından çox-çox razıdır. Elə bu faktın özü – zamanın böyük qələbəsidir. Belə yazırdı ki, bu, bizim özümüzün öz üzərimizdə qələbəmizdir.

Daha sonra yazırdı ki, Yedigey gedəndən sonra o yerə ki məsləhətləşib getmişdilər, həmin idarədə bir də oldu və çox mühüm yenilik öyrəndi. Əvvəla, müstəntiq Tansıkbəyev qüsurlarına görə işdən kənara atılıb, aldığı təltiflərdən məhrum edilib, özü də məsuliyyətə cəlb olunub. İkincisi də yazırdı ki, ona verilən məlumatla görə, Abutalıb Kuttubayevin ailəsi, sən demə, Pavlodarda yaşayır (gör bir gedib haralara çıxıblar), Zərifə məktəbdə müəllimə işləyir. Hazırda ailə vəziyyəti – evlidir, ərə gedib. Bu rəsmi məlumat onun yaşadığı yerdən göndərilib. Sonra da yazırdı ki, Yedigey, o müfəttiş barədə sənə şübhələrin, işə təzədən baxılarda tamam doğru çıxdı – sən demə, Abutalıb Kuttubayov haqqında donosu elə o özü yazıbmış. “Bunu nəyə görə yazıb, bu əclaflığa onu nə vadar eləyib? Mən bu barədə çox fikirləşdim, bu əhvalata bənzər işləri də xatırladım, sən deyən-ləri də bununla tutuşdurdum, Yedigey. Bu tutuşdurmaqla da onun qərəzini başa düşmək istədim. Yox, buna cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Bunu özüm də aydın eləyə bilmirəm ki, onun üçün tamam bir yad olan bir adama – Abutalıb Kuttubayova bu nifrət nəylə bağlıdır. Görünür, bu da belə yoluxucu xəstəlikdir, tarixin müxtəlif dövrlərində düzdünyanı ağzına götürür. Həm də ola bilsin ki, başqalarının məhvində çalışmaq kimi meyllər elə ibtidai insan təbiətində gizli şəkildə yaşayır, bu paxıllıq deyilən şey tədriclə adamın təbiətini yoxsullaşdırır, axırda qəddarlığa gətirib çıxarır. Axı Abutalıbın şəxsiyyəti nə paxıllıq oyada bilər? Bu da mənim üçün qıfılənddir. Onu böhtanlamaq, ləkələmək məsələsinə gəlincə, bu üsul dünyanın özü qədər köhnədir. Bir zamanlar birinə qara yaxıb desəydilər ki, dinsizdir – kifayət

idi. Onu Buxara bazarında daş-qalaq edərdilər, Avropadasa yandırardılar. Bu barədə sən gələndə çox danışmışıq, Yedigey. Abutalıbın işinə təzədən baxılardan sonra faktlar aydınlaşanda bu qənaətə gəlirəm: adamları bir-birini gözü götürməmək kimi naqislikdən xilas eləmək üçün hələ çox vaxt lazım olacaq. O qədər uzun vaxt ki, bunu təsəvvürə gətirmək belə çətinidir. Amma mən yenə də dünyaya eşq olsun deyirəm, yer üzündə haqq-ədalət olub, həmişə də olacaq. Bax, bu dəfə də o ədalət yenə də qalib gəldi. Çox baha başa gəlsə də, amma, hər halda, qalib gəldi. Dünya bərqərar olduqca bu da belə olacaq. Mən çox razıyam ki, Yedigey, sən heç bir şəxsi mənfəət güdmədən həqiqətə nail oldun..."

Yedigey bir müddət məktubun təsirindən çıxıb bilmədi. Həm də təəccübləndi – özündəki dəyişikliyə, aydınlığa, duruluğa təəccüb eləyirdi.

Yelizarovun məktubu onun üçün, sanki, hədd olmuşdu – məktuba qədər, məktubdan sonra. Məktuba qədərki fikirləri uzaqlaşan sahil kimi dumanlar içində əriyib gedirdi, məktubdan sonrakı həyatı isə günlər keçdikcə öz sakit axarıyla davam elədi, onu da unutmadı ki, bu, əbədi olmasa da, uzun müddət, ömrünün axırına kimi belə davam edəcək. Ən vacibi də məktubdan bildi ki, Zərifə ələ gedib. Bu xəbər onun yenidən ağır günlər keçirməsinə səbəb oldu. Özünü bununla sakitləşdirdi ki, onun ələ getmiş olmağı əvvəlcədən ürəyinə dammış olsa da, hər halda, Zərifənin harada olduğunu, uşaqlarının başına nələr gəldiyini, yad adamlar arasında nə cür dolandığını bilmirdi. Qatarla evə qayıdanda bu nisgilin ağrılarını xüsusilə bərk duymuşdu. Bunun səbəbini özü də deyə bilməzdi. Amma bu heç də onun ümumi ovqatı ilə bağlı deyildi. Əksinə, Yedigey Alma-Atadan şən, gümrah əhvali-ruhiyyə ilə qayıdırdı. Yelizarovla hansı qapını açmışdysa, onları gülərlə qarşılayıb, başa düşmüş və əllərindən gələn xeyirxahlığı əsirgəməmişdilər. Bu da öz-özlüyündə Yedigeyin haqlı olduğunu göstərmiş, işin yaxşı nəticə verəcəyinə ümidini artırmışdı. Axırı belə də oldu. Yedigey Alma-Atadan qayıdacağı gün Yelizarov onu vağzalın yanındakı restorana nahar eləməyə aparmışdı. Qatarın yola düşməsinə hələ çox vardı. Onlar da oturub nuşcanlıqla bala-bala içir, olub-keçənlərdən danışır, ürəkəndən halallaşırdılar.

Həmin söhbətdə Yedigeyin başa düşdüyünə görə Afanasi İvanoviç özünün ən məhrəm ürək sözlərini danışdı. O, keçmiş Moskva komsomolçusu, iyirminci illərdə basmaçılarla mübarizə etmək üçün Türkiyəyə diyarına düşmüşdü, elə burada da kök atıb ömürlük qalmışdı, geologiya elmi ilə məşğul olmuşdu. O, belə hesab eləyirdi ki, bütün bəşəriyyətin Oktyabr inqilabının başladığı işə bəslədiyi ümidlər əbəsdədir. Buraxılan səhvlər bizə necə baha başa gəlmiş olsa da, bu yeni yoldakı inkişaf dayanmayıb davam edir – tarixin məğzi, mənası da elə bundan ibarətdir. Bir də onu dedi ki, bundan sonra inkişaf yeni qüvvə ilə davam edəcək. Cəmiyyətin öz səhvlərini düzəltməsi, özünü təmizləməsi buna zamanətdir. "Əgər özümüz öz üzümüzə bunu deyə bilirsək, deməli, gələcək üçün kifayət qədər gücümüz var!" – deyərək Yelizarov inamla bildirdi. Hə, nahar vaxtı onlar belə şeylər barədə əməlli-başlı söhbət elədilər. Boranlı Yedigey elə bu əhvalda da öz ev-əşiyinə, Sarı-Özəyə qayıdırdı.

Yenə də bütün Yeddiçay ərazisi boyunca uzanıb gedən möhtəşəm Alataunun mavi – qarlı silsiləsi uzaqdan onları müşayiət edirdi. Bax, elə onda Alma-Ata yolunda qəlbindən qoparılan hansı bir səs isə ona demişdi ki, Zərifə, gərək ki, ələ getmiş olsun.

Dağlara tamaşa eləyə-eləyə, düzlərə baxa-baxa Yedigey fikirləşirdi ki, dünya yaxşı adamlardan xali deyil, sözü ilə işi-əməli düz gələn Yelizarov kimi adamlar var, belə adamlar olmasaydı, dünyada insanların işi daha da çətin ola bilərdi. Yedigey Abutalıbın işi üçün lazım olan bütün qapıları döyəndən sonra bir də zamanın etibarsızlığı dəyişikliyi barədə fikirləşirdi. Əgər Abutalıb sağ qalmış olsaydı, onun üstünə atılan bu şərddən təmizə çıxardı, bəlkə də, təzədən öz balalarıyla xoşbəxt həyat sürərdi. Sağ olsaydı! Elə məsələ də bundadır. Sağ olsaydı, əlbəttə, Zərifə də onu son nəfəsinə qədər gözləyərdi. Daha bunun oyan-buyanı yoxdur! O cür qadın nəyin bahasına olur olsun, əlini gözlərdi. İndi ki, heç kimi gözləmirsən, əlin yerdən-göydən də üzülüb, cavan qadın niyə tək yaşasın, gərək? İndi ki iş belə gətirib, münasib adam rast gələndən sonra niyə ələ getməsin, niyə axı? Bu fikirlərdən Yedigeyin qanı qaraldı, bu barədə fikirləşməyə diqqətini nə isə başqa bir şeyə yönəltməyə cəhd göstərdi, təsəvvürünün qol-qanad açmasına imkan verməyə

çalışdı. Amma bundan heç nə çıxmadı. Dildor olub getdi vaqon-restorana.

Vaqon-restoranda adam az idi, yolun başlanğıcı olduğuna görə hələ hər yer tərtəmiz, gül kimi idi. Yedigey tək-tənha pəncərə qabağında oturdu. Əvvəlcə bir şüşə pivə götürdü ki, başını qatsın. Vaqon-restoranın geniş pəncərəsi imkan verirdi ki, bir baxışla eyni vaxtda dağları da, düzləri də, göyü də görə bilsin. Bir tərəfdən ötüb-keçən lələ xalılı yaşıl düzlər, o biri tərəfdən də başı qarlı dağların təntənəli silsiləsi onun ruhunu əlçatmaz arzulara doğru uçurur və axırıncı nisgillə doldururdu. Acı ağnlardan ürəyi acılıq istədi. Araq sifariş elədi. Ancaq bir neçə qədəh içəndən sonra gördü ki, araq təsir eləmir, təzədən pivə gətizdirib fikrinin cilovunu buraxaraq xeyli oturdu. Gün batmaq üzrə idi.

Yaz axşamının duruluğunda, sanki, dəmir yolunun hər iki tərəfində nə varsa, ayaq açıb geriye qaçırdı. Ötüb-keçən qəsəbələr, bağlar, yollar, körpülər, adamlar, sürülər Yedigeyə az təsir edirdi, çünki keçmişin qurtardığından xəbər verən ağır qüssə yeni bir qüvvə ilə hücum çəkərək onun əhvalını pozur, qəlbini sıxır.

Yenə də ağılına Rəhimalı ağanın vida sözləri gəlib düşdü.

...Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə,
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...

Bu vəziyyətində Yedigeyə elə gəldi ki, keçmişdə Rəhimalı ağanı ağcaqayın ağacına bağlayan kimi elə onun özünü də çəkib bağlayıblar, elə onun özünü özündən qoparıb ayırıblar...

Yedigey qaranlıq düşənə kimi elə bu cür oturdu, sonra müştərilər gəlib doluşdular, tütün-tüstü əlindən nəfəs almaq mümkün olmadı. Yedigey başa düşə bilmirdi ki, axı bu adamlar bu araqla tütündə nə tapıblar, görəsən? Burada kişilərlə gələn arvadlar da onu cırnadırdı. Xüsusilə gülüşləri lap təbindən çıxarırdı. O qalxıb səndələyə-səndələyə restoranın stolları arasında təntiyən ofisiyanti tapdı, pulunu verib öz kupesinə getdi. Qabaqda bir neçə vaqondan keçməliydi. O, qatarın ahəngiylə yırğalana-yırğalana vaqonlardan keçdikcə, özünün tənhalığı və kimsəsizliyindən getdikcə daha çox pozulur və ağırlaşır.

Axı bu yaşamaq nəyə lazımdır, kimə lazımdır, sənin bu yol ölçməyin?..

İndi haradan gəlib hara getdiyinə də, gecənin bu vaxtı bu sürət qatarının belə tələsməyinə də tamamilə laqeyd idi. Hansı tamburdasa ayaq saxladı, od tutub yanan alnını qapının soyuq şüşəsinə söykəyib durdu, heç yana baxmadı, yanından ötüb-keçən sənişinlərə də fikir vermədi.

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi. Qapını açmağa bilərdi, çünki bütün dəmiryolçular kimi onun da açarı vardı, qapını açar, elə buradaca cəhənnəm olub gedərdi... Bu kimsəsiz yerlərin zil qaranlığında Yedigey uzaqdan ona, sanki, gəl-gəl deyən iki işartı gördü. Bu işıqlar uzun müddət gözləri önündən çəkilmədi. Bunlar ya tənha bir evin pəncərəsindən gəlirdi, ya da kiçik tonqal işığı idi. Yəqin ki, bu işıqların yanında bir adam olmalı idi. Bəs onlar kim ola? Orada neyləyirlər? Eh, kaş Zərifə olaydı uşaqlarıyla! Elə o saat qatardan tullanıb birməfəsə onun yanına qaçar, ayaqlarına yıxılar, utanıb-eləmədən hönkürüb ağlar, bütün dərdini, nisgini göz yaşlarıyla çıxardardı.

Boranlı Yedigey artıq kənarda gözdən itməkdə olan işıqlara baxıb ümitsiz halda inlədi. Elə bu cür də tamburun qapısında dayanıb, sənişinlərin səslə-küylü gediş-gəlişinə əhəmiyyət vermədən, səssizcə içini çəkib hıçqırırdı... Onun üzü göz yaşlarından ıslanmışdı... Qapını da açıb kəndi adlamağa imkanı vardı...

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi.

...Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...

...Qatarlar bu yerlərdən şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfiylə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.

Coğrafiyada hər şey Qrinvic meridianı ilə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar isə bu yerlərdən şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Böyük ağquyruq çalağan ətrafı gözdən keçirmək üçün Malakumdıçap yarığandakı yuvasından qalxdı. O, öz ov yerlərini iki dəfə nəzərdən keçirirdi – bir dəfə günortadan əvvəl, bir dəfə günortadan sonra.

Düzdə olan hər şey yuxarıdan diqqətlə nəzər yetirib, aşağıda hərəkət eləyən nə varsa, sürünən böcəklərdən tutmuş çevik kərtənkələlərə kimi, hamısını gören çalağan sakitcə San-Özək üzərində uçurdu, sanballa qanad çalır, getdikcə yüksəkliklərə qalxırdı ki, aşağıdakı düzləri daha geniş dairədə görə bilsin, eyni zamanda ənginliklərdə süzərək özünün sevimli ovlağına yaxınlaşırdı – bu qapalı zonanın sahəsiydi. Bu geniş sahə çəpərə alınandan sonra burada xırda-xuruş heyvan və quş xeyli artmışdı. Ona görə ki, tülkü və başqa yırtıcıların bura soxulması çətinləşmişdi. Çalağan üçün isə çəpər-məpər maneə deyildi, bundan da istifadə eləyirdi. Bu, onun üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Amma, hər halda, bunun da düşər-düşməzi vardı. İki gün əvvəl yuxarıdan balaca bir dovşanı qaralayıb şığıyanda dovşan özünü məfillərin altına dürtmüşdü, sürətlə şığıyan çalağan da, az qala, dəmir tikanlara sancılacaqdı. Çətinliklə səmtini dəyişib yan keçə bildi və qəzəblə havalandı. Düşündən bir neçə xırda tük qopub sonradan havada sərbəst yellənə-yellənə enməyə başladı. O vaxtdan bu yana çalağan bu təhlükəli çəpərdən uzaq gəzməyə çalışırdı.

Dediyimiz vaxtda da çalağan bu yerlərin sahibi kimi tələsmədən təmkinlə uçuş, bir dəfə də olsun, artıq qanad çalmırdı ki, yerdəki canlıların diqqətini cəlb etməsin. Bu gün səhər birinci uçuşunda, sonra da ikinci uçuşda aşağıda böyük canlanma, kosmodromun geniş beton sahəsində çoxlu maşın gördü. Maşınlar irəli-geri gedib-gəlir, əsasən də, raket qurğularının başına dolanırdı. Öz meydançalarında göylərə tuşlanıb dayanmış bu raketlərə çalağan çoxdan alışmışdı, amma bu gün onların dövrəsindəki vurnuxmadan bilirdi ki, nəşə bir hadisə baş verib. Həddən çox adam, həddən çox maşın, həddən çox vurnuxma vardı...

Çalağanın gözündən bu da yayınmadı ki, bayaq çöldə gördüyü dəvəyə minmiş bir adam, iki traktor, bir də tülkəri pırtlaşıq kürən it gəlib çəpərin dibində durublar, elə bil, bu maneədən keçə bilmirlər... Kürən it öz bekara görkəmi ilə

onun əsəblərinə toxunurdu, adamların yanında vurnuxmağı da onu lap təbdən çıxarırdı. Amma o, öz münasibətini kürən itə qəti bildirmədi – bu dərəcədə alçala bilməzdi... O, əvvəlki kimi bu yerlərin üstündə dövrə vurur, diqqətlə kürən iti izləyirdi ki, görsün, adamların yanında quyruq bulayan bu kürən it daha nə hoqqalardan çıxacaq... Yedigey saqqallı sifətini yuxarı qaldırıb baxdı və havada süzən çalağanı gördü. "Ağquyruq, özü də böyüyündəndir, – deyə fikirləşdi. – Eh, kaş çalağan olaydım, mən kim saxlaya bilərdi. Uçardım, qonardım düz Ana-Beyitin günbəzinə!..."

Elə bu vaxt qarşdakı yolda maşın göründü. "Gəlir! – deyə Yedigey sevindi, – Allah qoysa, hər şey qaydasına düşər!" Maşın sürətlə şlaqbauma yaxınlaşdı, gözətçi məntəqəsinin böyründəki qapının yanında sərt tormoz verdi. Gözətçi də maşının gəlməyini gözləyirdi. Rəis maşından düşən kimi həmin dəqiqə özünü qurutdu, keşik rəisi Tansıkbayevi hərbi salamlı qarşılayıb məlumat verməyə başladı:

– Yoldaş leytenant, məlumat verirəm ki...

Ancaq keşik rəisi əlinin hərəkətiylə onun sözünü yarıda kəsdi, gözətçi sözünün yarısında əlini gicgahından çəkəndə şlaqbaumun o tərəfində dayanan adamlara tərəf döndü:

– Kimdir burada kənar adam? Gözləyən kimdir? Sizsiz? – deyə o, Boranlı Yedigeyə müraciət elədi.

– Biz, bizqoy, karaqım. Ana-Beyitgə jeltpey turup kaldıq. Kolay da bolsa, yardımdeş karaqım¹, – deyə Yedigey ordenlərini cavan zabitə göstərməyə çalışdı.

Bu leytenant Tansıkbayevə heç bir təsir göstərmədi, rəsmi bir görkəmlə boğazını antladı, qoca Yedigey bir də ağzını açmaq istəyəndə soyuq bir səslə onu qabaqladı:

– Yoldaş kənar adam, mənimlə rus dilində danışın. Mən xidməti vəzifə başındayam, – deyə qıyıq gözləri üstündən qara qaşlarını çataraq xəbərdarlıq etdi.

Boranlı Yedigey yaman pərt oldu:

– E-e... bağışla, bağışla. – O, özünü itirib susdu. Dili tutulan kimi oldu, deyəcəyini də unutdu.

Caydaq Ədilbəy qocanın köməyinə çatıb özü leytenant müraciət etdi:

– Yoldaş leytenant, icazə verin, xahişimizi bildirim.

¹ Hə, bizik, oğlum. Bizi Ana-Beyit qəbiristanlığına buraxmağa kömək elə, oğlum.

– Bildirin, amma qısa eləyin, – deyə leytenant xəbər-darlıq etdi.

– Bircə dəqiqə. Qoy mərhumun oğlu da burada iştirak etsin. – Caydaq Ədilbəy Sabitcana tərəf döndü. – Sabitcan, ay Sabitcan, bura gəl!

Amma kənarda gəzişən Sabitcan etinasızlıqla əlini yellədi:

– Özünüz danışın.

Caydaq Ədilbəy pörtüb qızardı.

– Bağışlayın, yoldaş leytenant, işin belə gətirdiyindən inciyib. Bizim mərhumun oğludur, bizim qoca Qazanqapı deyirəm. Kürəkəni də buradadır, odur yedəkdə oturub.

Kürəkənə elə gəldi ki, onu çağırırlar, qalxıb yedəkdən düşdü.

– Bu xırdalıqlar məni maraqlandırmır. Mətləbə keçin, – deyə keşik rəisi təkid etdi.

– Yaxşı.

– Qısa və aydın.

– Yaxşı. Qısa və aydın.

Caydaq Ədilbəy hər şeyi olduğu kimi danışdı – kimdir –lər, haradan gəlirlər, bura gəlməkdə məqsədləri nədir. O danışdıqca Yedigey leytenant Tansıkbayevin üzünə baxır və görürdü ki, bu işdən bir şey çıxmıyacaq, o, şlaqbaumun o tərəfində dayanmışdı ki, elə-belə, formal olaraq kənar adamların şikayətinə qulaq assın. Yedigey bunu başa düşən kimi tamam məyus oldu. Qazanqapın ölümüylə bağlı olan bütün işlər, yola çıxmaq üçün gördüyü hazırlıq işləri, mərhumu Ana-Beyitdə dəfn etmək üçün cavanları razı salmaq cəhdləri, özünün San-Özək tarixiylə bağlı olmaq haqqındakı fikirləri – bir sözlə, nə vardisa, hamısı, Tansıkbayevin simasında puç olub getdi. Yedigeyin ən müqəddəs hissləri təhqir olunmuşdu. Dünən araç üstündən şubat vurub dil pəhləvanı kimi allahlardan, radio ilə idarə olunan adamlardan dəm vurub öz məlumatı ilə boranlıları təəccübləndirmək istəyən Sabitcanın indi qorxusundan ağzını açıb bir kəlmə də danışmaması ona bir tərəfdən gülməli görünürdüsə, digər tərəfdən də qəhərləndirib ağlamaq dərəcəsinə çatdırırdı. İndi onun nəzərində qotazlı-naxışlı tərləklə bəzədilmiş Qaranər də gülməli görünürdü üçün onu ağrıdırı. Bu gündən belə kimə və nəyə lazımdı bu? Öz ana dilində danışmağa cürət eləməyən, ya danışmaq istəməyən bu bala

leytenant Tansıkbayev nə qanır ki, Qaranərin üst-başı nəyə dəyər? Yedigey mərhum Qazanqapın əyyaş kürəkəninə görə də xəcalət çəkirdi ki, mərhumun yanında olmaq üçün dünəndən bəri dilinə bir gilə də içki vurmayıb, yedəkdə silkələnə-silkələnə gəlmişdi ki, qayınatasını burada dəfn etsin, indi də yaxınlaşıb ümidlə gözləyirdi, bəlkə, buraxdılar içəri. Boranlı Yedigey həтта kürən iti Culbars üçün də pərt olub xəcalət çəkirdi ki, bu boyda yolu onlara qoşulub nəyə gəlib, indi də oturub səbirlə gözləyir ki, nə vaxt tərpənə-cəyik? Axı bu, itin nəyinə lazımdı, görəsən? Kim bilir, bəlkə də, it işin belə qurtaracağını əvvəlcədən hiss eləyirmiş, elə onun üçün də gəlib ki, dar ayaqda sahibinin yanında olsun. Cavan traktorçular – Cumaəli ilə Qalibəy də traktorların kabinələrində oturub gözləyirdilər, indi onlara nə desin, bundan sonra onlar nə fikirləşəcəkdilər?

Açalıb pərt olmuş Yedigey tədricən qəzəbləndiyini, qanının qaynayıb coşduğunu hiss edirdi, amma iradəsini toplayıb özünü təmkinli saxlamağa çalışırdı. Yox, nə qədər ki mərhum dəfn edilməyib, onun özündən çıxmağa haqqı yoxdur. Ahıl adama hirsələnib səsinə ucaltmaq yaramaz. Buna görə də içində çəkdiklərini bürüzə vermir, dişlərini kilidləyib sifətinin əzələlərini gərginləşdirirdi ki, artıq bir söz, artıq bir hərəkət olmasın.

Yedigeyin nigarəncılığı düz çıxdı – Caydaq Ədilbəylə keşik rəisinin danışığı tamam ümitsiz bir səmtə yönəldi.

Leytenant Caydaq Ədilbəyə qulaq asıb qurtarandan sonra dedi:

– Heç cür kömək eləyə bilmərəm. Kənar adamların zona ərazisinə daxil olması qəti qadağandır.

– Biz bunu bilməmişik, yoldaş leytenant. Yoxsa bura niyə gəlirdik. Niyə gəlirdik axı? Daha iş işdən keçib, yuxarı rəislərdən xahiş eləyin, qoy ölünü basdırmağa icazə versinlər.

– Mən artıq xidmət üzrə müraciət eləmişəm. Tapşırıq almışam ki, heç kimi heç bir bəhanəyə görə içəri buraxmayım.

– Bu bəhanə niyə olur, yoldaş leytenant? – deyə Caydaq Ədilbəy təəccüblə soruşdu. – Heç bəhanənin yeridir, nə bəhanə? Axı sizin zonanızla bizim nə işimiz? Mərhumu basdırmalı olmasaydıq, bu boyda yolu niyə basıb gəlirdik?

– Mən bir də təkrar edirəm, yoldaş kənar adam, bura heç kim buraxılmır.

– Necə yəni kənar adam! – deyə bayaqdan susub dayanan əyyaş kürəkən birdən partladı. – Kimdi kənar adam? Bizik kənar adam? – Onun içkidən öləziyib xəmirləşmiş sifəti qan gətirdi, dodaqları gömgöy göyərdi.

– Doğru deyir, nə vaxtdan biz kənar adam olmuşuq? – deyə Caydaq Ədilbəy də ona səs verdi.

Əyyaş kürəkən icazə dairəsində olan həddi aşmamaq üçün səsinə qaldırmadı, rusca pis danışdığını bildiyinə görə sözləri ləngidib düzəldə-düzəldə dedi:

– Bu, bizim, bizim qəbiristanlıq bura! Biz, biz Sarı-Özək camaatı ixtiyar var, öz adamımızı burada basdırıq. Burada çox il qədim Nayman-Ana basdıranda heç kəs bilməz, burada bağlı zona olacaq.

– Mən sizinlə mübahisəyə girmək fikrində deyiləm, – leytenant Tansıkbəyev qəti fikrini bildirdi. – Hal-hazırda bir keşik rəisi kimi sizə elan edirəm ki, qorunan zonanın sahəsinə heç bir səbəbə görə heç bir buraxılış yoxdur və olmayacaq.

Aralığa sükut çökdü. “Təki davam gətirə biləydim, təki dönüb onu söyüb biabır eləməyəydim!” – Boranlı Yedigey özünü sakit eləmək üçün başını qaldırıb göyə baxdı, yenə də bir az aralıda halay vuran çalağanı gördü, yenə də bu təmkinli və güclü quşa qibtə elədi. Və qərara gəldi ki, xatadan uzaq olsunlar, çıxıb getmək lazımdır, zorla soxulmayacaqlar ki! O, bir də çalağana baxıb dedi:

– Yoldaş leytenant, biz qayıdırıq. Amma o yuxarıda oturanınız, generaldır-nədir bilmirəm, bəlkə, ondan da böyükdü, bax, onun özünə də ki, belə olmaz! Bunu mən köhnə əsgər kimi deyirəm, düzgün deyil!

– Yuxarıdan verilən əmrin düzgün olub-olmadığını müzakirə eləməyə haqqım yoxdur. Mənə tapşırıqlar sizə çatdırım ki, gələcək üçün nəzərə alınız – bu qəbiristanlıq ləğv ediləcək.

– Ana-Beyit?

– Bəli. O qəbiristanlıq belə adlanırsa...

– Niyə? Onun kimə maneçiliyi var? – deyə Caydaq Ədilbəy hirsələndi.

– Orada təzə mikrorayon salacaqlar.

– Qəribədir, vallah! – deyə Caydaq Ədilbəy çiyinlərini çəkdi. – Başqa yer tapmadınız, yer qəhətliyidir?

– Planda belə nəzərdə tutulub.

– Bura bax, sənin atan kimdir? – deyə Boranlı Yedigey leytenant Tansıkbəyevin gözünün içinə baxa-baxa soruşdu.

O, yaman təəccübləndi:

– Bunu neyləyirsiniz? Sizə nə daxli var?

– O daxli var ki, sən orada deməli olduğun sözləri bizə danışma, get, qəbiristanlığı məhv eləmək istəyənlərə de. Bəlkə, sənin dədən-baban ölməyib, ya sən özün heç vaxt ölməyəcəksən?

– Bunun heç bir daxli yoxdur.

– Yaxşı, onda gəl belə danışaq. Onda qoy, yoldaş leytenant, sizin lap o başınızın böyüyü mənə qulaq assın, mən tələb eləyirəm ki, icazə versinlər, öz şikayətimi sizin lap o böyük rəisinizə deyim. De ki, qoca cəbhəçi, Sarı-Özək sakini Yedigey Cangəldin ona bir-iki söz demək istəyir.

– Mən belə şey eləyə bilmərəm. Necə hərəkət etməli olduğumu mənə deyiblər.

– Bəs sən neyləyə bilərsən? – deyə əyyaş kürəkən təzədən söhbətə qarışdı, görünür, canı boğazına yığılmışdı. – Bazardakı milis səndən yaxşıdır!

– Biabırçılığı qurtarın! – Keşik rəisi ağappaq ağarıb qəddini düzəltdi. – Qurtarın! Çəkin bunu şlaqbaumun qabağından, yolu da traktordan təmizləyin!

Yedigeylə Caydaq Ədilbəy əyyaş kürəkəni dartıb traktorlara tərəf aparıldılar, amma o dayanmaq bilmir, geriye qanrılıb çıxırırdı:

– Sağan jol da jetpeydi, sağan jer də jetpeydi! Ürdim səndeydin auzın!¹

Bayaqdan kənardə gəzişib səsinə çıxarmayan Sabitcan bu yerdə özünü göstərmək məqsədilə onların qabağına yeridə:

– Nə oldu? Ağzınızdan vurub qayıtdılar? Elə belə də olmalıydı! Yaman hazırlamışdız! Ana-Beyit! Ayrı cür ola bilməz! İndi döyülmüş it kimi geri qayıdırsız!

– Kimdir döyülmüş it? – deyə əyyaş kürəkən özündən çıxaraq onun üstünə cumdu. – Aramızda it varsa, o, sən sən,

¹ Sənə yol da bəs eləmir, sənə torpaq da bəs eləmir! Üzünə tüpürüm sənin (Qazaxca).

əclaf! Orada duranla sənə nə fərqi var? Elə quru gopun var – mən dövlət adamıyam! Sən heç adam deyilsən!

– Dilini saxla, əyyaşın biri əyyaş! – Sabitcan qəsdən bərk qışqırdı ki, səsinə postda eşitsinlər. – Onların yerində olsaydım, belə sözlərin üstündə tutub basardım səni dama ki, səsin-sorağın gəlməsin! Səndən cəmiyyətə nə xeyir, sənə kimiləri qırıb məhv etmək lazımdır!

Sabitcan bu sözləri deyib onlara arxa çöndərdi ki, yəni tüpürüm sənə və sənənin yanındakılara. Birdən ağa kimi ucadan əmrlər verməyə başladı:

– Nə ağzınızı açıb dayanmısınız? Traktorları işə salın! Necə gəlmişik, elə də qayıdaq! Cəhənnəm olub gedək! Döndər görüm! Bəsdir! Bəsdir, gic yerində qaldım! Başqalarının ağzına baxanda belə olar.

Qalibəy traktorunu işə saldı, ehtiyatla dönməyə başladı ki, yedəyi yola çıxarsın, əyyaş kürəkən də tez yedəyə atılıb mərhumun yanında əvvəlki yerini tutdu. Cüməli də gözləyirdi ki, Yedigey gəlib çalova bağladığı dəvəsini açsın. Sabitcan bunu görə-görə gözləmədi, əksinə, daha da tələsdirməyə başladı:

– Niyə işə salmırsan? Tez ol! Nəyi gözləyirsən? Döndər geri! Yaxşı dəfn elədik! Axı əvvəldən razı olmurdum! Daha bəsdir! Döndər, gedək evə!

Boranlı Yedigey dəvəyə minənəcən – əvvəlcə onu hıxlamalıydı, sonra alıxa oturub qaldırmalıydı – traktorlar geri dönüb yola düşdülər. Elə öz işləri ilə də qayıdirdılar. Heç kişini gözləmədilər də. Onları qabaq traktorda oturan Sabitcan tələsdirirdi...

Bayaqkı çalağansa elə göydə halayını vururdu. O, yük-səklidən kürən itə göz qoyurdu, itin boş-boşuna veyllənməsi, nədənsə, ona toxunurdu, bir də başa düşmürdü ki, traktorlar yola düşəndə niyə it onların dalınca getmədi, dəvəli adamın yanında qalıb dəvəyə minənəcən onu gözlədi, sonra da yanına düşüb şortdadi.

Qabaqda traktora minənlər, dallarınca dəvəli adam, onun dalınca da atdana-atdana qaçan it yenə Sarı-Özək çölləriylə hərəkət edib, yanlarını selin-suyun yuyub-yaladığı çıxıntılardan birinin əldən-ayaqdan uzaq yerində həmin çalağanın yuva qurduğu Malakumdıçap yarğanına tərəf yol aldılar. Başqa vaxt olsaydı, çalağan narahat olub qiy

vurardı, özünü kənardə uçan kimi göstərsə də, bu gəlmə adamlardan gözünü çəkməzdi, sürətini artırıb öz halal torpaqlarında ov eləyən tayını səslərdi ki, hər ehtimala qarşı gəlib ona qoşulsun, bəlkə, yuvanı qorumaq lazım gəldi. Amma bu dəfə ağıquyruq çalağan heç narahat olmadı, çünki balaları çoxdan qanadlanıb pərvaz eləmişdi. Kəhrəbagözlü, donqardimdik çalağan balaları günü-gündən qanadlarını möhkəmləndirir, artıq müstəqil həyat sürürdülər. Sarı-Özəyin bu həndəvər yerlərində öz ovlaqları vardı, hətta indi qoca çalağan hərdən onların yerlərinə baş çəkəndə atalarını o qədər də xoşluqla qarşılamırdılar...

Çalağan, öz adəti üzrə, ovlağında gördüyü hər şeyə fikir verdiyi kimi, geri qayıdan adamları da izləyirdi. Bir də insanlardan ayrılmayan o kürən it onu rahat qoymurdu. Onu adamlara bağlayan nədir? Niyə özü ov eləmir, elə quyrugunu bulaya-bulaya öz işləri ilə məşğul olan adamların dövrəsinə dolanır? Axı belə həyat onun nəyinə lazımdı? Çalağanın diqqətini cəlb eləyən bir şey də dəvəyə minmiş kişinin döşündəki parıldayan şeylərdi. Elə buna görə də çalağan o saat gördü ki, traktorların dalınca gələn dəvəli kişi heyvanı məhmizləyib kəskin hərəkətlə kənar getdi, dəvəni suyu çəkilməmiş dayaz bir dəgə ilə kəsə sürüb, traktorlar dolanıb dərəni ötənəcən onları dalda qoydu. O, qamçısını yelədərək dəvəni qovur, sürətini daha da artırır, kişinin döşündə parıldayan şeylər atılıb-düşür, bir-birinə dəyib cingildəyirdi, dəvə uzun ayaqlarını gen ataraq yorturdu, kürən it də geri qalmasın deyər, onların dalınca götürüldü...

Ta o adam traktoru ötüb keçərək Malakumdıçap yarğanın gədiyində yolu kəsənəcən bu vəziyyət davam elədi. Ona çatanda traktorlar tormozlayıb dayandılar.

– Nə var? Nə olub? – deyər Sabitcan kabinədən boylandı.

– Heç nə. Motorları söndürün, – deyər Boranlı Yedigey əmr etdi. – Sözüm var.

– Nə söz canım? Ləngitmə, bəsdir gəzib-dolandıq!

– İndi sən özün ləngidirsən. Çünki burada dəfn eləyə-cəyik.

– Bəsdir ələ saldığın! – Sabitcan lap özündən çıxdı, onsuz da əzilib əsgiyə dönmüş qalstukunu çəkib dartışdırdı. – Özüm basdıracağam razeyddə, ayrı söz ola bilməz! Bəsdir!

– Qulaq as, Sabitcan, ata sənindir, bu barədə mübahisə ola bilməz. Amma sən bu dünyada tək deyilsən. Hər halda, sən qulaq as, gör nə deyirəm. Postda nə olduğunu özün gördün, özün eşitdin. Bizim heç birimizdə təqsir yoxdur. Sən gəl bunun ayrı tərəfini fikirləş. Harada görünüb ki, basdırılmağa aparılan ölü geri qaytarılsın? Hələ belə şey görünməyib. Bu biabırçılıqdan heç birimiz qurtara bilmərik. Dünyasında belə şey olmayıb.

– Cəhənnəmə ki görünməyib! – Sabitcan razılaşmadı.

– Sən indi belə deyirsən. Adam hirsələnəndə nə gəldi, deyə bilər. Amma sabah xəcalət çəkəcəksən, fikirləş. Bu rüsvayçılığı heç nəylə yuyub-təmizləyə bilməyəcəksən. Dəfn olunmağa aparılan mərhum geri qayıtmamalıdır.

Caydaq Ədilbəy də ekskavatorun kabinəsindən düşdü, onu görüb əyyaş kürəkən də yedəkdən enib gəldi, traktorçu Cumaəli də yaxınlaşdı ki, görsün, nə səbəbə dayanıblar. Boranlı Yedigey dəvəsini köndələn qoyub yolu kəsmişdi.

– İgidlər, qulaq asın, – deyə Yedigey onlara üz tutdu. – İnsan adətlərini pozmayın, təbiətə qarşı çıxmayın! Hələ belə şey görünməyib ki, qəbiristanlıqdan ölü geri qayıda. Basdırılmağa aparılan, gərək, basdırılsın. Başqa yolu yoxdur! Baxın bu Malakumdiçap yarğanına. Bu da bizim Sarı-Özək torpağıdır! Nayman-Ana burada, bu Malakumdiçapda özünün məşhur ağısını deyib, oğlunu oxsayıb. Gəlin mən qoca Yedigeyə qulaq asın, qoyun Qazanqapın məzarı burada olsun. Elə mənim də qəbrim qoy burada olsun. Allahın rızası olsa, özünü götürüb burada basdırarsınız. Mən bunu sizdən xahiş eləyirəm. İndi isə hələ gec deyil, vaxt var – baxın, orada, lap yarğanın qəşində mərhumu dəfn elərik!

Caydaq Ədilbəy Yedigeyin göstərdiyi yerə baxdı:

– Cumaəli, keçər ekskavatorun? – deyə soruşdu.

– Keçər, niyə keçmir, keçər...

– Bir dayan görüm, necə yəni keçər, sən əvvəlcə mənədən soruş! – deyə Sabitcan sözə qarışdı.

– Elə biz də soruşuruq da, – deyə Cumaəli cavab verdi.

– Eşitmədin, kişi nə dedi? Daha sənə nə lazımdır?

– Mən də deyirəm ki, daha bəsdir məni ələ saldız! Bu, mərhumu hörmətsizlikdir! Sürün razıyız!

– Ona qalsa, hörmətsizlik onda olar ki, mərhumu qəbiristanlıqdan evə qaytarasan! – deyə Cumaəli ona cavab qaytardı. – Ona görə də yaxşı fikirləş.

Hamı susurdu.

– Bilirsiniz nə var, siz özünüz bilərsiz, – deyə Cumaəli süketu pozdu, – mən gedirəm qəbri qazmağa. Mənim vəzifəm budur ki, çala qazım, özü də dərin olsun. Hələ ki vaxt var. Qaranlıq düşəndən sonra kim bu işi görəcək. Siz özünüz bilərsiz.

Və Cumaəli öz “Belarus” ekskavatoruna tərəf getdi. Əlüstü motoru işə salıb yolun qırağına çıxdı, onların yanından ötüb dikdirlə Malakumdiçap yarğanının qəşinə qalxdı. Onun dalınca Caydaq Ədilbəy yollandı, ondan sonda da Boranlı Yedigey Qaranəri tərpətdi.

Əyyaş kürəkən keçib traktorun qabağında dayandı, üzünü Qalibəyə tutub yarğanı göstərərək dedi:

– Ora sürməsən, yatacağam traktorun altına. Bu, mənim əlimdə heç nə deyil.

– İndi neyləyim, hara sürüm? – deyə Qalibəy Sabitcandan soruşdu.

– Görmürsən, hamısı əclafdır, it uşağı it! – Sabitcan açıq-aşkar söyüş söydü. – Nə oturmusan, sür onların dalınca!

Göydəki çalağan indi də yarğanın qəşində eşələnən adamlara fikir verirdi. Maşınlardan biri əsib-titrəyir, çalovu ilə yeri qazıb, sünbülqıran yuvasının ağzına yığan kimi, torpağı qazıb qabağına atırdı. Bu vaxt yedekli traktor da yavaş-yavaş onlara tərəf gəlirdi. Yedəkdə yenə də tənha bir adam ağ keçəyə бүкүлүб yedəyin ortasına qoyulmuş hərəkətsiz bir şeyin yanında oturmuşdu. Pırpız tükü küren it adamların yanında hərlənir, ancaq daha çox dəvəylə yaxınlıq eləyirdi, gedib onun kölgəsində, ayaqları altında uzanırdı.

Çalağan başa düşdü ki, bu adamlar torpaqda hələ çox eşələnəcəklər. O, yanakı süzüb geniş dairələr vura-vura uzaqlaşdı, qapalı zonaya tərəf uçdu, qəsdı də bu idi ki, yolüstü ov eləsin, həm də baxıb görsün, bayaq kosmodromdakı vurnuxmanın axırı necə oldu.

İki gün idi ki, kosmodromun meydançalarında böyük gərginlik vardı, gecə-gündüz iş gedirdi. Bütün kosmodrom, qonşuluqdakı xüsusi xidmət binaları və zonalar gecələr yüzlərlə güclü proyektorun işığına qər q olurdı. Yer gündüzdən

də işıqlı olurdu. Onlarca ağır, yüngül, xüsusi maşın, nə qədər alim və mühəndis "həlqə" əməliyyatını həyata keçirmək üçün hazırlıq görürdü.

Kosmosda uçan aparatları məhv etmək üçün hazırlanmış antipeyklar kosmodromun xüsusi meydançasında göyə zillənib hazır vəziyyətdə durmuşdu. İntəhası SSM-7 sazişi əsasında müəyyən vaxta qədər onlardan istifadə etmək olmazdı. Amerika tərəfindən də həmçinin. İndi təcili "həlqə" transkosmik əməliyyatı proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, onları tətbiq etməyə imkan tapılmışdı. Amerikadakı Nevada kosmodromunda da "həlqə" əməliyyatı üzrə sinxron şəkildə belə robot-raketlər buraxılacaqdı.

Sarı-Özək en dairəsində bu əməliyyatın vaxtı axşam saat səkkizə təsadüf eləyirdi. Düz iyirmi sıfır-sıfırda raketlər start götürməliydi. Bir-birinin ardınca dəqiqəyarım intervalla Sarı-Özəkdən doqquz dəqiqə raket qalxmalıydı, bu raketlər başqa planetlərdən gələn uçan aparatların qarşısını kəsmək üçün Qərb-Şərq müstəvisi üzrə Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyət göstərən həlqə yaradacaqdı. Nevadadan qalxan robot-raketlərə Şimal-Cənub həlqəsi düzəltməliydilər.

Düz gündüz saat üçdə "Sarı-Özək-1" kosmodromunda "Beş dəqiqəlik" adlanan startqabağı təftiş sistemi işə salındı. Hər beş dəqiqədən bir bütün xidmət bölmələrində, bütün kanallarla ekran və tablolarla səsle təkrar olunan yazılar yanırdı: "Starta qalır dörd saat əlli beş dəqiqə! Starta qalır dörd saat əlli dəqiqə!.." Starta üç saat qalmış "Dəqiqə" sistemi işə başlayacaqdı.

Həmin o vaxt 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlarla mümkün olan hər cür əlaqəni kəsmək məqsədilə "Paritet" orbital stansiyasının kosmosda tutduğu vəziyyətin parametrləri, eləcə də bort rabitəradio kanallarının kodları dəyişdirildi.

O yandan da tamamilə əbəz yerə, səhrada qışqırıb imdad istəyən adamlar kimi 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar Kainatdan aramsız siqnallar göndərirdilər. Onlar yalvarırdılar ki, əlaqəni kəsməsinlər. Onlar Biridamərkin qərərindən narazılıq eləməkdən, təklifləri o idi ki, Meşəlidöş sivilizasiyası ilə mümkün ola biləcək kontaktlar problemi ətrafında təkidlə, dönə-dönə düşünsünlər, şübhəsiz, ilk növbədə, Yer əhalisinin mənafeyini nəzərə alsınlar, onlar həmçinin özlərinə bilatərix bəraət verilməsində də təkid

etmirdilər, əksinə, razıydılar ki, onların Meşəlidöş planetində olması hər iki tərəfin qalaktikalararası münasibətlərinə xeyir vermiş olsun, onların yeganə etiraz etdikləri şey tərəflərin tətbiq etmək istədikləri "həlqə" əməliyyatı idi – onların fikrincə, bu global özünütəcrid bəşər cəmiyyətini elə bir tarixi və texnoloji bataqlığa sürükləyəcək ki, bunun aradan qaldırılması üçün min illər lazım gələcək... Əfsus ki, artıq gec idi... Dünyada heç kim onları eşitməyəcəkdi, heç kəsin ağlına gəlməyəcəkdi ki, onların haray səsi Kainat boşluğunda itib-batır...

Vaxt gəlib o yerə çatmışdı ki, "Sarı-Özək-1" kosmodromunda "həlqə" əməliyyatının yaxınlaşan start dəqiqələrini sayan "Dəqiqə" sistemi işə başlamışdı...

Çalağan isə ovlaq üzərində növbəti uçuşunu başa vurub yenə də Malakumdiçap yarğanının üstünə qayıtmışdı. Oradakı adamlar indi də əllərinə bel alıb işləyirdilər. Ekskavator böyük bir kom torpaq qazıb çıxarmışdı. İndi o, xortumunu lap çalanın dibinə salıb olan-qalan torpağı çıxardırı. Tezliklə onun əsməsi kəsildi, çəkilib bir kənarda durdu, adamlar isə hələ də çalanın dibində nəse qazıb düzəldirdilər. Dəvə yerindəydi, amma kürən it görünmürdü. O, harada ola bilər? Çalağan yaxınlaşıb yarğan üzərində geniş bir halay vurdu, başını sağa-sola çevirib hər yerə göz gəzdirdi, nəhayət, gördü ki, kürən it özünü verib yedəyin altına lap çarxların arasında sərələnib. İt uzanıb dincəlirdi, kim bilir, bəlkə də, mürğü vururdu, çalağan da eyninə deyildi. Səhərdən neçə dəfədir ki, onun başı üstündə uçur, di gəl ki, it deyilən bu məxluq bir dəfə də olsun, başını qaldırıb ona tərəf baxmayıb. Allahın sünbülqıranı nədir, o da əvvəlcə dal ayaqları üstə dikəlib yuxarı boylanır ki, görsün, göydə qorxulu bir şey yoxdur ki... Amma it adamların yanında yaşamağa öyrəşib, nə bir qorxusu var, nə də qayğısı. Görmürsən, necə sərələnib! Çalağan uçuşunu saxlayıb qanad çala-çala bir anlığa bir yerdə dayandı, gücənib quyruğunun altından itə tərəf güllə kimi yaşıl-ağ bir şey buraxdı. Al, bu da sənənin payın!

Yuxarıdan Yedigeyin qoluna nə isə şappılı ilə bir şey düşdü. Quş zılı idi. Bu, haradan düşdü? Yedigey qolundakı zili çırpıb saldı, başını yuxarı qaldırdı. "Yenə də ağıquyruqdur, elə bayaqkıdır. Gör neçənci dəfədir başımızın üstündə

uçur. Xeyirliyə ola? Əcəb kefdədir. Üzür havada, yellənir özüyçün". Caydaq Ədibəyin qəbrin dibindən gələn səsi onu xəyaldan ayırdı:

– Necədir, gəl bir bax! Bəsdır, ya yenə qazaq?

Yedigey qaşlarını çatıb qəbrin qırağından aşağı boylandı.

– Çəkil o künce, – deyə o, Caydaq Ədibəyi kənara çəkdi, – Qalibəy, sən də hələlik çıx. Çox sağ ol. Hə, mən bilən dərinliyi bəs elər. Ancaq, Ədibəy, qazanağı bir az da genəlsən, pis olmaz, qoy gen olsun.

Yedigey bu göstərişləri verəndən sonra, su ilə dolu qabı götürüb ekskavatorun arxasına keçdi, qayda üzrə duadan qabaq əbdəst aldı. Yalnız bundan sonra rahatlanıb özünə gəldi – Qazanqapı Ana-Beyit qəbiristanlığında basdıra bil – məsələlər də, hər halda, biabırılıqdan can qurtara bilmişdilər: dəfn olunmamış ölünü bir də geri qaytarmayacaqdılar. Bir az inad göstərməsəydi, elə də olacaqdı. İndi, gərək, çalışdılar ki, qaranlıq düşünəcəni Boranlıya qayda bilsinlər. Şübhəsiz ki, onların gecikməyi sandan evdə nigaran dırlar. Axı söz vermişdilər axşam altıya qayıtsınlar, ehsan altıya təyin olunmuşdu. Amma indi artıq saat beşin yarısı idi. Hələ, gərək, ölünü basdıraydılar, sonra da Sarı-Özəyə nə qədər yolları vardı. Necə yeyin getmiş olsalar da, iki saat çəkəcəkdə. Bu yandan baxanda, dəfn mərasimini tələmtəlsiyə də salmaq yaramaz, çarə nədir, ehsanı bir az gec verərlər. Daha ayrı yolu yoxdur...

Yedigey dəstəməz alandan sonra özünü dəfn mərasiminə başlamağa hazır bildi. Su qabının ağzını bağlayıb yaş saqqalına əl çəkə-çəkə sifətinə ciddi və sanballı bir ifadə verib ekskavatorun dalından çıxdı, bir qədər təntənəli səslə müraciət etdi:

– Allahın bəndəsi mərhümül-məğfūrül-məlumun oğlu, Sabitcan, gəl mənim solumda dayan, siz dörd nəfər də mərhumu gətirin qəbrin yanında üzü qibləyə qoyun. – Bu işlər görüldü qurtarandan sonra dedi: – İndi gələn hamımız üzümüzü tutaq müqəddəs Kəbəyə. Əllərinizi qarşınızda açın, Allahı düşünün ki, belə bir məqamda dilinizə gətirdiyiniz sözləri və ürəyinizdən keçirdiyiniz fikirləri o eşitsin.

Nə qədər qərribə olsa da, Yedigey arxa tərəfdə dayanlar arasında gülünc səs və ya donqultu eşitmədi. Çox da razı qaldı, axı deyə bilərdilər ki, ay qoca, qoy görək, sən

haranın mollası oldun, qoy ölümünü basdıraq qayıdaq evimizə. Bu bir yana, bundan başqa Yedigey cürət eləyib duanı oturan yerdə yox, ayaq üstə oxumaq qərarına gəldi, çünki bilən adamlardan eşitmişdi ki, dinimizin yarandığı ərəb ölkələrində duanı qəbiristanlıqda şax dayanıb oxuyurlar. Beləydi, ya belə deyildi, Yedigey istəyirdi ki, başı göylərə daha yaxın olsun.

Mərasimə başlamamış dünyanın sağına-soluna baş endirib, yerə-göyə üz tutanda, insanın bu dünyaya təsadüfən gəlib, gündüzün gecəylə əvəz olunmasının dəyişilməzliyi kimi yox olub getməsinin pozulmaz qanununu yaradana baş əyəndə Yedigey yenə də o ağquyruq çalağanı gördü. O, bir az irəlində göyün yeddi qatında süzür, hərdən qanadlarını ehmalca tərpədənək ağır-ağır halay vururdu. Ancaq çalağan onun ovqatını pozub fikrini yayındırmırdı.

Ağ keçəyə бүкүlmüş Qazanqap xəbərin içində, qəbir çəlasının qırağında, onun qarşısında uzatmışdılar. Binadan, ta məhşər gününədək hamıya və hər kəs üçün, hamıya və hər vaxt üçün nəzərdə tutulmuş, kim olursa olsun, hansı dövrə yaşayırsa yaşasın – hamı üçün labüd və eyni mənada olan və hələ dünyaya bundan sonra gəlməli olanlar üçün də eyni dərəcədə labüd və əzəldən təyin edilmiş müqəddəratı bildiren "Yasin"-in sözlərini dodağında zikr edərkən, Yedigey eyni zamanda peyğəmbərlərin dərk edib vəsiyyət etdikləri bu həyat düsturunu ürəkdən gələn və şəxsi təcrübəsindən əxz etdiyi fikirlərlə tamamlamağa çalışırdı. Kişi dünyada havayı yaşamamışdı axı.

"İlahi, əcdadlarımızın yoluyla gedib müqəddəs kitab-lardan öyrəndiyim dualarımı eşidirsənsə, mənim öz söz-lərimi də eşit. Elə bilirəm, bunlar bir-birinə mane olmazlar.

Budur, biz kimsəsiz və uzaq bir yerdə – Malakumdiçap yərğanında qazdığımız qəbrin qabağında dayanmışıq. Qazanqapı özünün vəsiyyət elədiyi qəbiristanlıqda dəfn eləyə bilmədiyimiz üçün məcbur olub bura gəlmişik. Göydəki çalağan bizim Qazanqapla necə vidalaşdığımızı yuxarıdan seyr edir. Ey böyük Allah, varsansa, keç günahımızdan, öz bəndeyi-həqirin olan Qazanqapın dəfnini rəhmətlə qəbul et, layıqdırsa, onun ruhuna əbədi rahatlıq ver. Bizdən nə asılıydısa, hamısını yerinə yetirməyə çalışdıq. Qalanı sən öz işindir!

İndi də madam ki, belə bir məqamda sənə üz tutmuşam, nə qədər sağam, nə qədər ki ağılım üstümdədir, mənim sözlərimi dinlə. Aydın məsələdir ki, insanlar sənə ancaq xahişçün müraciət eləyirlər – rəhm elə, kömək elə, hifz elə! Hər dəqiqəbaşı – haqda da, nahaqda da səndən çox şey umurlar. Hətta qatilin də ürəyindən keçir ki, onun tərəfində olasan. Sənsə susursan. Neyləmək olar, biz adamlar beləyik, illah ki, dara düşəndə bizə elə gəlir ki, sən göydə elə bununçün varsan. Əlbəttə, ağırdır səninçün, yalvarışlarımızın sonu yoxdur. Sənsə təksən. Amma mən səndən heç nə istəmirəm. Mənim bircə məramım varsa, o da bu məqamda öz fikirlərimi söyləməkdir.

Son dərəcə məyusam ki, Nayman-Ananın dəfn edildiyi müqəddəs qəbiristanlığımıza daha bizimçün yol yoxdur. Buna görə də arzum budur ki, mənim də qəbrim Nayman-Ananın gəzdirdiyi bu yerlərdə – Malakumdıçapda olsun. Elə olsun ki, mən də indi dəfn edəcəyimiz Qazanqapın qəbri ilə yanaşı olum. Bir də ölənlərin ruhunun başqa canlılara keçməsi doğrudursa, onda mən qarışqa niyə olum, istərdim ki, ağıquyruq çalağana çevrilim. Mən də o göydə uçan çalağan kimi, Sarı-Özəyin üstündə süzüb, o ucalıqdan doğma yerlərimi seyr edirəm, seyr etdikcə də doymayıram. Vəssalam.

O ki qaldı vəsiyyətim, vəsiyyətimi elərim mənimlə bura gələn cavanlara. Deyərəm, məni gətirib burada basdırırlar. Amma bilmirəm “Yasin”imi kim oxuyacaq. Nə Allaha inanırlar, nə də dua-yasin bilirlər. Axı Allahın olub-olmadığını heç kim bilmir və bilməyəcək də. Kimi deyir – var, kimi deyir – yox. Mən sənin varlığına inanmaq istəyirəm və deyirəm ki, sən mənim məqsəd və məramımdasan. Mən dualarla sənə üz tutduğum vaxt, əslində, sənin vasitənlə özümə müraciət edirəm, buna görə də bu məqamda başıma gələn fikirlər, elə bil ki, sənin öz fikirlərimdir, ey bizi yaradan! Məsələnin məğzi də bundadır! Bu cavanlara belə şeyləri fikirləşməli, dualara da xor baxırlar. Bəs ölüm ayağında onlar özlərinə, ya başqalarına nə deyə biləcəklər? Bu cavanlara yazığım gəlir, onlar öz insanlıq sirlərinə necə yetə biləcəklər ki, onların heç birinin, heç olmasa, xəyalən Allah olmaq dərəcəsinə yüksəlməsi üçün heç bir imkanları yoxdur? Əstəğfərullah, keç günahımdan, küf

söylədiyimçün. Onlardan heç biri allahlıq dərəcəsinə yüksələ bilməyəcək, belə olan tərzdə sən özün də daha mövcud olmayacaqsan. Əgər insan sənin timsalında ürəyində özünü hamının dərəcəsinə qalan Allah hesab eləməsə, onda, ilahi, sən özün də olmayacaqsan... Amma mən istəməzdim ki, sən tamam yox olub gedəsən.

Mənim dərdim-çorum da budur. Səhvim varsa, keç günahımdan. Mən sadətil bir adamam, ağılıma nə gəlir, onu da deyirəm. İndi müqəddəs yazıların son sözlərini deyib dəfnə başlayıq. İlahi, bizim bu işimizə fərac ver...”

– Amin, – deyə Yedigey duasını tamamladı, bir an susub acı bir həsrətlə çalağana baxdı, sonra yavaş-yavaş cavanlara tərəf döndü. Allahla ünsiyyət tamam olmuşdu. İndi onun qarşısında bu qədər ləngimiş dəfn mərasimini tamamlamaq üçün gələn həmin beş adam dayanmışdı.

– Məsələ belədir, – deyə o, fikirli halda onlara müraciət etdi, – dua vaxtı nə lazımdısa, sizin əvəzinizə də dedim. İndi gəlin işə başlayaq.

Yedigey yaxası ordenli-medallı pencəyini çıxarıb özü qəbrin içinə düşdü. Caydaq Ədilbəy də ona kömək eləyirdi. Sabitcan mərhumun oğlu kimi, başını aşağı salmağıyla kədərini bildirərək, çəkilib kənarda durmuşdu, qalan üç nəfər – Qalibəy, Cumaəli və əyyaş kürəkən keçəyə bükülmüş meyiti xərəkədən götürüb aşağıda dayanan Yedigeylə Caydaq Ədilbəyin qolları üstünə endirdilər.

“Hə, ayrılıq saati gəlib çatdı! – deyə Yedigey Qazanqapı torpağın dərinliyindəki əbədi yatağına uzadaraq fikirləşdi. – Bağışla ki, yerini rahlamağımız uzun çəkdi. Səhərdən dartırıq ora-bura. Neyləmək, iş belə gətirdi. Səni Ana-Beyiddə basdırmadığımızın günahını bizdə görmə. Amma elə bilmə ki, mən bu işi belə qoyacağam. Haracan lazım olsa, gedəcəyəm. Nə qədər sağam, susmayacağam. Özüm bilirəm, onlara nələr deyəcəyəm. Sən öz yerində rahat yat. Belə çıxır ki, bu gen, bu intəhasız dünyada üç arşınlıq yer sənin payına burada ayrılıbmış. Sən burda tək qalmayacaqsan. Tezliklə mən də gələcəyəm yanına, Qazanqap. Heç şübhə eləmə. Bir bəla-zad baş verməsə, öz əcalımla ölsəm, mən də bura gələcəyəm, yenə də bir yerdə olacağıq. Qarışacağıq səninlə Sarı-Özək torpağına. İntəhası, özümüzün xəbəri olmayacaq. Bunu ancaq diri olanda

bilmək olar. Elə bunun üçün də səninlə danışsam da, bu sözləri özümə deyirəm. Axı sən nə idin, indi o deyilsən. Beləcə biz varlıqdan yoxluğa gedəcəyik. Amma qatarlar yenə də Sarı-Özək torpaqlarında əvvəlki kimi hərəkət eləyəcək, bizim əvəzimizə də başqaları gələcək..."

İş bura çatanda qoca Yedigey dözə bilməyib ağladı. Boranlı rəzyezdində uzun illər ərzində keçirdikləri ömür-gün – bütün olub-keçənlər vaxt etibarilə nəhəng bir məsafə, bütün bəlalər, çətinliklər və sevincli günlər bu bir neçə kəlmə vidə sözlərinə, bu bir neçə dəfn dəqiqələrinə yerləşdi. İnsanın nə qədər də çox və nə qədər də az qisməti varmış.

– Əsirdirsən, Ədilbəy? – deyə dar çalada Ədilbəylə çiyin-çiyinə dayanmış Yedigey səsləndi. – Məni də burada basdırarsan, qoy yanbayan olaq. Məni də bax, beləcə yerbəyer elərsən ki, rahat olsun. Söz verirsənmi?

– Bəsdir, Yedigə, sonra danışarıq. Sən gəl çıx yuxarı, qalanını özüm tamamlaram. Sakit ol, Yedigə, çıx yuxarı. Özünü üzmə.

Boranlı Yedigey gilli torpağı yaş sifətinə sürərək çaladan çıxdı, ona əl uzadıb kömək də elədilər, o da ağlaya-ağlaya, dodaqaltı nəsə təsirli sözlər deyə-deyə yuxarı qalxdı. Qalibəy gedib kanistri gətirdi ki, kişi əl-üzünü yusun.

Onların hərəsi qəbrə bir ovuc torpaq atıb, küləyin səmtindən qəbri torpaqla doldurmağa başladılar. Əvvəlcə bel-kürəklə kürüyüb doldurdular, sonra da Cüməli maşına minib torpağı ekskavatorla yığıb tökdü. Axırda qəbrin üstünü yenə də bellə düzəldib sahmanladılar...

Ağquyruq çalağan isə onların başı üstə süziür, yerdən qalxan toz dumanına və Malakumdıçap yağanında nə isə qərribə bir iş görən bu adamlara göz qoyurdu. Çalanın yerində təzə torpaq təpəciyi əmələ gələn vaxt bu adamlar arasında yaranan canlanma onun diqqətini xüsusilə cəlb etdi. O vaxt yedəyin altında yatan kürən it də gərnəşə-gərnəşə qalxmışdı, indi də adamların arasında vurmuxurdu. Axı deyən gerek ki, sənin nə azarın var? Bircə qotazlı tərlilə bəzədilmiş qoca dəvə əhvalını pozmadan güclü çənəsinə kirkirə kimi işlədib kövşək vururdu.

Deyəsən, adamlar getməyə hazırlaşdılar. Amma yox, onlardan biri, dəvənin yiyəsi əllərini açıb üzünün qabağına gətirdi, o birilər də onun kimi elədi...

Daha vaxt lap daralmışdı. Yedigey yanındakılara uzun və diqqətli bir nəzər salıb dedi:

– İşimizi qurtardıq. Qazanqap yaxşı adamdımı?

– Yaxşı adamdı, – deyə hamı bir ağızdan cavab verdi.

– Bir adama borcu-zadı qalmayıb ki? Oğlu buradadır, qoy atasının borcunu öz boynuna götürsün.

Hec kəsdən səs çıxmadı. Onda Qalibəy hamının əvəzinə cavab verdi:

– Yox, heç kimə borclu qalmayıb.

– Eləsə, sən nə deyirsən, Qazanqapın oğlu Sabitcan? – deyə Yedigey ona müraciət etdi.

– Hamınız çox sağ olun, – deyə o, qısa cavab verdi.

Sabitcanın bu sözlərindən sonra Cüməli dedi:

– Onda düşəyin yola.

– Bu saat, bircə dəqiqə, bir kəlmə sözümlə var, – deyə Yedigey onu saxladı. – Sizin aranızda hamıdan yaşlısı mənəm. Sizin hamınızdan bir xahişim var. İşdir, başıma bir iş gəlsə, məni də burada, Qazanqapla yan-yanə basdırarsınız. Əşitdinizmi? Hesab eləyin ki, bu, mənim vəsiyyətimdir.

– Kim bilir ki, başına nə gələcək, Yedigə, əvvəldən nə danışmaq, – Qalibəy şübhə ilə cavab verdi.

– Dəxli yoxdur, – Yedigey təkid etdi. – Mənimki deməkdir, sizinki də qulaq asmaq. İş o yerə çatanda yadınıza salın ki, belə bir söhbət oldu.

– Daha hansı böyük vəsiyyətlərin var? De gəlsin, Yedigə, qoy birdəfəlik olsun, – deyə Caydaq Ədilbəy zarafata saldı.

Yedigey incidi:

– Sən zarafata salma, mən ciddi danışırım.

– Yadımızda saxlarıq, Yedigə, – deyə Caydaq Ədilbəy onu sakitləşdirdi. – Elə bir şey olsa, sən istədiyin kimi də elərik, arxayın ol.

– Bu oldu kişi söhbəti, – deyə Yedigey dodaqaltı razılıq elədi.

Traktorlar yağandan enmək üçün dönməyə başladılar. Traktorlar aşağı enənəcən Yedigey Qaranəri yedək-ləyərək Sabitcanla yanaşı getdi. O, özünü narahat eləyən bir məsələ haqqında Sabitcanla təklidə danışmaq istəyirdi.

– Bura bax, Sabitcan, indi daha əlimiz boşaldı, səninlə bir məsələ barədə söhbət etmək istəyirəm. Bəs indi biz o qəbiristanlıq işini neyləyək? Ana-Beyiti deyirəm.

– Necə yeni neyləyək? Burada heç baş sındırmaq lazım deyil, – deyə Sabitcan cavab verdi. – Plan plandır. Ləğv eləcəklər onu, plan üzrə... Vəssalam.

– Mən onu demirəm. Ona qalsa, elə hər şeyə göz yummaq olar. Bax, sən burada doğulub böyümüsən. Atan səni oxudub. İndi də kişini dəfn elədik. Tək-tənha bu çöllün düzündə, bircə təskinliyimiz odur ki, öz doğma torpağımızda basdırmışıq. Sən savadlı adamsan, vilayət şəhərində işləyirsən, şükür Allaha, kimlə istəsən, danışib söhbət eləyə bilərsən. Cürbəcür kitablar oxumusan...

– Nə olsun ki? – deyə Sabitcan onun sözünü kəsdi.

– Onu deyirəm ki, bəlkə, mənə danışmaqda kömək eləyəsən, nə qədər gec deyil, elə günü sabah gedərik buradakı böyüklərin yanına, o şəhərcikdə, yaqın ki, bir nəfər lap böyükləri var. Ola bilməz ki, Ana-Beyiti yerlə yeksan eləsinlər. Axı bu, tarixdir.

– Bunların hamısı köhnə nağıllardır, Yedigə, başa düş. Burada dünya miqyasında, kosmik miqyasda məsələlər həll olunur, biz də bu yandan gələcəyik ki, qəbiristanlıq belə gəldi, qəbiristanlıq elə getdi. Axı bu, kimin nəyinə lazımdır? Onların nəzərində bunların hamısı boş şeylərdir! Bir də ki bizi ora buraxan kimdir!

– Əlbəttə, getməsən, buraxmazlar. Amma tələb eləsən, buraxarlar. Bəd ayaqda, lap rəisin özü gələr maşınla qabağımıza. Dağ deyil ki, yerindən dəbərə bilməsin.

Sabitcan ona tərəf əsəbi bir nəzər saldı.

– Əl çək, ay qoca, boş söhbətdir. Məndən də gözünü çək. Belə şeylərin mənə qətiyyəni dəxli yoxdur.

– Bunu elə əvvəldən deyəydin. Söhbət də qurtarıb gedəydi. Yoxsa başlamısan ki, nə bilim nağıldı, filan-fəsməndi!..

– Bəs nə bilirdin? Elə bilirdin ki, o saat yürüyəcəyəm! Niyə, nəyin xətrinə? Mənim ailəm, uşaqlarım, işim-gücüm var. Niyə gərək mən küləyə qarşı siyəm? Onu istəyirsən ki, buradan bir zəng çalsınlar, orada da dalıma bir təpik vurub atsinlər bayıra? Bağışlayasan gərək, çox sağ ol!

– Sən “çox sağol”unu özünçün saxla, – deyə Yedigey

hirsle əlavə etdi, – dalıma bir təpik! Belə çıxır ki, elə dalını yoğunladırısan sən!

– Bəs nə bilirdin? Düz buyurursan! Bu, sənə boş şey kimi gəlir – sən kimsən? Heç kim. Amma bizlər dalımızı yoğunladırıq ki, ağzımız şirin olsun.

– Bəli, bəli, əvvəllər baş qiymətdə idi, görünür, indi dal meydanıdır.

– İndi necə bilirsən, elə də fikirləş, amma bizi axmaq hesab eləmə.

– Aydınır. Söhbət qurtardı! – deyə Yedigey danışmağa nöqtə qoydu. – Ehsanı verək, Allahın köməkiylə, bir də səninlə görüşmərik, inşallah.

– Bəlkə də, – deyə Sabitcan üz-gözünü əydi.

Onlar beləcə ayrıldılar. Yedigey dəvəyə minənəcən onlar traktorları işə salıb gözlədilər, ancaq Yedigey onlara dedi ki, ləngiməsinlər, yola düşüb mümkün qədər tez getsinlər, adamlar ehsanı gözləyirlər, dəvə üstündə onunçün hər yerdə yol var, guya, özü istədiyi yolla gedəcək.

Traktorçular sürüb gedəndən sonra Yedigey hələ bir müddət yerində qalıb neyləyəcəyini fikirləşdi.

İndi o, Sarı-Özəyin ortasında tək-tənha idi, əlbəttə, sadıq iti Culbars nəzərə alınmazdysa, əslində, o da əvvəlcə yola düşən traktorların dalınca qaçdı, amma sonra yiyəsinin onlarla getməyəcəyini başa düşüb geri qayıtmışdı. Ancaq Yedigey ona fikir vermirdi. İt qaçıb evə də getmiş olsaydı, bunu görməyəcəkdi. Çünki dünya ona dar gəlirdi. Sabitcanla danışığından sonra boşluq, əzab və təşviş atəşilə qarşalanmış ürəyinə toxtaqlıq verə bilmirdi. Bu ovunmaz ağrının üzücü boşluğu mənasızlığı onun daxilində soyuq və zülmətdən ibarət ikibaşlı uçurum kimi idi. Boranlı Yedigey peşman idi; peşman idi ki, bu söhbəti niyə saldı, niyə sözlərini havayı yelə verdi. Məgər Sabitcan söz deməli, kömək ummalı adamdı? Güman eləmişdi ki, savadlı, oxumuş adamdır, özü kimilərilə daha asan dil tapa bilər. Faydası nədi, neçə-neçə kurslarda, institutlarda oxuyub? Bəlkə də, ona elə bu cür olmağı öyrədiblər? Kim bilir, bəlkə də, haradasa iblis kimi uzaqgörən bir adam var, Sabitcanın üstündə o qədər zəhmət çəkib ki, Sabitcan başqa cür yox, elə Sabitcan kimi olsun. Məgər Sabitcan deyildimi o radio ilə idarə olunan adamlar haqqındakı cəfəngiyyəti bəzəyib qoşan? Demirdimi

ki, o vaxtlar gələcək! Bəlkə də, o gözügörünməz, tam ixtiyar sahibi olan kəs artıq onu radio ilə idarə eləyir?

Qoca Yedigey belə şeylər barədə nə qədər çox fikirləşirdisə, bu fikirlər onda bir o qədər ağrı və ümitsizlik doğururdu.

– Manqurtsan, manqurt! Xalis manqurtsan! – O, qəzəblə pıçıldadı – kişi ona həm qəzəblənir, həm də acıyırdı.

O baş vermiş hadisə ilə heç də barışmaq fikrində deyildi, Yedigey başa düşürdü ki, mənliliyi itirib özü öz gözündə əyilməmək üçün nəse eləməli, nəse bir iş görməlidir. O bilirdi ki, geri çəkilsə, özü öz gözündə məğlub olacaq. Ürəyinə dammışdı ki, axşamın bu şər vaxtına yaraşmayan bir iş görəcək, amma hələlik dəqiq deyə bilməzdi ki, neyləmək istəyir, nədən başlamalıdır, neyləməlidir ki, Ana-Beyit haqqındakı fikirləri, doğrudan da, əmrini dəyişdirmək qüvvəsində olan adamlara çatıb təsir göstərə, onların fikrini dəyişə bilsin... Bəs buna necə nail olsun? Hara getsin, neyləsin?

Qaranərin belində oturan Yedigey belə ağır fikirlər içində ətrafına göz gəzdirdi. Hara baxırdın, səssiz-səmirsiz çöllük idi. Axşam kölgələri yavaş-yavaş sürünüb Malakum-dıçapın yarıqlarına dolurdu. Traktorlar çoxdan gözdən itib səslərini kəsmişdi. Cavanlar çıxıb getmişdilər. Sən-Özək dolaylarını bilən və yadda saxlayanlardan sonuncusu qoca Qazanqap indi yarğanın qasında, bu ucsuz-bucaqsız düzdə təzə qazılmış tənha qəbirdə yatırdı. Yedigey gözlərinin qabağına gətirdi ki, qəbir necə çöküb get-gedə yapışacaq, Sən-Özəyin yovşanlığına qarışacaq, güclə seçiləcək, bəlkə də, heç seçilməyəcək. Belə də olmalıdır, heç kim torpaqdan çox yaşamayacaq, heç kim də torpaqdan kənarda qalmayacaq...

Axşam tərəfi öz dözülməz ağırlığı altında üfüqə tərəf əyilən günəş, elə bil, yumşalıb daha da ağırlaşmışdı. Qürub edən günəşin rəngi dəqiqəbədəqiqə dəyişirdi. Qürubun bətnində gözə görünmədən zülmət yaranmağa başlayırdı, qızılı boyanmış səma get-gedə qaranlıqla dolur, tutqun göy rəng alırdı.

Boranlı Yedigey vəziyyəti götür-qoy eləyib belə qərara gəlirdi ki, təzədən zonanın girişindəki şlaqbaumun yanına qayıtsın. Daha bundan başqa bir yol tapa bilmədi. İndi artıq

dəfn mərasimini yola vermişdilər, daha o heç kimlə və heç nəylə bağlı deyildi, təbiətin ona verdiyi qüvvə və öz təcürbəsi daxilində özünə güvənə bilərdi, özünə ixtiyar verə bilərdi ki, öz məsuliyyət və qorxusu hesabına istədiyini eləsin. Hər şeydən əvvəl, o istəyirdi ki, çalışıb keşik xidmətini məcbur etsin, onu nəzarət altında da olsa, böyük rəisin yanına aparsınlar, ya da lazım gələrsə, o rəisin özünü məcbur eləyib, Boranlı Yedigeyə qulaq asmaq üçün şlaqbaumun yanına gətizdirsın. Onda ürəyindəkilərin hamısını deyərdi üzünə... Bunların hamısını özlüyündə düşünüb-daşınmışdı, buna görə də Yedigey qərara gəlirdi ki, məsələni ləngidib sonraya qoymasın – gəlişinin də səbəbini Qazanqapın dəfni ilə əlaqədar başlarına gələn kədərli hadisə ilə izah edəcəkdi. O qərara gəlmişdi ki, şlaqbaumun yanında qətiyyət göstərsin, buraxılış və ya görüş tələb etsin, elə bundan başlayıb keşikçiləri başa düşməyə məcbur eləməlidir ki, ona aralıqda gəzən Tansıkbayev kimilər yox, ən yüksək rütbəli şəxs qulaq asmayınca əl çəkən deyil... Bu qərardan sonra ürəyi yerinə gəlirdi.

– Təvəkkül Allaha! İtin ağası varsa, qurdun da Allahı var! – deyə özünə ürək-dirək verdi, Qaranəri möhkəm məhmizləyib şlaqbauma tərəf yönəldi.

O vaxtacan gün də batdı, hava sürətlə qaralmağa başladı. O, zonaya yaxınlaşanda tamam qaranlıqlaşmışdı. Şlaqbauma, təxminən, yarım kilometr yol qalanda qabaqda kiçik fənərlər göründü. Yedigey burada, keşikçiə yaxınlaşmamış dəvədən düşdü. Heyvanı hıxlamamış eləcə sürüşüb düşdü. İndi daha dəvə yeri deyildi. Bu əngəl nəyə lazımdır? Bir də ki nə biləsən necəsinə rast gələcəksən, gördün dedi: “Dəvəni də götür rədd ol burdan. Sən kimsən belə! Qəbul-zad yoxdur”, – deyə heç kabinetə də qoymaz. Ən ümdəsi də o idi ki, Yedigey məsələnin nə qədər uzanaçağını bilmirdi, işin nəticəsini nə qədər gözləməli olacaq, buna görə də təkbəsinə eycahan getsə yaxşıydı. Qaranəri də çidarlayıb buraxar çölə, qoy otlasın...

– Sən hələlik burada qal, mən gedim, görüm nə olur, – dodaqaltı donquldanıb özünü Qaranərlə danışan kimi göstərsə də, əslində, özünə ürək vermək istəyirdi. Axırı dəvəni hıxlamalı oldu gərək xurcundakı çidarları çıxarıb rahlayaydı.

Yedigey qaranlıqda çidarları rahlayanda elə bir sakitlik vardı ki, o hətta öz nəfəsini, havada uçuşan böcəklərin səsi-ni və vızltısını belə eşidirdi. Ulduzlar da, elə bil, hamısı bir-dən göyə dolub par-par yanırı. Elə sakitlikdi ki, deyəsən, nəşə bir şey olmalıydı...

Hətta Sarı-Özəyin sakitliyinə alışıb Culbars da, nədən-sə, şəkəlib astadan zingildəyirdi. Bu sakitlikdə onun nədən xoşu gəlmirdi?

– Sən də bu yandan əl-ayağa dolaşırsan! – deyə yiyəsi narazılıqla deyindi. Sonra da fikirləşdi ki, bəs iti neyləyim? Çidarları əlində düzəldib sahmana salınca bir az da fikirləşdi ki, iti neyləsin. Şübhə yoxdur, it ondan ayrılmayacaq. Qovsan da, getməyəcək. Üzə vurmasalar da, fikirləşəcəklər ki, qoca-ya bax, haqqını tələb eləməyə gəlib, yanında da itdən başqa bir kimsə yoxdur. Yox, itlə getmək olmaz. Onda Yedigey belə qərara gəldi ki, itin ipini uzun eləyib dəvənin alığına bağlasın. Nə qədər ki o olmayacaq, qoy elə bir yerdə qalsınlar.

O, iti səslədi: “Culbars! Culbars! Bura gəl!” – və ipi itin boynuna bağlamaq üçün əyildi. Elə bu vaxt havaya nəşə oldu, getdikcə güclənən vulkan gurultusuyla boşluqda nəşə hərəkətə gəldi. Və lap yaxınlıqda, haradasa lap qon-şuluqda, kosmodrom zonasında parlaq atəslə yanan qor-xunc alov sütunu püskürüb göyə sancıldı. Yedigey qorxu-dan geri atıldı, dəvə də bağınıb yerindən sıçradı... İt qorxu-sundan yiyəsinin ayaqları altına təcili.

Bu, qoruyucu transkosmik “Həlqə” əməliyyatının birinci döyüş robot-raketi idi. Sarı-Özəkdə düz axşam saat səkkiz idi. Birincinin dalınca ikinci, onun dalınca da üçüncü raket göyə qalxdı, sonra biri də, biri də... Yerdəki işlərin dəyişməməsi, hər şeyin öz qaydasında qalması üçün bu raketlər uzaq kosmosa qalxıb Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyətdə olan sərhəd düzəldəcəkdilər.

Göy başlarına uçulur, alov və tüstü içində yanılırdı... İnsan, dəvə və it – bu sadə canlılar dəli kimi qaçır, canlarını qurtarmağa çalışırdılar. Onlar dəhşət içində qaçır, bir-birin-dən ayrılmamağa qorxurdular: nəhəng alov sütunlarının aman-sızcasına işıqlandırdığı çöllüklə baş götürüb qaçırdılar...

Amma, sanki, yerlərində qaçırdılar, çünki hər yeni part-layış onları haqlayır, başlarına od, işıq, aləmi sarsıdan gurultu ələyirdi...

İnsan, dəvə və it dallarına baxmadan qaçırdılar, birdən Yedigeyə elə gəldi ki, manqurt oğlu tərəfindən oxla vurul-muş Nayman-Ananın başından saldıqı ağ yaylıqdan əmələ gəlmiş ağ bir quş haradansa böyükdən çıxdı... Ağ quş bu həşir-qiyamət içində insanla yanaşı uçaraq deyirdi:

– Kimlərdənsən? Adın nədir? Adını yadına sal! Sənin atan Donenbaydır, Donenbay, Donenbay, Donenbaydır, Donenbay...

Yenidən birləşən bu zülmət içində bu səs hələ çox eşidildi...

Bir neçə gün sonra Yedigeyin qızları Səulə ilə Şərafət Sarı-Özək ağsaqqalı Qazanqapın rəhmətə getdiyi barədə teleqramı alıb ərləri ilə Qızıl-Ordadan Boranlıya gəldilər. Onu yad edib kədərlərini bildirmək, həm də bir-iki gün qal-maq istəyirdilər, necə deyərlər, həm ziyarət, həm də ticarət.

Onlar dəstəylə vaqondan düşüb Yedigeyin kandarına ayaq basanda ataları evdə deyildi, Ukubala özünü onların üstünə atıb, ağlaya-ağlaya uşaqları qucaqlayıb öpdü.

– Çox şükür sənə, ilahi! Nə yaxşı oldu! Atanız necə sevinəcək! Nə yaxşı gəlibsiniz! Hamınız gəlibsiniz, nə yaxşı bir yerdə gəlibsiniz. İlahi, atanız necə sevinəcək!

– Bəs atam hanı? – deyə Şərafət soruşdu.

– Axşama qayıdın. Səhər tezdən gedib poçt qutusuna, onların böyüklərinin yanına. Nə bilim, nəşə işi var! Sonra danışaram. Ayaqüstə niyə dayanmısınız? Öz evinizdir ki, balalarım.

Qatarlar bu yerlərdə yenə də qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdi...

Dəmir yolunun hər iki tərəfində isə Sarı-Torpağın göbəyi hesab olunan böyük Sarı-Özək düzləri uzanırdı.

Əlvida, Gülsarı!

ƏLVIDA, GÜLSARI!

1

Qoca bir kişi köhnə bir arabanı yolyuxarı sürürdü. Arabaya qoşulmuş at da qocaydı. Çoxdanın atı idi, lap çoxdanın...

Qarşıda getməklə qurtarmayan yoxuş – dağ yolu dururdu. Burada – çıpaq, boz təpələr arasında qış vaxtları müdam külək ulayırdı, yayın cəhənnəm istisi bu yerlərdən əskik olmurdu.

Bu yoxuşu Tanabay həmişə çətinliklə qalxmışdı. Onun yavaş işlə arası yox idi, yavaş yerləşlə getməyə səbri çatmırdı. Cavanlıqda, tez-tez rayon mərkəzinə getdiyi vaxtlarda, həmişə qayıdanbaş bu dağ yollarında o, atını dördnala çapardı. Qamçıya güc verərdi, ata aman verməzdi. Yola yoldaşlı çıxıb araba ilə, özü də öküz arabası ilə rayon mərkəzinə gedəndə Tanabayın səbri lap tükənərdi. Araba getdiyi yerdəcə o tullanıb, dinməz-söyləməz pencəyini götürər, pay-piyada yola düzələrdi. Tanabay güllə kimi gedərdi və yalnız dağın başına çatanda ayaq saxlayardı; havanı ciyərlərinə çəkə-çəkə aşağıdan öl-ölə, sürünə-sürünə gələn öküz arabasının yolunu gözlərdi. Belə sürətlə gəldiyinə görə o tövşüyərdi, ürəyi çırpınardı, sinəsinə sığışmazdı. Ancaq Tanabay öz əməlindən heç vaxt narazı qalmazdı, hər halda, öküz arabası ilə sürünə-sürünə yol getməkdən belə yaxşı idi.

Rəhmətlik Çoro dostu Tanabayı, bu cür əməlgirliyi üstündə, hərdən ələ salardı.

– Bilirsənmi, səninki niyə gətirmir, Tanabay? – deyərdi. – Tələsməkdən. Vallah, tələsməkdən. Sən müdam tələsir – sən, bir yerdə qərar tutmursan. O ki dünya inqilabıdır, onu da deyirsən, durma, bas gəlsin! İnqilab bir yana dursun, Allahın bu adicə Aleksandrov yoxuşunu çıxmağa da səbrin çatmır. Camaat başını aşağı salıb adam kimi yolunu gedir, sən tullanırsan qabağa, dağ yuxarı dırmaşırsan, elə gedir – sən, elə bil, dalınca bir sürü canavar tökülüşüb. Xeyri nədir? Heç nə. Onsuz da yuxarıda oturub gözləyirsən ki, hamı gəlib çatsın. Dünya inqilabı da belədir. Yaxşı bil ki,

sən ona təkbaşına gedib çata bilməyəcəksən, gözləməli olacaqsan ki, o birilər də gəlib çıxsınlar.

Ancaq bu söhbət çoxdanın söhbəti idi, lap çoxdanın.

İndi Aleksandrov yoxuşunu Tanabay heç özü də bilmədən arxada qoymuşdu. Görünür, öyrəşmişdi. Qocalana yaxın buna da vərdis eləmişdi. Tələsmirdi. Yavaş getməyə də çalışmırdı. O, bu yolu getməli idi və gedirdi. İndi Tanabay həmişə yola tək çıxırdı. Otuzuncu illərdə bu yolu onunla birgə gedənlərin şən dəstəsi çoxdan yoxa çıxmışdı. Kimisi müharibədə həlak olmuşdu, kimisi ölmüşdü, kimisi də evində oturub ömrün son günlərini başa vururdu. Cavanlar maşınla gedirdilər. Tanabaya və onun bu axsaq yabısına yoldaşlıq edəcək bir kəs qalmamışdı.

Köhnə arabanın təkərləri köhnə yolda aram-aram taq-qıldayırdı. Hələ onlar çox taq-qıldayıracadı, çünki keçilməmiş ucsuz-bucaqsız çöl-biyaban hələ qabaqda idi. Orada, kanalın o yanındakı dağətəyi yol da hələ dururdu. Hələ Tanabay çox getməli idi.

O, bayaqdan görürdü ki, at get-gedə gücdən düşür, arabanı zorla çəkib aparır. Ancaq fikir, xəyalat Tanabayın başını bərk qatmışdı. Ata görə Tanabay çox da narahət deyildi. Bir də burada qorxulu nə vardı ki? Yol gedən at yorula da bilərdi, üzülə də bilərdi. Bu yollarda belə şeylər çox olmuşdu. Yorulsa da, yorulmasa da axır başda at pis-yaxşı gedib mənzilə çatacaqdı...

Tanabay haradan biləydi ki, özünün qaymaqçıçəyi kimi açıq-sarı rənginə görə Gülsarı çağırılan bu qoca at, Aleksandrov yoxuşunu son dəfə qalxır, öz son yerini yeriyr, son verstlərini gedir. Tanabay haradan biləydi ki, bayaqdan bəri atın başı gicəllənir, onun tutqun gözlərində aləm rəngdən-rəngə düşür, dağ-daş başına fırlanır, bir yumruca yumağa dönmüş yer də gah o yana, gah bu yana əylirək, gah o yandan, gah bu yandan göyün ətəklərinə toxunur. Gülsarının ehmal-ehmal ayaq basdığı torpağın hərdən qırılıb bir zülmət boşluğa çevrildiyini Tanabay bilmirdi. Tanabay bilmirdi ki, onu dağ yuxarı çəkib aparan at qabaqdakı sıldırım təpələri görə bilmir; get-gedə atın nəzərində dağlar qırmızımtıl dumana çevrilir, tüstüyə dönür.

Gülsarının yaralı köksündə çoxdan yaralanmış bir ürək aramsız, fasiləsiz sızlayırdı, xamıt altında nəfəs almaq

getdikcə çətinləşirdi. Sürüşüb aşağı düşmüş qoşqu qayıq atın belini kəsirdi. Sol yanında, xamıtın altından nəsə iti bir şey çiyinə batırdı; bəlkə, tikan idi, bəlkə də, xamıtın mırı idi, keçəni deşib çıxmışdı. Köhnədən qabar olmuş, qaysaq bağlamış xamıt yerində təzəcə açılmış yara fasiləsiz göynəyirdi, atın çiyini köz kimi yandırır. Get-gedə ayaqları da ağırlaşırdı, o ağır ayaqlarla Gülsarı, sanki, şumlanmış zığ torpaqda yeriyirdi.

Lakin qoca at canını dişinə tutub gedirdi. Qoca Tanabay hərdən cilovları tərpedib onu tələsdirir, öz fikir-xəyalından da ayrılmırdı.

Köhnə arabanın təkərləri yolda aram-aram taqqıldayırdı. Gülsarı hələ də öz ritmindən, öz yorğa yerişindən düşmənmişdi. İlk dəfə ayağa qalxarkən qorxa-qorxa anasının – böyük yallı madyanın dalınca o, bu löhrəm yerləşə qaçmışdı. O vaxtdan bəri Gülsarı hələ heç vaxt öz yerinə xələf qatmamışdı.

Gülsarı anadan yorğa doğulmuşdu. Buna görə həyatda onun ağ günləri də çox olmuşdu, qara günləri də çox olmuşdu. Əvvəllər Gülsarını arabaya qoşmaq heç kəsə ağıla gəlməzdi, belə şey gülünc olardı. Ancaq “at nədir, rahat nədir”, bu qoca vaxtında da Gülsarı bir iş görməli idimi?

Keçmişlər keçmişdə qalmışdı. İndi Gülsarı son gücünü toplayıb, son mənzili başa vurmaq idi. Getdiyi son mənzilə o heç vaxt belə yavaş getməmişdi və çatacağı son həddi o heç vaxt belə yaxından görməmişdi. İndi ən uzaq təpələr də ona lap bircə addımlıqda görünürdü.

Köhnə arabanın təkərləri yolda aram-aram taqqıldayırdı.

Gülsarının keyiməmiş dırnaqları altında yer boşluğa dönmüşdü, heçliyə çevrilmişdi. Ayağını bu yumşaq heçliyə basdıqca sönməkdə olan xatirat cana gəlirdi, dağların məxmər çəmənləri yada düşürdü. O uzaq yay günləri, o müdhiş qərribə aləm: bir aləm ki, orada Günəş at kimi kişnəyərkən dağlar boyunca çapardı və ona çatmaq üçün Gülsarı yel olub çəmənlərdən əsərdi, çaylar keçərdi, kollar aşardı. Günəşin dalınca Gülsarı o vaxtacan qaçardı ki, hirsli-hirsli qulaqlarını şəkər, yekə, zəhmli aygır gəlib yetişərdi və onu geri qaytarardı. Ovaxtkı yaşıl çəmənlər də, elə bil, dumdluru göllər idi, sanki, atlar göl dibində gəzirdilər, tərsinə otlayırdılar. Anası – böyük, yallı madyan Gülsarının nəzərində bir

isti süd buluduna dönürdü, ana kimi fınxıran o ana nəfəsli bulud çox qalmırdı, bircə an yaşayırdı, o bircə an Gülsarı üçün unudulmaz bir an idi. O anda ananın əmcəkləri dolu olurdu, şirin olurdu və südün çoxluğundan, şirinliyindən Gülsarının nəfəsi daralırdı. Öz böyük, yallı anasının qarına qısılib süd əmmək Gülsarıya ləzzət verirdi. O süd necə də dadlı idi, necə də meyxos idi! Bütün dünya o südün bircə udumunda olurdu – Günəş də, Yer də, anası da. Gülsarı əmirdi – doya bilmirdi. Doyurdu – yenə əmmək istəyirdi...

Lakin o həyat çox sürmədi, o günlər yuxu kimi gəlib keçdi. Tezliklə hər şey dəyişdi. Daha Günəş göylərdə kişnəyənə-kişnəyə çapmadı, hər gün eyni yerdən çıxdı, hər gün eyni yerdə batmağa getdi. Atlar, ilxılar əvvəlkiyə baş-ayaq yerimədi, səhərdən axşamacan onlar otlaqları tapdılar, atların dırnaqları altında dərələrin qumu şaqıldadı, çayların daşı çatladı. Böyük, yallı madyan da çox zəhmli ana oldu. Gülsarı cızığından çıxanda anası süysünündən yapışdı, dişləyib tənbeh elədi. O şirin ana südü də azaldı, Gülsarı ot yeməli oldu. Yeni həyat belə başlandı – o həyat ki uzun illər davam eləmişdi, o həyat ki indi sona yetirdi.

Uzun illər davam eləyən həyatı boyunca Gülsarı o ötən yay gününü heç vaxt yada salmamışdı. O, belində yəhər gəzdirmişdi, cürbəcür yollarda ayaq döymüşdü, cürbəcür adamlar daşmışdı, ancaq yol qurtarmaq bilməmişdi. Yalnız indi, başı üstündəki Günəş bir daha yerindən oynayıb, ayağı altındakı torpaq sərxos-sərxos yırgalanarkən gözlərinə qaraldığı, ala-bula çaldığı bir vaxtda neçə illərdən bəri qayıtmaq bilməyən o yay Gülsarının qarşısında yenidən peyda olmuşdu. O dağlar, o şəhli çəmənlər, o ilxı, o böyük, yallı madyan atın gözü önündə dəyişən, titrəşən, sayrısan bir aləm yaratmışdı. Yenidən peyda olmuş o aləm Gülsarını çağırırdı və o aləmin qapısından girmək üçün Gülsarı var gücünü ayaqlarına verib, canını dişinə tutaraq yeriyir, dişləni, əyməni, xamıtı indicə kənara atacağını zənn eləyirdi. Lakin Gülsarı irəli getdikcə o aldadıcı aləm geri çəkilib, atın əzab-əziyyəti daha da artırdı. Anası Gülsarını çağırırdı, eynən o vaxtkitək astadan kişnəyib çağırırdı; Gülsarının yan-yörəsindən atlar, ilxılar keçirdilər, o vaxtkitək Gülsarıya döş vururdular, quyruc atırdılar, ancaq qarşıdakı külək burulğanını, çovğun dumanını yarıb keçməyə onun gücü çatmırdı.

Çovğun get-gedə güclənirdi, külək onu cod at quyruğutək qamçılایrdı, gözlərini, burnunun deşiklərini qarladolurdu. İsti tər içində Gülsarı soyuqdan əsim-əsim əsdičkə o əlçatmaz ələm də səssiz-səmişrsiz itib gedir, küləyin soyuqburulğanında yoxa çıxırdı. Daha Gülsarı o dağları görmürdü, daha o şəhli çəmən yox idi, çaylar gözdən itmişdi, atlarqaçıb getmişdi. Təkcə ana – böyük, yallı madyan irəlidedə kölgə kimi dayanmışdı. Çağırırdı. Gülsarını çağırırdı...

Gülsarı anasının səsinə səs vermək istədi: kişnədi, hön-kürtü ilə kişnədi, ancaq özü də öz səsinə eşidə bilmədi. Hər şey yoxa çıxdı – ana da qeyb oldu, çovğun da dayandı. Təklər səsdən düşdü. Xamıtın altındakı yaranın ağrısı kəsildi.

At dayandı, sərxoş kimi səndirlədi. Daha o, irəli baxa bilmirdi – gözləri ağrıyırdı. Başında qərribə bir uğultu vardı – fasiləsiz, dəhşətli bir uğultu.

Tanabay cilovu qozlanın üstünə atdı, arabadan zorla enib keymiş qıclarını oxvaladı və hirsli-hirsli irəli yeriyyəb atabaxandan sonra işin nə yerdə olduğunu başa düşdü.

– Eh! – dedi. – Səni heç yarımayasan!

Gülsarı öz nəhəng başını xamıtdan sallayıb dayanmışdı. Atın iri qabırğaları fasiləsiz qalxıb-enir, anıqlamış, gücdən düşmüş budlarının sümüyü qabarıb daha da dikəlirdi. Bir vaxt qızılı rəngdə olan Gülsarı indi tərdən-torpaqdan qonur rəngə düşmüşdü. Onun arıq ombasından köpüklənə-köpüklənə axan tər qarnına, qıclarına, dırnaqlarına tökülürdü. Tanabay çiyinlərini çəkib:

– Mən bunu, gerek ki, qovmamışam, – dedi və əlbəəl işə girişdi. Tapqırı boşaltdı, xamıtın qayığını açdı. Gülsarının ağzı köpüklənmişdi. Kürkünün qolu ilə Tanabay atın boğazını sildi, üz-gözünü təmizlədi. Sonra olan-qalan otu yığıb gətirmək üçün özünü arabaya saldı, arabada nə vardisa, süpürüb atın qabağına tökdü. Ancaq Gülsarı ona məhəl qoymadı. Onu titrətmə tutmuşdu.

Tanabay bir çəngə ot götürüb atın ağzına yaxınlaşdırdı.

– Ye, – dedi, – ye görüm, yaxşı da, ağılı olsun!

Gülsarı dodaqlarını tərpətdi, ancaq ot Tanabayın əlində qaldı. Əyilib diqqətlə atın gözlərinə baxandan sonra Tanabay büsbütün dilxor oldu. Gülsarının yumulmaqda olan bulanıq gözlərində həyat nişanəsi yox idi. Bəbəkələr çuxura

düşmüşdü, kirpiklər bir-birinə qarışmışdı. Gözlərdə həyat işığı sönmüşdü; onlar kimsəsiz, sahibsiz bir evin pəncərələritək boş və miskin görünürdü.

Tanabay çaşqın halda yan-yörəsinə baxdı: uzaqda dağlar, təpələr; dörd tərəf çöl-biyaban, yolda nə gedən, nə gələn vardı. İlin bu vaxtları burada yolçuya rast gəlmək çətin məsələ idi.

Qoca at və qoca Tanabay yolda qalmışdı. Fevralın axırları idi. Düzənlərin qarı ərimişdi, təkcə yarıqlarda, qamışlı çökəklərdə qışın xəlvətə gizlədib saxladığı son qar oradaburada qurd beli kimi ağarırdı. Külək xarlanmış qarın soyuğunu gətirirdi, iyini gətirirdi. Soyuqdan gömgöy göyərmiş torpaq da hələ donuq idi, hələ yerin qırışığı açılmamışdı. Daşlı yollara baxdıqca Tanabayın ürəyi sıxılırdı. Bu yolların elə görkəmindəncə onun canına üşütmə düşürdü.

Tanabay pırlaşlıq çal saqqalını düzəldib kürkünün nimsdaş qolu altından uzun müddət qərb tərəfə baxdı. Günəş düzün lap qurtaracağında, buludların arasında idi – batırdı və özünün solğun şəfəqləri ilə üfüqü, az da olsa, işarda bilmişdi. Havadan nə qar, nə də yağış gözlənilirdi. Ancaq soyuq idi: bir yandan sazaq, bir yandan da dilxorçuluq...

Tanabay özünə lənət yağdırdı. “Bilsəydim, yola çıxmazdım, – deyirdi. – Nə gedib evə çata bildim, nə də buradan geri qayıda biləcəyəm. Qaldım çölün düzündə. Bu yazıq atı da nahaqdan tələf eləyəcəyəm”.

Bəli, belədir ki, var. Gərək, Tanabay yola səhər səhər çıxaydı, çünki səhər vaxtı bu yolda, necə olsa, bir gedən, ya gələn tapılırdı. O isə günün günorta çağı yola düzəlmişdi. Ağıllı adam belə çiy iş tutardı? Özü də ilin belə bir vaxtında.

Tanabay təpəyə qalxıb diqqətlə yola baxdı. Nə gedən, nə gələn vardı. Yolda nə bir səs eşidilirdi, nə də bir qaraltı gözə dəyirdi. O, qayıdıb arabanın yanına gəldi.

Yenə öz-özünə: “Lap nahaq yola çıxdım”, – dedi, həmişə tələsdiyinə, səbirsizlik elədiyinə görə, kim bilir neçənci dəfə özünü danladı. Hirsindən-hiddətindən Tanabay özünə lənət yağdırdı, oğlunun evindən belə tələm-tələsik yola çıxmağa onu vadar eləyəni ürəyində söydü, yamanladı. Əlbəttə, gecəni orada qalmaq lazım idi, ata da rahatlıq vermək lazım idi. Ancaq o!..

Tanabay hirsli-hirsli əlini yelləyib dedi: "Xeyr, mən orada qalası deyildim. Lap pay-piyada olsa da, çıxıb gələcəkdim. Axı harada görünüb ki, gəlin öz qayınatası ilə bu dildə danışsın? Çobanam, ilxıçıyam, hər nəyəm, axı atayam mən..." "Sən ki, – deyir, – ömrün boyu çobanlıq eləyəcəkdin, niyə partiyaya girirdin. Niyə girirdin ki, qocalanda da çıxarıb mitilini çölə tullasınlar". Özü də öz oğlunun evində deyir... Bu da oğul! Başını aşağı salıb oturub. Kirpik çalmağa da qorxur. Arvadı desə ki, atanı qov getsin, inan ki, buna da razı olar. Cinqirini çıxarmaz. İşə bax, bu da yuxarılara dırmaşmaq istəyir – bu baş-qulağın sahibi!"

Tanabay istiləndi, köynəyinin yaxasını açdı, atı da, yolu da, onu bu yolda yaxalayacaq gecəni də unudub, hirsindən tövşüyə-tövşüyə arabanın dövrəsində var-gəl eləməyə başladı. Tanabay sakitləşə bilmirdi, çünki orada, oğlunun evində o, özünü saxlamışdı, gəlinlə deyişməyi ləyaqətinə, məniliyinə sığışdırmamışdı. İndi birdən-birə Tanabay içindən alışırmışdı, indi o, yolboyu acı-acı düşündüyü sözləri gəlinə deməyə hazır idi: "Məni sən partiyaya qəbul eləməmisən, məni partiyadan sən çıxarmamısan. Bir də sən dünyada nə görmüsən, ay yazıq, nədən xəbərin var sənin! Hamınız savadlı olmusuz, hamınız alim olmusuz, hörmət sahibi olmusuz. Ancaq onda belə deyildi. Onda biz hər şeyə cavabdeh idik, başımızla cavabdeh idik. Atamıza görə, anamıza görə, dostumuza, düşmənimizə, lap qonşunun itinə görə də bizdən cavab tələb eləyirdilər. Sən mənim partiya işimə qarışma, xanım qız. Toxunma, sənlik iş deyil. Mənim yaralı yerimə toxunma!"

– Toxunma! Toxunma! – Bu bircə kəlməni ucadan təkrar eləyə-eləyə Tanabay arabanın başına fırlanırdı. Sanki, dünyada başqa bir söz yox idi. Sanki, onun bircə bu "toxunma" sözünü deməyə ixtiyarı qalmışdı. Bunun özü də Tanabaya əzab verirdi, onu daxilən alçaldırdı, təhqir eləyirdi.

Tanabay arabanın dövrəsində çox vurnuxdu. Nəhayət, hiss elədi ki, bir iş görmək lazımdır – axı bütün gecəni yolda qalmaq olmazdı.

Gülsan hələ də hərəkətsiz dayanmışdı. Qıclarını bir-birinə qısıb, belini aşağı əymişdi, hər şeyə biganə, hər şeyə laqeyd, elə bil, at durduğu yerdə quruyub ağaca dönmüşdü.

Tanabay fikirdən-xəyalatdan ayılıb özünü ata yetirdi. Onun ardı-arası kəsilməyən həzin iniltisinə qulaq asıb:

– Sən ki yuxulayırsan, – dedi. – Halın xarabdır, eləmi? Axı, a qardaş, nə oldu sənə?

Tələsə-tələsə Tanabay Gülsarının soyuq qulaqlarını ovxaladı. Əlini atın yalına saldı. Yal da soyuq idi, nəm idi. Üstəlik, yalın əvvəlki ağırlığından əsər-ələmət qalmamışdı. – Tanabay bunu hiss eləyib təşvişə düşdü. "Qocalıb, – dedi. – Lap qocalıb. Yazığın yalcıqazı da tamam tülənib gedib. Hamımız qocalırıq, hamımızın axırımız birdir". Beləcə dərddli-dərddli düşünərək Tanabay mat-məttəl atın qarşısında dayandı. O, çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı, nə edəcəyini bilmirdi. Əgər atı da, arabanı da burada qoyub piyada getsəydi, Tanabay hələ gecəyarı olmamış evə çata bilərdi, çünki onun dərə dibindəki keşikçi koması buradan çox da uzaqda deyildi. Orada – çaydan bir verst yarım yuxarıda məskən salmış su qarovulçusunun qonşuluğunda Tanabay arvadı ilə yaşayırdı. Yayda biçənləklərə baxırdı, qışda taya-lara göz qoyurdu ki, çobanlar otu vaxtından əvvəl daşıyıb mal-qaraya yedirtməsinlər.

Belə bir işlə məşğul olan adam, şübhəsiz ki, atsız ötüşə bilməzdi, Tanabayın da atı vardı, ancaq bu at deyildi, ayrı at idi.

Keçən payız Tanabayın kolxoz idarəsinə işi düşdü. Hara-dasa aqronomluq oxuyub gəlmiş təzə briqadir onu görüb:

– Əmi, – dedi, – zəhmət olmasa, tövləyə baş çəkin, sizə başqa at ayırmışıq. Bir az qocatəhərdir, ancaq pis deyil, sizin iş üçün yararlar.

Tanabay şübhələndi.

– O necə atdır, – dedi, – əl-ayaq altı ölənəldən deyil ki?

– Özünü gedib baxarsız, – dedilər. – Sarıtəhər şeydir. Görsəniz tanıyarsız. Haçansa, deyirlər, siz onu saxlamısınız.

Tanabay birbaşa tövləyə yollandı və kəhər atı həyətdə görəndə onun ürəyi yerindən oynadı. "Ölmədik, yenə də görüşdük", – dedi. Qocalıb tanınmaz hala düşmüş ata baxdı. Gülsarıdan imtina eləməyə ürəyi gəlmədi. Atı götürüb apardı. Evdə arvad Gülsarını zorla tanıdı:

– Doğrudanmı, bu, həmin Gülsandır? – dedi.

– Odur, özüdür ki, var, – deyə Tanabay arvadın üstünə kəkələdi, çünki o, söhbətin uzanacağından ehtiyat eləyirdi.

Gülsarı ilə bağlı olan xatirələrin dərinliyinə getmək lazım deyildi. Çünki cavan vaxtı Tanabay günah işlər dalınca bu atın üstündə getmişdi. İndi söhbət həmin o cavanlıq günahının üstünə gələ bilərdi, buna görə Tanabay bir də ucadan kəkələndi:

– Nə durmusan, bir şey qızdırsana. Acından it kimi ölürem!

– Neynim, a kişi, mat qalmışam, deyirəm, nə pis şey imiş qocalıq. Bu, hara, o at hara? Deməsəydin, odur, heç inanmazdım.

Tanabay:

– Burada təəccüblü bir şey yoxdur, – dedi. – Elə bilir-sən, biz ondan yaxşı gündəyik? Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz. Hər şeyin öz vaxtı, vadəsi var.

Arvad fikirli-fikirli başını buladı:

– Elə mən də bunu deyirəm də! – Sonra gülümsəyib zarafatla əlavə elədi, – yenə atnla gecə səfərinə gedəcəksənmi? Getsən, bir söz demərəm.

Tanabay:

– Başına söz qəhətdir? – dedi. Çəşdiğindən arxasını arvadına sarı çevirdi. Zarafata zarafatla cavab vermək lazım idi. O isə utandığından samanlığın talvarına dırmaşıb, orada xeyli vaxt ot-ələflə əlləşdi. Elə bilirdi ki, arvad o əhvalatı unudub, yox, balam, unutmayıbmış.

Qadın ocağı da yandırdı, xörəyi də qızdırdı, ancaq Tanabay otla eşlənməkdən əl çəkmədi. Nəhayət, arvadı onu qapıdan səsləyib aşağı endirdi:

– Düş, – dedi, – düş gəl, xörəyini bir də qızdırma - yayağam ki!

Daha qadın heç vaxt o söhbətə qayıtmadı, köhnə xırmanları sovurmağın nə mənası vardı?..

Tanabay bütün qışı ata qulluq elədi, ona isti kəpək verdi, doğranmış chuğundur yedirdi. Axı atın ağı da kardan düşmüşdü – dişlərinin bircə kötüyü qalmışdı. Buna baxmayaraq, Tanabay atı, necə deyirlər, dirilib ayaqüstə qoymuşdu, bəs indi bu, nə olan iş idi? Niyə Gülsarı yerə mixelənib qalmışdı? İndi Tanabay nə etməli idi?

Yox, atı çölün düzündə qoyub getmək onun işi deyildi.

Tanabay ata təkan verdi, at səndirləyib ayaqlarının yerini dəyişdi, ancaq bir addım da gedə bilmədi.

– Necə deyirsən, Gülsarı, bəs getməyə, burada qalaq? – Tanabay ata dil tökdü. Sonra nəse fikirləşdi. – Dayan, – dedi, – dayan görüm, mən bu saat gəlirəm.

Qamçının dəstəylə o, arabanın küncündəki kisəni dartıb çıxartdı, kisədəki bağlamayı götürdü. O kisədə Tanabay gəlininə kartof aparmışdı, ancaq bağlamayı öz evindən götürmüşdü, arvadının yol üçün qoyduğu çörək idi, yaddan çıxıb eləcə də qalmışdı. Tanabay çörəyin yarısını böldü, xırda-xırda doğrayıb arxalığının ətəyinə tökdü, atın ağzına tutdu. Gülsarı çörəyin qoxusunu dərinlən ciyərinə çəkdi, ancaq yeyə bilmədi. Əlacı kəsilmiş Tanabay çörəyi ovcuna yığıb az-az atın ağzına dürtməli oldu, at tədricən hərəkətə gəldi, çənəsini tərpətməyə başladı. Tanabay sevindi:

– Belə ha! – dedi. – Ay maşallah, ye görüm, bəlkə, birtəhər buradan tərpənək, yavaş-yavaş gedək çıxmaq evimizə. Çətini, gedib çıxanacandır. Evdə hər şey yaxşı olacaq. Arvad yaxşı-yaxşı baxacaq sənə. Diriləcəksən, qorxma, diriləcəksən.

Tanabay beləcə yalvarırdı. Atın ağzından axan su ovcuna töküldükcə o, ürəkdən sevinirdi, çünki get-gedə Tanabay o suyun isindiyini hiss eləyirdi.

Sonra o, cilovu əlinə götürüb, qətiyyətlə irəli dartdı.

– Gedək! – dedi. – Gedək! Durmağın mənası yoxdur.

At tərpəndi. Araba cırlıdadı. Təkərlər daşlı yolda aram-aram səslənməyə başladı. Onlar yavaş-yavaş yola düzəl-dilər – qoca at və qoca Tanabay.

Qoca at son gücünü toplayıb gedirdi. Arabanı zorla çəkib aparırdı. Tanabay at barəsində düşünürdü: “Zəifləyib, yaman zəifləyib”. Tanabay ürəyində atla danışdı: “Yaşından xəbərin varmı, Gülsarı? İyirmi olar, yaqın, olar. Bəlkə, iyirmidən də çox olar...”

Onlar müharibədən sonra tapışmışdılar. Döyüşlərdə Şərqdən vurub Qərbdən çıxan yefreytor Tanabay Bakasov Kvantun ordusu təslim olanda hərbi xidmətdən azad edilmişdi. O, altı il dava yollarında ayaq döymüşdü. Bir dəfə arabada zədələnmişdi, bir dəfə döşünə qəlpə dəymişdi, ancaq Allah nəzarini ondan əsirgəməmişdi, iki ay hospitalda

yatandan sonra Tanabay gedib öz cəbhə yoldaşlarına qoşulmuşdu.

Cəbhədən evə qayıdanda vağzaldakı satıcı qızlar Tanabaya "baba" demişdilər. Ancaq Tanabay inciməmişdi, çünki burada, necə olsa, sataşmaq məsələsi də vardı. O, əlbəttə, cavan deyildi, amma, sən deyən, qocaya da oxşamırdı. Dava onu kifayət qədər bozartmışdı, bığında ağ tükler də var idi, lakin Tanabay təkcə sir-sifətdən bir az qoca görünürdü. Özü də, ürəyi də cavan idi. Gəlməyindən bir il keçməmiş arvadı onun üçün bir qız dünyaya gətirmişdi, o biri il ikincisini doğmuşdu. İndi qızların hər ikisi ərli-uşaqlı idi. Yaydan-yaya gəlib-gedirdilər. Böyük qızın əri sürücü işləyirdi. Görürdün ki, budur, hamını maşına doldurub gətirib. Yox, Tanabay qızlarından, kürəkənlərindən narazı deyildi. Ancaq oğlu... Nə isə, bu haqda danışmağa dəyməz...

Ah, zamanə, zamanə... O vaxt cəbhədən qayıdanda yolda Tanabaya elə gəlirdi ki, həyat təzədən başlanır. Ürək sevinclə dolu idi, ümidlə dolu idi. Böyük stansiyalarda qatırı çalğı ilə qarşılayırdılar. Evdə onu arvadı gözləyirdi, oğlu səkkiz yaşa keçmişdi, o il məktəbə gedəcəkdi. Həmin o sevinc dolu qatarda Tanabay, sanki, təzədən doğulub gəlirdi, sanki, indiyəcən heç nə olmamışdı. Hər şey bundan sonra olacaqdı. Tanabay yalnız gələcək barəsində düşünmək istəyirdi və gələcək ona aydın görünürdü: yaşamaq lazım idi, uşaqları böyütmək, təsərrüfatı dirçəltmək, ev tikmək – bir sözlə, yaşamaq lazım idi. Tanabay yaşamaq istəyirdi və bundan sonra, gərək, heç nə ona mane olmayaydı. Axı bu həyatın naminə insanlar ömrün neçə-neçə illərini bada vermişdilər. O illəri insanlar bu həyatın naminə yaşamışdılar, cəbhədə bundan ötrü ölmüşdülər, bunun üçün qalıb gəlmişdilər.

Amma yox, Tanabay tələsmişdi. Tanabay çox tələsmişdi – o xoş gələcəyin naminə hələ çox illər bada getməli idi.

Əvvəl Tanabay dəmirçixanada gürzvranlıq işlədi. Bu işdə onun az-maz səriştəsi vardı. Gürzü əlinə aldığı gündən səhərdən-axşamacan o, dəmirçiye divan tutdu; Tanabay bir ucdan döşədi, dəmirçi güc-bəla ilə onunla ayaqlaşmalı oldu. Bütün dərdi-sərlərin səsinə kəsən o zindan gupputusu hələ də Tanabayın qulağında idi. Çörək yox, paltar yox, arvadlar qaloş tapırdılar, geyməyə corab tapmırdılar.

Uşaqlar qənd nədir, bilmirdilər. Kolxoz xirtdəyəcən borc içində idi, banklardan haqq-hesab üzölmüşdü və bütün bu dərdlərdən üz çevirmək üçün zindan Tanabaya kömək eləyirdi. O vururdu, zindan cingildəyirdi, göy qığılcım ətrafa səpələnirdi. "Ax, ax, ax! – çəkici qaldırıb sala-sala Tanabay fis-fis fısıldayırdı və düşünürdü, – hər şey yaxşı olacaq. Əsas məsələ odur ki, davada məğlub olmadıq, qələbə çaldıq, qələbə! Çəkil isə aramsız təkrar eləyirdi: "Qələbə, ləbə, ləbə, ləbə! O vaxt hamı qələbə havası ilə yaşayırdı, qələbə çörək olmuşdu.

Sonra Tanabay ilxıçı olub dağlara köçdü. Bu işi onun boynuna Çoro qoymuşdu. Onda rəhmətlik Çoro kolxoz sədri idi, ürəyi xəstə olduğundan onu əsgər aparmamışdılar, boyaboy bütün davanı sədrlik eləmişdi. Müharibənin əzab-əziyyətinə düşməsə də, Çoro yaman qocalmışdı. Bunu Tanabay davadan gələn kimi hiss elədi.

Zindanı qoyub ilxı dalınca getməyə Tanabayı heç kəs yollaya bilməzdi. Ancaq Çoro onun köhnə dostu idi. Lap o zamanlar – hələ komsomol vaxtlarında onlar camaatı kolxozla cəlb etmək üçün birgə təbliğat aparmışdılar, qolçomaqların atasını birlikdə yandırmışdılar. Xüsusən Tanabay o vaxtlar çox dəliqanlı idi. Qolçomaq siyahısına düşənlər onun əlindən heç vaxt can qurtarmamışdılar...

Çoro gəlib dəmirçixanadaca ilxını Tanabayın boynuna qoydu, razılıq alıb ürəkdən sevindi, üstəlik, gülümsədi də.

– Qorxurdum ki, səni zindandan qopartmaq çətin olsun, – dedi. – Qorxurdum ki, razılıq verməyəsən.

Çoro xəstə idi, Çoroda can qalmamışdı. Boynu nazil – mişdi, daha da uzanmışdı, batıq ovurdları qırıq-qırıq olmuşdu. Hava isti olsa da, o, öz yun köynəyində idi. O köynək yay-qış Çoronun əynindən çıxmırdı.

Onlar dəmirçixanadan azca aralıda, arxın qırağında çömbəlib oturmuşdular. Söhbət eləyirdilər. Tanabayın yadına dostunun cavanlığı düşürdü. O vaxt Çoro kənddə hamıdan savadlı idi, uca boyu, yaraşlıq qədd-qaməti vardı. Tərbiyəli və təmkinli olduğuna görə hamı Çoroya hörmət eləyirdi. Ancaq onun yumşaq xasiyyəti Tanabayın xoşuna gəlmirdi. Sınıf düşməne qarşı mübarizədə yumşaqılıq göstərdiyinə görə iclaslarda Tanabay dəfələrlə ayağa qalxıb Çoronun pişiyini ağaca dırmaşdırırmışdı. O zaman Tanabayın

əlində belə işlər su içmək kimi bir şey idi. Danışır, coşurdu, elə bil ki, qəzet oxuyurdu. Bütün təntənəli yığıncaqlarda eşitdiyi sözlərin hamısını əzbərdən deyirdi. Bəzən Tanabayın özü də öz dediyindən qorxurdu, ancaq onun nitq eləmək qabiliyyətinə heç bir şübhə ola bilməzdi.

O gün Tanabaydan ılıya getməyin icazəsini alıb arxın qırağında oturanda Çoronun kefi durulmuşdu.

– Üç gün bundan qabaq dağa getmişdim, – deyirdi. – Qocalar soruşurdular ki, əsgər gedənlərin hamısı gəlibmi? “Bəli, – deyirəm, – salamat qalanlar gəliblər”. “Bəs nə vaxt işdən yapışacaqlar?” “İşləyirlər, deyirəm, kimisi çöldə işləyir, kimisi tikinti işinə gedir”. Deyir: “Bunu biz də bilirik. Bəs ilxı? Əgər bizim ölməyimizi gözləyirlərsə, bir şey qalmayıb, bu gün-sabah ölüb gedəcəyik”. Düzü, utandım. Bu sözlərin dalında bilirsənmi nə gizlədir? Axı o yazıq qocaları biz dava başlandıqdan ılıya göndərmişik. O vaxtdan onlar dağda qalıblar. Sənəmi deyim bunu? Özün yaxşı bilirsən ki, ılıxılıq qoca peşəsi deyil. Həmişə yəhər üstə, nə gecəsi, nə gündüzü var. Hələ qışda, gecə vaxtları – Allah göstərməsin! Derbişbay yadımdadır, yazıq yəhərdə qupquru qurudu. Hələ bu yazıqlar müharibə vaxtı nə qədər at öyrədib davaya göndəriblər. Gərək, canından keçərsən ki, yetmiş yaşda xam atın belinə minərsən – o dağ mənim, bu dağ sənin. Yıxılsa, adamın heç sümüyü də ələ gəlməz. Yenə sağ olsunlar ki, dözdülər, ilxını yola verdilər. İndi, Allaha şükür, dava qurtarıb, cəbhədəkilər qayıdıb gəliblər. Ancaq hamı yaxasını bir tərəfə çəkib dayanıb. Gedib xaricdə mədəniyyət görüblər, daha deyirlər, at-ilxını bəyənirik. Ümid sənə qalıb, Tanabay. Sən getsən, o biriləri də birtəhər məcbur eləyib yollarıq.

– Yaxşı, a Çoro, yaxşı, arvadla danışım, görüm nə deyir. – Tanabay dostuna cavab verirdi, ancaq ürəyində düşünməkdən qalmırdı:

“Gör dünyada nələr olub, – deyirdi, – sənə, Çoro, elə əvvəlki Çorosan. Yumşaqlığından, xeyirxahlığından əl çəkməmişən. Kim bilir, bəlkə, belə yaxşıdır. Müharibədə çox zülmələr görmüşük, nə olar, qoy indi ürəyimiz yumşaq olsun. Bəlkə, əsl doğru yol da elə budur, bəlkə, bizə belə olmaq xeyirdir?”

Onlar, bununla da, söhbəti qurtarmışdılar, Tanabay dəmirçixanaya gedirdi. Ancaq Çoro onu çağıraraq saxladı.

– Dayan, Tanabay! – dedi. Atını qabağa sürüb Tanabayın yanında əylədi. Yəhərin qaşına söykəlib: – Sən məndən incimirsən ki? – deyə astadan dilləndi. – Bilirsənmi, Tanabay, işdən-gücdən başım ayılmır. Neçə vaxtdır, görüşməmişik, ancaq vaxt tapıb, oturub bir əməlli-başlı dərcləşə bilmirik. Deyirdim, dava qurtarar, hər şey yoluna düşər, ancaq iş qurtaran deyilmiş. Bəzi vaxt adam gecələr də gözünü yuma bilmir, beyinə min cür fikir dolur. Necə eləyərsən ki, həm təsərrüfatı dirçəldəsən, həm camaata çörək verəsən, həm də bütün bu planları doldurasan. Üstəlik, camaat da əvvəlki camaat deyil, hamı istəyir ki, yaxşı yaşasın...

Onlar görüşmək ümidi ilə ayrılısalar da, heç vaxt tapışıb əməlli-başlı dərcləşə bilmədilər. İllər gəlib keçdi, daha görüşmək mənasız oldu...

Elə o zaman dağa ılıxılığa gedəndə qoca Torqoyun ilxısında ilk dəfə Tanabay yaşayırmlıq səmənd aygırı gördü. Atlar sayılıb təhvil alınandan sonra o, qoca ılıxıya söz atdı:

– Bəs özündən bu dünyada nə qoyub gedirsən, – dedi, – a kişi? Atların, məşallah, bir-birindən qalıcı deyil. Allah bədnəzərdən saxlasın.

Torqoy anıq, kosa kişi idi, uşaq boyda boyu vardı. Başına qoyun dərisindən papaq qoymuşdu, sanki, kişi iri bir göbələyin altına girmişdi. Belə qocalar, adətən, zirək olurlar, tez coşurlar, söz altda qalmırlar. Ancaq Torqoy çox da özündən çıxmıdı, təmkinlə Tanabayın cavabını verdi:

– Olanımız budur. – dedi. – Lovğalanıb döşümüzdə döymürük. Özün işlərsən, görərsən ilxı nədir.

– Mən, ay ata, elə-bela, sözgəlişi dedim, – deyə Tanabay vəziyyəti dəyişmək istədi.

Torqoy papağını gözünün üstündən qaldırdı, durduğu yerdə dikəlib qamçının dəstəsini qabağa tutdu.

– Biri var! – dedi. – O yanda, sağ tərəfdə otlayan o səməndi görürsənmi? Bax, o at uzağa gedəcək.

– O top kimi yupyumru olanımı deyirsən? Kənardan balaca görünür bir az. Deyəsən, beldən də o qədər saz deyil.

– Baxma, cinsindəndir. Bir azdan qəşəng at olacaq.

– Axı onun harası yaxşıdır? Nəyinə qəşəng deyirsən?

– Yorğadır. Anadangəlmə.

– Nə olsun?

– Beləsinə az rast gəlmişəm. Keçmişlərdə bu cür atın qiyməti yox idi. Belə atdan ötrü igidlər cıdır vaxtı başlarından keçirdilər.

Tanabayın bir az kefi durulurdu:

– Yaxşı, – dedi, – gedək baxaqmı?

Onlar atları mahmızlayıb, yan tərəfdən ilxının izinə düşdülər, səməndi sürüdən ayırdılar, qabaqlarına qatıb qovmağa başladılar. Qaçmaq atın özünün də ürəyindən imiş. O, sevinclə telini yelləyib fıxıraraq irəli cumdu, ayaqlarını görünməmiş bir incəliklə hərəkətə gətirib ilxıya qayıtmaq üçün böyük bir qövs yaratdı. Təəccübündən Tanabay çığırdı, uşaq kimi atılıb-düşdü. Torqoyun özü də sevincini gizlədə bilmədi. Qürrələyib:

– Bəs necə bilirsin! – dedi.

Onlar atın dalınca yortaraq balaca uşaq kimi qışqırıdılar və onların coşqun səsi, elə bil, ata qamçı kimi dəyirdi. At get-gedə yerişini sürətləndirirdi, ancaq onun atdığı addımlarda zərrə qədər də gərginlik hiss olunmurdu, o, yerişini bircə dəfə də çaşdırmırdı, dümdüz irəli gedirdi, sanki, quş kimi uçurdu.

Onlar sürünü dərə yuxarı saldılar, atlar dördnala çapdılar, ancaq səmənd öz yerindən düşmədi.

Torqoy atın üstündə qışqıraraq papağını yellətdi:

– Tanabay! Tanabay! Görürsənmi? Qiyamət səs eşitməyi var. Bax, gör necə qulaqlarını şəkəyir. Qayıt, qayıt!

Nəhayət, səmənd qayıdaraq ilxıya qarışdı, ilxıçılar ondan əl çəkдилər. Ancaq sonra mindikləri atı toxtatmaq üçün dolandıraraq vərdişləyərək də onlar xeyli vaxt özlərinə gələ bilmədilər. Səmənd hər ikisini vəcdə gətirmişdi.

– Sağ ol, Torqoy ağa, qəşəng at bəsləmişən. Lap ürəyim açıldı.

– Qəşəngdir, – deyib qoca da təsdiqlədi. Sonra ciddi-ləşib əlavə etdi, – çalış ki, gözə gəlməsin. Bir də məbada, indidən səs-küy salasan. Yaxşı at da gözəl qız kimi bir şeydir, müştərisi həmişə çox olur. Qız ki qızıdır, yaxşı ələ düşəndə görürsən gül kimi açılıb, baxırsan, baxmaqdan doymursan; pis yerə düşəndə nə olur – baxanda ürəyinin qabığı gedir. At da bunun kimi. Atı zay eləmək asan şeydir.

– Narahat olma, Torqoy ağa, bu işdən mənim də başım çıxır, balaca deyiləm ki.

– Özün bil. Mən dedim, ürəyimdə qalmasın. Adı Gülsarıdır. Yadında saxla.

– Gülsarı?

– Bəli. Keçən yay nəvəm gəlmişdi. Yamanca bəyəndi. Adını da özü qoyub getdi. Onda bu, biryəşar dayça idi. Gülsarı – saxla yadında.

Qoca Torqoy söhbətçi kişi imiş. O, bütün gecəni tədbir tökdü, Tanabay səbirlə qulaq asdı.

Torqoyu və onun arvadını Tanabay aparıb yeddi verstlikdən yola saldı. Köçəbədə iki boş alaçıq qaldı – onun birində Tanabayın ailəsi yaşayacaqdı. O biri alaçıq Tanabayın köməkçisindən ötrü idi. Ancaq köməkçi hələ gəlib çıxmamışdı. Hələ Tanabay tək idi.

Qoca Torqoy həmişəlik ayrılıb gedəndə Gülsarıdan bir də söhbət saldı:

– Hələlikdən səməndə dəymə, – dedi. – Heç kəsə etibar eləmə. Yazda özüün minərsən, öyrədersən. Çox da gücə salmayasan. Yəhər altıda heç vaxt bərk qovma. Belini vurdurarsan, yerişini korlayarsan, atı heyif eləyərsən. Bir də, məbada qoyasan tərlitərlitə su içə; qolu alınar, qançır olar. Minib öyrədəndən sonra, ölməsən sağ qalsam, bir mənə də göstərsən...

Beləliklə də, Torqoy öz yüklü dəvəsini arxasınca çəkərək, arvadı ilə birgə çıxıb getdi. İlki Tanabaya qaldı, alaçıq Tanabaya qaldı, dağlar Tanabaya qaldı...

Gülsannınsa heç nədən xəbəri yox idi, bilmirdi ki, onun barəsində nə qədər söhbət olub, nə qədər söhbət olacaq və bütün bu söhbətlər nə ilə qurtaracaqlar...

O, ilxıda həmişəki kimi azad gəzirdi. Dağlar da həmişəki dağlar idi, otlar da, çaylar da. Bircə ilxıçı dəyişmişdi, əvvəlki qocanın yerinə indi başqa adam gəlmişdi. Təzə ilxıçının əynində göy şineli vardı, başına qulaqlı əsgər papağı qoyurdu. Çığıranda səsi azca xırıldayırdı, ancaq o səs gur idi. Hökmlü idi. İlki tezliklə ona öyrəşdi. Qoy gəzsin, çıxırsın, nə ziyanı var! Sonra qar yağdı. Tez-tez yağdı və uzun müddət yerdə qaldı. Atlar dırnaqları ilə qarın eşdilər, axı ot qarın altında idi. Soyuqdan ilxıçının rəngi qaraldı, əlləri cadar-cadar oldu. O, ayağına keçə çəkmə geydi, iri kürkə büründü. Tükü artsa da, uzansa da, Gülsarı üşüməyə başladı, xüsusən gecələr onun üçün yaman soyuq olurdu. Şaxtalı

gecələrdə atlar bir-birinin böyrünə qısıldı, səhər gün doğanacan onlar qırov bağladılar.

Ancaq ilxıçı yanlarından əskik olmadı. O, at üstə dolanıb kürkünün qollarını şappılatdı, əlini, üzünü ovxaladı. Hərdən yoxa çıxsada, yenə qayıdıb gəldi. İlxiçı getməyəndə daha yaxşı olurdu. O qışqıranda, yaxud üşüyüb hönkürtü salanda atlar başlarını qaldırırdılar, qulaqlarını şəkleyirdilər, ancaq onu görən kimi rahatlanıb, küləyin vıyılması altında, asudə mürgüləyirdilər. O qış Gülsarı Tanabayın səsinə çox eşitdi və o səsi ömrü boyu unutmadı.

Gecələrin birində dağlarda boran qalxdı. İri, kövrək qarı külək atların yallarına doldurdu, quyruqlarına yüklədi, göz-lərinə çırpdı. İlxiya çaxnaşma düşdü. Atlar bir-birinin böyrünə qısılib titrəşdilər. Qorxulu, vahiməli bir fısıltı ilə qocamadyanlar dayları, qulanları qovub ortalığa yığmağa başladılar. Onlar Gülsarını itələyib qırağa çıxartdılar və Gülsarı sürünün arasına heç cür keçə bilmədi. O, təpik atdı, atları itələdi, ancaq yenə kənarda qaldı və kənarda qaldığına görə yekə, zəhmli aygır onunla çox pis rəftar elədi. O gün, nədənsə, yekə aygır yaman narahat idi. O, bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Gəzinirdi. Yoğun, qüvvətli ayaqları ilə qarı eşirdi, ilxını bir yerə yığırdı, dağılmağa qoymurdu. Yekə aygır başını aşağı əyib qulaqlarını şəkleyəndə daha dəhşətli görünürdü. Bu qorxunc, dəhşətli görkəmdə o, hərdən irəli cumub qaranlıqda gözdən itir, orada fısıldaya-fısıldaya gəzib yenə hirsli-hirsli atların yanına qayıdırdı. Yekə aygır atları bir addım da bir-birindən aralanmağa qoymurdu. Birdən o, Gülsarının kənarda olduğunu gördü. Əvvəlcə Gülsarını döşü ilə itələdi, sonra geri dönüb dal ayaqları ilə ona elə bir təpik ilişdirdi ki, ağırdan Gülsarının az qaldı, nəfəsi kəsilsin. Gülsarı içində nəyinsə qopub düşdüyünü zənn elədi, zərbədən inildədi, özünü ayağıstə zorla saxladı. Belə bir cəzadan sonra özbaşınalıq eləmək Gülsarının heç ağına da gəlmirdi. O, bir күncdə qısılib durmuşdu, böyrünün ağrısını çəkirdi, altdan-altdan qudurmuş, qızmış aygıra baxırdı. Atlar da sakitcə dayanmışdılar. Birdən Gülsarının qulağına qəribə bir səs gəldi. Qurd səsi idi. Bu səsi Gülsarı heç vaxt eşitməmişdi. O, bir anlıq, qorxudan, vahimədən qupquru qurudu. İlxi səksəndi, nəfəs çəkmədən o səssə qulaq asdı. Ətrafa sükut çökdü. O sükut çox dəhşətli sükut idi. Qar

yağırdı, qar hələ dayanmamışdı, Gülsarının üzünü isladırı. Görəsən, ilxiçiyə nə olmuşdu? Bu saat o, yaman lazım idi. Gülsarı onun səsinə eşitmək istəyirdi, çuxasının his, tüstü qoxusunu nəfəsinə çəkmək istəyirdi. Ancaq o, yox idi. Heç yanda yox idi. Gülsarı başını qaldırıb ətrafa baxdı və qorxudan bütün bədənini lərzəyə gəldi. Onun yan tərəfi ilə bir qara kölgə sürünürdü. Gülsarı diksinib yerindən sıçradı. İlxi çaxnaşdı. Yel kimi götürüldü. Ağlasığışmayan bir qorxu, vahimə içində atlar vəhşi səslə kişnəyərək, seltək zülmətin qoynuna axışdılar. Onlar uçurumdan qopan daş kimi bir-birinə dəydilər, bir-birlərini hərəkətə gətirdilər – bu gedişin qarşısını saxlamaq mümkün deyildi. Gülsarı heç nə anlamadan qaçır, təri dabanından süzülürdü. Birdən haradasa güllə açıldı, sonra ikinci güllənin səsi dağlara düşdü. Qaçqaça atlar ilxiçinin qəzəbli çığırtısını eşitdilər. O tanış səs əvvəl haradansa – yan tərəfdən gəlirdi, get-gedə yavaşlaşdı, sonra lap irəliden eşidildi. Nəhayət, öz səsi ilə Tanabay sel kimi baş alıb gedən at sürüsünü haqladı, səs ilxını arxasınca apardı. Gecə idi. Qaranlıq idi. Yenə də əvvəlkitək qar yağırdı. Ancaq hava nə qədər qaranlıq olsa da, o tanış səsin dalınca getmək bayaqkı kimi qorxulu deyildi. İndi baxıcı burada idi. O, qabaqda, durmadan at çapırdı, halbuki hər addımda dərin yarıqlar vardı, qorxunc uçurumlar vardı. O durmadan çağırırdı: “Qayıt, qayıt, qayıt-a-ayt!” Səsi tükənsə də, sinəsi xırıldasa da çağırırdı və o qorxunc qaraltıdan hifz olunmaq üçün atlar bu tanış xırıltılı səsin dalınca qaçırdılar.

Dan sökülənə yaxın Tanabay atları qovub əvvəlki yerlərinə gətirdi. Atlar, nəhayət ki, dayandılar. Tələmiş ilxıdan buxar qalxdı, buxar duman kimi göyə ucaldı. Bellərini zorla tərpedən atlar əvvəlki qorxunun təsirindən bir müddət burada da titrəşdilər. Onlar qar yedilər. Tanabay da qar yedi. O çömbəlib bir tərəfdə oturdu, qarı ovuc-ovuc ağzına doldurdu. Sonra Tanabay üzünü əlləri ilə örtüb xeyli vaxt hərəkətsiz qaldı. Qarsa hələ də yağırdı. Atların isti çiyinlərində qar əlbəə əriyirdi, çiyinlərindən damcılar süzülürdü – bulanıq, sarı damcılar...

Dağların qalın qarı əriyib getdi, hər tərəf yaşıl ota büründü. Gülsarı günbəgün kökəldi, ətə-qana doldu. İlxi tükünü dəyişib təzələndi, dağın-daşın görkəmi də başqalaşdı. Atlar qışın soyuğunu da, aclığını da unuttular, ancaq

insan unutmadi. İnsan dəhşətli şaxtaları unutmadi, canavar ulaşan gecələri unutmadi; üşüyüb yəhər üstə donmasını, keyiyib taxtaya dönmüş əl-ayağını qızdırarkən ağlamamaq üçün ocağın qırağında dodağını dişlədiyi dəqiqələri insan unuda bilmədi. O yazın qurtarmaq bilməyən şaxtaları, donub qurğuşun qabıq qoyan torpağı yaddan çıxmadi. İlxiyə tələfat düşdü, zəif atlar qırıldı və bir gün dağdan enib kolxoz idarəsində tələfat aktına gözüyumulu qol çəkəndən sonra birdən-birə içindən necə odlanıb qışqırmağını, yumruğunu sədrin stoluna necə çırpmağını da insan unuda bilmədi:

– Sən mənə belə baxma! Mən sənin üçün faşist deyiləm! Hanı sənin tövlən? Otun, yulafın, duzun hanı sənin? Quruca havanın ümidinə qalmış! Heç belə təsərrüfatçılıq olarmı?! Sən bir mənim əyin-başıma bax! Evimə-eşiyimə, günümə-güzəranıma bax! Doyunca çörək də tapıb yeyə bilmirik. Dava ki davadır, orada da bundan min pay yaxşı idi. Hələ bir tərs-tərs üzümə də baxırsan, elə baxırsan ki, elə bil, mən o atları əlimlə boğub öldürmüşəm!

O, bu sözləri deyərkən sədrin necə susub durmağı, onun bomboz bozarmağı da Tanabayın yadında idi. Tanabay dediyi sözlərdən utanmışdı. Tanabay kolxoz sədrindən üzr istəmişdi:

– Bağışla, Çoro, bağışla məni, hirsələndim, artıq-əskik danışdım.

Rəngi bomboz bozarmış Çoro:

– Gərək sən məni bağışlayasan, – demişdi və bu vaxt onun anbardan çağırmağı Tanabayı daha da utandırılmışdı.

– Buna beş kilo un ver.

– Bəs uşaq bağçası necə olsun?

– Nə uşaq bağçası, canım? Yenə nə dolaşıq salmısan?! Ver dedim, ver getsin. Artıq söz lazım deyil!

Tanabay undan imtina etmək istəmişdi, çünki süd vaxtına bir şey qalmamışdı, tezliklə kumis olacaqdı. Ancaq sədrin yazıq görkəmi və onun belə hirsli-hirsli anbardara təpinməyi Tanabayın əl-ayağını soyutmuşdu. O susmağa məcbur olmuşdu. Sonra o onun əriştəsindən xörək yeyəndə hər dəfə Tanabay boğazını yandırıb, arvadının üstünə qışqırırmışdı:

– Bu, nədir? Məni yandırmaq mı istəyirsən?

Arvad isə hər dəfə sakitcə cavab vermişdi:

– Qoy soyusun, uşaq deyilsən ki.

Bəli, o heç nəyi unutmamışdı. Hər şey, hər şey yadında idi...

Sonra may gəlmişdi, isti may! O mayı necə unutmaq olardı?! Qızmış ayğırın səsi dağı-daşı ağzına almışdı, onlar kişənəyirdilər, tək-tək döyüşürdülər, başqa ilxılardakı madyanların dalına düşürdülər.

O qızğın ayğırın qovmaqdan zara gəlmiş ilxıçılar öz aralarında tez-tez söyüşürdülər, hətta bəzən tutaşmaq da olurdu, qamçı da işə düşürdü. Ancaq bunlar Gülsarıya aid deyildi. O yaz Gülsarı özgə bir həyata başlamışdı. O yaz gah gün düşür, gah da yağış yağırdı – öürşdə ot dizə çıxırdı. Ayağı altında yamyasıl çəmənlər, başı üstə dağların ağappaq qarı – o çağlar Gülsarı üçün unudulmaz çağlar idi, əsl gənclik dövrü idi. Gülsarı böyüyür, qüvvələnirdi; daha o, yaşayamlıq day deyildi. Arxadan nazilib, çiylindən enlənmişdi – üçbucaq şəklinə düşmüşdü. Gülsarının başı da əsl kəhər atların başına oxşayırdı – ayrı burnu, geniş açılmış iri gözləri, qalın və bərk dodaqları vardı. Gülsarı gözəl at olmuşdu. Lakin özü bundan xəbərsiz idi. Gülsarı hər şeydən xəbərsiz idi. O yalnız qaçmaq istəyirdi, qaçırdı, ilxıçını zara gətirirdi. Qaçıb özü kimi cavan atları da dalınca aparanda yaşlılarının içində Gülsarı bir sarı ulduz kimi axırdı. O, daşlı cığırlardan keçirdi, sıldırım qayalardan aşırı. Bir naməlum qüvvə Gülsarını dağların başına qaldırırdı, dıbsız dərələrə endirirdi. Gecələr ulduzların altında yatarkən gündüz qaçdığı yerlər Gülsarının yuxusuna girirdi. Gündüzlər ayağı altında beşik kimi yırgalanan torpağı, qulağında səslənən küləyi, hətta dırnaqlarının taqıltısını da Gülsarı təkrar-təkrar yuxuda görürdü.

Həmişə atların üstündə olan ilxıçı da Gülsarı üçün hər gün gördüyü şeylərdən biri idi – nə artıq, nə də əskik. Demək olmaz ki, Gülsarı onu sevirdi, ancaq atın öz sahibinə heç bir nifrəti də yox idi, çünki Tanabay Gülsarını incitmirdi. Gülsarı çox uzağa qaçanda hərdən ilxıçı söyüş söyürdü, hərdən də fürsət tapıb kəməndin ucunu bir-iki dəfə ona ilişdirə bilirdi. Belə vaxtlarda Gülsarı bərk diksinirdi, ağrıdan yox, qorxudan diksinirdi və addımlarını daha da yeyinlədirdi. İlxinin yanına qayıdanda o, nə qədər bərk qaçırdısa, bir elə sahibinin xoşuna gəlirdi, Tanabayın necə xoşlandığını Gülsarı onun səmindən hiss edirdi. Hərdən

Tanabay atın üstündə oxuyurdu, bu vaxtlar Gülsarının ondan xoşu gəlirdi; həm qaçmaq, həm də mahnı eşitmək ata ləzzət verirdi. O mahnıları Gülsarı sonralar da çox eşitdi və yaxşı-yaxşı yadında saxladı – cürbəcür mahnılar idi, şən mahnılar, qəmli mahnılar, bəzisi qısa, bəzisi uzun, sözlüsü də, sözsüzü də vardı. İlkçı mahnı oxuyanda Gülsarı həmişə xoşlanırdı. Bir də ilxı duz yeyən vaxtlar atın öz sahibindən çox xoşu gəlirdi. İri-iri daş duzu ilxı payaların üstündəki təknələrə atırdı. Atlar yan-yana düzülürdülər, duzu ləzzətlə yalayırdılar. Elə bu duzun üstündə də Gülsarı ələ keçdi.

Günlərin bir günündə ilxıçı boş vedrəni dinqıldadıb atları çağırdı: "Po, po, po!" Atlar qaçıb gəldilər. Dayanıb atlarla birgə duz yalayanda Gülsarı nə baxıcının başqa birisi ilə gəlib yaxında hərhlənməyinə fikir verdi, nə də onun əlindəki kəmənddən qorxub ehtiyat elədi. Bunun Gülsarıya dəxli yox idi. Kəməndlə minik atlarını, sağmal madyanları tuturdular, Gülsarı kimiləri tutmurdular. Gülsarı azad idi. Birdən necə oldusa, qəzil onun başına atıldı, sürüşüb boynuna düşdü. Başqa atlar belə vaxtlarda dartinrdılar, dikəlib şahə qalxırdılar, ancaq Gülsarı heç yerində də tərpənmədi. Onun heç nədən xəbəri yox idi, hələ ip Gülsarını qorxutmurdu, o, sakitcə dayanıb duz yalayırdı. Sonra Gülsarının çaya qaçıb su içməyi gəldi. Ancaq boynundakı ip dərtildi, onu hərəkət etməyə qoymadı. Gülsarı ömründə belə şey görməmişdi. O sıçradı, fıslıladı, gözlərini bərəldib şahə qalxdı. Atlar həmin andaca qaçıb gözədən itdilər, boynuna ip salınmış Gülsarı tək-tənha iki adamın əlində qaldı. İrəlində ilxıçı durmuşdu, o biri adam da onun yanında idi və burada təzəlikcə peyda olub, ilxının böyür-başında atılıb düşməkdən Gülsarının zəhləsini aparmış ilxıçı uşaqları ortalıqda çığırırdılar.

Atı dəhşət бүürüdü. O sıçrayıb bir də şahə qalxdı. Sonra bir də, iki də... Günün işığı gözlərinə düşdü, gözləri qamaşdı, kölgələndi. Dağ-daş uçunub yerə gəldi, adamlar başayaq göründülər. Bayaqdan qabaq ayaqları ilə eşib sovurduğu qara boşluq bir anlığa Gülsənnin gözlərini tutdu, o yenə inadından əl çəkmədi.

Gülsarı nə qədər çox inad göstərdisə, ip onun boynunu bir o qədər çox sıxırdı və nəfəsi kəsilə-kəsilə ipin çəkildiyi tərəfə getməli olurdu. Sonra adamlar yığıldılar, ip birçə

saniyəliyə boşaldı və Gülsarı sürətlə qabağa dartıb adamları arxasınca sürüdü. Arvadlar qışqırışdılar, uşaqları qovub alaqlıqlara yığdılar. Ancaq ilxçıların ayağa qalxmaları çox da uzun sürmədi, qəzil ip təzədən Gülsarının boynuna sarındı. Bu dəfə elə bərk sarındı ki, nəfəs almaq da mümkün olmadı və təqədən düşmüş Gülsarı ələcsiz qalıb dayandı.

İpi əlinə dolaya-dolaya Tanabay yan tərəfdən Gülsarıya doğru yeriyirdi. Gülsarı bir gözü ilə ona baxırdı. Tanabayın paltarları cırılmışdı, ancaq o əsla hirsli deyildi. İlkçı ağır-ağır nəfəs alırdı, yarananmış doqdaqlarını müşqurdaraq, astadan az qala pıclılı ilə qaçırdı:

– Hə, hə, Gülsarı, dur görüm, qorxma, dayan!

Tanabayın dalınca köməkçisi gəlirdi. O, kəndiri bərk-bərk əlində saxlamışdı. Nəhayət, Tanabay lap yaxınlaşıb əlini Gülsarıya toxundurdu, atın başını sıgalladı və arxaya çevrilmədən öz köməkçisinə qısaca buyruq verdi:

— Yüyəni.

Tanabay yüyəni alıb:

– Dayan, Gülsarı, mənim ağıllı atım, dayan, – dedi və bir əli ilə atın gözlerini qapayıb, cilovu onun başına keçirdi.

İndi atı cilovlamaq lazım idi, belinə yəhər qoymaq lazım idi. Başına yüyən salınanda Gülsarı fısıldadı, qurtulub qaçmaq istədi. Ancaq ilxıçı cəld tərpənib onun üst dodağından yapışdı.

Tanabay:

– Burğu! – dedi və köməkçi qayıb burğunu qaça-qaça gətirib atın dodağına qoydu, əlinə bir ağac da alıb onu burduqca burdu. At ağrıdan dal ayaqlarının üstündə oturdu – daha müqavimət göstərməyin vaxtı keçmişdi. Soyuq dəmir dəhnələr onun dişlərində cingildəyirdi, ağzının yanlarını əzirdi. Gülsarının belinə də nəsə qoymuşdular, düşün-dən qayıyla çəkirdilər, dartıb bərk-bərk sıxırdılar. Gülsarı durduğu yerdə valay vururdu, ancaq buna dözmək asan idi. Dodağının dəhşətli ağrısı ona hər şeyi unutturmuşdu. Gülsarının gözü kəlləsinə çıxmışdı; nə tərəpən bilirdi, nə də nəfəs ala bilirdi. Ağrı onu o qədər çaşdırmışdı ki, o heç belində adam oturduğunu da hiss etməmişdi.

Burğu dodağından götürüləndən sonra Gülsəri özünə gəldi. Dartılmış, ağırlaşmış halda, o, bir müddət mat-məətlə dayanıb qaldı, sonra gözlərini qıyıb yan-yörəsinə baxdı

və birdən belində oturmuş adamı gördü. At qorxub irəliləmədi, ancaq qaçmaq mümkün deyildi – dəhnələr ağzını didib dağıdırdı, belindəki adamın ayaqları bərk-bərk onun böyürlərinə sıxılmışdı. Gülsarı yenə də şahə qalxdı, kişnəyib ayaqlarını yerə döydü, vurnuxdu, silkələndi, yəhəri, insanı, dəhnəni – hər şeyi kənara tullayıb azad olmaq üçün o, yenə qaçmağa cəhd elədi. Lakin ip Gülsarının boğazında idi. Başqa bir at üstündə oturmuş o biri ilxıçı ipin ucunu bərk-bərk əlində saxlamışdı. Gülsarı eyni bir dairə ətrafında fırlanmağa başladı. Çox fırlandı, ancaq dairədən kənara çıxıb bilmədi. İnsanlara da elə bu lazım idi. Üstündə oturmuş adam onu fasiləsiz qamçılayırdı, çəkmələrinin dabanı ilə böyrünə, qarnına vururdu. Buna baxmayaraq, Gülsarı üstündəki adamı iki dəfə yerə vura bildi. Ancaq adam yenə də ayağa durdu və onun belində oturdu.

Mübarizə çox çəkdi, lap çox çəkdi və bütün bu vaxt ərzində dünya Gülsarının başına dolandı. Yer fırlandı, göy fırlandı, göydəki buludlar, yerdəki dağlar, uzaqdakı atlar Gülsarının başına dolandı, yaxındakı alaçıqlar Gülsarının başına dolandı. Sonra o yorulub yavaş-yavaş addımlamağa başladı. Susamışdı. Bərk susamışdı.

Gülsarını su içməyə də qoymadılar. Axşam azca tapqırını boşaldıb, pəyənin yaxınlığında onu yəhər altında saxladılar. Yüyənin uclarını yəhərin qaşına elə bərkidtilər ki, Gülsarı başını dümdüz tutmalı oldu, nə tərpənə bildi, nə uzana bildi. Üzəngiləri də qaldırıb yəhərin qaşından salladılar. Gördüyü ağlasığmaz dəhşətlərdən qaşılıb qalmış Gülsarı bütün gecəni beləcə dayandı. Dəhnələr atın ağzını hələ də incidirdi, azca dodağını tərpəndəndə ağırdan dəhşətə gəlirdi. Gülsarının ağzı dəmir dadırdı – dəmirin necə də pis dadı varmış! Ağzının qıraqları şişmişdi – dəhnələr o şişmiş yerləri əzib göynədirdi. Döşündəki qayış yerləri də göynəyirdi. Yəhər belini əzməmişdi, hələ də sıxırdı, ağrıdırdı. Gülsarının su içməyi gəlirdi. Yaxındakı çayın şırıltısı onun yanğısını daha da artırırdı. Orada – çayın qırağında, həmişəki kimi, atlar otlayırdı. Atlar kişnəyirdilər, dırnaqları ilə qumu xışıldadırdılar; gecə ilxıçıların səsi də bu səse qarışırdı. Adamlar alaçıqların qabağında – tonqal qırağında oturub dincəlirdilər. Uşaqlar it kimi hürüşüb, itlərə sataşırdılar. O isə tək-tənha dayanmışdı. Hamı ondan üz döndərmişdi. Sonra Ay çıxdı.

Dağlar zülmətin içindən yavaş-yavaş baş qaldırdı və Ayın sarı işığında aram-aram titrəşdi, tərpəndi. Bir-bir ulduzlar da alışıb-yandı, ulduzlar daha da yaxından görünürdü. Öz əvvəlki yerində Gülsarı yenə də tərpənməz qaldı, ancaq onu çağıran vardı. Gülsarını çağıran balaca kəhər qulan idi, onlar bir yerdə böyümüşdülər, həmişə bir gəzmışdilər. O balaca qulanın alnında ağ ulduzu vardı. Gülsarı ilə qaçmağı sevirdi. Yekə aygırlar çoxdan idi ki, onun dalınca düşürdü, ancaq qulan onları yaxın qoymurdu. Axı o, hələ çox balaca idi və Gülsarının özü də o qədər böyüməmişdi ki, o balaca qulanı yekə aygırlar kimi qorxuda bilsin.

Qulanın kişnəməsini Gülsarı haradansa lap yaxından eşitdi. Bəli, o idi, o səsi Gülsarı yaxşı tanıyırdı. İstədi qulana cavab versin, ancaq zədələnmiş, şişmiş ağzını açmağa qorxurdu. Qulan özü Gülsarını tapdı. Alnındakı ağ ulduzu parlaraq onun yanına qaçıb gəldi. Qulanın quyruğu da, ayaqları da sulu idi; çaydan keçib gəlmişdi, özü ilə sərin suyun iyini gətirmişdi. O, üzünü Gülsarının üzünə sürtdü, qalın isti dodaqlarını boynunda-boğazında gəzdirib onu şirin-şirin qoxuladı. Fırxırb Gülsarını dalınca çağırırdı. Ancaq Gülsarı yerindən tərpənə bilmədi. Sonra qulan başını Gülsarının boynuna qoyub, dişləri ilə onun yalını qaşımağa başladı. İndi, görək Gülsarı da başını qulanın boynuna qoyaydı, onun süysününü qaşıyırdı. Ancaq Gülsarı bunu da eləyə bilmədi, çünki onun tərpənmək təhəri yox idi. Gülsarı su içmək istəyirdi. Kaş bu qulan ona su içirdə biləydi! Bala qulan qaçıb gedəndə Gülsarı onun dalınca baxdı, o isə dalına baxmadan qaçdı, çayın o tərəfində zülmətə qarışıb yox oldu. Bu, necə gəliş idi, bu, necə gediş idi? Gülsarının gözlərindən yaş axdı. Gilə-gilə yaş damcıları onun üzündən süzülürdü, axıb səssiz-səmirsiz ayaqları altına tökülürdü. Ömründə ilk dəfə idi ki, Gülsarı ağlayırdı.

Səhər tezdən baxıcı gəldi. Yamyaşıl dağlara baxıb gərənəşdi, gülə-gülə ufuldayıb belinin ağrısından şikayətləndi:

– Uf, Gülsarı, Gülsarı, dünən yaxşı yordun məni... Nə? Üşüyürsən? Bax, gör necə büzüşmüşsən. Yox, bu olmadı, qardaş.

O, atın boynunu sıgalladı, xoş, məzəli sözlər dedi. Gülsarı haradan biləydi ki, insan nə deyir, nə danışır. Ancaq insan dediyi sözlərin mənasını yaxşı bilirdi:

– Sən məndən incimə, dost. Həmişə boş-bekar gəzmək olmaz. Öyrənəcəksən, işlər yaxşı olacaq. Qaldı ki, əzab-əziyyət, bu da gərək olsun, əziyyətsiz iş aşmaz. Dünya, qardaş, belə şeydir – bir mayallaq aşdırmasa, əl çəkməz. Ancaq sonrası yaxşı olacaq, hər daşın qabağında məəttəl qalmaqacaqsan. Acmısan, hə? Su istəyirsən? Bilirəm...

O, Gülsarını çaya apardı. Dəhnəni atın yaralı ağızından ehmalca çıxartdı. Gülsarı əsə-əsə ağızını suya saldı, içdi. O su necə də dadlı idi, necə də şirin idi! Buna görə Gülsarı insana minnətdar idi.

Əzab qurtardı. Tezliklə Gülsarı belindəki yəhərə o qədər öyrəşdi ki, daha nə sıxıntı çəkdi, nə ağırlıq hiss elədi. Üstündəki adamı da Gülsarı rahatca, sevinə-sevinə apardı. İnsan onun yüyənindən yapışdı; yapışdı ki, bərk qaçmasın, ancaq Gülsarı qaçdı, quş kimi uçdu, tərən kimi süzdü. O, yəhərin altında elə qəşəng yeriməyə öyrəşdi ki, insanların ağzı açılı qaldı. İnsanlar onu təriflədilər:

– Belinə su dolu vedrə qoysan, bir damcı yerə düşməz!

Keçmiş ilxıçı qoca Torqoy isə Tanabaya təşəkkür elədi:

– Sağ ol, – dedi, – yaxşı bəsləmişən. İndi gör bu at nələr eləyəcək!

3

Köhnə arabanın təkərləri boş yolda aram-aram taqıl- dayırdı. Hərdən səs kəsilirdi. At taqətdən düşüb dayanırdı. Araya çökmüş ölü sükutda o, ürəyinin səsinə eşidirdi. Səs Gülsarının qulaqlarına vururdu: tum-tup, tum-tup, tum-tup...

Qoca Tanabay cilovu buraxıb gözləyirdi ki, at rahat nəfəs alsın, sonra o, cilovları yenə də əlinə götürürdü:

– Gedək, Gülsarı, gedək, bir bax, axşam düşür.

Bayaqdan bəri onlar beləcə sürünürdülər. O vaxtadan süründülər ki, at tamam dayandı. Daha onun araba çəkməyə taqəti yox idi. Yenə Tanabay təşvişə düşdü, atın yan-yörəsində hərlənib:

– Sən neynirsən, – dedi, – Gülsarı? Bir bax, gecə düşür.

Ancaq atın dil qanmaq təhəri yox idi. O, arabanın qabağında gicələ-gicələ qalmışdı. Başının ağırlığından gözləri böyümüş Gülsarı fasiləsiz yırğalanırdı, özünü ayaq üstə zorla saxlayırdı. Atın qulağında gurlayan səs də get-

gedə güclənməkdə idi: tum-tup, tum-tup, tum-tup. Tanabay qəhərləndi:

– Bağışla, – dedi, – Gülsarı. Gərək, mən bunu əvvəlcədən biləydim. Cəhənnəm olsun bu araba, bütün bu zirzibil cəhənnəm olsun, bircə səni aparıb evə çıxarda bilsəydim...

O, çuxasını çiyindən tullayıb, atı tələsə-tələsə dişlədən açdı. Xamıtı Gülsarının başından çıxarıb arabanın içinə atdı:

– Vəssalam! – dedi. Çuxasını əyninə geyib, qoşqudan açılmış ata baxdı. Xamıtı götürülmüş at öz böyük, son dərəcə böyük kəlləsi ilə axşamın qaranlığında, soyuq çölün ortasında bir quru kölgə kimi durmuşdu və Tanabay təəccüblə ona baxırdı, dədəm vay, sən nə hala düşmüşsən, Gülsarı. Sənin bu gününü görsəydi, Torqoy qəbirdən dikələrdi...

O, atın yüyənindən yapışdı, yenə onlar yavaş-yavaş yola düzəldilər. Qoca at və qoca insan. Araba arxada qaldı, irəlidəsə, qərb tərəfdə yolun üstünə tünd-bənövşəyi zülmət çökdü. Gecə çölün üstünü aldı, dağları basmarladı, üfüqlərin işığını uddu.

Tanabay asta-asta addımlayırdı, atla bağlı olan illəri xatırlayırdı, insanların barəsində acı-acı düşünürdü: “Hamımız beləyik. Bir-birimizin yadına ömür qurtaranda düşürük. Gözləyirik ki, birisi bərk naxoşlasın, ya da ki yıxılıb ölsün. Onda adamın qədrini bilirik. Bilirik ki, kim idi, nəçi idi, işinə-gücünə qiymət qoyuruq. Qaldı ki, dilsiz-ağızsız heyvan ola. Səni kimlər minməyib, Gülsarı? Belində kimlər çapmayıb sənini? İndi qocalmışan, hamının yadından çıxmısan. Gedirsən, ayaqlarını zorla sürüyürsən. Axı sən belə deyildin, Gülsarı. Bir at idin ki, dünyalara dəyərdin!..”

O gedir, xatirələrsə bir-birinin dalınca gəlirdi, keçmişin bu qədər yaxın olmağına özü də təəccüb eləyirdi. Haçan nə olmuşsa, bu saat Tanabayın gözü qabağında idi. Görünür ki, dünyada itib gedən bir şey yox imiş. Əvvəllər öz keçmiş barədə Tanabay hərdənbir, ara-sıra düşünmüşdü, daha doğrusu, bu haqda düşünmək istəməmişdi, indi isə oğlu və gəlini ilə söhbətdən sonra ölməkdə olan atı yedəkləyib gecənin zülmətində yol gedə-gedə o ötüb-keçən illərə bir ürək ağrısı və kədərlə nəzər salırdı. Tanabayın gözləri önündə o illər bərbəbir cana gəlirdi.

Beləcə fikir-xəyalat içində Tanabay yol gedirdi və arxada sürünə-sürünə gələn atın yüyənini get-gedə daha

bərkdən çəkməli olurdu. Bir qolu keyiyib quruyanda Tanabay yüyəni o biri çiyindən aşırırdı, yenə atı arxasınca çəkirdi. Sonra Tanabay yoruldu. Bu cür getmək də çətinləşdi. O dayanıb bir müddət Gülsarının dincəlməyini gözlədi və birdən nəse fikirləşib yüyəni atın başından çıxartdı.

– Qabağa düş, – dedi. – Özün get, necə gedirsən, get. Mən dalınca gəlirəm. Mən səni buraxıb getməyəm. Di yeri görüm, yeri get yavaş-yavaş.

İndi at qabaqda idi, Tanabay yüyəni çiyinə atıb onun dalınca gedirdi. Bəlkə, yüyəni də tullayaydı? Yox, onu tullamaq olmazdı. Gülsarı dayananda Tanabay da dayanırdı, gözləyirdi, at qüvvə toplayırdı və onlar yenidən yola düzəlirdilər. Qoca at və qoca insan.

Tanabay qəmli-qəmli gülümsədi: bu yolda, bax, elə buradaca bir vaxt Gülsarı onun altında yel kimi çapıb gedərdi, o çapdıqca toz qalxardı, toz havada yumaq kimi burulardı. Öz dediklərinə görə, bu tozu görəndə çobanlar Gülsarını neçə verstdən tanıyardılar, gözlərini yola dikib heyran-heyran tamaşa eləyərdilər. Atın ayağı altından qalxan toz çöllərə ağ naxışlar vurarmış və küləksiz havalarda o toz reaktiv təyyarələrin tüstüsütək yol üstündən sallana-sallana qalarmış. Belə vaxtda çoban da, heç şübhəsiz, əlini gözünün üstünə qoyarmış: “Odur, Gülsarıdır!” – deyərmiş və yola baxa-baxa o atın üstündə yel kimi çapana, yəqin ki, paxıllıq eləyərmiş. Belə bir at üstə çapmaq dünyada qırqız üçün ən böyük şərəf deyildimi?

Gülsarı neçə-neçə kolxoz sədrləri yola salmışdı, cürbəcür adamlar idilər – ağıllısı da vardı, axmağı da; düzü də, əyrisi də vardı. Sədrlik etdikləri ilk gündən başlayaraq onlar Gülsarının belində gəzmışdilər və yalnız sədrlikdən düşəndə bu adamlar atın belindən də düşməli olmuşdular. Tanabay düşünürdü: “İndi o adamlar, görəsən, harada dırlar? Səhərdən axşamacan minib çapdıqları Gülsarını, heç olmasa, hərdənbir yada salırlarmı?”

Beləcə sürünə-sürünə onlar yarganın üstündəki körpüyə çatdılar. Burada bir daha dayandılar. Gülsarının qıçları büküldü, o uzanmaq istədi, ancaq buna yol vermək olmazdı: əgər at uzansaydı, sonra heç bir qüvvə onu yerdən qaldıra bilməzdi.

Tanabay aقیlandı:

– Tez ol, dur, ayağa dur! – dedi. Qışqırıb əlindəki yüyəni atın başına vurdu. Sonra atı vurduğuna görə o hirsələnib daha da ucadan bağırdı: – Neynirsən, heç ağılı varmı sənin? Yıxılıb gəbərməkmi istəyirsən? Olmaz! Qoymaram! Qalx görüm, tərپən görüm! – O, atın yalından yapışib dartmağa başladı.

Gülsarı bükülmüş qıçlarını zorla açıb ağır-ağır inildədi. Tanabay Gülsarının gözlərinə baxmağa cəsarət eləmədi, halbuki qaranlıq idi, heç nə görmək mümkün deyildi. O, əlini atın böyür-başında gəzdirdi, qaşdı, sıgalladı, sonra əyilib qulağını atın sol böyrünə dayadı. Gülsarının ürəyi dəyirman daşı kimi çırpınırdı. Beləcə beli əyilmiş halda, Tanabay xeyli vaxt atın böyründə dayandı, sonra dikəldi, belinin ağrısını duyub dikəldi və çarəsiz halda başını bulayaraq, belə qərara gəldi ki, atı qaytarıb körpünün dalındakı dərəyə endirsin. Oradakı dar çıxırla getsəydilər, bəlkə, evə tez çatardılar. Doğrudur, belə zülmət bir gecədə o yolda azmaq da olardı, ancaq Tanabay özünə arxayın idi, o yolları çox gedib-gəlmişdi, tək at yıxılmayaydı, yeriylə biləydi.

Bu haqda düşünə-düşünə Tanabay uzaqdan gələn maşının işığını gördü. Bir cüt parlaq işıq şarı gecənin zülmətini yarmışdı. Titrəşən uzun şüalarını qabağa tuşlayaraq, öz işıq əlləri ilə yolları arayır, sürətlə irəliləyirdi. Tanabay atla birgə körpüdə dayanmışdı. Maşının onlara heç bir köməyi dəyə bilməzdi, ancaq Tanabay işığın yaxınlaşmağını gözləyirdi. Elə-belə gözləyirdi, nə üçün göz-lədiyini heç özü də bilmirdi. “Nəhayət ki, bir dənəsi gəlib çıxdı”, – Tanabay maşını görməyinə şad idi, gecənin bu vaxtında insanla rastlaşmağına sevinirdi. Zorba yük maşınının gur işığı Tanabayın gözüne düşürdü, o, üzünü əlləri ilə örtmüşdü.

Maşının kabinəsində oturmuş iki nəfər körpüdə dayanmış qocaya və onun yanındakı yəhərsiz, yüyənsiz axsaq yabıya bayaqdan bəri idi ki, təəccüblə baxırdı; qocanın yanındakı at, sanki, at deyildi, səfil-sərgərdan it idi, insanın dalınca düşmüşdü. Maşın körpünü işıqlandı-randa oradakı adam da adama oxşamırdı, cansız-cəsədsiz kölgəyə bənzəyirdi, büzüşüb bir tərəfdə qalmışdı.

Kabinədə, sürücünün yanında qulaqlı papaqda oturmuş uzundraz oğlan boynunu qabağa uzadıb:

– Qəribədir, – dedi, – gecənin bu vaxtında bu kişi bura neyləyir?

– Həmin adamdır, yoldakı arabanın sahibidir, – deyə sürücü əyləci çəkib maşını saxladı və başını çölə çıxarıb ucadan qışqırdı: – Bu nə işdir, ay kişi? O arabanı sənmi yolda qoymusan?

Tanabay:

– Bəli, – dedi, – mən qoymuşam.

– Deyirəm axı. Baxırıq, yolun ortasında arabafason bir şey dayanıb, yanında da heç kəs yox. İstədik dəmir-dümürünü götürək, gördük ki, havayı şeydir, kara gəlməz.

Tanabay dinmədi.

Sürücü maşından düşdü, əsnəyib araq qoxusu verə verə qocanın yanından keçdi, bir-iki addım aralandı, dayanıb yolun ortasını isladandan sonra geri dönüb soruşdu:

– Nə olub sənə, kişi, niyə yolda qalmısan?

– At çəkmədi, azarlayıb, özü də qoca atdır, tabı qalmayıb.

– Hım. Bəs indi səfər haradır?

– Evə. Sarıqous dərəsinə.

– Ba-a! Dağamı? Çox uzaq oldu! O səmtə getmirəm. Yoxsa çıxardın üstə, aparıb sovxoza qoyardım, səhər oradan çıxıb gedərdin.

– Sağ ol. Mən tək deyiləm, at var yanımda.

– Bu ölü cəmdəyimi deyirsən? Burax bunu, a kişi, burax başına, bax, budur, bu yarğanacan itələ, qurtarsın getsin, qurd-quşa yem olar. Kömək lazımdır, eləyək.

Tanabay hirsindən qapqara qaraldı:

– Sür, – dedi, – sür, get!

Sürücü:

– Özün bil, – dedi. Şit-şit gülümsəyib kabinəyə girdi və qapını bərkədən çırpıb əlavə elədi: – Qocanın ağı azıb.

Maşın getdi, işığını da özü ilə aparıb getdi. Xəbərdarlıq signallarının tünd-qırmızı işığına qər q olmuş yarğanın üstündə körpü zağ-zağ titədi.

Maşın körpünü keçəndən sonra kabinədə, sürücünün yanında qulaqlı papaqda oturmış oğlan çevrilib bir daha geriye baxdı.

– Kişini niyə ələ salırsan, – dedi, – belə bir iş sənəin də başına gələ bilər.

– Boş şeydir, – deyə sürücü əsnəyə-əsnəyə sükan çarxını burdu. – Belə şeyləri çox görmüşük. Mən onun xeyri üçün dedim. O nə idi axı, bir ölü yabı deyildimi? Keçmişin qalığı. İndi, əzizim, texnika hər şeyin canıdır. Hər yerdə! Lap müharibədə də! Bu cür atların və qocaların dövrünü çoxdan qurtarıb.

Oğlan dedi:

– Sən vəhşisən!

Sürücü sükan çarxını bir də burub cavab verdi:

– Bəli, mən beləyəm!

Yenə gecə. Yenə yol. Qoca at və qoca insan.

– Çu, çu, tərpan görüm, belə ha, yeri, qardaş!..

Tanabay atı körpünün dalındakı cığıra salmışdı. Qaranlıqda zorla seçilən o dar cığırla onlar yavaş-yavaş yol gedirdilər. Hələ Ay dağların dalından tamam çıxmamışdı, ulduzlar soyuq göydə soyuq-soyuq parlayır, Ayın çıxmasını gözləyirdilər.

4

Gülsannın ilk dəfə yəhər altıda gəzdiyi o ilin payızında ilxı uzun müddət örüşdən enmədi. Payız olduqca yumşaq keçdi, qış da yaxşı gəldi, qar tez-tez yağdı, ancaq yerdə qalmadı, yem sarıdan korluq olmadı. Yazda atlar yenə də döşlərə endi, sonra çöllər yaşllaşdı, ilxı düzə axışdı.

Tanabayın davadan sonrakı həyatında o çağlar, bəlkə də, ən gözəl çağlar idi. Qocalığın boz yabısı hələ onda, necə deyirlər, dağlar dalında idi, o isə cavan kəhər at üstdə gəzirdi. Bu at onun əlinə bir neçə il sonra düşsəydi, bəlkə də, Tanabayı bu qədər xoşbəxt eləyə bilməzdi, onda isə Tanabay, doğrudan da, xoşbəxt idi. Bu atın belində adam içinə çıxmaqdan, bircə Allah bilir ki, Tanabay necə həzz alırdı. Bunu Gülsan yaxşı bilirdi. Hətta Tanabayın hərdənbir lovğalanmağı da olurdu. Xüsusən çöldə, kənd arasında – o yerdə ki arvadlar dəstə ilə işə gedirdilər. Hələ onlardan xeyli uzaqda ikən Tanabay yəhərin üstündə dikəlirdi, yay kimi dartınıb dümdüz otururdu və onun şövqündən, sevincindən at da həvəsə gəlirdi. Gülsan quyruğunu qaldırıb, az qala, onun çiyini ilə bir tuturdu, o çapdıqca külək yalını darayırdı. Astadan fısıldaya-fısıldaya Gülsan yel kimi əsirdi,

quş kimi uçurdu, belindəki adamı çox asanlıqla aparırdı. Ağ, qırmızı ləçək bağlayan qadınlar qaçıb yolların kənarına səpələnirdilər, yaşıl taxıl zəmilərinə doluşub dizəcən yox olurdular. Yolların qırağında, zəmilərin içində arvadlar dəstə ilə ovsunlanıb qalırdılar, onlar dəstə ilə dönürdülər, dəstə ilə baxırdılar, Gülsarisa dayanmadan çapırdı. Qadınların şən sifətləri arxada qalırdı; ağ dişləri, gülən gözləri...

Qadınlar çıxışdılar:

– Bir dayan, ay ilxıçı!

Sonra onlar gülüşürdülər, Tanabayı zarafatla hədələyirdilər:

– Ehtiyatlı ol, əlimizə keçərsən!

Bəzən qadınlar Tanabayı, doğrudan da, ələ keçirirdilər, qol-qola verib yolu kəsirdilər. (İt olasan, arvad üçün düşməyəsən.) Onlar Tanabayı yəhər üstə dartışdırırdılar, şaqqanaq çəkib gülmür, anı kimi vızıldaşır, qamçını Tanabayın əlindən almağa çalışırdılar. Arvadların səs-küyündən qulaq batırdı:

– De görək, nə vaxt kumis gətirəcəksən?

– Biz burada, çölün düzündə axşamacan qabıq qoyuruq, sən at çapıb kef eləyirsən!

Tanabay:

– Sizi kim məcbur eləyir? – deyirdi. – Buraxın, atçılığa gəlin. Ancaq ərlərinizə deyin ki, indidən başlarına çarə qılsınlar. Çünki dağlarda donacaqsınız – buz lüləsi kimi – sizdən onlara arvad olmayacaq.

Arvadlar daha da qızışırdılar:

– Aha, belə de, belə de! – Və hər şey təzədən başlanırdı.

Tanabayın özü də arvadlarla zarafat eləməyi xoşlayırdı, ancaq Tanabay arvadların heç birini heç vaxt ata mindirməmişdi. Hətta onu da, o arvad ki Tanabayın əhvalını həmişə dəyişirdi, o arvad ki hər rastına çıxanda Tanabay atı addım-addım getməyə məcbur eləyirdi, heç o arvadı da Tanabay bir dəfə də ata mindirməmişdi. Ya da kim bilir, bəlkə, arvadın özü də bunu istəmirdi.

O il Tanabayı kolxozun Təftiş Komissiyasına üzv seçmişdilər. Tanabay tez-tez kəndə gedirdi və demək olar ki, hər dəfə o arvadla görüşürdü. Kolxoz idarəsindən çıxanda çox vaxt Tanabay acıqlı olurdu. Bunu Gülsarı onun səsinə, gözlərindən, əl-qolunun hərəkətindən hiss eləyirdi. Ancaq o arvadı gören kimi Tanabayın əhvalı dəyişirdi.

Belə vaxtlarda Tanabay Gülsarını qaçmağa qoymurdu:

– Yavaş, a heyvan, – deyirdi, – hara qaçırsan! – Pıçılı ilə deyirdi və qızmış atı sakitləşdirib, addım-addım arvadın yanına sürürdü.

Gedə-gedə onlar nə haqdasa astadan pıçıldaşırdılar, ya da susurdular, səssiz-səmirsiz yeriyirdilər. Belə vaxtlarda sahibinin qəlbindəki yüngüllüyü, səsindeki hərarəti, əlindəki mehribanlıqı at da hiss eləyirdi. Buna görə də Gülsarı o arvadla yanaşı getməyi xoşlayırdı.

Axı at haradan biləydi ki, kolxozda vəziyyət xarəbdir, kolxozçuların əmək gününə heç nə düşməyib və bütün bunlara görə onun sahibi Tanabay Bakasov hər dəfə kolxoz idarəsinə girəndə əsəbiləşir, Təftiş Komissiyasının bir üzvü kimi o, hər şeylə maraqlanır, deyisir, dalaşır, soruşub bilmək istəyir ki, bəs nə vaxt bu işlərə son qoyulacaq, elə bir təsərrüfat nə vaxt qurulacaq ki, həm dövlətə bir şey düşsün, həm də camaat havayı işləməsin.

Keçən il məhsul qıtlığı olmuşdu, mal-qara üçün yem çatışmırdı. Bu il Tanabayın kolxozu dövlətə başqa kolxozların da yerinə, plandan əlavə taxıl və mal-qara vermişdi ki, rayon pis vəziyyətdə qalmasın. Sonra necə olacaqdı, kolxozçu hansı ümidlə işə gedəcəkdə – məlum deyildi. Vaxt keçirdi, adamlar az qalırdı, davanı yaddan çıxarsın, ancaq camaat hələ də öz bağı-bostanı ilə dolanırdı, kolxozdan oğurluq eləyib birtəhər baş gırıləyirdi. Daxılda pul da yox idi: nə satılırdı ziyan gətirirdi – taxıl da, süd də, ət də.

Heyvandarlıq yaydan-yaya dirçəlirdi, ancaq qış düşən kimi hər şey batıb gedirdi, soyuq bir yandan, aclıq bir yandan – mal-qara qınılıb tələf olurdu. Görək tezliklə tövlələr tikiləydi, otu-samanı yığmaq üçün mərəklər hazırlanaydı, ancaq heç bir tikinti materialı yox idi və o material, sanki, heç vaxt olmayacaqdı. Üstəlik, davadan sonra gör vəziyyət hara gedib çıxmışdı? O adamlar ki böyük bazarların yolunu tanıyırdılar, kartof, mal-qara alveri eləyirdilər, ev tikən, dam-daş salan da ancaq onlar idi. Belələri böyük bir qüvvəyə çevrilmişdi, onlar üçün tikinti materialı da tapılırdı.

– Yox, yoldaşlar, belə şey ola bilməz, burada nəşə qaydasında deyil, nəşə bizim əl-ayağımıza doluşur. Mən inanmıram. İnanmıram ki, belə olsun! Ya özümüz kələfin ucunu itirmişik, ya da bizə düzgün rəhbərlik eləmirlər.

Hər dəfə kolxoz idarəsinə gələndə Tanabay bu söhbəti salırdı və hər dəfə də kolxozun hesabları kağız-kuğuzunu çıxarıb onun gözüne soxurdu:

– “O” nədir? Nədir o düz olmayan? Bu sən, bu da plan, götür bax... Aldığımız bu, verdiyimiz bu, bu sənin debetin, bu sənin kreditin, gəlirin bu, çıxarın bu... Daha nə istəyirsən? Əvvəlcə yaxşı-yaxşı öyrən, sonra danış. Birçə sən kommunistdən, yerdə qalanlar xalq düşmənidir, eləmi?

Söhbətə başqaları da qarışdı, mübahisə düşürdü, səs-küy qalxırdı və Tanabay başını əlləri arasına alıb dəhşət içində düşünür, heç bir qərara gələ bilmirdi. Kolxozun dərdini Tanabay təkcə kolxozçu olduğuna görə çəkmirdi – burada başqa məsələlər də vardı. Adamlar vardı ki, hələ Tanabayla keçmişin haqq-hesabını çürütməmişdi. Tanabay bilirdi ki, indi onlar xısın-xısın gülürlər və hər dəfə rastlaşdıqca ona baxışları ilə meydan oxuyurlar: hə, indi necəsən, de görək, indi nə deyirsən? Bəlkə, yenə qolçomaqlarla mübarizəyə girişəsən? Ancaq gözlə hə, əlin boş keçər, daha aparıləsi bir şey qalmayıb. Niyətin hara – mənzilin ora. Uf, sən görək davada gəbəbəydin, ürəyinə qüllə dəyəydi!..

Tanabay da öz baxışı ilə onların cavabını verirdi: dayanın, əclaflar, dayanın, onsuz da biz deyən olacaq! Əslini, kökünü axtarmağa dursan, Tanabaya nifrət eləyən o adamlar heç özgə də deyildilər. Biri elə Tanabayın ögey qardaşı Qulubay idi. Saçı-saqqalı ağarmış Qulubay hələ müharibədən qabaq yeddi il Sibirdə yatıb gəlmişdi. Onun oğulları da xalis özüne çəkmişdilər, Tanabaya ürəkdən nifrət eləyirdilər. Axı niyə də onlar Tanabayı sevəydilər? Özləri bir yana dursun, onların lap övladları da, bəlkə, Tanabayın nəsilbənəsinə lənət oxuyacaqdı. Bütün bunlar səbəbsiz deyildi. Əhvalat köhnənin əhvalatı olsa da, adamların ürəyində kin-küdurət hələ də yaşayırdı. Məgər Qulubayla o cür rəftar eləmək lazım idi? Məgər o, ala-babat güzəran keçirən ortabab kəndli deyildimi? Bəs qardaşlıq, bəs qan məsələsi? Axı ayrı-ayrı anadan doğulsalar da, onlar bir atanın övladları idilər, qırğız adətincə, belələri doğma qardaş hesab olunurdu. Deməli, Tanabay öz nəslinə xilaf çıxmışdı, bunun üstündə o vaxtlar Tanabaya nəfər deməmişdilər? İndi bu məsələni camaat min cür səmtə yozurdu. Bəs onda? Onda Tanabay

yalnız kolxoz üçün belə bir işə əl qatmışdı. Lazım idimi, lazım deyildimi? Əvvəllər doğru iş tutduğuna Tanabay heç vaxt şübhə eləməmişdi, ancaq müharibədən sonra o, hərdən başqa cür düşünürdü. Bəlkə, səhv eləmişdi? Bəlkə, artıq düşmənin qazanmışdı – özüne də, kolxozu da.

Hər dəfə kolxoz idarəsinə gələndə Tanabay əlləri ilə başını tutub düşünməli olurdu. Adamlar onu fikirdən ayırırdılar, əvvəlki söhbətə qaytarırdılar.

– Nə yatmısan, Tanabay, dursana, – deyirdilər və hər şey təzədən başlanırdı: gərək, peyin qış qurtarmamış çölə daşınaydı. Təkər yox idi, deməli, qarağac alınmalıydı ki, arabalara təkər qayrılısın, təkərlər üçün çənbər dəmiri alınmalıydı. Ancaq necə, hansı pulla, kredit veriləcəkdimi, necə veriləcəkdidi? Axı bank quru sözə inanmırdı. Köhnə arxlar təmir olunmalı idi, təzə arxlar qazılmalıydı, bütün bunlar asan iş deyildi. Qışda camaat belə işə getmirdi, yer donurdu, qazılmırdı. Yazda isə vaxt çatmırdı – səpin, döl, alağ işi; gözüünü yumub açmamış biçin başlanırdı... Bəs qoyunçuluq? Bir örtülü dam yox idi ki, ora qoyun qatasan, törəsin, artım versin. Mal fermasında da vəziyyət bundan yaxşı deyildi. Dam-daş uçub tökülürdü, yem çatmırdı, sağıcılar işləmək istəmirdilər. Axı niyə də işləyəydilər – səhərdən axşamacan çalışıb-çapalayırdılar, aldıqları nə idi? Hələ nə qədər başqa işlər vardı, kəm-kəsir vardı. Düşünəndə adamın tükləri qabanırdı.

Buna baxmayaraq, onlar ruhdan düşmürdülər; partiya yığıncaqlarında, heyət iclasında hər şeyi dönə-dönə müzakirə edəyirdilər. Kolxoz sədri Çoro idi. Çoronun qədrini Tanabay ancaq sonralar bilmişdi. Tənqid etmək, hay-küy salmaq, görünür, asan məsələ imiş. Tanabay yalnız at üçün, ılkı üçün cavabdeh idi, Çoro isə bütün kolxoza cavab verirdi. Bəli, möhkəm adam idi Çoro. Təsərrüfatın lap bərbad vaxtlarında rayonun rəhbər işçiləri əllərini stola döyüb onu hədələyəndə də, camaat yaxasından yapışanda da Çoro özünü itirmirdi. Onun yerində olsaydı, Tanabay ya dəli olardı, ya da özünü öldürərdi. Ancaq Çoro dözdü, təsərrüfatı güc-bəla ilə idarə edərək axırcaq, xəstə ürəyi tamam üzüllüb qurtaranacan dözdü; üstəlik, iki il də partorq işlədi. O, adamları inandırma bilirdi, camaatla dil tapıb danışmağı bacarırdı. Onun sözlərini eşidəndə Tanabay inanırdı.

ki, hər şey düzələcək, yaxşılaşacaq, lap onların cavanlıqda düşündükləri kimi olacaqdır. Cəmişi bircə dəfə onun Çoro-ya olan inamı qırılmışdı, ancaq bunun da günahı Tanabayın özündə idi.

Tanabay qaşları çatılmış halda, hirsli-hirsli kolxoz idarəsindən çıxanda, yəhərin üstündə qəzəblə oturub, yüyəni acıqla çəkəndə onun ürəyindən nələr keçdiyini at bilmirdi. Bircə onu duyurdu ki, sahibinin kefi yaxşı deyil. Tanabay atı heç vaxt döyməsə də, belə vaxtlarda Gülsarı ondan qorxurdu və yolda həmin qadını görən kimi hiss eləyirdi ki, sahibinin kefi yaxşılaşacaq, bilirdi ki, aramla gedə-gedə onlar nə haqdasa astadan söhbət ələyəcəklər; qadın öz balaca əlini Gülsarının boyun-başında gəzdirəcək, onun boynunu, yalını sıgallayacaqdır. Görəsən, dünyada o cür mehriban əlləri olan ikinci bir adam varmı? O əllər qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi yumşaq idi, həssas idi. Dünyada heç kəsin gözləri o qadının gözlərinə bənzəmirdi. Tanabay yəhərdən əyilib xısın-xısın danışanda o gözlər gah gülmür, gah da doluxsunurdu. Qadın başını silkələyib özünün nədənsə narazı olduğunu bildirirdi; bu vaxtlar onun gözləri gah yanır, gah sönmür, gözlər aylı gecədə çay dibində görünən daşlar kimi rəng alıb, rəng verirdi. Vidalayıb gedəndə də qadın çevrilib geri baxırdı və yenə əvvəlkitək başını bulayırdı.

Ondan ayrıldıqdan sonra Tanabay fikirli olurdu. O, cilo-vu ehmalca əlində saxlayır, öz löhrəm yerisi ilə at istədiyi kimi çapıb gedirdi. Belə vaxtlarda Gülsarı üstündə adam oturduğunu hiss eləməirdi. Hər kəs ayrılıqda, hər kəs öz aləmində, mahnı da öz-özünə qoşulub gəlirdi. Astadan, əlaqəsiz, qarışıq sözlərlə, aram-aram yerişən atın ayaq səsləri altında Tanabay çoxdan ölüb gedənlərin qəmindən, qüssəsindən oxuyur, atsa tanış yola çıxıb düzlər keçir, çaylar aşır, Tanabayı dağlara aparırdı...

Sahibinin bu qeyri-adi halını Gülsarı sevirdi, onu dəyişən, başqalaşdıran qadına da atın özünəməxsus məhəbbəti vardı. Gülsarı o qadını yerisindən tanıyırdı, onun görkəmini, boynunu-buxununu uzaqdan seçə bilirdi; hətta öz həssas burnu ilə at o qadında hansı bir naməlum otunsa qərribə, ecazkar ətrini duyurdu. O ətir mixək ətri idi. O qadının boynunda mixək muncuğu vardı.

Atın qadına olan qərribə ünsiyyətini Tanabay da hiss eləyirdi.

– Görürsənmi, at sənə necə mehr salıb, Bübücan, – deyirdi. – Görürsənmi, necə sevir səni. Sığalla, yaxşı-yaxşı sığalla. Bir gör necə qulaqlarını sallayıb. Elə bil, buzovdur, dayanıb. Ancaq ılıda bunun əlindən atlar zara gəliblər. Açıburax, gör nələr eləyir – it kimi didib-tökür ilxını. Elə buna görə yəhər altı saxlayıram, qorxuram atlar vurub şikəst eləyə. Çünki çox cavandır hələ.

Qadınsa öz aləmində olurdu. Susurdu. Sonra fikirli-fikirli deyirdi:

– Bəli, at sevir.

– Demək istəyirsən ki, başqaları sevmir?

– Onu demirəm. Bizim sevib-sevilmək vaxtımız keçib. Mənim sənə yazığım gəlir.

– Bu, nə olan sözdür?

– Sən elə adam deyilsən, Tanabay, sonra çətin olacaq sənə üçün.

– Bəs sənə üçün çətin olmayacaq?

– Mənə nə var ki? Dul arvadam, ərim davada ölüb. Ancaq sən...

Tanabay zarafata salırdı:

– Mən də Təftiş Komissiyasının üzvüyəm. Səni görmüşəm, bir para vacib faktları aydınlaşdırıram.

– Axır vaxtlar fakt aydınlaşdırmağa yaman girişmişən. Allah axırın xeyir eləsin.

– Mən yazığın nə təqsiri var, canım? Yoldur da, sən də gedirsən, mən də.

– Mən öz yolumnan gedirəm. Bizim yolumuz başqa-başqadır. Yaxşı, mən getdim. Tələsirəm.

– Dur görüm, Bübücan!

– Hə, durdum, nə deyirsən? Lazım deyil, Tanabay, nə mənası var? Sən ki ağıllı adamsan. Bilirsən ki, mən nə çəkirəm, sən də bir yandan başlamısan.

– Mən sənə düşmənəm, nəyəm?

– Sən özünə düşmənsən.

– İndi mən necə anlayım bunu?

– Necə istəyirsən, anla.

Qadın çıxıb gedirdi, Tanabaysa hər dəfə bir şeyi bəhanə eləyib at üstə kəndin küçələrini dolanırdı, dəyirmanı

girir, məktəbə baş çəkir və o qadını bir daha, heç olmasa, uzaqdan-uzağa görmək üçün dövrə vurub qayıdırdı. Hər səhər işə gedəndə Bübücan uşağını qayınanasının yanında qoyurdu, işdən çıxandan sonra o, uşağın əlindən yapışır və yavaş-yavaş onlar özlərinin kəndin lap qurtaracağındakı evlərinə tərəf gedirdilər. Onun arxasınca baxa-baxa Tanabay qadının hər bir hərəkətində nəhayətsiz doğmalığ duyurdu. Yerişi, duruşu, hətta onun çevrilib arxaya baxmamaq üçün göstərdiyi səy də Tanabaya doğma görünürdü. Belə vaxtlarda Tanabay qadının qara şal içində görünən ağ sifətinə tamaşa eləməkdən doymurdu; onun yanında gedən balaca qız, qızın dalınca qaçan xırdaca köpək – hər şey, hər şey Tanabay üçün nəhayətsiz dərəcədə doğma olurdu.

Sonra qadın həyətə girib gözdən itirdi və qalan şeyləri bərbəbir Tanabay at üstə gedə-gedə öz-özünə təsəvvür eləyirdi: Bübücan indicə qapının qılını açacaqdı, nimdaş sırtlıq pencəyini çıxarıb atacaq, bircə əyin paltarında suya gedəcəkdə. O, ocaq qalayacaqdı, uşağı yuyundurub yedizdirəcəkdə, axşamüstü naxın qarşılayıb inəyi gətirəcək, gecə isə qaranlıq otaqda tək-tənha uzanıb özünü də, Tanabayı da inandıracaqdı ki, onlar bir-birini sevə bilməzlər. Ona görə sevə bilməzlər ki, Tanabay evlidir, ona görə sevə bilməzlər ki, onların sevimli vaxtı keçib, ona görə sevə bilməzlər ki, Tanabayın arvadı yaxşı arvaddır və belə bir arvadın ərinə yaraşmaz ki, başqalarının dalınca düşsün.

Tanabay düşünürdü: "Deməli, qismət deyilmiş". Bu fikirdən onun qanı qaralırdı və sonsuz üfüqlərə baxa-baxa o, hər şeyi unudub, qədim mahnılar oxumağa başlayırdı. Mahnı oxuya-oxuya Tanabay heç vaxt qurtarmaq bilməyən kolxoz işlərini unudurdu, əyni-başı tökülmüş uşaqlarını yaddan çıxarırdı; dostları, düşmənləri, neçə illərdən bəri onu danışdırmayan ögey qardaşı Qulubayı, tez-tez yuxusuna girib canına üşütmə salan davanı – hər şeyi, hər şeyi Tanabay unudurdu. Atsa gedirdi, çayları sahibindən xəbərsiz keçirdi, təpələri sahibindən xəbərsiz aşırı. Gülsarı ilxının yanında olduğunu hiss eləyib, sürətini birdən-birə artıranda Tanabay özünə gəlirdi.

– T-r-r, Gülsarı, hara qaçırsan?! – deyirdi və yüyəni çəkib yığirdi.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, o çağlar Tanabay üçün də, at üçün də ən gözəl çağlar idi. Atın şöhrəti futbolçunun şöhrətinə bənzəyir. Dünən həyat-bacada top oynayan bir uşaq, bu gün birdən-birə hamının sevimlisi olur, məhir futbol ustaları ondan danışılar, minlərcə, milyonlarca adam hər yerdə onun söhbətini eləyir. Vurduğu topların sayı ilə birgə futbolçunun şöhrəti də artır. Sonra o, tədricən futbol meydanını tərk eləyir və büsbütün unudulub gedir. Dünən hamıdan çox əl çalıb, hamıdan bərk qışqırıqlar bu gün onu hamıdan tez yaddan çıxarırlar. Məşhur futbolçunun yerini başqa birisi tutur. Atın da şöhrət yolu belədir. At da o vaxtadan məşhur olur ki, cıdırlarda birinci gəlir, yarışlardan qalib çıxır. Fərq bircə burasındadır ki, atın paxıllığını çəkən olmur. Atlar paxıllıq eləməyi bacarmırlar, insanlar isə, şükür Allaha, hələ ki atların paxıllığını çəkmirlər. Halbuki paxıllığın da, necə deyərlər, müxtəlif yolları var. İnsandan qisas almaq üçün atın dırnağına mıx çalanlar da olub. Eh, paxıllıq, paxıllıq!.. Nə isə, lənət şeytana!..

Qoca Torqoyun dediyi düz çıxdı. O yaz Gülsarının şöhrəti dilə-ağıza düşdü. Onu tanımayan yox idi, qoca da tanıyırdı, cavan da: "Gülsarı", "Tanabayın atı", "Kəndin yaraşığı"...

Hələ "r" hərfini deyə bilməyən uşaqlar da kəndin tozlu küçələrində "Gülsarı" kimi qaçırdılar: "Mən Gülsalıyam... Yox, Gülsalı mənəm... Ana, buna deyən ki, mən Gülsalıyam... Çu, iləli, a-i-i-y, mən Gülsalıyam..."

Şöhrətin nə demək olduğunu Gülsarı özünün ilk yarışındaca hiss elədi. O yarış mayın birində oldu.

Geniş çəməndəki mitinqdən sonra çay kənarında oyun başlandı. Orada adam əlindən iynə salmağa yer yox idi. Adamlar dağlardan axıyib gəlmişdi. Qonşu sovxozdan, hətta Qazaxıstandan da gələnlər vardı. Qazaxlar öz atlarını nümayiş etdirirdilər.

Camaat deyirdi ki, müharibədən sonra belə şənlik olmayıb.

Həmin gün, hələ səhər tezdən Tanabay üzəngini, tapqırı diqqətlə yoxlayıb atı yəhərləyəndə onun gözlərinin parlısından, əllərinin titrəməsindən Gülsarı hiss eləmişdi

ki, nəse qeyri-adi bir iş olacaq. Tanabay bərk həyəcan keçirirdi, o, atın yalını, telini darayıb sıgallayır, elə hey pıçıldayırdı:

– Bura bax, Gülsarı, bizi xəcalətdə qoymayasan. Özüni biabır eləməyəsən ha, eşidirsənmi? Belə şey bizə yaraşmaz, aç qulağını eşit!

O günün qeyri-adi bir gün olacağı, sanki, havadan da bilinirdi, adamlar ucadan danışdılar, hamı əl-ayağa düşmüşdü. Qonşu köçəbələrin ilxıçıları atları yəhərləyirdilər. Ata minmiş uşaqlar fasiləsiz bağırışır, çapıb ətrafda cövlan eləyirdilər.

Sonra ilxıçılar tökülüşüb gəldilər, hamı bir yerə yığılıb çaya sarı axışdı.

Çəmənlikdə gördüyü mənzərə Gülsarını büsbütün çaşdırmışdı. Burada saysız-hesabsız at vardı, adam vardı. Çəmənlikdə, çayda, çaylaq yaxınlığındakı təpənin üstündə səs-küydən qulaq batırdı. Əyinlərdəki paltarlar, başlardakı yaylıqlar, qırmızı bayraqlar və ağ qadın çalmaları adamın gözlərini qamaşdırırdı. Atların belinə ən yaxşı yəhərlər qoyulmuşdu. Dəhnələr, üzəngilər, atların boyun-boğazını bəzəyən gümüş pullar cingildəyirdi.

Qaçmağa hazır dayanmış atlar bir-birinin böyrünə düzülüb, həvəsdən ayaqlarını yerə döyür, dırnaqları ilə torpağı qazaraq yürüşə tələsirdilər. Oyuna rəhbərlik eləyən qocalar dörd bir yanda at çapırdılar.

Gülsarı hiss eləyirdi ki, get-gedə səbri tükənir, öz gücünün, qüvvəsinin əlində acız qalır. Ona elə gəlir ki, içinə alov doldurulub və o alovdan xilas olmaq üçün tezliklə irəli cummalı, harasa çapdıqca çapmalıdır.

Buna görə də hakimlər hazırlıq işarəsi verəndə və Tanabay yüyəni buraxanda at sürətlə irəli çapdı, ortalıqda fırlanıb hansı səmtə qaçacağını müəyyən etmək istədi. Dörd bir tərəfdən səslər ucaldı: “Gülsarı! Gülsarı!..”

Bu böyük təntənədə iştirak etmək istəyənlər hər yandan yığılıb gəlmişdilər. Cıdırda əllyəcən atlı vardı.

Oyunun baş hakimi əlini yuxarı qaldırdı, təntənəli surətdə elan elədi:

– Qoy camaat sizə xeyir-dua versin!

Başlarını ülgüclə qırxdınır, alınlarını bərk-bərk sarımsıq atlılar açıq əllərini yuxarı qaldıraraq, cərgə ilə ətrafa top-

laşan adamların qarşısından keçdilər, yüzlərcə adam eyni səslə: “Amin!” – dedi və yüzlərcə əl alınlarda, üzlərdə dolanmış salavat çevirdi.

Sonra atlar asta-asta çəmənliyin doqquz verstliyində olan starta doğru axışdılar. Çəməndə isə başqa atlar hərəkətə gəldilər – piyadalarla süvarilərin cəngi başlandı; yəhərdənsalma, çapa-çapa pulqapma və başqa yarışlar qızışdı. Ancaq bütün bunlar hələ giriş idi, əsas şənlik, əsas məsələ orada – atların çapdığı yerdə olacaqdı. Gülsarı qaça-qaça hiddətlənirdi. Görəsən, sahibi niyə onu saxlayırdı, niyə Gülsarını var gücü ilə qaçmağa qoymurdu? Ətrafda başqa atlar çaxnaşırdılar. Onların bu qədər çox olmağı və hamısının qaçmağa tələsməyi Gülsarını qəzəbləndirirdi; o, hirsindən zəncir gəmirir, tələsdiyindən tir-tir əsirdi.

Nəhayət, start yerində atlar cərgə ilə baş-başa düzüldü, o cərgənin boyunca hakim at çapıb boya-boy gəzindi və dayanıb ağ yaylığını yuxarı qaldırdı. Hamının gözü o yaylıqda idi. Nəhayət, yaylıq havada yelləndi. Atlar hərəkətə gəldi və onlarla birgə Gülsarı da od içində irəli cumdu. Atların ayaqları altında torpaq təbil kimi çalındı, toz havaya qalxdı. Süvarilərin hay-küyü, çığırtısı ətrafı bürüdü, qızışmış, havalanmış atları irəli səyirttilər. Təkcə Gülsarı dördnala çapa bilmirdi, öz löhrəm yerisi ilə gedirdi. Onun gücü də bunda idi, gücsüzlüyü də.

Əvvəl atlar dəstə ilə qaçırıdılar, ancaq bir neçə dəqiqə keçməmiş bir-birindən aralandılar. Atların nə vaxt aralandığını Gülsarı görmədi, bircə onu gördü ki, öyrənişli qaçağan atlar onu ötüb keçirlər, ondan irəliddə gedirlər, yola çıxırlar. İrəliddə gedən atların ayağı altından qalxan isti çınqıl və gil parçaları Gülsarının üz-gözünə dəyirdi. Ətrafda başqa atlar çapırdılar, atlılar çığınsırdılar, açılan tatarı səmindən qulaq batırdı və toz get-gedə artıb düz-dünyanı bürüyürdü. Toz bulud kimi havaya qalxırdı, atlıların başı üzərində duman süzürdü. Havadan tər iyi, qızışmış daş iyi, ayaqlanmış yovşan qoxusu gəlirdi.

Yolun, az qala, yarisınacan atlar beləcə çapdılar. İrəliddə onacan at dəhşətli bir sürətlə çapırdı, onları ötüb-keçmək mümkün deyildi. Ətrafdakı atlıların səsi get-gedə uzaqlaşdı, daldakılar get-gedə daha da daldı qalırıdılar, ancaq Gülsarının hiddəti azalmırdı, çünki başqa atlar hələ də

irəlində gedirdilər və boynundakı yüyən onu istədiyi kimi çapmağa qoymurdu. Küləkdən və qəzəbdən Gülsarının gözləri qaralırdı, yer ayaqları altında sürətlə süzür, sürətlə uzaqlaşdı. O çapdıqca, sanki, günəş də ona doğru çapır, göydən od-alov tökülürdü. Gülsarı başdan-ayağa isti tər içində idi və canından tər axdıqca o daha da yüngülləşir, daha da qıvrıqlaşdı.

Nəhayət, elə bir vaxt gəlib yetişdi ki, öyrənişli qaçağan atlar gücdən düşüb yavaşdılar, Gülsarı isə hələ təzə-təzə qızırdı. O, öz sahibinin səsinə eşidirdi: "Çu, Gülsarı, çu!" Və at var qüvvəsi ilə irəli cumduqca ona doğru çapan günəşin də sürəti artırdı. Gülsarı özündən qabaqdakı atlara çatır, onları bir-bir ötüb-keçir, at sahiblərinin qəzəbli sifəti, havaya qaldırılmış qamçılar, tövsüyən, dişləri ağaran atlar arxada qalırdı. Daha dəhnə və yüyən Gülsarıya mane olmurdu, indi onun belində, sanki, nə yəhər, nə də adam vardı; atda yalnız qaçmaq həvəsi qalmışdı, bu həvəslə Gülsarı od tutub yanırdı.

Buna baxmayaraq, Gülsarıdan qabaqda iki at hələ də yanaşı çapırdı, birinin bomboz rəngi vardı, o biri kürən at idi. Sahiblərinin çığırtsı və qamçı zərbələri altında onlar bir-birinə aman vermədən çapırdılar.

Bu qüdrətli atlara çatmaq üçün Gülsarı çox çapdı və nəhayət, yolun yoxuş bir yerində onları geridə qoydu. Təpəciyin üstündən Gülsarı dalğa üstədən aşanlar kimi aşdı və elə bil, bir anlığa o, havadan asılı qaldı. Gülsarının ürəyi yerindən oynadı, günün işığı atın gözlərini daha bərk qamaşdırdı və sürətlə üzüyənə çaparkən Gülsarı arxadan gələn atların ayaq səsinə eşitdi. Həmin atlar idilər – boz və kürən. İkisi də qabağa çıxmaqda idi. Onlar Gülsarını hər iki tərəfdən haqlayıb onunla, az qala, çiyin-çiyinə dayandılar və bir addım da geri qalmadan Gülsarı ilə yan-yanə çapmağa başladılar.

Beləcə xeyli vaxt atlar eyni sürət və eyni yerləşlə baş-başə çapdılar. Bütün bu vaxt ərzində Gülsarıya elə gəldi ki, onlar tərpənmirlər, yerimirlər, hansı naməlum bir qüvvəyə onları hərəkət etməyə qoymur. Yoxsa atlar bir-birini bu qədər yaxından görə bilərdimi? Gülsarı yanınca çapan hər iki atın gözündəki odu-alovu görürdü, onların irəli uzanmış başları, çeynənmiş, didilmiş dəhnə və yüyənləri Gülsarının

gözü qabağında idi. Boz at olduqca qəzəbli görünürdü; o, inadla qabağa baxırdı, ancaq kürən özünü itirmişdi, çaşqın halda yan-yörəsinə göz gəzdirdi. Birinci geridə qalan da elə o oldu. Kürən atın əvvəlcə çaşqın və müqəssir gözləri arxada qaldı, sonra onun iri başı da şişib iriləmiş burnu ilə bircə yoxa çıxdı; kürən at tamam gözədən itdi. Ancaq boz at uzun müddət təslim olmaq istəmədi. Özünü tamam üzüb əldən salanacan o, Gülsarı ilə yanaşı çapdı, yoruldu, geridə qaldı, ancaq qəzəbi azalmadı! Beləcə boz at da məğlub oldu, ancaq özünün məğlub olduğunu o, sonacan boynuna almaq istəmədi.

Rəqiblər geridə qalandan sonra Gülsarı üçün nəfəs almaq da bir növ asanlaşdı. İndi o, adamların toplaşdığı göy çəmənə görürdü, oradakı çayın gümüşü parıltısı Gülsarının gözüne düşməkdə idi; orada adamlar var səsləri ilə qışqırırdılar və at son gücünü toplayıb o səse doğru çapırdı. Hələ yolda gözləyən azarkeşlər də vardı. Onlar at çapıb yol üstə gərdiş ələyirdilər, qışqıraraq bir-birinə hay verirdilər. Gülsarı birdən-birə zəiflədi. Yol gözüne durdu. Daha onun arxadan xəbəri yox idi, ona çatan vardımı, yoxdumu – Gülsarı bil-mirdi. Qaçmaq get-gedə çətinləşirdi, atın qüvvəsi tükənirdi.

Qarşıda isə böyük bir izdiham vardı, atlı və piyadaların iki böyük dəstəsi cərgə ilə qabağa yerişirdi, səs get-gedə güclənirdi. Birdən at öz adını açıq-aydın eşitdi: "Gülsarı! Gülsarı! Gülsarı!.." İnsanların bu çağırış səsi ata qüvvət verdi və o, var gücünü toplayıb bir daha irəli cumdu. Ah, insanlar, insanlar! Siz nəyə qədər deyirsiniz!..

Arası kəsilməyən səs-küy və sevinc sədaları altında Gülsarı cərgə-cərgə düzülmüş adamların arasından keçdi, addımlarını yavaşdıb çəmənlikdə dövrə vurdu.

Hələ bu, harasıydı ki! Gülsarı azca nəfəs alıb özünə gələn kimi, onu da, sahibini də dörd tərəfdən əhatə elədilər. Səslər yenidən ucaldı: "Gülsarı, Gülsarı, Gülsarı!" Atın adı ilə bircə onun sahibinin də adı eşidildi: "Tanabay! Tanabay! Tanabay!"

İnsanlar Gülsarıdan asanlıqla əl çəkmədilər. Bir təntə-nənin dalınca başqa bir təntənə gəldi və sevincdən gözləri parıldayan at başını dik tutub insanların qarşısında məğrur-məğrur dolandı. Şöhrətdən məst olmuş Gülsarı meydan-da qalib kimi rəqs elədi, belini oynatdı, qıclarını tərpətdi,

özünün yenidən qaçmağa hazır olduğunu insanların qarşısında nümayiş etdirdi. O anda Gülsarı gözəl idi, qüdrətli idi, məşhur idi və bunu onun özü də yaxşı bilirdi.

Tanabay izdihamın qarşısından qalib sevinci ilə keçib xeyli vaxt atın üstündə cövlan elədi və yenə yüzlərcə adam eyni səslə "Amin!" – dedi, yüzlərcə əl alınlarda, üzlərdə dolanıb salavat çevirdi.

Bu vaxt Gülsarı, saysız-hesabsız sifətlər içində o tanış qadının sifətini gördü. Qadın əlini üzünə çəkib salavat çevirəndə at onu əlbəəl tanıdı, halbuki bu dəfə Bübücan özünün həmişəki qara şalında deyildi, başına ağ yaylıq bağlamışdı. Qadın qabaq cərgədə dayanıb sevincle onlara baxırdı və onun xoşbəxt, mehriban gözləri yenə də ayılı gecədə çay dibində görünən daşlar kimi rəng alıb rəng verirdi. Öz köhnə vərdisi ilə Gülsarı birbaşa qadına tərəf addımladı, o, qadının yanında dayanmaq istəyirdi; istəyirdi ki, sahibi o qadınla söhbət eləsin, istəyirdi ki, yenə o qadın öz mehriban əlləri ilə onun yalını sıgallasın, boynunu-başını qasısın, axı o qadının əlləri qəşəng idi, isti idi; o əllər alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi yumşaq idi, həssas idi. Ancaq, nədənsə, Tanabay atın yüyənini başqa səmtə çəkirdi və sahibinin hərəkətindən heç nə başa düşməyən Gülsarı fırlanıb, vurnuxur, tanış qadına sarı dartınırdı. Görəsən, doğrudanmı, Tanabay o qadının burada olduğunu görmürdü, axı bu tanış qadınla danışmalı idi, mütləq danışmalı idi...

İkinci gün, yəni mayın ikisi də yenə Gülsarının günü oldu. Həmin gün, günortadan sonra çölün düzündə keçiqapma oyunu başlandı. Bu oyun bir növ atüstə futbol oyununa bənzəyir, fərq bircə burasındadır ki, bu oyunda oyunçular top yerinə, başı kəsilmiş keçidən istifadə eləyirlər, çünki keçinin qəzili uzun olur, davamlı olur və adamlar at üstə çapa-çapa aşağı əyilib onun qəzilindən, ya da qıçından yapışa bilirlər.

O gün də çöldə ata-baba dövründən qalma qədim sözlər eşidildi, nidalar ucaldı. Yenə atlar çapdılar – yer təbil kimi çalındı. Atlı azarkeşlər yarışanların dalınca şığıdı, hay düşdü, haray qopdu. O günün də qəhrəmanı Gülsarı oldu. Bu dəfə o, hələ oyun başlanmamışdan diqqət mərkəzində

idi, yarışda ən güclü at hesab olunurdu. Buna baxmayaraq, Tanabay onu son çarpışma üçün qoruyub saxlayırdı, çünki savaşa hələ qabaqda idi. Bir azdan atlılara əlbəyaxa olmaq icazəsi veriləcəkdi: kim daha cəld idisə, keçini qapıb öz kəndinə aparacaqdı. Son savaşa icazə verilməsini hamı səbirsizliklə gözləyirdi, çünki oyunun bütün məğzi bunda idi, üstəlik, son savaşa iştirak etməyə hamının ixtiyarı vardı, burada hər kəs öz bəxtini sınaya bilərdi.

Hələlik atlılar keçiyə məşq eləyirdilər. Saralmış may günəşi isə uzaq qazax çöllərində ağır-ağır batmaqda idi. Batan günəş eynən yumurta sarısına bənzəyirdi, yumurta sarısı kimi tox idi, yumru idi və ona göz qırpmadan baxmaq olurdu.

Qazaxlar və qırğızlar, yəhərlərdən asılıb çapa-çapa, taxşamacan keçinin cəmdəyi ilə oynadılar, onu bir-birlərinin əlindən qapdılar. Gah yığışib hay-küylü bir dəstə oldular, gah dağılışib çölə-düzə səpələndilər.

Axşam düşəndə, uzun, ala-bula kölgələr yerdə alay-alay qaçışmağa başlayanda qocalar son savaşa icazə veridilər. Keçi ortalığa qoyuldu. Savaş başlandı.

Atlılar hər tərəfdən keçinin üstünə axıdı, cəmdəyi yerdən götürmək üçün onlar komalaşdılar, çarpışdılar. Ancaq belə bir vürhəvurda bu işin öhdəsindən gəlmək o qədər də asan deyildi. Qızmış atlar bir-birini dişləyirdilər, onların heç biri o birinə aman vermək istəmirdi. Nəfəsi daralmış Gülsarı inləyirdi, qaçıb asudəliyə çıxmaq istəyirdi, ancaq Tanabay keçinin cəmdəyini heç cür ələ keçirə bilmirdi. Birdən kimsə heybət-heybət qışqırdı: "Qoymayın, qazaxlar apardılar!" Köynəyi cınlmış cavan qazax bir qızmış qara kəhərin üstünə sıçrayıb ortadan çıxdı. Keçini üzənginin altında ayaqları ilə bərk-bərk tutaraq, birbaşa qaçmağa üz qoydu.

Atlılar yerbəyerdən qışqırdılar: "Qoymayın! Qara kəhəri qoymayın! Tez ol, Tanabay, çatsan, sən çata bilərsən!"

Qara kəhər minmiş qazax keçini üzəngidən sallada-sallada atını günbatan səmtə çapdı. Elə çapdı ki, elə bil, günəşin özünə çatacaqdı, qarışıb günün şüasında əriyəcəkdi.

Ancaq sahibi Gülsarını hələ də saxlamışdı, niyə saxlamışdı – at bilmirdi. Ancaq Tanabay öz işini yaxşı bilirdi. Axı böyük bir atlı dəstəsi qazax igidinin dalınca çapırdı, atlılar öz həmyerlilərinin köməyinə gedirdilər, onlar qara kəhərdən

aralanınca gözləmək lazım idi. Bu boyda atlı dəstəsinin əhatəsində əldən getmiş qəniməti heç bir qüvvə ilə ələ keçirmək olmayacaqdı. Yenə ümid təkbətək savaşa qalırdı.

Münasib vaxt çatan kimi Tanabay atın cilovunu buraxdı. Gülsarının irəli cummağı ilə axışib köməyə gedən qazax atlılarının geridə qalmağı bir oldu. Gülsarı ilə qara kəhərin arasındakı məsafə o saatca qısaldı, çünki qara kəhərin ağır yükü vardı, ona çatmaq asan idi. Tanabay Gülsarını qazax atlısının sağ cinahına yönəltdi. Keçi qara kəhərin sağ yanında, qazax atlısının ayaqları arasında idi. Onlar lap yaxınlaşdılar, keçinin qıcından yapışmaq üçün Tanabay əyilib əlini irəli uzatdı. Ancaq qazax böyük cəldliklə ovu sağ yanından sol yanına aşırı. Yenə atlar günbatan tərəfə çapdılar. İndi Tanabay bir qədər aralanıb qazax atlısına sol tərəfdən hücum etməli idi. Gülsarını qara kəhərdən ayırmaq çətin olsa da, Tanabay bir qədər aralandı, qazağın soluna keçdi. Ancaq qazax bu dəfə də çox cəld tərpəndi, keçini sağ cinahına aşırı. Vəcdə gəlmiş Tanabay qışqırıb:

– Əhsən! – dedi və atlar yenə də günəşə doğru səyirdilər.

Tanabayın bu dəfəki rəqibi çox güclü rəqib idi. Ancaq daha vaxtı itirmək olmazdı. Tanabay öz atını qonşu atın lap böyrünə dirədi, əyilib qara kəhərin yəhəri üstünə düşdü. Qazax atlısı, nə qədər çalışdısa, Tanabayın əlindən qurtulub qaça bilmədi. Gülsarının cəldliyi sayəsində o şığıyıb qara kəhərin lap boynundan asıldı. Nəhayət, Tanabay keçinin ayağından yapışdı, onu özünə tərəf çəkməyə başladı. Ova sağdan həmlə etmək Tanabay üçün əlverişli idi, üstəlik, o, cilovu da buraxmışdı, hər iki əli boş idi. Buna görə də Tanabay keçini dartıb yarıyan ələ keçirə bildi.

– İndi möhkəm dur, qazax qardaş!

– Qələt eləyirsən, qonşu, verməyəcəyəm!

Onlar əlbəyaxa oldular. Bir ovun üstünə şığımış iki qartal kimi tutaşdılar. Atlılar söyüşdülər, fısıldadılar, bir-birini qorxutmaq üçün vəhşi kimi nəre çəkдилər; əllər bir-birinə sarıldı, dırnaqların qanı axdı. Adamların bu dəli savaşına qoşulmuş atlar da qəzəblə kişnədilər, bir-birinə aman vermədən batan al-qırmızı günəşə doğru səyirdilər.

Bizim üçün belə qorxmaz oyunlar qoyub gedən atalarımıza min rəhmət!

Yenə keçi hər iki atının əlində idi və yenə atlar günəşə doğru çapırdılar. Savaşın son həddi yaxınlaşırdı. Var gücünü səfərbər eləmiş atlılar dişlərini qıcaıb səssiz-səmirsiz çarpışdılar, onların hər ikisi keçinin cəmdəyini öz ayaqlarının arasına almaq istəyirdi, onların hər ikisi bu savaşda qalib gəlmək istəyirdi. Qazax güclü idi. Onun yoğun və möhkəm biləkləri vardı, üstəlik, o, Tanabaydan çox-çox cavan idi. Ancaq təcrübə də az iş deyil, o, hər addımbaşı Tanabayın dadına çatırdı. Heç gözlənilmədən Tanabay sağ ayağını üzəngidən çıxartdı, onu kəhər atın böyrünə dirədi. İndi, ovu özünə tərəf çəkə-çəkə, Tanabay ayağı ilə rəqibin atını itələyirdi və qazağın əlləri yavaş-yavaş boşalırdı.

Məğlub olan rəqib son vasitəyə əl atdı.

– Bərk dur! – deyib əl bir təkən verdi ki, Tanabay az qaldı, top kimi yəhərdən sıcrasın. Ancaq o, yəhərin üstündə bərk dayandı. Qalib sevinci ilə nəre çəkib, atın başını döndərdi. Tanabay, zəhmətlə qazandığı qəniməti ayaqları arasında sıxaraq qaçmağa üz qoydu. Bu yandansa böyük bir atlı dəstəsi onun üstünə gəlirdi.

– Gülsarı! Gülsarı! Tutun, qoymayın!

Qazaxlar hər tərəfdən qışqırırdılar:

– Oybay, Tanabay qoyma qaçdı!

İndi əsas məsələ qaçıb qazaxlardan uzaqlaşmaq idi, indi gərək öz həmyerliləri tezliklə Tanabayı əhatə edəydilər.

Səmtini qazaxlardan o yana salmaq üçün Tanabay cilovu bərk-bərk çəkib bir daha atın başını çöndərdi. At onun ən adi hərəkətlərini də başa düşürdü. Qovanların əlindən xilas olmaq üçün o gah o yana, gah bu yana səyirdir, ən çətin vəziyyətlərdən çıxış tapırdı. Atın üstündə çapa-çapa Tanabay ürəyində Gülsarıya təşəkkür eləyirdi: "Sağ ol, Gülsarı, sağ ol, mənim qəşəng atım, ağıllı atım!.."

Gülsarı, az qala, qarniüstə sürünüb çox çətin bir maneəni dəf elədi və birbaşa qaçmağa üz qoydu. Bu vaxt Tanabayın həmyerliləri tez özlərini yetirdilər, yanlardan atın dövrəsinə çəpər çəkдилər, sıxlaşıb arxa tərəfi möhkəmlətdilər və böyük bir dəstə ilə onlar hay vurub irəli axışdılar. Ancaq qazaxların dəstəsi yenə də onların qarşısına çıxdı. Qırğızlar atların başını bir daha döndərməli oldular, yenidən geriye çəkilib, yenidən irəli cumdular. Havada uça-uça

qanadlarını dəyişən bir dəstə quş kimi onlar gah o səmtə, gah bu səmtə səyirdərək, geniş çöldə at çapdılar. Qovanlar qovdu, qaçanlar qaçdı. Yenə toz havaya qalxdı. Yenə səsdən qulaq batdı. Öz atı ilə birgə yerə dəyən kim, yəhərdən qopub atın başından aşan kim... Adamlar yıxıldılar da, dururdular da, ancaq bu maraqlı oyundan heç kəs əl çəkmək istəmirdi, oyun hamını vəcdə gətirmişdi, hamını valeh eləmişdi. Belə yerdə heç kəs heç kəs üçün cavabdeh deyildi. Cəsarət və qorxmazlıq eyni anadan doğulmuşdu.

Günəş öz son şüalarını üfüqlərdən yığıdırıb getməkdə idi. Düzlər boz rəngə bürünmüşdü, ancaq axşamın mavi sərinliyində atlar hələ də çapırdılar, oyun hələ də davam eləyirdi. Daha heç kəs hay verib qışqırmırdı, heç kəs heç kəsi qovmurdu, atlılar çapmaqdan həzz alırdılar və səssiz-səmirsiz çapıb gedirdilər. Sonu görünməyən atlı dəstəsi bir qara dalğa kimi bu təpədən o təpəyə aşdıqca atların ayağı altında torpaq səslənirdi. Bəlkə, bu səsdəki musiqini dinləmək üçün atlılar belə səssiz-səmirsiz çapırdılar? Kim bilir, qazax dombrasının və qırğız komuzunun gur səsi də, bəlkə, bu səsdən yaranmışdır!

Atlılar çaya yaxınlaşırdılar. Qabaqda, axşam toranına bürünmüş kollar arasında, çay bozara-bozara axırdı. Daha bir şey qalmamışdı. Çayın o tayında oyun qurtara-cıqdı – kənd orada idi. Tanabay və onu əhatə eləyən atlılar hələ də çiyin-çiyinə çapırdılar. Hələ dəstə dağılmamışdı. Ortalıqda Gülsarı gedirdi, atlılar onu, qiymətli yük aparan gəmi kimi, müşayiət eləyirdilər.

Gülsarı yorulmuşdu, yaman yorulmuşdu. Bugünkü oyun onu bərk incitmışdi, lap haldan-halətdən salmışdı. Yanınca at sürən iki nəfər Gülsarının cilovundan yapışmışdı, onlar Gülsarını yıxılmağa qoymurdular. Qalan atlılar Tanabayı üzük qaşı kimi araya almışdılar. Tanabaysa keçini yəhərin qabaq tərəfinə qoyub, döşü ilə hələ də mühafizə eləyirdi. Tanabayın başı hərlənirdi, o, özünü birtəhər yəhərin üstündə saxlamışdı. Yaxında adamlar olmasaydılar, bəlkə, Tanabayın özü də, atı da yıxılardı. Bir vaxt ata-babalar da, yəqin ki, əldə etdikləri qəniməti belə qaçırtmışdılar, yəqin ki, bu yolla onlar igid pəhləvanları əsirlikdən qurtarmışdılar...

Bu da çay, bu da çəmən, bu da çay keçidi. Çaydakı keçid yeri qaranlıqda zorla seçilirdi.

Atlılar dəstə ilə suya tökülüşdülər, çay kükrədi, coşub-daşdı. Suyun xışiltısı və at nallarının çıqıltısı altında onlar Gülsarını dartıb o biri sahilə çıxartdılar. Vəssalam! Qələbə çalındı!

Atlıların biri keçini Tanabaydan alıb sürətlə kəndə sarı çapdı. Qazaxlar çayın o tayında qaldılar. Qırğızlar onlara əl eləyib:

– Sağ olun! – dedilər. – Belə şən oyunlara həmişə siz gələsiz!

– Sağlıqla qalın! – deyər qazaxlar o biri sahilə səsələnirdilər. – İnşallah, payızda görüşərik!

Sonra axşam idi, şər qarışmışdı. Tanabay qonaqlıqda əyləşmişdi, Gülsarını həyətdə başqa atların yanına bağlamışdılar. Gülsarı heç vaxt bu qədər yorulmamışdı, onun bugünkü yorğunluğu ilk dəfə yəhər altıda gəzdiyi o günün yorğunluğunu xatırladırdı. Ancaq, indiki ilə müqayisədə, ovaxtkı Gülsarı söyüd çubuğu kimi namnazik bir şey idi. Evdə Gülsarının söhbətini eləyirdilər.

– İçək Gülsarının sağlığına, Tanabay, o olmasaydı, oyun əldən getmişdi.

– O qara kəhər də az aşın duzu deyildi ha, şir kimi bir şey idi. Hələ yiyəsini demirəm. O gədə çox uzağa gedəcək!

– Onu düz deyirsən. Ancaq bir şey mənim gözümdən qabağından çəkilib getmir: əlbəyaxadan sonra gördünmü Gülsarı necə əyilib keçdi, az qaldı ki, qarnı yerə dəysin. Yadıma salıram, tüklərim biz-biz olur.

– Ba! Buna söz ola bilməz ki! Keçmişlərdə bu cür atların üstündə batırlar gəzərdi. At deyil, görsətmə şeydir!

– Tanabay, madyanların yanına bunu nə vaxt bura-xacaqsan?

– Elə hərdən indi də qaçır, ancaq, mən bilən, tezdir hələ. Gələn yaz əsl vaxtı olacaq. Fikrim var, payızda qatım ılxıya, yesin, bir az əmələ gəlsin...

O axşam kişilər çox oturdular, oyunu təpədən-dırna-ğacan təhlil eləyib, atı təriflədilər, Gülsarısa həyətdə dayan-dı, cilovunu gəmirə-gəmirə tərini soyutdu. Bu gecə o, səhərəcən ac-susuz ayaq üstə qalmalı idi. Ancaq Gül-sarıya əzab verən aclıq deyildi. Onun beli ağrıyırdı, qıçları

özünün deyildi, dırnaqları od tutub yanırdı, bayaqkı oyunun hay-küyü hələ də atn qulaqlarında səslənirdi. Gülsarı arabir diksiniirdi, fısıldayıb qulaqlarını şəkleyirdi. Onun ot üstədə ağnamağı gelirdi; örüşdə atlarla birgə otlamağı, atılıb-düşməyi gəlirdi. Ancaq Tanabay hələ də məclisdə oturmuşdu.

O, evdən, nəhayət ki, həyatə çıxdı, qaranlıqda yırğalana-yırğalana Gülsəriyə yaxınlaşdı. Tanəbəyın ağzından tünd, yandırıcı iy gəlirdi. Gülsəri çox nadir hallarda bu iyi sahibinin nəfəsində duyurdu. Axı at haradan biləydi ki, bir il keçəncə və ağzından müdam bu cür iy gələn bir adamı o, öz belində daşıyacaq, o adama da, o murdar iyə də nifrət eləyəcəkdi?

Tanabay atın başına sığal çəkib, əlini tərliyin altına soxdu.

– Hə, qardaş, bir az soyumusan! – dedi. – Necə? Yorul-
musan? Mən də yorulmuşam, it kimi yorulmuşam. Yaxşı,
tərs-tərs baxma görək, pis iş görməmişəm ki, sənin sağlı-
ğına içmişəm bir az. Bayramdır. Bir az olar. Yadında qalsın,
qardaş, mən öz həddimi bilən adamam. Davada da bilmi-
şəm. Yaxşı, yaxşı, özünü yığırdı, gözümə düz bax. Bu saat
dağa çıxarır, vaxsıca dincəlik...

O, atın tapqırını bərkitdi, evdən çıxan adamlarla sözləşib-xudahafizləşdi, hərə öz atına minib getdi.

Tanabay həyətdən çıxanda kəndin küçələri yuxuya getmişdi. İşıqlar sönmüşdü. Tam sakitlik idi. Haradasa, lap uzaqda, tırıldayan traktorun səsi zorla eşidilirdi. Ay çıxmışdı, bağlarda almalara çiçəyi ağarırdı, haradansa bülbül səsi gəlirdi. Nədənə, bütün kənddə bircə bülbül vardı. O oxuyurdu, susub öz səsinə qulaq asır, sonra nəğməsinə təzədən başlayırdı.

Tanabay atı saxladı.

– Sən bir gözəlliyə bax! – dedi. – Sakitliyə bax! Bülbül oxuyur, vəssalam! Özgə səs-səmir yoxdur. Fikir verirsənmi, Gülsəri? Eh, sənə nə var! Sənə ilk lazımdır. Ancaq mən...

Onlar dəmirçi dükəninin yanından ötdülər, indi gərək kəndin ayağındakı küçədən keçib çaya enəydilər, dağlara – ılxının yanına yol oradan gedirdi. Ancaq, nədənsə, Tana - bay Gülsarının başını ayrı səmtə çevirdi. Atı kəndin ortası ilə sürüb, küçənin axırında, o tanış qadının yaşadığı evin qabağında saxladı. Xırdca köpək hürə-hürə onların üstünə gəldi, sonra səsinə kəşib quyruğunu buladı. Tanabay susdu.

nəse fikirləşdi. Sonra o, ah çəkib atın cilovunu tərpətdi və onlar təzədən yola düzəldilər.

Kənddən çıxıb çaya sarı enən kimi, Tanabay atı tələsdirməyə başladı. Gülsarının özü də tələsirdi, tezliklə küçəboyu çapmaq, ılıya qarışmaq istəyirdi. Çəmənliyi keçdilər. Çaya endilər. Gülsarının ayağındakı nallar qum üstündə xırçıldadı, soyuq su atın qıçlarını üşütdü. Ancaq sahibi onu çayı keçib sahilə çıxmağa qoymadı. Heç gözlənilmədən Tanabay bərk-bərk atın cilovunu çəkdi, Gülsarını geriye döndərdi. Gülsarı başını silkələyib inad göstərdi – sahibi, yəqin ki, səhv eləmişdi. Axı niyə də onlar geri qayıtmalı idilər? Bu qədər yol getmək olardımı?! Ancaq Tanabay qamçını qaldırıb atın belinə ilişdi. Belə şeydən Gülsarının heç xoşu gəlmirdi. Hirsindən yüyənı gəmirə-gəmirə könülsüz geri döndü. Yenə həmin çəmənlik, yenə həmin yol, yenə onlar həmin evin qabağında dayandılar.

O evin qabağında Tanabay yenə də yəhərin üstündə qurcalanırdı, gah cilovu çekirdi, gah üzəngini tərpədirirdi, heç özü də nə elədiyini bilmirdi. Sonra onlar darvazanın lap ağzında dayandılar. Əslində, burada darvaza yox idi. Köhnə darvaza yerində bir-iki əyri ağac qalmışdı. Yenə it hürə-hürə qaçıb onların üstünə gəldi və yenə səsinə kəsib, quyuğunu buladı. Evdə işıq sönmüşdü, səs-səmir kəsilmişdi.

Tanabay yəhərdən düşüb, atı da dalınca çəkdi, həyatə qirib pəncərənin şüşəsini ehmalca çıqqılatdı. İçəridən:

– Kimdir? – dedilər.

– Mənəm, Bübücan, aç qapını. Eşidirsənmi, Bübücan, mənəm!

Evdə çiragi yandırdılar, pəncərəyə zəif işıq düşdü. Bübücən qapıya çıxdı. O, əyninə ağ don geymişdi, yaxası açıq idi. Bübücənin qara saçları çiyninə səpələnmişdi, ondan qadın bədəninin isti qoxusu və o naməlum qərībə otun iyi gəlirdi.

– Bu nə işdir? Haradan belə gecənin bu vaxtı?

– Bağışla, oyunumuz gec qurtardı. Bərk yorulmuşam. At da lap əldən düşüb, gərək bir yerə bağlayım, dursun, özün bilirsən ki, köçəbə uzaqdır.

Bübücan susdu.

Yenə onun gözləri ayılı gecədə çay dibində görünən daşlar kimi rəng alıb, rəng verdi. İndi qadın Gülsəriyə yaxınlaşmalı idi, onun boynuna-başına sığal çəkməli idi, ancaq

bu dəfə, nədənsə, o, ata yaxın gəlmədi. Bübücan üşüyüb çiyinlərini oynatdı.

– Soyuqdur, – dedi və xısın-xısın gülümsəyib əlavə elədi, – niyə durmusan? Madam ki, belədir, keç içəri. Eh kişilər, kişilər! Sən orada səhərdən at çapırsan, mən də burada ürəyimi yeyə-yeyə oturmuşam. Təzədən uşaq olmusan. Yaxşı, gəl, içəri keç!

– Bu saat gəlirəm. Qoy atı yerbəyer eləyim.

– Bağla ora – divarın dalına.

Tanabay atı divarın dibinə çəkdi. Gülsarı öz sahibini heç vaxt bu halda görməmişdi – Tanabayın əlləri əsirdi. O, yüyəni tələsə-tələsə atın boynundan çıxartdı, ancaq tap-qırların üstündə çox əlləşdi, birini boşaltdı, o birini eləcə qoyub getdi.

Onlar içəri girdilər və pəncərədəki işıq söndü.

Belə yad bir yerdə tək-tənha dayanmağa Gülsarı öyrən-məmişdi.

Aydınlıq idi. At başını qaldırıb divarın üstündən, uzaqlarda süd kimi ağaran dağlara baxırdı. Öz həssas qulaqları ilə Gülsarı ən adi xışıltilan belə eşidirdi. Arxada su şırıldaırdı. Haradasa, uzaq çöllərdə yenə həmin traktor tırıldaırdı və yenə həmin tənha bülbul bağlarda nəgmə oxuyurdu. Qonşu həyətdəki almanın çiçəkləri meh əsdikcə səpələnir, Gülsarının yalına, boynuna, başına tökülürdü.

Gecənin toranı tədricən çəkilib getməkdə idi. Yorulub əldən düşmüş at ayaqlarını fasiləsiz qaldırıb qoyur, ağrısını, ağırlığını gah bu qıçının, gah o qıçının üstünə salaraq, səs-siz-səmirsiz sahibinin yolunu gözləyirdi. Bundan sonra hələ çox-çox gecələri bu həyətdə gecələyəcəyini Gülsarı bilmirdi.

Tanabay dan söküləndə evdən çıxdı, yüyəni öz isti əlləri ilə Gülsarının başına keçirdi. Onun əllərindən də indi o naməlum otun ecazkar qoxusu gəlirdi.

Sonra onlar vidalaşdılar. Qadın Tanabayın qoynuna sığındı və Tanabay onu öpdükcə öpdü.

– Nə yaman dalayan saqqalın var, – deyə qadın xısın-xısın dilləndi. Sonra o, Tanabayın qoynundan çıxdı. – Tələs, – dedi, – gecdir, işıqlanır. – Bübücan çevrilib getmək istədi, Tanabay arxadan çağırırdı:

– Bura gəl, Bübücan, gəl atın başını tumarla. Gör necə altıdan-altıdan sənə baxır, bayaqdan tumar gözləyir.

– Buy, başıma xeyir, lap yadımdan çıxıb ki, – deyə qadın gülümsədi. – Bura bax, xalis alma çiçəyinə bülənib! – Yenə o, Gülsarını xoş sözlərlə dindirdi. Əlləri ilə atın boynuna-başına siqal çəkdi: o əllər ki qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi yumşaq və həssas idi.

Onlar çayı keçəndən sonra Tanabay oxumağa başladı. Bu yolları mahnı ilə getmək o gün də Gülsarıya xoş gəlirdi, həm də o gün Gülsarı bərk tələsirdi, örüşə çatmaq istəyirdi, ilxıya yetişmək istəyirdi.

Gülsarının şöhrət qazandığı həmin may ayı onun sahibi üçün də unudulmaz bir dövr oldu. O vaxtdan Tanabay gecə növbəsinə keçdi, bununla da, Gülsarının, necə deyərlər, gecə həyatı başlandı. O, gündüzlər otlayırdı, dincəlirdi, gecələri sahibini ilxını dərəcə doldururdu və onlar yenə də həmin həyatə çapırdılar. Ertəsi gün hələ səhərin gözü açılmamış Tanabay yenə atın belində hazır olurdu. Gizli yollarla, dar cığırqlarla at oğrusu kimi xəlvət çapa-çapa onlar gəlib ilxıya yetişirdilər. Atları dərəcədən çıxarıb bir-bir sayandan sonra Tanabay özünə gəlirdi. Ancaq atın işi daha çətin idi. Oraya gedəndə də, oradan qayıdıb gələndə də sahibi onu tələsdirdi. Üstəlik, gecənin qaranlığında, əyri-üyrü cığırqlarla yol getmək o qədər də asan məsələ deyildi. Fəqət, nə etmək olardı, insan belə istəyirdi.

Ancaq atın istəyi başqa idi. Əgər ixtiyar özündə olsaydı, o heç vaxt ilxıdan ayrılmazdı. Gülsarı əsl aygıra çevrilirdi. Hələlik o, ilxıdakı burnu yelli bala ayğırlardan biri ilə gəzib-dolansa da, son vaxtlar madyan dalınca qaçanda onların davası düşürdü. Tez-tez Gülsarı boynunu əyib, quyuğunu qaldırıb, ilxının qabağında lovğa-lovğa gərdiş eləyirdi. O kişənəyib nəre çəkirdi, madyanların budlarını dişləyirdi və bundan, görünür, dişilərin xoşu gəlirdi, onlar Gülsarının böyrünə qısılib bala aygıra acıq verirdilər. Bala aygır da özünə görə deyildi, köhnənin davakarı idi, çox vaxt Gülsarı öz ehtirasının cəzasını çəkirdi, bala aygırın qabağından qaçıb can qurtarmalı olurdu. Ancaq bu da o uzaq həyətdə tək-tənha dayanmaqdan yaxşı idi. Orada Gülsarı madyanlar üçün darıxırdı. Xeyli vaxt vurnuxurdu, ayaqlarını yerə döyürdü, sonra yorulub sakit dayanmağa məcbur olurdu. Kim bilir, bu gecə səfərləri nə qədər çəkəcəkdə, əgər o əhvalat olmasaydı...

O əhvalat gecələrin birində baş verdi, yenə Gülsarı həyətdə idi, ilxı üçün danxırdı, sahibinin yolunu gözləyirdi. Gülsarı ayaq üstə mürğuləyirdi, çünki cilovu ucadan dirəyə bağlamışdılar, bu halda uzanmaq mümkün deyildi. At hər dəfə başını əyəndə dəhnələr ağzını kəsirdi, ancaq yuxu da Gülsarını rahat qoymurdu. Havada nəşə bir ağırlıq vardı, qara buludlar göyün üzünü almışdı.

Yarı yuxulu, yarı oyaq halda Gülsarı birdən-birə ağacların bərk-bərk silkələndiyini hiss elədi, sanki, kimsə qəfildən ağacların üstünə düşmüşdü, onları gücü gəldikcə tərpətdirdi. Külək viy-viy viyldayırdı, həyətdəki boş səmici danqadanq yumbalayırdı, şəriddən pal-paltarı götürüb atırdı. Köpək heybət-heybət zingildəyirdi, ora-bura vurnuxurdu, girməyə yer axtarırdı. Gülsarı hiddətlə fısıldadı, qorxudan qulaqlarını şəkleyib tərpətmədən dayandı. O yanda – çöl tərəfdə, qara zülmətin içində nəşə şübhəli-şübhəli qaynayırdı və nəşə qorxunc bir şey gurultu ilə axışib həyətdə sarı gəlirdi. Sonra nəşə xarçıldadı, sanki, gecəni bir nəhəng ağac kimi ortadan sındırdılar, göy guruldadı, ildırım qara buludu cadar-cadar elədi. Yağış töküldü. Gülsarı ilan vurmuş kimi sıçrayıb, səsi gəldikcə kişnədi. Bu saat onun daxilində əbədi instinkt baş qaldırmışdı. İlxi gözünün qabağında dayanmışdı. Belə qorxunc bir vaxtda o, öz nəslinin köməyinə getməli idi. Instinkt Gülsarını oraya çağırırdı və dəhşətə gəlmiş at yüyənini, dəhnənin, onu burada dayanmağa məcbur eləyən nə vardısı hamısının əleyhinə qiyam qaldırmışdı. O, özünü didib-dağıdırdı, dırnaqları ilə torpağı eşirdi və fasiləsiz kiş-nəyərək, bu səsə ilxının da səs verməyini gözləyirdi. Ancaq tufan ulayırdı, viyldayırdı, ətrafda özgə bir səs eşitmək mümkün deyildi. Kaş Gülsarı o yüyəni qıra biləydi!.. Tanabay ağ köynəkdə həyətdə cumdu, sonra qadın çıxdı, o da ağ köynəkdə idi. Bir andaca yağış onların hər ikisini qaraltdı. İldırım çaxdı. Qadının da, Tanabayın da qorxmış gözləri göründü. İldırım evi də işıqlandırdı, evin açıq qapısı çırpıldı.

Bərkdən çığıra-çığıra Tanabay atın üstünə yeridi.

– Dayan! Dayan! – O, atı açmaq istəyirdi. Ancaq at heç kimi tanımırdı. Gülsarı dişlərini qıcırdıb sahibinin üstünə yeriyirdi, dırnaqları ilə divarı qazırırdı, divar sökülüb töküldü, sarğı yerindən oynayırdı. Divarın dibinə qısıla-qısıla Tanabay birtəhər qabağa yeridi, əlləri ilə başını tutub

özünü ata yetirdi və bərk-bərk yüyəndən yapışib sallandı. O, ucadan qadını çağırırdı:

– Tez ol, ipi aç görüm!

Bübücan ipi açan kimi Gülsarı yerindən götürüldü, dikəlib dal ayaqları üstündə fırlanaraq Tanabayı həyətdə boyunca sürüdü.

– Tez ol, qamçıni gətir!

Qadın qamçı dalınca qaçdı. Tanabay qamçıni atın başgözüne vurdu.

– Dayan, – dedi. – Dur görüm, öldürərəm səni! – Tanabay yəhərə sıçramaq istəyirdi, bu saat o, özünü ilxiyə yetirməli idi. Görəsən, orada nələr olmuşdu? Sel ilxını haralara qovub aparmışdı?

Elə Gülsarı da bunu istəyirdi. Ancaq tez – elə bu saat, bu dəqiqə! Instinkt Gülsarını çağırırdı. O, buna görə dik yuxarı qalxmışdı, buna görə kişnəyirdi, buradan qaçmaq istəyirdi.

Yağışa töküldü, şırhaşır töküldü, şimşəkdən parçalanmış gecəni tufan çulğalaydı.

Tanabay bir daha qışqırıb qadına əmr elədi:

– Yüyəni tut! – dedi və qadın yüyəni tutan kimi o sıçrayıb yəhərin üstünə düşdü. Hələ Tanabay yəhər üstə rahatlanmamış at həyətdən götürüldü, Bübücan cilovu nə vaxt əlindən buraxdığını bilmədi, uçunub yağış gölməçəsinə düşdü.

Daha Gülsarı üçün nə qamçı, nə yüyən vardı, daha o, sahibinin səsinə də eşitmirdi, gecənin tufanında sel kimi axıb gələn leysan yağışının arası ilə çapdıqca hansı gizli bir qüvvəyə ona yol göstərirdi. Sahibinin tabeliyindən çıxmış at hökmsüz, ixtiyarsız insanı kükrəyən çaylardan, gurlayan sulardan, kolluqlardan, çökəkliklərdən, dərələrdən keçirirdi; çapırdı, durmadan çapırdı. Gülsarı heç vaxt belə sürətlə çapmamışdı – nə o bayram cıdırında, nə də qorxunc keçiqapma oyununda.

Quduzlaşıb divə dönmüş atın üstündə Tanabay necə çapdığını bilmirdi. Yağış alov kimi üzünə vururdu, sifətini, canını yandırırdı. Tanabayın beynində yalnız bir fikir dolanırdı: “Görəsən, ilxi necə oldu? İndi atlar haradadırlar? Allah eləməsin ki, çayın aşağısına axışsınlar, gedib dəmir yoluna tökülsünlər. Toqquşma! Allah, özün kömək ol! Ya babaların

ruhu, siz haradasınız, mənə kömək olun! Yıxılma, Gülsarı, yıxılma! Məni ora yetir, çölə – ilxının yanına!”

Orada – çöldə isə ağ şimşəklər çaxırdı, ağ alov gecənin qaranlığını itirirdi. Yenə zülmət, yenə tufan, bir yandan yağış, bir yandan külək.

İşıq, qaranlıq. İşıq, qaranlıq...

Qızmış at şahə qalxırdı, kişnəyib ağzını cırırdı. O çağırırdı, səsləyirdi, öz ilxısını axtarırdı: “Ey siz, haradasınız? Səs verin!” Bunun cavabında göy guruldayırdı – yenə hücum, yenə axtarış, yenə tufan...

İşıq, qaranlıq. İşıq, qaranlıq...

Tufan səhərə yaxın dayandı. Buludlar yavaş-yavaş çəkməyə başladı, ancaq şərq tərəfdə hələ də göy guruldayırdı, buludlar gərnəşirdi, toqquşurdu. Cadar-cadar olmuş torpaqdan buxar qalxırdı.

Bir neçə ilxıçı həndəvərdə dolanıb dağılımış atları bir yerə yığdı.

Arvadaş Tanabayı axtarırdı, daha doğrusu, axtarmırdı, yolunu gözləyirdi. Hələ tufan başlayanda o atlanıb qonşularla birgə ərinin köməyinə getmişdi. İlını tapmışdılar, qovub qaya arasına yığmışdılar. Ancaq Tanabay yox idi. Başqaları zənn etmişdi ki, Tanabay haradasa azıb. Ancaq Tanabay azmamışdı – bunu arvadı yaxşı bilirdi. İndi qonşu uşağı qışqırıb: “Odur, Caydar-apa gəlir!” – deyər qabağa qaçanda qadın yerindən tərpənmədi. O, atın üstündə dinməz-söyləməz oturub, öz xəyanətkar ərinə tamaşa elədi.

Tərləmiş atın üstündə Tanabay, papaqsız-filansız, bir-cə alt köynəyində hirsli-hirsli gəlirdi. Gülsarının sağ qıçı axsayırdı.

Uşaq qaçıb qabağa çıxdı:

– Biz də bayaqdan sizi axtarıq! – dedi. – Caydar-apa lap narahat olmuşdu...

Doğrudan da, uşaq ki uşaq... Tanabay:

– Azmışdım, – dedi. Dili topuq vurdu. Ər-arvad beləcə görüşdülər. Arada özgə bir söz olmadı. Uşaq qaçdı, ilxını qayalıqdan çıxarmağa getdi və yalnız o qaçandan sonra qadın dilləndi:

– Heç, deyəsən, paltarını geyməyə də vaxt tapmamısan. Yaxşı ki, çəkmən, şalvarın yadından çıxmayıb. Heç utanmırsan? O boyda uşaqların atasısan, ancaq...

Tanabay heç nə demədi. Axı nə deyə bilərdi?

Bu vaxt ərzində uşaq ilxını qovub gətirdi, atların hamısı sağ-salamat idi. Caydar uşağı çağırırdı:

– Gəl evə, Altıke! Bu gün sizdə də, bizdə də iş çoxdur. Külək yurtları alt-üst eləyib. Gəl gedək, yığışdırmaq.

Sonra qadın lap astadan ərinə müraciət elədi:

– Dur burada, mən gedim yeməyə bir şey gətirim, bir şey də tapım verim sal əyninə. Bu cür camaat arasına çıxmaq olmaz!

Tanabay:

– Mən aşağıda olacağam, – dedi.

O, atı aşağı sürdü. İlını örüşə çıxarıb xeyli vaxt qovdu. Gün düşmüşdü, hava qızmışdı. Çöl-çəmən buxarlanırdı, torpaq cana gəlirdi. Havada təzə ot iyi vardı, yağış qoxusu vardı.

Atlar tələsmədən çayı keçdilər, dərədən adlayıb döşə qalxdılar. Burada Tanabayın gözləri önündə yeni aləm açıldı. Haradasa, lap uzaqlarda üfük ağ buluda bürünmüşdü. Sanki, göylər həmişəkindən də geniş idi, uca və təmiz idi. Uzaqda, çölün düzündə parovoz tüstülənirdi.

Tanabay atdan düşüb, otun üstü ilə addımladı. Yanından torağay uçdu, havaya qalxıb cıkkıldadı. Tanabay beləcə bir neçə addım yeridi, birdən o, üzüstə yerə gəldi.

Gülsarı öz sahibini heç vaxt bu halda görməmişdi. Tanabay üzüyüklü uzanmışdı, hönkürürdü, hönkürdükcə çiyinləri titrəyirdi. O ağlayırdı, xəcalətdən ağlayırdı, bir də ona görə ağlayırdı ki, həyatda bu son xoşbəxtliyi də itirmişdi...

Ertəsi gün ilxı dağa yollandı. Bir də onlar gələn il yaz açılarda buraya qayıdacaqdılar. Köç çaydan-çaylaqdan keçdi, kəndin yanından ötdü. Atlar ilxı-ilxı getdi, mal-qara sürü-sürü getdi. Yollarda yüklü dəvələr, atlar, at üstə arvad-uşaq; qıllı köpəklər sürülərin yanınca qaçdılar. Səslər bir-birinə qarışdı: insan səsi, at kişnəməsi, qoyun-quzu mələşməsi...

Tanabay öz ilxısı ilə birgə böyük çəmənə arxada qoydu, bir vaxt bayram şənliyi keçirilən döşə qalxdı və bütün yol-boyu o, aul səmtə baxmamağa çalışdı. Gülsarı birdən-birə çevrilib o səmtə yönəldə sahibi onu qamçı ilə geri qaytardı. Beləliklə də, onlar kəndin ayağındakı həyatə girmədilər. Bu dəfə o əllər Gülsarının başını tumarlamadı: o əllər ki qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi həssas idi, yumşaq idi...

İlxı gedirdi.

Gülsarı istəyirdi ki, sahibi mahını oxusun, ancaq Tanabay oxumurdu. Aul arxada qalmışdı. Əlvıda, aul! Qarşıda dağlar dayanıb. Çöllər, gələn yazacan sağlıqla qalın!

6

Gecəyariya az qalırdı. Daha buradan o yana getməyə Gülsarının halı yox idi. Yollarda addımbaşı dura-dura Gülsarı birtəhər yarğanın yanınacan gəlib çıxmışdı, ancaq at yarğanı keçə bilməyəcəkdi. Daha atı məcbur eləmək olmazdı – bunu qoca Tanabay yaxşı başa düşürdü. At inləyirdi, insan kimi zarırdı. Yenə atın qıçları bükülürdü, ancaq bu dəfə Tanabay onu qaldırmaq fikrində deyildi.

Gülsarı yerə sərilib soyuq torpağın üstündə zandı, onun başı bir yerdə qərar tutmurdu. At üşüyürdü, bədəni əsım-əsım əsırdı. Tanabay kürkünü çıxarıb atın üstünə saldı.

– Hə, qardaş, halın xarəbdir. Lap xarəbdir, eləmi? Nə yaman üşüyürsən, Gülsarı. Axı sən heç vaxt üşüməzdin.

Tanabay daha nəsə dedi, ancaq at eşidə bilmədi. O ancaq ürəyinin səsinı eşıdirdi. O səş indi atın başına vurmuşdu, ürək partlayırdı, ürək yerindən qopurdu: tum-tap, tum-tap, tum-tap, tum... Sanki, haradasa qorxub ürkmüş ilxı çapırdı.

Ay dağların dalından çıxıb, buludlar arasından dünyaya baxdı. Göydən bir ulduz qopdu, axıb səssız-səmirsiz söndü...

– Sən dur burada, mən gedim çör-çöp gətirim.

Qoca dörd tərəfi dolanıb bildirki qanqalın qurularını sındırırdı. Bir qucaq çör-çöp yığanacan tıkanlar əllərini didim-didim elədi. Sonra o, hər ehtimala qarşı, bıçağı əlində tutub yarğana endi, oradakı yulğun kollarından bir xeyli kəsib doğradı. Tanabay sevindi – yulğunun yaxşı odu olacaqdı.

Həmişə Gülsarı oddan qorxardı. Bu dəfə qorxmadı, ocağın istisi də, tüstüsü də ona xoş gəldi. Tanabay kəsənin üstündə əyləşmişdi, qanqalı yulğunun gözüne qatıb ocağa tullayır, oturub alova baxa-baxa əllərini qızdırırdı. O, hərdən dururdu, atın üstündəki kürkü düzəldirdi və yenə odun qırağında əyləşirdi.

Gülsarı qızındı, titrəməsi azaldı, ancaq atın gözlərinin sarısı get-gedə artırdı, ürəyi daha bərk sıxılırdı, nəfəsi tən-

giyirdi. Ocağın qırmızı alovu gah yatır, gah qalxırdı. Gülsarının yanında oturmuş qoca gah görünür, gah qeyb olurdu. Qızdırmalı ata elə gəlirdi ki, onlar tufanlı bir gecədə yol gedirlər, o kişnəyir, şahə qalxır, ilxını axtarır, ancaq ilxı tapılmır... Şimşək çaxırdı, zülmət gecə ağarırdı, qaralırdı.

İşiq, qaranlıq... İşiq, qaranlıq...

7

Qış qurtardı, müvəqqəti olsa da, çəkilib getdi ki, çobanlar dünyada yaşamağın o qədər də çətin olmadığını hiss eləsinlər. Qabaqda isti günlər gəlirdi, bir azdan mal-qara dirçələcəkdi, bolluca ət olacaqdı, süd olacaqdı, bayramlarda igidlər at çapacaqdı, adi günlərdə kəsiləsi mal-qara ət kombinatına sürüləcəkdı. Doğum, qırxım, balaların bəslənməsi, bir yandan köç, bir yandan təhvil-təslim və bütün bunlarla yanaşı, hər kəsin öz həyatı, öz dərdisəri. Sevgi və intizar, doğum və ölüm; uşaqlarının yaxşı oxudu-ğunu eşidəndə çobanlar sevinəcəkdilər, fəxr eləyəcəkdilər, internatdan gələn pis xəbərlər onları kədərləndirəcəkdı: gözümün qabağında olsaydı, bəlkə də, pis oxumazdı... Bir yandan iş, bir yandan ev dərdis, uşaq dərdis; qışın qarı, soyuğu, birillik olsa da, unudulub gedəcəkdı.

Xəstəlik, mal tələfatı, şaxtalar, cır-cındır köçəbələr və soyuq tövlələr gələn iləcan hesabatlarda, məlumatlarda qalacaqdı. Sonra qış yenə də ağ dəvəsini minib gələcəkdi, çobanı yerin dibində olsa da, axtarıb tapacaqdı, ona öz tərs üzünü göstərəcəkdı. Hər şey, hər şey təzədən başlanacaqdı. Bizim iyirminci əsrdə də elə qış öz qışığındadır...

O il də qış sərt keçmişdi. Arana köç başlananda at-ilxı, mal-qara çox anıq idi, hər halda, çobanlar sevinirdilər, çünki yaz gəlmişdi və bu qışdan da onlar sağ-salamat çıxmışdılar.

O yaz Tanabay Gülsarını ilxıya buraxmışdı. İndi o, çox nadir hallarda atın belinə yəhər qoyurdu. Tanabayın ata yazığı gəlirdi, bir də belə şey olmazdı – tezliklə cütləşmə dövrü başlanacaqdı.

Gülsarının yaxşı aygır olacağı əvvəlcədən bilinirdi. Qulanlara və dayçalara o, əsl ata kimi qayğı göstərirdi. Doğan atların yanında Gülsarı əlbəəl hazır olurdu, balanın münasib olmayan yerə düşməyinə, yaxud onun ana atdan

uzaqlaşmasına imkan vermirdi. Üstəlik, Gülsarının başqa bir məziyyəti də vardı: atların boş-boşuna narahat edilməyinə o heç cür dözə bilmirdi, belə şeylər olanda Gülsarı ilxını qovub asudə yerə aparırdı.

O il qışda kolxozda dəyişiklik olmuşdu. Təzə sədr gəlmişdi, Çoro işləri təhvil verib rayon xəstəxanasında yatırdı. Çoronun ürəyi lap korlanmışdı. Çoxdan idi ki, Tanabay gedib dostuna baş çəkmək istəyirdi, ancaq vaxt harada idi? Çoban ki var, çoxuşaqlı ana kimi bir şeydir, xüsusən, qış və yaz vaxtları iş-güc onun başından aşır. Heyvan maşın deyil ki, açarını burub bağlayasan, çıxıb istədiyin yerə gedəsən. Buna görə Tanabay xəstəxana deyə-deyə qaldı, heç cür vaxt tapıb gedə bilmədi. İndi işdə onu əvəz eləyən də yox idi. Kəməçininin yerinə Tanabay arvadını yazdırmışdı, çünki birtəhər dolanmaq lazım idi. Doğrudur, kolxozçunun əmək-gününə də bir şey vermirdilər, ancaq, necə olsa, iki əmək-gününə bir əməkgünündən çox şey düşürdü.

Caydar – qucağında südəmər uşaq. Onun köməyi nə olacaqdır? Gərək, Tanabay gecəli-gündüzlü əlləşəydi, hər şeyi özü eləyəydi. O, hələ başqa ilxıçılarla danışıb bir nəticə hasil etməmiş xəbər gəlmiş ki, Çoro xəstəxanadan çıxıb, gedib evində oturub. Ər-arvad belə məsləhətə gəldilər ki, onun yanına sonra gedərlər – ilxı dağdan enəndə.

Ancaq ilki dağdan enəndən sonra, onlar təzə yerdə təzəcə yerbəyer olub oturuşanda elə bir hadisə baş verdi ki, onu Tanabay ömürlük unuda bilmədi...

Məsələ burasındadır ki, şöhrətli olmaq at üçün çox da asan başa gəlmir. Atın şöhrəti artdıqca rəhbər işçilərin ona olan təməli də artır.

Bir gün səhər Tanabay ilxını örüşə çıxartdı, nahar eləmək üçün qayıdıb evə gəldi. O, öz balaca qızını dizinin üstündə oturtmuşdu, çay içə-içə arvadı ilə oradan-buradan söhbət eləyirdi. İnternata gedib uşağa baş çəkmək lazım idi, həm də fürsət ikən Tanabay, gerek, bazara da dəyəydi, orada – vağzalın yanında nimdəş şey satanlardan arvadı və uşaqları üçün pal-paltar alıb gətirəydi. Buna görə də Tanabay arvadı ilə məsləhətləşdi.

– Caydar, – dedi, – madam ki, belədir, gerek, Gülsarını yəhərləyəm. Yoxsa iş uzun çəkər, qayıdıb gələ bilmərəm. Bu dəfə minim aparım, daha əl vurmayaçağam.

Arvad etiraz eləmədi:

– Özün bilərsən, – dedi.

Bu vaxt bayırda tappılıt eşidildi, kimsə at üstündə gəlir - di. Caydar bayıra çıxıb xəbər gətirdi ki, gələn ferma müdiri İbrahimdir və yanında kənddən başqa bir nəfər də gəlib.

Tanabay könülsüz ayağa durub, uşaq qucağında bayıra çıxdı. Tanabayın atçılıq fərmasının müdirindən xoşu gəlməse də, hər halda, qonağı qarşılamaq onun borcu idi. Əslində, bu adamı nə üçün sevmədiyini Tanabayın heç özü də bilmirdi. Başqalarına baxanda İbrahim xoşxasiyyət adam idi, ancaq onda nəse bir sürtüklük də vardı, beləsinin ipinə odun yığmaq olmaz. Bir də əsas məsələ burasında idi ki, İbrahim heç bir iş görmürdü, kağız-kuğuz, yazı-pozu – fərmada əsl atçılıq işi gözə dəymirdi, hər bir ilxıçı öz ixtiyarına buraxılmışdı. Bu məsələni Tanabay partiya iclaslarında dəfələrlə qoymuşdu, hamı razılıq eləmişdi, lap İbrahimin özü də razılaşmış təqdim üçün Tanabaya təşəkkürünü bildirmişdi, ancaq heç nə dəyişməmişdi. Yaxşı ki, ilxıçlar vicdanlı adamlar idilər. Onları Çoro özü təyin etmişdi.

İbrahim atdan düşüb, gülə-gülə Tanabaya əl elədi:

– Əssəlamüəleyküm, bəy! – İbrahim ilxçıların hamısına bəy deyirdi.

– Əleykümsalam! – Tanabay təmkinlə qonağın salamını alıb, gələnlərlə əl-ələ görüşdü.

– Nə var, nə yox? İlxı nə haldadır, öz canın-başın necədir? – İbrahim həmişəki suallarını yağdırırdı və danışb-güldükcə onun ətli peysəri, həmişəki qayda üzrə, işarırdı.

– Qaydasındadır.

– Şükür Allaha! Siz tərəfdən onsuz da nigarənçılığım
yoxdur.

– İcəri buyurun.

Caydar qonaqlar üçün təzə keçə saldı, bir-iki yumşaq dəri də gətirib keçənin üstünə atdı ki, qonaqlar rahat otursunlar. İbrahim Caydarı da nəzərdən qaçırmadı.

– Salam, Caydar bəyxanım. Kefiniz-əhvalınız necədir?
Öz bəyinizə yaxşımı qulluq eləyirsiniz?

Caydar qonaqların salamını aldı.

– Buyurun, burada əyləşin, – dedi.

Hamı oturdu. Tanabay xahiş elədi ki, arvadı kumıs gətirsin. Kumıs gəldi. İcdilər. Oradan-buradan söhbət elədilər.

– Yenə nə qalib, maldarlıqda qalib, – deyə İbrahim üyüdüb tökdü. – Burada, heç olmasa, yaydan-yaya süd olur, ət olur, ancaq çöl işində, yaxud başqa işlərdə heç nə yoxdur. Odur ki ilxıdan, mal-qaradan gərək bərk yapışaq. Düz demirəmmi, Caydar bəyxanım?

Caydar başını tərpədir təsdiq elədi, ancaq Tanabay heç bir söz demədi. Bunların hamısını o özü yaxşı bilirdi, həm də Tanabay bu söhbəti İbrahimdən ilk dəfə eşitmirdi, hər yeri düşdükcə İbrahim canıyananlıq eləyib deyirdi ki, maldarlığın üstündə əsmək lazımdır. Ancaq Tanabay başqa şey demək istəyirdi. Demək istəyirdi ki, maldarlıqda da bir şey qalmayıb, belə getsə, hər kəs özünə isti yer axtarsa, ət haradan olacaq, süd haradan olacaq. Camaatın nə təsiri var? Nə vaxtadan adamlar müftə-müsəlləh işə gedəcəklər? Məgər müharibəyəcən belə idimi? Bölgü vaxtı camaat evinə araba-araba taxıl daşıyırdı. Bəs indi necə? Hərə bir boş kisəni əlinə götürüb avara-sərgərdan dolanır, deyir, görüm harada nə var. Taxılı əkib-becərən də onlar, taxılsız qalan da onlar. Heç belə şey olarmı? İclas eləyib vəd verməklə iş aşmaz. Yazıq Çoro camaata çörək yerinə söz verə üreyini azara salmadımı?

Lakin Tanabayın ürəkəğsı ilə düşündüyü bütün bu şeyləri İbrahime deməyin mənası yox idi. Bu saat o heç cür istəmirdi ki, söhbət uzansın. Əksinə, qonaqları tez yola salmaq lazım idi, atı yəhərləyib evdən vaxtında çıxmaq lazım idi ki, vaxtında da qayıdıb gəlmək mümkün olsun. Görəsən, bu adamlar nə üçün gəlmişdilər? Soruşmaq da yaxşı deyildi.

Tanabay üzünü İbrahimlə gəlmiş cavan oğlana tutdu: – Səni tanıya bilmirəm, – dedi, – qardaş oğlu. Rəhmətlik Abalakın oğlu deyilsən ki?

– Elədir, Tanake, düz tapmısz.

– İşə bax, gör ömür nə tez gəlib keçir. İlxiyə baxmağa gəlmisən? Nə yaxşı!

– Yox, biz...

İbrahim oğlanın sözünü kəsdi:

– Onu mən gətirmişəm. İş var, sonra danışarıq. Kumi – sizinə söz ola bilməz, Caydar bəyxanım; özünə də, ətrinə də. Ondan bir fincan da tökün içək.

Yenə də oradan-buradan söhbət düşdü. Tanabay hiss eləyirdi ki, İbrahimin nəsə bir kələyi var, ancaq bu kələyin

nədən ibarət olduğunu ayırd eləmək çətin idi. Nəhayət, İbrahim cibindən bir kağız çıxartdı.

– Biz bura belə bir iş üçün gəlmişik, Tanake, – dedi, – bu kağızı da sizin üçün gətirmişik. Oxuyun.

O kağızı Tanabay üreyində heca-heca oxudu. Oxudu və gözlərinə inanmadı. Əyri-üyrü xətlə kağızın üstündə bu sözlər yazılmışdı:

“Sərəncam.

İlxiç Bakasova.

Gülsarı adlı kəhər at minik üçün tövləyə göndərilsin.

Kolx. sədr. (dolaşıq qol çəkilməşdir) 5 mart, 1950”.

Belə gözlənilməz bir xəbərdən dəhşətə gəlmiş Tanabay kağızı dörd büküb pencəyinin döş cibinə qoydu və uzun müddət başını aşağı salıb dinməz-söyləməz oturdu. Cibi-dəki bir barmaq kağız Tanabayın üreyini üşüdüdü. Əslində isə, heç bir gözlənilməz hadisə baş verməmişdi. Bu atları Tanabay ondan ötrü bəsləyirdi ki, sonra iş üçün, minik üçün başqalarına versin. Bu bir neçə ildə o, briqadalara nə qədər at göndərmişdi! Ancaq Gülsarını vermək... Belə bir iş Tanabayın qüvvəsi xaricində idi və o, təşviş içində düşünüb, atı saxlamaq üçün yollar axtarırdı. Tanabay əməlli-başlı fikirləşməli idi. O, özünü ələ almalı idi. İbrahimin canına qorxu düşmüşdü, buna görə də o bir daha ehtiyatla izah elədi:

– Belə bir iş üçün gəlmişik, Tanake, bu balaca işdən ötrü.

Tanabay təmkinlə onun üzünə baxdı.

– Yaxşı, İbrahim, – dedi, – iş qaçmır ki. Qoy bir də kumis versinlər içək, söhbət eləyək.

– Əlbəttə! Siz çox dərrakəli adamsınız, Tanake.

Tanabay üreyində: “Ay tülkü, – dedi, – belə şirin sözlərlə məni aldada bilməyəcəksən!”

Yenə oradan-buradan söhbət başlandı. Daha tələsməyin mənası yox idi.

Təzə gələn kolxoz sədri ilə Tanabay belə tanış oldu, daha doğrusu, sədrin özü ilə yox, onun qarmaqarışq imzası ilə. Bu adamı Tanabay heç vaxt görməmişdi. Təzə sədr Çoronun yerinə qışda gəlmişdi, o vaxt Tanabay dağda olurdu, kənddən-kəsəkdən xəbərsiz idi. Yeni gələn sədr, deyilənə görə, sərt adam idi, böyük vəzifələrdə olmuşdu.

Lap elə birinci iclasda o, işə canyandırmayanlara ciddi xəbərdarlıq eləmişdi, əmək minimumunu doldurmayanları məhkəmə ilə qorxutmuşdu. Təzə sədr demişdi ki, xırda təsərrüfatlar birləşdiriləcəkdir, çünki kolxozların geri qalmasına səbəb xırda təsərrüfatçılıq olmuşdur. Öz dediyinə görə, təzə sədr bunun üçün göndərilmişdi, bundan sonra vəziyyət dəyişməli idi və kolxozun dirçəlməyindən ötrü o, təsərrüfatı aqrotexnika və zootexnika qaydaları üzrə idarə etməyi əsas vəzifə kimi öz qarşısına qoymuşdu. Bundan sonra hamı aqrotexnika və zootexnika kurslarında təhsil almalı idi.

Nəticədə, doğrudan da, kurslar işə düşmüşdü – plakatlar asılmışdı, mühazirələr başlanmışdı. O ki qaldı çobanların mühazirədə yatmağı, bunun məsələyə daxil yox idi...

İbrahim diqqətlə Tanabayın üzünə baxıb:

– Daha vaxtdır, Tanake, biz getməliyik, – dedi, çəkməsinin boğazını dartıb düzəltdi, tülkü dərisindən olan papağını silkiib təmizlədi.

Tanabay dedi:

– Məsələ belədir, yoldaş ferma müdiri, Gülsarını verməyəcəyəm. O, burada ilxı üçün lazımdır. Cütləşdirmə üçün.

– Oy-boy, bu, nə sözdür, Tanake? Onun yerinə biz sənə beş aygır verə bilərik, heç bir madyanın qısır qalmaz. Bundan asan nə var ki!..

İbrahim mat-məəttəl qalmışdı. Qabaqca hər şey yağ kimi getdiyi halda birdən-birə... Nə isə, Tanabayın yerində başqa birisi olsaydı, o, söhbəti uzatmazdı. Lakin Tanabay Tanabay idi, elə bir adam idi ki, öz qardaşına da rəhm etməmişdi – bununla hesablaşmaq olmazdı. Tanabayla yumşaq danışmaq lazım idi.

Tanabay alınının tərini sildi, fikirləşib ferma müdürü ilə qəti danışmağı qərara aldı:

– Sizin beş aygırınız mənə lazım deyil, – dedi. – Nə olub bəyəm, sənin sədrin üçün minməyə atını qəhətdir? Kolxozda at qıtlığıdır? Niyə qərək məhz Gülsarı olsun?

– Bəs necə, Tanake? Sədr bizim başımızın böyüyüdür, onun hörmətini də biz saxlamalıyıq. Kişi tez-tez rayona gedir, rayondan onun yanına gəlirlər. Həmişə adam içindədir, göz qabağındadır. Necə dəvərlər...

– Nə necə deyərlər? Başqa ata minmə, onu sayamı

salmayacaqlar? Yoxsa sədrin adam içinə çıxmağı üçün mütləq Gülsarı vacibdir?

– Vacib oldu-olmadı, ancaq, mən bilən, onun haqqı vardır. Özünü, Tanake, müharibədə olmusunuz. Məgər elə olubmu ki, siz üngül maşına minəsiniz, generalınız yük maşınında gəzsin? Əlbəttə, olmayıb! Generalın general yeri var, əsgərin əsgər. Düz demirəmmi?

– Bu, tamamilə başqa məsələdir, – deyərək Tanabay qətiyyətsiz cavab verdi. Ancaq bunun nə üçün başqa məsələ olduğunu soruşsaydılar, bu saat o heç bir cavab verə bilməzdi. Tanabay hiss edirdi ki, at əldən getməkdədir, buna görə də hirsli-hirsli dedi, – verməyəcəyəm! Lazım deyiləmsə, ilxıdan götürün məni. Gedib dəmirçilik eləyərəm. Orada mənim kəcicimi əlimdən ala bilməyəcəksiniz.

İbrahim yerində qurcalandı – yaman dolaşığa düşmüşdü. Bu fikri sədrin beyninə onun özü salmışdı, özü söz vermişdi, atın dalınca özü gəlmişdi, ancaq bu tərs adam işləri alt-üst eləmək istəyirdi. İbrahimin başqa əlacı qalmamışdı və o valvanı dil tökürdü:

– Bu olmadı ki, Tanake! Biz sizə hamıdan çox hörmət eləyirik, həmişə xətrinizi əziz tuturuq. Ancaq siz uşaq hərəkəti eləyirsiniz. Belə şey sizə yaraşarmı? – İbrahim dərinədən ah çəkib, üzünü Caydara tutdu.

– Siz deyin, Cəydar bəyخانım, bir atın maliyyəti nədir ki? İlxıda min cür at var, hansını istəyirsiniz, seçin, götürün. Kişini bizə sədr göndəriblər, qəlib ki...

Caydar onun sözünü kəsdi:

– Bəs sən nə üçün əl-ayağa düşmüşən?

İbrahim'in dili dolaşdı:

– Oy-boy, bəs necə olsun? Qayda-qanun var. Mən balaca adamam, göndəriblər gəlmişəm. Özüm üçün istəmirəm ki? Mənə nə? İstəyir, lap eşşək olsun, minəcəyəm. Bizi bura Gülsarının dalınca göndəriblər, inanmırsınız, Aba-lakin oğlundan sorusun.

Oğlan dinməz-söyləməz başını tərpətdi və İbrahim yenə də yalvarmağa qırsdı:

– Öz aramızdır, heç yaxşı çıxmır. Bizə uzaqdan sədr göndəriblər, kişi bizim qonağımızdır, ancaq biz – bu boyda kəndin camaatı – onun üçün bir layiqli at da tapa bilmirik. Camaat eşidib nə deyər bizə? Qırğızlarda havaxt belə şey görünüb?

– Lap yaxşı, lap yaxşı, – deyə Tanabay İbrahimin sözlərini təsdiqlədi. – Qoy camaat eşitsin. Çoronun yanına gedəcəyəm. Ver, deyər, verərəm.

– Elə bilirsiz ki, Çoro vermə deyəcək? Məsələ onunla da razılaşdırılıb. Siz ancaq Çoronun özünü pis vəziyyətdə qoya bilərsiniz. Heç yaxşı düşməz. Belə çıxır ki, təzə sədri saymırıq, köhnənin yanına şikayətə gedirik. Çoro xəstə adamdır. Niyə də onun sədrə münasibəti korlansın? Bu gün-sabah Çoro partorq olacaq, bir yerdə işləyəcəklər. Mane olmağa dəyməz...

Çoronun söhbəti düşəndə Tanabay susmalı oldu. Hamı susdu. Caydar dərindən ah çəkdi.

– Ver aparsınlar, – dedi, – camaatı yoldan saxlama.

– Bax, bu, ağıllı söz oldu, sağ olun, Caydar bəyxanım.

Sevincdən gözləri parıldayan İbrahim, Caydara dönə-dönə minnətdarlıq elədi. O, boş yerə sevinmirdi, bu minnətdarlıq boş yerə edilmirdi. Üstündən çox keçmədi ki, İbrahim ferma müdirliyindən qaldırılıb, sədrin maldarlıq üzrə müavini təyin edildi...

O gün Gülsan tutulanda Tanabay at üstündə başını aşağı salıb durdu. Baxmadı, ancaq hər şeyi gördü. Gördü ki, at tutdular, boynuna təzə noxta keçirdilər (Tanabay onlara noxtamı verərdi!). Gördü ki, Gülsan ilxıdan ayrılmaq istəmir, Abalakın oğlu yüyəni dartır, İbrahim atın üstündə səndirləyir, atı qoşqu qayıışı ilə döydükcə döyür. Tanabay Gülsanının gözlərində tələş gördü, çaşqınlıq gördü; at bilmirdi ki, onu madyanlardan, ayğırlardan niyə uzaqlaşdırırlar, sahibindən ayrılıb hara aparılırlar. At kişnədi, onun ağzından çıxan buxarı da Tanabay görməyə bilmədi. Gülsanının yalını, belini, sarğısını, belindəki, böyründəki qamçı yerlərini, atın gözəl qamətini, boy-buxununu, hətta onun sağ qabaq ayağında, bilək-dən yuxandakı ziyili də gördü. O, Gülsanının yerişini təsəvvürünə gətirdi, ayaq izlərini xəyalında canlandırdı, sahibindən uzaqlaşan sarı kəhərin bir tükü də Tanabayın nəzərindən qaçmadı. O, hər şeyi gördü, ancaq dinmədi, dodaqlarını dişləyib dözdü. Tanabay başını qaldıranda Gülsanını aparənlər təpəni aşmışdılar. O, dəli kimi qışqırıb atını onların arxasınca çapdı. Bu vaxt Caydar köçəbədən çıxdı.

– Dayan, – dedi, – ağılın olsun!

Elə bu andaca, at üstə çapa-çapa Tanabayın ağılına dəhşətli bir fikir gəldi: “Bəlkə, arvad Gülsarıdan o gecələrin heyfini çıxır?..” Tanabay qamçını çəkib atın başını döndərdi, köçəbənin qabağına gəldi və rəngi ağarmış, gözləri hədəqədən çıxmış bir halda, yəhərdən sıçrayıb arvadının üstünə yeridi:

– Sən o sözü niyə dedin? Niyə dedin ki, atı ver?

Yenə öz təkmini ilə arvad, Tanabayın qəzəbini soyutdu:

– Toxta, – dedi, – əl-qolunu oynatma. Bir qulaq as, gör nə deyirəm. Məgər Gülsarı sənə öz atındır? Nəyin var axı sənənin özünün? Nəyimiz var kolxozundur. Bununla da yaşayırıq. At kolxozun, sədr kolxozun ağası; necə buyurur, elə də olmalıdır. Qaldı ki, o biri məsələ, sən o barədə nəhaq yerə fikirləşirsən. İstəyirsən, lap bu saat çıx get. O, məndən yaxşıdır, cavandır məndən, gözəldir. Qəşəng arvaddır. Mən də kişisiz qala bilərdim, ancaq sən qayıdıb gəldin. Neçə illər yolunu gözləmişəm. Eybi yoxdur, mən dözərəm. Ancaq sənənin üç uşağın var, onları neyləyək? Sonra sən onlara nə cavab verəcəksən? Onlar nə deyəcək sənə? Mən onlara nə deyə biləcəyəm. Özün bil...

Tanabay atlanıb getdi. Bütün günü ilxının yanında oldu, ancaq heç cür özünə gələ bilmədi. İlxi Gülsansız qaldı, yetim qaldı. Ürək də yetim qaldı. Gülsarı özü ilə birgə Tanabayın ürəyini də apardı. O, hər şeyi apardı. Hər şey dəyişdi. Sanki, günəş də o günəş deyildi, göy də başqalaşmışdı, Tanabayın özü də başqa adam idi.

Tanabay şər qovuşanda ilxının yanından qayıtdı. Rəngi boğulmuş halda, o dinməz-söyləməz evə girdi. Qızlar yatırıdılar. Ocaq yanırdı. Arvadı onun əlinə su tökdü. Yemək gətirdi. Tanabay:

– İstəmirəm, – dedi. Sonra lap astadan əlavə elədi, – dəmir-komuzu gətir, “Dəvənin mahnısı”nı çal.

Caydar dəmir-komuzu gətirdi, dodağına yapışdırdı, onun nazik polad siminə barmaq vurdu, simə nəfəs verdi, sonra havanı öz nəfəsinə çəkdi və köçəri tayfaların qədim mahnısı polad simdən süzülüb axmağa başladı. Dəvənin mahnısı. Balasını itirmiş dəvə. Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o, səhralar aləmini gəzir. Mələyir, nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır. Daha sən gecənin zülmətində

dalımca gəlməyəcəksən, balam mənim. Gündüzlər gün düşəcək, sən o günü görməyəcəksən, balam mənim. Sən daha yarpaqları üzməyəcəksən, qum üstə gəzməyəcəksən. Düzlərdən keçməyəcəksən, ağ südümü içməyəcəksən, balam mənim. Haradasan? Dillənsənə! Əmcəyim dolub-daşır, ağ südüm qıçlarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, bəs haradasan? Haradasan, qaragözlü balam mənim, sən haradasan?..

Caydar dəmir-komuzu yaxşı çalırdı. Bir vaxt buna görə Tanabay onu sevmişdi, onda Caydar totuq-motuq bir qız idi.

Tanabay başını aşağı salıb dinləyirdi, yenə hər şeyi o baxmadan görürdü. Caydarın illər boyu soyuqda-istidə işləməkdən kobudlaşmış əlləri. Onun ağ saçları və sifətindəki saysız-hesabsız qırışlar: boynunda-boğazında, ağzının yanlarında, gözlərinin dövrəsində... Bu qırışların arxasında Tanabay ötüb-keçən gənclik çağlarını görürdü, saçları çiyninə dağılmış alyanaqlı qızı xatırlayırdı, özünü xatırlayırdı – cavan, lap cavan, hələ bığ yeri tərləməmiş... İlk görüş, ilk tanışlıq, ilk yaxınlıq. Lakin Caydar ərinin varlığından xəbərsiz idi. Bu saat o, öz aləmində idi – fikir aləmində, musiqi aləmində və onun simasında Tanabay öz aləm və sitəmlərinin tən yansını görürdü. Bu dərdləri Caydar həmişə özü ilə gəzdirmişdi.

...Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o, səhralar aləmini gəzir. Mələyir, nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır. Haradasan, balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolub-daşır, ağ südüm qıçlarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, bəs haradasan? Haradasan, qaragözlü balam mənim, sən haradasan?

Qızlar sa qucaqlaşib yatırdılar. Bayır səssiz, zülmət gecə, sonsuz çöllər.

Bu vaxt Gülsarı tövləni ayağa qaldırmışdı, atları yatmağa qoymurdu. İlk dəfə idi ki, o, buraya düşmüşdü, tövləyə – atlar həbsxanasına.

8

Səhərlərin birində öz yorğa atını ilxıda görəndə Tana - bayın sevinci yerə-göyə sığmadı. Gülsarı noxtasını qırıb qaçmışdı, yəhəri belində idi.

– Gülsarı, salam, Gülsarı! – deyə-deyə Tanabay atın yanına qaçdı. Gülsarıya yaxından baxdı – başqa yüyəndə, başqasının ağır üzəngili nəhəng yəhəri altında. Hələ yəhərin üstündə yekə bir məxmər balıq da vardı, sanki, atın sahibi kişi deyildi, yoğun, əndazlı bir arvad idi.

– Tfu! – Tanabay hirsindən tüpürdü. İstədi ki, atı tutub saxlasın, bütün bu zirzibili onun üstündən kənara tullasın, ancaq Gülsarı qaçıb uzaqlaşdı. Bu saat atın dayanması təhəri yox idi. O, madyanların dalınca düşmüşdü. Gülsarı madyanlar üçün o qədər darıxmışdı ki, heç sahibinin də burada olduğunu hiss eləməirdi.

Tanabaysa ürəkdən sevinirdi: “Əhsən! Əhsən! Deməli, qaçmısan, noxtanı qırmısan. Gəz, dolan buralarda. Yaxşı-yaxşı kef elə. Qorxma, mən heç kəsə deməyəcəyəm”.

Sonra Tanabay belə qərara gəldi ki, ilxını qovub uzaqlaşdırsın. Gülsarını axtaranlar gəlib çıxanacan burada rahat gəzib-dolansın.

Tanabay yəhərin üstündə dikəldi, qamçını yelləyib:

– Kayt-Kayt-Kayt! – deyə qışqırdı. İlxını qovmağa başladı.

Ana atlar hərəkətə gəlib, qulanları arxasınca apardı, bala madyanlar nazla, işvə ilə qabağa cumdular. Külək əsdi, atların yalını yellədi. Gün altıda yaşıl çöllər gülümsədi. Gülsarı silkləndi, əda ilə addımladı. O, özünü ilxıya vurub təzə aygırı yanladı, onu ilxıdan çıxartdı, özü isə atların qabağında lovğa-lovğa gəzişərək fırxırdı, rəqs elədi, ilxının gah o yanına, gah bu yanına keçdi. İlxının tanış qoxusu, madyan südünün ətri, bala atların iyi, əsən ot qoxulu meh Gülsarının başını gicəllətdi. Üstündə əcaib balıq olan o əcaib yəhər, sanki, yerli-dibli yoxa çıxdı, ağır üzəngilər də yox oldu, Gülsarı onların varlığını unutdu. Dünən rayonda – atbağlanan yerdə cilovu gəmirə-gəmirə dayanacağı yaddan çıxdı, oradakı maşınların qorxunc səsi yaddan çıxdı. Rayondakı gölməçə, o gölməçənin qırağındakı iyli qəlyanaltı, Gülsarının oradan yoldaşları ilə birgə iylənə-iylənə çıxan yeni sahibi, yəhərə oturandan sonra onun gəyirməyi, fısıldamağı – bütün bunlar, sanki, heç vaxt olmamışdı. Sanki, o iylənən adamlar atları o palçıq yolda qovmamışdılar. Sanki, dünən həmin yolda var gücü ilə çapan, üstündə öz yeni sahibini motal kimi yırgalayan Gülsarı olmamışdı. O, hər şeyi unutmuşdu – əvvəlki qaçışını da, sonrakı döyülməyini də.

İlxının tanış qoxusu, madyan südünün ətri, bala atların iyi, əsən ot qoxulu meh Gülsarının başını gicəllətməmişdi... O qaçırdı, oynaya-oynaya qaçırdı, heç ağına da gətirmirdi ki, haradasa dalınca çapanlar vardır.

Sonra Tanabay ilxını əvvəlki yere gətirdi. Elə bu vaxt kənddən gələn iki nəfər atlı özünü yetirdi. Onlar Gülsarını apardılar.

Ancaq çox keçməmiş Gülsarı ilxının arasında təzədən peyda oldu. Bu dəfə o, yüyənsiz qaçmışdı, belində yəhər də yox idi. Nə yollasa yüyəni başından çıxarmışdı, tövlədən gecə içən qaçıb gəlmişdi. Əvvəlcə Tanabayı gülmək tutdu, sonra ciddiləşdi və nəse fikirləşib ipi atın boynuna keçirdi. Özü tutdu, özü bağladı, atı arxadan sürmək üçün qonşu köçəbədən bir uşaq da götürüb öz əli ilə Tanabay Gülsarını kənd yoluna çıxartdı. Atın dalınca gələnlər yolda onun rastına çıxdılar. Hətta Tanabay onları danladı da:

– Nə olub? – dedi. – Çolaqınız-nədir, sədrin atını da saxlaya bilmirsiniz. Bərk bağlayın.

Gülsarı üçüncü dəfə gələndə Tanabay əməlli-başlı hirsələndi:

– Gicsən, nəsen! Sənin burada nə azarın qalıb? Axmaq-san ki var, – deyər o, əlində ip at üstə Gülsarının dalınca çapdı. Yenə atı kəndə apardı, yenə də atçılarla deyişdi.

Ancaq bundan sonra da Gülsarı ağıllanmadı, fürsət tapan kimi qaçıb gəldi. Atçıların da zəhləsini tökdü, Tanabayı da dəng elədi.

...Bir dəfə Tanabay öürşdən gec qayıtmışdı. Yatırdı. İlxını, hər ehtimala qarşı, köçəbənin yaxınlığına qovub gətirmişdi. Buna baxmayaraq, çox narahat yatırdı. Bütün günü yorulub əldən düşmüşdü. Yuxusunda qərribə şeylər görürdü: davadamı, sallaqxadamı, haradasa dəhşətli bir yerdə idi. Dörd bir yan qan gölünə dönmüşdü, Tanabayın əlləri də qana bulaşmışdı. O, yuxulu-yuxulu fikirləşirdi: qan pisdir, yaxşı əlamət deyil. Əlini yumaq istəyirdi. Onu arxadan itələyirdilər. Tanabaya gülürdülər. Kimsə qışqırırdı: “Əlini qanla yuyursan, Tanabay. Burada su yoxdur, Tanabay, hər yan qandır! Ha-ha, ho-ho, hi-hi!”

– Tanabay, Tanabay! – arvadı onu bərk-bərk silkələ-yəndə Tanabay gözlərini açdı.

– Nə olub? – dedi.

– Eşitmirsənmi? İlxıda nəse olub. Aygırlar savaşırlar. Yəqin ki, Gülsarı gəlib yenə.

Tanabay yataqdan qalxdı.

– Görüm onu lənətə gəlsin, – dedi. – Onun əlindən bizə rahatlıq yoxdur.

Paltarını geyindi, kəməndi də götürüb dərəyə endi. Orada atlar çaxnaşırdılar. Hava işıqlanırdı.

Tanabay Gülsarını gördü. Bu, nə idi? Atı dəmir buxovla çidarlamışdılar. O yeriye bilmirdi, tullanırdı. Qandallar cingildəyirdi, Gülsarı fırlanırdı, şahə qalxırdı, kışnəyirdi, zarıyırdı. Bu yandan da xırdaca aygır ona aman vermirdi, Gülsarını dişləri ilə didib parçalayırdı.

Tanabay aygırın üstünə cumdu.

– Ah, səni yox olasan! – dedi və kəməndi quduz aygırın boynuna atıb elə dartdı ki, əlində ip qırıldı. Tanabay Gülsarını xilas elədi, özününsə gözləri yaşardı. – Bu nə işdir, bu nə əməldir? Səni kim bu hala salıb, Gülsarı? Kim belə qandallayıb səni? Axı sən bu zülm ilə niyə gəlmisən, ay səfeh?..

İşə bax – ayaqda qandal bu uzaqlıqda yol gələsən. Çay keçəsən, yağın keçəsən, təpələr aşasan. Yəqin ki, Gülsarı bütün gecəni hoppanmışdı, bütün gecəni yol gəlmişdi. Tək-tənha, qandalları cingildədə-cingildədə sürgündən qaçanlar kimi.

“Vay səni, vay səni!” – Tanabay başını buladı. Atın böyür-başını tumarladı. Sifətini Gülsarının dodaqlarına sürtdü. Gülsarı dodaqlarını Tanabayın üzündə gəzdirdi, yaladı, qıdıqladı, gözlərini qıyıb baxdı.

– İndi bəs neynəyək, Gülsarı? Sən bu inadından əl çək-sənə. Lap başını itirmisən. Səfeh-sən, vallah, səfeh-sən. Heç nədən xəbərin yoxdur...

O, atı yaxşı-yaxşı gözədən keçirdi. Savaş vaxtı sıyrılmış, cırmaqlanmış yerlər tezliklə sağala bilirdi. Ancaq qandallar atın ayaqlarını bərk sürtmüşdü. Dırnaqlarından qan axırdı. Dəmir çidarların keçə altlığını güvə vurmuşdu. Gülsarı çaydan keçəndə altlıq sıvrılıb çıxmışdı, dəmirlərin üstü açılmışdı. Ayaqların qançır olmasının səbəbi də bu idi. Tanabay hirsli-hirsli düşünürdü: “İbrahimin işidir. Bu qədim qandalları o, qocalardan nəhaq yerə almayıb”. Doğrudan da, İbrahimdən başqa kim bunu eləyə bilirdi? Çidar çox qədim şey idi. Hər çidarın öz kilidi vardı, onları kilidsiz açmaq

olmazdı. Keçmişdə çidarı ən yaxşı atların ayağına keçirərdilər ki, at oğruları onları örüşdən apara bilməsin. İpdən düzəldilmiş adi çidarı açmağa nə vardı ki! Bıçaqla kəs, qurtarsın getsin. Ancaq ayağında dəmir çidar olan atı heç kəs apara bilməzdi. Keçmişlərdə belə idi; indi çidar çox nadir bir şey olmuşdu. Onu ancaq qədim kişilərdə tapmaq olardı. Yəqin ki, çidarın yerini kimsə İbrahimə nişan vermişdi. Atı qandallamışdılar ki, örüşdən uzağa qaça bilməsin. Buna baxmayaraq, Gülsarı qaçmışdı...

Çidarı Gülsarının ayağından bütün ailəlikcə çıxardılar. Caydar atın cilovundan yapışdı, əli ilə onun gözlərini tutdu, uşaqlar yaxınlıqda atılıb-düşürdülər, Tanabay isə dəmir-dümürü, nə ki var, ortaya töküb qan-tər içində çidaları açmağa biləcək bir şey axtarırdı. Keçmiş dəmirçilik peşəsi Tanabayın dadına çatdı, çox əlləşdi, çox çalışdı, əllərini şil-küt elədi, ancaq axır başda çidaları açmağın üsulunu tapdı.

Tanabay qandalları çıxarıb var gücü ilə kənara tolazladı. Atın qançır olmuş ayaqlarına məlhəm sürtdü. Caydar Gülsarını tövləyə apardı. Böyük qız kiçiyi dalına aldı, onlar da analarının dalınca getdilər.

Təkcə Tanabay yerindən tərpənmədi. O yorulmuşdu, bərk yorulmuşdu. Xeyli vaxt fısıldayandan sonra dəmir-dümürü yığışdırdı. Gedib qandalı da gətirdi. Qayıtmaq yiyəsinə vermək lazım idi, yoxsa Tanabay bunun da cəriməsinə düşə bilərdi. Paslanmış qandala baxa-baxa Tanabay onu düzəldən adamın ustalığına heyran qaldı. Burada hər şey bütün incəliyinə qədər düşünülmüşdü, burada hər şey yerli yerində idi. Qədim qırğız dəmirçiləri. Onların bu gözəl sənəti unudulmuşdu, həmişəlik yaddan çıxmışdı. İndi çidar, doğrudan da, lazım deyildi. Bəs başqa şeylər? Bir vaxt gümüşdən, misdən, ağacdən, dəridən necə gözəl şeylər hazırlanırdı! Qiymətləri də o qədər baha deyildi, ancaq çox gözəl şeylər idi. Hər şeyin öz yeri vardı, öz yaraşığı vardı. Daha belə şeylər yox idi. İndi hər şey alüminiumdan düzəldilir: fincan, qazan, asqı, ləyən – hamısı da eyni rəngdə, eyni biçimdə. Baxanda göz yorulur. Yəhər qayranlar da bir-bir sıradan çıxırdı. Hani ovaxtkı yəhərlər, ovaxtkı sənətkarlar! Vaxt vardı ki, hər yəhərin öz tarixi var idi: kim tikib, kim üçün tikib, hansı yəhərə nə qədər zəhmət haqqı alıb. Yəqin ki, tezliklə hamı maşında gəzəcəkdi, orada – Avropa -

dakı kimi; hamı eyni cür maşında, nömrəsi olmasa, bir-birindən ayra bilməzsən. Babaların sənəti isə unudulurdu. Qədim əl işləri həmişəlik yaddan çıxarılmışdı. Görəsən, nə vaxtacan belə olacaqdı, axı insanın gözüünün işığı da, ürəyinin hərarəti də əlinin işindən bilinir...

Bəzən belə fikirlər birdən-birə Tanabayın beyninə dolurdu. Xalq sənətinin taleyini düşünməyə başlayırdı, düşündükcə dəhşətə gəlirdi, ancaq bu işdə kimin müqəssir olduğunu dərk eləyə bilmirdi. Axı onun özü də bir vaxt köhnəliyə qəbirqazanlardan olmuşdu. Hətta bir dəfə komсомol yığıncağında köçəbələrin ləğv edilməsi barədə nitq söyləmişdi. Haradansa eşitmişdi ki, köçəbələr yer üzündən silinməlidir, eşitmişdi ki, köçəbə köhnənin qalıdır. "Rədd olsun, köçəbə! Yetər köhnə üsulla yaşamaq".

Köçəbələr "qolçomaqlıqdan" salınmışdı. Onları dağıtmışdılar, torpaq evlər tikmişdilər. Köhnə çoban yurdlarının keçəsini doğrayıb hara gəldi sərf eləmişdilər, odunundan hasarlar düzəltdirmişdilər, pəyə tikmişdilər, yandırmışdılar...

Sonra məlum olmuşdu ki, köçəri maldarlıq bunsuz mümkün deyildir. İndi bu haqda düşündükcə Tanabay hər dəfə dəhşətə gəlirdi. Necə olmuşdu ki, o, belə bir nitq söyləmişdi, köçəri maldarlar üçün köhnə yurdlardan əlverişli heç bir şey olmadığı halda, niyə o, yurdların əleyhinə çıxmışdı? Necə olmuşdu ki, Tanabay bu qədim aləmlərdə öz xalqının böyük zəkasını görməmişdi? Hər çöpü, hər qanşı böyük ustalıqla düşünülmüş bu qədim yurdlar insanların əsrlik təcrübəsinin məhsulu deyildimi?

İndi Tanabay qoca Torqoydan qalan hisli, sökükcə-sal-xaq aləmlərdə yaşayırdı. Aləmin yarıya qədər qalması, onun hələ də birtəhər ayaq üstə durmasının birçə səbəbi vardısı, o da Caydarın tükənməyən səbri idi. Bəzən gün uzununu Caydar aləmin ora-burasına yamaq vururdu, güc-bəla ilə onu yaşamaq təhrə salırdı, ancaq çox keçmirdi ki, yenə tükü tökülmüş keçə sürüşüb düşürdü, dəlmə-deşik işarəyə başlayırdı, külək içəri vururdu, qar-yagış içəri dolurdu. Caydarın əzabı təzədən başlanırdı və heç vaxt qurtarmırdı.

Hərdən arvad şikayətlənirdi:

– Nə vaxtacan müsibətdə yaşayacağıq? Bu nədir, bu necə keçədir, əl vurmamış kül olub tökülür. Dirəklər çürüyüb gedir. Adamın deməyə də ayıbı gəlir. Gedib danışaydın

barı, heç olmasa, təzə keçə verəydilər. Sən bu evin sahibisən, yoxsa yox? Bəs biz haçan adam kimi yaşayacağıq?..

Əvvəllər Tanabay söz verirdi, arvadını sakitləşdirirdi. Ancaq bir gün o, kənddə təzə alaçıq barədə söhbət salanda məlum oldu ki, köhnə ustalar çoxdan ölüb gediblər, cavanlarınsa bu haqda heç təsəvvürü də yoxdur. Kolxozda keçə də qıt olmuşdu.

Tanabay dedi:

– Yaxşı, siz bizə yun verin, keçəni özümüz basarıq.

– Necə yun?! – dedilər. – Aydan gəlmisən-nədir? Yunun hamısı plan üzrə satışa göndərilir, təsərrüfatda bir qram da yun saxlamağa ixtiyar yoxdur...

Alaçıq yerinə Tanabaya brezent çadır təklif elədilər. Ancaq Caydar heç cür razılaşmadı.

– Çadırdansa, – dedi, – bu uçuq alaçıq yaxşıdır.

Başqa maldarların çoxu o vaxtlar çadırlara köçməyə məcbur olmuşdular. Ancaq bu da yaşayış idimi? Durmaq olmur, oturmaq olmur, içəridə od yandırmağa qorxursan.

Yayı cəhənnəm istisi, qışda isə soyuqdan it də çadır da qalmaz. İçində şey qoymağa yer yox, mətbəx düzəldə bilmirsən, öz oturduğun yeri ürəyin istəyən cür qaydaya sala bilmirsən. Allahın bir qonağı da gələndə adam xəca - lətdə qalır.

Şübhəsiz ki, Caydar haqlı idi. O, sözünün üstündə bərk durdu:

– Yox! – dedi. – Mən çadırdə yaşaya bilmərəm. Çadır subay adamlar üçündür, o da vaxtdan-vaxta, həmişə yox. Biz külfətlik, uşaqlıyıq. Uşağın çimməyi var, oynamağı var, min cür dərdi-səri var.

O vaxtlar Tanabay təsadüfən Çoro ilə rastlaşdı. Ona hər şeyi danışdı.

– Bu işlərin axırı nə olacaq, – dedi, – yoldaş sədr?

Çoro isə yazıq-yazıq başını buladı:

– Bu barədə biz, gərək vaxtında fikirləşəydik. Yuxarıdakı rəhbərlərimiz də həmçinin. İndi neynəmək olar? Mək - tubu məktub dalınca göndəririk, bilmirik ki, yuxarıdan nə cavab verəcəklər. Deyirlər, yun qiymətli xammaldır. Defisitdir. Xaricə gedir. Onu məişət işlərinə sərf etmək, deyirlər, məqsədəuyğun deyildir.

Bununla da, Tanabay səsini kəsdi. Belə çıxırdı ki, bu işdə

onun özü də müqəssir idi. O, ürəyində öz axmaqlığına güldü: “Məqsədəuyğun deyildir! Ha-ha-ha! Məqsədəuyğun deyildir!”

Bu söz uzun müddət Tanabayın yadından çıxmıdı – “məqsədəuyğun deyildir!”

Beləliklə də, onlar sökülək-salxaq alaçıqlarında qaldılar. Bu alaçığı düzəltmək üçün adicə yun lazım idi. Elə bir şey ki, onu kolxoz sürüsündən ton-ton qırıb aparırdılar...

Beləcə xeyli düşünüb-daşınandan sonra, Tanabay əlində çidar alaçığa qayıtdı. Köhnə alaçıq birdən-birə Tanabaya o qədər miskin göründü ki, bir andaca hər şey onun gözündən düşdü. O, özünə də nifrət elədi, əlindəki qandala da nifrət elədi. Tanabay hirsindən dişlərini qıcırdatdı. Üstəlik, belə pis bir vaxtda, Gülsannın dalınca çapan atlılar da gəlib yetişdilər. Tanabay:

– Gedin, aparın! – dedi. Qəzəbindən dodaqları titrədi.

– Bu qandalı da sədrinə verin, deyin ki, bir də bunu atın ayağına keçirsə, bu dəmirmən onun kəlləsini əzəcəyəm. Belə də deyin!..

Bu sözləri Tanabay ürəkdən dedi, ucadan dedi. Ancaq nahaq yerə dedi. Lap nahaq yerə! Bu hirsillik, bu açıq-saçıqlıq onun üçün həmişə baha başa gəlmişdi...

9

Günəşli, işıqlı bir gün idi. Öz gəlişi ilə bahar hər yerdə göz qamaşıdırırdı. Təzəcə açılmış yarpaqlar rəng alıb, rəng verirdi, çöllərdən ağappaq buxar qalxırdı. Bahar yaşıl otlar - dan hər yana xalı sərmişdi – yola, rizə, insanların ayağı altına.

Tövlənin qabağında uşaqlar oynayırdılar. Oyunçuların biri çilingi göyə atırdı, ona havadaca bir ağac ilişdirib yol - boyu tozlayırdı. Sonra yol ağacın boyunca ölçülürdü: bir, iki, üç... yeddi... on... on beş... Tələbkər hakimlər də oyun - çunun dalınca axışib ölçüyə nəzarət eləyirdilər – oyuna xələq qatmaq olmazdı.

Saydılar: iyirmi iki. Qalib əvvəl vurduqlarını da hesabladı:

– Bayaq yetmiş səkkiz idi, bu da iyirmi iki. Oldu yüz! Yüz! Yüz! – deyər oğlan sevincə qışqırdı.

O birilər də bu səsə qoşuldu:

– Üra-a, yüz!

Deməli, oyun qurtarmışdı. Daha artıq-əskik danışmaq olmazdı. Uduzan qurd kimi ulamalı idi. Qalib cızığa yaxınlaşdı, çilingi bir daha qabağa atırdı. Qolu gəldikcə atırdı. Hamı çilingin düşdüyü yerə axışırdı. Sonra çiling bir də göyə qalxırdı, bir də vurulurdu, beləliklə, zərbə üç dəfə təkrar olunurdu. Çiling irəli atıldıqca uduzanın ağlamağı gəlirdi, çünki o, bu qədər yolu nəfəs dərmədən ulamalı idi. Lakin oyunun çox möhkəm qanunları var. "Nə durmusan, tez ol, ulal!" Uduzan havanı ciyərlərinə yığıb yola düşürdü. O qaçırdı, oxuyurdu:

Akbay, Kokbay, ay dəcəl,
Buzovları qovma gəl.
Qovarsan, çatammazsan,
Qulağını kəsərlər – du-u-u-u...

410

Qaçanın başı gicəllənirdi, ancaq o, canını boğazına yığıb ulayırdı. Yox, yoruldu, nəfəsi çatmadı. İndi o, yenidən geriye qayıtmalı idi, təzədən başlamalı idi. Başladı. Yenə də nəfəsi çatışmadı. Qalibin bayramı idi. Bu saat o, uduzanı minəcəkdi. Qalib uduzanın belinə atılırdı və eşşək kimi sürürdü.

– Ço-ço, ço-ço! Yeri görüm, belə ha, tez-tez! Baxın, uşaqlar, mən Gülsarını minmişəm. Bu, mənim Gülsarımdır. Gör necə yorğa gedir, ço-ço, ço-ço!..

Gülsarı isə bu vaxt divarın dalında, tövlədə idi. Səbri tükənmişdi. Bu gün onu nədənsə yəhərləyən yox idi. Səhərdən nə yem vermişdilər, nə su vermişdilər. Yaddan çıxmışdı. Tövlə çoxdan boşalmışdı, qoşqu atları da, minik atları da getmişdi, tövlədə bir-cə Gülsarı qalmışdı...

Atçılar tövləni təmizləyirdilər. Divarın dalından uşaqların çığırtsı eşidilirdi. İmkən olsaydı, Gülsarı bu saat çölə qaçardı, özünü ilxıya yetirərdi. Dümdüz çöllər Gülsarının gözü qabağında idi. Haradasa düzlərə yayılmış ilxılar Gülsarının xəyalından getmirdi. Orada atların başı üzərində quşlar uçurdu. Quşlar qanadlarını yellətdirdilər, civildəşib bir-birini haraylayırdılar.

Gülsarı silkələndi, dartınıb zənciri qırmaq istədi. Yox, onu bərk bağlamışdılar, qoşa zəncirlə bağlamışdılar. Bəlkə, özünü küləri çağırırdı? Gülsarı başını pəncərəyə uzatdı, ayaqlarını yerə döyüb ucadan uzun-uzadı kişnədi: "Ey siz! Hardası-ı-ınız..."

Atçılardan biri əlində bel Gülsarının üstünə cumdu:
– Kəs! – dedi. – Bəsdir, zəhləmizi apardın. – Sonra qapı -nın dalındakı bir nəfərə üz tutub soruşdu: – Çıxardımı?

Bayırdan:

– Çıxart! – dedilər.

İki nəfər atçı Gülsarını həyəət çıxartdı. Ah, həyəət necə də işıq idi, hava necə də gözəl idi! At yazın məstedicisi havasını ciyərinə çəkdi; burnunun namnazik deşikləri titrədi. Havada yarpaqların acımtıl iyi vardı, yumşalmış torpağın şirin qoxusu vardı. Gülsarının bədənində qan oynadı. Qaçmaq lazım idi. Gülsarı ehməlcə irəli sıçradı. Neçə səs eyni vaxtda onun qabağını saxladı:

– Dayan! Dayan! Dayan!

Görəsən, niyə bu gün Gülsarının dövrəsinə bu qədər adam yığılmışdı? Adamlar qollarını çırmalamışdılar. Qollar tüküldü idi, güclü idi. Əyninə boz önlük geymiş bir nəfər parpar parıldayan dəmir-dümrü ağ parçanın üstünə yığırdı. Dəmir parıltısından göz qamaşırdı. Başqalarının əlində ip vardı. Gülsarının təzə sahibi də burada idi. Enli qalife şalvarda qısa, yoğun ayaqlarını bir-birindən aralı qoyub əda ilə dayanmışdı. Başqaları kimi, onun da qaşları çatılmışdı. Ancaq o, qollarını çırmalamamışdı. Bir əlini belinə vurmuşdu, o biri əli ilə pəncəyinin düymələrini oynadırdı. Dünən də rayondan qayıdanda onun ağzından həmişəki pis qoxu gəlirdi.

İbrahim çırmamış qollarını yuxarı qaldırdı.

– Hə, başlayın, – dedi, – nə durmusunuz? – Sonra üzünü sədrə tutub: – Başlayaqları, Coroql Aldanoviç?

Sədr başını tərpətdi.

İbrahim tülkü dərisindən olan papağını çıxarıb, tələsə-tələsə tövlənin qapısındakı mığa vurdu. Papaq peyinin üstünə düşdü. O, papağı silkib təzədən mığa keçirdi. Yanında -kilərə üz tutub:

– Başlayın! – dedi. Sonra yenə boynunu sədrə sarı uzatdı: – Siz bir az kənarda dursaydınız, pis olmazdı, Coroql Aldanoviç, Allah eləməmiş, birdən at vurur sizi. At dediyin şüursuz heyvandır, ondan hər şey gözləmək olar.

Gülsarının boynuna kəndir saldılar, atın bədənində üşütmə düşdü. Kəndir qəzildən idi. Dalayırdı. Kəndiri bərk-bərk belinə doladılar, ucunu arxaya aşırıdılar. Görəsən, adamlar

411

neynəmək istəyirdilər? Niyə kəndiri Gülsarının dal ayaqlarına bağlayırdılar, topuğuna keçirirdilər? Niyə onun ayaqlarını dolaşdırırdılar? Gülsarı hirsənməyə başlayırdı, fısıldaırdı, gözlərini bərəldirdi. Görəsən, bütün bunlar nədən ötrü idi?

İbrahim bir daha əl-ayağa düşdü.

– Tez olun! – dedi, sonra zil səslə qışqırdı: – Yıxın!

İki cüt yoğun, tükülü bilək bir göz qırpımında kəndiri darddı. Gülsarı dibindən qopmuş ağac kimi yerə gəldi – qxa-a! Günəş dombalaq aşdı, zərbədən yer titrədi. Bu, nə idi? Niyə Gülsarı böyrüüstə uzanmışdı? Niyə insanların sifəti qəribə bir şəkildə yuxarı dartınmışdı, nə üçün ağaclar bu qədər uca görünürdülər? Axı nəyə görə Gülsarı belə narahat uzanmışdı? Yox, belə ola bilməzdi.

Gülsarı başını tərpətdi, bütün bədənini hərəkətə gətirdi. Kəndirlər hər tərəfdən canına keçdi, atın qıçları dartılıb qarınına yığıldı. At eşələndi, var gücünü topladı, hələ bağlanmamış dal ayağı ilə müqavimət göstərdi. Kəmənd daha bərkdən dardıldı, kəndirin xırçılısı eşidildi.

İbrahim bağırdı:

– Yapışın, bərk tutun, ayaqlarını saxlayın!

Hamı atın üstünə tökülüşdü, hər tərəfdən Gülsarının üstünə dizlər düşəndi. İbrahim fasiləsiz zingildəyirdi:

– Başını əyin, başını! Kəndiri dolayın! Dartın! Yaxşı. Tez olun, zirək olun. O ipi bir də tut görüm. Bir də çək. Oldu. Bu tərəfdən bir də dola. Düyünlə. Yaxşı-yaxşı düyünlə!

Kəndiri dardıqca dardılar. O qədər çəkildilər ki, bütün kəndir yığılıb daş kimi bir düyün oldu. Gülsarı zandı, inildədi, boynunda, başında oturanları tərpətib, yerə yıxıb kəndirdən xilas olmağa çalışdı. Ancaq adamlar yenə durdular, yenə dizlərin ağırlığı Gülsarının nəfəsini kəsdi. Atın tərlı canına üşütmə düşdü, qıçları keyidi. Gülsarı təslim oldu.

– Vəssalam!

– Bax, bunda güc var ha!..

– At yox, lap traktor ola, daha yerindən tərpənəmməz!

Sədr ata yaxınlaşdı, bəli, o özü – Gülsarının yeni sahibi. Atın başı üstündə çömbəlib oturdu. Əsnədi, dünənki mürdar qoxu yenə Gülsarının nəfəsinə dəydi. Güllümsədi, aşkar sevinclə güllümsədi – sanki, qarşısında yıxılan at deyildi, insan idi, onun qəddar düşməni idi.

İbrahim də sədrin yanında əyləşdi. Üz-gözünün tərini sildi. Onlar yan-yanası oturdular, papiros çəkildilər, nəyisə gözlədilər.

Uşaqlarsa küçədə hələ də oynayırdılar:

Akbay, Kokbay ay dəcəl,

Buzovları qovma gəl.

Qovarsan, çatammazsan,

Qulağını kəsərlər – du-u-u-u-u!..

Günəş əvvəlkitek işıq saçırdı. Son dəfə idi ki, Gülsarı geniş düzləri görürdü, o düzlərə səpələnmiş ıxılları görürdü. Orada ıxılların başı üstündə quşlar uçurdular, qanadlarını yeləldirdilər, sevinclə civildəşirdilər... Gülsarının ağzına, burnuna milçəklər doluşmuşdu. Onları qovmaq da mümkün deyildi.

Yenə İbrahim üzünü sədrə tutdu:

– Başlayaqmı, Coroqul Aldanoviç?

Sədr başını tərpətdi. İbrahim ayağa qalxdı.

Yenə adamlar hərəkətə gəldilər, dizləri ilə, döşləri ilə bağlı atın üstünə tökülüşdülər. Gülsarının başını daha bərkdən yerə basdılar. Kiminsə əli atın paçasının arasında gəzdirdi.

Uşaqlar qarğa-quş kimi divarın üstünə doluşdular.

– Bax e... Bax e... Gör atı neyləyirlər.

– Dırnağını təmizləyirlər.

– Bah, yaman da bilənmişsən! Dırnaq-zad təmizləmirlər.

İbrahim uşaqların üstünə bağırdı:

– Ey, siz orda neynirsiniz? İtilin oradan! Gedin oynayın. Burada sizlik iş yoxdur.

Uşaqlar divarın üstündən tökülüşdülər.

Ara sakitləşdi.

Yenə adamlar Gülsarını basıb əzirdilər. Nəşə soyuq bir şey ətinə toxunurdu, onu üşüdüdü. Gülsarı yumaq kimi büzüşmüşdü. Sədr isə hələ də çöməlib oturmuşdu, baxırdı, nəşə gözləyirdi. Birdən Gülsarının canında elə dəhşətli bir ağrı qopdu ki, atın gözlərinin işığı çilik-çilik oldu. Ax, haradasa qıpqırmızı od parıldadı, sonra zülmət çökdü, qarqara zülmət...

Hər şey qurtarandan sonra da bir müddət Gülsarını açmadılar. Gərək, qan kəsiləydi.

İbrahim dikəldi. Əllərini silə-silə sədrin qarşısında dayandı.

– Qurtardıq, – dedi, – Coroqul Aldanoviç, hər şey qaydasındadır. Daha bunun ilxıya qaçmağı qurtardı. Çox qaçıb, bəsdir. Qaldı ki Tanabay... ona baş qoşmağa dəyməz. Tüpurün. O adam həmişə belə olub. Heç öz qardaşına da ürəyi yanmayıb – qolçomaqlıqdan salıb, Sibirə göndərib. Eləsindən heç kəsə xeyir gəlməz...

Özündən razı halda İbrahim papağını mıxdan götürdü, silkib, sıqallayıb tərli başına qoydu.

Uşaqlar hələ də oynayırdılar:

Akbay, Kokbay,
... du-u-u-u!...

Aha, çatammadın, belini əy. Çu, Gülsarı, irəli! Ura-a, mən Gülsarını minmişəm. Bu, mənim Gülsarımdır!

Günəşli işıqlı bir gün idi.

10

Gecə. Dərin gecə. Bir qoca at və bir qoca insan. Dərədə tongal yanır. Alov titrəyir – qalxır, yatır...

Donmuş, bərkimiş torpaq atın böyrünü üsüdü. Boy-nunda çuqun ağırlığı var, başı qalxıb-düşməkdən yorulub. Lap ovaxtkı kimi yorulub. Elə bil, yenə də ayağı qandalı yol gedib: hoppana-hoppana, atıla-atıla. O, yenə ayağın-dakı qandalı qırmaq istəyir, qıra bilmir. İstəyir çapsın, elə çapsın ki, dirnaqları od tutub alışsın. İstəyir, göyə qalxsın, ucsun, sinədolusu nəfəs alsın. Gülsarının örüşə çapmağı gəlir, – var səsi ilə kişnəmək üçün, ilxını çağırmaq üçün. İstəyir madyanlarla, qulanlarla birgə çapsın, ancaq qan-dallar qoymur. Tək-tənha, qandalların cingiltisi altında o, sürgündən qaçanlar kimi yeriyr, hoppanır, addım-addım irəlidi g edir. Ətraf zülmət, boş, kimsəsiz. Yuxarıda Ay silkə -lənir, külək qasırgısında qaxalanır. Gülsarı başını dikəldib irəli hoppananda Ayı görür, onun başı aşağı sallananda Ay da itir, yuxarıdan daş kimi qopub yerə gəlir.

Gah işıq, gah qaranlıq. Gah işıq, gah qaranlıq... Gülsarı
baxa bilmir, gözləri yumulur.

Zəncirlərin səsi gəlir, onlar atın ayaqlarına batır, ayaqların qanı axır. Boşluq, qaranlıq... Qandal ağrısı yaman olur, qandalla verimək çətin olur.

Dərədə tonqal yanır. Donmuş, bərkimiş torpaq atın bövrünü üşüdür...

11

İki həftədən sonra ilxı yenə köç etməli idi, atlar dağa qalxmalı idilər. İlxiçılar dağda məskən salacaqdılar. Bütün yayı, payızı, qışı – gələn yazacan. Mənzildən mənzilə köçmək asan məsələ deyil. Üstəlik, köç vaxtı gələndə o qədər zirzibil yığılır ki! Görünür, atalar nahaq yerə deməmişlər: əgər özünü kasıb bilirsən, zəhmət çək, bir dəfə köç elə.

Köçmək üçün hazırlaşmağın vaxtı çatmışdı, görüşləri xeyli iş vardı; dəyirmanı, bazara, pinəçi dükanına getmək lazım idi, internata baş çəkib uşaqdan bir xəbər bilmək lazım idi... Tanabay isə suyu süzülən toyuğa dönmüşdü. Heç arvadı da ondan baş çıxara bilmirdi. Hava işıqlananda dururdu, atlanıb birbaşa ilxıya çapırdı, bir kəlmə söz soruşmaq olmurdu. Nahar vaxtı qayıdıb gəlirdi, dilxor, əsəbi. Özü də, elə bil, nə işə gözləyirdi, həmişə niqaran idi.

Caydar çox əlləşdi, ancaq ərindən bir söz çıxara bilmədi. Nəhayət, bir dəfə Tanabay arvadına cavab verdi:

– Bu günlər pis yuxu görmüşəm, – dedi.

– Belə deyirsən ki, daha soruşmayım, eləmi?

– Yox, düzünü deyirəm. Heç yadımdan çıxmır.

– Başıma xeyir. Bir vaxt bütün kənddə birinci allahsız sən deyildinmi? Qarlar gecə-gündüz sənə qarğıdırdılarmı? Qocalırsan, Tanabay, sənin dərdin budur, axşamcan ilxının böyür-başında hərhlənersən, bu gün-sabah köç başlanır, heç sənin vecinə də deyil. Mən yazıq tək canıma bu qədər işi necə yerbəyer eləyim? Üshaqlar da bir yandan. Heç olmasa, gedib Çoroya baş çəkəydin. Qanacağı olan adam xəstəyə baş çəkməmiş köc eləməz.

Tanabay bundan da boyun qaçırdı.

– Qaçmır ki, – dedi, – sonra gedərəm.

– Sonra, yeni haçan? Axı nə olub sənə, elə bil, aula getməyə qorxursan. Sabah yığışaq ikimiz də gedək. Uşaqları da özümüzlə götürürük. Gərək, mən də aula baş çəkim.

Ertəsi gün qonşulardan cavan bir çobanla razılaşırdılar, ilxını ona tapşırdılar, atlanıb ailəlikcə kəndə yollandılar. Kiçik qızı Caydar qucağına aldı. Böyüyü Tanabay götürdü.

Uşaqları qabaqlarında oturdub, at üstə yavaş-yavaş yol getdilər.

Kəndə yetişdilər. Küçələrdə tanış-bilişlə salamlaşdılar. Dəmirçixanaya çatanda Tanabay gözlənilmədən atı saxladı. Yəhərdən düşüb böyük qızı da Caydar minən atın tərkinə qoydu.

Arvad təəccüblə soruşdu:

– Neynirsən? Hara gedirsən?

Tanabay:

– Siz gedin, – dedi, – mən bu saat qayıdıram. Çoroya deyən ki, indicə mən də gəlirəm. İdarədə təcili işim var, bir azdan bağlayıb nahara gedəcəklər. Gərək, dəmirçixanaya da baş çəkəm. Köç üçün nal almalyam, qab-qasıq götürməliyəm.

– Axı yaxşı düşməz. Biz xəstə yanına gəlmişik.

– Eybi yoxdur. Sən sür get. Bu saat qayıdıram.

Tanabay nə idarəyə getdi, nə də dəmirçixanaya baş çəkdi. O, birbaşa at tövləsinə çapdı.

Tələsə-tələsə, heç kəsi çağırmadan tövləyə girdi. Gözləri tövlənin toranlılığına alışıncə Tanabayın dodaqları qurudu. Tövlə bomboş idi, atların hamısı işə çıxmışdı. Baxıb dörd bir tərəfi yoxlayandan sonra Tanabay özünə gəldi. Atçıları axtara-axtara o biri qapıdan tövlənin həyətinə çıxdı. Neçə gün qorxa-qorxa düşündüyü şeyi Tanabay burada gördü. Yumruqları özündən xəbərsiz düyümləndi.

– Ah, alçaqlar, – dedi, – mən bunu bilirdim.

Gülsarı talvarın altında idi. Quyuğuna ip keçirmişdilər, ipi boynuna bağlamışdılar. Atın bir-birindən aralı qoyulmuş dal ayaqlarının arasında qapqara, səhəng boyda iri şiş vardı. Şiş bərkimişdi, hov eləmişdi. At başını ota uzadıb hərəkətsiz dayanmışdı, gözlərində ağrı vardı, ələm vardı. Tanabay hirsindən dodaqlarını çeynədi, ata yaxınlaşmaq istədi, cəsəreti çatmadı. Onun gözləri önündə yenə də nəhayətsiz bir boşluq yarandı. O boş tövlə də, o kimsəsiz həyat də, o axtalanmış at da Tanabayın ürəyini sıxıntı ilə doldurdu. Tanabay atının başını döndərdi, dinməz-söyləməz geri qayıtdı; iş işdən keçmişdi. Axşam onlar köçəbəyə qayıdanda şam vaxtı Tanabay bu barədə qəmli-qəmli söz açdı:

– Yuxum doğru çıxdı.

– Nə olub ki?

– Orada qonaqların yanında demək istəmədim. Daha Gülsarı bu tərəflərə qaçıb gəlməyəcək. Bilirsənmi, başına nə oyun açıblar? Axtalayıblar, alçaqlar!

– Bilirəm. Buna görə də səni dartıb aula aparmışdım. Sən bu xəbəri eşitməkdən qorxurdun, elə deyilmi? Nə üçün qorxmalıydın? Uşaq deyilsən ki! Məgər at axtalamaq birinci dəfədir, yaxud axırıncı dəfədir? Bu iş bünövrədən belə olub, bundan sonra da belə olacaq. Bunu ki hamı bilir.

Daha Gülsarı barədə Tanabay heç bir söz demədi. Ancaq o, sədrə olan münasibətini gizlədə bilmədi.

– Yox, – dedi, – yox! Bu təzə sədr heç yaxşı adama oxşamır. Ürəyim belə deyir.

Caydar etiraz elədi:

– Nə danışırısan, Tanabay, belə şeyləri boşla getsin. Sənin atını axtalayıblar – deməli, sədr pis adamdır. Bu, nə sözdür deyirsən? Sədr təzə adamdır. Kolxoz böyük, iş çətin. Eşitmədinmi, Çoro deyirdi ki, tezliklə kolxozların işinə baxacaqlar, kömək eləyəcəklər. Təzə planlar cızılır. Ancaq sən vaxtından qabaq hökm çıxarırsan. Axı biz bu çöl-biyabanda çox şeyi bilmirik...

Şamdan sonra Tanabay ilxının yanına getdi və gecəyarıyan orada oldu. Özünü söyüb danladı, hər şeyi yadından çıxarmağa çalışdı, ancaq tövlədə gördüyü mənzərə onu heç cür rahat buraxmadı. İlxının dövrəsində at çapıb, çölləri gəzə-gəzə Tanabay düşündü: “Bəlkə, mən, doğrudan da, səhv eləyirəm? Bəlkə, adamların haqqında belə düşünmək olmaz? Əlbəttə, axmaqlayıram. Ona görə ki, qocalıram, ilboyu ilxının dalınca qaçıram, nə gözümlə bir şey görür, nə qulağımla bir söz eşidir. Bəs yaşamaq nə vaxtacan belə çətin olacaq?.. Bircə nitqlərə qulaq asanda elə bilirsən ki, hər şey qaydasındadır. Yaxşı, fərz eləyək ki, mən səhv eləyirəm. Kaş elə mən səhv eləmiş olum. Axı başqaları da, yəqin ki, mənim kimi fikirləşirlər...”

Tanabay at üstə çölləri gəzdi, düşündü, özü öz suallarına cavab tapa bilmədi. Və beləcə düşünə-düşünə o, kolxozun təzəcə qurulduğu vaxtları xatırladı. Onlar xalqa xoşbəxt həyat vəd eləmişdilər, böyük-böyük arzularla yaşamışdılar. Bu arzuları həyata keçirmək üçün onlar nələr etməmişdilər? Hər şey kökündən dəyişilmişdi, köhnəlik süpürülüb atılmışdı. Nəticəsi də pis olmamışdı. Babatca

yaşamağa başlamışdılar. Əgər o murdar müharibə olmasaydı, camaat əvvəlkindən də yaxşı yaşaya bilərdi. Bəs indi? İndi müharibədən neçə il keçirdi, yenə də təsərrüfatı köhnə alaçıqlar kimi yamaqlayırdılar. Bir yandan tuturdun, o biri yandan cırıq qalırdı. Axı nəyə görə? Niyə kolxoz ovaxtkı kimi doğma deyildi, niyə o, camaat üçün, bir növ, yad olmuşdu? O vaxtlar iclasda qəbul edilən hər bir qərar qanun idi. Bilirdilər ki, qanunu özləri qəbul edə bilərlər, özləri də həyata keçirməlidirlər. İndi isə iclaslar boş söhbət yığnağı idi, heç kəs heç kəsin qayğısına qalmırdı. Kolxozu da, elə bil, kolxozçular idarə eləmirdilər, kimsə kənardan idarə eləyirdi. Sanki, kolxozun işləri kənardan baxanlar üçün daha yaxşı görünürdü – necə işləmək lazımdır, təsərrüfatı necə saxlamaq lazımdır. Gah elə deyirdilər, gah belə deyirdilər, təsərrüfatın başına min cür oyun açırdılar, ancaq heç bir xeyri yox idi. Xəcalətdən camaatın üzünə çıxmaq olmurdu – adamlar sorğu-sual eləyirdilər: bax, sən partiyaçısan, kolxozu qurmusuz – bu işdə hamıdan çox boğaz yırtmısan, bir bizi başa sal görək, bu işlərin axırı necə olacaq? Bu sözlərin qabağında bir söz demək mümkün idi mi? Bəli, heç olmasa, camaatı bir yerə yığaydılar, bir əməlli-başlı dərhləşəydilər. Soruşub biləydilər ki, kimin ürəyində nə var, camaatın fikri nədir, dərdi-səri nədir. Tövbə! İndinin təhkimçiləri də əvvəlkilərə oxşamırdı. Əvvəllər təhkimçi rayondan gələrdi, camaatın içində olardı, xalqın dərdini-sərinə soruşardı. İndinin gələnləri özlərini idarəyə verirdilər, dərindən kolxoz sədrinin üstünə bağırırdılar, heç kənd sovetini görməyə də vaxtları qalmırdı. Partiya iclası çağırırdılar, burada da hər şeydən çox beynəlxalq vəziyyət müzakirə olunurdu, sanki, kolxoz işi əhəmiyyətsiz şey idi. İşləyin, planı doldurun, vəssalam...

Tanabay, bir neçə gün əvvəl mühazirə oxumağa gəlmiş kişini yadına saldı. O adam dildən danışdı. Guya, dil bərəsində də təzə elm çıxmışdı. Onunla Tanabay kolxoz söhbəti eləyəndə kişinin gözləri bərələ qaldı: sizin fikirləriniz, dedi, şübhəlidir. Xoşuma gəlmədi. Bütün bunlar qərribə deyildimi?

Atını çöl boyunca sürə-sürə Tanabay qərara aldı ki, Çoro ilə söhbət eləsin: "Yerindən duran kimi onu məcbur eləyəcəyəm ki, ürəyini açıb töksün. Özüm də hər şeyi açıb tökəcəyəm. Əgər səhv eləyirəm, qoy mənə başa salsın. Düz

deyirəmsə?.. Bəs onda? Yox, yox, belə şey olmaz. Əlbəttə, mən səhv eləyirəm. Mən kiməm ki? Adıca ilxıçı, çoban. Orada ağıllı adamlar oturub..."

Tanabay qayıdıb alaçığa gəldi, yerinə uzansa da, xeyli vaxt yata bilmədi. Fikir-xəyal rahatlıq vermədi. "Axı səbəb nədir?" Yenə də Tanabayın sualı cavabsız qaldı.

O heç Çoro ilə də dərhləşə bilmədi. Köçqabağı iş çox idi.

Yenə də dağlara köç başlandı – bütün yayı, payızı, qışı, ta gələn yazacan. Yenə ilxılar, naxırlar, sürülər çaylar keçdi, təpələr aşdı. Yüklü atlar, ulaqlar bir-birinin dalınca düzülüşdü. Dərələrə səs düşdü, qadınların yaylıqları göz qamaşdırırdı, qızlar intizar mahnısı oxudular.

Yenə öz ilxısını Tanabay o böyük çəmənlə sürdü, həmin təpələri aşdı, kəndin yanından keçdi. Qıraqdakı o evi görəndə yenə də Tanabayın ürəyi sıızladı. O gecələr yada düşdü, Gülsarı yada düşdü. İndi onun nə yorğa atı vardı, nə o qadın indi Tanabayın idi. Hər şey ondan uzaqlaşmışdı, baharla gələn bir dəstə durna kimi uçub getmişdi...

...Ağ dəvə, ağca maya, nə zamandır ki, o səhrələr ələmini gəzir. Mələyir, nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır. Haradasan, balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolubdaşır, ağ südüm axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, bəs haradasan? Haradasan, qaragözlü balam mənim, sən haradasan!..

12

O ilin payızında Tanabay Bakasovun həyatında gözle-nilməz bir hadisə baş verdi.

O, ilxını döşlərə çıxarıb, payız örüşlərində otarırdı ki, oradan birbaşa qışlağa aparsın.

Elə bu vaxtlar kolxozdan gələn bir nəfər Tanabaya təzə xəbər gətirdi:

– Məni Çoro göndərib, – dedi, – sən gərək sabah aulda olasan, oradan rayona müşavirəyə gedəcəksən.

Ertəsi gün Tanabay kolxoz idarəsinə getdi. Çoro ora da idi, partorqun kabinetində oturmuşdu. Ağırlığında və dodaqlarının göylüyündə xəstəliyinin əlamətləri görünəndə, yazdakına nisbətən xeyli yaxşılaşmışdı. Çoro gümrah görünürdü, bərk məşğul idi, başına xeyli adam toplaşmışdı.

Tanabay dostunu belə görüb sevindi. Deməli, Çoro dir-çəlmişdi, təzədən işə başlamışdı.

Camaat dağılışıb gedəndən sonra Çoro diqqətlə Tanabayı süzdü, əlini batıq ovurdlarına çəkib gülümsədi:

– Amma sən heç qocalmırsan, Tanabay, əvvəlki Tanabaysan ki, durmusan. Gör haşandır biz görüşmürük – yazın əvvəlindən. Kumisla dağ havası ayrı şey imiş... Ancaq mən yavaş-yavaş geri gedirəm. Vaxt çatıb deyəsən... – Çoro bir qədər susdu, sonra ciddi söhbətə keçdi, – sənə işimiz düşüb, Tanabay! Ancaq qorxuram, deyəsən ki, üz verdik, astarın da istəyirlər. Neynək, çətin olsa da, gərək, dözək. Sabah maldarların müşavirəsinə gedirik. Maldarlığın vəziyyəti pisdir, xüsusən qoyunçuluğun, xüsusən bizim kolxozda. Tamam biabırılıqdır. Raykom müraciət elan eləyib: kommunistlər və komsomolçular təsərrüfatın geri qalmış sahəsinə, yəni sürülərə getməlidir. Kömək elə! O vaxt atları başına buraxmadın, sağ ol, indi bu işdə bizə kömək elə. Sürünü təhvil al, keç çobanlığa.

Tanabay dedi:

– Yaman tez iş görənmişsən, Çoro. – Sonra susdu. Ürəyində fikirləşdi: “Atlara öyrənmişəm. Davarın içində danıxaram. Bir də, kim bilir, bu işin axır necə olacaq?”

– Mən səni məcbur eləmirəm, – deyə Çoro təzədən söhbətə başladı. – Ancaq neynəmək olar – partiyanın tapşırığıdır. Acıgın tutmasın. Bəd ayaqda dost kimi yaxamdan yapışarsan, haqq-hesabı birdəfəlik çürüdərsən!..

Tanabay:

– Yaxşı, – dedi, – vaxt gələrkən haqq-hesabı çürüdərik, görərsən, analar necə oğullar doğub! – Gülə-gülə dedi. Heç ağılına da gətirmədi ki, çox keçməmiş o, Çoro ilə, doğrudan da, haqq-hesabı çürütməli olacaqdır... – Ancaq davar məsələsinə, gərək, fikirləşim, arvadla götür-qoy eləyim...

– Fikirleş, nə deyirəm ki! Ancaq, gərək, səhərcən bir qərara gələsən, müşavirədən qabaq məlumat verməliyik. Caydarla sonra məsləhətləşərsən, hər şeyi izah eləyərsən. Vaxt tapsam, lap özüm də gələrəm, əhvalatı danışaram. Ağıllı arvaddır – başa düşər. Caydar olmasaydı, indi sən, Allah bilir, harada gəbərmışdin, – deyə Çoro zarafat elədi. Sonra yenə ciddiləşib soruşdu, – Caydarın kefi necədir? Uşaqlar necədirlər?

Beləliklə də, evdən, ailədən, xəstəlikdən, oradan-buradan söhbət başlandı. Tanabay özünü çoxdan düşündürən o böyük söhbəti başlamağa çox can atdı, ancaq bir şey çıxmadı. Dağlardan çağırılmış maldarlar bir-bir toplaşmaqda idilər, Çoronun özü də tələsirdi, tez-tez saatına baxırdı.

– Deməli, danışdıq. Atını apar tövləyə bağla. Səhər tezdən hamımız bir yerdə maşınla gedəcəyik. Axı biz maşın almışıq. Tezliklə ikincisini də alacağıq. Varlanacağıq! Mən bu saat yola düşməliyəm, gərək, saat yeddidə rayonda olam. Sədr indi oradadır. Yəqin ki, saat yeddiyəcən yorğa at məni ora çatdırar, maşından pis getmir.

Tanabay təəccübləndi:

– Necə? – dedi. – Məgər Gülsarını sən saxlayırsan? Sədr, deyəsən, hörmət eləyib sənə...

– Orasını deyə bilmərəm. Hörmət, ya qeyri-hörmət, ancaq atı mənə verib. Bir də bilirsənmi məsələ nə yerdədir, – deyə Çoro əllərini yelləyib gülümsədi. – Necə olubsa, birdən-birə at büsbütün sədrə düşməni kəsilib. Ağa sıçışan şey deyil. Görəndə itə dönür, sədri yaxına buraxmır. İş qal-mayıb ki, başına açmasınlar. Qoymur ki, qoymur! İstəyirsən, vur öldür. Ancaq mən minirəm, əməlli-başlı yol gedir, sən onu qiyamət öyrətmisən. Hərdən lap ürəyimin ağrısını da yadımdan çıxarırsan, inanırsanmı? Bircə bu ata görə ömrüm boyu partorq işləməyə razıyam, bu at sağaldır məni!

Çoro güldü. Ancaq Tanabay gülə bilmədi.

– Heç onu mən də sevmirəm, – dedi.

– Kimi? – deyə Çoro gülməkdən yaşarmış gözlərini silə-silə xəbər aldı.

– Sədri.

Çoro ciddiləşdi:

– Sən onu nəyə görə sevmirsən?

– Bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, vecsiz adamdır, həm vecsiz, həm də kinli.

– Yaxşı, yaxşı, adam olub sənə xoşuna gəlmək çətin məsələdir. Məni ömrüm boyu yumşaqlığının üstündə dan-lamısan, indi bunu da bəyənmişsən... Mən bir şey bilmirəm. İşə çıxdığım çox deyil. Hələ sədri yaxşı tanıya bilməmişəm.

Onlar susdular. Tanabayın qandal barədə, atın axtalanmağı barədə Çoroya demək istədikləri birdən-birə onun

özünə də yersiz göründü, mənasız göründü. Pərtliyini gizlətmək üçün Tanabay söhbəti bayaq Çorodan eşitdiyi xoş xəbərin üstünə gətirdi:

– Yaxşı olub, – dedi, – yaxşı olub ki, maşın veriblər. Deməli, bundan sonra kolxozda da maşınlar gəzəcək. Çox gözəl! Çox gözəl! Vaxtında veriblər. Müharibədən qabaq aldığımız polutorka yadımdadırımı? Sevindik. Böyük mitinq oldu. Niyə də sevinməyeydik – kolxozda öz maşınımız olacaqdı. Hələ sən maşının üstündə nitq də irad elədin: “Baxın, yoldaşlar, sosializmin bəhrəsinə baxın!” Sonra maşını cəbhəyə göndərdilər...

Bəli, olmuşdu, elə bir vaxt olmuşdu...

Qərribə zaman idi o zaman, günəş dolu bir səhər idi o zaman. Avtomobil bir yana dursun, Çuysk kanalını çəkib evə qayıdanda gətirdikləri adicə patefonlarla onlar kənddə neçə gün toy-bayram eləmişdilər! Onda yayın axırları idi. Axşam çaqları camaat patefon olan evlərə toplaşdı, patefonları küçələrə çıxarırdılar, qırmızı ləçəkli zərbəçi qızın mahnısına hamılıqla qulaq asırdılar. "Ey, zərbəçi qız, başında qırmızı ləçək, sən bizə bir çay ver içək!.." Onlar üçün bu da sosializmin bəhrəsi idi...

– Yadındadırmı, Çoro, biz özümüz necə maşına olduq – maşında iynə salmağa yer yox idi. Mən kabinənin qabağında dayanmışdım, bayraq tutmuşdum, elə bil, bayram idi. Maşını vağzala sürdük, dəmir yolundan keçib Qazaxıstana getdik. Parkda pivə içdik. Gedəndə də, gələndə də yolboyu mahnı oxuduq. O vaxt bizimlə gedənlərin çoxusu indi yoxdur – davada həlak oldular. Hə... sən işə bax ki, gecə də yol gələndə mən o qırmızı bayrağı əlimdə tutmuşdum. Qaranlıq idi, kim görəcəkti? Ancaq mən bayrağı bərk-bərk tutmuşdum, əlimdən yerə qoymaq istəməirdim... O, mənim bayrağım idi. Yadındadır, o qədər oxumuşdum ki, boğazım tutulmuşdu... Daha biz niyə oxumuruq, Çoro?

– Qocalıyıq, Tanabay, belə şey, bir növ, yaraşmır bizə...

– Mən onu demirəm – biz payımızı oxumuşuq. Bəs cavanlar? Hərdən internatda oğlunm yanında oluram. Bil-mirsən, öyrəndiyi nədir, axırı nə olacaq. İndidən böyüklərə quyruq bulayır. “Sən, – deyir, – ata, məktəbimizin direktoru-na tez-tez kumis gətir”. Niyə axı? Dərslərində də pis deyil... Sən hələ onların oxumağını qorəsən. Uşağ vaxtı mən Alek-

sandrovkada Yefremova muzduruluc ələyirdim, bir dəfə pasxa bayramında o, məni kilsəyə aparmışdı. Bu saat bizim uşaqlar da eynən oradakı kimi oxuyurlar. Əlləri qoyunlarında, sifətləri daş kimi quru, elə bil, rus kilsəsində oxuyurlar. Oxuduqlarının da hamısı bir-birinə oxşayır... Düzü, mənim belə şeylərdən heç xoşum gəlmir. Bu saat mənim çox şeydən başım çıxmır, vaxt tapsaydıq, bir oturub dərdləşərdik... Həyatdan geri qalmışam, bu saat çox şey qaranlıqdır mənim üçün.

– Yaxşı, Tanabay. Vaxt tapıb bu barədə söhbət edərik,
– deyə Çoro kağız-kuğuzu yığışdınıb çantasına doldurmağa
başladı. – Ancaq sən bu şeyləri çox da ürəyinə salma.
Məsələn, mən inanıram, möhkəm inanıram: nə qədər
çətinlik olsa da, gec-tez dirçələcəyik, varlanacağıq, necə ki
bir vaxt arzu eləmişdik...

Danışa-danışa Çoro çantasını götürüb yola düzəldi. Sonra nəsə yadına düşdü, astanada ayaq saxladı:

– Bura bax, Tanabay, – dedi, – o gün küçədən həyətinizə boylandım – yaman gündədir. Ev-eşiyyə baxmırsan. Həmişə dağda-daşdasan, evin qalıb başına. Müharibə vaxtı, Cəydar tək olanda ev-eşik bundan abad idi. Bir get bax. Nə lazım olsa, deyərsən, yazda birtəhər kömək edərik, təmir işinə baxarsan. Yoxsa, ev-eşik lap əldən gedir. Yayda bizim Samansur tətildə gəlmişdi, görüb lap diltor olmuşdu. Kərəntini götürdü. “Heç olmasa, – dedi, – gedim həyətin qanqalını biçim”. Deyir ki, divarların suvağı tökülüb, şüşələr sınıb-dağılıb, evin içində, deyir, sərcələr uçur.

– Ev barəsində düz deyirsən. Sağ olsun Samansuru! Özü necədir, yaxşımı oxuyur?

– İkinci kursdadır. Oxumağı da, mən bilən, pis deyil. Bax, cavanlar deyirsən, mən öz oğlumdan qiyas götürürəm, görürəm ki, pis deyil indinin cavanları. Söhbətindən bilinir ki, orada, institutda yaxşı uşaqlar oxuyur. Ölmərik, görərik... İndinin cavanları savadlıdırlar, fikirləşib bir yol tapacaqlar...

Oradan Çoro birbaşı tövləyə yollandı, Tanabay evinə baxmağa getdi. O, həyəti dörd dolandı. Yayda Samansu run biçdiyi quru qanqal ayağının altında xırıldadı. Evin sahibsiz qalmağı Tanabayın ürəyini ağrıdırdı. Başqa maldarların evində qohumları otururdu, yaxud o evlərə, heç olmasa, qıraqdan nəzarət eləyirdilər. Tanabayın iki doğma

bacısı başqa-başqa kəndlərdə olurdu, qardaşı Qulubayla əlaqəsi kəsilmişdi, Caydının yaxın qohumu heç yerli-dibli yox idi. Nəticədə, ev-eşik başına buraxılmışdı. Deməli, bundan sonra da ev başına qalacaqdı, çünki yenə də Tanabay köçəri maldarlıqla məşğul olmalı idi, çobanlıqı boynuna götürüb, qoyuna getməli idi.

Qoyuna getmək məsələsində Tanabay hələlik tərəddüd keçirirdi, ancaq ürəyində bilirdi ki, Çoro onu yola gətirəcəkdir. O, Çoronun sözündən heç vaxt çıxmamışdı.

Ertəsi gün maşına minib rayon mərkəzinə yollandılar. Nəhəng üçtonluq QAZ hamının xoşuna gəldi. Maldarlar zarafatlaşdılar. "Lap padşahlar kimi gedirik!" – dedilər. Tanabay da sevindi – lap çoxdan idi ki, o, maşına minməmişdi – müharibə qurtarandan. Müharibə vaxtı Tanabayan Amerika "studebekker"lərində Slovakiyanın, Avstriyanın yollarını gəzmişdi. Üçoxlu, nəhəng maşınlar idi. Tanabay fikirləşmişdi: "Bu cür maşınlar bax, bizə lazımdır. Xüsusən dağlıq yerlərdə, taxıl daşımaq üçün. Belə maşın heç yerdə batıb qalmaz". O inanmışdı ki, müharibə qurtarandan sonra kolxozda da belə maşınlar olacaqdır. Qələbədən sonra hər şey olmalı idi!..

Küləkdə, üstüaçıq maşında gedə-gedə söhbət eləmək olmurdu. Getdikcə ara daha da sakitləşirdi. Tanabay cavan lara üz tutdu:

– Oxuyun, – dedi, – uşaqlar! Biz qocalara baxmayın. Siz oxuyun, biz də qulaq asağ.

Cavanlar səs-səsə verdilər. Əvvəlcə bir şey çıxmadı, sonra iş yoluna düşdü. Yol getmək ləzzət verdi. "Belə yaxşıdır, – Tanabay düşündü. – Belə yaxşıdır. Ən yaxşısı ora – sındadır ki, nəhayət, bizi bir yerə yığırlar. Danışacaqlar, yaqın, kolxozların məsələsini həll eləyəcəklər. Əlbəttə, rəhbər işçilər bu işləri bizdən yaxşı bilir. Biz ancaq öz işimizi bilirik, özgə bir şey bilmirik. Bir söz deyirlər, eşidərik, biz də işdən ayrı cür yapışıraq..."

Rayon mərkəzində adam çox idi, səs-küydən qulaq batırdı. Klubun qabağındakı meydançada xeyli maşın vardı, araba vardı, minik atlarının əlindən tərpenmək mümkün deyildi. Çayçılar, kababçılar həmişəki kimi yan-yana düzülmüşdü. His qalxırdı, tüstü ucalırdı; şey satanlar hay verib müştəri çağırırdılar.

Burada Çoro Tanabayın yolunu gözləyirdi.

– Düşün gedək, tez olun, özünüza yer tutun. İndicə başlanacaq. Tanabay, hara gedirsən?

– Mən bu saat qayıdım, – deyə Tanabay atların arasına soxulub, zorla qabağa yeridi. O, hələ maşında ikən Gülsarını sezmışdi, onun yanına gedirdi. Tanabay yazdan bəri Gülsarını görməmişdi.

Buradakı yəhərli atların arasında Gülsarı özünün açıqsarı rəngi, enli, qüvvətli gövdəsi və iri başı ilə seçilirdi.

Tanabay özünü atın yanına verdi:

– Salam, Gülsarı, – dedi, – salam! Hə, necəsən, qardaş?

Yorğa at alma gözlərini açıb, öz köhnə sahibini tanıdı, fısıldadı, ayaqlarını qaldırıb qoydu.

– Yox, yaxşısan, pis deyilsən. Qəşəng kürək sallamısan, Gülsarı, deyəsən, çox qaçırsan. O vaxt sənə bərk əziyyət verdilər, eləmi? Bilirəm... Şükür elə ki, indi yaxşı ələ düşmüşsən. Özünü sakit apar, hər şey qaydasında olacaq, – deyə Tanabay atın boynundakı heybəni əlləşdirdi. Hələ heybənin dibində xeyli yulaf vardı. Deməli, Çoro atı ac qoymurdu. – Sən burada dur, Gülsarı, mən gedirəm.

Klubun qabağındakı divara qırmızı şüarlar vurulmuşdu: "Kommunistlər, irəli!", "Komsomol – sovet gənclərinin qabaqcıl dəstəsidir!"

Adamlar dəstə ilə kluba doluşurdular, foyeyə, tamaşa zalına axışdırdılar. Qapının qabağında Tanabay, Çoro və kolxoz sədri Aldanovla rastlaşdı.

Aldanov Tanabayı qırağa çəkdi.

– Bura gəl, – dedi, – sənə sözüm var. Adını biz qeyd elətdirmişik, bu da bloknotun. Sən bu gün çıxış eləməlisən. Partiyanın üzvüsən, bizim ən yaxşı ilxıçımızsan.

– Mən orada nə barədə danışmalıyam?

– Deyəcəksən ki, sən, bir kommunist kimi, geridə qalmış sahəyə gedirsən. Çobanlıq, qoyun otarmağa.

– Elə bu?

– Sonra öhdəçilikdən danışarsan. Partiyanın və xalqın qarşısında, deyərsən, söz verirəm ki, hər yüz qoyundan yüz on bala alacağam, hər qoyundan üç kilo yun qıracağam.

– Mən sürünün heç üzünü də görməmişəm. Bu sözü necə deyə bilərəm?

- Sən sözünü de, sürü qaçmır!
 Çoro söhbətə qarışdı:
 – İstədiyin qoyunları seçib götürə bilərsən. Narahat olma. Bir də onu de ki, iki nəfər komsomolçu çobanı hamı-ləyə götürürsən.
 – Kimi?
 Çoro siyahıya baxdı.
 – Bolotbekov Eşimi, bir də Zarlikov Bektayı.
 – Axı mən onlarla danışmamışam, bəlkə, heç razı deyillər?
 Sədr hirsələndi:
 – Sən yenə dediyini deyirsən! Qərribə adamsan. Gərək mütləq onlarla danışasan? Fərqi nə imiş? İtməyəcəkklər ki? Harda olsalar, tapılacaqlar. Biz onları sənə təhkim eləmişik, məsələ çoxdan həll olunub.
 – Madam ki, həll olunub, nə üçün mənimlə məslə-hətləşirsiniz?
 Tanabay getmək istədi, Çoro qoymadı.
 – Dayan, – dedi, – deyəcəyin sözlər yadımdan çıxmaz ki? Ancaq Tanabay dayanmadı:
 – Çıxmaz, çıxmaz, – deyə o gedə-gedə əsəbi halda cavab verdi...

13

Müşavirə axşamçağı qurtardı. Rayon mərkəzi boşaldı. Adamlar dağılışıb getdilər: kimisi dağlara, fermalara, sürü-lərin, naxırların yanına, kimisi də kəndlərə, aullara.

Tanabay gəldiyi maşınla da geri qayıtdı. Aleksandrov yoxuşunu çıxdılar, çöl boyu səssiz-səmirsiz yol getdilər. Axşam idi, sərinclik düşmüşdü, külək adamın iliyinə işləyirdi. Payız küləyi. Tanabay bir küncə qısılmışdı, kürkünün yaxa-sını da qaldırmışdı, öz fikrində, xəyalətində idi. Bu da müşa-virə: oldu da, qurtardı da. O özü ağıllı bir söz deməsə də, heç olmasa, başqaları deyənə eşitdi. Hər şeyi yoluna qoy-maq üçün hələ, görünür, çox iş görmək lazım idi. Düz deyirdi o eynəkli kişi, obkom katibi: "Bizim üçün heç bir hazır yol yoxdur, yolu özümüz açmalıyıq". İşə bax, otuzuncu ildən bəri gah yuxarı, gah aşağı, gah eniş, gah yoxuş... Doğrudan, çətin məsələ imiş bu kolxoz deyilən şey. O özü

bu yolda saç ağartmışdı, bütün gəncliyini bu işə sərf elə-mişdi. Bu yolda o, nələr görməmişdi, nələr etməmişdi; səfeh işləri də az olmamışdı, buna baxmayaraq, Tanabay arzu elədiyi o həyata müdam can atmışdı, o dövrünü bu gün-sabah gözü ilə görəcəyinə həmişə ümid bəsləmişdi, ancaq kolxozun müsibətləri qurtarmırdı ki, qurtarmırdı...

Nə etmək, madam ki, işləmək lazım idi, işləyəcəkdilər. Katib düz deyirdi – müharibədən sonra çoxları səhv elə-mişdi, həyat öz-özünə dəyişə bilməzdi. Hər kəs onu öz çiy-nində aparmalı idi, öləncən aparmalı idi... Bircə orası pis idi ki, bu həyat deyilən şey bəzən çox ağır olurdu, adam-ların çiyini əzirdi, qabar eləyirdi. Hələ qabar nədir ki, ona dözmək olardı. Bəri ürək razı qalayıd – öz işindən də, öz-gə-lərin işindən də. İnsan biləydi ki, onun əməyi kiməsə xoş-bəxtlik gətirir... Tanabay qoyuna getməyi boynuna götür-dü. Görəsən, bu işin axır nə olacaq? Cəydar nə deyəcəkdi? Tanabay dükanə getməyə də macal tapmadı – qızlar üçün konfet almaq lazım idi. Söz vermişdi... Hər yüz qoyundan yüz on bala, hər başa üç kilo yun – sözdə asan görünür. Amma, gərək, hər quzunu doğuzdurasan, bəsləyib böyü-dəsən. Yağışı var, küləyi, soyuğu var. Yun işi daha çətin. Tükdür, əlinə alırsan, zorla gözə görünür, bircə dəfə puf eləyirsən, görürsən ki, yoxdur. Bəs kiloqramlar haradan olacaq? Qızıl kiloqramlar! Yəqin, çoxlarının heç ağılına da gəlmir ki, o tükün hər kilosu nə qədər əzab tələb eləyir...

Bəli, Çoro onu çaşdırdı, bərk çaşdırdı. "Çıxış elə, ancaq qısa, öz öhdəçiliklərindən de. Özgə şey lazım deyil. Məs-ləhət görmürəm". Tanabay da ona qulaq asdı. Tribunaya çıxan kimi cəsarəti tükəndi, bir kəlmə ürək sözünü deyə bilmədi. Gurhagur öhdəçilikdən danışib aşağı düşdü. Tana-bay xəcalətindən bilmirdi ki, neyləsin. Ancaq Çoro razı idi. Görəsən, niyə o, bu qədər ehtiyatlı olmuşdu? Xəstəlikdən-mi idi, yoxsa sədrlikdən düşməyi Çoronu belə qorxaq elə-mişdi? Tanabayın ehtiyatla danışmağı onun nəyinə lazım idi? Yox, deyəsən, onda nəse dəyişmişdi, Çoro başqa adam olmuşdu. Səbəbi də, görünür, o idi ki, ömrü boyu Çoro sədrlik eləmişdi, böyükklər ömrü boyu onu danlamışdılar, söymüşdülər. İndi isə bicləşmişdi, deyəsən...

Tanabay düşündü: "Dayan, dost, vaxt gələr, üz-üzə oturarıq, haqq-hesabı birdəfəlik çürüdərik..." Küləkse

aramsız əsirdi, adamın iliyinə işləyirdi. Hələ evə çox qalırdı. Orada Tanabayı, kim bilir, nə gözləyirdi...

Çoro yorğa atın belində idi. Tək gedirdi, yoldaş gözləyə bilməmişdi. Ürəyi incidirdi, evə tələsirdi. Çoro atın cilovunu buraxmışdı, bütün günü dincəlməmiş at öz xoşuna, öz ahəngdar ritmi ilə çapırdı. Qaranlıq yollara dümdüz izlər buraxırdı. Bütün keçmiş ehtirlərdən onda bircə qaçmaq həvəsi qalmışdı. O birilər çoxdan ölmüşdü. Daha doğrusu, öldürmüşdülər. Öldürmüşdülər ki, o, yoldan və yəhərdən başqa bir şey bilməsin. Gülsarı bununla yaşayırdı. Vicdanla, yorulmadan çapırdı, sanki, çapıb əlindən alınmış o şeyə çatmaq istəyirdi. Çapırdı və heç vaxt çata bilmirdi.

Sərin külək, çöl havası Çoronun halını bir qədər yaxşılaşdırmışdı. Ürəyinin ağrısı kəsmişdi. Bugünkü müşavirədən də Çoro ümumən razı idi, obkom katibinin çıxışından xoşu gəlmişdi. Katibin barəsində o, çox söhbətlər eşitmişdi, özünü isə ilk dəfə görmüşdü. Bütün bunlarla yanaşı, Çoronun ürəyində bir narahatlıq da hökm sürürdü. Ürəyi sıxılırdı. Axı o, Tanabaya pislilik etmək istəməmişdi. Çoro çox belə müşavirələrdə, yığıncaqlarda, iclaslarda olmuşdu, bilirdi ki, harada nəyi demək lazımdır, nəyi deməmək lazımdır. Bu sahədə böyük təcrübəsi vardı. Ancaq Tanabay, onun sözünə qulaq assa da, Çoronu lazımınca başa düşməmişdi. Müşavirə qurtarandan sonra onunla bir kəlmə də kəsmək istəməmişdi. Maşına əyləşib, üzünü yana çevirmişdi. İncimişdi. Eh, Tanabay, Tanabay! Avamlığından əl çəkməmişən, həyatdan heç bir ibrət almamışan. Cavanlıqda necə idin, elə də qalmışan. Səninki odur ki, ağına-bozuna baxmadan doğrayıb tökəsən. Ancaq zaman o zaman deyil. Hər şey dəyişib. İndi gərək sözü necə dediyini biləsən, kimin yanında dediyini biləsən, özü də elə deyəsən ki, zamanın ruhuna uyğun gəlsin. Hamı kimi – nə parlaq nitq söyləyəsən gərək, nə də dilin topuq vursun. Gərək qıl kimi düz danışasan. İndi zaman bunu tələb eləyir. Əgər səni öz kefinə buraxsaydım, Tanabay, aləmi qatıb qarışdıracaqdın, sonra isə başımıza suallar yağacaqdı: "Niyə öz təşkilatınızın üzvlərini tərbiyə etmirsiniz? Bu, necə təşkilatçılıqdır? Bu, necə başıpozuqluqdur?" Eh, Tanabay, Tanabay...

Yenə həmin gecə, həmin o dağ yolu. Qoca at və qoca insan. Dərədə tonqal yanırdı. Neçə dəfə idi ki, Tanabay ayağa durub, ölməkdə olan atın üstündəki kürkü düzəltdirdi. Yenə Gülsarının başı üstündə əyləşirdi. Tanabay düşünürdü, bütün ömrünü götür-qoy eləyirdi. İllər, illər, illər... Tanabayın qoyuna getdiyi o il, o ilin uzun payızı, o ilin erkən qışı. Xatirə dalınca xatirə gəlirdi...

Dağlarda oktyabr ayı büsbütün quraqlıq keçdi. Təkcə ayın əvvəllərində bir-iki gün yağış yağdı, duman gəldi, hava sərinlədi, sonra yenə istilər başlandı. O il hava birdən-birə korlandı. Bir gecədə külək qalxdı, bir gecədə hər şey dəyişdi. Səhəri Tanabay alaçıqdan çıxanda gözlərinə inanmadı – dağların başını təptəzə qar almışdı. Qar dağlara necə də yaraşırdı! Təptəzə, tərtəmiz. Quzeyi də gözəl, güneyi də gözəl – sanki, Allah dağları lap indicə yaratmışdı. Dağların qarlı zirvəsi üzərində mavi sonsuzluqlar uzanıb gedirdi. Orada sonsuzluqlar boyunca kainatın xəyali ənginlikləri görünürdü. Bu işıq, bu sonsuzluq Tanabaya ləzzət verdi, qəlbinə həm sevinc, həm qüssə gətirdi. Yenə Tanabay Bübücanı xatırladı. Kaş indi də Gülsarı burada olaydı, Tanabay atı minəydi, heyrətindən, sevindiyyindən cığıra-cığıra bu tərtəmiz səhər qarını kimi o qadının qapısı ağzını kəsdirəydi...

Ancaq Tanabay bilirdi ki, bütün bunlar xəyaldır... Nə etmək, ömrün yarısı xəyallarda keçir, bəlkə, buna görə də həyat belə şirin olur. Bəlkə, həyat ona görə bu qədər əziz olur ki, insan arzu etdiklərinin hamısına nail ola bilmir. Tanabay göylərə, dağlara baxırdı və hiss eləyirdi ki, insanların hamısı eyni dərəcədə xoşbəxt ola bilməz. Həminin öz taleyi vardı. Sevinci, kədəri vardı. Eyni vaxtda, eyni dağın üstündə işıq da ola bilir, kölgə də ola bilir – insan taleyi də bunun kimi. Elə buna görə də həyat rəngarəng olur... Bəlkə də, o qadın Tanabayı büsbütün unutmuşdu. Bəlkə də, indi o, bu təzə qara baxıb Tanabayı xatırlayırdı...

Sən bir işə bax – insan qocalır, ancaq ürək təslim olmaq istəmir, əlinə fürsət düşən kimi, ürək hay salıb xatirələri oyadır.

Tanabay atı yəhərlədi, ağılı acıb qoyunları çölə daradı, ucadan arvadını çağırdı:

– Mən davarı çölə aparıram, Caydar, sən işini qurtarıncı qayıdib gəlirəm.

Sürü çaxnaşaraq hərəkətə gəldi, böyük bir axınla dağıxarı dırmaşdı. Qonşu çobanlar da öz sürülərini çölə çıxarmışdılar. Döşlərlə, dərələrlə, dar cığırarla sürü otlağa gedirdi. Qoyunların saya gəlməyən dəstəsi saralmış otlaqlar içində bozanıb-ağarırdı.

Hələlik hər şey qaydasında idi. Tanabaya tapşırılmış sürü də pis sürü deyildi – yaxşı bala verə bilirdi. Beş yüz baş. Beş yüz qayğı. Hələ doğumdan sonra sürü bundan azı iki dəfə çox olacaqdı. Ancaq doğuma hələ çox qalırdı, çobanın əsl məşəqqəti hələ qabaqda idi.

Qoyun işi ilxıya nisbətən sakit iş idi, ancaq Tanabay qoyun otarmağa çox da asanlıqla öyrənməmişdi. At hara, davar hara! Ancaq nə etmək olardı? Atçılıq, deyirdilər, mənasını itirib. Maşın var. At sərf eləmir. İndi qoyunçuluq başlıca məsələ olmuşdu – yun, ət, dəri. Bu işin bir çox xeyirli cəhətləri olsa da, atçılığa belə soyuq münasibət heç cür Tanabayın ürəyindən deyildi.

Yaxşı aygırı olan ilxını hərdən buraxıb getmək də olardı. Bir günün, yarım günün asudəliyi də çoban üçün az iş deyildi, onun min cür başqa dərdi-səri vardı. Ancaq davarın yanından tərpənmək çətin məsələ idi. Gərək, bütün günü dalınca gəzəydin, gecə qarovulunu çəkəydin. Heç baş qaşımağa da vaxt yox idi. Nə dincliyi vardı, nə növbəsi vardı. Gecə qarovulçuluğu Caydarın adına yazılmışdı, gündüzlər qızlarla birgə o, hərdənbir davara baxa bilirdi, gecə yarıyacan əlində tüfəng qoyuna keşik çəkirdi, sonra davarın üstündə yenə gərək Tanabay dayanaydı. İndi İbrahim kolxozda maldarlığın ağası olmuşdu, hər sözə bir bəhanə tapırdı:

– Mən sizin üçün köməkçini haradan tapım? – deyirdi. – Siz ki ağıllı adamsınız, Tanake. Bilirsiniz ki, cavanların hamısı oxuyur. Oxumayanlar da mal-davarın heç adını da eşitmək istəmirlər, çıxıb hara gəldi gedirlər – şəhərlərə, dəmir yoluna, mədənlərə. Heç bilmirəm başıma nə dəş salım. Siz cəmi bir sürüyə baxırsınız, ondan da şikayət eləyirsiniz. Bəs mən? Bütün maldarlıq mənim boynum -

dadır. Məhkəməyə düşəcəyəm. Mən bu işi nahaq yerə boynuma çəkdim, nahaq yerə. Heç kəs sözə baxmır. Elə biri sizin hamiliyə götürdüyünüz Bektay. Sən, deyir, mənim üçün radio təşkil elə, qəzet gətir, kino ver, təzə alaqlar tikdir, mağazanı hər həftə mənim ayağıma gətir. Olmasa, deyir, çıxıb gedəcəyəm. Barı siz onunla bir söhbət eləyəydiniz, Tanake!..

İbrahim yalan demirdi. Bu qədər yuxarı dırmaşmağına o, doğrudan da, peşman olmuşdu. Bektay barəsində də düz deyirdi. Hərdən Tanabay vaxt tapıb hamiliyə götürdüyü komsomolçuların yanına gedirdi. Eşim Bolotbekov, zirək olmasa da, üzüyola oğlan idi. Ucaboy, yaraşlıq Bektay isə heç sözə baxan deyildi, onun qara gözlərindən kin-küdurət əskik olmurdu. O, həmişə Tanabayı acıqlı qarşılayırdı.

– Sən, – deyirdi, – bu qədər canfəşanlıq eləmə. Yaxşısı budur ki, öz uşaqlarının yanında otur. Ha çoxdur hər yerə burnunu soxanlar. Sənsiz də ötüşərik.

– Nə olub məgər, sənə pislik eləyirəm?

– Elədin, eləmədin. Mənim sənə kimi adamlardan xoşum gəlmir. Bircə onu bilirsiniz ki, döşünüzü qabağa verəsiniz. Nə gəldi – ura, ura! Nə özünü bir gün ağlamısınız, nə də bizi adam kimi yaşamağa qoyursuz.

Tanabay hirslandı:

– Sən dilini bir az dinc qoy, cavan oğlan. Barmağını gözümə soxma. Bunun sənə dəxli yoxdur. Döşümüzü biz qabağa vermişik, sən verməmişən. Özümüz də peşman deyilik. Sənin kimilər üçün eləmişik. Əgər biz döşümüzü qabağa verməsəydik, indi sən belə yekə-yekə danışmırdın. Kino nədir, qəzet nədir, heç öz adını da bilmirdin. İndi sən bircə adın vardı – qull!..

Bu cür açıq-saçıq danışmağına görə ürəyinin harasın – dəsə ona hörmət eləsə də, Tanabay Bektayı sevmirdi. Bu adamın iradəsi qırılmaqda idi. Bektayın əyri yola düşdüyünü gördükcə Tanabayın ürəyi yanırdı. Elə ki yolları tamam ayrıldı, bir dəfə onlar şəhərdə təsadüfən rastlaşarkən Tanabay ona heç bir söz demədi və onun dediyinə də qulaq asmaq istəmədi.

O ilin erkən qışı...

Öz qızmış ağ dəvəsində o qış yaman tez çapıb gəldi, çobanları zara gətirib keçmiş arxayınçılığın heyfini çıxdı.

Oktyabr ayı büsbütün quraqlıq keçmişdi. Noyabrda qəfildən qış başladı.

Axşamların birində yenə Tanabay sürünü ağıla qatıb evə qayıtmışdı, o axşam, guya, hər şey qaydasında idi. Ancaq gecə arvad onu yuxudan oyatdı:

– Dur ayığa, Tanabay. Mən lap donub əldən düşmüşəm. Qar yağır.

Caydarın əlləri buza dönmüşdü, ondan yaş qarın iyi gəlirdi. Tüfəng də yaş idi, soyuq idi.

Tanabay çölə çıxdı. Gecənin rəngində qəribə bir ağır-sovluq vardı. Əməlli-başlı qar yağdırdı. Ağilda qoyunlar bərk narahat idilər, silkələnib üstlərindən qar tökürdülər, qarsa ara vermək bilmirdi. Tanabay bərk-bərk kürkə qısılib: “Dayanın, möhkəm dayanın, – dedi, – hələ bu, harasıdır ki! Tələsmisən, qış, yaman tez gəlmişən. Xeyirdirmi, şərdirmi? O başdan, bəlkə, bir az tez çıxıb gedəsən, hə? Doğum vaxtı. Səndən özgə təvəqqemiz yoxdur. İndi isə nə bilirsən elə. İxtiyar sahibisən...”

İxtiyar sahibi qış susurdu, xəlvətcə, tələsə-tələsə öz işini görürdü ki, səhər hamını heyratə gətirsin, çaxnaşdırsın, pərən-pərən salsın.

Dağların başına yağan da hələlik qar deyildi, zülmət toparları idi. Bir də dağlara nə var ki! Dərd çobanın dərdi idi. Dağlar durduqları kimi də duracaqdılar.

Tanabayın heç vaxt unuda bilmədiyi o qış belə başlanırdı, ancaq onun nələr edəcəyi hələlik heç kimə məlum deyildi.

Yağan qar ərimədi, bir neçə gündən sonra yenə yağdı, bir də, iki də, nəhayət, çobanlar payız örüşlərindən əl çək-məli oldular. Sürüyə ürküşmə düşdü, qoyunlar dərələrə soxuldular, qayalarda gizləndilər, qarı az olan yerlər axtar - dılar. Çobanların minillik sənəti işə düşdü – davar üçün elə yerlərdə ot axtarıb tapdılar ki, bir başqası o yerdən başını bulayıb keçərdi, orada qardan savayı bir şey görməzdi. Bunun üçün də onlara çoban deyirdilər... Böyükklərə nə vardı ki? Gəlirdilər, baxırdılar, sorğu-sual aparırdılar, sonra işə min cürə şey vəd eləyib, çıxıb gedirdilər. Qışla üz-üzə qalan yenə də çoban olurdu.

Vaxt tapıb kolxoza baş çəkmək hər gün Tanabayın fikrindən keçirdi. Tanabay doğum üçün nə kimi hazırlıq

görüldüyünü bilmək istəyirdi. Ancaq vaxt harada idi! İş əlindən baş qaşımaq olmurdu. Bir dəfə Caydar internata, oğlunun yanına getdi, tez də qayıdıb gəldi, çünki onsuz heç cür mümkün deyildi. Caydar olmayan günlər, Allah bilir ki, Tanabay nələlər çəkdi. Kiçik qızı qucağında oturdurdu, kürkünün arasında gizlədirdi, ancaq böyük qız atın tərəkində soyuqdan əsim-əsim əsirdi. Evdə odun-ocağın da ləzzəti qalmamışdı.

Ertesi gün anaları qayıdıb gələndə qızlar bir oyun çıxartdılar ki, gəl görəsən! Atılıb analarının boynundan asıldılar, xeyli vaxt ayrılmaq bilmədilər. Yox, ata, əlbəttə, atadır, ancaq anasız o da bir şeyə dəymirdi.

Bələcə, günlər ötüb-keçdi. Qışın da dilini başa düşmək çətin idi. Gah isti, gah soyuq. Bir-iki dəfə çovğun qopdu, sonra hava yenə də yumşaldı, qar əriməyə başladı. Tanabayı qorxudan da elə bu idi. Əgər doğum isti vaxta təsadüf eləsəydi, çox yaxşı olacaqdı, bəs birdən soyuq düşsəydi, Tanabay neyləyəcəkdi?

Vaxt keçdikcə qoyunların qarnı da get-gedə irəli çıxdı. İri bala, yaxud əkiz doğası qoyunlar tamam ağırlaşmışdı. Belələri zorla yeriyirdilər, günbəgün arıqlayırdılar, sümükləri görünürdü. Zarafat deyil ki, qoyunlar bətnlərində bala böyüdürdülər, onlara canlarından can verirdilər, özləri isə hər çöpü qar altından min müsibətlə tapırdılar. Gərək, belə vaxtda çoban balalı qoyunlara səhər-axşam yem verəydi; onların dalınca dağlara ot daşıyırdı, ancaq kolxozun anbarları çoxdan silinib-süpürülmüşdü. Toxumdan və işlək atlar üçün ayrılmış yulafdan başqa anbarlarda heç nə yox idi.

Hər səhər Tanabay sürünü ağıldan çıxaranda balalı qoyunları yaxşı-yaxşı gözdən keçirirdi, onların qarnını, yelinini yoxlayırdı. Belə xəyal eləyirdi ki, əgər havalar yaxşı keçsə, özünün quzu barəsindəki öhdəçiliyini yerinə yetirə biləcək, ancaq yun sandan Tanabayın bu başdan gözü su içmirdi. Qış ərzində gələn tük onu əsla qane eləmirdi, üstəlik, bəzi qoyunların tükü artmaqdaysa seyrəlirdi, – bunun da səbəbi, şübhəsiz, yemin azlığı idi. Düşündükcə Tana - bayın qanı qaralırdı, hırsələnirdi, ancaq əlindən heç nə gəl - mirdi. Çoronun sözüne baxdığına görə o, ən pis söyüşləri özüne yağdırırdı. Axı o, niyə tribunaya çıxdı? Yekə-yekə vəd verdi? Mən beləyəm, mən eləyəm, qabaqcılam, partiyanın

və xalqın qarşısında söz verirəm. Barı bu sözləri deməyəydi! Axı partiyanın və xalqın buna nə dəxli vardı! Adıca təsərrüfat işi idi. Yox, gerek deyəydi... Belə tələb olunurdu. Bəs nə vaxtacan, görəsən, tribunaya çıxanlar yerli-yersiz bu sözləri işlədəcəkdi?... Nə etmək, günahkar Tanabayın özü idi. Düşünməmişdi; onun-bunun ağzı ilə oturub-durmuşdu. Onlara nə var ki, əkilib aradan çıxmışdılar, Tanabayın birçə Çoroya yazığı gəlirdi. Çoronun heç bəxti gətirmirdi. Bir gün sağ olanda iki gün xəstə yatırdı. Çoro ömrü boyu çalışıb-çapalamışdı. İndi də qüvvəsi daxilində əlləşirdi, camaatı dilə tuturdu, inandırır, ancaq xeyri nə idi? Özü də hər şeydən ehtiyat eləməyə başlamışdı, sözünə-söhbətinə sərhəd qoyurdu. Madam ki, xəstə idi, çıxıb evində otursaydı, yaxşı olmazdımi?..

Qışsa öz işini görürdü, çobanları gah qorxuya salırdı, gah da sevincdirirdi, ürəkləndirirdi. Tanabayın sürüsündə iki anac qoyun ölmüşdü – zəiflikdən tab gətirə bilməmişdilər. Onun hamiliyə götürdüyü cavan çobanların da sürülərində bir neçə tələfat olmuşdu. Bunsuz mümkün deyildi. Hər sürüdə beş-on tələfat qış üçün adi bir hal sayılırdı. Hələ əsas məsələ qabaqda idi – yazın başlanğıcında.

Sonra havalər birdən-birə qızmağa başladı. Yelinlər günbəgün şişib yekəldi. Adamin qoyunlara yazığı gəlirdi, arıqlıqdan zorla yeriyirdilər, qarınlarını zorla çəkib aparırdılar, ancaq işə bax ki, məmələr öz işində idi, qoyunların əmcəyi saatbasaat böyüyürdü. Arada söz gəzirdi ki, hansı sürüdəsə bir neçə doğum olub. Deməli, cütləşdirmə vaxtı diqqətsizlik edilmişdi. Bu, hələ işarə idi. Bir-iki həftədən sonra quzular yetişmiş armud kimi tökülüşəcəkdi. Onları yığıb-yığıdırmaq mümkün olmayacaqdı. Çobanın əsl məşəqqəti başlanacaqdı. Hər quzunun üstündə o, yarpaq kimi əsəcəkdi, sürüyə gəlmiş günə lənət yağdıracaqdı və sevincinin həddi-hüdudu olmayacaqdı – əgər quzunu saxlaya bilsəydi, yaşada bilsəydi, qışdan çıxara bilsəydi.

Bəli, kaş belə olaydı! Elə olaydı ki, çoban camaatın üzünə alnıaçıq çıxı bilsəydi...

Doğum vaxtı çobanlara kömək eləmək üçün kolxozdan bir neçə qadın göndərildilər. Çoxusu ağbırək qanlar idi, bir də uşaqsız arvadlar gəlmişdilər, çünki kənddən hər qadın bura gəlməzdi. Tanabaya da iki nəfər sahmançı qadın

verdilər. Qadınlar qablı-qasıqlı, çadırılı-filanlı yığışb gəldilər. Uşaqların bayramı oldu. Doğum vaxtı Tanabaya ən azı yeddi nəfər belə köməkçi lazım olacaqdı. İbrahim bərk-bərk söz verirdi ki, onları da göndərəcəkdir. Sürü Beşağac vadisinə – döl məntəqəsinə köçürüləndə mütləq göndərəcəkdir, onun dediyinə görə, hələlik bu iki nəfər kifayət idi.

Nəhayət, köç vaxtı gəlib yetişdi. Sürülər dağlardan endirildi, döşlərə, döl bazalarına axın başlandı. Sahmançı qadınları aparıb yerbəyer eləməyi Tanabay Eşim Bolotbekova tapşırırdı. Onları səhər tezdən böyük bir dəstə ilə yola saldı, özü isə sürünü dağdan yavaş-yavaş endirdi ki, balalı qoyunlar rahat gəlib çıxsınlar. Sonra, öz hamilərinə kömək eləmək üçün, Tanabay bu yolu iki dəfə də gedib-gəlməli idi.

Qoyunlar öz bildikləri kimi gedirdilər, onları tələsdirmək olmazdı. Qoyunların bu yavaş yerisi iti də hövsələdən çıxarmışdı, it bir yerdə qərar tuta bilmirdi.

Günəş batmağa gedirdi, ancaq istisi hələ də hiss olunurdu. Sürü aşağı endikcə hava da istiləşirdi. Güneylərdə ot göyərirdi.

Yolda Tanabay bir qədər gecikməli oldu – qoyunlardan biri doğdu. Təzəcə doğulmuş quzunun burnunu, qulağını püfləyə-püfləyə Tanabayın qanı qaraldı, çünki hələ tez idi, çox tez idi. Doğum bir həftədən sonra başlanmalı idi.

Bəlkə, yenə yolda doğanlar olacaqdı? Tanabay qoyunlara baxdı – yox, belə şey gerek olmayaydı. Ürəyi sakitləşdi, sonra, hətta, sevindi də. İlk quzu qızlar üçün toy-bayram olacaqdı. İlk balanın həmişə öz yeri var. Həm də quzu qəşəng quzu idi. Ağappaq. Birçə kirpikləri ilə dırnaqları qara idi. Tanabayın sürüsündə bir neçə qaba yunlu qoyun vardı. Bu quzunu da onlardan biri doğmuşdu. Belə qoyunların balası gəlimli olur, tükli, sağlam olur. Bu quzular zərif yunlu qoyunlardan doğulan tüksüz quzulara oxşamırlar. Tanabay quzunu qucağına aldı:

– Madam ki, dünyaya gəlməyə tələsmisən, – dedi, – aq gözlərini, bax. Qədəmin qoy xoş olsun! Dünyaya sən kimi o qədər bala gəlsin ki, səsinizdən qulağımız batsın, hamınız da sağ qalın, çoxalın, dünyanı doldurun! – O, quzunu yuxarı qaldırdı. – Bax, – dedi, – bax, sən ey qoyunların allahı, birinci baladır, bax və kömək ol bizə!

Yuxarıda isə dağlar dayanmışdı. Dağlar susurdular.

Tanabay quzunu kürkünün altına soxub yola düzəldi. Ana qoyun onun dalınca qaçırdı, mələyirdi, həyəcan keçirirdi. Tanabay qoyuna ürək-dirək verirdi:

– Gəl, görüm gəl! Balan buradadır, heç yana qaçmır.

Quzu kürkün altında qurudu, isindi, rahatlandı. Onlar axşamçağı bazaya yetişdilər.

Bazada camaat yerbəyer olmuşdu, alaçıqdan tüstü qalxırdı. Sahmançı qadınlar çadırların qabağında sürünü gözləyirdilər. Deməli, hər şey qaydasında idi. Bircə Eşim gözə dəymirdi. Dəvəni götürüb getmişdi ki, sabah özü köçüb gəlsin.

Burada gördüyü hər şeyə Tanabay böyük ümidlə baxırdı. Yenə ürəkdə qüssə də vardı, sevinc də vardı. Ancaq tövlələrini görəndə, sanki, onu ildırım vurdu: damların qamışı çürümüşdü, divarlar deşik-deşik idi; nə qapı, nə pəncərə vardı, külək buradan vurub, oradan çıxırdı. Çölün qarın az qala əriyib qurtarmışdı, ancaq tövlələrin içində koma-koma qar qalırdı.

Bir vaxt daşdan tikilmiş ağıl da xarabalıq içində idi. Bütün bunları görəndə Tanabay elə diltor oldu ki, qızların quzu ilə oynamasına da fikir vermədi. Quzunu onların üstünə atıb bazanı dörd dolandı. Hər yan xarabalıq, hər yan uçur-sökük. Tanabay ömründə belə biabırçılıq görməmişdi. Bütün bu döl bazası, yəqin ki, lap müharibə vaxtından başlı-başına buraxılmışdı. Çobanlar doğumu birtəhər yola vermişdilər, sonra hər şeyi qarın, küləyin ümidinə buraxıb getmişdilər. Anbarın damında bir qalaq çürümüş ot vardı, bir-iki qalaq da saman gözə dəyirdi. İçəridə – iki kisə arpa unu, bir qutu duz. Bir neçə şüşəsi qırılmış fənər, fənərlərin yanında paslanmış neft bidonu, sapı çürümüş bellər, dişləri əyilmiş yabalar. Baxanda istəyirdin ki, neft töküb bütün bu şeylərə od vurasan, baş götürüb, ayağın getdikcə gedəsən...

Tövlələrdə qar dize çıxırdı, bildirdən qalma donmuş peyin hər yerdə təpə-təpə ucalırdı. Tanabay qarın, peyinin içində gəzirdi və nə edəcəyini bilmirdi. O deməyə söz də tapmırdı. Eyni şeyi dəli kimi təkrar eləyirdi: “Bu nədir, bu necə işdir?.. Bu nədir, bu necə işdir?.. Bu nədir, bu necə işdir?..”

Tanabay tövlədən çıxıb, tələsə-tələsə atı yəhərləməyə başladı. Əlləri əsim-əsim əsirdi. Bu saat o, özünü kəndə yetirəcəkdə, gecənin qaranlığında hamını ayağa qaldıracaqdı, gör Tanabay onlara necə divan tutacaqdı! Onları Tanabay

birbəbir xirtəkləyəcəkdi – İbrahimi də, sədri də, Çoronu da: daha məndən rəhm gözləməyin! Siz ki mənimlə belə rəftar etdiniz, alın payınızı! Daha bəsdir, bıçaq sümüyə dirənib!..

Yenə Caydar haradansa peyda olub, atın cilovundan yapişdı.

– Dayan! – dedi. – Hara gedirsən? Düş görüm, mənim sözümə qulaq as!

Ancaq Tanabay sözmü eşidirdi?! O, cilovu gücü çatdıqca dartışdırırdı, atı qamçılayıb arvadının üstünə sürürdü:

– Burax! Burax! Burax, deyirəm sənə! Hamısını qıracağam! Doğrayacağam! Öldürəcəyəm hamısını!

– Buraxmayacağam! Adam öldürmək istəmirsənmi? Məni öldür.

Bu vaxt sahmançı qadınlar tökülüşüb gəldilər, qızlar ağlaşıb hər tərəfdən qışqırırdılar:

– Ata! Ata! Getmə!

Tanabayın qəzəbi soyudu, ancaq inadından əl çəkmədi.

– Burax, – dedi, – görürsənmi tövlələr nə gündədir? Qoyunlara bax, bu gün-sabah hamısını doğub-tökəcək. Biz onları harada saxlayacağıq? Hanı dam-daş? Hanı yem? Hamısı murdar olacaq. Kim cavab verəcək? Burax məni.

Caydar dedi:

– Tatalım ki, buraxdım getdin. Qışqırdın, dava saldın. Bunun bizə nə xeyri var? Madam ki, indiyəcən heç nə eləməyiblər, deməli, eləyə bilmirlər, gücləri çatmır. Əgər imkanları olsaydı, təzə tövlə tikərdilər.

– Bəs dam necə? Onu ki düzəldə bilərdilər. Hanı bunun qapısı? Hanı pəncərəsi? Başdan-başa xarabalıqdır, tövlənin peyini də on ildir, daşmayblar! Sən bir ota bax. Bu çürük otla bu boyda sürünü neçə gün saxlamaq olar? Bu otu quzuya vermək olarmı! Bəs altlarına nə döşəyəcəyik? Deyirsən, quzular peyinin-palçığın içində murdar olsun, eləmi? Sən belə deyirsən, hə? Burax məni!

– Bəsdir, Tanabay, özünə gəl. Sən bu camaatdan artıq deyilsən ki? Hamı necə, biz də elə. Bir də axı sən kişisən. Hələ ki gec deyil, fikirləş, gör neyləyəcəksən. Onları da burax başına. Birdəfəlik tüpür, vəssalam! Cavabdeh bizik, işi də özümüz görəyik. Odur, o dərədə – yolun üstündə xeyli itburnu kolu var, gələndə görmüşəm. Kəsib gətirrik, birtəhər damın üstünü basdırırıq. Üstündən də peyin

tökərik. Altlarına da yovşandan-zaddan tapıb döşərik, havalər korlanmasa, birtəhər yola verərik...

Bu yandan da sahmançı qadınlar Tanabaya ürək-dirək verməyə başladılar. Tanabay yəhərdən düşdü, qadınlara gözücu da baxmadan birbaşa alaçığa yollandı. Başını aşağı salıb oturdu – elə bil, uzun sürən xəstəlikdən durmuşdu.

Evdə hamı susurdu. Danışmağa qorxurdular. Caydar çaydanı ocaqdan götürdü, yaxşı çay dəmlədi, badyaya isti su töküb ərinə verdi. Tanabay əllərini yudu. Təptəzə süfrə açıldı, hətta Caydar haradansa bir neçə konfet də tapıb çıxartdı, boşqablara sapsarı ərinmiş yağ qoydu. Sahmançıları da çağırıb süfrə başına əyləşdilər. Eh, arvadlar, arvadlar! Onlar ləzzətlə çay içib, yenə öz söhbətlərini eləyirdilər, sanki, qonaqlıqda əyləşmişdilər. Tanabay dinməz-söyləməz oturdu. Caydar sonra ayağa durub ağılin divarlarından tökülmüş daşları hörməyə getdi. Burada iş qurtaran deyildi. Ancaq ağılı başlı-başına buraxmaq da olmazdı, gecə davar buraya qatılacaqdı. Bir azdan arvadlar da gəlib daş daşımağa başladılar. Hətta qızlar da işə girişdilər. Tanabay qızlara acıqlandı:

– Bircə siz qalmışdınız, – dedi, – qaçın evə!

O utanırdı. Başını qaldırıb arvadların üzünə baxa bilmirdi. Çoro doğru deyirdi: Caydarsız öz bəlalı başını Tanabay, çox çətin ki, saxlaya bilərdi...

16

Ertəsi gün Tanabay hamiliyə götürdüyü çobanların köməyinə getdi, onları da köçürüb gətirdi, sonra bütün həftəni dinclik bilmədən işlədi. Belə ağır işlə o yalnız müharibədə, özü də müdafiə xətti yaradılan vaxtlar üz-üzə gəlmişdi. Ancaq orada bütün diviziya işləyirdi, bütün ordu işləyirdi. Burada isə üç nəfər – özü, arvadı, bir də bir nəfər sahmançı qadın. O biri qadın yaxınlıqda qoyun otarırdı.

Tövlərin peyinini təmizləmək və dərədən itburnu kolu kəsib gətirmək onlara daha çox əzab verdi. İtburnu yaman sıx bitmişdi, iti tikanları vardı. Kolların arasında Tanabay çəkmələrini cırıq-cırıq elədi, öz əsgər şinelinin axırına çıxdı. Tikanlı kolları iplə bağlayıb sürüyə-sürüyə daşıdılar, çünki onları nə ata yükləmək mümkün idi, nə də daldə aparmaq olardı. Tanabay əldən-ayaqdan düşdü. Buraya Beşağac

vadisi deyirdilər, ancaq axtarsaydın, heç beş kötüək də tapmazdın. İkiqat bükülüb tər tökə-tökə onlar itburnu kollarını tövləyə sürüyüb yolları şum-porşum elədilər. Tanabayın qadınlara yazığı gəlirdi, ancaq başqa əlac yox idi. Bir ucdan işləyirdilər, bir ucdan da göyə baxırdılar. Qar yağsaydı, bütün zəhmətləri bada gedə bilərdi. Bu yandan da Tanabay böyük qızı tez-tez sürüyə baş çəkməyə yollayırdı – yaxşı ki, hələ doğum yox idi.

Peyin təmizləmənin əziyyəti bundan da çox oldu. Damı saz olan tövlədən quru, bərk peyini daşımağa nə var ki? Onu parça-parça doğramaq olur, üst-üstə qalayıb asanca aparmaq olur. Bu cür qoyun peyinini günə verib qurudurlar. Qışda onun istisində oturmağın özgə ləzzəti var. Ancaq qar, yağış altında qalmış peyini daşımaq katorqa işi idi, cəhənnəm əzabı idi. İş çox, vaxt az. Hətta gecələr də hisli fənərlərin işığında onlar bu soyuq, bu yapışqan, bu qurğuşun kimi ağır palçığı xərayə yığib daşıyırdılar. İki gün idi ki, onların gecəsi-gündüzi yox idi.

Həyatda neçə-neçə peyin tığı qalanmışdı, ancaq tövlənin peyini daşımaqla qurtaran deyildi, tezliklə doğacaq qoyunlar üçün onlar tövlənin, heç olmasa, bir bucağını təmizləməyə tələsirdilər. Ancaq bununla yara sağalmayacaqdı. Doğar qoyunları və onların balalarını yerləşdirmək üçün bütün bu tövlə az idi – axı gündə iyirmi-otuz quzu doğulacaqdı! Tanabay peyini xərayə yığırdı, aparıb boşaldırdı, gedəndə də, gələndə də, yatanda da, duranda da o yalnız bir şey barədə düşünürdü: “Bu işin axırı nə olacaq?” Tanabayın başı gicəllənirdi. Qolları sızıldayırdı. Bir yandan da külək hər dəqiqəbəşi fənərləri söndürürdü. Yaxşı ki, sahmançı qadınlar işdən şikayət eləməyirdilər, Tanabayla, Caydarla bərabər onlar da gecə-gündüz işləyirdilər.

Bir gün də keçdi, beş gün də keçdi. Yenə onlar peyin daşıyırdılar, damın-divarın deşiklərini suvayırdılar. Nəhayət, bir gecə Tanabay xərkəklə tövlədən çıxanda səs eşitdi: ağılda quzu mələyirdi, anası ayaqlarını yerə döyüb, balasının səsinə səs verirdi: “Deməli, başlandı!” Tanabayın, az qala, ürəyi yerindən qopdu. Dönüb arvadına baxdı:

– Eşidirsən? – dedi.

Onlar xərayə yerə atıb, fənərləri götürdülər, tələsik ağıla qaçdılar.

Fənərlərin işığı qoyunları bir-bəbir arayıb axtardı. Bəs o, harada idi? Nəhayət, ağılın bir küncündə onlar doğan qoyunu gördülər. Ana təzəcə dünyaya gəlmiş balasının xırdaca, titrək bədənini yalayır. Caydar quzunu götürüb ətəyinə qoydu.

Yaxşı ki, vaxtında gəlmişdilər, yoxsa quzu soyuqdan ölə bilirdi. Sonra məlum oldu ki, qoyunların biri də doğub. Özü də əkiz doğub. Onları Tanabay plaşının ətəyinə qoydu. Bundan əlavə, beş-altı qoyun da bir azdan doğacaqdı, onlar yerə sərilib mələyirdilər, çapalayrdılar. Deməli, doğum başlanırdı. Səhərəcən bu mələyib-çapalayan qoyunlar da doğacaqdı. Sahmançıları çağırdılar. Doğan qoyunları sürüb tövlənin az-çox təmizlənmiş yerinə apardılar.

Tanabay divarın dibinə saman döşədi, ilk dəfə ana südü əmən balaca quzuların yerini rahatlayıb üstlərinə çuval saldı. Soyuq idi. Ana qoyunları da Tanabay birtəhər burada yerləşdirdi. Və düşündü. Dodağını dişləyib düşündü. Ancaq düşünməyin mənası varmı? Ümid birəcə Allaha qalır, bəlkə, onun bu xırdaca quzulara rəhmi gələydi. Hələ görüləsi nə qədər iş vardı... Bu zəhrimar samansa da bəri bol olaydı. İbrahimə qalsa, o, buna da bir üzrlü səbəb tapacaqdı. Dağdır, deyəcəkdi, yol yoxdur, mən bura samanı necə daşıym?!

Qoy nə olacaq olsun! Tanabay ürəyində hər şeyə tüpürüb tövlədən çıxdı. Gedib evdən bir şüşə mürekkəb gətirdi. Quzuların birini "2" rəqəmi ilə işarə elədi, o birini "3" rəqəmi ilə nişanladı. Eyni cür anaları da nömrələdi. Yoxsa, sonra yüzü birdən mələşəndə onları bir-birindən ayırmaq olmazdı. Bəli, o gün uzaqda deyildi, çobanın əsl məşəqqəti başlanırdı.

Başlandı, özü də yaman başladı, lap cəbhədə müdafiədə olduğu kimi. Sanki, tanklar bir-birinin ardınca gəlirdi, səndə isə qorunmaq üçün heç nə yox idi. Səngərdə dayanmışdın, çünki heç yana gedə bilməzdin. İki yol qalırdı – ya ölmək, ya da təsadüfə ümid bağlamaq.

Səhərlər, sürü otlamağa gedəndə Tanabay təpənin üstünə çıxıb ətrafı nəzərdən keçirirdi. Sanki, o, yenə də cəbhədə idi, öz hərbi mövqeyini yoxlayırdı. Tanabayın mövqeli çox zəif idi, lakin o dayanmalı idi, başqa əlac yox idi. Ortasından çay axan balaca, kələ-kötür vadi təpələrin

arasına sığınmışdı, o yanda daha uca təpələr görünürdü, daha yuxarıda isə başıqarlı dağlar dayanmışdı. Ağappaq təpəliklər boyunca çıpaq qayalıqlar qaralırdı, onlardan yuxarıdakı buz bağlamış zirvələrdə qış dayanıb keşik çəkirdi. İstəsəydi, bir göz qırpmında o, buranın üstünü alardı. Qara qış birəcə dəfə silkələnib buludlarını aşağı səpələsəydi, bütün bu vadi duman içində itə bilirdi.

Göy boz idi, boz dumana bürünmüşdü. Çöllərdən külək əsirdi. Ətraf sakit, dörd yan dağ. Narahatlıqdan ürəyə üşütmə düşürdü. Soyuq, xaraba tövlədə quzular mələşirdilər. Onacan boğaz qoyun indicə sürüdən ayrılmışdı; bu gün onlar da doğacaqdılar.

Qoyunlar aram-aram çöllərə ot axtarmağa gedirdilər. İndi hər qoyunun üstündə göz olmaq lazım idi. Sürüdə elə qoyunlar vardı ki, onların doğacağını bilmək olmurdu. Heç gözlənilmədən özlərini kol dibinə verib doğurdular. Bala gözədən yayınıb nəm torpaq üstündə qalsaydı, ondan quzu olacağını gözləməyin mənası yox idi.

Tanabay təpənin üstündə çox dayanırdı, çox düşündü. Ancaq burada dayanıb düşünməyin də heç bir mənası yox idi. Tövlədə iş əlindən baş qaşımaq olmurdu. Yenə Tanabay qollarını çırmalayıb işə girirdi, tövlədə axşama-cən əlləşirdi.

Sonra İbrahim gəldi, un gətirdi – sən hələ utanmazlığa bax!.. "Mən, – deyir, – sənə üçün sarayı haradan tapım? Kolxozun olanı budur, başqa tövləmiz yoxdur. Hələlik kommunizmə çatmamışıq".

Tanabay az qaldı ki, yumruq davasına keçsin.

– Bu istehza nədir? – dedi. – Mən sənə söz deyirəm, sən də sözə cavab ver. Bundan ötrü sabah mənim yaxamdan yapışacaqlar.

– Bəs mənim yaxamdan yapışmayacaqlar? Siz burada bir sürüyə cavabdehsiniz, ancaq mən hamınız üçün cavabdehəm, bütün maldarlıq üçün. Elə bilirsiniz, mən əzab çəkmirəm?

İbrahim ağladı. Heç gözlənilmədən ağladı və gözünün yaşını axıda-axıda mızıldandı:

– Məni məhkəməyə verəcəklər! Məhkəməyə! Heç nə yoxdur, heç nə tapılmır. Camaat beş günlüyə sahmançılığa da gəlmək istəmir. Allahınız var, vurun öldürün məni, daha

məndən heç bir kömək olmayacaq. Məndən heç nə gözləməyin. Bu işi mən nəhaq yerə boynuma çəkdim, lap nəhaq yerə...

İbrahim getdi, sadələvh Tanabayı əməlicə çaşdırıb getdi və bir daha buralarda görsənmədi.

Hələlik, beş yüz qoyunun ancaq yüzü doğmuşdu. Yuxarıda, Eşimlə Bektayın sürüsündə isə hələ doğum başlanmamışdı. Ancaq fəlakət uzaqda deyildi; bunu Tanabay hər gün hiss eləyirdi. Çoxdan bəri qoyuna gedən qoca sahmançı qadından başqa, hamı eyni işi görürdü, hətta Tanabayın altıyaşlı böyük qızı da işə qoşulmuşdu. Onlar doğan qoyunları zorla yerbəyer eləyirdilər. Quzuları tuturdular, ayırırdılar, anaların altına qoyurdular. Bir yandan peyin daşıyırdılar, bir yandan şuburtu yığıb qoyun-quzunun altına döşəyirdilər. İşdən baş açmaq olmurdu. Bu yandan da ac quzular fasiləsiz mələşirdilər – süd çatışmırdı, ot yox idi, aclıq qoyunları öldürürdü. İrəlində bundan da pis günlər gözlənilirdi.

Doğan qoyunların sayı günbəgün artırdı. Çobanın nə gecəsi, nə gündüzü vardı. İş əlindən nəfəs almaq mümkün deyildi.

Birdən-birə hava da soyudu. Bulud göyün üzünü aldı, narın qar yağdı. Duman gəldi, zülmət çökdü. Ancaq, yaxşı ki, bütün bunlar çox çəkmədi. Buludlar dağılışıb getdi, hava isindi. Yerdən nəm iyi qalxdı, baharın nəfəsi duyuldu. Tanabay sevindi: "Kaş ki, yaz tez gələydi. Özü də qaydalı gələydi. Gah isti, gah soyuq olmayaydı. Doğum vaxtı bundan pis şey yoxdur".

Bahar gəldi, lap vaxtında gəldi, ancaq Tanabayın gözlədiyi kimi gəlmədi. Gecələrin birində xəlvətə təşrif gətirdi, dumanla, yağışla, qarla gəldi. O, hər yerdə özünü göstərirdi – tövlədə də, ağılda da, alaçıqda da. Dörd bir yanda gölməçələr yarandı, su axdıqca zılgı soyuq torpağın üzünü çadır-cadar oldu. Yağış suyu tövlənin çürük damından içəri axdı, ağılın divarlarını yudu, soyuqdan qoyun-quzu mələşdi, tövlələrdə palçıq dizə çıxdı. Öz gəlişi ilə bahar hamını ayağa qaldırdı. Quzular büzüşüb bir-birinə qısıldı, analar ayaq üstə mələşdilər, yağışsa aman vermək istəmirdi. Öz soyuq gölməçələrində bahar yeni doğulan quzuları xaç suyuna saldı.

Adamlar çaxnaşmaya düşdü – əllərdə fənər, əyinlərdə plaş. Tanabay sürünün dövrəsində fırfıra kimi fırlandı. Qaçdı və qaçdıqca onun iri çəkmələri, təşvişə düşmüş bir cüt vəhşi heyvan kimi, gah suya atıldı, gah peyinə girdi. Plaşının ətəkləri güllə dəymiş quş kimi çırpındı. Tanabayın nəfəsi xırıldadı. O qışqırdı, özünün də, başqalarının da üstünə bağırırdı:

– Lingi verin! Bel! Peyini bura tökün! Suyun qabağını kəsin!

Heç olmasa, tövləyə axan suyun qabağını kəsmək lazım idi. Tanabay donmuş torpağı deşdi, arx qazdı.

– İşığı tut! Bura tut! Gözlərini döymə!

Ancaq duman get-gedə sıxlaşırdı. Sulu qar yağdı. Onu saxlamaqda insan gücsüz idi.

Tanabay özünü evə saldı. Çırağı yandırdı. Ev də hər tərəfdən damırdı. Ancaq tövləyə baxanda yenə bura yaxşı idi. Uşaqlar yatırdılar, onların yorğanı da islanmışdı. Tanabay uşaqları yorğan-döşəkli qucağına aldı, onları qırağa çəkib, alaçıqda bir qədər yer düzəltdi. Yorğanlar islanmasın deyə, keçələri də uşaqların üstünə tökdü, bayıra çıxıb tövlədəki arvadları çağırırdı:

– Quzuları evə gətirin! – dedi və özü də tövləyə qaçdı.

Ancaq bir alaçığa nə qədər quzu yığmaq olardı? Nə qədər mümkün idi yığdılar. Bəs qalanlar? Uf, kaş heç olmasa bunları ölümdən qurtarmaq olaydı...

Nəhayət, səhər də açıldı. Ancaq göyün çən-dumanı çəkilib getmədi. Bir az ara verdi, yenə başladı – gah qar, gah yağış, gah qar, gah yağış...

Alaçıq ağzınacan quzu ilə dolu idi. Mələşirdilər, çığırışır-dılar. Qoxu, üfunət. Şeyləri bir küncə qalayıb, brezentlə örtmüşdülər, özləri çadırlara, sahmançıların yanına köçmüşdülər, uşaqlar ağlayırdılar, soyuqdan əsirdilər.

Çobanın məşəqqətli günləri idi. O, özünü də söyürdü, başqalarını da. Dünyada hamını və hər şeyi yamanlayırdı. Nə yuxusu vardı, nə yeməyi; islanıb suyu axan qoyunların, donub ağaca dönmüş quzuların içində çapalaydı. Ölümsə yaş tövlədə sürünü bir ucdan doğrayıb töküürdü. Burada onun üçün yol açıq idi. Dəlinmiş damdan da girə bilərdi, şüşəsiz pəncərələrdən də, qapısız darvazalardan da içəri soxula bilərdi. O gəlirdi. Balaları və üzülmüş anaları eninə-uzununa kəsib töküürdü. Çoban bir dəfədə tövlədən

neçə-neçə göyərmiş cəmdək çıxarırdı, çöldə cəmdək üst-üstə qalanırdı.

Bayırda, ağilda isə bu gün-sabah doğası yüz-yüz qoyun qarın-yağışın altında qalmışdı. Tezliklə ölüm onlara da yol tapacaqdı. Soyuqdan çənələri titrəyirdi. İslanmış tükləri yumaq-yumaq sallanırdı, koma-koma...

Daha sürü örüşə də çıxmaq istəmirdi. Bu nəmdə, bu yağışda örüşəmi çıxmaq olardı?! Sahmançı qadın çuvalı başına salıb qoyunları qovurdu, qoyunlarsa getmək istəmirdi, qayıdıb qaçırdılar, sanki, burada onlar üçün cənnət guşəsi hazırlamışdılar. Qadın hirsindən ağlayırdı, sürünü təzədən qovmağa başlayırdı, ancaq davar yerindən tərpənmək istəmirdi. Tanabay dəli kimi sürünün üstünə cumurdu. Hamısını çomaqla qırıb tökmək istəyirdi, ancaq boğaz qoyuna çomaqı qaldırmaq olardı? Tanabay camaatı haraylayırdı. Hamılıqla onlar sürünü birtəhər örüşə çıxarırdılar.

Bu fəlakət başlayan gündən Tanabay büsbütün başını itirmişdi. Nə ötən günlərin sayını bilirdi, nə ölən quzunun hesabını bilirdi. Qoyunların əksəriyyəti əkiz doğurdu, hətta üçəm doğan qoyunlar da vardı. Var-dövlət batıb gedirdi. Tanabayın bütün zəhməti hədəf olurdu. Quzular bir ucdan doğulurdular və elə həmin gün də onlar peyinin-palçığın içində dalbadal murdar olurdular. Sağ qalanlar öskürürdülər, xır-xır xınıldayırdılar, qarın işləməsindən bir-birinin üstünü batırırdılar. Balasız qalmış qoyunlar zar-zar zaryırdılar, ortalıqda çaxnaşırdılar, dolanıb doğmaqda olan qoyunları ayaqlayırdılar. Bütün bunlar nəse sövq-təbii bir dəhşət idi, ağla sığışmayan möcüzə idi. Ah, kaş ki bu doğum bir az gec başlanaydı!

Ancaq qoyunlar, elə bil, bir-biri ilə şərtləşmişdilər. Doğum dalınca doğum, doğum dalınca doğum!..

Və bütün bu mənzərənin qarşısında insan ürəyi tab gətirə bilmirdi. Ürəkdə qəzəb baş qaldırırdı və bu qəzəb insanın gözüne bir qara pərdə çəkib hər şeyə nifrət oyadırdı: bu xaraba tövləyə də, oradakı qoyunlara da, özünə də, öz həyatına da, ümidə, inama, arzuya – ürəkdə hər şeyə nifrət baş qaldırırdı.

Elə bil, Tanabayın beyni kütləşmişdi. Özü öz fikirlərindən dəhşətə gəlirdi. Bu qorxunc fikirləri Tanabay qovmağa çalışırdı, ancaq fikirlər ondan əl çəkmirdi, ürəyinə dolurdu,

beyninə dolurdu: "Axı bütün bunlar nə üçündür? Kimə lazımdır? Madam ki, saxlaya bilməyəcəkdik, biz bu qoyunları nə üçün bəsləyirdik? Burada müqəssir kimdir? Kim? De görüm, kim müqəssirdir? Sən və sənə kimi boşboğazlar! Yüksəliş belə gəldi, inkişaf belə getdi, çatacağıq, ötüb keçəcəyik, yüksəldəcəyik, qaldıracağıq. Hamımız söz pəhləvanıyıq. İndi qaldır bu ölü quzuları, apar çöldə cəmdək qala. O doğar qoyunu da palçığın içindən quru çıxart. Daşı, göstər kişiliyini..."

Xüsusən gecələr tövlədə palçığın, sidiyin içində eşələnəndə bu dəhşətli fikirlər Tanabayı rahat buraxmırdı. Ah, gecələr, amansız gecələr! Ayaq altıda turşumuş peyin bataqlığı, üst damır, ara vermədən damır. Külək tövlənin içində viy-viy viyldayır, fənərləri söndürür. Belə vaxtlarda Tanabay kor kimi ehtiyatla yeriyirdi, səntirləyirdi, pəncəsinin üstündə gedirdi ki, quzuları ayaqlamasın. Fənəri tapıb yandırır və onun solğun işığında özünün qara, şişkin, qana, peyinə bulaşmış əllərini görürdü.

O, nə vaxtdan özünü aynada görməmişdi. Qocalmağından, saçlarının ağarmağından xəbərsiz idi. Bilmirdi ki, indi onun birçə adı var – qoca Tanabay öz hayında deyildi. Heç yuyunmağa, yeməyə də vaxt tapmırdı. Özünə də, özgələrinə də bir dəqiqə rahatlıq vermirdi. Nəhayət, o, bu amansız fəlakətin qarşısında tam aciz olduğunu hiss eləyib, bir gün cavan sahmançını ata mindirdi:

– Get Çoronu tap, – dedi. – De ki, tez özünü bura yetirsin. Gəlməsə, gözümə görünməsin!

Qadın axşamüstü qayıdıb gəldi. İslanmışdı, gömgöy göyərmişdi, yəhərdən zorla düşdü.

– Xəstədir, Tanake, – dedi. – Yorğan-döşəkdədir, ancaq deyir ki, iki-üç günəcən, ölsəm də, özümü yetirəcəyəm.

Tanabay hirsəndi:

– Görüm onu heç xəstəlikdən baş açmasın!

Sonra Tanabay Çoronu söyməyə başladı. Caydar onun ağzını yummaq istədi, ancaq cəsarət eləmədi.

Üç gündən sonra hava açıldı. Buludlar həvəssiz çəkilib getdilər, duman dağlara qalxdı. Külək dayandı. Ancaq gec idi. Bu bir neçə gündə boğaz qoyunlar elə bir kökə düşmüşdülər ki, adam onlara baxmağa da qorxurdu. Qarnı qabağa çıxmış sısqa qoyunlar namnazik qıclarının üstündə

zorla dayanırdılar. Bundan sonra onların süd verib bala bəsləyəcəklərinə ümid etmək olardımı?! Heç doğmuş qoyunların, yaxud sağ qalan quzuların da yaya çıxacağına ümid yox idi. Naxoşluq gec-tez xirtdəklərindən yapışacaqdı. Lap naxoşluq olmasa da, onlar beləcə qalacaqdılar, bu cür davardan nə yun, nə də ət gözləmək olardı...

Hava açıldandan sonra yeni bir fəlakət üz verdi – su donmağa başladı. Bərk soyuq gözlənilirdi. Ancaq günorta havanın yumşalmağı Tanabayı sevindirdi: yenə ümid işləməyə qalırdı. Bellər, yabalar, xərəklər yenə də işə düşdü. Heç olmasa, tövlənin qabağını açmaq lazım idi, yoxsa orada tərpnəmək mümkün deyildi. Ancaq onlar bu işlə çox məşğul ola bilmədilər. Yetim quzuları balası ölmüş qoyunların altına qoyub əmizdirmək lazım idi. Qoyunlarsa yad quzuları yaxına buraxmırdı. Quzular ağızlarını marçıldadıb süd istəyirdilər. Soyuq dodaqları ilə adamın barmağını tutub əmirdilər. Plaşların ətəyini yalayırtdılar. Onlar dəstə ilə adamın dalınca tökülüşürdülər – mələşə-mələşə, ağlaşa-ağlaşa.

Ölsən də, çatlasan da, bundan artıq iş görmək mümkün deyildi. Bu arvadları nə qədər işlətmək olardı, bu yazıq qızıcığa nə qədər zülm etmək olardı?! Yazıqlar ayaq üstə zorla dayanırdılar. Əyinlərinin plaşı, neçə gün idi ki, qurumamışdı. Tanabay onlara heç nə demirdi. Yalnız bircə dəfə özünü saxlaya bilmədi. Onda da qışqırmamaq mümkün deyildi. Yaşlı qadın günorta çağı sürünü örüşdən qaytarıb Tanabaya kömək eləməyə gəlmişdi. Tanabay sürüyə baş çəkməyə getdi. Nə görsə yaxşıdır: qoyunlar bir-birinin yununu yeyirdilər. Bu, o demək idi ki, sürünü aclıqdan qınılmaq təhlükəsi gözləyirdi. Tanabay qayıdıb qanının üstünə düşdü:

– Bu nədir, ay arvad! – dedi. – Görmürsənmi? Bəs niyə gəlib xəbər eləmirsən? Rədd ol buradan! Sürünü çıxart çölə. Qoyma dayansınlar, bir-birinin yununu gəmirsinlər! Qov getsinlər. Bir dəqiqə də dayanmağa qoyma. Yoxsa, qırram hamınızı!

Bir fəlakətin dalınca o biri fəlakət gəlirdi. Bu yandan da iki balalı bir qoyun öz quzularına düşmən kəsildi. Ana öz balalarını itələyirdi, təpikləyirdi, onları yaxına buraxmırdı. Quzularsa əl çəkmirdilər, yxılıb-durub uşaq kimi ağlaşırdılar. Bu, təbiətin amansız bir qanunu idi: qüvvəsini itirmiş ana özünü yaşatmaq istəyirdi, daha onun bala əmizdirməyə

gücü çatmırdı və buna görə də instinkt ondan özünü yaşatmağı tələb eləyirdi. Bu hal xəstəlik kimi yoluxucu bir hal idi. Bütün sürünün bu xəstəliyə yoluxması üçün bircə qoyunun nümunə göstərməyi kifayət idi. Tanabay bərk təşvişə düşdü. Aclıqdan vəhşiləmiş qoyunu o, öz qızı ilə birgə tövlədən çıxartdı. Onu ağıla qatıb quzuları zorla altına saldılar. Əvvəl qoyunun başını Tanabay saxladı, quzuları əmizdirmək işi qızın boynuna düşdü. Ancaq qoyun təslim olmaq istəmədi, fırlandı, təpik atdı, qızıcığaz heç nə eləyə bilmədi.

– Ata, quzular əmə bilmir.

– Yalan demə, sən onları tuta bilmirsən.

– Yox, ata, bir bax, ayaq üstə dura bilmirlər. – Qız az qaldı ki, ağlasın.

– Yaxşı, gəl qoyunu saxla!

Onlar yerlərini dəyişdilər. Ancaq bu boyda qızın gücü nə olacaqdı. Tanabay quzuları qoyunun altına salan kimi, hələ quzular əmməyə macal tapmamış, qoyun vurnuxub aradan çıxdı, qızı yerə cırıp qaçdı. Tanabayın səbri tükəndi. Qızın üzünə şillə çəkdi. O heç vaxt uşağa əl qaldırmamışdı, bu dəfə dözə bilmədi. Qızıcığaz hıçqırıb ağladı. Tanabaysa çıxıb getdi. Hər şeyə tüpürüb getdi.

Sonra o, yenə qayıtdı, bilmirdi ki, qızın könlünü necə alsın, ancaq qızın özü onun qabağına qaçdı:

– Ata, daha qoyun təpik atmır. Biz anamla quzuları altına qoyduq. Heç nə eləmədi.

– Bax, bu, başqa məsələ. Sağ ol, qızım.

Ürəkdə də o saat bir yüngüllük əmələ gəldi.

Yenə ümid baş qaldırdı. Sürüdən sağ qalanları, bəlkə də, axıracan qoruyub saxlayacaqdılar. Budur, hava da düzəldi! Bəlkə də, əməlli-başlı yaz gələcəkdi, çobanın məşəq-qətlərinə son qoyulacaqdı. Hər halda, dayanmaq olmazdı. İşləmək lazım idi. İş, iş və yenə iş – özge çıxış yolu yox idi...

Kolxozun hesablayıcısı gəldi. Cavan oğlan idi, tez yatıb gec aylmışdı. Sorğu-sual elədi: nə var, nə yox? Tanabay istədi ki, dişinin dibindən çıxanı desin. Ancaq bu oğlandan çoxmu şey tələb etmək olardı?!

– Bəs indiyəcən harada idin?

– Necə harada? Sürüləri gəzirdim. Təkəm, yetirə bilmirəm.

– Oralarda vəziyyət necədir?

– Yaxşı deyil. Bu üç gündə tələfat çox olub.

– Bəs çobanlar nə deyirlər?

– Nə deyəcəklər? Kimisi söyüb-yamanlayır. Kimisi də heç danışmaq istəmir. Birisi lap qovdu məni. Bektayı deyirəm. Hirsələnib. Yaxınına düşmək olmur.

– Baho-o. Heç mən də vaxt tapıb ona baş çəkə bilməmişəm. Sağlıq olsun, bəlkə, sonra vaxt tapıldı. Bəs sən?

– Nə mən? Mən uçot aparıram.

– Bəs bizə bir kömək olmayacaq?

– Olacaq. Çoro, deyirlər, durubdur. Bir araba ot-saman göndərib, atların ruzusudur – bundansa deyir, qoy atlar acından qırılsınlar. Ancaq, deyirdilər, araba haradasa ilişib qalıb, yolları görmürsənmi?

– Görürəm! Bəs indiyəcən harada yatmışdılar? Bizimki həmişə belədir. Bundan sonra o arabanın xeyri nə olacaq? Yaxşı, vaxt gələr mən onlara göstərərəm! – deyər Tanabay yumruğunu silkələdi. – Məndən heç nə soruşma. Get özün bax, say, haqq-hesab elə. Daha mənim üçün heç bir isti-soyuğu yoxdur!

Tanabay söhbəti yarımçıq qoyub, tövləyə, doğan qoyunların yanına getdi. Bu gün də yenə on beşəcən qoyun doğmuşdu. Tanabay öz işində ikən, hesablayıcı gəlib əlindəki kağız qabağa dürtüştürdü:

– Tələfat aktına qol çəkin.

Tanabay gözüyumulu qol çəkdi. Elə hirsli-hirsli çəkdi ki, karandaşın ucu qırıldı.

– Xudahafız, Tanake. Bir adama sözünüz yoxdur ki?

Tanabay:

– Yoxdur, – dedi. – Sonra arxadan oğlanı səslədi: – Yolunu o tərəfə sal. Bektaya de ki, sabah günortaçağı vaxt ələyib gələcəyəm.

Ancaq Tanabayın narahatlığı əbəs idi. Bektay onu qabaqladı. Gəldi. Özü də necə gəldi...

O gecə yenə də külək qalxmışdı, qar yağdı, güclü yağıntı yox idi, ancaq səhərəcən yerin üzü ağappaq ağardı. Qoyunların da üstünə qar yağdı. Onlar ağılda bütün gecəni ayaq üstə qaldılar. Daha qoyunlar yatmaq istəmirdi. Bir yerə toplaşib hərəkətsiz, laqeyd dayanırdılar. Bu qədər ac qalmaq olmazdı, bu qədər qar-yağış olmazdı.

Tövlə də bərk soyuq idi. Qar, damda yağışın açdığıdeşiklərdən içəriyə tökülürdü. Qar havada, solğun fənərlərin

işığında fırlanırdı və səssiz-səmirsiz qoyun-quzunun başına yağırdı. Davar bir ucdan donub tələf olurdu və Tanabay qoyunların arasında vurnuxub, qırğından sonra döyüş meydanına atılan dəfn komandasının əsgəri kimi öz borcunu yerinə yetirirdi. Daha öz qorxunc düşüncələri ona əvvəlki kimi əzab vermirdi, o cılığın, qaynar fikirlər indi adicə bir qəzəbə çevrilmişdi. Bu qəzəb bir ağır daş kimi Tanabayın ürəyindən asılmışdı, onu nəfəs almağa qoymurdu. Tanabay peyinin-palçığın içində eşələnir, işini görür və bu məşəqqətli gecələrdə o, ara-sıra öz keçmiş həyatını da xatırlayırdı...

Hələ lap uşaq vaxtı Tanabay qardaşı Qulubayla birgə öz qohumlarından birinin sürüsünə gedirdi. Bir il çobanlıq elədilər, sonra məlum oldu ki, burada onlar yalnız bir qarın çörəyə işləyiblər. İş gəlib şikayətə çıxanda sürü yiyəsi heç onlarla danışmaq da istəmədi. Ayaqlarında köhnə çarınq, çiyinlərində xurcun, əliboş, üzükara yola düzəldilər. Gedəndə Tanabay mülkədarı hədələdi: "Böyüycəyəm, – dedi, – bu qisası yerdə qoymayacağam". Ancaq Qulubay heç bir söz demədi. O, Tanabaydan beş yaş böyük idi. Bilirdi ki, belə şeylə heç kəsi qorxutmaq olmaz. Gərək, adamın özü varlanaydı, torpaq yiyəsi olaydı, mal-qara sahibi olaydı. Qulubay hələ o vaxt özünə söz vermişdi: "Varlı olsam, heç kəsi incitməyəcəyəm". Həmin il onlar elə bu fikirlə də ayrılmışdılar. Qulubay başqa bir mülkədarın sürüsünü otarmışa başlamışdı. Tanabay Aleksandrovkaya, rus mühaciri Yefremova mizdurluq eləməyə getmişdi. Yefremov çox da varlı adam deyildi, bir cüt öküzü, bir cüt atı, bir də özünün əkin sahəsi vardı. Taxıl əkirdi. Aule-Ata şəhərindəki su dəyirmanına dən daşıyırdı. Onun özü səhərdən-aşamacan işləyirdi. Burada Tanabay, əsasən, atlara, öküzlərə baxırdı. Yefremov sərt adam idi, ancaq bu adamın insaflı olmasına da söz yox idi. İşçinin haqqını düz verirdi. Öz həmyerliləri tərəfindən müdam çapılıb-talanan qırğız yoxsulları rus mülkədarlarına işləməyi üstün tuturdular. Orada Tanabay rusca danışmağı öyrəndi, hərdən taxıl aparıb, həmin o Aule-Ata şəhərini də gördü, az-çox gözü açıldı. Sonra isə inqilab qələbə çaldı. Dövrən Tanabayların dövranı oldu.

Tanabay qayıdıb aula gəldi. Burada yeni həyat başlanmışdı. Bu həyat hər tərəfdə qaynayıb-daşırdı. Hər şey bir-dən gəlmişdi – torpaq, hüquq, azadlıq. Tanabayı mizdur

komitəsinə sədr seçdilər. Çoro ilə də Tanabay o vaxt dostlaşdı. Çoro savadlı idi, cavanlara yazmaq, oxumaq öyrədirdi. Tanabay da mütləq savadlanmalı idi, axı o, necə olsa, muzdur komitəsinin sədri idi. Komsomol özəyinə yazıldı. Burada da Çoro ilə əlbir oldu. Onlar partiya da birlikdə keçdilər. Hər şey yoluna düşdü, yoxsulların vəziyyəti günbəgün yaxşılaşdı. Kollektivləşmə başlananda Tanabay can-dildən işə girişdi. Kəndliyə yeni həyat qurmaq üçün torpağın, mal-qaranın, əməyin, arzusun – hər şeyin ümumi olması üçün mübarizə aparmağa Tanabay girişməsəydi, kim girişəcəkdi. Rədd olsun qolçomaqlar!.. O küləkli, şiddətli zaman öz işinə başladı. Gündüzlər yəhər üstə, gecələr – icaslarda, müşavirələrdə. Qolçomaqların siyahısı tutulurdu. Bəylərin, molların, bütün başqa varlıların kökü ala qotu kimi kəsilirdi. Təzə cücərtilərin baş qaldırması üçün torpaq ala qotundan təmizlənməli idi. Mülkədarlıqdan salınası adamların siyahısına Qulubayın da adı düşdü. Çünki Tanabay aləmi ayaqdan salarkən, mitinqlərdə, icaslarda nitq söyləyərkən qardaşı varlanıb adam olmuşdu. Bir dul arvadla evlənib yaşayırdı. Mal-qara sahibi idi – qoyunu, inəyi. İki atı, bir yanı balalı madyanı, kotanı, malası, hər şeyi vardı. Biçin vaxtı kənar adamlar işlədirdi. Qulubaya varlı demək olmazdı, ancaq o, yoxsul da deyildi. Yaxşı yaşayırdı, yaxşı da işləyirdi.

Kənd sovetinin iclasında növbə Qulubaya çatanda Çoro dedi:

– Gəlin, yoldaşlar, fikirləşək: bununla qolçomaq kimi rəftar eləmək lazımdır, ya yox. Qulubay kimi adamların kolxoza köməyi dəyə bilər. Özü yoxsul ailədən çıxıb. Zıyanlı təbliğatla heç vaxt məşğul olmayıb.

Hərə bir söz dedi. Kimi Qulubayın lehinə, kimi əleyhinə. Hələldici söz Tanabayın öhdəsinə düşdü. Tanabay qaşqabağını sallayıb oturmuşdu. Axı necə olsa, qardaş idilər, gerek o, qardaşının əleyhinə gedəydi. Onlar tez-tez görüşməsələr də, münasibətləri pis deyildi. Hərəsi öz işində idi. Əgər Tanabay desəydi ki, Qulubaya toxunmayın, onda başqaları necə olacaqdı, axı hamını müdafiə eləmək üçün bir qohum tapıla bilərdi. Desəydi ki, özünüz həll eləyin, camaat onu qorxaq sayacaqdı.

Adamlar Tanabayın nə deyəcəyini gözləyirdilər və məhz onlar gözlədiklərinə görə Tanabay hiddətləndi.

– Sən həmişə beləsən, Çoro! – deyə o, hirsli-hirsli ayağa durdu. – Qəzetlərdə kitab adamlarından yazırlar, intelleqentlərdən. Sənin özün də intelleqentsən. Hər şeyə şübhə ilə baxırsan, min dəfə götür-qoy eləməmiş iş görmək istəmirsən. Burada şübhəli nə var ki? Madam ki, siyahıda adı var, deməli, qolçomaqdır! Heç bir güzəşt ola bilməz! Sovet hökumətinin yolunda heç doğma atama da güzəşt eləməmə. Qardaşım olanda nə olar ki? Bunun mətləbə dəxli yoxdur. Heç siz olmasanız da, mən özüm bu işi görəcəyəm.

Sabahısı gün Qulubay onun yanına gəldi. Tanabay qardaşını soyuq qarşıladı, əl verib görüşmək də istəmədi.

– Mən haranın qolçomağı oldum? Bir vaxt səninlə muzdurluğa gedən mən deyildimmi? Səninlə birgə bəylərin qapısından qovulan mən deyildimmi?

– Daha bunun mətləbə dəxli yoxdur. İndi sən özün bəy olmusan!

– Mənim haram bəy olub? Nəyim var, hamısını zəhmətimlə yığmışam. Özü də bir söz demirəm. Gəlin hamısını aparın. Ancaq məni qolçomaq eləməyin nə mənası var? Allahdan qorx, Tanabay.

– Dəxli yoxdur. Sən düşmən sinifsən və burada kolxoz qurmaq üçün biz səni ləğv etməliyik. Sən bizim yolumuzu kəsmisən, buna görə də səni yolumuzun üstündən götürməliyik...

Bu söhbət onların son söhbəti olmuşdu. İndi, iyirmi il idi ki, onlar bir-biri ilə kəlmə kəsməmişdilər. Qulubay sürgün ediləndə camaat Tanabayın dalınca nələr deməmişdi! Onu az adamlar müdafiə eləmişdi. Bu işdən əksəriyyət narazı qalmışdı: “Belə qardaşı Allah heç kəsə qismət eləməsin. Bundansa qardaşsız qalmaq yaxşıdır!” Bəziləri bunu lap onun özünə demişdilər. Bəli, sözün doğrusu, camaat o vaxt Tanabaydan üz döndərmişdi. Bunu adamlar üzə vurmamışdılar, ancaq bir iş üçün Tanabayın namizədliliyi irəli sürüləndə camaat səs vermişdi. Beləliklə də, Tanabay yavaş-yavaş fəallar sırasından çıxmışdı. Ancaq o heç vaxt ruhdan düşməmişdi.

Qolçomaqların kolxoz əmlakını yandırmağını, kollektivləşmə tərəfdarlarına güllə atmağını görəndə Tanabay ürəyində özünə haqq qazandırmışdı. Üstəlik, kolxoz da get-gedə varlanırdı, illər bir-birindən yaxşı gəlirdi. Kənddə

eyni vaxtda da o, arvadının sağ qalmasına sevindi. Tanabay yetim qalmış quzunu qucağına götürüb, onun üçün təzə ana axtarmağa getdi. Sonra qayıdıb tirin altına dirək vurdu, divara paya söykədi və bütün bu işləri görərkən ürəyi arvadının yanında oldu.

Tövlədən çıxanda Tanabay yaxınlıqda bir sürü qoyun gördü. Hansı naməlum çobansa davanı Tanabayın sahəsinə tərəf gətirirdi. Bu necə sürü idi? Niyə onu buraya gətirirdilər? Qoyunlar bir-birinə qarışa bilərdi, belə şeymi olardı? Özgənin sahəsinə soxulmuş bu qəribə çobana qulaq-burması vermək üçün Tanabay irəli yeridi.

Yaxınlaşanda Bektayı gördü.

– Ey, Bektay, sənsən?

Çobandan səs-səmir çıxmıdı. O, davanı dinməz-söyləməz Tanabaya tərəf sürürdü və arabir çomağını qaldırıb dala qalan qoyunların belinə endirirdi. Tanabay hirsələndi: “Heç doğar qoyunu da belə vurarlarmı?”

– Haradan belə? Hara belə? Salam-ələyküm.

Belini bərk-bərk sarıyıb, əlcəklərini qoltuğuna soxmuş Bektay Tanabaya yaxınlaşırdı.

– Haradan gəldiyimi mən bilərəm, hara getdiyimi də özün görürsən.

O, çiyini çomağına söykəyib Tanabaydan bir neçə addım aralıda dayandı, ancaq salam vermədi. Hirsli-hirsli tüpürdü və tüpürçəyini qar üstə tapdalayıb, başını qaldırmadan dayandı. Qaralmışdı, sifətini tük basmışdı, Bektayın gənc, gözəl sifətini saqqal yaxşı tuturdu. Altdan-altdan baxırdı, gözlərindən kin-küdurət tökülürdü. O, bir daha tüpürdü, sonra qəzəblə çomağını qaldırıb sürünün üstünə endirdi:

– Təhvil al. Sayırsan say, saymırsan sayma. Üç yüz səksən beş qoyundur.

– Nə olub ki?

– Gedirəm!

– Necə yeni gedirəm? Hara gedirsən?

– Hara gəldi.

– Bəs mənə niyə deyirsən?

– Ona görə deyirəm ki, sən məni hamiliyə götürmüşsən.

Əhvalatın nə yerdə olduğunu Tanabay ancaq indi başa düşdü. Qan beyninə vurdu, hirsindən nəfəsi darıxdı:

– Nə olar hamiliyə götürəndə? Dur görüm, dayan görüm, hara gedirsən? Heç belə şey olarmı?!

– Olar da, hələ o yana da keçər. Daha bəsdir. Xirtdəyə yığılmışam. Boğazacan doymuşam bu cür həyatdan.

– Heç bilirsənmi nə danışırısan? Sənin süründə bu gün-sabah doğum başlanır. Heç belə şey olar?

– Olar. Madam ki, bizimlə belə rəftar eləyirlər, biz də onlarla elərik. Xudafız!

Bektay çomağını başı üstündə fırlatdı, onu var gücü ilə tolazlayıb yola düzəldi.

Tanabay donub yerində qalmışdı. Daha deməyə söz də tapa bilmirdi. Bektay isə dalına baxmadan gedirdi.

Tanabay onun dalınca qaçdı:

– Ağlını başına yığ, Bektay! Belə şey olmaz. Bir fikirləş, gör neyləyirsən? Fikirləş, eşidirsənmi?

Bektay qəflətən geri döndü:

– Əl çək! – dedi. – Fikirləşmək istəyirsən, get özün fikirləş. Mənim vaxtım yoxdur. Mən də adam kimi yaşamaq istəyirəm. Başqalarından aciz deyiləm. Mən də gedib şəhərdə işləyə bilərəm, maaş ala bilərəm. Axı nəyə görə burada, qoyunların içində batıb qalmalıyam? Yemi yox, tövləsi yox, bir alaçıq da tapılmır ki, girib içində otursan. Əl çək! Yenə get düşünü qabağa ver, peyinin içində çapala. Sən bir öz sifətinə bax, gör nə günə düşmüşsən. Tezliklə gəbərəcəksən burada. Hələ bu da bəs eləmir sənə. Şüar deyirsən, çağır-şa qoşulursan. Geridə qalanları ardınca çağırırsan. Əlinə bir düdük veriblər, çalırısan! Əl çək məndən, daha bəsdir!

Yenə Bektay uzaqlaşdı. Addımlarını qarın üstünə elə bərk-bərk basırdı ki, onun ayaq basdığı yerlər əlbəəl qaralıb, su ilə dolurdu...

Tanabay qaçıb ona yetişdi:

– Bektay! Bektay, bir dayan, mənə qulaq as! Gör sənə nə deyirəm?

– Başqalarına de. Dünyada axmaq çoxdur!

– Dayan, Bektay! Bir dur, söhbət eləyək!

Ancaq onun dediklərini Bektay heç eşitmək də istəmirdi.

– Məhkəməyə düşəcəksən!

Bektay son dəfə geri dönüb dişlərini qıcırırdı:

– Bu cür yaşamaqdan türmə yaxşıdır!

– Sən dezertirsən!
Bektayın vecinə deyildi.
– Cəbhədə sənin kimiləri güllələyirdilər!
Bektay gedirdi.
Tanabay onun qolundan yapışdı:
– Dayan, deyirəm sənə!
Bektay qolunu dartıb çıxartdı, yoluna davam elədi.
Tanabay Bektayın çiynlərindən tutdu:
– Qoymaram, qoymaram! Sənin buna ixtiyarın yoxdur!
– dedi və birdən ağ təpələr onun başına dolandı, gözlərinə duman gəldi. Çənəsinə vurulan gözlənilməz zərbə Tanabayı yerə sərdi.
O, başı gicəllənə-gicəllənə ayağa duranda Bektay təpəni aşmışdı.
Onun ayaq izləri qar üstə qaralırdı.
– Bədbəxt oldu, bədbəxt oldu, – deyə-deyə Tanabay zariya-zariya yerdən qalxmağa çalışdı. Qalxdı. Əlləri qara, palçıq bulaşmışdı.
Nəfəsini dərdi. Bektayın sürüsünü qabağına qatıb, dərdli-dərdli geri qayıtdı.

17

İki nəfər atlı aulu arxada qoyub, dağlar səmtə üz tutmuşdu. Biri kəhər at minmişdi, o biri səmənd at. Hər iki atın quyuğu bərk-bərk düyülmüşdü – uzağa gedəsi idilər. Atların ayağı altında qarlı palçıq xırçıldayırdı, palçıq ətrafa sıçrayırdı.

Möhkəm cilovlanmış Gülsarı mətin addımlarla dağyuxarı qalxırdı. Sahibi uzun müddət xəstə yatmışdı, bu vaxtlar at dincəlmişdi. Ancaq indi onun üstündə gedən Çoro deyildi, naməlum bir adam idi, əyninə xəz palto geymişdi, paltounun üstündən brezent plaş salmışdı. Bu adamın üst-başından rezin və boyaq qoxusu gəlirdi. Çoro yanaşı gedirdi, başqa ata minmişdi. Hərdən belə şeylər olurdu – Çoro öz atını rayondan gələn yoldaşa verirdi. Əslində, bunun Gülsarı üçün heç bir fərqi yox idi. İlxıdan, əvvəlki sahibindən ayrıldıqdan sonra onun üstündə çox adamlar gəzmışdi. Cürbəcür adamlar – yaxşısı da olmuşdu, pisi də. Bəzisi yəhərdə düz oturmuşdu, bəzisi əyri oturub atı da narahat

eləmişdi. Gülsarı dəliqanlı adamlar da görmüşdü. Belələrindən onun zəhləsi gedirdi. Çünki onlar atı var gücləri ilə qovub, sonra birdən yüyəni çəkirdilər, at dikəlib şahə qalxırdı və yenə çapmalı olurdu. Belələri min cür oyundan çıxırdılar – təki onların yorğa ata mindiyini görəydilər. Gülsarı hər şeyə öyrənmişdi. Bircə tövlədə qalmaqla arası yox idi. Əvvəlki ehtiras hələ də Gülsarının canında idi – çapmaq, çapmaq, çapmaq. Kimi çapdırmağın fərqi yox idi. Belə şey çapanları maraqlandırır – onlar üçün hər atın öz yeri vardı. Əgər bir kəs Gülsarını minirdisə, deməli, hörmətli adam idi, ondan qorxurdular. Gülsarı gözəl at idi, qüvvətli, rahat. Onu minən adama heç bir xəter toxuna bilməzdi.

Bu dəfə Gülsarı rayon prokuroru Seqizbayevi aparırdı, onu kolxozla təhkim eləmişdilər. Seqizbayevi müşayiət eləyən kolxozun partorqu idi – heç, əslində, o da kiçik adam deyildi. Ancaq partorq susurdu, görünür, qorxu canını almışdı: axı qoyunçuluqda vəziyyət pis idi. Çox pis idi. Qoy qorxsun, heç danışmasın. Boş-boş danışmağın nə mənası? Aşağı vəzifəli adamların yuxarı vəzifəliyə qorxmamağı yaxşıdır. Yoxsa, heç bir qayda-qanun ola bilməz. Bəziləri tabelərində olan adamlarla çox yumşaq rəftar eləyirlər, elə təpik də adama onlardan deyir, özü də elə deyir ki, it kimi zingildəməli olursan. Vəzifə böyük şeydir, məsul şeydir. Vəzifə başında oturmaq hər adamın işi deyil.

Gülsarının belində oturub, atın addım səslərinə uyğun bir ahənglə yırğalana-yırğalana gedərkən, Seqizbayev belə düşünürdü. O, çobanları yoxlamağa gedirdi, orada ürəkə açan bir şey görməyəcəyinə əmin idi, buna baxmayaraq, prokurorun kefi pis deyildi. O bilirdi ki, bu il qış çox sərt keçib, hələ də çəkilib getmək istəmir və qışla yazın bu çarpışmasında çoxlu qoyun-quzu tələf olub. Əslində, hər il belə idi. Bunu hamı bilirdi. Ancaq mədam ki, onu kolxozla təhkim etmişdilər, deməli, o, kimisə məsuliyyətə almalı idi. Üstəlik, ürəyinin harasında da Seqizbayev builki böyük tələfatın özü üçün sərfəli olduğunu hiss eləyirdi. Axı rayonda maldarlığın vəziyyətinə cavabdeh o deyildi, Seqizbayev prokuror idi, bir də olsa-olsa raykom bürosunun üzvü idi. Bütün bunların məsuliyyəti birinci katibin boynuna düşəcəkdi. Katib təzə gəlib, qoy əcrini çəksin. Bütün bu işlərə Seqizbayev kənardan baxacaqdı. Buna, yəqin ki, yuxarıda oturanlar

da baxacaqdılar və biləcəkdilər ki, kənar adamı buraya katib göndərməkdə səhv ələyiblər. Seqizbayev bu işdən çoxdan narazı idi – axı o, burada ola-ola niyə kənardan katib göndərməli idi? Neçə il idi ki, Seqizbayev rayonun prokuroru idi, özünün nəyə qadir olduğunu dəfələrlə sübut eləmişdi. Eybi yoxdur, hələ dostlar ölməmişdilər, lazım olsa, arxasında duracaqdılar. Bəli, bəli, partiya işinə keçməyin vaxtı çatmışdı. Prokuror stulunda əyləşmək kifayət idi... Bu at da lap qiyamət at imiş. Gəmi kimi yırğalanırdı, qarı-palçıqı heç vecinə də almırdı. Partorqun atı çoxdan köpük içində idi, ancaq bunun canına hələ təzəcə tər gəlirdi...

Çoro isə öz aləmində idi. Görkəmi heç yaxşı deyildi. Yorğun, üzgün. Sifəti sapsarı saralmışdı, gözləri yumulurdu. Neçə il idi ki, ürəyinin azabını çəkirdi və yaxşılığa doğru heç bir əlamət görünmürdü, hali get-gedə ağırlaşdı. Bu yandan da ağır fikirlər ürəyini ağrıdırdı. Bəli, Tanabay haqlı idi. Sədr qışqırırdı, hay-küy salırdı, əlindən özgə bir iş gəlmirdi. Bir ayağı rayonda idi, gündə bir şeyi bəhanə ələyib gedirdi. Partiya iclasında sədrin məsələsini qoymaq lazım idi, buna da rayon icazə vermirdi, gözləməyi məsləhət görürdülər. Axı nə üçün? Söz vardı ki, Aldanovun özü getmək istəyir, bəlkə, buna görə rayon etiraz ələyirdi? Əlbəttə, getməyi məsləhət idi. Lap Çoronun özünün də vaxtı çatmışdı. Onun kolxozu nə xeyri dəyirdi? Həmişə xəstə idi. Samansur tətillə gəlmişdi, o da belə məsləhət görürdü. Bir də işdən çıxmağa nə vardı ki? Çoronu öz vicdanı qorxudurdu. Samansur ağıllı oğlan idi, çox şeyi atasından yaxşı bilirdi. Tez-tez təsərrüfat məsələlərindən söhbət salırdı. Onlara yaxşı elmlər öyrədirdilər. Bəlkə, orada professorların dedikləri bir vaxt, doğrudan da, həyata keçiriləcəkdə, ancaq hələlik özgə əlac yox idi – görünür, Çoro xəstə ürəyini bu yolda qoyacaqdı. Öz dərдинin əlindən o, hara qaça bilərdi? Bir də o, işdən çıxsaydı, kənardan baxanlar nə deyərdi? Vəd verdin, qızıqdırdın, kolxozu xirtdəyəcən borca saldın, indi qaçıb aradan çıxmaq istəyirsən, eləmi? Yox, bu cür Çoro heç vaxt rahatlıq tapa bilməzdi, axıracan durmaq lazım idi. Gec-tez kolxozun köməyinə gələcəkdilər, belə qala bilməzdi. Bircə tez gələydilər. Özü də əməlli adam – lər gələydilər, beləsi yox. Bu dağıntı üçün, deyir, adamları məsuliyyətə cəlb ələyəcəyik. Elə görək! Ancaq məhkəmə ilə bu düzəlməz. Oturub qaşqabağını sallayıb, elə bil, dağdakı-

ların hamısı canidir, bundan başqa kolxozu can yandıran yoxdur... Əslində isə, heç kolxoz vecinə də deyil. Ancaq desən ki, belədir, adamı diri-diri udar.

18

Uca dağlar boz dumana bürünmüşdü. Günəşin həsrəti ilə onlar təhqir edilmiş cəngavərlər kimi qaşqabaqlı dayanmışdılar. Bahar heç cür özünə gələ bilmirdi. Çiskin, nəmişlik, soyuq.

Tanabay tövlədə, həmişəki müsibətində idi. Soyuq, boğanaq, tövlədə beş-altı qoyun birdən doğmuşdu, quzular üçün yer tapılmırdı. Adam baş götürüb qaçmaq istəyirdi. Mələşmə, çıxırışma, çaxnaşma... Hamısı yem istəyirdi, hamısı su istəyirdi və qarışqa kimi bir ucdan qınılırdılar. Bu yandan da arvad belini sındırıb yorğan-döşəyə düşmüşdü. Durmaq istəyirdi, tərpenə bilmirdi. Eh, olan olacaqdı. Daha Tanabayda təqət qalmamışdı.

Bektayı o heç cür yadından çıxara bilmirdi, qəzəb ürəyini yandırıb-yaxırdı. Ona görə yox ki, Bektay getmişdi – o getməli idi, ona görə yox ki, sürünü Tanabayın üstünə atıb getmişdi – yəqin ki, bir adam göndərəcəkdilər, sürüyə yiye duracaqdı. Ancaq Tanabay Bektaya əməlli-başlı cavab verməli idi. Elə cavab verməli idi ki, o, xəcalətdən tər töksün, utanıb yerə girsin. Dünən yumurtadan çıxan bir uşaq! Burnu fırtqılının birisi! Ancaq neçə ilin kommunisti, ömrünü kolxozun yolunda qoymuş Tanabay bir kəsərli söz tapmadı ki, onun cavabını versin. Çomağını tolaqlayıb getdi. Heç belə şey Tanabayın ağına gələrdimi?! Heç Tanabay düşünə bilərdimi ki, vaxt gələcək onun müqəddəs bildiyi şeylərə güləcəklər?

Tanabay: "Bəsdir!" – deyirdi, daha bu haqda fikirləşməmək istəmirdi, ancaq qarışıq fikirlər yenə onun beyninə dolurdu.

Qoyunların biri də doğdu, əkiz doğmuşdu, qəşəng də balalar idi. Ancaq nə mənası? Ananın əmcəyi bomboş idi, gərək, bir şey yeyəydi ki, süd də olaydı. Deməli, bu iki bala da öləcəkdi! Eh, heyif, heyif, heyif!

Quzuların bir neçəsi elə indicə ölmüşdü. Tanabay onları götürüb tövlədən çıxaranda qızının tövsüyə-tövsüyə gəldiyini gördü.

– Ata, böyüklər bizə gəlir.

– Qoy gəlsinlər. Sən get ananın yanında otur.

Tanabay qızı evə yolladı və özü tövlədən çıxanda atılan gərdü. “Oy! Gülsarı! – O, atı görməyinə sevindi. Köhnə dərdi təzələndi. – Gör haçandan səni görməmişəm, ancaq heç dəyişməmişən!” Tanabay Çoronu əlbəəl tanıdı. Ancaq yorğa atın üstündəki xəzpaltolunu tanıya bilmədi. Görünür, rayondan idi, bura adamına oxşamırdı.

“Hə, gəlin, yaxşı gəlmisiz”. Bu görüşü Tanabay çoxdan arzulayırdı. O, şikayət də eləyə bilirdi, ürəyinin dərini də deyə bilirdi. Ancaq yox – Tanabay sızıldamaq fikrində deyildi. Qoy özləri utansınlar, özləri qızarsınlar. Heç belə müsibətmi olar?! Yatıb-yatıb indi ayılıblar...

Tanabay gələnlərin yolunu gözləmədi, tövlənin dalına keçib, ölü quzuları tulladı. Tələsmədən qayıdıb gəldi.

O gələndə qonaqlar tövlənin həyatında idi. Atlar lap tənəgimişdilər. Çoro olduqca yazıq bir görkəmdə dayanmışdı. Günahkar olduğunu hiss eləyirdi. O biri atının bambaşqa görkəmi vardı – hirsli, zəhmli. O heç salam da vermədi. Əvvəl üzünü Çoroya tutdu:

– Bu, nədir?! Bu, nə biabırçılıqdır? Hər yerdə eyni vəziyyət, eyni başıpozuqluq! Bu biabırçılığa nə ad vermək olar? – Sonra üzünü Tanabaya çevirib, onun ölü quzuları atdığı səmtə işarə elədi, – bu nədir, yoldaş, özünüz kommunist çobansınız, ancaq quzular murdar olurlar.

Tanabay dedi:

– Onların, yaqın ki, mənim kommunist olmağımdan xəbərləri yoxdur. – Və eyni vaxtda da, elə bil, ürəyinin hansı telisə qırıldı, ürəkdə boşluq yarandı, laqeydlilik və süstlük.

Seqizbayev pul kimi qızardı.

– Başa düşmədim, – dedi və xeyli susandan sonra, nəhayət, söz tapıb dilə gəldi: – Sosialist öhdəçiliyi götürmüşəm?

– Götürmüşəm.

– Orada nə yazılıb?

– Yadımda deyil.

Prokuror qamçının ucunu yenə də bayaqkı səmtə tuşladı:

– Elə buna görə də quzuların murdar olur, – dedi. Bu dikbaş çobanın dərslərini vermək üçün yaxşı fürsət tapdığına

sevinən Seqizbayev şəstlə üzənginin üstündə dikəldi. Ancaq əvvəl Çoronun üstünə düşdü. – Bəs siz nə işlə məşğulsunuz? Heç camaatın öz öhdəçiliyindən də xəbəri yoxdur. Plan pozulur, mal-qara məhv olur! Bəs sizin vəzifəniz nədir? Siz öz kommunistlərinizə necə təlim verirsiniz? Bu necə kommunistdir? Sizdən soruşuram!

Çoro başını aşağı salıb dayanmışdı. Əlində yüyən uclarını oynadırdı. Tanabay təmkinini pozmadan onun yerinə cavab verdi:

– Mən də belə kommunistəm.

– Bah, bah, kommunistə bax! Sən ziyanxorun birisən! Sən xalqın əmlakını məhv edirsən. Sən xalq düşmənisən. Sənin yerin türmədir, partiya deyil! Sən sosializm yarışını ələ salırsan.

– Hı, hı, mənim yerim türmədir, mənim yerim türmədir, – Tanabay eyni təmkinlə təkrar eləyirdi və eyni zamanda da onun dodaqları titrəyirdi. O, hələlik qəzəbini boğurdu, ancaq qəzəb anbaan artırdı, çoxalardı. Nəhayət, Tanabayın səbir kasası dolub daşdı. Dodaqlarının titrəməyini gizlətməyə çalışaraq gözlərini Seqizbayevin gözüne zillədi – hə! Mənim yerim türmədir! De görüm, başqa nə sözün var?

Çoro söhbətə qarışdı:

– Sən niyə belə danışırısan, Tanabay? Axı nə üçün? Bir məni başa sal görüm, nə olub sənə?

– Başa salım, bəli, başa salım! Deməli, səni də başa salmaq lazımdır? Sən bura nə üçün gəlmisən, Çoro? Soruşuram, nə üçün gəlmisən? Gəlmisən, deyəsən ki, quzular murdar olur, eləmi? Bunu mən sənsiz də bilirəm! Hansı zibilin içində olduğumu da sənsiz bilirəm. Bilirəm! Bilirəm ki, ömrüm boyu axmaq olmuşam. Döşümü qabağa verib kolxoz qurmuşam. Hamısını bilirəm!..

Ağappaq ağarmış Çoro atdan düşdü:

– Tanabay! Tanabay! Özünə gəl!

Tanabay Çoronu itələdi.

– Çəkil! – dedi. – Tüpürüm mən o öhdəçiliyə də, belə həyata tüpürüm! Çəkil. Mənim yerim türmədir! De görüm, bu xəzpaltolu ağanı niyə bura gətirmisən? Gətirmisən ki, məni lağa qoyub gülsün? Məni türməyə salsın? Düş görüm, oğraşın biri oğraş, düş məni türməyə qat! – Tanabay yanyörəsinə baxdı, bir şey tapa bilməyib, divara dirənmiş

yabanı götürdü. Seqizbayevin üstünə yeridi. – Rədd ol buradan, oğraş! Rədd ol!

Daha Tanabayın özündən xəbəri yox idi. O, yabanı qal-
dırıb salırdı, ayrı heç nə görmürdü, heç nə hiss eləmirdi.
Qorxmuş Seqizbayev atı çarx kimi fırladırdı, yaba Gülsarının
başına dəyib cingilti ilə havaya qalxırdı və yenə atın təpəsinə
düşürdü. Atın başı gicəllənirdi, dəhnələr onun ağzını didir-
di, əzirdi, Gülsarının gözləri kəlləsinə çıxmışdı, ancaq hirsin-
dən ağılnı itirmiş Tanabay bunların heç birini dərk eləmirdi.
O, yabanı dalbadal günahsız atın təpəsinə döşüyür, səsi
qəldikcə bağırırdı:

– Çəkil, Gülsarı, çəkil! Qoy görüm bu xəzpaltolu ağanı!

Cavan sahnmançı qadın tövsüyə-tövsüyə özünü yetirdi, Tanabayın qolundan sallanıb, yabanı almağa çalışdı, Tanabay onu itələyib yıxdı.

Çoro atın belinə sıçrayıb araya girdi:

– Tez olun! Qaçın! Öldürəcək!

Bu dəfə Tanabay yaba ilə Çoronun üstünə yeridi. Ancaq gec idi, atlılar çapıb aradan çıxmışdılar. Onların dalınca düşmüş köpək canfəşanlıqla hürürdü, gah tulları atların quyruğundan tuturdu, gah sıçrayıb üzəngilərdən yapışırdı.

Tanabay yxıla-yxıla qaçır, yerdən kəsək götürüb atlıların dalınca atır, fasiləsiz qışqırırdı:

– Mənim yerim türmədir! Mənim yerim türmədir! Rədd olun, itilin buradan! Mənim yerim türmədir! Türmədir!

Sonra o tövsüyə-tövsüyə geri qayıdarkən yenə bu sözləri təkrar eləyirdi: “Mənim yerim türmədir! Mənim yerim türmədir!” Öz borcunu layiqincə yerinə yetirmiş köpək lovğa-lovğa sahibinin yanında addımlayırdı. O, tumar gözləyirdi, sığal gözləyirdi, lakin sahibi onu görmürdü. Qorxmuş, ağappaq ağarmış Cəydar ağaca söykənə-söykənə Tanabəyin qabağına gəlirdi.

– Aman Allah, neylədin? Sən neylədin?

– Yaxşı iş görmədim.

– Əlbəttə, yaxşı iş görmədin!

– Atı nahaq yerə döydüm.

– Sənin aqlın başında deyil. Heç bilirsənmi, neynəmişən?

– Bilirəm. Mən ziyanxoram. Mən xalq düşməniyəm,

– deyə Tanabay tövsüyə-tövsüyə dilləndi, sonra susdu,

əlləri ilə üzünü tutub, ikiqat büküldü və hönkürdü, ucadan, səsi gəldikcə hönkürdü.

Önünla birgə Cəydar da ağlayırdı. Həm də yalvarırdı:

– Toxta, Tanabay, toxta!

Ancaq Tanabay toxtaya bilmirdi. O ağlayırdı, yana-yana, titrəyə-titrəyə ağlayırdı. Onun belə ağladığını Cəydar heç vaxt görməmişdi...

19

Raykom bürosunun iclası bu fəvqəladə hadisədən üç gün sonra çağırıldı.

Tanabay Bakasov qəbul otağında oturub gözləyirdi, onu kabinetə çağıracaqdılar, orada bu saat Tanabayın söhbəti gedirdi. Bu üç gündə Tanabay çox düşünmüşdü, ancaq bir şeyi hələ də yəqin eləyə bilməmişdi: günahkar idi, yoxsa günahkar deyildi. Dövlətin nümayəndəsinə əl qaldırmaqla Tanabay ağır cinayət işlətmişdi, bunu özü də bilirdi. Ancaq məsələ təkcə bunda olsaydı, nə vardı ki! Öz yersiz hərəkəti üçün Tanabay hər cür cəzaya razı idi. Ancaq o, hirsini boğa bilməyib, ürəyinin bütün sirlərini açıb tökmüşdü, özünə yaraşmayan sözlər demişdi. İndi ona inanacaqdılarmı? Burada onu başa düşəcəkdilərimi? Hər-dən Tanabayın ürəyində ümid işığı közərir: “Bəlkə, inan-dılar. Bəlkə, başa düşdülər. Birbəbir hamısını deyəcəyəm: bu ilki qışı, tövlələrin, alaçıqların bərbadlığını, gecələrimi, Bektayın qaçmağını – nə olub, hamısını deyəcəyəm... Qoy müzakirə eləsinlər. Axı belə təsərrüfatçılıq olmaz!” Tanabay öz hərəkətinin peşmançılığını çəkirdi: “Qoy mənı cəzalandırsınlar, bəlkə, bundan sonra çobana da bir fikir verələr, onun gününü-güzərənini, çəkdiyi müsibətləri görələr”. Ancaq üstündən bir dəqiqə keçməmiş, oğünkü əhvalat Tanabayın yadına düşürdü. O hırlanırdı, düyüm - lənmiş yumruğunu dizlərinin arasında sıxırdı. Tanabay inamla deyirdi: “Mən müqəssir deyiləm!” Ancaq çox keç-məmiş təzədən şübhəyə düşürdü...

Nədənsə, İbrahim də burada qəbul otağında əyləş-mişdi. "Görəsən, bunun burada nə azarı vardı? Əlbəttə, səbəbsiz deyildi. Cəmdək üstə gəlmişdi, qarğa-quzğun kimi". İbrahimin burada olmağı Tanabayı əsəbiləşdirirdi, o,

üzünü yana çevirmişdi. İbrahim isə dinməz-söyləməz oturub altından altından Tanabaya baxırdı.

Tanabay əsəbi halda eşələnirdi: "Bəs nəyi gözləyirlər? Niyə çağırırlar?" Orada, qapının dalında, yəqin ki, hamı öz yerində idi. İndicə Çoro da gəlib keçmişdi. Başını aşağı salıb oturmuş Tanabay onu çəkmələrinin boğazına yapışmış at tükündən tanımışdı, çünki o tük Gülsarının tükü idi. "Yəqin ki, bərk gəlib, Gülsarını möhkəm tərpedib", – Çoro gəlib keçəndə Tanabay belə fikirləşmişdi, ancaq başını qaldırmamışdı. Tərdən ləkələnmiş tükli çəkmələr Tanabayın gözü qabağından qətiyyətsiz bir halda ötürüb keçmişdi və qapının dalında gözdən itmişdi.

Tanabay çox gözlədi, nəhayət, katibə qapının dalından başını çıxarıb onu çağırırdı:

– Gəlin, yoldaş Bakasov.

Tanabay diksindi, ürəyi çırpına-çırpına ayağa durdu və bu aralıq arasında kəsilməyən ürək döyüntüsü ilə birgə kabinetə girdi. Gözləri dumanlanmışdı. Elə dumanlanmışdı ki, o, burada oturan adamların sifətini bir-birindən ayra bilmirdi.

Raykomun birinci katibi Kaşkatayev uzun stolun lap axırındakı stulu göstərdi:

– Əyləşin.

Tanabay oturdu, ağırlaşmış əllərini dizlərinin üstünə qoyub, gözlərinə çökmüş dumanın nə vaxt çəkilib gedəcəyini gözlədi. Sonra o, stol arxasındakı adamlara nəzər saldı. Üz-gözündən kin-küdurət tökülən Seqizbayev katibin sağ cinahında əyləşmişdi. Tanabayın bu adama olan nəhayətsiz nifrəti ürəkdə birdən-birə elə bir qüvvətlə baş qaldırdı ki, onun gözlərinə çökmüş duman da bir andaca çəkilib getdi. Sifətlər bir-birindən ayrıldı. Tanabay Seqizbayevin qıpqırmızı üzünü gördü, Çoronun qanı qaçmış sifətinə baxdı. Rəngi ölü rənginə dönmüş Çoro, lap ucdarda oturmuşdu, Tanabaya yaxın idi. Onun arıq əlləri stolun göy örtüyü üstündə əsəbi halda titrəyirdi. Çoro ilə üz-üzə oturmuş kolxoz sədri Aldanov fısıldaya-fısıldaya yan-yörəsinə baxırdı. O, qarşıdakı məsələyə olan münasibətini indidən bürüzə verirdi. O birilər isə, deyəsən, hələ gözləyirdilər. Nəhayət, birinci katib başını qovluqdan qaldırdı.

– Kommunist Bakasovun şəxsi işinə keçirik, – dedi. Hər sözü xüsusi vurğu ilə tələffüz elədi.

Kiməsə yerdən bic-bic söz atdı:

– Çox təəssüf ki, kommunist...

Tanabay ürəyində: "Yox, – dedi, – bunlardan imdad gözləmə! Bir də mən nə üçün imdad gözləməliyəm? Cına-yətkar deyiləm ki!"

Tanabay bilmirdi ki, onun məsələsində bir-biri ilə gizli rəqabət aparən iki tərəf üz-üzə gəlmişdir və ayrı-ayrılıqda hər tərəf bu miskin hadisədən öz xeyri üçün istifadə etməyə hazırlaşır. Seqizbayevin dəstəsi təzə katibin müqavimətə nə dərəcədə qabil olduğunu yoxlamaq istəyirdi, hələlikdən katibi ələ almaq üçün də onlar bu hadisədən istifadə edə bilirdilər. İkinci dəstəni Kaşkatayevin özü təmsil edirdi. O, Seqizbayevin katibliyə can atdığını bilirdi, Kaşkatayev həm öz hörmətini aşağı salmaq istəmirdi, həm də bu təhlükəli adamlarla münasibətini pozmamaya çalışırdı.

Raykom katibi, Seqizbayevin yazdığı məlumat vərəqəsini oxudu. Burada "Ağ qaya" kolxozunun çobanı Tanabay Bakasovun söz və əl hərəkəti ilə törətdiyi cinayətlərin hamısı bütün təfərrüatı ilə göstərilmişdi. Məlumat vərəqəsində Tanabayın etiraz edə biləcəyi heç bir şey yox idi, ancaq buradakı ittihamlar elə ustalıqla irəli sürülmüşdü ki, katib vərəqəni oxuduqca Tanabay dəhşətə gəlirdi. Bu kağızın qarşısında gücsüz olduğunu hiss etdikcə Tanabayı tərs basırdı. Seqizbayevin məlumat vərəqəsi onun özündən də dəhşətli idi. Heç bir yaba ilə Tanabay bu kağızın üstünə gedə bilməyəcəkdi. Kağız oxunandan sonra hər şey bir andaca dəyişdi. Tanabayın demək istədiyi sözlər onun öz nəzərində mənasını itirdi, yersiz bir sızıltıya, yazıq bir çobanın miskin şikayətinə, giley-güzarına çevrildi. Bununla o, özünü axmaq yerinə qoymazdı? Bu qorxunc kağızın qabağında, onun demək istədiyi sözlərin bir qəpiklik mənası varmı? O, kiminlə döş-döşə gəlmək istəyirdi?

Kaşkatayev məlumat vərəqəsini oxuyub, üzünü Tanabaya tutdu:

– Yoldaş Bakasov, siz büro üzvü Seqizbayevin məlumatındakı faktların doğru olduğunu etiraf edirsinizmi?

– Bəli.

Kabinetə sükut çökdü. Sanki, o kağızın zəhmi burada oturanların hamısını basmışdı. Aldanov məmnun halda, ətrafına göz gəzdirib, sınaıcı nəzərlərlə hamını süzdü,

- Xeyr.
- Özünü hamıdan ağıllı hesab edirsiniz?
- Yox, hamıdan axmaq hesab eləyirəm.

Döşündə komsomol nişanı olan cavan bir oğlan ayağa qalxdı. O, hamıdan cavan idi; cılız, cansız; lap uşaq kimi görünürdü.

- İcazə verin, mən deyim.

Cavan oğlanın burada oturduğunu Tanabay yalnız indi gördü. Ürəyində: "Döşə gəlsin, – dedi, – cavan oğlan, döşə gəlsin, vaxt olub mən də döşəmişəm..."

- Kaşkatayev başı ilə razılıq verdi:

- Buyurun, Kərimbəyov.

Kərimbəyov həyəcanını gizlətməyə çalışaraq sözə başladı:

– Mən yoldaş Bakasovun hərəkətinə haqq qazandırmaq istəmirəm. Öz hərəkətinin müqabilində o, lazımı partiya cəzası almaldır. Ancaq mən yoldaş Seqizbayevlə də razı deyiləm. Üstəlik, təklif eləyirəm ki, yoldaş Seqizbayevin məsələsi də müzakirəyə qoyulsun...

- Kimsə Kərimbəyovun sözünü kəsdi:

- Vay sən! Bu qanunları sizin komsomolmu icad eləyib?

- Kərimbəyov qızardı. Daha da özünü itirdi:

– Qanun hamı üçün eynidir, – dedi və bir anlığa tutulub, özünü ələ almağa çalışdı. Sonra o, daha sərt, daha kəskin danışmağa başladı: – Kolxozçunu, çobanı, köhnə kommunisti təhqir etməyə sizin nə ixtiyarınız vardı?.. Deyirsiniz ki, kolxozda heyvandarlığın pis halda olduğunu görüb əsəbiləşmişsiniz. Bəlkə, buna görə çoban sizdən də əsəbi imiş? Bunacan siz nə vaxt onun yanına getmişdiniz, onun işi ilə, həyatı ilə nə vaxt maraqlanmışdınız? Bilirdinizmi, maldarlıq niyə bu haldadır, quzular nə üçün tələf olur? Xeyr, yazdığınızdan məlum olur ki, siz elə çatan kimi çobanın üstünə düşmüşünüz, dişinizin dibindən çıxanı demisiniz. Kolxozlarda doğum kampaniyasının vəziyyəti hamıya məlumdur. Mən özüm tez-tez yerlərdə oluram, bizim komsomolçu çobanları görəndə xəcalət çəkirəm. Çünki biz onlardan hər şey tələb eləyirik, ancaq özümüz onlara heç bir praktiki kömək göstərmirik. Bir yandan yanıtmaz tövlələr, bir yandan aclıq, yem qıtlığı. Mən özüm çoban oğluyam. Bilirəm ki, hər quzunun ölməyi çoban üçün nə

deməkdir. İnstitutlarda bizə başqa şeylər öyrədiblər, ancaq yerlərdə işlər köhnə qayda ilə gedir. Bütün bunları görəndə adamın ürəyi ağrıyır!..

- Seqizbayev onun sözünü kəsdi:

– Yoldaş Kərimbəyov, siz çalışmayın ki, bizi ağıldasınız. Hiss – nisbi məfhumdur. Hissə qapılmaq lazım deyil. Fakt lazımdır, fakt!

– Bağışlayın, – deyərək Kərimbəyov yenidən sözə başladı, – burada biz cinayətkarlıq məsələsindən danışmırıq, öz partiyaçı yoldaşımızın işini müzakirə eləyirik. Burada partiya bileti daşıyan bir yoldaşın taleyi həll olunur. Buna görə də gəlin fikirləşək: yoldaş Bakasovu bu işə nə vadar etmişdir? Mən Bakasovun hərəkətinə, əlbəttə, haqq qazandırmıram, ancaq kolxozun ən yaxşı maldarlarından olan Bakasovun belə bir vəziyyətə gəlib çıxmağının səbəbini də, mənəcə, aydınlaşdırmaq lazımdır.

Kərimbəyovun çıxışından narazı qalmış Kaşkatayev qeyzlə:

– Oturun, – dedi. – Siz bizim diqqətimizi əsas məsələdən yayındırırsınız, yoldaş Kərimbəyov. Kommunist Bakasovun necə ağır bir cinayət işlətməyi, mənəcə, burada hamı üçün tamamilə aydındır. Bu, nə deməkdir? Belə şey harada görünüb?! Biz heç kəsə icazə vermərik ki, əlinə yaba alıb raykom tərəfindən təhkim edilmiş adamların üstünə yerisin. Bizim işçilərin avtoritetini ləkələməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Yaxşı olar ki, yoldaş Kərimbəyov, siz öz komsomolunuzun işləri barədə düşünəsiniz, hissə qapılıb, belə mənasız sözlər danışmayasınız. Hiss, duyğu öz yerində, iş isə öz yerində. Bakasovun yol verdiyi hərəkət bizi, həqiqətən, narahat etməlidir və heç şübhəsiz ki, belə adama partiyaada yer yoxdur... Yoldaş Sayakov, kolxozun partiya təşkilat katibi kimi, siz bütün bu deyilənləri təsdiq edirsinizmi?

- Sapsarı saralmış Çoro ağır-ağır yerindən durub:

– Bəli, təsdiq eləyirəm, – dedi. – Ancaq mən istərdim ki, məsələ aydınlaşdırılsın...

- Necə aydınlaşdırılsın?

– Mən istərdim ki, biz öz partiya təşkilatımızda Bakasovun məsələsini müzakirə eləyək.

– Vacib deyil. Siz sonra öz təşkilatınızın üzvlərinə bu barədə məlumat verərsiniz. Daha nə sözünüz var?

– Mən istərdim ki, məsələ aydınlaşdırılsın...
 – Nə aydınlaşdırılsın, yoldaş Sayakov? Bakasovun partiya əleyhinə çıxışı göz qabağındadır. Daha burada aydınlaşdırılması bir şey yoxdur. Bu işdə siz də məsuliyyət daşıyırsınız və kommunistlər arasında apardığınız tərbiyə işinin bu cür pozğun halda olduğuna görə öz cəzanızı alacaqsınız. Deyin görək, sizin Seqizbayevə üz vurub, məsələni partiya bürosuna qoymamağı xahiş etməyinizi necə başa düşmək olar? Ört-basdır etmək, eləmi? Ayıb olsun! Əyləşin!

Mübahisə başlandı. MTS direktoru və rayon qəzetinin redaktoru Kərimbəyovu müdafiə elədi. Hətta bir anlığa onlar mübahisədə üstünlük qazandılar. Ancaq Tanabay daha heç kəsi eşitmirdi. O, özü ilə danışdı, özünə sual verirdi: “Nə oldu, Tanabay, səni yaşadan o şeylər nə oldu? Nə sənin can qoyduğun sürü, nə o tövlə, nə o yem qıtlığı burada heç kəsin vecinə deyil. Sən necə də axmaq olmusan, Tanabay! Kolxoz üçün, qoyun-quzu üçün ömrünü bada vermisən. İndi bütün bunların məsələyə dəxli yoxdur. İndi sən təhlükəli adam olmusan. Olsun, cəhənnəmə ki! Əlinizdən gələni eləyin! Yapışın peysərimdən, tullayın bayıra. Daha mənim üçün fərqi yoxdur. Döşəyin, utanmayın...”

Kolxoz sədri Aldanov söz aldı. Tanabay bu adamın üzgözündən, əl-qol hərəkətindən hiss elədi ki, o, kimisə hədələyir, kimisə söyür. Ancaq “Çidar... Gülsarı” sözlərini eşidincə o heç nə dərk eləyə bilmədi. Sonra Tanabay diqqətini cəmləməyə çalışdı. Aldanov hiddətlə danışdı:

– ...Hələ bu, harasıdır ki? Bir atın ayağına çidar vurmaq üstündə bu adam camaatın içində deyib ki, mənim başımı əzəcəkdir. Yoldaş Kaşkatayev, yoldaş büro üzvləri, bir kolxoz sədri kimi sizdən xahiş eləyirəm ki, bizi Bakasovun əlindən qurtarasınız. Onun yeri, doğrudan da, türmədir. Onun bütün rəhbər işçiləri görməyə gözü yoxdur. Yoldaş Kaşkatayev, qapının dalında şahidlər dayanıb, onlar Bakasovun məni necə hədələdiyini təsdiq edə bilərlər. Məsləhət bilsəydiniz, onları çağırırdıq.

Kaşkatayev əsəbi halda üz-gözünlü turşutdu:

– Yox, – dedi, – lazım deyil. Bu qədər kifayətdir. Oturun.

Sonra məsələ səsə qoyuldu.

– Təklif birdir? Bakasov partiya üzvlüyündən kənar edilsin. Kim razıdır?

Yenə də Kərimbəyov özünü saxlaya bilməyib ayağa durdu:

– Bir dəqiqə, yoldaş Kaşkatayev! Belə bir qərar çıxartmaqla biz səhv etmərikmi, yoldaş büro üzvləri? Başqa təklif var: Bakasova şəxsi işinə yazılmaq şərti ilə ciddi töhmət verilsin, bununla bərabər, kommunist Bakasovun şəxsi ləyaqətini, partiya heysiyyətini təhqir etdiyinə və raykomun təhkimçisi olmaq etibarını, düzgün olmayan iş üsullarına əl atdığına görə büro üzvləri Seqizbayevə də töhmət elan edilsin.

Seqizbayev yerindən qışqırdı:

– Demaqogiya!

Kaşkatayev:

– Yoldaşlar, sakit olun, – dedi. – Siz raykomun bürosundasınız, öz evinizdə deyilsiniz, qayda-qanunu gözləmək lazımdır. – İndi hər şey raykomun birinci katibindən asılı idi və o, məsələni Seqizbayevin gözlədiyi istiqamətə yönəltdi. – Bakasovu məhkəmə məsuliyyətinə almağı lazım bilmirəm, lakin partiya onun yeri deyildir, bu məsələdə yoldaş Seqizbayev tamamilə haqlıdır. Səsə qoyuruq. Bakasovun partiyadan xaric edilməsinə kim razıdır?

Burada yeddi nəfər büro üzvləri vardı. Üç nəfər Tanabayın əleyhinə əl qaldırdı, üç nəfər lehinə səs verdi. Yerdə Kaşkatayev qalırdı. Bir qədər dayanandan sonra o da Tanabayın əleyhinə səs verdi. Tanabay bunların heç birini görmədi.

Məsələnin necə həll edildiyini o, Kaşkatayev katibə müraciət eləyəndə başa düşdü:

– Protokola yazın: raykom bürosunun qərarı ilə Bakasov Tanabay partiya üzvlüyündən xaric edilir.

“Vəssalam! Vəssalam!” – deyərək Tanabay öz-özünə pıçıldadı. Sanki, o oturduğu yerdəcə ölmüşdü.

Lakin Kərimbəyov təslim olmadı:

– Mən təkid eləyirəm: Seqizbayevə də töhmət elan edilsin.

Bu məsələni səsə qoymadan da rədd etmək olardı, lakin Kaşkatayev belə etmədi. Bunun özündə də gizli məna vardı.

– Yoldaş Kərimbəyovun təklifi ilə kim razıdır? Xahiş edirəm, əlinizi qaldırasınız!

Yenə də üç-üç oldu və yenə də Kaşkatayev əlini qaldırıb Seqizbayevi töhmətdən qurtardı. Ancaq Seqizbayev başa düşəcəkdimi, bu hörməti lazımınca qiymətləndirəcəkdimi? Kim bilir... Bicin biridir. Hiylə dağarcığıdır”.

Adamlar yerlərindən tərpəşdilər, stullar cınıldadı. Tanabaya elə gəldi ki, hər şey qurtarıb, ayağa durub heç kəsin üzünə baxmadan, dinməz-söyləməz qapıya yönəldi. Lakin Kaşkatayev onu arxadan səslədi:

– Bakasov, hara gedirsiniz? Partiya biletinizi verin.

– Verim? – deyə Tanabay çaşqın halda katibin üzünə baxdı. Məsələnin nə yerdə olduğunu o, hələ indi dərk eləyirdi.

Kaşkatayev:

– Bəli, – dedi. – Stolun üstünə qoyun. Daha siz partiyanın üzvü deyilsiniz və bilet gəzdirməyə ixtiyarınız yoxdur.

Tanabay əlini döşünə salıb, xeyli vaxt eşələndi. Partibilet dərinə idi, lap dərinə. Onu Tanabay Caydanın əli ilə tikilmiş dəri kisəcikdə saxlayırdı. Kisəciyə ip salınmışdı və Tanabay ipi boynundan aşırırmışdı. Nəhayət, o, canında isitdiyi partibiletini çıxartdı. Onu Kaşkatayevin par-par parıldayan soyuq stolunun üstünə qoydu. Tanabay üşüdü, partibiletin yerinə o özü üşüdü. Yenə də heç kəsin üzünə baxmadan, əlini döşünə salıb kisəciyin ağzını bağladı, yola düzəldi.

– Yoldaş Bakasov, – bu dəfə Tanabayı səsləyən Kərimbəyov idi. – Siz özünüz nə deyə bilərsiniz, yoldaş Bakasov? Axı siz heç danışmadınız. Bəlkə, danışmaq sizin üçün çətin idi? Biz güman edirik ki, partiyanın qapıları sizin üzünüə bağlı deyildir və siz gec-tez partiya qayda bilərsiniz. Deyin görək, bu saat siz nə düşünürsünüz?

Onun böyük dərini hələ də yüngülləşdirmək istəyən bu cavan oğlanın qarşısında minnətdar olduğunu duyaraq Tanabay ürək ağrısı ilə geri döndü.

– Nə deyim? – dedi. – Bu qədər sözün qabağında nə demək olar? Mən bircə onu deyə bilərəm ki, müqəssir deyiləm, lap ona əl qaldırsam da, dilimə pis sözlər gətirsəm də, müqəssir deyiləm. Mən bunu sizə izah edə bilməyəcəyəm. Buna görə də danışmağın mənası yoxdur.

Araya uzun sürən sükut çökdü. Sükutu Kaşkatayev pozdu:

– Hm. Deməli, partiya acıq eləyirsən? Onu bil ki, yoldaş, partiya səni düz yola çağırır. Partiya səni məhkəmədən qurtarıb, sən hələ acıq da eləyirsən! Deməli, sən, doğrudan da, partiya üzvü adına layiq deyilsən və mən inanmıram ki, onun qapıları bir daha sənin üzünə açılar!

Raykomdan çıxanda Tanabay üzdən çox sakit görünürdü. Həddindən çox sakit görünürdü. Elə dəhşət də burasında idi. Hava isti idi, hələ gün batmamışdı, axşam yaxınlaşırdı. Küçə ilə adamlar gedirdi, maşınlar gedirdi. Klubun qabağındakı meydançada uşaqlar oynayırdılar. Ancaq Tanabay heç nəyə baxmaq istəmirdi, heç nə görmək istəmirdi. O, özünü dağa yetirməyə tələsirdi, burada qalsaydı, elə bil, başına bundan da pis hadisələr gələcəkdi.

At bağlanan yerdə onun atı Gülsarı ilə yanaşı durmuşdu. Böyük, uzun və qüvvətli Gülsarı Tanabay yaxınlaşdıqca ayaqlarını qaldırıb qoyurdu, öz keçmiş sahibinin üzünə inamla, məhəbbətlə baxırdı. Gülsarı oğünkü savaşı da, bir-birinin dalınca başına endirilən yaba zərbələrini də unutmuşdu. Bəlkə, buna görə də elə onun adı at idi.

Tanabay yaxınlaşıb həzin-həzin pıçıldadı:

– Bağışla, Gülsarı, bağışla! Mənim dərdim böyükdür, Gülsarı, çox böyükdür. – O hiçqırn atın boynuna sarıldı, ancaq yoldan keçənlərdən utanıb, tez özünü ələ aldı.

Tanabay öz atını minib yola düzəldi.

Çoro Aleksandrov yoxuşunda Tanabaya yetişdi. Gülsarının tanış ayaq səslərini eşidən kimi, Tanabay dodaqlarını bir-birinə sıxdı, qəhərləndi, qanı qaraldı. O dönüb geriye baxmaq da istəmirdi. Bu gələn Çoronu Tanabay heç tanımaq da istəmirdi. Bu, həmin Çoro deyildi, tamam başqa adam idi. Lap elə bu gün, Kaşkatayev bircə dəfə səsinə qaldıran kimi, o qorxub yerində oturdu. Bəs bunun sonrası nə olacaqdı? Camaat ona inanır, o isə həqiqəti deməyə qorxur. Gücənir, söz axtarır. Bunu ona kim öyrətmişdi? Tuta- lım ki, Tanabay geridə qalmışdı, qara işçi idi, axı Çoronun savadı vardı, hər şeyi bilirdi, ömrü boyu rəhbər işdə olmuşdu. Çoro bilmirdimi ki, bütün bu işlər seçqibayevlərin, kaşkatayevlərin dediyi kimi deyildir! Bilmirdimi ki, onların danışdığı yalnız zahirdə yaxşı görünür, batində isə boş və yalandır. Axı onlar kimi aldadırdılar və nə üçün aldadırdılar?

Çoro lap yaxınlaşıb yanınca gedəndə də Tanabay başını qaldırıb baxmadı. O, Çoronun yalnız səsinə eşitdi:

– Elə bilirdim ki, biz bir yerdə çıxacağıq, Tanabay, – deyə Çoro nəfəsini dərdi. – Ancaq çıxıb baxıram, görürəm ki, yoxsan...

Tanabay başını qaldırmadan dilləndi:

– Məni neynirsən? Öz yolunla çıx get.

– Üzünü məndən gizlətmə, Tanabay, dayan söhbət eləyək. Necə bir dost, necə bir kommunist...

– Mən sənin dostun deyiləm, kommunist olmamağım da, gərək, sənə məlum ola. Heç sən də kommunist deyilsən. Çoxdan kommunist deyilsən. Üzünü belə göstərsən...

– Bu, sənin ciddi sözündür? – deyə Çoro yazıq-yazıq dilləndi.

– Əlbəttə, ciddi sözümdür. Hələ mən söz seçməyin təhərini öyrənməmişəm. Hansı sözü harada demək lazım olduğunu da hələ bilmirəm. Get, xoş gəldin. Mən buradan dönəcəyəm, sənin yolun düzünədir.

Tanabay atın başını döndərdi. Ucsuz-bucaqsız düzəngahı çıxdı və dostunun üzünə bir dəfə də baxmadan bir-başə dağlara üz tutdu.

Dostunun birdən-birə dəyişib meyit kimi ağarmağını Tanabay görmədi. Çoronun əlini qabağa uzadıb onu saxlamaq istədiyindən Tanabayın xəbəri olmadı. O bilmədi ki, dostunun qolu birdən-birə yanına necə düşdü, o, birdən-birə sustalıb yəhərin üstünə necə sərilirdi.

Çoro çöl havasını acgözlüklə ciyərinə çəkirdi.

– Halım pisdır, yaman pisdır, – deyə o, yəhər üstə üreynin ağrısından qovrulurdu. Çoronun rəngi gömgöy göyərmişdi, nəfəsi kəsilə-kəsilə ata yalvarırdı: – Tez ol, Gülsarı, məni evə yetir.

Kimsəsiz və qaranlıq çöl boyunca at durmadan çapıb gedirdi. Üstündəki insanın səsi atı qorxudurdu, bu səsdə o nəşə vahiməli bir şey duyurdu və vahimə içində finxıra-finxıra Gülsarı qulaqlarını şəkəlib gedirdi. Adamsa yəhərin üstündə qovrulurdu, əzab çəkirdi, əli ilə, dişləri ilə Gülsarının yalından yapışırdı. Yüyen atın boynundan sallanırdı, at çapdıqca atılıb-düşürdü.

20

O axşamın qaranlığında, hələ Tanabay dağ yollarında at çaparkən kəndin küçələrində bir atlı itləri çaxnaşmaya salıb bir-bir qapıları döyürdü:

– Ey, kim var evdə? Bayıra çıxın! Tez olun, idarəyə yığılın. Partiya iclası var.

Adamlar təəccüb eləyirdilər:

– Nə olub bəyəm? Belə tələsmək niyə?

– Bilmirəm, Çoro çağırır. Deyir, tez gəlsinlər.

Çoro özü bu vaxt idarədə oturmuşdu. O, stolun arxasında yumaq kimi büzüşüb ağır-ağır nəfəs alırdı. Onun bir əli köynəyinin altında idi. O əllə Çoro fasiləsiz döşünü ovuşdururdu. O, ağrıdan zanyırdı, dodaqlarını dişləyirdi. Çoronun göyümtül sifətinə soyuq tər gəlmişdi, gözləri hədəqdən çıxmışdı. Hərdən Çoro hər şeyi unudurdu. Ona elə gəlirdi ki, yenə çöldədir, at üstə yol gəlir, Tanabayı çağırır, o isə səs vermək istəmir. Tanabayın sözləri Çoronu köz kimi yandırır, ürəyinə od vururdu...

Çoronu buraya at tövləsindən az qala qucaqda gətirmişdilər. Orada Çoro bir qədər ot üstə uzanmışdı. Atçılar onu evə aparmaq istəmişdilər, ancaq partorq razı olmamışdı. Kommunistləri çağırmaq üçün adam yollamışdı, indi səbirsizliklə onların yolunu gözləyirdi.

Çırağı yandırıb Çoronun qabağına qoyandan sonra gözətçi qadın qonşu otaqda soba ilə əlləşirdi, təəssüflənirdi, başını bulayırdı.

Çoro adamların yolunu gözləyirdi və zamansa, elə bil, damcı-damcı axıb gedirdi. Bu, onun ömründən qalan saniyələr idi və saniyələr ağır, acı damcılarla ömürdən süzülüb tökülürdü. Bu saniyələrin qədrini Çoro yalnız indi bilirdi. İndiyəcən illər fikirlərdə, qayğılarda uçub getmişdi, heç Çoro o illərinin dalınca da baxa bilməmişdi. Bu ötən illər ərzində hələ çox şeylər düzəlməmişdi, çox şeylər onun arzuladığı kimi olmamışdı. Ancaq o çalışmışdı, çapalamışdı, bəzən geriye də çəkilməmişdi ki, kələ-kötürə düşməsin, yolu rahat yeriyə bilsin. Lakin kələ-kötürsüz mümkün deyildi. Toqquşmaq istəmədiyi o qüvvə indi onu divara dirəmişdi, daha geri çəkilməyə də yer yox idi, yol qurtarırdı. Ah, kaş ki o lap əvvəldən belə başlayaydı; kaş o, həyatın üzünə həmişə cəsarətlə baxmış olaydı...

Vaxtsa ağır, acı damcılarla ömürdən süzülüb tökülürdü. Niyə adamlar gəlmirdilər, niyə gecikirdilər?..

Çoro dəhşət içində düşünürdü: “Səbir elə, ölüm, səbir elə, mən hər şeyi danışmalıyam. – Əlindən gedən ömrünü o, bir səssiz ürək naləsi ilə tutub saxlamaq istəyirdi. Gücünü toplayıb son döyüşə hazırlanırdı. – Hər şeyi olduğu kimi

deyəcəyəm. Büro necə keçdi, Tanabayı partiyadan necə çıxartdılar. Qoy bilsinlər: mən raykomun bu qərarı ilə razı deyiləm. Qoy bilsinlər: mən Tanabayın partiyadan çıxarılmasını istəmirəm. Aldanovun haqqında da bildiklərimin hamısını deyəcəyəm. Qoy onlar, mən öləndən sonra sədrin məsələsini müzakirə eləsinlər. Qoy kommunistlər öz qərarlarını versinlər. Öz barəmdə də deyəcəyəm, kolxoz barədə də, başqaları barədə də... Səbir elə, ölüm, səbir elə, qoy camaat gəlib çıxsın..."

Hamıdan əvvəl onun öz arvadı gəldi. Dava-dərman gətirdi, ağladı, yalvar-yapış elədi:

– Sənin ağlın başındadırmı? Məgər icaslardan doymamısan? Dur ayağa. Dur gedək evimizə, sənin özündən xəbər yoxdur. Bu nədir, ilahi, bu nədir? Bəs sənin özünə yazığın gəlmi?

Çoro heç nə eşitmək istəmirdi. Üzünü yana tutub dərman içirdi. Stəkan dişinə dəyib cingildəyirdi, su üstünə dağılırdı. Çoro arvadına təskinlik verirdi:

– Yaxşıyam, yaxşıyam, – deyirdi, – sən çöldə gözlə, sonra mənə evə apararsan.

Adamların addım səsi eşidiləndə Çoro özünü ələ aldı, son borcunu yerinə yetirmək üçün ürəyinin ağrısını gizlədib var gücünü səfərbər elədi.

Gələnlər təşvişə düşdülər:

– Nə olub, Çoro? Sənə nə olub?

Çoro:

– Heç nə olmayıb, – dedi. – Bu saat hər şeyi deyəcəyəm, qoy hamı yığılıb gəlsin.

Vaxtsa ağır, acı damcılarla ömürdən süzülüb tökülürdü.

Kommunistlər yığışandan sonra partorq Çoro Sayakov ayağa qalxdı. O, şlyapasını başından çıxarıb, partiya iclasını açıq elan elədi...

21

Tanabay evə yetişəndə gecə idi. Caydar əlində fənər həyətə çıxdı, gözləməkdən gözünün kökü saralmışdı. Ərinin başına nə iş gəldiyini soruşmamış hiss elədi. Tanabay dinməz-söyləməz yəhəri atın belindən götürdü. Caydar fənəri əlində tutdu, ərinin nə deyəcəyini gözlədi, ancaq

Tanabay bir kəlmə də söz demədi. Arvad ürəyində fikirləşirdi: "İçib gəlsəydi, bundan yaxşı olardı". O, ərinə sevirilmək istəyirdi – kolxozdan bir qədər ot göndərmişdilər. Saman, arpa onu gətirmişdilər. Bu gün havalar da yaxşılaşmışdı, bu gün quzular örüşə çıxarılmışdı, daha qorxulu bir şey yox idi – quzuların ağzı ota çatmışdı.

Caydar dedi:

– Bektayın sürüsünü apardılar. Təzə çoban göndəriblər.

– Cəhənnəm olsun Bektay da, onun sürüsü də, hamısı cəhənnəm olsun...

– Yorulmusan?

– Nə yorulmuşam? Partiyadan çıxartdılar!

– Bəli bir az yavaş de, arvadlar eşidərlər.

– Lap bərkədən deyəcəyəm, qoy eşitsinlər! Qovdular, özü də it kimi qovdular. Mənim kimisinə belə lazımdır. Lap sənin özünə də. Bizə bu da azdır. Yeri get, nə durmusan! Nə mənim üzümə baxırsan?

– Keç dincəl, yorulmusan.

– Sənə qalmayıb.

Tanabay özünü tövləyə verdi. Qoyunları nəzərdən keçirdi. Sonra ağıla getdi, orada da bir qədər dolanıb yenə tövləyə qayıtdı. Özünə yer tapmırdı. Nə yemək istəyirdi, nə danışmaq istəyirdi. Bucağa yığılmış samanın üstünə sərdi, hərəkətsiz qaldı. Hər şey mənasını itirmişdi – həyat da, iş də, sürü də. Nə yaşamaq həvəsi qalmışdı, nə düşünməyə həvəsi vardı...

O, samanın içində eşələndi, yatmaq istədi, yata bilmədi. Yenə Bektay yadına düşdü, onun ağ qarın üstündə açdığı qara ayaq izləri Tanabayın gözünün qabağına gəldi; bu adamın qarşısında Tanabay necə aciz qaldığını xatırladı. Yenə Seqizbayevin səsi qulağına gəldi, onun at üstə lovğa-lovğa oturmağı, hay-küyü, hədə-qorxusu... Sonra raykom binasında o bir daha ziyanxor və xalq düşməni oldu, bu, onun son mükafatı idi, bununla ömür qurtardı. Bütün bunları düşündükcə Tanabayın bir daha yabanı götürməyi gəldi, bayıra çıxıb gecənin zülmətində var səsi ilə bağırmağı, aləmə səs salmağı gəldi. Beləcə çöllər boyu qaçmaq, bir dərəyə yumbalanmaq, bir yarğana düşmək və məhv olmaq – Tanabayın özge istəyi yox idi.

O yuxulaya-yuxulaya düşünürdü: belə yaşamaqdan ölüm yaxşıdır. Bəli, ölüm yaxşıdır, yalnız ölüm!..

– Əgər mənə dost idisə, bəs indiyəcən harada idi? Xeyr, daha mənim üçün hər şey birdir...”

Ancaq Caydar onu rahat qoymadı. Gəldi. Tanabayın plaşını, çəkmələrini, qurşağını, əlcəklərini, papağını gətirdi.

– Dur geyin, – dedi.

– Boş yerə zəhmət çəkmə. Mən heç yana gedən deyiləm!

– Vaxtı itirmə. Sonra elə bir şey olar ki, ömrün boyu peşmançılıq çəkərsən.

– Mən heç nəyin peşmançılığını çəkən deyiləm. Ona da heç nə olmayacaq. Yenə yatıb-yatıb ayağa duracaq. Birinci dəfə deyil.

– Mən səndən indiyəcən heç bir şey xahiş eləməmişəm. İndi xahiş eləyirəm. Mənim xətrimə tərslik eləmə. Geyin get. Adamlığın olsun.

Tanabay inadından dönmək istəmirdi:

– Yox, getməyəcəyəm! Daha mənim üçün hər şey birdir. Sən ədəb-ərkan gözləyirsən. Sonrakı söz-söhbətdən qorxursan. Qoy nə deyəcəklər desinlər. Mənim üçün fərqi yoxdur.

– Aqlını başına yığ, Tanabay. Mən gedirəm ocağa baxım, od düşüb keçəni yandırar.

Caydar pal-paltarı qoyub uzqlaşdı, ancaq Tanabay yerindən tərpənmədi. Bir bucaqda oturub fikrə getdi, özünü sındırmaq istəmədi, Çoroya dedişi sözləri unutmaq istəmədi. Bu sözlərdən sonra o, Çoronun üzünə çıxıb bilərdimi? “Hə, gəlmisən, salaməleyküm. Necəsən? Bir şey lazım deyil ki?” Yox, Tanabay bunu eləyə bilməyəcəkdi. Belə şey onun işi deyildi.

Caydar qayıtdı.

– Sən hələ geyinməmişən?

– Zəhləmi tökmə. Dedim ki, getməyəcəyəm!

– Dur! – deyə Caydar səsi gəldikcə qışqırdı və nə qədər təəccüblü olsa da, bu əmr ilə Tanabay əsgər kimi ayağa qalxdı. Öz hirsli, əzab dolu gözləri ilə Caydar fənərin solğun işığında Tanabayın üzünə baxdı. – Əgər sən kişi deyilsənsə, arvadlığını boynuna alırsansa, onda mən gedəcəyəm, sən otur burada, gözlərinin suyunu tök! Özü də bu saat gedəcəyəm. Ayağa dur, atı yəhərlə!

Çarəsi kəsilmiş Tanabay ayağa durub atı yəhərləməyə getdi. Həyətdə qar yağdı. Qatı zülmət, gecənin sükutunda,

elə bil, hansı görünməz bir oxunsa ətrafında fırlanırdı, qaynayırdı, burulğan kimi burulurdu. Dağlar bir-birindən seçilmirdi. Atı yəhərləyə-yəhərləyə Tanabay fasiləsiz donquldanırdı: “Qərribə işə düşmədik! Gecənin bu vaxtı, tək-tənha necə gedib çıxacaq? Özü də dediyindən dönmə deyil. Gedəcək. Ölsə də, gərək getsin. Bəs yolda azsa, necə? Mənə nə, özündən küssün...”

Tanabay atı yola hazırlayırdı, ancaq narahatlığı get-gedə artırdı. O, ürəyində xəcalət çəkirdi: “Mən vəhşiyəm, xalis vəhşiyəm. Öz dərdimin əlində əsir olmuşam. İstəyirəm ki, hamı bilsin, hamı görsün ki, mən necə bədbəxtəm. Arvadı da əldən salmışam. Axı onun nə günahı var? Nə üçün ona zülm eləyirəm? Bu dünyada mənim üçün xoş gün yoxdur. Çünki pis adamam. Vəhşiyəm. Xalis vəhşiyəm”.

Tanabay tərəddüd eləyirdi. Öz sözünü geri götürmək onun üçün çətin idi. Atı yəhərləyib qaşqabaqlı geri qayıtdı.

– Yəhərlədin?

– Bəli.

Caydar əlindəki plaşı qabağa uzatdı.

– Hazırlaş, yola düşürsən.

Birinci olaraq arvadın güzəştə getməyi Tanabayı sevindirdi. O, dinməz-söyləməz paltarını geyinməyə başladı. Ancaq özünü göstərmək üçün xoruzlandı:

– Bəlkə, səhərə qalsın?

– Xeyr, bu saat getməlisən, sonra gec olar.

Qatı zülmət, gecənin sükutunda, elə bil, hansı görünməz bir oxunsa ətrafında fırlanırdı. Qışın, bəlkə də, son qarı yağdırdı, iri qar dənələri nizamlı yerə səpələnirdi. Zülmət qayalıqlar arası ilə tək-tənha Tanabay üz döndərdiyi dostunun çağırışına gedirdi. Qar onun başına yağdı, çiyinə, saqqalına, əllərinə yağdı. Tanabay atın belində hərəkətsiz oturmuşdu, o tərpənilib qar üstündən tökmək də istəmirdi, çünki belə düşünmək rahat idi. O, Çoronu düşünürdü, onları bir-birinə bağlayan uzun illəri, Çorodan savad öyrənməyini, birlikdə komsomola keçmələrini, sonra partiyaya daxil olmalarını xatırlayırdı. Bir vaxt kanal tikintisində də onlar birgə işləmişdilər, Tanabayın şəkli olan qəzeti ilk dəfə ona Çoro gətirmişdi, əlini sıxmışdı, təbrik eləmişdi...

Tanabayın ürəyi get-gedə yumşalırdı, onun narahatlığı da tədricən çəkilib gedirdi. O yalnız bir şeyi düşünürdü:

"Görəsən, Çoro nə haldadır? Bəlkə, onun vəziyyəti, doğrudan da, yaxşı deyil? Yaxşı olsaydı, oğlunu çağırırdırmı? Bəlkə, deyiləsi sözü var? Bəlkə, məsləhətləşmək, bir söz demək, vəsiyyət eləmək istəyir?..."

Hava işıqlanırdı. Qar hələ də kəsməmişdi. Tanabay atı tələsdirdi. Çatmağına az qalırdı, bir təpə də aşandan sonra aula yetişəcəkdi. Görəsən, Çoro nə halda idi? Birca tez çata biləydi.

Birdən səhərin sakitliyində Tanabay uzaqdan-uzağa bir səs eşitdi. Elə bil, kimsə bərkdən qışqırırdı, sonra səs kəsildi, yoxa çıxdı. Tanabay atı əylədi, qulaq asdı, ancaq bir şey eşidə bilmədi. Yəqin ki, heç nə yox idi, Tanabayın qulağı səsdə idi.

At sürətlə çapa-çapa Tanabayı təpənin başına çıxartdı. Aşağıda bağ-bağçalar qar altında ağappaq ağanırdı. Hələ səhər təzəcə açılırdı, kəndin küçələri bomboş idi. Yalnız bir həyətdə adam toplaşmışdı, orada atlar dayanmışdılar. Bu həyət Çoronun həyəti idi. Bəs bu adamlar niyə ora yığılmışdı? Görəsən, nə olmuşdu. Bəlkə...

Tanabay üzəngidən boylandı, soyuq havanı nəfəsinə çəkib qulaq verdi və atı yol aşağı qovdu. "Ola bilməz! Ola bilməz! Ola bilməz!" Tanabay dəhşət içində düşündü, sanki, bütün günahlar onda idi. İşə bax – dünyada yeganə dostu olan Çoro əbədi bir aynlıq qarşısında onu son görüşə çağırırmışdı, Tanabaysa tərslik eləmişdi, ürəyində kin saxlayıb inadını yeritmişdi. Bundan sonra ona adam demək olardımı? Niyə Caydar onun üzünə tüpürməmişdi? Dünyada bundan üzürlü nə ola bilərdi – insan ölüm qarşısında ondan son xahişini eləmişdi.

O, geniş çöl yoluna çıxdı – o yerdə ki Çoro Tanabaya yetişib atını onunla yanaşı sürmüşdü. Onda Tanabay Çoro-yə nələr deməmişdi? Belə şeyi bağışlamaq olardımı?

Xəcalətdən beli bükülmüş Tanabay kəndin qarlı küçələrində atını sürüb gedirdi. Birdən o, qarşıda, Çoronun qapısı qabağında bir dəstə atlı gördü. Əvvəlcə səssiz-səmirsiz dayanmış atlılar birdən səs-səsə verdilər, yəhər üstdə yırğalanıb ucadan ağı dedilər.

– Oy-vay, bağrım vay! Oy-vay, bağrım!

Ağı deyən qazaxlar idi, deməli, yas başlanmışdı. Çayın o tayında, qonşuluqda yaşayan qazaxlar bir dost kimi, bir

qonşu kimi Çoronun üstündə ağlamağa gəlmişdilər; o adam ki həmişə onlara yaxın olmuşdu, o adam ki bütün əyalətdə tanınırdı. Ürəyində Tanabay: "Sağ olun, – dedi, – qardaşlar. Ata-baba dövründən bəri dərdimiz-sərimiz bir olub, toyda da, cıdırda da bir olmuşuq. Ağlayın, bizimlə birgə siz də ağlayın!"

Qazaxların dalınca o özü də atın üstündə fəryad qoparıdı, qəm dolu, ələm dolu bir səslə çığırdı:

– Çoro-o-o! Çoro-o-o! Çoro-o-o!..

Tanabay yəhər üstə gah sağa, gah sola əylirdi, küçə-də atını səyirib, dünyadan köçmüş dostuna ağlayırdı.

Bu da həyət. Bu da Çoronun evi. Üstünə qara çul salınmış Gülsarı evin qabağında dayanmışdı. Başına qar yağırıdı. Sahibsiz, yiyəsiz Gülsarı! Yəhəri boş qalan Gülsarı!

Öz atının üstündəcə Tanabay Gülsarının boynuna sarıldı. Aralandı, bir də sarıldı. Ətrafda bir-birindən zorla seçilən üzler, ağlaşma, nalə, şivən... Kimsə dedi:

– Tanabayı atdan düşürdün. Çoronun oğlunun yanına aparın.

Tanabay eşitmədi.

Neçə-neçə əl eyni vaxtda ona sarı uzandı, köməkləşib atdan düşürdülər, qoluna girib apardılar.

Tanabay gözünün yaşını axıdırdı:

– Bağışla məni, Çoro, bağışla məni!

Çoronun tələbə oğlu Samansur həyətdə üzü divara tərəf dayanmışdı, o çevrilib Tanabayın üzünə baxdı, onlar ağlaya-ağlaya qucaqlaşdılar.

– Daha sənin atan yoxdur, daha mənim Çorom yoxdur! Bağışla məni, Çoro, bağışla!

Sonra onları bir-birindən araladılar və bu vaxt birdən-birə Tanabay yaxında, arvadların arasında dayanmış Bübücanı gördü. Bübücan dinməz-söyləməz Tanabayın üzünə baxırdı və dinməz-söyləməz gözünün yaşını axıdırdı. Tanabay ona baxıb, daha bərkdən hönkürdü.

İndi Tanabay istərdi ki, Bübücan yaxınlaşsın, təskinlik versin, onun göz yaşlarını silsin, ancaq qadın yaxınlaşmırdı. Dayanmışdı. Ağlayırdı.

Tanabaya başqaları təskinlik verirdilər:

– Bəsdir, Tanabay. Toxta, göz yaşı axıtmağın xeyri yoxdur.

Buna görə Tanabay daha da qəhərlənirdi, daha bərk-dən hönkürürdü.

22

Çoronu günortadan sonra dəfn elədilər. Hava bulanıq idi, solğun günəş hərəkətsiz boz buludların arasından zəif işıq saçırdı. Sulu, yumşaq qar dənələri hələ də havada uçuşurdu. Qara geyinmiş insan dəstəsi ağappaq yol boyunca bir qara çay kimi səssiz-səmirsiz axıb gedirdi. Sanki, bu çay elə indicə, buradanca baş götürmüşdü və ilk dəfə özünə yol açırdı. İrəlində, yanlarının taxtası aşağı salınmış maşında, Çoronun ağ kəfənə bürünmüş cənazəsini aparırdılar. Məhrumun arvadı, uşaqları, qohum-əqrəbası cənazənin yanında oturmuşdu. Qalanlar ata minmişdi. Yalnız Tanabayla Samansur maşının dalınca piyada gedirdilər. Onların hər ikisi yiyəsi ölmüş Gülsarının yüyənindən yapışmışdı.

Kəndin qurtaracağındakı yol hamar qarla örtülmüşdü və bu təmiz, yumşaq qarın üstünə ilk dəfə at dırnağı dəyirdi, insan ayağı dəyirdi. Bu izlərin içində, sanki, Çoronun da ayaq izi vardı. Bu, Çoronun son izləri idi. İndi yol təpəyə, qəbiristanlığa qalxacaqdı və oradan Çoro bir daha geri qayıtmayacaqdı.

Tanabay atın yüyənindən tutub gedirdi və ürəyində atla danışırdı: "Hər ikimiz Çorosuz qaldıq, Gülsarı! Daha Çoro yoxdur, heç vaxt olmayacaq... O vaxt sən niyə susdun, Gülsarı, niyə məni saxlamadın? Bilirəm, Allah dil verməyib sənə. Ancaq mən insan ola-ola özümü səndən də pis apardım. Dostumu yolun ortasında buraxıb getdim, Allah aqlımı aldı, dönüb geriye də baxmadım. Çoronu mən öldürdüm, öz dilimlə öldürdüm..."

Yolboyu qəbiristanlığa çatanacan Tanabay Çorodan üzr istədi. Orada Samansurla birgə Çoronu həmişəlik torpağa tapşırılanda da o dönə-dönə dostuna yalvardı:

– Bağışla məni, Çoro. Eşidirsənmi, bağışla məni!..

Çoronun məzarı üstünə ovuc-ovuc torpaq atdılar, sonra belləri işə saldılar, torpaq üst-üstə qalandı. Qəbir doldu və təpənin üstündə bir yeni təpəcik yarandı.

– Bağışla, Çoro!

Dəfn qurtarandan sonra Samansur Tanabayı qırağa çəkdi:

– Sizinlə işim var, Tanake, gərək, oturub söhbət eləyək.

Adamları da, tüstülənən ocaqları, samovarları da burada qoyub onlar həyətdən çıxdılar. Arxın qırağı ilə gedib həyətin dalında – yıxılmış bir ağacın yanında dayandılar. Ağacın üstündə oturdular. Xeyli vaxt dinməz-söyləməz oturdular. Tanabay düşündü: "Dünyanın işinə bax – bu Samansur dünən balaca bir uşaq idi, indi gör nə boyda olub. Dərd onu daha da yaşlı eləyib. İndi Çoronun yerində budur. Daha biz eyni adamlarıq. Belə də olmalıdır. Oğullar ataların yerini tutur. Ataların nəslini yaşadırlar, işini yaşadırlar. Kaş ki atası kimi adam olsun. Ondən da ağıllı olsun, ondan da uzağa getsin; kaş bizdən çox-çox yuxarı qalxsın, özünə də bir gün aqlasın, başqalarına da xeyri dəysin. Elə ata olmağın mənası da bundadır. Biz onları böyüdürük ki, bizdən yaxşı olsunlar, bizdən irəli getsinlər".

– Sən, Samansur, ailədə hamıdan böyüksən, – deyərək Tanabay əlini saqqalına çəkib sözə başladı. – Sən Çoronun yerindəsən, mən səni də Çoro kimi eşitməyə hazıram.

– Mən sizə, Tanake, atamın vəsiyyətini çatdırmalıyam.

Tanabay diksindi, çünki bu səs Çoronun səsinə yaman oxşadı. Samansurun üzündən də atasına oxşamağını ilk dəfə Tanabay indi gördü, Çoronun cavanlığı gözünün qabağına gəldi. O, Çoronu Samansur görməmişdi, ancaq Tanabay görmüşdü, yadında idi. Bəlkə, buna görə deyirlər ki, insan ölməz, əgər onu tanıyanlar ölməsə.

– Danış, oğlum, mən sənə qulaq asıram.

– Mən özümü vaxtında yetirdim, Tanake. Dünən gecə atamın ölümünə bir saat qalmış gəlib çıxdım. Lap son nəfəsinəcn ağı başında idi. Sizi çox gözlədi, Tanake. Elə hey soruşdu: "Tanabay hanı? Bəs gəlib çıxmadı mı?" Biz ona təsəlli verirdik, deyirdik ki, yoldadır, indicə gələcək. Görünür, sizə nə isə demək istəyirmiş. Əcəl qoymadı.

– Elədir, Samansur, elədir. Biz onunla görüşməli idik. Mütələq görüşməli idik. Öləncən özümə bağışlamaram. Günah mənə oldu. Vaxtında gələ bilmədim.

– Tapşırı ki, sizə xəbər verim. Dedi, ondan üzr istəyirəm, məni bağışlasın, ürəyində kin saxlamasın. Bir də çox-çox xahiş elədi ki, onun partiya bileti raykoma siz aparasınız. Dönə-dönə yalvardı ki, bunu sizə çatdırım. Sonra huşu itdi. Xeyli vaxt əzab çəkdi. Öləndə də gözü

yol çəkirdi. Ağlayırdı, danışırı, ancaq nə dediyini başa düşmək olmurdu.

Tanabay heç nə demədi. Hönkürə-hönkürə saqqalını sıgalladı. Çoro getmişdi. Özü ilə birgə Tanabayın da ömrünün tən yarısını aparmışdı.

Nəhayət, o, özünü ələ aldı.

– Sağ ol, Samansur, – dedi. – O da sağ olsun ki, bu işi mənə həvalə eləyib. Ancaq bir şey qabağımı kəsir. Bilirsənmi, mənə partiyadan xaric eləyiblər?

– Bilirəm.

– Partiyadan çıxarılmış bir adam Çoronun partbiletini raykoma necə apara bilər? Axı mənim buna ixtiyarım yoxdur.

– Bilmirəm, Tanake. Özünüz fikirləşin. Mənim borcum atamın vəsiyyətini yerinə yetirməkdir. Gərək, siz də elə edəsiniz ki, onun son istəyi boşa çıxmasın.

– Mən buna ürəkdən şad olardım. Ancaq nə etmək olar, başıma belə bir iş gəlib. Bəlkə, özün aparasan, Samansur?

– Yox, belə şey yaxşı düşməz. Atam bir şey bilməsəydi, bu vəsiyyəti eləməzdi. O, sizə inanırdı, mən niyə inanmayım? Raykomda deyərsiniz ki, mənim atam Çoro Sayakov belə vəsiyyət eləyib.

Sübh təzədən, dan yeri təzəcə söküləndə Tanabay yola düşdü. Gülsarı, adlı-sanlı Gülsarı, bərkdə də, boşda da əvəzi olmayan Gülsarı onu rayon yoluna çıxartdı. Bu gün Tanabay mərhum dostu kommunist Çoro Sayakovun son xahişini yerinə yetirməyə gedirdi.

Qarşı tərəfdə, yerin dibsiz ənginliklərində dan yeri təzəcə ağanırdı. Dan yeri ağardıqca üfüqlərdə bir yeni şəfəq doğulurdu. Üfük yavaş-yavaş alışmağa başlayırdı...

Gülsarı o şəfəqə doğru çapırdı, boz göylərin ətəyində parıldayan yeganə ulduza doğru çapırdı. Boş, kimsəsiz yollarda Gülsarı at yerişinin ən gözəl nümunəsini nümayiş etdirir, bir musiqi ahəngi ilə yollarda iz buraxıb gedirdi. Tanabay Gülsarının belində çoxdan çapmamışdı və atın yerşində köhnə ritmi duyduqca sevinirdi. Külək atın yalını sıgallayırdı, Tanabayın üzünə vururdu. Hələ Gülsarı gücünü itirməmişdi, hələ o, çox qaçacaqdı.

Tanabay yolboyu götür-qoy eləyirdi: niyə Çoro bu işi məhz ona tapşırırmışdı, niyə öz partiya biletini raykoma aparmı, o, partiyadan çıxarılmış bir adama həvalə eləmişdi?

Bəlkə, məqsədi Tanabayı yoxlamaq idi? Bəlkə, bununla Çoro Tanabayın partiyadan çıxarılmasının əleyhinə olduğunu bildirmək istəmişdi? Təəssüf ki, gec idi. Bundan sonra Çoronun məqsədini heç kəs bilməyəcəkdi. Daha Çoro heç vaxt danışmayacaqdı. "Heç vaxt!" – dünyada bundan dəhşətli söz varmı?

Yenə fikir-xəyalət Tanabayın beyninə doldu. Unutmaq istədiyi şeylər yenidən yadına düşdü. Yox, hələ heç nə qurtarmamışdı. Özü olmasa da, Çoronun son arzusu, son niyyəti yaşayırdı. Hələ onlar həmişəlik ayrılmamışdılar. Tanabay Çoronun partbiletini ilə raykoma gedəcəkdi, onun haqqında hər şeyi olduğu kimi danışacaqdı. Tanabay öz bərəsində də danışacaqdı, çünki onların hər ikisi bir əlin barmağı idilər.

Qoy bilsinlər, bilsinlər ki, onlar cavanlıqda necə olublar, necə yaşayıblar, necə mübarizə aparıblar. Bəlkə, onda Tanabayı da başa düşəydilər. Biləydilər ki, onu Çorodan ayırmaqda səhv eləyiblər. Çoro yaşasa da, yaşamasa da, onlar bir olmalıdırlar. Bircə Tanabaya qulaq asaydılar; o, ürəyinin sözünü axıracan deyə biləydi!

Tanabay raykom katibinin kabinetinə necə daxil olacağını təsəvvür eləyirdi. O, Çoronun partbiletini stolun üstünə necə qoyacaqdı, raykom katibi ilə necə söhbətə başlayacaqdı. O, öz günahını boynuna alacaqdı, üzr istəyəcəkdi, xahiş eləyəcəkdi onu partiya qaytarsınlar, çünki bunsuz yaşamaq mümkün deyildi.

Hərdən Tanabayın qulağına qorxunc səslər gəlirdi: "Partiyadan çıxarıldığın bir halda, sənə partiya sənədi gətirməyə nə ixtiyarın var? Kommunistin partiya biletinə sən gərək əl vurmayaydın, sən gərək bu işi boynuna çəkməyəydin. Bu işi görməyə sənsiz də bir adam tapılırdı". Ancaq bu qorxunc səsi Tanabay beynindən qovmağa çalışırdı. Axı onun heç bir təqsiri yox idi. O, Çoronun son arzusunu yerinə yetirməyə gedirdi. Çoro hamının qabağında belə vəsiyyət eləmişdi və əgər lazım olsaydı, bunu onun oğlu Samansur təsdiqləyə bilərdi. Buna baxmayaraq, Tanabay yenə də narahat idi. Başqa qorxunc bir sual onun qulağında səslənirdi: "Tutalım, ölüm ayağında insan sayıqlayıb, nə dediyini bilməyib, bəs sən? Ağlın başında ola-ola sən niyə bu işi boynuna götürmüşsən?" Onda Tanabay nə cavab verəcəkdi?

Gülsarı isə donmuş torpağın üstündə çapdıqca çapır, çölü arxada qoyub Aleksandrov yoxusuna yaxınlaşırdı. O, Tanabayı mənzilbaşına çox tez çatdırmışdı. Düzləri nə vaxt arxada qoyduğunu Tanabay hiss etməmişdi.

O gəlib rayon mərkəzinə yetişəndə müəssisələrdə iş təzəcə başlayırdı. Heç yerdə dayanmadan Tanabay bir-baş raykoma gəldi, həyətdə atı bağlayıb, üst-başının tozunı sildi, həyəcanla, ürək döyüntüsü ilə yuxarı qalxdı. Görəsən, onu necə qarşılayacaqdılar? Nə deyəcəkdilər? Dəhlizlər bomboş idi, çünki kənd adamı hələ gəlib çıxmamışdı.

O, Kaşkatayevin qəbul otağına girib katibəyə salam verdi. Katibə onun salamını aldı. Tanabay soruşdu:

– Yoldaş Kaşkatayev yerindədir?

Katibə:

– Bəli, – dedi.

– Mən onun yanına gəlmişəm. “Ağ qaya” kolxozunun çobanıyam. Soyadım Bakasovdur.

Katibə gülümsədi:

– Mən ki sizi tanıyıram.

– Katibə deyir ki, bizim partorq Çoro Sayakov vəfat edib, ölməmişdən tapşırıb ki, mən onun partiya bileti raykoma gətirim. Bileti gətirmişəm.

– Yaxşı. Bir dəqiqə gözləyin.

Katibə kabinetdə çox dayanmadı, ancaq bu az vaxtda Tanabay, bircə Allah bilir ki, nə qədər həyəcan keçirdi.

Katibə kabinetin qapılarını bərk-bərk örtüb bayıra çıxdı.

– Kaşkatayev yoldaş məşğuldur, – dedi. – Xahiş eləyir ki, Sayakovun bileti qeydə alınma sektoruna verəsiniz. Qeydə alınma sektoru orada, dəhlizin sağ tərəfindədir.

“Qeydə alınma sektoru... dəhlizin sağ tərəfində”. Bu, nə demək idi? Xeyli vaxt Tanabay mat-məəttəl dayanıb qaldı. Sonra hər şeyi birdən-birə dərk edib, büsbütün ruhdan düşdü. Heç belə şey olarmı? Belə asan, belə adi... Bəs Tanabay nəyə ümid bəsləmişdi?

– Mənim katibə sözüm var. Xahiş eləyirəm, ona çatdırın. Çox vacib sözüm var.

Katibə könülsüz halda kabinetə girdi və yenə oradan eyni cavab gətirdi: “Məşğuldur”. Sonra, deyəsən, katibənin Tanabaya rəhmi gəldi.

– Sizin ki məsələiniz həll olunub, – dedi və lap yavaşdan əlavə elədi: – O, sizi qəbul etməyəcək. Gözləməyin mənası yoxdur.

Tanabay dəhlizə çıxıb, sağ tərəfdəki yazını oxudu: “Qeydə alınma sektoru”. Qapıda xırdaca pəncərə vardı. Döydü. Pəncərəni açdılar.

– Nə lazımdır?

– Sizə təhvil vermək üçün bileti gətirmişəm. Bizim partorq Çoro Sayakov vəfat edib. “Ağ qaya” kolxozundan.

Tanabay əlini qoynuna soxub, Caydarın tikdiyi meşin kisəciyin ağzını açdı. Bir vaxt öz partibiletini gəzdirdiyi kisəcikdən indi Çoronun partiya bileti çıxartdı. Bileti içəri uzatdı: “Əlvəda, Çoro!”

İçəridə partibiletin nömrəsini, Çoronun adını, soyadını, atasının adını bir kağıza köçürdülər. Sonra qol çəkmək üçün kağızı Tanabaya uzatdılar.

– Vəssalam?

– Vəssalam!

Tanabay:

– Sağ olun, – dedi.

İçəridən:

– Siz də sağ olun, – dedilər və pəncərəni bağladılar.

Tanabay raykomdan çıxdı. Atı bağdan aç-aça:

– Vəssalam, – dedi. – Gülsarı, vəssalam!

Yorulmaq bilməyən Gülsarı Tanabayı yenə də kənd yoluna çıxardı. O çapdıqca çöllər arxada qaldı, sərin yaz küləyi Tanabayın üzünə vurdu. Öz tərlən yerisi ilə yorğa at Tanabayın ürəyini ovutdu, onun sonsuz dərdlərinə məlhəm qoydu.

Elə həmin günün axşamı Tanabay özünü evə yetirdi.

Arvadı dinməz-söyləməz onu qarşıladı. Atın yüyənindən yapışdı, ərinin qolundan tutub atdan düşürdü. Tanabay Caydarın çiynlərini qucaqladı. Caydar da onun döşünə qısıldı və onlar ağladılar, hər ikisi uşaq kimi ağladı.

– Basdırdıq Çoronu, Caydar. Daha Çoro yoxdur, Caydar. Mənim Çorum yoxdur!

Sonra Tanabay alaçıqın qabağındakı bir daşın üstündə oturdu. O, tək olmaq istəyirdi, diş-diş qarlı dağların dalından çıxan Aya təklidə tamaşa etmək istəyirdi. İçəridə Caydar uşaqları yatırırdı. Alaçıqda ocaq yanırdı, odunların

çiltısı eşidilirdi. Sonra dəmir komuzun ürək yandıran naləsi qalxdı. Sanki, haradasa külək əsirdi – külək fəryad qoparırdı. Sanki, bir insan nalə çəkib çöllər boyu qaçırdı, çöllər susurdu və öz dərdli səsi ilə insan dağı-daşı ağladırtdı. Sanki, bu kimsəsiz çöllərdə o səs haray çəkib dərdini deməyə bir insan axtarırdı, lakin hər yan bomboş idi, o ağladıqca özü öz səsinə eşidirdi. Caydar dəmir komuzu ağladırtdı. Tanabay üçün "Qoca ovçunun mahnısı"nı çalırdı.

Səni mən öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul.
Baxtım tora düşdü, oğlum Qaraqul,
Yaman dara düşdüm, oğlum Qaraqul.
Sənə ovçuluğu, oğlum Qaraqul,
Mən niyə öyrətdim, oğlum Qaraqul.
Niyə qırıb tökdün, oğlum Qaraqul,
Ceyranı, cüyürü, oğlum Qaraqul.
Sən niyə məhv etdin, oğlum Qaraqul,
Dilsiz heyvanları, oğlum Qaraqul.
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul,
Heç kəs bu dünyada, oğlum Qaraqul,
Səsimə səs vermir, oğlum Qaraqul,
Səni mən öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Əlimlə öldürdüm, oğlum Qaraqul...

...Tanabay alaçıqın qabağında oturub bu qədim qırğız ağısına qulaq asırdı. Zülmətdən don geymiş dilsiz dağlar dalından Ay çıxırdı. Qarlı şiş təpələr, uca nəhəng qayalar Ay işığına qərq olmuşdu. Dağlara baxa-baxa Tanabay yenə də öz mərhum dostundan halallıq istəyirdi.

Caydarsa alaçıqda dəmir komuzun dili ilə böyük ovçu Qaraqula ağı deyirdi:

Səni mən öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul...

23

Dan yeri sökülürdü. Tanabay tonqalın qırağında can verməkdə olan atın başı üstündə əyləşib sonrakı əhvalatları xatırlayırdı.

Heç kəsin xəbəri yox idi ki, Çoronun dəfnindən bir neçə gün sonra Tanabay vilayət mərkəzinə getmişdi. Bu, onun son təşəbbüsü idi. O, bir vaxt müşavirədə nitqini eşitdiyi obkom katibini görmək istəyirdi, ona öz dərdini danışmaq istəyirdi – Tanabay əmin idi ki, bu adam onu başa düşəcək, ona kömək eləyəcəkdi. Çoro da bu adamın yaxşılığından danışdı, onu başqaları da tərifləyirdilər. Ancaq Tanabay katibin başqa bir vilayətə göndərildiyindən xəbərsiz idi. Bunu o, vilayət komitəsində eşitdi.

– Siz bunu bilmirdiniz?

– Yox.

Qəbul otağında oturmaş qadın bu qısa sual-cavabdan sonra dedi:

– Əgər çox vacib işiniz varsa, mən bunu təzə katibə xəbər verə bilərəm. Bəlkə, qəbul eləyə.

Tanabay:

– Sağ olun, – dedi, – lazım deyil. Mən elə-belə gəlmişdim – şəxsi iş üçün. Mən əvvəlki katibi tanıyırdım, o da məni tanıyırdı. Daha narahat eləməyə dəyməz. Bağışlayın, sağ olun.

Qəbul otağından çıxanda Tanabay keçmiş katibi tanımağına ürəkdən əmin idi və inanırdı ki, katib də onu – çoban Tanabay Bakasovu şəxsən tanıyırdı. Axı belə şey niyə də olmasın? Onlar bir-birini tanıya da bilərdilər, bir-birinin hörmətini istəyə də bilərdilər. Buna Tanabay inanırdı və məhz inandığına görə də, o, qəbul otağındakı qadına belə dedi.

Tanabay vilayət komitəsindən çıxıb avtobus vağzalına sarı yollandı. Pivə dükanının qabağında iki fəhlə boş çəlləkləri maşına qaldırırdı. Fəhlələrin biri yuxarıda durmuşdu, o biri fəhlə aşağıdan çəlləkləri diyirlədirirdi və necə oldusa o, təsadüfən başını qaldırıb Tanabayı gördü. Bu adam Bektay idi. O, düşününü çəlləyə dirəyib, kinli-kinli Tanabaya sarı baxır, onun nə deyəcəyini gözləyirdi.

Yuxarıdakı fəhlə qışqırdı:

– Ə, nə olub sənə? Yatmısan-nədir?

Çəllək aşağı sürüşdü və onun ağırlığı altında beli бүkүlmüş Bektay yenə gözünü Tanabaydan ayırmadı. Ancaq Tanabay onu dindirmədi. "Deməli, gəlib bura çıxmısan. Pivə dükanına soxulmusan. Əhsən, əhsən... Özünə yaxşı yer tapmısan". Belə düşünə-düşünə Tanabay ayaq

saxlamadan yoluna davam elədi. Sonra addımını yavaşladı. "Cavan oğlandır. Heyfım gəlir. Yaxşı adam ola bilərdi. Bəlkə, dayanım? Bəlkə, söhbət eləyim?" Tanabay geri dönmək istədi. O, Bektayı bağışlamağa hazır idi, tək bu cavan oğlan ağlını başına yığaydı. Ancaq Tanabay qayıtmadı. Çünki Bektay onun partiyadan qovulduğunu bil-səydi, onların söhbətindən heç nə çıxmıyacaqdı. Dilindən zəhər tökülən bu adamı Tanabay özünə güldürmək istə-mədi, öz dərdinə, öz taleyinə, öz işinə; o iş ki Tanabay hələ də sadıq idi. Çıxıb getdi. Rastına düşən bir maşına minib şəhərdən uzaqlaşdı. Ancaq çəlləyin ağırlığı altında beli bükülmüş Bektayı, onun kinli baxışlarını Tanabay uzun müddət unuda bilmədi.

Sonra, Bektay məhkəməyə düşəndə şahid çağırılmış Tanabay onun barəsində heç nə demədi. Bektayın olsa-olsa, sürünü atıb getməyindən danışdı. Tanabay istəyirdi ki, bu adam özünün əyri yola düşdüyünü başa düşsün, öz layiqsiz əməlindən peşman olsun. Ancaq, görünür ki, Bek-tay bunu heç ağlına da gətirmirdi.

– Qurtarandan sonra yanıma gəl. Dərdləşərik, bir şey fikirləşərik. – Bu sözlərlə Tanabay Bektaya ürək-dirək ver-mək istədi. Ancaq Bektay heç bir cavab vermədi, heç başını qaldırıb onun üzünə də baxmadı. Tanabay pərt halda çıxıb getdi. Partiyadan çıxarılandan sonra o, özünə inamını itir-mişdi, hamının qabağında müqəssir vəziyyətində qalmışdı. Yaman cəsarətsiz olmuşdu. Axı onun heç yuxusuna da gir-məzdi ki, başına belə bir müsibət gələcək. Bunu onun üzünə çəkən yox idi, ancaq o özü adamlardan qaçırdı, danışmaq-dan ehtiyat eləyirdi, çox vaxt ağzına su alıb otururdu.

24

Tonqalın qırağında Gülsarı başını yerə qoyub hərəkət-siz uzanmışdı. Can verirdi. Sinəsindən son nəfəsi çıxırdı, bayaqdan alova zillənmiş gözləri beləcə baxa-baxa sönürdü, taqətsiz irəli uzanmış ayaqları quruyub ağaca dönürdü.

Tanabay öz atı ilə vidalaşırdı, ona son sözlərini deyirdi: "Sən əvəzsiz bir at idin, Gülsarı. Sən mənim dostum idin, Gülsarı. Sən mənim həyatımın ən xoş çağlarını aparırsan, Gülsarı. Sən həmişə mənim yadımda qalacaqsan, Gülsarı.

Bu saat öz yanındaca mən sənə keçmişini xatırlayıram, çünki sən ölürsən, Gülsarı. Bir vaxt biz o dünyada görüş-cəyik. Ancaq orada mən sənə addım səslərini eşitməyəcə-yəm. Çünki orada yol yoxdur, Gülsarı, torpaq yoxdur, ot yoxdur, orada həyat yoxdur. Ancaq hələ ki mən sağam, sən də ölməyəcəksən, çünki mən həmişə səni xatırlayaca-ğam, Gülsarı. Sənə ayaq səslərin mənim üçün ən əziz nəğ-mə olacaq..." Qoca Tanabay atın başı üstündə dayanıb düşünürdü və ömrün belə tez ötüşməyinə təəssüflənirdi. Nə tez keçdi ömür, onlar nə tez qocaldılar! Özünə qoca deməyə Tanabayın, bəlkə də, haqqı yox idi. Ancaq insanı qocaldan tək illər deyildi. Özünün qoca olduğunu fikir-ləşəndə, öz dövrünün keçdiyini düşünəndə, hiss eləyəndə ki, irəlində heç nə yoxdur, ömrün sona yetdiyini fikirləşəndə də insan qocalır.

Bu saat can verən Gülsarının başı üstündə dayanarkən Tanabay öz keçmişinə bir daha diqqətlə nəzər salırdı, qoca-lığını belə tez boynuna almağına təəssüf eləyirdi. Ürəkdən təəssüf eləyirdi ki, onu hələ də unutmayan, axtaran, özü öz ayağı ilə onun yanına gələn o adamın məsləhətinə qulaq asmamışdı.

Bu əhvalat Tanabayın partiyadan çıxarıldığı vaxtdan yeddi il sonra baş vermişdi. Onda Tanabay Sarıqous dərə-sində qoruqçu işləyirdi və qarısı Caydarla birgə burada ömrü başa vururdu. Qızlar böyüyüb oxumağa getmişdilər, sonra ərə gedib ailə qurmuşdular. Oğlu texnikumu bitirib rayonda işə girmişdi, o da ailə başçısı olmuşdu.

O gün Tanabay çayın qırağında ot biçirdi. Yaxşı hava vardı – isti, quru, əsl biçin havası idi. Heç bir səs-səmir də eşidilmirdi. Bircə cırcıramalar cırlıdayırdı. Tanabay köynə-yini şalvarının üstündən salıb, kərəntinin dalınca gedirdi, yaşıl otu mərz-mərz biçib, üst-üstə qalayırdı. İşləmək ləzzət verirdi. Başı o qədər qarışmışdı ki, o, yaxında dayanmış yüngül "qazık"ın nə vaxt gəldiyini görməmişdi, maşından düşən iki nəfərin ona sarı addımladığını hiss etməmişdi.

– Salam-əleykum, Tanake. Allah qüvvət versin! – Tana-bay bu səsi eşidib başını qaldıranda İbrahimi görmüşdü: həmişəki kimi qıvrıq, qarnı yekə, peysəri yoğun. O, dişlərini ağardıb gülümsəyirdi. – Sizi də tapmaq olarmış, Tanake. Raykom katibinin şəxsən özü gəlib, sizi görmək istəyir.

Tanabay heyrətlənməyə bilmədi. Ürəyində: "Ay tülkü! – dedi. – Hər cür zamanədə özünə yer eləyə bilərsən. Hamıya quyruq bulamağı bacarırsan. Cildədən-cildə girirsən, ay tülkü!"

Tanabay gələnlərin salamatını aldı. Əl verib hər ikisi ilə görüşdü, İbrahimlə gələn adam Tanabayın əlini bərk-bərk sıxıb:

– Əmi, – dedi, – mənə tanımadınız!

Tanabay fikrə getdi. O, bu adamı haradasa görmüşdü. Tanabayın qarşısında olduqca tanış bir adam dayanmışdı, ancaq, görünür ki, bu adam çox dəyişilmişdi. Cavan, sağlam, qaraşın bir oğlan idi. Aydın, nüfuzedicı baxışları vardı. Əyninə parusun kostyum geyinmişdi, başına həsir şlyapa qoymuşdu. Yəqin ki, şəhər adamı idi.

İbrahim Tanabaya kömək eləmək istədi:

– Bu ki yoldaş...

– Dayan, dayan, – deyə Tanabay gülə-gülə İbrahimin sözünü kəsdi. – Tanıyıram, oğlum. Niyə tanımıram! Bir daha salaməleyküm! Səni görməyimə şadam!

Bu adam Kərimbəyov idi. Həmin komsomol katibi idi ki, bir vaxt bürodada Tanabayı cəsarətlə müdafiə eləmişdi.

Kərimbəyov dedi:

– Madam ki, tanısınız, məqsədə keçmək olar. Gəlin çayın qırağında gəzinək, söhbət eləyək. – Sonra o, üzünü İbrahimə tutdu: – Siz də kərəntini götürün, ot biçin.

İbrahim üzüyolalıqla gülümsəyib, pencəyini çıxartdı:

– Əlbəttə, yoldaş Kərimbəyov, məmnuniyyətlə!

Onlar biçənəkdən çıxıb, çayın qırağındakı bir daşın üstündə əyləşdilər.

– Mənim buraya gəlməyimin səbəbini siz, yəqin ki, bilərsiniz, – deyə Kərimbəyov söhbətə başladı. – Özünüz də lap yaxşısiniz. Ot biçirsiniz, deməli, hər şey qaydasındadır. Sizi belə görməyimə çox şadam!

– Eşidirəm, oğlum! Mən də səni belə görməyimə sevinirəm.

– Sözü başdan deməsən, düz gəlməz, Tanake. Özünüz bilərsiniz ki, bu saat çox şey dəyişib. Çox şeylər yoluna düşməyə başlayır. Məndən yaxşı bilərsiniz.

– Elədir, oğlum, elədir. Mən öz kolxozumuzdan misal götürürəm. İşlər, deyəsən, yoluna düşür. Heç adam inana bilmir. Bu yaxınlarda Beşağac vadisinə getmişdim, çoban

olduğum vaxtlar elə o müsibət də orada başıma gəlmişdi. Baxdım, lap paxıllığım tutdu. Təzə tövlə tikiblər. Şiferli qəşəng tövlədir, beş yüz baş qoyun tutur. Çoban üçün ev tikiblər. Yanında da anbarı, at tövləsi. Əvvəlki güzəranə heç bənzəri yoxdur. O biri qışlaqlarda da bunun kimi. Kənddə də yaxşı tikililər başlanıb. Hər dəfə yolum düşəndə bir təzə ev görürəm. Allah eləsin, axıracan belə olsun.

– Elə biz də bunun üçün çalışırıq, Tanake, hələ çox şey qaydasına düşməyib. Yavaş-yavaş hamısı düzələcək. Sizdən isə xahişim budur: partiya qayıdın. İşiniz təzədən baxacağıq. Sizin barənizdə bürodada söhbət olub. Gec olsa da, heç bir ziyanı yoxdur. Necə deyərlər, heçdən kosa yaxşıdır.

Tanabay cavab vermədi. Utandı. Həm sevindi, həm də kədərləndi. Bütün olub-keçənləri gözünün qabağına gətirdi, ürək sınmışdı, bərk sınmışdı. Bunları Tanabay bir daha yadına salmaq istəmirdi, bu haqda bir daha düşünmək istəmirdi.

Tanabay raykom katibinə öz təşəkkürünü bildirdi:

– Sağ ol, xoş sözlərinə görə çox sağ ol. Sağ ol ki, mən qocanı yaddan çıxarmamışam. Ancaq, oğlum, mən daha qocalmışam. Bundan sonra məndən partiya nə mənfəət olacaq? Mənim dövrüm keçib. İncimə, qoy bir az fikirləşim.

Tanabay çox götür-qoy elədi – bu gün gedərəm, sabah gedərəm, günlər gəlib keçdi. Qocalıq zarafat deyil. Onda əvvəlki həvəs haradan idi?!

Cəmisi bir dəfə Tanabay atı yəhərləyib yola düşdü, onda da yolun yarısından qayıtdı. Niyə qayıtdı? Heç özü də bilmirdi. Hiss eləyirdi ki, axmaq iş tutur. Öz-özünə: "Səfeh-ləmişən, – deyirdi, – uşaqlığın yadına düşüb". Hər şeyi dərk eləyirdi, ancaq özü ilə bacara bilmirdi.

O gün çöldə Tanabay Gülsarıya rast gəldi. Onda o, Gülsarını da çox nadir hallarda görürdü. O saat tanıdı. Yay vaxtı idi, at çapdıqca yerdən qupquru toz qalxırdı. Tanabayın qanı qaraldı, çünki əvvəllər çapa-çapa Gülsarı tozu torpağı özündən xeyli arxada qoyardı. İndi isə öz ayağı altından qalxan toz bulud kimi onun üstünü alırdı. Gülsarı qaçıb qabağa çıxırdı, ancaq bir dəqiqə keçməmiş o, yenə də toz-torpağın içində itirdi. Gülsarı tozdan qaçıb qurtara bilmirdi. Deməli, bərk qocalmışdı, zəifləmişdi, yerisdən düşmüşdü. Tanabay dərddi-dərdli dilləndi: "Eh, Gülsarı, işlər fırıqdır, Gülsarı!"

O tozun-torpağın içində Gülsarının necə çətinliklə çapdığını Tanabay təsəvvürünə gətirdi, yəqin ki, atın nəfəsi tən-giyirdi, onun üstündə əyləmiş adam, yəqin ki, hirs-lənirdi, atı qamçılıyırdı. Gülsarının çaşqın gözləri Tanabayın gözü qarşısında dayanmışdı. O, Gülsarının tozdan uzaqlaşmağa necə can atdığını görürdü, bu qara toz dumanının içində atın nə qədər gücsüz olduğunu hiss eləyirdi. Gülsarı çox uzaqda idi. Tanabay bilirdi ki, nə qədər bərkdən qışqırsa da, səsinə eşidən olmayacaqdı. Buna baxmayaraq, Tanabay qışqırırdı: "Eyy!.. Dayan. Atı üz-məl!" Tanabay özündən xəbərsiz atını həmin səmtə çapırdı.

Lakin o, çox da qabağa getmədi. Dayandı. Kim bilir, Gülsarının belində oturmuş o adam necə adam idi? Bəlkə, heç söz qanan adam deyildi. Bəlkə, o adam Tanabayı acılayacaqdı. "Sənə nə var? – deyəcəkdi. – Mənə vəkilmi olmusan? Kefim belə istəyir, belə də sürürəm. Sənə nə düşüb, qoca kaftar!"

Gülsarı isə get-gedə uzaqlaşdı, gah qapqara toz dumanının içində göz-dən itir, gah tozu arxada qoyub, böyük əzabla irəli çıxırdı. Tanabay Gülsarının dalınca çox baxdı. Sonra atının başını çevirib geri döndü və gedə-gedə xeyli vaxt dodağının altında mızıldadı: "Daha bizim qaçmaq vax-tımız keçib, Gülsarı, qocalmışıq. Heç kəsə lazım deyilik. Hər ikimizin dövrümüz keçib, Gülsarı. İndi əlac ona qalıb ki, ömrü birtəhər başa vuraq..."

Bundan bir il keçəndən sonra Tanabay Gülsarını ara-baya qoşulu gördü. Yenə qanı qaraldı. Güvə vurmuş köhnə xamıt, içi zir-zibillə dolu araba – qocalıb sıradan çıxmış yorğa atın bu miskin halına tamaşa eləmək çətin idi. Tanabay baxa bilmədi, üzünü yana çevirib getdi.

Sonra o, Gülsarı ilə bir də rastlaşdı. Əynində bir trusu, bir də bir cırıq mayka olan yeddiyaşlı bir uşaq fəxrlə atın belində oturmuşdu. O, Gülsarını əli ilə şappıldadırdı, təkba-şına at sürməyindən həzz alırdı, sevinirdi, lovğalanırdı. Yəqin, bu uşaq birinci dəfə idi ki, ata minirdi, buna görə də onu belə aciz və üzüyola bir atın belinə qoymuşdular.

Uşaq öyünürdü, ayaqlarını oynadırdı:

– Bir mənə bax, baba! Mən Çapayevəm! Bu saat çay-dan keçəcəyəm.

– Keç görüm, tez keç, baxıram!

Uşaq cilovu çəkib cəsarətlə çaya endi, ancaq at o biri sahilə çıxanda o, özünü saxlaya bilmədi, şappıltı ilə suya düşdü:

– Ma-ma-a!..

Tanabay onu sudan çıxartdı. Qucağına alıb atın yanına apardı. Gülsarı sakitcə dayanmışdı. Növbə ilə ayaqlarının birini qaldırıb, o birini qoyurdu. "Ayaqları da ağrıyır, deməli, tamam sıradan çıxıb!" Belə düşünə-düşünə Tanabay uşağı qaldırıb atın belinə qoydu.

– Sür, – dedi, – sür get. Ancaq bir də yıxılma.

Bəli, son dəfə Tanabayın əlinə düşən Gülsarı belə Gül-sarı idi. Tanabay onu qış boyu bəsləmişdi, kökəltmişdi, atı, bir növ, təzədən dirildib ayaqüstə qoymuşdu. O, Tanabayı son dəfə Aleksandrovkaya aparmışdı və indi evə qayıdar-kən Gülsarı yolun ortasında can verirdi.

Tanabay oğlunun evindən qayıdırdı. Onun ikinci oğul nəvəsi olmuşdu. Bu münasibətlə o, kənddən rayon mərkə-zinə qoyun kəsib aparmışdı, kəsə dolusu kartof aparmışdı, taxıl aparmışdı. Bundan əlavə, arvad oğlu üçün xeyli şey bişirib qoymuşdu. Caydının özü niyə nəvə görüşünə get-məmişdi? Niyə xəstəliyi bəhanə eləmişdi? Bunu Tanabay sonradan başa düşdü. Bir kəsə deməsə də, Caydının gəlin-dən xoşu gəlmirdi. Oğulları elə binadan fərsiz olmuşdu, ira-dəsiz idi, öz başı ilə iş görən deyildi, gəlin isə yaman bədzat çıxmışdı. Evdə oturub hökm verirdi, ağılna gələnə eləyirdi, ağzına gələnə danışdırdı. Özünü yuxarı tutmaq, hamıya buyruq vermək üçün o, hər şeyə hazır idi. Beləsinin ürəyə toxunmağına nə var ki! İnsanı təhqir eləməyinə nə var ki!..

Bu dəfə də belə olmuşdu. Tanabayın oğlunu iş yerində böyütməli imişlər, ancaq, nədənsə, onu qoyub həmin vəzi-fəyə başqasını keçirtmişdilər. Buna görə də gəlin acığını qayınatasının üstünə tökmüşdü:

– Sən ki ömrün boyu çoban, ilxıçı olacaqdın, niyə par-tiyaya keçirdin? Axırı da belə. Sənin partiyadan qovulmağın üstündə oğlunu qabağa getməyə qoymurlar. Hələ yüz il də bundan sonra oğlun öz yerində sayacaq. Sizə nə var ki? Qoca adamsınız, dağlarda başınızı gırləyirsiniz, ancaq siz-dən ötrü biz burada əzab çəkirik!..

Tanabay gəlməyinə peşman olmuşdu. Ancaq gəlini sakit-ləşdirmək üçün o, könülsüz də olsa, danışmağı lazım bilmişdi:

– Madam ki, belədir, – demişdi, – mən təzədən partiya girərəm.

Bu dəfə gəlini Tanabaya daha ağır sözlər demişdi:

– Bəli də, sənin üçün gözləri atır! Gözləyirlər səni. Sən-siz ötüşə bilmirlər!

Əgər bu adam Tanabayın gəlini, onun doğmaca oğlunun arvadı olmasaydı, o, belə şeyə dözərdimi? Ancaq özününkü tamamilə başqa məsələdir, pisinə də, yaxşısına da gərək dözsən. Buna görə də Tanabay susdu. Gəlinə öyüd-nəsihət də vermədi. Demədi ki, sənin ərin mənə görə yerində saymır, ona görə yerində sayır ki, özü fərsizin biridir, bir də ona görə ki, sənin kimi ifritə arvadı var. Ağılı başında olan kişi sənin kimisindən gərək baş götürüb qaçsın. Atalar nəhaq yerə deməyiblər: “Yaxşı arvad pis kişini ərlər, ortababı şirurəkli nərlər, yaxşı əri dillərdə əzbər ərlər”. Tanabay bu məsələ də çəkmədi, çünki o, oğlunu gəlinin qabağında biabır etmək istəmirdi. Nə olar ki, qoy onlar günahı Tanabayda görsünlər.

Buna görə də Tanabay yola tez çıxmışdı. Daha onun bu evdə oturmaq təhəri yox idi.

İndi isə tonqalın qırağında oturub, bütün bunları yadına saldıqca Tanabay hirsələnirdi. O, ürəyində gəlinini söyləyirdi: “Axmaq, axmaq! Bircə onu bilmirəm ki, siz bu cür harada böyüyürsünüz, kimdən tərbiyə alırsınız? Nə namusunuz, nə qeyrətiniz, nə də başqasına bir damcı hörmətiniz var. Bircə özünüzdü düşünürsünüz, hər şeyi öz arşınızla ölçürsünüz. Ancaq onu bil ki, sən deyən olmayacaq. Mən indi də lazımam, bundan sonra da lazım olacağam...”

25

Səhər açılırdı. Ala-toran içində dağlar vüqarla baş qaldırırmışdı, ucsuz-bucaqsız çöllər yavaş-yavaş işıqlanırdı. Dərədə sönmüş tonqalın kömürü közəirdi. Qoca, kürkünü çiyinə salıb oturmuşdu. Daha Gülsarıya kürk lazım deyildi. İndi o, başqa aləmdə idi, göylərdə, səma ılıqlarının içində... Tanabay gözlərinə inanmırdı. Gülsarı başını yerə qoyub böyrü üstə qalmışdı. Başında dərin çökəklər vardı – yüyən yerləri. At qurumuş ayaqlarını irəli uzatmışdı, ayaqlarında yeyilmiş nallar ağarırdı. Daha bu ayaqlar yerə basılmaya-

caqdı, daha bu ayaqlar yollarda iz salmayacaqdı. Getmək lazım idi. Tanabay əyilib Gülsarının göz qapaqlarını sığaladı, yüyəni götürüb, geriye baxmadan yola düzəldi.

Çöllər, nəhayətsiz çöllər, sıldırım dağ yolları! Tanabay gedirdi və onunla birgə fikir-xəyalat da gedirdi. O, qocalığını fikirləşirdi, ömrün necə vəfasız olduğunu düşünürdü. Tanabay dəstəsindən ayrı düşmüş bir quş kimi ölmək istəmirdi. Uçuşda ölmək istəyirdi. Ölməzdən qabaq özü ilə bir yuvada böyüyənlərin, onunla bir yol gedənlərin səsinə eşitmək istəyirdi.

“Samansura məktub yazacağam. Yazacağam ki, Gülsarı yadımdadır? Gərək, yadında olsun. O atla mən sənə atanın partibiletini raykoma aparmışdım. Məni ora sən özün yolla-mışdın. Hə, oğlum, dünən gecə Aleksandrovkadan qayıdanda mənim vəfali atım yıxılıb yolda qaldı. Bütün gecəni onun başı üstündə oturdum, bütün həyatımı götür-qoy elədim. Bəlkə, mən də bir vaxt Gülsarı kimi yıxılıb yolda qalacağam. Gərək, sən mənə kömək eləyəsən, oğlum Samansur, mən öz partiyama qayıtmaq istəyirəm. Daha ömürdən bir şey qalmayıb. Kim idim, elə də ölmək istəyirəm. İndi bilirəm ki, sənə atan o vəsiyyəti nəhaq yerə eləməmişdi, o, öz partibiletini nəhaq yerə mənə tapşımamışdı. Sən də onun oğlusan, məni tanıyırsan, bu qoca Tanabay Bakasova kömək elə, oğul...”

Çöllər, nəhayətsiz çöllər, sıldırım dağ yolları. Tanabay yüyəni çiyinə atıb gedirdi. Gözlərindən yaş axırdı, saqqalını isladırı. Tanabay Gülsarı üçün ağlayırdı. O gedirdi, açılan səhərə tamaşa eləyirdi. Tanabay yaşlı gözləri ilə çöllərə baxırdı, dağlara baxırdı. Təpənin üstündən bir vəhşi qaz uçdu. Qaz tələsirdi, özünü külərə çatmaq istəyirdi. Tanabay ayaq saxladı:

– Uç, uç! – dedi. – Hələ ki qanadın yorulmayıb, uç, get özünü külərə yetiş. – Sonra ah çəkib əlavə elədi: – Əlvida, Gülsarı!

O gedirdi və qədim bir mahnı qulağında səslənirdi.

...Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o, səhralar ələmini gəzir. Ağ dəvə balasını axtarır. Haradasan, balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolub-daşır, ağ südüm qıclarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, sən haradasan? Haradasan, qaragözlü balam mənim, bəs haradasan?..

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş

DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ

Vladimir SANGİYƏ

Canına dənizin ötəri rütubəti və soyuğu çökmüş zülmət gecədə, bütün Oxot dənizinin sahili boyunca, quru ilə dənizin üz-üzə gəldiyi hər yerdə təbiətin iki qüvvəsinin əbədi mübarizəsi gedirdi – quru dənizə öc gəlir, dəniz isə qurunun üstünə hücum çəkməkdən usanmırdı.

Dəniz qaranlıqda sıldırım qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırdı. Daş kimi bərkimiş torpaq dənizin zərbələrini dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Onlar ilk yaranışdan – gündüzün gündüz, gecənin gecə kimi başladığı vaxtdan bəri beləcə çarpışır və bundan sonra da – nə qədər ki, torpaq var, su var – bu çarpışma da gecəli-gündüzlü əbədi olaraq davam edəcək.

Gecəli-gündüzlü...

Daha bir gecə əriyib gedirdi. Ertəsi gün onların ova çıxacaqları gecə. Həmin gecə o yatmadı. Ömründə ilk dəfə yuxusu qaçaq düşdü, ömründə ilk dəfə yuxusuzluğun nə olduğunu bildi. O, çox istəyirdi ki, səhər tez açılsın, özünü dənizə versin. O, nerpa dərisi üzərində uzanaraq, altındakı torpağın dəniz zərbələrindən güclə seziləcək dərəcədə ara-bir titrədiyini, dalgaların körfəzdə guruldadığını, zəifləyib ölədiyini də hiss edir, eşidirdi... O, gecəni dinləyirdi, yatmırdı...

Amma bir vaxtlar hər şey başqa cür olmuşdur. İndi bunu heç təsəvvürə gətirmək də mümkün deyil, indi bu heç kəsin ağına da gəlmir, heç kəs başa da düşmür ki, o qədim zamanlarda Luvr ördəyi olmasaydı, dünya tamam başqa cür qurula bilərdi – quru suya qarşı, su da quruya qarşı durmazdı. Axı dünyanın əzəl başından təbiətdə torpaq olmayıb, onun heç tozu da olmayıb, hər tərəf göz işlədikcə su imiş, yalnız su. Su cərəyan etdiyi qaranlıq girdablarda, hədsiz burulğanlarda öz-özündən əmələ gəlib və dalgalar o vaxtkı yan-yörəsiz dünyanın hər tərəfinə necə gəldi axıb yayılıb: elədən-eləyə, belədən-beləyə...

İndi başımız üstündən dəstə-dəstə ötüb-keçən adi, enliburun çöl ördəklərindən olan Luvr ördəyi isə o vaxt dünya üzərində tək-tənha uçur, yumurtlamaq üçün bir yer tapmırdı. Dünyada sudan başqa heç nə yox idi. Hətta bir qamış da qəhət olub ki, ondan yuva qursun.

Luvr ördəyi hay-həşirlə uçurdu: o, yumurtasını saxlaya bilməyəcəyindən, onu dibsiz dənizə salacağından qorxurdu. Luvr ördəyi hayana üz tuturdusa, hayana uçurdusa, yenə də özünü dalğalanan sular üzərində qanad çalan görürdü, hər yan nəhayətsiz su – sahilləri, ucu-bucağı olmayan su idi. Luvr ördəyi yorulub əldən düşdü və axırda əmin oldu: bu gen dünyada yuva qurulası bir yer yoxdu.

Və o vaxt Luvr ördəyi suyun üstünə qondu, döşündən lələklər qoparıb özünə yuva hördü. Həmin üzən yuvadan da torpaq əmələ gəlməyə başladı. Torpaq yavaş-yavaş böyüdü, torpaq yavaş-yavaş, cürbəcür canlı varlığa məskən oldu. İnsan isə bu məxluqat içərisində hamını ötüb keçdi – o, qar üzərində xizəklə gəzməyə, suda qayıqla üzməyə başladı. O, vəhşi heyvan ovladı, o, balıq tutdu, beləliklə, özünü dolandırdı, nəsil artırdı.

Ucsuz-bucaqsız su səltənətinin ortasında torpağın yaranması ilə dünyada necə bir çətinlik əmələ gələcəyini kaş Luvr ördəyi bilmiş olaydı. Axı torpaq yaranandan bəri dəniz rahatlıq tapmır; o vaxtdan bəri dəniz quruyla çarpışır, quru da dənizlə. İnsan da qalib arada. Onların – quruyla dənizin, dənizlə qurunun arasında qalmaq isə insan üçün bəzən çox çətin olur. İnsan daha çox torpağa bağlı olduğu üçün dəniz onu sevmir.

Səhər açılırdı. Daha bir gecə çəkilib gedir, daha bir gündüz gəlirdi. İşıqlaşmaqda olan bozuntul dan qaranlığında dənizin sahillə coşqun təması göyümtraq hovxuraq buxarında yalmanan maral dodaqlarına bənzəyirdi. Dəniz nəfəs alırdı. Dənizlə qurunun daimi qızgın təmasında uçan çişkinin buxarı burula-burula yuxarı qalxır, bütün sahil boyunca ləpədənəyin sürəkli uğultusu havalanırdı.

Dalgalar öz inadından əl çəkmirdi: bir-birindən güclü dalgalar sularda yuyulan soyuq və sərt qumların üstü ilə, yığın-yığın boz, sürüşkən daşların arası ilə şığıyaraq, var qüvvə ilə, sürətlə yuxarı qalxıb, quru üzərinə hücum çəkir və axır nəfəsdə şappıltı ilə çırpılaraq sahilə ani ömürlü

köpüklər, bir də çalxalanmış yosun qoxusu qoyub yox olurdular.

Arabir dalğalarla birlikdə sahilə okeanın yaz təlatümünün haradansa gətirdiyi buz parçaları da atılırdı. Qum üzərinə atılan bədöv buz qırıntıları dərhal donmuş dənizin mənasız, aciz parçalarına çevrilirdi. Növbəti dalğalar tez çəkilir və onları öz ağışına alıb geri aparırdılar.

Qaranlıq çəkilib gedirdi. Səhər səxavətlə nura bələndirdi. Torpağın ümumi cizgiləri yavaş-yavaş aydın görünür, dənizin üzü get-gedə açılırdı.

Gecə küləyin coşdurduğu dalğalar sahilə yaxın yerlərdə hələ də ağ köpüklü cərgələrlə çarpırdı, gözdən itən uzaq-uzaq dərinliklərdə isə ağır, xəlif ləpəli dəniz tutqun-tutqun pənldəyir, sakitləşib ram olurdu...

Qara buludlar dəniz üzərindən köçlənərək, sahil təpəliklərinə doğru sürünürdü.

Bu yerdə, Alabaş buxtasının yaxınlığında çəpəki ucalan dağlıq yarımada da ən çox nəzərə çarpan və uzaqdan baxanda, doğrudan da, dəniz kənarıyla baş alıb qaçan nəhəng ala-bula köpəyi xatırladan bir qaya-təpə var. Böyürləri qarışıq kollu-meşəli, başında sallaq pələ qulağa oxşayan iri qar talasını, quzey çuxurunda isə ondan da iri bəyaz qar zolağını yayın qızmar günlərinə qoruyub saxlayan Alabaş qaya dənizdən də, meşədən də həmişə aydınca görünürdü.

Sübh tezdən, günəş iki qovaq boyu qalxanda buradan, Alabaş buxtasından bir nivx kayakı¹ ayrılıb, dənizə yol aldı. Qayıqda üç ovçu və bir oğlan uşağı vardı. Kişilərdən nisbətən daha cavan və qüvvətli olan ikisi dörd kürəklə avar çəkirdi. Onlardan ən yaşlısı – qəhvəyisifətli, arıq irihülqumlu, üz-gözünü, ələlxusus da boynunu dərin qat-qıns basmış, iri kələ-kötür əlləri çat-çat olmuş qoca, qayığın arxa tərəfində oturub, çubuğunu ağır-ağır sümürərək, sükani idarə edirdi. Saç-saqqalı çallaşmışdı artıq. Demək olar, ağarmışdı. Qəhvəyi çöhrəsində çal qaşları gəndən seçilirdi. Qoca yaşaran, qan sağılmış gözlərini, adəti üzrə, qıymışdı – axı o, bütün ömrü boyu günəş şüalarını əks etdirən sulara baxmalı olmuşdu və indi adama elə gəlirdi ki, o, körfəzdə

qayığın hərəkətinə kor-koranə istiqamət verir. On bir-on iki yaşlarında qaragözlü oğlan isə o biri başda, kayakın lap burnunda oturaraq, tez-tez altdan-altından böyüklərə baxır, o yan-bu yana çox çovumamaq, zəhmli ağsaqqalın açığını tutdurmamaq üçün yerində özünü güclə saxlayırdı.

Oğlan tələş keçirirdi. Həyəcandan burun pərləri körük kimi qalxıb yatır, üzünə xəlif çillər çıxırdı. Bu, ona anasından keçmişdi; anası çox sevinəndə üzündə belə xəlif çillər görünürdü. Oğlanın həyəcan keçirməsinin səbəbi vardı. Bu dəniz səfəri onunçün, onu ovçuluq peşəsinə alışdırmaq üçün düşünülmüşdü. Elə buna görə də Kirisk cüllüt kimi başını otərəf-butərəfə çevirir, ətrafa sonsuz maraq və səbirsizliklə baxırdı. Kirisk ömründə birinci dəfə idi ki, dədə-baba kayasında açıq dənizə peşəkar ovçularla əsl ova gedirdi. Oğlan yerindən qalxmaq, avar çəkənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalara tez çatmaq üçün, az qala, özü var gücüylə kürəklərdən yapışmaq istəyirdi. Fəqət uşaq istəkləri təmkinli adamlara gülməli görünə bilərdi. O, bundan ehtiyat edərək, var gücüylə hissini bürüzə verməməyə çalışırdı. Lakin buna heç də tam müvəffəq olmurdu. Öz xoşbəxtliyini gizlin saxlamaq onunçün çətin idi; sağlam, qarabuğdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu. İllah da gözləri – vəcdə gəlmiş fərəhli, saf uşaq gözləri onun qəlbini coşduran sevinc və qürurunu gizli saxlaya bilmirdi. Axı qarşıda dəniz vardı, qarşıda onu kalan ov gözləyirdi!!!

Qoca Orqan onu başa düşürdü. O, gözlərini qıyaraq, qayığın dənizdə istiqamətinə baxa-baxa səbirsizlikdən yerində qurcalanan oğlanın halını da hiss edirdi. Qocanın baxışları hərərət saçırdı, o: "Eh, uşaqlıq, uşaqlıq!" – deyə gülüm-səmək istədi, lakin yarısönmüş çubuğunu dərin qullab vurub sümürməklə, cənglərindəki xəlif təbəssümünü vaxtında gizlətdi. Təbəssümü bürüzə vermək olmazdı. Oğlan onlarla dəniz səfərinə qayıqda əyləncə üçün çıxmamışdı. O, öz dəniz ovçusu həyatını başlamalı idi; o, həyatı birdəfəlik, nə vaxtsa bir gün elə dənizdə də başa vurmaq üçün başlamalı idi – neyləmək olar, çörəyini dənizdən çıxaran adamın taleyi belədir, çünki dünyada dəniz ovçuluğundan da çətin və təhlükəli iş yoxdur. Ona gərək uşaq yaşlarından vərdiş eləyəsən. Elə buna görə də atalar deyiblər: "Ağıl – göydən, səriştə – uşaqlıqdan". Atalar belə də deyiblər: "Çörək

¹ Kayak – dərindən, qovaqdan düzəldilmiş üstüörtülü kiçik qayıq (Tərcüməçi).

gətirməyən oğul nəslə yüküdür". Deməli, çörək gətirən olmaq, ailə dolandıran olmaq üçün kişi xeylağı erkən çağlarından özünə bir peşə seçməlidir. Kiriskin də belə bir peşə öyrənmək çağıydı; oğlanı ovçuluğa öyrətmək, dənizə alışdırmaq vaxtı çatmışdı.

Bu barədə hamı bilirdi. Balıq-qadın qəbiləsinin məskən saldığı Alabaş dağının ətəyində hamı bilirdi ki, bugünkü dəniz səfəri onun, gələcək ailə başçısı, evin ruzu gətirəni Kiriskin xətrindədir. Adət belədir: hər bir kişi xeylağı uşaq yaşlarından dənizlə dostlaşmalıdır ki, dəniz onu tanısin, o da dənizə ehtiram bəsləsin. Buna görə də qəbilənin başçısı qoca Orqan özü və iki ən mahir ovçu oğlanın atası Əmrayin və atasının əmisi oğlu Mılgun yaşlıların kiçiklər qarşısında, bu dəfə onun, bu gündən uğurlu günlərdə də, uğursuz günlərdə də həmişəlik olaraq dənizlə qaynayıb-qarışmalı, olan Kiriskin qarşısında borclarını yerinə yetirərək, dəniz səfərinə çıxmışdılar.

O – Kirisk, indi uşaqdır, hələ ağzından süd iyi gəlir və məlum deyil ki, ondan bir şey çıxacaq, ya yox, ancaq kim deyə bilər, ola bilsin, onlar halsız qocalara çevrilib, işdən əl çəkəndə ailənin başçısı və dayağı məhz o – Kirisk olacaq. Bu, elə belə də olmalıdır, bu, elə nəsilbənəsil, kökbəkök belə də davam edir. Həyat bunun üzərində qurulub. Ancaq bu barədə heç kim danışmaz. İnsan bu barədə ürəyində fikirləşir, amma bu barədə nadir hallarda danışır. Ona görə də oralarda, Alabaş dağın ətəklərində Balıq-qadının adamlarından heç kəs bu hadisəyə – Kiriskin ilk dəfə dənizə ova çıxmasına elə bir əhəmiyyət vermədi. Əksinə, onların tayfasında olan adamlar çalışdılar ki, onun böyük ovçularla birlikdə dənizə getdiyini hətta görməzliyə vursunlar. Sanki, bu təşəbbüsü ciddi iş saymırdılar.

Onu təkcə anası yola saldı, onunla da qarşıdakı dəniz səfəri barədə heç bir söz demədən və buxtaya çatmadan xudahafızlaşdılar. Anası dənizə yox, meşəyə tərəf baxaraq, oğluna bilə-bilə ucadan və aydın şəkildə: "Hə, get meşəyə! – dedi. – Amma odun quru olsun, özün də meşədə azma ha!" O, bunu izi azdırmaq üçün oğlunu kinrlərdən – cinlərdən qorumaq üçün deyirdi. Ana onun atası barədə də heç bir söz demədi. Elə bil, Əmrayin heç ata deyildi, elə bil, Kirisk dənizə atası ilə yox, təsadüfi adamlarla gedirdi. Bu

barədə də qəsdən danışmadı ki, kinrlər Əmrayinlə Kiriskin ata-oğulluğundan agah olmasınlar. Ata-oğul bir yerdə ova çıxanda kinrlərin onları görməyə gözü olmur. Kinrlər onlardan birini tələf edə bilərlər ki, o birisinin gücünü və iradəsini qırınsınlar, o birisi bir də dənizə getməyə, meşəyə ayaq basmağa tövbə eləsin. Bu kinrlər belə xaindirlər, girəvə axtarırlar, fürsət gözləyirlər ki, insanları bir bəlaya salsınlar.

Onun özü – Kirisk cinlərdən qorxmur, daha böyük oğlandır. Amma anası qorxur. Xüsusən o sandan ürəyi əsim-əsim əsir. "Sən, – deyir, – hələ balacasan. Səni kırıxdırmaq, tələf etmək çox asandır. Of, bu lənətə gəlmiş cinlər uşaqlara nə qədər əzab verirlər, uşaqları cürbəcür xəstəliyə düşür edir, şikəst qoyurlar ki, onlardan ovçu çıxmasın. Belə adam kimə lazım olacaq?! Buna görə də, xüsusən uşaq yaşlarında, nə qədər ki, böyüməyibsən, cinlərdən qorunmaq çox vacibdir. Adam böyüyəndən sonra, özü öz gücünü biləndən sonra heç bir cin-şeyatin qorxulu olmur. Onda cinlər onlarla bacarmırlar. Cinlər güclü adamlardan qorxurlar". Ana və oğul beləcə də vidalaşdılar. Ana bir anlığa səssiz-səmirsiz dayanıb durdu, qorxusunu da, yalvarışını da, ümidini də bu səssizlikdə gizlədərək, dəniz tərəfə birçə dəfə də baxmadan, əri barədə birçə kəlmə də söz demədən geri qayıtdı, elə bil ki, o, əriylə oğlunun hara getdiyini, doğrudan da, bilmirdi, halbuki özü dünəndən onlara yol tədarüki görmüşdü. Üçgünlük dəniz səfəri üçün azuqə ehtiyatı hazırlamışdı. İndi isə özünü heç bir şey bilməyən adam yerinə qoymuşdu; o, oğlu sandan bu dərəcədə narahat idi. Elə qorxurdu ki, Cinlər onun ürəyindəki tələşdən duyuyq düşməsinlər deyə, öz həyəcanını heç cür büruzə vermirdi.

Ana buxtaya çatmadan qayıdıb getdi, oğul isə, belə bir gündə anasının ovqatını təlx etmək istəməyib, onun tapşırdığı kimi kolların arasıyla dövrə vura-vura, izini azdıraraq, gözə görünməyən kinrlərdən gizlənə-gizlənə qaçaraq, xeyli qabaqda gedən kişilərin dalınca yüyürdü.

Kirisk onlara tez çatdı. Çiyinlərində yük, silah, ov ləvazimatı olan kişilər tələsmədən gedirdilər. Qabaqda ağsaq-qal Orqan, onun ardınca – öz qədd-qaməti və boy-buxunu ilə seçilən enlikürək, saqqallı Əmrayin, onun da ardınca – ayaqlarını yan basa-basa yeriyən iriçiyinli, kötük kimi

möhkəm və yastı Mılgun. Onlar aşılarmış dəridən və göndən tikilmiş, dəniz üçün əlverişli, isti saxlayan, sukeçirməyən nimdəş paltar geymişdilər. Kirisk isə onlara nisbətən geyimli-kecimli görünürdü. Anası zəhmətə qatlaşmış, onun dəniz paltarını çoxdan hazırlamışdı. Kiriskin torbasının da, üst geyiminin də kənarına naxış vurulmuşdu. Dəniz səfərinə belə geyimin yeri deyildi. Ancaq ana – anadır.

Kirisk onlara çatdıqda Mılgun istehza ilə:

– Paho, biz elə fikirləşdik ki, sən qalası oldun. Elə bildik ki, lindən tutub evə apardılar! – deyə təəccübləndi.

Kirisk:

– Evə qayıtmaq nə üçün? Mən heç vaxt elə etmərəm! Axı mən... – deyə inciklikdən az qaldı boğulsun.

– Di yaxşı, zarafat-zad başa düşmərsən, – deyə Mılgun onun könlünü aldı. – Belə şeyləri boşla getsin. Dənizdə bir-birimizlə də zarafat etməsək, bəs kimlə zarafat etməliyik?! Yaxşısı budur, al, götür bunu! – deyə o, öz vinçesterini¹ ona verdi. Və oğlan onun yanınca məmnun-məmnun addımladı.

Şeyləri qayığa yığmaq və yola düşmək vaxtı çatmışdı.

Onlar dənizə bu sayaq yola düşürdülər. Amma işləri yaxşı gətirsə, evə əlidlolu dönsələr, onların qayıtməsi ayrı cür olacaq. Onda oğlana layiqincə izzət-ehtiram göstəriləcək. Gənc ovçu ilə görüş bəsatı qurulacaq, bayram olacaq, ucsuz-bucaqsız dərinliklərində güclü, cəsur ovçuların ovlayacaqları balıq və vəhşi heyvanlar bəslənən dənizin səxavəti barədə mahnılar oxunacaq. Mahnılarda Balıq-qadın nəslinin artıb yer üzünə yayıldığı insanların ulu nənəsi Balıq-qadın tərif ediləcək. Tir-nağaralar ağcaqayın çubuqlarının zərbələri altında gurlayacaq və rəqqaslar arasında ən ağıllı adam olan sehrbaz onun barəsində – Kirisk barəsində Torpaqla, Suyula danışacaq, and verib yalvaracaq ki, qoy Torpaq və Su həmişə onun xeyirxahı olsunlar. Qoy o, böyük qazanc gətirən olsun, qoy Torpaqda da, Suda da həmişə onun işi avand olsun, həmişə uğur yol yoldaşı olsun, əldə olan neməti qocalar və körpələr arasında ədalətlə bölmək vəzifəsi qoy həmişə ona nəsib olsun. O, müdriklər müdriki sehrbaz bir də bunu and verib yalvaracaq – qoy Kiriskin çoxlu uşağı olsun və hamısı da sağ qalsın ki, ulu Balıq-qadının kökü artsın, nəsiləri nəsilərə calansın:

¹ Vinçester – tufəng növü (ing.)

Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?
Sənin isti bətnin – həyat mənbəyi.
O isti bətnində törəmişik biz –
Dəniz kənarında göz açmışıq biz.
Dünyada ən yaxşı yer – isti bətnin,
Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?
Nəpə başı kimi bəyaz döşündən,
Bizə süd vermişən sahil boyunda.
Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?
Üzəcək yanına ən güclü kişi:
Bətnin zaman-zaman barlansın deyə,
Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyə...

Bayramda rəqslər və səs-küy arasında bax, belə mahnılar oxunacaq. Həmin o bayramda Kirisk üçün başqa bir mühüm tamaşa da olacaq. Şövqlə rəqs edən sehrbaz onun ovçu taleyini göydəki ulduzlardan birinə tapşıracaq. Axı hər ovçunun öz bəxt ulduzu olur – onu bədnəzərdən qoruyur. Amma Kiriskin taleyi hansı ulduza tapşılacaq – bunu heç kim heç vaxt bilməyəcək. Bunu birçə sehrbaz özü, bir də gözə görünməyən o bəxt ulduzu biləcək. Başqa heç kim. Ulduzlarsa göydə çoxdur...

Əlbəttə, anası və bacısı hamıdan çox sevinib şadlanacaq, daha ucadan oxuyacaq, daha şövqlə oynayacaqlar. Atası Əmrəyin də özünün ata olduğunu açıq bildirəcək, o da fərəh və qürur hissi keçirəcək. İndi isə o, hələ ata deyil. Dənizdə atalar və oğullar yoxdur, dənizdə hamı bərabərdir və hamı böyüyə tabedir. Böyük necə desə, elə də olmalıdır. Ata oğlunun işinə qarışmaz. Oğul ataya giley-güzar eləməz. Qayda belədir.

Bir də, çox güman ki, uşaq vaxtı birlikdə oynadığı o qız – Muzluk da çox sevinəcək. İndi onlar əvvəllərə nisbətən bir yerdə az oynayırdılar. Bundan sonra isə heç oynamazlar: ovçu hara, oyun hara...

* * *

Qayıq dalğalara yüngülcə baş vura-vura rahatca gedirdi. Alabaş buxtası çoxdan arxada qalmışdı, özü də onlar uzunburunu keçib, dənizə çıxdıqda gördülər ki, burada dalğa körfəzəkindən zəifdir. Dalğalar aramla sınıldayır, eyni

vaxt ərzində eyni hündürlüyə qalxırdı. Belə sabit dalgaların üstüylə yeyin üzüb getmək olar.

Nəhəng qovaq ağacının gövdəsindən oyulub düzəldilmiş qayıq rahatca gedirdi. O, sükana asanlıqla tabe olaraq, həm qabaqdan, həm də yandan gələn dalgalar qarşısında möhkəm duruş gətirirdi.

Qoca Orqan artıq sönmüş çubuğunu hələ də sümürərək, qayığın sarsılmaz gedişindən ləzzət alır və qəlbində elə hisslər keçirirdi ki, elə bil, onun özü buz kimi soyuq dəniz - də yarıya qədər suya batıb gedən bir qayıqdı: bəndlərinin rəvan cıltısına və kürəklərin ahəngdar şappılıtısına qoşularaq, dənizin qoynunda, elə bil, o özü üzürdü, elə bil, o özü qarşıya çıxan dalgaları sinəsiylə yıxır, suların zərbə və təkanlarından yüngülcə silkələnib irəliləyirdi. Qayığın hərəkəti ilə qovuşub çulğalanmış bu hiss onda qərribə fikirlər oyadırdı. Qayıq onun çox xoşuna gəlirdi, lap çox, axı onu özü rəndələmişdi, özü oymuşdu, qovaq ağacını el gücünə kəsib böyürüstə yıxmışdılar. O işin öhdəsindən nəinki bir adam, heç dörd-beş adam da gəlməzdi. Ancaq sonrakı işləri tək özü görmüşdü - üç il sərəsər qurudub oymuş və hələ o vaxt yəqin etmişdi ki, bu, onun ömrü boyu düzəltdiyi kayaklar içərisində ən yaxşı kayak olacaq. Ancaq bu barədə fikirləşdikcə qeyri-ixtiyari olaraq kədərlənirdi; bu, bəlkə, onun həyatında axırıncı kayaktır? Nə ola, hələ bir az da yaşayaydı. Yenə də dənizə çıxaydı; nə qədər ki gözü işıqlıdır, tükü tükədən seçir, saf-çürük etməyi bilir, daha bir-iki kayak da yonub düzəldəydi. Və o, belə fikirləşə-fikirləşə xəyalən kayakla söhbət edirdi. Kayaka: "Mən səni sevir və sənə inanıram, qardaşım kayak, - deyirdi. - Sən dənizin dilini bilirsən, sən dalgaların xasiyyətini bilirsən, sənin gücün də bundadır. Sən tərifəlayiq kayaksan, mənim yonub düzəltdiyim kayakların ən yaxşısısan. Sən böyük kayaksan - sənə iki laxtak və bir dənə də nerpa sığır. Sən bizə uğurlar gətirirsən. Buna görə də sənə hörmətim var. Yükümüz sənə ağırlıq edəndə, sən ağzınacan suya yata-yata, hətta içinə su dola-dola sahilə qayıdanda biz hamımız səni sevirik. O vaxt hamı yüyürüb sahilə səni qarşılamağa çıxır, qardaşım kayak!

Əgər mən ölərəmsə, sən çox yaşa, çox gəz, ovla zəngin olan uzaq yerlərə səfərlərə get. Əgər mən ölərəmsə, dənizə gənc və güclü ovçularla çıx. Əgər mən ölərəmsə, onlara xid -

mət elə - mənə xidmət etdiyin kimi. Sən ömrü başa vurmağa tələsmə, qardaşım kayak, gözlə ki, bax, o, burun tərəfdə oturan, başını bulayan, özünü güclə saxlayan bizim bu uşaq da, - ona elə gəlir ki, suda yox, quruda olsaydı, indi o, böyük ova özü gedər, tək özü işin öhdəsindən gələrdi. - Qardaşım kayak, gözlə ki, o da böyüsün, o da uzaq-yaxın səfərlərə səninlə getsin. Bu gün isə o, bizimlə ilk dəfədir dənizə çıxıb. Belə lazımdır. Qoy öyrəşsin. Biz dünyadan köçüb gedəcəyik, onun ömrü isə hələ qabaqdadır. Əgər atasına - Əmrayinə çəkərsə, deməli, fərasətli adam olacaq, daha boşboğazın biri yox. Əmrayın indiki ovçular arasında, bəlkə də, ən mahir ovçudur. Qıvrıq, işbacaran oğlandır. Bir vaxtlar mən də eləydim. Ən oğlan çağımdı. O vaxtlar məndim qadınların fikri-zikri. Mənə elə gəlirdi ki, ömrün sonu-zadı yoxdur. Fəqət çox gec başa düşürsən ki, belə deyil. Cavanlar isə bunu bilmək istəmirlər. Bax, Əmrayın və Mılgun bu barədə, yəqin ki, hələ fikirləşib-eləmirlər. Eybi yoxdur. Bir vaxt başa düşərlər. Amma onlar yaxşı avar çəkirlər, cəld və tez-tez. Mılgun Əmrayinə tay gəlir. Bir-birinə tən, etibarlı, dözümlü cavanlardır. Qayıq, sanki, öz-özünə, oynaya-oynaya gedir. Lakin bu, adama belə gəlir. Dənizdə qolların gücünə gedirsən. Qarşıda isə hələ nə qədər yol var, hələ nə qədər qol gücü sərf olunacaq, nə qədər avar çəkmək lazım gələcək. Bu gün, yəqin ki, qaranlıq düşənə kimi, Üçüncü əmcəyə çatana kimi üzməliyik. Sabah da, qayıdanbaş - bütün günü. Səhər təzədən ta axşama kimi. Gah bunu, gah o birini əvəz edəcəyəm; bu, böyük bir dənizi avarlarla çalxalayıb qarışdırmaq ağır işdir. Ancaq ovla qayıdacağıq, şənlik düzəldəcəyik.

Sən məni eşidirsən, sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Sən bizi aparıb adalara, Üçəmcək adalarına, bolluca ov yerinə çatdırarsan. Bunun üçün gedirik. Orada, yataqlarda adaların sahillərində nerpaya rast gələcəyik. Bir azdan döl başlanır, nerpa adalarda sürü-sürü yığılacaq.

Sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Axı sən məni başa düşürsən. Mən səninlə sən hələ dəniz nə oldu - ğunu bilmədiyin vaxtlardan, sən hələ meşədə böyük qovaq ağacının bətnində olduğun vaxtlardan danışmağa başlamışam. Mən səni ağacın bətnindən azad eləmişəm. İndi isə biz bir yerdə üzürük.

Bir vaxt mən olmayanda isə məni yaddan çıxartma, qardaşım kayak, hər dəfə dənizdə üzəndə yada sal məni..."

Orqan sahil kənarında əsas səmt göstəricisi olan Alabaş-təpədən dənizə, düzünə istiqamət götürərək belə düşüyürdü. Bu qaya-təpənin bir qəribə xüsusiyyəti olduğu dəniz səfərinə gedənlərin hamısı danışdı: açıq havada adam ondan uzaqlaşdıqca, o, sanki, böyüyürdü. Elə bil, Alabaş geridə qalmaq istəməyib, özü sənə dalına düşüb gəlirdi. Qanlıbaxan kimi, Alabaş göz qabağında durur. Sahildən uzaqlaşdıqca, bu qaya uzun müddət görünür, sonra isə bir su dikdiri arxasında birdən-birə gözdən itir. Deməli, Alabaş öz damına gedib, deməli, torpaq çox-çox uzaqlarda qalıb...

Və onda Alabaşın harada, hansı səmtdə qaldığını yadda saxlamaq, yaxşı-yaxşı yadda saxlamaq lazımdır. Küləyin istiqamətini, təpə ilə müqayisədə günəşin vəziyyətini yadda saxlamaq, sakit havada çıxıbsansa, buludlara diqqət yetirmək və ucsuz-bucaqsız dəniz ənginliyində azmamaq üçün daim, lap adalara çatana kimi, Alabaşın yerini yadda saxlayaraq getmək lazımdır.

Onlar, demək olar, birgünlük məsafədə olan adalara yola düşmüşdülər. Bir kimsənin yaşamadığı daşlı-qayalı o kiçik adacıqlar sahilə suların ortasında qara əmcək kimi çıxmış üç parça quru yer idi. Buna görə də adalara Üçəm-cək adı verilmişdi – Kiçik Əmcək, Orta Əmcək, Böyük Əmcək. Onlardan bir az o yana həddi-hüdu olmayan, adını bilmədikləri bir ümman – okean başlanırdı. Dünya yaranan gündən, Luvr ördəyinin yuva qurmaq üçün balaca bir yer sorağında hay-həşirə uçuğu və onu tapmadığı bir aləmdə lap o vaxtlardan öz-özündən əmələ gələn, hələ heç kimin keçmədiyi əsrarəngiz Böyük Su.

Nərpələr bu yaz günlərində dənizlə okean sərhədində olan bax, həmin o adalara yataq salmışdılar. Ovçular da elə oraya gedirdilər, o yataqlara tərəf yol almışdılar...

Oğlan heyrlənirdi: dəniz heç də onun təsəvvür etdiyi kimi – Alabaşın sıldırım dərələrində oynayarkən onun təsəvvür etdiyi kimi yox, hətta laqunda¹ qayıq gəzintisi zamanı olduğu kimi də yox, sən demə, tamam başqa cürmüş! Onlar körfəzdən çıxdıqca, dəniz gözlə görünən hər

¹ Laqun – dənizdən ayrılmış kiçik göl.

yanı üfüqdən-üfüqə əngin sulara qərq edib, birdən-birə qurudan aralananda, dünyanın bölünməz, ucsuz-bucaqsız, yeganə varlığına çevrildikdə o, bunu daha aydın hiss elədi.

Açıq dəniz Kiriski heyratə saldı. O, belə bir mənərə görəcəyini ağına gətirmirdi. Hər yan yalnız su idi – çalxalanan vahiməli sular, hər yan yalnız dalğa idi – tez qalxan və tez də yatan dalğalar, hər yan yalnız dərinlik idi – qara, qorxulu dərinlik, yalnız yüngül və əlçatmaz bəyaz buludlar dolaşan səma. Bütün varlıq bundan ibarətdir – dənizin özündən başqa heç nə yox idi, heç nə görünmürdü – nə qış bilinirdi, nə yay, nə dərə vardı, nə təpə.

Dünyanı başdan-başa su bürümüşdü.

Qayıq dalğalara baş vura-vura gedirdi. Bolluca, kalan ov intizarında olan oğlan üçün qayıqda getmək maraqlı və fərəhli idi. Ancaq o, ətrafda – suyun altında, suyun üstündə gördüyü, müşahidə elədiyi hər şeyi bu dəfə ani olaraq, etinasız surətdə dərk edirdi, çünki onun qəlbi başqa təəssüratlar həsrətilə döyünürdü. Ayn vaxtda onu suyun səthi ilə qəribə surətdə sürüşüb, dənizin üzündə açıq-bənövşəyi və qayığın kölgəsində qapqara qaralan tünd-yaşılı rənglər əmələ gətirən şəfəqlərin bərq vurmaı cəlb eləyirdi; o bilmədən qayığın həndəvərinə gəlib çıxmış qəribə, maraqlı balıqları görüb sevinirdi, karvanla gəlib onların üstünə çıxmış və qaçıb dağılışmaq əvəzinə, qorxudan bir-birinə qısılan və sudan tullanaraq, havada sallağı qalıb, arxasıüstə məzəli şəkildə təkrarən suya düşən qorbuşalara¹ baxıb gülərdi.

Bütün bunlara o, elə bir əhəmiyyət vermədi, fikirləşdi ki, boş şeylərdir. Onun istəyi yalnız bir şey idi – adalara çatmaq! Tez işə başlamaq!

Lakin bir az sonra oğlan özünü o yerə qoymasa da, onun əhvalı çox qəribə şəkildə, öz-özünə dəyişdi. Onlar torpaqdan uzaqlaşdıqca, xüsusən, təpələnən suların qarallığı arxasında Alabaş birdən-birə gözdən itəndən sonra o, dənizdən doğan dumanlı bir qorxu duymağa başladı və özünün bütünlüklə dənizdən asılı olduğunu – böyük təbii qüvvə qarşısında özünün son dərəcə aciz və son dərəcə köməksiz olduğunu hiss etdi.

Onunçün bu, təə duyğu idi. Və bu yerdə o başa düşdü ki, əvvəllər heç vaxt ağına gətirmədiyi, yamaclarında

¹ Qorbuşa – qızılbalıq fəsiləsindən olan balıq.

qayğısız-qorxusuz oynadığı, başına dırmanaraq dənizə tamaşa etdiyi Alabaş onunçün nə qədər əzizmiş. O, indi başa düşdü ki, Alabaş nə qədər güclü, nə qədər xeyirxah, nə qədər yenilməz və qüdrətli imiş.

İndi o, quru ilə dəniz arasındakı fərqi başa düşdü, torpağın üstündə olanda torpaq haqqında düşünmürsən. Dənizdə isə hətta fikrin ayrı şeyin yanında olsa da, daim dəniz haqqında düşünmürsən. Bu kəşf oğlanı duruxdurdu. Dənizin adamı daim onun haqqında düşünməyə vadar etməsində nə isə bir əsrarəngizlik, təkidlilik, amiranəlik gizlənmişdi...

Lakin böyüklər arxayın idilər. Əmrayın və Milğun yenə də əvvəlki qayda ilə, gərilə-gərilə avar çəkirdilər, müntəzəm təkanlarla qayığa asan və sərbəst hərəkət vermək üçün kürəkləri bacardıqca qaldırıb uzaqdan çalır, başlarını aşağı əyərək bir yerdə yığılır, düzəltilir. Dörd kürək eyni vaxtda suya dəyir, eyni vaxtda havaya qalxırdı. Ancaq avarçəkənlər buna arasıkəsilməz gərgin əmək sərf etməli olurdular. Avarçəkənlər arxaları ona tərəf oturmuşdular, ancaq o, avarçəkənlərin çiyinlərinin necə qalxıb-yatdığını görürdü. Onlar çox nadir hallarda bir-biri ilə kəlmə kəsirdilər. Ata, doğrudur, hərdən dönüb dala baxır, oğluna bıqaltı gülümseyirdi, yəni: "Hə, necəsən?.."

Onlar bu minvalla üzürdülər. Böyüklər arxayındırlar və özlərinə inanırdılar. Qoca Orqan isə lap sakit idi. Öz yerində arxayınca oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayığı idarə edirdi. Onlar hər biri öz ələminə qapılaraq, beləcə üzürdülər. Düzdür, Kirisk iki dəfə gah Milğunla, gah da atasıyla qoşa avar çəkmək istədi. Avarçılar həvəslə kürəklərdən birini ona verdilər ki, bir az işləsin. O, kürəyi iki əliylə hərletsə də, çox davam gətirə bilmədi: qayıq onunçün həddən artıq ağır idi, elə kürək də böyükthər idi. Amma buna görə heç kim onu məzəmmət etmədi, heç kim peşman da olmadı, dinib-danışmadan işlədilər.

Ancaq Alabaş birdən-birə gözdən itdikdə, nədənsə, hamı bir vaxtda hərəkətə gəldi. Ata:

– Alabaş getdi evə! – dedi.

– Hə, getdi! – deyə Milğun təsdiqlədi.

Qoca Orqan da o tərəfə baxıb:

– Yəni, doğrudan? Hə, deyəsən, gedib, – dedi, – hə, əgər belədirsə, deməli, işimiz gədir. – Sonra da üzünü

oğlana tutub bic-bic, – ehey, Kirisk, – dedi, – sən, bəlkə, Alabaşı çağırıasan, necə olar, hə, bəlkə, qayıdar?

Hamı güldü. Kirisk də güldü. Sonra o, bir anlıq fikrə gedib bərkdən dedi:

– Onda geriye dönmək lazımdır, o, onda qayıdar!

Orqan gülümsəyərək:

– Nə tez geri qayıtmaq istədin! – dedi. – Yaxşısı budur, gəl işlə məşğul olaq. Keç yanıma. Boş-boşuna tamaşa elədiyin bəsdir. Dənizi başdan-başa görə bilməzsən.

Kirisk qayığın burun tərəfindəki yerini tərk edib, qayığın dibindəki şeylərin – maral dərisinə bükülmüş bir cüt vinçester, qarpun¹, kəndir yumağı, balaca su çəlləyi, azuqə torbası və daha başqa bağlama, paltar üstündən adlayaraq təknə boyunca yeriyib, avarçəkənlərin yanından keçdikdə kişi tərini və kəskin tütün qoxusunu duydu. Atası dənizdə olanda onun köhnə kürkünü anasının götürüb qoxulamağı xoşladığı həmin ata paltarının qoxusunu...

Ata oğluna him elədi, çiyini ilə onun böyrünü yüngülcə dürtmələdi, ancaq kürəkləri əlindən buraxmadı. Amma Kirisk qeyri-iradi ata nəvəzinə bənd olmadı. Könlündən keçənə bax! Dənizdə hamı bərabərdir. Dənizdə nə atalar var, nə də oğullar! Dənizdə yalnız böyük var. Və onun ica-zəsi olmadan barmağını da tərpedə bilməzsən...

– Əyləş, rahatlan yanımda. – Orqan uzun, qabarlı əliylə onun çiyinə toxunaraq yer göstərdi. – Sən, deyəsən, bir az qorxubsan, hə? Əvvəlcə, elə bil, bir şey yox idi, ancaq sonra...

Kirisk pörtüdü: demək, qoca Orqan başa düşüb... Bu -nunla belə, qəti etiraz etdi.

– Yo-ox, atkış², əsla qorxmamışam! Nədən qorxacağam!

– Bəs nə, birinci dəfədir dənizdəsən.

– Nə olsun ki, birinci dəfədir?! – Kirisk təslim olmadı.

– Mən heç nədən qorxmuram.

– Onda, əhsən. Amma mən birinci dəfə dənizdə üzməyə başlayanda, çoxdankı əhvalatdır, boynuma alıram ki, bərk qorxdum. Bir də baxanda gördüm ki, sahil görün -mür və Alabaş da haraya isə çıxıb gedib. Ətrafda yalnız

¹ Qarpun – iri dəniz heyvanlarını ovlamaq üçün niza, qarmaq

² Atkış – baba.

dalğalardır. Evə getmək istədim. Odey, istəyirsən onlardan – Əmrayindən və Mılgundən soruş gör, ilk dəfə dəniz ovuna çıxanda əhvalları necə olub?

Cavabında onlar söhbəti duyurmuş kimi gülümsədilər, sinələrini kürəklərin üzərinə gərəkək başları ilə təsdiq etdilər.

– Mən isə qorxmuram! – Kirisk sözünün üstündə durdu.

– Əgər belədirsə, onda əhsən! – Qoca onu sakit elədi.

– İndi isə mənə de görüm, Alabaş ha tərəfdə qaldı?

Kirisk qəfil sualdan fikrə getdi, sonra əliylə göstərdi:

– Odey, orada!

– Sən əminsən? Elə bil, əlin əsir?

Oğlan əlinin əsməcəsini yatırıb, sağ tərəfi göstərdi:

– Odey, orada!

– Hə, bax, indi dəqiq oldu! – deyə Orqan razılaşdı.

– Bəs, əgər kayak burnunu bu tərəfə döndərsə, onda Alabaş harada olar?

– Odey, orada!

– Bəs əgər külək bizi o tərəfə döndərsə?

– Odey, orada!

– Yaxşı, indi isə de görüm, necə təyin edirsən, axı ətrafda gözə heç nə görünmür, hər yan sudur? – deyə Orqan bilmək istədi. – İzah edə bilərsən?

– Mənim başqa gözlərim də var, – deyə Kirisk cavab verdi.

– O nə cür gözlərdir elə?

– Bilmirəm nə cür. O gözlər, yaqın, mənim qarnımdadır və onlar baxmaya-baxmaya görürlər.

– Qarnında? – hamı güldü.

– O da düzdür. – Orqan rəyini bildirdi. – Belə gözlər var. Ancaq onlar qarında yox, başdadır.

– Mənimlə qarnımdadır. – Kirisk belə bir gözün yalnız başda ola bilməsi ilə artıq razılaşmış olsa da, öz dediyində durdu.

Bir müddət keçəndən sonra qoca, Kiriski yenidən imtahana çəkməyə başladı və onda dənizin səmtlərini yadda saxlamaq qabiliyyəti olduğunu yaqın edib razı qaldı. Burnunun altında mızıldandı.

– Hə-ə, sən qarnındakı gözlər pis gözlər deyil.

Tərifdən xoşhallanmış Kirisk özü özüyçün məsələ qurub, cavabını axtarmağa başladı. Hələ ki nisbətən sakit

olan dənizdə bu da çox böyük deyildi. Vəfalı və böyük Alabaş hər dəfə müntəzəm surətdə hay verirdi – Alabaş Kiriskin yaddaşını bir o qədər də gücə salmadan onun xəyalında, məhz orada, öz həmişəki yerində canlanır, ətəyində yorulmaq bilməyən ləpədən dənizin daim gürultu qopardığını, dərələri sıx meşəli, “başı” və “qasığı” qar talalı nəhəng təpə-qayanı o, elə bil, əyani surətdə görürdü. Oğlan Alabaşı gözüünün qabağına gətirərək, onu əhatə edən başqa kiçik dağlar haqqında fikirləşməyə bilmir və qeyri-ixtiyari olaraq evlərini yadına salırdı. Onun gözüünün qabağına sahilboyu uzanan kiçik dağlar arasında balaca bir vadi gəlirdi, meşə kənarındakı o vadidə isə çayın sahilindəki köçəri düşərgəsindəki kəsmələr, talvarlar, itlər, toyuqlar vardı, qurudulmaq üçün balıqlar asılmışdı. Tüstü qalxırdı, səslər gəlirdi, anası və bacısı Psulk da oradaydı. Kirisk onları və habelə onların indi də elədiklərini, nəylə məşğul olduqlarını da dərhal gözüünün qabağına gətirdi. Anası, əlbəttə, gizləndə onun barəsində, onun atası barəsində və dənizdə olan ovçuların hamısı barəsində fikir eləyir. Hə, indi o, yaqın ki, onları düşünür. Fikirləşir, amma özü də qorxur ki, cinlər onun fikirlərini başa düşərlər, onun qorxduğundan ağah olarlar. Onun haqqında fikirləşən başqa bir adam da varsa, bu, şübhəsiz, Muzlukdur. Muzluk, ehtimal ki, indi Psulkun yanına oynamağa gəlib. Axı Muzluk dənizə getmiş Kirisk barədə bilmədən bir söz demiş olarsa, yaxud bir söz soruşmuş olarsa, anası onu söyüb biabır edə bilər. Anası onu hökmən məzəmmətləyib deyəcək: “Sən nə boşboğazlıq eləyirsən, məgər bilmirsən ki, o, meşəyə odun yığmağa gedib”. Utandırılmış qız birdən yadına salacaq, susacaq. Kirisk bunu xəyalına gətirəndə hətta qıza yazığı da gəlirdi. Kirisk istəyirdi ki, Muzluk onu ansın, amma əsla istəməirdi ki, qızı onun ucbatından danlayıb-dansasınlar.

Qayıq dalğalara ehmalca baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Ətraf da ki hara baxırınsa, başdan-başa ləpələrin narın köpüklərində parıldayan dalğalı dənizdi. Nivxlər günortadan sonraya, ən gec, günün axırına birinci adacığa (Üçəmcəkdən biri olan yaxındakı Kiçik Əmcəyə) çatmağı və işləri avand olsa, orada ova başlamağı nəzərdə tutmuş dular. Sonra onlar qaranlıq çökməmiş ikinci adacığa – Orta Əmcəyə kimi üzməli və sahilində qayıq üçün əlverişli yer

olduğuna görə elə orada da gecələməli idilər. Səhər tezdən isə yenə də dənizə çıxmalı idilər. Əgər axşamdan bəxtləri gətirsə, əgər birdəfəyə Üç yekə cəmdək nerpa tuta bilsələr, onda səhər yubanmadan geriye istiqamət almaq olar. Ancaq, necə olur olsun, günün birinci yarısında, gün iki qovaq boyundan artıq qalxmamış qayıtmalı idilər. Məlum şeydir ki, dənizi nə qədər tez tərk etsən, bir o qədər yaxşıdır. Qoca Orqan bütün bunları nəzərə almışdı, hər şey üçün onun öz qənaəti vardı. Onun köməkçiləri – Əmrəyin və Mülğun da Üçəmcəyə birinci dəfə getmirdilər. Özləri hər şeyi əla bilirdilər. Əsas məsələ ondadır ki, hava yaxşı ola və bir də ki heyvanları yataqda vaxtında mənqirləyəsən. Bu, əsas məsələdir, bütün qalan şeylər isə hər kəsin öz bacarığından asılıdır.

Qoca Orqan dənizə nəinki ehtiyac üzündən gedirdi – ehtiyacın ehtiyac yeri var, aydın işdir ki, yeməyini dənizdən çıxarmasan, yaşaya bilməzsən – bir də ona görə gedirdi ki, dəniz onu çəkirdi. Dənizin ənginlikləri qocanı dərindən xəyal-lara daldırırdı. Onun öz pünhan fikir aləmi vardı. Dənizdə heç nə ona öz aləminə qapılmağa mane olmurdu, çünki quruda gündəlik qayğılar arasında fikirləşməyə vaxt olmayan hər şey barədə dənizdə yaxşı-yaxşı düşünməyə imkan vardı – burada heç nə Orqanı böyük düşüncələrdən yayın-dırmırdı. Burada o, özünü dənizə və səmaya yaxın bilirdi.

O başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla dəniz və səma böyüklüyü kəsb edir, bununla da, əbədi fəlakətlər müqabilində özünü təsdiq edir; bununla da, o, dünyaların dərinliyi və uralığı fəvqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki sağdır, o, ruhən dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqası düşünəcək, ondan sonra daha bir başqası sonra da bir başqası və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşünəcəklər. Bunu dərk etməsi qocaya barışmazlığın barışığından doğan acı bir nəşə verdi.

O başa düşürdü ki, ölüm labüddür, onun ömrünün sona yetməsinə o qədər də çox qalmayıb, başa düşürdü ki, ölümle hər şey bitəcək, bununla bərabər, nəyəsə inanırdı ki, qəlbindəki ən əziz, pünhan şey – Balıq-qadın haqqındakı ulyi yuxuları ölümdən sonra da qalacaq, onunla birlikdə

olacaqdır. O, öz yuxularını başqasına verə bilməzdi – yuxular verilmir və buna görə də belə hesab edirdi ki, onlar izsiz yoxa çıxmamalıdırlar... Ulu Balıq-qadın ölməzdir, deməli, onun haqqında olan yuxular da ölməz olmalıdır.

O, dənizdə bu barədə çox və tez-tez düşünürdü. Keyli susardı, müsafirləri ilə heç bir söhbətə qoşulmayaraq, öz aləminə qapılırdı. O, dənizə baxa-baxa kiməsə müraciətlə yalnız bir şeyi xahiş edirdi: onun Ulu Balıq-qadın haqqında yuxuları onunla qalsın. Məgər yuxuların həmişə, əsrlər boyu adamın yuxusuna girə bilməsi üçün insanla birlikdə başqa aləmə getməsi mümkün deyil? Cavab tapmadıqda, o məhz belə olacağına, yuxuların onunla birlikdə qalacağına özünü inandırmağa çalışaraq üzücü xəyallara dalandı...

...Ha vaxtlarsa, çox qədim zamanlarda Alabaş təpəsinə yaxın olan sahil boyunda üç qardaş yaşayırdı. Böyük qardaş əldən-ayaqdan iti idi, hər şeyə vaxt tapırdı, səriştəliyi, hər işdə müvəffəq olurdu: o, maralçı qızına evləndi, maral naxırlarının sahibi oldu, tundraya köçüb getdi, o gedən oldu. Kiçik qardaş ləpirçi və mahir atıcı idi. O da evləndi, bir meşəçi qızı aldı, çıxıb tayqaya getdi, tayqa meşələrində ovçuluq elədi. Ortancıl qardaş isə anadangəlmə çolaq idi. Yazığın bəxti gətirməmişdi, səhər erkən durar, gec yatardı, amma nə xeyri – maral dalınca gedəsi deyildi, meşədə heyvan pusub tutası deyildi. Mahalda heç kim qızını ona ərə vermədi, qardaşlar onu atıb getdilər və o, mavi dənizin sahilindəcə tək-tənha qaldı. Balıq tutmaqla özünü birtəhər dolandırır. Balığı da ki, məlum məsələdir, nə qədər tutmaq olar...

Bir gün o – uğursuz çolaq qardaş, tilov ipini dənizə ataraq, öz qayığında oturmuşdu, birdən əlində tilov qarğısının bərk titrədiyini hiss elədi. Sevindi: hə, yaman balıq olacaq. O, iri balığı çıxarmağa, get-gedə qayığa doğru çək-məyə başladı.

Baxanda nə görsə yaxşıdır?! Qadın sifətində bir böyük balıq. Quyuğunu suya çırpıb qıvrılır, xilas olub getmək istəyir. Qənirsiz bir gözəl: şumal bədəni – aylı gecədə gümüşü rəngə çalan çay daşları kimi ağ sinəsindəki qara giləli məmələr, elə bil, küknar qozasıydı, gözləri isə yaşıl alov saçırdı. O, Balıq-qadını sudan çıxartdı, qollarının altından yapışdı, Balıq-qadın onu qucaqladı və onlar qayığa

uzandılar. Bu səadətdən çolaq qardaş bihuş oldu. Başına nə iş gəldiyini bilmirdi, amma ona elə gəldi ki, qayıq göyə qalxdı. Dəniz çalxalanıb göyə qovuşdu, göy də cılvələnib dənizə qovuşdu. Sonra isə hər şey birdən sakitləşdi. Sanki, fırtına yatmışdı. Bu an Balıq-qadın qayıqdan tullanaraq, üzüb uzaqlaşdı. Çolaq qardaş yerindən sıçradı, onu çağırmağa başladı, yalvardı ki, geri qayıtsın, lakin o hay vermədi, dənizin dərinliklərində gözdən itdi.

Dəniz sahilində atılıb tənha qalmış ortalıq çolaq qardaşın başına bax, belə bir macərə gəldi. Balıq-qadın üzüb getdi və bir də heç vaxt gözə görünmədi. Çolaq qardaş isə o gündən qərubsədi, bərk xiffət eləməyə başladı. O gündən başlayaraq gecəli-gündüzlü sahil boyunca ağlar gəzdirdi, hey Balıq-qadını səslədi, ona and-aman eləyib yalvardı ki, heç olmazsa, uzaqdan görünsün.

Dəniz qabaranda gəzdi, oxudu:

Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Dəniz çəkiləndə gəzdi, oxudu:

Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Aylı gecələrdə gəzdi, oxudu:

Dəniz – gəm yoldaşımıdır,

Bu sular – göz yaşımdır.

Torpaq – tənha başımdır!

Zülmət gecələrdə gəzdi, oxudu:

Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Dəniz qabaranda gəzdi, oxudu, dəniz çəkildə gəzdi, oxudu.

Çolaq qardaş Balıq-qadının yolunu gözləməkdə iken qış ötür, dalınca bahar gəlib keçir və yay günlərinin birində qarabəxt çolaq qardaş ləpədən qayıdanda dizəcən suya girib oyan-buyana ağır-ağır gedir, hey dənizə baxır ki, bəlkə, birdən Balıq-qadın görünər və onu hey səsləyir ki, bəlkə, birdən Balıq-qadın hay verər, ancaq o, birdən dənizin dayaz yerində, elə bil, ağlayan uşaq səsi eşidir. Uşaq, sanki, ağlayıb özünü əldən salırdı. O, səs gələn yerə yüyürdü və... gözlərinə inanmadı, gördü ki, suyun lap dayaz yerində bir körpə lümlüt oturub, dalgələr gah başından asır, gah da geri çəkilir, o isə ağlayır və qışqırır-qışqırır hey deyir: "Kimdir mənim atam? Haradadır mənim atam?" Çolaq qardaş lap

mat qaldı, binəvə bilmədi neyləsin. Körpə isə onu görən kimi dil açıb dedi: "Sənsən mənim atam! Məni öz yanına apar, mən sənin oğlunam!"

Bax, belə bir əhvalat oldu. Çolaq qardaş oğlunu götürüb öz yanına apardı. Oğlan tez böyüdü. Dənizdə gəzməyə başladı. İgid və mətin ruzi gətirən oldu, ad qazandı. Anadan bəxtəvər doğulmuşdu: tor atırdı – o qədər balıq düşürdü ki, yığıb-yığışdırmaq olmurdu, ox atırdı – dəniz yırtıcılarının bu üzündən dəyib, o üzündən çıxırdı. Şöhrəti meşələr keçdi, dağlar aşdı, uzaqlara yayıldı. İş elə gətirdi ki, indi meşəçi tayfasından olan bir qızı da ona hər cür hörmət və ehtiramla ərə verdilər. Uşaqlar doğulub-törədi və buradan da Balıq-qadının nəslı artmağa başladı.

O vaxtdan da bayramlarda belə mahnı oxunur:

Ülu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Sənin isti bətnin – həyat mənbəyi,

O isti bətnindən törəmişik biz –

Dəniz kənarında göz açmışıq biz.

Dünyada ən vaxsı ver – isti bətnin.

Ülu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Nerna başı kimi bəyaz dösündən

Biza siid vermişen sahil boyunda.

(Ulu Balıq-qadın, harada iizjirsən?)

Üzəcək yanına ən güclü kişi:

Batın zaman-zaman barlan

Bəthlin zaman-zaman dərhlərsin deyə,
Nəslin zaman-zaman cəvəlsin deyə

Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyə...

* * *

Bu yuxu okeanın dərinliklərindən amansızcasına qabarıb gələn, sahil boyunda olan torpaqları, otları, qum təpələrini bir anlığa sualtı toranlıq tilsiminə salan dalğalar kimi yavaş-yavaş, tədriclə həl olənirdi.

Bu yuxu Orqanda hər dəfə çaşdırıcı, uzun müddət keçib getməyən duyğu yaradırdı. O, bu yuxuya o qədər inanırdı ki, adi həyatda belə halları heç kimə danışmalı olmadığı kimi, Balıq-qadınla olan görüşlərini heç kimə, dünyada bir insan oqluna danışmırdı.

Bəli, o, qocaya həm sevinc, həm kədər, həm xariqülədə ruhi iztirablar verib, onu tez-tez yoxlayan yuxu – sirdaş

idi. Bu yuxugörmənin qəribə xüsusiyyəti onda idi ki, o, hər dəfə öz mahiyyətinin tükənməzliyi və yuxunun ağlagəlməz dəyişmələrindən və şiltaqlıqlarından ibarət olan eyhamlarının çoxmənalılığı ilə Orqanı heyratə salırdı. Orqan bu barədə düşünərək, sirlər sirrini – öz anlaşılmazlığı və əsrarəngiz əlamətlərilə adama daim əzab verən yuxuların canlı həyatla heç vaxt ələkeçməz, gözəgötürnməz, arasıkəsilməz əlaqəsini başa düşməyə çalışaraq, özünü belə bir məqamda tuturdu ki, o, ruhunun bütün iztirablarına baxmayaraq, daim həmin yuxuların qayıtmasını istəyir, daim onunla, Ulu Balıq-qadınla görüşün dözülməz həsrətini çəkir...

Orqan onunla dənizdə görüşürdü. Onun həsrətilə sahilə çıxar, gəlişini gözləyər, ayaq izlərinin tez itdiyi, lakin qürub etmiş günəşin sönmüş şəfəqlərinin qara, hərəkətsiz kölgələrinin qaldığı kimsəsiz sahil qumları üzərində intizarla gəzirdi. Qara qar kimi yapıxıb qalmış kölgələrin üstüylə o, güclü, ürəkyaxan bir kədər dünyasına qapılaraq, iztirabla addımlayırdı. Sevgi qəmi, arzu və ümid qəmi onun başından aşılıb-daşırdı, dəniz isə sakit və biganə qalardı. Tənhalığın o gərgin, kimsəsiz dünyasında nə bir külək, nə bir səs, nə bir xışıltı olardı. O isə hey dənizə baxıb, möcüzə gözləyər, onun gəlişinə tamsınardı. Səssiz dalgaların onun addımladığı yolboyunca sahilə səssiz ağ köpük axını qovub gətirməsi ona çox ağır gəlirdi. Dilsiz qağayılar onun başı üzərində ələnə-ələnə gələn quşbaşı qar kimi səssiz-səssiz uçardılar. Karlaşmış, lallaşmış bu boşluqda o gözləy-gözləy qaldıqca əhvalının daha da pis olduğunu, qəlbində sakitləşmək bilməyən Balıq-qadın həsrətinin daha da coşqunluğunu hiss edərək, özünə bir yer tapa bilməzdi, hətta yuxuda da başa düşərdi ki, onun halı pis olacaq, əgər Balıq-qadını görməsə, əgər Balıq-qadın gəlib çıxmasa, o, bu tənhalıqda həlak olacaq və bu vaxt o çağırmağa, Balıq-qadını çağırmağa başlardı. Ancaq öz səsinə eşitməzdi, çünki bu qəribə yuxuda heç bir səs olmadığı kimi, onun səsi də yox idi. Dəniz isə susardı. Onu yalnız özünün son dərəcə bərk, qeyri-müntəzəm ağır nəfəsi və gicgahlarında şiddətlə vuran nəbzinin sürəkli döyüntüsü təqib edərdi. Bunlar onu əsəbiləşdirirdi. O bilməzdi nə eləsin, özü öz əlindən hara getsin. Suda boğulan adam xilas olmaq üçün son ümidgahı necə gözləyirsə, o da Balıq-qadını o cür

gözləyirdi. Bilirdi ki, ona yalnız o – Balıq-qadın səadət verə bilər. O, bunu bilir və var gücüylə gözləyirdi.

Və Balıq-qadın, nəhayət, sürətlə üzüb, suyun üzərinə çıxanda, dalgalar arasında seçilməz üzünü arabir göstərüb baxa-baxa ona doğru üzəndə dünyanın sükutu uçqun kimi dağılırdı. O, səslərin qayıtmasını: yenidən oyanıb sahilə çarpan dalgaların nərəsini, küləyin vıyılısını, başı üzərində uçan qağayaların səs-küyünü qıy çəkə-çəkə, hoppa-hoppa qarşıları. O, haray-həşirlə dənizə cumar kimi iti üzən bir canlıya çevrilərək, onun yanına gedərdi.

O Balıq-qadın isə onu gözlər, coşqun-coşqun dövrələr vurur, bir göz qırpımında suyun üzündə durar, həmin anlarda bütün bədənini şux, canlı ehtirasla titrədərək, qəfildən dənizə düşmüş gözəl gərdənli ən adi qadın kimi görünərdi.

O üzüb Balıq-qadının yanına gələr və onlar okeana gedərdilər.

İti, get-gedə sürətlənən yürüşlərində bir-birinə yüngülcə toxunaraq yan-yana, çiyin-çiyinə üzərdilər. Onun həsrətini çəkdiyi, yolunda tənhalıq və qəm-qüssə əzablarına qatlaşdığı da elə bu anlar üçün idi.

İndi onlar bir yerdə idilər. Onlar ağlasığmaz qüvvətlə və sürətlə üfünün çalxalanan hüduqlarında qəribə bir işıq udan gecə ümmanın sayrısan uzaq ənginliklərinə doğru gedirdilər: onlar aramsız surətdə qabaqlarına çıxan dalgaların köpüklənən yollarının bədənələri ilə yararaq oraya, əlyetməz üfünə doğru qoşurdular; sevincli uçuşdan vəcdə gələrək, gah dalgaların üstünə qalxır, gah da sürüşüb düşür, qurtarmaq bilməyən aşırımlar aşılıb gedirdilər – sil-silədən-silsiləyə, aşırımdan-aşırıma, gah yuxarı qalxır, gah aşağı düşürdülər. Onlarla yanaşı isə suyun üzərinə güzgü ləkəsi kimi düşüb səyriyən, dalgaların üstüylə şütüyən bədirlənmiş Ay onları müşayiət edə-edə inadla gedirdi. Bir Ay, bir də onlar – o və Balıq-qadın bu ucsuz-bucaqsız ümman ənginliklərində yalnız onlar hökmran idilər – bir onlar, bir də ümman! Bu onların səadətini zirvəsi idi; bu, azadlıqla nəşələnmək dəmləri idi; bu, onların vüsəl tən-tənəsi idi...

Onlar ehtirasdan coşaraq həyatın əzəliylə axırının bütün cəfasını və səfasını bir anda duymaq üçün, nəhayət,

qovuşmalı olacaqları, alınlarına yazılmış yerə işıqgözü, mümkün qədər tez çatmaq arzusuyla qanadlanaraq, dayanmadan, əzəmətlə gedirdilər...

Onlar beləcə üzürdülər – ox kimi, durmadan, məqsədlərinə tez çatmaq ümidiylə.

Onlar nə qədər iti üzürdülərsə, ondakı ehtiras da bir o qədər şiddətlə coşurdu. O yorulmaq bilmədən üzür, özünün bütün həyat cövhərini son zərrəsində, ən axır qətrəsində küritökmə yerinə apararaq qızılbalıq kimi var gücüylə irəliyə can atırdı. O, məhəbbətdən məst olaraq üzürdü. Sehrkar Balıq-qadın isə onu get-gedə okeanın lap dərinliklərinə çəkib aparır, bədəninin zərif hərəkəti, çevikliyi və cəldliyi ilə Orqanı ovsunlayır, ləpə döyənini, püskürmə dumanı və əlvan qövs-qüzeh içində dalğaların üstüylə uçmağa davam edirdi. Onun burulğanlaşan su şırnaqlarının göylüyü və bəyazlığı ilə yuyulan gözəlliyinin kamilliyindən nitq tutulurdu.

Onlar heç nə barədə danışmırdılar, yalnız su axınları və sıçrantıları içərisində aydın görünməyən üzlərinə alışmağa çalışaraq aramsız surətdə elə bir-birinə baxır, tale tərəfindən onlar üçün təyin edilmiş yerin və saatin səbirtükədən, get-gedə artan intizarı qoynunda durmadan baş alıb okeanla gedirdilər...

Lakin onların o yerə, o məqama nə əlləri çatırdı, nə ünləri yetirdi...

Əksər hallarda onun yuxuları heç nəsiz qurtarardı – hamısı qəfildən qınlar, tüstü kimi çəkilib yox olardı. Belə hallarda o çaşib qalardı. Sözünlə əsl mənasında, pərt olar və sonra da kədərlənərdi, nə isə bir tamarzılıq, təmin olunmazlıq hissi keçirərdi. Kəfi ayazıyanda, bir xeyli vaxt keçəndən sonra, hamısını əvvəldən yadına salar, bütün bunların bir mənası olsun deyər, ciddi surətdə fikrə gedərdi, çünki o, ürəyində inanırdı ki, onun yuxusuna girən şey yuxudan artıqdı. Axı adi yuxu, sən onu xatırlasan da, bir az keçəndən sonra həmişəlik unudulub gedir. Yuxuya çox şey girə bilər və bu cür bekara işdən adamın başı da ağrıyır. Balıq-qadın, isə Orqan heç vaxt unutmurdu, onun haqqında, həqiqətən, həyatda olmuş və olan bir şey kimi düşünür, fikirləşirdi. Buna görə də qoca, Balıq-qadınla yuxudakı vəsalını və gözlənilməz ayrılığını, deyəsən, gerçək vəqə kimi qəbul edərək, hər dəfə ürəkdan mütəəssir olurdu.

Amma bəzən yuxu ağır sonluqla qurtaranda, o, ruhən daha çox əzab çəkirdi. Belə hallarda o, yuxunun müəmmalı axırını yoza bilməyərək, dərin qəm-kədər dəryasına qərq olurdu.

O, yuxuda görürdü ki, onlar üzərək gəlib həsrətində olduqları xəlvət yerə çatıblar, artıq budur, uzaqlarda bir sahil görünür. O, məhəbbət sahili idi – onlar o sahilə doğru istiqamət götürür, özlərini bir-birinin ixtiyarına verə biləcəkləri həmin sahilə tez çatmaq arzusu ilə coşaraq, var gücləri ilə üzürdülər. Budur, artıq sahilin lap yaxınlığında dirlər, birdən suyun dizdən aşağı olduğu və üzməyin mümkün olmadığı yerdə qumu görünən dayazlığa bənd oldular. Orqan birdən ayılır, ətrafına baxınırdı. Balıq-qadın dayazlığın məkrli əsarətindən qurtulmaq üçün faydasız cəhd göstərərək, suda dəli kimi çırpınırdı. Orqan soyuq tərə bataraq, ona kömək etməyə cumurdu. Ancaq o, suyun dibinin bataqlıq kimi lirtliyində bata-bata, dizin-dizin sürünərək yorğun, yumşalmış, keyimş ayaqlarını çəkib aparınca bütöv bir ömür keçirdi. Balıq-qadın lap yaxında idi, əlini yetirməyə lap az qalırdı, lakin ona çatmaq, qovuşmaq əzab idi; o, dənizin lil basmış dibinə yxılaraq təngnəfəs olur, boğulur, əl-ayağa yapışan yosunluqda dolaşib özünü itirirdi. Ancaq onun dayazlıqda ilişib qalmış gözəl Balıq-qadının necə çapaladığını, necə çırpındığını görmək daha ağır əzab idi. Və nəhayət, o, özünü yetirib Balıq-qadını qucaqlayaraq, baş gicəllənməsindən səndələyə-səndələyə sahilə gedəndə onun, az qala, partlayacaq qəlbinin necə şiddətlə döyündüyünü aydın eşitdi: Balıq-qadın, elə bil, qovulub tutulmuş bir yaralı quş idi. Və buna görə onu bərk-bərk sinəsinə sıxıb gedərkən qucağında aciz bir körpə aparırmış kimi, bütün varlığı ilə ona şəfqət və mərhəmət hissi keçirdiyindən təsirləndi, boğazı qəhərlə doldu. O, Balıq-qadınlardan xəcalət çəkərək, özünü ağlamaqdan saxladı. O, Balıq-qadını qolları üstünə alaraq, göydə süzə-süzə, göydə dayana-dayana, hər addım-başı onun barəsində düşünə-düşünə gedirdi. Balıq-qadın isə ona yalvarır, göz yaş tökərək and-aman eləyirdi ki, onu geriye aparsın, azadlığa buraxsın. Balıq-qadın boğulurdu, Balıq-qadın ölürdü. Balıq-qadın onu böyük dənizdən xaricdə sevə bilmirdi. Balıq-qadın ağlayır, ona elə yalvarıcı və nüfuzedici nəzərlə baxırdı ki, o tab gətirmirdi. Geri dönür,

dayaz yerlə dənizə gedib, suyun dərin yerinə girir və burada onu ehmallica qucağından suya buraxırdı.

Balıq-qadın üzüb dənizin dərinliklərinə gedir, o isə keyləşmiş kimi tək-tənha qalırdı. Orqan Balıq-qadının ardınca baxaraq inilti qoparırdı.

Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?
Dəniz – qəm yoldaşımıdır.
Bu sular – göz yaşımdır.
Torpaq – tənha başımıdır.
Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?

Bunu xəyalına gətirmək onun üçün ağır və dözülməz idi, elə bil, o, doğrudan da, Balıq-qadını qolları üstə tutubmuş və onu azadlığa da özcüyə buraxıbmuş. Nədən belə oldu? İnsanın bütün arzularının yuxuda gerçəkləşməsi məgər mümkün deyil? Bu, kimdən asılıdır? Bunun arxasında kim durur, nə durur, bunun mənası, məgzi nədir və nəyə lazımdır? Çasıb qalmış Orqan bu fikirlərdən vaz keçər, çalışdı ki, Balıq-qadını unutsun, onun haqqında düşünməsin.

Ancaq o vda olanda onun haqqında və onunla bağlı olan bütün şeylər barədə necə düşünməyə başladığını özü də bilməzdi. Dənizdə o, qeyri-adi röyanın bütün tarixçəsini, bir növ, təzədən yaşayar, aydın surətdə fikirləşərək təcüblənər, öz-özündən soruşardı: "Mən niyə bu barədə düşünürəm, mövcud olmayan Balıq-qadının xiffətini çəkmək məgər mənim bu qoca vaxtımə yaraşan işdir?" Özünü məzəmmətləyər və etiraf edərdi: "O olmasaydı, özüm də özümə artıq bir yük olardım, daha qocalmışam, nə gücüm o gücdür, nə də gözlərim o gözlər, belim бүkүlүb, dişlərim tükүlүb. Nə şən-şöhretim vardisa, hamısı məhv olur, əldən gedir, ölüm də uzaq deyil, bircə sinə təslim olmur, sinəmdəki arzular elə əvvəlki kimi, cavanlıqda olduğu kimi qalır, ürək qocalmayı – fəlakətdir. Elə buna görə də belə şeylər düşünürəm, belə yuxular görürəm, o səbəbdən də insan elə ki, yuxuya getdi, fikrə qapıldı, özü üçün ölməz və azad olur. O, xəyalın qanadlarında göyə yüksəlir, dənizlərin dərinliklərinə enir. İnsan elə onunla da uludur ki, əcəli çatıncaya qədər həyatda olan hər şey barədə düşünür. Ancaq ölüm bununla hesablaşmır, nə işinə qalır ki, insan ömür sürüb, xəyalında nə kimi cəlalə çatıb, nə yuxular

görüb, necə adam olub, ağılı nəyə və nə dərəcədə qadın olub – bütün bunların heç biri onun vecinə deyil. Niyə belədir? Dünya nə üçün belə qurulub? Qoy Balıq-qadın yuxu olsun – ancaq kaş bu yuxu orada, o özgə aləmdəcə elə həmişəlik qalmış olaydı...”

Orqan Balıq-qadına inandığı kimi, dənizin ona qulaq asdığına da inanırdı. Burada o həm rahat nəfəs alırdı, həm də asudə düşünə bilirdi. Burada ürəyini boşaldırdı. Dərin xəyal aləminə qapılıaraq, Orqan bəzən hətta özündən soruşası da olurdu: “Biz onunla buradan üzüb keçməmişik məgər?”

Belə anlarda çubuğunu təzədən doldurardı. Tənbəki tüstüsüylə nəşələnərdi. “Bu ot harada bitir, görəsən, bir növ, zəhərdir, amma ürəyi yüngülləşdirir... Tacirlər deyirlər, Mancuriyada bitir, onlar bunu oradan gətirirlər. Uzaq yerdədir bu Mancuriya, yaman uzaqdır, bizim adamlardan heç kim heç vaxt oralarda olmayıb... Tənbəki orada, görəsən, meşədə ot bitən kimi bitir? Möcüzədir, dünyada nələr olmur...”

* * *

Gün günortanı keçmişdi artıq. Bu müddətdə gün bir neçə dəfə birdən-birə haradansa üfünün o tayından gələn buludlar arxasında gizlənmişdi. O, bulud arxasında gizləndikcə dəniz də o saat tutulur, üzü qaralır, ətraf tutqunlaşır, gözəlliyini itirirdi. Sonra o, yenidən üzünü göstərir, buludlar arxasından yaz günəşi kimi səxavətlə aydın nur saçır və bu vaxt dəniz çimşən, gözqamaşdıran saysız-hesabsız şux şəfəqlərlə oynayır, ürək yenə də vəcdə gəlirdi.

Kirisk dənizə alıssa da, lətəta bir az darıxsə da, dəniz ənginliyinin böyüklüyündən, ucsuz-bucaqsızlığından doğan heyrat hissi onu hələ də tərk etməyirdi. Nə qədər üzürlər, dənizin ucu-bucağı görünmür. Quruda o, torpaq nə qədər geniş olursa olsun, dənizdə olduğu qədər təəccüblənməzdi.

Böyüklər isə, zərər qədər də olsun, bir şeyə təəccüblənəlmirdilər. Onlar hər şeyə öyrəncəli idilər. Əmrəyin və Mülğun kürekləri suyun səthinə bərk çalmadan, rahat-rahat avar çəkməkdə davam edirdilər. Onlar yorulmaq bilmədən işləyirdilər, hətta Orqana da rəva görmürdülər ki, onları nəfəs dərmək, dincini almaq üçün azacıq əvəz etsin: deyirdilər ki, yaxşısı budur, qayıdanbaş – yüklü vaxtlarında

kömək eləyər, indi isə qoy öz işində olsun. Uzunboğaz və irihülqumlu qoca Orqan belini büküb, qayıqın dal tərəfində ov mantlayan dəniz qartal kimi oturmuşdu. Danışmaqdan daha çox susurdu, nə isə öz aləmində idi.

Qayıq isə dalğalara ehmalca baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Dalğa da mülayimdir, iddiasızdır. Alçaqdan əsən, sabit külək vardı.

Onlar bu minvalla üzürdülər...

– Atkıx! Atkıx! Odey, ada! Kiçik Əmcək! – deyər Kirisk Orqanın qolundan tutub dartaraq birdən sevinclə qışqırdı.

Orqan əliylə gözlərini günlüklədi:

– Hanı ada? – deyər inanmadı. Avarçəkənlər də oğlanın göstərdiyi səmtə təəccüblə baxdılar.

Qoca burnunun altında:

– Ada olmamalıdır, – dedi, çünki oğlan onlar üçün gözəlilməz olan tamam başqa bir səmti göstərmişdi.

Oğlan yalan demirdi. Orada, çox-çox uzaqda, doğrudan da, dənizdə hərəkətsiz qalmış pəlçıqvari bozuntul rəngli əyri-üyrü zolaq görünürdü, elə bil, suyun ortasında yerin çıxıntısıydı. Orqan bir xeyli vaxt diqqətlə baxdı. Nəhayət, inamla:

– Yox, o ada deyil, – dedi. – Kiçik Əmcəyə qədər biz birbaşa üzdiyümüz günbatan səmtində hələ çox getməliyik. Bu isə xeyli kənardadır. Bir də o, ada deyil, – o, sözü-nə davam elədi. – Mənə belə gəlir ki, o, ada deyil.

Milğun:

– Bu sulara heç vaxt belə ada olmayıb, biz heç vaxt belə ada görməmişik. Kiçik Əmcək sol yanda olmalıdır. Bunun nə olduğunu isə bilmirəm.

– Bu, duman, yaxud bulud olmaz ki? – deyər Əmrayın yenidən dilləndi. – Yoxsa dalğadır belə qabarır, onda bəs nə üçün bir yana tərənmir?

– Doğrudan, görəsən, nədir o? Duman, yoxsa bulud, kim bilsin. Uzaqdır buradan... Ancaq o, ada deyil, – Orqan fikrini bildirdi. – Amma o əgər belə dumandır, onda işlər yaxşı deyil.

Əmrayın sinəsini kürəklərin üstünə yavaşca basaraq:

– Eybi yoxdur, tək külək dəyişməsin, – deyər fikrini bildirdi. – O, yerində durub, tərənmir. Bizimsə o tərəflərdə bir işimiz yoxdur, qoy nədirsə, dursun özüyçün...

Gördüyünün nə isə qeyri-müəyyən bir şey olmasından Kirisk əvvəl-əvvəl məyuslaşdı, ancaq sonra bunu tez yaddan çıxartdı.

Amma ovçular səhv etməmişdilər. Çox keçmədi ki, sol əldə Kiçik Əmcək adacığının səthi sudan göründü. Burada artıq heç bir şəkk-şübhə yox idi. Bu balaca, başdan-başa daşlıq, təpəlik və doğrudan da, əmcəyi xatırladan quru çıxıntı idi.

Adanı görcək hamının, xüsusən də Kiriskin üz-gözündə canlanma əmələ gəldi, deməli, dəniz nəhayətsiz deyildir. Və bu yerdə dəniz səfərinin ən maraqlı söhbəti başlandı.

– Hə, – deyər Orqan oğlanın başını tumarladı. – Alabaş özü evdə qalsa da, bizi adaya kimi ötürdü. Qaçıb bizim dalımızca gəlsəydi, suda batardı, elə deyil?

– Bəs necə! – deyər Kirisk oyunun mənasını başa düşərək təsdiq elədi.

– Alabaş bizə onun üçün də lazımdır ki, qalib evi qorusun, biz isə onu yadda saxlayıb, azmadan ov yerinə çataq. Sən necə bilirsən, Alabaş bizə yenə lazım olacaq, ya yox?

– Yox, lazım deyil. – Kirisk yenə də qətiyyətlə cavab verdi. – Üzüb gedəcəyimiz yeri indi biz özümüz görürük.

– Sən bir ağına vuraydın bari! – Orqan tənə etdi. – Özün axı diribaş oğlansan, bir az fikirləşsənə.

Kirisk dərk edə bilmədi ki, bu Alabaş dənizin ortasında, uzaq adada daha nəyə lazım olacaqmış.

– Bizim Alabaş burada nəyə lazımdır ki?

– Bəs evə necə qayıdacaqsan? Hara, hansı səmtə üzəcəksən? Hə, fikirləş bir! Tapdın? Hansı yandan üzüb gəldiyimizi, adanın hansı yandan Alabaşa baxdığını yadda saxla, onda bilərsən, qayıdanbaş hansı tərəfə səmt götürmək lazımdır.

Kirisk lal-dinməz razılaşdı, ancaq, hər halda, onun mənliliyinə toxunulmuşdu, özü də, ehtimal ki, elə buna görə bir qədər hirsli halda soruşdu:

– Bəs birdən qaranlıq oldu, hə? Bəs əgər birdən dənizin ortasında gecə vaxtı olduq və özü də heç yan görünmədi. Hə? Onda necə olar? Hə? Onda necə bilmək olar, Alabaş haradadır, hansı tərəfdədir, hə?

– Nə olar, onda da bilmək mümkündür, – Orqan onun bu sualına sakitcə cavab verdi. – Bunun üçün göydə

ulduzlar var. Ulduzlar darda qoymazlar, aldatmazlar, həmişə düz göstərerlər. Təki özün biləsən, hansı ulduz hansı tərəfdədir. Səbir elə, öyrənəcəksən. Sən Luvr ördəyi bürcünü tanıyırsan?

Kirisk atasına baxaraq tərəddüdlə:

– Deyəsən, tanıyıram, – dedi. Əmrayin oğlunun çətinə düşdüyünü anladı:

– Az-maz tanıyır, bir vaxt ona göstərmişdim. Ancaq bu, azdır. Öyrənmək lazımdır.

Onlar bu minvalla üzərkə yavaş-yavaş adaya yaxınlaşdılar. Sahildə ayrı-ayrı daşlar və qayalar görünəndə nerpa yatağını müəyyən etmək üçün sahil boyundakı yerlərə diqqətlə baxa-baxa adanın ətrafına dolanırdılar. Kirisk çox səylə baxırdı, o, sürünü hamıdan əvvəl görmək istəyirdi. Ancaq onu xəbərdar elədilər – əgər heyvanları görsə, lazımsız yerə səs-küy qoparmasın. Orqan dedi ki, nerpələr suyun qırağında, sahil boyunca daşların arasında yatırlar – onlar quruya gündə qızınmağa çıxırlar. Onların harada yerləşdiklərinə göz yetirmək, sonra isə ürktülmək üçün sahilə gizli çıxıb, onlara ehtiyatla yaxınlaşmaq lazımdır. Ancaq Kirisk onsuz da heç nə görə bilmədi. Sahillər bomboş və həzin idi. Başdan-başa vaxtı gəldikcə dağılmış, biçimsiz, adam ayağı dəyməmiş çılpaq qayalar idi... Adanı üzük qaşı kimi dövrəyə almış ağı köpüklü dalğalar buzlaşmış daş qalaqlarını aşmağa cəhd edərək, hey kükrəyib haray salırdı. Yox, Kirisk adacıqda heç nə görmədi. Yalnız üst-üstə qalaqlanan daşlar idi, ayrı heç bir canlı-zad yox idi.

Ancaq Milğun birinci olaraq gördü. Və Kirisk nerpala-
rın məhz harada gizləndiklərini görməyə səy edib, başını
hərəkətə kimi, qayıq yataqdan görünməsin deyə, həmin
yerdən uzaqlaşdı.

Qoca Orqan isə başa düşdü ki, Kirisk heç nə görməyib.

– Hə, gördün sən? – Orqan ondan soruşdu.

Oğlan yalan deməyə cürət eləmədi.

– Xeyr, görmədim, – deyə etiraf etdi.

– Bir də yan alağ. – Orqan əmr etdi. – Daşların arasında onu seçməyi öyrən. Yoxsa, ovçu ola bilməzsən.

Avarçəkənlər əmrə qulaq asdılar, xətali olsa da, qayıd
əvvəlki yerə yönəldilər. Bircə nerpanın həyəcan signalı kifa-

yətdir ki, bütün sürü dərhal dənizə tökülsün. Ancaq, xoşbəxtlikdən, heyvanlar ovçuları görmədilər. Onlar, demək olar ki, suyun lap qırağında kələ-kötür, nizamsız səpələnmiş daşların arasında daş cərgələrin arxasında yatmışdılar.

Mılqun Kiriskə dedi:

– Odey, sınıq köpək dişi kimi şişuclu daşı, bir də onun yaxınlığındakı qırmızımtıl, buz bağlamış təpəciyi görürsənmi, onların arasından bax.

Kirisk diqqətlə baxdı. Mılgun və Əmrayın bu vaxt, suyu asta-asta kürəkləməklə, qayıqı yerində sabit saxlamağa çalışdılar. Kirisk bu zaman dəniz heyvanlarının bellərini – böyük quyruqlu gövdələrini gördü. Bəzümül, xallı, pəriləyən gövdələr qımıldanırdılar. Naşı gözlər üçün onlar uzaqdan daşlar arasından seçilməzdilər.

Bu andan oğlanı həyəcan bürüdü. Başlanır: budur ey, əsl dəniz heyvanları! Budur ey, kalan oy!

Ovçular sahilə çıxanda o cusa gəlmişdi, qəlbi hünər və heyranlıq duyğuları ilə aşib-daşırdı. Hünərlə – ona görə ki, bu anda o, özünü güclü və qadir hiss eləyirdi. Heyranlıqla – ona görə ki, o, ovçuların necə məharət və sahmanla hərəkət etdiklərini görürdü; görürdü ki, onlar qayıdığı sahilə necə yaxınlaşdırdılar, Əmrayın və qoca Orqan qayıdığı ləpə-döyəndə kürəklərlə necə saxladılar. Mılgun isə girəvə tapıb çınqıllığın kənarına necə sıçradı, sonra ona atılan ipi çiyindən aşırıaraq, qayıdığı sahilə necə çəkdi və atası vinçestəri göydə tutub, sahilə necə tullandı. Atasının dalınca qoca Orqanın köməkliliyi ilə onun özü də tullandı, hərçənd ki, bu zaman ayağını sahilyanı dalgada islatdı və atasından yüngül bir töhmət aldı.

Qayıqda – onu sahildə, ləpələr qoynunda saxlamaq üçün təkcə Orqan qaldı, onlar üçü isə – Əmrəyin, Mülğun və Kirisk tez yatağa doğru yeridilər. Qıraqda, qeyri-iradi əylə-əylə, daldalana-daldalana gedirdilər. Kirisk geri qalmırdı, ancaq hiss edirdi ki, ürəyi yaman bərk döyünür və ıftixar hissindən, həyəcədən hərdənbir başı hərlənir.

Kaş Balıq-qadının adamları onu indi, böyük ovçularla dəniz heyvanı üstünə tez-tez getdiyi yerdə görmüş olaydılar. Kaş indi onu anası görmüş olaydı, onunla, gələcək böyük ovçuyla, evin ruzi gətirəni ilə anası necə də fəxr edərdi! İndi onu kaş birlikdə tez-tez oynadığı, bundan sonra isə daha

adi ovçu olduğu üçün, heç vaxt oynamayacağı Muzluk görmüş olaydı, kaş Muzluk indi onun doğma Alabaşdan uzaqlarda, bələd olmadığı coşan sular kənarı ilə gedərək, yalçın qayalar və daşlar arasından nerpa yatağına necə keçdiyini görmüş olaydı. Tüfənglərin Milğunda və Əmrayində olmasının da eybi yoxdur: atmaq vaxtı gələndə atası ona silah verəcəyini vəd etmişdi.

Onlar yavaş-yavaş yeriyib, yataq yerinə yaxınlaşdılar, sonra sürünə-sürünə getdilər. Kirisk də süründü. Kobud daşların və diş-diş buzların üstüylə sürünmək çətin idi, narahat idi, ancaq Kirisk başa düşürdü ki, bu, vacibdir.

Onlar ağır nəfəs ala-ala, qan-tərə bata-bata, gah qısılib gizlənə-gizlənə, gah da diqqət kəsilib ətrafa dördgözlə baxa-baxa gedirdilər. Tüfəngi sazlayıb atmaq məqamı yaxınlaşdıqda isə yerlərində quruyub qaldılar, cıncıqlarını çıxarmadılar.

Bu anı, bu yaz gününü, nəhayətsiz dənizin ortasındakı bu soyuq daşı ağacı və ondakı hansı güclü qüvvə tərəfindən yerindən çıxarılıb, otərəf-butərəf səpələnmiş bu bozumtul yalçın daşları, üzərində üzüqoylu uzandığı bu bərk, həyat əlaməti olmayan, hələ buzu əriməmiş, donub bir-birinə yapışmış lüt-üryan torpağı, özüylə yanaşı isə atəş açmağa hazırlanmış atasını və Milğunu, qabaqda isə dənizin lap qırağında külək və fırtınaların dağıtdığı mamır bağlamış kələ-kötür daşlıqlar arasındakı yataqda görünən, hələ heç nədən şəkənməmiş və öz yerlərində arxayın uzanmış kiçik nerpa sürüsünü, onların üzərində isə – yatağın, adanın, dənizin üzərində, vaxt ona görsəndiyi kimi, gərgin halda ilk atəşi gözləyən bir qədər çənli, donub qalmış samanı Kirisk yaddaşına ömürlük həkk elədi.

O, çiyini atasının verdiyi vinçesterin qundağına söykəyərək düşündü: "Nola, dəyədi!"

Qürrələndiyi, özünü daha şöhrətli, cürətli bir ovçu kimi gördüyü, həsrəti çəkilən o anı anlarda o, birdən dərk etdi ki, bir az günəş istisi görmək ümidi ilə daş çuxurlara dürtülmüş bu yöndəmsiz, tosqun heyvanların şux kürekləri, şux böyürləri olduqca müdafiəsiz və zəifdir. Kirisk tutuldu. Ancaq bu yalnız birdəqiqətlik tutulma oldu. Kirisk yadına saldı ki, o, ovçudur, camaat ondan şikar gözləyir, yadına saldı ki, nerpanın əti və yağı olmasa, həyatı qıtlıq, aclıq basar, hara-

dansa ağına bir fikir də gəldi: birinci olaraq atmaq və özünü göstərmək lazımdır. O, ruhən bərkliyərək, atasının məsləhət gördüyü kimi, qətiyyətlə nişan almışdı: sol pərin altını, bir az yuxarı və bir qədər də sağa tərəf iri, xallı laxtakın düz ürəyini. Ancaq laxtak, hərçənd ki, ovçuları görməmişdi və onların iyini duya bilməmişdi, nə isə bir pis şey hiss edibmiş kimi, birdən dikəldi; daha yaxşı nişan almaq üçün bir az da yana çəkilmək lazımdır – qabaqda kölgəydi-nəydisə, mane olurdu – çox ehtiyatla çəkilmək lazımdır, lakin elə bu dəm bir daş Kiriskin dirsəyi altından qəflətən qopub, yolda qabağına çıxan daşlara dəyə-dəyə enişlə üzüaşağı diyirləndi. Xallı laxtak hürüşə bənzər qısa bir səs çıxardı, sürü səksəndi və uğultu ilə tez-tez sürünüb suya doğru yumbalandı. Ancaq bu dəm atəş açıldı, sürünün qırağındakı yekə bir nerpa yerə sərilirdi – Milğun vəziyyəti düzəltdi. Kirisk özünü itirdi...

– At! – deyə Əmrayın ona əmr elədi.

Qundaq Kiriskin çiyini güclü zərbəylə təpdi. Atəşin səsi qulağına düşdü, bir anlığa qulaqları batdı. Heç nə eşitmədi. Vura bilməməsi və onun günahı üzündən onun əldən çıxması üçün Kirisk yamanca xəcalət çəkdi. Atası isə ona patron verərək dedi:

– Doldur, at, tez ol!

O şey ki ona çox da çətin gəlmirdi – doldurmaq və atmaq (tüfəng atmağı öyrənəndə bu işin öhdəsindən dəfələrlə gəlmişdi) – indi baş tutmurdu. Vinçesterin çaxmağı o dəm sözə baxmadı. Bu arada Milğun dizini yerə qoyub, suya tullanan nerpələrin arxasınca daha iki atəş açdı. Birini yaraladı, nerpa gicəllənib, sahilin lap kənarında fırlanmağa başladı. Ovçular o səmtə yüyürdülər. Sürü artıq qaçıb dənizdə gözdən itmişdi, sahilə qalmış yaralı heyvan isə bütün gücünü toplayaraq sürüşüb suya can atırdı. Adamlar çatana kimi, nerpa özünü suya yetirə bildi və arxasınca qan ləkələri sala-sala pəncə-pərləri ilə işləyərək üzüb özünü dənizin şəffaf dərinliyinə saldı. Onun bərelə qalmış gözləri və boynunun ardından quyruğunun ucuna kimi uzanan belinin açıq-yasəmən zolağı apaydın görünürdü. Milğun çiyindəki vinçesteri aşağı saldı, indi yaralı nerpanın axırına çıxmaq haqda fikirləşməyin daha mənası yox idi.

– Boşla getsin, onsuz da boğulacaq, – deyə Əmrayın söyləndi.

Kirisk isə təngnəfəs, məyus, özündən narazı halda dayanmışdı. Axı o daha çox şey gözləyirdi. Bu da mənim ovçuluğum!

Birdən dilxorçuluqdan ağlamamaq üçün oğlan bütün qüvvəsini toplayıb susdu. Ona çox ağır gəlirdi.

Sonra onlar vurulmuş nerpanın içalatını təmizləməyə başlayanda, Mılgun təskinlik verib:

– Eybi yoxdur, sənin bəxtin hələ qabaqdadır, – dedi. – İndi Orta Əmcəyə gedəcəyik, orada heyvan çox olur.

– Mən, sadəcə olaraq, bir az tələsdim, – deməyə başlayan Kiriskin sözlərini atası yarımçıq qoydu:

– Özünü təmizə çıxartma, heç kim birinci atəşdən ovçu olmur. Canın sağ olsun, tufəng atmağı bilirsən, ov heç yana qaçmır.

Kirisk susdu, ancaq böyükler onu danlamadıqları üçün qəlbində onlara razılıq elədi. Və ovda daha tələsməyəcəyinə, başqa heç nə haqda fikirləşməyəcəyinə, sərbəst, atasının öyrətdiyi kimi, gözü və nəfəsi “nişangah üstünə keçəndə” atacağına söz verdi. Bax, gülləni onda atasan, gərək!

Nerpa iri, ağır, canı üstündəymiş kimi lap isti idi. Mılgun cəmdəyi qarın hissəsindən soyub təmizləyərək, əllərini məmnunluqla ovuşdurdu: “Piyini görürsən, dördbarmaq qalınlığındadır. Yaxsıdır!” Kirisk pərtliyini artıq unudaraq, ona həvəslə kömək edirdi. Əmrayın isə bu ara qayıqı yaxına çəkmək üçün qoca Orqanın yanına getdi.

Bir az keçmiş o, tələsik halda, təşvişlə qayıtdı.

– Vaxt keçir, tez olun! – dedi və səmaya baxaraq, heç kimə müraciət etmədən: – Hava xoşuma gəlmir... – deyə əlavə etdi.

Ovçular cəmdəyin içalatından yalnız qaraciyərlə ürəyi saxlayaraq, qalanını tez-tələsik çıxardıb atdılar. Nerpanı bir-birinə bağlı şüvüllərin üstündə sürüyüb qayığa apardılar. Kirisk silahları – hər iki vinçesteri götürüb onların dalınca gedirdi.

Orqan onları sahilə, qayıqın yanında gözləyirdi. Qoca fərəhlənmişdi. O, ov bıçağını süfrə üçün hazırlayaraq burunun altında:

– Qoy Kurnq¹ bilsin ki, biz nə qədər razıyıq! Başlanğıc üçün bu da pis deyil! – dedi.

¹ Kurnq – ali səcdəgah.

Ovdan sonra qarşıda ən əsas bir məsələ – nerpa ciyərini yerindəci çiy-çiy yemək məsələsi dururdu. Orqan zolaq-zolaq kəsilmiş cəmdək üzərinə çömbəldi, ciyəri dilim-dilim kəsdi. Ovçular tər qaraciyər tikələrinin, üstünə azacıq duz səpib, dil-dodaqlarını ləzzətlə marçıldada-marçıldada içəri ötürürdülər. Qaraciyər çox dadlı-tər, isti, yağlı idi. Ağızda əriyib, adamın dilini yağ şirəsinə bələyirdi. Kiriskin arzusu yerinə yetmişdi – ovda əsl kişi kimi çiy ciyər yeyirdi.

Orqan oğlana:

– Əməlli ye! – deyirdi. – Gecə soyuq olacaq, üsüyər-sən. Ciyər adamı bilirsən necə qızdırır?! Bütün dərdlərin də birinci dərmanıdır.

Hə, bu, əntiqə şeydir. Çox yaxşı, doyunca yedilər və dərhal da su istədilər. Lakin su qayıqdakı çəlləkdə idi,

Ovçular tamam doyduqda Əmrayın:

– İndi cəmdəyi parçalamağa dəyməz, – dedi və yenə də narahat-narahat səmaya baxdı.

– Ona vaxt tapırıq, – Orqan onunla razılaşıdı. – Orta Əmcəkdə yerləşəndən sonra gecəyə çay qızdırırıq, – deyə əlavə etdi. – Hələlik isə keçinirik. Yığışağın.

Yola düşməzdən qabaq ovçular yeri yemləməyi yaddan çıxarmadılar. Xırda-xırda doğranmış nerpa ürəyini oxşama deyə-deyə adanın sahibi üçün səpələdilər ki, onlara gələn dəfə qismət gətirsin. Bundan sonra onlar yenidən dənizə çıxdılar.

Kiçik Əmcək arxada qalırdı. Tutqun sular qoynunda qalan tənha yetim adacıq adamın qəlbində mərhəmət və narahatlıq hissi doğururdu. Ovçular Orta Əmcəyə doğru istiqamət almışdılar. Gün artıq qüruba tərəf əyilmişdi. Avar-çəkənlər küreklərə var qüvvələri ilə güc eləyir, tələsirdilər ki, bir dalda yer tapıb, qayıqı bağlayacaqları və gecələyəcəkləri Orta Əmcəyə işıqgözü çatsınlar. Bir az sonra Kiçik Əmcək gözdən itdi, elə bil, dənizin dibinə endi, ancaq Orta Əmcək hələ görünmürdü. Yenə də hər yanı başdan-başa su bürümüşdü.

Onlar nerpanı əldə edəne kimi, dəniz nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişmişdi. Dalğa daha sıx, daha kip, daha əzm-kar olmuşdu. Su axını hələ əvvəlki istiqamətində getməkdə davam edirdi, külək isə artıq səmtini dəyişmişdi. İndi qayıq daha bərk, daha sərt silkələnirdi. Ancaq ovçuları

səma daha çox narahat edirdi. O, nədən xəbər verirdi? İlin bu vaxtında nə isə anlaşılmaz və gözlənilməz bir əlamət! Kim bilir, haradansa gələn çöküntüdür belə yuxarı qatlarıdakı küləyin qara cəngəlliklərdə cövlan edən uzaq meşə yağınlılarından qovub gətirdiyi ilğım kimi, göyün üzünə ağımsov axar pərdədən örtük tutub. Hərçənd ki, bu zəif duman yalnız və yalnız göyün üzünü örtmüşdü və heç kimə heç nə ilə mane olmadı, bununla belə, ovçular üz-gözlərini turşutmuşdular.

Orqan narazı bir halda ətrafa baxaraq donquldandı:

– Bu, haradan buğlanıb çıxır?

İndi onlar kürəklərin hər dəfə suya çalınması ilə qarşıda görünə biləcək torpağın – Üçəmcəkdən ən münasibi və mötəbəri olan Orta Əmcəyin intizarı ilə, əsəbləri gərgin halda üzürdülər.

Həmin o arada səma hələ aydınlaşdı da, hətta günəş belə dənizin kənarında təzədən göründü və özü də elə uzaq, elə ağlagəlməz idi ki, elə bil, dünyanın o başından boylanmışdı. Günəşə üz-gözünü yayındırmadan rahatca baxmaq olardı. Aydın çevrəli, alovlu al günəş o uzaq qırımızımtıl, tüstülü tərəfdə tutqun-tutqun közərək artıq sönürdü. Göyün üzü bir qədər açıldı, aləm yenidən işığa və sükuta qərq oldu. Elə bu, kifayət imiş – gərginlik dərhal yatdı. Hələ dənizdə olan adamlar indidən adadakı sığınacağın və istirahətin intizarını çəkirdilər.

Orqan əlini yanında oturmuş Kiriskin kürəyinə vurmaqla ona ürək-dirək verdi.

– Sən bir az da döz. Orta Əmcək qarşımızdan başını qaldırıb görünəcək.

Oğlan çoxdan su içmək istəyirdi, lakin atasının qoyduğu qadağaya uşaq sadəlöhlüyü ilə sözsüz riayət edərək, özünü saxlayırdı. Atasına ona hələ yola çıxmazdan qabaq demişdi ki, dəniz səfərində içməli su həmişə güclə çatır, boş-boşuna, evdə olduğu kimi içmək olmaz. Hətta adalar da, onların üçündə də bir damcı içməli su yoxdur. Qayığa artıq yük götürmək də son dərəcə yolverilməzdir. Suyu yalnız səfər yoldaşlarıyla birlikdə içmək olar.

Birdən aydınlaşmış uzaq üfüqlərdə, günəşin göründüyü o xoş məqamda oğlan qoca Orqanın mehribanlığını hiss elədi. O, mərd-mərdanə gülümsəyərək atasına baxa-baxa dedi:

– Atkıx! Yaman su içmək istəyirəm!

– Be-lə de-e! – Orqan arifanə qımışdı. – O cür qaracıyərədən sonra təbiidir! Aydın işdir! Elə biz hamımız su içmək istəyirik, hə?

Əmrəyin və Mılgun ona cavab olaraq başlarını təqdirlə tərpətdilər. Və bu, Kiriski sevindirdi – demək, tək o yox, hamısı su içmək istəyir.

– Hə, nə olar, madam ki, belədir, kefinizi bir az su ilə açaq, sonra isə papiros da çəkərik!

Bunu deyib qoca Orqan sükan kürəyini pазladı, su çəl-ləyini qayığın dibindən qaldırdı, onu münasib vəziyyətdə qoyub suyu novçadan içərisi qalaylanmış mis parça süzməyə başladı. Su soyuq idi, duru idi – onu Alabaşın dənizlə üzbəüz yamacındakı bulaqdan götürmüşdülər. Oranın suyu ən sevimli sudur, həmişə təmiz, dadlı olur, yayda suya çəkilmiş ot və nəm torpaq qoxusu verir.

Parça şırnağın altına Kirisk tutdu. Yaman yanırdı, doyunca içmək istəyirdi. Su parçının yarısından olduqda qoca Orqan şırnağın ağzını tıxacla saxladı.

– Hə, iç! – deyə Kiriskə təklif elədi. – Sonra da onlara verərsən. Çalxalandırıb yerə tökmə, – deyə xəbərdarlıq elədi.

Kirisk əvvəl-əvvəl acgözlüklə, axıra yaxın isə yavaş-yavaş içdi və bu vaxt hiss etdi ki, su artıq şişmiş ağac iyi verir.

Orqan soruşdu:

– Doydun?

– Bəli.

– Gözündən görürəm ki, o qədər də yox. Di yaxşı. Bir az da verim, – qoca, Kirisk üçün parçının dibinə su süzə-süzə dedi.

– Qaracıyər güclü şeydir, quruda olsaydıq, nə vardı ki, istəyirsən, lap bir vedrə iç.

Özü də bu dəfə doyunca içdi və bu cür hallarda böyük-lərin dedikləri: “Oxqay, ürəyimə buz kimi yayıldı!” – sözləri -nin haqq olduğunu başa düşdü.

Sonra parçının dördüdə üçü qədərincə avarçəkənlərə su verildi. Parçada suyu onlara bir-bir Kiriskin özü verdi. Özü doyunca su içmiş Kiriskin atasının və Mılgunun da istedik-ləri qədər su içmələrinə heç sözü yox idi. Ancaq başçı Orqan avarçəkənlərə nə üçün parçının dördüdə üçü qədərincə su tökdüyünü ona izah etməyi lazım bildi.

– Sən bədencə hələ balacasan, onlar isə gör nə boydadırlar! Onların işi də ağırdır. Avar çəkəndə yaman su içmək istəyirsən.

O iki nəfər, doğrudan da, öz parçalarını dərhal boşaltılar, onlara hələ yenə də su verildi. Bu dəfə başçı Orqan avarçəkənlərin özlərini məzəmmət etməyi lazım bildi.

– Siz, qardaşlar, həddinizi aşmayın. Çay qırağında deyilsiniz!

Əmrəyin və Mılgun onun cavabında yalnız gülümsündülər. Yəni ki başa düşürük, ancaq heç nə edə bilmədik, içmək istəyirdik.

Ancaq Orqan da özünün su payını içib, başını təbəssümlə buladı:

– Hə-ə, çay qırağında bir az əyləşmək pis olmazdı. Çiy qaraciyər yaman güclü şeydir...

Sonra o, çubuğunu doldurdu, bir daha belə nəşə görməyəcəyinə şübhə etməyərək, onu ləzzətlə tüstülətdi...

Fələkəti birinci olaraq Kirisk gördü!..

* * *

Bundan bir az əvvəl hamının öz yangısını söndürüb, özlərini məmnun, xoşbəxt hiss etdikləri son dərəcə gözəl bir rahatlıq dəqiqəsi vardı.

İlk nərpa ovlanmışdı, bir az sonra adada istirahət edəcəkdilər, səhər tezdən isə dəniz heyvanı uğrunda yenidən böyük ov başlanacaqdı. Və ondan sonra yubanmadan dərhal evə qayıdacaqdılar. Hər şey öz qaydasında idi.

Qayıq, adəti üzrə, dalgalara baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Qoca Orqan arxada oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayığı idarə edir və ehtimal ki, öz Balıq-qadını barədə düşünürdü. Əmrəyin və Mılgun öz işlərinə deyildilər, keflə avar çəkirdilər, kürekləri, sanki, güc işlətmədən, asanlıqla, dəqiqliklə, məharətlə çalırdılar. Kirisk qeyri-ixtiyari olaraq, ovçulara baxıb ləzzət alırdı. O, həmin dəqiqə onların hər biri haqqında düşünərək, qərribə uşaq fəhmi ilə onların hər birini ayrı-ayrılıqda diqqətlə gözədən keçirirdi. O, onları qeyri-şüuri olaraq sevirdi, fəxr edirdi ki, həmin saatda onlarla birlikdə dəniz səfərinədir.

Kirisk bu adamları başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Qoca Orqan, yaqın ki, həmişə, hər zaman bax, beləcə:

hülqumlu, uzunboyun, torpağın üzünə çıxmış köklər kimi düyün-düyün uzunqollu, adəti üzrə, yaşaran, nəmşər, hər şeyi başa düşən müdrikgözlü qoca Orqan olub. Yəni başqa cür də ola bilərdi?! Ağsaqqalsız, hamının ehtiram bəslədiyi bu insansız da məgər həyat olardı? Qərribədir, məgər belə ola bilərdi?

Anası deyir ki, Kirisk atasına çox oxşayır, deyir ki, o böyüyəndə eynən Əmrəyin özü olacaq. Və gözləri də, deyir, eynən o cürdür – palıd qozası kimi qonur, dişləri də möhkəm və eynən o cürdür – iki qabaq dişli bir qədər irəli çıxır. Deyir, saqqalı da lap atasının kimi qara, cod və sıx olacaq. Atasına əbəs yerə Saqqal Əmrəyin demirlər ki! Kirisk hələ balaca olanda, çaylaqda tamam çılpaq çiməndə anası öz bacısını dümsükləyərək: “Bir bax, bir bax, elə bil, özüdür ki, orada durub”, – deyərdi. Və nəyəsə sataşaraq eyhamla pıçıldaşar, qəşş edənəcən gülərdilər. Və anası deyərdi ki, Kirisk böyüyəndə ona da özü kimi belə bir arvad qismət olarsa, o qadın yarıyaq, onunçün yaxşı olacaq, o, bunu bilir, Kirisk fikirləşərdi: “Qərribədir, kiminçün və yəni necə yaxşı olacaq? Və nə üçün əgər o, atasına oxşasa, onun arvadı üçün yaxşı olmalıdır?”

Budur, o – atası qabaqda oturub kürekləyir. Qara saqqallı, ağ dişli. Enlikürək, özünə arxayın, daim təmkinli atası. Hələ gözləri – doğrudan da, dəymiş palıd qozası kimi təmiz, parıltılı gözləri. Kiriskin yadına gəlmirdi ki, atası onun üstünə bərkədən qışqırmış olsun, yaxud başqaları kimi, ona yazığı gəlmiş olsun, yaxud havadarlıq eləsin.

Onun arxasında, ikinci qoşa kürəyin yanında atasının özündən iki yaş kiçik olan əmisi oğlu Mılgun oturub. Nə olsun ki, əmioğludur – onun, demək olar ki, heç saqqalı yoxdur. Amma morjun bıqları kimi biz-biz duran bıqları var. Elə onun özü də morja oxşayır. O, bir şey könlüncə olmasa, danışmağı, mübahisə etməyi də sevir. Heç kimin qabağında borclu qalası deyil – bir dəfə bir gəlmə tacirlə dalaşib. Bütün qohum-qəbilə yığışib üzr istəməli və tacirin könlünü almalı olub. Mılgun isə əsla ipə-sapa yatmayıb. Boydan balaca və kötük kimi girdə olmasına baxmayaraq, zəncir gəmirib: “Mən ona həqiqəti sübut edərdəm”, – deyib. İçib, keflənib. O, bu işin həvəskarındır. Bir neçə adam, Əmrəyin də o cümlədən, onun qolunu burmaq istəyiblər, çox çətin

bacarıblar. Ayı kimi güc göstərib. Kirisk üçün o, aki! Milğundur. Atası ilə Milğun dostdurlar, ova həmişə qoşa gedirlər, ona görə də onlar heç vaxt bir-birini darda qoymazlar, bir-birinə badalaq gəlməzlər. Və hər ikisi bir-birinə tən, etibarlı ovçudur. Milğunun hələ indi-indi qaçmağa başlamış balaca bir oğlu və ondan böyük iki də qızı var. Kirisk onların namını heç kimə vermir, qoy bir adam onlara əl vursun, sonra halını görsün. Kiriskin anası isə Milğunun qızları üstündə yarpaq kimi əsir, onlardan ötrü canını verməyə hazırdır, onlar tez-tez Psulkun yanına oynamağa gəlirlər.

Ancaq bütün qızlar içində hamıdan göyçəyi Muzlukdur! Heyif, deyirlər böyüyəndə onu kənara – qonşuya ərə verəcəklər. Birdən götürüb qaçasan və daha geri verməyəsən.

Sahildə Kirisk belə şeylər barədə nadir hallarda düşünerdi, indi, ev-eşikdən uzaq bu sular qoynunda isə əvvəllər onun üçün naməlum olan bu rıqqətli duyğu daimi mənə kəsb etmişdi.

Birdən o, Alabaş dağının o üzündə, çayın vadisində, meşə qırağında sahil nivxlərinin – Balıq-qadının törəmələrinin qədim düşərgəsi olan yerə getmək istədi. Həmin saatda o, evləri üçün danıxdı, anasını elə istədi ki, ürəyi sızıldı. Lakin onlar doğma sahildən əbədi dənizin kənarıyla daim özüyü qan qan Alabaşdan çox uzaq idilər. Kirisk, hətta bunu yəqin etmək istəyirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qanrıldı da və ətrafa göz gəzdirdikdə tamam gözlənilməz bir şey gördü.

Qatı boz duman üfün, demək olar ki, yarısını tuta – raq dənizin üzəriylə biri-birinə qovuşan iki lay divar kimi onların üstünə gəlirdi. Duman, suyun qara səthi üzrə qüvvətli burumlarla qalxıb, bütün ətraf boşluğu basaraq, aşkarca hərəkət edirdi. Duman onları tutmaq, qayıqla, gözə görünən və görünməyən bütün aləmlə birlikdə udmaq məqsədi olan bir canlı vücut kimi, əjdaha kimi yaxınlaşırdı.

Duman məhz o tərəfdən – Kiriskin bir az əvvəl dənizin ortasında donub qalmış nə isə qeyri-müəyyən bir boz kütlə gördüyü və uzaqdan onu ada bildiyi yerdən gəlirdi. İndi küləyin qovduğu bütün bu kütlə göz qabağında qabanıb artaraq, həlsiz-haraysız, dayanmadan, sürətlə gəlirdi.

Kirisk həyəcanla:

– Baxın! Baxın! – dedi.

Hamı kırıxdı. Bir anlığa idarəsiz qalmış qayıq dalğalar üzərində oynamağa başladı. Və elə bu andaca dumanın sıx örtüyü altından, sanki, canını xilas edib çıxmış böyük bir dalğanın nərəsi eşidildi. Coşmuş dənizin dalğası arasıkəsilmədən köpürüb şaxə qalxaraq və eyni vaxtda da dağılaraq, getdikcə artan bir gürultu ilə gəlirdi.

Orqan var gücüyə:

– Döndər! Burnunu qənşərə döndər! – deyər qışqırdı.

Avarçəkənlər qayığın yönünü dalğa qabağına güc-bəla ilə yenidən döndərmişdilər ki, fırtınanın ilk zərbəsi Orqanın kayakını az qaldı, çevirsin. Dalğa sürətlə ötüb-keçərək, arxasınca dənizin hiddətini coşdurdu və bu ara duman onları haqladı. Dumanın sürünüb yaxınlaşan ələyinə lap az qalmış burum-burum qalxan bu gerçək zülmətin necə mənfur təntənəylə, necə məşum inadkarlıq və sitallıqla hərəkət etdiyi aydın görünməyə başladı.

Orqan:

– Küləyi yadda saxlayın! Küləyi yadda saxlayın! – deməyə macal tapdı.

Hər şey birdən ümitsiz bir qaranlığa qərç oldu. Duman uçqun kimi çökərək, onları ölçüyəgəlməz bir zülmət girdabına saldı. Onlar birdən, bir göz qırpmında, bir aləmdən başqa aləmə düşdülər. Hər şey yox oldu. O dəqiqədən nə səma göründü, nə dəniz, nə də qayıqlar. Onlar hətta biri-birinin üzünü də seçə bilmədilər. Və həmin dəqiqədən sonra onlar artıq rahatlıq bilmədilər – dəniz tüğyan eləyir, qayığı yarılan dalğaların arasında açılan boşluqlara salaraq gah yuxarı, gah da aşağı atıb-tuturdu. Sıçraşib səpələnən şırnaqdan pal-paltar islanmış, ağırlaşmışdı. Ancaq ən böyük fəlakət bunda idi ki, adamlar başdan-başa dumana bürünmüş ətrafda heç nə seçmir, düz-əməlli heç nə görmür, dənizdə nə baş verdiyini və nəyə iqlam etmək lazım olduğunu müəyyənləşdirə bilmir – dilər. Yeganə əlac – təvəkkül idi, kor-koranə mübarizə aparmaq, qayığı birtəhər üzgü vəziyyətində saxlamaq, onu çevirməyə qoymamaq idi. İndi daha qayığı hansı bir məqsədə doğru isə yönəltmək barədə söhbət də ola bilməzdi. Məlum deyildi, dalğalar onu öz azgın şiltaqlığı ilə haraya aparır, məlum deyildi, bu vəziyyət nə qədər davam edə bilər.

¹ Aki – böyük, yaşlı qohumun adına qoşulan ayama.

Kirisk ovçuların dənizdə pis havaya düşdükləri hallar olduğunu, bəzən həmişəlik yoxa çıxdıqlarını və hamının yasa batdığını, belə hallarda Alabaşın ətlərində qadınların və uşaqların çarəsiz "bəlkə" ümidilə günlərlə tonqal çatdıqlarını əvvəllər də eşitmişdi. Lakin onda da dənizdə həlak olmağın nə qədər dəhşətli və heybətli olduğunu o, təxmini də olsa, təsəvvürünə gətirə bilməmişdi. Xüsusən də güman etməmişdi ki, gəlişini çox sevdiyi, donuq sükut tilsiminə düşmüş bütün aləmin ağ, yumşaq ilğımla örtüldüyü, yer üzü cisimlərinin, sanki, qanadlanaraq göydə quruyub qaldığı, ürəyin fəvqəladə bir xəyal intizarında müəmmalı vahimə və əzginliklə çulğalandığı bu qış çağının gətirdiyi o səssiz-səmişsiz dumanlar, o sakit qərib dumanlar hər yerdə adamın başının üstünü alan qorxunc düşməyə çevrilə bilər. Hiddətə gəlmiş dəniz üzərində bir-birini təqib edən tutqun duman sütunları burum-burum burularaq, süzülüb yapışaraq, axıb yayılaraq və təzədən yığılıb burularaq, əfi ilanı xatırladırdı...

Kirisk oturacaqdan yapışib vahimə içində tir-tir əsərək qoca Orqanın ayaqlarına qışılmişdi.

Orqan onun qulağına:

– Sən məndən yapış! Bərk-bərk tut! – deyə bağırırdı və bundan sonra o, oğlan üçün daha bir söz deyə, yaxud bir şey edə bilmədi.

O birlərdən də heç kim onun nəсібini yüngülləşdirəcək bir şey edə bilmədi, çünki qeyzli təbii fəlakət qarşısında onların hamısı eyni idi. Əgər Kirisk hətta qışqırıb ağlasaydı və atasını çağırmağa başlasaydı da, Əmrəyin yerindən tərpənməzdi, çünki qayıq məhz onunla Milğunun dalğaların yarılmasını, partlamasını qabaqcadan sezərək, fərasətlə kürək çalmaları sayəsində öz müvazinətini saxlayırdı.

Dalğalar isə qayığı çəkərək, birbaşa məşum dumanın zülmət qaranlıqlarına aparırdı. Orqan, sarsılmazlığın saxlamaq üçün hələ də qayığı sükanla idarə etməyə çalışırdı, lakin fırtına get-gedə güclənirdi.

Ehtimal ki, artıq gecəyəni olardı. Dumanda vaxtın gedişini müəyyən etmək çətin idi. Gecənin düşdüyünü onlar yalnız qatılşan zülmətdən duya bilmışdilər. Və həmin zülmətdə xeyli vaxtdı bu aramsız, üzücü, qeyri-bərabər, demək olar ki, axırına ümid olmayan mübarizə gedirdi. Buna baxmayaraq, nivxlər yenə də duruş gətirildilər, onlar yenə də

möhkəm ümid bəsləyirdilər ki, bəlkə, fırtına birdən başladı kimi, birdən də yatar; inanırdılar ki, duman aradan qalxar və onda onlar sonra nə edəcəklərini fikirləşə bilərlər. Və bu ümid bir dəfə, az qala, gerçəklədi də. Bir anlığa fırtına, elə bil, azaldı, çalxalanma, yırgalanma olmadı, dalğaların şappıltısı və sıçrantısı sakitləşdi. Lakin sıx, aspidvari qara zülmət onları bayaqkı kimi hələ də çulğayıb dururdu. Orqan birinci olaraq dənizin küyünə güc gəlib səsinə qaldırdı:

– Mənəm! Kirisk mənimlədir! Siz məni eşidirsiniz?

Əmrəyin xırıltılı bir səslə:

– Eşidirik! Biz öz yerimizdəyik! – dedi.

Orqan bağırtdı ilə soruşdu:

– Küləyi kim yadda saxlayıb?

Milğun hirsli-hirsli:

– Nə xeyri var? – deyə bağırırdı.

Qoca susdu. Doğrudan da, küləyin istiqaməti indi onlara gərək deyildi. Haraya getdiklərini, harada səmt götürməyə kömək edə biləcək adalardan uzaqımı, yaxınımı olduqlarını bilmək çətin idi. Bəlkə də, dalğalar onları elə uzağa aparacaq ki, onlar öz Əmcəyini heç vaxt tapmayacaqlar. O – zülmət qaranlığın və çalxanmanın sıxıb yorduğu qoca susurdu. Böyük Orqan ağır düşüncələrə dalaraq susurdu. Bircə bunda bəxtləri kəsmişdi ki, taleyin hökmü ilə adalardan yan keçərək, sahil boyunda olan sal qayalara çırpılıb, darmadağın olmaqdan qurtarmışdılar. Ancaq adalarsız və ulduzlarsız bu gecəyansı və duman içində harada olduğunu müəyyən etmək üçün indi heç bir vasitə yox idi. Orqan bir söz deməyə iqtidarsızdı. Buna baxmayaraq, bir müddətdən sonra o qışqıra-qışqıra dedi:

– Biz qayığı burnundan döndərəndə Tlangi-la¹ küləyi əsirdi!

Ona heç kim bir cavab vermədi. Avarçəkənlərin cavab verməyə həli yox idi. Orqan yenə də susdu. Onun ayaqlarına dirənib birtəhər özünə yer edən Kiriskin bütün bədənini titrəyirdi. Bu vaxt Orqan avarçəkənləri xəbərdar elədi:

– Biz Kirisklə qayığın suyunu ataq, siz isə özünüzü saxlayın!

O, Kiriskə doğru əyildi, qaranlıqda onu əliylə yoxladı, oğlanın sağ-salamat olduğunu biləndən sonra ona dedi:

¹ Tlangi-la – güclü və soyuq cənub-şərq dəniz küləyi.

– Kirisk, sən qorxma. Gəl suyu qayıqdan çıxardağ. Yoxsa bizim halımız pis olar. Bizim abgərdəniz bir dənədir, budur, mən onu tapdım, sən isə, budur ey, parçı götür, yenə bu, yaxşıdır... Sən tutursan? Parçı götür, deyirəm.

– Hə, atkıç, tuturam. Hələ çox belə olacaq? Mən qorxuram.

Başçı Orqan:

– Mən də qorxuram, – dedi. – Amma biz kişiyik və başımız belə şeylər çəkməlidir.

– Bəs biz batmarıq, atkıç?

– Batmarıq. Əgər batırıqsa, demək, belə olmalıdır. İndi isə gəl bir əlinlə məndən yapış, o biri əlinlə qayıqdan suyu parçla əndər dənizə.

Yaxşı ki, Orqan vaxtında yadına saldı və onlar xırda fasilədən istifadə edərək, yığılmış suyu atıb, qayığı boşalda bildilər.

Və məhz onda, əllərini gəzdirə-gəzdirə suyu çıxarıb boşaldarkən Orqan Kiriskin diqqətini gündüz su içdikləri balaca çəlləyə cəlb etdi. Orqan onun əlindən tutaraq:

– Kirisk, – dedi, – budur, bizim su çəlləyimiz. Yerini bildin? Yadında saxla: hər nə olursa olsun, çəlləyi hifz edib saxla. Ondan tut, yapış, ancaq ondan ayrı düşmə. Hərgah bir şey olmuş olsa, onsuz qalmaqdaysa, bizim həlak olmağımız yaxşıdır. Sən məni başa düşdün? Heç kimə ümid olma. Eşidirsən?

Yaxşı ki, bu barədə dedi, yaxşı ki, oğlanı vaxtında xəbərdar elədi. Bu, çox tezliklə onun kəmərinə gəldi.

Bir qədər zəiflədikdən sonra fırtına yenidən tüğyana gəl-məyə başladı. Bu dəfə gecənin düşməsindən, qaranlıqda və dumanda heç şey görməyən adamların köməksizliyindən istifadə edirmiş kimi, daha da şiddətlə, qeyzlə coşdu. Bu dəfə dalgalar qısa fasilənin doğrudan-doğruya əvəzini çıxmaq üçün yeni qəzəblə hücumla keçdilər. Onların zərbəsilə amansızcasına otərəf-butərəfə tullanan kayak, görünməz dalgalar arasında qalaraq, dövrə vurmağa, fırlanmağa başladı. Dalgaların güclü həmləsi püskürərək qayığı şaqqalayırı. Qayıq, su yığaraq çökməyə başladı. Orqan dizüstə sürünərək, abgərdənizə nə qədər çapalasa da, get-gedə artan suyu boşaldıb qurtarmaq ağılasıgmar bir şey idi. Avar-çəkənlər belə halda hirsli-hirsli, var gücləri ilə çığırdılar.

– At hər şeyi! Batırıq! Tulla, nə varsa!

Kirisk qorxudan bərkdən ağlamağa başladı, ancaq heç kim onun səsinə eşitmirdi, o heç kimin yadına düşmürdü. Oğlan çəlləyi altına alaraq, qayığın dal tərəfində küncə sıxılmışdı. O ağlamaqdan sarsıyaraq, çəllək üzərinə qıç olmuş kimi, əyilib böyrü üstə yığılmışdı. O yadda saxlamışdı ki, nə hadisə üz verir-versin, nə olur olsun, onun görməli olduğu başlıca iş budur. O başa düşürdü ki, onlar batırlar, ancaq o, bu anın özündə də başçı Orqanın dediyini edir – su çəlləyini qoruyub saxlayırdı.

Yanıbatmış qayığı tez xilas etmək lazım idi. Mılgun qayığın çevrilməməsi üçün var gücü ilə hərəkət etməyə çalışaraq hələ də dəlicəsinə işləməkdə davam edir, Orqan və Əmrayın isə qayıqda nə vardisa, hamısını çıxarıb dənizə atırdılar. Başqa çarə yox idi. Hər iki vinçester, qarpun, kəndir dolaqları və bütün başqa şeylər, hətta Orqanın dəmir çaydanı da dənizə getdi. Onlar üçün ən çətin şey nerpa cəmdəyi oldu. İslanmış, ağırlaşmış, selikləşmiş cəmdək ələ gəlmirdi. Onu qayığın dibindən qaldırmaq və qayığın böyründən aşırmaq lazım idi. Kimsəsiz adalara ardınca getdikləri bir ruzunu – ovu kənara tullamaq zərurəti qarşısında qalmışdılar. Onlar dar-dansqallıqda xınlı ilə nəriləyə-nəriləyə, söyüş və lənətlər yağdıra-yağdıra cəmdəyi böyük çətinliklə qaldırdılar və nəhayət, itələyib dənizə saldılar. Bu çaxnaşmada və dənizlə şiddətli çarpışmada belə nerpa yükündən azad olduqdan sonra qayığın nə qədər rahat yırğalandığı hiss olundu. Və qorxulu vəziyyətdən də, yəqin ki, elə bu qurtardı...

* * *

Orqan birinci ayıldı. Ağ, cansız boşluqda harada oldu-ğu və ətrafdakı bu bulanıq, zülmət sükunətin nə demək olduğu birdən-birə onun ağına batmadı. Duman idi.

O vaxt okean üzərinin bütün ənginliyini duman çulğamışdı. Böyük duman öz böyük durğunluğuna qapılmışdı...

Gözləri bir qədər alışdıqdan sonra qoca Orqan qaranlıqda qayığın, sonra adamların cizgilərini seçdi. Əmrayınla Mılgun öz yerlərində – kürəklərin yanında uzanıb qalmışdılar. Gecə qasırğasından son dərəcə yorulmuş, əldən düşmüş bu adamlar bir güllə ilə yerə sərilmiş kimi, qərribə

vəziyyətdə uzanmışdılar və yalnız boğuş-boğuş, qırıq-qırıq gələn xırıltı bildirirdi ki, onlarda həyat əlaməti var. Kirisk çəlləyə söykənərək Orqanın ayaqları yanında qıc olub qalmışdı. O, nəmişlik və soyuqdan donmuşdu. Orqanın ona yazığı gəldi, ancaq heç bir kömək edə bilmədi.

Keçirdiyi gecədən gicəllənmiş Orqan, ağ başını köksünə salaraq, qayığın dal tərəfində oturmuşdu. Qocanın bütün bədənini ağrıyır, sızıldayırdı. Onun uzun, düyünlü qolları şallaq kimi sallanmışdı. Orqan öz həyatında çox bəla və müsibətə tuş olmuşdu, ancaq beləsinə yox. O, indi harada olduqlarını, onları fırtınanın hara gətirib çıxardığını, torpaqdan nə qədər uzaqlaşdıqlarını, dənizdəmi, yoxsa okeanın özündəmi olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. O, həmin saatda hətta günün hansı vaxtı olduğunu da təsəvvür edə bilmirdi. Başdan-başa donub qalan bu zülmət dumanında gündüzü gecədən seçmək mümkün deyildi. Fəqət fırtınanın səhərə yaxın yatdığı nəzərə alınsa, çox ehtimal ki, gündüz idi. Bəlkə də, günün ikinci yarısı idi.

Bir möcüzə sayəsində sağ qaldıqlarına sevinməyə, Orqanın başını köksünə salması, hər halda, səbəbsiz deyildi. Onun gəlmə tacirlərdən yüz samur xəzinə aldığı tüfənglərə cən yanlarındakı hər şeydən məhrum olmuş bu ovçular indi qayıqda iki cüt kürək və içində içməli su olan ağzı açılmış balaca çəlləklə qalmışdılar. Qabaqda onları nə gözləyirdi? Əlbəttə, avarçəkənlər özlərinə gələn kimi, bundan sonra nə edəcəklərini və necə edəcəklərini birlikdə düşünüb-dəşinəcəklər. Ancaq hansı səmtə hərəkət etməli olduqlarını kim deyəcək? Vacibi budur. Yox, əgər gecəni gözləyəsi olsalar və əgər səma buludsuz olarsa, istiqaməti ulduzlarla müəyyən etməyə səy göstərmək olar. Ancaq onlar hələ nə qədər üzməli olacaqlar?! Nə qədər qüvvə və vaxt gərək olacaq?! Deyə biləcəklərimi, tab gətirə biləcəklərimi?

Bəs duman? Bu, nə dumandır?! O, dəniz üzərində elə kəşif və hərəkətsiz halda uzanıb qalıb ki, elə bil, köcünü həmişəlik buraya salıb. Görəsən, hər yan belədir, yəni, doğrudanmı, bütün aləm bu cür dumana bürünüb?

Qoca papiros çəkmək və su içmək istədi. Ancaq tənəki barədə narahat olmaq lazım gəlmədi – olub-qalan tənəki tamam islanmışdı. Çubuq da hara isə yoxa çıxmışdı.

Bəs su? Bəs yemək? Orqan bu barədə düşünməkdən çəkirdi, hələ dözmək olardı. Hələ fikirləşməmək olardı...

Dənizdə xəfif ləpə, tam sükut, sakit hava vardı. Yalnız qayıq yerindəcə yavaşca-yavaşca yırğalanırdı. Onu heç nə heç yana çəkib aparmır və o da heç tərpənmirdi. Özbaşına buraxılmış kürəklər suyun üzündə səssiz-səmərsiz uzanıb qalmışdılar... Əmrəyin və Mılgunu başa düşmək olardı – onlar yorğunluğun elə bir həddinə çatmışdılar ki, kürəkləri qayığa qaldıra bilməmişdilər: mitilləri düşmüşdü.

Tam sakit havada hər şey dumana, durğunluğa qərq olub qalmışdı. Dəniz durur, duman durur, qayıq dururdu, tələsləsi bir yer yox idi... Üzüb gediləsi bir yer yox idi...

Qoca bife-bife qısılib qalmış, hiss edilmədən yuxuya getmişdi və yalnız Kirisk:

– Atkıçx, atkıçx! Biz su istəyirik, – deyərək onu silkələyib oyadanda ayıldı.

Orqan silkəndi və başa düşdü ki, üç həmtayfa ondan hərəkət gözləyir, zira o, başçıdır və başa düşdü ki, ən dəhşətli bir məqam – suyun bölüşdürülməsi məqamı başlanır...

Duman necə vardısı, eləcə də hərəkətsiz durmuşdu.

Dəniz tam sükuta qərq olmuşdu.

* * *

Günün bütün qalan vaxtını onlar dumanda ağır-ağır üzdülər. Məqsədsiz və qarasına – haraya üzdüklərini bilmədən.

Adamlar özlərinə gələndən və öz vəziyyətlərini başa düşəndən sonra bir yerdə durmaq artıq mümkün deyildi.

Və onlar üzdülər. Ola bilsin, torpağa yaxınlaşırsın, bəlkə də, əksinə, ondan uzaqlaşırıdılar.

Ancaq bunda, hər halda, hərəkət illüziyası vardı.

Bütün ümid ona idi ki, duman çəkiləcək və onda nəyin nə yerdə olduğu aydınlaşacaqdı.

Duman seyrəlsə, hər halda, gecə ulduzları görmək mümkün olacaq. Ən əvvəl ulduzlardan yapışmaq lazım idi.

Bir ümid də vardı ki, bəlkə, bir adaya rast gələydilər. Ondən sonra olduqları yerin səmtini müəyyən etmək asan idi.

Onlar hələlik bu minvalla, qarasına üzdülər – daim duman içində, hansı səmtə getdiklərini bilmədən.

Ancaq bu şəraitin özündə də Orqan qayıqda bəzi səliphə-sahman yaratdı. Qayığın dibində qalmış suyu tamam atıb təmizlədilər ki, ayaqlarının altı firıldamasın. Kirisk üçün daha isti olsun və paltarı daha tez qurusun deyə, onu qayığın dal tərəfində öz yanında otuzdurdu. Həmişə tənəbətən su verdi. Birinci dəfədə həmişə parçın tam olmayan dördə biri qədər. Fırtınalı gecədən sonra, heç olmasa, bir dəfə doyuncu su içmək lazımdı. Ancaq Orqan xəbərdarlıq elədi ki, indən belə yalnız o, lazım biləndə və yalnız o, nə qədər verərsə, o qədər su içəcəklər. Və bunu deyərək o, sözü daha əsaslı olsun deyə, çəlləyi inamla çalxaladı – yarıncacan boş idi.

Gözlənilməz bir sevinc də baş vermişdi: su paylananda çəlləyin arxasında, qayığın lap dal küncündə, oturaçağın altında içində qurudulmuş yukola olan nərpa dərisindən torba tapılmışdı. İçində yemək olan böyük torbanı başqa şeylərlə birlikdə qayıqdan tullamışdılar. Mılgunun arvadının yola qoyduğu bu balaca torba isə təsadüfən qalmışdı. Çünki oturaçağın altında, necə olur olsun, qorunub saxlanması Kiriskə tapşırılmış çəlləyin arxasında olmuşdu. Doğrudur, torba ağzınacan dəniz suyu ilə dolmuşdu və onsuz da duzlu yukola o qədər duz çəkmişdi ki, onu ağiza almaq mümkün deyildi. Ancaq, bununla belə, o, təam idi, azuqə idi. Və əgər kifayət qədər içməli olsaydı, bu cür yukola da tamam yarayardı.

Ancaq yangından ehtiyat edərək, hələlik heç kim yukola yemirdi...

* * *

Hamı bir şeyi – dumanın haçan çəkicəyini gözləyirdi...

Lakin o çəkilmədi və çəkilmək də istəmirdi. Duman tər-pənmirdi. Adama elə gəlirdi ki, bütün aləmi – Yeri də, Göyü də, Dənizi də nə isə müdhiş, pis rütubət qoxusu saçan, yabançı əcaib bir vücut udmuşdur...

Duman bətnində yenidən gecə gəldi. Bunu ətrafı bürümüş qaranlıqdan görmək olardı, yuxarıda isə nə bir ulduz, nə də səma görünürdü.

Elə-belə, hara isə bir yerə getmək xətrinə, qarasına üzməyin də daha mənası yox idi.

Gözləyirdilər, göydə ulduzların görünəcəyinə ümid edirdilər. Saatbasaat gözləyirdilər. Bu mənfur, iyrənc dumanı

qovub apara biləcək küləyin qalxmasını gözləyirdilər, yatmırdılar. Tanrıya üz tutub yalvarırdılar ki, göyün üzünü açsın; küləklərin sahibini yalvarışla çağırırdılar ki, o – dənizdən o tərəfdəki o yallı, qıllı vəhşi oysansın, hərəkətə gəlsin. Heyhat, hamısı bihudə idi. Onların yalvarışlarını eşidən yox idi, duman da dağılmırdı.

Kirisk də ulduzların çıxmasını gözləyirdi. Əvvəllər göydə adi bir oyuncaq təsiri ilə parlayan bu ulduzlar indi ona hər şeydən çox lazım idi. Keçən axşamdan bəri başlarına gələn müsibət onları sarsıtmış, vahiməyə salmışdı. Uşaq qəlbini bir-yolluq üzmək, sarsıtmaq, alt-üst etmək çətin bir şey deyildi. Ancaq artıq onların dəniz səfərinin axırının çatdığı göründüyü ümumi ölüm təhlükəsi anlarında o üç kişinin qayıqda onunla bir yerdə olub duruş gətirməsi, qeyzli təbii fəlakətə üstün gəlməsi ona ümid verirdi ki, bu dəfə də xilas olmaq üçün nicat yolu tapılacaqdır. O, çox inanırdı ki, göydə ulduz görünən kimi, onların əzab-iztirabı çəkilib gedəcəkdir.

Kaş bu, tez olaydı, geriye – torpağın, Alabaşın yanına tez qayıdaydılar; tez, tez, ona görə ki, könlü bərk su istəyirdi, yemək istəyirdi, dözülməz dərəcədə yemək-ichmək istəyirdi, getdikcə çox yemək-ichmək istəyirdi, evlərini, anasını, qohum-əqrəbalarını, doğma yurdlarını, ocaqlarını, çay və çəmənlərini istəyirdi.

Müztəriblər bütün gecəni intizarda qaldılar, lakin heç nə dəyişmədi – duman yerindən tərpənmədi, ulduzlar göyə səpələnəndə, dəniz zülmətdə qalmaqda davam edirdi.

Özü də bütün gecəni onun könlü bərk su istədi, hava nəmişkən və üşür-gəndi, ancaq hər şeydən əvvəl, ürəyi suya təşnə idi. Kirisk güman edə bilirdi ki, təkcə o, belə yaman su istəyir, yox, elə o birilər də susuzluqdan əzab çəkirdilər. Amma o, hamıdan çox yanırdı.

Lakin, bununla belə, Kirisk bir azca su istədikdə başçı Orqan vermədi. Qətiyyətlə:

– Yox, – dedi, – indi olmaz. Döz.

Onların aclıqdan günün axırınacan dözməyib, üçünün – onun, atasının və Mılgunun – bir yerdə gəmirməyə başladıkları yukoladan sonra onun necə su istədiyini kaş o qoca Orqan bilmiş olaydı. Hərçənd ki, yukolani suyla ötür - müşdülər, bu, çox azdı, aradan bir qədər keçəndən sonra isə könlü daha bərk su istədi. Qoca Orqan isə yukolaya

əlini də vurmamışdı, acılığa qatlaşmışdı, su da içməmişdi, qənaət edib saxlamışdı, özünə bir qurtum da rəva görməmişdi. O gün iki dəfə su içdilər – səhər və axşam, Orqandan başqa. Axşam lap az, parçın dibində. Çəlləyin suyu isə get-gedə azalırdı.

Su içmək, çoxlu-çoxlu su içmək istədikdə təbəddülət intizarı ikiqat əzaba çevrilirdi.

Bütün gecə belə davam etdi... Soyuq duman da bütün gecəni hərəkətsiz halda yatıb qaldı. Dəniz də tərpənmədi...

* * *

Səhəri də heç bir dəyişiklik olmadı. Təkcə boz-qonur dumanın toparları azacıq açılıb işıqlaşdı, bir qədər genişləndi. İndi bir-birinin üz-gözünü görmək olurdu. Və bir də qayıqın ətrafında bir neçə arşınlıqda ağır, çivə kimi sabit, küləksiz ləpə tutqun-tutqun ağarırdı. Kirisk heç vaxt bu cür durğun su görməmişdi.

Heç bir külək, heç bir dəyişiklik yox idi.

Amma həmin o səhər oğlan böyüklərin üzlərinin bərk dəyişildiyinə çox heyrətləndi. Onlar yaman arıqlamış, sifətləri çəkilmişdi, üzlərini cod tük basmışdı, gözləri çuxura düşmüşdü, onları, elə bil, ölüm xəstəliyi tutmuşdu. Hətta çox güvəndiyi atası da bərk dəyişmişdi. Bircə saqqalı necə vardısı, eləcə də qalmışdı. Dodaqları dişləm-dişləm olmuş, qapqara qaralmışdı. Susur, heç bir şey demir, kədərli-kədərli Kiriskə baxırdı. Qoca Orqan daha çox zəifləmişdi. Qoca bükülmüş, lap ağarmışdı. Hülqumlu boğazı bir az da uzanmışdı, gözləri isə əvvəllərdə olduğundan çox yaşarırdı. Onun Orqanlıqı yalnız baxışında qalmışdı. Ağsaqqalın müdrik, ciddi baxışında yenə əvvəlkiyə yalnız ona məlum və agah olan bir məna vardı.

Günü ən ağır bir məsələdən – suyu öz aralarında adama bir-iki qurtum bölməkdən başladılar. Orqan özü töküldü. Çəlləyi qoltuğu altına sıxaraq, suyu nazik şırınaqla parçın dibinə süzür və bu anlarda əlləri bərk əsirdi. O, suyu birinci olaraq Kiriskə verdi. Kiriskin dözümlü kəsilməsi. O, dişlərilə parçı saqqıldadaraq, suyu hortdatdı. Yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içi soyudu, yanğısı düşdü, həyəcədən beyini uğuldadı. Ancaq o, parçı qaytaranda daxilindəki yanğı yenidən əvvəlki halına gəldi, əvvəlkindən də artıq oldu, elə bil, orada

– içində canavar yuvasına od atılmışdı... Sonra Mılgun içdi. Sonra Əmrayın. Onların suyu necə içmələrinə baxmaq dəhşət idi. Parçı əlləri titrəyə-titrəyə tutur və Orqanın üzünə baxmadan qaytarırdılar. Elə bil ki, suyun belə az olmasına günahkar o idi. Ancaq növbəsi çatanda Orqan özüyçün bir damcı da tökmədi. Tıxacı lal-dinməz yerinə tıxadı. Bu, Kiriskə çox təəccüblü gəldi. Çəllək onun əlində olsaydı, o parçı ağzına can doldurar, sonra bir də, bir də doldurar və yıxılana kimi o ki var içərdi. Sonrası necə olursa olsun. Bən bir dəfə doyunca içmiş olasan. Qoca Orqan isə hətta haqqı çatdığı şeydən də imtina ələyirdi. Parçın dibindəki bir qurtum suyu qıyb içmirdi.

Nəhayət, Əmrayın güclə xırıldayaraq:

– Niyə belə edirsən, atkıçx? Özünçün də hamıya ver-diyyin kimi tök! – dedi. – Dünən də içməmişən. Ölmək ölməkdir, hamımız bir yerdə ölərik!

– Mən keçinərəm! – deyər Orqan təmkinlə cavab verdi.

– Yox, bu, düzgün deyil! – Əmrayın səsinə qaldırdı.

– Onda mən də içməyəcəyəm! – deyər hirsli-hirsli əlavə etdi.

– Burada içiləsi bir şey qalmayıb. Boş söhbətdir. – Orqan qımışdı, yəni ki siz nə ağılsız adamsınız! Başını ağır-ağır buladı, təzədən çəlləyin tıxacını çıxartdı və parçın dibinə su süzdü, – mənim əvəzimə qoy Kirisk içsin, – dedi.

Oğlan özünü itirdi, hamı susdu. Orqan isə parçı ona uzadaraq:

– Al, Kirisk, iç, – dedi. – Heç nə fikirləşmə.

Kirisk susurdu.

– İç, – dedi Mılgun.

– İç, – dedi Əmrayın.

– İç, – dedi qoca Orqan.

Kirisk tərəddüd edirdi. Susuzluqdan yanırdı, bu bir neçə qurtum suyu bir dəfəyə hortdatmaq istədi, ancaq cəsarət eləmədi. İçini gəmirib dağıdan istəyə tablaşıaraq:

– Yox, atkıçx, yox, özün iç, – dedi və hiss elədi ki, başı yaman hərhlənir.

Bu sözlərdən Orqanın əli əsdi, o, ağır-ağır köks ötürdü. Onun baxışları oğlanı razılıq hissə ilə oxşadı, kövrəldi.

– Mən çox ömür sürmüşəm, həyatımda bilirsən, nə qədər su içmişəm?! Sən isə hələ çox yaşamalısən ki... – O, sözünü deyib qurtarmadı. – Sən məni başa düşdün, Kirisk? İç, belə lazımdır, sən içməlisən. Məndən ötrü nigaran olma. Al!

Yenə də oğlan suyu hortdadaq, yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içinə sərinlik yayıldı, daxilindəki atəş söndü və bu yüngülləşmənin ardınca elə oradaca yenidən su istədi. Bu dəfə o hiss elədi ki, ağzında iylənmiş su tamı qalib. Ancaq bunun mənası yox idi. Təki, hər necə olsa da, su olaydı, təki içməli su olaydı. İçməli su isə getdikcə azalırdı.

Orqan bu ara həmtayfalarına müraciətlə:

– Hə, necə olsun, nə edəcəyik? – dedi. – Üzəcəyik?

Araya uzun sürən bir sükut çökdü. Hamı ətrafa boylandı. Lakin qayığın iki arşınılığından o yana işıq keçirməyən qatı dumandan başqa heç nə görünmürdü.

Əmrəyin içini çəkərək:

– Hara üzəsən? – deyə sükutu pozdu.

– Necə yəni hara? – Mılgun, nədənsə, birdən hirslandı.

– Üzəcəyik, yerimizdəcə ölməkdənsə, üzmək yaxşıdır.

– Üzüb-üzməməyimizin fərqi nədir? Belə dumanda qarasına hayana gəldi üzməklə bir yerdə durmağın nə fərqi var? – deyə Əmrəyin ona anlatdı.

– Cəhənnəm olsun duman! – Mılgun səsinə daha da qaldırıb meydan oxudu. – Cəhənnəm olsun sənin dumanın! Aydındır! Üzəcəyik, yoxsa bu lənətə gəlmiş kayakı bu saat çevirəcəyəm və hamımız gedib balıqlara yem olacağıq! Sən məni başa düşdün, Saqqal Əmrəyin? Üzəcəyik! Başa düşdün?..

Kirisk pərt oldu. O, aki-Mılgunun xəcalətini çəkirdi.

Mılgun düz eləməirdi, axı o, necə olsa, atasından kiçikdir. Deməli, ya onun beynində nə isə yerindən dəbərmişdi, nə isə pozulmuşdu, yaxud da bir qayığa sığınmış bu dörd nivxin indi dördü birinə dəyməzdi, biri – heçə. Hamı susmuşdu. Hamı məyus və qəmgin idi. Mılgunun özü də bərkdən köks ötürüb susdu. Əmrəyin başını aşağı saldı. Qoca Orqan isə harasa yana baxırdı və onun üzü onları hər tərəfdən örtük təkin bürümüş həmin duman kimi anlaşılmazdı. Nəhayət, Əmrəyin dindi:

– Sakit ol, Mılgun! – dedi. – Mən elə-belə, sözgəlişə dedim, əlbəttə, bir yerdə durmaqdaysa, üzmək yaxşıdır. Sən haqlısan. Gəlin üzək.

Onlar tərpendilər. Kürəklərin bənd yerləri yenidən cırıl-damağa başladı, kürəklər suya sallanıldı, sakit, izsiz sular səssiz-səmirsiz yanılıb aralanır və elə oradaca qayığın ardınca

yenidən bir-birinə qovuşurdu. Amma təəssürat eləydi ki, elə bil, onlar üzür, öz yerlərində dururdular. Onlar nə qədər gedirdilərsə, ətraf başdan-başda dumanı ki, duman, elə bil, tilsimə düşmüşdülər. Mılgunu yenə də, yaqın elə bu vəziyyət özündən çıxartdı. O hirsənərək:

– Cəhənnəm olsun sənin dumanın, eşidirsən, Saqqal Əmrəyin! – dedi. – Mən istəyirəm, biz tez-tez üzək! Tez ol, Saqqal, kürəklə, yatma, eşidirsən? Cəhənnəm olsun sənin dumanın! – Və Mılgun bunu deyib, sinəsini kürəklərə daha bərk dirədi:

– Di, kürəklə! Kürəklə! – deyə tələb elədi.

Əmrəyin onu hirsəndirmədi, ancaq Mılgun tərəfindən pərt olub, o da ağılsız oyuna qoşuldu. Qayıq get-gedə sürətini artırır. Haraya və nə üçün getdiyini bilməyən qayıq duman içində sıçraya-sıçraya, ağına bozuna baxmadan sürətlə gedirdi. Mılgun və Əmrəyin isə bir-birindən geri qalmayaraq, dumanı ötüb keçə biləcəklərimi kimi, onun hədsiz hüdudlarını yarıb xilas olacaqlarımı kimi, quduzlaşmış bir yırtıcı vəhşi sərtliyi ilə avar çəkməkdə davam edirdilər.

Kürəklərin ağzı çəpəki qalxan sıçrantıları göyə sovuraq saynşır, qayığın yanlarında su şarıldayır, açıqdan dişləri ağaran, kürəkləri suya çalaraq bükülən, gah da kürəklərlə suya dirənərək, zorla düzələn avarçəkənlərin qan-tərə batmış üzləri qalxır, enirdi...

Gah nəfəs al, gah nəfəs ver, nəfəs al, nəfəs ver... Nəfəs al, nəfəs ver...

Qabaqda – duman, arxada – duman, ətrafda – duman.

Mılgun acığını tökülmüş kimi, hayqıraraq bağırırdı:

– Hana, hana!

Əvvəlcə Kirisk dirçəldi, yalan hərəkətə uydu, ancaq sonra bunun nə qədər səmərəsiz və dəhşətli olduğunu başa düşdü. Oğlan həyəcanla başçı Orqanın üzünə baxır, gözləyirdi ki, o, bu mənasız sürətin qarşısını alacaq. Ancaq o, elə bil, özündə deyildi, dalgın nəzərləri haradasa kənarda dolaşırdı, üzündə donuq bir ifadə vardı. Qocanın üzü islanmışdı – bilmək olmurdu ağlayır, yoxsa, adəti üzrə, gözləri yaşarıb. O, nə baş verdiyini bilmirmiş kimi, qayığın dal tərəfində qımıldanmadan oturmuşdu.

¹ Hana – haydı, tez olun.

Duman içindən ağına-bozuna baxmadan qovulan qayıq
isə qarasına gedirdi...

– Hana, hana! – Dumanda yalnız bu ümitsiz, yanıqlı
nidalar eşidilirdi. – Hana, hana!

Bu vəziyyət bir xeyli davam etdi. Ancaq avarçəkənlər get-gedə heydən düşdülər, sürət yavaşlamağa başladı və bir az sonra onlar tövsüyə-tövsüyə kürəkləri əldən buraxdılar. Mıldın başını qaldırmırdı.

Araya acı avazıma sükutu çökdü. Onlar dumanı ötüb keçməmişdilər, onun hüdudlarından kənara çıxmamışdılar. Hər şey əvvəlki kimi qalmışdı; küləksiz ləpə, tam məchul- luq, başdan-başa keçilməz duman. Yalnız qayıq hələ də üzməkə və öz-özünə fırlanmaqda davam edirdi...

Bunu niyə belə elədilər? Nəyə lazımdı? Bəs onlar yerlərində dursaydılar, nə qazanardılar? Onda da heç nə. Onların hər biri, ola bilsin, bu barədə düşünürdü və elə bu vaxt Orqan:

– İndi mənə qulaq asın! – dedi. O, sözlərini ağır-ağır söylədi, yəqin ki, bununla gücünü qoruyub saxlayırdı; axı o artıq ikinci gündür ac-susuz idi. – Ola bilsin, duman hələ çox qalacaq. Belə illər olur. Belə hallar olur. Özünüz bilirsiniz. Duman dəniz üzərində yeddi-səkkiz, bəzən də on gün dayanır, vaxtı çıxanacan elin başı üstünü kəsdirmiş azar kimi, xəstəlik kimi. Onun vaxtının nə qədər olduğunu isə heç kim bilmir. Əgər bu duman elələrindəndirsə, deməli, müqəddəratımız ağırdır. Lap azca yukola qalıb, bir də ki su olmayandan sonra o nəyə lazımdı? Suyumuz isə budur! – O, çəlləyi çaxlaladı. Çəlləyin dibində cəmi bir ovuc, ovuc yarımliq su xışıldadı.

Hamı susurdu. Qoca da. Onun nə demək istədiyi hamıya aydın idi:

– Suyu yalnız gündə bir dəfə, parçın dibində, lap birçə qurtum içmək lazımdır, dumanın keçməsinə gözləməyə gücümüz çatarsa, görəyimiz olar. Göyün üzü açılsa, ulduz, yaxud günəş görünərsə, onda məlum olar neyləyirik. Birdən bəxtimiz gətirdi, onda lap torpağa çıxana kimi çatdırırıq.

Hə, belə oldu. Başqa bir çıxış yolu da ola bilməzdi. Ancaq sözdə qatlaşmaq, dözmək demək asandır və bir də insan o şeyi ki, əqlən edir, cismən heç də həmişə edə bilmir. Onlar, o müzəttərlər bu saat su içmək istəyirdilər, özü

də elə indicə, həm də parçın dibində yox, çoxlu-çoxlu, lap çox içmək istəyirdilər.

Orqan vəziyyətinin ağırlığını başa düşürdü və onun öz vəziyyəti daha ağır idi. Qoca hamının gözü qabağındaca quruyub əldən gedirdi. Onun qınşlarla zol-zol, şırım-şırım olmuş qarabuğdayı sifəti saatbasaat qaralır və içindən qopan bir ağrının təsiri ilə daha sərt büzülürdü. Nəmsər gözlərində xəfif bir gərginlik, əsəbilik vardı – özünü bu cür iztirablara qatlaşmağa məcbur etmək qoca üçün çətin idi. Lakin hələ öz mətanətini saxlayaraq, ölməkdə olan ağacın öz kökü üstündə inamla dayandığı kimi dururdu. Ancaq bu sayaq çox davam edə bilməzdi. Onların xilası üçün lap az əhəmiyyəti olan hər bir sözü belə demək lazımdı.

– Mən o barədə fikirləşirdim ki, – deyə o, sözlünə davam elədi, – daim göz-qulaq olmaq lazımdır, birdən aqukuk¹ bay quşu uçub keçə bilər. Aqukuk – bu vaxtlar dəniz üzərindən uçan yeganə quşdur. Əgər biz hər hansı bir ada ilə torpaq arasındayıqsa, onda aqukukun uçuşu bizə yol göstərə bilər. Hansı quş olursa-olsun, açıq dənizdə yalnız düz yolla uçuş, heç bir yana dönmədən yalnız düz yolla. Aqukuk da həmçinin.

Milğun yenə də başını qaldırmadan qaşqabaqlı:

– Bəs əgər ada ilə torpaq arasında deyiliksə? – soruşdu.

– Onda biz onu görməyəcəyik, – deyə Orqan yenə səbirlə cavab verdi.

Kirisk aqukukun, axı nə üçün, hansı ehtiyac üzündən dəniz üzərindən uçacağını dəqiqləşdirib bilmək istədi, ancaq Mılgun onu qabaqladı.

– Bəs əgər aqıqkuk bizim üstümüzədən uçağı unutmuş olarsa, hə, atkıx, – Mılgun pərt halda istehza elədi, – birdən – yandan, o dey, o tərəfdən uçmaq həvəsinə düşdü? Onda necə olar, hə?

– Onda biz onu görməyəcəyik, – Orqan yenə də aramla cavab verdi.

— Demək, görməyəcəyik? — Mılgun təəccüblənərək hirslandı. — Deməli, elə də olsa, belə də, biz aqukuku görməyəcəyik? Hə? Onda sual olunur, biz niyə burada qaxılıb durmuşuq? — Mılgun donquldanaaraq bir az da hirslandı, sonra bərkdən güldü, sonra susdu. Hamısı mat qalmışdı. Hamısı nə edəcəyini bilməyərək susurdu.

¹ *Aqukuk* – qūtb bayquşu.

Milğun bu ara nəşə qərara almışdı. Kürəyi bənd olunduğu yerdən əlinin içiylə altıdan vurub çıxartdı, sonra nə üçünşə qayıqın burnuna çıxdı və oradan kürəklə müvazinət saxlayaraq, bütün qaməti ilə ayaqüstə durdu. Ona heç kim heç nə demədi. O da heç kimə fikir vermədi.

– E-hey, qancıq! – deyə o qəzəblə çığırdı. – E-hey, küləklər Şamanı! – O, üzünü duman qaranlığına tutub, kürəklə hədələyərək var gücü ilə çığırdı. – Əgər sən it leşi yox, küləklər sahibisənsə, bəs hanı sənın küləklərin? Ay qancıq, sən ya öz kahanda gəbəribəsən, ya səni bütün dünyanın köpəkləri dövrəyə alıblar və bilmirsən özünü hansının altına verəsən, ya da, ay qancıq, bir-bir hamısıylə cütləşirsən və külək qaldır – mağa vaxtın yoxdur, yoxsa bizim burada, mənfur dumanda xəndəyə düşübmüş kimi oturub qaldığımız yadından çıxıb? Yoxsa sən yanımda oğlan uşağı olduğunu bilmirsən, bu, necə olan işdir, hə? O, su içmək istəyir, o, su istəyir! Su! Başa düşürsən? Axı sənnənəm, yanımda oğlan uşağı var, o, birinci dəfədir dənizdədir! Sən isə bizimlə gör necə rəftar elədin?! Məgər bu, düzdür? Əgər sən qoxumuş suiti leşi deyil, küləklər sahibisənsə, cavab ver! Göndər öz küləyini! Eşidirsən? Dumanı yığışdır, qoy öz quyruğunun altına! Eşidirsən məni? Fırtına göndər, qancıq, ən güclü fırtına. Tlangi-la göndər, qancıq, tulla bizi dənizə, qoy dalgalar alsın bizi ağuşuna, qotur qancıq! Eşidirsən? Eşidirsən məni? Vecimə də almirəm səni, tüpürürəm və işəyirəm sənin qıllı sifətinə. Əgər sən küləklər sahibisənsə, fırtına göndər bizə, qərət et bizi dənizdə, etməsən, onda sən dünyada ən alçaq qancıqsan, mən isə köpəyəm, daha bir köpək, ancaq mən sənə baş qoşmuram, al ha, budur ha, al ha payını, al ha, al ha, al, dişlə, al, dişlə, ye!

Milğun harada mövcud olduğu və tabeliyindəki küləkləri harada gizlətdiyi məlum olmayan küləklər Şamanını, bax, belə, ən pis sözlərlə yamanladı. Milğun küləklər sahibini məsxərəyə qoyaraq, təhqir edərək və eyni zamanda ondan yalvar-yaxarla külək istəyərək, bir xeyli vaxt, xırlda – yana, əldən düşənə kimi qışqırdı.

Sonra o, kürəyi var gücüylə dənizə tulladı və öz avarı yerində oturaraq, üzünü əlləri arasına alıb, birdən bərkdən və hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Hamı ələcsiz-ələcsiz susurdu, o isə balaca uşaqlarının adlarını oxşayaraq ağlamaqdan

boğulurdu; heç vaxt ağlar kişi görməmiş Kirisk qorxudan titrəməyə başladı. Orqana müraciətlə ağlaya-ağlaya soruşdu:

– Atkıçx! Atkıçx! O, niyə belə eləyir, o, niyə ağlayır?

Qoca oğlanın əlini sıxaraq:

– Qorxma, – deyə onu sakit elədi. – Bu, keçib gedəcək! Bir azdan kiriyəcək! Sən bu barədə fikir eləmə. Bu, sənə aid deyil, keçib gedəcək.

Doğrudan da, Milğun yavaş-yavaş kirməyə başladı, ancaq hələ də əllərini üzündən çəkmir, hıçqıra-hıçqıra, titrəyə-titrəyə ciyinlərini atırdı. Əmrəyin qayıqı yavaş-yavaş suda üzən kürəyin yanına gətirirdi. O, qayıqı kürəyə lap yaxınlaşdırdı, kürəyi qaldıraraq, öz yerinə quraşdırıb bənd elədi, şəfqətlə:

– Sakit ol, Milğun, – dedi. – Sən haqlısan, dumanda əziyyət çəkməkdənsə, fırtınaya düşmək yaxşıdır. Di bir az da gözləyək, bəlkə, dənizin üzü açıldı. Çarəmiz nədir...

Milğun heç nə demirdi. O, başını hey aşağı salır və qabağına baxmaqdan qorxan dəli kimi bükülüb otururdu.

Duman isə ələmi böyük donuq zülmətdə saxlayaraq, okean üzərində hələ də soyuq-soyuq, sakit-sakit sallanıb durmuşdu. Heç bir külək yox idi. Heç bir dəyişiklik yox idi. Milğun küləklər Şamanını nə qədər tənqə gətirsə də, nə qədər söyüb biabır eləsə də, o, bütün bunların qabağında lal-kar qalmışdı. O əsla hirsələnmişdi, qımıldanmamışdı, onları fırtınaya salmamışdı...

Bir yerdə durmasınlar deyə, Əmrəyin asta-asta kürək çalır, qayıq suyun üstüylə güclə seziləcək dərəcədə şütüyürdü. Orqan susurdu, öz ələminə qapılmışdı. O, ola bilsin, yenə də və ola bilsin, həyatında axırıncı dəfə öz Balıq-qadını haqqında fikirləşirdi.

Onu kədərli, qocafəndi düşüncələrdən Kirisk ayırdı. O, yavaşcadan soruşdu:

– Atkıçx, atkıçx, aqukuk nə üçün adalara uçur?

– Hə, yadımdan çıxıb sənə deyim. Bu cür dumanda dəniz üzərindən yalnız aqukuk uça bilər, – dedi. – Aqukuk adalara ov etməyə uçur, hərdənbir də körpə nerpa balalarını tutur. Aqukukun gözləri elədir ki, dumanda da, qaranlıq gecələrdə də gündüz kimi görür. Ona görə ki, bayquşdur. Ən böyük, ən güclü bayquş.

Dodaqları qurumuş Kirisk pıçılı ilə:

¹ Şaman – bəzi Sibir xalqlarında fəlc, cadugər, sehrkar, cindar.

– Kaş mənəm də elə gözüm olaydı, – dedi. – İndi mən ha tərəfə üzəcəyimizi bilərdim, onda biz tez gedib quruya çıxardıq və çoxlu-çoxlu su içərdik... Kaş mənəm də elə gözüm olaydı...

– Eh, – Orqan ah çəkdi. – Hər kəsin öz qisməti.

Onlar susdular və aradan bir xeyli keçdikdən sonra Orqan, həmin söhbətə qayıdarmış kimi, oğlanın üzünə baxaraq dedi:

– Çox danırırsan? Səbir elə! Əgər duruş gətirsən, böyük ovçu olacaqsan. Döz, əzizim, su barədə fikir eləmə, başqa şey barədə fikirləş.

Kirisk sözə baxıb çalışdı ki, su barədə fikir eləməsin. Ancaq bacarmırdı. Nə qədər unutmağa çalışırdısa, ürəyi bir o qədər çox su istəyirdi. Və bu səbəbdən o da Mılgun kimi bağırmaq istədi.

Həmin gün bax, beləcəyə ötdü. Müttəsil gəzdilər, müttəsil ümid bəslədilər ki, birdən uzaqlardan dalğa səsi gələr, sərin külək əsər, bu dumanı dünyanın o başına qovar və onlar üçün xilas yolu açar. Lakin dənizdə sakitlikdi, elə bir ağır, mənfur sakitlik ki, adamın beyni, başı ağrıyırdı. Elə hey də su istəyirdilər. Bu, dəhşət idi: onlar ucsuz-bucaqsız ümmanın qoynunda yanğıdan həlak olurdular.

Axşama yaxın Mılgunun halı xarablaşdı. O, bilmərrə danışmırdı, gözləri heç nə ifadə etmirdi. Boğazını yaşlasın deyər, onunçün bir azca su süzmək lazım gəldi. Lakin Orqan, bu vaxt gözünü parçadan çəkə bilməyən Kiriskə baxaraq dözmədi, ona da, sonra isə Əmrəyinə də parçın dibində su verdi. Özü isə yenə də ağzına bir damcı su almadı. Bu dəfə o, dibində azca su qalmış çəlləyi oturaçağın altına qoyaraq, xəyalı nə isə özgə, yüksək aləmdənmiş kimi, bir xeyli vaxt hərəkətsiz halda, dalğın-dalğın oturub qaldı, elə bil ki, heç bir yanğı keçirmir, heç bir cismani əzab çəkmirdi. O, qayı-ğın dal tərəfində, dinib-danışmadan, qımıldanmadan, qaya zirvəsindəki tənha şahin kimi oturmuşdu. O artıq bilirdi ki, qarşıda onu nə gözləyir və buna görə də cürətlənərək, həyatında görəcəyi axırıncı işqabağı olub-qalan bütün gücünü hifz edib saxlayırdı. Belə bir anda könü yaman tənbəki çubuğu istədi. Qoca onun haqqında – Balıq-qadını haqqında fikir eləyərək, axırıncı dəfə çəkmək, bir az tüstülətmək istədi... Ulu Balıq-qadın, harada üzürsən?..

O, özünə bələd idi, son hədd astanasında öz gücünün və ləyaqətinin nəyə qadir olacağını bilirdi. Onu öz niyyətindən hələlik saxlayan yeganə varlıq – bütün bu günlər ərzində ona bərk bağlanan və ovunmaq, qızınmaq üçün müttəsil onun böyrünə qısılan Kirisk idi. Oğlana yazığı gəldi. Lakin onun xətrinə belə hərəkət etmək lazım idi.

Başçı Orqanın o uzun, kədərli son günü belə qurtarırdı. Artıq qaş qaralırdı. Daha bir gecə yaxınlaşırdı. Lakin bu gecə də hava dəyişmədən, elə əvvəlki kimi qalırdı. Duman dənizdə bir yerdəcə sallanıb qalmışdı. Yenə də səssiz-səmirsiz axşam qaranlığı düşürdü, onun dalınca da son dərəcə uzun, dözülməz müdhiş gecə gələcəkdi. Ancaq hərgah gecəyanısı birdən külək qopmuş olsaydı, qoy fırtına olsun, qoy nə olur olsun, tək olsun, onda göyün üzü açılar və ulduzlar da görünərdi. Lakin gecə heç nə bildirmirdi, suda heç bir ləpə görünmürdü. Havada heç bir tərpaniş yox idi – hər şey nəhayətsiz bir sükuta, nəhayətsiz bir zülmətə qərq olub qalmışdı. Qaranlıqda yolunu azan qayıq susuzluqdan və aclıqdan haldan düşmüş, can üstündə olan adamlarla birlikdə duman içində tam xəbərsizlik və məhkumluq mənəgənəsində ağır-ağır ləngələnirdi...

Kirisk havaxt yuxuya getdiyini dəqiq xatırlaya bilmirdi. Ancaq dözülməz yanğıdan əzab çəkib, əldən düşərək, gec yuxuya getmişdi. Ona elə gəlmişdi ki, onu diri-diri qovuran bu işgəncələrin heç vaxt sonu olmayacaq. Yalnız su lazım idi! Yalnız su, başqa heç bir şey! Aclıq hissi daxilə çəkilib getmiş küt ağır kimi zəifləmişdi, amma yanğı get-gedə daha artıq qüvvə ilə şiddətlənirdi. Və onu heç nəylə yatırmaq olmurdu.

Kiriskin yadına düşdü ki, uşaq vaxtı bir dəfə bərk xəstələnib qan-tər içində yatanda da onun halı pis olmuş və o, yaman su istəmişdi. Anası onun yastığı yanından ayağını kənara çəkmir, hey əsgisi isladıb, onun od tutub yanan alına qoyur, oğrun-oğrun ağlayır və nəsə pıçıldayırdı. Yanqaranlıqda, piy çırağının həzin, titrək işığında, o, başı üzərinə əyilmiş anasının iztirablı üzünü gördü, atası evdə yox idi – dənizdə idi. Kirisk isə istəyirdi ki, ona su versinlər və bir də atası tez qayıdıb gəlsin. Lakin nə o, nə də bu istəyi yerinə yetirdi. Atası uzaqda idi, anası isə ona su vermirdi. Deyirdi ki, ona qətiyyəən su içmək olmaz. Anası onun qızdırmadan

qarsımsı, bir-birinə bitişmiş dodaqlarını əsgilə azca islədirdi, ancaq bu, onun iztirablarını yalnız bir anlığa yüngülləşdirirdi. O, yenə də su istəyir və yangısı getdikcə şiddətlənirdi.

Anası onu dilə tutur, yalvarırdı ki, su içməsin, deyirdi ki, çox dözmək lazımdır, onda xəstəlik keçib gedər.

– Döz, əzizim! – deyirdi. – Səhərə kimi yaxşı olacaqsan. Sən ürəyində tez-tez: “Göy siçan, su ver”, – dey. Onda, görəsən, halın yaxşı olacaq. Göy siçandan istə, əzizim, qoy getsin, sənə su gətirsin. Ancaq sən yaxşı-yaxşı istə...

Həmin gecə o, yangılı ilə əlbəyaxa olaraq, bu and-amanı pıçıltı ilə deyərək gözlədi ki, göy siçan, doğrudan da, gedib ona su gətirəcək. O, göy siçana dönə-dönə yalvarıb dedi: “Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!” Sonra o, qızdırma içində sayıqlayıb çapaladı. Hey də yalvardı. “Göy siçan, su ver!” Dözə-dözə qaldı, ağladı, yalvardı. Nəhayət, göy siçan şütüyüb gəldi. O, günortaçağı meşədə irmaq üstə əsən meh kimi sərin və ələkeçməz idi. Onu görmək çətin idi, o tamam key, hava kimi yüngül idi, kəpənək kimi uçurdu. Siçan pınlı ilə uçuşur, yumşaq tükünü onun üzünə, boyuna, bədənində toxundurur və bununla da, onun halına yüngüllük gətirirdi. Deyəsən, siçan ona su verdi və o, suyu bir xeyli vaxt acgözlüklə içdi, su isə çoxalır, ətrafda şarılta qoparıb, onun başından aşırırdı...

Bərk zəifləmiş olsa da, səhər o, eyni-başı avazımsı, sağalmış halda oyandı. Ancaq halının çox pis olduğu həmin gecə ona doyunca su verməyə, onu sağaltmağa gələn göy siçan uzun müddət oğlanın yadından çıxmıdı...

İndi qayıqda susuzluqdan odlanarkən, həmin əhvalat onun yadına düşdü. Göy siçan kaş gəlmiş olaydı! Və o, həmin anda, qəlbində göy suçu-siçana ümid oyatmış anası barədə dəruni bir sıxıntı və kədərlə fikirləşirdi. O, nəfəsi sıxıldığı, bərk su istədiyi anlarda başı üzərinə əyilmiş anasını qüssəylə xatırladı. Onun üzü nə qədər məhzun, nə qədər şəfqətli idi, necə həyəcanla, necə yalvarışla, necə vahimə ilə baxırdı ona, onunçün anası nələrlə etməyə hazır deyildi! İndi o, görəsən, necədir, neyləyir orada? Yəqin, dəniz qırağında oturub ağlayır, özünü üzür, gözləməkdən gözlərinin kökü saralıb... Dəniz isə heç nə demir, heç kim də ona bu fəlakətdə kömək etməyə qadir deyil. Yəqin, təkcə qadınlar

və uşaqlar Alabaşın uçurumlarında hələ tonqal yandırır və bununla da, ona ümid yaradırlar: bəlkə, xoşbəxtlik üz verdi, bəlkə, dənizdə itənlər gəlib çıxdılar.

Onlar isə həmin vaxt xilas olmaları haqda son ümidlərini gecə dumanının qaranlığında tədrisən itirərək, ölgün, qapqaranlıq yerdə – qayıqda ağır-ağır hərələnirdilər. Yox, qüvvələr həddən artıq qeyri-bərabər idi. Kainatda günəşdən də qabaq mövcud olan qatı zülmət və köhnə qayıqda dörd nəfər naçar... Su yox, çörək yox, ümmanın ortasında, gecə qara, cücə qara, yol göstərən ulduz da yox...

Kirisk heç bir vaxt bu cür zülmət səltənəti görməmişdi və öz qısa ömründə heç vaxt güman etməmişdi ki, söndürülməz yangının iztirabları bu qədər dözülməz ola bilər. Özünü ələ almaq üçün Kirisk vaxtilə su və şəfa verib, onu susuzluğun pəncəsindən xilas etmiş göy siçan haqqında düşünməyə başladı...

“Göy siçan, su ver!” O, anasının öyrətdiyi bu qəribə ovsun-andı ara vermədən öz-özünə pıçıldadı: “Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!” Möcüzə baş vermirdisə də, o, cidd-cəhdlə and verib, göy siçanı çağırmaqda davam edirdi. İndi göy siçan onun ümidi və yangıya qarşı ovsunu olmuşdu...

Göy siçan, su ver!

Oğlan özünü ovsunlayaraq, bu yolla fikrini dağıtmağa çalışır, gah mürgüləyir, gah da yuxu arasında Orqanla Əmrayinin söhbətinə arabir qeyri-iradi qulaq asıb oyanırdı. Onlar nə barədə isə xısnlaşıb və uzun-uzadı söhbət edirdilər. Bu uzun sükutlu fasilələri olan, sözləri axıra qədər deyilməyən və bəzən başa düşülməyən qəribə, anlaşılmaz söhbət idi. Kirisk böyrünə qısıldığı Orqanın sözlərini daha aydın başa düşürdü – qoca güclə nəfəs alaraq, ancaq boğazındakı xırıltı və xışiltıya mətanətlə sinə gərərək, ağır-ağır danışdı. Atasını isə pis eşidirdi: o, bir az uzaqda, öz avarçəkme yerindəydi.

Əmrayin, kiminsə onları eşidə biləcəyindən ehtiyat edirmiş kimi, xısın-xısın:

– Özün məndən yaxşı bilirsən, ancaq fikirləş, atkıxç, – deyirdi. – Sən ki müdrik adamsan.

Orqan, görünür, yenə də öz dediyində duraraq:

– Fikirləşmişəm, çox fikirləşmişəm, belə yaxşı olar, – deyər cavab verirdi.

Onlar bir anlığa susdular, sonra Əmrayin dedi:
– Biz hamımız bu qayıqdayıq, demək, hamımızın taleyi bir olmalıdır.

Qoca:

– Tale, tale, – deyə acı-acı donquldadı, xırıldağa-xırlı dayı: – Taleyin əlindən heç yana qaça bilməzsən, məlum şeydir, – dedi, – lakin tale o demək deyil ki, istədin-istəmədin boyun əyməlisən. Madam bizim axırımız yetir, bizlərdən birimiz özü də taleyi tələsdirə bilər ki, o birilərin ömrü bir qədər uzanmış olsun. Özün bir fikirləş, birdən yollar açıla, gücünüz çatınca sürəsiniz, torpaq da artıq göz qabağında olmuş ola, amma özünüzü torpağa çatdırmaq üçün bir neçə qurtum su çatmaya, məgər yaxşı olar, məgər adama ağır gəlməz?

Əmrayin anlaşılmaz cavab verdi və onlar susdular.

Kirisk yatmağa çalışır, hey özünün göy siçanını çağırırdı, ona elə gəlirdi ki, göy siçan o yatanda gələcək... Fəqət yuxusu qaçmışdı.

Göy siçan, su ver!

Orqan:

– Hə, Mılgün necədir? – deyə soruşdu.

Əmrayin cavab verdi:

– Elə o vəziyyətdə uzanıqlı qalıb.

– Uzanıqlı qalıb, deyirsən? – Və sözünə bir qədər ara verdikdən sonra, özünə gələndə, çatdır ona, – deyə xatırlatdı.

– Yaxşı, atkıx, – Əmrayinin səsi titrədi, o güclə boğa zını arıtladı. – Hamısını çatdıraram, necə demisənsə.

– Ona de ki, ona mənim hörmətim var. O, mahir ovçu – dur. Yaxşı da insandır. Həmişə mənim ona hörmətim olub. Onlar yenə susdular.

Göy siçan, su ver!

Sonra Əmrayin nə isə dedi. Kirisk onun sözlərini yaxşı eşidə bilmədi, amma Orqanın Əmrayinə cavabını eşitdi:

– Yox, gözləyə bilmərəm. Məgər görmürsən? Taqətim çatmır. Yaxşı it gözdən iraq yerdə ölür. Mən özüm belə edirəm. Mən böyük adam olmuşam! Mən bunu bilirəm. Həmişə Balıq-qadın yuxuma girib. Sən bunu başa düşməzsən... Mən oranı istəyirəm...

Sonra daha nə haqda isə danışdılar.

Kirisk:

– Göy siçan, su ver! – deyə suçu-siçanı çağıra-çağıra yuxulayırdı.

Onun axırını eşitdiyi sözlər atasının Orqana yaxın gəlib dediyi bu sözlər oldu:

– Yadımdadır, atkıx, bir dəfə maral belində tacirlər gəlmişdilər, balta və cürbəcür şeylər dəyişirdilər. Bax, o yekə Kürən vardı ha, o deyirdi ki, hansı uzaq bir məmləkətdə sə dənizdən piyada keçən bir nəhəng adam olub. Belə adamlar olub da...

– Deməli, o, çox böyük adamdır, bütün böyüklərin ən böyüyü, – deyə Orqan ona cavab verdi. – Bizdə isə ən böyük varlıq – Balıq-qadındır.

Kirisk yuxulayırdı, amma bəzi sözləri hələ dumanlı şəkildə eşidirdi:

– Dayan. Fikirləş bir az...

– Vaxtdır. Mən öz dövrərimi sürmüşəm... Tutma məni... Gücüm yoxdur, tab gətirmərəm...

– Yaman qaranlıqdır...

– Nə fərqi var...

– Sənə deyiləsi sözümlə hələ qurtarmayıb...

– Söz qurtarmır. Bizdən sonra da qurtarmayacaq.

– Yaman qaranlıqdır...

– Tutma məni. Tab gətirmərəm, gücüm tükənir. Mən isə istəyirəm üzüm...

– Yaman qaranlıqdır...

– Siz hələ dözüün, qalın, orada hələ bir az su var...

Kiminsə iri, cod əli kor-koranə gəzişərək, oğlanın başında ehmalca dayandı. Oğlan gözüyumulu halda başa düşdü: o, Orqanın əli idi. İsti, ağır əl bir xeyli vaxt Kiriskin başında dayanıb durdu, elə bil ki, əl onu – Kiriskin başını himayə etmək və yadda saxlamaq istəyirdi...

* * *

Kirisk yuxuda gördü ki, o, dənizdə piyada gedir. Torpağa sarı gedir ki, su içsin, yıxılmadan, batmadan yeri yirdi. Ətraf başdan-başa heyvətəməz, qərribə bir aləm idi. Hayana baxırdısa, təmiz, parlaq dəniz göz işlədikcə uzanırdı. Dün-yada dənizdən, dəniz suyundan başqa heç nə yox idi. Yalnız dəniz və yalnız dəniz suyu. Və o, həmin suyun üstüylə bərk torpaq üzərində yeridiyi kimi gədirdi. Günəşin şüaları

altında hər yandan, hər tərəfdən müntəzəm surətdə dalğalar yellənib gəlirdi. Bu dalğalar haradan gəlir, hara gedir-lər, bilmək olmurdu.

O, dənizin içiyə tək-tənha yeriyib gedirdi. Əvvəlcə ona elə gəldi ki, o, Orqandan, Əmrayından və Mılgundan qabaq-da gedir ki, tez su tapsın və tez də onları çağırınsın. Ancaq sonra başa düşdü ki, burada tamam tək qalıb. O qışqırır, onları çağırır, amma heç kim hay vermirdi. Bir dənə inni-cinni yox idi... O bilmirdi ki, onlar haraya qeyb olublar. O, bundan dəhşətə gəldi. Səsi eşidiləcək qədər qışqıra bil-mədi. Heç bir yanda torpaq da görünmürdü. O, var gücünü sərf edərək dənizin içiyə tövşüyə-tövşüyə qaçdı, lakin haya-na gedirdisə, elə öz yerində qalırdı, get-gedə daha bərk yanğı ilə su istəyirdi. Və bu məqamda o, başı üstündən uçan quşu gördü. O, Luvr ördəyi idi. Ördək yuva üçün yer axtara-axtara dənizin üzərində çığırtıyla uçurdu. Ancaq heç yerdə bir tikə quru yer tapmırdı. Hər tərəfdə nəhayətsiz sular şınl-şınl ləpələnirdi. Luvr ördəyi yangılı-yanğılı zarıyb vumuxurdu.

– Luvr ördəyi! – deyərək Kirisk ona ağız açdı. – Hanı tor-paq, hansı tərəfdədir, mən su istəyirəm!

– Hələ heç yanda torpaq yoxdur, heç yerdə! – deyərək Luvr ördəyi cavab verdi. – Hər tərəf başdan-başa sudur.

– Bəs o birilər hanı? – Oğlan yoxa çıxmış adamları soruşdu.

– Onlar yoxdur, onları axtarma, onlar heç yerdə yox-dur, – deyərək Luvr ördəyi cavab verdi.

Kiriski sözlə deyiləsi mümkün olmayan müdhiş bir tənhalıq və sıxıntı hissi çulğaladı. O, buradan ağız hara düşdü qaçmaq istədi, ancaq qaçılması bir yer yox idi, dörd bir yanını yalnız su, dalğalar bürüyürdü. Luvr ördəyi bir qara nöqtəyə çevrilərək, uzaqlarda gözdən itirdi.

– Luvr ördəyi, mənə özünə apar, mənə qoyub getmə! Mən su istəyirəm! – deyərək yalvardı.

Lakin o, hay vermədi və bir azdan hələ gözə dəyməyən torpağı axtara-axtara dəniz üzərində gözdən itdi. Gün isə göz qamaşdırırdı.

O, çıxılmaz sıxıntı və vahimənin ağırlığı altında hələ də hiçqıra-hıçqıra, göz yaşları içində oyandı. Ağlamaqdan qızarmış gözlərini yavaş-yavaş açdı, başa düşdü ki, yuxu görürmüş. Qayıq su üzündə rahatca yırğalanırdı.

Başının üstünü, dörd bir yanını get-gedə bozaran duman qaranlığı almışdı. Demək, gecə keçmiş, səhər açıl-ırdı. O qımıldandı.

– Atkıçx, mən su içmək istəyirəm, mən yuxu görür-düm, – deyərək mızıldadı, əlini qoca Orqana uzatdı. Əli heç kimə dəymədi. Qayıq dal tərəfində Orqanın yeri boş idi.

– Atkıçx! – Kirisk çağırırdı. Heç kim hay vermədi. Oğlan başını qaldırıb, hövlnak-hövlnak: – Atkıçx, atkıçx, harada-san? – dedi.

– Çığırma! – Əmrayın tez onun yanına gəldi. O, oğlunu qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. – Çığırma, atkıçx yox-dur! Çığırma onu! O, Balıq-qadının yanına getdi.

Lakin Kirisk sözə baxmadı:

– Hanı mənim atkıçxım? Hanı? Hanı mənim atkıçxım?

– Di qulaq as! Ağlama! Sakit ol, Kirisk, o daha yoxdur, – deyərək atası onu dilə tutmağa çalışdı. – Ancaq sən ağlama. O dedi ki, mən sənə su verim. Bizim hələ bir az suyumuz var. Bax, ağlamasan, mən sənə su verərəm. Təki sən ağla-mayasan. Bir azdan duman çəkilib gedəcək, onda özün görəcəksən ki...

Kirisk kirmədi, dartınıb var qüvvəsi ilə atasının əlindən çıxdı. Kəskin hərəkətdən qayıq yellənməyə başladı. Əmra-yın bilmirdi neyləsin.

– Bax, indi üzüb gedəcəyik! Bax, indi üzəcəyik! Ehey, Mılgun, qalx, qalx, deyirəm! Getdik.

Mılgun kürəkləri işə saldı. Qayıq suyun üzüylə sakit-sakit şütüyürdü. Yenə də onlar ələmi əvvəlkitək başdan-baş çulğamış donuq dumanda haraya getdiklərini, niyə getdiklərini bilmədən – qarasına üzüməyə başladılar.

Yeni günü onlar bu sayaq qarşıladılar. İndi qayıqda üçü qalmışdı.

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

Sonra, Kirisk bir qədər sakitləşəndə, Əmrayın keçib kürəklərin yanında oturdu və onlar dörd avarla yenə də haraya və niyə getdikləri məlum olmadan bir az tez-tez üzdülər. Qoca Orqanın yoxa çıxmağından sarsılmış Kirisk isə qayıq dal tərəfində yetim kimi oturaraq, hələ də acı-acı hiçqırırdı. Atası və Mılgun da sarsılmışdılar, nə özlərinə,

nə də ona, Kiriskə heç nəylə və heç cür kömək edə bilmirdilər. Bircə onu bacardılar ki, avar çəkməyə girişdilər. Üzür-dülər ki, adı üzmək olsun. Ağ duman içində üzləri qapqara görünürdü. Hamısının başı üzərində amansız, ümumi bir fəlakət – yanğı və aclıq fəlakəti asılmışdı.

Onlar susurdular, heç nə barədə danışmırdılar. Danışmağa qorxurdular. Ancaq aradan bir xeyli keçəndən sonra Mılğun kürəyi buraxdı. Əmrəyinə pərt-pərt:

– Suyu böl! – dedi.

Əmrəyin çəlləkdən parçın dibinə adama bir necə qurtum su süzdü. Su köhnəlmişdi, iyi gəlirdi, kif tamı verirdi. Elə bunun özü də az qalmışdı. Bundan sonra üç-dörd içimlik ancaq bölmək olardı. Heç kim doyunca içmədi, içdikləri sudan heç kimin halı yaxşı olmadı.

Yenə də məşəqqətli, keyidici intizar anları başladı: görəsən, hava dəyişəcək, ya yox? Artıq heç kim heç bir ümid-verici fikir demirdi. Onlar zəifləmiş, haldan düşmüş, qeyri-ixtiyari laqeyd olmuşdular. Mənfur duman içində qayıqla boş-boşuna dövrə vuraraq, öz aqibətlərini ağır-fağır gözləyirdilər. Yalnız bu qismətlə razılaşmaq qalmışdı. Duman onların iradəsini get-gedə daha artıq sarsıdır, get-gedə lap susdururdu. Yalnız bircə dəfə Mılğun bərk söyüş söyləyərək, burnunun altında, səsi titrəyə-titrəyə, nifrətlə dedi:

– Təki duman zəhrimar çəkiləydi, mən ölməyə hazıram! Özüm atılaram qayıqdan. Təki gözümlə dünyanın o başını görmüş olaydı!

Əmrəyin dinmədi, heç qanılmadı da. Nə deyəcəkdi? İndi o, qayıqda başçı əvəzi idi. Ancaq heç bir başqa təklif verə bilmirdi. Üzüb gediləsi bir yer yox idi!

Vaxt gedirdi. İndi qayıq gah yerində sayır, gah da yenidən hərəkətə gələrək, özbaşına axınla üzürdü

Onların həyatının qorxusu saatbasaat artırdı. Sakitləşməyən yanğının üstünə amansız, məhvədicə aclıq gəlirdi. Onların təqəti kəsilirdi.

Kirisk qayığın dal tərəfində gözləri yarıyumulu halda uzanmışdı. Baş ağırlaşmışdı. Hərələnirdi, çətin nəfəs alırdı. Boş mədəsi ara vermədən sıxılır, sancırdı. Yamanca su istəyirdi.

Göy siçan, su ver!

İndi oğlan göy suçu-siçanı and verərək çağırır, fikrini dağıtmağa çalışırdı, indi o, Alabaşın ətlərində qalmış və indi onunçün əlçatmaz olan, nağıl olan həyat haqqında xatirələrdə nicat axtarırdı.

Onun dodaqları: "Göy siçan, su ver!" – deyər pıçıldayır və başı hərələndiyi üçün gözüünün qabağına yaşıl çəmənlə təpəcikdə tir kimi diyirlənərək necə oynadıqları gəlirdi. Ah, nə gülməli, gözəl oyun idi! Kirisk o oyunda hamıdan cəld və dözümlü idi. Dik təpəciyə yüyürüb çıxırsan və onun başından, yamacla üzüşəşi buraxılmış hamar tir kimi, böyrü üstə çevrilə-çevrilə diyirlənirsən. Qollarını bədənə bərk-bərk sıxmaq lazım gəlir. Yerindən tərpənmək üçün əvvəlcə özün-özünə təkan verməli olursan. Bir, iki, üç dəfə çevrildikdən sonra daha özünü saxlaya bilmirsən. Gülməkdən uğunub gedirsən. Göy gah bu yandan, gah o yandan əyilib üstünə gəlir, buludlar fırlanır, gözüne görünüb yox olur, ağaclar fırlanır, yıxılır, hər şey kəlləmayallaq aşır, göydəki günəş də gülməkdən uğunub gedir. Uşaqların çıxırtısı, civiltisi ətrafı başına götürür! Tez-tez, daha sürətlə çevrilə-çevrilə üzüşəşi diyirlənir, diyirlənirsən və bu vaxt sənə dalınca diyirlənən uşaqların gah gərilmiş üzləri, gah əyilmiş qılçaları arabir gözüne o qədər qərribə görünür ki! Nəhayət, dayanırsan. Uf! Qulağın küy tutub küyüldəyir! Və bu yerdə ən məsul bir məqam gəlir. Bir, iki, üç sayana kimi, gərək cəld qalxıb durasan və başgicəllənməsindən yıxılmayasan. Birinci dəfədə, adətən, hamı yıxılır. Adama ləzzət verir! Hamı gülür, özün də gülürsən! Ayaqüstə durmaq istəyirsən, ancaq yer ayağının altından qaçır. Amma Kirisk yıxılmırdı, özünü ayaqüstə saxlayırdı. Çalışdı ki, yıxılmasın. Axı Muzluk daim yanında olurdu. Onun yanında gücsüz bir oğlan kimi yıxılmaq istəmirdi.

Ancaq ən yaxşısı və ən gülməlisi onun təpəcikdən Muzluka birlikdə ötüşə-ötüşə diyirlənməsi idi. Qızlar da diyirlənə bilirdilər. Fəqət onlar qorxaqdırlar və bəzən olur ki, saçları bir şeyə ilişir. Amma bu, kov deyil. Belə şən oyunda bədənində qançır əmələ gəlmədən keçinmək olurdu.

Onlar birlikdə diyirlənəndə isə Kirisk bilərəkdən dirsəklərini xəlvətcə gərir, ləngiyirdi ki, Muzluku ötüb-keçməsin. Kirisk və Muzluk onları əhatə edən uşaqların səs-küyü, qəhqəhələri altında aşağıya kimi eyni vaxtda diyirlənib gəlir,

"üç" deyənə kimi eyni vaxtda ayağa qalxır və heç kəs başa düşmürdü ki, Muzluku tutub saxlamaq, ona ayaqüstə durmağa kömək etmək necə xoşdur. Onlar bir-birinə kömək edirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qucaqlaşdılar. Muzluk elə fərəhlə gülürdü, dodaqları elə təsirli, elə məftunedici olurdu ki... Və özü də Muzluk həmişə elə edirdi ki, Kirisk onu tutub saxlasın. Həmişə özünü elə göstərirdi ki, guya, yıxılır. Kirisk isə onu tutaraq, qucaqlayaraq, ayaqüstə durmağa kömək etməlidir. Və onların bu vaxt necə sirli səadət və zərif, ürkək məhəbbət dəqiqələri keçirdiklərini heç kəs başa düşməzdi. Qızın çılğın ürəyi nazik don altından şiddətlə döyünərdi, onların bədənləri aravermədən bir-birinə dəyər və Kirisk əlinə bapbalaca, hələ indi-indi yumrulan bərk məmələr toxunduğunu, həm də bu anlarda Muzlunun necə səksəndiyini, tez ona qısıldığını, onun başgicəllənməsindən məst olmuş gözlərinin nə qədər füsunkar, nə qədər fərəhnaq olduğunu sezərdi. Və bütün dünya – yerdə, göydə nə vardısı – hamısı onların bitməz-tükənməz gülüş və səadət dəryasında çimərək, onlarla birlikdə üzər, fırlanardı. Heç kim başa düşməzdi ki, bu, nə səadətdir!

Və yalnız bircə dəfə Kiriskin tay-tuşları içərisində ondan bir az böyük olan nifrətamiz və zəhlətökən bir oğlan başa düşdü – guya, başgicəllənməsindən ayaqüstə dura bilməyib Muzlunun üstünə gic kimi yılmağa başladı. Muzluk kənara çəkilir, ondan uzaqlaşır, o isə özünü elə göstərirdi ki, guya, başgicəllənməsindən ayaqüstə dura bilmir. Muzluka çatıb, özünü onun üstünə yıxırdı. Kirisk onunla savaşırdı. O, Kiriskdən böyük idi və Kiriski bir neçə dəfə vurub yıxdı. Bununla belə, axırı heç-heç çıxdı – Kirisk təslim olmadı və Muzluku savaşa qoşulub, ona kömək etməyə qoymadı. Ancaq bu, bircə dəfə olmuşdu...

Doyunca oynadıqdan sonra qan-tər içində ırmaqdan su içməyə qaçdıqları başqa sevincli anlar da olmuşdu.

Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!

İrmaq yaxından axırdı. Məşədən üzübəri, onların oynadıqları yerə çıxırdı. İrmağın suyu özündə meşə toranlığını və meşə sərinliyini saxlayaraq, daşlara dəyə-dəyə şarılta ilə axardı. Sıx otlar ırmağı onun axar yerinə kimi aralığa alardı.

Sahilin lap qırağında boy atmış otlar gərilmis gövdələri ilə ürəkəçən axının gücünə müqavimət göstərərək, suda yuyunardılar. İrmaq gah günün şəfəqləri altında birdən parıldayar, gah dik, yalçın sahillərin altına cumaraq, gah da otluqda və söyüd pöhrəliyində gözəndən itərək, qayğısız-qayğısız axıb gedərdi.

Onlar ırmağın qırağına bir yerdə qaçar və otları otarəf-butərəfə aralayaraq, suyun üstünə bir yerdə əylərdilər. Belə yerdə əl yumağa və suyu ovuc-ovuc içməyə vaxt nə gəzir, başlarını suya sallayaraq üzlerini qur-qur edən, şəfqətlə qıdıqlayan suya batırıb, suyu maralsayağı içərdilər. Ah, nə kefi idi!

Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Ah, göy siçan, su ver!

Onlar başlarını suya endirib sahilə uzanardılar. Onların çiynləri bir-birinə söykənər, sürətlə axan ırmağın şırnağına salınmış əlləri elə birləşərdi ki, sanki, onların ümumi qoşa əli vardı. Onlar suyu dodaqlarıyla sorar, nəfəs dərdərdə, ağızlarını ləzzətlə doldurub qurtuldada-qurtuldada, şitlik edə-edə içərdilər. Onlar buradan getmək istəməzdilər, endirilmiş başlarının iti axan, tutula bilməyən əkslərini gördükləri büllur ırmaqdan ayırmaq qaldırmaq istəməzdilər, əyri-üyrü şəkillərinə suda baxıb gülər, bir-birinə baxıb gülərdilər.

Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Göy siçan, su ver!
Ah, göy siçan, su ver!

Muzluk isə üzünü ırmaqdan ayırmadan, badamı gözlərini bic-bic qıyaraq, ona baxardı. Kirisk də ona bu sayaq baxar və bic-bic gülərdi. Muzluk onu, özündən kənar etmək istəyirmiş kimi, çiyni ilə itələyər, o isə təslim olmazdı. Bu vaxt o, ağızını su ilə doldurub, Kiriskin üzünə fışqırdardı. Həmin hərəkəti Kirisk də edərdi: ağızına daha çox su alar və şırnağı var gücüylə Muzlunun üzünə üfürərdi. Sonra da bərk qaçdı-tutdu başlardı. Onlar heydən düşənəcən bir-birini suda qovar, bir-birinin üstünə su sıçradar, başdan-ayağa islanaraq, ırmaqla üzüsaşağı-üzüyuxarı qaçardılar...

Göy siçan, su ver!

Bunun bir daha heç vaxt təkrar olmayacağını dərk etmək Kirisk üçün ağır idi. Get gedə nəfəsi daralır, mədəsi daha kəskin sancılar verirdi. O, həmin göy siçanı aravermədən çağıraraq için-için ağlayır, ağrıdan sakit-sakit qovurulurdu:

Göy siçan, su ver!

O xəyala qapılıb, huşa getməyə çalışaraq, beləcə uzanmışdı. Ətrafda heç nə dəyişməmişdi. Dumanın ağ örtüyü hələ də onların başı üzərində sallanıb dururdu. Onlar qayıqda hərəsi öz yerində aciz-aciz sərilib qalmışdılar. Və əvvəlki kimi məlum deyildi, qabaqda onları nə gözləyir. Elə bu ara qayıq birdən bərk silkələndi və o, atasının həyəcanlı səsinə eşitdi:

– Mılğun! Mılğun! Neyləyirsən? Dayan!

Kirisk başını qaldırdı və mat qaldı. Qayığın böyründən üzünəşığı əyilmiş Mılğun parçla dəniz suyu doldurub içirdi.

Əmrəyin onun yanına cumdu, parçı əlindən qoparıb almağa çalışaraq:

– Boşla! – dedi.

Ancaq Mılğun təhdidedici bir vəziyyətdə hazır dayandı:

– Yaxın gəlmə, Saqqal! Öldürürəm!

Ağıza alınası olmayan bu acı-duzlu suyu o üst-başına calayaraq içirdi, su onun sinəsinə, qollarına tökülürdü. O, titrək əlləriylə parçı başına çəkərək, özünü məcbur edərək, boğula-boğula içirdi. Onun üzü heyvani şəkil aldı, dişləri ağardı.

Sonra o, parçı qayığın dibinə tulladı və xırıldaya-xırıldaya, tövşüyə-tövşüyə arxasıüstə yıxıldı. O beləcə uzanıb qaldı, ona heç nəylə kömək etmək mümkün deyildi. Kirisk qorxudan daha bərk yanğı və qarnında kəskin sancılar keçirərək, yumaq kimi büküldü. Gücdən düşmüş Əmrəyin isə yenidən avarlardan yapışdı və qayığı duman içində yavaş-yavaş qarasına, hayana gəldi sürməyə başladı. O, başqa heç bir şey edə bilmirdi.

Mılğun gah kiryir, gah da yenidən əsəbi halda səksənir, xırıldayır, ürək yanğısından həlak olurdu. Ancaq bir neçə vaxtdan sonra o, başını qaldırdı:

– Yanır, içim yanır! – deyib, köynəyinin yaxasını cırmağa başladı.

– Di, de görüm, neyləyim? Sənə necə kömək edim? Orada hələ var, – deyə Əmrəyin çəlləyi göstərdi. – Bir az tökülm?

– Yox, – Mılğun imtina elədi. – İndi daha yox. İstəyirdim özümü birtəhər gecəyə çatdırım, sonra isə – bizim rəhmətlik atkıxın yoluyla gedim, ancaq çatdıra bilmədim. Neynək, qoy belə olsun. Yoxsa başqa bir şey edə bilərdim. Bütün suyu içə bilərdim. İndi isə mənim axırım çatıb və mən gedəcəyəm. İndi mənim axırım çatıb... Mən özüm gedəcəyəm, hələ qüvvəm var...

Xəlvət dənizin ortasında, ucu-bucağı olmayan duman içində özünü tədricən ölümə məhkum edən adama qulaq asmaq dəhşətli və dözülməz idi. Əmrəyin öz dostu və qardaşı Mılğunu birtəhər sakit eləmək, ona nə isə demək istədi, ancaq o qulaq asmaq istəmədi, o tələsirdi. O, öz məşəqqətlərini biryolluq qurtarmağı qət etmişdi.

– Sən mənə heç nə demə, Əmrəyin, artıq gecdir! – Mılğun dəli kimi donquldandı. – Mən özüm... Mən özüm gedəcəyəm. Siz isə ata-bala özünüzlə həll eləyin. Belə yaxşı olar. Belə olduğuna görə siz mənə bağışlayın. Siz, ata-oğul, siz qalın, hələ bir az su var... Mən isə bu saat aşacağam. – Və Mılğun bu sözləri deyərək, qayığın böyründən yapışdı, azca əylərək qalxdı. Mılğun səndirilərək, bütün gücünü toplayıb Əmrəyinə acıqlı-acıqlı baxdı, – sən mənə mane olma, Saqqal! – dedi. – Belə lazımdır. Sən mənə mane olma. Əlvida! Bəlkə, özünüzlə çatdıra bildiniz. Mən bu saat... sən isə dərhal aralan, kənara sür, get... Dərhal, gözləmə də... Əgər yaxın gəlmiş olsan, çevirərəm. İndi isə küreklə. Eşidirsən, çevirirəm...

Mılğunun təhdid və yalvarışlarına tabe olmaqdan başqa Əmrəyinin ayrı çarəsi qalmadı. Qayıq ölgün dumanı və sakit suları yararaq, baş alıb getdi. Kirisk yanıqlı-yanıqlı:

– Aki-Mılğun! Aki-Mılğun! Eləmə! – deyə ağladı. Məhz bu an Mılğun qayığın üstündən qətiyyətlə aşdı. Qayıq bərk yana əyildi və yenidən düzəldi. Mılğun buz kimi soyuq suda çapalaya-çapalaya çığırdı:

– Kənara! Kənara üzün!

Duman dərhal onu gözdən itirdi. Ara sakitləşdi. Sonra, cibin vızılıtsı eşidilə bilən sükunətdə, bir daha səs gəldi – batan adamın son qışqırığı. Bu məqamda Əmrəyin özünü saxlaya bilmədi:

– Mılgun! Mılgun! – deyə hay verdi və zar-zar ağlayaraq qayıq geri döndərdi.

Onlar tez geri qayıtdılar. Mılgun isə artıq yox idi. Suyun səthi boş və sakitdir, elə bil, heç nə olmamışdı. Və adam batan yeri müəyyən etmək daha çətin idi.

Günün bütün qalan hissəsini onlar heç yana getməyib, buradaca hərləndilər. Düşkünləşmiş, qəm dəryasına qərq olmuş ata-bala bir-birinə qoşulub ağlayırdı. Kirisk atasının ağladığını ömründə birinci dəfəydi görürdü. Bu çağa qədər heç vaxt atası belə vəziyyətə düşməmişdi.

Əmrayın saqqalına axmış göz yaşını silərək burnunun altında:

– Hə, indi biz tək qaldıq, – dedi və özünü heç cür tox-tada bilmədi. İcini çəkə-çəkə: – Mılgun, mənim vəfalı Mılgunum, – deyə pıçıldadı...

Gün artıq sona yetirdi. Adama belə gəlirdi. Əgər hara da isə günəş vardısı da, əgər o, səmada dənizlər üzərində, dumanlar üzərində gəzirdisə də, yaqin ki, yavaş-yavaş qürub edirdi. Burada, axşam toranını tədricən canına hopduraraq qaralan dumanın sıx örtüyü altında isə, indi içində yalnız iki adam – ata və oğul – qalmış, itkin düşmüş tənha qayıq dənizdə dövrə vururdu.

Bundan əvvəl, necə deyərlər, axşam düşməmiş, Əmrayın, nəhayət, qət etdi ki, su içmək vaxtı çatıb. O, Kiriskin bu anı necə məşəqqətlə gözlədiyini görür və başa düşürdü ki, nəfsini öldürüb, bütün günü cıncırını da çıxarmadan yanğı və aclığa dözmək oğlu üçün nəyin bahasına mümkün olub. Mılgunun həlak olması su fikrini, necə olsa, bir xeyli vaxta unutturmuşdu. Ancaq yanğı yavaş-yavaş öz işini görmüş və əzab-əziyyətə qeyri-ixtiyari verilmiş möhlətin əvəzini amansızcasına çıxaraq, indi ikiqat artıq qüvvə ilə şiddət edirdi.

Bir damcını da hədər yerə tökmək üçün o, qaxsımış sudan müstəsna bir ehtiyatla əvvəlcə Kiriskə süzdü. Oğlan parçı dəli kimi qamarladı və öz su payını dərhal içəri ötürdü. Sonra Əmrayın suyun əslində çəllək dibində lap bir az qaldığını görüb, özü üçün tökdü. Atasının əlində çəlləyin əylməsinə görə bunu – suyun lap az qaldığını – Kirisk də başa düşdü. Elə belə də olacağını əvvəldən təxmin etmiş olsa da, bundan sarsılmış Əmrayın meyit kimi ağardı. İndi Əmrayın öz suyunu içməyə daha tələsmirdi. Birdən ağıla

gəlmiş, başlanması ilə susuzluğunun söndürülməsinin artıq heç bir mənası olmayacaq bir fikirdən sarsılmış Əmrayın parçı əlində dalğın-dalğın saxlamışdı.

– Al, tut, – deyə o, bunu eləmək lazım deyildisə də, parçı oğluna verdi. Bu – içində su olan parçı əldə saxlayıb içməyə cürət etməmək – oğlan üçün əzaba bərabər bir şey idi. Əmrayın tıxacı kip-kip tıxacı və demək olar ki, dibinəcən boşalmış çəlləyi öz yerinə qoydu.

– İç, – deyə oğluna təklif elədi.

– Bəs sən? – Kirisk təəccübləndi.

Ata təmkinlə:

– Mən sonra. Sən heç nə fikirləşmə, iç, – dedi.

Kirisk qaxsımış bu su payını da fövrən başına çəkdi.

Yanğısı onun istəyincə yatmadı, ancaq necə olsa da, balaca bir yüngüllük duydu.

Atası:

– Hə, necədir? – soruşdu.

Oğlan razılıqla:

– Bir qədər yaxşı oldum, – deyə pıçıldadı.

– Sən qorxub-eləmə. Və yadında saxla ki, adam həтта ağzına bir damcı su almadan iki-üç gün yaşaya bilər. Və hər nə olur olsun, heç nədən qorxma...

– Sən buna görə içmədin? – Kirisk onun sözünü kəsdi.

Bu sualla qəfildən tutulmuş Əmrayın özünü itirdi. Bir qədər fikirləşdikdən sonra müxtəsəri:

– Hə, – dedi.

– Bəs yeməksiz necə? Biz çoxdandır, bir şey yemirik.

– Təki su olsun. Ancaq sən bu barədə fikir eləmə. Yaxşısı budur, gəl bir qədər üzək. Səninlə bir az söhbət eləmək istəyirəm.

Əmrayın avarları cınlıdatdı və onlar olduqları yerdə söhbət edə bilmirlərmiş kimi, dənizdə duman içində ağır-ağır getdilər. Ata özünü ələ almalı idi. Ona elə gəlirdi ki, beləliklə fikrini cəmləşdirmək asan olar, haqqında fikirləşməyin özündən belə adamın canına üşütmə düşən söhbətə hazırlaşmaq asan olar. Nəinki özü kürəkləyirdi, oğlunu da avarlar arxasında otuzdurdu. Hara isə üzməyə lüzum olmadığı kimi, buna da heç bir lüzum yox idi. Oğlan onun üçün həddən artıq böyük olan dəniz avarlarını çətinliklə hərlədirdi. Birinin öhdəsindən yenə birtəhər gələ bilərdi, ancaq qoşa

avar üçün o, hələ yetişməmişdi. Həm də hiss olunurdu ki, onun özü saatbasaat zəiflədiyi kimi, oğlan da xeyli zəifləyir. Hadisələri tezləşdirməyə atanı vadar edən də elə bu idi. Vaxt gedir, vaxt keçirdi.

Kirisk ağır avarları necə gəldi hərlədərək susur, heç yana baxmırdı. Əmrəyinə isə əzab verən bu deyildi. O, oğluna, bu belibükük, indicə hiss etdiyi kimi, hələ uşaq təkin cansız, çəlimsiz tiflə arxadan baxaraq dodaqlarını çeynəyirdi, ürəyindən qara qanlar axırdı. Lakin söhbət açmağa ürək eləməirdi.

Hərçənd ki, daha başqa bir çıxış yolu yox idi...

Duman altında bir-birini görmək yavaş-yavaş çətinləşirdi. Amma Əmrəyin hələ də ağır düşüncələr qoynunda üzür, vaxta isə, doğrudan da, az qalırdı. Nə qədər özünü saxlasa da, təbiətən nə qədər güclü olsa da, yanğın və aclıq şiddətlə öz işini görür, hücum çəkib üstün gəlir, onun gücünü, qüvvəsini əlindən alırdı. Oğlunu həmin saatda fikirləşdiyi şeyə hazırlamaq lazımdı. Nə qədər ki özünü saxlamağa və əzm göstərməyə qadir idi, bunu eləmək lazım idi.

O başa düşürdü ki, Orqandan və Mılgundan sonra o da qayığı tərk etməli olacaqdır. Başa düşürdü ki, oğlunun həyatını həmişəlik mühafizə etmək üçün olmasa da, bari çəlləyin dibində qalmış o bir azca su qədərincə uzatmaq üçün bu, yeganə imkandır. O deyə bilməzdi ki, duman bu gecə, yaxud ertəsi günü dağılacaq və əsla deyə bilməzdi ki, hətta hava gec-tez yaxşılaşsa da, qabaqda oğlunu nə gözləyir, dənizdə tək qalmış oğlu xilas ola bilər, ya yox? Bu suallara bir cavab yox idi. Özü-özünü inandırmağa çalışdığı, gümana gəlməyən, bəlkə də, heç mümkün olmayan yeganə ümid ona idi ki, əgər dənizin üzü açılmış olarsa, bəlkə, ağ adamların böyük qayığı təsadüfən rast gələ bilər. Eşitdiyinə görə bilirdi ki, bu sulara bəzən ağ adamlar peyda olurlar – uzaq okeanlarda üzürlər. Özlərinin hansı işlərindən ötrüsə hansı uzaq ölkələrdənsə gəlir, hansı uzaq ölkələrə gedirlər. Özü heç vaxt onlara rast gəlməmişdi, ancaq dünyada hər şeyi bilən tacirlər bu barədə danışmışdılar, onlardan bəziləri isə, guya, özləri ağ adamların o nəhəng qayıqlarında üzmüşdülər də yalnız belə bir möcüzə – əgər hava açılarsa, əgər yollar tuş olsa, əgər ağ adamlar okeanda bu balaca oyulmuş kayakı görmüş olsalar – yalnız bu, bir

ümid şərtisi ola bilərdi, cılız, ağlasığmaz, demək olar ki, qeyri-mümkün, ancaq, hər necə olsa da, bir ümid şərtisi ola bilərdi.

Əmrəyin oğlunu tərk etməzdən qabaq ona məhz bu barədə danışmaq istəyirdi. Bir də Kiriski inandırmaq, ona ciddi-ciddi tapşırmaq lazımdır ki, son nəfəsinə kimi – nə qədər huşu başındadır, qayıqda qalsın. Əgər o, su qurtarandan sonra ölməli olsa da, qayıqda ölməlidir, daha özlərini dənizə atmalı olmuş qoca Orqan, Mılgun və onların yoluyla gedəcək atası kimi hərəkət etməməli, özünü dənizə atmamalıdır. Ayrı heç bir çıxış yolu yox idi. Taleyin amansızlığına boyun əymək, qatlaşmaq lazımdır... Lakin fikirləşəndə ki, onbırayaşı oğlan ucsuz-bucaqsız dənizin ortasında, qatı, məşum duman içində, yanğı və aclıq əlindən qayıqda can verə-verə bütün aləmlə mübarizədə təkbətək qalacaq, Əmrəyini dəhşət bürüyürdü. Buna dözmək mümkün deyildi, bu, gücətməz idi. Və bu yerdə fikrindən keçdi ki, o, oğlunu tək qoya bilməyəcək, onunla bir yerdə ölmək daha yaxşıdır...

Bir azdan hava lap qaraldı. Dumanlı gecənin zülmət qaranlığı dənizdə yenə də hökm sürməyə başladı. Əgər duman arasında gündüz bir yana üzmək mənasızdırsa, gecə üzmək daha çox mənasızdır. Qayıq yerindəcə yavaş-yavaş yırğalanırdı. Havanın dəyişəcəyindən yenə də heç bir əsər-əlamət yox idi. Dəniz nəfəs almadan, ölü kimi tərpənmədən dururdu.

Ata və oğul gecəni qayığın dibində özlərinə yer edərək, bir-birinə bərk-bərk qısılib qaldılar. Nə o yatdı, nə o biri. Susuzluq və aclıq əlində əzab çəkən ata da, oğul da fikirləşirdi ki, görəsən, qabaqda onları nə gözləyir...

Atasının yanında uzanarkən Kirisk bütün cismilə hiss elədi ki, atası bu günlər ərzində çox arıqlayıb, əməlli-başlı üzülüb, bədəni yamanca kiçilib, o ki var zəifləyibdir. Bircə saqqalı necə vardısı, eləcə də qalib – cod və möhkəm. Atasına qısılaraq, ona mərhəmətdən doğan göz yaşlarını xəfif-xəfif udaraq, oğlan həmin gecə, əvvəllər ona məlum olmayan ilkin oğul məhəbbəti hissələrini dərk elədi. O, bu hissələri sözlə ifadə edə bilməzdi – bu hissələr onun canında, qanında, qəlbinin döyüntülərində idi. Əvvəllər o, həmişə fəxr edərki ki, atasına oxşayı, onu təqlid edər və atası kimi

olmağı arzulayırdı, indi isə o başa düşürdü ki, atası – elə onun özüdür, elə onun başlanğıcıdır, o isə atasının davamıdır. Buna görə də atasına, öz canına yazığı gəldiyi kimi, acıyır, yazığı gəlirdi. O, siçana ürəkdən and-aman elədi ki, onlara – həm ona, həm atasına su içirsin:

Göy siçan, bizə su ver!

Göy siçan, bizə su ver!

Ancaq ata artıq özü üçün bu barədə fikirləşmirdi. Hərçənd ki, yangısı sönməyən, getdikcə şiddətlənən, artıq cismən dözülməz olan susuzluğun əzablarını get-gedə daha ağır keçirirdi. Dil-dodağı qupquru quruyurdu, içi od tutub yanır, güclü, kəsməyən sancılar verirdi. Beyni uğuldayırdı. İndi o, Mılgunun son iztirablarını başa düşürdü. Lakin onun dərdi su dərdi deyildi. Su barədə düşünmək, doyunca su içməyi arzulamaq indi onun üçün artıq mənasızdı. Və əgər oğlunun dərdi olmasaydı, əgər bu qaranlıq, sonuncu gecədə onun böyrünə qısılmış oğlundan ayrılmağa özünü məcbur edə bilsəydi, o, bu çəkilməz əzablara çoxdan son qoymuş olardı. Heç bir xilas ümidi olmasa da, buna baxmayaraq, yenə də ən axırncı imkana kimi qoruduğu oğlunun xətrinə, onun ömrünü az-çox uzatmaq naminə – atanın qeyri-ixtiyari mübarizə və ümidi indi bundan ibarətdir, o, özünün son iradə və əzmini bunda görürdü – bütün bunların xətrinə o, qayığı mümkün qədər tez tərk etməli idi. Lakin məhz ona, oğluna görə onu taleyin əlində başlı-başına qoyub getməyə cürət etməyərək, bir qərara gələ bilmirdi. Ancaq ləngitmək, uzatmaq da getdikcə təhlükəli olurdu – cəsarət üçün olan-olmaz lazımı gücü tərk eləyib gedirdi... Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi.

Bunu oğluna necə, hansı sözlərlə başa salaydı? Ona necə deyəydi ki, onu məhz onun xətrinə tərk edəcək?

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Kirisk, onun ürəyindən keçənləri duyurmuş kimi, bir-dən pıçıltı ilə:

– Ata! – dedi və atasına daha bərk qısılaraq, öz göy siçanına and-aman elədi:

Göy siçan, bizə su ver!

Göy siçan, bizə su ver!

Əmrəyin dişlərini biri-birinə sıxaraq, dərddə-dərddə inildədi və heç bir söz demədi. O, oğluyla fikrən vidalaşırdı. Özü də bu vidalaşma nə qədər uzanırdısa, axırncı addımı atmaq da bir o qədər ağır və əzablı olurdu. Bu gecə başa düşdü ki, ötüb-keçən həyatı, sən demə, onun indiki gecəsinin sələfi imiş. O, bunun üçün doğulubmuş və bunun üçün öldürdü ki, öz ömrünü var gücüylə oğlunun ömründə uzatsın. O, oğlundan sükutla ayrılaraq, həmin anda bu barədə düşünürdü. Əmrəyin özüy üçün bir kəşf eləmişdi – o, həmişə öz ömrünü axır nəfəsə kimi oğlunun ömrünə calamaq istəyən, ömrünü oğlunun ömründə uzatmaq istəyən adam olub. Və əgər o, əvvəllər bu barədə fikirləşməyibse, yalnız ona görə fikirləşməyib ki, bunun üçün bir səbəb olmayıb.

Bu an o yadına saldı ki, əvvəllər də şüurunda bu fikrin şimşək kimi çaxıb keçdiyi hallar olub. O, rəhmətlik Mılgunla və digər həmtayfaları ilə bir dəfə meşədə böyük bir ağacı kəsdikləri zaman başlarına gəlmiş əhvalatı indi yada salıb dərk elədi. Ağac yıxılmağa başlamışdı, o isə həmin anda təsadüfən nəhəng ağacın öz ətrafındakı bütün ağacları qıra-qıra yıxıldığı səmtdə durmuşdu. Hamı səs-səsə verərək qışqırırdı:

– Kənara çək!

Əmrəyin gözlənilməz hadisədən yerində quruyub qalmışdı və artıq gec idi: ağac qırılan çatırı ilə gurultu, çatırtı salaraq, yuxarıda yaşıl meşə tavanında bir parça qoparmaqla göyün özünü aşırır, ağır-ağır və amansızcasına onun üstünə gəlirdi. Və həmin anda o yalnız bir şey barədə fikirləşmişdi ki, Kirisk – o vaxt o, hələ balaca və yeganə uşaq idi, Psulk hələ doğulmamışdı, o vaxt, o bir neçə saniyədə labüd ölüm astanasında başqa heç bir şey barədə fikirləşməyə macal tapmamışdı, yalnız bu barədə fikirləşmişdi ki, oğlu – ondan sonra o olacaq varlıqdır. Ağac onu yarpaqların və tozun dalgasıyla vuraraq, lap yaxında yıxmışdı. Hamı rahat nəfəs alıb, sevincək-sevincək qışqırırdı. Əmrəyin sağ qalmışdı, sağ-salamatdı Əmrəyin!

İndi o, həmin hadisəni xatırlayaraq dərk etdi ki, onu indi olduğu həddə məhz oğlunun meydana gəlməsi yetirib və dərk etdi ki, ömründə atalıq hisslərindən başqa heç bir üstün və güclü hiss keçirməmişdir. Bundan ötrü o, uşaqlarına və ilk növbədə, oğluna, Kiriskə minnətdar idi. Əmrəyin

Kiriskə bu barədə danışmaq istəyirdi, lakin onu həyəcanlandırmamaqdan vaz keçdi. Onsuz da oğlanın halı pis idi...

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Göy siçan, bizə su ver!

Göy siçan, bizə su ver!

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Onunçün ayrılmağın çətin olduğu daha iki-üç əziz xatirə qalmışdı. Və o, vaxt tələdsirsə də, oraya, o xatirələr barədə fikirləşmədən getmək istəmirdi. İndi o, qayıqı tərk etmək vədəsi olduğunu unutmayaraq, xatirələrlə vidalaşırdı.

O, arvadını ilk günlərdən sevirdi. Orası qərribə idi ki, o, dənizdə olarkən, sən demə, arvadının evdə fikirləşdiyi eyni şey barədə düşünərmiş. İlk günlərdən beləydi. O, arvadının evdə nə barədə fikirləşdiyini bildiyi kimi, arvadı da onun dənizdə olarkən nə barədə düşündüyünü bilirdi... Uzaq məsafədən bir-birindən bu cür xəbərtutma onların sirri və heç kimə bəlli olmayan yaxınlıq səadəti idi.

Kiriskin hələ anadan olmadığı, lakin doğru da, yalan da çıxı biləcək ilk əlamətlərin göründüyü vaxt o, evə gələn kimi arvadına:

– Bizim oğlumuz olacaq! – dedi.

– Sakit, kinlər eşidərlər! – deyər arvadı bərk ürkdü, gözləri sevincə doldu. – Haradan bilirən? – soruşdu.

– Sən bu gün bu barədə fikirləşirdin. Sən bunu çox istəyirsən.

– Bəs sən?

– Sən ki mənim nə fikirləşdiyimi bilirən, sən nə barədə fikirləşmişənsə, mən də o barədə fikirləşmişəm.

– Mən isə ona görə fikirləşmişəm ki, sən bu barədə fikirləşib sən və çox istəyib sən bunu...

Belə də oldu. Onların ürəklərinə gələn şey başlarına gəldi. Kirisk hələ yox idi, ancaq o, tezliklə olmalı idi. Və həmin müddət tədricən yaxınlaşırdı. O günlərdə arvadı onun rəngi getmiş, yamaqlı, köhnə dəri şalvarında gəzirdi. Ona izah edib deyirdi ki, bu, onunçündür ki, o, ova gedəndə kişilik ruhu, gərək, onun yanında olsun, yoxsa dünyaya gəlməli olan uşaq bətnə pis inkişaf edər. Həmin günlərdə arvadı onun köhnə dəri şalvarında hamıdan göyçək və istekli idi, hamıdan göyçək və istekli.

O fərəhli, gözəl və həyəcanlı günlərdə onlar o barədə düşündürdülər ki, onları kim ata və ana etməli olacaq.

O... Kirisk oldu...

İndi onunla və onunla bağlı hər şeylə əbədi ayrılmalı olacaqdı. Bir şey də yadına düşdü. Kiriskin artıq böyüdüüyü vaxtlarda, ona hirsələnmiş anası bir dəfə demişdi ki, Kirisk olmayanda onun günü onsuz qat-qat yaxşı idi.

Bu, oğlanın yaman könünə dəymişdi. Atası dənizdən qayıtdıqda:

– Mən olmayanda bəs mən harada olmuşam? – deyər əl çəkməmişdi.

Yaman gülməliydi... Onlar, ər-arvad sakit-sakit, yalnız gözləriylə güldürdülər. Anaya ələlxüsüs o ləzzət verirdi ki, ata heç cür cavab tapa bilmir və bilmirdi, neyləsin, oğlanı necə başa salsın ki, o, həyatda olmayanda, harada imiş.

İndi atası ona deyər ki, o, dünyada olmayanda, onun içində idi, onun qanında idi, onun belində idi, oradan anasının bətninə axıb keçmiş və onu təkrar edərək yaranmışdır və indi özü yox olub gedəndən sonra o, oğlunun cismində qalacaq ki, onun uşaqlarının uşaqlarında təkrar olunsun...

Hə, ona beləcə də deyər ki, ölümqabağı məhz belə dediyinə görə bəxtəvər olardı, lakin indi hər şeyin axırı çatırdı. Onun nəslinin axırı çatırdı. Kiriskin həyatı ən çoxu daha bir-iki gün davam edə bilərdi, çox yox, ata bunu yaxşı başa düşürdü. Və onunçün bərk fəlakət və bədbəxtlik də elə bunda idi, daha oğlunun xətrinə qayıqı tərk etməli olacağına yox...

Və bir də Əmrayın axır-axırda oğluna hiss etdirmək istəyirdi ki, o, ömrünün qalan vaxtında qoca Orqan və aki-Milğun haqqında minnətdarlıqla düşünsün. Bu adamlar artıq yoxdurlar, onları kimin xatırladığının, ya xatırlamadığının onlar üçün fərqi yoxdur, ancaq belə fikirləşmək onun özüyçün lazımdır. Hətta ölümqabağı anda bu barədə özüyçün fikirləşməsi lazımdır. Bu cür adamlar haqqında özünçün fikirləşə-fikirləşə ölmək lazımdır.

Ancaq sonra belə qərara gəldi ki, bu barədə fikirləşməyi, ola bilsin, oğlu özü başa düşər...

* * *

Kirisk oyananda təəccübləndi ki, bu gecə yeri əvvəlki gecələrdəkindən isti olub. Onun üstü atasının gödəkçəsiylə örtülmüşdü. Oğlan gözünü açdı, başını qaldırdı – atası qayıqda yox idi. O, birdən sıçrayaraq, qayığı eşələyib-axtaradı, dumanlı dənizin səssiz-səmirsiz ənginliyini qəm dəryasına qarq edən tükürpərdici fəryad qopardı. Onun tənha, tam ümitsizlik və qəm dolu fəryadı uzun zaman kəsmədi. O, dəhşətlə, haldan düşənə kimi ağladı, sonra qayığın dibinə yığılıb xırıldamağa, başına döyməyə başladı. Bu, belindən gəlidiyi atasına, ata və babalara onun mükafatı, onun məhəbbəti, onlardan ötrü yası və oxşaması idi...

Oğlan qayığın dibində başını qaldırmadan, gözünü açmadan uzanmışdı. Onun baxacağı, gedəcəyi bir yer yox idi. Bütün ətraf yenə də ağımtıl dumanla döşənmişdi, ancaq bu dəfə dəniz mütərəddid surətdə tərpənərək, qayığı yerində bir balaca yırgalayır və fırladırdı.

Kirisk xiffət eləyib ağlayır, özünü bunda qınayırdı ki, yuxuya gedib: o əgər yuxulamasaydı, atasını heç vaxt və nə olur olsun buraxmazdı, onu əlləriylə, dişləriylə tutub buraxmazdı, kaş onlar bir yerdə həlak olaydılar, kaş aclıq və susuzluqdan tez öləydilər, ancaq tam və dəhşətli tənhalıqda qalmayaydı. Ağlayıb özünü söylür, məzəmmətləyirdi ki, gecə qayığın birdən güclü təkandan bərk dartılıb yırgalandığını hiss eləyəndə oyanmayıb, cəld durmayıb, qışqırmayıb. Məgər qoyardımı atası özünü dənizə atsın? Məgər o, bu qara girdaba onunla birlikdə atılmazdı?

Sonra o ağlayıb süst düşərək, yavaş-yavaş huşa getdi. Və bir müddətdən sonra yanğı, dərd önündə geri çəkildiyi – nin əvəzini çıxarmış kimi, ona yeni qüvvə ilə güc gəlməyə başladı. O, susuzluqdan necə inləyib əzab çəkdiyini hətta yuxuda da hiss eləyirdi. Yanğı onu boğurdu. Bu vaxt o, çəlləyin yanına, demək olar ki, kor-koranə süründü və müəyyən etdi ki, çıxartmaq asan olsun deyə, tıxac bir az boşaldılıb, parç da lap yaxında idi. O, özünə su tökdü və heç nə haqda fikirləşmədən içdi, bununla da bir-birinə yapışmış dodaqlarını araladı, qıclaşan boğazının yolunu açdı. İstədi ki, bir də töksün, bir də içsin, lakin fikrini dəyişdi, özünü saxlaya bildi. Daha iki içimliq su qalmışdı...

Sonra o, məyus-məyus oturmuşdu, fikirləşirdi ki, atası nə üçün heç nə demədən gedib. Axı ona atasıyla birlikdə batmaq əl-qolunu tənhalığın və vahimənin bağladığı, qayığın üstündən aşmağa qorxduğu indiki anda batmaqdan asan olardı. O qət elədi ki, gücünü toplayan kimi bunu edəcək...

Artıq günorta olmuşdu, bəlkə də, gün günorta yerindən bir qədər əyilmişdi. Dumanın aydınlaşmasına görə Kiriskə belə görünürdü. Deməli, gün haradasa, göyün zirvəsində idi. Ancaq günəş şüaları ümman üzərində nə vaxtdan bəri donub qalmış böyük dumanın qalın laylarından hələ keçməyirdi. Duman seyrəkləşir, quru odun tüstüsü kimi göyə çalır, bununla belə, iyirmi-otuz addımlıqdan o yana ətrafda ləpələnən tutqun sulardan başqa heç nə görünmürdü.

Gediləsi bir yer yox idi, o, indi avarlarla heç bacarmazdı da. O, səliqə ilə qayığın kənarına qoyulmuş atasının və Mılgunun avarlarına qüssə ilə baxdı. İndi qayıq duman içində naməlum istiqamətdə gedərək, axınla özbaşına üzürdü. Və getdikcə də oğlan hər tərəfdən tənhalıq məngənəsinə alınır, hər tərəfdə adamın ürəyini çəkən dərin bir vahimə hökm sürürdü.

Bir az sonra, axşama yaxın o, yenə də bərk su istədi. Aclıqdan və zəiflikdən başı üstündə durmurdu. O nə tərpənmək, nə də ətrafa baxmaq istəyirdi. Baxılası bir yer, bir şey də yox idi, hətta əlini çəlləyə yetirmək də çətin olmuşdu. O, dizin-dizin süründü, ancaq yorğunluqdan yarıyolda dayandı.

Kirisk başa düşürdü ki, bir azdan heç qımıldana da bilməyəcək. O, əlini üzünə apardı və dəhşətə gəlди: onun əli yuxalmış, balacalaşmışdı.

Bu dəfə o, lazım olduğundan çox içdi. İndi su çəlləyin lap dibində, bircə içimliq qalmışdı və gələn dəfə qurtaracaqdı. Bir damcı da su qalmayacaqdı. Ancaq indi onunçün hamısı birdir. Onsuz da içmək, doymaq bilmədən içmək istəyirdi. Aclığın şiddəti kütləşmişdi, mədəsində azalmayan ağır, sıztılı bir ağrı vardı.

O, bir neçə dəfə özündən getdi, sonra yenidən özünə gəlди. Canlanmış axınlara qoşulan qayıq isə duman içində özbaşına üzüb gedirdi.

Elə bir an oldu ki, o, gerçəkdən özünü dənizə atmaq istədi. Ancaq gücü çatmadı. Diziüstə qalxaraq, kənarından sallana-sallana qaldı, qollarını qayığın böyründən salladı, ancaq bədənini qayıqdan çıxardıb atmağa gücü çatmadı, beləcə asılıb qaldı. Sonra o, elə zəiflədi ki, çəlləkdə qalmış suyun dibini axıracan içməyə heç səy də göstərmədi.

O, qayığın dibində uzanaraq, öz suçu-siçanını köməyə çağırırdı:

Göy siçan, mənə su ver!

Lakin göy siçan gəlib çıxmırdı və o daha çox su içmək istəyirdi. Çayda çıpaq çimdiyi yay günləri yenə də onun yadına düşdü. Axı o vaxt onun çox yox, cəmi yeddi yaşı vardı. O il yay isti keçirdi. Meşənin kənarında gün yaman yandırdı. Onlar orada giləmeyvə yığardılar. Sonra da çimərdilər. Anası və xalası da çimərdilər. Onlar ondan o qədər də həya etməzdilər. İkisi də soyunub əsmər budlarını arabir parıldadaraq, əllərini döşlərinin üstünə sıxaraq, qorxa-qorxa ırmağa girərdilər. Və suya şappıltı ilə dəyərək əcaib-əcaib qışqırışar, ciyildəyərdilər. O, ırmaq boyunca qaçıb sahilədən suya tullananda isə onlar onu əldən düşənə qədər oynadardılar, illah da ki anası. O, bacısına: "Bir bax, bir bax, – deyərdi, – gör necə oxşayır ona, elə bil, özüdür!" Onlar xısın-xısın pıçıldaşaraq, daha nə barədə isə danışar, qızgın-qızgın gülərdilər... İrmağın suyu isə tükənməz bir axınla axardı, onu həm doyuncu içmək olurdu, həm də onda istədiyin qədər çimə bilirdin...

Göy siçan, mənə su ver!

Xəyalına gəlirdi ki, o, yenə də həmin ırmağın yanında-dır. Və elə bil, yenə qızmar yay günündə lümlüt çimir. Budur, o, sahillə qaçır, ırmağa tullanır, lakin suyun sərinliyini hiss eləmir. İrmaq ona gah ələkeçməz, qeyri-maddi su kimi, gah da duman kimi görünür. O, dumanda çimir. O, belə suda üşür-gələnir. Amma anası gülmür, əksinə, ağlayır. O, kimə isə: "Bir bax, bir bax, gör ona necə oxşayır!" – deyir və acı-acı ağlayıb-sıtqayır... Onun göz yaşları şordur, göz yaşları yanaqlarından sel kimi tökülür...

Gecə Kirisk qayığın yırğalanmasından və dalğaların səsinə oyandı. Oğlan hövlnak qışqırdı – o, başı üzərində ulduzlar görmüşdü! Bütün bu günlər ərzində birinci dəfə. Onlar çox hündürdə, qaranlıq səmanın dərinliklərində, dəniz üzərindən keçən qara buludların aralarından parıldayırdılar. Hətta Ay da bulud arxasında tez-tez gizlənərək, bir neçə dəfə görsəndi.

Oğlan heyrdəndən sarsılıb qalmışdı: ulduzlar, Ay, külək, dalğalar – bütün bunlar həyatdı, hərəkətdi! Duman hələ kom-kom yığılmış halda müqavimət göstərib dururdusa da və qayıq belə yerlərə düşəndə hər şey yenidən tutqun qaranlığa qərq olurdusa da, bu, uzun sürməyirdi. Küləyin və dalğaların təqib etdiyi böyük duman tərپənmiş, hərəkətə gəlmişdi, donuq vəziyyətdən çıxmışdı, köçünü çəkib gedirdi.

Oğlan göz yaşları içində ulduzlara baxırdı. Onun avarlardan yapışmağa təqəti yox idi, o bilmirdi, ulduzların köməyi ilə yolu necə tapsın, bilmirdi haraya üzsün, bilmirdi ki haradadır, qarşıda onu nə gözləyir və buna baxmayaraq, sevinirdi ki, bir-birinin ardınca tələsən dalğaların səsinə eşidir, sevinirdi ki, külək qalxıb, sevinirdi ki, qayıq dalğaların üstüylə üzür.

O, sevincdən, kədərdən ağlayırdı, onunçün ki, dünya aydınlaşmışdı, onunçün ki, dəniz hərəkətə gəlmişdi və onunçün ki... əgər onun içməyə suyu və yeməyə bir şeyi olsaydı, bu həyatı yenə sevmə bilərdi. Ancaq o başa düşürdü ki, daha yerindən qalxa bilməyəcək, başa düşürdü ki, onun ömrünə az qalıb, başa düşürdü ki, tezliklə yangından öləcək.

Qayıq isə dalğaların üstüylə getdikcə daha sürətlə üzürdü. Axınla üzürdü – sükansız və avarsız. Dəniz üzərində üfuk artıq tutqun-tutqun sezilirdi, fəzanın qaranlığı çəkilir, səma getdikcə aydınlaşır, duman topaları qarşıya getdikcə az-az çıxırdı. Qaranlıq artıq bayaqkına bənzəmirdi, o cür ölgün və sarsıdıcı deyildi. İndi dumanda səssiz-səmitsiz qaçısan əfsanəvi vücutlar görünürdü. Onlar dumanı yanib otərf-butərfə işləyərək, küləkdə öz-özünə gəlir və yox olurdular.

Elə ki Ay bulud arxasından çıxırdı, dənizin üzü aydınca ləpələnir, zərif-zərif bərq vurur, sonra yenə tutulur, yenidən parıldayırdı. Oğlan sükutla parlayan ulduzlara baxır və

düşünürdü: "Görəsən, onlardan hansılar bəxt ulduzlarıdır? Hansı ulduz Orqan atkıçın, hansı aki-Milğunun, hansı atasının – Əmrayınıdır? Bütün bu günlər siz görünmürdünüz. Siz də, ulduzlar, bizi dumanda görə bilmirdiniz. İndi mən təkəm və mən bilmirəm ki, haraya üzürəm. Amma mən indi qorxmuram, çünki mən sizin hamınızı göydə görürəm. Ancaq mən bilmirəm ki, hansı ulduz kimindir. Lakin bu işdə siz günahkar deyilsiniz. Siz axı bizi dənizdə görməyibsiniz. Böyük duman bizi gizlətməmişdi. Və indi mən təkəm. Onlar isə üzüb gediblər, üçü də üzüb gedib. Onlar sizi çox sevirdilər, ulduzlar. Onlar sizi çox gözlədilər, torpağın yolunu tapmaq üçün sizi çox görmək istəyirdilər. Orqan atkıç deyirdi ki, ulduzlar heç vaxt adamı darda qoymur, aldatmırlar. O, məni öyrətmək istəyirdi... Lakin siz günahkar deyilsiniz ki, belə olub. Bir azdan mən də öləcəyəm. Mənim suyum yoxdur, mən artıq tamam təqətsizəm və mən bilmirəm, haraya üzürəm... Mənim bir azca suyum qalıb, lap bir az, indi mən onu içəcəyəm, daha dözə bilmirəm, dözmək olmur. Mən bu gün yukola torbasından bir tikəsini çeynəmişəm, o, nerpa dərisindəndir. Ancaq mən daha bacarmıram, üreyim bulanır, ödüm ağzıma gəlir... İndi mən axırncı suyu içəcəyəm. Və əgər biz bir-birimizi bir də görə bilmərixsə, ulduzlar, mən sizə demək istəyirəm ki, Orqan atkıç, aki-Milğun və mənim atam Əmrayın sizi çox sevirdilər. Əgər mən səhərə qədər qalsam, sonra vidalaşaram..."

Bir az sonra qayıq yenidən dumana düşdü və hər şey yox oldu, yenidən heç yanı görmək mümkün olmadı. Ancaq küləyin və dalgaların qovduğu qayıq bayaqkı minvalla üzürdü. İndi Kirisk üçün fərqi yox idi. O, suyun tamamilə iyələnmiş, kiflənmiş qalığını içib, orada, boş çəlləyin yanında, qayığın dal tərəfində, qoca Orqanın, adəti üzrə, oturduğu yerdə uzanıb qalmışdı. O ölməyə hazırlaşırı, indi duman da onunçün qorxulu deyildi. O yalnız buna təəssüflənirdi ki, ulduzlar görünməz olublar və bəlkə, onlarla vidalaşmağa macal olmadı... Onun halı getdikcə xarablaşırı...

O, eləcənə, yarısayıqlama, yarıyuxulama vəziyyətində uzanıb qalmışdı və məlum deyildir, nə qədər vaxt keçib. Ola bilsin ki, artıq gecə yarıdan keçmişdi, bəlkə də, səhərə yaxın idi. Demək çətindir. Dəniz üzərinə yüngül bir toranlıq yayılırdı, küləyin yaydığı tüstü kimi...

Tale var, tale var. Oğlan eşidə də bilərdi, eşitməyə də bilərdi. Ancaq o eşitdi. O, başı üzərində birdən qanad qılıntısı və ala-toranda qayıq üzərində alçaqdan nəyinsə uçduğunu eşitdi. O səksəndi və bir göz qırpımındaca onun quş olduğunu, geniş-geniş qanad çalan böyük, güclü quş olduğunu görə bildi.

– Aqukuk! – deyə o çığırdı. – Aqukuk! – Özü də qütb bayquşunun uçuş istiqamətini izləyə və küləyi yadda saxlaya bildi. Külək soldan idi, soldan boynunun ardına, sol qulağından bir azca arxaya vururdu!

O, quşun arxasınca:

– Aqukuk! – deyə çığırdı. O, indi vaxtilə Orqanın tutduğu sükandan yapışmışdı və qayığı aqukukun uçduğu tərəfə yönəldirdi.

Kirisk sükan kürəyindən yapışaraq, bütün varlığıyla gərilməmişdi, o, hələ daxilində qalmış bütün gücünü işə salmışdı və heç nə haqda fikirləşmirdi, yalnız küləyi yadda saxlayırdı, yalnız uçuşun istiqamətini yadda saxlayırdı.

Məlum deyildi, qütb bayquşu haradan haraya uçur. Adadan materikə, yoxsa materikdən bir adaya. Ancaq Kirisk qoca Orqanın nə təhər dediyini unutmamışdı – bu quş dəniz üzərindən yalnız düz uçur. Bu, gecələr və dumanda uçan ən güclü quşdur. O, indi onun ardınca gedirdi.

Qayıq isə dalğadan-dalğaya keçərək üzüb gedirdi. Külək sabit idi. Toran seyrəlir, dağılırdı, göyün qıraqları artıq işıqlanırdı. İrəlində isə, düz onun qənsərində, tünd-sürməyi üfəqdə şölələnən tənha bir ulduz parlaq işıq saçırı. Kirisk gördü ki, ulduz elə qayığın burnu yönələn tərəfdə durub. Ağı kəsdi ki, ulduzu səmt götürməlidir, ona baxmalı və ona doğru getməlidir, çünki aqukuk oraya, o tərəfə uçurdu. O, bu ulduzu tanıyırdı, ancaq indi gözünü ondan çəkmir və boynunun ardıyla küləyi – onun istiqamətini, onun gücünü, onun cərəyanını yadda saxlayırdı.

"Sən əs, külək, sən kəsmə, külək, getmə, külək! Mən səni tanımıram, sənin adını bilmirəm, bunu mənə Orqan atkıç deyə bilərdi. Ancaq mənə qardaş ol! Getmə, başqa səmtə yayınma, külək! Sən ki uzun müddət beləcənə, sənə lazım olduğu kimi, qala bilərsən. Kömək et mənə, külək, getmə. Mən sənin adını öyrənəcək və səni adınla çağıracağam. İstəyirsənmi, səni Orqan küləyi adlandıram? Mənim

Orqan atkıxımın adıyla. Və sənə həmişə belə deyəcəyəm: Orqan küləyi. Sən də məni tanıyaçaqsan..."

O, arxasından əsən səmt küləyini bu sayaq ovsunlayır, özünü onun ixtiyarına verməklə, onu bir yerdə beləcə qalmağa inandırır. Gözlərini isə səmt götürüb üzünü yol göstərən ulduzdan çəkmirdi. Ulduza: "Mən səni sevirəm, ulduzum mənim, – deyirdi. – Sən qabaqda çox hündürdə və uzaqda durubsan. Sən ən böyük və gözəl ulduzsan. Yalvarıram sənə, getmə, yerində dur, sönmə. Mən sənə yanına üzürəm. Aqukuk sən tərəfə uçurdu. Mən bilmirəm, o, haraya uçdu – adaya, yoxsa torpağa. Əgər həтта adaya uçubsa, qoy mən elə adada ölüm. Getmə, sönmə, ulduz! Mən bilmirəm, sənənin adın nədir, mənə açığın tutmasın. Sənənin adını öyrənə bilməmişəm. Sənənin adını mənə atam Əmrəyin deyə bilərdi. Əgər istəyirsənsə, mən səni atamın adıyla adlandıraram, sənə Əmrəyin ulduzu deyərəm. Və sən hər dəfə göydə görünəndə mən sənənlə salamlaşar və adını pıçıldayaram. Sən isə mənə kömək et, Əmrəyin ulduzu, vaxtından tez getmə, qəfildən bulud arxasında gizlənmə..."

O, öz yol göstərən ulduzunu bu sayaq ovsunlayırdı. O, bir də dalğaları ovsunlayırdı. "Dalğalar, indi siz mənim kayakımı sürüb aparırsınız, indi siz yaxşısınız. Mən sizi aki-Milğun dalğaları adlandıracağam. Siz aqukukun uçduğu tərəfə gedirsiniz. Siz axı uzun müddət sizə lazım olan o tərəfə axa bilərsiniz. Çəkilib getməyin, aki-Milğun dalğaları, yolunuzdan çıxmayın. Mən avar çəkib üzərdim, ancaq mən tamam əldən düşmüşəm. Siz ki görürsünüz, mən sizin səbəbinizə üzürəm. Əgər sağ qalaramsa, daim biləcəyəm ki, siz Orqan küləyinə, Əmrəyin ulduzuna tuş gedirsiniz. Və mən hamıya deyəcəyəm: dənizdə aki-Milğunlar xeyir əlamətidir! Kömək edin mənə, aki-Milğunlar! Getməyin, məni tək qoymayın..."

* * *

Bütün ulduzlar içində hamıdan çox Əmrəyin ulduzu parladi. Dan yeri ağarana kimi bütün üfüqdə yalnız o, tək qalmışdı. Dan söküləndə güclü, şəffaf parıltıyla alovlanıb yandı, sonra sübhün bozaran havasında yavaş-yavaş sönməyə başladı və hələ bir müddət səmada zərif, ağ ləkə kimi göründü.

Səhər belə açıldı. Sonra dəniz üzərində gün çıxdı. Kirisk sevindi də, qorxdı da. Günün çıxmasına sevindi, dənizin ucsuz-bucaqsızlığından qorxdı. Günün şüaları altında ləpəli maviliklə bərq vuran dəniz, demək olar ki, qara və sonsuz bir boşluq idi. Oğlan yaddaşının köməyi ilə üzməyə, küləkdən yayınmamağa çalışaraq, sükan kürəyindən həyəcanla yapışdı. Bu, usandırıcı bir hal idi...

Onun yadında təkcə başının necə hərləndiyi və gözünün də aləmin biri-birinə qarışib necə axdığı qalmışdı...

Qayıq indi özbaşına gedirdi...

* * *

Oğlan özünə gələndə gün göyün o biri qırağına keçmişdi. O dikələrək və titrəyən qollarına dayaqlanaraq, çətinliklə qayıqın sükan yerinə qalxdı və gözüyümülü dayanıb, başgicəllənməsinin keçməsinə gözlədi. Sonra gözlərini açdı. Qayıq dalğaların üstüylə şütüyürdü. Dəniz də canlı, çağlayan suların saysız-hesabsız şəfəqlərində əvvəlki kimi zərif-zərif ləpələnərək, göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Kirisk qənşərinə baxdı, gözlərini sildi və yerində donub qaldı. Alabaş, dənizin tünd-yaşıl dikdri arxasından çıxıb, düz onun üstünə gəlirdi. Alabaş onun qabağına qaçırdı, Ulu Alabaş!

Sahil indi dənizin kənarında boz-mavi dağ zolağı kimi görünürdü. Ağqulaqlı, ağpaçalı Alabaş isə bütün qayalar-dan ucada dayanmışdı və onun ətəyi yanındakı əbədi ləpə-döyən kükrəyən kənarı da görünürdü. Havada sahil qağayılarının səsləri də eşidilirdi. Onu birinci olaraq qağayılar görmüşdü. Qaya üzərində isə sıldırımda sönməkdə olan soraq tonqalının mavi tüstüsü dolaşırdı...

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş,
Dönürəm yanına tənha, əliboş –
Atkıx Orqansız,
Atam Əmrəyinsiz,
Aki-Milğunsuz.

Məndən soruş: haradır qaldıqları yer?
Əvvəl su ver içim, doyunca su ver...

Kirisk başa düşdü ki, bu sözlər – ömrünün son günləri-nəcən birlikdə yaşayacağı öz xüsusi mahnısının ilk sözləridir...

Gecəli-gündüzlü...

...Daha bir gecə əriyib gedirdi...

Dəniz üzərində Orqan küləyi uğuldayır, dənizdə aki-
Mılgun dalgaları şahə qalxır, dan yerinin söküldüyü üfünqün
kənarında parlaq Əmrəyin ulduzu şəfəq saçır.

...Daha bir gün gəlirdi...

Baytik kəndi

dekabr 1976 – yanvar 1977-ci il

Ağ gəmi

AĞ GƏMİ

1

Onun iki nağılı vardı. Biri özünündü, bundan heç kəsin xəbəri yox idi. O birisini isə babası danışmışdı. Sonralar ikisi də yox olub getdi. Elə söhbət də bu haqdadır.

Həmin il onun yeddi yaşı tamam olmuşdu, səkkizin içində idi.

Əvvəlcə çanta alındı. Qulpun altından keçən parıltılı metal kilidli qara dermantin çanta. Xırda-xırda şeylər üçün üst cibi də vardı. Qərz, adidən adi, amma göydəndüşmə məktəb çantası. Əslində, hər şey də elə bundan başladı.

Babası onu səyyar avtodükandan almışdı. Avtodükən, malları dağlardakı maldarlara sata-sata, hərdən onlara – San-Taş dərəsindəki meşə gözetçiləri məntəqəsinə də gəlirdi.

Buradan, bu qarovul xəttindən yuxarılara doğru yarıqlar, yamaclar boyu göz işlədikcə meşə qoruğu dikəlirdi. Məntəqədə cəmi üç ailə vardı. Buna baxmayaraq, avtodükən vaxtaşırı meşəçilərə də baş çəkirdi. Üç həyətin yeganə oğlan uşağı avtodükənin gəlişini hamıdan qabaq görərdi.

– Gəlir! – deyə o, qapı-pəncərələrin qabağına qaçar, qışqırdı. – Maşın-mağaza gəlir!

İssikkul gölü sahilindən buraya gələn dolama yol həmişə yarıqlardan, çay qırıqlarından, daşlı-qayalı, çala-çuxur yerlərdən keçirdi. Belə yolla maşın sürmək o qədər də asan deyildi. O yol Qarovul dağına çatanda dar keçiddən yamaca qalxır, oradan da sərt və cılıp qanış xeyli uzanaraq aşağı – meşəçilərin həyətinə enirdi. Qarovul dağı lap yaxınlıqdaydı – yayda oğlan, demək olar ki, hər gün durbinlə gölə baxmaq üçün qaçıb oraya gedərdi. Oradan baxanda yolda həmişə hər şey: piyada da, atlı da, söz yox ki, maşın da apaydın görünürdü.

Bu dəfə əhvalat yayın qızmar çağında baş vermişdi. Oğlan öz dəhnəsində çimirdi, maşının dağ döşündə necə tozanaq qaldırdığını gördü. Dəhnə çayın dayazlığında

qırağa yaxın qənbərlikdəydi. Onu daşlardan babası hörüb düzəltdi. Bu dəhnə olmasaydı, kim bilir, bəlkə də, oğlan çoxdan güdaza getmişdi. Həm də, nənəsi demişkən, çay onun sümüklərini yuya-yuya düz aparıb İssikkul gölə atardı, orada da balıqlar və cürbəcür su həşəratları onlara tamaşa edərdilər. Heç kəs də onu axtarmazdı. Heç kəs onun üçün ah-nalə etməzdi, ona görə ki, əvvəla, suya girməyeydi, ikincisi də, o, kimin nəyinə gerekdi. Hələ ki belə bir hadisə baş verməmişdi. Əgər baş versəydi, kim bilir, onu xilas etməkdən ötrü, bəlkə, nənəsi suya da tullanmazdı. Doğma olsaydı, başqa məsələ, axı nənəsi ona yad deyirdi. Yad elə yaddır, istəyirsən ağzının tikəsini yedirt, istəyirsən onu gözün üstə saxla. Yad... Bəlkə, o, yad olmaq istəmir. Onda necə? Axı nə üçün məhz onu yad hesab eləsinlər? Bəlkə, o yox, nənə özü yaddır?

Nə isə, bu haqda sonra, babanın dəhnəsi də qalsın sonraya...

Bəli, günlərin bir günü, oğlan dağdan enən avtodükənə və onun arxasınca burum-burum qalxan tozunağı gördü. Ona çanta alınacağını yaqın bilirmiş kimi, çox sevincək oldu. Elə o saat da sıçrayıb sudan çıxdı, şalvarını cılız qılçalarına keçirdi, bədənə yaş, gömgöy göyərmiş halda – çayın suyu soyuq idi – cığırla həyətə sarı götürüldü ki, avtodükənin gəlməsini hamıdan əvvəl xəbər versin.

Oğlan sürətlə qaçır, kolların üstündən hoppanır, tullanıb aşağı bilmədiyi qayalıqların yanından keçirdi və heç yerdə – nə hündür otların, nə də daşların önündə bir an belə ləngimirdi. Halbuki daşların heç də adi olmadığını bilirdi. Onlar inciyər, hətta badalaq da vura bilirdilər. O, Xıx-mış dəvə adlandırdığı, yarıyacan torpağa pərçimlənmiş hür-güclü sarı qranit qayanın yanından qaçaraq keçəndə dedi: "Maşın-mağaza gəlir. Sənə sonra baş çəkərəm". Adətən, oğlan öz dəvəsinin hür-gücünə əl vurmadan onun yanından ötür-keçməzdi. Babası lüməquyruq yabısı ilə necə rəftar edirdisə, o da eləcə, ərkyana sahib kimi öz dəvəsinin belinə bir-iki dəfə ehmalca vurur, sonra da elə-belə, ayaqüstü deyərdi: "Sən gerek bir az gözləyəsən, mən iş dalınca gedirəm". Onun bir nəhəng qayası da vardı, yarısı ağ, yarısı qara, alaca daşdı, ortası çökük, at kimi belinə minmək olurdu. Bir daş da vardı – "Canavar". Canavara

çox oxşayırdı, bombozdu, çallamışdı, gur yallı, qalın əmgəkli idi. Oğlan sürünə-sürünə ona yaxınlaşar, nişan alardı. Lakin ən sevimli daşı "Tank" idi. Suların yuyub yediği çay sahilinin qasındakı sarsılmaz qaya. Adama elə gəlirdi ki, "Tank" bu saat sahildən aşağı atılacaq, çay çağlayacaq, ləpəldöyənələr bəyaz köpüklərə qərq olacaqdı. Axı tanklar kinoda bax beləcə gedirlər; sahildən suya cumurlar və get ki, gedəsən... Oğlan bir-iki filmə baxmışdı, ona görə də gördüklərini yadında möhkəm saxlamışdı. Babası hərdən öz nəvəsini dağın arxasındakı, onlarla qonşu olan cins mallar sovxozunun fermasına kinoya baxmağa aparardı. Sahildə çayı yarıb keçməyə müntəzir dayanan "Tank" da buna görə peyda olmuşdu. Digər nəcib, yaxud nanəcib, hətta bic və yaxud səfeh daşlar da vardı.

Bitkilər arasında da "əzizləri", "cəsurları", "qorxaqları", "ziyankarları" və digərləri var idi. Məsələn, tikanlı süngər onun əsas düşməni idi. Oğlan gündə neçə dəfə onu dibdən qırıb atırdı. Ancaq bu döyüş bitmək bilmirdi, süngər təzədən cücərib artır, boy verib qalxırdı. Çöl sarmaşığı isə alağ otu olsa da, ən ağıllı və şən bitki idi. Səhəri hamıdan yaxşı onlar qarşılayırdı. O biri otlar nə səhər qanırdılar, nə axşam. Onlar üçün fərqi yox idi. Sarmaşıqlar isə günəş ziyaları canlarını qızdıran kimi gözlərini açır, gülümsəyirdilər. Əvvəlcə bir gözü, sonra ikincisi açılır, nəhayət, sarmaşığın bütün burumları bir-birinin ardınca pardaqlanırdı. Ağ, açıq-mavi, yasəmənli, cürbəcür... Əgər onların yanından lap sakit otursan, sənə elə gələr ki, sarmaşıqlar oynayan kimi nə barədə isə astadan pıçıldayırlar. Hələ qarışıqlar da bundan agahdırlar. Səhər-səhər onlar sarmaşıqların gövdəsini qırıb, çiçəklərin öz aralarında nə haqda danışdıqlarını dinləyirdilər. Bəlkə də, onlar yuxularını nəql edirdilər?

Gündüzlər, adətən, günortaçağı oğlan sıx pöhrəli şirəlcin kolluğuna gedib girərdi. Şirəlcinlər hündür olur, çiçəkləmir, ancaq ətirlidir, adacıqlar şəklində – kom-kom bitir, başqa otları yaxına buraxmırlar. Şirəlcinlər dostluqda vəfalıdır. Xüsusilə nisgilli olanda, ağlamaq istəyəndə heç kəs görməsin deyə, şirəlcinlikdə rahatca gizlənmək olur. Onların çoxusu meşəyanı şamlığın ətrini xatırladır. Şirəlcinlik isti və sakit olur. Ən ümdəsi isə – onlar gölün qabağını kəsmir.

Arxası üstə uzanıb səmaya tamaşa etmək gərək. Əvvəlcə, göz yaşları içində heç nəyi sezmə. Sonra buludlar üzüb gələcək və xəyalındakıların hamısını yuxarıda bir-bir ayırd edəcəklər. Buludlar bilirlər: sənəin əhvalın o qədər də yaxşı deyil, harayasa çıxıb getmək və ya uçmaq arzusundasən, istəmirsən ki, səni tapalar, istəyirsən, köks ötürüb ah-vay eləsinlər, deməzsənmi, uşaq gör necə də yoxa çıxdı, indi haradan tapacağıq onu?... Özü də bu hadisə baş verməsin deyə, sən yoxa çıxmıyasan deyə, sakitcə uzanıb, buludlara məftun-məftun baxasan deyə, buludlar dönüb istəmədiyin hər şeyə çevriləcəklər. Eyni cür buludlardan ən müxtəlif şeylər əmələ gəlir. Buludların nə təsvir etdiyini, gərək, tanıya biləsən.

Şirəlcinlikdə isə sakitlik idi, onlar göyün qabağını kəsmirdilər. Bəli, belədir ətirli şirəlcinlər...

Oğlan bitkilər haqqında hələ cürbəcür başqa şeylər də bilirdi. Subasar çəməndə bitən gümüşü ağota yazığı gəlirdi. Qəribə idi bu ağotlar! Yelbeyindirilər. Onların ipək kimi yumşaq süpürgəcikləri küləksiz keçinə bilmir. Bir himə bənd olub gözləyirlər – yel hansı səmtə əsərsə, onlar da o tərəfə əyilirlər. Özü də, hamısı bir nəfər kimi, bütün çəməni, sanki, komanda ilə baş əyir. İşdir, əgər yağış yağsa və ya tufan qopsa, ağotlar başlarını dürtməyə yer tapmırlar. Yellənirlər, yerə yatırlar, torpağa yapışırlar. Ayaqları olsaydı, bəlkə də, baş götürüb ilim-ilim itərdilər... Lakin onlar riyakarlıq edirlər. Tufan sakitləşən kimi səfeh ağotlar yenə də özlərini yelə verirlər – külək hara, onlar da ora...

Dostsuz-tanişsız oğlan o adi şeylər arasında tək-tənha yaşayırdı, təkə avtodükən bütün olub-keçənləri ona unutturur, özünə tərəf başılovlu qaçmağa vadar edirdi. Ayrı nə söz ola bilərdi, avtodükən sənəin üçün elə-belə daş-maş, ot-mot deyildi. Nələr yoxdu bu avtodükəndə, nələr!

Oğlan özünü evə yetirəndə, avtodükən evlərin arxa tərəfindən həyətə yaxınlaşırdı. Məntəqədə evlərin üzü çaya tərəf idi, qapı-baca sahəsi enişəsağı lap sahilə meyillənirdi, çayın o tayında isə suyun yuyub açdığı uçurumdan başlayaraq sərt yamaclar boyu dağlara meşə dırmaşırdı və məntəqəyə yeganə giriş yolu evlərin arxasındandı. Oğlan özünü vaxtında yetirməsəydi, heç kəs bilə bilməzdi ki, avtodükən artıq buradadır.

Bu vaxt kişilərdən heç kəs yox idi, hamısı səhər tezdən dağılıbmışdı. Arvadlar ev işləri ilə məşğul idilər. Oğlan özünü açıq qapılara yetirib bərkdən qışqırdı:

– Gəldi! Maşın-mağaza gəldi!

Arvadlar çaxnaşdılar. Gizləyib saxladıkları pulu axtarmağa cumdular. Biri-birini ötürək bayıra atıldılar. İşə bax ha, hətta nənə də onu tərifləyəsi oldu:

– Görün bizim oğlan gözədən necə də itidir!

Oğlan, avtodükənə özü gətiribmiş kimi, məmnun idi. Bir də ona görə xoşbəxt idi ki, onlara bu xəbəri özü çatdırmışdı, ona görə xoşbəxt idi ki, həyatə onlarla birgə qaçmışdı, ona görə xoşbəxt idi ki, onlarla birgə avtodükənə açıq qapısına sən yanaşırdı. Lakin basabasda arvadlar onu tezəcə unudular. Başları qarışıqdı. Mal çoxdu – gözləri dörd olmuşdu. Vur-tut üç arvad vardı: nənəsi, doğma xalası Bekey – məntəqənin ən böyük adamı qoruqçu Orozqulun arvadı və qucağında qızcağız, köməkçi fəhlə Seyidəhmədin cavanəzən arvadı Gülcəmal. Cəmi üç arvad. Elə çaxnaşma salmışdılar, malları elə qarışıdır, ələk-vələk edirdilər ki, avtodükənə satıcısı onların növbəyə durmasını və bir ağızdan qırıldamamasını tələb etdi.

Lakin onun sözləri arvadlara o qədər kar eləmədi. Onlar əvvəlcə əllərinə keçəni götürürdülər, sonra seçməyə başladılar, sonra isə seçdiklərini də qaytarırdılar. Seçir, ayırır, geyib baxır, höcətləşir, şəkk eləyir, bir şey barədə dönə-dönə sorğu-sual aparırdılar. Biri xoşlarına gəlmirdi, başqası baha idi, üçüncünün rəngi ürəklərinə yatmırdı... Oğlan kənarda dayanmışdı. O darıxdı. Qeyri-adi bir şey həsrəti də, dağda avtodükənə görərkən onu bürüyən sevinc də yoxa çıxdı. Avtodükən birdən onun gözlərində cürbəcür köhnə-möh-nə şeylərlə dolu adi maşına çevrildi.

Satıcı diltar oldu! Bu arvadlar, deyəsən, bir şey almaq niyyətində olan adamlara oxşamırdılar. Dağı-daşı basabasa bu uzaq yolu nə üçün gəlmişdi?

Elə də oldu. Arvadlar kənara çəkilməyə başladılar, odalovları söndü, hətta, elə bil, yorulub əldən düşdülər. Bir-birinin qabağında, yoxsa satıcının yanında, nədənsə, özlərinə bəraət qazandırmağa başladılar. Birinci, nənə şikayətləndi ki, pul yoxdur. Əgər nəgd pulun yoxsa, mal da ala bilməzsən. Bekey xala ərindən xəbərsiz bahalı şey almağa

cəsarət eləmədi. Bekey xala dünyanın ən bədbəxt qadını idi, uşağı olmurdu, buna görə də Orozqul kefli olanda onu döyürdü, baba da xiffət eləyirdi, axı Bekey xala babanın qızıydı. Bekey xala bir neçə xırda-xuruş aldı və iki şüşə araq götürdü. Çox nahaq yerə, özünə pis olacaqdı. Nənə özünü saxlaya bilmədi, satıcı eşitməsin deyər, astadan pıçıldadı:

– Durduğun yerdə özün öz başına niyə bəla açırsan?

– Özüm bilərəm, – Bekey xala ağzından vurdu.

– Səfehə birini səfeh, – nənə bu dəfə bir qədər də yavaşdan, ancaq hiddətlə donqukdandı. Satıcı olmasaydı, Bekey xalanın dərşini necə verədi. Uf, onlar elə söyüşürdülər ki!..

Cavanəzən Gülcəmal araya girdi. O, satıcıya izah elədi ki, onun Seyidəhmədi tezliklə şəhərə köçməyə hazırlaşır, şəhərdə pul lazım olacaq, ona görə də bədxərclik eləmək istəmir.

Onlar avtodükənə qabağında beləcə çaxnaşma saldılar, satıcı demişkən, “qəpik-quruşluq” mal aldılar və dağılışıb getdilər evlərinə. Məgər bu, alverdi? Satıcı arvadların ardınca tüpürdü, ələk-vələk edilmiş malları yığışdırmağa başladı ki, sükan arxasına keçib yola düşsün. Elə bu vaxt oğlan gözünə dəydi.

– Pələqulaq, nə var? – deyər soruşdu. Oğlanın sallaq qulaqları, nazik boynu, iri, yumru başı vardı. – Bir şeymi almaq istəyirsən? Onda tez ol, bağlayıram. Pulun var?

Satıcı sözləri soruşdu, oğlan isə ədəblə cavab verdi:

– Yox, əmican, pulum yoxdur, – sonra da başını buladı.

– Mən də elə bilərəm, varındır, – satıcı özünü bilməməzliklə vurub söhbəti uzatdı. – Axı buradakılar hamısı varlıdır, ancaq özünüzü kasıb göstərsiniz. Cibindəki pul deyil?

– Yox, əmican, – oğlan əvvəlki kimi səmimi və ciddi cavab verdi, cırıq cibini çevirdi, ikinci cibinin ağız büsbütün tikilmişdi.

– Deməli, pulların yırtıqdan tökülüb. Get, gəzdiyin yerlərdə axtar. Taparsan.

Onlar susdular.

– Kimin uşağısan? – Satıcı yenə sorğuya tutdu. – Qoca Mömünün deyilsən ki?

Oğlan başını tərpətdi.

– Onun nəvəsisənmi?

– Bəli. – Oğlan yenə başını tərpətdi.

– Anan haradadır?

Oğlan heç nə demədi. O, bu barədə danışmaq istəmirdi.

– Anan özü haqda bir xəbər bildirmir. Özün bilmirsən?

– Bilmirəm.

– Atan necə? Ondan da xəbərin yoxdur?

Oğlan susdu.

– Dostum, bu nədir, sən niyə heç nə bilmirsən? – Satıcı zarafatla onu məzəmmət elədi. – Nə isə, belədir belə olsun. – O bir ovuc konfet götürüb oğlana uzatdı. – Al, özün də sağ ol.

Oğlan utandı.

– Al, al. Ləngitmə məni. Getməliyəm.

Oğlan konfetləri cibinə qoydu, özü də maşının ardınca qaçmaq, avtodükənə yoladək ötürmək fikrində idi. O, yön-dəmsiz, olduqca tənbel, qıllı Baltek köpəyi səslədi. Orozqul hey qəsdlədir, onu gülləylə vurub öldürmək istəyirdi. “Belə iti qapıda niyə saxlayasan”, – deyirdi. Baba da yalvar-yaxar edirdi ki, hələlik ona dəyməsin: bir çoban iti gətirər, sonra Balteki aparıb azdırar. Baltekin dünya-aləm vecinə deyildi: tox olanda yatardı, ac olanda isə, yaxın oldu, yad oldu, məhəl qoymadan yalmanardı, təki yeməyə ona bir şey ataydılar. Baltek belə köpək idi. Hərdən də darıxanda maşınların ardınca qaçardı. Düzdür, çox getməzdi. Bir qədər götürülərdi, az sonra qəflətən dönüb evə sarı yortardı. Vecsiz it idi. Lakin itlə qaçmaq tək qaçmaqdan yüz dəfə yaxşıydı. Hər necə olsa da, yenə itdir...

Oğlan satıcıdan xəlvət, ehmalca Baltekə bir konfet atdı. “Bax ha, – köpəyi xəbərdar elədi, – çox qaçmalı olacağıq”. Baltek zingildədi, quyuğunu buladı – yenə istəyirdi. Ancaq oğlan bir daha konfet atmağa cəsarət eləmirdi. Kişinin xətrinə dəyər, bir ovuc konfeti it üçün verməmişdi ki...

Və elə bu zaman baba gəlib çıxdı. Qoca arıxanaya getmişdi. Oradan isə evlərin dal tərəfi görünmürdü. Özü də iş elə gətirdi ki, avtodükən getməmiş, baba vaxtında özünü yetirdi. Yoxsa nəvəsinin çantası olmayacaqdı. Oğlanın bəxti gətirmişdi.

Ahıl və ağsaqqalların Qıvraq Mömün adlandırdığı Mömün kişini mahalda hamı tanıyırdı, o da hamıya bələd idi. Belə bir ləqəbi Mömün az-çox tanıdığı adamların hamısına göstərdiyi istiqanlılığı üçün, hamının kəmərinə gəldiyinə,

imdadına yetişdiyinə görə qazanmışdı. Lakin bu da vardı ki, onun yaxşılıqlarının, pulsuz paylanılan qızıl kimi, heç kəsin yanında qədir-qiyəti yoxdur. Heç kəs Mömünə, onun yaşlılarına bəslənən kimi hörmət-izzətlə yanaşmırdı. Onu sayə salan olmurdu. Buqə tayfasından adlı-sanlı bir qocanın böyük yas məclisi düşəndə – Mömün də buqə nəslindən idi, bununla çox fəxr edirdi və öz tayfasından bir nəfərin də yasını buraxmazdı – ona heyvan kəsməyi, hörmətli qonaqları qarşılamağı, atdan düşənə kömək göstərməyi, çay paylamağı, bəzən hətta odun yarmağı, su daşımağı tapşırırdılar. Məgər qonaqlı-qaralı böyük yas yerlərində iş qəhət idi? Mömünə tapşırılan hər işi o vaxtlı-vaxtında, asanlıqla görərdi və ən başlıcası isə, başqaları kimi, heç bir işdən boyun qaçırmazdı. Bir qoşun qonağı qarşılayıb, onlara yemək paylamalı olan aul cavanları, Mömünün işin öhdəsindən necə gəldiyini görəndə deyərtilər:

– Qıvraq Mömün olmasaydı, görəsən, biz neylərdik!

Nəvəsi də yanında, uzaq yerdən gəlmiş bu ahıl kişi, bəzən də cavan bir çaycının əlinin altında işləməli olurdu. Mömünün yerinə başqası olsaydı, təhqirdən bağrı çatlayardı. Mömünün isə heç vecinə də deyildi!

Heç kəs də təəccüblənmirdi ki, qonaqların qulluğunda qoca Qıvraq Mömün durur, bax, elə buna görə də o, bütün ömrü boyu Qıvraq Mömün olaraq qalıb. Qıvraq Mömün olduğu üçün təqsirkar özüydü. Əgər yad bir adam heyrət edib deyəndə ki, bu aulun cavanları qırılıbmı, sən yaşda kişi arvadların buyruğuna baxırsan, Mömün belə cavab verərdi: “Mərhum mənim qardaşımdı. (O, buqələrin hamısını özünə qardaş bilirdi. Buna qalsa, buqələr başqa qonaqlara da eyni dərəcədə “qardaş” sayıla bilirdi.) Onun yasında mən də işləməsəm, bəs kim işləyəcək? Axı biz buqələr ulu nənənin – Buynuzlu ana maralın öz nəslindənik. O füsunkar ana maral isə sağlığında da, əbədiyyət dünyasında da bizə dostluğu tövsiyə edib...”

Qıvraq Mömün bax, belə Mömün idi!

Qocalar da, cavanlar da ona “sən” deyər müraciət edərdilər, ona sataşmaq da olardı – qoca inciməzdi; onun sözünü rədd etmək də olardı – qoca söz qaytarmazdı. Haqlı sözdür: özünə hörmət etdirməyi bacarmayanın camaat günahından keçmir. O isə bunu bacarmırdı.

Həyatda onun əlindən çox şey gəlirdi. Dülgerlik edərdi, sərraclıq edər, taya vurardı; cavanlıqda kolxozda elə tayalar qurardı ki, qışda onu sökməyə heyifsilənərdilər; yağış tayanın üstündən aşağı elə axardı ki, elə bil, qaz belindən su süzülərdi. Qar isə qoşaçatılı dama yağan kimi yatardı onun ilıyalı tayalarının üstünə. Mühəribə dövründə əmək batalyonunda xidmət edəndə Maqnitoqorsk zavodunun divarlarını hörmüşdü, staxanovçu kimi ad çıxarmışdı. Qayıtdı, məntəqədə ev tikdi, meşəçiliklə məşğul oldu. Köməkçi fəhlə olmasına baxmayaraq, əslində, meşənin qarovulunu da o çəkirdi. Onun kürəkəni Orozqul tez-tez qonaqlıqlara gedirdi. Elə ki böyüklerin güzarı buralara düşdü, bu zaman Orozqul özü meşəni də göstərər, ov da təşkil edər, bu işlər də ixtiyar sahibi olardı. Mal-qaranın dalınca Mömün gedərdi, arıya da o baxardı. Ömrü boyu işlədi Mömün, ancaq özünə hörmət etdirməyi öyrənə bilmədi.

Üstəlik, Mömünün zahiri görkəmi də ağsaqqal yəndəmi deyildi. Nə təkini, nə vüqan, nə də sərtliyi vardı. Sadətil adam idi və onun bu qədərbilinməz insan məcazını ilk baxışdan sezmək olurdu. Həmişə belələrinə öyüd veriblər: "Yaxşı olma, yaman ol! Bax, sənə bu da azdır! Bu da azdır! Yaman ol, yaman!" O isə bədbəxtliyindən düzəlmirdi, yaxşı olaraq qalırdı. Gülümsər, qırıq-qırıq sifəti vardı, gözləri isə daim sual edirdi: "Sənə nə lazımdır? Nə lazımsa, sənün üçün eləyim. Qulluğunda hazıram, bircə də görüm, ürəyin nə istəyir?"

Burnu yumşaqdı, ördək dimdiyinə oxşayırdı, elə bil, heç qığırdağı yoxdu. Boyu da uca deyildi, yeniyetmə kimi çevikdi qoca. Saqqal sandan da bəxti gətirməmişdi. Çənəsində iki-üç sarımtıl tük vardı.

Bəzən belə olur – bir də görürsən yolla, boylu-buxunlu bir qoca gedir, saqqalı dərz kimi, quzu dərisindən qatlama yaxalılıq iri kürk geyinib, başında bahalı papaq, altında şahbaz at, yəhəri də gümüş bəzəkli – müdrikdən, peyğəmbərdən nəyi əskikdir, beləsinə baş əymək də qəbahət deyil, belələrinin hər yerdə hörmət-izzəti var! Mömün isə vur-tut Qıvrıraq Mömün kimi tanınmışdı. Onun yeganə üstünlüyü bundan ibarət idi ki, kiminsə gözündən düşəcəyindən ehtiyat etmirdi, vəssalam (Bu cür oturmadın, yersiz danışdın, düz cavab vermədin, elə gülmədin, bu, belə olmadı, o, belə deyil, elə yox...). Bu mənada Mömün özü də bilmədən, son dərəcə

xoşbəxt adam idi. Çoxları heç də o qədər xəstəlikdən deyil, nə qədər özlərini olduğundan daha artıq göstərmək azarının əbədi ehtirasından ölürlər. (Kim istəməz ki, ağıllı, ləyaqətli, gözəl, həmçinin zabitəli, adil, səbatlı adam kimi tanınsın?)

Mömün isə belə deyildi. O, qərribə adam idi və onunla olduğu kimi də rəftar edirdilər.

Mömünün bircə şey bərk xətrinə dəyə bilirdi: kiminsə yas mərasimini keçirməkdən ötrü qohum-əqrəbə məşvərinə onu unudub çağırmasınlar... Belə halda o inciyərdi və ciddi itirab çəkərdi; özü də buna görə yox ki, onu yada salmayblar, yox, onsuz da məşvərət zamanı o heç nə həll eləməirdi, yalnız orada iştirak edirdi, ondan inciyərdi ki, qədim adəti yerinə yetirmək borcu pozulurdu.

Mömünün öz dərdi-səri vardı, bunlardan əzab çəkərdi, gecələr bunları xatırlayıb ağlayardı. Yad adamlar bu barədə, demək olar ki, heç nə bilmirdilər. Özünükülərə isə bu agah idi. Mömün nəvəsini avtodükənin yanında görəndə dərhal anladı ki, oğlan, nədənsə, pərtdir. Satıcı gəlmə adam olduğundan, qoca əvvəlcə ona müraciət etdi. Cəld yəhərdən endi, dərhal iki əlini də satıcıya sarı uzatdı.

– Əssəlam-əleyküm, taciri-müəzzəm! – O, yarızarafat, yarıciddi dedi. – Karvanının qədəmləri uğurludurmu, alverin yaxşı gedirmi? – Mömün sevinc içində satıcının əlini sil-kəleyirdi. – Gör nə vaxtdır görüşürük? Xoş gəlibsən!

Mömünün danışığına, çirkin görkəminə, həmin köhnə kirza çəkmələrinə, qarısının tikdiyi kətan şalvarına, əzik-bürüşük pencəyinə, yağışdan və günəşdən rəngi solmuş gecə şlyapasına kinayəylə gülümsünən satıcı cavab verdi:

– Karvan karvanlığındadır. Amma bəla burasındadır ki, tacir sizlərə gəlir, siz də baş götürüb meşələrə, dərələrə qaçırsınız. Arvadlarınıza da elə gözağartması vermisiniz ki, qəpik üçün can çəkirlər. Nə qədər mal gətirirsən gətir bura, əlini cibinə salan olmayacaq.

– Bağışla, əzizim, – Mömün pərt halda üzr istədi. – Bil-səydik, gəlirsən, heç yana getməzdik. Pul da ki yoxdur, yoxun üzü qara olsun. Bax, payızda kartofu satırıq...

– Danışsın da! – Satıcı onun sözünü kəsdi. – Yaxşı tanıyıram sizi – üfunət qoxuyan baylan¹. Çəkilmisiniz dağlara,

¹ İnqilabdan əvvəl Orta Asiyada mülkədar, qolçomaq və tacirlərə verilən ad.

torpaq bol, ot bol. Hər tərəf meşə – üç gün gəzib dolanmaq olmaz. Mal-qara saxlayırsan? Arı saxlayırsan? Qəpik xərcləməyə xəsislik edirsiniz. Bax, bu ipək örtüyü al, tikşiş maşını da bir dənə qalib...

– Vallah, o qədər pulum yoxdur, – Mömün özünə bəraət qazandırmağa çalışdı.

– Elə bilirsən, inanacağam. Simiclik eləyirsən, qoca, pul yığırsan. Goruna aparacaqsan?

– Vallah, yox. Buynuzlu ana marala and olsun, yoxumdur.

– Onda məxmər al, təzə şalvar tikdirərsən.

– Alardım, and olsun Buynuzlu ana marala...

– Ee, sənənlə çənə vurmağın nə mənası! – Satıcı əlini yellədi. – Nahaq yerə gəldim. Bəs Orozqul haradadır?

– Elə səhərdən Aksaya gedəndir. Çobanlarla işi vardı.

– Demək, qonaq gedib, – satıcı bilərəkdən təsdiqlədi.

Araya cansıxıcı sükut çökdü:

– Xətrinə dəyməsin, əzizim, – Mömün yenidən dilləndi.

– Payızda, Allah qoysa, kartofu satırıq...

– Payıza hələ çox qalib.

– İndi ki, belədir, bizi qınama. Gəl bir stəkan çay iç.

– Onun üçün gəlməmişəm, – satıcı imtina elədi.

O, furqonun qapısını bağlayırdı, elə bu dəm, itin qulağından yapışib maşının arxasınca qaçmağa hazır vəziyyətdə qocanın yaxınlığında dayanmış nəvəyə baxaraq Mömünə dedi:

– Yaxşı, heç olmasa, çanta al. Oğlanın, yəqin ki, məktəbə getmək vaxtı çatmış olar? Neçə yaşı var?

Mömün bu fikri dərhal bəyəndi: bu inadkar avtodükandan, heç olmasa, bir şey alsın, nəvəsinə də, həqiqətən, çanta lazım idi, bu payız məktəbə getməliyi.

– Axı, doğrudan da, belədir, – Mömün vurnuxdu, – heç ağılıma da gəlmirdi. Bəs necə, yeddi tamam olub, səkkizin içindədir. Bir bura gəl, – o, nəvəsinə çağırırdı.

Baba ciblərini eşələdi, gizlədiyi beşliyi çıxartdı. Görünür, çoxdan cibindəymiş, qat kəsmişdi.

– Pələqulaq, al. – Satıcı bic-bic oğlana göz vurdu və çantanı ona verdi. – Daha oxumalısan. Əgər savad qazanmasan, babanla həmişəlik dağlarda qalarsan.

– Qazanar! Fəhmli baladır, – Mömün pulun qalığını sayı-saya dilləndi.

Sonra təzə çantasını əlində inamsız tutan nəvəsinə baxdı, onu bağrına basdı, astadan dedi:

– Çox əcəb. Payızda məktəbə gedərsən. – Baba qayım, ağır əlini ehmalca oğlanın başına qoydu.

Elə bu zaman oğlanı birdən-birə qəhər boğdu və babasının arıqlığını, onun paltarından gələn tanış qoxunu duydu. Ondan quru ot və iş adamının tər iyi gəlirdi. Bəlkə də, həyatda ona ən sədaqətli, etibarlı, doğma olan, onun üçün canını belə əsirgəməyən yeganə bir adam vardı, o da belə sadələhv, qərribə qoca kişi idi ki, ağıllılar onu Qıvrıq Mömün ləqəbi ilə çağırırdılar... Nə olsun ki? Hər necə olsa da, yaxşı ki, hər halda, öz babası vardı.

Oğlan, ağılına da gətirməzdi ki, onun sevinci bu qədər böyük ola bilər. İndiyədək o, məktəb haqqında düşünmürdü. İndiyədək o, məktəb uşaqlarını yalnız babası ilə dağlar arxasındakı İssıkkul göl kəndlərinə, hörmətli buqu qocalarının yasına gedəndə görmüşdü. Özü də bu andan etibarən, oğlan çantanı əlindən yerə qoymurdu. O, dərhal sevinclə, qürreylə qaçaraq bütün məntəqə sakinlərinə baş çəkdi, əvvəlcə nəvəsinə göstərdi – bax, deməzsənmi, babam alıb! Sonra Bekey xalaya göstərdi, o da çantaya görə sevinib, oğlanın özünü təriflədi.

Bekey xalanın nadir hallarda əhvalı xoş olardı. Əksər vaxtları qaşqabaqlı, hirsli olardı, öz bacısı oğluna məhəl qoymazdı, gözüne oğlanı görünürdü... Öz dərdi özünə bəs eləyirdi. Nənəsi deyirdi: “Züryəti olmuş olsaydı, o, tamamilə başqa cür arvad olardı”. Əri Orozqul da eləcə. Onda Mömün baba da indiki kimi olmazdı, ayrı cür adam olardı. Babanın iki qızı vardı – Bekey xala, bir də oğlanın anası – kiçik qızı; buna baxmayaraq, hər halda, öz övladının olmamağı pis şeydir, çox pis. Övladının övladı olmaması daha pisdir. Nənə belə deyir. Gəl onu başa düş...

Bekey xaladan sonra oğlan çantasını cavanəzən Gülcamala və onun qızına göstərmək üçün onlara tərəf qaçdı. Oradan ot çalınan yerə, Seyidəhmədin yanına endi. Yenə də sarı daşın – “Dəvə”nin yanından qaçaraq keçdi, yenə də onun hürücünü sığallamağa vaxtı olmadı, “Yəhər”in, “Cana-var”ın, “Tank”ın yanından ötdü, sonra hey sahillər, çaytikanı kollarının arası ilə uzanan cığırda getdi, nəhayət, çalınmış ot şırımı ilə düz biçənəyə, Seyidəhmədin yanına qaçıb gəldi.

Bu gün Seyidəhməd burada tək idi. Baba öz vərini, üstəlik, Orozqulun da vərini çalib qurtarmışdı. Onlar çaldıqları otu da aparmışdılar – nənə ilə Bekey xala dırmıqlayıb yığmışdılar. Mömün qotmalmışdı, o da babasına arabaya daşımaqda kömək eləmişdi. Pəyənin yanında iki taya vurmuşdular. Baba onları elə səliqəylə yığmışdı ki, necə yağış olur olsun, içinə keçməzdi. Tayalar daraqla daranıbmış kimi sıgallı idi. Hər il belə olurdu. Orozqul ot çalmırdı, hər işi qayınatasının boynuna yükləyirdi, necə olmasa da, özü rəis idi axı. “İstəsəm, – deyərdi, – ikinizi də birdən işdən qovaram”. Bu sözləri babaya və Seyidəhmədə deyirdi. Kefli olanda belə səfəhləyirdi. Babanı qovmazdı. Onda bəs kim işləyəcəkdi? Babasız qalsın, görüm, necə qalacaq! Meşədə, xüsusilə payızda iş çox olur. Baba deyirdi: “Meşə qoyun sürüsü deyil, dağılışıb itməz. Amma ona daha çox gözəl olmaq lazımdır. Ona görə ki, yanğın düşsə, yaxud dağdan güclü sel gəlsə, ağaclar kənara çəkilməz, yerindən tərpənməz, durduğu yerdə məhv olar. Meşəçi də ona görədir ki, ağac tələf olmasın”. Seyidəhmədi də Orozqul qovmaz, çünki dinc adamdır. Heç nəyə qarışmır, höcət eləmir. Ancaq o, sağlam gənc olsa da, tənbəldir, yatağandır. Buna görə də özünü meşəçiliyə verib. Baba deyir: “Sovxozda belə oğlanlar maşın sürür, traktorla yer şumlayır”. Seyidəhmədin isə bağçasında kartofu cücü basıb. Əliuşaqlı Gülcəmal bağ-bostanı özü becərməli olub.

Ot çalımının başlanmasını da Seyidəhməd yubatmışdı. Sırağağün baba bunun üstündə onu bərk danladı: “Ötən qış, – dedi, – sənə yox, heyvanlara yazığım gəldi. Ona görə də ot bölüb verdim. Əgər bu dəfə də mən qocanın otuna göz dikmisənsə, indidən de, sənin üçün də ot çalım”. Deyəsən, söz kar eləmişdi, səhər tezdən Seyidəhməd də əlinə dəryaz almışdı.

Arxadan iti addım səsi eşidən Seyidəhməd dönüb baxdı, köynəyinin qolu ilə üzünü sildi.

– Sən haradan belə? Məni çağırırlar-nədir?

– Yox. Çantam var. Budur. Babam alıb. Məktəbə gedəcəyəm.

– Elə bundan ötrü qaçıb bura gəlmişən? – Seyidəhməd qəhqəhə çəkdi. – Mömün baba belədir, – barmağı ilə gicgahını göstərdi, – sən də ona çəkmişən. Yaxşı, ver

görüm, necə çantadır? – O, kilidi şaqqıldatdı, çantanı əli ilə otərəf-butərəfə çevirib baxdı, qayıtardı, istehza ilə başını buladı, səsinə qaldırdı. – Yaxşı, de görüm, sən hansı məktəbə gedəcəksən? Haradadır sən o məktəbin?

– Necə yəni hansı məktəbə? Fermadakına.

– Yəni Celesaya gedəcəksən? – Seyidəhməd təəccübləndi. – Axı oraya dağı aşıb keçsən, beş kilometrədən az olmaz.

– Babam dedi ki, məni atla aparıb-gətirəcək.

– Hər gün gedib-gələcək? Qoca səfəhləyib... Elə onun özünün də məktəbə getmək çağıdır. Səninlə bir partada oturur, dərslər qurtaranda da – haydı geriye! – Seyidəhməd gülməkdən uğundu. O, Mömün babanı nəvəsi ilə bir məktəb partasında yanaşı oturan təsəvvür etdikcə qəşş elədi.

Oğlan pərt halda susdu.

Seyidəhməd izah elədi:

– Yaxşı, küsmə, mən elə-belə, gülmək üçün deyirdim!

O, oğlanın burnuna yüngülvari çırtma vurdu, başındakı baba furajkasının günlüyündən tutub gözüünün üstünə basdı. Mömün meşəçi furajkasını başına qoymurdu, utanırdı (“Nə olub, rəis-zad deyiləm ki? Mən öz qırğız papağımı heç nəyə dəyişmərəm”). Yayda Mömünün başında kənarları solğun qara sətirlə haşiyələnmiş ağ kolpak deyilən “qədimi” keçə şlyapa olardı, qışda isə o, qoyun dərisindən köhnə dəbli tebetey gəzdirdi. Meşə fəhləsinə məxsus formalı yaşıl furajkanı isə nəvəsinə vermişdi, o gəzdirdi başında.

Seyidəhmədin yeni xəbəri belə istehza ilə qarşılması oğlanın xətrinə dəydi. O, qaşqabaqlı halda furajkanın günlüyünü alnına qaldırdı, özü də Seyidəhməd onun burnuna yenə çırtma vurmaq istəyəndə başını kənara əydi və qabardı:

– Əlini çək!

– Ay səni, əcəb hirsliymişsən? – Seyidəhməd qımsıdı. – İncimə. Çantan nəyə desən, dəyər! – Özü də əlini onun çiyinə vurdu. – İndi isə aralaş. Mən hələ ot çalmalıyam, bilirsən nə qədər...

Seyidəhməd ovcuna tüpürüb, yenə dəryazdan yapışdı.

Oğlan isə yenə həmin cığırda və yenə də həmin daşların yanından ötərək evə qaçırdı. Daşlarla oynamağa hələlik vaxtı yox idi. Çanta gərəkli şeydi...

Oğlan öz-özüylə danışmağı xoşlayırdı. Amma bu dəfə o, özünə yox, çantaya müraciət etdi: "Sən onun sözünə inanma, mənim babam heç də elə adam deyil. Biclilik-zad bilmir və buna görə də ona gülürlər. Çünki babam əsla biclik bilmir. O, səninlə məni məktəbə aparacaq. Sən hələ bilmirsən, məktəb haradadır? Çox da uzaqda deyil. Mən sənə göstərəm. Biz ona Qarovul dağından durbinlə baxırıq. Hələ sənə ağ gəmimi də göstərəm. Ancaq, gərək əvvəlcə dama gedək. Durbinimi orada gizlətmisəm. Buzova baxmalıyam, amma hər dəfə qaçıb gedirəm ağ gəmiyə tamaşa eləməyə. Buzovumuz lap böyüyüb – dartınanda saxlamaq olmur, adət eləyib, inəyi əmmək istəyir. İnək – onun anasıdır, öz südünü əsirgəmir. Başa düşürsən? Analar heç vaxt heç nəyə qızırqanmırlar. Gülcəmal da belə deyir, onun öz qızı var... Tezliklə inəyi sağacaqlar, sonra biz buzovu aparıb otaracağıq. O zaman biz Qarovul dağına dırmaşib, oradan ağ gəmini görürük. Bilirsən, mən durbinlə də bax, beləcə danışaram. İndi biz üç olacağıq – mən, sən və durbin..."

O beləcə evə qayıdırdı. Çanta ilə danışmaq xeyli xoşuna gəlmişdi. Söhbəti davam etdirmək niyyətində idi, istəyirdi özü barədə danışsın, çanta hələ çox şeyləri bilmirdi. Lakin ona mane oldular. Yan tərəfdən at tapplısı eşidildi. Ağacların arasından bir atlı çıxdı. Gələn Orozqul idi. O da evə qayıdırdı. Özündən savayı, heç kəsə etibar eləmədiyi boz atı Alabaşın belində, döşlüyü cingiltli gümüş asmalı, mis üzəngili səfər yəhərinə yayxanmışdı.

Orozqulun şlyapası peysərinə enmişdi, xırda tük basan qırmızı alnı açıq qalmışdı. İsti, bürkülü havada onu mürgü basmışdı. Yol gedə-gedə yatırdı. Rayon rəhbərliyinin qiyafəsinə oxşar, yöndəmsiz tikilmiş məxmər kitelinin bütün düymələri açılmışdı. Göbəyində ağ köynəyi kəmərin altından çıxmışdı. O, tox və kefli idi. Bir az əvvəl qonaqlıqda olmuş, köpüncə kumis içmiş, ət yemişdi. Yay vaxtları ətraf yaylaqlardakı çobanlar və ilxıçılar tez-tez Orozqulu qonaq edirdilər. Onun köhnə dost-taşıları vardı. Amma onu bir niyyətlə qonaq çağırırdılar. Orozqul lazımlı adam idi. Xüsusən dağda ola-ola kənddə ev tikənlər üçün; sürünü başlı-başına buraxıb gedə bilməz, tikinti materiallarını haradan tapacaqdı? Hər şeydən də əvvəl taxta-şalbanı? Lakin Orozqulu razı

salanda, onda görərdin qoruq meşədən iki-üç seçmə tir verdi sənə, apar, get arxayınca. Yox, belə eləməsən, dağlarda başın sürüyə qanışar, evin də bir əsrə tikilib qurtarmaz...

Ağırlaşmış, təşəxxüslü Orozqul uzunboğaz xrom çəkmlərinin ucunu üzəngiyə saymazyanı dirəyərək, yəhərdə mürgü vura-vura yol gedirdi.

Oğlan çantanı yellədə-yellədə gözlənilmədən qabağına yüyürəndə, az qalmışdı, atdan yıxılısın.

– Orozqul əmi, çantam var! Məktəbə gedəcəyəm. Bax çantama!

– Səni görüm!.. – Orozqul qorxmış halda yüyəni dartıb söydü.

O, yuxusuzluqdan və sərxoşluqdan qan çəkmiş gözlərini oğlana zillədi:

– Sən burada neynirsən, haradan belə?

– Mən evə gedirəm. Çantam var, onu Seyidəhmədə göstərirəm. – Oğlan zəif səslə cavab verdi.

– Yaxşı, oyn. – Orozqul deyindi və yəhərdə inamsız halda yırgalanaraq, yoluna davam etdi.

Başqalarına düjün-düjün züryət bəxş etdiyi halda, Allah bu tale küskününə öz belindən gələn bir oğulsa verməmişdi, ata-anasının atıb getdiyi, arvadının bacısı oğlu olan bu gədə və onun andıra qalmış çantasını görünürdü Orozqulun gözüne?..

Orozqul fısıldayıb hicqırdı. Qubar və qəzəb onu boğurdu. Heyifsilənirdi ki, ömrünü nişanəsiz başa vuracaq və bu dəm onun ürəyində arvadının sonsuzluğuna qəzəbi lap coşdu. O məlun arvadı neçə il idi, qısır gəzirdi.

"Gör sənə neylərəm!" – Orozqul xəyalən onu hədələdi, ətli yumruqlarını düydü, hönkürüb ağlamasın deyər, qəhərini içində boğub inildədi. Bilirdi işini, qayıdan kimi onu döyəcəkdi. Orozqul içəndə həmişə belə olurdu; bu öküz boyda kişi dərdədən və qəzəbdən ağlını itirirdi.

Oğlan cıgırla onun ardınca gedirdi. O, qəflətən Orozqul gözdən itəndə heyretə gəldi. Orozqul isə çaya sarı dönüb, atdan düşdü, yüyəni atıb hündür otların arası ilə irəlilədi. O, ləngər vura-vura, əyilərək gedirdi. Əlləri ilə üzünü örtüb, başını çiynləri arasına çəkərək gedirdi. Çayın qırağına çatanda Orozqul çömbəldi. Ovcunu çay suyu ilə doldurub üzünə çırpıdı.

"Görünür, istidən başağrısı tutub" – Orozqulun hərəkətlərinə göz qoyan oğlan belə qənaətə gəldi. O bilmirdi ki, Orozqul ağlayır və hıçqırıqlarını kəsə bilmir. Ona görə ağlayırdı ki, qabağına yüyürən öz doğma oğlu deyildi, ona görə ağlayırdı ki, çantalı oğlana bir neçə kəlmə adam kimi söz demək üçün özünü ələ ala bilməmişdi.

2

Qarovul dağının kəlləsindən ətrafın geniş mənzərəsi açılırdı. Oğlan qarniüstə uzanıb, durbini gözüne uyğunlaşdırırdı. Bu, çox yaxşı göstərən səhra durbini idi. Nə vaxtsa babasına uzun müddət meşə məntəqəsində işlədiyinə görə mükafat vermişdilər. Qoca durbini gəzdirməyi sevmirdi: "Öz gözlərim bundan pis görmür". Nəvəsinin isə xoşuna gəlirdi.

Bu dəfə o, dağın başına durbini və çanta ilə gəlmişdi.

Əvvəlcə şeylər oynadı, kiçik dairəvi şüşə gözdə bir-birinə qarşıdı, sonra birdən aydınlaşdı və hər şey öz yerində dayandı. Bu olduqca maraqlı idi. Oğlan nəfəsini çəkib sakit dayandı ki, tapdığı fokusunu itirməsin. Sonra o, durbini başqa cəhətə döndərdi və yenidən hər şey bir-birinə qarşıdı. Oğlan yenə də okulyarı fırlatmağa başladı.

Buradan hər şey görünürdü. Yalnız səmadan aşağıda olan ən uca qarlı zirvələr də. Dağların arxasındaydı onlar, bütün dağlardan və bütün yer üzündən ucada qərar tutmuşdular. Qarşı zirvələrdən aşağıdakı dağların yamacları meşəlikdi. Ətkələri qalın cəngəllik, yuxarıları qaraşamlıq. Güngəy dağları da günəşlə üzbəüz dayanmışdı; Güngəyin yamaclarında otdan savayı, heç nə bitmirdi. Göl tərəfdəki nisbətən alçaq dağlar isə büsbütün çınqıllı, çılpaq yamaclardan ibarət idi. Yamaclar vadiyədək enirdi, vadi isə göldə birləşirdi. Elə həmin tərəfdə tarlalar, bağlar, kəndlər uzanıb gedirdi... Yaşıl əkin sahələri arasında ala-tala sarı yerlər gözə dəyirdi – biçin yaxınlaşırdı. Yollarda balaca avtomobillər siçan kimi şütüyürdülər, onların arxasınca uzun toz quyruqları burulurdu. Yer in ucqar bucağında, gözün sezə biləcəyi son həddə, qumlu sahil yolağından o tərəfdə sinəsi qabarmış gölün tünd-mavi ayrılığı göyərirdi. O, ıssıkkul göl

idi. Orada su ilə səma birləşirdi. Oradan o yana heç nə yox idi. Göl sakit uyumuşdu, bərq vururdu, kimsəsiz idi. Yalnız sahilə ləpədənəyən oynatdığı ağ köpük güclə sezilirdi.

Oğlan bu tərəfə çox baxdı, çantaya dedi: "Ağ gəmi görünmədi. Gəl məktəbimizə bir də baxaq".

Buradan dağın arxasındakı qonşu dərə bütövlükdə yaxşı görünürdü. Durbini baxanda hətta evin qabağında, pəncərənin altında oturan qarının əlindəki iplik də aydın nəzərə çarpırdı.

Celasay dərəsində meşə yoxdu, qırılardan sonra yalnız orada-burada tənha, qocaman şam ağacları qalmışdı. Bir vaxtlar buralar meşəlik imiş. İndi damı şiferli mal-qara tövlələri cərgələnmişdi, iri peyin toparları və küləş tayaları gözə dəyirdi. Burada südçülük fermaları üçün cins düyələr bəslənirdi. Elə orada, mal-qara tövlələrindən azca aralıda gödək-cik bir küçə vardı – maldarların qəsəbəsi. Küçə əynəmli təpədən aşağı meyillənirdi. Küçənin lap kənarındaca kiçik bir bina vardı, görkəmindən bilinirdi ki, yaşayış evi deyil. Dördillik məktəb bu, elə özü idi. Yuxarı sinif uşaqları oxumağa sovxozdakı internat-məktəbə gedirdilər. Burada isə balacalar oxuyurdular.

Oğlan qəsəbədə olmuşdu, boğazı ağrıyanda babası ilə feldşerin yanına getmişdi. İndi o, durbini boz kirəmitli, tənha ayrı borulu, üzərində əl ilə "Məktəb" yazılmış faner lövhəli kiçik binaya zəndlə baxırdı. O oxuya bilmirdi, ancaq ağıllar gəlirdi ki, məhz bu söz yazıla bilər. Durbində ən kiçik şeylər belə ən xırda təfərrüatı ilə aydın görünürdü. Divanın suvağı üzərində cızılmış qarışıq sözlər, kağız yapışdırılmış pəncərə şüşəsi, eyvanın şişib qabarmış, kələ-kötür taxtaları... O, əlində çanta bura necə gələcəyini, indi cəftəsindən iri qıl asılan bu qapıdan içəri necə addımlayacağını təəvvürünə gətirdi. Bəs orada, qapının arxasında nələr olacaqdı?

Məktəbə baxıb qurtarandan sonra oğlan yenə durbini gölə sarı yönəltdi. Orada isə hər şey əvvəlki kimi idi. Ağ gəmi hələ gözə dəymirdi. Oğlan dönüb, arxası gölə oturdu, durbini kənara qoyaraq aşağı, dağın dibinə baxmağa başladı. Aşağıda, dağın lap dibilə uzun dərəboyu gümüşü kandarlı çay kükrəyərək axırdı. Çayla yanaşı sahilə yol uzanırdı və çayla birlikdə yol da dərə döngəsinin arxasında gözdən itirdi. O biri sahil yarğanlı və meşəli idi. San-Taş

meşə qoruğu məhz buradan başlayır, dağların qarlı başınadək yüksəlirdi. Şam ağacları bütün ağaclardan yuxarıda bitmişdilər. Tünd, biz-biz yarpaqlı o şamlar silsilə dağların qılıclarında, qarın, qayaların arasında dimdik dayanmışdılar.

Məntəqənin həyatindəki evə, mərayə və onun yanındakı tikililərə baxanda oğlanın gülməyi tuturdu. Yuxarıdan onlar balaca, yastı-yapalaq görünürdü. Məntəqədən o tayda, sahil boyunda öz tanış daşlarını gördü. Onların hamısını – “Dəvə”ni, “Canavar”ı, “Yəhər”i, “Tank”ı – birinci dəfə buradan, Qarovul dağının başından durbinlə seyr etmişdi, elə adlarını da o zaman qoymuşdu.

Oğlan bic-bic gülümsədi, ayağa qalxıb həyətə sarı bir daş atdı. Daş bir qədər aralıda dağın belinə düşdü. Oğlan yenə də öz yerində oturub, durbinlə məntəqəyə baxmağa başladı. Əvvəlcə iri linza tərəfdən balaca gözüne baxdı – evlər lap uzaqlara çəkilib getdi, oyuncaq qutularına çevrildi. İri qayalar dönüb xırdalaşdı. Babasının çayın dayazlığındakı dəhnəsi lap gülünc göründü. Sərcənin topuğundan olardı. Oğlan gülümsündü, başını buladı və cəld durbinini çevirdi, okulyarı fırladı. Onun sevimli daşları nəhəngləşərək, elə bil, alınlarını durbinin şüşəsinə dırmışdılar. “Dəvə”, “Canavar”, “Yəhər”, “Tank” elə heybətlə idilər ki... Kələ-kötür, çat-çat gövdələrindən dəmrov rəngli ləkələr, ən ümdəsi bu idi ki, oğlanın bənzətdiyi şeylərə çox oxşayırdılar. “Hələ “Canavar”a bir bax! Hələ “Tank”a bax, tank buna deyərəm!..”

Babanın dəhnəsi qayalardan o tərəfdə, çayın dayazlığında idi. Sahilin bu yeri durbinlə yaxşı görünürdü. Su qənbərliyə – enli dayaz yerə ani olaraq gəlir, aşırımlarda köpüklənib daşır, yenidən çayın qıjovuna axıb tökülürdü. Çayın dayazlığında su dizdən idi. Lakin elə iti axırdı ki, onun kimi belə cansız-çəlimsiz oğlanı asanlıqla çayaşağı aparardı. Axın onu aparmasın deyər, oğlan sahiləki söyüddən yapışardı, özü də kol söyüd lap çayın qırağında bitmişdi – budaqlarının bir qismi quruda idi, o biriləri isə çaya sallanmışdı. Bu da çimməkdi? At kimi, elə bil, cilovlamışdılar. Üstəlik də, nə qədər qanqaralığı və söyüşlər! Nənə babaya deyirdi: “Çay aparsa, özündən küssün, gözümün ucuyla da baxmaram. Çox lazım idi mənə! Atası, anası atıb getdi. Dərdim-sərim özümə bəsdir, daha taqətim tükənib”.

Nə söz ola bilər? Qarı olsa da, sözün düzünü deyirdi. Amma, orası da var ki, yazıq oğlan da heyif olardı. Axı çay lap yaxından, qapının ağzından axırdı. Qarı nə qədər qorxuzsa da, oğlan özünü suya vurarsı olurdu. Bax, elə o vaxt Mömün qərara gəldi ki, çayın dayazlığında daşlardan dəhnə düzəlsin, oğlan burada qorxusuz-hürküsz çimsin.

Qoca Mömün nə qədər daş daşdı, özü də irilərini seçirdi ki, su diyirləlib aparmasın. Onları qarnının üstündə daşıyırdı, suyun içinə girib daşları yan-yana elə düzürdü ki, su aradan axıb içəri dolsun və eləcə də rahat süzülüb gedə bilsin. Arıq, seyrək saqqallı bu gülməli qoca, tumanı islanıb bədəninə yapışmış halda, bütün günü bu dəhnə ilə əlləşirdi. Axşamlar üzüqoylu düşüb qalır, öskürür, ağrıdan belini düzəldə bilmirdi. Bax, elə o zaman nənənin ağzı açıldı, necə açıldı: “Kiciyi səfehdir, nə deyəsən, balacadır, bəs bu qoca axmağa nə düşüb? Özünü niyə əldən salırdın? Yeməyini verirsən, içməyini verirsən, ayrı nə lazımdır? Əlindən gələni eləyirsən. Of, bunun axırı yaxşı olmayacaq!..”

İnsafən, çayın dayazlığında dəhnə çox gözəl çıxmışdı. İndi oğlan qorxusuz-ürküsz çimirdi. Budaqdan yapışaraq sahilədən enir, suya tullanırdı. Özü də hökmən gözüaçıq halda. Ona görə gözlərini yummurdu ki, balıqlar da suda gözüaçıq üzürlər. Onun belə qərribə bir arzusu vardı: istəyirdi, balıq olsun. Və üzüb getsin.

İndi durbinlə dəhnəyə baxanda oğlan təsəvvürünə gətirdi ki, köynəyini, şalvarını necə soyunub atır, çalın-çılpaq, büzüşə-büzüşə suya necə girir. Dağ çaylarının suyu həmişə soyuq olur, əvvəlcə canına üşütmə salır, sonra alışırsan. O, söyüd budağından yapışaraq üzüaşağı axına necə milləndiyini gözləri önünə gətirdi. Yanılmış su başı üzərində necə də şappıldayıb birləşir, qarnında, kürəyində, ayaqlarında necə vicvicə qoparırdı. Suyun altında bayırdakı səslər eşidilmir, qulaqlarına yalnız şıltı gəlir. Və o, gözlərini bərəldib suyun altında nəzərə çarpa biləcək şeylərin hamısına zəndlə baxırdı. Gözləri geyişirdi, gözləri ağrıyırdı, lakin o, qürurla öz-özünə gülümsəyir, hətta suda dilini çıxarıb acıq da verirdi. Nənəsinə acıq verirdi. Qoy bilsin ki, o batıbeləmir və heç nədən də qorxan deyil. Sonra o, budağı əlindən buraxır, su onu aparır, nəhayət, ayaqlarını dəhnənin daşlarına dirəyirdi. Bu zaman nəfəsi tıncıxırdı. O, bir təkən

verib suyun üzünə qalxır, sahilə çıxır və kol söyüdə sarı qaçırdı. Dönə-dönə belə edirdi. Babanın dəhnəsində gündə yüz dəfə belə çimməyə hazırdı. Dönüb lap balıq olanaq çimmək istəyirdi. O, mütləq, necə olursa olsun, balıq olmaq istəyirdi...

Çayın sahilini seyr edə-edə oğlan durbinə öz həyətlərinə sarı döndərdi. Toyuqlar, hinduşka və balaları, köttüyə sancılmış balta, tüstülənən samovar və həyətdəki başqa-başqa şeylər elə iri görünürdü, elə yaxında idi ki, oğlan istər-istəməz əlini onlara tərəf uzatdı. Elə bu dəm durbinin fil boyda böyütdüyü boz buzovun ipdən asılmış alt paltarını rahat-rahət çeynədiyini görüb dəhşətə gəldi. Buzov ləzzətdən gözlərini qiymişdi, dodaqlarından selik axırdı – nənənin paltarını ağızdolusu çeynəmək onun xoşuna gəlirdi...

– Axmağın biri! – Oğlan durbinlə birlikdə dikəldi və əlini havada yellətdi: – Çəkil, tez! Eşidirsən, rədd ol! Baltek! Baltek! (Köpək evin yanında rahatca yatmışdı.) Tut, qap onu! – Dilxor halda itə əmr elədi.

Lakin Baltek heç qulağını da tərpətmədi. Elə yatmışdı ki, dünyadan xəbəri yoxdu.

Elə bu vaxt nənə evdən çıxdı. Qarı bunu görüb əllərini dizinə çırpdı. Süpürgəni qapıb buzovun üstünə cumdu. Buzov götürüldü, nənə də onun dalınca. Oğlan durbinin səmtini dəyişmədən yerə çökdü ki, dağın başından görünməsin. Qarı buzovu qovub, söylə-söylə evə sarı döndü, hirsindən və tez-tez getdiyindən təngnəfəs olmuşdu. Oğlan onu elə yaxşı görürdü ki, sanki, lap yanında dayanmışdı, bəlkə, hələ ondan da yaxında. O, qarını obyektivdə iri plan da götürmüşdü. Kinoda adamın sifətini ayrıca iri planla göstərdikləri kimi. Hələ qarının qəzəbdən qıyılmış sarımtıl gözlərini də görürdü. Qırıqmış, qat-qat olmuş üzünün bütüm pörtüyünü görürdü; kinoda qəflətdən səs kəsildə olduğu kimi, nənənin dodaqlarının durbinə tez-tez, səssiz tərpəndiyini və kobud, tək-tək dişlərini görürdü. Qarının qışqıra-qışqıra nələr dediyini uzaqdan ayırd etmək çətindi, amma onun sözlərini oğlan elə aydın və səlis eşidirdi ki, elə bil, lap qulağının dibində danışdı. Qarı onu ay söyürdü ha! Oğlan əzbərdən bilirdi: “Yaxşı, baxarıq... Hələ qayıt gəl. Dərsini verərəm onda! Heç babaya da baxmaram. Necə kərə demişəm, o gözə tutulan andırı tulla getsin. Yenə

qaçıb gedib dağa. Görüm, o şeytan gəmisinin altı üstünə çevrilsin, onu görüm suda batsın!..”

Oğlan dağ başında dərindən ah çəkdi. Tərsliyə bir bax, çanta alınan gün, məktəbə getməyin həsrətini çəkdiyi gün, gərək elə buzov paltar çeynəyəydi!..

Qarı sakit olmaq bilmirdi. Söyməyini davam etdirərək çeynənmiş paltarına baxırdı. Gülcəməl də qızı ilə onun yanına gəldi. Ona şikayətlənə-şikayətlənə qarı daha da qızıxdı. Yumruqlarını qaldırıb, dağa tərəf silkələdi. Sümükləri çıxmış qaramtıl yumruğu okulyarın önündə onu uzaqdan hədələyirdi: “Üzünə əyləncə tapıb. Görüm o, şeytan gəmisi yerə girsin! Onu görüm yanib kül olsun, onu görüm suda batsın elə!..”

Həyətdə samovar artıq qaynayırdı. Qapağın altından buxarın necə çıxdığı aydın görünürdü. Bekey xala samovarı aparmaq üçün bayıra çıxdı. Həngamə təzədən başladı. Nənə çeynənmiş paltarını, az qala, onun burnuna dürtə-cəkdi: “Al, bacın oğlunun işdəklərinə bir bax!”

Bekey xala təskinlik verməyə, onu dilə tutmağa başladı. Oğlan onun dediklərini anlayırdı. Təxminən, əvvəlkilər kimi: “Ənəkə, bir toxta. Uşaqdır, ağıl kəsmir, ondan nə umursan? Tək-tənhadır, tay-tuşu yoxdur. Niyə hay-küy salırsan, niyə uşağı qorxudursan?”

Nənə də, şübhəsiz, ona belə cavab verirdi: “Sən mənə öyüd vermə, hünərin var, doğ, onda görərsən uşaqdan nə umarlar. Orada, dağda o niyə veyllənir? Buzovu hörükləməyə vaxtı yoxdur. Bəs orada nəyə tamaşa edir? Özünün fərsiz valideynlərinə? Onu dünyaya gətirib, sonra da hərəsi baş götürüb bir yana qaçanlaramı? Sənin nə vecinə, sonsuzsan...”

Hətta uzaq məsafədən belə oğlan durbinlə gördü ki, Bekey xalanın batıq yanaqları necə bozardı, hirsindən bədəni necə titrəyib əsdi – yaqın bilirdi xalası əvəzinə necə çıxacaq – o, ögey anasının üzünə çıxmırdı: “Bəs özün, a kaftar, nə qədər oğul-qız böyütmüsən? Sən kimsən axı?”

Qalmaqal təzədən necə başladı!.. Nənə yanib-yaxıldı, özündən çıxdı. Gülcəməl istədi arvadları barışdırsın, dilə tutdu onları, nənəni qucaqlayıb evə aparmağa çalışdı, o isə təzədən qızıxdı, dəli kimi həyətdə otərəf-butərəfə qaçdı. Bekey xala qaynar samovarı götürüb, suyu çalxalana-çalxalana, lap qaça-qaça evə apardı. Nənə isə əldən düşüb,

kötüyün üstünə çökdü. Hönkür-hönkür ağlayaraq, öz taleyindən acı-acı şikayətləndi. İndi oğlan yaddan çıxmışdı, Allah-taalaya, bütün işıqlı dünyaya əl aparırdı. "Mən kiməm? Məndən soruşursan ki, mən kiməm? – Nənə qızlığının ardınca söylənirdi. – Əgər Allahın qəzəbinə keçməseydim, əgər beş körpəmi əlimdən almasaydı, madar oğlum on səkkiz yaşında müharibədə güllə qurbanı olmasaydı, əgər istəkli qocam Tayqara qoyun sürüsüylə birlikdə borana düşüb donmasaydı, mənim burada, meşə adamları arasında nə əməlim azmışdı. Mən sənin, sonsuzun tayıyam? Məgər mən bu ahıl yaşımnda sənin səfeh atan Möminlə yaşayırdımı? Günahım nəydi ki, mənə bu bəlaya salmışsan, məlun Allah!"

Oğlan durbini gözündən çəkdi, qəmli-qəmli başını aşağı saldı.

"İndi biz evə necə qayıdacağıq? – Astadan o, çantaya dedi. – Bütün günahlar məndə və səfeh buzovdadır. Bir də səndədir, ay durbini. Sən daim məni ağ gəmiyə baxmağa çağırırsan. Sənəin də təqsirin var".

Oğlan ətrafına boylandı. Hər tərəf dağlar, qayalıq, daşlıq, meşəlik idi. Hündürdən – buzlaqdan ırmaqlar bərq vura – raq, səssiz-səmitsiz üzünə aşağı axırdı, yalnız burada, aşağıda suyun səsi açılır, sanki, əbədi olaraq, susmadan çayda hey zümzümə eləmək üçün dilə gəlirdi. Dağlar isə çox nəhəng idi və göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Oğlan bala bu dəm özünü çox kiçik, tənha, unudulmuş hiss edirdi. Burada bir o idi, bir də dağlar, hər yanda dağlar, uca dağlar.

Günəş göl tərəfdə qurub edirdi. Havanın istisi azalmışdı. Şərq yamaqlara ilk, qısa kölgələr düşmüşdü. Günəş indi get-gedə aşağı enəcək, kölgələr isə sürünüb aşağı, dağın dibinə düşəcəkdə. Bax, günün bu çağında, adətən, İssıkkul göldə ağ gəmi peyda olurdu.

Oğlan durbini göz yetişən ən uzaq yerə yönəltdi və nəfəsini dərib dayandı. Odur ey! Ani olaraq hər şey yaddan çıxdı; orada, irəlidə İssıkkul gölün gömgöy ləpələri arasında gəmi peyda olmuşdu. Üzür! Bax, odur ey! Qatarlanmış borulu, uzun, nəhəng, gözəl gəmi. O, dümdüz, birbaşa irəli gedirdi. Oğlan tələsik köynəyinin ətəyi ilə şüşəni silib, bir daha okulyarı düzəltdi. Gəmi daha aydın göründü. İndi onun mavilikdə necə yırğalandığını, arxasınca necə şəffaf

köpüklü iz buraxdığını sezmək olurdu. Oğlan gözünü çəkmədən, heyərlə ağ gəmiyə baxırdı. Əgər iqtidarı olsaydı, ağ gəmidən xahiş edərdi ki, lap yaxına üzüb gəlsin, elə gəlsin ki, içindəki adamları da görmək mümkün olsun. Lakin gəmi bundan xəbərsiz idi. O, yavaş-yavaş, əzəmətlə öz yoluna davam edirdi, haradan gəldiyi, hara getdiyi bəlli deyildi.

Gəmi çox üzdü, oğlan isə ona baxa-baxa xeyli fikirləşdi ki, dönüb balıq olacaq, çayla üzüb ağ gəminin yanına gedəcək...

Günlərin birində, ilk dəfə Qarovul dağından İssıkkul gölün göy sinəsində ağ gəmini görərək onun ürəyi bu gözəllikdən cuşa gəlmişdi, dərhal onda belə qənaət yaranmışdı ki, onun İssıkkul göl matrosu olan atası məhz bu ağ gəmidə üzür. Və oğlan buna inanmışdı, özü də ona görə ki, ürəyi bunu çox istəyirdi.

O nə atasını, nə də anasını xatırlayırdı. Onları bir dəfə də görməmişdi. Onlardan heç biri bir dəfə də olsun ona baş çəkməmişdi. Ancaq oğlan yəqin bilirdi: atası İssıkkul göldə matros işləyir, anası isə atasından ayrılandan sonra oğlunu babanın yanında qoyub, şəhərə gedib. Elə o gedən olub. Dağların o üzünə, göldən o tərəfə, o biri dağların da arxasındakı uzaq şəhərə gedib.

Mömin baba bir dəfə həmin şəhərə kartof satmağa getmişdi. Bir həftə xəbər-əter olmadı, qayıdandan sonra çay içə-içə Bekey xalaya və nənəyə nəql etmişdi ki, öz qızını, yəni oğlanın anasını görüb. O, iri bir fabrikdə toxucu işləyir. Təzə ailə qurub – iki qızı var, uşaq bağçasına verir, həftədə yalnız bir dəfə görə bilir. Böyük bir binada olur, ancaq kiçik mənzilləri var, elə balacadır ki, tərpnəmək olmur. Həyətdə isə, bazarda olduğu kimi, heç kəs heç kəsi tanımır. Hamı belə yaşayır – evlərinə girən kimi qapını kilidləyirlər. Həmişə, həbsxana kimi, bağlıda oturlur. Əri də, deyəsən, şoferdir, küçədə avtobusla adam daşıyır. Şəhər saat dördədən gedir, gecə keçəndə gəlir. Onun da işi ağırdır. Babanın dediyinə görə, qızı hey ağlayıb, üzr istəyib. Təzə mənzil növbəsinə dayanıblar. Nə vaxt alacaqlar, bilinmir. Alanda, əri icazə versə, oğlunu aparacaq yanına. Qocadan xahiş eləyib ki, hələlik gözləsin. Mömin baba ona deyib ki, xiffət eləməsin. Başlıcası odur ki, əriylə dil tapıb dolansın, qalan şeylər yola gedər. Oğlundan da nigaran

olmasın. "Nə qədər canım sağdır, oğlanı heç kəsə verməyəcəyəm, ölərəm – Allaha tapşırıram, fərasəti varsa, bir yana çıxar..." Qocanı dinləyən Bekey xala və nənə hərdən köks ötürür, hətta doluxsunub ağlamsınırdılar da.

Bəli, elə o vaxt, çay süfrəsi arxasındaca onlar oğlanın atasından da söz saldılar. Baba eşidib ki, guya, onun keçmiş kürəkəni, oğlanın atası, hansısa bir gəmidə matros işləyir və onun da yeni ailəsi, iki, ya üç uşağı var. Evləri liman körpüsünün yanındadır. Deyilənə görə, içkini atıb. Təzə arvadı isə hər dəfə uşaqları da götürüb onun pişvazına körpüyə çıxır. Belə çıxır ki, – oğlan fikirləşdi, – onlar ağ gəmini, onun gəmisini qarşılayırlar".

Gəmi isə üzür, yavaş-yavaş uzaqlaşdı. Bəyaz, uzun gəmi, borularını tüstülədə-tüstülədə gölün hamar, mavi səthi ilə şütüyürdü, özü də balıq-oğlana dönmüş oğlanın ona sarı üzdüyündən xəbərsizdi.

O, elə balığa dönmək istəyirdi ki, bədəni də, quyruğu da, üzgəcləri də, pulcuqları da balığın kimi olsun, təkçə başı, nazik boynu, iri pələ qulaqları, cırmaq-cırmaq olmuş burnu isə özününkü olsun. Gözləri də özününkü qalsın. Əlbəttə, onlar indiki kimi olmaqdan başqa, həmçinin balıq gözü kimi də baxa bilsinlər. Oğlanın kirpikləri buzov kirpikləri kimi uzundu, həm də, nədənsə, daim öz-özünə səyriyirdi. Gülcəmal deyirdi ki, qızının kirpikləri onunkulara oxşasaydı, onda lap gözəl olardı! Gözəl niyə olsun? Qız, ya oğlan? Çox vacib imiş! Şəxsən ona gözəl gözlər lazım deyil, ona elə gözlər lazımdır ki, suyun altını da görə bilsin.

O, balığa babanın dəhnəsində dönməliydi. Göz qırpmında dönüb olar balıq. Sonra dərhal dəhnədən çaya, bir-başə qıjovlu axına sıçrayar, üzünəşığı üzüb gedərdi. Üzə-üzə hərdənbir atlanıb ətrafa baxar; axı həmişə suyun altı ilə üzmək cansıxıcı olar. O, qırmızı gilli dərin yarıqanı, daşaltı qayaları, burunları, dağları, meşələri arxada buraxıb, iti axan çayla üzüb gedirdi. O, sevimli daşlarından ayrılırdı: əlvida, "Xix-mış dəvə", əlvida, "Canavar", əlvida, "Yəhər", əlvida, "Tank", məntəqənin yanından keçəndə o, sıçrayıb sudan çıxacaq, üzgəci ilə babasına əl eləyəcək. "Əlvida, baba, tezliklə qayıdaram". Baba bu möcüzədən çaşıb qalar, nə edəcəyini bilməzdi. Nənə də, Bekey xala da, Gülcəmallı qızı da – hamısının ağzı açılı qalardı. Harada görünüb ki,

baş insan başı olsun, bədən balıq! O isə üzgəcini havada yellədir: "Əlvida, mən üzüb gedirəm. İssikkul gölə, ağ gəminin yanına. Matros atam oradadır". Baltek, yaqın, sahil boyu götürüləcək. Axı it heç vaxt belə şey görməyib. Əgər Baltek birdən özünü suya atmaq istəsə, o qışqıracaq: "Olmaz, Baltek, olmaz! Batarsan!" Özü isə üzəcək. Asma körpünün urazları altından keçəcək, sonra dar sahillərin arasından adlayaraq, qijildayan dərənin içi ilə düz İssikkul gölə üzüb gedəcək.

İssikkul göl isə əməlli-başlı dənizdir. İssikkul gölün sinəsi ilə üzəcək, bu dalğa mənim, o dalğa sənin, nəhayət, gəlib ağ gəmiyə qovuşacaq. Salam, ağ gəmi, mənim ey! O, gəmiyə belə deyəcək. Həmişə durlinlə sənə baxan mən idim. Gəmidəki adamlar heyrlənər, möcüzəyə baxmaq üçün axışib gələrlər. O zaman o, öz matros atasına deyəcək: "Salam, ata, mən sənin oğlunam. Mən üzüb sənənin yanına gəlmişəm". – "Sən haradan mənim oğlum oldun? Sən yanibalıq-yanıinsansan!" – "Sən məni yanına, gəmiyə qaldır, mən dönüb sənənin oğlun olaram". – "Qərībədir! Yaxşı, gəl görək". Atası tor atıb, onu sudan çıxaracaq, göyörtəyə qaldıracaq. Orada o dönüb olacaq özü. Sonra isə, sonra...

Sonra ağ gəmi üzüb yoluna davam edəcək. Oğlan atasına bildiklərinin hamısı və başına gələnləri danışacaq. Qoynunda yaşadığı dağlar haqqında, həmin o daşlar barədə, çay və meşə qoruğu barədə, balıq kimi gözüaçaq üzməyi öyrəndiyi baba dəhnəsi haqqında...

Əlbəttə, Mömün babanın yanında günlərinin necə keçdiyi barədə də danışacaq. Qoy atası güman eləməsin ki, əgər ləqəbini Qıvrəq Mömün qoyublarsa, deməli, o, pis adam olar. Babanın tayı-bərabəri yoxdur, babaların ən yaxşısıdır. O heç biclik bilmir, buna görə də hamı ona gülür. Orozqul əmi isə hələ bir qoca kişinin üstünə çıxmıxır da! Hətta adamların yanında da babanın üstünə qışqırdığı olub. Baba isə öz haqqını tələb eləmək əvəzinə, bunları Orozqula keçir, hətta onun əvəzinə meşədə işləyir, onun təsərrüfat işlərini görür. Hə, orada nə iş var axı? Orozqul əmi sərxoş gələndə, hə, o vicdansızın üzünə tüpürmək əvəzinə, baba onun qabağına yüyürür, atdan düşürdür, evə aparıb çarpayına uzandırır, üşüməsin, başı ağrımasın deyər,

üstünü kürklə örtür, atın isə yəhərini alır, qaşovlayır və yem verir. Bunun hamısını ona görə ələyir ki, Bekey xala sonsuzdur. Niyə belə ələyir, ata? Belə yaxşı olmaz – doğmaq istəyirsən, doğ, istəmirsən, lazım deyil. Orozqul əmi Bekey xalanı döyəndə babanın yazığı gəlir. Babanın özünü döysə, ondan yaxşı olardı. Bekey xala qışqıranda o, elə əzab çəkir, elə əzab çəkir ki. Əlindən nə gəlir? Qızına kömək etmək istəyəndə, nəyə qoymur: “Sən qarışma, – deyir, – özləri ayırd edərlər. Qoca kişisən, sənə nə işin var? Sənin arvadın ha deyil, qaxıl otur yerində”. – “Axı qız mənimkidir!” Nənə isə: “Uzaqda yaşasan, qonşu olmasaydın, eviniz yan-yanə olmasaydı, nə edərdin? Hər dəfə onları aralaşdırmaq üçün oradan bura at qovacaqdın? Bundan sonra sənə qızını kim evində saxlayardı!”

Nənə deyirəm ha, o sən görəndə nəyə deyil. Ata, yaqın, heç sən onu tanıyırsan da. Başqa nənədir. Mən balaca olanda doğma nənəm öldü. Sonra bu nənə gəldi. Bizdə havadan baş çıxarmaq olmur axı – gah aydın, gah da dumanlı olur, gah yağış yağır, gah da dolu. Nənə də belədir, dəymə-düşərdi, baş açmaq olmur. Gah mehribandır, gah qəzəbli, gah da heç nə ondandır, nə bundan. Hirsələndə bizi cana gətirir. Babamla mən susuruq. Qarı deyir ki, yadı nə qədər yedirt, içirt, ondan xeyir görməzsən. Ata, mən axı yad deyiləm. Mən həmişə babamla bir yerdə olmuşam. O özü yaddır, sonradan bizim yanımıza gəlib. Üstəlik, hələ məni yad adlandırır.

Qışda qar boğazımızadək çıxır. Bilirsən, yolları necə qar bağlayır! Meşəyə ancaq boz at Alabaşın belində getmək olar, o, qar qalaqlarını döşüylə yarı. Güclü də küləklər əsir, ayaqüstə durmaq olmur. Göldə dalğa qalxanda, sənə gəmin ləngər vuranda, onda bil ki, gölü bizim San-Taş küləyimiz yırğalayır. Babam danışır ki, çox zamanlar bundan əvvəl, düşmənlər bu torpağı tutmaq istəyib. Onda bizim San-Taşdan elə külək əsib ki, düşmənlər yəhərdə tab getirə bilməyiblər. Atdan eniblər, piyada da getmək mümkün olmayıb. Külək üzlerini qançır ələyib. Dönüblər, dal-dalı gediblər, külək arxadan çırpıb, yan-yөрələrində baxa bilməyiblər, dayana bilməyiblər, külək hamısını İssikkul gölə töküüb, bir nəfər də qalmayıb. Bax, belə olub. Biz, bax belə bir küləkli yerdə yaşayırıq! O, biz tərəfdən əsməyə başlayır.

Bütün qışı çayın o tayındakı meşədə külək vıyıldayır, uğuldayır, inildəyir. Çox dəhşətli olur.

Qışda meşədə iş o qədər də çox olmur. Qışda bizim tərəflərdə adam yaşamır, yayda köçlər daşınanda hara, onda hara. Yayda böyük otlaqda sürülərin, ilxıların gecələməsini çox xoşlayıram. Doğrudur, obaşdan yola düşüb dağlara sarı üz tuturlar. Lakin onlar gələndə çox yaxşı olur... Onların uşaqları və arvadları yük məşinlərində gəlirlər. Yük məşinlərində dəyələr və başqa şeylər də daşıyırlar. Bir az yır-yığı edəndən sonra babamla gedirik görüşməyə, hamısı ilə əl tuturuq. Mən də əl verirəm. Babam deyir ki, yaşca kiçik həmişə birinci olaraq əl uzatmalıdır. Kim əl vermirsə, o, adamlara hörmət eləmir. Sonra babam deyir ki, yeddi adamdan biri peyğəmbər ola bilər. O, çox nəcib, ağıllı adam olur. Kim ona əl verib görüşürsə, bütün ömrü boyu xoşbəxt yaşayır, mən də deyirəm: “Elə isə niyə o peyğəmbər peyğəmbərliyini bildirmir ki, hamımız əl verib onunla görüşək”. Babam gülür: “İş də burasındadır, – deyir, – peyğəmbər özü də bilmir ki, o, peyğəmbərdir – o, adi bir adamdır. Yalnız quldur bilir ki, o, quldurdur”. Bunlardan bax açmıram, utanıram da həmişə adamlarla salamlayıram.

Babamla çəməndə gələndə utanmıram.

Babam deyir: “Ata-baba yaylağına xoş gəlibsiz! Mal-qaranı, adamları yerbəyer eləmisinizmi, uşaqları rahatlamısınız?” Mən ancaq əl verib görüşürəm. Babamı hamı tanıyır, o da hamı ilə tanışdır. Onun üçün xoş keçir. Onun öz söz-söhbəti var: gəlmələri sorğu-suala tutur, bizim güzəranımızdan danışır. Mən isə bilmirəm, uşaqlara nədən danışım. Sonra başlayırıq gizlənqaç, dava-dava oynamağa – oyun qurtarandan sonra da dağılımaq istəmirsən. Kaş həmişə yay olaydı, kaş həmişə uşaqlarla çəməndə oynayırdıq!

Biz oynayırıq, tonqallar yandırılır. Ata, sən elə bilirsən ki, çəməndə tonqaldan işıqlanırsınız? Qətiyyə, yox! Yalnız alovun yan-yөрəsi işıqlanır, kənarda isə qabaqkından da qatı qaranlıq olur. Biz isə dava-dava oynayırıq, qaranlıqda gizlənirik, həmlə edirik; elə bil, lap kinodasan. Komandirsənsə, hamı sənə qulaq asır. Komandir olmaq, yaqın, çox yaxşıdır.

Sonra dağların arxasından Ay doğur. Aydınlıqda oynamağın ayrı ləzzəti var, ancaq baba məni aparır. Biz çəməndən, kolluqdan keçib evə gedirik. Qoyunlar sakitcə yatıb.

Atlar ətrafda otlayır. Biz gedə-gedə qulağımıza səs deyir – kimsə mahnı oxuyur. Cavan çobandır, kim bilir, bəlkə də, yaşlı çobandır. Babam məni saxlayır: “Qulaq as. Belə mahnı-nı həmişə eşitmək olmur”. Biz dayanıb qulaq asırıq. Babam köksünü ötürür. Başını mahnının ahəngində tərpədir.

Babam deyir ki, keçmiş zamanlarda bir xan o biri xana əsir düşübmüş. Həmin bu xan əsir xana belə deyib: “Mənim yanımda qul olmaq istəyirsənsə, qal, ya da ən böyük arzunu yerinə yetirib, səni öldürəcəyəm”. O birisi fikirləşib deyir: “Qul olmaq istəmirəm. Yaxşısı budur, məni öldür, ancaq öldürməmişdən mənim vətənimdən kim olsa, bir çoban çağırtdır bura”. – “Nəyinə lazımdır?” – “Ölümqabağı onun mahnısını dinləmək istəyirəm”. Babam deyir: “Doğ-ma mahnı üçün adamlar həyatlarından keçirlər”. Kaş görəydim onlar necə adamlardır. Çox güman, iri şəhərlərdə yaşayırlar”.

“Mahnı dinləmək yaxşıdır, eləmi?” Babam pıçıldayır: “İlahi, necə mahnılar oxuyardılar!..”

Bilmirəm heç, niyə babama belə yazığım gəlir, onu elə çox istəyirəm ki, istədiyimdən ağlamağım gəlir.

Şəhər tezdən çəməndə heç kəs gözə dəymir. Qoyun-ları və atları sürüb dağlara sanı aparıblar, bütün yayı orada qalacaqlar. Onlar gedəndən sonra başqa kolxozlardan köç-lər gəlir. Gündüzlər dayanmırlar, ötüb-keçirlər. Gecələr isə çəməndə köç düşür. Babamla mən gedirik onlarla görüş-məyə. Babam adamlarla görüşməyi çox sevir, mən də ondan öyrənmişəm. Bəlkə, bir vaxt çəməndə əsl peyğəm-bərlə də görüşəcəyəm...

Qışda Orozqul əmi ilə Bekey xala şəhərə, həkimə gedirlər. Deyirlər, həkim kömək edə bilər, elə dərman verər ki, uşaq doğulsun. Ancaq nənə həmişə deyir ki, yaxşısı budur, pirə getsin. Pir dağların o üzündədir, pambıq əkilən yerdə. Hə, orada düzənlikdə, lap çölün düzündə, adamın ağına gəlməyən bir yerdə bir Süleyman dağı var, müqəddəs dağ-dır. Əgər onun ətəyində qara qoyun kəssən və Allaha dua etsən, dağa tərəf gedə-gedə siddqlə hər addımda yalvarıb-yaxarıb, ondan imdad istəsən, rəhmi gələr və uşaq verər. Bekey xala çox istəyir ki, oraya, Süleyman dağına getsin. Orozqul əminin isə o qədər ürəyindən deyil. Uzaqdır. “Çoxlu pul lazımdır, – deyir, – gerek təyyarə ilə gedəsən,

dağın o üzündədir. Təyyarəyədək hələ nə qədər yol get-məlisən, bu da pul istəyir...”

Onlar şəhərə gedəndə məntəqədə lap yalnız qalıq. Bir biz oluruq, bir də qonşularımız – Seyidəhməd əmi, arvadı Gülcəmal və onların balaca qızı. Vur-tut bu qədər adam.

Axsamlar, işi qurtarandan sonra, babam mənə nağıl danışır. Bilirəm, bayırda qaranlıqdır, göz gözü görmür, şaxta iliyə işləyir. Acı külək əsir. Lap nəhəng dağlar belə həmin gecələrdə eymənir, bir-birinə sığınıb bizim evə, pəncərəmiz-dən düşən işıqlara pənah götürürlər. Bundan həm vahimə-lənirəm, həm də fərəhlənirəm. Mən azman olsaydım, əynimə azman kürkü geyib evdən çıxardım. Üzümlü o dağlara tutub, ucadan deyərdim: “Dağlar, qorxmayın! Mən buradayam. Mən nə küləkdən, nə zülmətdən, nə tufandan qorxuram, siz də qorxmayın. Öz yerinizdə dayanın, bir yerə yığışmayın”. Sonra mən qar tıqlarını yanb gedərdim, çaylardan adlayar-dım, gəlib çıxardım meşəyə. Axı gecələr meşələrdə ağaclar da qorxurlar. Onlar təkdirlər, hayanları yoxdur. Çılpaq ağaclar soyuqdan titrəyir, daldalanmağa yerləri yoxdur. Mən meşədə gəzərdim, hər ağacın gövdəsinə əl vurub ürəklən-dirərdim ki, qorxmasın. Yəqin, baharda göyərilməyən ağaclar məhz o ağaclardır ki, onlar qorxudan donubdur. Sonra biz bu qurumuş ağacları qırıb odun eləyirik.

Babam mənə nağıl danışanda mən bütün bunlar haq-qında düşünürəm. O, uzun-uzadı nağıl deyəndir. Cürbəcür nağıllardır – gülməli də var, xüsusən, “Cırtan Çıpalaq” nağılı çox gülməlidir. Yalquzaq canavar, bədbəxtlikdən, oğlanı udur. Yox, əvvəlcə dəvə yeyir onu, Çıpalaq yarpaqla-rın altında yuxuya gedibmiş, dəvə də orada veyllənirmiş, yarpaqqatışıq onu da ötürür içəri. Buna görə də deyirlər: dəvə yediyini bilməz. Çıpalaq qışqırır, köməyə çağırır. Qocalar sevimli Çıpalağı xilas etmək üçün dəvəni kəsməli olurlar. Yalquzaq canavarın başına ondan da qəribə macərə gəlib. O da səfehliyinin ucbatından Çıpalağı udub. Sonra da acı-acı göz yaşı axıdıb. Yalquzaq Çıpalağa rast gəlir: “Əl-ayağıma dolaşan bu böcək nədir? Bircə anda mən səni hop eləyib udaram”. Çıpalaq isə deyir: “Canavar, mənimlə işin olmasın, yoxsa səni itə döndərərəm”. – “Ha, ha, – canavar qəhqəhə çəkib gülür, – bu harada görünüb ki, canavar dönüb it ola! Ədəbsizliyinə görə mən səni

yeyəcəm". Və onu udur. Udur və udduğunu da yaddan çıxarır. Bu gündən də o, canavar məcazından məhrum olur. Elə ki canavar qoyunlara yaxın gəlir, Çıpalaq onun qarnında çığır: "Ey, çobanlar, yatmayın! Mənəm, boz qurdam, qoyunlarınızı daşıyıb aparacağam!" Canavar bilmir nəyləsin. Yan-yörəsini gəmirir, özünü yerə çırpır, eşələnir. Çıpalaq isə susmur: "Ey, çobanlar, gəlin, mənı əzişdirin, dərimi soyun". Çobanlar dəyənəklə canavarın üstünə cumurlar, canavar da qaç ki qaçasan. Çobanlar heyrat içində onu qovurlar. Yalquzağın başı xarab olub-nədir; özü qaçır, özü də bağırır: "Tutun mənı!" O zaman yalquzaq götürülüb aradan çıxır. Lakin bununla vəziyyəti yaxşılaşmır. Hara baş vurursa, Çıpalaq onun işını korlayır. Hər yerdən onu qovalayırlar, hər yerdə onu ələ salırlar. Acılıqdan canavar əldən düşür, bir dəri qalır, bir sümük. Dişləri dişlərinə dəyib saqqıldayır, zingildəyir: "Bu, nə cəzadır çəkirməm? Özüm-özümə düşmən kəsilmişəm. Qoca yaşımda başım xarab olub, ağılımı itirmişəm". Çıpalaq isə onun qulağına pıçıldayır: "Taşmatgilə qaç, onun qoyunları kökdür. Baymatgilə qaç, onun itləri kardır. Ərmətgilə qaç, onun çobanları yatıb". Canavar isə yerə oturub ağlayır, sızlayır: "Heç yana getməyəcəm, yaxşısı budur, gedim, birisinin qapısında it olum..."

Doğrudan da, ata, gülməli nağıldır? Babamın başqa nağılları da var, qüssəlisi, dəhşətli, kədərli. Mənim ən çox sevdiyim Buynuzlu ana maral haqqındakı nağıldır. Babam deyir ki, İssıkkul göldə yaşayan hər bir kəs bu nağılı bilməlidir. Bilməmək günahdır. Ata, bəlkə, sən onu bilir-sən? Babam deyir ki, hər şey gerçəkdir. Bu, vaxtilə olmuş işdir. Deyir ki, hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq. Mən də, sən də, başqaları da...

Bax, qışda biz belə yaşayırıq. Qış uzun sürür. Əgər babamın nağılları olmasaydı, qışda mən çox darıxardım.

Baharda isə biz tərəflər yaxşı olur. Havalar yaxşıca qızanda çobanlar yenə dağa gəlirlər. Bu zaman biz dağlarda yalnız qalmırıq. Amma çayın o tayında, bizdən o tərəfdə kimse olmur. Orada yalnız meşə var, bir də meşədəkilər. Biz ona görə məntəqədə yaşayırıq ki, heç kəsin ayağı ora dəyməsin, heç kəs bir budağa da əl vurmasın. Bizlərə hətta alim adamlar da gəlmişdilər. İki arvad idi, ikisi də şalvar

geymişdi, bir qoca kişi və bir də cavan oğlan. Oğlan onların tələbəsi idi. Düz bir ay qaldılar. Ot, yarpaq, budaq toplayırdılar. Onlar dedilər ki, bizim San-Taşda olan meşələrdən yer üzündə çox az qalıb. Demək olar, heç yoxdur. Ona görə də meşədəki hər bir ağacı qoruyub saxlamaq lazımdır.

Mən də elə bildirdim ki, babam hər ağacın üstündə elə-belə əsir. Orozqul əmi şam ağaclarını tirlik üçün bağışlayanda qocanın acığı gəlir.

3

Ağ gəmi üzüb uzaqlaşdı. Durbinlə onun borularını ayırd etmək olmurdu. Tezliklə o gözdən itəcəkdi: Vaxt çatmışdı, oğlan atasının gəmisində üzməyinin axırını uydurmalıydı. Hər şey yaxşı gəlmişdi, bircə axırını düşünüb tapa bilmirdi. O dönüb balıq olmağı, çayla üzüb gölə getməyi, ağ gəmiylə rastlaşmağı, atası ilə görüşməyi asanlıqla təəvvürünə gətirirdi. Atasına danışdıqları da öz-özlüyündə yaxşı idi. Ancaq sonrası düz gəlmirdi. Elə ona görə ki, məsələn, sahilə yaxınlaşırlar. Gəmi körpüyə yan alır. Matroslar sahilə düşməyə hazırlşırlar. Dağılışıb öz evlərinə gedəcəklər. Atası da evə getməlidir. Arvadı ilə iki uşağı onu körpüdə gözləyir. Bəs neyləsin? Atası ilə gətsin? Atası onu özü ilə aparacaq mı? Əgər apararsa, arvadı ondan soruşar: “Bu, kimdir, haradan gəlib, nə işi var?” Yox, yaxşısı budur, getməsin...

Ağ gəmi isə hey uzaqlaşır, güclə gözə görünən bir nöqtəyə çevrilirdi. Günəş də suyun üstünə çökürdü. Durbində gölün gözqamaşdıran al-bənövşəyi səthi bərq vururdu.

Gəmi getdi, gözdən itdi. Qərər, ağ gəmi haqqında nağıl da bitdi. Evə qətmək lazımdır.

Oğlan çantanı yerdən qaldırdı, durbini qoltuğunda sıxdı. Dağdan cəld endi. Evə yaxınlaşdıqca ürəyi həyəcanla döyünürdü. Buzovun çəynədiyi paltar üçün cavab verməliydi. İndi cəzadan başqa heç nə barədə fikirləşmirdi. Oğlan tamamilə ruhdan düşməmək üçün çantaya dedi: "Sən qorxma. Bizi danlayacaqlar. Axı mən qəsdən eləməmişəm. Buzovun qaçdığını bilmirdim. Tutaım, peysərimə bir kötək ilişdirəcəklər. Dözerəm. Səni döşəməyə tullasalar, qorxma.

Axi sən sınımayacaqsan ki, çantasın. Bax, əgər durbin nənənin əlinə keçsə, onda vay halına. Biz əvvəlcə durbini mərəkdə gizlədərik, sonra evə gedərik...”

O, belə də elədi. Kandanı keçib içəri girmək qorxulu idi.

Lakin evdə müəmmalı bir sükut vardı. Həyatda elə sakitlik idi, kimsə gözə dəymirdi, sanki, insanlar buranı tərək edib getmişdilər. Demə, Bekey xalanı yenə əri döyübmüş... Yenə də Mömün baba səfəhləmiş kürəkənini sakitləşdirməli olmuşdu, yenə də qoca yalvarıb-yaxanır, Orozqulun biləyindən sallanır və bütün rüsvayçılığı – qızının döyüldüyünü, əzişdirildiyini görür, ah-fəğanını, Orozqulun, doğma ata yanında qızını necə alçaq söyüşlərlə söydüyünü eşidirdi. Onu necə sonsuz qancıq, qısır eşşək və başqa iyrənc sözlərlə təhqir edirdi. Və onu da eşidirdi ki, qızı necə vəhşi bağırır ilə, dəli kimi qışqıraraq öz taleyinə nifrini yağıdırırdı. “Mənim nə təqsirim var, Allah məni övladdan məhrum edib!.. Yer üzündə qoyun kimi balalayan nə qədər arvad var, mən isə göylərin lənətinə gəlmişəm. Niyə? Neynirəm bu cür həyatı? Yaxşısı budur, öldür məni, qansız! Gəl, vur, vur!..”

Qoca Mömün dərddli-dərddli küncdə oturmuşdu, nəfəsi güclə gəlib-gedirdi, göz qapaqlarını qapamışdı, dizinin üstünə qoyduğu əlləri isə titrəyirdi. Onun rəngi büsbütün qaçmışdı.

Mömün nəvəsinə baxdı, heç nə demədi, yenidən yorğun-yorğun gözünü örtüdü. Nənə evdə yoxdu. O, Bekey xalanı əri ilə barışdırmaq üçün getmişdi, evlərini səliqəyə salırdı, sınımış qab-qacağı yığışdırırdı. Bax, nənə belə adamdır. Orozqul arvadını döyəndə nənə özü də qarışmır və babanı da qarışmağa qoymur. Dalaşib qurtardıqdan sonra özü gedib dilə tutur, sakitləşdirirdi. Bunun üçün də sağ olsun.

Oğlanın hamıdan çox qocaya yazığı gəlirdi. Hər dəfə belə olanda, az qala, qoca ölüb, ölümdən qayıdırdı. O, kar adamlar kimi küncdə oturur, heç kəsin gözüne görünmək istəmirdi. Fikrindəkiləri ürək qızdırıb, bir insan oğluna deməzdi. Belə anlarda Mömün fikirləşərdi ki, daha qocalıb, madar bir oğlu vardı, o da müharibədə həlak oldu. İndi heç kəs onun barəsində heç nə bilmir, heç kəs onu xatırlamır. Oğlu dursaydı, bəlkə də, taleyi belə gətirməzdi. Mömün ömürlük birgə həyat sürdüyü mərhum arvadının xiffətini

eləyirdi. Lakin ən böyük bədbəxtlik o idi ki, qızları xoşbəxt deyildilər. Kiçik qızı nəvəsini onun üstünə atıb şəhərə getmişdi və orada tək bir otaqda böyük külfət içində başı bəlalar çəkirdi. O biri qızı da burada Orozqulun əzab-ışğən-cəsinə düşər olub. Qoca onun yanında olsa da, qızının xətrinə hər şeyə dözsə də, analıq ona nəsib olmayıb ki, olmayıb... Gör neçə ildir ki, Orozqulla yaşayır. Onunla yaşamaqdan zinhara gəlib, ancaq əlacı nədir?.. Sonra nə olacaq – günün birində yıxılıb öləcək, başı gora titrəyir – o zaman bədbəxt qızı neyləyəcək?

Oğlan tez-tələsik bir fincan qatıq içdi, bir parça kökə yedi və səssiz-səmərsiz pəncərənin qabağında dayandı. Lampanı yandırmadı, babasını narahat eləmək istəmədi ki, qoy oturub fikirləşsin.

Oğlan da özü barədə fikirləşirdi. O anlaya bilmirdi ki, Bekey xala ərinin nəyə görə könlünü araqla alır. Əri onu yumruqlayır, bu da sonra gedib ona, üstəlik, yarım litr tapıb gətirir...

Eh, Bekey xala, Bekey xala! Əri neçə kərə onu ölümcül edib, o da elə hey onun təqsirindən keçir. Mömün baba da həmişə onu əfv edir. Nəyə görə? Belə adamları bağışlamaq lazım deyil. O, yaramaz, nadürrüst adamdır. O, burada heç kəsə lazım deyil. Onsuz da keçinirik.

Qaynar uşaq təxəyyülü oğlanın aləmində ədalətli cəzanın canlı şəklini çəkmişdi. Onlar hamılıqla bu şişman, bədhəybət, çirkin Orozqulun üstünə cumur, çəkib onu çayın kənarına aparırlar. Sonra isə əl-ayağından tutub, yırgalayaraq çayın lap gur yerinə tullayırlar. O isə Bekey xalaya və Mömün babaya yalvararaq bağışlanmasını xahiş edirdi. Axı o, balıq ola bilməz...

Oğlan özünü yüngül hiss eləməyə başladı. Hətta təsəvvürünə gətirəndə ki, Orozqul çayda necə çapalayır, məxmər şlyapası onunla yanbayan necə axıb gedir, ona gülməli görünürdü.

Lakin, çox təəssüf ki, yaşlılar oğlanın ədalətli bildiyi kimi hərəkət etmirdilər. Onlar hər şeyi əksinə edirdilər. Orozqul evə yenə sərxoş gəlir. Onu elə qarşılayırdılar ki, guya, arada heç nə olmayıb. Baba atının başını tutur, arvadı qaçaraq çay qoyur. Guya ki, hamısı elə onun yolunu gözləyirmişlər. O isə başlayır özünü naza qoymağa. Əvvəlcə kədərlənir,

ağlayır. Axı niyə də belə olaydı. Hər bir kəsin, lap əl verməyə də layiq olmayan adama oxşamazın ürəyi istədiyi qədər uşağı var. Beş, hətta on. Orozqulun onlardan nəyi əskikdir? Onun nəyi çatmır? Bəlkə, vəzifəsi yoxdur? Allaha şükür ki, meşə qoruğunun baş atlı gözetçisidir! Yoxsa o, avara-sərgərdanın birisidir? Bax, qaraçıların uşağı çoxdur, qaraçı balalarının əlindən tərpnəmək olmur. Bəlkə, onun adı-sanı yoxdur, hörmət-izzət sahibi deyil? Hamısı var. Hər şey qazanıb. Altında yəhərli atı, əlində qamçısı, hörmətlə pişvazına çıxırlar. Bəs nəyə görə onun tay-tuşları öz oğlanlarına toy eləsinlər, o isə belə? Oğulsuz, övladsız kimdir axı o?

Bekey xala da ağlayır, bir yerdə qərar tuta bilmir; ərinin könlünü birtəhər almaq istəyir. Gizlətdiyi yarım litri gətirir. Dərddən özü də içir. İç ki içəsən, sonra Orozqul vəhşiləşir və bütün qəzəbini arvadının üstünə tökür. O da ərinin təqsirindən keçir. Baba da bağışlayır. Heç kəs Orozqulun qabağında durmur. Ayılır, səhər görür ki, gözlərinin altı tuluqlu arvadı onun üçün çay dəmləyib. Baba da onun atına yulaf verib, yəhərləyib. Orozqul çayını içir, atını minir – yenə də o, San-Taş meşələrinin rəisi, sahibidir. Heç kəsin isə ağlına gəlmir ki, Orozqul kimisini çaya atmaq vaxtı çoxdan çatıb...

4

Qaranlıq düşmüşdü. Gecə qapını almışdı.

Oğlana ilk məktəbli çantası alındığı gün belə başa çatdı.

O yatmağa hazırlaşanda çanta üçün düşünüb yer tapa bilmədi. Nəhayət, onu böyrünə, balışın yanına qoydu. Oğlanın hələ xəbəri yoxdu, sonra biləcəkd ki, sinfin yarısının belə çantası var imiş. Bundan da heç vəchlə pərt olmayacaqdı, onun çantası çox qeyri-adi, tamamilə başqa cür çanta olaraq qalacaqdı. O, bunu da bilmirdi ki, qısa həyatında onu yeni hadisələr gözləyir və bir gün gələcək, o, işıqlı dünyada tək-tənha, yalnız bircə çanta ilə qalacaq. Buna da bais buynuzlu ana maral haqqında sevimli nağılı olacaqdır.

Elə bu gecə həmin nağılı bir daha dinləməyi o, çox istədi. Qoca Mömün bu əhvalatı özü də xoşlayırdı və onu

elə nəql eləyirdi ki, elə bil, hamısını şəxsən görmüşdü: köksünü ötürə-ötürə, ağlaya-ağlaya, öz ələmindəkilər barədə düşünə-düşünə, susaraq danışdı.

Lakin babasını narahat etməyə oğlanın cəsarəti çatmadı. O başa düşürdü ki, babasının dərdi indi nağıl dərdi deyildi. "Biz başqa bir vaxt ondan xahiş edərik, – oğlan çantaya dedi. – İndi mən Buynuzlu ana maral haqqında, babam danışan kimi, hər şeyi sözbəsöz sənə nəql edəram. Və elə astadan söyləyəcəyəm ki, heç kəs eşitməsin, amma sən dinlə. Mən hər şeyi kinodakı kimi danışmağı və görməyi xoşlayıram. Babam deyir ki, bunların hamısı gerçəkdir. Belə olub..."

Bu əhvalat çox qədim zamanlarda baş verib. Uzaq-uzaq keçmişlərdə yer üzündə meşələr otlardan və bizim diyarda su qurudan çox olanda dərin, sərin sulu bir çayın sahilində qırğız tayfası yaşayırmış. O çayın adı Enesay imiş. O, buralardan çox-çox uzaqda, Sibirə axıb gedir. Atla oraya üç il, üç aylıq yol imiş. İndi isə bu çayın adı Yeniseydir, o zaman isə Enesay deyərmişlər ona. Buna görə belə də nəgmə oxuyarmışlar:

Səndən enli bir çay varmış, Enesay?
Səndən əziz məkan varmış, Enesay?
Səndən dərin bir dərd varmış, Enesay?
Səndən azad, söylə, varmış, Enesay?

Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay,
Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay,
Səndə ağır başqa dərd yox, Enesay,
Səndə azad azadlıq yox, Enesay...

Bax, belə çay imiş Enesay.

O zaman Enesayda cürbəcür xalqlar olub. Güzəranları çox ağır keçirmiş, çünki daim ədavət aparırmışlar. Qırğız tayfasını çox düşmənlər dövrəyə alıbmiş. Gah biri, gah o biri hücum edirmiş, gah da qırğızlar başqalarına basqın edir, mal-qarasını qovub aparır, olacaqlarını yandırır, adamlarını qırırmışlar. Qabaqlarına gələni öldürür, heç kəsə aman ver-mirlərmiş. Zəmanə belə olub. İnsanın insana heyfi gəlmir. İnsan insanı qırır. Bir vaxt gəlir ki, əkin əkməyə, mal saxlamağa, ov ovlamağa adam qalmır. Soyğunçuluqla dolanmaq

daha asan olur – gəldi, öldürdü, qarət elədi. Ölümə ölümle, qana qanla cavab vermək gərək idi. Qan su yerinə axıdı-
lırdı. Adamlar başlarını itirmişdilər. Düşmənləri barışdıran
kimse yoxdu. Ən ağıllı, ən fərsətli o kəs idi ki, düşməni
qəflətən yaxalasin, yad tayfani son nəfərinədək qırsın, sürü-
ləri, var-dövləti yıxdı aparsın.

Tayqada qərribə bir quş peyda olmuşdu. Gecələr sübhədək budaqdan-budağa qonub iniltili insan sədası ilə oxuyur, ağlayır, deyirdi: "Fəlakət olacaq! Böyük fəlakət olacaq!" Elə də oldu, o dəhşətli gün gəlib çatdı.

Həmin gün Enesay sahilindəki qırğız tayfası öz qocaman başçısını dəfn edirdi. İgid batır Külçə neçə illər el atası olmuşdu, çoxlu-çoxlu yürüşlər etmiş, vuruşlarda qılinc oynatmışdı. Döyüşlərdən salamat çıxmışdı, lakin əcəl onu gəlib haqlamışdı. Tayfa iki gün hüsr keçirdi, üçüncü gün batırı torpağa tapşırmağa oldu. Qədim adətə görə, başçının cəsədini son mənzilə Enesayın sıldırımli, sərt uçurumlu sahilli ilə aparmalı idilər ki, mərhumun ruhu ana çay Enesayla vidadəlsin. Axı "ene" – ana, "say" isə axın, çay deməkdir. Belə edirdilər ki, onun qəlbi son dəfə Enesay haqqında nəğməni oxusun.

Səndən enli bir çay varmı, Enesay?
Səndən əziz məkan varmı, Enesay?
Səndən dərin bir dərd varmı, Enesay?
Səndən azad, söylə, varmı, Enesay?

Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay,
Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay,
Səndən ağır başqa dərd yox, Enesay,
Səndən azad azadlıq yox, Enesay...

Dəfn təpəsində, açıq qəbrin önündə batırı başları üstünə qaldırıb, dünyanın dörd tərəfini ona göstərməli imişlər: “Bax, bu, sənin çayın. Bax, bu, sənin səman. Bax, bu, sənin torpağın. Bax, bu da biz – səninlə eyni kökdən törəyənlər. Biz hamımız səni yola salmağa gəlmişik. Rahat yat”. Qədimdən qalmış adətə görə, igidin qəbri üstünə sal daş qoyarmışlar.

Dəfn günü tayfanın bütün yurdları sahilboyu cərgə-cərgə düzülərmişlər ki, hər bir ailə öz həyət-bacasında

dayanıb batırla vidalaşa bilsin. Onun cənazəsini basdırmağa aparanda ağ hüzn bayrağını torpağa sarı əyib, ağ deyib ağlayır, sonra da camaata qoşulub o biri alaçığa sarı gedirlər, orada da oxşayıb ağlayırlar və ağ hüzn bayrağını sallayırlar, beləliklə, yol başa çatnadək, lap dəfn təpəsinədək vidalaşma davam edirdi.

Həmin gün sübhdən günəş öz gündüz səfərinə başlayanda bütün hazırlıq işləri başa çatmış olurdu. Belə ki, ağac ucuna taxılmış at quyuğundan ibarət hakimiyyət rəmzi boncuqları və batırın döyüş əsləhəsi olan qalxan, nizə bayıra çıxarıldı. Atının belinə matəm örtüyü salınırdı. Karnayçılar öz karnaylarını, dobulbaşçılar da öz dobulbaşlarını sazlayıb gözləyirdilər və elə çalacaqdılar ki, tayqa lərzəyə gəlsin, quşlar dəstə ilə havaya qalxsınlar və mərəkə, hay-küy qoparsınlar, vəhşi heyvanlar bağıra-bağıra cəngəlliyə qaçsınlar; otlar yerə yatsın; dağlar uğuldayıb əks-səda versin, dağlar qorxudan diksinsin. Ağıcı qadınlar saçlarını açıb tökmüşdülər ki, igid Kəlcünü oxşayıb ağlasınlar. Cigidlər bir diziüstə çökmüşdülər ki, onun cənazəsini güclü çiynlərinə qaldırsınlar. Həmi hazırdı, batırın cənazəsinin götürülməsinə müntəzir idi. Məşəyanı açıqlıqda ənənə üçün doqquz baş qurbanlıq madyan, doqquz baş qurbanlıq cöngə, hər doqquz cinsdən doqquz qurbanlıq qoyun bağlanmışdı.

Elə o zaman gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Enesay-lılar bir-biri ilə necə ədavət aparsalar da, el atasının dəfn gününü qonşu qonşuyla dava eləməzdilər. Amma həmin gün düşmən qoşunu, sən demə, başı yasa qarışmış qırğızları obaşdan xəlvətcə mühasirəyə alıblarmış və qəflətən isteh-kamlardan qalxıb, hər tərəfdən həmləyə keçdilər, heç kəs yəhərə atıla bilmədi, heç kəs silaha əl ata bilmədi. Və misil-siz bir döyüş başladı. Qabaqlarına kim gəldi qırdılar. Düş-mənlər belə qəsd hazırlamışdı ki, bir zərbə ilə cəsur qırğız tayfasının axırına çıxsınlar. Həmin başdan-başa qırdılar ki, bu vəhşiliyi xatırlayan, intiqam alan olmasın, zaman keç-mişin izini itirsin. Vardılar – guya, olmayıblar...

İnsan dünyaya getirmək, böyüdüb ərsəyə çatdırmaq uzun çəkir, öldürmək isə bir anın işidir. Qılıncdan keçirilən çoxları qanına qəltan olmuş, qılınc, nizədən qorunmaq üçün özlərini çaya atan bir çoxları da Enesayın dalgalarında qərq olmuşdu. Sahilboyu, sıldırımların və uçurumların kənarında

necə verst üzünü qırğız alaçıqları od tutub yanırdı. Heç kəs qaçıb qurtara bilmədi, heç kəs sağ qalmadı. Hər şey yerlə yeksan edilmiş, yandırılmışdı. Yaralanıb yıxılanları yarğanların qaşından Enesaya atırdılar. Düşmənlər şadlanırdı. "İndi bu torpaqlar bizimdir! İndi bu meşələr bizimdir! İndi bu sürülər bizimdir!"

Düşmənlər zəngin qənimətlə gedirdilər və meşədən döənən iki uşağı – qızla oğlanı görə bilmədiilər. Bu şuluq, nadinc uşaqlar, hələ səhər tezdən valideynlərindən xəlvət səbət üçün civir yığmaqdan ötrü yaxınlıqdakı meşəyə qaçmışdılar. Onların başı elə qarışıb ki, cəngəlliyə necə girdiklərini hiss eləməyiblər. Döyüş, hay-küy, bağırçı-çığırtı eşidiblər, qaçıb geri qayıdanda isə nə ata-analarını, nə də qardaş-bacılarını sağ görüblər. Uşaqlar valideynsiz, tayfasız qalıblar. Onlar ağlaya-ağlaya dədə-baba yurdunda qaçıb, dolaşıb, fəqət heç yerdə canlı kimsəyə rast gəlməyiblər. Bir saat içində yetim qalıblar. Bu boyda dünyada tək-tənha. Uzaqlarda isə toz dumanı göyə qalxırdı, düşmənlər qanlı basqınla əldə etdikləri ilxıları və sürüləri öz malikanələrinə qovub aparmışlar.

Uşaqlar ayaq altından qalxan bu tozu görüb, onun ardınca düşüblər. Qəddar düşmənin ardınca uşaqlar ağlaya-ağlaya, çığır-çığır qaçırmışlar. Yalnız uşaqlar belə edə bilirlər. Qatillərdən qaçıb gizlənmək əvəzinə, onlar düşməninə çatmağa cəhd edirmişlər. Təki yalnız qalmasınlar, təki bu tar-mar olmuş məlun yerdən qaçıb uzaqlaşsınlar. Oğlanla qız əl-ələ verərək soyğunçuların dalınca qaçır, yalvarır-yaxarırdılar ki, onları da gözləsinlər, onları da özləri ilə aparsınlar. Bu çığır-bağırdı, bu kişnərtidə və tappatapda, bu qaçaqçaqda onların zəif səsinə kim eşidəcəkdi?

Oğlanla qız ümitsiz halda çox qaçdılar. Lakin çata bilmədilər ki, çata bilmədilər. Sonra yorulub əldən-ayaqdan düşdülər, oturdular. Ətrafa baxmaqdan xoflandılar, qorxularından tərpənmədilər. Dəhşətli idi. Mehribanlıqla bir-birinə sığındılar, necə yuxuya getdiklərindən də xəbərləri olmadı.

Yaxşı deyiblər: yetimin bəxti yüyürək olar. Gecəni sağ-salamat başa vurdular. Vəhşi heyvanlar onlara toxunmadı. Meşə əjdahaları onları sürütləyib aparmadı. Oyananda səhər açılmışdı. Gün çıxmışdı. Quşlar oxuyurdu. Uşaqlar durub, yenə də çapqınçılardan dalınca düşdülər. Yolboyu gilemeyvə,

ot kökü topladılar. Az getdilər, çox getdilər, üçüncü gün bir dağa çatıb dayandılar. Baxıb gördülər ki, aşağı tərəfdə geniş, yaşıl bir çəmənlikdə kef məclisidir. O qədər alaçıq quruluş ki, sayı-hesabı yox, o qədər tonqal qalanıb ki, sayı-hesabı yox, ətrafında o qədər adam toplaşmış ki, sayı-hesabı yox. Qızlar yelləncəkdə yellənir, mahnı oxuyurlar. Pəhləvanlar camaatı əyləndirmək üçün berkutlar kimi dövrə vurur, bir-birini yerə cırpır. Onlar öz zəfərlərini bayram edən həmin düşmənlərdir.

Oğlanla qız dağın başında dayanmışdılar, yaxın gəlməyə cəsarət etmirdilər. Ancaq qovurma, çörək, çöl soğanı iyi gələn tonqal onları özünə cəlb edirdi.

Uşaqlar özlərini saxlaya bilmədiilər, dağdan enməyə başladılar. Gəlmələri görüb, şənlik sahibləri təəccüb etdilər, onları hamılıqla dövrəyə aldılar.

– Kimsiniz? Haradan gəirsiniz?

– Biz acıq, – oğlanla qız cavab verdi, – bizə yemək verin.

Onlar danışqlarından bildilər ki, bunlar kimdirlər. Çığır-dılar, bağır-dılar. Mübahisə etməyə başladılar: düşmənlər ailəsindən sağ qalmış bu uşaqları elə bu saat öldürməli, yoxsa xanın hüsuruna aparmalı? Onlar höcətləşməkdə olsun, rəhmli bir qadın uşaqların hərsinə bir parça at əti bozartması ötürdü. Onları dartıb xanın hüsuruna aparmaq istəyirdilər, uşaqlar isə yeməkdən əl çəkə bilmirdilər. Onları, qabağında əli gümüş baltalı keşikçilər dayanan hündür qırmızı alaçığa apardılar. Düşərgədə həyəcanlı söz-həyə gəzirdi ki, qırğız tayfasından olan bu uşaqlar haradan gəlib buraya çıxa bilirlər? Bu, nə olan işdir? Hamısı oyunlarını buraxıb, kefdən əl çəkərək, dəstə-dəstə xan alaçığına sarı qaçdı. Xan isə o dəm məşhur döyüşçüləri ilə qar kimi ağappaq gecənin içində təmtəraqa əyləşmişdi. Bal qatılmış kumis içir, onu mədh edən mahnılara qulaq asırdı. Xan biləndə ki, onun yanına nə üçün gəliblər, hirs vurdu başına: "Siz nə cəsarətlə məni narahat etmisiniz? Məgər qırğız tayfasını biz qırıb kökünü kəsmədikmi? Məgər mən sizi Enesay ellərinin əbədi sahibi etməmişəmmi? Qorxaqların biri qorxaqlar, qaçıb yanıma niyə gəlmisiniz? Görün, qarşınızdakılar kimlərdir? Ey, Çopur Topal Qarı! – Xan ucadan hayqırdı. Özü də qarı camaatın içindən aralanıb, gələn kimi ona dedi:

– Haydı, onları apar tayqaya, elə et ki, bunların məhvi ilə qırğız tayfası yer üzündən silinsin; kökü kəsilsin, adı əbədi olaraq unudulmuş olsun. Haydı, get, Çopur Topal Qarı, necə buyurdum, elə də edərsən...”

Çopur Topal Qarı dinməz-söyləməz təzim etdi, oğlanla qızın əlindən tutub, aradan çıxdı. Onlar meşə ilə az getdilər, çox getdilər, gəlib Enesay sahilinə, dərin uçurum üzərinə çıxdılar. Burada Çopur Topal Qarı uşaqları uçurumun qırağında yan-yana dayandırdı. Onları itələyib, aşağı salmazdan əvvəl dedi:

– Ey böyük Enesay çayı! Əgər dağı sənin dərinliyinə atsan, o, daş kimi batar. Yüzlük şam ağacını atsan, qamçalaq kimi apararsan. Öz ağuşuna bu iki qum dənəsini – iki insan övladını qəbul et. Yer üzündə onlara yer yoxdur. Məni bunu sənə deyim, Enesay! Əgər ulduzlar dönüb adam olsaydılar, göy onlara darlıq edərdi. Əgər balıqlar dönüb adam olsaydılar, çaylar və dənizlər onlara bəs eləməzdi. Məni bunu sənə deyim, Enesay! Al onları, apar onları. Qoy onlar körpə ikən, pak ürəklə, hələ pis əməllər, pis niyyətlərlə ləkələnmiş, uşaq vicdanı ilə insan əzablarından xəbər tutmamış, özləri də başqalarına zillət verməmiş bizim mənfur dünyamızı tərk etsinlər. Al bunları, al bunları, ey ulu Enesay!..

Oğlanla qız ağlayır, hıçqırırdı. Uçurumdan üzüaşağı baxanda adam dəhşətə gəlirdi, qarının sözləri onların qulağını girirdi. Dərinliklərdə dalgalar qəzəblə çarpılıb uğuldayırdı.

– Qucaqlaşın, uşaqlar, son dəfə vidalaşın. – Çopur Topal Qarı dedi. Özü isə onların ikisini birdən uçuruma itələmək üçün qollarını cırmaladı. Və sözüne davam etdi: – Hə, balacalar, məni bağışlayın. Deməli, tale belə imiş. Mən indi bu işi öz iradəmlə görməsəm də, sizin rahatlığınız üçün...

Qarı elə bunu demişdi ki, lap yaxınlıqdan belə səs eşidildi:

– Dayan, ey böyük, müdrik qadın, günahsız uşaqları məhv eləmə!

Çopur Topal Qarı çevrilib baxdı, heyratə gəldi, qənşərində bir ana maral dayanmışdı. Özü də necə iri gözləri vardı... Kədər və qüssə ilə baxırdı. Maral süd kimi ağappaq idi, körpə köşək kimi qarnının altı saçaq-saçaq yunla örtülmüşdü. Buynuzları özgə cür füsunkar idi – qollu-budaqlı,

elə bil, payız ağaclarının budaqları idi. Yelini isə tərtəmiz və hamar idi, uşaqlı qadının döşlərinə oxşayırdı.

– Sən kimsən? Niyə insan dilində danışırısan? – Çopur Topal Qarı xəbər aldı.

Maral belə cavab verdi:

– Mən ana maralam. Ona görə belə danışiram ki, başqa cür sən məni anlamazsan, məni dinləməzsən.

– Nə istəyirsən, ana maral?

– Uşaqları burax, böyük müdrik qadın. Xahiş eləyirəm, onları mənə ver.

– Onlar sənin nəyinə lazımdır?

– İnsanlar mənim əkilərimi, iki maral balamı öldürüblər. Mən özümə övlad axtarıram.

– Sən onları əmizdirmək istəyirsən?

– Bəli, böyük müdrik qadın.

– Sən yaxşı düşünüb-daşınmısanmı, ana maral? – Çopur Topal Qarı güldü. – Axı onlar insan övladlarıdır. Onlar böyüyüb, sənin maral balalarını öldürəcəklər.

– Onlar böyüyəndə mənim maral balalarını öldürməyəcəklər. – Ana maral ona cavab verdi. – Mən onların anası olacağam, onlar isə mənim balam. Məgər onlar öz bacı və qardaşlarını öldürərləmi?

– Eh, ana maral, danışma, sən insanları tanımırısan! – Çopur Topal Qarı başını buladı. – Nəinki meşə heyvanlarını, onlar bir-birini öldürməkdən də çəkinmirlər. Bu yetimləri sənə verərdim, verərdim ona görə ki, sözlərimin doğru olduğunu biləsən, axı sənin bu uşaqlarını da insanlar öldürəcəklər. Bu qədər qəm-qüssə nəyinə gərəkdir?

– Mən uşaqları elə bir uzaq diyara aparacağam ki, onları heç kəs tapa bilməsin. Balalara rəhm elə, böyük, müdrik qadın, burax onları. Mən onlara vəfalı ana olacağam. Yelitim dolub. Uşaq üçün göz yaşı axıdır südüm. Uşaq həsrəti çəkir südüm.

– Neynək, qoy sən deyən olsun, – Çopur Topal Qarı dilləndi. – Götür, tez buradan apar. Yetimləri öz uzaq diyarına apar. Amma onlar uzaq yolda məhv olsalar, rastlaşdığınız quldurlar onları öldürsə, əgər sənin insan övladlarını sənə nankorluq etsələr, onda günahı özündə gör.

Ana maral Çopur Topal Qarıya minnətdarlıq elədi. Oğlanla qıza isə dedi:

– İndi mən sizin ananızam, siz də mənim övladlarım. Mən sizi uzaq bir diyara aparacağam, orada meşə ilə örtülmüş qarlı dağlar qoynunda isti bir dəniz var – İssikkul göl.

Oğlanla qız sevindilər, cəld Buynuzlu ana maralın yanına qaçdılar. Ancaq sonradan onlar yoruldular, əldən düşdülər, yol isə uzaq idi – dünyanın bu başından o başına. Əgər Buynuzlu ana maral onlara əmcəklərindən süd əmizdirməsəydi, gecələr öz bədənini ilə qızdırmasaydı, uşaqlar uzaq yolu gedə bilməzdilər. Onlar xeyli yol getdilər. Artıq köhnə vətən Enesay arxada qalmışdı, yeni məkana – İssikkul gölə isə hələ xeyli vardı. Az getdilər, üz getdilər, bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar, yay və payız, insan ayağı dəyməmiş meşələrdən, bürkülü səhralardan, dalğalı qumluqdan, uca dağlardan, daşqın çaylardan keçib getdilər. Dallarınca canavar sürüləri düşdü, ancaq Buynuzlu ana maral onları belinə mindirib, yırtıcı heyvanlardan uzaqlaşdırdı. Oxlu ovçular onları təqib edəndə qışqırdılar: “Maral insan övladlarını qaçın! Tutun! Vurun!” Ardınca oxlar atdılar: onlardan, bu çağırılmamış xilaskarlardan Buynuzlu ana maral öz övladlarını qaçınb apardı. O, oxdan da iti süzə-süzə, astadan deyirdi: “Uşaqlarım, bərk tutun, bizi qovurlar!”

Nəhayət, Buynuzlu ana maral uşaqları İssikkul gölə gətirib çıxartdı. Onlar dağın başında dayanıb heyrətlə ətrafa baxırdılar. Hər tərəf qarlı dağ silsiləsi, yaşıl meşələrlə örtülmüş, dağların arasında isə göz işlədikcə dəniz uzanıb gedirdi. Mavi suda ağ dalğalar gəzişir, külək onları belədən-belə qovur, uzaqlara aparırdı. İssikkul gölün ucu-bucağı görünmürdü. Bir tərəfində gün çıxırdı, o biri tərəfində hələ gecə idi. İssikkul gölün dövrəsindəki dağlar o qədər çox idi ki, onları saymaqla qurtarmazdı, o dağların o üzündə hələ nə qədər qarlı dağlar var idi – saysız-hesabsız.

– Bu, sizin yeni vətəninizdir. – Buynuzlu ana maral dedi. – Burada yaşayacaqsınız, burada əkin əkəcək, balıq tutacaq, mal-qara saxlayacaqsınız. Min illər əmin-amanlıqla burada yaşayın. Qoy nəsliniz törəyib artsın. Gələcək nəsillər özünüzlə gətirdiyiniz dilinizi unutmasınlar, qoy onlar öz dilində şirin-şirin danışsın, şirin-şirin oxusunlar. İnsan kimi yaşayın. Mən isə həmişə sizinlə, sizin övladlarınız, nəvələrinizlə bir yerdə olacağam...

Qırğız tayfasından olan axırıncı oğlan və qız özlərinə İssikkul göldə belə yeni, bəxtiyar və əbədi Vətən tapdılar.

Vaxt tez gəlib keçdi. Oğlan bəzburudlu cavan oldu, qız kamal yaşına doldu. Bu zaman onlar evləndilər, ər-arvad oldular. Buynuzlu ana maral isə İssikkul gölü tərk etmədi, buradakı meşələrdə yaşadı.

Bir dəfə gün doğan çağı İssikkul göl təlatümə gəldi, uğuldadı. Qadın doğmaq istəyirdi, əziyyət çəkirdi. Kişi isə qorxuya düşdü. Qayanın başına qaçıb, ucadan çağırmağa başladı:

– Buynuzlu ana maral, haradasan? Eşidirsən, İssikkul göl necə hay-haray qoparıb. Sənin qızın doğur. Tez gəl, Buynuzlu ana maral, gəl, bizə kömək elə...

Elə bu zaman uzaqdan ahəngdən-ahəngə düşən, karvan zınqırovlarından qopan səsi xatırladan bir səda eşidildi. Səs get-gedə yaxınlaşdı. Buynuzlu ana maral qaçıb özünü yetirdi. O, buynuzuna taxaraq bir uşaq beşiği gətirmişdi. Beşik ağcaqayın ağacındandı, qulpundan asılmış gümüş zınqırov cingildəyirdi. Elə o zamandan bəri İssikkul göl beşiklərində həmin zınqırov səslənməkdədir. Ana beşiği yırğalayır, gümüş zınqırov isə səs eləyir, sanki, Buynuzlu ana maral uzaqlardan qaçıb gəlir, tələsir, buynuzunda ağcaqayın beşiği gətirir...

Buynuzlu ana maral çağırışa gəlib özünü yetirən kimi, qadın azad oldu.

– Bu beşik sənin ilk övladın üçündür, – Buynuzlu ana maral dedi. – Sizin çoxlu uşağınız olacaq. Yeddi oğul, yeddi qız.

Ana ilə ata sevincək oldular. İlk övladlarına Buynuzlu Buqu – ana maralın şərəfinə Buqubay adı verdilər. Buqu – bay böyüdü, qıpçaq tayfasından gözəl bir qız aldı və bununla da Buqu nəslə – Buynuzlu ana maral nəslə törəyib artmağa başladı. Buqular İssikkul göl ətrafında böyük və güclü bir nəsil oldular. Buqular Buynuzlu ana maralı müqəddəs hesab edirdilər. Buqu alaçıqlarının qapısı üstündə parça üzərində tikmə nişan, maral buynuzu şəklində olardı – gəndən bilinsin ki, bu alaçıq Buqu nəslinə məxsusdur. Buqular düşmən basqınına dəf edəndə, cıdır yarışında “Buqu!” deyərək qışqırırdılar. Hər dəfə də buqular qalib gələrdi. O zaman İssikkul göl meşələrində gözəlliklərinə

göydə ulduzların həsəd apardıqları ağ marallar yaşayardı. Onlar Buynuzlu ana maralın övladları idi. Heç kəs onlara dəyməzdi, heç kəs onları incitməzdi. Maralı görəndə buqular atdan enər, ona yol verərdilər. Sevimli qızın gözəlliyini ağ maralın gözəlliyi ilə müqayisə edərdilər...

Varlı-dövlətli, adlı-sanlı bir buqu ölənəcən hər şey belə idi – onun min-min qoyunu, min-min atı var idi, ətrafda yaşayan kişilərin hamısı ona çobanlıq edərdi. Onun oğlanları böyük bir yas məclisi qurmuşdular. Onlar dünyanın hər tərəfindən ən adlı-sanlı adamları yasa dəvət etmişdilər. Qonaqlar üçün İssikkul gölün sahilində yüz alaçıq qurmuşdular. Neçə baş heyvan kəsildiyinin, nə qədər kumis içildiyinin, nə qədər qaşqar təamı işləndiyinin sayı-hesabı yox idi. Varlının oğlanları özlərini çəkib deyirdilər: "Qoy adamlar bilsinlər ki, ata öləndən sonra yerində necə varlı, comərd övladları qalib, onlar atalarını necə urvatlı tuturlar, xatirəsini əzizləyirlər... (E-e, oğlum, vay o gündən ki, insanlar ağı ilə yox, var-dövlət ilə tanınalar!)"

Xanəndələr də – başlarında mərhumun oğlanlarının bağışladığı samur papağı, əyinlərində ipək xalat, hədiyyə olunmuş arqaman atların belində qapı-qapı gəzir, mərhumu da, onun varislərini də tərif edirdilər. Biri oxuyurdu:

– Günçixanla günbatan arasında belə bəxtəvər həyata, belə dəbdəbəli ehsana tayımı tapmaq olar?

İkinci oxuyurdu:

– Dünya yaranandan bunun tayı-bərabəri olmayıb!

Üçüncü oxuyurdu:

– Ayrı yerdə yox, yalnız bizdə valideynlərə ehtiram göstərilir, valideyn şöhrəti və şərəfi uca tutulur, onların müqəddəs xatirəsi yad edilir.

– Ey, naqqal xanəndələr, nə hay-küy salmısınız! Məgər yer üzündə bu comərdliyə, səxavətə layiq söz tapmaqımı olar, məgər mərhumun şərəfinə layiq söz qoşmaqımı olar? – deyə dördüncü oxuyurdu.

Beləliklə, gecə-gündüz onlar deyişdilər. (E-e, oğlum, elə ki, xanəndələr mədhiyyə deməklə bəhsə girişdilər, onlar müğənnilikdən dönüb mahnıya düşmənlər kəsilirlər.)

Bu məşhur yas mərasimi neçə gün bayram təntənəsi kimi qeyd edildi. Dövlətinin lovğa oğulları çox istəyirdilər ki, başqalarını kölgədə buraxsınlar, yer üzündə hamını keç-

sinlər, şöhrətləri bütün dünyaya yayılsın. Onlar belə fikrə düşdülər ki, atalarının məqbərəsi üstündə maral buynuzu düzəldirsinlər. Qoy hamı bilsin ki, bu türbə Buynuzlu ana maral nəslindən olan şanlı-şöhrətli əcdadlarına məxsusdur. (E-e, oğlum, hələ qədim zamanlarda deyərmişlər: "Var-dövlət xudpəsəndlik yaradır, xudpəsəndlik isə səfəhlik".)

Varlının oğulları atalarının xatirəsinə misilsiz hörmət göstərmək istəyirdilər. Heç nə də onlara mane olmurdu. Dedilər də, elədilər də! Ovçu göndərdilər, ovçular maralı öldürüb, buynuzunu qoparıb gətirdilər. Buynuz da nə buyuz, gərilməmiş qartal qanadları boyda. Maral buynuzu oğullara xoş gəldi, buynuzun hər tayında on səkkiz budaq vardı, bu da o demək idi ki, maral on səkkiz yaşardı. Çox əcəb! Onlar ustalara həvalə etdilər ki, buynuzu məqbərənin üstünə bərkitsinlər.

Qocalar qəzəbləndilər:

– Nə haqla maralı öldürübsünüz? Kim cəsarət edib Buynuzlu ana maralın törəməsinə əl qaldırıb?

Dövlətinin varisləri onların cavabını verdilər:

– Maral bizim torpağımızda öldürülüb. Bizim torpağımızda milçəkdən tutmuş dəvəyədək – yeriyan, sürünən, uçan nə varsa, hamısı bizimdir. Öz malımızla necə rəftar etməyi biz özümüz bilərik. Rədd olun!

Nökərlər qocaları şallaqladı, atın belinə tərsinə, üzü geri mindirdilər və onları rüsvayçılıqla qovdular.

Hər şey də bundan başladı... Buynuzlu ana maralın xələflərinə böyük bədbəxtlik üz verdi. Demək olar ki, hər biri meşəyə ağ maral ovuna çıxmağa başladı. Hər bir buqulu öz əcdadının qəbri üstündə maral buynuzu qoymağı özünə borc bildi. İndi bu iş ölümlərin xatirəsini yad etmək üçün nəcib, xeyirxah bir dəb kimi qəbul olunmuşdu. Buynuz tapa bilməyənləri dəyanətsiz adam hesab edirdilər. Maral buyuzunu alıb-satmağa başladılar, ondan ehtiyat yığmağa başladılar. Buynuzlu ana maral nəslindən adamlar peyda oldu ki, maral buynuzu alıb-satmağı özünə sənət seçdi. ("E-e, oğlum, pul olan yerdə yaxşı sözə, gözəlliyə yer yoxdur".)

İssikkul göl meşələrində maralların qırğını başladı. Onlara aman verilmirdi. Marallar əlçatmaz qayalıqlara qaçır-dılar, orada da onları tapırdılar. Ov itlərini sürü ilə meşəyə salırdılar ki, maralları qovub bərəyə çıxarsınlar, birini də

keçirmədən vursunlar. Maralları sürü-sürü, dəstə-dəstə qınırdılar. Mərc gəlirdilər ki, görək, kimin gətirdiyi buynuzun budaqları çox olar.

Beləliklə də, marallar tükəndi. Dağlar maralsız qaldı. Maral böyürtüsü nə gecəyansı eşidildi, nə səhər çağı. Meşələrdə, talalarda otlayan, buynuzlarını belinə sıxıb qaçan, yağanlardan sıçrayıb quş kimi uçan marallar gözə dəymədi. Elə insanlar dünyaya gəldi ki, bütün ömrü boyu bir maral da görə bilmədi. Marallar haqqında nağıllarda eşidilər, bir də məqbərələrdə buynuzlarını gördülər.

Gəlin görək, Buynuzlu ana maral necə oldu?

O, insanlardan incidi, bərk incidi onlardan. Deyirlər, elə ki marallar güllənin, ov itlərinin ucbatından yaşamağa yer tapmadılar, barmaqla sayıla biləcək qədər azaldılar. Buynuzlu ana maral ən uca dağ başına qalxıb İssikkul göllə vidalaşdı və son övladlarını toplayıb, böyük aşırımı keçdi, onları başqa bir diyara, başqa dağlara apardı.

Bəli, yer üzündə belə-belə işlər olur. Elə burada nağıl da qurtarır. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma.

Özü də Buynuzlu ana maral gedəndə deyib ki, bir daha bu yerlərə dönməyəcək...

5

Yenə də dağlara payız gəlmişdi. Yenə də səslə-sədalı yaydan sonra ətraf payız sükutuna qərq olmuşdu. Mal-qaranın qaldırdığı toz dumanı çökmüş, tonqallar sönmüşdü. Sürülər qışlağa getdi. İnsanlar da getdilər. Dağlar boş qaldı.

Daha qartallar tək-tək uçur, hərdənbir qıy vururdu. Çayda suyun səsi boğulmuşdu: yay ərzində çaylar dayazlaşmış, öz yatağına uyuşmuşdu. Otlar boy atmır, kök üstündə soluxub qalmışdı. Yarpaqlar budaqlarda dayanmaqdan tənə gəlmişdi, bir-bir qopurdu.

Lap uca zirvələrə gecələr indi təzə gümüşü qar düşürdü. Tutqun dağ silsilələri səhərlər qara-qonur tülkülərin yalmanı kimi bozarırdı.

Dərələrdə sərin, soyuq külək əsirdi. Ancaq hələlik günlər günəşli, quraq keçirdi.

Məntəqənin qabağından axan çayın o tayındakı meşələr payız libasını lap tez geymişdi. Çaydan başlayaraq yuxarılara, ta qaraşam meşəliyində sət yamacboyu kolluqları payız alovu bürümüşdü, sanki, od tutub yanırdı. Dağ döşündə ağcaqovaq və qayınağacı daha parlaq rəngə – al-qırmızı rəngə boyanmışdı. Onlar böyük meşənin qarlı qurtaracağına, tutqun zirvələrdəki rəngli şam və küknarlar səltənətinə qədər dırmaşmış qalxmışdılar.

Meşə yenə tərtəmiz, məbəd kimi vahiməli idi. Yalnız ağacların şabalıdı iri gövdəsi görünür, yalnız quru qatran qoxusu gəlir, ağacların dibini bürümüş boz tikanlar gözə dəyirdi. Qocaman şam ağaclarının başlarında xəfif külək dolaşırdı.

Lakin bu gün səhər tezdən narahat dolaşalar dağların başı üstündə susmaq bilmədən hay-həşir qoparmışdılar. İri dolaşa dəstəsi bərkdən qınıldaşa-qınıldaşa şam ağaclarının başı üzərində hey dolanırdı. Dolaşalar balta səsinə eşidən kimi çaxnaşmaya düşdülər, indi onlar, kəsdikləri şam ağacını üzünəşığı aparən iki nəfərin ardınca qoşaraq, elə çıxır-bağır salmışdılar ki, sanki, günün günortaşığı kimsə onlara basqın etmişdi.

Tiri atın qoşqu qayıqlarına bağlayıb, sürütləmə aparırdılar. Orozqul atın yüyənindən tutub qabaqda gedirdi. O, qaş-qabaqlı halda, plaşı kollara ilişə-ilişə, kotana qoşulmuş öküz kimi tövşüyə-tövşüyə addımlayırdı. Onun arxasınca tirin quyruğunda Mömün baba gəlirdi. Belə hündür yerdə onun üçün də çətin, qoca güclə nəfəs alırdı. Onun əlində qayın budağından düzəldilmiş paya vardı, bununla tiri gedış səmtinə itələyirdi. Tiri gah kötüyə, gah daşa ilişirdi. Enişlərdə, az qala, yamacla sürüşüb, aşığı diyirlənəcəkdi. Belə halda fəlakət üz verərdi, elə oradaca adamı vurub öldürərdi.

Paya ilə tiri itələyən üçün xüsusilə qorxuluydu, amma şeytan işidir – olmadı elə, oldu belə: Orozqul neçə dəfə atın yüyənini buraxıb, qorxudan kənara tullanmışdı, hər dəfə görəndə ki, qoca canını dişinə tutub tiri yumalanmağa qoymur və gözləyir ki, Orozqul gəlib atın başından tutsun, bərk pərt olurdu. Nahaq yerə demirlər ki, öz eybini gizlətmək istəyən başqasına şəbədə qoşar.

– Sənə nə olub, məni o dünyalıq eləmək istəyirsən? – Orozqul qayınatasına çıxmırdı.

Yan-yörədə heç kəs yoxdu və Orozqulun dediyini kim eşidəcək, kim onu məzəmmət edəcəkdi ki, harada görünüb qoca ilə belə rəftar edələr? Qayınatası ehtiyatla anlatdı ki, o özü tirin altına düşə bilərdi – niyə onun üstünə qışqırır, məgər qəsdən eləyir?

Bu, Orozqulu daha çox qəzəbləndirirdi.

– Sən bir buna bax! – hiddətlənirdi. – Səni əzər, nolar, ömrünü başa vurmusan. Sənə nə var? Mən məhv olsam, sənəin sonsuz qızına kim yiyə duracaq? Kimin nəyinə gərəkdir sənəin şeytan qamçısı kimi bəhrəsiz qızın?..

Mömün bunun cavabında dedi:

– Müşkül adamsan sən, oğlum. Səndə insanlara bir qırıq hörmət-zad yoxdur.

Orozqul həтта ayaq saxlayıb qocanı süzdü də:

– Sənəin kimi qocalar çoxdan ocağın qırağına yıxılıb, dallarını qora verir. Hər nədir, sən maaş alırsan. Bu maaş haradandır? Mən verirəm. Bundan artıq sənə nə hörmət etməliydim?

– Yaxşı, bəsdir, sözləşmə dedim. – Mömün onu sakitləşdirdi.

Beləliklə, yollarına davam etdilər. Bir yoxuşu da qalxandan sonra gədikdə ayaq saxlayıb dincələrini aldılar. At büsbütün tər içində idi, köpük basmışdı.

Dolaşalar isə sakit olmaq bilmirdilər, hey dövrə vururdular. Onlar göyün üzünü tutmuşdular, elə qarıladaşırdılar ki, sanki, bütün günü çığır-bağır salmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular.

– Qışın gəldiyini hiss eləyiblər. – Mömün dodaqaltı deyindi, söhbəti dəyişmək istədi ki, Orozqulun hirsli soyusun. – Xasiyyətləri belədir, köçüb getmək zamanı bir yərə cəm olurlar. Onlara mane olanda xoşları gəlmir, – deyər əlavə etdi, əslində, belə çıxdı ki, səfeh quşların əvəzinə üzrxahlıq eləyir.

– Kimdir onlara mane olan? – Orozqul sərt çevrilib ona baxdı. Qəflətən üzü qızardı. – Sərsəmləmişən-nədir, qoca?! – hədələyici ahənglə astadan dedi.

“Sən bir buna bax, – o, xəyalından keçirdi, – nəyə işarə vurur! Bu nədir, onun dolaşalarına görə, şam ağacına əl vurmayaq gərək, bir budaq da sındırmaq olmazmı? Bu nə deməkdir! Hələ ki bunların sahibi mənəm”. O, qarıldayan

quşlara sarı baxdı: “Of, bir pulemyot olaydı!” – dönüb biə-dəb söyüş söyüdü.

Mömün susdu. O, kürəkəninin söyüşlərinə alışa bilmirdi. “Yenə başladı, – qoca öz-özünə qəhərləndi. – İçir, olur vəhşi. Kefli olanda da bir söz demək mümkün deyil. Görəsən, adamlar niyə belə olurlar? – Mömün hiddətləndi. – Sən ona yaxşılıq eləyirsən, o, sənə pislik. Utanıb-qızarmır, həya eləmir. Guya ki, elə belə də olmalıdır. Həmişə özünü haqlı sayır. Bircə özü üçün yaxşı keçsin. Yan-yörəsindəkilər onun qulluğunda durmalıdır. Qulluğunda durmazsan, məcbur eləyər. Yaxşı ki, hələ belə dağlarda, meşədə yaşayır, əlinin altında vur-tut bir-iki adam var, vəssalam. Bir az böyük vəzifəsi olmuş olsa, bəs necə? Allah göstərməsin... Belələri də tükənmək bilmir. Daim də belələrininki gətirir. Belələrinin əlindən qaçıb qurtara bilməzsən. Hər yerdə qaraçuxa qabağına çıxır, səni izləyir. Öz firavanlığı üçün canını alar. Haqq da onun tərəfində olacaq. Belələri də tükənmək bilmir...”

– Dayandığımız bəsdir, – Orozqul onun düşüncələrini yarımçıq qoydu və əmr elədi. – Gedək.

Onlar yollarına davam etdilər.

Bu gün səhər tezdən Orozqulun ovqatı təlx idi. Səhər alətləri götürüb o biri sahilə, meşəyə keçməli idilər. Ancaq Mömün tələsik nəvəsini məktəbə aparmalı oldu. Qoca büsbütün ağlına itirib! Hər gün tezdən atı yəhərləyir, uşağı məktəbə aparır, sonra yenə də çaparaq gedib onu məktəbdən gətirir. Başı qarışıb bu bəcə haramzadaya. Sən buna bir bax, məktəbə gecikmək olmaz! Belə çıxır ki, burada nə olursa olsun, vecinə deyil, canları çıxar, gözləyirlər. “Mən, – deyir, – tezəcə gedib qayıdaram, uşaq məktəbə gecikərsə, müəllimdən ayıbdır”. Adam tapdı xəcalət çəkməyə! Axmağın biri axmaq! O müəllim kimdir, nəkarədir? Beş ildir bir paltonun içindədir. Həmişə də görürsən ki, qoltuğunda ya dəftər, ya çanta. Yol qırağında dayanıb maşınlarla əl qaldırır – heç-puç üçün rayona qaçır. Müdam nə isə çatışmır – gah məktəb üçün daş kömür, gah şüşə, gah mal, gah da əsgü-üşgü. Abırlı müəllim də belə məktəbə işləməyə gələr? Necə də ad fikirləşib tapıblar – cırtan məktəb. Bu, doğrudan da, elə cırtandır. Kimə lazımımış? Əsl müəllim şəhərdə olur. Məktəblər başdan-başa şüşədəndir. Müəllimlər qalstuk

taxırlar. Şəhərdir axı... Küçələrdən böyük-böyük adamlar keçir. Maşın da nə maşın! Maşın gəlib keçənəcən yerindən tərpənmək istəmirsən, quruyub qalırsan, mil dayanırsan, qara, parıldaayan, yüngül maşınlar. Onlar, şəhər adamları isə, guya, heç bu maşınları görmürlər, vaxtları yoxdur – tələsirlər, haraya isə qaçırlar... Bax, orada, şəhərdə əməlli-başlı yaşayırlar. Ora getmək, əlini bir işə ilişdirmək gərəkdir! Orada vəzifəli adamlara hörmət eləməyi bacarırlar. Hörmət eləmək lazımdır, gərək eləyəsən! Vəzifəsi böyük olanın hörməti də böyük olur. Mədəni adamlardır. Birinə qonaq getdin, bir bəxşiş aldın, daha əvəzində ona tir daşı mırsan, ayrı bir iş görəsi olmursan. Buranını təyidir – əlli, ən çoxu yüz verəcək, ağac aparacaq, hələ, üstəlik, şikayət də yazacaq: rüşvətxor Orozqul belədir, helədir... Nadanlıq!

Himm, birçə şəhərə əkilisəydin... Eh, cəhənnəm olsun bu dağlar da, meşələr də, bu tirlər də, min kərə lənətə gəlsin bu qısır arvad da, bu səfeh qoca da, görməmiş kimi dalına salıb gəzdirdiyi o kiçik də. Eh, yulaf yemiş tox at kimi dingildəyərdim. Məcbur edərdim – hörmətimi saxlasınlar. “Orozqul Balacanoviç, kabinetinizə gəlmək olar?” Orada bir şəhərli arvad da alardım. Niyə də almayım? Tutalım ki, gözəl bir aktrisa alardım, əlində mikrofon oxuyur da, oynayırdı; deyirlər, onlar üçün əsas budur ki, adamın vəzifəsi olsun. Bir beləsinin qoluna girərdim, özümün də boyumda qalstuk. Birbaşə kinoya. O da dikdaban çəkmələrini taqqıldadır, ətir iyi verir. Yoldan keçənlər burunlarını çəkirlər. Bir də gördün ki, uşaqların da olub. Oğlumu hüquqçuluğa qoyardım, qızım da royalda çalardı. Şəhərli uşaqlar gəndən bilinirlər – ağıllı olurlar. Evdə ancaq rusca danışirlər – başlarını kənd sözləri ilə doldurmurlar ki... O da öz uşaqlarını belə tərbiyə edirdi; “papiçka, mamiçka, xacu to, xacu eto...” Məgər öz belindən gələnlərdən bir şey əsirgəyirsən? Eh, çoxlarının atasını yandırardım, göstərərdim onlara mən kiməm! Başqalarından nəyim əskikdir? O, yuxarıdakılar ondan yaxşıdılar-nədir? Onun kimi adamlardır! Sadəcə olaraq, onlarınkı gətirib. Onunku isə yox. Xoşbəxtlik ondan yan keçib. Özü də təqsirkardır. Meşəçilik kursundan sonra şəhərə getmək lazımdı, texnikuma və ya instituta girmək gərək idi. Tələsdi – vəzifə çəkib apardı. Balaca da olsa, vəzifə idi. İndi bu bağlarda ayaq döy görüm, nə qədər

döyürsən, tir daşı eşşək kimi. Bir tərəfdən də bu dolaşalar. Niyə bağırırlar, niyə qıy vururlar? Of, bir pulemyot olaydı...”

Orozqulun pərtliyi əbəs deyildi. Yay ötüb keçmişdi. Payız gəlirdi, yayla birlikdə çobanların, ilxıçıların verdiyi qonaqlıqlar da qurtarırdı; bayatdakı kimi:

Dağlar marala qaldı,
Otu sarala qaldı...

Payız düşdü. Orozqulun dövrünü qurtardı – hörmət, qonaqlıq, borc, vəd dövrünü. Hə, üstəlik, özündən demək dövrünü da: “Sənə nə lazımdır? İki tavan tiri, şam olsun, hə, yalnız bu? Bu, nə sözdür! Gəl apar...”

Zəvzədin, bəxşiş aldın, araq içdin – indi də nəfəsin tən-giyə-təngiyə, qan-tər içində, dünyada nə varsa, hamısını lənətləyə-lənətləyə tiri dağboyu sürütlə. Öz cəzasını çəkirdi. Bütün həyatı boyu öz cəzasını çəkmişdi. Birdən ağlına cəsarətli bir fikir gəldi: “Hər şeyə tüpürüb, hara gəldi, baş götürüb gedəcəm”. Ancaq elə həmin an anladı ki, heç yana getməyəcək, heç yerdə heç nəyə gərək deyil, heç yerdə də istədiyi güzəranı tapa bilməyəcək.

Hünərin var, buradan get və ya verdiyini sözün dalından qaç! Onu öz dost-tanışları ələ verirlər. Camaat indi xarab olub. İnişil öz buqulu qohumundan bir quzu alıb, əvəzində, tir verməyi vəd eləmişdi, payızda şam ağacı üçün yuxarı qalxmağa həvəsi olmadı. Bunu demək asandır, qalx görüm, ora necə qalxacaqsan, hələ, üstəlik, gərək bir mişarlayasan, sürüyüb gətirəsən də. Şam ağacı da neçə yüzillik ola, əlləş görüm onunla necə əlləşəcəksən? Qızıl da versələr, bu işdən yapışmaq istəməyəcəksən. Həmin günlər qoca Mömün də xəstələnib, yatağa düşmüşdü. Tək bunun öhdəsindən gəlməkmə olardı?! Axı kimin tək-tənha dağdan tir endirməyə gücü çatar?! Şam ağacını kəsə bilər, bəlkə də, kəsdi, ancaq üzünə ağrı sürüyüb aparmaqımı olar... Qabaqcadan bilsəydi nə olacaq, özü Seyidəhməd də götürüb, şam ağacı üçün dağa qalxardı. Lakin Orozqul dağlara dırmaşmağa ərindi, qohumu üçün qabağına çıxan ağacı kəsməyi qərara aldı. O da yaxın durmadı: “Əsl şam tiri verməlisən, vəssalam! Quzunu almağı bilirsən, amma sözünə əməl etməyi yox?” Orozqul qeyzləndi, onu həyətdən qovdu: “Rədd ol”. O oğlan da zirək tərpəndi, San-Taş evi gözetçisi Orozqul

Balacanovdan bir şikayət cızma-qara elədi; ağlına nə gəldi yazdı: olanı da, olmayanı da, bunun üçün gerek "sosialist meşəsinin ziyankarı" kimi Orozqulu gülləyəydilər. Sonralar Orozqulu rayondan, meşə nazirliyindən gələn cürbəcür yoxlama komissiyaları çox çək-çevirə saldı. Güclə yaxa qurtara bildi... Bu da sənin qohumun! Hələ deyirlər də: "Biz hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq! Bir nəfər hamı üçün, hamı bir nəfər üçün!" Boş şeydir, maral nədir, yad nədir, qəpikdən ötrü bir-birinin boğazını gəmirməyə hazırdılar, həbsxanaya saldırlar! Qabaqlar beləydi, adamlar marala inanırdılar. O zamankı adamlar necə də avam, cahil imişlər, dəhşət! İndi isə hamı mədənidir, hamı savadlıdır! Körpə uşaqlar üçün olan bu nağıl indi kimə lazımdır!

Bu əhvalatdan sonra Orozqul tövbə elədi. Bundan belə heç bir tanışa, heç bir həmtayfaya, lap Buynuzlu ana maralın dosdoğma övladı olsun, heç kəsə bir çırpı da verməyəcəkdi.

Lakin yay yenə gəldi. Yaşıl çəmənliklərdə alaçıqlar peyda oldu, sürülər mələşdi, ırmaqlar, çaylar üstündən seyrək dumanlar sallandı. Günəş şəfəq saçır, məstedici kumis ətri, çiçək rayihələri ətrafa yayılırdı. Alaçıqın dalında dost-tanışla çəmənlikdə oturub təmiz hava almaq, kumis içmək, cavan heyvan ətindən xörək yemək ləzzət verirdi. Sonra da üstündən bir stəkan araq vur, başın dumanlansın. Onda qoluna elə qüvvət gələr ki, ağacı kökündən çıxarsan. Yaxud odur ey, o dağın boynunu əyərən... Orozqul belə günlərdə tövbəsini unudurdu. Onu böyük meşənin böyük sahibi deyə çağıranda çox xoşhallanırdı. Yenə də vəd verirdi, yenə də bəxşiş alırdı... Və belə vaxtlarda meşədəki qədim şamlardan hər hansı birinin ağlına da gəlmirdi ki, onunku çatıb – yaşaması payız girənə kimidir.

Payız isə biçilmiş kövsənli çöllərdən xəlvətcə dağlara dirmaşır və ətrafı dolanırdı. Haraya ayağı dəymişdisə, orada otun, yarpaqların rəngi saralmışdı.

Giləmeyvələr yetişirdi. Quzular böyüyürdü. Onları ayırırdılar – dişisi bir yana, erkəyi ayrı yana. Arvadlar motal tədarükü görürdülər. Kişilər kimin birinci olaraq vadiyə enməsi barədə düşünüb-daşınırdılar. Getməmişdən, hələ yaydan Orozqulla sövdələşənlər onu xəbərdar edirdilər ki, hansı gün, hansı saat vəd verdiyi tirlərin dalınca maşınla məntə-qəyə gələcəklər.

Bəli, bu gün axşam yedəkli maşınla iki şam tirini aparmaq üçün gələcəkdilər. Tirlərdən biri artıq aşağıda idi, çaydan adlandırılmışdı, maşın gələcək yerə çatdırılmışdı. İkincisini isə indi üzuaşağı sürüyüb gətirirdilər. Əgər Orozqul bu tir üçün alıb yediklərini və içdiklərini qaytara bilsəydi, elə bu saat canını bu əzab-əziyyətdən qurtarardı.

Əfsus dağlardakı taleyindən üz döndərmək üçün heç bir çarə yoxdu: yedəkli maşın bu gün axşamçağı gələcəkdi, çünki gecə tirləri aparmalıydı.

Sağ-salamat qurtarsaydı, yenə dərd yanı idi. Yol sovxozun içindən keçirdi, düz idarənin yanından, başqa yol yox idi, sovxozda isə milisdən, dövlət müfəttişliyindən kimsə olmamış olmazdı, rayondan azmı adamın yolu buraya düşürdü?! Tirlər gözlərinə dəyən kimi soruşacaqdılar: "Bu ağacları haradan, kimin üçün aparırsınız?"

Bu fikir ağlına gələndə Orozqulun kürəyinin arası qovuşdu. Və hamıya, hər şeyə qarşı qəzəbi coşdu. Başı üstündə hay-küy salan dolaşalara da, bədbəxt qoca Mömünə də, üç gün bundan əvvəl satmaq üçün şəhərə kartof aparmaq niyyətinə düşən tənbel Seyidəhmədə də. Axı o bilirdi ki, tirləri dağdan endirmək lazım olacaq! Görünür, aradan çıxıb. Yəqin, bazarda işlərini qurtarandan sonra geri qayıdacaq. Burada olsaydı, Orozqul əmr edərki ki, qoca ilə tirləri bağlayıb aşağı endirsinlər, özü əziyyət çəkməzdi.

Heyhat, Seyidəhməd uzaqda idi, dolaşaları da vurmağa bir şey yoxdu. Heç olmasa, arvadını əzişdirərdi, ancaq evə gedib çıxmağa hələ çox var idi. İndi bircə qoca Mömün qalırdı. Tövşüyərək, dağ təngnəfəsliyindən boğula-boğula, hər addımda donquldana-donquldana Orozqul nə ata, nə də onun arxasınca gələn qocaya rəhm edir, kollarının içi ilə üzuaşağı enirdi.

Qoy at gəbərsin, qoy bu qoca da gəbərsin, qoy o özü də ürəyi partlayıb ölsün! Bir halda ki, onun günü xoş keçmir, qoy heç kəsinki xoş keçməsin. Qoy bu dünya yerlə yeksan olsun, niyə axı bu dünyada hər şey tərs-məssəbdir. Orozqulun ürəyincə deyil, onun ləyaqətinə və tutduğu vəziyyətə uyğun deyil!

Özünü ələ ala bilməyən Orozqul atı kollarla lap meyilli enişə apardı. Qoy Qıvrıq Mömün tirlə birlikdə atılıb-düşsün. Hünəridi, ağacı saxlaya bilməsin! "Qoca səfehli

əzişdirərəm, yerindəcə qalar", – Orozqul belə qət elədi. Başqa bir vaxt o, belə bir sıldırımdan enən tirlərin altına girməyə cəsarət etməzdi. İndi isə, elə bil, iblis yoldan çıxartdı. Mömün onu dayandırmağa macal tapmadı, ancaq qışqıra bildi: "Hara gedirsən? Hara? Dayan!" Elə bu vaxt zəncirə dolaşaraq, kolları əzə-əzə üzüaşağı getdi. Tir yaş idi, ağırdı. Mömün payanı dayaq vermək istədi ki, tiri üzüaşağı diyirlənməyə qoymasın. Ancaq zərbə çox güclü olduğundan paya qocanın əlindən sıçrayıb çıxdı.

Hər şey bir göz qırpımında oldu. At yıxıldı və tir onu da böyrüüstə aşağıya sürütlədi. Yıxılanda Orozqulu da vurub aşırı. Orozqul tələş içində, kolları əl ata-ata üzüaşağı diyirlənirdi. Elə bu zaman bir cür buynuzlu heyvanları ürkdüb özlərini qalınlığa verdilər. Onlar quş kimi yerdən qoparaq, güclü sıçrayışlarla sıx ağcaqayınlıqda gözdən itdilər.

– Maral! Maral! – deyə Mömün baba tələşdən və sevincdən özünü itirərək qışqırdı. Və sonra da öz gözlərinə inanmırmış kimi susdu.

Birdən-birə dağlara sükut çökdü. Dolaşalar tamam uçub getmişdilər. Tir, cavan, möhkəm ağcaqayınları əzərək enişdə bənd almışdı. Qoşqu qayıqları dolaşmaq düşsə də, at özü ayağa qalxmışdı.

Orozqul üst-başı cırıq-cırıq olmuş halda kənara sürünürdü. Mömün kürəkəninə imdadına yetişmək üçün cumdu.

– Ey müqəddəs ana, Buynuzlu maral! O, bizi xilas etdi. Gördünmü? Bunlar Buynuzlu ana maralın törəmələridir. Anamız qayıdıb! Gördünmü?

Sağ-salamat qurtmasına hələ də inana bilməyən Orozqul kor-peşman, bikef ayağa qalxdı, üst-başını çırpdı.

– Səfehləmə, qoca, bəsdir! Atın qayığını aç.

Mömün dərhal atın dolaşığını açmaq üçün getdi.

– Ey füsunkar ana. Buynuzlu gözəl maral! – O, sevin-cək öz-özünə donquldanırdı. – Marallar meşələrə qayıdıb. Buynuzlu ana bizi unutmayıb! Bizim günahımızı bağışlayıb...

– Yenə donquldanırsan? – Orozqul onun üstünə çımxırdı. Qorxu onun canından çıxmışdı, əvvəlki qəzəb qəlbini gəmidirdi. – Yenə nağıl danışırısan? Sənin ağlın çaşılıb, elə bilirsən, başqaları da sənin səfeh uydurmalarına inanacaq!

– Öz gözlərimlə gördüm. Bunlar marallardır. – Mömün baba təkid etdi. – Məgər sən görmədin, oğlum? Axı sən də gördün.

– Turalım ki, gördüm. Deyəsən, üç qaraltı keçdi...

– Düzdür, üç idi. Mənə də elə gəldi.

– Yaxşı, nə olsun? Turalım ki, marallardır. Az qala, boy-num sınımışdı. Sevinməyin yeridir? Əgər maral idilərsə, deməli, aşırımdan gəliblər. Orada, Qazaxıstanda, dağların o üzündə – meşəlikdə deyirlər, maral saxlayırlar. Orada da qoruq var. Ola bilər, qoruq marallarıdır. Gəliblər, qoy gəlsinlər. Bizə nə var? Biz Qazaxıstanı baxırıq.

– Bəlkə, bizdə yaşadılar, hə? – Mömün baba arzusunu bildirdi. – Kaş qalaydılar...

– Yaxşı, bəsdir! – Orozqul onun sözünü yarımcıq kəsdi. – Gedək.

Onlar tirlə hələ çox enəcəkdilər. Sonra isə atı qoşub sürütləyə-sürütləyə çaydan keçirməliydilər. Bu iş də çox çətindi. Sonra da, əgər tiri çaydan sağ-salamat keçirsəydilər, onu hələ təpəliyəcən aparmalıydılar, orada maşına yüklənəcəkdilər.

Eh, hələ nə qədər zəhmət çəkilməliydi!..

Orozqul özünü bədbəxt hesab edirdi. Hər şey gözüne ədalətsiz görünürdü. Dağlar heç nəyi duymurlar, heç nə istəmərlər, heç nədən şikayətlənmirlər, elə belə dayanıb durublar, payız girsən, qış düşsün, bunun meşələrə heç bir istisi-soyuğu, dəxli yoxdur. Dolaşalar da hara istəyirlər, ora da uçub gedirlər və nə qədər istəyirlər, o qədər də qarlıdaşırlar. Marallarsa, əgər onlar maral idilərsə, aşırımın o tərəfindən gəliblər və meşədə istədikləri yerlərdə, istədikləri kimi gəzib-dolanırlar. Şəhərlərdə adamlar asfalt yollarda dərdsiz-qəmsiz gəzir, taksiyə minir, restoranlara gedir, özləri üçün əylənirlər. Onu isə taleyi atıb bu dağlara, o, bədbəxt-dir... Hətta bu Qıvraq Mömün, onun bu yaramaz qayınatası da xoşbəxtdir, ona görə ki, o, nağıla inanır. Əbləh adamdır! Səfehlər həmişə həyatlarından razı olurlar.

Orozqul öz həyatına nifrət edirdi. Bu cür dolanış onun ürəyincə deyil. Belə həyat Qıvraq Mömün kimilər üçündür. Nə qədər ömrü var, o qədər də istirahət bilmədən başını aşağı salıb işləyəcək. Ömrü boyu da heç kəs tabeliyində olmayıb, özü isə hamiya tabe olub, hətta kürəkəninə də, öz

qarısına da söz qaytara bilmir. Belə bir bədbəxt kəs nağılla da özünü bəxtəvər sayır. Meşədə maralları görəndə, elə bil, yüz il dünyanı ələk-vələk eləyib axtardığı doğma qardaşları ilə rastlaşmışdı, az qalırdı, ağlasın.

Eh, yüz fikir bir borcu ödəmir!..

Onlar, nəhayət, son hüdüda çatdılar, buradan çayadək uzun, kəskin eniş başlayırdı. Dincələrini almaq üçün dayandılar. Çayın o tayında, məntəqənin həyatında, Orozqulun evinin böyründə nəse tüstülənirdi. Samovar tüstüsünə oxşayırdı. Deməli, arvadı yolunu gözləyirdi. Lakin bundan Orozqul xoşhal olmadı. Hava çatmırdı, ağzını ayırıb dərin-dən nəfəs almaq istədi. Sinəsi ağrıyırdı, ürəyinin döyüntüləri, elə bil, başında əks-səda verirdi, beyni zoqquldayırdı. Alnından axan tər gözlərini göynədirdi. Qarşıda uzun və sərt eniş. Evdə isə qısır arvadı... Hələ bir samovar da qoyub, onun könlünü almaq istəyir... Birdən ürəyindən keçdi ki, bu saat yüyürüb o nataraz samovara bir təpik ilişdirsin, cəhənnəm olsun onun samovarı da... Sonra da düşsün arvadının canına, ağzının, burunun qanını qatsın bir-birinə, ölüncə döysün. O, bədbəxt arvadının fəryadını xəyalına gətirəndə də ondan ləzzət alırdı. "Bax, belə, – o fikirləşirdi. – Ona hələ bu da azdır! Mən pis gündəyəmsə, niyə onun əhvalı xoş olsun?"

Onun fikrini Mömün yarımçıq qoydu.

– Oğlum, mənim də yadımdan çıxıb, – birdən o, nəyi isə xatırlayıb, tələsik Orozqulun yanına gəldi. – Axı mən məktəbə getməliydim, oğlanı gərək gətirəydim. Dərslər axı qurtarıb.

– Nə olsun? – Orozqul bilə-bilə astadan dilləndi.

– Hirsələnmə, oğlum. Tiri burada qoyarıq. Enərik aşağı. Sən evdə nahar edərsən. Mən də bu vaxt atla çaparaq gedərəm məktəbə. Oğlanı götürüb gətirərəm. Qayıdıb, tiri çaydan keçirərik.

– Qoca, bu fikir haradan ağlına gəldi? – Orozqul acı acı dedi.

– Axı balaca ağlayacaq.

– Nə olsun? – Orozqul qızıxdı. Nəhayət, qocanın əməlli-başlı dərslərini verməkdən ötrü bəhanə düşdü. Bütün günü Orozqul bəhanə axtarırdı ki, bir şeyə irad tutsun, indi isə qoca özü fürsət vermişdi.

– O ağlayacaq deyə, biz də işimizi yarımçıq qoyaq? Səhər qulağımı dəng elədin ki, məktəbə aparmalısan. Yaxşı, apardın. İndi də başlayıbsan ki, məktəbdən gətirmək lazımdır? Mən nəyəm onunçün? Yoxsa biz burada oyun oynayırıq?..

– Elə danışma, oğlum. – Mömün xahiş elədi. – Özü də belə bir gündə! Mən heç, balaca gözləyəcək, belə bir gündə ağlayacaq...

– Nə belə bir gündə, belə bir gündə salmısan? Nə əziz gündür o belə?

– Marallar qağıdıb. Niyə axı belə bir gündə...

Orozqul çaşdı, hətta heyətdən nitqi tutuldu. O, tikanlı kolluqda eşələnəndə qorxudan canına vəlvələ düşdüyü zaman sürətlə çaparaq kölgə kimi gözüünün qabağından gəlib keçən o maralları artıq unutmuşdu. Sıldırımdan qoparıb hər an onu xurd-xəşil eləyə bilərdi. Nə maral yada düşürdü, nə də qocanın həryan danışmaları.

– Sən mənə nə hesab edirsən? – O, nəfəsini qocanın üzünə hovxuraraq astadan və qəzəblə dedi, – heyif ki, saqqalın yoxdur, başqalarını axmaq yerinə qoyduğuna görə tutub səni sürüyərdim. Sənin marallarından mənə nə! Fikrim-zikrim elə onlardır. Sən mənə nağıl danışma. Tirin yanında dayan. Nə qədər ki çayı keçməmişik, səfəhləmə. Nə bilim, kim məktəbə gedəcək, kim ağlayır, mənə nə, bəsdir, getdik...

Mömün həmişəki kimi yenə tabe oldu. O anlayırdı ki, nə qədər tir istənilən yerə çatdırılmayıb, Orozqulun əlindən yaxa qurtara bilməyəcək, odur ki, dinməz-söyləməz işləməlidir. Bundan sonra ürəyini söz deşsə də, bir kəlmə dinib-danışmadı. Nəvəsi məktəbin yanında onu gözləyirdi. Uşaqların hamısı evlərinə dağılıbmışdılar, yalnız onun yetim nəvəsi gözlərini yola dikib babasının intizarında idi.

Qoca gözüünün qabağına gətirirdi ki, uşaqların hamısı necə səs-küylə məktəbdən çıxıb evlərinə dağılışı. Acmışdılar, hələ bayırda, onlar üçün hazırlanan yeməyin iyi burunlarına dəyir, sevincək, vəcdə gəlmiş halda evlərinin pəncərələri önündən qaçıb gəlirdilər. Analarının gözü yoldadır. Başları qarışıq olsa da, hər birini təbəssümlə qarşılayırlar. Ananın əhvalı yaxşıdır və ya pisdır, fərqi yoxdur, öz uşağı üçün o, həmişə qayğı göstərməyə imkan tapacaq. Əgər ana

lap açıqlansa da: "Bəs əlin? Əlini kim yuyacaq?" – deyəcək. Yenə gözlərindən təbəssüm əskik olmayacaq.

Mömünün nəvəsi oxumağa başlayandan əlləri həmişə mürəkkəbli olardı. Bu həтта babanın xoşuna da gəlirdi: deməli, uşaq işlə məşğuldur. Bax, indi budur, onun nəvəsi əlləri mürəkkəbli, bu yay aldığı sevimli çantasıyla yolda dayanıbdir. Yəqin ki, o gözləməkdən yorulub, ətrafa boylanır, qulağı səsdədir, gözləyir ki, nə vaxt babası atın belində təpənin başında görünəcək. Axı o, həmişə vaxtında gəlir. Oğlan məktəbdən çıxanda babası həyətdə onu çoxdan gözləyirdi. Hamı evlərinə dağılışırdı, nəvəsi də babasının yanına yüyürərdi. Oğlan çantasına deyirdi: "Odur ey, öz babamdır, qaçaq!" Və qaçaqaraq özünü babasına yetirər, sıxla-sıxla qucağına atılardı, onu qucaqlayar, üzünü qarına sürtdədi, köhnə libasının qoxusunu, quru yay otu rəhəsini iyləyirdi. Həmin günlər babası o taydan ot daşıyırdı, qışda qalın qar düşəndə oraya gedib çıxmaq olmurdu, odur ki, bu işi payızda gərək görəsən... Sonralar acıtəhər ot iyi Mömünün barmaqlarından xeyli müddət getməzdi.

Baba oğlanı təkində otuzdurur, atı gah yorğa, gah yavaş-yavaş sürərək, bir az oradan-buradan söhbət edə edə bir qədər lal-dinməz və hiss olunmadan gəlib çıxardılar. İki dağ arasındakı gəzdəkdən keçərək evlərinə – San-Taş dərəsinə enərdilər.

Oğlanın məktəbə həddindən artıq həvəs göstərməsindən nənənin acığı gəlirdi. Gözünü açan kimi oğlan tez geyinər, dəftər-kitabını çantasına yığardı. Nənəni bir də bu əsə biləşdirərdi ki, o, gecə yatanda çantasını yanına qoyardı. "Nə yapmışsan bu andıra qalmış çantaya? Özünə arvad eləşəydin, heç olmasa, gəlinə başlıq verməkdən canımız qurtardı..." Oğlan nənənin dediklərini qulaqardına vurardı və nədən söhbət getdiyini də bir o qədər başa düşməzdi. Nə olur olsun, tək məktəbə gecikməsin. O, həyətə qaçır, babasını tələsdirdi. Və bir də yalnız məktəb görünəndə sakit olurdu.

Bir dəfə onlar, necə olmuşdusa, gecikmişdilər. Keçən həftə, hava işıqlananda Mömün atı minib o taya keçdi. Tezdən bir yük ot gətirmək istədi. İşlər pis getmirdi, ancaq yolda tay əyildi, ot tökülməyə başladı. Sicimi açıb, təzədən atı yükləməli oldu. Tələsik yüklənən ot sahile çathaçatda təzədən açılıb tökülməyə başladı.

Nəvəsi isə o tayda gözləyirdi. O, kələ-kötür bir daşın üstünə çıxıb, çantasını yellədir, qışqırır, çağırırdı. Qoca tələsdi – sicim düyün düşmüşdü, açılmaq bilmirdi. Oğlan isə qışqırırdı, qoca hiss etdi ki, o ağlayır. Bu zaman o, hər şeyi – otu da, sicimi də atıb, ata mindi, tez dayaz yerdən keçib özünü nəvəsinə çatdırdı.

Çayı adlayanacan bir qədər də vaxt keçdi: su çoxdu, sürətlə axırdı... Payızda o qədər qorxulu deyildi, yayda isə atın ayağı sürüşdü – qanın getdi. Mömün çaydan adlayıb, nəhayət, nəvəsinə yetişəndə o artıq hönkürüb ağlayırdı. Babasına san baxmırdı, ağlayır və deyirdi: "Məktəbə gecikdim, gecikdim..." Qoca, atın üstündən əyilib oğlanı qaldırdı, yəhərə qoyub atı çapdı. Məktəb yaxınlıqda olsaydı, balaca özü qaçıb gedərdi. O, bütün yolu kirmədi, ağladı, qoca da onu heç cür ovundura bilmədi. Elə hıçqıra-hıçqıra da məktəbə gətirib çıxartdı. Dərslər başlanmışdı. Lap sinfə apardı.

Mömün üz istədi, üzrxahlıq elədi müəllimdən, söz verdi ki, bir də belə şey olmayacaq. Ancaq qocanı hər şeydən çox nəvəsinin gecikdiyinə görə narahat olub ağlaması sarsıtmışdı. "Allah eləsin ki, həmişə məktəbə belə bağlı olasan", baba ürəyindən keçirdi. Axı, görəsən, uşaq niyə belə ağlayırdı? Deməli, ürəyində nisgili var, heç kəsə demədiyi öz nisgili var...

İndi, budur, Mömün tirin yanında otərəfə-butərəfə qaça-qaça, bir yerdə işləməsin, dağdan tez ensinlər deyər, paya ilə onu tərpədir, itələyir, həm də hey fikirləşirdi: "Görəsən, nəvəm neyləyir orada?"

Orozqul isə tələsmirdi. O, atı yedəkləyib çəkirdi. Axı burada çox da tələsmək olmazdı, eniş uzundu, sərti, maili getməliyidilər. Məgər onun xahişini yerinə yetirmək olmazdı? Tiri hələlik qoyardın burada, sonra gəlib aparardın. Eh, gücü çatsaydı, o, tiri çiyinə alar, çayı adlayar, aparıb maşın yüklənən yerə tullayardı! Alın, götürün tirinizi, di əl çəkin! Mömün isə nəvəsinin dalınca qaçardı.

Güç haradaydı? Hələ daşların üstü ilə, qənbərliklə gedib sahile çıxmaq lazımdır, orada, dayazlıqdan atı dəhmərləyərək, tiri o taya keçirmək gərəkdir. At isə əldən düşüb, dağda nə qədər enib-qalxmışdı. Axırı düz gətirsə, hələ bu da yaxşıdır, birdən tir çayın ortasında daşa ilişdi və ya atın ayağı sürüşüb yıxıldı, onda nə olsun?

Onlar suyu keçəndə Mömün baba yalvardı: "Buynuzlu ana maral, sən kömək elə, qoyma tir ilişə, qoyma at yxıla!" Mömün baba ayaqqabılarını bir-birinə bəndləyib çiyindən aşırıbmışdı, şalvarını dizəcən çırmamışdı, əlində paya, üzən tirdən aralanmırdı. Tiri axınla çəpinə aparırdılar. Çayda su nə qədər təmiz, şəffaf idisə, bir o qədər də soyuqdu. Payız suyu idi.

Qoca dözürdü. "Eybi yox, ayağıma heç nə olmaz, tək tezliklə tiri keçirək. Tərslikdən tir ilişdi, suyun ən gur axan yerində daşa dirəndi. Belə hallarda, gərək, ata bir az imkan verəsən. Dincələ, sonra onu yaxşıca haylayasan ki, bərk təkən verib tiri daşdan aralasın. Lakin Orozqul belində oturub, lap heydən düşmüş, gücsüzləşmiş atı insafsızcasına qamçılayırdı. At dal ayaqları üstə çökdü, büdrədi, tir isə yerindən tərpənmədi. Qocanın ayaqları keyiyir, gözlərinə qaranlıq çökür, başı gicəllənirdi. Uçurum, uçurumun üstündəki meşələr, göydəki buludlar əyilib suya düşür, çayın sürətli axınına qarışır və yenidən öz yerlərinə qayıdırdılar. Mömün özünü pis hiss etdi. Lənətə gəlmiş tir! Quru olsaydı, suyu çəkilməmiş olsaydı, bu, başqa məsələ – quru ağac özü suda üzür, səninki o olsun ki, qoyma axıb gedə. Bunu isə indicə kəsiblər, elə o saat da çaydan keçirirlər. Kim belə eləyir axı! Ona görə də belə olur. Tələsən təndirə düşər, demişlər. Orozqul şam ağaclarını qurumağa qoymurdu: müfəttiş gəlib çıxar, akt bağlayar – qiymətli ağacların meşə qoruğunda kəsilməsi barədə. Buna görə də mişarlayan kimi tiri gərək gözdən-nəzərdən rədd eləyəsən.

Orozqul atı çəkməsinin dabanı ilə, qamçı ilə döyürdü, başına vururdu, söyürdü, qocanın üstünə çıxırırdı, guya, bütün bunlar üçün o təqsirkardı, tir isə yerindən tərpənmirdi, getdikcə daşların arasına yatırdı. Qocanın səbri tükəndi. Ömründə birinci dəfə olaraq, o, qəzəblə səsinə ucaltdı:

– Atdan düş! – O, cəsarətlə Orozqula yaxınlaşdı, onu yəhərdən özünə sarı dartdı. – Görmürsən, at çəke bilmir? Tez ol, düş aşağı.

Heyrətə gəlmiş Orozqul dinməz-söyləməz onun dediyinə əməl elədi. Ayağı çəkməli birbaşa yəhərdən suya tullanırdı. Elə bu andan da, sanki, gicəldi, qulağı batdı, özünü itirdi.

– Haydı! Qaldır! İkimiz də birdən!

Mömünün komandası ilə onlar ağırlıqlarını payanın üstünə saldılar, tiri yerindən tərpətdilər, daşdan araladılar.

At necə ağıllı heyvandır! O bax, elə bu anda güc verdi, büdrəyə-büdrəyə daşların üstü ilə qayıışı dartdı. Lakin tir bir qədər yerindən tərpənmişdi ki, aşağı sürüşdü və yenidən daşa ilişdi. At bir də təkən verdi, ancaq dayana bilməyib suya yığıldı, çapaladı, qoşqu qayıışlarına ilişib qaldı.

– Atı! Atı qaldır! – Mömün Orozqulu dümsüklədi.

Onlar köməkləşib, ayağa qalxmaqda ata kömək elədi. At soyuqdan titrəyirdi, suda güclə dayanmışdı.

– Qoşqunu aç!

– Niyə?

– Sənə deyirlər, aç! Təzədən qoşacaşıq... Qayıışları aç, çıxart.

Yenə də Orozqul dinməz-söyləməz razı oldu. At qoşqundan açıldıqdan sonra Mömün cilovundan yapışdı.

– İndi gedək, – dedi. – Sonra qayıdırıq. Qoy at dincini alsın.

– Sən bir dayan! – Orozqul cilovu qocanın əlindən qapdı. Elə bil, o, yuxudan ayıldı. Yenə də dönüb həmişəki adam oldu. – Sən kimə kələk gəlirsən? Sən heç yana getməyəcəksən. Tiri bax, elə indi çıxardacaşıq. Axşam gələcəklər aparmağa. Atı qoş, eşidirsən, artıq-əskik danışma!

Mömün sakitcə döndü və keymiş ayaqlarını sürüyə-sürüyə dayazlıqdan adlayıb sahilə çıxdı.

– Qoca, hara gedirsən? Səninləyəm, hara gedirsən?

– Hara! Hara! Məktəbə. Nəvəm günortadan orada gözləyir.

– Qayıt, deyirəm sənə! Qayıt!

Qoca qulaq asmadı. Orozqul atı suda qoyub, lap sahilə çatmaqda, qənəbəlikdə Mömünü haqladı, onun çiyinlərindən yapışib özünə sarı dartdı.

Və onlar üzbəüz dayandılar.

Orozqul əl atıb Mömünün çiyindən aşırılmış köhnə uzunboğaz kirza çəkmələrdən yapışdı və onları qolaylayıb iki dəfə qayınatasının başına, üzünə vurdu.

– Gedək də! Nə durmusan? – Orozqul çəkmələri kənara atıb xırıltıyla dilləndi.

Qoca çəkmələrin yanına gəldi, onları yaş qumun üstündən götürdü və qəddini düzəldəndə dodaqları qana bələndi.

– Yaramaz! – deyərək qanı tüpürdü və çəkmələri yenə də çiyinə aşırı.

Bunu heç vaxt heç kəsə söz qaytarmayan Qıvraq Mömün deyirdi, burnu soyuqdan göyərmiş, köhnə çəkmələrini çiyindən aşırılmış, dodaqlarında qan köpüklənən yazıq qoca deyirdi.

– Gedək!

Orozqul onu öz arxasınca sürütlədi. Lakin Mömün dar-tınb onun əlindən çıxdı, heç arxasına da baxmadan, sakit-cə baş alıb getdi.

– Yaxşı, qoca əbləh, görərsən! Dərsini verərəm! – Orozqul yumruğunu havada oynadaraq, onun arxasınca qışqırdı.

Qoca qanrılıb baxmadı. “Xix-miş dəvə”nin yanından keçən cığıra çıxdı, oturub çəkmələrini geyindi və tez evə getdi. Heç yerdə ləngimədən birbaşa tövləyə girdi. Oradan Alabaş adlı boz atı çıxartdı, bu, Orozqulun minik atlarından idi, ancaq heç kəs buna yaxın gəlməzdi, heç kəsin bunu minməyə cəsarəti çatmazdı, arabaya da qoşmazdılar ki, cıdır görkəmini itirər. Elə bil, yanğın düşmüşdü. Mömün atı qayıq-qantarğasız, çıpaq minmişdi. O, pəncərənin qabağından, hələ də tüstülənən samovarın yanından keçəndə bayıra atılan arvadlar – Mömünün qarısı, qızı Bekey və cavanəzən Gülcəmal – dərhal başa düşdülər ki, qocaya nəşə olub. Heç vaxt o, Alabaşı minməmişdi, heç vaxt da həyətdə belə at belinə yatıb onu çapmamışdı. Onlar hələ bilmirdilər ki, Qıvraq Mömün qiyam eləyib. Və onu da bilmirdilər ki, qoca vaxtında bu qiyam ona nəyə başa gələcəkdi...

Dayaz çay keçidi tərəfdən Orozqul qoşqudan açılmış atın yüyənindən tutub gəlirdi. At, qabaq ayaqlarından axsa-yırdı. Arvadlar lal-dinməz dayanıb, onun həyətə yaxınlaşmasını gözləyirdilər. Onlar hələ Orozqulun ürəyindəkiləri anlaya bilmirdilər, dərk etmirdilər, o, həmin gün onlara nə kimi bəla, müsibət gətirir...

Yaş, lıqıltı qoparan çəkmədə, yaş şalvarda o, zabitəli, ağır addımlarla arvadlara yaxınlaşaraq, dılxor halda onlara gözücu baxdı. Onun arvadı Bekey narahat oldu:

– Nə olub sənə, Orozqul? Bir hadisəmi baş verib? Bu, nədir, başdan-ayağa islanmısan. Tirmi axıbdır?

– Yox, – Orozqul əlinin işarəsi ilə onu rədd etdi. – Tut! – O, yüyəni Gülcəmalı uzatdı. – Atı tövləyə apar. – Özü qapıya san gedə-gedə arvadına dedi: – Gedək evə.

Nənə də onlarla getmək istəyirdi, ancaq Orozqul astanadan onu içəri buraxmadı.

– Sən get, qarı. Sənin burada nə azarın? Çıx get öz evinə, bir də buralara gəlmə.

– Sən nə danışırısan? – Qarı incidi. – Bu, nə deməkdir? Bizim qoca bəs necə oldu? Nə olub?

Orozqul cavab verdi:

– Onun özündən soruşarsan.

Evdə Bekey yaş paltarını ərinin əynindən soyundurdu, ona kürk verdi, samovarı içəri gətirdi və piyaləyə çay tökməyə başladı.

– İstəmirəm, – Orozqul əli ilə itələdi. – Mənə içki ver.

Arvadı ağzı açılmamış yanımlırlıyı gətirib stəkana süzdü.

– Ağzınacan doldur, – Orozqul əmr elədi.

Bir stəkan arağı birməfəsə içdi, kürkə bürünüb, keçənin üstünə uzanaraq dedi:

– Sən mənim arvadım deyilsən. Mən də sənin ərin. Çıx, get. Bir də ayağın bu evə dəyməsin. Nə qədər gec deyil, çıx get.

Bekey köksünü ötürdü, taxtın üstündə oturdu, həmişəki kimi gözlərinin yaşını axıdaraq, astadan dedi:

– Başladın?

– Nəyi başladım? – Orozqul bağırdı. – İtil buradan!

Bekey tez evdən çıxdı, həmişəki kimi əllərini qaldırdı, səsi bütün həyətə yayıldı:

– Axı mən qarabəxt bu dünyaya niyə gəlmişəm!..

Elə bu zaman qoca Mömün Alabaşı çaparaq nəvəsinin yanına gedirdi. Alabaş qaçağan atdı. Buna baxmayaraq, Mömün iki saatdan artıq gecikmişdi. O, nəvəsi ilə yolda qarşılaşdı.

Müəllim – qadın özü oğlanı evə aparırdı. Bu, əllərini külək qarsıb kobudlaşdıran, düz beşinci il idi, bir paltoda gəzən həmin müəllim idi. Yorğun qadın bikef, acıqlı görünürdü. Ağlamaqdan gözləri şişmiş oğlan isə çantası əlində, yazıq və mağmın bir halda onunla yanaşı gedirdi. Müəllim qoca Mömünün yaxşıca dərslərini verdi. O, atdan düşərək başını aşağı salıb müəllimin qabağında dayanmışdı.

– Əgər uşağı vaxtli-vaxtında aparmayacaqsınızsa, – müəllim deyirdi, – onda onu məktəbə gətirməyin. Mənə ümid olmayın, özümünkülər dördüdlər.

Mömün yenə də üzrxahlıq elədi, yenə də vəd verdi ki, bir də belə hallar təkrar olmayacaq.

Müəllim Celesaya qayıtdı, baba ilə nəvə də evə sarı üz tutdular.

Oğlan dinməz-söyləməz atın belində, babasının qucağında oturmuşdu. Qoca da bilmirdi, ona nə desin.

– Çox acmısan?

– Yox, müəllim mənə çörək verdi.

– Bəs niyə danışmırsan?

Oğlan bu dəfə də heç nə demədi.

Mömün təqsirkar halda gülümsədi:

– Mənim balam yaman tez inciyir. – O, oğlanın papağını çıxartdı, təpəsindən öpdü və təzədən papağını başına qoydu.

Oğlan məhəl qoymadı.

Onlar bax, beləcə getdilər – hər ikisi məyus və lal-dinməz. Mömün Alabaşın başını buraxmırdı, yüyəni bərk çəkirdi, yəhərsiz atın oğlanı atıb-tutmasını istəmirdi. Həm də indi tələsməyin də bir mənası yoxdu.

At da öz işini bilirdi, rahatca yorğalayır. At fınxırır, dırnaqlarını yerə döyürdü. Belə atla tək gedəsən, özün də pəsdən oxuya-oxuya. İnsan tək olanda azmı qəribə şeylər oxuyur? Çatmadığı diləyinə dair, ötən illər haqqında, ilk məhəbbət macəraları barədə... Əlçatmaz, ünyetməz günlər barədə köks ötürməyi də insan xoşlayır. Niyə belə olur, insan özü də bilmir. Lakin o, hərdən bunlar haqqında, özü barədə düşünməyi, xəyala dalmağı da xoşlayır.

Yaxşı yerişli yaxşı at yaxşı yol yoldaşdır...

Qoca Mömün nəvəsinin qırılmış peysərinə, nazik boyuna, pələ qulaqlarına baxıb fikirləşirdi ki, uğursuz həyatından, bütün əməl və zəhmətindən, qayğı və qüssələrindən ona qalan yalnız bu uşaqdır, bu aciz məxluq. Kaş babası onu bir yana çıxarda biləydi. Tək qalsa, çətin olacaqdı. Qarğıdalı qıçası boyda deyil, ancaq hikkəlidir. Bir az ağır, qılıqlı olsaydı... Axı Orozqul kimilərinin onu görməyə gözü olmayacaq, canavar maralı didib-parçalayan kimi uşağı parçalayacaqlar.

Və bu zaman Mömün maralları xatırladı. Sürətlə qaça-raq kölgə kimi göz önündən keçib gedən maralları... və sinəsindən heyrət, sevinc nidası qopdu.

– Oğlum, bilirsənmi nə var? Bizim yerə marallar gəlmişdi, – dedi Mömün baba.

Oğlan çiyini üstədən cəld geri baxdı:

– Doğrudan?

– Doğrudan. Özüm gördüm. Üç baş maral idi.

– Haradan gəlirlər onlar?

– Məncə, aşırımın o tayından. Orada da meşə qoruğu var. Bu payız yay kimi keçir, aşırımdan gəliş-gediş var. Bax, buna görə də onlar bizə qonaq gəlirlər.

– Onlar bizdə qalacaqlar?

– Xoşlarına gəlsə, qalarlar. Dəyib-toxunan olmasa, burada yaşayalar. Yem bizdə boldur. Burada lap min maral saxlamaq olar... Keçmiş zamanlarda, Buynuzlu ana maralın vaxtında burada onlar saysız-hesabsızdı.

Hiss eləyəndə ki, oğlan bu xəbərləri eşidəndə qırıxığı açılır, qoca dübarə keçmiş zamanlardan, Buynuzlu ana maraldan danışmağa başladı. Özü də öz söhbətinə aludə olub, fikrə getdi: birdən adam durduğu yerdə xoşbəxt ola, başqasına da xoşbəxtlik bəxş eləyə bil! Bütün ömrü boyu belə yaşayasan. Hə, bax belə – indi bu saat olduğu kimi. Lakin həyat belə deyil, xoşbəxtliklə yanaşı qəlbina, həyatına, əzəli, israrlı bir bədbəxtlik də soxulur və daim pusquda dayanır. Hətta indinin özündə, onlar – baba-nəvə özlərini xoşbəxt hiss etdikləri anda, qocanın qəlbində sevincle yanaşı təşviş də vardı: görəsən, Orozqul neyləyir? O, nəyə, hansı cəzaya hazırlıq görür? Onun sözünə baxmayan qocaya nə kimi cəza fikirləşib tapıb? Axı Orozqul onu belə buraxmazdı. Onda heç Orozqul olmazdı.

Mömün qızını və özünü gözləyən bədbəxtlik haqqında fikirləşməməkdən ötrü nəvəsinə marallar barədə, onların nəcibliyi, gözəlliyi və bu heyvanların çevikliyi barədə danışdı, deyirdi ki, bu cəldliklə onlar qəflətən üzəşdikləri fəlakəti fədakarlıqla dəf edə bilirlər.

Oğlanın kefi yaxşı idi. O heç ağlına da gətirmirdi ki, evdə onu nə gözləyir. Onun gözləri hədəqəsindən çıxmışdı, qulaqları cingildəyirdi. Necə ola bilər, doğrudanmı, marallar qayıdıb? Deməli, bunlar gerçəkmiş! Baba danışır ki,

Buynuzlu ana maral insanların onlara etdiyi pisliyi bağışlayıb və uşaqlarına İssikkul göl dağlarına qayıtmağa icazə verib. Baba danışır ki, indi üç maral gəlib – görsünlər buralar necədir və əgər onlara xoş gəlsə, onda bütün marallar təzədən öz vətənlərinə qayıdacaqlar.

– Baba, – oğlan babasının sözünü kəsdi. – Bəlkə, Buynuzlu ana maral özü də gəlib? Bəlkə, o baxmaq istəyir, görsün bizlərdə necədir, sonra da öz uşaqlarını çağıracaq, hə?

– Ola bilər, – Mömün könülsüz dilləndi. Qocanın dili topuq çaldı. O, özünü itirdi: birdən oğlan nağıla uyar? Lakin Mömün baba öz nəvəsinin inamını qırmaq istəmədi, həm də gec idi. – Kim bilir? – O, ciynini çəkdi. – Bəlkə də, elədir, ola bilər. Ola bilər ki, Buynuzlu ana maral özü də gəlib. Kim bilir...

Oğlan dedi:

– Bax, biz öyrənərik. Gəl, baba, maralları gördüyün yərə gedək. Mən də onlara baxmaq istəyirəm.

– Axı onlar bir yerdə dayanıb durmurlar.

– Biz onların izinə düşərik. Get ki, gedəsən. Onları görəni kimi qayıdaraq geri, Maral da görər ki, insanların onlarla işi yoxdur.

– Sən hələ uşaqsan, – baba gülümsədi, – gedək evə, orada baxarıq.

Onlar evlərin arxasından keçən cığırda məntəqəyə gəlib çıxmaqda idilər. Ya evə arxadan baxdın, ya da insana, fərqi yoxdur. Üç evin heç birində, içəridə nələr olduğundan nişanə yoxdu. Həyətdə də heç kəs gözə dəymirdi, sakitlikdi. Mömünün ürəyi sıxılırdı, nə isə hiss etmişdi. Nə ola bilərdi? Orozqul onun bədbəxt Bekeyini döymüşdü mü? İçib sərxoş olub? Başqa nə ola bilərdi? Niyə belə sakitlikdir, niyə günün bu çağında həyətdə heç kim yoxdur? “Əgər hər şey qaydasındadırsa, onda o zəhrimara qalmış tiri çaydan çıxarmaq lazımdır. – Mömün fikirləşdi. – Orozqul adamdır məgər, yaxşısı budur, ondan uzaq qaçsın. Yaxşısı budur, nə istəyir eləyərsən, qoy cəhənnəm olsun getsin. Eşşəyə eşşəkliyini sübut eləyə bilməyəcəksən ki?”

Tövləyə yaxınlaşanda Mömün dedi:

– Düş. Axır ki gəlib çatdıq. – O, həyəcanını üzə vurmaq üçün bu sözləri nəvəsinə elə dedi ki, guya, uzaq bir yerdən gəliblər.

Elə ki oğlan çantası əlində evə qaçmaq istədi, Mömün onu saxladı:

– Dayan, bir yerdə gedərik.

O, Alabaşı tövləyə saldı. Oğlanın əlindən tutdu, evə getdilər.

– Bura bax, – baba nəvəyə dedi, – əgər mənə söysələr, sən qorxma və hər deyilən sözə qulaq vermə. Bunların sənə dəxli yoxdur. Səninki məktəbə getməkdir.

Ancaq heç bir şey olmadı. Onlar evə girəndə nənə kina-yə ilə xeyli Mömünə baxdı, dodaqlarını büzüb, yenidən əlindəkini tikməyə başladı. Baba da ona heç nə demədi. Biki və narahat halda otağın ortasında dayandı, sonra plitanın üstündən əriştə şorbası ilə dolu iri kasanı, qaşiq və çörək götürdü, gec də olsa, baba-nəvə nahar eləməyə başladılar.

Lal-dinməz yeyirdilər, nənə heç onlar oturan tərəfə baxmırdı. Onun solğun, qəhvəyi rəngində qəzəb donmuşdu. Oğlan anladı ki, nə isə çox pis bir hadisə baş verib. Qocalar isə susurdular.

Oğlan elə hirsələnmiş, elə həyəcanlanmışdı ki, boğazından tikə ötmürdü. Bundan pis nə ola bilər ki, süfrə üstündə adamlar qaradınmaz otursunlar, ürəklərindən pis, şübhəli fikirlər keçsin. “Bəlkə, təqsir bizdədir?” – Oğlan xəyalən çantaya dedi. Çanta pəncərənin ağzında idi. Oğlanın ürəyi döşəmə ilə diyirlənib, pəncərəyə dırmaşdı, çantaya yaxınlaşıb onunla pıçıldaşdı.

“Sənin heç nədən xəbərin yoxdur? Bilmirsən, baba niyə bikefdir? Onun təqsiri nədir? Niyə o, bu gün gecikdi, niyə Alabaşı minmişdi, özü də yəhərləməmişdi? Axı heç vaxt belə bir şey olmayıb. Bəlkə, o, meşədə maralları gördüyünə görə belə gecikib? Birdən bu, düz olmaz? Onda necə olsun? Niyə o, bunu nəql elədi? Axı o, bizə yalan demiş olsa, Buynuzlu ana maral ondan bərk inciyər...”

Xörək yeyilib qurtarandan sonra Mömün baba astadan oğlana dedi:

– Sən həyətdə get, iş var. Mənə kömək edərsən. Mən də indi gəlirəm.

Oğlan bir söz deməyib otaqdan çıxdı. Qapını örtəndə nənənin səsi otağı bürüdü:

– Sən hara gedirsən?

Mömün cavab verdi:

– Gedirəm tiri çıxarmağa. Bayaq ilişib qalib çayda.
– Hə, indi ayılımsan! – Nənə qışqırdı. – Nə yaxşı yadına düşdü! Sən get bir qızına bax. Gülcəmal onu evlərinə apar-
dı. İndi kimin nəyinə gərəkdir sənə o səfeh, sonsuz qızın. Get, qoy başına gələnləri sənə desin. Qotur it kimi əri onu evindən qovdu.

– Nə olsun qovub, qovsun da. – Mömün kədərlə cavab verdi.

– Sən bir buna bax! Sən özün nəsən axı? Qızların yolu - nu azdıqlarını bilirsən, hə, nəvənə isə nəçəlniklik öyrədirsən? Ay gördün ha! Gör kimdən ötrü özünü oda-alova atmısan. Hələ bir Alabaşı da minib çapırsan. Sən bir buna bax! Ayağını yorğanına görə uzat, yerini bil, kimlə çəkirsən... Cücə kimi boğazını üzər. Nə vaxtdan belə sözqaytaran olmusan? Nə vaxtdan belə igid olmusan? Qızını bizə gətirmək heç xəyalına da gəlməsin. Kandardan içəri buraxmaram...

Oğlan dılxor halda həyətdə var-gəl edirdi. Evdə yenə nənənin çığırtısı eşidildi, sonra qapı çırpıldı və Mömün evdən bayıra çıxdı. Qoca, Seyidəhmədgilə sarı gedirdi, astanda Gülcəmal onun qabağına çıxdı.

– Yaxşısı budur, – Mömünə dedi, – indi getməyəsən, sonra gədersən.

Mömün çaşqın halda ayaq saxladı. Gülcəmal pıçıldadı: – Ağlayır, əri döyüb. Deyir ki, bundan sonra onlar bir yerdə yaşaya bilməzlər. Sənə də qarğış eləyir. Deyir bütün təqsirlər atamdadır.

Mömün susmuşdu. Nə deyəydi? İndi doğma qızı da onun üzünə baxmaq istəmir.

– Orozqul isə orada içir. Vəhşinin vəhşisidir, – deyə Gülcəmal pıçılıyla danışdı.

Onlar fikrə getdilər. Gülcəmalın qocaya yazığı gəldi, köksünü ötürdü:

– Heç olmasa, bizim Seyidəhməd tez gəlib çıxaydı. Bu gün qayıtmalıydı. Köməkləşib tiri aparardınız, canınız qurtardı.

– Məgər iş tirdədir? – Mömün başını buladı. O fikrə getdi və nəvəsini yanında görüb ona dedi: – Sən get oyna.

Oğlan aralandı. Mərəyə getdi və orada gizlətdiyi durbini götürdü. Onun tozunu sildi. “İşlərimiz pisdir, – o, qüssəli halda durbinə dedi. – Deyəsən, təqsir çanta ilə məndədir.

Kaş başqa yerdə məktəb olaydı. Çanta ilə gedib orada oxuyardıq. Heç kəsin də bundan xəbəri olmazdı. Ancaq baba yazıqdır, axtaracaq. Hə, durbini, bəs sən kimlə ağ gəmiyə tamaşa edəcəksən? Elə bilirsən, mən balıq ola bilmərəm? Bax, görərsən. Üzüb gedəcəm ağ gəminin yanına...”

Oğlan ot tayasının arxasına çəkilib, durbini ilə ətrafa baxmağa başladı. Həvəssiz və az baxdı. Özgə vaxt baxmaqla doymazdı: payız meşəsinə bürünmüş payız dağları, yuxarıda bəyaz qar, aşağı isə, sanki, od tutub yanır. Oğlan durbini yerinə qoyub, mərəkdən çıxanda gördü ki, babası atı xamutlu, cilovlu həyətdən çəkib aparır. Oğlan babasının yanına qaçmaq istədi, lakin Orozqulun bağirtisini eşidib dayandı. Orozqul alt tuman-köynəyində bayıra çıxmışdı, çiyinə kürk salmışdı. Sifəti qıpqırmızıydı, şişmiş inək yeliniyə oxşayırdı.

– Ədə, hey! – Mömünün üstünə qəzəblə qışqırdı. – Atı haraya aparırsan? Haydı, tez yerinə qaytar. Sənsiz də çıxara bilərik. Əlini də vurmayaşan ha. İndi sən burada heç kim-sən. Mən səni məntəqədən qovuram. Çıx get hara istəyirsən.

Baba acı-acı gülümsündü və atı təzədən tövləyə apardı. Mömün qəflətən büsbütün qocaldı və büzüşdü. Ayaqlarını sürüyən-sürüyə ətrafına baxmadan çıxıb getdi.

Babası təhqir edildiyinə görə oğlanı qəhər boğdu və ağladığını heç kəs görməsin deyə, çay kənarına sarı qaçdı. Cığır bir qədər irəliddə duman örtmüşdü, gözdən itir və yendən ayaq altında görünürdü. Oğlan ağlaya-ağlaya qaçırdı. Bax, bu da onun sahildəki sevimli daşları: “Tank”, “Canavar”, “Yəhər”, “Xıxmış dəvə”. Oğlan onlara heç nə demədi, axı onlar nə başa düşürlər ki... Elə-belə dayanıb durublar yerlərində. Oğlan “Xıxmış dəvə”nin donqarını qucaqladı və sarımtıl qranitin üstünə uzanaraq acı-acı hönkürdü, sakitləşmək bilmədən ağladı. O, çox ağladı, yavaş-yavaş kırıyib susdu.

Nəhayət, başını qaldırdı, gözlərini sildi və irəliyə baxdı, yerində quruyub qaldı.

Onun lap qənsərində, o biri sahildə suyun üstə üç maral dayanmışdı. Əsl marallardı. Dipdiri. Su içirdilər və deyəsən, içib doymuşdular. İri, əzəmətli buynuzu olan maral yenə də başını suya salladı və buynuzunun kiçik qanadlarına güzgüdə baxmış kimi boynunu tarım çəkdi. O, qonur

rəngdə idi, iri döşü vardı, özü də nəhəngdi. O, başını sudan çəkəndə tüklü, ağ dodaqlarından damcılar süzülürdü. Təkcə maral qulaqlarını şəkleyib, diqqətlə oğlana baxdı.

Oğlana hamısından bəyaz, şişman qarını, xırda budaqlı buynuzu çətir kimi başının üstünü tutmuş diş maral baxırdı. Onun buynuzu o birilərinkindən bir qədər kiçik olsa da, çox gözəldi. O, eynən Buynuzlu ana marala oxşayırdı. İri, şəffaf gözləri vardı. Özü də ildə bir daylaq verən yarlı-yarışıqlı madyana oxşayırdı. Buynuzlu ana maral oğlana diqqətlə, sakit-sakit baxırdı, sanki, bu girdəbaş, pələqulaq oğlanı harada gördüyünü yadına salmaq istəyirdi. Onun nəmli gözləri arabir ışıdayaraq, gəndən şölələnirdi. Burundan seyrək buğ qalırdı. Yanındaca dalını ona çevirən buynuzsuz cavan balası söyüdü yumşaq budaqlarını yeyirdi. Onun heç nə vecinə deyildi. O, kök, qıvraq və şən idi. Birdən budaqları gəmirəndən vaz keçdi, dingildədi, çiyini ilə ana maralı itələdi və onun yan-yörəsində tullana-raq nazlanmağa başladı, buynuzsuz başını Buynuzlu ana maralın böyürlərinə sürtdü, Buynuzlu ana maral isə hey oğlana baxır, baxırdı.

Oğlan nəfəsini içinə çəkib daşın arxasından çıxdı, yuxuda imiş kimi əllərini irəli uzadaraq sahilə, lap suyun qırağına gəldi. Marallar, qətiyyətlə, qorxmədilər. Onlar o biri sahilədən gözlərini sakitcə oğlana zilləmişdilər.

Onların arasından, daşların üstündən aşaraq köpüklənən, coşqun, şəffaf, yaşılımtıl çay axırdı. Aradakı bu çay olmasaydı, guya, marallara yanaşib onlara əl vurmaq olardı. Marallar düz yerdə, tərtəmiz qənbərlikdə dayanmışdılar. Onların arxa tərəfində, qənbərliyin qurtaracağında, tuqay payız meşəsi qırmızı divar kimi alışıb-yanırdı. Yuxarıda isə gilli yarğan görünürdü, yarğanın üst tərəfində qızılı-qırmızı qayın və ağcaqovaq, bir qədər yuxarıda isə böyük meşə və qayalı silsilə dağlarda bəyaz qar görünürdü.

Oğlan gözünü yumub-açdı. Önündə həmişəki mənzərə canlanırdı, al yarpaqlı tuqay meşəliyinin yaxınlığında tərtəmiz qənbərlikdə həmin əfsanəvi marallar dayanmışdılar.

Bax, budur, onlar geriye döndülər, qənbərliyi keçib nizamla meşəyə girdilər – qabaqda təkcə maral, onun arxasınca buynuzsuz bala, arxada isə Buynuzlu ana maral gedirdi. O dönüb bir daha baxdı. Marallar tuqay meşəliyinə

girib, kolların arası ilə getdilər. Onların başı üstündə qırmızı budaqlar silklənir, qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bellərinə səpələnirdi.

Sonra onlar cığırda yuxarı qalxdılar, yarğana tərəf getdilər. Burada dayandılar. Oğlana yenə elə gəldi ki, marallar ona baxdılar. İri maral boynunu uzadıb buynuzunu belinə yatızdırdı, borudan çıxan səse bənzər bir nətili ilə böyürdü: "Ba-o! Ba-o!" Onun səsi yarğanın üstü, çayın üzəri ilə yayılıb uzun-uzadı əks-səda verdi: "A-o! A-o!"

Bu zaman oğlan nəyi isə xatırladı. O, bayaqkı cığırda cəld evə sarı qaçmağa başladı. O, var gücüylə qaçırdı. Həyətdən yel kimi keçdi, qapını şappıltı ilə açaraq, kəndə dayanıb tövşüyə-tövşüyə qışqırdı:

– Baba! Marallar gəlib! Marallar! Onlar buradadırlar!

Qəmli və lal-dinməz oturmş Mömün baba künədən ona sarı baxdı, dinmədi, deyəsən, nə dediyini anlamırdı.

– Səs-küy salma! – Nənə onu məzəmmət elədi. – Gəliblər, qoy gəlsinlər, indi dərdimiz-sərimiz elə birçə onlardır.

Oğlan sakitcə otaqdan çıxdı. Həyətdə heç kəs yoxdu. Payız günəşi toranlığa bürünmüş Qarovul dağının, qonşu yalçın dağ silsiləsinin arxasına enməkdə idi. Günəşin ılıq şəfəqləri çılpaq dağları qırmızı rəngə boyamışdı. Buradan da həmin soyuq şəfəqlər payız libaslı dağların zirvələrində əks olunurdu. Meşələri axşam qaranlığı bürümüşdü.

Bədəninə üşütmə çökdü. Qar olan tərəfdən soyuq külək əsdi. Oğlan titrəyirdi. Onu üşütmə tutmuşdu...

6

Yatağa girəndə də onu üşütmə tutmuşdu. Xeyli yuxulaya bilmədi. Bayırda çoxdan qaranlıq çökmüşdü. Baş ağrıyırdı. Lakin oğlan susurdu. Onun naxoşlamağından heç kəsin xəbəri yox idi. Onu unutmuşdular. Axı belə bir məqamda onu necə də unutmayaydılar!

Baba heç özündə deyildi. Bilmirdi, nə etsin. Gah bayıra çıxır, gah evə girir, qüssəli-qüssəli oturur, dərindən köksünü ötürürdü, yaxud da təzədən ayağa durur, haraya isə gedirdi. Nənə də qəzəblə qocanın qarasına deyirdi. Və o da var-gəl edirdi, həyətdə çıxır, evə qayıdırdı. Həyətdən

qeyri-müəyyən, kəsik-kəsik səslər gəlirdi, kimsə tələsik yeriyirdi, kimsə söyüş söyürdü, deyəsən, yenə də Orozqul söyürdü, kim isə hıçqıraraq ağlayırdı...

Oğlan sakitcə uzanmışdı və getdikcə bu səslər də, tap-patup da, evdə və həyətdə baş verənlərin hamısı onu lap zinhara gətirdi.

O, gözlərini yumub, öz tənhalıq aləminə dalararaq göz-dən-nəzərdən irəqdə bu gün olanları xatırlayırdı, bir daha görmək istədiklərini xəyalına gətirirdi. Budur, o, böyük bir çayın qırağında dayanıb. Çaya baxa bilmir, gözləri axır, başı gicəllənir. O taydan isə marallar ona baxır. Axşamçağı gördüyü üç maralın üçü də indi orada dayanıb. Hər şey təkrar olunur. Başını qaldıranda maralın yaş dodaqlarından o dəfəki kimi su damcılayır. Buynuzlu ana maral isə yenə də mülayim, rıqqətli gözlərini oğlana dikib. Onun gözləri iri, qara və nəmli. Buynuzlu ana maralın insan kimi köksünü ötürə bilməsi oğlanı çox heyrləndirdi. O, babası kimi qəmli və dərdlidir. Sonra onlar tuqay kolluğundan keçib gedirlər. Qırmızı budaqlar onların başı üstündə silkələnir və qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bellərinə səpələnir. Onlar yarıganadək qalxırlar. Orada dayanırlar. Təkə maral boynunu uzadıb, buynuzunu belinə yatırır, borudan çıxan səssə bən-zər bir nərilti ilə böyürür: "Bao! Bao!" Oğlan yekə maralın səsinin çayın üstü ilə yayılıb, bir xeyli əks-səda verdiyini xatırlayanda öz-özünə güldü. Bundan sonra marallar meşədə gözəldən itdilər. Ancaq oğlan onlardan ayrılmaq istəmirdi. Görmək istədiklərini xəyalına gətirməyə başladı.

Yenə də onların arasından iti axan böyük çay keçirdi. Baş axının sürətindən gicəllənirdi. O tullanıb uça-uça çayı o tərəfə keçdi. Qənbərlikdə dayanmış maralların yanında ehmalca, yavaş-yavaş yerə endi. Buynuzlu ana maral onu yanına çağırırdı:

– Kimlərdənsən?

Oğlan susdu. O, kimlərdən olduğunu deməyə utanırdı. Axır ki dilləndi:

– Babam da, mən də səni çox sevirik, Buynuzlu ana maral. Biz səni çoxdan gözləyirdik.

Buynuzlu ana maral dedi:

– Mən də səni tanıyıram. Babanı da tanıyıram. O, yaxşı adamdır.

Oğlan sevincək oldu və bilmədi, ona necə minnətdarlıq eləsin. Birdən dedi:

– İstəyirsən, mən balığa dönüm, çayla İssıkkul gölə ağ gəminin yanına üzüb gedim.

Üzə bilirdi. Ancaq Buynuzlu ana maral bunun cava-bında heç nə demədi. Bu zaman oğlan soyundu və yayda etdiyi kimi, sahildəki kol söyüdü budağından tutub büzü-şə-büzüşə suya girdi. Amma su buz kimi deyildi, isti idi, qaynardı, boğanaqdı. O, suyun altı ilə gözüaçaq üzdü, say-sız-hesabsız qızılı qum zərrələri, xırdaca sualtı daşlar yan-yörəsində uğultu qoparıb fırlandı. O boğulurdu, isti su axını çəkib onu aparırdı. Bərkdən qışqırırdı:

– Kömək elə, Buynuzlu ana maral, mənə kömək elə. Mən də sənin oğlunam, Buynuzlu ana maral!

Buynuzlu ana maral çay qırağıyla onun ardınca qaç-mağa başladı. Bərk qaçırdı, külək onun buynuzlarında viyılı qoparmışdı. Və dərhal o, özünə gəldi.

O, qan-tər içində idi. Belə hallarda babasının onun üstünü daha bərk örtüyünü xatırlayıb, oğlan yaxşıca büründü. Evdə heç kəs yoxdu. Lampanın piltəsi yanıb qaralmışdı və buna görə də solğun işıq saçırdı. Oğlan durub su içmək istədi, lakin yenə həyətdən nə isə kəskin səslər eşidildi, kimsə kiminsə üstünə qışqırırdı, kimsə ağla-yırdı, kimsə təskinlik verirdi. Süpürləşmə, ayaq tappılırları eşidilirdi... Sonra lap pəncərənin ağzında, ikisi ah-uf edərək süpürləşdi: birisi, elə bil, o birisini dartıb aparırdı. Qapı şaqıltı ilə açıldı və nənə qeyzlə, tövşüyə-tövşüyə Mömin babanı evə itələdi. Oğlan heç vaxt babasını belə bərk qor-xan görməmişdi. Elə bil, heç huşu başında deyildi. Qoca-nın gözləri çəşqin halda döyünürdü. Nənə onun sinəsin-dən itələyib oturtdu.

– Otur, otur, qoca əbləh, çağırılmamış yerə başını sox-ma. Birinci dəfədir, guya, belə həngamə çıxarırlar? İstəyir-sən, ara səngisin, otur yerində, qarışma onların işinə. Dediklərimə qulaq as. Əsədirsən? Yoxsa o, bizi məhv edəcə-k, başa düşürsənmi? Yox edəcək bizi. Bu qoca vaxtımız-da hara gedəsiyik ki? Hara? – Bu sözləri deyib, nənə qapını çırpdı və tələsik yenidən hara isə götürüldü.

Evə yenə sakitlik çökdü. Yalnız baba xırıldaıyır, qırıq-qırıq nəfəs alırdı. O, daş pilləkənin üstündə oturub, başını

titrəyən əlləri arasına almışdı. Birdən qoca dizi üstə çökdü, əllərini qaldırıb kimə isə müraciətlə yalvarmağa başladı:

– Apar məni, al apar mən bədbəxti! Ancaq ona bir zür-yət ver! Onun üzünə baxa bilmirəm. Bizə yazığın gəlsin, heç olmasa, tək birini ver...

Qoca ağlaya-ağlaya, səndələyə-səndələyə ayağa qalxdı, divardan tutaraq, qapını əli ilə axtarıb tapdı. O, evdən çıxdı, qapını örtüdü və oradaca, qapının arxasında ağzını əlləri ilə qapayıb hönkürdü.

Oğlanın halı pisləşdi. Yenə də canına üşütmə çökdü. Gah qızdırma, gah üşütmə onu titrədirdi. Qalxıb babanın yanına getmək istədi. Lakin əlləri, ayaqları sözlünə baxmadı, başını bərk ağrı çulğadı. Qoca qapının arxasında ağlayırdı, sərxoş Orozqul isə yenə həyətdə coşmuşdu, Bekey xala ah-fəğan eləyir, Gülcəməllə nənə onlara yalvarır, dilə tuturdular.

Oğlan onlardan ayrılıb, xəyal aləminə cumdu.

O, yenə də qijiltıyla axan çayın kənarında durmuşdu, həmin marallar isə o tayda, qənbərlikdə dayanmışdılar. Oğlan bu dəfə onlara yalvardı: "Buynuzlu ana maral, Bekey xalaya buynuzunda beşik gətir! Səndən çox xahiş edirəm, ona beşik gətir. Qoy onların uşağı olsun!" Bu sözləri deyib, suyun içi ilə Buynuzlu ana marala sarı qaçmağa başladı. Su onu batırmırdı, ancaq o biri sahilə də yaxınlaşmırdı, sanki, ayaqlarını yerində döyürdü. Özü də hey Buynuzlu ana marala yalvarır, and verirdi: "Onlara buynuzunda beşik gətir! Elə et ki, babam ağlansın, elə et ki, Orozqul əmi Bekey xalanı döyməsin. Elə et ki, onların uşağı olsun! Mən hamısını sevəcəyəm. Orozqulu da sevəcəyəm, ancaq sən onların özlərinə övlad ver. Onlara buynuzunda beşik gətir!..."

Oğlana elə gəldi ki, uzaqlarda zəng səsi eşidildi. O getdikcə daha aydın səslənirdi. Qaçaraq dağlardan gələn ana maral idi – buynuzunda beşik gətirirdi, ağcaqayından hazırlanmış zıncırovlu beşik. Beşik zıncırovunun səsi aləmi бүürmüşdü. Buynuzlu ana maral çox tələsirdi. Zıncırov səsi getdikcə daha yaxında eşidilirdi...

Bu, nə olan şeydir? Zıncırov səsinə uzaqdan gələn motor səsi qarışırdı. Haradasa yük maşını gedirdi. Maşının uğultusu getdikcə güclənir, daha aydın eşidilirdi, zıncırov səsi isə itirdi, tez-tez kəsilirdi və çox çəkmədi ki, tamamilə motor səsinə eşidilməz oldu.

Oğlan maşının taraqqataraqla həyətdə girdiyini hiss etdi. İt hürüb cumdu. Bir an içində maşının işığı pəncərəyə düşdü və söndü. Motor da susdu. Kabinənin qapıları açıldı. Səslərləndən aydın olurdu ki, gələnlər üç nəfərdir, danışa-danışa oğlan yatan otağın pəncərəsi önündən keçib getdilər.

– Seyidəhməd gəldi. – Birdən Gülcəməllə fərəhlə dilləndi və onun ərinə qarşılamağa tələsməsi aydın hiss olundu. – Gözləməkdən gözümlərin kökü saraldı!

– Salam, – deyə naməlum adamlar cavabında dilləndilər.

Seyidəhməd soruşdu:

– Buralarda nə var, nə yox?

– Belə də, salamatlıqdır. Niyə gec gəldin?

Seyidəhməd sözə başladı:

– Hələ yaxşı oldu. İşim avand gətirdi. Getdim çıxdım sovxozda, gözlə ki, maşın düşəcək. Heç olmasa, Celesaya qədər. Elə orada bunla yolda rastlaşdım, ağac aparmağa gəldilər. Dərə qaranlıq, yol da, özün bilirən də.

– Orozqul haradadır? Evdədir? – Gələnlərdən biri xəbər aldı.

– Evdə olar, – Gülcəməllə qeyri-müəyyən cavab verdi.

– Bir az naxoşlayıb. Siz narahat olmayın. Bizdə gecələyirsiniz, yer var. Gəlin bəri.

Onlar getdilər. Bir neçə addım atandan sonra dayandılar.

– Salam, ağsaqqal, salam, baybica.

Gələnlər Mömin babayla, nənəylə görüşdülər. Belə çıxdı ki, onlar gəlmələrdən utandılar. Həyətdə onları, qaydaya görə, yad adam kimi qarşıladılar. Bəlkə, Orozqul da xəcalət çəkəcəkdi? Heç olmasa, özünü və başqalarını rüsvay etməyəcəkdi.

Oğlan bir az sakitləşdi. Ümumiyyətlə, deyəsən, əhvalı yaxşılaşmışdı. Başının ağrısı azaldı. Hətta ağlına gəldi ki, bəlkə, gedib baxıb görsün, maşın dördtəkərli, yoxsa altı-təkərli? Təzədir, ya köhnə? Yedək necədir? Bir dəfə yayda məntəqəyə hətta hərbiçilərin yük maşını gəlmişdi – yekə, hündür təkərləri vardı, kabinəsi fındıqburundu, elə bil, yarı-sını kəsmişdilər. Cavan əsgər – şofer hətta icazə verdi girib kabinədə otursun! Əntiqə idi! Qızılı paqonlu gəlmə hərbiçi isə Orozqula meşəyə getdi. Nə məqsədlə gəlmişdi? İndi-yədək buraya belələri gəlməmişdi.

Onda oğlan əsgərdən soruşdu:

– Nədir, siz casus axtarırsınız burada?

O gülümsədi:

– Hə, casus axtarıq.

Oğlan biki dilləndi:

– Bizim bu yerlərə hələ bir casusun ayağı da dəyməyib.

Əsgər güldü:

– Nəyinə lazımdır o?

– Mən qovub tutardım onu.

– Afərin, yaman diribaşsan ha! Hələ balacasan, böyü bir az.

Qızılı paqonlu hərbiçi Orozqulla meşəni gəzib qayıdandan oğlan şoferlə söhbət elədi.

Oğlan dedi:

– Mən maşınların da, şoferlərin də hamısını sevirəm.

Əsgər maraqlandı:

– Nə üçün axı?

– Maşınlar yaxşı şeydir, güclüdür, tez gedir. Həm də onlardan yaxşı benzin iyi gəlir. Şoferlərin isə hamısı cavanıdır, özü də Buynuzlu ana maralın övladlarıdır.

– Nə? Nə dedin? – Əsgər başa düşmədi. – Bu, Buynuzlu ana kimdir?

– Məgər sən bilmirsən?

– Yox. Heç vaxt belə bir əfsanə eşitməmişəm.

– Sən kimsən?

– Mən Karaqandadanam, qazaxam. Saxtaçılıq məktəbində oxumuşam.

– Yox, kimin oğlusan?

– Atamın, anamın...

– Onlar kimin övladlarıdır?

– Onlar da atalarının, analarının.

– Bəs onlar?

– Bura bax, nə qədər sorğu-sual olar?

– Mən isə Buynuzlu ana maralın övladlarının oğluyam.

– Bunu kim sənə deyib?

– Babam.

– Nəyisə sən çaş-baş salmısan. – Əsgər oğlan şübhəylə başını buladı.

Bu girdəbaş, pələqulaq, Buynuzlu ana maralın oğlu onu maraqlandırdı. Lakin əsgər əcdadlarını, yeddi arxa

dönənlərini tanımadığından bir qədər pərt oldu. O yalnız öz atasını, babasını, dədəsini tanıyırdı. Bəs qalanları?

Oğlan soruşdu:

– Məgər sənə yeddi arxa dönəninin adlarını yadda saxlamağı öyrətməyiblər?

– Öyrətməyiblər. Bu, nəyə lazımdır ki? Bax, mən bilmirəm, heç nə də olmur. Normal yaşayıram.

– Babam deyir ki, əgər adamlar atalarını unutmuş olsalar, korlana bilirlər.

– Kim korlanar? Adamlar?

– Bəli.

– Niyə?

– Babam deyir ki, onda heç kəs öz pis əməli üçün xəcalət çəkməz. Ona görə ki, övladları, onların uşaqları bu pis əməllərdən xəbərdar olmayacaqlar. Hələ xeyirxah işlər görən də olmayacaq, çünki onsuz da övladları bu barədə heç nə bilməyəcəklər.

– Babana söz ola bilməz! – Əsgər ürəkdən heyrat etdi.

– Qərībā babadır. Ancaq o, sənin başını hər cür gərəksiz şeylərlə doldurur. Sənin də ki başın başdır ha... Qulaqların da bizim hissədəki lokatorlara oxşayır. Sən ona qulaq asma. Kommunizmə gedirik, kosmosa uçuruq, gör bir sənə nə öyrədir? Onu bizim siyasi məşğələyə gətirmək pis olmazdı, biz onu bir göz qırpımında maarifləndirərdik. Bax, böyüyəndə, məktəbi bitirəndə babanın yanından çıxıb gedərsən. Avam, mədəniyyətsiz adamdır baban.

– Yox, mən babamın yanından heç yana getməyəcəyəm, – oğlan etiraz elədi. – O, yaxşı babadır.

– Hələlik sənə belə gəlir. Sonra başa düşərsən.

İndi bayırdakı səsləri eşidəndə oğlan həmin hərbi maşını yadına saldı. Xatırladı ki, o zaman buradakı şoferlərin, heç olmasa, onun tanıdıqlarının Buynuzlu ana maralın övladları olduqlarını əsgərə yaxşıca başa sala bilməmişdi.

Oğlan ona düzünü demişdi. Onun sözlərində heç bir uydurma yox idi. Ötən il elə bu vaxt, payızın bu çağında, deyəsən, bir qədər bundan sonra sovxoz maşınları dağlara ot aparmağa gəlmişdi. Onlar məntəqənin yanından keçməmişdilər, bir qədər aralıdan dönüb Arça dərəsinə sarı getmiş, yuxarı qalxmışdılar – payızda sovxozu aparmaq üçün yayda orada ot çalınmışdı. Qarovul dağında indiyədək

eşidilməmiş motor uğultusu qulağına dəyəndə oğlan yolarıcına qaçmışdı. Nə qədər maşın vardı! Bir-birinin arxasınca düzülmüşdülər! Böyük bir maşın karvanı. O saymışdı, on beş maşın idi.

Hava sınımışdı, hər gün qar gözlənilirdi – əgər qar düşsəydi, onda: “Gələn iləcən əlini üz otdan”. Bu yerlərdə, əgər otu vaxtında daşıya bilməsən, sonra heç onun haqqında fikirləşməyə dəyməz. Gedib oraya çıxma bilməzsən. Görünür, sovxozda cürbəcür işlərə başlanı qanşib, vaxt gəlib haqlayanda qət eləyiblər ki, birdəfəyə maşınların hamısını tədarük edilmiş otun dalınca göndərsinlər. Amma, deyəsən, belə deyildi...

Sözgəlişi, oğlan bu haqda heç nə bilmirdi, əslinə baxsan, axı onun nə işinə? O, əl-ayağa düşərək, sevincək halda, hər maşının qabağına qaçır, bir qədər onunla ötüşür, sonra o birisini qarşılayırdı. Təzə, gözəl kabinəli, enli aynalı yük maşınları idi. Kabinələrdə isə cavan cigidlər oturmuşdular. Hamısı da, elə bil, seçmə idi – bığsız. Bəzi kabinələrdə iki cavan vardı. Şoferlərin yanlarıncə gedənlər otu maşına yığib, üstündən sicimlə sarıyaçaqdılar. Oğlana görə, onların hamısı gözəl, qoçaq, şəni idi. Kinodakı kimi.

Əslində, oğlan yanılmamışdı. Doğrudan da, belə idi. Oğlanların maşınları saz idi və onlar Qarovul dağının yamacına qalxmayıb, çinqillı, bərk yolla sürətlə keçib getdilər. Onların kefi kök idi – hava pis deyildi, üstəlik də, belə bir pələqlaq, girdəbaş, dəcəl uşaq hər maşının pişvazına çıxır, sevincdən atılıb-düşürdü. Özünü gülməkdən necə saxlayasan, necə ona əl eləməyəsən, zarafatla onu hədələməyəsən, sən belə elədikcə, o daha da şənələnəcək, oyun çıxaracaq...

Axırncı minik maşını hətəta dayandı da. Cavan bir oğlan kabinədən boylandı. Əynində əsgər paltar, paqonsuz buşlat vardı, başındakı hərbi papaq yox, kepkaydı. Sürücüydü:

– Salam! Sən burada nə eləyirsən, hə? – Müləyimcəsinə oğlana göz vurdu.

Oğlan sıxılaraq cavab verdi:

– Elə-belə.

– Sən Mömin babanın nəvəsisən?

– Bəli.

– Mən elə belə də bilirdim. Axı mən də buquluyam. Burdan keçən oğlanların hamısı buquludur. Ot dalınca gedi-

rik. İndiki buqulular bir-birini tanımırılar. Yaman dağılışıblar... Babaya salam söylə. Deyərsən ki, Çotbayın oğlu Qulubəyi gördüm. De ki, Qulubəyi ordudan qayıdıb, indi sovxozda şofer işləyir. Yaxşı, var ol! – Özü də vidalaşarkən oğlana bir hərbi nişan verdi, çox əntiqə idi. Ordenə oxşayırdı.

Maşın, bəbir kimi nərildəyib, o birilərin dalınca götürüldü. Birdən bu güləruz, buşlat geymiş igid buqulu qardaşı ilə getmək oğlanın ürəyindən elə keçdi ki... Heyhat, yol bomboş idi və o, evə qayıtmalı oldu. Qürurla qayıtdı, görüşü haqqında da babaya danışdı. Nişanı isə döşünə taxdı.

Həmin gün axşamçağı başı səmada gizlənən dağ silsiləsindən San-Taş küləyi əsdi. Qasırga qopdu. Meşənin üzəri ilə yarpaqlar burulğanlaşıb göyə qalxdı, viylı ilə dağların döşünə səpələndi və birdən hava elə korlandı ki, göz açmaq mümkün olmadı. Dərhal da çalpoz qar yağdı. Yer üzünü ağ zülmət bürüdü, meşələr lərzəyə, çay təlatümə gəldi və çovğunlu qar tökdü, nə tökdü.

Birtəhər mal-qaranı qovub gətirdilər, birtəhər həyətbacanı yığışdırdılar, birtəhər evə mümkün qədər çox odun yığa bildilər. Sonra isə burunlarını da evdən bayıra çıxarmadılar. Hara çıxaydılar belə dəhşətli erkən boranda.

– Bu, nə olan həkətdir? – Sobanı qalaya-qalaya Mömin baba narahat halda deyiniirdi.

Onun qulağı küləyin viyltısında idi, hərdənbir də pəncərənin önünə gəlirdi.

Pəncərənin qabağında çox tez qalın qar qalaqlanmışdı.

– Sən də otur yerində! – nənə deyiniirdi. – Birinci dəfədir-nədir? “Bu, nə olan həkətdir?” – Babanı cıratdı. – O həkətdir ki, qış düşüb.

– Hamısı birdən, bir günün içində?

– Niyə də olmasın? Səndən soruşacaqdı? Qış lazım idi, o da gəlib çıxıb.

Sobanın borusu guruldadı. Oğlan əvvəl-əvvəl uçundu, axı o, babasına həyətdə kömək edəndə donmuşdu; lakin tezliklə odun alışı, canı qızdı, evə isti qatran, şam ağacı tüstüsünün qoxusu yayıldı və oğlan sakitləşdi, özünə gəldi.

Sonra şam elədilər. Sonra da yuxılab yatdılar. Həyətdə isə çovğun davam edir, şiddətli külək uğuldayırdı.

Pəncərənin arxasındakı səsləri dinşəyə-dinşəyə oğlan belə düşünürdü. “Meşə, yaqin, lap vahiməlidir”. O, qəflədən

qaribə qarışıq səslər, çığırılaraq eşitdi, özünü itirdi. Kimi isə çağırırdılar, o da cavab verirdi. Əvvəlcə oğlan elə bildi ki, onu qara basır. Belə bir vaxtda məntəqəyə kim gəlib çıxıb bilər? Mömin baba da, nənə də diqqət verdilər.

Nənə dedi:

– Gælæn var.

– Elədir, – qoca inamsız halda dilləndi.

Sonra işə yaman narahat oldu; gecənin bu vaxtı haradan belə? Tələsik geyinməyə başladı. Nənə də tələsdi. Durdurdu, lampanın işığını artırdı. Oğlan da, nədənsə qorxmış halda, tez geyindi. Elə bu vaxt adamlar evə yaxınlaşdılar. Xeyli səş, xeyli ayaq tappıltısı eşidilirdi. Gələnlər qarlı xarıldada-xarıldada çəkmələrini eyvanda çırpır, qapını döydürdülər.

— Aǵsaqqal, aç! Donmuşuq!

– Kimsiniz?

— Öz adamlarınızdır.

Mömün qapını açdı. Sazaq, külək, çovğun burumları ilə birlikdə evə üst-başları qara bələnmiş, gündüz Arça dərəsinə ot aparmaq üçün gedən şoferlər doluşdular. Oğlan dərhal onları tanıdı. Ona hərbi nişan bağışlayan buşlatlı Qulubəyi də. Lakin birinin qoluna girmişdilər. O, ayağını çəkə-çəkə zarıyırdı. Və evdə dərhal əl-ayağa düşdülər.

– Əstəğfürullah! Sənə nə olub? – Mömin baba ilə
nənə bir ağızdan oxşadılar.

– Sonra danışar! Bizimkilərdən hələ yeddi nəfər də gələcək. Yolu azmayıdılar bari. Hə, yaxşı, yanını qoy bura. Ayağı burxulub. – Qulubəy zarıyan oğlana sobanın yanında yer eləyə-eləyə, tez-tez danışır.

– Sizinkilər bəs haradadır? – Mömin baba tələsik xəbər aldı. Mən gedib onları gətirərəm. Sən qaç, – oğlana dedi. – Seyidəhməd də ki, tez elektrik fənərini də götürüb gəlsin.

Oğlan evdən çıxan kimi nəfəsi kəsildi. Ömrünün axır-
nədək o, bu müdhiş anı xatırlayırdı. Nə isə qıllı, soyuq, fişıl-
tılı bir yırtıcı boğazından yapışib onu didisdirməyə başladı.
Lakin o sarsılmadı. Əjdahanın pəncəsindən xilas olub, əllə-
riylə başını qoruya-qoruya Seyidəhmədgilə sarı qaçdı. Bu
ara cəmi si iyirmi-otuz metr olardı. Ona elə gəldi ki, öz igid-
lərinin köməyinə yetişmək istəyən batır kimi o da tufanı
yara-yara çox uzağa qaçır, qaçır ki, onların imdadına

çatsın... Onun qəlbi rəşadət və əzmkarlıq hissi ilə dolmuşdu. O, özünü qüdrətli, məğlubedilməz sanırdı; özü də Seyidəhmədgilə qaçana qədər elə qəhrəmanlıq hünəri göstərmişdi ki, adamın ürəyi gedirdi. O, uçurumlar üstündən dağdan-dağa tullanır, o, böyük bir düşməni alayını qılıncdan keçirir, odda yananları, suda boğulanları xilas edirdi; o, üzərində al bayraq yellənən reaktiv qırıcı da onun qorxusundan yağranlara, qayalıqlara qaçan uzunqıllı yırtıcını qovurdu. Onun reaktiv qırıcısı əjdaha dalınca güllə kimi gedirdi. Oğlan pulemyotla onu atəşə tutub qışqırırdı: "Faşisti vur!" Və bu məqamlarda hər yerdə Buynuzlu ana maral onun yanında olurdu. O, qürur hissi keçirirdi. Elə ki oğlan Seyidəhmədgilin qapısı ağzına qaçıb gəlmiş, Buynuzlu ana maral ona dedi: "İndi mənim övladlarımı – cavan şöfərləri xilas elə!" – "Mən onları xilas edəmə, Buynuzlu ana maral, sənə and içirəm!" – Oğlan bərkdən belə deyib qapını taqqıldatmağa başladı.

– Tez ol, Seyidəhməd əmi, gedək bizimkiləri xilas elə-yək! – O, bu sözləri elə vahiməli dedi ki, Seyidəhmədlə Gül-camal yerlərindən sıçradılar.

– Kimi xilas etmək? Nə olub?

– Babam deyir ki, elektrik fənərini götürüb tez gəlsin, sovxozun şoferləri tufanda yolu azıblar.

– Səfeh! – Seyidəhməd onu yamanladı. – Belə de də.
– O, tez yığışmağa başladı.

Lakin bu, oğlanın qətiyyəti xətrinə dəymədi. Seyidəhməd haradan biləydi ki, oğlan onlara gəlib çıxanacan nə kimi hünər göstərüb, nə kimi andlar içib. Mömün baba ilə Seyidəhmədin yeddi şöferi məntəqə yaxınlığında qarşılayıb, evə gətirdiklərindən xəbər tutanda da oğlan özünü itirmədi. Axı başqa cür də ola bilərdi! Təhlükə sovuşandan sonra adama asan gəlir... Qərək, o biri adamlar da tapıldı. Seyidəhməd onları öz evinə apardı. Hətta Orozqul da gecələmək üçün beş adamı evinə buraxdı – onu da oyatmalı olmuşdular. Qalanları hamılıqla Mömün babanın evində yerbəyer oldular.

Dağlarda isə tufan səngimək bilmirdi. Oğlan eyvana qaçır, bir dəqiqədən sonra sağla solu, yuxarı ilə aşağını dəyişik salırdı. Tufanlı gecə kükrəyirdi, coşurdu. Püskürən qar dizə çıxırdı.

Yalnız indi sovxoz şoferlərinin hamısı tapılındı, qızından, təhlükə və soyuq sovuşandan sonra çovğunun onları yolda qəflətən haqladığını bilmiş olsa da, Mömin baba ehtiyatla onlardan başlarına gələnələr barədə söz saldı. Cavanlar danışır, qoca ilə qarı köks ötürürdü.

– Oy-oy-oy! – Baş vermiş hadisədən heyrlənir, əllərini sinələrində çarpazlayıb Allaha şükür edirdilər.

– Vallah, ay uşaqlar, çox yaxşı qurtarıbsınız, – nənə onlara çay tökə-tökə məzəmmət eləyirdi. – Dağa da məgər bu libasla gəlmək olar? Uşaq ki uşaq!.. Özünü göstərsiniz, şəhərlilərə oxşamaq istəyirsiniz? Əgər səhərəcən azmış olsaydınız, Allah göstərməsin, hamınız buz bağlayardınız.

– Kimin ağlına gələrdi ki, belə ola bilər? – Qulubəy ona cavab verdi. – İsti paltar neynirdik? Lazım gələrsə, maşının içəri qızdırılır. Otur özünçün, elə bil, evdəsən. Sükanı bur. Təyyarədən – o nə qədər hündürdə uçur ucsun – dağlar xırda təpə kimi görünür, bayırda qırx dərəcə soyuq olur, içəridə isə adamlar köynəkdə otururlar...

Oğlan şoferlərin arasında, qoyun dərisi üstündə uzanırdı. Qulubəyin böyrünə qısılib, yaşlıların səhərinə qulaq kəsilmədi. Heç kəsin ağlına gəlməzdi ki, qəflətən belə bir tufan qopmasından, onların məntəqədə özlərinə sığınacaq axtarmağa vadar olmasından oğlan sevincəkdi. O üzə vurma da, çox istəyirdi ki, boran xeyli müddət, heç olmasa, üç gün yatmasın. Qoy onlar burada qalsınlar. Onlarla bir yerdə necə də xoş idi! Maraqlıdır. Baba, sən demə, hamısını tanıyırmış, özlərini olmasa da, ata və analarını.

– Belə-belə işlər, – indi baba hətta bir qədər qürurla nəvəsinə dedi, – öz buqulu qardaşlarını da gördün. Bundan sonra bilərsən, əqrəbaların kimləridir. Görürsən, nə oğlanlardır. Bəh-bəh, indiki cigidlər necə də boy-buxunludurlar! Allah saxlasın! Yadımdadır, qırx ikinci ildə bizi Maqnitoqorska tikintidə işləməyə aparmışdılar...

Və baba oğlana yaxşı bəlli olan əhvalatı nəql etməyə başladı; onları – ölkənin hər yerindən gətirilmiş əmək batalyonunun əsgərlərini uzun bir cərgəyə boy sırası ilə düzmüşdülər, qırğızlar, demək olar ki, lap axırda dayanmışdılar, boyları qısa idi. Adlar yoxlandı, sonra papiros çəkmək üçün dağılıdılar. Yekəpər, kürən, potanın birisi onlara yaxınlaşdı. Ucadan dedi:

– Bunlar haradandı? Mancuriyalılardır?

Aralarında qocaman bir müəllim var idi. O cavab verdi:

– Biz qırğızıq. Həm də biz bu ətrafda mancuriyalılara qarşı vuruşanda Maqnitoqorskin hələ səsi-sorağı da yox idi. O zaman biz sən boydaydıq. Toxta, davanı qurtararıq, boy atarıq onda...

Baba bu köhnə əhvalatı yenə xatırlamışdı. Özündən razı halda güldü, gecə qonaqlarına bir daha nəzər saldı.

– O müəllim düz deyirmiş. Şəhərdə olanda, ya yol gedəndə baxıram: adamlar gözəlləşib, qədd-qamətli olub. Köhnələr kimi deyillər...

Arif oğlanlar gülümsəyirdilər, deməzsənmi, zarafatçı qocadır.

– Boy-buxunlu olmağa, boy-buxunluyuq, – onlardan biri dilləndi, – amma orası da var ki, maşını batırıd. Gör necəyik, gücümüzə çatmadı...

– Ona güc çatdı! Maşın otları yüklənib, özü də belə tufanda. – Mömin baba onlara haqq qazandırdı. – Olan işdi. Allah qoysa, sabah hər şey qaydasına düşər. Bircə külek yataydı.

Oğlanlar yuxarı Arça biçənəyinə necə gəldiklərindən danışdılar. Orada dağ otundan üç iri taya var. Birdəfəlik üç tayanın üçündən də maşına yük vurdular. Maşının kuzovundakı ot tayası evdən böyük idi, sonra örkənlə aşağı düşməli oldular. Beləliklə, maşınları bir-bir yüklədilər. Kabinə görünmürdü, yalnız qabaq aynası, kapotu və təkərləri gözə dəyirdi. Gəlmişkən, birdəfəlik hamısını yükləmək istəyirdilər ki, bir də qayıtmazınlar. Bilirdilər ki, ot bu dəfədən qalsa, bir də qalacaq gələn ilə. Bəhsəbəhs işləyirdilər, kimin maşını hazır oldu, kənara çəkər, başqasına ot yükləməkdə kömək edirdi. Demək olar ki, otun hamısını yığmışdılar, iki dəfəlikdən artıq qalmamışdı. Papiros çəkənilər, məsləhətləşdilər ki, kim kimin ardınca gedəcək və hamısı biyolikedə sıra ilə yola düşdü. Ehtiyatla gedirdilər, dağdan, demək olar ki, əlləri ilə yolu yoxlaya-yoxlaya endilər. Ot ağır yük deyil, ancaq namünasib, hətta təhlükəlidir, xüsusən ensiz yerlərdə və sərt döngələrdə.

Gedirdilər, ağillarına da gəlmirdi qarşıda onları nə gözləyir.

Arça yaylasını endilər, dərə ilə getdilər, dərədən çıxıxçıxdı, torançağı onları qasırga haqladı, qar başladı.

– Elə başladı ki, dərhal kürəklərimiz qovuşdu. – Qulubəy danışdı. – Yaman tez qaranlıqlaşdı, güclü külək sükanı əldən alırdı. Qorxurdun ki, bax, elə bu saat maşın aşacaq. Bu yollarla günün günortaçağı getmək təhlükəlidir, o ki qaldı...

Oğlan işildayan gözlərini Qulubəydən çəkmədən, nəfəsini içəri çəkərək tərpmədən qulaq asırdı. Haqqında söhbət gedən həmin külək, həmin qar pəncərənin o tayında meydan oxuyurdu. Şoferlərin və yükvuranların əksəriyyəti döşəmənin üstündə yan-yana, pal-paltarlı, ayaqqabılı çoxdan yatmışdı. Onların çəkdiyini indi dübarə bu nazikboğaz, girdəbaş, pələqulaq oğlan çəkirdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra yol görünməz oldu. Maşınlar, kor adamlar kimi “əl-ələ” tutmuşdular və aramsız siqnal verirdilər ki, yoldan sapmasınlar. Quşbaşı qar yağırdı, faraları örtmüşdü, “süpürgeçilər” şüşədəki sırsıranı təmizləyə bilmirdi. Kabinədən başlarını çıxarıb, irəli baxa-baxa sürməli olurdular: məgər belə yol getmək olardı? Qar isə tökü, hey töküdü... Təkərlər sürüşüb yerində fırlanırdı. Dik bir yoxuşa çatanda maşın karvanı dayanmalı oldu. Motorlar dəlicəsinə nərildəyirdi, ancaq faydası yoxdu. Kabinədən çıxdılar, səsləyib bir-birini tapdılar və bir maşından o birisinə keçə-keçə karvanın baş tərəfinə toplaşdılar. Necə eləməli? Tonqal qalamaq mümkün deyildi. Kabinədə oturmaq – sovxozadək güclə çata biləcək qalan yanacağı da yandırmaq demək idi. Kabinəni qızdırmamaq isə donmaq deməkdir. Cavanlar çasıb qaldılar. Nə etməli? Kimsə təklif etdi ki, maşınlardan birini boşaldıb, hamılıqla otun içinə doluşsunlar. Ancaq buna şəkk yox idi ki, örkəni açdınmı, otdan bir çəngə də qalmazdı: göz qırpmında tufan süpürüb aparacaqdı. Get-gedə maşınları qar basırdı. Sovruq təkərlərin altını tutmuşdu. Uşaqlar tamam çasıb qalmışdılar, külək dondurmuşdu onları.

– Birdən ağsaqqal yadıma düşdü. – Qulubəy Mömün babaya danışdı. – Yolda, biz Arçaya gedəndə bax, bu buqulu – kiçik qardaşımızla görüşmüşdük, – o, barmağı ilə oğlanı göstərdi və nəvəzişlə onun başını sıgalladı, – yolda oyana-buyana qaçırdı. Maşını saxladım. Əməlli-başlı görüşdüm, söhbət elədik. Düzdür? Sən niyə yatırısan?

Oğlan gülümsəyib, başı ilə təsdiqlədi. Kaş onun ürəyinin sevincdən və qürurdan necə hərarətlə, necə bərkdən

döyündüyünü duyan olaydı. Onun barəsində şəxsən Qulubəyin özü danışdı. Bu oğlanların arasında ən güclüsü, ən cəsuru, ən gözəli. Olanda da belə olasan ey!

Baba da sobaya odun qoya-qoya onu təriflədi:

– Belədir mənim balam. Söhbətə qulaq asmağı xoşlayır. Görürsən, qulağını necə şiniyib!

– Bu an özüm də bilmirəm, o, haradan yadıma düşdü! – Qulubəy söhbətinə davam elədi. – Və az qala, çıxıraraq uşaqlara deyirəm, külək səsimi batırır. “Gəlin, – deyirəm, – özümüzü yetirək məntəqəyə. Yoxsa burda məhv olarıq”. – “Necə? – Mənimlə üzbəüz dayanan uşaqlar çıxırırlar, – necə gedib ora çıxacağıq? Piyada gedə bilmərik. Maşınları da burada qoymaq olmaz”. Mən də onlara: “Gəlin, – deyirəm, – maşınları itələyə-itələyə çıxardağ dikdirə, oradan yol enişdir. Ən çətini San-Taş enişinə qədərdir, – deyirəm, – oradan bizim meşəçilərin yanına piyada gedib çata bilərik, uzaq deyil”. Uşaqların ağına batdı. “Haydı, – dedilər, – komanda ver”. İş ki belə oldu... Qabaqda duran maşından başladıq: “Osmanəli, kabinəyə gir!” Qalanlar isə elliklə çiyinimizi maşına dirəyib itələdik. Getdi də! Əvvəlcə iş avand idi. Sonra yorulduq. Geri dönmək də olmazdı. Möcüzə idi, sanki, maşını yox, bütöv bir dağı irəli itələyirdik. Yük də nə yük – təkərlər üstündə bütöv bir taya! Bir onu bilirdim ki, səsim gəldikcə bağırırdım: “Haydı! Haydı! Haydı!” Ancaq öz dediyimi özüm eşitmirdim. Külək, qar, göz gözü görmürdü. Maşın uğuldayır, canlı məxluq kimi ağlayırdı. Var gücü ilə dırmaşırdı. Biz də onun dalınca. Az qala, ürəyimiz partlayacaq, parça-parça olacaqdı. Başımız da keyləşirdi...

– Ay-ay-ay... – Mömün baba onun üstünə düşdü. – Sizinki gətirib. Buynuzlu ana maral sizə – öz uşaqlarına havadar olub. Xilas edib sizi. O olmasaydı, kim bilir... Eşirdirsən? Bayırda nə oyun çıxardır, yeri-göyü sovurur, süpürge çəkir hər yana.

Oğlanın gözləri yumulurdu. O, özünü yatmağa qoymurdu, kirpikləri isə yenə qapanırdı. Yarıyuxulu, qocanın və Qulubəyin söhbətini qırıq-qırıq eşidir, oğlan gözləri önünə gətirdiyi mənzərə ilə gerçəkliyi bir-birinə qatışdırmışdı. Sanki, o da orada, dağda tufana düşmüş bu cavan oğlanların arasındadır. Onun nəzərində ağappaq, qarlı dağlara

dirmaşan dik yol canlanırdı. Qasırga yanaqları yandırırdı. Gözlər göynəyirdi. Onlar nəhəng, ev boyda dolu avtomaşınları yuxarı itələyirdilər. Onlar yolla çox yavaş-yavaş qalxırdılar. Yük maşını isə daha getmir – üzünə dayanıb, dalı-dalı sürüşür. Necə də vahiməlidir. Necə də qaranlıqdır. Külək də bıçaq kimi kəsir. Oğlan dəhşətdən büzüldü, qorxdu ki, maşın dayana bilməyib yerindən qopar, onları basar. Lakin bu zaman haradansa Buynuzlu ana maral peyda oldu. O, buynuzunu maşına dirəyib, onlara kömək etməyə, irəli itələməyə başladı. Oğlan qışqırdı: "Haydı! Haydı! Haydı!"

Maşın getməyə başladı, getdi də. Dağa qalxdılar və buradan maşın özü üzünəşığı endi. Onlar bir maşını, ikincisini, sonra üçüncüsünü və sonra maşınların çoxunu çəkib çıxartdılar. Hər dəfə də Buynuzlu ana maral onlara kömək elədi. Onu heç kəs görmədi, heç kəs bilmədi ki, yanlarındadır. Oğlan isə görürdü, görürdü ki, onların səbri tükənəndə, dəhşətə gələndə, gücləri çatmayanda Buynuzlu ana maral qaçıb özünü yetirdi və buynuzu ilə maşını itələyib onlara kömək elədi. "Haydı! Haydı! Haydı!" – Oğlan onların səsinə səş verirdi. Özü də həmişə Qulubəyin böyründə olardı. Sonra da Qulubəy ona dedi: "Sükanın arxasına keç". Oğlan kabinədə oturdu. Maşın silkələnir, uğuldayırdı. Sükan da əlində öz-özünə fırlanırdı, sərbəstcə, hələ uşaq olanda avtomobil oyunu oynayarkən, çəlləyin dairəvi qurşağından diyircək düzəldib, onu asanlıqla "sürdüydü" kimi. Oğlan pərt oldu ki, niyə sükan onun əlində oyuncağa dönüb. Və birdən maşın yana, böyrüüstə əyildi. Şaqqlı ilə yerə dəyib parçalandı. Oğlan bərkdən ağladı. Çox xəcalət çəkdi. Qulubəyin gözlərinə baxmağa utandı.

– Sənə nə oldu? Sənə nə oldu, de? – Qulubəy onu yuxudan oyatdı.

Oğlan gözlərini açdı. Bütün bunların yuxu olduğunu anlayıb sevindi. Qulubəy isə onu qolları üstündə qaldırıb bəgrinə basdı.

– Yuxu görürdün? Qorxdun! Vay səni, adını da igid qoymusan! – O, küləkdən qaysaqlanmış dodaqları ilə bərk-bərk oğlanı öpdü. – Yaxşı, gəl mən sənin yerini düzəldim, yatmaq lazımdır.

O, oğlana döşəmədə, keçənin üstündə, yatmış şoferlərin arasında yer elədi, özü də onun yanında uzandı, böyrünə çəkib buşlatın yarısı ilə üstünü örtüdü. Səhər tezdən oğlanı babası oyatdı.

– Oyan, – qoca astadan dedi. – İsti geyin. Mənə kömək edərsən. Qalx.

Pəncərə arxasından səhər toranlığının azacıq işıqlandığı hiss olunurdu. Evdə isə hamı yan-yana yatmışdı.

Mömün baba dedi:

– Al, keçə çəkmələri gey.

Babadan təzə quru ot iyi gəlirdi. Deməli, atlara yem vermişdi. Oğlan çəkmələri ayağına çəkdi və babası ilə bayıra çıxdılar. Kifayət qədər qar yağmışdı. Ancaq külək kəsmişdi. Lakin hərdən bir zəif meh əsirdi.

– Soyuqdur! – Oğlan çimçindi.

– Heç nə olmaz. Deyəsən, ayazıyır, – qoca söylədi. – Açılmalıdır! Siftədən yaman bərk başladı. Eybi yox, tək axırı yaxşı olsun...

Onlar pəyəyə girdilər, burada Mömünün beş qoyunu vardı. Qoca əli ilə axtarıb dirəkdən asılmış fanusu tapdı, yandırdı. Qoyunlar küncdə döyükdülər, bir-birinə sığdılar.

– Tut, işıq elə mənə, – qoca fanusu oğlana verdi. – Qara toğlunu kəsərik. Ev qonaqla doludur. Onlar duranacan barı ət hazır olsun.

Oğlan fanusu baba tərəfə tutub, işıq saldı. Qapı-pəncərə dəşiklərində külək hələ də vıyıldayırdı, bayırda hava soyuq və tutqun idi. Qoca, qapının ağzına əvvəlcə bir qucaq təmiz ot atdı. Qara toğlunu buraya gətirdi, yıxıb ayaqlarını bağlamazdan qabaq fikrə getdi, çömbəlib oturdu, oğlana dedi:

– Fanusu yerə qoy. Sən də otur.

O, əllərini qaldırıb irəli uzatdı, pıçıldamağa başladı:

– Ey bizi yaradan ulu, Buynuzlu ana maral! Bu qara toğlunu sənə qurban kəsirəm. Çətin anda uşaqlarımızı xilas elədiyinə görə, əcdadlarımıza verdiyin o ağ südə görə, nəcib ürəyin, ana nəzərin üçün. Aşırımlarda, gur axan çaylarda, sürüşkən cığırlarda bizi tərk etmə. Yurdumuzda bizi əbədi olaraq atıb getmə, sənin övladlarıyıq. Amin!

O, ibadət əlaməti olaraq ovuclarını alnından çənəsinə qədər üzünə çəkdi. Oğlan da belə etdi. Bu zaman baba

toğlunu yerə yıxdı, ayaqlarını bağladı. Öz köhnə dədə-baba bıçağını qınından çıxartdı.

Oğlan isə fanusla işıq salırdı.

Nəhayət, hava sakitləşdi. Qaçışan buludların arasından bir-iki dəfə qorxaq-qorxaq günəş boylandı. Hər yerdə ötən tufanlı gecənin izi qalmışdı: əyri-üyrü qar topaları, pırlaşmış düşmüş kollar, qarın ağırlığından əyilmiş cavan pöhrələr, yerə döşənmiş qocaman ağaclar. Çayın o tayındakı meşə səssiz-səmərsizdi, sükuta qərq olmuşdu, məyus görünürdü. Çayın suyu da, sanki, aşağı düşmüşdü, sahillərə qar yığılmışdı, uçurumlu dik görünürdü. Su astadan zümzümə edirdi.

Günəş dəyişkən qalmışdı – gah görünür, gah gizlənirdi.

Lakin oğlanın qəlbini heç nə sıxmırdı, heç nə onu həyəcanlandırmırdı. Ötən gecənin təşvişləri yaddan çıxmışdı, tufan unudulmuşdu, qar da ona mane olmurdu, belə bir az da maraqlı idi. Ora-bura yüyürürdü, ayağının altından qar topaları havaya sıçrayırdı. Ona görə sevinirdi ki, ev adamları dolu idi, ona görə sevinirdi ki, cavanlar doyunca yatmışdı, indi bərkədən danışmış gülürdülər, ona görə sevinirdi ki, onlar üçün bişirilmiş əti istahla yemişdilər.

Bu vaxt artıq hava açıldı, gün də əməlli-başlı göründü. Ətraf işıqlandı, üfəqlər genişləndi. Buludlar yavaş-yavaş dağılışırdı. Hətta hava qızdı da. Vaxtsız yağmış qar, xüsusən, yolda və çiğirlərdə tez də yapışmışdı.

Şoferlər və yükçülər getməyə yığılanda oğlan bir qədər həyəcanlandı. Hamısı həyəət çıxdı, məntəqənin sakinləri ilə vidalaşdılar, onlara daldalanacaq və yemək verdikləri üçün təşəkkürlərini bildirdilər. Məmmün baba ilə Seyidəhməd də qonaqları ötürmək üçün atlandılar. Motorların suyunu qızdırmaq üçün baba bir şələ odun, Seyidəhməd isə sinklənməmiş iri dəmir baki götürmüşdü.

Həyətdən hamı birlikdə tərpəndi.

– Baba, mən də gedirəm, məni də apar, – oğlan qaçıb Məmmünün yanına gəldi.

– Görmürsən, mən odun aparıram, Seyidəhmədsə bak. Səni kim götürecək? Axı sən orada nə işin var? Qarda yeriye bilməzsən, yorularsan.

Oğlan incidi. Doluxsundu. Bu zaman Qulubəy onu yanına çəkdi.

– Gedək bizimlə, – deyib əlindən tutdu. – Geriyə babanla qayıdarsan.

Onlar yol ayrıcına – Arça biçənəyindən enən yola sarı getdilər. Qar qalındı. Bu sağlam cavanlarla ayaqlaşmaq o qədər də asan deyildi. Oğlan yorulmağa başladı.

– Gəlsənə, mənim belimə minəsən, – Qulubəy təklif edərək ehmalca oğlanın qolundan yapışdı, onu asanca qaldırıb dalına mindirdi.

Onunla yanaşı gedən şofer dedi:

– Yaman götürdün ha!

– Mən ömrüm boyu qardaş və bacılarımı belimdə gəzdirmişəm. – Qulubəy öyündü. – Axı böyükləri mənəm, biz isə altı idik, anam da, atam da tarlada işdə olardı. Sonra da bacılarımın uşaqlarını gəzdirdim. Ordudan gəldim, subaydım, hələ işə də girməmişdim. Böyük bacım dedi: “Gəl bizə, bizdə qal, uşaqları çox yaxşı saxlayırsan”. – “Yox, elə şey yoxdur, – dedim, – saxladığım bəsdir! İndi özümünküləri gəzdirəcəyəm...”

Onlar oradan-buradan danışa-danışa xeyli yol getdilər. Qulubəyin belində rahat getmək oğlana ləzzət verirdi.

“Əgər mənim belə bir qardaşım olsaydı! – O arzuladı. – Mən heç kəsdən qorxmazdım. Onda Orozqul, babamın üstünə çığırsın görüm, necə çığır. Ya hünəridi birinə əl qaldırırsın. Qulubəy ona tərs-tərs baxan kimi yerində oturardı”.

Dünən gecə burada qalan ot yüklü maşınlar yol ayrıcından iki kilometr yuxarıda dayanmışdı. Üstlərinə qar yağdığından onlar çöldəki qış taylarına bənzəyirdi. Adama elə gəlirdi ki, heç kəs heç vaxt onları yerindən tərpədə bilməz.

Onlar ocaq qaladırlar. Su qızdırdılar. Motorun pərinə əyri-qulp açarla eşik tərəfdən fırladırlar, motor cana gəldi, asqırdı, işə düşdü. Bundan sonra hər şey sürətlə getdi. Qalan maşınları yedəyə qoşub işə saldılar. Hər bir qızdırılan, işə düşən maşın dəstədə özündən sonrakını çəkib aparırdı.

Elə ki bütün yük maşınları sazlandı, dünən sürüşüb yol-kənarı arxa düşən maşını ikitərəfli yedəklə dartıb çıxartdılar. Kim vardı, hamısı onu yola çıxarmağa kömək elədi. Oğlan da belini əyib bir tərəfdən əl yetirdi. O, daim ehtiyat edirdi ki, kimsə bir söz deyər: “Sən niyə ayağa dolaşırsan? Haydı, qaç buradan!” Lakin deyən olmadı. Heç kəs onu qovmadı. Bəlkə də, ona görə ki, kömək eləməyə Qulubəy icazə

vermişdi. O, burada hamıdan güclüydü, hamı onun hörmətini saxlayırdı.

Şoferlər bir də xudahafızlaşdılar. Maşınlar tərpəndi. Əvvəlcə yavaş-yavaş, sonra sürətlə getdilər. Qarlı dağların arası ilə onlar karvan kimi uzanıb gedirdilər. Buynuzlu ana maralın övladlarının uşaqları getdi. Özləri də bilmirdilər ki, uşaq təsəvvüründə onların önündə gözəgörünməz Buynuzlu ana maral qaçırdı. O, iti sıçrayışlarla, ox kimi süzsüzə avtomobil karvanının qabağı ilə uçurdu. O, çətin yolda onları xatadan, fəlakətli qəzalardan qoruyurdu. Uçqunlardan, qar tarından, çovğundan, dumandan və sair bəlalardan qoruyurdu – əsrlərlə köçəri həyat sürən qırğızlar bunlardan saysız-hesabsız bəlalara görmüşdü. Məgər Mömin baba işıqlananda qara toğlunu qurban kəsərkən Buynuzlu ana maraldan bunları xahiş etmirdimi?

680

Getdilər. Oğlan da onlarla gedirdi. Xəyalən. O, Qulubəyin yanında kabinədə oturmuşdu. Ona deyirdi: “Qulubəy əmi, bizdən qabaqda Buynuzlu ana maral qaçır”. – “Yox, əşi?” – “Doğrudan da. Düz sözümdür. Bax, odur ey!”

– Hə, nə fikrə getmisən? Niyə durmusan? – Mömin baba onu xəyaldan ayırırdı. – Gəl min, evə getmək vaxtıdır. – O, atın belindən əyilib, oğlanı yəhərə qaldırdı. – Üşüyürsən? – Qoca belə deyib, kürkünün ətəyi ilə nəvəsini yaxşıca bürüdü.

O vaxtlar hələ oğlan məktəbə getmirdi.

İndi isə ağır yuxudan aralıq ayılır, narahat halda düşünürdü: “Sabah məktəbə necə gedəcəyəm? Axı xəstəyəm, özümü çox pis hiss edirəm”. Sonra özünü unutdu. Ona elə gəldi ki, müəllimin lövhəyə yazdığı sözləri – “At. Ata. Taka” – dəftərinə köçürür. Bu birinci sinif yazıları ilə bütün dəftəri doldurdu, səhifə-səhifə “At. Ata. Taka. At. Ata. Taka.” O yoruldu, gözləri alacalandı, isti idi, üstünü açdı. Üstü açıq yatanda üşüdü, onu yenə qara basırdı. Gah soyuq çayda balıq kimi üzürdü, gah ağ gəmiyə tərəf üzüb gedirdi və heç cür də ona çatı bilmirdi. Gah da qar çovğununa düşürdü. Yoxuşlu dağ yolunda dumanlı, soyuq havada ot yüklənmiş avtomaşınların təkərləri yerində fırlanırdı. Maşınlar insan kimi zar-zar ağlayırdı və hamısının da təkərləri yerində fırlanırdı. Təkərlər sürətlə fırlanaraq al-qırmızı olurdu. Təkərlər yanırdı, alov qalxırdı onlardan.

Buynuzlu ana maral buynuzunu maşının banına dirəyərək, otları dolu maşını itələyib dağa qaldırırdı. Oğlan var qüvvəsi ilə ona kömək edirdi. Qan-tər onu basmışdı. Və birdən-birə ot tayası dönüb uşaq beşiyi oldu. Buynuzlu ana maral oğlana dedi: “Haydi, qaçaq, beşiyi Bekey xala ilə Orozqul əmiyə aparaq”. Və onlar qaçmağa başladılar. Oğlan geri qaldı. Lakin qabaqda, qaranlıqda beşik zınqırovu hey səslənirdi. Oğlan bu sədanın ardınca qaçırdı.

Eyvanda ayaq səsi və qapının cırlıtısı eşidiləndə oğlan oyandı. Mömin baba ilə nənə, deyəsən, bir qədər xatircəm qayıtmışdılar. Özge adamların məntəqəyə gəlməsi, görünür, Orozqula Bekey xalanı bir az susmağa vadar etmişdi. Bəlkə də, Orozqul sərxoşluqdan yorulub və nəhayət, yuxulayıb. Bayırda nə qışqırıq, nə də söyüş eşidilirdi.

Gecə yarısı ay dağların başı üstündəydi. Onun tutqun haləsi ən uca, buzlu dağ zirvəsindən də yuxarıda dayanmışdı. Əbədi buza bürünmüş dağlar mavi rəngə qərq olmuşdu, adda-budda bərk vururdu. Ətrafda isə dağlar, qayalar, qara və hərəkətsiz meşələr tam sükut içərisindəydi, ən aşağıda çay daşları çırpına-çırpına şarıldayırdı.

Pəncərədən içəri çəpəki, solğun Ay işığı düşürdü. Bu işıq oğlana mane olurdu. O eşələnir, gözlərini ovxalayırdı. İstəyirdi nənəsindən xahiş eləsin ki, pəncərənin pərdəsini çəksin. Lakin fikrindən vaz keçdi: nənə babanın əlindən hirsələnmişdi.

– Səfeh, – o, yatağa uzananda astadan belə dedi. – Adamlarla dil tapa bilmirsənsə, heç olmasa, dilini dinməz saxla. Başqalarına qulaq ver. Sənin canın onun əlindədir. Lap qəpik-quruş olsa da, donluğun ondan gəlir. Özü də hər ay. Aylıqsız-donluqsuz sən kimə gərəksən? Saqqalın ağarıb, ağlınsa yox...

Qoca cavab vermirdi. Nənə susdu. Sonra birdən gözlənilmədən səsinə ucaltdı:

– Adamın maaşını kəsələr, onda o daha adam deyil, heç nədir.

Qoca yenə də cavab vermədi.

Oğlanın isə yuxusu dağılmışdı. Baş ağrıyırdı, fikirləri qarma-qarışıq düşmüşdü. Məktəb haqqında düşünürdü – həyəcanlanırdı. O, indiyədək bir gün də dərslər buraxmamışdı və indi ağlına belə gətirə bilmirdi ki, əgər sabah

681

Celesaydakı məktəbinə getməsə, necə olacaq. Oğlan o barədə də düşünürdü ki, əgər Orozqul, babanı işdən qovsa, nənə qocanın gününü göy əsgiyə düyəcək. Onda neyləyəcəklər?

İnsanların həyatı niyə belədir? Biri qəddardır, o biri xeyirxah? Niyə axı xoşbəxtlər və bədbəxtlər var? Niyə elə adam var ki, hamı ondan qorxur, eləsi də var ki, heç kəs ondan qorxmur? Niyə birinin uşağı var, başqasının yox? Niyə biri başqasının maaşını kəsə bilir? Görünür, ən yaxşı adamlar ən çox maaş alanlardır. Bax, baba ən az maaş alır və hamı da onun xətrinə dəyir. Eh, necə eləyəsən ki, babaya da çox maaş versinlər! Bəlkə, onda Orozqul da babanın hörmətini saxlayar.

Bu fikirlərdən getdikcə oğlanın başı daha bərk ağrıyırdı. O, yenə də axşamçağı çay keçidində gördüyü marallar haqqında düşünməyə başladı. Görəsən, gecə neylədilər? Soyuq, daşlı-qayalı dağlarda, zülmət, qaranlıq meşədə onlar axı təkdirlər. Həm də yaman qorxuludur. Birdən canavarlar cumdu üstlərinə, onda nə edərlər? Bekey xalaya buy-nuzunda sehrli beşiyi kim gətirər?

O, narahat yatdı, özü də yuxulaya-yuxulaya Buynuzlu ana marala yalvarmışdı ki, Orozqul əmiyə və Bekey xalaya ağcaqayın beşiyi gətirsin. "Qoy onların uşaqları olsun, qoy onların uşaqları olsun!" – deyə Buynuzlu ana marala and verdi. Və uzaqdan beşik zınqırovunun səsinə eşitdi. Buynuzlu ana maral buynuzuna sehrli beşik keçirib sürətlə, qaça-qaça gəlirdi...

7

Oğlan səhər tezdən kiminsə əlinin təmasından oyandı. Babanın əli soyuqdu, bayırdan gəlmişdi. Oğlan qeyri-ixtiyari büzüşdü.

– Yat, yat, – baba əlini hovxurub qızıdırdı, onun alnına toxundurdu, sonra ovcunu sinəsinə, qamına qoydu. – Görürsən bir, naxoşladın, – baba təəssüfləndi. – Qızdırman var. Mən də deyirəm, bəs niyə yatıb? Məktəbə getmək vaxtıdır.

– Bu saat dururam, – oğlan başını qaldırdı və hər şey onun gözləri önündə fırlandı, qulağı səsləndi.

– Durmaq olmaz. – Baba oğlanın başını yastığa qoydu. – Xəstə-xəstə səni məktəbə aparmaq olar? Hələ dilini göstər görüm.

Oğlan inadkarlıq elədi:

– Müəllim danlayacaq. Məktəbdə dərs buraxandan onun acığı gəlir...

– Danlamaz. Mən özüm deyərəm. Hələ bir dilini göstər görüm.

Baba oğlanın dilinə və boğazına zəndlə baxdı. Nəbzini çox axtardı. Babanın ağır işlərdən codlaşmış qaba barmaqları, kim bilir, hansı möcüzənin qüvvəsi ilə oğlanın isti, tərliləyində üreyinin döyüntülərini sezdirdi. Nədənsə xatircəm olan qoca ona ürək-dirək verdi:

– Allah kərimdir. Bir az üşümüsən. Soyuq tutub. Bu gün uzan, yatmamışdan qabaq mən sənin ayağını və sinəni quyuq yağ ilə ovuşduraram. Tərləyərsən, Allah qoysa, səhər xam qulan kimi dingildəyib ayağa durarsan.

Dünənki həngaməni xatırlayıb, bundan sonra da onun başına nələr gələ biləcəyini düşünəndə Mömün kədərlandı, yanını nəvəsinin yatağına qoydu, köks ötürüb fikrə getdi, astadan ah çəkdi: "Allah qənim olsun ona".

– Sən axı haçan xəstələnibsən? Niyə deməmişən? – O, üzünü uşağa çevirdi. – Axşam xəstələndin-nədir?

– Elədir, axşamçağı. Çayın qırağında maralları görəndə. Qaçıb sənin yanına gəldim. Sonra mənə soyuq oldu.

Qoca, nədənsə günahkar bir səslə dedi:

– Yaxşı, bədsir... Sən yat, mən gedirəm.

Ayağa qalxdı, lakin oğlan onu getməyə qoymadı.

– Baba, oradakı Buynuzlu ana maralın özüydü eləmi? Sür kimi ağappaq, gözləri bax, belə, insan kimi baxırdı...

– Nə səfeh uşaqsan, – qoca Mömün xəlvəti gülümsədi. – Qoy sən deyən olsun. Bəlkə də, onun özüymüş. – O, kal səslə dedi. – Füsunkar ana maral, kim bilir?.. Bax, mən belə fikirləşirəm ki...

Qoca sözünü bitirmədi. Nənə qapının ağzında görünürdü. O, tələsik həyətdən gəlirdi, nə isə təzə bir xəbər vardı onda. Nənə həyəcanla dedi:

– Qoca, bura gəl. – Mömün baba ilə o an büzüşdü, yazıq, fağır görkəm aldı. – Odur ey, orada tiri çaydan maşınla çıxarmaq istəyirlər. Sən də get, nə buyursalar elə...

– Qəflətən nəyi isə xatırladı. – Vay, dedə, süd hələ qayna-dılmayıb! – Plitəni yandırmağa girişdi, qab-qacağı şaqqıldatdı.

Qoca dilxor oldu. İstəyirdi nəyəsə etiraz eləsin, nə isə desin. Ancaq nənə onu ağzını açmağa qoymadı.

– Hə, nə dayanıb baxırsən? – Nənə özündən çıxdı. – Nə tərslik edirsən? Bizə inadkarlıq yaraşmaz, sən mənim başıma bəla oldun. Onların qabağında sən nəsən ki? Orozqulun yanına, görürsən, necə adamlar gəlir? Necə maşınları var. On tir yükləsən, dağlardan çəkib aparar. Orozqul isə bizə heç gözünün ucu ilə də baxmır. Nə qədər dilə tutdum, nə qədər onun yanında alçaldım, sənin qızını kandan içəri buraxmadı. Sənin o sonsuz qızın oturub Seyidəhməd gildə. Ağlamaqdan gözünün yaşı qurtarıb. O da səni yamanlayır – ağılsız atasını...

– Yaxşı, bəsdır, – qoca dözmədi, qapıya tərəf yönələrək dedi: – İsti süd ver, uşaq xəstələnib.

– Verərəm, verərəm isti süd, get, sən allah, sən get. – O, qocanı yola salıb deyiniirdi. – Ona nə olub, bilmirəm? Heç vaxt kimsənin üzünə qayıtmayan, dilsiz-ağızsızın biri durduğu yerdə özündən çıxıb. Üstəlik, Orozqulun atını minib, hələ bir çapıb da. Bunların hamısı sənin ucbatındandır. – O, acıqlı baxışla oğlan tərəfə nəzər saldı. – Kimdən ötrü gör özünü oda-suya atır...

Sonra o, oğlana isti südlə ərinmiş sarı yağ gətirdi. Süd dodağını yandırdı. Nənə isə təkid edirdi, vadar edirdi:

– İç, isti-isti iç, qorxma. Soyuqdəyməni yalnız qaynar şeylə candan çıxarmaq olar.

Oğlanın ağzı yandı, gözləri yaşardı. Nənənin də birdən rəhmı gəldi:

– Yaxşı, bir az soyut, soyut... Belə bir vaxtda, bircə bu çatmırdı ki, sən də xəstələnsən! – O, köksünü ötürdü.

Oğlan çoxdan bayıra çıxmaq istəyirdi, güclə dözürdü. O, ayağa qalxdı, bütün bədənində qərribə bir şirin zəiflik hiss elədi. Ancaq nənə onu qabaqladı:

– Dayan, mən bu saat ləyan gətirərəm.

Oğlan, azacıq üzünü döndərüb, ləyanə pəşo elədi və təəccübləndi ki, sidiyi niyə belə sarı və istidir.

O, özünü xeyli yüngül hiss elədi. Başı azca ağrıyırdı. Oğlan sakitcə yataqda uzanmışdı, nənənin ona qulluq

göstərməsindən məmnundu və fikirləşirdi ki, səhərəcən sağalıb, hökmən məktəbə getməlidir. O həmçinin məktəbdə onların meşəsində peyda olan üç maral haqqında, ağ ana maralın məhz Buynuzlu ana maral olması, balasının artıq böyüməsi və totuqlaşması, onlarla gəzən şaxəli buynuzlu yekə boz maral haqqında, onun güclüliyü və Buynuzlu ana maral balalarını canavardan qoruya bilməsi barədə necə danışacağı haqqında fikirləşirdi. Və fikirləşirdi ki, bir də o barədə danışacaq ki, əgər marallar heç yana getməyib onlarda qalarsa, Buynuzlu ana maral tezliklə Orozqul əmi və Bekey xala üçün sehrli beşik gətirəcəkdir.

Marallar isə səhər tezdən suya gəldilər. Qısaömürlü payız günəşi dağ silsiləsinin üstünə qalxaraq onlar yuxarıdakı meşədən çıxdılar. Günəş yuxarı qalxdıqca aşağıda, dağlar arasında hava daha da işıqlanırdı, hərərət artırdı. Gecə buzxanasının donu açıldıqca meşə cana gəlirdi, işığın, rənglərin çalarlarıyla dolğunlaşırdı.

Marallar ağacların arasından keçərək güney talalarda qızına-qızına, budaqlardakı şəhli yarpaqları qırpa-qırpa tələsmədən gedirdilər. Həmişəki qaydada, qabaqda təkə maral, ortada bala və arxada şişmanqarın ana – Buynuzlu ana maral gedirdi. Marallar dünən Orozqulla Mömün babanın andıra qalmış şam tirini çaya endirdikləri ciğrila düşürdülər. Dağ qaratorpağının çəngə-çəngə qopmuş cimli şırımında sürüdəmənin izi hələlik təptəzə görünürdü. Ciğır çay keçidinə, dayazlıqda tirin ilişib qaldığı yerə enirdi.

Marallar ona görə bu yerə üz tutmuşdular ki, bura rahat idi. Orozqul, Seyidəhməd və ağac aparmağa gəlmiş iki nəfər də bura ona görə gəlmişdilər ki, tirə buraz bağlayıb, çaydan çıxarmaq üçün maşına yer seçsinslər. Mömün baba başını aşağı salıb, onların dalınca könülsüz gedirdi. O, dünənki savaştan sonra nə olacağını, özünü necə aparmaq, nə eləmək lazım gəldiyini bilmirdi. Orozqul onu işə buraxacaqdımı? Dünən atla tiri çıxartmaq istəyəndə etdiyi kimi, onu yenə qovmayacaq ki? Birdən desə: “Sən burada neyləyirsən? Axı sənə dedilər ki, işdən çıxarılmısan!” Onda necə olsun? Adamların yanında söyüb evə qaytarsa, necə? Getdikcə qocanın şübhələri artırdı, özü də işgəncəyə gətirmiş kimi yeri yirdi. Nənə də onun dalınca. O, guya, elə-belə, maraq üçün gedirdi. Əslində isə, qocanı müşayiət edirdi.

O, Qıvrıq Möminü Orozqulla barışdırmaq üçün qabağına qatıb aparırdı, aparırdı ki, Orozqulun etimadını qazansın, özünü doğrultsun.

Orozqul özünü darta-darta, əsl sahib kimi yeri yirdi. Tövşüyə-tövşüyə, fısıldayaraq, ciddi tərzdə ətrafa baxa-baxa gedirdi. İçkidən başı ağrısa da, intiqam aldığından məmnun idi. Bir də baxanda gördü ki, Mömin baba, sahibi döymüş sadiq it kimi, onun ardınca səkir. "Eybi yoxdur, bu hələ harasıdır, sən mənim dalımca çox düşərsən. Mən indi sənə üzünə də baxmayacağam. Sən mənim üçün nədən kim! Sən hələ mənim ayağıma çox düşərsən!" – Keçən gecə öz arvadını ayaqları altına yıxıb tapdalayanda, təpikləyər-təpikləyər onu kandan qovanda necə şivən qopardığını indi xatırlayaraq Orozqul kam alırdı. "Yaxşı! Qoy bu tir aparmağa gələnləri yola salım, onları ata-bala elə boğuşdurum ki, bir-birini didişdirləsinlər. İndi o qancıq öz atasının gözünü də çıxardar. Canavar balası kimi vəhşiləşib". – Qonaqla atüstü söhbət arasında Orozqul arabir belə də düşündürdü.

Gəlmə qonağın adı Kökötöy idi. O qara, yekəpər kişi gölqırağı sovxozun hesabdan idi. Orozqulla çoxdan dostluq eləyirdi. On iki il bundan qabaq Kökötöy özünə ev tikdirmişdi. Taxta-şalbanı Orozqul vermişdi, qiymətli tirləri ona su bahasına satmışdı. Sonra kişi böyük oğlunu evləndirdi, cavanlar üçün də ev dikəltdi. Bu dəfə də onu ağacla Orozqul təchiz etdi. İndi Kökötöy kiçik oğlunu ayırmaq istəyirdi, tikinti üçün yenə də ağac lazım idi. İndi də köhnə dost Orozqul kara gəldi. Müsibətdir, yaşamaq necə də çətinləşib! Bir işi görürsən, fikirləşirsən ki, daha rahat yaşayaram. Amma həyat bir şey düşünüb tapır. İndi Orozqul kimi adamlarsız işin aşmaz...

Kökötöy Orozqula deyirdi:

– Allah qoysa, tezliklə təzə evə köçəndə səni qonaq çağıracam. Gələrsən, ürəyimiz istəyən qədər kef edəcək.

O isə özündən razı halda fısıldayır, papirosunu tütələdir:

– Sağ ol. Necə deyərlər, çağırılan yerə ar eləmə, çağırılmayan yeri dar eləmə. Çağırırsan, əlbəttə, gələm. Birinci dəfə deyil ki... Bilirsən, ağılıma bir fikir gəlib. Axsamacan gözləyərsən, bəlkə, qaranlıqlaşanda çıxarsan? Mətləb bundadır ki, sovxozdan keçəndə görən olmasın. Yoxsa, qeydə alarlar...

– Bunu düz deyirsən, – Kökötöy tərəddüd elədi. – Axı axsamacan gözləmək çox çəkdir. Yavaş-yavaş gedərik. Yol da gözetçi postu yoxdur ki, bizi yoxlaya?.. Əgər təsadüfən milisə və ya başqa birisinə rast gəlməsən...

– Ba-ba-bax, mən də onu deyirəm! – Orozqul, ürək qıçırmasından, baş ağrısından üz-gözünü turşudub dedi. – Yüz il iş dalınca gedirsən, bir köpək də rastına çıxmır. Di gəl yüz ildə bir dəfə ağac aparanda – ilişirsən. Həmişə belə olur...

Onlar susdular, hər biri öz fikri ilə məşğuldu. Orozqul dünən tiri çaya atıb getmələrinə indi yaman təəssüflənirdi. Belə olsaydı, ağac çıxarılsaydı, gecə ikən onu maşına qoyardılar, işıqlananda yola salardı – gözədən uzaq, xatadan kənar... Eh, bu, gərək, elə dünən baş verəydi?! Bütün təqsir qoca əbləh Mömindədir, qiyam eləmək, hökmranlıqdan, təcəllikdən çıxmaq fikrinə düşdü. Eybi yox! Dünya dağılsa da, bu heyfi səndə qoymaram...

Adamlar o taydan sahilə gələndə marallar su içirdilər. Bu adamlar qərribə məxluqdu, bir yerdə qərar tuta bilmirlər, hay-küyləri aləmi götürüb. Öz işlərinə, söhbətlərinə başlanı elə qanışıqdı ki, çayın o biri tayında, onlarla üz bəzəyən heyvanları görmürdülər.

Marallar sübhün al-qırmızı tuqay kolluğunda qənbərli bülür dayazlıqda topuğacan sahil suyuna girib dayanmışdılar. Onlar kiçik qurtumlarla, ara verə-verə, tələsmədən su içirdilər. Su çox soyuq idi. Günəş yuxarıdan qızdırdıqca get-gedə daha isti, daha ləzzətli olurdu. Marallar içib doyduqdan sonra özlərini günə verib xumarlanırdılar. Yolda gələndə budaqlardan bellərinə tökülmüş bolluca şəh damlaları qurumaqda idi. Maralların belindən xəlif buğ qalxırdı. Həmin gün səhər sakit və şəfqətli idi.

Adamlar isə maralları görmürdülər. Biri maşının yanına qayıtdı, qalanları sahilə qaldı. Marallar qulaqlarını arabir tərpədən, uzaqdan gələn qırıq səsləri həssaslıqla eşidirdilər və yedəqli avtomaşın o biri sahilə görünəndə tükrləri ürpaşdı, yerlərində donub qaldılar. Maşın nəriləyir, guruldayırdı. Marallar tərpənişdilər, getməli oldular. Lakin maşın birdən dayandı, gurultusu, uğultusu kəsdi. Heyvanlar yavaşıdılar, sonra yenidən ehtiyatla tərpəndilər – o taydakı adamlar yaman bəkdən danışdırlar və həddən çox tələsərək ora-bura qaçırdılar.

Marallar alçaq tuqaylıqdakı cığırta ehmalca getdilər, onların belləri və buynuzları hərdənbir kolların arasından görünürdü. Adamlar isə onları hələ də görmürdülər. Lakin marallar selləmədən qalan quru qumlu, açıq taladan keçəndə adamlar onları apaydın gördülər. Yasəməni qumluqda, günəşin parlaq işığında. Hərə öz yerindəcə dondu, ağzıları açılı qalmışdı.

– Baxın, baxın, bu nədir belə? – Birinci olaraq Seyidəhməd səsləndi. – Marallar! Haradan gəlib onlar?

– Nə çıxırırsan, nə hay-küy salırsan? Maraldır da. Biz onları dənədən görmüşük. – Orozqul saymazyanə mırılandı. – Haradan olacaqlar? Gəlmə olarlar, hər halda.

– Pəh, pəh, pəh! – Yekəpər Kökötöy heyratə gəldi və coşub onu boğan köynəyinin düyməsini açdı. – Necə də tumarlıdırlar, – o heyran olmuşdu, – yeyib doyublar...

– Hələ anaya bir bax! Gör necə yeriyyir, – gözlərini bəzələrək şofer onun sözünə qüvvət verdi. – Vallah, ikiyaşar ürgə boydadır. İlk dəfədir, görürəm.

– O da buğasıdır! Buynuzuna bir bax! Onu necə gəzirir! Özləri də heç nədən qorxmurlar. Orozqul, bunlar haradan belə gəliblər? – deyə sorğunu dərinləşdirən Kökötöyün donuz gözləri tamahla ışıladı.

– Görünür, qoruqdandılar, – Orozqul sahibkar amirənəliyi və ədayla cavab verdi. – Aşırımın o tayından gəliblər. Qorxmurlar? Ürküdən olmayıb, ona görə də qorxmurlar.

– Of, kaş bir tufəng olaydı! – Seyidəhməd birdən gopladı. – İki sentner əti olar, hə?

İndiyədək kənarda qısılib durmuş Mömün özünü saxlaya bilmədi:

– Sən nə danışırısan, Seyidəhməd? Onları ovlamaq qadağandır, – dedi astadan.

Orozqul qocaya tərs-tərs bir nəzər saldı. Nifrətlə ürəyindən keçirdi: “Sən mənim yanımda hələ bir səsinə də çıxırırsan!” İstədi qocanı rüsvay eləsin, ancaq özünü saxladı, hər halda, yad adamlar vardı.

– Boş-boş ağıl vermə bizə. – O, Mömünün üzünə baxmadan əsəbi halda dedi. – Bəslənildikləri yerdə qadağandır. Bizdə maral saxlanılmır. Biz də onlar üçün cavab-deh deyilik. Qandın? – O, özünü itirmiş qocaya qəzəblə baxdı.

– Başa düşdüm. – Mömün itaətlə cavab verdi, başını aşağı salaraq kənara çəkildi.

Bu dəm nənə bir daha oğrun-oğrun onun qolundan dartdı, tənəylə pıçıldadı:

– Dilini dinməz saxlasana!

Hamısı xəcalətlə gözlərini döydü. Yenə də dik cığırta gedən heyvanların arxasınca baxmalı oldular. Marallar bir-birinin dalınca uçuruma sarı qalxırdılar. Qabaqda iri buynuzlarını şəstlə qaldıraraq boz buğa irəliləyir, ardınca gombul bala, bu tənənəli yürüşün axırında isə Buynuzlu ana maral gedirdi. Təmiz gil çöküntüsünün fonunda marallar apaydın, qənirsiz görünürdülər. Onların hər tərpenişi, hər addımı sevilirdi.

– Eh, gözəlliyə bir bax! – Fağır, dombagöz cavan şofer heyratini gizlədə bilmədi. – Təəssüf ki, fotoaparatu götürməmişəm, yanımda olsaydı...

– Yaxşı, yaxşı, gözəllik-filan, – Orozqul narazı halda onun sözünü kəsdi. – Durmağın mənası yoxdur. Gözəlliklə qarın doymur. Gəl maşını dal-dalı ver sahilə sarı, lap suyun içinə sal, bir az qıraqda dayansın. Sən isə, Seyidəhməd, ayağını soyun. – O, hakimiyət sahibi olduğundan həzz alaraq sərəncam verdi. – Sən isə, – şoferi göstərüb, – haydı, burazı tirə bağla. Bir az əl tərpedin. Qabaqda iş çoxdur.

Seyidəhməd uzunboğaz çəkmələrini dartışdırırdı. Onlar ayağına dar idi.

– Niyə baxırısan, ona kömək elə, – nənə xəlvətcə qocanı dümsüklədi. – Soyun, özün gir suya. – Qəzəblə ona pıçıldadı.

Mömün baba cəld, Seyidəhmədin ayaqlarından çəkmələrini dartıb çıxartdı, özü də tez soyunmağa başladı. Bu zaman Orozqulla Kökötöy maşına komanda verirdilər:

– Bura ver, ver bura!

– Bir az sola, sola. Bax, belə.

– Bir az da.

Marallar aşağıda qeyri-adi səs eşidib, yerləşlərini yeyinlətdilər. Səksəkəylə boylanaraq, yarıqın qaşına çıxdılar və ağcaqayınlıqda gözdən itdilər.

– Ah, getdilər! – Kökötöy nəyi isə xatırlayıbmış kimi diləndi. O, bunu elə heyifsilənə-heyifsilənə dedi ki, guya, şikarı əlindən çıxmışdı.

– Zərər yoxdur, onlar heç yana gedə bilməzlər! – Orozqul onun fikrini anlayıb, məmnun halda öyündü. – Bu gün axşamacan səni buraxan yoxdur, qonağımsan. Allah özü yetirib. Ürəyin istəyəne səni qonaq edərim. – Özü də şaq-qonaq çəkib əlini dostunun çiyinə vurdu. Orozqul şənlənə də bilirdi.

– İndi ki, belədir, sən deyən olsun, sən ev sahibisən, mən qonaq, – yekəpər Kökötöy razılaşdı, güldü, sarı, qaban dişləri göründü.

Maşın sahilə hazır dayanmışdı, dal təkərləri yarıyacaq suyun içindəydi. Dərinə getməyə şofer cəsarət eləməmişdi. İndi burazı çəkib tirin yanına aparmaq lazım idi. Əgər buraz çatsaydı, tiri sualtı daşların “əsirliyindən” qurtarmaq o qədər də çətin bir iş deyildi.

Polad buraz uzun və ağır idi. Onu suyun içiylə tirəcən çəkib aparmaq lazım idi. Şofer ayağını könülsüz soyunurdu, suya qorxa-qorxa baxırdı. O, hələ qəti qərara gəlməmişdi: suya çəkməli girsin, yoxsa ayaqyalın. “Yaxşısı budur, ayaqyalın girim, – o fikirləşirdi. – Onsuz da su çəkmənin boğazından yuxarı olacaq. Necə də dərin, qurşağa qədərdir. Sonra da bütün günü yaş ayaqqabıda gəz, görüm necə gəzəcəksən”. O həmçinin bunu da təsəvvürünə gətirdi ki, çayda bu vaxt su necə soyuq ola bilər. Mömin baba elə bundan istifadə edib dedi:

– Sən soyunma, oğlum, – onun yanına qaçdı. – Seyidəhmədlə mən gedərim.

– Zəhmət çəkməyin, ağsaqqal, – çaşmış şofer etiraz etdi.

– Sən qonaqsan, biz yerli adamlarıq, sən sükanın arxasında otur. – Mömin baba onu yola gətirdi.

Polad burazın yumağının ortasına paya taxıb, suyun içiylə dartanda Seyidəhməd fəryad qopararaq söydü:

– Vay, vay, su deyil bu, buzdur, buzxadır!

Orozqulla Kökötöy gülür, onu ürəkləndirirdilər:

– Döz, döz! Səni qızısdırmağa bir şey tapanq!

Mömin baba isə səsinə çıxarmadı. Hətta suyun buz kimi olduğunu da hiss etmədi. O, gözə dəyməməkdən ötrü başını çiyinə qısıb, sürüşkən sualtı daşların üstü ilə gedirdi, Allaha yalvarırdı ki, bircə Orozqul onu geri qaytarmasın, adamların yanında söyməsin, mağmin, bədbəxt qocanı əfv eləsin...

Orozqul da heç nə demədi. O, elə bil, Möminün səylərini görmürdü, onu adam yerinə qoymurdu. Ürəyində isə sadlanırdı ki, onun üzünə qayıtmış qocanın arxasını yere vurdu. “Bax, belə, – Orozqul öz-özünə xəbis-xəbis güldü, – iməklə, ayağıma belə düşərsən. Eh, heyif ki, mənim böyük bir vəzifəm yoxdur, bundan da böyüklərini qoyun kimi buynuzundan tutub fırladardım! Bundan da böyüklərini toz içində iməkləməyə məcbur edərdim. Mənə, heç olmasa, bir kolxoz, sovxoz verəydilər. Qayda-qanun yarıdardım. Camaatı özbaşına buraxıblar. İndi də özləri giley-lənirlər guya, sədrə hörmət etmirlər, direktora hörmət etmirlər. Çoban çobanlıqı ilə nəçənlərlə söz güləşdirir. Hakimiyyətə layiq olmayan sarsaqlar! Məgər onlarla belə rəftar eləmək olar? Vaxt var idi, başlar üzürdülər – cıqqırını çıxaran olmurdu. Bu, başqa məsələ! İndi nədir! Yaramazın ən yaramazı da ürək edib mənə söz qaytardı. Bax, belə sürün ayağım altı, iməklə”, – bu fikirlə Orozqul hərdən Möminə tərəf baxıb əməlli-başlı həzz alırdı.

O isə buzlulu suyun içində büzülmüş halda Seyidəhmədlə birlikdə burazı çəkər və təskinlik tapırdı ki, deyəsən, Orozqul onu bağışlayıb. “Sən gəl bu qocanı bağışla, bir işdir oldu, – o, xəyalən Orozqula müraciət edirdi. – Dünən səbrim çatmadı. Çaparaq nəvəmin dalınca məktəbə getdim. Uşaq kimsəsizdir axı, adamın yazığı gəlir. Bu gün isə o, məktəbə getməyib. Azarlayıb, nədənsə. Unut, bağışla. Sən də mənə axı özgə deyilsən. Elə bilirsen, sənin və qızımın xoşbəxt olmağını istəmirəm? Əgər Allah övlad versə, mən sənin arvadının – mənim qızımın körpəsinin qığıltısını eşit-səm, qoy Allah elə yerimdəcə canımı alsın. Vallah, bəxtəvərlikdən ağlayaram. Bircə sən mənim qızımın xətrinə dəymə, bağışla məni. İşə gəldikdə isə, nə qədər ayağım yer tutur işləyəcəyəm. Hər işi özüm görəcəyəm. Sən deməkdə ol...”

Sahildə bir kənarda dayanan qarı işarələrlə, him-cimlə qocaya deyirdi: “Çalış, qoca! Görürsən, günahından keçdi. Necə deyirəm, elə də et, hər şey yoluna düşər”.

Oğlan yatmışdı. O, haradasa atılan tufəng səsinə bircə dəfə oyandı. Sonra yenə yuxuladı. Xəstəlik və yuxusuzluq dünən onu elə haldan salmışdı ki, bu gün dərin, rahat

yuxuya getmişdi. Özü də yuxuda hiss edirdi ki, qızdırmaz, titrətməz, elə-belə uzanıb yatmağın ayrı ləzzəti varmış. Nənə ilə Bekey xala olmasaydı, o hələ çox yatardı. Onlar astadan danışmağa çalışırdılar, ancaq qab-qacaq saqqıltısı oğlanı oyatdı.

– Al, bu böyük kasanı tut. Nimçəni də götür, – ön otaqda nənə həyəcanla pıçıldayırdı. – Mən də vedrəylə ələyi götürüm. Vay, belim qırıldı! Əldən düşdüm. Nə qədər iş gördük. Amma, Allaha şükür olsun, elə sevinirəm ki...

– Eh, heç demə, mən də sevinirəm. Dünən Allahdan ölüm istəyirdim. Gülcəmə olmasaydı, özümə bir xəta yetirəcəkdin...

– Sən də danışmağa söz tapdın. – Nənə onu qandırmaq istədi. – İstiot götürdün? Gedək. Sizi banışdırmaq üçün Allah özü nemət göndərib. Gedək, gedək.

Evdən çıxanda kandarda Bekey xala nənədən oğlanı soruşdu:

– O, indiyəcən yatır?

– Qoy hələ yatsın. – Nənə cavab verdi. – Hazır olanda ona isti şorba gətiririk.

Oğlan bir daha yuxuya getmədi. Həyətdə ayaq tappıltısı, səs-küy eşidilirdi. Bekey xala gülürdü, Gülcəmə nənə də ona qoşulub gülüşürdülər. Qulağa yabançı səslər də deyirdi. “Yəqin, gecə gələnlərdir, – oğlan bu qənaətə gəldi. – Deməli, hələ getməyiblər?” Təkcə Mömin babanın səsi gəlmirdi, o gözə dəymirdi. Haradadır? Başı nəyə qarışıb?

Bayırdan gələn səsləri dinləyərək oğlan babanın intizarını çəkirdi. Dünən gördüyü marallar haqqında onunla danışmağı çox arzulayırdı. Axı tezliklə qış düşəcək. Onlar üçün, gərək, meşədə çoxlu ot qoyasan. Qoy yesinlər. Onları elə dadandırmaq lazımdır ki, adamdan qətiyyə qorxmasınlar, birbaşa çayı keçib buraya, həyətdə gəlsinlər. Burada da ən çox xoşladıkları şeylərdən vermək lazımdır onlara. Qərībədir, görəsən, onlar ən çox nəyi xoşlayırlar? Maral balasını dadamal öyrətmək lazımdır ki, hara getsən, dalınca düşsün. Bu, əntiqə olardı. Bəlkə, birlikdə lap məktəbə də gedərdik?..

Oğlan babanı gözləyirdi, o isə gəlib çıxmaq bilmirdi. Birdən Seyidəhməd gəldi. Nədənə, çox razı idi. Şən idi. Seyidəhməd səndələyir, öz-özünə gülürdü. O, yaxına gələn –

də oğlanın burnuna spirt iyi deydi. Oğlan bu iyrənc, kəskin qoxunu sevmirdi, bu qoxu Orozqulun heyvərəliyini, babanın və Bekey xalanın iztirablarını yada salırdı. Orozquldan fərqli olaraq, Seyidəhməd çox içəndə mülayimləşir, şənələnir və zişansız səfəhin biri olurdu. Hərçənd, o ayıq olanda da bir ağıl sahibi deyildi. Belə vaxtlarda Mömin baba ilə onun arasında təxminən bu cür söhbət olurdu:

– Nə səfəh-səfəh gülürsən, Seyidəhməd? O zəhrimardan gilləlib sən də havalanmısan?

– Ağsaqqal, mən səni çox istəyirəm! Doğma atam qədər.

– E-eh, sənin yaşında belə! Odur, başqaları maşın sürür, səninsə dilin topuq çalır. Sən yaşda olsaydım, heç olmasa, indi traktor sürərdim.

– Ağsaqqal, orduda komandır dedi ki, mənim bu sahədə qabiliyyətim yoxdur. Ancaq mən piyadayam, piyada əsgərəm, piyadasız isə iş keçməz...

– Piyada! Əsgər! Tənbəlin birisən. Arvadın isə... Allahın gözü yoxdur. Gülcəməli yüz sən kimisinə dəyişmərəm.

– Elə ona görə də biz buradayıq, ağsaqqal... Mən də təkam, onun da heç kəsi yoxdur.

– Eh, səninlə nə danışasan. Öküz kimisən, aqlın isə... – Mömin baba ümitsiz halda əlini yellətdi.

– Mu-u-u. – Seyidəhməd böyürərək onun arxasınca güldü. Sonra həyətin ortasında dayanıb, nə vaxtsa, harada-sə eşitdiyi qərībə mahnısını oxudu:

Kürən dağdan enmişəm,
Altımda kürən aygır.
Kürən tacir, qapını aç,
İçək biz kürən çaxır.

Qonur dağdan enmişəm,
Qonur öküz belində.
Qonur tacir, qapını aç –
Qonur badə əlində!..

Bu çərənləmək bitib-tükənməzdi, belə ki o, dağlardan dəvə, xoruz, siçan, tısbağa belində, qərəz, hərəkət eləyə bilən hər şeylə gələ bilərdi. Sərxoş Seyidəhməd oğlana ayıq olduğundan daha çox xoş gəlirdi.

Elə buna görə də Seyidəhməd kefli gələndə oğlan mehrbancasına onun üzünə gülümsündü.

– Ha-ha! – Seyidəhməd təəccüblə dilləndi. – Mənə deyirdilər, bəs sən naxoşsan. Hə. Amma sən xəstə-zad deyilsən. Niyə həyətdə oynamırsan? Belə olmaz... – O, oğlanın yatağına yığıldı; spirt qoxusu, üst-başından, əllərindən gələn çiy təzə ət iynin bir-birinə qarışdığı boğanaq havayla oğlanı qamarlayır, öpürdü. Onun cod tükləri oğlanın yanaqlarını dalayırdı:

– Yaxşı, bəsdir, Seyidəhməd əmi, – oğlan xahiş elədi.

– Babam hanı bəs, görməmişəmni onu?

– Sənin baban oradadır, nədi onun adı? – Seyidəhməd əllərini qeyri-müəyyən bir tərzdə havada oynatdı. – Biz onunla tiri sudan çıxarırdıq. Qızışmaq üçün bir az içdik. İndi o, nədir onun adı, ət bişirir. Sən dur. Geyin, gedək. Belə iş olar! Bu, düz deyil. Biz hamımız oradayıq, sənsə burada tək.

– Babam durmağa icazə vermir.

– Yaxşı, qoy görək, əşi, icazə vermir. Gedək, baxarıq. Belə fürsət hər gün ələ düşmür. Bu gün kefdir. Qab da yağa batıb, qaşıq da, ağız-burun da. Qalx!

O, kefli-kefli oğlanı geyindirməyə başladı.

– Özüm geyinərəm, – başının çox pis gicəlləndiyini duyub, oğlan etiraz etmək istədi.

Ancaq sərxoş Seyidəhməd onu eşitmirdi. O elə bilirdi savab iş görür, özü də elə bir gündə oğlanı evdə tək qoyub gediblər, elə bir gündə ki, qab da yağ içində, qaşıq da yağ içindədir, ağız da yağ içində...

Qılcaları dolaşa-dolaşa oğlan Seyidəhmədin dalınca evdən çıxdı. Dağlarda hava küləkli, yanbuludlu idi. Buludlar sürətlə bir tərəfdən başqa tərəfə köç edirdilər. Oğlan eyvana keçənə qədər hava iki dəfə kəskin dəyişdi – gözqamaşdıran günəşli gün xoşagəlməz alaqranlıqla əvəz olundu. Oğlan bunun sayəsində baş ağrısının şiddətləndiyini hiss elədi. Güclü külək ocağın tüstüsünü onun üzünə cırpıdı. Gözü acışdı. Oğlan fikirləşdi: “Yəqin, bu gün paltar yuyur-lar”. Çünki, adətən, çoxlu paltaryuma günlərində yekə, qulplu qara qazanda üç ev üçün şərikli su qızdırılarda həyətdə bu cür ocaq qalanardı. Təkbaşına heç kəs o qaza-nı yerdən qaldıra bilməzdi. Bekey xala ilə Gülcəməl ikisi birlikdə qaldırırdı onu.

Çoxlu paltar yuyulanda oğlanın xoşuna gəlirdi. Əvvəla, ona görə ki, açıq ocaqda odla oynamaq olurdu, evdəki kimi deyildi. İkincisi, yuyulmuş paltarı sərmək çox maraqlı idi. Ağ, göy, qırmızı paltarlar kəndirdən asılarda həyət bəzənirdi. Oğlan gizlincə kəndirdən asılan paltarlara yanaşır, yanaqlarını nəm parçaya sürterek bundan həzz alırdı.

Bu dəfə həyətdə paltar-filan yox idi. Qazanın altını isə bərk qalamışdılar, ağıznanan iri ət parçaları ilə dolu qazan qaynayır, qalın buğ qalxırdı. ət bişib hazır olmuşdu: ət tamlı iyi, ocağın qoxusu adamın burnunu qıcıqlandırır, ağıznanı sulandırır. Təzə qırmızı paltarını, təzə meşin çəkməsini geymiş, güllü şalını çiyinə atmış Bekey xala ocağın üstünə əyilib, qazandan qalxan köpüyü yığır, Mömin baba onun böyründə dizləri üstə çöküb, kösövləri ocağa itələyirdi.

– Bax, odur ey, babanı görürsən, – Seyidəhməd oğlanı dedi. – Gedək.

Özü də:

Kürən dağdan enmişəm,
Altımda kürən aygır...

– deyə mahnısını oxumağa təzəcə başlamışdı ki, bu dəmdə başıqırıxı, əlində balta, köynəyinin qolları çirməkli Orozqul mərəkdən çıxdı.

– Sən harada batmısan? – O, qəzəblə Seyidəhmədin üstünə çığırdı. – Qonaq odun yarı, – o, odun yaran şofərə işarə eləyib dedi, – sənsə mahnı oxuyursan.

– Yaxşı, biz əvəz-əvəz olarıq. – Seyidəhməd şofərə tərəf yönələrək Orozqulu sakitləşdirdi. – Qardaş, özüm yararam.

Oğlan isə, ocağın yanında diziüstə çökmüş babasına yaxınlaşdı. Arxadan ona yanaşdı.

– Baba, – dedi.

Baba eşitmədi.

– Baba, – oğlan təkrar edib babasının çiyinə toxundu. Qoca dönüb baxanda oğlan təəccübləndi. Baba da kefli idi. Oğlan indiyəcən babasının, azacıq da olsa, içdiyini xatırlaya bilmədi. Əgər içsəydi, İssikkul göl qocalarının yasında içərdi, orada hamıya, hətta qadınlara da ara verirdilər. Baba elə-belə içsin – olan iş deyildi bu.

Qoca oğlana çox uzaq, qərribə, yabançı bir nəzər saldı. Onun sifəti alışıb-yanırdı, pörtmüşdü, nəvəsini tanıyandan

sonra daha da allandı. Üzü qıpqırmızı qızardı və dərhal da ağardı. Baba tələsik ayağa qalxdı.

– Sənə nə olub? – O, kal səsle dillənib, nəvəsini qucaqladı. – Sənə nə olub, hə? Sənə nə olub? – Elə bil, danışğını itirmişdi, bu sözlərdən savayı, heç nə deyə bilmirdi.

Onun həyəcanı oğlana da keçdi, təşvişlə xəbər aldı:

– Sən naxoşlamısan, baba?

– Yox, yox, elə-belə, – Mömin baba söyləndi. – Sən get, bir az gaz. Mən isə burada odun-zad, nədi onun adı...

O, demək olar ki, nəvəsini başından elədi, özü də, sanki, bütün dünyadan üz döndərib, yenidən yönünü ocağa çevirdi. O, dizləri üstə çökmüşdü, ətrafla işi yoxdu, heç yana baxmırdı, fikri yalnız özündə və ocaqda idi. Nəvəsinin həyatə, odun yaran Seyidəhmədin yanına necə pərt getdiyini görmədi.

Oğlan babasına nə belə üz verdiyini və həyatdə nələr olduğunu birdən-birə anlaya bilmədi. Yalnız məryə yaxınlaşanda, diqqətini tükü tərəfi torpağa sərilmiş dərinin üstündəki bir yığın təzə, qırmızı ət cəlb etdi. Dərinin kənarlarından hələ də rəngi qaçmış qan sızdırdı. Bir qədər aralıda, bağırsaq-qarın boşaldılan yerdə it mırıldayır, içəlatı dar-tışdırdı. Ət qalağının yanında qaya kimi, qarasifət, yekəpər bir yad adam bardaş qurub oturmuşdu. Bu, Kökötöy idi. Orozqulla birlikdə əti bıçaqla doğrayırdılar. Onlar tələsmədən, təmkinlə ələngə sümükləri, əti bir-birindən ayırır, yerə sərilmiş dərinin üstünə topa-topa yığırdılar.

Qara, yekəpər kişi əti iyləyərək batıq səsle belə deyirdi:

– Özgə ləzzəti var bunun! İyine heç söz olmaz!

– Götür, götür, öz payının üstünə at, – Orozqul səxavətlə ona təklif edirdi. – Allah öz sürüsündən sənənin gəlişin üçün göndərib. Belə qismət hər gün olmur!

Orozqulun bu əsnada nəfəsi tıncır, tez-tez ayağa qalxır, köpmüş qarnını sığallayırdı. Toxluq eləmişdi; həm də aydınca bilirdi ki, bərk içib. Boğulurdu, fısıldayaraq hərdən başını qaldırırdı ki, nəfəs dərib dincini alsın. İnək yelini kimi ətli sifəti təkəbbürdən və toxluqdan işıldayırdı.

Oğlan məryənin divarı dibində buynuzlu maral başı görəndə çaşdı, canına üşütmə düşdü. Kəsilmə baş tozun içində idi, sızan qan laxtalanıb qaralmışdı. O, yol kənarına atılmış ağac kötüyünə bənzəyirdi. Başının yanına aşıqlıqdan kəsilmiş dirnaqlı dörd ayaq da atılmışdı.

Oğlan bu qorxunc mənzərəyə dəhşətlə baxırdı. Gözlərinə inanmırdı. Onun qabağındakı Buynuzlu ana maralın başı idi. O, buradan qaçmaq istəyirdi, lakin ayaqları sözünə baxmırdı. O dayanıb, eybəcər hala salınmış bəyaz ana maralın ölü başına tamaşa edirdi. Bu, dünən hələ Buynuzlu ana maral idi, dünən o tayda dayanıb nəvəzişlə, diqqətlə ona baxırdı; bu, xəyalən danışdığı, buynuzunda zıncırovlu sehrli beşik gətirməsinə and verdiyi maral idi. Bütün bunlar qəflətən bir yığın ət, soyulmuş dəri, kəsilmiş ayaqlar və tul-lanılmış baş olmuşdu.

O getməliydə, lakin yerində daş kimi donub qalmışdı və ağılına sığışdırı bilmirdi ki, bunlar necə olub, nə səbəbə görə olub. Əti doğrayan yekəpər qara kişi cəmdəkdən iti bıçaqla böyrəyi kəsib oğlana uzatdı:

– Ala, oğlan, közdə qızart, dadlı olur, – dedi.

Oğlan tərpənmədi.

– Al! – Orozqul əmr elədi.

Oğlan əlini necə uzatdığını hiss etmədi, indi o, Buynuzlu ana maralın, hələ istisi çəkilməyən zərif böyrəyini soyuq ovcunda sıxaraq, hərəkətsiz dayanmışdı. Orozqul isə bu zaman buynuzundan yapışib, ağ maralın başını qaldırırdı.

– Gör necə də ağırdır! – Havada endirib-qaldırdı, sanbalını yoxladı. – Təkcə buynuzları nə qədər gələr.

O, başı yastısına kötüyün üstə qoyub baltanı götürdü, buynuzu kəllədən ayırmağa girişdi.

– Haydı, buynuzlar! – O, baltanın ağzını xırçılı ilə buynuzun dibinə çaxaraq deyirdi. – Bu, sənənin babanın. – Oğlana göz vurdu. – Öləndə qəbrinin üstünə qoyarıq. İndi bir ağzıgöyçək desin ki, biz ona hörmət eləmirik. Bundan artıq nə olardı! Belə bir buynuzla görə lap elə bu gün də ölməyinə dəyər! – Baltanı tuşlayıb bərkdən güldü.

Buynuz isə ayrılmaq bilmirdi. Demə, onu kəsib qoparmaq o qədər də asan deyilmiş. Sərxoş Orozqul necə gəldi vururdu, bu da onu quduzlaşdırırdı. Baş sürüşüb kötüyün üstündən düşdü. Belə olduqda Orozqul onu yerdə doğramağa başladı. Baş yerindən sıçrayıb kənara düşür, o isə əlində balta onun arxasınca gedirdi.

Oğlan diksinirdi, hər dəfə özündən asılı olmayaraq, daldalı çəkiliirdi, lakin buradan getməyə özünü məcbur edə

bilmirdi. Vahiməli vəziyyətdəki kimi, elə bil, müdhiş, anlaşılmaz bir qüvvə ayaqlarını yerə mıxlamışdı, o dayanıb heyrlərlə baxırdı, baxırdı ki, Buynuzlu ana maralın şüələşmiş, açıq gözü baltadan qoruna bilməyəcəkdi. Qorxudan qırılmıyacaq, qıyılmıyacaq. Baş çoxdan toza, palçığa bulaşmışsa da, göz hələ təmiz qalmışdı və deyəsən, ölüm onu haqlayanda olduğu kimi, lal, donmuş heyrlərlə dünyaya yenə tamaşa edirdi. Oğlan gördü ki, birdən sərxoş Orozqul get-gedə lap özündən çıxır, qəzəblənirdi, baltanı necə gəldi endirirdi. Bilmirdi, ağzı ilə vurur, yoxsa küpü ilə.

– Belə getse, buynuzu sındırırsan. Mənə ver, – Seyidəhməd onun yanına gəldi.

Orozqul baltanı yellədə-yellədə xırıltılı səslə dedi:

– Çəkil! Özüm! Sən parçalaya bilməzsən.

– Özün bil. – Seyidəhməd evinə yollanaraq tüpürdü.

Həmin yekəpər, qara kişi də onun dalınca getdi. O, öz ət payını torbada sürüyüb aparırdı.

Orozqul isə bu vaxt sərxoş inadı ilə mərəyin yanında Buynuzlu ana maralın başını şaqqalayır. Elə zənn etmək olardı ki, o, çoxdan hərlədiyi bir düşməndən intiqam alırdı.

– Ay səni, əclaf! – Ağzı köpüklənə-köpüklənə çəkməsi ilə elə təpikləyirdi ki, guya, ölü baş onun dediklərini eşidə bilərdi. – Yox, yox, aldadırsan! – O, balta ilə dübarə başa hücum edirdi. – Sənin axırına çıxmasam, adımı dəyişərəm. Al gəldi! Al gəldi! – O, balta ilə başı xınc-xınc edirdi.

Kəllə çatlayıb dağılır, sümük qırıqları ətrafa sıçrayırdı. Balta qəflətən çəpəkinə gözün üstə enəndə, oğlan qışqırırdı. Pırtlanmış gözün yerindən qara, qatı maye axdı. Öldü, göz yox oldu, yeri boş qaldı...

– Mən bundan da iri başları parçalayaram! Bundan da iri buynuzları qırıb tökərəm! – Orozqul bu günahsız başın üstünə vəhşi kiniylə, qəzəb və nifrətlə mırıldanırdı.

Nəhayət, o, kəlləni əmgəyindən və alnından parçalayıb yardı. Bu zaman o, baltanı atıb, hər iki əliylə buy-nuzdan yapışdı, ayağı ilə başı yerə basıb, buynuzu vəhşicəsinə burmağa başladı. Dartıb çıxardanda buynuz qopan kök kimi xartıldadı. Həmin bu buynuzda oğlanın andı ilə Buynuzlu ana maral, Orozqul, Bekey xalaya sehrli beşik gətirəcəkdi...

Oğlanın halı pozuldu. O, geri döndü, böyrəyi əlindən yerə saldı, yavaş-yavaş aralandı. O, camaatın gözü qabağında yıxılacağından, yaxud oradaca qusacağından çox qorxurdu. O, rəngi qaçmış alnını soyuq tər basmış halda, ocağın yanından keçirdi. Ocaq alışıb-yanırdı, onun üstündəki qazandan isti buğ çıxırdı, hamıya arxa çevirmiş bədbəxt Mömün baba əvvəlki kimi yönü ocağa tərəf oturmuşdu. Oğlan babasını narahat edəsi olmadı. O, özünü tez yatağa çatdırmaq, uzanmaq, başını bürüyüb yatmaq istəyirdi. Heç nə görməmək, heç nə eşitməmək, unutmaq...

Rastına Bekey xala çıxdı. Arsız-arsız geyinib-kecinmişdi, lakin üz-gözündə Orozqul kötəklərinin göy, tünd-qırmızı nişanələri, qançır bilinirdi; nəfəsi ciynindən çıxırdı, ancaq yersiz şənələnirdi, kalan ətlə əlaqədar bu gün bərk əl-ayağa düşmüşdü. Oğlanı saxladı:

– Sənə nə olub?

– Başım ağrıyır.

– Ay mənim canım-ciyərim, biçərəm, – deyib, birdən atəşin mərhəmətlə oğlanı öpüşlərə qərq etməyə başladı.

O da kefli idi. Ondan da iyrenc araq iyi gəlirdi.

– Uşağın başı ağrıyır, – mütəəssircəsinə deyindi. – Can, bala! Yəqin, yemək istəyirsən, hə?

– Yox, yemək istəmirəm, yatmaq istəyirəm.

– Onda gedək, gedək, yerini rahatlayım. Sən tək-tənha yatmayacaqsan ki. Axı hamı bizə toplaşır. Qonaqlar da, bizimkilər də. Ət də hazır. – Və oğlanı çəkib özüyə apardı.

Onlar yenə də ocağın yanından keçəndə Orozqul mərəyin dalından çıxdı, sifəti inək yelini kimi qızarıb şişmişdi. O, sındırdığı maral buynuzunu təşəxxüslə Mömün babanın yanına tulladı. Qoca yerində dikəldi.

Orozqul ona məhəl qoymadan su dolu vedrəni yerdən götürdü, başına qaldırıb üstünü islada-islada hortuladmağa başladı. Ağzını sudan çəkib:

– İndi ölə bilərsən, – dedi və yenidən vedrəyə yapışdırdı dodaqlarını.

Oğlan babasının kəkələdiyini eşitdi:

– Sağ ol, oğul, sağ ol. İndi ölmək də mənim üçün qorxulu deyil. Bəs necə, mənə hörmət-izzət göstərilir...

Oğlan bədənində zəiflik hiss elədi:

– Mən evə gedirəm, – dedi.

Bekey xala onu saymadı.

– Yox bir, tək-tənha qalacaqsan orada. – Az qala, zorla dartıb onu öz evinə apardı. Küncdəki çarpayıda oğlana yer saldı.

Orozqulun evində hər şey yemək üçün hazır idi. Ət qaynadılmışdı, qovrulmuşdu, hər ehtiyat görülmüşdü. Bütün bunları can-dildən nənə ilə Gülcəmal etmişdi. Bekey xala evlə həyətdəki ocaq arasında get-gəldə idi. “Kalan ət” xörəyini gözləyərək, Orozqulla yekəpər, qara Kökötöy güllü döşəkcənin üstündə uzanıb, yastığa dirsəklənərək yüngülcə çayla məzlənirdilər. Onlar bu ara, nədənsə, özlərini darıtdı knyaz yerinə qoydular. Seyidəhməd onların piyalələrinə az-az çay süzürdü.

Oğlan isə əl-ayağı bağlı kimi narahat halda, küncdə sakitcə uzanmışdı. O qalxıb getmək istəyirdi, ancaq qorxurdu, çarpayıdan düşən kimi qusa bilər. Elə buna görə də boğazına qalxan qəhər topasını əsə-əsə içində saxlayırdı. Tərpənməkdən ehtiyat edirdi.

Az sonra arvadlar Seyidəhmədi həyatə çağırırlar. Və sonra o, qapıdan girdi, əlində tutduğu iri, emallı ləyəndə qalaqlanmış ət buğlanırdı. Hıqqana-hıqqana onu gətirib Orozqulla Kökötöyün qabağına qoydu. Bunun ardınca arvadlar ləziz yemək gətirdilər.

Hərə qalxıb təzədən özünə münasib yerdə oturdu, çən-gəl-bıçağı, boşqabı hazırladı. Seyidəhməd isə bu vaxt stəkanlara arağ süzürdü.

– Arağ komandiri mən olacağam, – o, qaqqıldayıb, küncdəki şüşələrə işarə vurdu.

Hamıdan axırda Mömün baba gəldi. Həmişəkinə nisbətən qocanın bu gün həddindən artıq qərribə yazıq görkəmi vardı. O, küncdə birinin böyrünə qısılib oturmaq istəyirdi ki, yekəpər, qara Kökötöy alicənablıq göstərüb, onu öz yanına dəvət elədi.

– Bura keçin, ağsaqqal!

– Sağ ol. Biz burada, biz öz evimizdəyik, – Mömün baba boyun qaçırmıq istədi.

– Axı siz hamıdan yaşlısınız, – Kökötöy təkidlə onu Seyidəhmədlə özünün arasında otuzdurdu. – İçək, ağsaqqal, sizin bu uğurlu ovunuz münasibətiylə, birinci söz sizindir.

Mömün baba iztirabla boğazını arıtlayıb dedi:

– Mehribanlıq, sağlıq olsun bu evdə, harada mehribanlıq, sağlıq varsa, orada xoşbəxtlik də var, balalarım.

– Düzdür, düzdür! – Hamısı onun sözünü təsdiqləyib, stəkani boğazına boşaltdı.

– Sən niyə elə? Yox, bu olmadı! Kürəkəninizə, qızınıza xoşbəxtlik arzulayırsınız, özünü isə içmirsiniz, – Kökötöy çaşqın Mömün babanı məzəmmət elədi.

– Bir halda ki, xoşbəxtlik barədədir, onda mən niyə kənarda qalıam, – deyə Mömün baba birdən tələsdi.

Hamını heyratə gətirərək araqla dolu stəkani başına çəkib boşaltdı, səsi çıxmadı, ixtiyar başını buladı.

– Bu, başqa məsələ!

– Bizim qoca başqalarının tayı deyil!

– Afərin sizin qocaya!

Hamı güldü, hamı məmnun idi, hamı babanı tərifləyirdi.

Ev isti və boğanaq idi. Oğlan ağır iztirab içində uzanmışdı, ürəyi hey bulanırdı. O, gözünü yumub uzanmışdı, özü də keflənmiş adamların Buynuzlu ana maralın ətinə yeyə-yeyə ağzlarını necə marçıldatdıqlarını, gəmidiklərini, fısıldadıqlarını, bir-birlərinə dadlı tikələr təklif etdiklərini, yağlı stəkanları toqquşdurduqlarını, gəmirilmiş sümükləri qaba necə atdıqlarını aydınca eşidirdi.

– Lap cavan dayca ətidir ki var! – Kökötöy dodaqlarını yalayaraq tərifləyirdi.

Orozqul deyirdi:

– Bəs necə bilmişdiniz, biz axmağlıq, nəyik, dağlarda yaşayaq, özümüz də belə ət yeməyək?

– Doğrudan da, bəs niyə yaşayırdıq burada?! – Seyidəhməd yarıraqla onun sözünə qüvvət verdi.

Hamı Buynuzlu ana maralın ətinə tərifləyirdi: nənə də, Bekey xala da, Gülcəmal da, hətta Mömün baba da. Oğlana da pay çəkirdilər, boşqabda ət və başqa yeməklər gətirirdilər, ağzına tıxmaq istəyirdilər. Lakin o, yeməkdən boyun qaçırdı və sərxoşlar naxoş olduğunu görüb, onu rahat buraxmışdılar.

Oğlan dişlərini kilidləyib uzanmışdı. Ona elə gəlirdi ki, qusmağın qabağını belə daha yaxşı kəsmək olar. Hər şeydən çox onu yandırıb-yaxan öz acizliyini dərk etməsi idi. Buynuzlu ana maralı öldürənlərə nə üçün heç nə edə

bilmirdi. O, pak uşaq qəzəbinə qapılaraq ümitsiz halda intiqam yolları düşünüb tapırdı ki, onlara necə cəza verərdi, işlətdikləri dəhşətli cinayəti məcburən necə başa salardı. Lakin Qulubəyi xəyalən köməyə çağırmaqdan başqa ağıla yaxşı bir şey gətirə bilmədi. Bəli, tufanlı gecədə cavan şoferlərlə birlikdə ot aparmağa gələn həmin əsgər buşlatlı oğlanı – Qulubəyi çağırmalıydı. Bu oğlan onun tanıdqları adamlar arasında yeganə şəxs idi ki, Orozqulun öhdəsindən gələ bilərdi, həqiqəti olduğu kimi, onun gözünün içinə deyərdi.

...Oğlanın çağırışı ilə Qulubəy yük maşınını sürətlə sürüb gəldi, avtomatı çiyində kabinetdən çıxdı.

– Haradadır onlar?

– Oradadırlar!

İkisi də Orozqul ilə sarı qaçdı, qapını yerindən qopartdılar.

Qulubəy kandarda dayanıb, avtomatı onlara tuşlayaraq qəzəblə əmr etdi:

– Yerinizdən tərpənməyin! Əllər yuxarı!

Həmi mat qaldı. Qorxudan oturduqları yerdəcə qurudular. Tikələri boğazlarından keçmədi. Yağlı əllərində iri sümük parçaları, ağız-burunları yağa batmış, tox, kefli adamlar yerlərindən heç qımıldana da bilmədilər.

– Haydı, əclaf, ayağa qalx! – Qulubəy avtomatı Orozqulun gicgahına dirədi, o isə əsə-əsə, dili topuq çala-çala Qulubəyin ayaqlarına yıxıldı.

– Rəhm elə, mə...əni öl... öldürmə!

Qulubəy isə amansız idi.

– Çıx, əclaf! Sənin işin bitdi! – O, Orozqulun yumşaq yerinə bir təpik ilişdirdi, evdən çıxmağa məcbur etdi.

Otaqda qorxusundan səsinə içinə çəkənlərin hamısı həyəətə çıxdı.

– Üzünü divara çevir! – Qulubəy Orozqula əmr etdi.

– Buynuzlu ana maralı öldürdüyünə, onun beşik gətirən buynuzunu kəsib qopardığına görə sən ölməlisən.

Orozqul toz içinə yıxıldı. Süründü, şivən saldı:

– Öldürməyin, axı mənim övladım da yoxdur. Dünya – da tək-tənhayam. Nə oğlum var, nə qızım...

Onun təkəbbürü, iddiası necə olmuşdu! Vecsiz, mis-kin, qorxaq! Beləsini heç öldürməyinə dəyməz.

– Yaxşı, öldürməyək, – oğlan Qulubəyə dedi. – Onda qoy o rədd olub getsin və bir daha ayağı buralara dəyməsin. Burada heç kəsə lazım deyil. Qoy rədd olsun.

Piylənmiş, şişman, torbalanıb sallanan qalifeli Orozqul geri baxmaqdan qorxaraq, götürülüb aradan çıxdı. Lakin Qulubəy onu saxladı:

– Dayan! Sənə son sözümlü deyək. Sənin heç vaxt övladın olmayacaq. Sən xain və yaramaz adamsan. Burada səni heç kəs sevmir. Səni meşə sevmir, bir ağac, hətta bir-cə ot da sevmir səni. Sən faşistsən. Rədd ol, özü də biryol-luq, haydı, tez!

Orozqul dalına baxmadan qaçdı.

– Şnell! Şnell! – Qulubəy onun ardınca gülürdü və qorxutmaq üçün avtomatdan havaya atəş açdı.

Oğlan sevinir, yerə-göyə sığmırdı. Orozqul gözədən itəndən sonra qapının ağzında müqəssir kimi dayanan o birlərinə Qulubəy belə dedi:

– Siz bu cür adamla necə yola getmisiniz? Ayıb deyilmi?

Oğlan özündə bir yüngüllük hiss elədi. Haqq divanı qurulmuşdu. Həm də o, öz istək-arzusuna elə inandı ki, harada olduğunu, Orozqulun evinə camaatın nə münasibətlə yığışb sərxoşluq etdiyini belə tamam unutdu.

...Şaqqanaq onu bu möcüzəli aləmindən ayırdı. Oğlan gözünü açıb dinmədi. Mömün baba otaqda yox idi. Yəqin, hara isə çıxmışdı. Arvadlar qab-qacağı yığışdırırdılar. Çay verməyə hazırlaşırtdılar. Seyidəhməd ucadan nə isə danışırdı. Oturanlar onun sözlərinə gülüşürdülər.

– Bəs sonra nə oldu?

– Danış!

– Yox, əy, danış ey, başla, təzədən danış, – Orozqul gülməkdən uğunaraq, ondan xahiş edirdi. – O barədə ona nə dedin? Yaman qorxuzmusan. Vay, dədə!..

– Hə, deməli, belə. – Seyidəhməd danışdığını həvəslə təkrar edəsi oldu. – Elə ki marallara yaxınlaşdıq, onlar meşə talasında cərgəylə dayanmışdılar, üçü də. Elə ki biz atları ağaca bağladıq, birdən mənim bu qocam qolumdan yapışdı: “Marallara, – dedi, – güllə ata bilmərik. Biz buquyuq. Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq!” Özü də uşaq kimi mənə baxır. Gözləri ilə yalvarır. Məni də gic gülmək tutub, dayana bilmirəm. Amma özümü saxlayıb gülmədim. Əksinə, bir az

da ciddiləşdim. "Bura bax, – deyirəm, – damlanmaq istəyirsən?" O dedi: "Yox". "Sən bilirsənmi bunlar bay nağıllardır, cahil baylıq zamanəsində uydurulub; uydurublar ki, kasıb camaatı qorxuzalar!" Bunu dediyimi gördüm, kişinin ağzı açıla qaldı: "Ədə, nə danışırsan?" – dedi. "Elə bunu deyirəm, sən bu söz-söhbəti qoy bir yana, qocalığına baxmaram, səndən hara lazımdır, yazaram".

– Ha! Ha! Ha! – Oturanların hamısı bir ağızdan güldü. Hamıdan da çox Orozqul gülməkdən ayrı cür həzz alırdı.

– Hə, sonra biz oğrun-oğrun yaxınlaşıyıq. Başqa hey-van olsaydı, çoxdan duyuyq düşüb götürülərdi. Heç izinətozuna çatmazdıq, bu səfeh marallar isə qaçmırlar, elə bil, heç bizdən qorxmurdular. Hə, lap yaxşı, deyirəm, – kefli Seyidəhməd lovğalanaraq nəql eləyirdi. – Əlimdə tufəng mən qabaqda. Qoca da mənim dalımca. Birdən ürəyimə şübhə doldu. Ömrümdə heç sərçə də vurmamışdım. İndi isə belə bir iş. Güllə dəyməsə, özlərini vuracaqlar meşəyə, di get, axtar. Hünərin var, çat onlara. Keçəcəklər aşırımı. Kim belə şikan əlindən buraxar? Bizim qoca isə ovçudur, vaxtı ilə ayı da ovlayarmış. Ona deyirəm: "Al tufəngi, qoca, sən at". O isə heç cür yaxın durmur! "Özün at", – deyir. Mən də deyirəm ona: "Axı mən kefliyəm". – Özüm də guya ki, ayaqüstə dura bilmirəm, səndə deyirəm. – Axı o, tiri çaydan çıxardan sonra bizim bir şüşə araq boşaltdığımızı görmüşdü. Bəli, beləcə hiyləyə əl atdım.

– Ha, ha, ha!..

– "Mən vura bilməyəcəyəm, – deyirəm, – marallar baş götürüb gedəcək, ikinci dəfə qayıtmayacaqlar. Evə isə biz əliboş qayıda bilmərik. Özün bilirsən, bax ha. Bizi bura niyə göndəriblər?" Susur. Tufəngi isə almır. "Yaxşı, – deyirəm, – özün bilərsən". Tufəngi atıb aralanıram, guya, gedirəm. O da ardımca gəlir. Deyirəm: "Mənim vecimə deyil. Orozqul məni qovsa, gedib sovxozda işləyəm. Bəs sən bu qoca vaxtında hara gedəcəksən?" Susur. Özüm də dilxoşluq üçün pəsdən deyirəm:

Kürən, kürən dağlardan,
Kürən ağır belində,
Kürən tacir, qapını aç!..

– Ha, ha, ha!..

– İnandı ki, mən, həqiqətən, sərxoşam. Tufəngin ardınca getdi. Mən də qayıtdım, biz deyişdiyimiz zaman marallarımız bir qədər aralanmışdılar. "Hə, – deyirəm, – bax, gedəcəklər, çata bilməyəcəksən. Nə qədər ki ürkməyiblər, vur". Qoca tufəngi götürdü. Pusa-pusa yaxınlaşmağa başladıq. O isə hey səfeh-səfeh pıçıldayır: "Buynuzlu ana maral, günahımdan keç, bağışla məni..." Mən də ürəyimdəkiləri ona deyirəm: "Bax ha, vura bilməsən, qoşul marallara, çıx get buralardan, qayıtmasan, daha yaxşı olar".

– Ha, ha, ha!..

Bu sərxoş, hırıltılı mühitdə, get-gedə istiləşən boğuc havada oğlan tənənfəs olurdu. Şişib-çoxalan, beyninə sığışmayan şiddətli ağrı başını partladırı. Sanki, kim isə onun başını təpikləyirdi, kim isə onun başını baltalayır. Ona elə gəlirdi ki, kim isə baltanı onun gözlərinə tuşlayıb. O da başını yırgalayır ki, yan keçsin. Qızdırma əhədi kəsdiyi bir halda, o qəflətən özünü soyuq-soyuq bir çayın içində hiss elədi. O, balığa döndü. Quyuğu, bədəni, üzgəcləri – hamısı balıqın kimi idi; ancaq başı özününküydü, üstelik, ağrıyırdı da. O, səssiz-səmirsiz, tutqun sualtı sərinliyə baş vurub üzürdü, özü də düşünürdü ki, daha bundan sonra həmişəlik balıq olaraq qalacaq, bir də dağlara qayıtmayacaq. "Qayıtmaram, – o, öz-özünə deyirdi. – Balıq olmaq daha yaxşıdır, balıq olmaq daha yaxşıdır".

Bu ara oğlanın cərpaydan düşüb, evdən necə çıxdığını heç kəs sezmədi. O, tinə çatar-çatmaz qusmağa başladı. Oğlan divardan yapışaraq, inildədi, ağıladı və göz yaşları içində hönkürməkdən boğula-boğula öz-özünə danışdı:

– Yox, balıq olsam, yaxşıdır. Mən üzüb buradan gedəcəyəm. Mən balıq olsam, yaxşıdır.

Pəncərənin o tərəfində, Orozqulun evində isə qaqqıldasır, sərxoş səslə ucadan qışqırırdılar. Bu yabançı gülüşlər oğlanın qulağını dəng eləyir, ona dözülməz əzab və işgəncə verirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu əcaib hırıltılara görə özünü pis hiss eləyir. O, özünü toxtadıb həyat boyu getdi. Həyat boş idi. Sönmüş ocağın yanında huşsuz, sərxoş Mömin babasına rast gəldi. Qoca, Buynuzlu ana maralın qoparılmış buynuzunun yanındaca tozluğa uzanmışdı. Maralın

kəllə sümüyünün bir parçasını it gəmirəkdə idi. Özgə heç kəs yoxdu.

Oğlan babasının üzərinə əyildi, çiyindən tutub silkələdi:
– Baba, gedək evə, – dedi. – Gedək.

Qoca cavab vermirdi, o heç nə eşitmirdi, başını qaldıra bilmirdi. Bir də axı, cavab verib nə deyəydi?

– Dursana, baba, dur, dur, gedək evə, – oğlan xahiş edirdi.

Kim bilir, o, uşaq ağı ilə dərk edirdimi, yaxud da heç oraliq deyildi ki, qoca Mömün burada uzanıb, özünün Buynuzlu ana maralı haqqındakı hekayətinin cəzasını çəkir və ömrü boyu ona aşladığı müqəddəsliyə – əcdadlarının xatirəsinə, öz vicdanına, tövsiyələrinə öz iradəsi ilə yox, talesiz bədbəxt qızının, bir də nəvəsinin xətrinə qəsd etmişdi...

İndi dərddən, rüsvayçılıqdan zəlif olmuş qoca, meyit kimi üzüqoylu uzanmışdı, oğlana hay vermirdi.

– Baba, barı başını qaldır, – o xahiş edirdi. Oğlanın rəngi qachmışdı, hərəkətləri zəif idi, əlləri, dodaqları titrəyirdi.
– Baba, mənəm ey. Eşidirsən? – deyirdi. – Halım çox pisdir, – o ağladı. – Başım ağrıyır, yaman ağrıyır.

Qoca inildədi, tərpendi, amma özünə gələ bilmədi.

– Baba, Qulubəy gələcəkmi, hə? – Birdən oğlan göz yaşları içində soruşdu. – De görüm, Qulubəy gələcəkmi? – O, qocanı dartışdırırdı.

Oğlan babanı böyrüüstə çevrilməyə vadar etdi və sərxoş qocanın palçıq, toza bələnmiş sifətini, pırtlaşıq miskin saqqalını görcək diksindi, bir az əvvəl ağ maralın Orozqul baltasıyla parçalanan buynuzlu başı gözü önündə canlandı. Oğlan qorxudan kənara sıçradı və babasından aralanaraq dedi:

– Mən balıq olacam. Eşidirsən, baba, mən üzüb gedəcəm. Qulubəy gələndə ona de ki, mən balığa döndüm.

Qoca cavab vermədi.

Oğlan aralandı. Çayın sahilinə endi. Birbaşa suya girdi...

Hələ heç kəs bilmirdi ki, oğlan balıq oldu, çayboyu üzüb getdi.

Həyatda isə sərxoş mahnısı havalanırdı:

Qozbel dağlardan endim,
Qozbel dəvə belində.

Qozbel tacir, qapını aç,
Acı badə əlində!..

Sən üzüb getdin. Qulubəyi gözləmədin. Heyif, çox heyif, çox heyif ki, gözləmədin Qulubəyi. Niyə qaçıb yola çıxmadın? Əgər sən yolla xeyli qaçsaydın, hökmən onunla rastlaşardın. Sən onun məşinini uzaqdan tanıyardın. Sən əlini qaldıran kimi o, dərhal saxlayacaqdı.

Qulubəy soruşardı:

– Hara gedirsən?

Sən cavab verərdin:

– Sənin yanına!

O, səni kabinəyə qaldırardı. Birlikdə gedərdiniz. Sən, bir də Qulubəy. Qabaqda isə heç kəsin gözünə görünməyən Buynuzlu ana maral səkərdi. Amma sən onu görərdin.

Fəqət, sən üzüb getdin. Bilirdinmi ki, heç vaxt balıq olmayacaqsan. İssıkkul gölə qədər də üzüb getməyəcəksən, ağ gəmini də görməyəcəksən və ona deməyəcəksən: “Salam, ağ gəmi, mənəm ey!”

İndi mən yalnız bunu deyə bilərəm: uşaq qəlbinin barışa bilmədiklərini sən rədd etdin. Təsəllim də elə budur. Sən şimşək kimi yaşadın – birçə dəfə çaxdın və söndün. Şimşəyi çaxdıran göydür. Göy isə əbədidir. Bu da mənim təsəllimdir.

Bir də təsəllim budur ki, insanda uşaq vicdanı – toxumun rüşeymi kimidir, rüşeymsiz dən cücərməz.

Bizi dünyada nələr gözləyir gözləsin, necə ki insan oğlu doğulur və ölür, haqq əbədi olaraq yaşayacaqdır...

Səninlə vidalaşırım, ayrılıq dəmi sənin öz sözlərini təkrar edirəm, ay oğlan: “Salam, ağ gəmi, mənəm ey!”

Cəmilə

CƏMİLƏ

Budur, mən yenə sadə bir haşiyəyə salınmış bu kiçik şəklin qabağındayam. Sabah səhər ayıla¹ getməliyəm, ancaq ona baxmaqdan hələ də doya bilmirəm. Elə bil, şəkil mənə xeyir-dua verəcəkdir.

Onu hələ heç bir sərgiyə verməmişəm. Bundan başqa, qohumlarım ayıldan yanıma gəldikdə də onu gizlətməyə çalışıram. Şəkildə utanmalı bir şey yoxdur, ancaq, bununla belə, o, sənət nümunəsi olmaqdan çox uzaqdır. Şəkil onda təsvir olunmuş torpağın özü qədər sadədir.

Şəklin dərinliyində boz payız səmasının bir parçası təsvir olunmuşdur. Uzaq dağ silsilələrinin üzərində külək ala buludları sürətlə qovalayır. İlk planda tünd-qırmızı yovşanlı step uzanır. Yenicə tökmüş yağışdan sonra hələ də qurumamış qara yol da görünür. Yolun kənarında quru, sındırılmış çiya kolları bir-birinin böyrünə girmişdir. Araba çarxlarının açdığı yolboyu iki yolçunun ayaq izləri görünür. Uzaqlaşdıqca bu izlər zəifləyir, yolçuların özləri isə, elə bil, bir addım atan kimi haşiyədən çıxacaqlar. Yolçulardan biri... Belədə mən bir az qabağa qaçıram.

Bu əhvalat mənim ilk gənclik illərimdə olmuşdu. Mühərribənin üçüncü ili idi, ata və qardaşlarımız uzaq cəbhələrdə – Kursk və Oryol ətrafında vuruşurdular. O zaman biz on-onbeşyaşlı yeniyetmələr idik, kolxozda işləyirdik. Gündəlik kəndli əməyinin ağırlığı hələ möhkəmlənməmiş çiyinlərimizin üzərinə düşmüşdü. Biçin günləri daha ağır keçirdi. Həftələrlə evdə olmurduq, bütün günü və gecəni çöldə, xırmanda, ya da taxılın daşındığı stansiya yollarında keçirirdik.

Taxıl biçməkdən, sanki, oraqların da qızdığı belə qızmar günlərdən birində mən boş araba ilə stansiyadan geri qayıdırdım. İstədim, bir evə dəyim.

Dərənin lap böyründə, küçənin qurtardığı təpənin üstündə möhkəm saman hasara alınmış iki həyət durur. Həyət-bacanın yanında söyüd ağacları ucalır. Bunlar bizim

evlərdir. Ta keçmiş zamanlardan bizim iki ailə bir yerdə yaşayır. Mən özüm Böyük evdənəm. İki qardaşım var, hər ikisi məndən böyükdür və hər ikisi subaydır. İkisi də cəbhədədir və çoxdandır ki, heç birindən xəbər yoxdur.

Atam köhnə dülgərdir. Sübhün gözü açılan kimi namaz qılıb, kolxoz həyətindəki dülgərxanaya yola düşür, bir də axşamdan xeyli keçmiş qayıdır.

Evdə anamla bacım qalırdı.

Qonşu həyətdə, ya da ayılda Kiçik ev adlandırılan həyətdə bizim yaxın qohumlarımız yaşayırlar. Vaxtilə ulu babalarımız, ya da onların ataları doğma qardaş olmuşlar. Lakin mən onları ona görə yaxın qohum adlandıram ki, biz bir ailə kimi yaşayırıq. Hələ babalarımızın köçərlik etdiyi, birgə köçəbə saldıqları, birgə qaramal otardıqları zamanlardan belə olmuşdur. Bu adəti biz də saxlayırıq. Ayılda kollektivləşmə təşkil ediləndə atalarımız qonşuluqda ev-eşik saldılar. Nəinki təkcə biz, bəlkə də, iki çayın arasında ayıl boyu uzanan Aral küçəsi başdan-başa bizim nəsiləndir. Biz hamımız bir qəbilədən çıxmışıq.

Kollektivləşmədən çox keçməmişdi ki, Kiçik evin yiyəsi öldü. Arvadı və iki kiçikyaşlı oğlu qaldı. O zaman ayılda, hələ də kök salmış köhnə qəbilə adətinə görə, dul qadını oğulları ilə birlikdə ayıldan kənara buraxmaq olmazdı. Buna görə də bizim qəbilədən olan adamlar atamı dul qalmış qadınla evləndirdilər. Ulu babalarımızın ruhu da onu bu işə məcbur edirdi, çünki atam mərhumun ən yaxın qohumu idi.

Beləliklə, bizim ikinci ailəmiz yarandı. Kiçik ev öz həyət-bacası, öz qaramalı ilə müstəqil hesab olunurdu. Lakin, əslində isə, bir yerdə yaşayırdıq.

Kiçik ev də iki oğlunu orduya göndərmişdi. Böyük oğlu Sadıq elə evlənən kimi getmişdi. Gec-gec olsa da, onlardan məktub alırdıq.

Kiçik evdə, mənim “kiçi apa” yəni, kiçik ana adlandır-dığım anam və onun gəlini – Sadığın arvadı qaldı, hər ikisi səhərdən axşamadək kolxozda işləyirdi. Kiçik anam xeyir-xah, üzüyola, fağır bir qadındı, hər işdə: arx qazılmasında, ya da suvarmada cavanlardan geri qalmırdı. Bir sözlə, kətməni əlində möhkəm tuturdu. Bəxtindən də gəlini çox işlək idi. Cəmilə, qayınanası kimi, yorulmaq bilməyən bacarıqlı bir qız idi. Ancaq xasiyyəti bir az başqa idi.

¹ Ayıl – Qırğızstanda kənd inzibati ərazi bölgüsü

Mən Cəmiləni çox istəyirdim. O da mənim xətrimi istəyirdi. Çox dostlaşmışdıq, ancaq bir-birimizi öz adımızla çağırmağa cəsarət etmirdik. Əgər başqa-başqa ailədən olsaydıq, əlbəttə, mən onu adı ilə çağırırdım. Mən onu böyük qardaşımın arvadı kimi "cene", o da "kiçinə bala" çağırırdı. Hərçənd ki, mən kiçik deyildim və aramızdakı yaşca fərq də çox deyildi. Ancaq ayıllarda bu bir qayda idi ki, gəlinlər ərinin kiçik qardaşlarını "kiçinə bala", yaxud "mənim qaynım" çağırmaqlıdılar.

Hər iki həyətin ev işləri ilə mənim anam məşğul olurdu. Hörüklərinə sap bağlayan gülməli bacım da ona kömək edirdi. Çətin günlərdə bacımın nə cür səylə işlədiyi heç zaman yadımdan çıxmaz. O, bostanın dalında hər iki həyətin quzu və buzovlarını otarır, ev həmişə isti olsun deyə, təzək – çırpı yığırdı. Anamın tənhalığını ona unutduran və onu itkin düşmüş oğulları haqqında düşündürməkdən yayındıran mənim bu fındıqburun bacım idi.

Evdə asayişə və firavanlığa görə bizim böyük ailəmiz anama minnətdardır. O, hər iki həyətin külli-ixtiyar sahibəsi, ailənin sırdaşı idi. O, çox cavan iken bizim köçəri babalarımızın ailəsinə gəlmiş və sonra ailələri ədalətli idarə etməklə onların xatirəsini müqəddəs tutmuşdur. Ayılda hamı onunla hörmətli, insafli, ağıllı, təcrübəli ev sahibəsi kimi hesablaşırdı. Evdə hər şeyi anam idarə edirdi. Düzünü deyim ki, aylı sakinləri atamı ailə başçısı kimi tanımaq istəmirdilər. Adamların bu və digər münasibətlə dedikləri bu sözləri az eşitməmişdim: "Eh, yaxşısı budur ki, heç ustanın yanına getməyəsən (bizdə sənətkarları hörmətlə usta adlandırırlar). Onun işi-gücü ancaq balta işlətməkdir. Onlarda böyük ana hər şeyin başıdır. Onun yanına getsən, yaxşı olar..."

Onu deməliyəm ki, gənc olmağıma baxmayaraq, tez-tez təsərrüfat işlərinə qarışırdım. Bu, mənə ona görə müyəssər olmuşdu ki, böyük qardaşlarım cəbhəyə vuruşmağa getmişdilər. Məni də tez-tez zarafatla, bəzən də lap ciddi tərzdə iki ailənin cigiti, ailənin müdafiəçisi və dolandıranı adlandırırdılar. Mən bununla fəxr edirdim və məsuliyyət hissi heç zaman məni tərk etmirdi. Anam da çalışırdı ki, mən müstəqil olum. O istəyirdi ki, mən, hər gün dinib-danışmadan taxta yonub mişarlayan atam kimi deyil, təsərrüfatçı və fərasətli olum.

Hə, mən arabanı evin yanında söyüdünlə kölgəsində saxlayıb yan qayıqları boşaltdım və darvazadan içəri girdim. Briqadirimiz Orozmatı həyətdə gördüm. O, həmişəki kimi, atın üstündə oturmuşdu, qoltuq ağacı da yəhərə bağlanmışdı. Anam da onun yanında durmuşdu. Nə barədə isə mübahisə edirdilər. Yaxınlaşanda anamın bu sözlərini eşitdim:

– Bu baş tutan iş deyil! Allahdan qorx, harada görünüb ki, arvad araba ilə kisə daşıya? Yox, əzizim, mənim gəlinimdən əlini çək, qoy bu vaxtdək necə işləyibsə, eləcə də işləsin. Onsuz da, gecəm-gündüzüm yoxdur. İki həyəti idarə etmək sənə zarafat gəlməsin. Yaxşı ki, qız böyüyüb... Bir həftədir ki, düzələ bilmirəm, belim ağrıyır, elə bil, keçə döymüşəm: qarğıdalı isə bax, yanır, su istəyir. – O, sinəsinə düşmüş çalmanın ucunu ara-sıra içəri salaraq, yanıqlı-yanıqlı danışdı. O hirsələnəndə, adətən, belə edərdi.

– Siz necə adamsınız? – deyə Orozmat atın üstündə yırğalanaraq özündən çıxmışdı. – Əgər mənim ayağım olsaydı, sizdən heç xahiş edərdim? Əvvəllər olduğu kimi, kisələri arabaya özüm doldurub aparardım!.. Mən də bilərəm ki, bu, arvad işi deyil. Bəs kişini haradan tapım? Buna görə də qərara gəldik ki, əsgər arvadlarından xahiş eləyək. Siz öz gəlininizə qadağan edirsiniz, böyüklərimiz isə bizim abrimızı tökürlər... Əsgərlərə çörək lazımdır, biz isə planı pozuruq. Belə də şey olar, heç yaraşan işdir?

Mən qamçını yerlə sürüyə-sürüyə onlara yaxınlaşdım. Briqadir məni görən kimi çox sevindi. Görünür ki, başına təzə fikir gəlmişdi.

– Əgər siz gəlininiz üçün belə qorxursunuzsa, onun qayını, – o, fərəhlə məni göstərdi, – heç kəsi ona yaxınlaşmağa qoymaz. Arxayın ola bilərsiniz! Seyit qoçaq oğlandır, bax, bizi dolandıran bu uşaqlardır. Darda da ancaq onlar köməyimizə çatırlar.

Anam briqadire sözünü qurtarmağa macal vermədi.

– Ay mənim səfilim, gör bir nəyə oxşayırsan, – deyə deyindi. – Saçlarına bir bax... Atandan da heç olmaz, oğlu – nün başını qırmağa da vaxt tapmır...

Orozmat anamın nəyə işarə vurduğunu tez başa düşdü.

– Yaxşı, – dedi, – qoy oğlunuz bu gün qocaların yanında qalsın. Seyit, bu gün evdə qal. Atlan yemlə, səhər tezdən

isə Cəmiləyə araba verərik, bir yerdə işlərsiniz. Ancaq deyirəm ha, onun üçün sən cavabdehsən! Yaxşı, baybiçə, siz narahat olmayın, Seyit qoymaz ki, ona bir söz deyən olsun. Əgər iş o yerə gəlib çatsa, Daniyanı da onlarla göndərəm. Siz ki onu tanıyırsınız, ağır oğlandır... Bu yaxında cəbhədən qayıtmış oğlanı deyirəm. Üçlükdə stansiya taxıl daşıyarsınız. O zaman kim cəsarət eləyib sizin gəlinizə toxuna bilər? Elə deyil, Seyit? Sən necə bilirsən, istəyirik ki, Cəmiləni sürücü qoyaq, ancaq anan razı olmur. Sən onu yola gətir.

Briqadirin tərfi və mənimlə yaşlı bir adam kimi məsləhətləşməsi sinəmə yatdı. Eyni zamanda Cəmilə ilə birlikdə stansiya getməyin necə yaxşı olacağını təsəvvürümə gətirdim. Ciddi bir ifadə alaraq anama dedim:

– Ona heç nə olmaz. Canavar yeməyəcək ki?

Mən çoxdanın sürücüsü kimi dişlərim arasından işgüzarcasına yerə tüpürdüm, çiyinlərimi ata-ata qamçını arxamca sürütləyib uzaqlaşdım.

– Bir buna bax! – deyə anam təəccübləndi və elə bil, sevindi də. Ancaq dərhal acıqla çığırdı: – Mən sənə göstərəm, canavar nədir? Sən haranın biləni oldun. Ağillı tapıldın da!

– O da bilməsə, bəs kim biləcək. O, sizdə iki ailənin cigitidir. Onunla fəxr edə bilərsiniz, – Orozmat qorxa-qorxa anama baxaraq mənim tərəfimi saxladı. Qorxurdu ki, təzədən onun tərsliyi tuta.

Lakin anam etiraz eləmədi. Yalnız birdən-birə əyildi, dəridən nəfəs alıb dedi:

– O, haranın cigiti oldu, hələ uşaqdır. Gecəni-gündüzü də işdə olur... Bizim cigitlər isə indi, Allah bilir, haradadırlar. Həyətlərimiz özbaşına buraxılmış köçəbələr kimi bomboşdur...

Mən onlardan çox uzaqlaşdığım üçün anamın daha nələr dediyini eşitmədim. Gedə-gedə qamçını evin küncünə elə vurdum ki, toz qalxdı, hətta əllərini şappıldadaraq həyətdə təzakə yapan bacımın gülümsəməsinə də əhəmiyyət vermədən ədələ talvarın altına keçdim. Orada çöməlib oturdum və güvəcdən su töküüb, əllərimi yumağa başladım. Sonra otağa keçib bir pialə qatıq içdim, ikinci pialəni isə pəncərənin qabağına aparıb içinə çörək doğramağa başladım.

Anam və Orozmat hələ də həyətdə idilər. Ancaq daha mübahisə etmirdilər, yavaşcadan sakitcə söhbət edirdilər. Görünür ki, qardaşların barədə danışmışdılar. Anam şişmiş gözlərini hərdənbir paltarının ətəyi ilə silir və görünür ki, ona təskinlik verən Orozmatın sözlərinə başı ilə dalğınlıqla cavab verərək, dumanlı nəzərlərini ağacların kəlləsindən lap uzaqlara zilləmişdi. O, elə bil, öz oğullarını burada görmək ümidində idi.

Qüssəyə qapılmış anam, sanki, briqadirin təklifi ilə razılaşmışdı. Öz məqsədinə çatmasından çox razı qalmış briqadir isə qamçı ilə atın belini şappıldadaraq sürətli yorga yerişlə həyətdən çıxdı.

O zaman, əlbəttə, nə anam, nə də mən bu işin nə cür qurtaracağını düşünmürdük.

Cəmilənin iki atlı arabanın öhdəsindən gələ biləcəyinə mənim heç şübhəm yoxdu. Atlara o, yaxşı bələddi. O, dağ ayılı Bəkayirdə ilxıçı qızı idi. Bizim Sadıq da ilxıçı idi. Guya, bir dəfə baharda cıdır zamanı o, Cəmiləyə çata bilməmişdir. Kim bilir, bu, nə qədər doğrudur, ancaq danışmışdılar ki, bu əhvalatdan sonra pərt olmuş Sadıq Cəmiləni götürüb qaçmışdır. Bununla belə, başqaları isə deyirdilər ki, onlar bir-birini sevirək evlənmişlər. Nə isə, onlar cəmi dörd ay birgə yaşamışdılar. Sonra müharibə başlamış və Sadıqı orduya çağırıbmışdılar.

Cəmilənin uşaqlıqdan ilxı qovmasındanmı, ya da, nədənsə (o atasının yeganə qızı idi, həm qız və həm də oğul əvəzi idi), onun xasiyyətində kişilərə xas bir tündlük və hətta bəzən kobudluq da hiss olunurdu. O, kişi kimi də möhkəm işləyirdi. Qonşu qadınlarla yola getməyi bacarırdı, ancaq onu nahaq yerə bir balaca incidən kimi söyüşdə heç kəsdən geri qalmazdı. Arvadları saçlamışdı da.

Qonşular dəfələrlə şikayətə gəlmişdilər:

– Bu gəliniz necə adamdır? Kandara qədəm basdıqı heç bir həftə olmaz, ancaq, elə bil, dilotu yeyib. Nə hörmət başa düşür, nə həya.

– Elə yaxşı ki, belə adamdır! – anam onların cavabını verirdi. – Mənim gəlinim sözün düzünü adamın gözünün içinə deməyi sevdi. Pıç-pıç danışib, altdan sancmağından, bu, yaxşıdır. Sizinkilər özlərini məlakə kimi göstərirlər. Ancaq, əslində, iyimiş yumurta kimidirlər: bayırdan təmiz və hamar, içərisinin iyi adamın ürəyini bulandırır.

Atam və kiçik anam Cəmilə ilə rəftarda heç zaman başqa qayınata və qayınanalar kimi sərt və öcəşkən deyildilər. Ona mehriban idilər, onu sevirdilər və yalnız bir şey arzulayırdılar ki, o, Allaha və ərinə sadıq olsun.

Mən onları başa düşürdüm. Dörd oğullarını müharibəyə göndərdikdən sonra, onlar hər iki həyatın yeganə gəlini Cəmilə ilə təskinlik tapırdılar. Buna görə də onun üstündə əsim-əsim əsirdilər. Lakin mən öz anamı başa düşmürdüm. O, adamı elə-belə sevən adamlardan deyildi. Ağır və tünd xasiyyəti vardı. Öz köhnə adət-ənənəsi ilə yaşayardı və həmişə də buna riayət edərdi. Hər il baharın girməsilə o, atamın hələ vaxtilə cavanlıqda düzəltdiyi köçəri alaçığını həyətdə qurar, içərisində ardıc budaqlarından ocaq qalayıb tüstülərdədi. O, bizi də ciddi zəhmət sevən və böyüklərə hörmət ruhunda tərbiyə edərdi. Bütün ailə üzvlərindən tələb edərdi ki, qeyd-şərtsiz ona tabe olsunlar.

Cəmilə isə bizə gəlidiyi ilk günlərdən özünü başqa gəlinlər kimi aparmadı. Doğrudur, o, böyüklərə hörmət eləyir, onların sözünə qulaq asırdı. Ancaq heç zaman onların qabağında baş əymirdi. Bununla belə, başqa cavan gəlinlər kimi üzünü yana çevirən tək burnunun altında mızıldanıb söymürdü. Ürəyindəkini həmişə açıq deyərdi və öz fikrini deməkdən də çəkinməzdi. Anam tez-tez Cəmilənin tərəfini saxlayıb, onunla razılaşırdı, ancaq axırıncı söz həmişə özününkü olurdu. Mənə elə gəlirdi ki, anam Cəmilənin simasında, onun ürəyinin açıq və özünün ədalətli olmasında özünə tay bir adam görürdü və gizlində fikirləşirdi ki, gələcəkdə onu öz yerinə qoysun, onu özü kimi tamhüquqlu ev sahibəsi, özü kimi baybica və ailənin sirdaşı etsin. "Qızım, Allaha dua et ki, – deyər anam Cəmiləyə nəsihət verirdi, – sən varlı və xoşbəxt bir evə düşmüşsən. Bu, sənə xoşbəxtliyiindir. Qadının xoşbəxtliyi ondadır ki, uşaq doğsun və bir də evində bolluq olsun. Allaha şükür, biz qocaların topladığı bu şeylərin hamısı sənə qalacaqdır. Özümüzlə qəbirə aparmayacağıq ki! Xoşbəxtliyi yalnız o adam əlində saxlaya bilər ki, o, öz namus və vicdanını qoruya bilsin. Bunları yadında saxla və özündən göz-qulaq ol!"

Lakin Cəmilənin bəzi xasiyyətləri qayınanarı açmırdı: o, uşaq kimi həddindən artıq gülüb-danışandır. Bəzən adama elə gəlirdi ki, Cəmilə heç bir səbəb olmadan gülməyə

başlayır, özü də lap hündürdən, ürəklə. İşdən evə döndükdə o, təmkinlə həyətdə girməkdənsə, arxın üstündən hoppanıb qaça-qaça gəlirdi. Boş-boşuna gah bir qayınanasını, gah da o birini öpməyə başlayırdı.

Cəmilə mahnı oxumağı da sevirdi. O, həmişə böyüklərdən çəkinmədən bir şey zümzümə edirdi. Əlbəttə, bütün bunlar gəlinin ailə içərisindəki rəftarı haqqında ayıldı yaranıb hifz olunan təsəvvürlərlə bir araya sığmırdı. Lakin hər iki qayınana onunla təsəlli tapırdı ki, vaxt ötdükcə Cəmilə yaşa dolub, ağillanacaqdır: cavanlıqda elə hamı belə olmayıb məgər! Mənim üçünsə dünyada Cəmilədən yaxşısı yox idi. Bizim üçün birlikdə çox yaxşı keçirdi, heç bir səbəb olmadan gülüşür və həyətdə bir-birimizi qovurduq.

Cəmilə qəşəng qız idi. Boy-buxunlu idi. Düz cod saçlarını iki sıx və ağır hörük şəklində hörmüşdü. Ağ ləçəyini məharətlə bağlayaraq onu alnına tərəf azca endirirdi. Bu ona çox yaraşırdı, hamar sifətinin qarashın dərisinə xüsusi gözəllik verirdi. Cəmilə güldüyü zaman onun göyümtül qara badamı gözləri gənclərə məxsus şıltaqlıq ilə parıldaırdı. Birdən-birə ədəbsiz aylı mañnılarını oxumağa başladığıda isə, onun yaraşlıqlı gözlərində qadınlara xas bir parıltı görünürdü.

Mən tez-tez görürdüm ki, cigitlər, xüsusilə evlərinə qayıtmış cəbhəçilərin gözləri onda qalırdı. Cəmilə özü də zarafat etməyi sevirdi. Doğrudur, həddini aşanların payını verirdi, ancaq, bununla belə, onun hərəkətləri mənə toxunurdu. Mən onu, kiçik qardaşların öz bacılarını qışqandığı kimi qışqanırdım. Cəmilənin yanında cavan oğlanları görəndə bir bəhanə ilə onlara mane olmağa çalışırdım. Qürurlanırdı və onlara elə qəzəblə baxırdım ki, sanki, bütün görkəməmlə: "Siz çox da qaqqıldasmayın. O, mənim qardaşım arvadıdır və elə güman eləməyin ki, arxasında heç kəsi yoxdur!" – demək istəyirdim.

Belə dəqiqələrdə mən qəsdən çəkinmədən, yeri gəldi-gəlmədi, söhbətə qoşulur və Cəmilənin yan-yörəsində hər-lənənləri lağa qoymağa çalışırdım. Bundan bir şey çıxmadığıda isə özümü saxlaya bilməyib xoruzlanırdım.

Cavanlar qəhqəhə çəkib gülüşürdülər:

– Sən allah, bir buna bax. Demə, onun cenesiymiş. Qiyamətmiş, heç xəbərimiz yox.

Mən canımı dişimə yığıb özümü saxlayırdım. Ancaq qulaqlarımın qızardığını hiss edirdim. Hirsimdən gözlərim də yaşanırdı. Mənim cenem – Cəmilə isə məni başa düşürdü. Özünü gülməkdən güclə saxlayaraq, ciddi görkəm alırdı:

– Bəs siz elə güman eləyirsiniz ki, cenələr küçədə tökülüb qalıb, – deyə o, cigitlərə təşəxxüslə cavab verirdi. – Bəlkə, sizdə küçəyə tökülüb, bizdə isə yox! Gedək, qaynım. Sizi görüm... – O, başını dik tutaraq, özünü göstərir və çiyinlərini lovğa-lovğa oynadırdı. Mənimlə birlikdə uzaqlaşdıqda isə sakitcə gülümsəyirdi.

Mən onun bu təbəssümündən həm pərtləşdiyini, həm fərəhləndiyini görürdüm. Bəlkə də, o zaman öz-özlüyündə belə fikirləşirdi: “Eh, səfeh! Əgər mən istəsəm, heç kəs qabağımı kəsə bilməz. Bütün ailənizlə izləsəniz də, bacara bilməzsiniz”. Belə hallarda günahkarcasına susurdum. Bəli, mən Cəmiləni qışqırırdım. Ona pərəstiş edirdim. Fəxr edirdim ki, o, mənim cenəmdir. Onun gözəlliyi, müstəqilliyi, onun sərbəstliyi ilə fəxr edirdim. Biz onunla ən səmimi dost idik və bir-birimizdən heç bir şey gizlətmirdik.

Həmin günlərdə ayılda kişilər az idi. Bundan istifadə edən bəzi cavanlar qadınlarla həyasızcasına rəftar edir və onları adam yerinə qoymurdular, guya, onların sağınasoluna keçmək lazım deyil, əl eləyən kimi, kefin istədiyin qaçıb yanına gələcəkdir!

Bir dəfə ot biçini zamanı bizim uzaq qohumumuz Osman Cəmiləyə sataşmağa başladı. Osman da o biri cavanlar kimi güman edirdi ki, heç bir qadın onun sözündən çıxmaz. Cəmilə onun əlini hirsle özündən uzaqlaşdırıb, kölgəsində uzandığı tayanın altından qalxdı.

– Əl çək! – deyə incikliklə ondan üz çevirdi. – Siz ilk dayçalarından bundan başqa nə gözləmək olar!

Tayanın altında özünü yayıb uzanmış Osman yaş dodaqlarını nifrətlə büzüşdürdü.

– Pişiyin ağzı ətə çatmayanda deyər ki, iy verir... Nə əzilib-büzülürsən, özün də lap sino gedirsən, burnunu çox dik tutma.

Cəmilə kəskin bir hərəkətlə ona tərəf döndü:

– Bəlkə də, gedirəm. Ancaq bizim taleyimiz belədir. Sən axmaq isə gülürsən. Yüz il də tək qalsam, sənə kimilərin heç

üzünə tüpürmək istəmərəm; adamın ürəyi bulanır. Müharibə olmasaydı, görüm sənə üzünə heç baxan olardı mı?

– Mən də elə onu deyirəm də! Müharibə olduğu üçün sən ər qamçısı görməmişən, ona görə də belə qudurmuşsan. – Osman gülümsədi. – Eh, mənim arvadım olsaydın, gör avazın belə gələrdi mi?..

Cəmilə dönüb ona nə isə demək istədi, lakin susdu, başa düşdü ki, onunla ağız-ağıza verməyə dəyməz. Nifrətli baxışlarla bir xeyli ona baxdı, sonra çimçişə-çimçişə tüpürdü və yabanı götürüb uzaqlaşdı.

Mən tayanın dalında, arabanın üstündə dayanmışdım. Cəmilə məni görəndə kimi tez dönüb başqa tərəfə getdi. Mənə elə gəlirdi ki, onu deyil, məni təhqir ediblər, mən rüsvay olmuşam. Ürəyim yana-yana onu danladım: “Axı sən niyə belələri ilə ağız-ağıza verirsən, niyə onlarla danışır sən?”

Cəmilə o gün axşamadək qasqabaqlı gəzdi. Mənimlə nə bir kəlmə danışdı, nə də üzü güldü. Mən arabanı Cəmilənin yanına sürəndə, o içinə salıb bürüzə vermədiyi inciklik haqqında mən heç bir şey soruşmayım deyə, yabanı tez ot qalağına sancıb onu birnəfəsə qaldırdı və qabağınca gətirərək, üzünü onun dalında gizlətdi. O, otu boşaldı və dərhal o biri ot qalağına tərəf yollanırdı. Araba tez doldu. Mən uzaqlaşanda qanlıb geri baxdım. Cəmilənin yabanın dəstəyinə söykənərək bir neçə dəqiqə məyus durub nə haqda isə fikirləşdiyini, sonra isə təzədən işə girişdiyini gördüm.

Biz axırıncı arabanı yüklərkən Cəmilə durub günəşin batmasına xeyli tamaşa etdi, bu dəqiqələrdə o, elə bil, yer üzündə olan hər şeyi unutmuşdu. Çayın arxasında, Qazax çöllərinin qurtaracağında yorğun düşmüş axşam günəşi təndirin ağzı kimi alovlanırdı. O, göydəki, yumşaq buludları öz şəfəqi ilə qızardaraq üfünün arasına ağır-ağır çəkilir və aşağılarda artıq qaranlığın çökdüyü bənövşəyi stepə son işığı yayırdı. Cəmilə qürubə elə dilsiz bir məftunluqla baxırdı ki, sanki, şirin yuxu görürdü. Zərif sifəti panldayırdı, yanaçıq qalmış dodaqlarında məsum bir gülüş vardı. Bu zaman Cəmilə hələ də ona demək istədiyim məzəmmətli sözlərə, elə bil, cavab verərək, mənə tərəf döndü və elə tərzdə danışdı ki, sanki, aramızda gedən söhbəti davam etdirirdi.

– Sən isə, kiçinə bala, onun haqqında fikirləşmə, qoy cəhənnəm olsun! O da insandır yəni... – Cəmilə bunu

deyib susdu, sönən günəşi süzərək, köksünü ötürdü və dalğın halda sözünə davam etdi. – Osman kimilər insanın qəlbini nə başa düşür? Yox, heç kəs bunu başa düşmür... Bəlkə də, belə kişiler dünyada heç yoxdur...

Mən atları döndərənədək Cəmilə bizdən kənarda işləyən qadınların yanına qaçdı. Mən onların bərkədən fərəhlə güldüklərini eşitdim. Ona nə üz verdiyini demək çətindir, günün qürubuna baxarkən, bəlkə, başına təzə bir fikir gəlmişdi, bəlkə də, yaxşı işlədiyi üçün fərəhlənmişdi. Mən arabada, hündür ot qalağının üstündə oturub Cəmiləyə baxırdım. O, ağ ləçəyini başından çəkib saldı və qollarını geniş açaraq yenicə çalınmış kölgəli çəmənlə rəfiqəsinin arxasınca qaçdı. Külək onun paltarının ətəyini yellədir. Birdən mənim də üstümdən qüssə götürüldü: "Osmanın laqqırtısı haqqında fikirləşməyə dəyərmimi?"

– Hə-ə, getdik! – deyərək mən tələsib, atları qovdum. Həmin gün briqadirin mənə tapşırdığı kimi, başımı qırıxdırmaq üçün atamı gözləməyi qərara aldım. Bu müddət ərzində Sadıqın məktubuna cavab yazmağa başladım. Bu işdə də bizim öz qaydamız vardı: qardaşların məktubu atamın adına yazırdılar, aylı poçtalyonu onları anama verirdi. Məktubları oxumaq və cavab yazmaq isə mənim borcum idi. Mən məktubu oxumamışdan qabaq bilirdim ki, onu Sadıq yazmışdır. Çünki onun məktubları, sürüdəki quzular kimi, bir-birinə oxşayırdı. Sadıq məktubu həmişə bu sözlə başlayırdı: "Cansəliqi haqqında məktub". Sonra isə, bir qayda olaraq, yazırdı: "Bu məktubu poçtla səfəli, gül-çiçəkli Talasda yaşayan qohum-əqrəbama, istəkli, son dərəcə əziz atam Colçubaya göndərirəm..." Sonra anamın, daha sonra öz anasının, onlardan sonra isə cərgə ilə bizim hamımızın adı gəlirdi. Bütün bunlardan sonra qəbilə ağsaqqallarının, yaxın qohum-qardaşın haqqında vacib suallar başlayırdı, yalnız lap axırda Sadıq tələm-tələsik yazırdı: "Həbelə arvadım Cəmiləyə salam göndərirəm..."

Əlbəttə, ata ilə ana sağ-salamat olduqda, ayılda ağsaqqallar və yaxın qohum-əqrəba sağ-salamat olduqda arvadının adını birinci çəkmək, xüsusilə onun adına məktub yazmaq yaxşı deyil, hətta ədəb xaricindədir. Təkcə Sadıq deyil, özünə hörmət eləyən hər bir kişi belə düşü-nürdü. Bunun haqqında danışmağa da dəyməz. Çünki

bütün ayılda bu bir qayda idi. O nəinki müzakirə edilməli idi, onun haqqında heç düşünmürdük də. Bir də buna vaxt yox idi. Axı hər bir məktubun arzusunda idik, onun gəlişi fərəhli bir hadisə idi.

Anam məni məktubu bir neçə dəfə oxumağa məcbur edərdi. Sonra onu diqqətlə cadar-cadar olmuş əllərinə alar və vərəqi əlində elə saxlayardı ki, elə bil, quşdur, indicə pırıldayıb uçacaqdır. Nəhayət, bükülməyən barmaqları ilə məktubu çətinliklə üçkünc bükərdi.

– Eh, mənim əzizlərim, sizin məktubları tilsim kimi hiyf edib saxlayacağıq, – deyərək onun səsi ağlamaqdan titrəyirdi, – hələ bir soruşur ki, orada atam, anam, qohumlarım necədir... Bizə nə olacaq axı. Ayılda evimizdə oturmuşuq. Siz özünüzdən danışın görək, orada nə eyləyirsiniz? Heç olmazsa, bir kəlmə də olsa, yaz ki, sağ-salamatam, vəssalam. Bizə bundan artıq şey lazım deyil...

Anam üçbucaq məktuba yenə də bir xeyli baxır, sonra onu bütün məktubların saxlandığı dəri torbaya qoyub sandıqda gizlədərdi.

Əgər Cəmilə bu zaman evdə olsaydı, məktubu oxumaq üçün ona da verərdilər. O, məktubu həmişə əlinə alanda mən onun pörtdüyünü hiss edərdim. Gözlərini sətirələri üzərində sürətlə gəzdirərək ürəyində acgözlüklə oxuyardı. Məktubun axırına yaxınlaşdıqca onun çiyinləri sallanar, yanaqlarının qızartısı yavaş-yavaş çəkilərdi. Axırncı sətirələri oxumadan, məktubu elə bir soyuqqanlıqla anama verərdi ki, sanki, aldığı borcu geri qaytarır.

Anam, görünür ki, gəlininin kefinin belə pozulduğunu öz bildiyi kimi yozar və ona ürək-dirək verərdi. O, sandığı bağlaya-bağlaya deyərdi:

– Niyə belə? Sevinməkdənsə, qüssələnirsən. Məgər təkcə sənin ərin əsgəridir? Bu dərd bir təkcə sən deyil ki, bütün elin dəridir. El necə dözürsə, sən də döz. Elə bilir-sən ki, başqaları öz ərləri üçün darıxmır? Sən də darıx, ancaq üzə vurma, içinə sal!

Cəmilə susardı. Lakin onun inadkar, hüznü baxışları, sanki, deyərdi: "Eh, anacan, sən heç bir şey başa düş-mürsən!"

Sadıqın məktubu bu dəfə Saratovdan gəlmişdi. O, ora-da hospitalda yatırdı. Sadıq yazırdı ki, yaralandığı üçün,

Allah qoysa, payızda evə qayıdacaqdır. Biz tezliklə onunla görüşə biləcəyimiz üçün sevinirdik.

Mən həmin günü evdə qala bilməyib xırmana getdim. Həmişəki kimi orada yatdım. Atları yoncalığa buraxıb ayaqlarını bağladım. Sədr qaramalı yoncalığa buraxmağa icazə vermirdi. Mən isə atları yaxşı saxlamaq üçün bu qaydını pozurdum. Dərədə xəlvət bir yer tanıyırdım, gecə vaxtı burada məni heç kəs görə bilməzdi. Lakin bu dəfə atları açıb, oraya aparanda məlum oldu ki, məndən qabaq kim isə yoncalığa dörd at buraxmışdır. Bu, məni hövsələdən çıxartdı. İkiatlı arabanın sürücüsü olmaq mənə hövsələdən çıxmaq üçün haqq verirdi. Heç fikirləşmədən qərara gəldim ki, "malikanəm" soxulmuş bu həyasızın dərşini vermək üçün atlarını yoncalıqdan çıxarıb qovum. Lakin birdən briqadirin gündüz haqqında mənə danışdığı Daniyarın iki atını tanıdım. Sabahdan onunla birlikdə stansiya taxıl daşıyacağımı xatırlayıb atlara əl vurmamışdım. Daniyar, demə, burada imiş. O, arabasının çarxlarını yenidən yağlayıb qurtarmış, indi isə oxun qaykalarını burub möhkəmləndirdi.

– Danike, dərədəki sənin atlarındır? – deyər soruşdum.

Daniyar başını ağır-ağır mənə tərəf döndərdi.

– İki isə mənindir.

– Bəs ikisi?

– Cəmilədi-nədir, onunkudur. Sənin nəyindir, cenendir?

– Bəli, cenemdir.

– Briqadir özü onları buraya buraxdı və tapşırı ki, gözüm üstlərində olsun...

Yaxşı ki, mən atları qovmamışam.

Gecə düşdü, dağlardan əsən axşam küləyi kəsdi. Xırmana da sakitlik çökdü. Daniyar saman tayasının altında, mənim yanımda uzandı. Lakin bir azdan sonra qalxıb çaya tərəf getdi. O yaxınlıqdakı sıldırımın üstündə dayandı. Əllərini arxasında çarpazladı və başını azca çiyninə əyərək, beləcə xeyli müddət dayanıb durdu. Onun arxası mənə tərəf idi. Onun, sanki, balta ilə yonulmuş uzun, yöndəmsiz fiqurası yumşaq Ay işığında aydın sezilirdi. O, elə bil, gecə vaxtı aşırımda daha aydın səslənən çayın gurultusuna həssaslıqla qulaq asırdı. Bəlkə də, gecənin mənim üçün aydın olmayan daha başqa səslərini və hənərtisini dinləyirdi. "O, yenə də çayın qırağında yatmaq istəyir, səfeh!" – mən gülümsündüm.

Daniyar bizim ayla təzə gəlmişdi. Bir dəfə bir oğlan uşağı qaça-qaça kövsənliyə gəlib xəbər verdi ki, ayla yaralı əsgər gəlmişdir. Ancaq kimdir, nəçidir, tanımır. Qiyamət qopdu. Ayılda qayda belə idi: cəbhəçilərdən biri qayıdan kimi gələn adama baxmaq, onunla əl verib görüşmək, ondan əhval tutmaq, cəbhədə qohumlarını görüb-görməməsini soruşmaq və yeni xəbərlərə qulaq asmaq üçün böyükdən tutmuş kiçiyədək hamı sürü kimi qaçıb gedirdi. Bir hay-küy qopurdu ki, ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Hərəsi bir söz deyirdi: bəlkə, qardaşımdır qayıdıb, bəlkə də, qudamdır. Bu vaxt biçinçilər qaçıb getdilər ki, məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənsinlər.

Daniyar, demə, əslən bizim yerlidir, bizim ayıldandır. Danişdırlar ki, uşaqlıqda o, yetim qalmış, üç il qapılarda sürünmüş, sonra isə Çaxmaq çölündəki qazaxların yanına getmişdir. Ana tərəfdən onun qohumları qazaxdırlar. Yaxın qohumları da yoxdu ki, sonralar oğlanı geri qaytarsınlar. Beləliklə də, onu hamı yaddan çıxarmışdı. Evdən getdikdən sonra nə cür yaşadığı haqda ondan soruşduqda, Daniyar qeyri-müəyyən cavab verirdi. Ancaq, hər halda, məlum olurdu ki, həyatın və yetimliyin acısını dadmışdır. Həyat Daniyarı oyuncaq topu kimi bu başdan o başa atıb-tutmuşdur. O, uzun müddət Çaxmaq şoranlıqlarında qoyun otarmışdır, yaşa dolduqda çöllərdə kanal qazmış, yeni pambıq sovxozlarında işləmiş, sonra Daşkənd ətrafında Anqren kömür mədənlərində çalışmışdır. Oradan da orduya getmişdir.

Daniyarın öz doğma ayılina qayıtmasını camaat bəyəndi. "Yad ölkələrdə nə qədər dolaşdısa da, axırda qayıtdı, demək, alında belə yazılıbmış ki, doğma arxadan su içsin. Öz dilini də yadından çıxarmayıb. Danişığı bir balaca qazaxcaya oxşasa da, təmiz danişır!"

Ağsaqqallar deyirdilər: "Tulpar¹ dünyanın o başında da olsa, öz ilxısını axtarıb tapar. Öz vətəni, öz xalqı kimin üçün əziz deyildir! Yaxşı eləyib qayıdıb. Biz də, sənin dədələrinin ruhu da razı qaldı. Allahın köməkliliyi ilə germanı yıxan kimi rahat yaşayacağıq. Onda sən də başqaları kimi ev-eşik qurarsan, ailən olar. Sənin də ocağından tüstü çıxar!"

Daniyarın babalarını xatırlayıb, onun hansı qəbilədən çıxdığını dürüst müəyyən etdilər. Beləliklə, bizim ayılda "yeni qohum" Daniyar meydana çıxdı.

¹ Tulpar – əfsanəvi qaçağan at

Budur, bir gün briqadır Orozmat, sol ayağından axsa-yan hündür boylu donqar əsgəri bizim yanımıza biçənəyə gətirdi. O, şinelini çiyinə ataraq, Orozmatın alçaq, yorğa yerişli madyanından geri qalmamaq üçün inadla addımlayırdı. Briqadır isə öz alçaq boyu və cəldliyi ilə uzun Daniyarın yanında dəcəl çay cüllütünü xatırladırdı. O zaman uşaqlar buna gülüşürdülər də.

Daniyarın hələ o vaxt tamam sağalmamış yaralı ayağı dizindən bükülmürdü. Buna görə o, biçinçiliyə yaramazdı. Onu bizim, uşaqların yanına otçalan maşına təyin etdilər. Açıq deyim ki, Daniyar o qədər də xoşumuza gəlmirdi. Hər şeydən qabaq onun adamayovuşmazlığı bizi açmadı. Daniyar az danışar, danışanda da hiss olunurdu ki, bu zaman o, tamam başqa şey haqqında düşünür, onun nə isə öz fikirləri var. Öz dalgın, xəyalpərvər gözlərini sənin sifətinə zilləyib baxsa da, başa düşmürdün ki, o, səni görür, ya yox. Onun haqqında belə deyirdilər: "Yazıq oğlan! Görünür ki, cəbhədən sonra hələ də özüne gəlməyib".

Maraqlı orası idi ki, Daniyar bu cür daimi dalgınlığı ilə bərabər, çox sürətlə və dəqiq işləyirdi. Kənardan baxanda adama elə gəlirdi ki, o danışib-gülən və açıq-saçıq bir adamdır. Bəlkə, uşaqlıqda keçirdiyi ağır yetimlik onu, öz hiss və fikirlərini gizlətməyə öyrətmiş, onda belə bir təmkinlik yaratmışdır? Bəlkə də.

Daniyarın, cəhənglərində iri qırıqlar olan nazik dodaqları həmişə möhkəm büzülmüş olardı, gözləri sakit-sakit kədərlə baxardı, yalnız çevik oynaq qaşları onun həmişə yorğun olan arıq sifətini canlandırırdı. Hər dənbir boylanıb durar və sanki, başqalarına müəssər olmayan bir şey eşitdiyi üçün qaşları alnına tərəf dartılar və gözləri qeyri-məlum bir sevincə parıldardı. Sonra isə o, uzun müddət gülümsər və nəyə isə sevinərdi. Bütün bunlar bizə qəribə gəlirdi. Təkcə bu deyil, onun başqa qəribəlikləri də vardı. Axşamlar biz atları açaraq, talvarın yanında oturur və əspaz qadının bizə yemək bişirməsini gözlərdik. Daniyar isə keşik təpəsinin¹ üstünə qalxıb axşam hava qaralanadək orada oturardı.

– O, orada nə eləyir? Onu gözetçi qoyublar-nədir? – biz gülərdik.

¹ Keşik təpəsinin üstündən bütün ətraf görünür. Bu təpə qırğızlarda köçəri basqınlar vaxtından qalmışdır.

Bir dəfə mən maraqlandığım üçün təpənin üstünə, Daniyarın yanına qalxdım. Orada diqqəti cəlb edən heç bir şey yoxdu. Yasəmən rəngli axşam qaranlığına qər qalmış dağətəyi step geniş uzanmışdı. Tünd, alatoran çöllər, elə bil, sakitlik içərisində ağır-ağır əriyirdi.

Daniyar mənim gəlməyimə heç qımıldanmadı; o, dizlərini qucaqlayaraq oturmuş, dalgın, lakin parlaq nəzərləri ilə qabağa baxırdı. Yenə mənə elə gəlirdi ki, o, mənim eşidə bilmədiyim səslərə qulaq asır. Bəzən donuxur və geniş açılmış gözləri ilə donub qalırdı. Onu daxilən nə isə üzürdü və mən elə fikirləşirdim ki, o, indicə, ancaq mənim qarşımda deyil (o, məni görmürdü), mənə məlum olmayan, böyük geniş bir varlığın qarşısında ürəyini açacaqdır. Sonra mən ona baxanda onu tanımadım; Daniyar süst və məyus halda oturaraq, elə bil, işdən sonra istirahət edirdi.

Bizim kolxozun biçənəkləri Kurkureu çayının çaylaq yerlərində səpələnmişdir. Bizdən bir az uzaqda Kurkureu çayı dərədən çıxıb, harın, quduz bir axınla vadi ilə axır. Ot çalımı dağ çaylarının daşdığı vaxtda olur. Axşamdan bulanıq, köpüklü sular artmağa başladı. Çayın güclü lərzəsindən komada gecəyarısı yuxudan oyandım. Mavi, sakitləşmiş gecə öz ulduzları ilə komaya baxırdı. Hər dənbir soyuq külək əsirdi, torpaq yatırdı, yalnız gurultulu çay, elə bil, bizi hədələyərək üstümüzdə hücum çəkirdi.

Biz lap sahilə olmasaq da, gecə bizə elə gəlirdi ki, su lap yaxındadır, qeyri-ixtiyari olaraq qorxuya düşürdük: birdən o, komanı yuyub apararın? Yoldaşlarım dərin yuxuya getmişdilər. Mən isə yata bilməyib çölə çıxdım.

Kurkureu çaylağında gecə gözəl və qorxunc olur. Çəmənin o yan-bu yanında ayaqlarına çidar vurulmuş atlar qaralır. Onlar şəhli otdan doyuncə yeyərək, indi hər dənbir finxırır, ehmalca mürgü vururdular. Mənimlə bir cərgədə isə Kurkureu əzilib xarab olmuş söyüd pöhrəliklərini əyərək, sahilə hücum çəkir və özü ilə bərabər daşları sürütləyib içərilərə aparırdı. Susmaq bilməyən çay qəzəbli, dəhşətli bir gurultu ilə gecənin sakitliyini doldururdu. Adamı qorxu götürürdü. Dəhşətli idi.

Belə gecələrdə mən Daniyarı həmişə xatırlayırdım. O, adətən, lap sahilə, ot qalaqlarının üstündə yatardı. Görəsən, bəs qorxmur? Çayın gurultusundan qulaqları

batmır? Görəsən, o yatır, ya yox? Nə üçün o, çayın qırağında tək yatır? Bundan nə ləzzət alır? Qəribədir, elə bil, zamanə adamı deyil! Bəs indi haradadır? Ətrafıma baxıram, heç kəsi görmürəm. Sahil əydəmli təpələrlə uzanıb gedir, qaranlıqda dağların başları görünürdü. Orada yuxarılarda sakitlikdir və ulduzlar parıldışırdı.

Daniyarın ayılda özünə dost tapmaq vaxtı çoxdan çatmışdı. Lakin o, əvvəlki kimi, tək-tənha idi, sanki o, dostluq, ya düşmənçilik, rəğbət, ya paxıllıq məfhumlarından xəbərsizdi. Axı ayılda o cigit hörmətdə idi ki, həm özünü, həm də başqasını qoruya bilir. Xeyirxahlıq eləyənlər və bəzən də mərdimazarlıq vuranlar, ağsaqqallardan geri qalmayıb məclis və ehsanları idarə edənlər qadınların da nəzərini cəlb edir.

Əgər Daniyar kimi adam özünü kənara çəkərək ayılın gündəlik işlərinə qaynayıb-qarıxmırsa, onu bəziləri, sadəcə olaraq, görmür, bəziləri isə mərhəmətlə deyirdilər:

– Onun heç kəsə nə zərəri, nə də xeyri deyir. Yazıq birtəhər yaşayırsa, o da kifayətdir.

Belə adam, bir qayda olaraq, ya rişxənd, ya da şəfqət predmeti olur. Öz yaşımızdan böyük görünməyə çalışaraq, əsl cigitlərə tay olmaq istəyən biz yeniyetmələr isə, özünə deyil, öz aramızda Daniyara həmişə gülürdük. Biz hətta ona da gülürdük ki, o, idman geyimini çayda özü yuyur. Özü də qurumamış əyninə geyir. Çünki cəmi birçə idman geyimi vardı.

Lakin qərribə idi. Daniyar üzdən, elə bil, sakit və ağır idi. Ancaq biz yenə də onunla açılışmağa cəsarət etmirdik. Ona görə yox ki, o, bizdən yaşca böyük idi (əslinə baxsan, aramızda vur-tut üç, ya dörd yaş fərqi var idi. Belələri ilə biz heç nəzakət-zad gözləmir, onlarla “sən” deyərək danışırıq) və ona görə də yox ki, sərt və təşəxxüslü idi və bu da bizi ona hörmət etməyə məcbur edirdi. Yox, onun qara-dinməzliyində, qəmgin dalğınlığında nə isə bizim başa düşmədiyimiz bir şey var idi, bu da hamını lağa qoymağa hazır olan biz yeniyetmələrin əl-qolunu bağlayırdı.

Bizim özümüzü təmkinli aparmamıza, bəlkə də, baş vermiş bir hadisə səbəb oldu. Mən çox yetik bir oğlandı, öz suallarımı adamları tez-tez bezdirirdim. Cəbhəçilərdən müharibə haqqında soruşmaq isə mənim üçün əsl bir ehtirasa çevrilmişdi. Daniyar bizim biçənəyə gəldikdən

sonra təzə cəbhəçidən bir neçə söz qopartmaq üçün əlverişli fürsət axtarırdım.

Bir dəfə axşam işdən sonra ocağın başına toplaşmışdıq, yeyib-icir və rahatlıqla dincəlirdik.

– Danike, nə qədər ki yatmamış, müharibədən bir şey danış, – deyərək mən xahiş etdim.

Daniyar əvvəlcə dinmədi və bir az da, elə bil, incimiş kimi oldu. O, ocağın oduna xeyli müddət baxdı, sonra başını qaldırıb bizi süzdü.

– Müharibədən deyirsən? – deyərək o soruşdu və sanki, öz-özlüyündə düşündüklərinə cavab olaraq boğuş səslə əlavə etdi, – yox, yaxşısı budur ki, müharibədən heç xəbəriniz olmasın!

Sonra o qanrıldı, quru otlardan bir qucaq götürdü və onu ocağa ataraq, bizim heç birimizə baxmadan odu üfürməyə başladı.

Daniyar daha heç bir söz demədi. Onun dediyi hətta bu qısa cümlədən də məlum oldu ki, müharibə haqqında belə sadəcə danışmaq asan deyildir. Mən öz-özümə xəcalət çəkdim və Daniyardan müharibə haqqında daha heç bir şey soruşmadım.

Lakin ayılda Daniyarın özünə olan maraq sürətlə soyuduğu kimi, həmin gecə də tez unuduldu.

Ertəsi gün səhər tezdən Daniyarla birlikdə atları xırmana gətirdik. Bu zaman Cəmilə də gəlib çıxdı. Hələ uzaqdan bizi görən kimi çağırdı:

– Ey, kiçinə bala, mənim atlarımı buraya gətir. Bəs boyunduruqlar hanı? – O, elə bil, ömrü boyu sürücü olmuşdu, arabanı işgüzarlıqla nəzərdən keçirdi, çarx oymaqlarının yerinə yaxşı düşüb-düşməməsini ayağı ilə vurub yoxladı.

Daniyarla birlikdə arabaları sürüb Cəmiləyə yaxınlaşdıqda bizim görkəmimiz ona gülməli göründü. Daniyarın uzun, arıq ayaqları, elə bil, indicə ayağından çıxacaq gənboğazlı kirza çəkmələrinin içərisində oynayırdı. Mən isə qaralib döyənək olmuş dabanlarımla atların böyrünü döyəcləyirdim.

– Amma nə bir-birinizi tapmışsınız! – deyərək Cəmilə fərəhlə başını qaldırdı. Ləngimədən bizə əmr verməyə başladı: – Cəld olun, isti düşənədək stepi ötüb-keçək!

O, atların yüyənlərindən tutub, onları arabanın yanına apardı və qoşmağa başladı. Atları özü qoşdu, ancaq bir dəfə məndən xahiş etdi ki, cilovları necə bağlamağı ona öyrədim. Daniyarı isə heç görmürdü, elə bil, yanımda heç yerli-dibli belə bir adam yoxdur.

Cəmilənin qətiyyəti və hətta lovğa arxayınlığı Daniyarı, görünür ki, heyratə salmışdı. O, dodaqlarını qəribə bir tərzdə bir-birinə qısaraq acıqla və eyni zamanda gizli heyrat hissi ilə Cəmiləyə baxırdı. Daniyar buğda kisəsini qapanın üstündən qaldırıb arabaya gətirəndə Cəmilə onun üstünə qabardı:

– Bu nədir, hərə özü üçün işləyəcək? Yox, dostum, belə olmayacaqdır, əlini mənə ver! Ey, kiçinə bala, sən niyə durub baxırsan, tez arabanın üstünə qalx, kisələri yerbəyer elə!

Cəmilə özü Daniyarın əlindən yapışdı və onlar birlikdə bükülmüş qolları üstündə kisəni qaldırıqda, zavallı Daniyar utandığından qızardı. Sonra onlar hər dəfə bir-birinin əlini möhkəm sıxaraq kisələri gətirəndə başları bir-birinə toxunurdu. Bu zaman mən Daniyarın özünü çox pis hiss etdiyini və dodaqlarını möhkəm-möhkəm dişlədiyini görürdüm. O, Cəmilənin sifətinə baxmamağa çalışırdı. Cəmilə isə onu, elə bil, görmür və qapançı qızla zarafatlaşırdı. Arabaları doldurub cilovları əlimizə alanda Cəmilə hiyləgərliklə göz vurub, gülə-gülə deyirdi:

– Ey, Daniyarsan, nədən, sənirləyəm? Nə olsan da, kişisən, yolu birinci sən aç.

Daniyar yenə arabanı dinməz-söyləməz sürüb yola düşdü. “Eh, yazıq, sən nə utancaqsan!” – deyər mən fikirləşdim.

Yolumuz çox uzaq idi: iyirmi kilometr steplə keçməli, sonra da dərənin içi ilə stansiyaya getməliydik. Ancaq bir şey yaxşı idi ki, stansiyanın lap özünədək yol həmişə enişdi, atlara güc düşmürdü.

Bizim aylı Kurkureu Böyük dağların ətəyində, çay sahilində salınmışdır. Dərəyə ənənə qədər ailin tünd çətirli ağaları həmişə görünür.

Bir gün ərzində ancaq bircə dəfə stansiyaya gedib qayıd bilirdik. Səhər çıxırdıq, günortadan sonra ancaq gəlib ayıla çatırdıq.

Gün amansızcasına yandırır-yaxırdı. Stansiyada izdihamı yanb keçmək mümkün deyildi. Bütün vadilərdən gəlmiş

kisələrlə dolu arabalar, briçkalar¹, uzaq dağlıq kolxozlardan gəlmiş yüklü eşşəklər və öküzlər hər tərəfi tutmuşdu. Onları buraya əyinlərində gündən yanb-solmuş paltar olan, yalın ayaqları daşa dəyib əzilmiş və dodaqları istidən çatlayıb qanamış, tozlu qara oğlanlar və əsgərlər sürüb gətirmişdilər.

Taxıl tədarükü məntəqəsinin qapısından “Taxılın hər sünbülü – cəbhəyə” şüarı yazılıb asılmışdı. Həyətdə basırıq idi, arabaların səs-küyü ətrafa yayılmışdı. Həyətlə yanaşı, alçaq hasarın arxasında parovoz, gur isti buxar buraxaraq, dəm şlakı fişqıra-fişqıra manevr edirdi. Qatarlar qulaqbatırıcı gurultu ilə yanımdan ötüb-keçirdi. Dəvələr köpüklü ağızlarını açaraq qəzəb və həyəcanla nərildəyib yerdən qalxmaq istəmirdilər.

Qəbul məntəqəsinin qızmış dəmir damınadək buğda tığ vurulmuşdu. Taxıl kisələrini taxta yolun üstü ilə lap damadək yuxarı qaldırmaq lazım gəlirdi. Kəsif buğda iyi, toz adamın boğazını tıxayırdı.

– Ey, cavan oğlan, bir mənə bax! – deyər yuxusuzluqdan gözləri qızarmış qəbuledici aşağıdan çığırdı. – Yuxarı apar, lap yuxarı! – O, yumruğu ilə hədələyir və söyürdü.

O, nə üçün söyürdü? Onsuz da biz bilirlik ki, haraya daşımaq lazımdır, oraya da daşıyacağıq. Biz bu taxılı çiyinlərimizlə lap çöldən buraya daşıyırdıq. Çöldə isə qadınlar, qocalar və uşaqlar onu əkib-becərmişlər. Orada bu saat, işin qızgın vaxtında kombayncı öz dövrünü çoxdan yaşamış, işdən düşmüş kombaynının yanında vurnuxur, qadınların beli ora tutmaqdan ikiqat olmuş və balaca uşaqlar yerə düşmüş hər bir sünbülü ehtiyatla yığırlar.

Çiyinlərimdə daşdığım kisələrin nə cür ağır olduğu indiyədək yadımdadır. Bu, ən güclü kişilərin işi idi. Kisələrin çiyimdən düşməməsi üçün mən dişimlə onların qırağından möhkəm-möhkəm tutaraq əyilib-düzələn, xırıldayan taxtanın üstü ilə yırğalana-yırğalana yuxarı qalxırdım. Tozdan boğazım qəhərlənir, ağırlıq qabırğalarımı basır, gözlərimə qaranlıq çökürdü. Bir neçə dəfə yolun yarısında zəiflədiyimi, kisənin çiyimdən sürüşdüyünü hiss edərkən onu yerə tullamaq və özüm də onunla birlikdə yerə yuvarlanmaq istəyirdim. Lakin dalımca adamlar gəlirdi, onların da çiyinlərində kisə vardı, onlar mənim yaşıdlarım idi, onlar

¹ Briçka – yüngül və bəzən üstüaçaq minik arabası

da mən yaşda olan cavanlar, ya da əsgər arvadları idilər. Əgər müharibə olmasaydı, onları bu cür ağır yük daşımağa qoyardılarmı? Yox, belə bir işi qadınlar görəndə mənim geri çəkilməyə ixtiyarım yox idi.

Budur, Cəmilə paltarını dizindən yuxarı çəkərək qabağımcı gedirdi. Onun qaraşın qəşəng ayaqlarının əzələlərinin nə cür gərildiyini, kisenin altında yay kimi əylərək çəvik bədənini nə cür səylə saxladığını görürdüm. Hərdənbir, elə bil, hər addımbaşı mənim zəiflədiyimi hiss edərək ayaq saxlayırdı.

– Kiçinə bala, özünü ələ al, az qalıb!

Onun öz səsi isə boğuc və tutqun idi.

Biz buğdanı boşaldıb geri dönəndə Daniyara rast gəlirdik. O, azca axsayaq güclü aram addımlarla, həmişəki kimi, taxtanın üstü ilə tək və dinməz-söyləməz irəliləyirdi. Bizə çatanda Daniyar Cəmiləyə tutqun, odlu nəzər salırdı, Cəmilə isə belini düzəldərək əzilmiş paltarını sığallayırdı. O, Cəmiləyə həmişə belə baxırdı, elə bil, Cəmiləni gördüyü birinci dəfə idi. Cəmilə isə onu saya salmadan yoluna düzəlib gedirdi.

Həmişə də belə idi: Cəmilə ya ona gülür, ya da ona heç əhəmiyyət vermirdi. Bu, onun kefindən asılı idi. Yolla gedəndə ağılına nə gəlirdisə, birdən mənə çıxırırdı: “Haydı, getdik!” Bunu deyib, o, qamçını başının üstündə yelləyərkən atları qovurdu. Mən də onun dalınca çapırdım. Biz Daniyarı ötüb-keçir, onu sıx tozun içində buraxırdıq. Doğrudur, bu, zarafat idi, ancaq hamı buna dözməzdi. Daniyar isə, görünür ki, bundan incimirdi. Biz onun yanından ötüb-keçirdik. O isə qasqabağını tökərək arabada dayanıb bərkdən gülən Cəmiləyə heyrtlə baxırdı. Mən geri qanırırdım. Daniyar həтта tozun içindən də Cəmilənin ardınca baxırdı. Onun baxışları mərhəmətli və yumşaq idi. Lakin mən o zaman bu baxışlardakı inadkar, gizli qüssəni sezməmişdim.

Cəmilənin nə onu lağa qoyması, nə də ona qarşı tam laqeyd olması Daniyarı bir dəfə də olsun özündən çıxarmırdı. Elə bil, and içmişdi ki, hər şeyə dözsün. Əvvəllər ona yazığım gəlirdi və bir neçə dəfə də Cəmiləyə demişdim:

– Cene, niyə ona gülürsən, yazıq adamdır!

– Qoy rədd olsun, – deyərək Cəmilə gülüb əlini çırpırdı.

– Elə-belə, zarafat eləyirəm, bu yalquzağa heç bir şey olmaz.

Sonralar mən də Daniyara Cəmilənin özündən daha betər gülməyə başladım. Onun qəribə inadkar baxışları məni narahat edirdi. Cəmilə kiseni çiyinə atanda, bilsəniz, ona nə cür baxırdı! Doğrudan da, bu hay-küy və tünlүkdə, həyətdəki basınqda Cəmilə öz möhkəm və dəqiq hərəkətləri, yüngül yerışı ilə narahat, çığırmaqdan səsi xırıldayan adamlardan seçilirdi. Elə bil, bütün bunlar geniş düzən bir yerdə baş verirdi.

Ona baxmamaq da mümkün deyildi. Cəmilə kiseni arabadan götürmək üçün boynunu irəli uzadıb, qıvrılıb, çiyini elə qabağa verir və başını elə əyirdi ki, onun gözəl boynunu bütünlüklə açıqda qalır, günəşdən bozarmış hörükləri, az qala, yerə dəyirdi. Daniyar bir bəhanə ilə ayaq saxlayır, sonra baxışları ilə onu qapıyadək ötürürdü. Yəqin, o, elə güman eləyirdi ki, bunu heç kəs görmür. Lakin mən hamısını sezirdim və bu, mənim xoşuma gəlmirdi, həтта hissələrimi bir növ təhqir edirdi: mən Daniyarı Cəmiləyə heç cür layiq bilməzdim.

“Bir fikir ver, həтта o da Cəmiləyə baxandan sonra başqaları haqqında nə demək olar!” – Bunu düşünərkən bütün varlığımı qəzəb bürüyürdü. Hələ azad olmadığım uşaq xudbinliyi yandırıcı qısqanclıq hissiylə alovlanırdı. Uşaqlar axı öz yaxın adamlarını həmişə yad adamlara qısqanırlar. Buna görə də Daniyara acımaq əvəzinə, özümdə indi ona qarşı elə ədavət hiss edirdim ki, başqaları ona güləndə mən sevinirdim.

Lakin Cəmilə ilə mənim kələklərim bir dəfə çox pis qurtardı. Taxıl daşdığımız kiselərin arasında yun gışdən tikilmiş yeddi pudluq iri bir kisə vardı. Ona bir adamın gücü çatmadığı üçün, adətən, ikilikdə qaldırırdıq. Bir dəfə xırmanda Daniyarı lağa qoymaq istədik. Həmin iri kiseni onun arabasına qoyduq, üstündən də başqa kiseləri yığdıq. Yolda rus kəndlərindən birində kimin isə bağına girib, alma dərdik və bütün yolu gülüşdük; Cəmilə almaları Daniyara atırdı. Sonra isə, adətimiz üzrə, onu ötüb-keçdik və Daniyarı toz içində buraxdıq. O, dərənin dalında, dəmir yolu keçidində bizə çatdı, yol bağlı idi. Buradan artıq birgə gedib stansiya çatdıq. Elə oldu ki, biz yeddi pudluq kiseni tamamilə yaddan çıxartdıq. Arabaları boşaldıb qurtarandan sonra yadımıza düşdü. Cəmilə məni dəcələsinə dümsükləyib

Daniyar göstərdi. Daniyar arabada dayanıb fikirli halda kisəyə baxırdı, görünür ki, onu nə cür qaldırmağı düşünürdü. Sonra o, ətrafına baxırdı. Cəmilənin güldüyünü görüb, bərk qızardı: məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü. Cəmilə çıxırdı:

– Şalvarını möhkəm çək, yarı yolda düşər.

Daniyar biza tərəf qəzəbli bir nəzər saldı. Biz hələ özümü-zə gəlməmişdik ki, o, arabanın içində kisəni qabağa çəkib, dikəldib arabanın bir tərəfində yəniüstə qoydu və bir əli ilə ondan tutaraq yerə sıçradı, sonra kisəni çiyninə alıb yola düzəldi. Əvvəlcə biz özümüzü elə göstərdik ki, guya, burada çətin heç bir şey yoxdur. Başqaları da buna təəccüblənmədilər. Çünki hamı çiynində kisə gedirdi, o da onlardan biri kimi. Daniyar taxtaya çatanda Cəmilə özünü ona yetirdi:

– Kisəni yerə sal, mən axı ancaq zarafat eləyirdim.

– Keç! – deyə Daniyar səsinə ucaldı və taxtanın üstünə çıxıb getdi.

– Bir bax, aparır hey! – deyə Cəmilə özünə bəraət qazandırdı.

Cəmilə hələ də yavaşcadan gülürdü, lakin onun gülüşü qeyri-təbii bir şəkil alırdı, elə bil, özünü gülməyə məcbur edirdi.

Biz Daniyarın yaralı ayağına güc düşdüyünü gördük. Bu heç ağılımıza gəlməmişdi. Hələ indiyədək bu axmaq zarafat üçün özümü bağışlaya bilmirəm. Axı bu zarafatı mən səfeh düşünmüşdüm.

– Geri qayıt! – deyə Cəmilə güclə gülümsəyərək çıxırdı.

Lakin Daniyar geri dönə bilməzdi, onun dalınca adam-lar gedirdi.

Sonra nə olduğu yaxşı yadımda deyildir. Mən Daniyarın iri kisənin altında əyildiyini və başını aşağı dikərək dodağını dişlədiyini görürdüm. O, yaralı ayağını çəkərək ağır-ağır, ehtiyatla gedirdi. Atdığı hər bir addım, görünür, elə ağır verirdi ki, o, başını tərpətməyə və bir saniyəliyə yerindəcə donub qalmağa məcbur olurdu. Taxtanın üstü ilə yuxarı qalxdıqca o daha çox yırğalanırdı. Onu kisə yırğalayrdı. Qorxub utandığımdan boğazım qurumuşdu. Dəhşətə gələrək onun yükünün ağırlığını və ayağındakı dözülməz ağrını öz vücudumda hiss edirdim. Budur, o, yenə yırğalandı, başını hərlədi. Gözlərimə qaranlıq çökdü.

Özümə gələndə kimsə əlimi elə sıxdı ki, sümüklerim şıqıldadı. Mən Cəmiləni birdən-birə tanımadım. Onun geniş açılmış gözləri bəbəlməmiş, dodaqları isə yenidən gülüb qurtardığı üçün hələ də əsirdi. İndi təkcə biz deyil, hamı, qəbuledici də taxtanın aşağısına yüyürüb gəldi. Daniyar iki addım da atıb kürəyndəki kisəni düzəltmək istəyirdi ki, yavaş-yavaş dizüstə çökməyə başladı. Cəmilə üzünü əlləri ilə örtüdü.

– Tulla! Tulla, kisəni! – çıxırdı.

Daniyar daldan gələn adamları əzməmək üçün kisəni çoxdan bəriböyrü üstə yerə yıxa bilirdi, ancaq, nədənsə, bunu etmirdi. Cəmilənin səsinə eşidən kimi özünü qabağa verdi, ayağını düzəldib, bir addım da irəli atdı və təzədən yırğalandı.

– İt oğlu, kisəni buraxsana! – deyə qəbuledici çıxırdı.

– Tulla! – hamı çıxırırdı. Daniyar bu dəfə də yerində möhkəm durdu.

– Yox, o tullamayacaq! – deyə kimsə inamla pıçıldadı.

Hər şey məlum oldu. Taxtanın üstü ilə onun ardınca gedənlər və habelə yerdə duranlar da gördülər ki, o, kisə ilə qanşığı yerə yıxılmayınca kisəni tullamayacaqdır. Ətrafa dilsiz bir sükut çökmüşdü. Bayırdan, divarın arxasından parovozun hərdənbir fit səsi eşidilirdi. Daniyar heç bir şey eşitmədən, yırğalana-yırğalana, ayağının altındakı taxtanı əyərək, yuxarıya, qızmış dəmir dam üstü ilə qalxırdı. Hər iki addımdan bir müvazinətini itirərək durur və təzədən qüvvə toplayaraq yoluna davam edirdi. Arxasınca gedənlər də öz addımlarını onun addımlarına uyğunlaşdırmağa çalışdıqlarından tez-tez durmalı olurdular. Bu, adamları təqətdən və gücdən salırdı. Lakin heç kəs dillənib bir söz demirdi, onu söymürdü. Adamlar, elə bil, gözəgörünməz iplə bağlanaraq, bir-birinin həyatından asılı olduqları qorxulu, sürüşkən taxtanın üstü ilə öz yüklərini daşıyırdılar. Onların razılaşdırılmış səssizliyi və yeknəsəq yırğalanmalarında vahid ağır bir ahəng vardı. Daniyarın arxasınca bir addım atır, daha bir addım. Onun arxasınca irəliləyən bu əsgər arvadı dişlərini qıcırdaraq iztirab və yalvarışla Daniyara baxırdı. Onun özünün də ayaqları bir-birinə dolaşırdı, lakin o, Daniyar üçün dua oxuyurdu.

Taxtanın maili hissəsi az qalmışdı, tezliklə qurtaracaqdı. Lakin Daniyar budur, yenə də yırğalandı, yaralı ayağı artıq

ona tabe olmurdu. O, kisəni yerə buraxmasaydı, indicə yıxılacaqdı.

– Yüyür, daldan kömək elə! – deyə Cəmilə mənə çığırdı, özü isə qollarını qabağa uzatdı. Sanki, bununla Daniyara kömək etmək istədi.

Mən taxtanın üstünə qalxdım. Adamların və kisələrin arasından sıxılıb keçərək Daniyara çatdım. O, dirsəyinin altından mənə baxdı. Qaralmış tərlı alınının damarları çıxmışdı. Qan dolmuş gözləri qəzəblə mənə zilləndi. Mən kisədən yapışmaq istədim.

– Get! – deyə Daniyar xırıltılı, qəzəbli səslə çığırdı və yoluna davam etdi.

Daniyar ağır nəfəs alaraq, axsaya-axsaya aşağı düşəndə onun qolları yanına düşmüşdü. Hamı dinməz-söyləməz aralanıb, ona yol verdi. Qəbuledici isə özünü saxlaya bilməyib çığırdı:

– Cavan oğlan, sən axmaqlamısan-nədir? Mən məgər insan deyiləm, sənın buğdanı aşağıda boşaltmağına icazə verməzdim? Bu ağırlıqda kisələri niyə daşıyırsan?

– O, mənim öz işimdir, – deyə Daniyar yavaşcadan cavab verdi.

O tüpürüb arabaya tərəf getdi. Biz gözüümüzü qaldırıb baxmağa da cəsarət etmirdik. Daniyarın axmaq zarafatımızdan belə ürəkdən inciməsindən həm xəcalət çəkir, həm də ona acığımız tuturdu.

Bütün gecəni dinməz-söyləməz yol getdik. Daniyardan ötrü bu, adi bir şeydi, buna görə də biz başa düşmürdük ki, o, bizdən inciməşdir, ya da bu hadisəni yadından çıxarmışdır. Lakin bizim üçün ağır idi, vicdan əzabı çəkirdik.

Səhəri dəyirməndə arabaları yüklərkən Cəmilə o başıbəlalı kisəni götürüb ayağının altına qoydu və şəppaladı.

– Al, özünə qismət olsun! – deyə o, parçalanmış kisəni təəccüblənmiş qapançı qadının ayaqlarına tərəf tulladı, – briqadirə de ki, bir də belələrini soxuşdurmasın!

– Nə eləyirsən? Sənə nə olub?

– Heç nə!

Ertəsi gün Daniyar incikliyini heç nə ilə bürüzə verməyib özünü çox sakit və təmkinli apardı, ancaq əvvəlkindən çox axsayırdı, xüsusilə kisələri qaldırdığı zaman. Görünür ki, dünən yarası bərk açılmışdı. Bu da onun qarşısında günah-

kar olduğumuzu həmişə yadımıza salırdı. Əgər o, bircə ağır gülsəydi rahat olardıq və bununla da, bizim aramızdakı küsülülük unudulub gedərdi.

Cəmilə də özünü elə aparırdı ki, guya, heç bir şey olmamışdır, özünü təkəbbürlü tutub arabir gülsə də, hiss eləyirdim ki, bütün günü özündə deyildir.

Biz stansiyadan qayıdanda çox gec idi. Daniyar qabaqda gedirdi. Xoş gecə idi. Avqust gecələrinə, onların uzaq, eyni zamanda yaxın, həddindən artıq parlaq ulduzlarına kim bələd deyildir; hər bir ulduz göz dəşirdi. Onlardan kənarlarını, sanki, qırov basmış, başdan-ayağa soyuq şüalarla parıladaşan birisi qaranlıq göydən sadələvh bir təəccüblə yerə baxırdı. Biz dərənin içi ilə gedirdik və mən gözlərimi uzun müddət ondan çəkə bilmirdim. Atlar həvəslə evə yorturdular, çarxlar cıncılıqda xırçıldayırdı. Külək, çiçəkləmiş acı yovşan iyni, yetişmiş taxılın güclə duyulan ətrini özü ilə bərabər götürərək ətrafa yayırdı. Bu, qatran və tərləmiş qoşqu alətlərinin iynə qarışaraq adamın başını hərlədirdi.

Yolun bir tərəfindən üstünü itburnu kolları basmış kölgəli qayalar sallanıb durur, o biri tərəfində isə, aşağıda söyüdlük və qovaq pöhrəlikləri arasında susmaq bilməyən Kureu çayı ləpələnirdi. Arxada, harada isə körpünün üstündən gurultu ilə qatarlar keçib gedir və uzaqlaşdıqca çarxların taqıltısını da uzun müddət öz arxasınca çəkib aparırdı.

Sərinde getmək, atların yırgalanan bellərinə baxmaq, avqust gecəsini dinləmək, onun ətrini duymaq xoş idi! Cəmilə məndən qabaqda gedirdi. Cilovları buraxaraq ətrafa baxa-baxa yavaşcadan zümzümə edirdi. Mən başa düşürdüm, bizim sükutumuz onu danıxdırılmışdı. Belə gecədə susmaq mümkün deyildi, belə gecədə adam oxumaq istəyirdi!

Cəmilə oxudu. Bəlkə də, Daniyarla olan əvvəlki səmimiyyətimizi geri qaytarmaq, onun qarşısındakı günahkarlıq hissini özündən uzaqlaşdırmaq üçün oxuyurdu. Onun səsi cingiltili və öcəşkən idi. O, “İpək yaylıq sallayıram sənə”, ya da “Uzaq yoldadır mənim əzizim” kimi adi ayıl mahnılarını oxuyurdu. Cəmilə çoxlu mahnı bilirdi və onları elə sadə və üreklə oxuyurdu ki, qulaq asana ləzzət verirdi. Lakin birdən o, mahnını kəsib Daniyara tərəf çığırdı:

– Ey, Daniyar, bir şey oxusana! Axı sən də bir cigitsən, ya yox?

– Oxu, Cəmilə, oxu! – deyə Daniyar atları azca saxlayaraq utancaqlıqla cavab verdi. – Mən sənə qulaq asıram, iki qulağım var, ikisini də satın almışam!

– Elə bilirsən ki, bizim qulağımız yoxdur. Oxumaq istəmirsən, oxuma, heç lazım da deyil! – Bunu deyib Cəmilə təzədən oxumağa başladı.

Oxumağı ondan nə üçün xahiş elədiyini Allah bilir. Bəlkə də, elə-belə. Bəlkə də, onu söhbətə tutmaq istəyirdi? Əslinə baxsan, Cəmilə onunla danışmaq istəyirdi. Çünki bir az keçdikdən sonra o, yenə Daniyarı səslədi:

– Daniyar, de görüm, heç sevmisənmi?

Daniyar dinmədi, Cəmilə də susdu.

“O da oxumağı xahiş eləməyə adam tapdı da”, – deyə mən gülümsündüm.

Yolla kəşişən çayın yanında atlar nallarını yaş güümüşi çay daşlarına çırparaq sürətlərini azaltdılar. Çay keçidini ötdükdən sonra Daniyar atları qamçıladi və gözlənilmədən donuq, kələ-kötür bir səslə oxumağa başladı:

Dağlarım, mavi pənbə dağlarım,
Babalarımın torpağı, atalarımın məskəni!

Birdən onun dili dolaşdı, öskürdü, sonrakı iki misranı dəridən sinədən gələn, bir az da xırıltılı səslə oxudu:

Dağlarım, mavi pənbə dağlarım
Beşiyim mənim...

Onun səsi yenə birdən kəsildi. Sanki, nədənsə qorxub susdu.

Mən onun necə kırıxdığını təsəvvür eləyirdim. Lakin onun bu ürkək, qırıq-qırıq oxuduğu mahnıda nə isə xariqilədə bir həyəcan vardı. Səsi də, görünür, yaxşı idi. Heç inanmaq olmazdı ki, oxuyan Daniyardır.

– Bir gör ha! – deyə mən özümü saxlaya bilmədim.

Cəmilə də öz heyranlığını bildirdi:

– Bəs sən bu vaxtdək harada idin? Oxu, oxu, ağıllıbaşlı oxu!

Qabaqda işıq görünürdü. Demək, dərədən vadiyə çıxırdıq. Oradan külək əsirdi. Daniyar təzədən oxumağa başladı. Əvvəlcə çəkinə-çəkinə başladı, sonra səsi yavaş-

yavaş güclənib, bütün dərəni bürüdü, uzaq qayalarda əks-səda verdi.

Məni hər şeydən əvvəl heyranətə salan mahnının özünün ehtiras və arzu ilə dolu olması idi. Mən o zaman da və indi də bilmirəm, daha doğrusu, təyin edə bilmirəm ki, başqasında ən gizli xəyalları belə canlandıran, bu cür həyəcan yarada bilən təkcə bu səsdirmi, ya da insan qəlbindən gələn başqa daha mühüm bir şeydir.

Daniyarın mahnısını, heç olmasa, birtəhər oxuya bilsəydim! Bu mahnıda söz, demək olar ki, yoxdur. O, böyük insan qəlbini sözsüz açıb göstərirdi. Bu vaxtdək və bundan sonra da mən heç zaman belə mahnı eşitməmişəm. O nə qırğız, nə də qazax mahnılarına oxşayırdı, onda həm birincidən, həm də ikincidən nə isə vardı. Daniyarın mahnısı hər iki yaxın xalqın ən yaxşı mahnılarını özündə toplamış və onları özünəməxsus şəkildə vahid və təkraredilməz bir mahnıda birləşdirmişdi. Bu gah qırğız dağları kimi yüksələn, gah da qazax stepləri kimi geniş yayılan dağların və steplərin mahnısı idi.

Mən dinlədikcə heyranətə düşürdüm: “Daniyar gör nə Daniyarmış! Kim bunu deyə bilərdi?”

Biz artıq stepə – yumşaq hamar yolla gedirdik. Daniyarın mahnısı indi daha geniş yayılır, yeni-yeni havalar qəribə bir çəvikliklə bir-birini əvəz edirdi. O, doğrudanmı, belə çox mahnı bilir? Ona nə olmuşdur? Elə bil, o, bu günü, bu saati gözləyirmiş!

Onun adamlarda heyranət və istehza doğuran qəribə hərəkətləri – xəyalpərəstliyi, yalqızlığa meyli, qaradınmazlığı birdən-birə mənim üçün aydın oldu. Mən indi başa düşdüm ki, o, nə üçün bütün axşamları çıxıb keşikçi təpəsində oturur, nə üçün gecələr çayın qırağında tək qalır, nə üçün başqalarının eşidə bilmədiyi səslərə həmişə qulaq asır və nə üçün bəzən birdən-birə gözləri parıldayır, adətən, səksəkəli qaşları niyə yuxarı dartılır. O, qəlbən vurğun adamdır. Həm də hiss edirdim ki, o, sadəcə olaraq, başqa bir adama vurulmamışdır. Onun məhəbbəti başqa, böyük məhəbbət idi. Bu, həyata, torpağa məhəbbət idi. Bəli, o, bu məhəbbəti özündə, öz mahnısında gizlətməmiş, onunla yaşayırdı. Laqeyd adam, nə cür səsə malik olsa da, bu cür oxuya bilməzdi.

Mahnının axırncı əks-sədası, elə bil, sönəndə onun yeni titrək həyəcanı mürgüləyən stepi, sanki, oyadırdı. Doğma havanın əzizlədiyi step də müğənnisini minnətdarlıqla dinləyirdi. Biçini gözləyən yetişmiş göy zəmilər yırgalanır, sübh parıltıları çöldə oynayırdı. Dəyirmanıdakı qocaman söyüdlərin yarpaqları xışıldayırdı. Çayın o tərəfindən tarla düşərgələrinin ocaqları tüstülənir və kim isə sahilə bir kölgə kimi ayıla tərəf səssiz çapır, gah bağların arasında itib-batır, gah da görünürdü. Külək oradan alma, çiçəkləyən sütlü qarğıdalı ətrini və quru təzək iyini gətirirdi.

Daniyar ürəkdən xeyli oxudu. Füsunkar avqust gecəsi də susaraq onu dinlədi. Hətta atlar da bu ecazkarlığı pozmaqdan qorxaraq çoxdan aramla getməyə başlamışdı.

Daniyar birdən mahnısını lap zil yerində kəsdi və qıy vuraraq atları dördnala çapdı. Mən güman elədim ki, Cəmilə də onun dalınca çapacaqdı, ona görə də hazırlaşdım, lakin o heç qımıldanmadı da. Başını çiyinə əyərək, necə oturmuşdusa, eləcə də qalmışdı. Elə bil, hələ də harada isə havada dolaşan səslərə qulaq asırdı. Daniyar uzaqlaşdı. Biz isə lap ayıladdək bir kəlmə də dinib-danışmadıq. Bir də axı danışmaq lazım idi? Hər şeyi hər zaman sözlə demək mümkün deyildir...

O gündən bizim həyatımızda, sanki, nə isə dəyişmişdi. Mən indi həmişə xoş bir şey gözləyirdim. Səhər tezdən xırmanda arabaları yükləyir, stansiyaya gəlir, qayıdanbaş yolda Daniyarın mahnılarına qulaq asmaq üçün stansiyadan tez çıxmağa səbrimiz çatmırdı. Daniyarın səsi mənim daxilimə çökmüşdü, məni addımbaşı təqib edirdi: bu mahnı ilə mən səhərlər yaş, şəhli yoncalıqlarla buxovlanmış atların yanına qaçırdım. Günəş isə gülümsəyə-gülümsəyə dağların arasından qalxaraq məni qarşılayırdı. Mən bu səsi qoca xırmansovuranların sovurduğu qızıl buğdanın xəfif xışıldısında, step ənginliklərində, tənha çalağanın rəvan uçuşunda eşidirdim. Gördüyüm və eşitdiyim hər şey mənə Daniyarın mahnısını xatırladırdı.

Axşamlar dərə ilə gedəndə mənə elə gəlirdi ki, başqa bir aləmə qədəm qoyuram. Gözlərimi yumaraq Daniyara qulaq asdıqca uşaqlıqdan mənə tanış olan doğma mənzərələr gözümün qabağında canlanırdı; gah zərif ağ-mavi buludların bahar karvanı alaçıqların üzərində durna qatırı

kimi uçuşur, gah ilxılar uğultu salan torpaqla kişnəyə-kişnəyə yay örüşlərinə buraxılır, yalları vurulmamış, gözləri vəhşi qara bir atəşlə oynayan cavan aygırlar qürur və harınlıqla çaparaq analarının yanına qaçır, gah qoyun sürüləri sakit bir axın kimi təpələrə yayılır, gah qayadan qopan şələlə qaynayıb qarışaraq öz parıltısı ilə göz qamaşdırır, gah çayın arxasındakı stepdə günəş asta-asta çiya pöhrənlikləri üzərinə enir və üfünqün odlu haşiyəsi ilə çapan tənha uzaq atlı isə, elə bil, günəşin ardınca gedirdi (o, sanki, əlini uzadan kimi günəşə çatacaqdı), o da kolluq və qaranlıqlarda batıb qər q olurdu.

* * *

Çayın arxasında uzanan Qazax stepi çox genişdir. O bizim dağların hər iki tərəfi ilə uzanmışdır; sərt və adamsızdır...

Lakin müharibənin başladığı həmin unudulmaz yay step, sanki, cana gəldi, orduya yararlı at ilxılarının qopardığı tozunaq onun üzərini бүürdü. Çaparlar sağa-sola çapmağa başladılar. O biri sahilədən çapar qazaxın yoğun çoban səsiylə cığırtdığı yadımdadır:

– Qırğızlar, yəhərlənin, düşmənlər gəlmişdir! – O, çapa-çapa yoluna davam edərək tozunağın, qızmar ilğimlərin içində gözəndə itdi.

Step hamını ayağa qaldırdı, bizim ilk süvari polklarımla sərt, tənənəli uğultu içərisində dağlar və dərələrlə hərəkətə gəldi. Minlərlə üzəngi cingildədi, minlərlə cigit gözlərini stepə dikdi, qabaqda al bayraqlar dalğalanırdı, arxada atların dırnaqlarından qopan tozunağın dalında arvadların və anaların kədərli-kədərli ağlaşması torpağa qarışırdı: "Step sizə yar olsun, bəhədirlərimiz Manasın ruhu sizin köməyinizə çatsın!"

Xalqın müharibəyə getdiyi yerdə kədərli cığırılar, yollar qalır!..

Daniyar öz mahnısıyla torpağın gözəlliyini və həyəcanını, bütün bu aləmi gözlərimin qabağında canlandırdı. O, bu mahnıları harada öyrənmişdi, kimdən eşitmişdi? Mən başa düşürdüm ki, yalnız öz torpağına uzun illər ürəkdən həsrət qalanlar, bu məhəbbətin iztirabını çəkənlər onu belə sevdə bilirdilər. O oxuyanda mən onun özünün də balaca

oğlan ikən step yollarıyla dolaşdığını görürdüm. Bəlkə, bu vətən mahnıları elə o zaman onun qəlbində yaranmışdı? Bəlkə də, bunları müharibənin odlu yollarıyla addımlayanda bəstələmişdir.

Daniyar dinləyəndə, insan torpağı belə sevdiniyə görə, üzüstə yerə düşüb onu bir oğul kimi qucaqlamaq istəyirdim. Mən o zaman ilk dəfə hiss etdim ki, içərimdə nə isə yeni bir duyğu yaranmışdır, lakin onun nə olduğunu hələ bilmirdim, lakin o, yenilməz bir şeydi, o, özünü ifadə etmək ehtiyacı idi, həm də elə ifadə etmək ki, dünyanı təkcə özün görüb hiss eləməyəsən, bəlkə də, öz gördüklərini, öz düşüncə və duyğularını başqalarına yetirə biləsən, torpağımızın gözəlliyi haqqında başqalarına Daniyarın bacardığı kimi ilhamla danışasan. Mən naməlum bir şey qarşısında qorxu və sevincdən donub qalmışdım. Lakin o zaman hələ başa düşmürdüm ki, əlimə fırça almaq lazımdır.

Mən uşaqlıqdan şəkil çəkməyi sevirdim. Dərs kitablarının şəkillərinə baxıb çəkirdim və uşaqlar deyirdilər ki, "lap özüdür ki var". Məktəbdə divar qəzetimizə şəkillər çəkib gətirəndə müəllimlər də məni tərifləyirdilər. Sonra müharibə başladı, qardaşlarım orduya getdilər, mən də məktəbi buraxdım və bütün yaşadılarımı kimi kolxozda işləməyə getdim. Rəngləri və fırçanı yaddan çıxardım və heç ağılıma gəlmədi ki, bir vaxt yenə onları yada salacağam. Daniyarın mahnıları isə qəlbimi yerindən oynatdı. Mən, elə bil, yuxuda idim və dünyaya elə heyrlə baxırdım ki, sanki, hər şeyi ilk dəfə idi ki, görürdüm.

Cəmilə də birdən elə dəyişdi ki! Elə bil, o diribaş dillilə, gülüb-danışan qız deyildir. Parlaq bahar qüssəsi onun sönük baxışlarını bürüdü. Yolla gedərkən o, həmişə nə haqda isə möhkəm düşünürdü. Dodaqlarında həyəcanlı, xəyali bir təbəssüm dolaşdı. Yalnız özünə məlum olan yaxşı bir şeye sakitcə sevinirdi. Elə vaxtlar olurdu ki, kisəni çiyinə alıb, naməlum bir ürəklik içində yerində duruxub qalırdı, sanki, qarşısını gurultulu bir sel kəsdiyi üçün bilmir onu keçsin-keçməsin. Daniyardan həmişə yan gəzirdi, onun gözlərinə baxa bilmirdi.

Bir dəfə xırmanda Cəmilə zəif və əzablı bir ovqatı təlxliklə ona dedi:

– Bu gimnastyorkanı əynindən bir çıxarsana!

Cəmilə gimnastyorkanı çayda yuyub, qurutmaq üçün sərdi və özü də yanında oturub, ovucları ilə onu uzun müddət hamarladı, başını buladı və yenə də sakit və qüssəli halda onu hamarlamağa başladı.

Bu müddətdə Cəmilə yalnız bir dəfə bərkədən qəhqəhə çəkib güldü, gözləri əvvəlki kimi parıldıdı. Bir dəfə yonca tayası vurmaqdan qayıdan bir dəstə gənc qadın, qız və cigit – keçmiş cəbhəçilər səs-küylə xırmana baş çəktilər. Cigitlər zarafatla yabalarını göstərib dedilər:

– Ey, ağalar, buğda çörəyini təkcə özünüz yeməyin! Bizi də qonaq edin. Eləməsəniz, çaya tökəcəyik!

– Bizi yaba ilə qorxutmayın! Öz rəfiqələrimi qonaq eləyə bilərəm, siz isə öz qeydinizə qalın! – deyə Cəmilə hündürdən səsləndi.

– Məsələ ki bu yerə çatdı, hamınızı çaya tökəcəyik! Qızlar və oğlanlar əlbəyaxa oldular. Onlar çıxıra-çıxıra və gülüşə-gülüşə bir-birlərini suya itələməyə başladılar.

– Yaxasından yapış, çək! – deyə Cəmilə hamıdan bərk gülərək, yaxasını hücum edənlərdən tez və çevikliklə qurtara bilirdi.

Qərribə işdi, cigitlər, elə bil, təkcə Cəmiləni görürdülər. Hərə çalışırdı ki, onu tutub özünə tərəf çəksin. Budur, birdən-birə üç cavan onu tutub sahilə gətirdi.

– Öp, yoxsa çaya salırıq.

– Hə, yırğala!

Cəmilə qəhqəhə çəkərək çırpınır, başını dala atıb gülə-gülə öz yoldaşlarını köməyə çağırırdı. Onlar isə sahilə hay-küylə qaçısaraq, suya düşmüş ləçəyini tutmağa çalışırdılar. Cigitlər qəhqəhə çəkərək Cəmiləni suya atdılar. O, islanmış saçları pərakəndə halda sudan çıxdı. O, indi əvvəlkindən daha gözəl görünürdü. İslanmış çit paltarı bədənini yapışaraq, onun yuvarlaq qüvvətli sağınsını, cavan sinəsini aşkara çıxarmışdı. Cəmilə özü isə heç bir şey sezməyərək gülür və yırğalanırdı, onun qızarmış sifətindən şırıltı ilə su süzülürdü.

– Öp! – deyə cigitlər əl çəkmirdilər.

Cəmilə onları öpür və təzədən suya yuvarladılırdı. Sonra yenə islanmış ağır saçlarını dala ataraq güldürdü.

Gənclərin bu əyləncəsinə xırmandakılar hamı güldürdü. Qoca xırmansovuranlar kürəkləri bir tərəfə ataraq yaşaran gözlərini silir və onların qara sifətlərindəki qırıqlar fərəhlə

işləyir, bir anlığa gəncləşib canlanırdı. Mən də bu dəfə Cəmiləni cigitlərdən qorumaq haqqında olan qısqanclıq borcunu unudaraq ürəkdən gülürdüm.

Təkcə Daniyar gülmürdü. Mən təsadüfən onu görüb susdum. O, ayaqlarını geniş açaraq, xırmanın qırağında tək-tənha durmuşdu. Mənə elə gəldi ki, o, Cəmiləni cigitlərin əlindən qurtarmaq üçün indicə yerindən qopub onlara tərəf atılacaqdır. O, gözlərini ayırmadan, kədərli, həyəcanlı baxışlarla Cəmiləyə baxırdı. Bu baxışlarda həm fərəh və həm də qüssə var idi. Bəli, onun səadəti də, dərdi də Cəmilənin gözəlliyində idi. Cigitlər onu özlərinə tərəf çəkib, hər birini ayrı-ayrı öpməyə məcbur etdikdə o, başını aşağı dikdi və getmək üçün təşəbbüs etdi, ancaq getmədi.

Bu zaman Cəmilə də onu gördü. Tez gülməyini saxladı və başını aşağı saldı.

– Bəsdir, əyləndik! – deyə o, birdən-birə həddini aşmış cigitləri saxladı.

Kim isə yenə onu qucaqlamağa cəhd etdi.

– Əl çək! – deyə Cəmilə onu itələyib özündən araladı, qanlıb Daniyara tərəf ötəri, günahkar bir nəzər saldı və paltarını sıxmaq üçün kolluqların içinə qaçdı.

Onların münasibətlərində hələ çox şey mənim üçün aydın deyildi və etiraf edirəm ki, bu barədə düşünməyə də qorxurdum. Lakin Cəmilənin özünün Daniyardan aralı gəzməsindən kədərlənməyə başladığını sezdikdə, nədənsə, özümü itirirdim. Kaş elə əvvəlki kimi o, Daniyarla gülüb, zarafatlaşıydı. Bununla belə, gecələr ayıla dönərkən və Daniyarın mahnılarına qulaq asarkən məni onlar üçün qəribə bir fərəh bürüyürdü.

Dərdən keçərkən Cəmilə arabada gedirdi, stepə çıxan kimi arabadan düşüb piyada gedirdi. Mən də piyada gedirdim. Belə yaxşı idi! Həm gedirdim, həm də qulaq asırdım. Əvvəlcə hərə öz arabasının yanınca gedirdi, lakin irəlilədikcə özümüz də bilmədən Daniyara yaxınlaşırdıq. Bizi görünməz bir qüvvə ona tərəf çəkir, qaranlıqda onun sifətini, gözlərindəki ifadələri görmək istəyirdik. Görəsən, bu oxuyan, doğrudanmı, o adamdan qaçan, qaraqabaq Daniyardır!

Mən hər dəfə görürdüm ki, Cəmilə sarsılmış və həyəcanlı halda əlini ağır-ağır Daniyara tərəf uzadır. O isə bunu görmürdü, əllərini boynunun dalında çarpazlayaraq yırğa-

lana-yırğalana haraya isə yuxarıya, uzağa baxırdı, Cəmilənin əli də qeyri-ixtiyari arabanın şanı üstə düşürdü. Bu zaman o diksinir, əlini tez çəkərək dururdu. O, yolun ortasında dayanıb məyus, sarsılmış halda, Daniyarın arxasınca xeyli baxar və sonra yoluna davam edərdi.

Bəzən mənə elə gəlirdi ki, biz Cəmilə ilə birlikdə eyni anlaşılmaz bir hissdən həyəcana düşmüşük. Bu hiss, bəlkə də, çoxdan bizim qəlbimizdə gizlənmişdi, bu gün isə o üzə vururdu.

İşləyəndə Cəmilə bunu birtəhər unudurdu, lakin bizim xırmanda ləngidiyimiz nadir istirahət dəqiqələrində o özündə olmurdu. Xırmansovuranların yanında veyllənir, onlara kömək edərək bir neçə kürək taxılı hündürdən sovurduqdan sonra birdən kürəyi tullayıb saman tayalarına tərəf çəkilirdi. Burada, kölgədə oturaraq, sanki, tənhalıqdan qorxduğu üçün məni səslərdi:

– Kiçinə bala, gəl buraya, oturaq!

Mən həmişə gözləyirdim ki, o, mənə nə isə mühüm bir şey deyəcək, nə üçün narahat olduğunu izah edəcəkdir. O isə heç bir şey demirdi. Başımı dinməz-söyləməz dizinin üstünə qoyur, gözlərini uzaqlara dikərək, cod saçlarını qarışdırır, titrək hərərətli barmaqları ilə üzümü mehribanlıqla oxşayırdı. Mən aşağıdan yuxarı ona baxırdım, onun həyəcan və kədərlə dolu sifətində, elə bil, özümü görürdüm. Onu da nə isə üzürdü; içərisində nə isə toplanır, yetişir, çıxış yolu axtarırdı. O da bundan qorxurdu. O vurulduğunu həm deməyə, həm də deməməyə əzab çəkirdi. Mən də elə idim: onun Daniyarı sevməsini həm istəyir, həm də istəmirdim. Axı nə olursa olsun, o, mənim ata-anamın gəlini, qardaşımın arvadı idi!

Belə fikirlər ancaq bir anlığa məni araya alırdı. Mən onları özümdən qovurdum. O zaman mənim üçün əsl ləzzət Cəmilənin körpə dodaqları kimi yanaçıq, həssas dodaqlarına, göz yaşları ilə dumanlanmış gözlərinə baxmaqdan ibarət idi. O, necə yaxşı, necə gözəl idi, sifəti necə parlaq vəcd ilə və ehtirasla parlayırdı! O zaman mən bütün bunları görür, lakin hamısını başa düşmürdüm. İndi də tez-tez öz-özümə sual verirəm: "Məhəbbət, bəlkə, rəssamın, şairin ilhamı kimi bir ilhamdır. Cəmiləyə baxarkən istəyirdim ki, stepə qaçıb hündürdən çıxaraq torpaqdan və səmadan

soruşum ki, mən nə edim, bu anlaşılmaz həyəcanı, bu anlaşılmaz fərhə özümdən necə rəf edim. Deyəsən, bu dəfə mən bunun cavabını tapdım.

Biz, adət üzrə, stansiyadan gəlirdik. Gecə düşmüşdü, göydə ulduzlar topa-topa sayışırdı, step yatmağa hazırlaşırdı. Təkcə Daniyarın mahnısı sakitliyi pozaraq, xəlif qaranlıq içərisində səslənir və əriyirdi. Cəmilə ilə mən onun arxasınca gedirdik.

Bu dəfə Daniyara nə olmuşdu? Onun mahnısında elə xəlif, təsirli bir kədər və yalqızlıq vardı ki, adamın ona ürəyi yanır, boğazı qəhərlənirdi.

Cəmilə başını əymiş və arabanın şanından möhkəm tutaraq gedirdi. Daniyar təzədən səsinə zilə qaldıranda Cəmilə başını qaldırdı və gedə-gedə arabaya atılıb Daniyarın yanında oturdu. O, qollarını qoynunda çarpazlayaraq, elə bil, yerində donmuşdu. Mən yanaşı gedirdim, azca qabağa qaçaraq yan tərəfdən ona baxırdım. Daniyar yanında oturmuş Cəmiləni, elə bil, görməyərək oxuyurdu. Mən Cəmilənin qollarının yanına düşdüyünü və Daniyara qısılaraq başını yavaşca onun çiyninə qoyduğunu gördüm. Yorğa at qamçıdan diksinib, irəli sıçradığı kimi onun da səsi bir anlığa yeni qüvvə ilə gurladı. O, sevgi haqqında oxuyurdu.

Mən sarsılmışdım. Step, sanki, çiçəkləyib, ləpələndi, qaranlıq çəkildi və geniş stepdə iki sevgili gördüm. Onlar isə mənə də görmürdülər, elə bil, mən burada heç yox idim. Mən addımlayır və onların yer üzərində hər şeyi unudaraq mahnının ahənginə uyğun olaraq birgə yırğalandıqlarına baxırdım. Mən onları tanıya bilmirdim. Bu, köhnəlmiş, yaxasıcaq əsgər idman geyimi geymiş həmin Daniyar idi. Lakin onun gözləri qaranlıqda elə bil od tutub yanırdı. Ona qısılib oturan da mənim Cəmiləm idi, lakin o, sakit və ürəkək idi, kirpiklərində göz yaşı ışıldayırdı. Bunlar yeni, həddindən artıq xoşbəxt adamlar idi. Məgər bu, xoşbəxtlik deyildimi? Axı Daniyar bütün bu ilhamverici mahnıları tamamilə ona həsr etmişdi, onun üçün oxuyurdu, onun haqqında oxuyurdu.

Məni yenə də həmişə Daniyarın mahnılarından gələn o anlaşılmaz həyəcan bürüdü. Birdən nə istədiyim mənim üçün aydın oldu. Mən onların şəklini çəkmək istəyirdim.

Mən öz fikirlərimdən qorxdum. Lakin arzum qorxudan güclü idi. Mən onları elə bu cür xoşbəxt çəkmək istəyirdim!

Bəli, elə bu cür, olduqları kimi! Lakin çəmə bilərəmmi? Qorxu və sevincdən nəfəsim tıxanırdı. Şirin bir xəyal aləminə qapılmışdım. Mən də xoşbəxt idim, çünki bu coşqun arzunun gələcəkdə mənim üçün nə kimi çətinliklər törədəcəyindən xəbərsizdim. Öz-özümə deyirdim ki, torpağı Daniyarın gördüyü kimi, görmək lazımdır, mən Daniyarın mahnısını rənglərlə nəql edəcəyəm, mənim şəkildə də dağlar, step, adamlar, ot, buludlar, çaylar olacaqdır. Mən hətta o zaman fikirləşirdim: "Bəs rəngləri haradan tapım? Məktəbdə verməzlər, çünki onların özlərinə lazımdır!" Elə bil, bütün məsələ məhz bundan ibarətdir.

Daniyarın mahnısı gözlənilmədən kəsildi. Cəmilə ehtirasla onu qucaqladı və o dəqiqə də geri sıçrayıb bir anlığa duruxdu, sonra yana çəkilib arabadan yerə sıçradı. Daniyar qətiyyətsiz bir halda, cilovları çəkdi, atlar durdu, Cəmilə arxasını ona çevirərək yolda durmuşdu. Sonra başını kəskin bir hərəkətlə yuxarı qaldırıb, qanlıb yandan ona baxdı və göz yaşlarını boğaraq dedi:

– Hə, niyə baxırsan? – deyib susdu və sonra acıqlı-acıqlı əlavə etdi: – Mənə baxma, yoluna düzəl! – O, öz arbasının yanına getdi. – Sən niyə gözlərini mənə zilləmişən? – deyə mənə də çığırdı. – Arabaya əyləş və cilovları əlinə al! Eh, siz də mənim başıma bəlasınız!

"Ona birdən-birə nə oldu?" – deyə mən atları qovaraq təəccüb edirdim. Ancaq burada təəccüblü bir şey yox idi: onun üçün çətin idi, axı onun qanuni əri vardı, özü də sağ-salamat, harada isə Saratovda hospitalda idi. Mən isə qəti olaraq heç bir şey haqqında fikirləşmək istəmirdim. Mənim Cəmiləyə, həm də özümə acığım tuturdu. Əgər bilsəydim ki, Daniyar daha oxumayacaq və mən daha onun səsinə heç vaxt eşitməyəcəyəm, bəlkə də, Cəmiləyə nifrət edərdim.

Elə yorulmuşdum ki, bütün bədənəm sızıldayırdı. Tez çatmaq və samanın üstünə yıxılıb yatmaq istəyirdim. Qaranlıqda yortan atların belləri yırğalanır, araba bərk silkələnir, cilovlar əlimdən sürüşürdü.

Xırmanda xamutları birtəhər çıxarıb arabanın altına atdım və saman tayasına yaxınlaşıb özümü üstünə yıxdım. Daniyar bu dəfə özü atları otarmağa apardı.

Səhər yuxudan oyanarkən qəlbimdə fərhə hissi duyurdum. Mən Cəmilə ilə Daniyarın şəklini çəkəcəkdim. Gözlərimi

qıyaraq Daniyarla Cəmiləni çəkəcəyim şəkildəki kimi təsəvvürümə çox aydın gətirdim. Mənə elə gəldi ki, indicə əlimə fırça və rəng alıb çəkə bilərəm.

Mən çaya tərəf qaçdım, yuyundum və buxovlanmış atların yanına cumdum. Yaş, soyuq yonca yalın ayaqlarımı bərkdən döyəcləyib isladır, cadar-cadar olmuş dabanlarımı dalayırdı, ancaq bu, mənə xoş idi. Mən qaçır və qaça-qaça, ətrafda baş verən hadisələri görürdüm. Günəş dağların dalından qalxırdı, arxın kənarında təsadüfən bitmiş günəbaxan günəşə tərəf boylanırdı. Ağpapaqlı kəkrlər onu möhkəm araya alsalar da, günəbaxan təslim olmurdu. Öz sarı dilləri ilə sübh şüalarını onların əlindən qapıb alır, özünün tumla dolu canlı zənbilini doyuzdururdu. Arxın üstündə araba çarxlarının açdığı ciğırlara su dolur, budur, yasəmən rəngli adacıq, orada ətirli yarpız qurşağadək qalxmışdır. Mən doğma torpaqla qaçarkən başımın üstündə qaranquşlar ötüşərək uçuşurdular. Eh, bu səhər günəşini bu ağ-mavi dağları, bu şəhli yoncanı və arxın qırağında bitmiş bu günəbaxanı çəkmək üçün rəng olsaydı!

Xırmana dönəndə kefim tamam pozuldu. Orada Cəmiləni gördüm. Onun sifəti uzanmış və qaşqabaqlı idi. Yəqin ki, gecəni yatmamışdı: gözlərinin altı kölgələnmişdi. O, mənə nə gülümsündü və nə də bir kəlmə söz dedi. Lakin briqadır Orozmat görünən kimi Cəmilə ona yaxınlaşdı və salamlaşmadan dedi:

– Götür, arabanı apar! Məni haraya istəyirsən, göndər, ancaq stansiyaya daha getməyəcəyəm.

– Camaltay, sənə nə olub, mozalan sancıb-nədir? – deyə Orozmat təəccübləndi.

– Mozalan danaların quyrıqı altında olur! Məni sorğu-suala tutma. Dedim ki, istəmirəm, qurtardı getdi!

Orozmatın sifətindən təbəssüm çəkildi:

– İstəsən də, istəməsən də taxıl daşımalsan. – O, qoltuq ağacını yerə vurdu. – Əgər bir adam səni incidibsə də, bu qoltuq ağacı ilə onun boynunu sındıraram. Əgər belə deyilsə, axmaqlıq eləmə: sən əsgərlərə taxıl daşıyırsan. Öz ərin də oradadır, – o, öz qoltuqağacı üstə tullanıb döndü.

Cəmilə özünü itirdi, tamam qızarmış halda Daniyara tərəf baxdı, yavaşcadan köksünü ötürdü. Daniyar ondan bir az aralı, arxası ona tərəf duraraq, xamutun qayışını bərk-

dən çəkib dartışdırırdı. O, söhbəti başdan-ayağa eşitmişdi. Cəmilə əlində tutduğu qamçını əlləşdirərək hələ bir xeyli durdu, sonra əlini hirsle çırparaq öz arabasının yanına getdi.

Həmin o gün biz əvvəlkindən tez qayıdırdıq. Daniyar bütün yolboyu atları qovdu. Cəmilə tutqun idi, dinib-danışmırdı. Mən heç inanmırdım ki, qarşımda uzanan yanib qaralmış stepdir. Axı o, dünyanın tamam başqa cürə idi. Elə bil, onun haqqında nəgildə eşitmişdim və düşüncəmi qapamış xoşbəxtlik mənzərəsi başımdan heç cür çıxmırdı. Mənə elə gəlirdi ki, həyatın ən parlaq bir parçasını tutmuşam. Onu bütün təfərrüatı ilə təsəvvürümdə canlandırırdım və məni də təşvişə salan ancaq bu idi. Qapançıdan bir vərəq qalın kağız qoparmayınca sakit ola bilmədim. Tez ürəyim çırpınaçırpına tayanın dalına qaçdım və kağızı yolda xırmanso-vuranlardan çırpışdırdığım hamar kürəyin üstünə qoydum.

– Allah, sən özün kömək ol! – deyə vaxtıyla atam məni ilk dəfə ata mindirərkən dedi ki, kimi pıçıldadım və karandaşı kağıza toxundurdum. Bunlar ilk cəsarətsiz ştrixlər idi. Kağızda Daniyarın cizgiləri alınanda mən hər şeyi unuttum! Mənə artıq elə gəldi ki, həmin avqust gecəsinin stepi kağıza köçürülmüşdür, mənə elə gəldi ki, Daniyarın mahnısını eşidirəm, onun özünü başını dala atmış, sinəsi açıq halda görürəm, ona qısılmış Cəmiləni də görürəm. Bu, mənim ilk müstəqil rəsmim idi: bu, arabadır, bu da onlardır, bu, buraxılmış cilovlardır, qaranlıqda atların belləri yırğalanır, daha sonra step başlayır, uzaq ulduzlar görünür.

Mən elə aludəliklə çəkirdim ki, ətrafımda heç bir şeyi görmürdüm. Kimin isə səsi başımın üstündə eşidildikdə ayıldım.

– Sənə nə olub, eşitmirsən?

Bu, Cəmilə idi. Mən özümü itirib qızardım, şəkli gizlət-məyə macal tapmadım.

– Araba çoxdan yüklənibdir. Bir saatdır ki, çığırırıq, eşitmirsən! Burada nə eləyirsən? Bəs bu, nədir? – deyə şəkli götürüb soruşdu. – Hm! – Cəmilə çiynlərini hirsle çəkdi.

Mən yerə girməyə hazırdım. Cəmilə şəkllə xeyli müddət baxdıqdan sonra kədərli, yaşlı gözlərini qaldırıb yavaşcadan dedi:

– Kiçinə bala, bunu ver mənə... Onu yadigar kimi saxlayacağam... – O, şəkli iqiqat büküb qoltuğunda gizlətdi.

Biz artıq yola çıxmışdıq, mən isə hələ də özümə gələ bilmirdim. Elə bil, bütün bunlar yuxuda olmuşdu. Heç inanmırdım ki, gördüklərimi şəkildə oxşada bilmişəm. Ancaq qəlbimin dərinliyində sadələvh bir təntənə, hətta qürur, bir-birindən ötkəm, bir-birindən cazibədar xəyallar özünü göstərər və başımı gicəlləndirirdi. Artıq çoxlu müxtəlif şəkillər çəkmək istəyirdim, lakin karandaşla deyil, rənglərlə, boylarla. Çox sürətlə getməyimizə də heç əhəmiyyət vermirdim. Daniyar atları sürətlə qovurdu. Cəmilə də ondan geri qalmırdı. O, ətrafına baxınaraq, hərdən, nədənsə təsirli və günahkarcasına gülümsəyirdi. Mən də gülümsəyirdim: demək, onun Daniyalarla mənə daha hirsli tutmurdu və xahiş eləsəydi, Daniyar bu gün də oxuyacaqdı...

Stansiyaya əvvəlkindən xeyli qabaq çatdıq, əvəzində isə, atlar başdan-ayağa köpük içində idi. Daniyar çatarmaz kisələri daşımağa başladı. Onun haraya tələsdiyini və ona nə üz verdiyini başa düşmək çətin idi. Yanımızdan qatarlar ötüüb-keçəndə o, dalğın baxışları ilə uzun müddət onların dalınca baxırdı. Cəmilə də onun baxdığı tərəfə baxır, sanki, onun fikrindən nələr keçdiyini öyrənməyə çalışırdı.

– Buraya gəl, nal laxlayıb, kömək elə çıxardaq, – deyə o, Daniyarı səslədi.

Daniyar iki dizi arasında saxladığı atın dirəyindən nali çıxarıb belini düzəldəndə Cəmilə onun gözləri içinə baxaraq yavaşcadan dedi:

– Sənə nə olub, başa düşmürsən?.. Ya da dünyada tək mənəm?..

Daniyar üzünü dinməzəcə yana çevirdi.

– Sən elə bilirsen ki, mənim üçün asandır? – Cəmilə köksünü ötürdü.

Daniyarın qasları titrədi. Cəmiləyə məhəbbət və kədərlə baxaraq nə isə dedi. Lakin, o elə yavaşcadan dedi ki, mən eşidə bilmədim, sonra o, sürətli addımlarla, hətta, nədənsə, razı halda öz arabasına tərəf getdi. O gedə-gedə əlində tutduğu nali sığallayırdı. Mən ona baxıb başa düşmürdüm ki, Cəmilənin sözləri ona nə cür təskinlik verə bilərdi. Əgər birisi dərinədən ah çəkib: “Sən elə bilirsen ki, mənim üçün asandır”, – deyibse, burada nə təskinlik ola bilər.

Biz arabaları boşaldıb getmək istəyirdik ki, əynində əzik şinel, çiyində çanta olan anıq, yaralı bir əsgər həyətdə daxil

oldu. Bundan bir neçə dəqiqə qabaq stansiyada bir qatar dayandı. Əsgər ətrafına baxınıb çığırdı:

– Burada Kurkureu aylından adam varmı?

Mən onun kim olacağını fikirləşib cavab verdim:

– Mən Kurkureudanam.

– Sən kimsən, qardaş? – deyə əsgər mənə tərəf gəlmək istəyirdi ki, Cəmiləni görüb təəccüb və fərhlə gülümsündü.

– Kərim, sənsən? – deyə Cəmilə səsləndi.

Əsgər ona tərəf yüyürüb, iki əli ilə Cəmilənin əlini sıxdı.

– Cəmilə, bacım!

Məlum oldu ki, o, Cəmilənin yerlisidir.

– Lap yerinə düşdü! Bilən kimi yolumu buradan saldım. – O, həyəcanla danışdı. – Birbaşa Sadığın yanından gəlirəm. Hospitalda bir yerdə yatırdıq. Allah qoysa, bir-iki aya o da qayıdar. Ondən ayrılarkən dedim ki, arvadına məktub yaz, aparım... Budur, al, sağ-salamat gətirmişəm. – Kərim Cəmiləyə üçbucaq bir məktub uzatdı.

Cəmilə məktubu alıb qızardı, sonra ağappaq ağardı, ehtiyatla gözücü Daniyara baxdı. Daniyar o zaman xırmandə olduğu kimi, ayaqlarını geniş açaraq arabasının yanında tək-tənha durmuşdu. O, ümitsizliklə dolu gözləri ilə Cəmiləyə baxırdı.

Bu zaman hər tərəfdən adamlar tökülüşüb gəldi, dərhal əsgərin tanış və qohumları tapıldı, sorğu-sual başlandı. Cəmilə məktub üçün əsgərə minnətdarlıq etməyə macal tapmamışdı ki, Daniyarın arabası onun yanından gurultu ilə ötüüb keçdi, sürətlə həyətdən çıxdı və çala-çuxurla silkələ-nə-silkələ-nə yolda tozunaq qopardı.

– O dəli olub, nədir! – deyə onun dalınca çığırdılar.

Əsgəri haraya isə dartıb aparmışdılar. Cəmilə ilə mən isə hələ də həyətin ortasında durub, uzaqlaşan toz buludlarına baxırdıq.

– Gedək, cene, – dedim.

– Sən get, məni tək burax, – deyə Cəmilə kədərlə cavab verdi.

Beləliklə, bütün bu müddət ərzində biz ilk dəfə olaraq yolu ayrı-ayrılıqda getdik. Boğanaq bürkü qurumuş dodaqlarını yandırır. Bütün gün ərzində qızıl ağappaq olmuş yanıq cadar torpaq, indi, sanki, soyuyaraq şor bozartı ilə örtülürdü. Qürubda qərsiz, formasız günəş də elə bu cür

şor ağımtil ilğim içərisində ləpələndirdi. Orada, tutqun üfüqün üstündə narıncı-qırmızı tufan buludları toplaşdı. Şiddətli isti yel əsərək atların sifətlərini ağ ərplə örtür, yallarını darayaraq keçir, təpələrdəki yovşan kollarını əsdirirdi.

“Yoxsa yağış yağacaq?” – fikirləşdim.

Özümlə evsiz-eşiksiz hiss edirdim, canımı həyəcan almışdı. Həmişə addımla getməyə cəhd edən atları qamçılayırdım. Uzunayaq anıq dovdaqlar həyəcanla haraya isə yağana tərəf qaçırdılar. Səhra pıtrağının saralmış yarpaqları yola səpələnmişdi. Bizdə səhra pıtrağı olmurdu. Külək onları qazax torpaqları tərəfdən gətirmişdi. Günəş batırdı. Ətrafda heç kəs yoxdu. Yalnız bütün günü yorulub əldən düşmüş step idi.

Mən xırmana gələndə hava artıq qaralmışdı. Sakitlikdi. Külək yoxdu. Daniyarı səslədim.

– O, çaya getdi, – deyər keşikçi cavab verdi. – Görürsən, nə bürküdür, hamı evinə dağılışıb. Küləksiz xırmanda nə olmaq olar.

Atları otlamağa buraxdım, özüm isə çaya tərəf getdim. Mən sıldırımın üstündəki Daniyarın sevdiyi yeri tanıyırdım.

O, başını dizlərinə tərəf əyərək, belini büküb oturmuş və sıldırımın aşağısında çağlayan çaya qulaq asırdı. Mən yaxınlaşıb onu qucaqlamaq və ona yaxşı bir söz demək istəyirdim. Lakin nə deyər bilərdim? Bir az kənarda durub, geri döndüm. Sonra uzun müddət samanın üstündə uza-naraq qara buludlarla örtülən səmaya baxır və fikirləşirdim: “Həyat nə üçün belə anlaşılmaz və mürəkkəbdir?”

Cəmilə isə hələ də qayıtmamışdı. O, haraya gedə bilirdi? Mən bərk yorulmuşdum, ancaq yuxum gəlmirdi. Uzaqlarda, dağların üstündə qara buludların içərişiyə şimşək çaxırdı.

Daniyar gələndə mən hələ yatmamışdım. O, hərdən bir yola baxaraq boş-boşuna xırmanda gəzişdi. Sonra tayanın dalında, mənim yanımdaca samanın üstünə uzandı. “O daha ayıldı qalmaz, lakin haraya gedə bilər?” Bir az sonra yuxunun içindən, ağır-ağır yaxınlaşan arabanın səsinə eşitdim. Deyəsən, Cəmilə idi...

Nə qədər yatdığımı bilmirəm. Lakin birdən lap qulağımın dibində kimin isə addımları saman üstündə xışıldadı. Sanki, yaş bir qanad yavaşca çiyinə toxundu. Gözlərimi

açdım, Cəmilə idi. O, çaydan gəlirdi. Sərin, yaş paltarının suyunu sıxmışdı. O ayaq saxladı, ətrafına narahat halda baxındı və Daniyarın yanında yerə oturdu.

– Daniyar, mən gəldim, özüm gəldim, – sakitcə dedi.

Ətraf sükut içində idi, şimşək səssizcə aşağı şığıdı.

– İncidin? Çox incidin, hə?

Yenə sakitlikdi, yalnız yuyulmuş torpaq lopası xəfif bir şappıltı ilə çaya düşdü.

– Məgər mən günahkaram? Sən də günahkar deyilsən...

Uzaqlarda, dağların üzərində göy guruldadı. İldırımın işığı Cəmiləni yan tərəfdən işıqlandırdı. O dönüb arxasına baxdı və Daniyara qışıldı. Çiyinləri Daniyarın əlləri altında atılıb düşürdü. O, samanın üstündə Daniyarla yanaşı uzandı.

Yandırıcı külək stepdən əsərək samanı burub sovururdu, xırmanın qırağındakı yerindən oynayan alaçıq döyəcləyir və fırfıra kimi yolda vurnuxurdu. Qara buludlarda təzədən göy şüalar göründü və Daniyarla Cəmilənin başları üstündəki göy saqqıltı ilə guruldadı. Həm dəhşətli və həm də fərhli idi – axırıncı yay tufanı başlayırdı.

– Sən elə bilirdin ki, mən səni ona dəyişərəm? – deyər Cəmilə hərətlə pıçıldayırdı. – Yox hey, yox! O heç vaxt məni sevməmişdir. Bircə salam göndərir, o da məktubun lap axırında. Onun gecikmiş məhəbbəti mənə lazım deyil! Qoy nə deyirlərsə, desinlər! Mənim əzizim, kimsəsizim, səni heç kəsə vermərəm! Mən səni çoxdan sevirdim. Səni tanımadıqda da sevir, səni gözləyirdim və elə bil, sən də bilirdin ki, gözləyirəm, gəldin!

Mavi şimşəklər bir-birinin dalınca çaxaraq, sıldırımın altında çaya şığıyırdı. Samanın üstünə düşən çəpəki soyuq yağış damcıları xışıldadı.

– Cəmiləm, Camaltay! – deyər Daniyar onu ən incə qazax və qırğız adları ilə pıçıltı ilə çağırırdı. – Üzünü mənə çevir, qoy gözlərinə tamaşa edim!

Tufan başladı.

Alaçıqdan qopmuş gecə parçası vurulmuş quş kimi qanadlarını çalaraq havada çırpınırdı. Yağış, elə bil, yeri öpürmüş kimi, şiddətlə tökməyə başladı, aşağıdan külək də döyəcləyirdi. İldırım çəpəkinə hərəkət edərək bütün

samanı dəhşətlə bürüdü. Baharda açan qızıl zanbaqlartək dağlardakı şimşəyin parlaq ışıltıları yanıb söndü. Sıldırım dərədə külək qəzəblə uğuldayırdı.

Yağış töküdü, mən isə samanın içinə girib uzanmışdım və hiss edirdim ki, əlimin altındakı ürəyim necə çırpınır. Mən xoşbəxt idim. Məndə elə bir hiss yaranmışdı ki, guya, xəstəlikdən sonra ilk dəfədir çıxıb günəşə baxıram. Yağış da, ildırımın işığı da samanın altında gizləndiyim yerə nüfuz edirdi. Ancaq mənim üçün xoş idi, yatır, gülümsəyir və başa düşmürdüm ki, bu səslər Daniyarla Cəmilənin pıçiltılarıdır, ya da kəsən yağış samanları xışıldadır.

Bundan belə yağışlar başlayacaq, tezliklə payız girecəkdir. Havadan artıq yovşan və islanmış samanın rütubətli iyi gəlirdi. Payızda bizi nələr gözləyir? Bu barədə nədənsə düşünmürdüm.

Həmin payız ikillik tənəffüsdən sonra çaya, sıldırımın üstünə gəlir və indi boş olan əvvəlki xırmanın yanında oturdum. Burada mən şagird rəngləri ilə özümün ilk etüdlərini çəkdim. Hətta o zamankı anlayışına görə, hamısı müvəffəqiyyətli olmurdu.

"Rənglər yaramır! Əgər əsl rənglərim olsaydı!" – O rənglərin necə olacağını təsəvvür edə bilməsəm də, bu sözləri öz-özümə deyirdim.

Yalnız xeyli sonra qurşun tübiklərdə olan əsl yağlı boya-ları görmək mənə müəssər oldu.

Rəng rəngdir, ancaq, hər halda, deyəsən, müəllimlər haqlı idi: rənglə işləməyi öyrənmək lazımdı. Lakin təhsil haqqında heç düşünə də bilməzdim. Qardaşlarımdan heç bir xəbər almayanda anam məni, özünün yeganə oğlunu, "iki ailənin cigitini və ailə dolandırıcısını" heç cür buraxmazdı. Bu haqda mən bir söz deməyə də cəsarət etmirdim. Payız isə tərslikdən elə gözəl idi ki, rəngi əlinə al, çək!

Soyuq sulu Kurkure dayazlaşmışdı. Aşırımlardakı çılpacaq qayaları tünd-yaşıl və narıncı rəngli yosun basmışdı. İlk soyuqlardan çılpacaq, zərif söyüd pöhrənliyi qızarmışdı, lakin körpə qovaqlar isə hələ sarı möhkəm yarpaqlarını tökməmişdi.

İlxıçların yağışda yuyulmuş hisli alaçıqları çaylaqda saralmış xoralıqda qaralırdı, alaçıqların təpəsindən göyə çalan ətirli tüstü burula-burula qalxırdı. Qıvracaq ayğır

payızsayağı hündürdən kişnəyirdilər, anaları dağılmışdı və indi artıq baharın özünədək onları ilxıda saxlamaq asan deyildi. Dağdan qayıdan mal-qara sürü ilə kövşənlərdə dolaşırdı. Bozaran gömgöy stepi tapdanmış cığırılar eninə-uzununa kəsmişdi.

Bir azdan səhra küləyi əsdi, göyün üzü tutuldu, qarın carçıları olan soyuq yağışlar tökdü. Bir dəfə mülayim bir gündə çaya getdim. Çayın dayazlaşdığı yerdə dağ quşarmudunun qırmızı kolu üzümə gülümsəyirdi. Mən dayaz yerin yaxınlığında söyüd pöhrənliyində oturdum. Axşam düşürdü. Birdən iki adam gördüm, hər şey məlum idi ki, onlar çayı dayaz yerdən keçmişdilər. Bunlar Daniyar və Cəmilə idi. Mən gözlərimi onların sərt və həyəcanlı sifətlərindən çəkə bilmirdim. Ciyində əşya çantası olan Daniyar tələsik addımlayırdı, yaxası açıq şinelinin ətəkləri didilmiş uzun çəkmələrinin boğazlıqlarına dəyib şappıldayırdı. Cəmilənin başına bağladığı ağ yaylıq boynuna düşmüşdü, əyninə özünün ən yaxşı güllü paltarını geymişdi (bu paltarla o, bazarda özünü çəkib gəzməyi sevirdi). Paltarının üstündən miləmil məxmərdən tikilmiş sırtlıq jaket geymişdi. Bir əlində kiçik bir bağlama var idi, o biri əli ilə isə Daniyarın çantasının ucundan tutmuşdu. Onlar gedə-gedə nə haqda isə danışirdilər.

Budur, onlar cığırda, çiya kolluqları ilə örtülü dərədən keçib getdilər. Mən onların arxasınca baxaraq nə edəcəyimi bilmirdim. Bəlkə, onları səsləyim? Lakin dilim, elə bil, quruyub damağıma yapışmışdı.

Axırıncı qırmızı şüalar dağlar boyunca sürətlə ötən ala buludların üzəri ilə sürüşdü və qaranlıq dərhal çökməyə başladı. Daniyarla Cəmilə arxalarına baxmadan dəmir yolu razyezdinə gədirdilər. Onların başları çiya pöhrəlikləri içərisində bir-iki dəfə də göründü və sonra gözəndən itdi.

– Cəmi-lə! – deyə mən bütün gücümle çığırdım.

"A-a-a"! – səsim gedib çatmayaraq əks-səda verdi.

– Cəmi-lə-ə! – deyə mən bir də çığırdım və özüm də bilmədən çayın içi ilə onların dalınca qaçmağa başladım.

Buz kimi soyuq su üzümə sıçırırdı, paltarım islanmışdı, mən isə ağına-bozuna baxmadan yüyürürdüm. Birdən ayağım nəyə isə ilişdi, gumbultu ilə yerə gəldim. Başımı qaldırmadan uzanmışdım və göz yaşlarım üzüm

islatmışdı. Qaranlıq, elə bil, çiyinlərimə çökmüşdü. Çiyanın möhkəm budaqları incə-incə kədərle səslənirdi.

– Cəmilə! Cəmilə! – deyə mən göz yaşları tökə-tökə boğularaq hicqırırdım.

Mən ən əziz və yaxın adamlarımdan ayrılırdım. Yalnız indi, torpağın üstündə uzanıb qalarkən başa düşdüm ki, Cəmiləni sevirdim. Bəli, bu, mənim ilk uşaqlıq məhəbbətim idi.

Mən başımı yaş dirsəklərimin üstünə qoyaraq xeyli uzandım. Mən nəinki Cəmilə ilə Daniyardan, öz uşaqlığımdan da ayrılırdım.

Qaranlıqda evə çatanda həyətdə çaxnaşma vardı, üzəngilər cingildəyirdi, kim isə atları yəhərləyirdi, sərxoş Osman isə atın üstündə yırğalanaraq boğazı yırtıldıqca çığırırdı:

– Bu azmış, nəcins iti aildən çoxdan qovmaq lazım idi. Bütün nəslə biabır elədi! Əgər əlimə düşsə, elə oradaca öldürəcəyəm. Qoy mühakimə eləsinlər. Mən yol vermərəm ki, hər səfil gəlib bizim arvadları aparsın. Haydı, cigitlər, yəhər üstünə. Heç yerə qaçıb qurtara bilməz, stansiyada ona çatarıq!

Bədənimə titrətmə bürüdü. Onlar haraya çapacaqlar? Lakin onların böyük yolla stansiyaya yox, razyezdə çapdıqlarını yaqın etdikdən sonra gizlincə evə keçdim və göz yaşlarını gizlətmək üçün atamın kürkünü geyib başımı içində gizlətdim.

Aildə hərə bir söz deyirdi. Arvadlar bir-birinin sözünü kəsərək, Cəmiləni təqsirləndirirdilər:

– Axmaqdır! Öz səadətinə tapdalayıb, belə bir ailədən getdi!

– Bir dayan, onun nəyinə aşıq olub? Vur-tut bir şineli var, bir də yırtıq çəkmələri!

– Əlbəttə, nəyi var ki! Əsil-nəcabəti olmayan səfil, avara bir adamdır, əynində nə varsa, elə odur. Zərəri yoxdur, bizim gözəl bir vaxt özünə gələcək, ancaq o zaman iş işdən keçmiş olacaqdır.

– Məsələ də elə orasıdadır! Bir ər kimi, evdar bir kişi kimi Sadığın nəyi pisdir? Ayıldı birinci cigitdir!

– Bəs qayınanası? Belə qayınana hər adama qismət olmur! Belə baybiçadən heç yerdə tapmaq olmaz! Səfeh qız heç nəyin üstündə özünü məhv etdi!

Bəlkə də, təkcə mən Cəmiləni, öz keçmiş cənəmi məzəmmət etmirdim. Nə olsun ki, Daniyarın şineli köhnə, ayaqqabıları yırtıqdır, axı mən bilirdim ki, mənəvi cəhətdən o, bizim hamımızdan zəngindir. Yox, heç inanmırdım ki, Cəmilə bədbəxt olacaqdır. Yalnız anama yazığım gəlirdi. Mənə elə gəlirdi ki, Cəmilə ilə birlikdə onun qüvvəsi də getmişdir. Onu kədər bürümüş, rəngi-ruyu qaçmışdı. İndi başa düşdüyüm kimi, o, bəzən həyatın köhnə qayda-qanunları belə amansızcasına pozması ilə barışa bilmirdi. Əgər qocaman bir ağacı tufan kökündən çıxarıb atırsa, o bir daha dikəlməz. Əvvəllər anam iynəni saplamağı heç kəsdən xahiş etməzdi: şəninə sığışmazdı. Ancaq bir dəfə məktəbdən qayıdarkən anamın əllərinin əsdiyini gördüm, o, iynənin dəşiyini görmədiyi üçün ağlayırdı.

– İynəni sapla! – deyə məndən xahiş etdi və köksünü dərinədən ötürdü. – Cəmilə məhv olacaq... Eh, o ailədə yaxşı evdar qadın olacaqdı! Getdi... üz döndərdi... Axı niyə getdi? Bizdə məgər onun üçün pis keçirdi?..

Mən anamı qucaqlayıb onu sakitləşdirmək istəyirdim, ona danışmaq istəyirdim ki, Daniyar necə adamdır. Ancaq bacarmırdım. Bununla onu bütün həyatı boyu təhqir etmiş olardım.

Bununla belə, mənim bu əhvalatdakı günahsız iştirakım bir sirr olaraq qalmadı...

Çox keçmədi ki, Sadıq qayıtdı. Əlbəttə, o əzab çəkirdi. Bununla belə, sərxoş olanda Osmana deyirdi:

– Gedibse, qoy getsin. Bir yerdə gəbərib qalacaqdır. Bizim zamanədə arvad çox tapmaq olar. Hətta zərinsaçlı qadınlar belə qotur bir oğlana dəyməz.

– Lap doğrudur! – deyə Osman cavab verirdi. – Bir şeyə təəssüf edirəm ki, o əlimə düşmədi, elə oradaca öldürüb işini bitirərdim. Cəmiləni isə saçlarından atın quyuğuna bağladım. Onlar ya cənuba pambıq yığmağa gediblər, ya da qazaxların yanına qaçıblar, o, səfilliyə öyrəşmişdir. Ancaq heç başa düşmürəm ki, bu, necə oldu. Heç kəsin xəbəri yoxdu və heç kəsin də ağına gəlməzdi. Bütün bunları o alçaq Cəmilə özü düzəldib! O bir əlimə düşəydi!..

Bu sözləri eşidərkən Osmana demək istəyirdim ki, ot biçinində sənin dərsini necə verdiyini yadından çıxara bilmirsən. Alçağın biri alçaq!

Bir dəfə evdə oturub məktəb divar qəzeti üçün nə isə çəkirdim. Anam sobanın yanında əlləşirdi. Birdən Sadıq içəri girdi. Rəngi ağappaq ağarmış, gözləri qəzəblə qiylmişdi. O, yanıma gəlib əlindəki kağız vərəqini gözlərimin qabağına tutdu.

– Bunu sən çəkmişən?

Məəttəl qaldım. Bu, mənim ilk şəklim idi. Daniyar və Cəmilə canlı adam kimi mənə baxırdılar.

– Mən çəkmişəm.

– Bu, kimdir? – deyə o, barmağını kağızın üstünə qoydu.

– Daniyar.

– Xain! – deyə Sadıq üstümə çığırdı.

O, şəkli parça-parça doğrayıb tökdü və qapını şiddətlə çırpıb getdi.

Keyli çəkən üzücü sükutdan sonra anam soruşdu:

– Sən bilirdin?

– Bəli, bilirdim.

O, sobaya söykənərək mənə elə məzəmmət və heyrətlə baxırdı ki! Mən ona: “Onları yenə də çəkəcəyəm!” – dedikdə o, kədərli və təqətsiz halda başını buladı.

Mən döşəməyə səpələnmiş kağız parçalarına baxaraq hirsimdən boğulurdum. Qoy məni xayın adlandırsınlar, kimə xəyanət etmişəm? Ailəmə? Nəslimizə? Lakin mən həqiqətə, həyat həqiqətinə, bu iki adamın həqiqətinə xəyanət etməmişəm! Mən heç kəsə bu haqda deyə bilmirdim, desəydim, hətta anam da məni başa düşməzdi.

Gözlərimin qabağında hər şey bir-birinə qarışmışdı. Kağız parçaları, elə bil, canlılar kimi döşəmənin üstündə hərələnirdi. Yaddaşımda Daniyarla Cəmilənin şəkildən mənə baxdıqları həmin an canlandı, o zaman mənə elə gəlmişdi ki, Daniyarın həmin avqust gecəsində oxuduğu mahnını eşidirəm. Onların ayıldan getmələrini xatırladım. Mən də onlar kimi yola, səadət dalınca ağır yola cəsəret və inamla çıxmaq istəyirdim.

– Mən oxumağa gedəcəyəm... Atama deyəcəyəm. Rəsəm olmaq istəyirəm! – deyə mən qətiyyətlə anama dedim.

Mən arxayın idim ki, o, məni danlayacaq, cəbhədə həlak olmuş qardaşlarımı xatırlayıb ağlayacaqdır. Lakin təəccüblüdür ki, ağlamadı. Yalnız kədərli halda sakitcə dedi:

– Get... Siz lələklənmişsiniz və özünüza görə də qanad çalırınsınız... Haradan bilək, uzağamı uçacaqsınız? Bəlkə, siz haqlısınız. Get... Bəlkə, orada fikrini dəyişdin. Şəkil çəkmək, rəngləmək bir sənət deyil... Oxuyarsan, görərsən... Öz evini də yaddan çıxarma.

O vaxtdan Kiçik ev bizdən ayrıldı. Çox keçmədi ki, mən də oxumağa getdim.

Bütün əhvalat da bundan ibarətdir.

Rəsəmləşmə məktəbindən sonra məni akademiyağa göndərdikdə öz diplom işimi təqdim etdim. Bu, çoxdan bəri haqqında düşündüyüm tablo idi.

Bu tabloda Daniyarla Cəmiləni tanımaq çətin deyildi. Onlar payız step yolu ilə gedirdilər. Qarşılarında geniş, parlaq mənzərə açılmışdı.

Qoy mənim tablom mürəkkəb olmasın, sənətkarlıq birdən-birə yaranmır, lakin o, mənim üçün çox qiymətli, o, mənim ilk şüurlu yaradıcılıq tələşimidir.

İndi də müvəffəqiyyətsiz əsərlərim olur, elə ağır dəqiqələrim olur ki, özümə inamı itirirəm. O zaman mənə doğma olan bu tablo, Daniyar və Cəmilə məni özlərinə cəlb edir. Onlara uzun müddət baxır və hər dəfə onlarla söhbət edirəm.

İndi siz haradasınız, hansı yollarla addımlayırsınız? İndi bizim stepdə çoxlu təzə yollar vardır. Bu yollar bütün Qazaxıstanı dolaşır, Altaya və Sibirədək uzanır. Bəlkə, siz də o ölkələrə gedib çıxmısınız! Sən, Cəmiləm, arxana baxmadan geniş steplə getdin. Bəlkə, sən yorulmusan, bəlkə, özünə inamı itirmişsən? Daniyara sığın! Qoy o, sevgi haqqında, torpaq haqqında, həyat haqqındakı mahnısını sənə oxusun. Qoy step rəngdən-rəngə düşsün, dalğalansın! Qoy o avqust gecəsi yadına düşsün! Get, Cəmilə, peşman olma, sən öz çətin səadətini tapmısan!

Mən onlara baxır və Daniyarın səsinə eşidirəm. O, məni yola-səfərə çağırır, demək, yığışmaq vaxtıdır. Mən steplə öz ayılıma gedəcəyəm, mən orada yeni rənglər tapacağam.

Qoy yaxdığım hər bir rəngdə Daniyarın mahnısı səslənsin! Qoy yaxdığım hər bir rəngdə Cəmilənin ürəyi vursun!

Çingiz Aytmatov

Seçilmiş əsərləri

MÜNDƏRİCAT

Ön söz (Bəxtiyar Vahabzadə) 5

Müəllifdən 16

Gün var əsrə bərabər
(tərcümə edən İshaq İbrahimov) 21

Əlvida, Gülsarı!
(tərcümə edən Əkrəm Əylisli) 335

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş
(tərcümə edən Xeyrulla Əliyev) 501

Ağ gəmi
(tərcümə edən Cəmil Əlibəyov) 589

Cəmilə
(tərcümə edən Qılman Musayev) 709

**Çingiz
Aytmatov**

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Aytmatov Çingiz. Seçilmiş əsərləri.

Çapa imzalanmışdır 17.08.2009. Format 60×84 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 47,5. Sifariş 142. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb" ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com

А/263993

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ÇİNGİZ AYTMATOV

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun (1928-2008) elə ilk povesti "Cəmilə" (1958) ona dünya şöhrəti gətirdi. Sonralar o, "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim" (1961), "İlk müəllim" (1962), "Əlvida, Gülsarı!" (1966), "Ağ gəmi" (1970) povestləri ilə özünəməxsus poetik silsilə yaratdı.

Çingiz Aytmatovun mifoloji mövzuda qələmə aldığı "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" (1977), "Gün var əsrə bərabər" (1980), "Cəllad köfiyi" (1986) romanları yazıcının böyük istedadının miqyasını üzə çıxardı.